ΑΕ·Q049

ΕΘΝΙΚΗ ΑΛΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΕΤΗΡΙΣ
ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ
ΕΤΗ 1950-1951

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1951

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ
Δριθ. εἰσ. 2049/1952

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΑΡΧΕΙΟΝ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΗΜΩΔΗ ΒΙΒΛΙΑ
ΚΑΙ
Η ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΑΥΤΩΝ ΕΠΙ ΤΟΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΝ ΒΙΟΝ ΤΟΥ ΡΟΥΜΑΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἐκ τῆς πλημμυρίδος τῶν βαρβάρων, οἵτινες συνεχωνεύθησαν μετὰ τῶν ἐκλατινισθέντων Δακῶν, προέκυψεν εἰς τὰς πέραν τοῦ Δουνάβεως χώρας νέος λαός, ὅστις βραδύτερον δεχθείς, ὅτι εἶναι φυλετικῶς λατινικῆς καταγωγῆς, ὠνόμασεν ἑαυτὸν Romanos ἤτοι Ρουμάνους[1]).

Οὗτοι καὶ πάλαι μὲν ὑπέστησαν διὰ τῶν κατὰ τὴν Μικρὰν Σκυθίαν (Δοβρουτσὰν) καὶ κατὰ μῆκος τοῦ Δουνάβεως ἱδρυμένων πυκνῶν ἑλληνικῶν πόλεων τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ κυρίως εἰπεῖν ὁ ἐκπολιτισμὸς αὐτῶν εἶναι κατὰ μέγα μέρος ἔργον καὶ καύχημα τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ.

Βεβαίως ὑπῆρχον πρὸ πολλοῦ μεταξὺ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν παραδουναβίων χωρῶν σχέσεις στρατιωτικαί, ἐμπορικαὶ καὶ πνευματικαί[2]), ἀλλ' αὗται ἐνδυναμοῦνται κυρίως ἀπὸ τοῦ 1359, ὅτε ἱδρύεται ἡ Μητρόπολις Οὐγγροβλαχίας. Πρῶτος ἀρχιερεὺς τῆς Μητροπόλεως ταύτης ὑπῆρξε Ἕλλην, ὁ πρώην Βιτζίνης Ὑάκινθος Κριτόπουλος, τὸν ὁποῖον ἀπέστειλε τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ἀνταποκρινόμενον εἰς αἴτησιν τοῦ ἡγεμόνος τῆς χώρας Ἀλεξάνδρου[3]).

Αἱ σχέσεις πρὸς τὸ Βυζάντιον γίνονται στενώτεραι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ΄

---

1) *Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλλου*, Τὶ εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι. Ἐν Ἀθήναις 1939, σελ. 43-45, σημ. 1. Κατὰ τὸν καθηγητὴν κ. Α. Χατζῆν τὸ ὄνομα Ρωμοῦνος προέρχεται ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ Ρωμαῖος — Ρωμιὸς — Ρουμιός, σημαίνοντος τὸν χριστιανὸν (κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. καθηγητοῦ).

2) *D. Russo*, Elenizmul în România, ἐν Studii Istorice greco-române, Opere postume, t. II, Bucureşti 1939, pp. 501, 505, 518, ἔνθα παραπομπαὶ εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγάς.

3) Acta Patriarchatus Const., ἔκδ. *Miklosich et Müller*, Vindobonae 1860, vol. 1, pp. 383, 386.

αἰῶνος. Τότε εἷς τῶν υἱῶν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Μίρτσεα ὑπηρετεῖ ὡς ἀξιωματικὸς εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου (1425-1448), ἀνεψιὸς δέ τις αὐτοῦ μετέχει τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου καὶ διακρίνεται διὰ τὸν ἡρωϊσμὸν αὐτοῦ. Ὁ δ' αὐτοκράτωρ ἀναγνωρίσας τὰς ὑπηρεσίας τοῦ ξένου πρίγκιπος ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ «ἕν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων πλοίων», διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ[1]).

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν (1453) οἱ ἡγεμόνες τῆς Μολδοβλαχίας συνδέονται μετὰ τῶν ἐκ Φαναρίου Ἑλλήνων, διότι ἔχουσι τὴν ἀνάγκην αὐτῶν. Γνωρίζουσι τὴν ἐπιρροὴν τῶν Ἑλλήνων τούτων ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Ὁ Ἀνδρόνικος Καντακουζηνός, ὡς καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, παύει καὶ διορίζει τοὺς ἡγεμόνας τῆς ἀρεσκείας αὐτοῦ 116 ὅλα ἔτη, πρὶν ἀκόμη ἀρχίσῃ ἡ «φαναριωτικὴ περίοδος» εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν[2]).

Κατὰ τὸ ἔτος 1500 Ράδος ὁ Μέγας προσεκάλεσεν εἰς τὴν Βλαχίαν τὸν Ἕλληνα Μητροπολίτην Νήφωνα, ὁ ὁποῖος διωργάνωσε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐχειροτόνησεν ἐπισκόπους[3]).

Πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἀρχίσει ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἡ συνήθεια νὰ ἀφιερώνωσι μοναστήρια εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους, τὸν Ἄθων καὶ τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν. Ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Νεάγκοε Μπασσαράμπα (1514) σημειοῦται μεγάλη εἰσροὴ Ἑλλήνων κληρικῶν εἰς τὰς παριστρίους χώρας. Ὁ Πατριάρχης Θεόληπτος καὶ οἱ Μητροπολῖται Σερρῶν, Σάρδεων, Μηδείας καὶ Μελιτηνῆς μετέβησαν εἰς τὴν Βλαχίαν, διὰ νὰ παρακολουθήσωσι τὰ ἐγκαίνια τοῦ περιφήμου ναοῦ τοῦ μοναστηρίου τοῦ Arges, τὸν ὁποῖον Ἕλληνες ἐζωγράφησαν κατὰ τὴν βυζαντινὴν τεχνοτροπίαν[4]).

Τὸ πρῶτον σχολεῖον εἰς τὴν χώραν ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ ἐκ Σάμου Ἰακώβου Ἡρακλείδου Βασιλικοῦ[5]), ὅστις ἐγένετο ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας (1561-1564). Ἡ διάδοσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἶναι μεγάλη κατὰ τὸν ΙϚ΄ αἰῶνα, κορυφοῦται δὲ κατὰ τοὺς δύο ἑπομένους αἰῶνας[6]).

Ἡ εἰσροὴ Ἑλλήνων ἐκ τῶν μεσημβρινῶν χωρῶν τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου,

---

[1]) *Δούκας*, ἔκδ. Βόννης, σ. 201-202.

[2]) *Hurmuzaki*, Documente, vol. XI, Bucureşti, 1900, pp. 373-374.

[3]) Viaţa şi traiul Sf. Nifon, ed. *Iosif Naniescu* şi *Erbiceanu*, Bucureşti, 1888, p. 37.

[4]) Viaţa Sf. Nifon, ἔ. ἀ. p. 115.

[5]) *Sincai*, Cronica Românilor, Iaşi 1854, vol. II, p. 214. *V. A. Urechia*, Istoria Şcolelor, t. I, Bucureşti 1892, p. 5, t. IV, αὐτόθι 1901, p. 6.

[6]) *C. Erbiceanu*, Priviri istorice şi literare asupra epocei Fanariotice, Anal. Acad. Rom. Ser. II, t. XXIV, Bucureşti 1901, p. 83.

τῆς Δυτ. Μακεδονίας, τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος εἰς τὴν πλουσίαν Βλαχίαν ἐνισχύεται τότε μεγάλως. Ὡς λέγει ὁ κ. Ἀ. Κεραμόπουλλος, τὰ «ἐνδοκρατικὰ» ταξίδια ἐπὶ Τουρκίας ἦσαν συχνὰ ἄνευ πολιτικῶν δυσχερειῶν μεταξὺ Β καὶ Ν»[1]) καὶ αἱ ἑλληνικαὶ παροικίαι ἀνὰ τὴν Μολδοβλαχίαν πυκνοῦνται.

Ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ γίνεται ἐντονωτέρα.

Ὡς πρῶτα ἑλληνικὰ σχολεῖα δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰ λειτουργήσαντα εἰς τὰ μοναστήρια. Οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ ἐδίδασκον ἐκεῖ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα τὰ τέκνα τῶν ἐντοπίων καὶ τῶν ἀποίκων Ἑλλήνων. Αἱ ἑλληνικαὶ Ἀκαδημίαι τοῦ Ἰασίου καὶ τοῦ Βουκουρεστίου ἱδρύθησαν πρὸ τῆς Φαναριωτικῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἀρχίζει κατὰ τὸ ἔτος 1709 καὶ λήγει κατὰ τὸ 1821, καὶ τοῦτο ἔχει σημασίαν, διότι ἡ χώρα εἶχε στραφῆ πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν πολὺ πρὸ τοῦ 1709, ὁπότε διορίζεται ὁ πρῶτος Φαναριώτης ἡγεμὼν Νικόλαος ὁ Μαυροκορδᾶτος[2]).

Οἱ Φαναριῶται ἔδωκαν εἰς τὴν χώραν καὶ ἐκπαίδευσιν Πανεπιστημιακήν. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα διήνοιξαν τοὺς πνευματικοὺς ὁρίζοντας τῶν φοιτώντων εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα Βλάχων, Σέρβων, Βουλγάρων καὶ Ἀλβανῶν[3]).

Ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν ἀξιόλογοι διδάσκαλοι τοῦ Γένους ἐδίδαξαν ἐκεῖ καὶ ἐφώτισαν τοὺς βορείους ἡμῶν γείτονας διὰ τοῦ φωτὸς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. «Ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἑκατὸν τεσσαράκοντα καὶ ἑνὸς Ἑλλήνων λογίων, τοὺς ὁποίους συνήντησα κατὰ τὰς μελέτας μου, γράφει ὁ Ρουμάνος θεολόγος καὶ ἱστοριοδίφης C. Erbiceanu, περὶ τοὺς δέκα πέντε ἦσαν φιλόλογοι, δέκα διδάκτορες τῆς φιλοσοφίας καὶ δώδεκα ἰατροί. Πολλοὶ τούτων ἦσαν διδάκτορες ἐνίοτε καὶ εἰς δύο ἐπιστήμας»[4]).

Ἐκ τῆς παρουσίας τοιούτων διδασκάλων γίνεται κατανοητὸν τὸ γεγονός, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἐντοπίων Βλάχων καὶ Μολδαβῶν ἐγνώριζον τὴν ἑλληνικὴν τόσον καλῶς, ὥστε ἔγραψαν πολύτιμα ἔργα εἰς τὴν γλῶσσαν μας[5]).

Τότε ἐσημειώθη καὶ ἄλλως ἡ ἀγαθοεργὸς ἐνέργεια τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπὲρ τοῦ ρουμανικοῦ ἔθνους.

---

[1]) *Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλλου*, ἔ. ἀ. σ. 69.

[2]) *Const. Erbiceanu*, Cronicarii greci κλπ., Bucuresci 1888, p. XIV.

[3]) *Const. Erbiceanu*, Bărbaţii culţi greci şi români şi profesorii din Academiile din Iaşi şi Bucureşti din epoca zisă fanariotă, Anal. Acad. Rom. Ser. II, t. XXXVII, Bucureşti 1905, pp. 142-3. Πρβλ. καὶ *Γρηγ. Παπαδοπούλου*, Περὶ τοῦ ἐν Βλάχοις Ἑλληνισμοῦ, Πανδώρα, 10 (1860) σ. 169-176 καὶ 193-204, ἔνθα γίνεται λόγος καὶ περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν Μολδοβλαχίᾳ, καὶ ἰδίᾳ σ. 200.

[4]) *C. Erbiceanu*, Bărbaţii culţi greci şi români κλπ. ἔ. ἀ. pp. 141-142.

[5]) *C. Erbiceanu*, Cronicarii greci, ἔ. ἀ. p. XXXVI.

Μέχρι τοῦ ἔτους 1561 ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἦτο ἡ σλαβική, ἐπειδὴ ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Ρουμάνων ἐγένετο, ὡς καὶ τῶν Σλάβων, ὑπὸ τῶν Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου καὶ ἀρχικῶς αἱ Γραφαὶ καὶ τὰ λοιπὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία ἐγένοντο καὶ ἐκεῖ γνωστὰ ἐκ τῶν μεταφράσεων εἰς τὴν σλαβονικήν. Ἐκ τούτου ἐξηκολούθει ἕως τότε ἡ λειτουργία νὰ τελῆται εἰς τὴν σλαβικήν, εἰς αὐτὴν δ' ἐγράφοντο τὰ παντὸς εἴδους θρησκευτικά, ἱστορικὰ καὶ φιλολογικὰ ἔργα, ὡς καὶ τὰ ἔγγραφα τῶν ἡγεμόνων. Τοσαύτη ἦτο ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως τῆς γλώσσης ταύτης, ὥστε, καὶ ὅτε ἤρχισαν οἱ Ρουμάνοι νὰ γράφωσιν εἰς τὴν πάτριον γλῶσσαν, μετεχειρίσθησαν τὸ Κυριλλικὸν ἀλφάβητον, τὸ ὁποῖον μόλις πρὸ ἑνὸς περίπου αἰῶνος ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ λατινικοῦ.

Ἡ πρώτη σοβαρὰ προσπάθεια τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ρουμανικῆς γλώσσης εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀνελήφθη ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος διακόνου Κορεσσίου, καταγομένου ἐκ Χίου[1]), ὁ ὁποῖος μεταβὰς ἐκ Τεργκοβίστης εἰς Μπρασσὸβ τῆς Τρανσυλβανίας ἐξετύπωσε πλεῖστα ἐκκλησιαστικὰ βιβλία εἰς τὴν ρουμανικήν.

Οἱ φιλέλληνες καὶ χριστιανικώτατοι ἡγεμόνες Ματθαῖος Μπασσαράμπας (1633-1654) καὶ Βασίλειος Λούπου (1633-1653) ὑπεστήριξαν τὴν κίνησιν, τὴν τείνουσαν εἰς τὴν ἀποβολὴν τῆς σλαβικῆς ἐκ τῆς Ἐκκλησίας[2]). Ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων τούτων καὶ νομικοὶ κώδικες συνετάχθησαν ἐπὶ τῇ βάσει ἑλληνικῶν προτύπων εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν[3]).

Οὕτω κατηργήθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ χρῆσις τῆς σλαβικῆς γλώσσης εἰσηγήσει καὶ ἐνεργείᾳ τῶν Ἑλλήνων καὶ διεπλάσθη ἡ γλῶσσα τοῦ τόπου ὑπὸ τὴν πρω-

---

[1]) Τοῦτον Ρουμάνοι τινὲς φιλόλογοι καὶ ἱστορικοί, ὡς ὁ *N. Iorga*, ἐσφαλμένως δὲν νομίζουσιν Ἕλληνα, *Κ. Ἀμάντου*, Γεώργ. Κορέσσιος, *Ἀθηνᾶ*, 46 (1935) σ. 203.

[2]) Ὁ Μητροπολίτης Μολδαβίας Δοσίθεος (1670-1686) μετέφρασεν ἐμμέτρως εἰς τὴν ρουμανικὴν τὸ Ψαλτήριον τοῦ Δαυὶδ καὶ ἐξετύπωσεν αὐτὸ εἰς τὸ ἐν Ἰασίῳ τυπογραφεῖον, τὸ ὁποῖον ἐστάλη ἐκεῖ ἐκ Μόσχας. Ἐν Βλαχίᾳ ὁ ἡγεμὼν Σερμπὰν Καντακουζηνὸς (1678-1688) προέβη εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς Βίβλου ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν ρουμανικήν, ἀναθέσας τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὸν Ἕλληνα Μητροπολίτην Γερμανὸν καὶ τοὺς ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἀδελφοὺς Γκρετσεάνου (*I. Bianu - N. Hodoș*, Bibliografia Românească Veche, vol. I, Bucureşti 1903, p. 286). Ἐπίσης Ἄνθιμος ὁ ἐξ Ἰβηρίας συνέγραψε ρουμανιστὶ ὡραιότατα κηρύγματα (predici), ὁ δὲ Συμεὼν Στεφάν, Μητροπολίτης τῆς Alba Julia (Ἀσπρόκαστρον) ἐξετύπωσε ρουμανιστὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην, ἐν τῷ Προλόγῳ τῆς ὁποίας ὑπεδείκνυε τὴν ἀνάγκην τοῦ σχηματισμοῦ ρουμανικῆς φιλολογικῆς γλώσσης. Ἐν Μολδαβίᾳ τὰ πρῶτα χρονικὰ ἐγράφησαν εἰς τὴν σλαβικήν, ἀλλὰ κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἤρχισαν νὰ μεταφράζωνται ρουμανιστί. Ὁ Γρηγόριος Οὐρέκε εἶναι ὁ πρῶτος χρονογράφος, ὁ ὁποῖος ἔγραψεν εἰς τὴν ρουμανικὴν ἐπὶ Βασιλείου Λούπου.

[3]) *I. Bianu - N. Hodos*, ἔ. ἀ. pp. 157, 190, 193 καὶ 200.

τοβουλίαν καὶ κατεύθυνσιν τῶν Μαυροκορδάτων. Ἔκτοτε καὶ οἱ ἐντόπιοι ἄρχοντες, οἱ ὁποῖοι ἕως τότε οὐδὲ τὸ ὄνομα αὐτῶν νὰ χαράξωσι δὲν ἠδύναντο, ἐπεδόθησαν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν γλώσσης.

Οὕτως ὁ ἑλληνισμὸς ἔδωκεν ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ πεδίου ἐν Ρουμανίᾳ μάχην κατὰ τοῦ σλαβισμοῦ καὶ ἐνίκησε νίκην λαμπράν. Διὰ τῆς νίκης αὐτοῦ ταύτης προσέφερεν ἅμα εἰς τὸ ρουμανικὸν ἔθνος ὑπηρεσίαν ἀνυπολογίστου ἀξίας, διότι σὺν τοῖς ἄλλοις ἐξέθρεψε καὶ προήγαγε τὴν ἐθνικὴν τῶν Ρουμάνων συνείδησιν [1]).

Ἀπὸ τοῦ Κορεσσίου ἄρχεται ἡ διαμόρφωσις ἐθνικῆς φιλολογίας ἐν Ρουμανίᾳ. Καὶ γενικῶς οἱ Φαναριῶται διὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Σχολείων δὲν ἐπεδίωξαν τὸν ἐξελληνισμὸν τῶν ὑπ' αὐτῶν διοικουμένων χωρῶν, ἀλλ' ἐπολέμησαν τὴν σλαβικὴν ἐπιρροήν, ἡ ὁποία, ἀντὶ νὰ ὁδηγῇ πρὸς τὴν πρόοδον τοῦ τόπου, παρημπόδιζε ταύτην. Ἐν ᾧ δ' ἐκαθάριζον τὸ ἔδαφος καὶ τὸ παρεσκεύαζον διὰ τὴν καλλιέργειαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς τῶν Ρουμάνων γλώσσης καὶ φιλολογίας, ἤνοιγον συγχρόνως τὸν ὁρίζοντα πρὸς τὸ φῶς τῆς ἀνωτέρας, τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας, τῆς μεταδιδομένης διὰ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Ἡ καλλιέργεια καὶ καρποφορία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀντικατέστησε τὴν πτωχὴν καὶ δεισιδαίμονα σλαβικὴν μόρφωσιν δι' ἑτέρας ὑψηλοτέρας καὶ φωτεινοτέρας.

Οἱ Ἕλληνες εἰσάγουσι τώρα τὸν Ὅμηρον, τοὺς τραγικοὺς ποιητάς, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἐκ παραλλήλου στοιχεῖα ἀπὸ τὴν σύγχρονον ἐν τῇ Δύσει ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν. Βεβαίως δὲν προεκλήθη εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας κίνησις πνευματικὴ παρομοία πρὸς τὴν ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλ' ὅμως ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἀπηλευθέρωσε τὰ πνεύματα ἀπὸ τὴν δουλείαν τοῦ σλαβισμοῦ, διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν κλασσικῶν σπουδῶν καὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς Δύσεως [2]).

Ἐκτὸς τῆς παιδείας οἱ Ἕλληνες ἔδωκαν εἰς τὸν τόπον δικαιοσύνην. Ποῖος ἀγνοεῖ τὸ «Συνταγμάτιον» τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου καὶ τοὺς νομικοὺς κώδικας τῶν ἡγεμόνων Καρατζᾶ καὶ Καλλιμάχη; Πλὴν τούτου ἀνέπτυξαν τὴν συγκοινωνίαν, τὴν βιομηχανίαν, τὴν τυπογραφίαν καὶ ἐφρόντισαν διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῶν χωρικῶν.

Ἡ πρώτη σοβαρὰ θεατρικὴ κίνησις πρὸ τοῦ 1821 ἀνήκει εἰς τὴν πρωτο-

---

[1]) Ὁ *C. Erbiceanu* ἐν Discurs rostit κλπ., Iaşi 1885, p. 35, γράφει: «Οἱ Ἕλληνες ἔψαλλον παρ' ἡμῖν εἰς ὅλους τοὺς τόνους τὸν πόθον τῆς ἐλευθερίας καὶ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν πατρίδα. Ἦτο δυνατὸν καὶ οἱ Ρουμάνοι νὰ μὴ συγκινῶνται καὶ αὐτοὶ καὶ νὰ μὴ αἰσθάνωνται τὸ ἴδιον αἴσθημα τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας;».

[2]) *D. Russo*, Elenizmul în România, ἐν Studii Istorice greco-române, Opere postume, t. II, Bucureşti 1939, p. 538.

βουλίαν τῶν μαθητῶν τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τοῦ Ἰασίου ὑπὸ τὸν Γοβδελᾶν ὡς καὶ εἰς τὴν πριγκίπισσαν Ραλλοῦν Καρατζᾶ καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Κυριακὸν-Ἀριστίαν εἰς τὸ Βουκουρέστιον.

Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις τέλος ἤρχισεν ἀπὸ ἐκεῖ, διότι τὸ ἔδαφος ἦτο πρόσφορον καὶ ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία εἶχε τεραστίαν διάδοσιν. Καὶ ἐνῷ κατ' ἀρχὰς ὁ ἡγέτης τῶν Βλάχων Θεόδωρος Βλαδιμηρέσκος ἐφάνη πιστὸς εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας, βραδύτερον ἀπεδείχθη προδότης τοῦ Ὑψηλάντου καὶ ἀφωσιωμένος εἰς τοὺς Τούρκους. Διὰ τῆς στάσεως αὐτοῦ ταύτης καὶ τῆς παρομοίας πολιτείας τῶν ἡγητόρων τῶν ἄλλων βαλκανικῶν γειτόνων, ἡ δουλεία εἰς τὰς χώρας αὐτῶν συνεχίσθη, ἐνῷ ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν ἐπέτυχεν, ἔστω καὶ ἂν μικρὸν μόνον τμῆμα τῆς ἡρωϊκῆς Ἑλλάδος ἀπηλευθερώθη τότε μετὰ τόσας θυσίας.

Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ὁ ἑλληνισμὸς ἐξηκολούθησε νὰ ὑπηρετῇ τὰς παριστρίους χώρας, ἀνεπισήμως τώρα. Ἡγεμόνες Ἕλληνες δὲν ὑπάρχουσι πλέον, ἀλλ' Ἕλλην, ὁ Ἀπόστολος Ἀρσάκης[1]), εἰσάγει πρῶτος κατὰ τὸν ΙΘ΄ αἰῶνα τὸν νόμον τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν μεγάλων κτημάτων, παρέχων οὕτω γῆν εἰς τοὺς ἀκτήμονας χωρικοὺς[2]) καὶ διὰ τῶν προτύπων εἰς καλλιέργειαν κτημάτων αὐτοῦ γίνεται ἀληθὴς ἀναμορφωτὴς τοῦ τόπου.

Τὸ Γαλάζιον, ἡ Βραΐλα, ὁ Σουλινᾶς, ἡ Κωνστάντζα ἀνθοῦσι διὰ τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων, βιομηχάνων, ἐφοπλιστῶν, ἰατρῶν καὶ τραπεζιτῶν, προσφέρουσι δὲ εἰς τὸ ρουμανικὸν Κράτος ἀξιόλογον τὴν οἰκονομικὴν καὶ πολιτιστικὴν αὐτῶν συμβολήν. Ὁ Δούναβις ἦτο σχεδὸν ἑλληνικὸς μέχρι τοῦ 1900, διότι τὰ περισσότερα πλοῖα, τὰ ὁποῖα τὸν διέπλεον, ἔφερον τὴν γαλανόλευκον.

Καὶ ὅμως παρὰ τὰς τοσαύτας καὶ τοιαύτας πάλαι καὶ ἐπ' ἐσχάτων ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὁ ἑλληνισμός, ἀντὶ ν' ἀπολαμβάνῃ συμπαθειῶν καὶ εὐγνωμοσύνης, πάντοτε ἀντιμετωπίσθη εἰς τὰς παριστρίους χώρας ἐχθρικῶς.

---

[1]) Ὁ ἐθνικὸς ἡμῶν εὐεργέτης ἰατρὸς Ἀπόστολος Ἀρσάκης (1789-1869) ἐχρημάτισεν ὑφυπουργὸς ἐν Βλαχίᾳ ὑπὸ τοὺς ἡγεμόνας Ἀλέξανδρον Γκίκαν καὶ Ἀλέξανδρον Κούζαν. Κατὰ τὸ 1849, ἐπὶ ρωσσικῆς κατοχῆς, διωρίσθη ἰδιαίτερος γραμματεὺς παρὰ τῷ στρατηγῷ Duhamel. Οὗτος ἐξελέγη ἐπανειλημμένως βουλευτής. Εἰς τὴν πρώτην μετὰ τὴν ἕνωσιν τῶν Πριγκιπάτων τῆς Μολδοβλαχίας Κυβέρνησιν (1861) ὑπὸ πρωθυπουργὸν τὸν ἑλληνικῆς καταγωγῆς Μπάρμπον Καταρτζῆν ὁ Ἀρσάκης ἔλαβε τὸ χαρτοφυλάκιον τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων, ἔπειτα δὲ καὶ τὴν προεδρίαν τῆς Κυβερνήσεως. *D. Rosetti*, Dicţionarul contimporânilor din România (1800-1898), Bucureşti 1898, p. 14.

[2]) Πρβλ. τὸ ἔργον: Questiunea proprietăţii innaintea adunarilor legislative de *Ap. Arsake*, Bucureşti, Imprimeria Adolf Ulrich, 1860, pp. 1-53. Τὸ σπάνιον τοῦτο ἔργον εὑρίσκεται ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ὑπὸ ἐπίσημα I. 138403. Βλ. καὶ γαλλικὴν μετάφρασιν αὐτόθι, pp. 1-56, ἀριθ. I. 43702.

Οἱ ἐντόπιοι χρονογράφοι κατεδίκασαν τοὺς Ἕλληνας ἡγεμόνας, τοὺς ὁποίους ἐχαρακτήρισαν ὡς ἐκμεταλλευτὰς τῆς ρουμανικῆς χώρας, δολίους καὶ ὑποκριτάς. Βεβαίως οἱ Φαναριῶται, ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη σύγχρονος ἐξουσία, ἐφορολόγουν ἀσκοῦντες πίεσιν ἐπὶ τῶν χωρικῶν. Ἀλλὰ μήπως οἱ ἐντόπιοι ἡγεμόνες ἦσαν ἠπιώτεροι τῶν Φαναριωτῶν; Ὄχι βεβαίως. Ὁ λαὸς ἐφορολογεῖτο περισσότερον ἢ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ δὲ κακὴ συμπεριφορὰ ἐλαχίστων ἐκ τῶν ἡμετέρων[1]) δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἀφορμὴ δυσφημήσεως καὶ μίσους καθ' ὅλων γενικῶς τῶν Ἑλλήνων.

Εἰς τὴν δρᾶσιν, τὴν ὁποίαν Ἕλληνες ἡγεμόνες, ἑλληνικὴ Ἐκκλησία καὶ ἑλληνικὰ Σχολεῖα ἀνέπτυξαν ἐν Ρουμανίᾳ ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ, πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἑλληνικοῦ δημώδους βιβλίου. Ἐνῷ δηλονότι αἱ τάξεις τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν πλουσίων Ρουμάνων, γαλουχούμεναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ἐγεύοντο τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ ἠσκοῦντο εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τὰ κατώτερα λαϊκὰ στρώματα, ἄμοιρα ἀνωτέρας παιδεύσεως, ἐπεδίδοντο μετὰ ζήλου εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μεταφραζομένων δημωδῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα ἐκυκλοφοροῦντο, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, χειρόγραφα. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου αἱ ρουμανικαὶ αὐταὶ μεταφράσεις διεσκευάζοντο καὶ διεδίδοντο ὁλόκληροι ἢ τμηματικῶς ἀνὰ τὴν χώραν.

Ἡ διάδοσις αὕτη τοῦ ἑλληνικοῦ δημώδους βιβλίου εἰς τὴν Ρουμανίαν, κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα ἀποτελεῖ σημαντικὸν κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας, ἐνδιαφέρει δὲ τὸ μὲν ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες, ἂν καὶ ἐν δουλείᾳ διατελοῦντες, ἐφωτίζομεν καὶ ἐξεπολιτίζομεν τοὺς βορείους γείτονας, τὸ δὲ τοὺς Ρουμάνους, οἵτινες διὰ τῆς μελέτης τῶν πολυαρίθμων χειρογράφων καὶ ἐντύπων κειμένων τῆς δημώδους φιλολογίας, τῶν κυκλοφορουμένων ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν, ὀφείλουσι νὰ λάβωσι σαφῆ γνῶσιν τῶν μέσων, δι' ὧν ἐξετράφη πνευματικῶς εἰς τὰ πρῶτα βήματα τῆς ἀναμορφώσεως αὐτοῦ ὁ ρουμανικὸς λαὸς καὶ ν' ἀναγνωρίσωσι μετὰ παρρησίας τὰς ὄντως πολυτίμους ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας προσέφερε διὰ τούτων εἰς τὸ ρουμανικὸν ἔθνος ὁ ἑλληνισμός.

Εὐτυχήσας νὰ ἐργασθῶ ἐπὶ δεκαετίαν (1936-1946) εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ἑλληνοπαίδων, τῶν φοιτώντων εἰς τὰ Ἐκπαιδευτήρια τῆς ἑλληνικῆς Κοινότητος Βουκουρεστίου καὶ νὰ γνωρίσω ἐν τῇ περιόδῳ τῶν τελευταίων ἐθνικῶν περιπετειῶν τὴν ἀγωνίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπερηφάνειαν τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς τῶν ἀποδήμων Ἑλλήνων διὰ τὰς ἐνδόξους νίκας καὶ θυσίας τῆς Μητρὸς Πατρίδος, ἔσχον συγχρόνως τὴν εὐκαιρίαν νὰ μελετήσω τὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐν Ρουμανίᾳ ἐπιδράσεως καὶ νὰ

---

[1]) *Δ. Β. Οἰκονομίδου,* Περὶ Γεωργίου Σταυράκογλου, Ἀρχεῖον Θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, ἔτ. ΙΔ'. Ἐν Ἀθήναις 1947 - 48, σ. 95 κέ.

ἐρευνήσω ἰδιαιτέρως τὰ δημώδη βιβλία, τὰ ἐν χειρογράφοις καὶ ἐντύποις ἀποκείμενα ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς ρουμανικῆς πρωτευούσης.

Προβαίνων κατωτέρω εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν δημωδῶν τούτων βιβλίων καὶ τὴν ἀπακρίβωσιν τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπὶ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ, θὰ πραγματευθῶ ἐν ἀρχῇ α΄) περὶ τῶν ἐνδείξεων τῆς διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν δημωδῶν βιβλίων ἐν Ρουμανίᾳ καὶ τῶν περὶ αὐτῶν ἐρευνῶν καὶ β΄) περὶ τῶν κέντρων, ἐξ ὧν ἐξεπορεύθησαν τὰ εἰς Ρουμανίαν διαδοθέντα ἑλληνικὰ βιβλία.

Ἔπειτα χωρῶν ἐπὶ τὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ κυρίου μου θέματος θὰ ἐξετάσω αὐτὰ ταῦτα τὰ βιβλία, διαιρῶν αὐτὰ εἰς τρεῖς κατηγορίας, ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, ἤτοι εἰς τὰ διδακτικά, εἰς τὰ περιέχοντα ἱστορικὰς βυζαντινὰς παραδόσεις καὶ εἰς τὰ δημώδη μυθιστορήματα.

Ἐν προκειμένῳ ἠκολούθησα τὴν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ N. Cartojan καθιερωθεῖσαν διαίρεσιν, πιστεύων εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπάρκειαν ταύτης[1]).

Εἰς τὸ τέλος τῆς ὅλης ταύτης ἐξετάσεως θὰ συγκεντρώσω πορίσματα δι' ὧν, ὡς νομίζω, διαφωτίζεται μία σημαντικωτάτη, ἀλλ' ἀνεξερεύνητος μέχρι τοῦδε σελὶς τῆς κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας ἐκπολιτιστικῆς δράσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ρουμανίᾳ[2]).

[1]) *N. Cartojan*, Cartile populare în literatura Românească, II, Bucureşti, 1938, pp. 235, 245, 250.

[2]) Ὀφείλω καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης νὰ εὐχαριστήσω τὸν Διευθυντὴν τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, καθηγητὴν κ. Γ. Α. Μέγαν, διὰ τὰς πολυτίμους αὐτοῦ συμβουλὰς καὶ ὑποδείξεις κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀνὰ χεῖρας διατριβῆς.

Α΄. ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΑΔΟΣΕΩΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΗΜΩΔΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΕΝ ΡΟΥΜΑΝΙΑ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΠΕΡΙ ΑΥΤΩΝ

Μαρτυρίας σαφεῖς περὶ τῶν κυκλοφορουμένων ἐν Ρουμανίᾳ ἑλληνικῶν δημωδῶν βιβλίων δὲν ἔχομεν. Δυνάμεθα μόνον μετὰ πιθανότητος νὰ εἰκάσωμεν περὶ τῆς διαδόσεως αὐτῶν, πρῶτον ἀναδιφοῦντες τοὺς Καταλόγους χειρογράφων καὶ βιβλίων τῶν Βιβλιοθηκῶν τῶν ρουμανικῶν πόλεων καὶ δεύτερον συνάγοντες ἐνδείξεις ἐκ τῶν γενομένων εἰς τὴν ρουμανικὴν μεταφράσεων αὐτῶν.

Οὕτως ἡ Βιβλιοθήκη, ἡ ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ πρώτου Φαναριώτου ἡγεμόνος Νικολάου Μαυροκορδάτου εἰς τὸ ἐν Βουκουρεστίῳ μοναστήριον Văcăreşti, ἠρίθμει τὰς κάτωθι ἐκδόσεις δημωδῶν βιβλίων, ἐκτυπωθέντων εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Εὐρώπης:

1) Ἡλιοδώρου Αἰθιοπικῶν βιβλία δέκα, Heliodori, Aethiopicorum libri X, 1596 (ἄν. μνείας τ. ἐκδ.) (ἑλληνο-λατινικὴ ἔκδ.),

2) Αἰσώπου Μῦθοι, ἐν Λονδίνῳ 1682,

3) Αἰσώπου μῦθοι, ἐν Ἐνετίᾳ 1709,

4) Μουσαίου, Ἡρὼ καὶ Λέανδρος, Paris 1538,

5) Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης, ἐν Βερολίνῳ 1697,

6) Χρονογραφία τοῦ Μανασσῆ, 1616 (ἄν. μνείας τ. ἐκδ.)[1]).

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ἐπίσης εἰς τὸν δίτομον Κατάλογον τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ Βιβλιοθήκης τοῦ Ἐθνικοῦ Κολλεγίου τοῦ Ἁγίου Σάββα, τὸν συνταχθέντα ὑπὸ τοῦ ἑλληνικῆς καταγωγῆς Ἰω. Γιαννηλία, κατὰ τὰ ἔτη 1846-1847, ἀναγράφονται τ' ἀκόλουθα βιβλία:

1) Ἄνθος Χαρίτων, παρὰ τῷ Νικ. Γλυκὺ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. Ἐνετίησιν 1675,

2) Νέον Ἄνθος Χαρίτων, παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι, Ἐνετίησιν 1755,

3) Αἰσώπου βίος καὶ μῦθοι, παρὰ Δ. Θεοδοσίου, τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐνετίησιν 1783,

4) Βερτόλδου Πανουργίαι, παρὰ Πάνῳ Θεοδοσίου, Ἐνετίησιν 1813,

5) Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία, Ἐνετίησιν (ἄν. μνείας χρ. ἐκδ.),

---

[1]) *N. Iorga*, Catalogul Bibliotecii lui Constantin Mavrocordat, ἐν Pilde bunilor Domni din trecut, faţă de şcoala românească. Anal. Acad. Rom. Ser. II, t. XXXVII (1914-1915), Memor. Secţ. Ist nr. 2, Bucureşti 1915, pp. 92 (nr. 69), 95 (nr. 114), 99 (nr. 72), 101 (nr. 105), 102 (nr. 121, 122, 128). *V. Mihordea*, Biblioteca domnească a Mavrocordaţilor, ἐν Anal. Acad. Rom. Secţ. Ist. Ser. III, t. XXII, Bucureşti 1940, pp. 359-371.

6) Ἡλιοδώρου Αἰθιοπικῶν βιβλία δέκα, Francfurt 1631,

7) Ἐρωτόκριτος (ἄν. μνείας τόπ. καὶ χρ. ἐκδ.),

8) Ματθαίου Κιγάλα, Χρονογράφος, Ἐνετίῃσιν 1637,

9) Δωροθέου Μονεμβασίας, Βιβλίον ἱστορικὸν κ. λ., Ἐνετίῃσιν 1813 κ. ἄ.[1])

Προσέτι εἰς τὸ τμῆμα χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ ρουμανικῆς Ἀκαδημίας εὑρίσκονται μεταξὺ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν χειρογράφων ἀπόκρυφά τινα καὶ ἄλλα λαογραφικὰ κείμενα, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τὰ ἑξῆς :

1) Ἀπόφασις Πιλάτου κατὰ τοῦ Χριστοῦ[2]),

2) Τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Μεθοδίου ἀρχιεπισκόπου Πατάρων προφητεία περὶ τῶν μελλόντων γενέσθαι, ἐν τῷ τέλει τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος, δι' αἰτήσεως τοῦ εὐσεβοῦς κυροῦ Λέοντος[3]),

3) Βροντολόγιον σὺν θεῷ ἁγίῳ ἐκ τῶν δώδεκα ζῳδίων, συντεθὲν ὑπὸ Ἡρακλείου Βασιλέως ἐκ τῆς ἀστρονομικῆς διατάξεως[4]),

4) Βροντολόγιον ἤτοι διήγησις τοῦ μέλλοντος συμφώνως πρὸς τὰς βροντάς[5]),

5) Σημείωσις τῶν ἀποτελουμένων ἐκ τῆς πρώτης βροντῆς, καθ' ἕκαστον ἔτος[6]),

6) Σεισμολόγιον[7]),

7) Ἀποκάλυψις τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας τὸ πῶς εἶδε τὸν παράδεισον καὶ τὰς κολάσεις τῶν ἁμαρτωλῶν[8]),

8) Διαθήκη τοῦ Πατριάρχου Ἰακὼβ πρὸς τοὺς δώδεκα Πατριάρχας υἱοὺς αὐτοῦ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ[9]),

---

[1]) Biblioteca latina şi italiana. Catalog de cărţile latine şi italiene ce se află în biblioteca Colegiului Naţional. Tom. I, Bucureşti 1846 καὶ Biblioteca franceză, română, elenică κτλ. t. II, Bucureşti 1847, ἐν πίναξι.

[2]) Ἄρχεται διὰ τῆς φράσεως: «Ἡμεῖς Πόντιος Πιλάτος καὶ ἡ γερουσία καὶ ὁ δῆμος τῶν Ρωμαίων», ἐμπεριέχεται δὲ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 601 (214) f. 16 κ. ἑ. χειρόγραφον τοῦ ΙΕ'-ΙϚ' αἰῶνος. *C. Litzica*, Catalogul manuscriptelor greceşti, Bucureşti 1909, p. 286.

[3]) *C. Litzica*, ἔ. ἀ. p. 502, ἀρ. 754 (315), f. 1r. *N. Camariano*, Catalogul manuscriselor greceşti, II, Bucureşti 1940, p. 6, ἀρ. 836, f. 14v-19.

[4]) *C. Litzica*, ἔ. ἀ. pp. 502-503. ἀρ. 754 (315), f 6r κἑ.

[5]) Ἄρχεται διὰ τῆς φράσεως: «Αἱ παρατηρήσιμοι ἡμέραι ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ» *C. Litzica*, ἔ. ἀ. p. 286, ἀρ. 601 (214), f. 335v κἑ.

[6]) *C. Litzica*, ἔ. ἀ. p. 394, ἀρ. 666 (91), f. 162r κἑ.

[7]) *C. Litzica*, ἔ. ἀ. p. 495, ἀρ. 744, f. 87r-97v.

[8]) *C. Litzica*, ἔ. ἀ. p. 154, ἀρ. 302 (306), f. 158r-168r. *N. Camariano*, ἔ. ἀ. p. 24 καὶ 139, ἀρ. 908, f. 16-39 καὶ 990, f. 206r-212r. Τὴν «Ἀποκάλυψιν τῆς Παναγίας» ὁλόκληρον πρβλ. ἐν *Ν. Γ. Πολίτου*, Νεοελλ. μυθολ. Τ. Α', μέρ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1874, σ. 375-389.

[9]) *C. Litzica*, ἔ. ἀ. p. 260, ἀρ. 580 (341), f. 1 κἑ.

9) Ἐρωταποκρίσεις διάφοροι καὶ ὠφέλιμοι[1]),

10) Σύνοψις ἁπάσης τῆς πρακτικῆς ἰατρικῆς ἢ γνῶμαι τῶν σοφωτάτων ἰατρῶν περὶ τῶν παθῶν καὶ αἰτιῶν αὐτῶν καὶ περὶ τῶν ἰατρικῶν[2]),

11) Βιβλίον καλούμενον ἰατροσόφιον[3]),

12) Συλλογὴ ἰατρικῶν συνταγῶν καὶ ἀστρολογικῶν προφητειῶν ἐν τῇ νεοελληνικῇ γλώσσῃ[4]),

13) Ἀγαθάγγελος[5]),

14) Ὀνειροκριτικόν[6]).

Τῶν δημωδῶν τούτων βιβλίων, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν, ἅτινα ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ εἰσήχθησαν εἰς τὰς παραδουναβίους ἡγεμονίας, ἀναγνῶσται κατ' ἀρχὰς θὰ ἦσαν μόνον οἱ Ἕλληνες, οἱ ἐγκατεστημένοι εἰς τὰς διαφόρους πόλεις καὶ τὰ μοναστήρια τῆς Ρουμανίας, κατόπιν δὲ καὶ οἱ ἑλληνομαθεῖς Ρουμάνοι.

Ἀλλ' ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀξίας καὶ τῆς χρησιμότητος αὐτῶν καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ καταστήσωσιν αὐτὰ προσιτὰ καὶ εἰς τὰ εὐρέα στρώματα τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ ἤγαγον Ἕλληνας καὶ Ρουμάνους λογίους εἰς μεταφράσεις πολλῶν ἐκ τῶν βιβλίων τούτων ἢ διασκευῶν αὐτῶν, περὶ ὧν ἐν τῷ Γ΄ κεφαλαίῳ γίνεται ἐκτενὴς λόγος. Εἶναι δὲ προφανῶς καὶ μόνη ἡ ὕπαρξις τῶν μεταφράσεων τούτων σαφὴς ἔνδειξις περὶ τῆς διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων ἐν Ρουμανίᾳ.

Ἡ ἔρευνα περὶ τῆς προελεύσεως καὶ διαδόσεως τῶν δημωδῶν κειμένων, ἡ ἀρξαμένη ἐν Ρουμανίᾳ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα ὑπὸ τοῦ Bogdan Petriceicu Haşdeu[7]) καὶ τοῦ M. Gaster[8]), συνεχίσθη μὲν κατὰ τοὺς τελευταίους

---

1) *C. Litzica*, ἔ.ἀ. p. 298, ἀρ. 604 (262), f. 403r-6. Περὶ τούτων ἐν τῇ ρουμ. γλώσσῃ ἰδὲ *N. Cartojan*, Cărţile populare, II, pp. 26-30, 53-4.

2) *C. Litzica*, ἔ.ἀ. pp. 515-518, ἀρ. 766.

3) *C. Litzica*, ἔ.ἀ. ἀρ. 771.

4) *C. Litzica*, ἔ.ἀ. ἀρ. 773, 773-776.

5) Περὶ τῶν ἑλλην. χειρογρ. τοῦ Ἀγαθαγγέλου ἐν τῇ Βιβλιοθ. τῆς ρουμ. Ἀκαδ. πρβλ. *C. Litzica*, ἔ.ἀ. pp. 361, 490, 501, 504-5, 522, ἀριθ. 646, 739, 748, 752, 758, 789 καὶ *N. Camariano*, ἔ.ἀ. p. 6. ἀρ. 836 καὶ p. 167, ἀρ. 1034.

6) *C. Litzica*, ἔ.ἀ. p. 522, ἀρ. 790 (224).

7) *B. P. Hasdeu*, Cuvente den bătrâni, II, Bucureşti 1878. *B. P. Hasdeu*, Cărţile populare, studiu introductiv şi note de *P. V. Hanes*, Bucureşti 1936. Σχολικὴ ἔκδοσις τοῦ Β΄ τόμου τῶν Cuvente den bătrâni.

8) Πρβλ. *M. Gaster*, Literatura populară română, Bucureşti, Haimann, 1883. Chrestomaţie română. Texte tipărite şi manuscrise dialectale şi populare, sec. XVII-XIX. Leipzig - Bucureşti, Socec, vol. II, 1891. *Τοῦ Αὐτοῦ* ἐν *Gröber's* Grundriss der romanischen Philologie, II Band, 3 Abteilung, Strassburg 1901.

χρόνους ὑπὸ τῶν ἀειμνήστων καθηγητῶν Δημοσθ. Ρούσσου καὶ N. Cartojan[1]) καί τινων ἀξιολόγων αὐτῶν μαθητῶν, ὡς τῶν Dan Simonescu, I. Chiţimia, Em. Turdeanu, A. Camariano, I. Cazan, Ioa. Andreescu κ. ἄ., οἵτινες διεφώτισαν ἐπαρκῶς τὰς πηγὰς ἑκατοντάδων ρουμανικῶν χειρογράφων καὶ ἐντύπων, μεταφρασθέντων ἢ διασκευασθέντων ἐξ ἑλληνικῶν δημωδῶν προτύπων, ἀλλ' ἡ ἐργασία δὲν συνεπληρώθη.

Χρειάζεται εἰσέτι μεγάλη προσπάθεια καὶ μόχθος διὰ τὴν διαλεύκανσιν τῶν προβλημάτων, τῶν προκυπτόντων ἐκ τῆς μελέτης τῶν σχέσεων τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρουμανικῆς φιλολογίας καὶ λαογραφίας.

Πρὸς εὐόδωσιν τοῦ ἔργου τούτου εἶναι ἐπάναγκες, ὅπως πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ μελετητὴς γνωρίζῃ ἐκ τοῦ πλησίον ἀμφοτέρους τοὺς λαούς, καὶ δὴ τὴν γλῶσσαν τούτων[2]) καὶ τὰς παντοίας αὐτῶν πνευματικὰς καὶ βιοτικὰς ἐκδηλώσεις. Οὕτω μόνον θὰ εἶναι δυνατὸν εἰς αὐτὸν νὰ ἐννοῇ, ποῖαι ἐκδηλώσεις τοῦ λαϊκοῦ βίου ἀνάγονται εἰς ξένην καὶ δὴ ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν καὶ ποῖα τῶν ἔργων τῆς ρουμανικῆς λογοτεχνίας ἀντλοῦσι τὴν ὕλην καὶ τὰς ἐμπνεύσεις αὐτῶν ἐκ τῶν δημωδῶν ἢ ἄλλων ἑλληνικῶν κειμένων καὶ παραδόσεων.

Πρὸς τούτοις ἡ ρουμανικὴ λαογραφία, ὑποστᾶσα ὁμοίως τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ δημώδους βιβλίου καὶ τῆς ὑπὸ ἑλληνικὸν ἔνδυμα διαδοθείσης ὀρθοδόξου χριστιανικῆς κανονικῆς καὶ ἀποκρύφου φιλολογίας, παρουσιάζει πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν λαογραφίαν.

Συγκριτικαὶ ὅμως μελέται ἐπὶ λαογραφικῶν θεμάτων, ἀφορώντων εἰς τὰ κοινὰ ταῦτα στοιχεῖα, ἐλλείπουσι σχεδὸν τόσον ἐν τῇ ρουμανικῇ, ὅσον καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ[3]).

---

[1]) Πρβλ. *N. Cartojan*, Alexandria în literatura Românească, Bucureşti 1922. Legendele Troadei în literatura veche Românească, Bucureşti 1925. Alexandria în lit. Rom. Noui contribuţii, Bucureşti 1927. Fiore de virtù în lit. Rom., Bucureşti 1928. Cărţile populare în lit. Rom. I, Bucureşti 1929, II, Αὐτόθι 1938.

[2]) Τὴν ἀνάγκην τῆς ὑπὸ τῶν Ρουμάνων φιλολόγων γνώσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὑποδεικνύει ὁ *Δημοσθένης Ροῦσσος* εἰς τὴν μικρὰν αὐτοῦ μελέτην: Filologia greacă, medie şi modernă la Universitatea din Bucureşti, Bucureşti 1913.

[3]) Ἀπόπειραν συγκριτικῆς μελέτης ἐπὶ τοῦ θέματος π. χ. τῆς «ἐπιστροφῆς τοῦ συζύγου» ἐν τῇ δημοτικῇ ποιήσει τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ρουμανικοῦ λαοῦ ἀποτελεῖ ἡ μικρὰ μελέτη τῆς *Ἀριάδνης Καμαριανοῦ*, Motivul «Intoarcerea soţului instrăinat» în poezia populară neogreacă şi română, ἐν Revista Fundaţ. Regale X (1943) Bucureşti, nr. 3, pp. 651 - 660.

Β'. ΚΕΝΤΡΑ ΕΞ ΩΝ ΕΞΕΠΟΡΕΥΘΗΣΑΝ ΤΑ ΔΙΑΔΟΘΕΝΤΑ ΕΙΣ ΡΟΥΜΑΝΙΑΝ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ τουρκικὴ κατάκτησις ὑπεχρέωσε τοὺς ἐναπομείναντας Ἕλληνας νὰ συσπειρωθῶσι περὶ τὸ Πατριαρχεῖον. Ἡ ἐθνικὴ πνευματικὴ ζωὴ συνεχίζεται ἤδη ἐν Φαναρίῳ, ὡς καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ κέντρα τοῦ δουλεύοντος Ἑλληνισμοῦ, τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τοὺς Ἁγίους Τόπους.

Ἐπὶ μακρὸν προσέτι ἡ Κρήτη, καίπερ δουλεύουσα εἰς τοὺς Ἐνετοὺς, ἀπετέλεσε φωτεινὴν ἑστίαν τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ὑποδουλώσεως αὐτῆς εἰς τοὺς Τούρκους ἀπώλεσε καὶ αὐτὴ πᾶσαν αὐτῆς τὴν λάμψιν. Εἰς τὴν ξένην κατέφυγον καὶ οἱ Κρῆτες λόγιοι καὶ τοὺς πλείστους αὐτῶν προσείλκυσεν, ὡς καὶ τοὺς ἄλλους μετὰ τὴν ἅλωσιν Ἕλληνας λογίους, ἡ πρότερον μισουμένη ὑπ' αὐτῶν Ἐνετία.

Ἐκ τῆς συρροῆς τῶν Κρητῶν ἡ ἑλληνικὴ παροικία τῆς Ἐνετίας ὑπερέβη πᾶσαν προσδοκίαν εἰς ἀριθμόν, εἰς ὑλικὴν πρόοδον καὶ πνευματικὴν ἀκμήν[1]). Ἐν Ἐνετίᾳ καλλιεργοῦνται ἤδη τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἐν αὐτῇ ἐκπαιδεύονται κατὰ τὸ πλεῖστον οἱ νέοι τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δουλευούσῃ πατρίδι ἀναφαίνονται κατὰ μικρὸν παιδευτικά τινα κέντρα, ὡς ἐν Ἰωαννίνοις, Κυδωνίαις κ. ἀ.

Ἐκ τῶν κέντρων τούτων ἡ Κωνσταντινούπολις, οἱ Ἅγιοι Τόποι, ὁ Ἄθως καὶ ἡ Ἐνετία ἔσχον ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ διὰ τὰς παραδουναβίους χώρας. Ἐκ τοῦ Φαναρίου προῆλθον οἱ ἡγεμόνες καὶ οἱ ἀκόλουθοι αὐτῶν. Ἐκ τῶν Ἁγίων Τόπων οἱ Πατριάρχαι Δοσίθεος καὶ Χρύσανθος Νοταρᾶς, χειραγωγοὶ καὶ πνευματικοὶ ὁδηγοὶ τῶν ὀρθοδόξων τῆς Μολδοβλαχίας καὶ τῆς Ρωσίας, ἐκ δὲ τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ τῶν Ἁγίων Τόπων οἱ καλόγηροι, οἱ προωρισμένοι διὰ τὰ ἐν Ρουμανίᾳ μοναστήρια, τὰ ἀφιερωμένα εἰς τὸν Πανάγιον Τάφον καὶ τὸν Ἄθων.

Τὸ Ἅγιον Ὄρος ὑπῆρξε, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, διὰ τὸν ὀρθόδοξον κόσμον ἡ κεντρικὴ ἑστία, ἡ θερμάνασα καὶ φωτίσασα τοὺς πέριξ χριστιανικοὺς λαούς[2]). Ἐκεῖ πλὴν τῶν κειμένων τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, τῆς λειτουργικῆς, δογματικῆς καὶ ἁγιολογικῆς φιλολογίας ὑπῆρχε καὶ μέγας ἀριθμὸς ἀποκρύφων κειμένων[3]), τὰ ὁποῖα ἔφερον εἰς τὴν Ρουμανίαν οἱ καλόγηροι, οἱ ἀποστελλόμενοι

---

1) Ἰω. *Βελούδου*, Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ, Ἱστορικὸν ὑπόμνημα, Βενετία 1893, ἔκδ. Β', σ. 9, 13, 19 κέ. 110-112. *N. Iorga*, Byzance après Byzance, Bucarest, 1935, pp. 16, 52, 78, 114.

2) *N. Cartojan*, Cărţile populare I, Bucureşti, 1929, p. 4.

3) *N. Cartojan*, Ἔνθ' ἀν., II, p. 15.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ἐκεῖ ἐκ τῶν ὡς ἄνω ἑλληνικῶν περιοχῶν, ἀντιγράφοντες αὐτὰ ἐκ τῶν Βιβλιοθηκῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους[1]).

Δυστυχῶς τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν ἀντιγράφων τούτων ἐχάθησαν μετὰ τὴν ἀπαλλοτρίωσιν τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν ἐν Ρουμανίᾳ.

Ἕτερον κέντρον, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ διασπαρέντα καὶ εἰς τὰς ρουμανικὰς χώρας ἑλληνικὰ βιβλία εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἡ Ἐνετία.

Ἐν Ἐνετίᾳ ἱδρύθησαν τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα, ἅτινα κατέχουσι τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν δημοσίευσιν βιβλίων ποικίλου περιεχομένου. Ἐκ τῶν πιεστηρίων τῶν τυπογραφείων τούτων, ὡς καὶ ἄλλων ἰταλικῶν τυπογραφείων τῆς Ἐνετίας, ἐξῆλθον οὐ μόνον πλεῖστα τῶν ἀριστουργημάτων τῆς κλασσικῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς φιλολογίας, ἀλλὰ καὶ τὰ πλεῖστα δημώδη ἑλληνικὰ ἔργα[2]), τὰ ὁποῖα διεδόθησαν καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν.

Αἱ σχέσεις τῶν ρουμανικῶν χωρῶν πρὸς τὴν Ἐνετίαν καὶ πρὸ τῆς Φαναριωτικῆς ἐποχῆς ἦσαν ἀρκετὰ στεναί. Οἱ ἔνδοξοι ἡγεμόνες Στέφανος ὁ μέγας (1457-1504) καὶ Μιχαὴλ ὁ Γενναῖος (1593-1601) συνῆψαν στρατιωτικὰς συμμαχίας μετὰ τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας[3]). Ἰδίᾳ ἡ ἡγεμονία Κωνσταντίνου Μπραγκοβεάνου (1688-1714) ἀποτελεῖ τὸ κορύφωμα τῶν μεταξὺ τῶν ρουμανικῶν χωρῶν καὶ τῆς Ἐνετίας σχέσεων[4]). Εἶναι ἄξιον μνείας, ὅτι οὐ μόνον Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ Ρουμά-

---

[1]) Οἱ Κατάλογοι τῶν χειρογράφων τῶν μοναστηρίων τοῦ Ἁγίου Ὄρους περιέχουσι πολύτιμον καὶ πλούσιον ὑλικὸν κανονικῶν καὶ ἀποκρύφων κειμένων, ἐξ ὧν τινὰ εἶναι ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν παλαιότητα καὶ τὴν λαογραφικὴν αὐτῶν σημασίαν. Πρβλ. *Σπ. Λάμπρου*, Catal. of the greek manus. on M. Athos, τόμοι 2, Cambridge 1895 ἐν πίναξι. *Ἀλ. Λαυριώτου*, Λειτουργ. καὶ διάφ. ἱστορ. τῆς ἐν Ἄθῳ Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Μ. Λαύρας, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ», Κων/πολις, ΙΓ' 1893, σ. 170-172. *Δ. Γκίνη*, Κατάλογοι ἑλληνικῶν κωδίκων ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἀνατολῇ, ἐν Ἐπετηρίδι Ἑταιρείας Βυζαντ. Σπουδῶν, τ. 11 Ἀθῆναι 1935, σ. 361-382.

[2]) *Κ. Δ. Μέρτζιου*, Κατάλογος τῶν ἐκδόσεων Ν. Γλυκέος, Ἠπειρωτικὰ Χρονικά, τόμ. 16ος, Ἐν Ἰωαννίνοις 1935, σ 52-186. *Δ. Γκίνη*, Συμπληρώσεις τοῦ Καταλόγου τῶν ἐκδόσεων Ν. Γλυκέος, Ἠπειρ. Χρον. 12 (1937) σ. 175-179. *Κ. Δ. Μέρτζιου*, Τρίτον καὶ τελευταῖον Παράρτημα τῶν παρὰ Νικολάῳ Γλυκῷ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων ἐκδόσεων, Ἠπειρ. Χρον. 13 (1938), σ. 114-115.

[3]) *N. Cartojan*, Cărţile populare, II, p 18.

[4]) Περὶ τῶν μεταξὺ τῶν ρουμανικῶν χωρῶν καὶ τῆς Ἐνετίας σχέσεων πρβλ. *N. Bănescu* Acte veneţiene privitoare la urmasşii lui Petru Vodă Şchiopul ἐν Anal. Acad. Rom. Mem. Secţ. Istor. S. III. t. X, mem. 3. *Valeriu Papahagi*, ἐν Mélanges de l'école roumaine en France, Paris 1931, p. 29 κέ. καὶ ἐν Revista Istorică XXI, Bucureşti 1936, p. 300 κέ. Πρβλ. καὶ *Hurmuzaki*, Documente, t. III, Partea Iª (1576-1599), Bucureşti 1880, Partea IIª (1576-1600), Αὐτόθι 1888 καὶ tom. VIII αὐτόθι 1894, ἔνθα δημοσιεύονται τὰ ἐκ τῶν Ἐνετικῶν ἀρχείων ἔγγραφα, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς ρουμανικὰς χώρας.

νοι εὐγενεῖς προσέφερον τὴν οἰκονομικὴν αὐτῶν ἀρωγὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὀρθόδοξον Κοινότητα τῆς Ἑνετίας.

Οὕτω ὁ Ματθαῖος Μπασσαράμπας ἐδώρησε κατὰ τὸ 1642 δουκᾶτα 1060 εἰς τὴν ἑλληνικὴν παροικίαν τῆς Ἑνετίας[1]). Ὁ Ράντος Μίχνεα, ὁ Ἀλέξανδρος Κοκώνης, ὁ Κωνσταντῖνος Μπραγκοβεάνου[2]) καὶ ὁ Κ. Καντακουζηνὸς ὑπεστήριξαν τὴν ἐκτύπωσιν ἑλληνικῶν βιβλίων ἐν Ἑνετίᾳ, ὡς διαπιστοῦται ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς προλόγων.

Ὁ Ἰωαννίτης Ζῶτος Τσιγαρᾶς, γαμβρὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας Πέτρου τοῦ Χωλοῦ, ἀνεμείχθη εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τῆς ἑλληνικῆς παροικίας τῆς Ἑνετίας, διότι ἔφερε καὶ ἐξετύπωσεν εἰς τὸ τυπογραφεῖον τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ Ν. Γλυκέος κατὰ τὸ 1631 τὸ ἑλληνικὸν χειρόγραφον τοῦ «Χρονογράφου» Ψευδο-Δωροθέου Μονεμβασίας[3]), ἐν ᾧ περιλαμβάνονται πλεῖσται δημώδεις βυζαντιναὶ παραδόσεις καὶ δοξασίαι.

Ἄλλα γνωστὰ κέντρα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐξετυπώθησαν βιβλία διαδοθέντα εἰς τὴν Ρουμανίαν εἶναι ἡ Βιέννη, τὸ Λονδῖνον, οἱ Παρίσιοι, τὸ Βερολῖνον καὶ ἄλλαι πόλεις τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Οὕτω π.χ. ὁ «Αἴσωπος» ἐξεδόθη ἐν Λονδίνῳ κατὰ τὸ 1682, ὁ «Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης» ἐν Βερολίνῳ κατὰ τὸ 1697, ὁ «Νέος Ἐρωτόκριτος», ἡ γνωστὴ διασκευὴ τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ, ἐν Βιέννῃ κατὰ τὸ 1818. Εἰς τὸν κατάλογον τῶν συνδρομητῶν τοῦ ἔργου τούτου συγκεντροῦται πᾶσα περίπου ἡ μολδοβλαχικὴ ἀριστοκρατία ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος μέχρι τοῦ τελευταίου εὐγενοῦς, ὡς ὁ Γρηγόριος Σοῦτσος, ὁ Γρηγόριος Γκίκας, ὁ Κωνσταντῖνος Καρατζᾶς, οἱ ποιηταὶ ἀδελφοὶ Văcăreşti, οἱ ἀδελφοὶ Goleşti, οἱ Brâncoveni, οἱ Filippeşti, ὁ Ἀλέξανδρος Beldiman, ὁ Δημήτριος Στούρτζας, ὁ Ντῖνος Negrutzi κ. ἄ.[4]).

---

[1]) *Ἰω. Βελούδου*, ἔνθ' ἀν. σ. 117.

[2]) Περὶ τούτου γράφει ὁ *Κων. Σάθας*: «Ὁ Κωνσταντῖνος Μπραγκοβάνος ἐγένετο ὁ ἐνθερμότερος προστάτης τοῦ παρὰ τὸν Ἴστρον ἑλληνισμοῦ, ὅστις ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ ἔφθασεν εἰς μεγάλην ἰσχὺν καὶ δόξαν. Ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ προσληφθέντων Ἑλλήνων ἐξεπαίδευσεν ἀδραῖς δαπάναις διαφόρους Ἑλληνόπαιδας ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις τῆς Εὐρώπης». *Κ. Σάθα*, Νεοελλ. φιλ. καὶ ἱστ. ἀνάμ. (Ὁ ἐν Μολδοβλαχίᾳ Ἑλληνισμὸς πρὸ τῶν Φαναριωτῶν), Πανδώρα 19 (1869), σ. 307.

[3]) Περὶ τοῦ «Χρονογράφου» τούτου καὶ τῶν συναφῶν φιλολογικῶν προβλημάτων, ἰδὲ *Dem. Russo*, Studii Istorice greco-române, opere postume, vol. I, Bucureşti, 1939, pp. 68-86.

[4]) Τὸν κατάλογον τῶν συνδρομητῶν τοῦ «*Νέου Ἐρωτοκρίτου*» τοῦ *Διον. Φωτεινοῦ* ἀνεδημοσίευσεν ὁ *N. Cartojan* ἐν Poema cretană Erotocrit în literatura Românească şi izvorul ei necunoscut, Anal. Acad. Rom. Secţ. Liter. Ser. III, t. VII, Bucureşti 1935, pp. 134-139 (52-57).

Γ΄ ΕΚΔΟΣΕΙΣ. ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ. ΔΙΑΣΚΕΥΑΙ

Προβαίνων ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν δημωδῶν κειμένων, ἅτινα μετεφράσθησαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν ρουμανικὴν καὶ ἔσχον εὐρεῖαν ἐν Ρουμανίᾳ διάδοσιν περιορίζομαι κατ' ἀνάγκην εἰς ὅσα ἠδυνήθην νὰ μελετήσω κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν Ρουμανίᾳ διαμονῆς μου διακρίνων αὐτὰ α΄) εἰς διδακτικά, β΄) εἰς κείμενα περιέχοντα ἱστορικὰς βυζαντινὰς παραδόσεις καὶ γ΄) εἰς τὰ δημώδη μυθιστορήματα.

α΄) Διδακτικά.

Ὡς διδακτικὰ ἐννοοῦμεν βιβλία ἀποβλέποντα οὐχὶ εἰς καθαρῶς σχολικὴν χρῆσιν, ἀλλ' εἰς μετάδοσιν γνώσεων εἰς εὐρύτερον κοινὸν ἢ εἰς τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν παντὸς φιλομαθοῦς. Εἰς τὴν ἐποχὴν μάλιστα ἐκείνην, καθ' ἣν ὁ ρουμανικὸς λαὸς ὑπὸ τὴν χειραγώγησιν τῶν Φαναριωτῶν ἤρχιζε ν' ἀπολαύῃ οὐ μόνον στοιχειώδους, ἀλλὰ καὶ ἀνωτέρας τινὸς παιδεύσεως, ἡ ἀνάγκη τῆς γενικωτέρας μορφώσεως ἦτο μᾶλλον αἰσθητὴ καὶ ἐπέβαλλε τὸ λαϊκὸν βιβλίον ὡς συμπλήρωμα τῆς στοιχειώδους μορφώσεως. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ διδακτικὰ βιβλία εἶναι τὰ πολυπληθέστερα.

Εἰς ταῦτα καταλέγονται τὰ ἑξῆς βιβλία:

1. ***Φυσιολόγος***.

Μεταξὺ τῶν διδακτικῶν δημωδῶν κειμένων πρωτεύουσαν θέσιν κατέχει ὁ «Φυσιολόγος»[1]), τὸ ἐπίσημον ἐγχειρίδιον τοῦ μέσου αἰῶνος, ἡ πηγὴ, ὅλων τῶν θαυμασίων ἀφηγήσεων περὶ τοῦ οἰκειοθελῶς θυσιαζομένου «πελεκᾶνος», τοῦ ἐκ τῆς τέφρας του ἀναγεννωμένου φοίνικος, τοῦ ἀξιοπεριέργου ρινόκερω καὶ ἄλλων παραδόξων ζῴων, ἐν ᾧ περιγράφονται πραγματικὰ καὶ μυθώδη ζῷα, φυτὰ καὶ λίθοι, ἑρμηνευόμενα θρησκευτικῶς καὶ συμβολικῶς, συμφώνως πρὸς τὰς ἀληθεῖς ἢ ὑποθετικὰς αὐτῶν ἰδιότητας, δηλαδὴ ὡς τύποι τοῦ Χριστοῦ, τοῦ διαβόλου, τῆς Ἐκκλησίας ἢ τοῦ ἀνθρώπου. Οὗτος μετεφράσθη κατὰ πρῶτον ἐκ τῆς σλαβικῆς. Ἡ μετάφρασις ἐγένετο κατὰ τὸ 1693, σῴζεται δὲ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1436 χειρόγραφον τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας[2]).

Τὸ χειρόγραφον τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐν τῇ ρουμανικῇ μεταφράσεως παρουσιάζει ἀτελὲς κείμενον πλῆρες χασμάτων, παραλείψεις ὁλοκλήρων κεφαλαίων καὶ παρανοήσεις τῆς σημασίας πολλῶν λέξεων[3]).

---

[1]) *Κ. Κρουμβάχερ*, Ἱστορ. τῆς Βυζαντ. λογοτ. μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, Α΄ 60, 776, Γ΄ 177-184. Περὶ τῶν ἐκδόσεων τοῦ «Φυσιολόγου» ἔ. ἀ. Γ΄, σ. 180-1.

[2]) Περὶ τῶν μεταφράσεων τούτου ἐκ τῆς σλαβικῆς εἰς τὴν ρουμανικὴν πρβλ. *N. Cartojan*, Cărţile populare, I, Bucureşti 1929, pp. 188 194 καὶ *M. Mociornita*, Traduceri român. din Fiziolog ἐν Cercetări Literare, vol. I. Buc. 1934, pp. 83-101.

[3]) *N. Cartojan*, Cărţile populare, II, p. 235.

Παραλλαγὴ τούτου συντεθεῖσα κατὰ τὸ 1777 ὑπὸ τοῦ *Ἀνδρονάκη Bercheanu* ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ M. Gaster[1]), ἑτέρα δὲ πληρεστέρα, ἀλλ' ἄνευ τῶν ἠθικολογιῶν, ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ C. N. Mateescu, ἐπὶ τῇ βάσει χειρογράφου ἀντιγραφέντος ὑπὸ τοῦ διδασκάλου Νικ. Duma[2]) κατὰ τὸ ἔτος 1774.

Οἱ Ἕλληνες διδάσκαλοι καὶ καλόγηροι, οἵτινες μετηνάστευσαν εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν, ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν ἀντίγραφα πληρεστέρων χειρογράφων, φυλασσομένων εἰς τὰς Βιβλιοθήκας τῶν μεγάλων μοναστηρίων τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἄθωνος. Μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν τούτων χειρογράφων εὑρίσκετο καὶ παραλλαγὴ τοῦ «Φυσιολόγου», γενομένη ὑπὸ τοῦ *Δαμασκηνοῦ Στουδίτου*, ἥτις καὶ μετεφράσθη εἰς τὴν ρουμανικήν[3]). Ἡ μετάφρασις αὕτη εἶναι κατὰ πολὺ ἀνωτέρα τῶν ἐκ τῆς σλαβικῆς γενομένων μεταφράσεων οὐ μόνον διὰ τὴν σαφήνειαν, ἀλλὰ καὶ διότι παρέχει ἡμῖν ἔκδοσιν πληρεστέραν. Ἐν ᾧ δὲ ἡ ἐκ τῆς σλαβικῆς μετάφρασις περιλαμβάνει μόνον τριάκοντα κεφάλαια, ἡ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς περιέχει ὀγδοήκοντα.

Ἡ διάδοσις τοῦ «Φυσιολόγου» εἰς τὴν Ρουμανίαν ὑπῆρξε ἀξιόλογος. Τὰ παλαιότερα ἴχνη τῆς ἐπιδράσεως τούτου ἐπὶ τῆς ρουμανικῆς φιλολογίας εὑρίσκομεν εἰς τὰς «*Διδασκαλίας τοῦ ψευδο-*Neagoe *πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Θεοδόσιον*»[4]). Μέχρι δὲ τῶν μέσων τοῦ ΙΘ' αἰῶνος τὸν ἀντέγραφον οἱ καλόγηροι εἰς τὰ μοναστήρια.[5]). Αἱ ἐν αὐτῷ λαϊκαὶ περὶ ζῴων παραδόσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν πλείστων ζωολογικῶν γνώσεων παρὰ τῷ ρουμανικῷ λαῷ, ὡς ἀναγνωρίζει ὁ N. Cartojan[6]).

2. Ἄνθος τῶν χαρίτων.

Τὸ δημῶδες τοῦτο βιβλίον ὀνομάζουσιν οἱ Ρουμάνοι Albinuşa[7]) ἢ Floarea

---

[1]) *M. Gaster*, Archivio glottologico italiano, vol. X (1886), p. 273 κέξ.

[2]) Revista «Ion Creangă», VII, Bucureşti, 1914, p. 2 κέ.

[3]) *N. Cartojan*, ἔ. ἀ. p. 235.

[4]) Περὶ τοῦ ὁμηρικοῦ τούτου προβλήματος τῶν «Διδασκαλιῶν τοῦ Ψευδο-Neagoe» ἐν τῇ ρουμανικῇ φιλολογίᾳ πρβλ. τὰς ἀξιολογωτάτας ἐργασίας τοῦ *Δημοσθ. Ρούσσου* ἐν Studii şi critice, Bucureşti 1910, pp. 1-16 καὶ Studii Istorice greco-române, I, pp. 207-226.

[5]) Πρβλ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 3548 χειρόγραφον τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ἀναγόμενον εἰς τὸ ἔτος 1832.

[6]) *N. Cartojan*, Fiore di virtù în literatura Românească, Bucureşti 1928, p. 90 (6).

[7]) Ὁ τίτλος οὗτος προὐκάλεσε σύγχυσιν, διότι ὑπὸ τὸ ὄνομα «*Albine*» ἀπαντᾷ εἰς τὴν ρουμανικὴν φιλολογίαν *Ἀνθολογία* μὲ ἠθικὰς γνώμας, τὴν ὁποίαν περιέγραψεν ὁ *Genadie Enăceanu* ἐν Anal. Acad. Române, Secţ. Lit. Ser. 2, t. XII, Bucureşti 1892, pp. 129-162. Τὸ κείμενον *Albinusa* ἤτοι τὸ «*Ἄνθος Χαρίτων*» δὲν πρέπει νὰ συγχέηται πρὸς τὴν «Μέλισσαν» Ἀντωνίου τοῦ Μοναχοῦ, ὡς πράττει ὁ Enăceanu. Πρβλ. *D. Russo*, Elenizmul în România Bucureşti 1912, p. 87.

darurilor. Πρόκειται περὶ ἑνὸς ἐκ τῶν πλέον διαδεδομένων κειμένων τῆς μεσαιωνικῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας Fiore di virtù, ἀποδιδομένου ὑπό τινων εἰς τὸν βενεδικτῖνον καλόγηρον Tommaso Gozzadini[1]), ὁ ὁποῖος συνέθεσε τοῦτο ἀρυόμενος ἐκ βιβλικῶν, εἰδωλολατρικῶν, κλασσικῶν καὶ μεσαιωνικῶν πηγῶν ἐν Βολωνίᾳ κατὰ τὸν ΙΓ΄ αἰῶνα.

Τοῦτο ἐξεδόθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1474, μέχρι δὲ τοῦ ἔτους 1540 ἔσχε περὶ τὰς τεσσαράκοντα ἐκδόσεις. Μετεφράσθη εἰς τὴν ἱσπανικήν, γαλλικήν, γερμανικήν, ἀρμενικήν, σερβικὴν καὶ ρωσσικήν, ἑλληνιστὶ δὲ ὑπὸ τὸν τίτλον «*Ἄνθος τῶν Χαρίτων*» ἐξεδόθη ἐν Ἐνετίᾳ κατὰ τὸ 1529[2]).

Τὸ βιβλίον τοῦτο εἰς τὸ ἰταλικὸν πρότυπον σύγκειται ἐκ 34 κεφαλαίων, ἀναφερομένων εἰς τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ ἀντίθετα αὐτῶν ἐλαττώματα. Ἕκαστον δὲ κεφάλαιον ἄρχεται δι' ἑνὸς βραχέος ὁρισμοῦ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας. Ἕπεται ἡ παρομοίωσις τῆς ἀρετῆς ἢ τοῦ ἐλαττώματος πρὸς πραγματικὸν ἢ φανταστικὸν ζῷον (δάνειον ἐκ τοῦ «Φυσιολόγου»), εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὁποίου ἐπίστευεν ὁ μεσαιωνικὸς κόσμος[3]).

Εἶτα ἀκολουθεῖ σειρὰ θεμελιωδῶν γνωμῶν, πρὸς τὸν ἀναγνώστην ἀπευθυνομένων[4]), καὶ τελειώνει διὰ μιᾶς ἠθικῆς ἱστορίας, εἰλημμένης κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ

---

1) *V. Rossi*, Storia della litteratura italiana, I. p. 117.

2) Τὸ «*Ἄνθος Χαρίτων*» φαίνεται ὅτι ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν Ἐνετίᾳ κατὰ τὸ 1529 παρὰ τῷ *Giovanni Antonio da Sabio* καὶ *Fratelli ad instantia di M. Damianode Santa Maria (N. Cartojan)*, ἔ. ἀ. p. 72 (156). Κατόπιν ἀνετυπώθη πολλάκις ἐν Ἐνετίᾳ, ἤτοι κατὰ τὸ 1537 ὑπὸ Stephano da Sabio (*C. Frati*, Ricerche sul «Fiore di Virtù», ἐν Studj di Filologia romanza, Roma 1893, p. 291), κατὰ τὸ 1546 παρὰ *Nicolini da Sabio (É. Legrand*, Bibl. hellén. I. Paris 1885, p. 119), κατὰ τὸ 1594 παρὰ *Φραγκίσκῳ τῷ Ἰουλιανῷ (Sp. P. Lambros*, Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos, 1895. I. nr. 1510), κατὰ τὸ 1621 (*C. Frati*, ἔ. ἀ. p. 291) καὶ κατὰ τὸ 1603 παρὰ *Μάρκῳ τῷ Πινέλλῳ*. Τὴν ἔκδοσιν τοῦ 1603, εὑρισκομένην εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐν Ἐνετίᾳ ὑπ. ἀρ. Rari Veneti v. 268 (Opusculi per l'interdetto T. VIII), ἄγνωστον εἰς τοὺς βιβλιογράφους καὶ εἰς αὐτὸν τὸν *É. Legrand*, ἀνεκοίνωσεν ὁ Μιχ. Λάσκαρης εἰς τὸν *N. Cartojan*. Περὶ δὲ τοῦ πλήθους τῶν μετέπειτα ἐν Ἐνετίᾳ ἐκδόσεων αὐτοῦ πρβλ. τὰς Βιβλιογραφίας τῶν *É Legrand* καὶ Δ. Γκίνη-Βαλ. Μέξα. Περὶ τῶν μεταφράσεων τούτου εἰς τὴν ρουμανικὴν ἰδὲ *N. Cartojan*, Fiore di Virtù, ἔ. ἀ. p. 88 (172).

3) Π. χ. ἡ ἀγάπη παρομοιάζεται πρὸς τὸ «κουκούλι» (μεταξοσκώληκα), ὁ φθόνος πρὸς τὴν «νυμφίτζα» (πούτζολα), ἡ χαρὰ πρὸς τὸν «πετεινόν», ἡ λύπη πρὸς τὸ «μάκαγον» (μαϊμοῦ), ἡ ὀργὴ πρὸς τὴν ἀρκοῦδαν, ἡ ἀφροσύνη πρὸς τὴν «φέλλαν», τὸ ψεῦδος πρὸς τὴν «σακοῦδαν», ἡ κενοδοξία πρὸς τὸ «παγῶνι» κλ.

4) Π. χ. ὁ ἄνθρωπος ὁπού ζῇ εἰρηνικὸς δὲν εἶναι ποτὲ πτωχός. Κάλλιον νὰ δίδῃ τινὰς παρὰ νὰ λαμβάνῃ. Ἡ ράβδος διώχνει τὴν τρέλλαν ἀπὸ τὴν καρδίαν τοῦ παιδίου. Τὸ στόμα ὁπού ψεύδεται φονεύει τὴν ψυχήν. Ἡ ὄρνιθα ὅταν βάνεται νὰ κλωσσᾷ τὰ αὐγὰ ποτὲ δὲν τὰ ἀπαρατεῖ κλ.

τῆς Βίβλου, σχετιζομένης δὲ πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ πρὸς ὃ ἀναφέρεται κεφαλαίου.

Πάντα ταῦτα τὰ ποικίλα στοιχεῖα, ἐξαχθέντα ἀπὸ πολλάς, ὅλως διαφόρους, πηγάς, ἀποτελοῦσι διὰ τῆς ἑνούσης αὐτὰ κεντρικῆς ἰδέας ἑνιαῖον ὅλον[1]).

Τὸ κείμενον τοῦτο ἐγένετο γνωστὸν εἰς τὴν Ρουμανίαν τὸ πρῶτον ὑπὸ χειρόγραφον μορφὴν εἰς δύο μεταφράσεις ἐκ τῆς σλαβικῆς (περὶ τῶν ἐκ τῆς σλαβικῆς μεταφρ. ἰδὲ *N. Cartojan,* Cărţile populare, I, pp. 195-208), πλήρεις παραλείψεων καὶ ἐλαττωμάτων. Ἡ μία εὑρίσκεται εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 3821 Codex Neagoeanus τοῦ ἔτους 1620, ἡ δ' ἄλλη εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 1436 κώδικα τῆς Βιβλιοθ. τῆς ρουμ. Ἀκαδημίας[2]).

Ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Κωνσταντίνου Μπραγκοβεάνου, ἤτοι κατὰ τὸ 1700, ἐγένετο ἐν Snagov ἡ τελειοτέρα ρουμανικὴ μετάφρασις[3]) ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως τοῦ «Ἄνθους Χαρίτων», καθὼς ἀπέδειξεν ὁ M. Gaster[4]), διεδόθη δ' εἰς πάσας τὰς περιοχὰς τῆς Ρουμανίας, ἀντικαταστήσασα τὰς προηγουμένας ἐλαττωματικὰς ἐκ τῆς σλαβικῆς μεταφράσεις.

Ἡ νέα ἑλληνικὴ μετάφρασις ἐγένετο προτροπῇ Κωνσταντίνου Σαρακηνοῦ, υἱοῦ Γεωργίου Ἰατροῦ τοῦ Κρητός, καὶ ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ *Ἀνθίμου ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἰβηρίας,* ἀφιερωθεῖσα εἰς τὸν ἡγεμόνα Κωνσταντῖνον Μπραγκοβεάνου, προστάτην τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Μεταφραστὴς εἶναι ὁ Ρουμάνος ἱερομόναχος *Φιλόθεος Ἁγιορείτης.* Καθὼς γράφεται ρητῶς ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ ἔργου, ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ «Ἄνθους Χαρίτων» ἐκομίσθη εἰς τὴν Ρουμανίαν ὑπὸ Κωνσταντίνου Σαρακηνοῦ ἐξ Ἁγίου Ὄρους. Ἐκ δὲ τοῦ ὅλου ἔργου σημαντικώτερον ἀπὸ ἀπόψεως λαογραφικῆς εἶναι τὸ μέρος τῶν γνωμικῶν, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει στενὴν σχέσιν πρὸς τὴν ρουμανικὴν παροιμιολογίαν. Πολλαὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ ἔργῳ γνωμῶν ἀντανακλῶνται εἰς τὸν θησαυρὸν τῶν παροιμιῶν τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ[5]).

---

[1]) *N. Cartojan,* Fiore di Virtù ἔ. ἀ. pp. 85-87 (1-3).

[2]) Ὁ ἀνωτέρω ὑπ. ἀριθ. 1436 Κῶδιξ ἀντεγράφη ὑπὸ *Costea Dascălul* κατὰ τὴν περίοδον 1693-1701, περιέχει δὲ πολλὰ δημώδη κείμενα, ὡς «τὸ Βροντολόγιον» καὶ «Σεισμολόγιον ἀληθινόν», f. 1-11, ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ «Φυσιολόγου», f. 44ᵛ κ. λ.

[3]) *Ioan Bianu-N. Hodos,* Bibliografia Românească Veche, I, p. 393.

[4]) *M. Gaster,* Literatura populară Română, Bucur. 1883, p. 138. Πρβλ. ἀποσπάσματα ἐν *M. Gaster,* Chrestomaţie Română, II, Bucureşti 1891, p. 340 κέ. Ἰδὲ καὶ *Ramiro Ortiz,* Per la storia della cultura italiana in Romania, Bucarest 1916, p 207.

[5]) *N. Cartojan,* Fiore di virtù, p. 92(8).

Θὰ ἀρκεσθῶμεν μόνον εἰς τὰ ἑξῆς παραδείγματα:

1) Ἡ ρουμανικὴ παροιμία *Albina tine în gură mierea si în coadă acul* (Ἡ μέλισσα κρατεῖ εἰς τὸ στόμα τὸ μέλι καὶ εἰς τὴν οὐρὰν τὸ κεντρί) ἀποδίδει τὴν παρομοίωσιν τῆς κολακείας «*πρὸς τὲς μελίσσες, ὁποὺ ἔχουσι τὸ μέλι εἰς τὸ στόμα καὶ κρατοῦσι κρυμμένον τὸ κεντρὶ διὰ νὰ λαβώνουν*», ἡ ὁποία ἀπαντᾷ εἰς τὸ «*Περὶ κολακείας*» κεφάλαιον τοῦ «Ἄνθους Χαρίτων». Ἡ αὐτὴ παροιμία εὑρίσκεται παρὰ τῷ Anton Pann ὑπὸ τὴν μορφήν:

C' albina în gură cu miere
Si 'n coadă acul cu fiere

(Ὅπως ἡ μέλισσα, ἡ ὁποία ἔχει τὸ μέλι εἰς τὸ στόμα καὶ τὸ κεντρὶ εἰς τὴν οὐράν)[1].

2) Ἡ παροιμία *Leul nu se luptă cu furnicile nici vulturul nu prinde muste* (Ὁ λέων δὲν παλαίει μὲ τοὺς μύρμηκας οὔτε ὁ ἀετὸς συλλαμβάνει μυίας) μεταφράζει τὰς ἀντιστοίχους ἑλληνικάς, αἱ ὁποῖαι ἀπαντῶσιν ἐν τοῖς «*Περὶ δυνάμεως καὶ μεγαλοψυχίας*» κεφαλαίοις τοῦ «Ἄνθους Χαρίτων» καὶ αἵτινες ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: «*Τὸ λεοντάρι δὲν κάμνει πόλεμον μὲ τὲς μυῖγες οὔτε μὲ τὰ μυρμήγκια*», «*αὐτὸς δὲν πιάνει (δηλ. ὁ ἀετὸς) καθὼς λέγει ἡ παροιμία, ποτὲ μυῖες, ἀλλὰ δὲν ἀφήνει νὰ καταπατηθῇ ἀπὸ μεγάλα πτηνὰ καὶ ἅρπαγα πουλία*».

Παρὰ τῷ Anton Pann εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν μορφήν:

Vulturul stă 'n loc veghează
Dar el musce nu vâneză

(ὁ ἀετὸς παραμονεύει / ἀλλὰ μυῖας δὲν θηρεύει[2]),

ὅπου γίνεται λόγος μόνον περὶ ἀετοῦ οὐχὶ δὲ καὶ περὶ λέοντος.

3) Ἡ παροιμία, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ εἰς τὸ «*Περὶ Κενοδοξίας*» κεφάλαιον τοῦ ἀνωτέρω ἔργου *Găina pentru un ou face mare găzazie de o aude vulpea*[3]) ἤτοι «ἡ ὄρνιθα δι' ἕν αὐγὸ κάνει μεγάλο θόρυβο, γιὰ νὰ τὴν ἀκούσῃ ἡ ἀλεποῦ» ἐπανευρίσκεται παρὰ τῷ Anton Pann ὑπὸ τὴν μορφήν:

Găina când va ouà
Aude o mahalà

ἤτοι: ἡ ὄρνιθα ὅταν γεννᾷ τὴν ἀκούει μία συνοικία.

Ὁμοίως ἡ αὐτὴ παροιμία εὑρίσκεται ἐν τῇ χειρογράφῳ συλλογῇ παροιμιῶν

---

[1]) *Iuliu A. Zanne*, Proverbele Românilor, vol. I, Bucureşti 1895, p. 312.

[2]) *Iuliu A. Zanne*, ἔ.ἀ. p. 713.

[3]) Πρβλ. τὴν χειρόγραφον ρουμανικὴν μετάφρασιν τοῦ «*Ἄνθους Χαρίτων* f. 26r

τοῦ *Iordache Golescu* οὕτω: *Găină pentru un ou, multă găzarie face* (Ἡ ὄρνιθα δι' ἕν αὐγὸ κάμνει πολὺν θόρυβον), παρὰ δὲ τῷ λαῷ:

Găina câre cântă seara,
dimineata n'are ou

ἤτοι: «ἡ ὄρνιθα, ποὺ τὸ βράδυ τραγουδεῖ, τὸ πρωῒ δὲν ἔχει αὐγό»[1]).

4) Ἡ παροιμία, ἥτις ἀπαντᾷ εἰς τὴν «*Ῥίμαν Γεωργίου τοῦ Αἰτωλοῦ*», τὴν ἀφιερωθεῖσαν εἰς τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Πέτρον τὸν Χωλόν,

Ἀμ' ὁποὺ λάκκον ἔσκαψε, διὰ νὰ χώσῃ ἄλλον,
ἐκεῖνος μέσα ἔπεσε μὲ τὸ κορμί του ὅλον[2])

ἐπανευρίσκεται εἰς τὸ «Ἄνθος Χαρίτων» καὶ παρὰ τῷ λαῷ τῆς Μολδοβλαχίας: *Cine sapă groapă altuia cade el într' însa*[3]) (Ὅποιος σκάβει τὸν λάκκο τοῦ ἄλλου πέφτει μέσα).

Πλῆθος παραλλαγῶν τῆς παροιμίας ταύτης ἐδημοσίευσεν ὁ Ν. Γ. Πολίτης[4])

3. Γνωμικὰ παλαιῶν τινων φιλοσόφων.

Τὸ πρότυπον τοῦ δημώδους τούτου βιβλίου ἐγράφη γαλλιστὶ καὶ μετεφράσθη ἰταλιστὶ ὑπὸ τοῦ *Del Chiaro*[5]), γραμματέως τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Κ. Μπραγκοβεάνου.

Ἐκ τῆς ἰταλικῆς μετεφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τοῦ ἱεροκήρυκος *Ἰωάννου Ἀβραμίου τοῦ Κρητός*[6]), ἐπιφορτισθέντος πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἡγεμόνος καὶ ἐξεδόθη ἐν ἔτει 1713 ἐν Τεργοβίστῃ τῆς Βλαχίας[7]).

---

[1]) *Iuliu A. Zanne*, ἔ. ἀ. pp. 468-471.

[2]) *N. Bănescu*, Un poème grec vulgaire relatif à Pierre le Boiteux de Valachie, Bucarest 1912, p. 12. Τὸ ποίημα τοῦτο ἐδημοσιεύθη ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4272 «Ἀθωνικοῦ κώδικος». Ἰδὲ καὶ τὰς διορθωτικὰς παρατηρήσεις εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην ὑπὸ *D. Russo*, Un bizantinolog improvizat (N. Bănescu), Bucureşti 1916, pp. 36-38.

[3]) *Iuliu A. Zanne*, ἔ. ἀ. pp. 191-192.

[4]) *Ν. Γ. Πολίτου*, Παροιμίαι Α', Ἐν Ἀθήναις 1899, σ. 561 «ὅποιος σκάφτει λάκκον ἄλλου πέφτει ὁ ἴδιος μέσα». Πρβλ. αὐτόθι σ. 561-563, ἀριθ. 150, 155, 159, 163, 164, 165, 167, 170, 171, 172, 174.

[5]) *R. Ortiz*, Per la storia della cultura italiana in Romania, Bucarest 1916, p. 208.

[6]) Περὶ τούτου ἰδὲ *D. V. Economidis*, Ioan Avramie, Bucureşti 1944, ἀνάτυπον ἐκ τῆς Biserica Ortodoxă Română, an. LXII (1944), nr. 4-6, 21 σελίδες καὶ *Ἀθηνᾶ* (54) (1950), σ. 59-93.

[7]) *É. Legrand*, Bibliographie hellénique du 18e siècle, t. I, Paris 1918, p. 106-107, ἀριθ. 83. *I. Bianu-N. Hodos*, Bibliografia Românească Veche, vol. I, pp. 487-491, nr. 165.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1713 μετεφράσθη ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν ρουμανικὴν ὑπὸ Ἀνθίμου τοῦ ἐξ Ἰβηρίας, ὅστις καὶ ἐφρόντισε νὰ ἐκτυπωθῇ καὶ εἰς τὰς δύο γλώσσας, ἑλληνικὴν καὶ ρουμανικήν[1]).

Ὁ Γεώργιος Ζαβίρας ἀναφέρει ἔκδοσιν τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀβραμίου, γενομένην ἐν Λειψίᾳ κατὰ τὸ 1732[2]). Κατὰ δὲ τὸ 1758 μετετυπώθη ἐν Ἐνετίᾳ παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Τζάτζᾳ[3]). Ὁ μετατυπώσας τοῦτο ὑπὸ τὰ ἀρχικὰ Π. Λ. εἶναι ὁ Πολυζώης Λαμπανιζιώτης, γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων μετατυπώσεων καὶ οὐχὶ Παναγιώτης, ὡς ὀνομάζει αὐτὸν ὁ R. Ortiz[4]).

Τοῦ ἔργου γνωρίζομεν καὶ ἄλλην ἔκδοσιν, γενομένην ἐπίσης ἐν Ἐνετίᾳ κατὰ τὸ 1780, παρὰ τῷ Δημητρίῳ Θεοδοσίου, τῷ ἐξ Ἰωαννίνων[5]) καὶ τῆς ὁποίας τὸ ἐξώφυλλον μόνον εὑρίσκεται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας[6]).

Μετατύπωσιν τῆς ρουμανικῆς μεταφράσεως τοῦ ἔργου *Pilde filosofesti* ἔχομεν κατὰ τὸ 1783 ἄνευ τόπου ἐκδόσεως[7]). Εἰς τὸ τέλος τῆς τελευταίας σελίδος 118 ἀναγινώσκομεν τὰ ὀνόματα τῶν διορθωτῶν αὐτοῦ Μιχαὴλ Σιμπιϊάνουλ καὶ Ράδου Ραμνιτσεάνου. Τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ἐξεδόθη ἐπίσης καὶ ἐν Ρημνίκῳ[8]). Τοῦ δημώδους τούτου βιβλίου ἐγένοντο καὶ ἄλλαι ἐν τῇ ρουμανικῇ ἐκδόσεις κατὰ καιρούς, ὡς ἐν Braşov 1808, ἐν Sibiu 1814, ἐν Βουκουρεστίῳ 1864[9]) κ. ἀ.

Αἱ φιλοσοφικαὶ γνῶμαι τοῦ ἔργου ἀνέρχονται κατὰ τὸν M. Gaster εἰς 964[10]), ἀκολουθοῦσαι ἀλλήλας ἄνευ ὀνόματος συγγραφέως καὶ ἄνευ ἀριθμήσεως.

Ὁ M. Voileanu ὅμως τὰς ἀναβιβάζει εἰς 928[11]).

---

[1]) *I. Bianu - N. Hodos*, ἔ. ἀ. pp. 487 - 489, nr. 165 καὶ 166.

[2]) *Γ. Ζαβίρα*, Νέα Ἑλλὰς κλ., Ἐν Ἀθήναις 1872, σ. 348.

[3]) *É. Legrand*, ἔ. ἀ. p. 482, ἀρ. 512.

[4]) *R. Ortiz*, ἔ. ἀ. p. 207.

[5]) *Ém. Legrand*, ἔ. ἀ. t. II, Paris 1928, p. 323, nr. 991.

[6]) *I. Bianu - N. Hodos*, ἔ. ἀ. t. II, Bucureşti 1910, p. 270, nr. 442.

[7]) *I. Bianu - N. Hodos*, ἔ. ἀ. p. 280, nr. 460.

[8]) *I. Bianu - N. Hodos*, ἔ. ἀ. p. 280 - 281, nr. 461.

[9]) Ὁ *M. Gaster*, Geschichte der rumänischen Litteratur ἐν G. Gröber's Grundriss der romanischen Philologie 2, 3, σελ. 312 - 314, ἀναφέρει περὶ τῶν χειρογράφων καὶ ἐκδόσεων τοῦ ἔργου. Πρβλ. *Τοῦ Ἰδίου*, Literatura populară Română, Bucureşti, 1883, pp. 204 - 206, ἔνθα ὑπάρχει καὶ ἀνάλυσις τῶν «*Γνωμικῶν*». Ὁ Δημοσθ. Ροῦσσος γνωρίζει καὶ μίαν ἀκόμη ἑλληνικὴν ἔκδοσιν, ἐν Ἐνετίᾳ 1842 ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Φοίνικος. *D. Russo*, Mitrofan Grigoràs, Bucureşti 1935, ἀνάτυπον ἐκ τῆς Revista Istorică Română, 4 (1934), p. 36.

[10]) *M. Gaster*, Literatura populară Română, ἔ. ἀ. p. 205.

[11]) *M. Voileanu*, Codicele, Sibiu, 1891. Ὁ ἀριθμὸς 928 ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καθὼς διεπιστώσαμεν κατόπιν ἰδικῆς μας καταριθμήσεως.

Παραθέτομεν τώρα τινὰ ἐκ τῶν γνωμικῶν αὐτῶν ἑλληνιστὶ ἀπὸ τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ *Ἀβραμίου*[1]) καὶ ρουμανιστὶ ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν *Voileanu*[2]).

Ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ καθαρίζει τὴν καρδίαν.	*Frica lui Dumned, eu curatesce inima.*
Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἕνας δρόμος, ὁ ὁποῖος φέρει πρὸς τὸν θάνατον.	*Viata omului este un drum, care-l duce la mórte.*
Μὲ τὴν γλυκεῖαν συνομιλίαν ἀποκτῶνται πολλοὶ φίλοι.	*Cu vorbele cele dulci se castiga multi prieteni.*
Ὁ φθόνος δὲν ἔχει ἀνάπαυσιν.	*Zavistia nu are odichnă.*
Ὅποιος μιλεῖ ὀλίγα δείχνει σημεῖον φρονιμάδας.	*Cine vorbesce putin, arata semn că este întelept.*
Τὰ δάκρυα εἶναι τὰ ἅρματα τῶν ἀδυνάτων.	*Lacrămile sunt armele neputinciosi.*

Περὶ τῶν γνωμικῶν τούτων, τὰ ὁποῖα ἦσαν τόσον διαδεδομένα παρὰ τοῖς Ρουμάνοις, ἐπραγματεύθησαν οἱ *V. Popp*[3]), *D. Jarcu,*[4]), *É. Picot*[5]), *M. Gaster*[6]) *Δημοσθ. Ροῦσσος*[7]) καὶ *R. Ortiz*[8]), ὅστις καὶ ἐσφαλμένως νομίζει[9]), ὅτι τὸ *Fiori e vita di filosofi ed altri savii ed imperatori*[10]) εἶναι τὸ πρότυπον τούτων. Ὁ *N. Cartojan* ἐξαίρει τὸ ἔργον καὶ τονίζει τὴν ἀπήχησιν, τὴν ὁποίαν ἔσχεν εἰς τὴν λαϊκὴν ψυχήν[11]).

Τὸ βιβλίον τοῦτο διὰ τῶν ἐν αὐτῷ συντόμων γνωμῶν καὶ παροιμιωδῶν φράσεων τῶν κορυφαίων πνευμάτων τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ κόσμου ἐδίδαξε τοὺς

---

[1]) Παραλείπω τὰς παραπομπὰς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἔκδοσιν, διότι αὕτη ἔχει τὰς σελίδας ἀναριθμήτους.

[2]) *M. Voileanu*, ἔ. ἀ. pp. 66, 67, 68, 70, 77, 80.

[3]) *V. Popp*, Disertaţie despre tipografiile româneşti, Sibiu, 1838, p. 61.

[4]) *D. Jarcu*, Analele bibliografice Române, Bucuresci 1865, p. 20. *Τοῦ Αὐτοῦ*, Bibliografia chronologică Română, Bucuresci 1873, p. 9.

[5]) *É. Picot*, Notice biographique ἐν Nouveaux Mélanges Orientaux, Paris, 1886, p. 553, ἀρ. 44.

[6]) *M. Gaster*, Chrestomaţie română, Leipzig - Bucureşti, II. 1891, p. 4.

[7]) *D. Russo*, ἔ. ἀ. p. 36 - 37.

[8]) *R. Ortiz*, ἔ. ἀ. pp. 206 - 208. *Τοῦ Αὐτοῦ*, Medievo Rumeno, Roma 1928, p. 42.

[9]) *D. Russo*, ἔ. ἀ. p. 37.

[10]) *R. Ortiz*, Per la storia della cultura italiana κλ., ἔ.ἀ. p. 206.

[11]) *Nic. Cartojan*, Cărţile populare, II, p. 237.

Ρουμάνους τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον καὶ ἔδειξεν εἰς αὐτοὺς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν ὑψηλῶν χριστιανικῶν ἰδεωδῶν.

4. Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία.

Βιβλίον ὡραιότατον καλούμενον Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία, μετὰ πλείστης ἐπιμελείας συντεθὲν εἰς κοινὴν τῶν Γραικῶν διάλεκτον, παρὰ Ἀγαπίου μοναχοῦ τοῦ Κρητός, τοῦ ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει τοῦ Ἄθω ἀσκήσαντος:—Καὶ νῦν νεωστὶ διορθωθὲν παρ' αὐτοῦ καὶ τυπωθὲν οἰκείοις αὐτοῦ ἀναλώμασιν. Ἐνετίησι, Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Ἰουλλιανῷ κατὰ τὸ ᾳχμα΄ (1641)[1]).

Τὸ δημῶδες τοῦτο ἔργον μετεφράσθη εἰς τὴν ρουμανικήν. Τὸ παλαιότερον χειρόγραφον τῆς ρουμανικῆς μεταφράσεως ὁλοκλήρου τῆς «Ἁμαρτωλῶν Σωτηρίας» διατηρεῖται ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ὑπ' ἀρ. 2463, ἀντεγράφη δ' ἐν Μολδαβίᾳ κατὰ τὸ 1714 ὑπὸ *Κοσμᾶ, ἱεροδιακόνου* τοῦ μοναστηρίου Neamţu (Νεάμτσου).

Τὸ δὲ ὑπ' ἀριθ. 2174 χειρόγραφον τῆς αὐτῆς ὡς ἄνω Βιβλιοθήκης, ἀντίγραφον παλαιοτέρου χειρογράφου γενόμενον κατὰ τὸ 1699 ἐν τῇ μονῇ Hurez ὑπὸ *Ἰωσὴφ ἱερομονάχου*, ὡς καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 2517 τοῦ αὐτοῦ ἔτους, γενόμενον ὑπὸ *Γραμματικοῦ Βλάντ*, περιλαμβάνουσι μόνον τὸ α΄ καὶ β΄ μέρος τῆς «Ἁμαρτωλῶν Σωτηρίας». Τὸ γ΄ μέρος ταύτης, τὸ περιέχον τὰ Θαύματα τῆς Παναγίας, ἐλλείπει. Οὕτω τὰ δύο τελευταῖα ἐκ Μουντενίας τῆς Βλαχίας χειρόγραφα, καίτοι παλαιότερα τοῦ Μολδαβικοῦ, δὲν περιλαμβάνουσιν ὁλόκληρον τὸ ἔργον[2]).

Ὁ *M. Gaster* ἐδημοσίευσε δύο ἀποσπάσματα αὐτῆς[3]) ἐκ χειρογράφου, τὸ ὁποῖον εὗρεν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ μεγαλυτέρου ποιητοῦ τῶν Ρουμάνων Μιχαὴλ Ἐμινέσκου. Τὸ χειρόγραφον τῶν ἀποσπασμάτων τούτων ἐγένετο κατὰ τὸ 1742 ἐν Μολδαβίᾳ ὑπὸ τοῦ *Κοσμᾶ*, ἱεροδιακόνου τοῦ μοναστηρίου Neamţu. Ὁ ἴδιος δ' ὁ Κοσμᾶς ἀνέφερεν, ὅτι τὸ μετέφρασεν ἐξ ἑλληνικοῦ βιβλίου, πιθανῶς τῆς ἐνετικῆς ὡς ἄνω ἐκδόσεως. Ἑτέρα δὲ μετάφρασις τοῦ γ΄ μέρους τῆς «Ἁμαρτωλῶν Σωτηρίας»

---

[1]) *É. Legrand*, Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages par des Grecs, au XVIIe siècle, I, Paris 1894, p. 413. Τὸ προσφιλέστατον τοῦτο βιβλίον τῶν πάππων καὶ τῶν πατέρων μας εἰς μὲν τὸ πρῶτον μέρος περιέχει περὶ ἁμαρτίας, περὶ τῶν μέσων λυτρώσεως ἀπ' αὐτῆς καὶ περὶ προσευχῆς, εἰς τὸ δεύτερον μέρος περὶ τῶν καθηκόντων πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὸν πλησίον, μετανοίας καὶ μεταλήψεως, εἰς δὲ τὸ τρίτον μέρος περὶ τῶν θαυμάτων τῆς Παναγίας.

[2]) Περὶ τῶν ἄλλων ρουμανικῶν χειρογράφων μεταφράσεων τοῦ ἔργου ἰδὲ *N. Cartojan*, Cărţile populare, II, pp. 128-129.— *Archimandritul Scriban*, Cărţi de pietate ἐν Biser. Ortod. Rom., Bucureşti 1926, pp. 525-529.

[3]) *M. Gaster*, Chrestomaţie Română, I, ἔ.ἀ. p. 299.

ἐγένετο ἐν τῇ μονῇ Cernica, ἧς τὸ χειρόγραφον εὑρίσκεται ἐν τῇ Βιβλ. τῆς ρουμ. Ἀκαδημίας ὑπ' ἀριθ. 2503 καὶ ἀνάγεται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Τὸ χαρακτηριστικὸν καὶ τὸ πλέον ἐνδιαφέρον γνώρισμα τούτου εἶναι, ὅτι παρουσιάζεται παραλλήλως εἰς δύο στήλας τό τε ἑλληνικὸν καὶ τὸ ρουμανικὸν κείμενον [1]).

Ἡ «Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία» διαδοθεῖσα εὐρύτατα εἰς τὴν Βλαχίαν σπουδαίως συνέβαλεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν πλείστων παραδόσεων παρὰ τῷ ρουμανικῷ λαῷ.

Ὁ *Sim. Fl. Marian* συνέλεξε μέγαν ἀριθμὸν ἐκ τῶν παραδόσεων τούτων ἀπὸ στόματος τοῦ λαοῦ καὶ τὰς ἐδημοσίευσεν ὑπὸ τὸν τίτλον Legendele Maicii Domnului (Παραδόσεις περὶ τῆς Παναγίας), ἔκδοσις τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, Bucureşti, 1904, σελίδες 343. Μέρος δὲ τῶν παραδόσεων τούτων ἐμελετήθη ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀπόκρυφα αὐτῶν πρότυπα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Πανεπιστημίου *Στεφ. Ciobanu* εἰς δύο ἔργα αὐτοῦ δημοσιευθέντα ρωσσιστί [2]).

Ἡ ἐπίδρασις τῆς «Ἁμαρτωλῶν Σωτηρίας» εἰς τὴν διαμόρφωσιν πλείστων παραδόσεων παρὰ τῷ ρουμανικῷ λαῷ ἀπεδείχθη ἤδη περιτράνως ὑπὸ τῶν φιλολόγων καὶ λαογράφων *S. F. Marian, St. Ciobanu, N. Cartojan* κ. ἄ. Ὁ τελευταῖος μάλιστα περισσότερον τῶν ἄλλων ὑπεγράμμισε τὴν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς λαογραφίας καὶ φιλολογίας τῆς Χώρας του.

5. Πωρικολόγος.

Ὁ «Πωρικολόγος» [3]) ἐγένετο γνωστὸς εἰς τὴν Ρουμανίαν διὰ τῆς νεελληνικῆς παραλλαγῆς αὐτοῦ. Τὸ νεοελληνικὸν αὐτοῦ κείμενον ἐδημοσιεύθη ἐνωρίτερον τοῦ βυζαντινοῦ τοῦ Πλανούδη, ὡς παράρτημα τῆς «Ζωῆς τοῦ Αἰσώπου». Ὑπὸ ποίου ἐγράφη, πότε ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον καὶ διατὶ προσετέθη εἰς τὸ τέλος τῆς «Ζωῆς τοῦ Αἰσώπου» ὡς παράρτημα δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς. Πιθανὸν διότι ὁ

---

[1]) Παραλλαγὴ τῆς «*Ἁμαρτωλῶν Σωτηρίας*» ἐξεδόθη ἐν Πλοεστίῳ κατὰ τὸ 1893, γενομένη ἀπὸ ρουμανικὸν χειρόγραφον τῆς σκήτης τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Πρβλ. *N. Cartojan*, ἔ. ἀ. p. 237-238.

[2]) *St. Ciobanu*, Румынскія Легенды о Богородицѣ ἐν Этнографическое Обозрѣніе, Moscva 1911, nr. 3-5. *Τοῦ Ἰδίου*, Миѳъ объ арахнѣ въ Богородичной легендѣ, St. Petersburg, 1912. Τὰ ἔργα ταῦτα δὲν μετεχειρίσθημεν, διότι ἀγνοοῦμεν τὴν ρωσσικὴν ἀλλ' ἐλάβομεν γνῶσιν τοῦ περιεχομένου αὐτῶν ἀπὸ προφορικὰς ἀνακοινώσεις τοῦ μακαρίτου *N Cartojan*.

[3]) Ὁ «Πωρικολόγος» εἶναι τὸ γνωστὸν «εὐφήμιον τοῦ Κὺρ Κυδωνίου», ἡ χαριτωμένη διήγησις περὶ μιᾶς δίκης, διεξαγομένης μεταξὺ τῶν ὀπωρῶν, ἔχει δ' ὡς ἀπώτερον ἠθικὸν σκοπόν, ἵνα σατυρίσῃ πνευματωδέστατα τὸ πλῆθος τῶν ἀξιωμάτων καὶ τιτλούχων τῆς βυζαντινῆς Αὐλῆς.

«Πωρικολόγος», καθὼς καὶ ἡ «Ζωὴ τοῦ Αἰσώπου», ἔχουσι περιεχόμενον ἠθικὸν καὶ τερπνόν.

Ἡ παλαιοτέρα γνωστὴ ἔκδοσις τούτου, τῆς ὁποίας τὸ μοναδικὸν ἀντίτυπον εὑρίσκετο ἐν τῇ ἰδιωτικῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ H. Pernot ἐν Παρισίοις[1]), ἐγένετο κατὰ τὸ 1775 ἐν Ἐνετίᾳ ὑπὸ τὸν τίτλον *Βίος τοῦ φύσει εὐφυεστάτου μυθοποιοῦ Αἰσώπου τοῦ Φρυγίου. Νεωστὶ μετατυπωθεὶς εἰς κοινὴν γλῶσσαν. Ἐνετίησιν 1775. Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι*, εἰς 12ον, 96 σελίδες.

Ἂν καὶ ἐν τῷ τίτλῳ τοῦ ὡς ἄνω ἔργου δὲν ἀναφέρεται ὁ «Πωρικολόγος», ἐν τούτοις αἱ τελευταῖαι τέσσαρες σελίδες καταλαμβάνονται ὑπ' αὐτοῦ: *Ὀνομασία μὲ συντομίαν ὡραίαν ὅλων τῶν ὀπωρῶν.*

Εἴδομεν ἐπίσης ὅτι ἐν τῷ ὡς ἄνω τίτλῳ λέγεται: *μετατυπωθείς*, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι ἐκδόσεις προγενέστεραι τῆς τοῦ 1775. Πράγματι δὲ εἰς τὰς ἐκδόσεις τῶν μύθων τοῦ Αἰσώπου, τὰς γενομένας παρὰ τῷ Ἀντ. Βόρτολῃ κατὰ τὸ 1752 καὶ 1766 εὑρίσκομεν εἰς τὸ τέλος καταλόγους δημωδῶν βιβλίων, ἔνθα ἀναφέρεται ὁ *βίος Αἰσώπου εἰς ἁπλῆν φράσιν*[2]). Πολὺ πιθανὸν αἱ ἐκδόσεις αὗται νὰ περιεῖχον καὶ τὸν «Πωρικολόγον».

Ἑτέρα ἔκδοσις τῆς «Ζωῆς τοῦ Αἰσώπου» μετὰ τοῦ «Πωρικολόγου» ἐγένετο πάλιν ἐν Ἐνετίᾳ κατὰ τὸ 1783, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Νικολάου Γλυκέος τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων[3]), ἥτις ἐσφαλμένως θεωρεῖται ὡς ἡ πρώτη ἔκδοσις.

Πάντες οἱ μέχρι τοῦ 1939 περὶ τοῦ «Πωρικολόγου» πραγματευθέντες ἐσφαλμένως ἐνόμισαν, ὅτι ἡ ἔκδοσις τοῦ 1783 εἶναι ἡ πρώτη ἔκδοσις τούτου[4]), μόνον δὲ ἡ Ἀριάδνη Καμαριανοῦ παρετήρησεν ὀρθῶς, ὅτι «πιθανῶς ταύτης ὑπῆρξαν ἔτι παλαιότεραι, περὶ δὲ τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1775 εἴμεθα βέβαιοι»[5]).

Ὁ É. Legrand ἐν τῇ Bibl. hellén. δὲν ἀναφέρει, ὅτι ἐν τέλει τῆς ἐκδόσεως τῆς «Ζωῆς τοῦ Αἰσώπου» τοῦ 1783 ὑπάρχει καὶ ὁ «Πωρικολόγος», μολονότι οὗτος

---

[1]) *É. Legrand, L. Petit et H. Pernot*, Bibliographie hellénique, dix-huitième siècle, Paris 1928, vol. 2, pp. 201-202, ἀρ. 821. Κατάλογος σπανίων βιβλίων τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας πωλουμένων ἐν Ἀθήναις παρὰ *Π. Λάμπρῳ*, Ἐν Ἀθήναις 1864, σ. 29.

[2]) *É. Legrand*, ἔ. ἀ. vol. I, p. 403, ἀρ. 404 καὶ vol. II, p. 39, ἀρ. 630.

[3]) *É. Legrand*, ἔ. ἀ. vol. II, p. 201, ἀρ. 821. Πρβλ. καὶ *G. Wagner*, Carmina graeca medii aevi, Lipsiae 1874, p. 380.

[4]) *K. Κρουμβάχερ*, ἔ. ἀ. Γ' σ. 198, σημείωσις. *G. Wagner*, ἔ. ἀ. p. 380. *Paul Marc*, Neue Handschriften des Poricologos ἐν Byzantinische Zeitschrift, 15 (1906), p. 139. *Ἀθαν. Παπαδοπούλου Κεραμέως*, Ὁ Πωρικολόγος Πετρουπόλεως, ἐν Byzantinische Zeitschrift, 20 (1911), p. 137 κλπ.

[5]) Ἰδὲ τὴν διδακτορικὴν αὐτῆς διατριβήν: Poricologos şi Opsarologos grecesc ἐν Cercetări Literare, περιοδ. διευθυνόμ. ὑπὸ *N. Cartojan*, vol. III, Bucureşti 1939, p. 63.

εἶχεν ἐπισύρει τὴν προσοχὴν τοῦ Wagner ἐπὶ τοῦ κειμένου τούτου[1]). Ὅταν δὲ ὁ Wagner εἶχεν ἐκδόσει τὸν βυζαντινὸν «Πωρικολόγον» ἐκ τοῦ κώδικος Vindobonensis ἠγνόει τὴν ἑνετικὴν ἔκδοσιν καὶ μόνον κατόπιν τῆς ὑποδείξεως τοῦ É. Legrand ἔδωκεν εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου του Carmina graeca, 380-382, εἰς πίνακα, τὰς διαφοράς, αἵτινες ὑπάρχουσι μεταξὺ τοῦ νεοελληνικοῦ κειμένου τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1783 καὶ τοῦ βυζαντινοῦ, τοῦ ἐκδοθέντος ὑπ' αὐτοῦ.

Ταυτοχρόνως μετὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ N. Γλυκέος ἐξετυπώθη ἐπίσης ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Δημητρίου Θεοδοσίου, τῇ εὑρισκομένῃ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει. Ἡ σπανία αὕτη ἔκδοσις, ἄγνωστος εἰς τὸν É. Legrand, εὑρίσκεται ἐν τῇ Βιβλ. τῆς ρουμαν. Ἀκαδ. ὑπὸ τὸν τίτλον *Βίος Αἰσώπου τοῦ Φρυγίου. Νεωστὶ μετατυπωθεὶς εἰς κοινὴν γλῶσσαν. Ἐνετίησιν 1783. Παρὰ Δημητρίῳ Θεοδοσιου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. Con licenza de Superiori,* ἐν 12φ, 96 σελ.[2]).

Ἑτέρα ἑνετικὴ ἔκδοσις τοῦ «Αἰσώπου» μετὰ τοῦ «Πωρικολόγου» ἐγένετο παρὰ τῷ Φραγκίσκῳ Ἀνδρεόλᾳ κατὰ τὸ 1830. Ἐν ταύτῃ ὁ τίτλος τοῦ «Πωρικολόγου» γίνεται συντομώτερος: *Ὀνομασία σύντομος ὅλων τῶν ὀπωρῶν.* Βραδύτερον ἐν Ἀθήναις ἐγένοντο πολλαὶ δημώδεις ἐκδόσεις τούτου. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ἐκδόσεων ὁ «Πωρικολόγος» ἁπαντᾷ καὶ χειρόγραφος[3]), καθὼς καὶ εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν ὡς δημῶδες ποίημα. Οὕτω ὁ *N. Βέης* (Bees) ἀναφέρει δύο τοιαύτας παραλλαγάς, μίαν ἐκ Τριπόλεως καὶ ἑτέραν ἐκ Σμύρνης[4]). Ὁ δὲ *Π. Μαρκάκης* ἐδημοσίευσε τελευταίως παραλλαγὴν ἐξ Ἀπεράθου-Νάξου[5]), τὴν ὁποίαν τῷ ἀνεκοίνωσε ὁ Ἰσίδωρος Δελαμάνης.

Εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν[6]) εἰσήχθη ἐκ τῶν ἑνετικῶν αὐτοῦ ἐκδόσεων κατὰ τὸν ΙΗ΄ αἰῶνα, φέρει δὲ διαφόρους τίτλους, ὡς ἐπὶ παραδείγματι: *Impărăția*

---

[1]) *G. Wagner*, Carmina Graeca, p. VII.

[2]) *A. Camariano*, ἔ. ἀ. p. 64. Ἡ ἔκδοσις αὕτη διέλαθε καὶ τοὺς βιβλιογράφους *I. Bianu-N. Hodos.*

[3]) *Spyridon and Sophronios Eustratiades*, Catalogue of the greek manuscripts in the library of the Laura on Mount Athos, Cambridge 1925, p. 104, nr. 661 (= H 6), 2, p. 216, nr. 1300 (= K 13) 1. *Paul Marc*, Neue Handschriften des Poricologos, ἐν Byzantinische Zeitschrift, 15 (1906), pp. 139-140

[4]) *N. Bees*, Neue Versionen mittelgriechischer Vulgärtexte aus Handschriften der Meteorenklöster, Berlin, 1913, p. 3.

[5]) *Πέτρου Μαρκάκη*, «Πωρικολόγος», μία δημοτικὴ παραλλαγὴ ἑνὸς πεζογραφήματος τοῦ 12ου αἰῶνος, ἔκδοσις περιοδικοῦ «Νέοι Δρόμοι», Ἀθῆναι 1946, 16 σελίδες.

[6]) Μετεφράσθη καὶ εἰς τὴν σερβικὴν ἤδη ἀπὸ τοῦ ιστ αἰῶνος (*Jagić*, ἐν Archiv für Slavische Philologie, I (1876), p. 611, ὡς καὶ εἰς τὴν τουρκικὴν (*N. Cartojan*, Cărț. popul. II, p. 240, σημείωσις).

poamelor si a tuturor legumelor (Ἱστορία τῶν ὀπωρῶν καὶ ὅλων τῶν λαχανικῶν), *Istoria poamelor* (Ἱστορία τῶν ὀπωρῶν), *Povestea poamelor* (Διήγησις περὶ τῶν ὀπωρῶν) κλ.

Ἀλλὰ πότε ἀκριβῶς μετεφράσθη, ἀγνοοῦμεν. Τὸ παλαιότερον ἀντίγραφον διατηρεῖται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 575 (f. 132v) χειρόγραφον τῆς Βιβλ. τῆς ρουμ. Ἀκαδ. ἀλλὰ περιλαμβάνει μόνον ἀπόσπασμα, οὐχὶ δὲ ὁλόκληρον τὸ κείμενον τοῦ «Πωρικολόγου» [1]).

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο πιστοποιεῖ, ὅτι ἡ ρουμανικὴ μετάφρασις ἐγένετο ἐνωρίτερον τοῦ 1781 [2]). Ὁλόκληρον δὲ τὸ κείμενον τούτου ἐν τῇ ρουμανικῇ γλώσσῃ περιλαμβάνεται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 2989 (f. 112v-114r) χειρόγραφον τῆς Βιβλ. τῆς ρουμ. Ἀκαδ., τὸ ὁποῖον ἀνάγεται εἰς τὸν ΙΗ΄ αἰῶνα [3]).

Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν χειρογράφων τοῦ «Πωρικολόγου» [4]) συμπεραίνομεν, ὅτι οὗτος διεδόθη εὐρύτατα εἰς τὴν Ρουμανίαν μετὰ τῆς «Ζωῆς τοῦ Αἰσώπου» κατὰ τὰς δύο παρελθούσας ἑκατονταετηρίδας.

Ἀπὸ δὲ τὰ μέσα τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος καὶ μέχρι σήμερον ἀναγινώσκεται ἡ ἔμμετρος διασκευὴ τούτου, ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ λαϊκοῦ ποιητοῦ τῶν Ρουμάνων *Anton Pann*, δημοσιευθεῖσα δὲ τὸ πρῶτον ἐν *Culegere de proverburi sau Povestea vorbii* (Συλλογὴ παροιμιῶν ἢ Διήγησις λόγου), μερ. Α΄. Bucureşti 1852, pp. 119-127 [5]). Ὁ Anton Pann διὰ τὴν διασκευὴν αὐτοῦ μετεχειρίσθη τὴν χειρόγραφον πεζὴν ρουμανικὴν μετάφρασιν [6]).

Ὁ «Πωρικολόγος» εἰσήχθη εἰς τὴν δημώδη ρουμανικὴν παράδοσιν (προφορικὴν) [7]), ὡς ἀπέδειξε τὸ ἔργον τοῦ *G. Alexici,* Texte din literatura poporană Română (Κείμενα τῆς δημώδους ρουμανικῆς φιλολογίας), t. I. Poesia tradiţională, Budapesta 1899, pp. 225-226. Ἐνταῦθα ὁ G. Alexici κατέγραψε παραλλαγὴν τοῦ «Πωρικολόγου» ἀπὸ στόματος τοῦ χωρικοῦ Boros Ineu ἐξ Arad, πόλεως τῆς

---

[1]) *I. Bianu si R. Caracas*, Catal. manuscris. Româneşti, Bucureşti 1906, vol. II, p. 330.

[2]) *A. Camariano*, ἔ.ἀ. p. 70. Περὶ τῶν ρουμανικῶν χειρογράφων καὶ ἐκδόσεων τοῦ «Πωρικολόγου» ἐπραγματεύθη ἡ *Ioana Andreescu*, Istoria poamelor, Redacţinuile româneşti, ἐν Cercetări Literare publicate de N. Cartojan, Bucureşti II (1936), pp. 79-101.

[3]) *Alex. Lăpedatu*, Manuscrisele dela Bisericani şi Râşcă, Bucureşti 1906, pp. 44-45, nr. 28.

[4]) *A. Camariano*, ἔ. ἀ. pp. 67-84.

[5]) Πρβλ. καὶ *M. Gaster*, Die rumänische Condemnatio Uvae ἐν Zeitschrift für Romanische Philologie 3 (1879), pp. 399-407.

[6]) Ἰδὲ *C. Mateescu*, ἐν Revista «Ion Creangă», Bucureşti 5 (1912), pp. 289-290.

[7]) *N. Cartojan*, Cărţile populare, II, p. 241.

Τρανσυλβανίας. Ἐκ τούτου συνάγεται, ὅτι διῆλθε καὶ τὰ Καρπάθια ἀκόμη διαδοθεὶς εἰς τὴν γραφικωτάτην καὶ πλουσιωτάτην ἐκείνην περιοχήν.

6. *Χρηστοήθεια.*

Ἡ «Χρηστοήθεια ἢ βιβλίον τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς» εἶχε διαδοθῆ ἐκτὸς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ εἰς τὴν Ρουμανίαν, ἰδίᾳ διὰ τῶν ἑλληνικῶν σχολείων κατὰ τὴν Φαναριωτικὴν ἐποχήν[1]). Οἱ Ρουμάνοι ὀνομάζουσι ταύτην Hristoitie.

Ὁ Δημοσθένης Ροῦσσος ἀπέδειξεν, ὅτι τὸ δημῶδες αὐτὸ ἔργον εἶναι διασκευὴ τῆς πραγματείας τοῦ Ἐράσμου (1469-1536) De civitate morum puerilium[2]), ἥτις ἐγράφη πρὸς χρῆσιν τοῦ μικροῦ Ἐρρίκου, υἱοῦ τοῦ πρίγκιπος τοῦ Veere Ἀδόλφου, ἐδημοσιεύθη δὲ τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1526 ἐν Ἀμβέρσῃ καὶ μετεφράσθη εἰς τὴν ἀγγλικήν, γερμανικὴν καὶ γαλλικὴν γλῶσσαν.

Ἐκ τῆς λατινικῆς μετεφράσθη ὑπὸ ἀνωνύμου τινὸς εἰς τὴν ἁπλῆν ἑλληνικὴν διάλεκτον. Ὁ δὲ *Ἀντώνιος Βυζάντιος*[3]), καθηγητὴς τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας Κωνσταντινουπόλεως, μετέβαλε τὴν γλῶσσαν τῆς ὡς ἄνω μεταφράσεως τῆς «Χρηστοηθείας» εἰς ἀρχαίαν ἀττικὴν διάλεκτον, παραλείπων τινὰ καὶ προσθέτων ἄλλα τεμάχια, διὰ νὰ προσαρμόσῃ τὸ ἔργον πληρέστερον πρὸς τὰς γλωσσικὰς ἀπαιτήσεις καὶ τὰ ἤθη τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ[4]). Τὸ κεφάλαιον π.χ. Πῶς χρηστέον τοῖς φίλοις ἀνήκει εἰς τὸν Ἀντ. Βυζάντιον. Καὶ ὁ *Καισάρειος Δαπόντες*, ὅστις διετέλεσε γραμματεὺς τοῦ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου, λαβὼν ἓν ἐκ τῶν πολυαρίθμων χειρογράφων τῆς «Χρηστοηθείας» τοῦ Βυζαντίου, τῶν χρησιμοποιουμένων εἰς

---

[1]) Εἰς τὰ ἑλληνικὰ Σχολεῖα ἡ *Χρηστοήθεια* ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς κείμενον πρὸς διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Διὰ τοῦτο διεσώθησαν πλεῖστα χειρόγραφα αὐτῆς ἐν Βλαχίᾳ. Πρβλ. *C. Litzica*, Catalog. man. gr. nr. 640, 10. 646, 12. 647, 2. 672, 2. 750, 2. Τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ χειρόγραφα περιλαμβάνουσι τὴν διασκευὴν τοῦ *Ἀντ. Βυζαντίου* ἢ παραλλαγὰς ταύτης μετὰ «ψυχαγωγικῆς» παραφράσεως.

[2]) *D. Russo*, Studii şi critice, Bucureşti 1910, pp. 29-40. Τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Ρούσσου βιβλιοκρισίαν ἐδημοσίευσεν ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἐν Λαογραφίᾳ Β', Ἐν Ἀθήναις 1911, σ. 710-14.

[3]) Περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου Ἀντωνίου τοῦ Βυζαντίου ἰδὲ *D. Russo*, ἔ. ἀ. pp. 50-52. Σημειωθήτω ὅτι ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ εἶτα ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν Νικηφ. Καλογερᾶς ἐσφαλμένως ὑπέλαβε τὸν Ἀντώνιον Βυζάντιον τῆς «Χρηστοηθείας» ὡς αὐτὸν τὸν κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ζήσαντα μοναχὸν Ἀντώνιον τὸν καλούμενον *Μέλισσα*. Ἰδὲ *Ν. Γ. Πολίτου*, ἔ. ἀ. Λαογραφία Β', σ. 710-711.

[4]) Ἡ «Χρηστοήθεια» Ἀντωνίου τοῦ Βυζαντίου ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν τῷ ἔργῳ Ἰωάννου Πατούσα, Ἐγλυκλοπαιδεία φιλολογική, Ἐν Βενετίᾳ 1804, I, 423. Πρβλ. *Γ. Ζαβίρα*, Νέα Ἑλλάς, σ. 178.

τὰ σχολεῖα τῶν Πριγκιπάτων τῆς Μολδοβλαχίας διεσκεύασεν ἐμμέτρως καὶ ἐξέδωκεν ἐν Ἐνετίᾳ κατὰ τὸ 1770[1]).

Ὁ ἴδιος δ' ὁ Κ. Δαπόντες λέγει:

> Ἀπὸ αὐτὸν (τὸν Βυζάντιον) *τρίτος ἐγὼ τώρα καὶ τελευταῖος*
> *πάλιν εἰς γλῶσσαν τὴν ἁπλῆν ὡσὰν ἁπλοῦς Ρωμαῖος,*
> *μὲ τοῦ Θεοῦ τὴν δύναμιν ἐμεταγλώττισά το*[2]).

Ἀλλ' ὁ Δαπόντες δὲν ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος αὐτῆς διασκευαστής. Καὶ ὁ *Δανιὴλ Κεραμεὺς* ἀπέδωκεν αὐτὴν εἰς ἰαμβικοὺς στίχους. Ἡ διασκευὴ ὅμως αὕτη δὲν ἐδημοσιεύθη παραμείνασα χειρόγραφος[3]). Ἐπίσης ἑλληνιστὶ μετέφρασε ταύτην καὶ ὁ Naum Râmniceanu κατὰ τὸ 1829[4]), ὁ δὲ *Νικηφόρος Καλογερᾶς* μεταφράσας τὸ κείμενον τοῦ Ἀντ. Βυζαντίου εἰς τὴν καθαρεύουσαν ἐξέδωκεν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 1881[5]).

Τέλος ὁ *Δ. Ν. Δάρβαρης* διεσκεύασε αὐτὴν καὶ ἐξέδωκε μετὰ πολλῶν προσθηκῶν ἐν Βιέννῃ κατὰ τὸ 1790 ὑπὸ τὸν τίτλον «*Χειραγωγία εἰς τὴν καλοκαγαθίαν, ἤτοι ἐγχειρίδιον εἰς ἀνάγνωσιν τοῖς σπουδάζουσι νεανίσκοις τῶν Ρωμαίων καὶ Βλάχων*». Τὸ ἔργον ὅμως τοῦτο οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν «Χρηστοήθειαν» τοῦ Ἐράσμου, τὴν διασκευασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου καὶ τὰς ἐν τῇ ρουμανικῇ παραλλαγὰς αὐτῆς.

Καὶ ἡ πεζὴ καὶ ἡ ποιητικὴ παραλλαγὴ τῆς «Χρηστοηθείας» ὑπῆρξαν εὐρύτατα γνωσταὶ εἰς τὴν μολδοβλαχικὴν κοινωνίαν τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος. Οὕτω ὁ πρωτοσύγγελος *Naum Râmniceanu* (Ναοὺμ Ραμνιτσεάνου) (1764-1838)[6]), μαθητὴς

---

[1]) Τὴν μετάφρασιν τοῦ Δαπόντε εἰς γλῶσσαν ἁπλῆν ἠγνόει ὁ Νικηφ. Καλογερᾶς. Πρβλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, ἔ. ἀ. σ. 711.

[2]) Ἰδὲ *Κ. Δαπόντε*, Χρηστοήθεια, Ἐνετίῃσιν 1770, σ. ιθ΄. Ἡ ἔκδοσις αὕτη προηγεῖται χρονολογικῶς τῆς ἐκδόσεως τοῦ *Ἀντ. Βυζαντίου*, ἥτις ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὸ 1804 ἐν τῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Ἰω. Πατούσα.

[3]) *Ἀθαν. Παπαδοπούλου-Κεραμέως*, Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη, Κωνσταντινούπολις, 1884, ἀριθ. 102. *Ι. Σακκελίωνος*, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, Ἐν Ἀθήναις 1892, ἀρ. 1117. *Ἀθ. Παπαδ. Κεραμέως*, Ἱεροσολυμητικὴ Βιβλιοθήκη τόμ. Α΄, ἀρ. 470, 5. *Σπ. Λάμπρου*, Νέος Ἑλληνομνήμων, Ἐν Ἀθήναις, τόμ. Α΄, 1904, σ. 355, ἀρ. 14.

[4]) Πρβλ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 1487 χειρόγραφον τῆς Βιβλ. τῆς ρουμ. Ἀκαδημίας.

[5]) *Α. Βυζαντίου*, Χρηστοήθεια ἐκδ. Ν. Κ(αλογερᾶ), Ἐν Ἀθήναις 1881. Ἐν σ. ιε΄ κάμνει λόγον περὶ τοῦ νέου γλωσσικοῦ ἐνδύματος τῆς «*Χρηστοηθείας*».

[6]) Ὁ Naum Râmniceanu ὑπῆρξεν ἑλληνομαθέστατος, συνέγραψε δὲ πλεῖστα ἔργα εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Περὶ τούτου ἠσχολήθη εἰς ἰδίαν μονογραφίαν ὁ *C. Erbiceanu*, Viaţa şi activitatea literară a protosinghelului Naum Râmniceunu, Bucureşti 1900.

τοῦ μεγάλου Ἰωαννίτου διδασκάλου τοῦ Γένους Λάμπρου Φωτιάδου, μετέφρασε τὴν «Χρηστοήθειαν» εἰς ρουμανικοὺς στίχους, διμέτρους τροχαϊκοὺς καταληκτικούς, ἔχων ὑπ' ὄψει τὸ κείμενον Ἀντωνίου τοῦ Βυζαντίου.

Ἡ ἔμμετρος αὕτη ρουμανικὴ μετάφρασις εὑρίσκεται παραπλεύρως πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, διατηρεῖται δ' εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1487 (f. 168 κ.ἑ.) ἀνέκδοτον χειρόγραφον τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας.

Ὡσαύτως ἡ παραλλαγὴ τοῦ Κ. Δαπόντε διεσκευάσθη δίς. Κατὰ πρῶτον ὑπό τινος ἀνωνύμου, κατὰ δεύτερον δὲ ὑπὸ τοῦ *Ant. Pann,* ὅστις τὴν ἐδημοσίευσεν ἐν *Sibiu* κατὰ τὸ 1834 ὑπὸ τὸν τίτλον: *Hristoitie sau scoala moralului, care învată toate obiceiurile si năravurile cele bune. Compuse în versuri de Anton Pann, profesorul de muzică vocală al scoalelor nationale din Bucuresti* 1834 (Sibiu) (Χρηστοήθεια ἢ σχολεῖον τῆς ἠθικῆς, τὸ ὁποῖον διδάσκει πάσας τὰς συνηθείας καὶ τὰ ἀγαθὰ ἤθη. Συντεθεῖσα εἰς στίχους ὑπὸ τοῦ Ἀντ. Πάν, καθηγητοῦ τῆς φωνητικῆς μουσικῆς τῶν ἐθνικῶν τοῦ Βουκουρεστίου Σχολείων).

Ἡ Χρηστοήθεια μετεφράσθη καὶ εἰς τὴν σερβικὴν γλῶσσαν, τὸ μὲν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Ν. Δαρβάρεως [1]) καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν Βιέννῃ κατὰ τὸ 1786, τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἀναμορφωτοῦ τῶν Σέρβων Δοσιθέου Ὀδράδοβιτς [2]).

Ἐπίσης μετεφράσθη εἰς τὴν βουλγαρικὴν ὑπὸ τοῦ *Popovici* καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν Ofen (=Buda) κατὰ τὸ 1837 [3]). Καὶ ἡ μὲν μετάφρασις τοῦ Δαρβάρεως εὑρίσκεται εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον τῆς Βοημίας, προερχομένη ἐκ τῆς πλουσίας βιβλιοθήκης τοῦ P. Şafaric, ἡ δὲ βουλγαρικὴ ἐν τῇ Αὐτοκρατορικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βιέννης [4]).

7. *Αἰσώπου μῦθοι.*

Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ ἔκδοσις τῶν Αἰσωπείων μύθων ἐγένετο ἐν Ἐνετίᾳ κατὰ τὸ 1543. Μεταφραστὴς τούτων εἰς τὴν ἁπλῆν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἦτο ὁ ἐκ Κερκύρας Ἀνδρόνικος Νούκιος [5]).

---

[1]) *F. Sartori,* Historisch-ethnographische Übersicht der Wiss. Kultur. Geisterthätigkeit und Litteratur des öster. Kaisertums, Wien 1830, I, 192. — Ἑρμῆς ὁ Λόγιος, Βιέννη 1811, σ. 79.

[2]) Πρβλ. *M. Θ. Λάσκαρι,* Byzantion, Bruxelles, II, p. 600.

[3]) *D. Russo,* Studii şi critice, p. 48, σημ. 3.

[4]) *D. Russo,* ἔ.ἀ. p. 48, σημ. 2.

[5]) *É. Legrand,* Bibliographie hellénique, I, Paris 1885, pp. 241-243. Περὶ τῶν μεταγενεστέρων νεοελληνικῶν ἐκδόσεων τούτου πρβλ. τὰς βιβλιογραφίας τῶν É. Legrand καὶ Δ. Γκίνη - Βαλ. Μέξα.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Οἱ Αἰσώπειοι μῦθοι εἶχον εἰσαχθῆ εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν ἑλληνικῶν Ἀκαδημιῶν τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου καὶ ἐδιδάσκοντο συστηματικῶς. Τὰ διασωθέντα πολυάριθμα μαθητικὰ τετράδια, τὰ εὑρισκόμενα ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, πιστοποιοῦσι τοῦτο [1]).

Ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἐγένετο ἡ ρουμανικὴ μετάφρασις τῆς ζωῆς καὶ τῶν μύθων τοῦ Αἰσώπου. Ὁ *Κωνσταντῖνος Διδάσκαλος (Costea Dascălul)*, ὅστις ἦτο ψάλτης τῆς ἐκκλησίας Şcheilor τοῦ Braşov, ἀντέγραψε κατὰ τὸ 1703 ὁμοῦ μετὰ τοῦ *Μυθολογικοῦ Συντίπα τοῦ φιλοσόφου* καὶ τὸν *Βίον* τοῦ Αἰσώπου εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1436 (f. 121v-145) χειρόγραφον τῆς Βιβλ. τῆς ρουμ. Ἀκαδημίας.

Ἕτερον χειρόγραφον ὑπ' ἀριθ. 1867, f. 158 κἑ. περιλαμβάνει μόνον μέρος τῶν μύθων [2]). Ἐπίσης ὑπάρχουσι 13 ἀκόμη χειρόγραφα ἐν τῇ αὐτῇ Βιβλιοθήκῃ, ἐξ ὧν, ἄλλα μὲν περιέχουσι μόνον τὴν ζωὴν τοῦ μυθογράφου, ἄλλα μόνον τὸ ἔργον αὐτοῦ, ἄλλα δὲ ἀμφότερα. Ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τῶν μύθων διαφέρει ἀπὸ τοῦ ἑνὸς χειρογράφου εἰς τὸ ἄλλο.

Ἤδη θὰ κάμωμεν λόγον περὶ τῶν μεταφράσεων αὐτοῦ.

Αἱ ρουμανικαὶ μεταφράσεις τοῦ Αἰσώπου ἐγένοντο ἄλλαι μὲν κατὰ τὸ βυζαντινὸν κείμενον τοῦ Πλανούδη, ὡς π.χ. ἡ γενομένη ἐπὶ Κ. Μπραγκοβεάνου, ἄλλαι δὲ κατὰ τὰς νεοελληνικάς, ἐνετικὰς καὶ ἄλλων τόπων, ἐκδόσεις [3]).

Ἡ πρώτη ρουμανικὴ ἔκδοσις τοῦ Αἰσώπου, εὑρισκομένη ἐν τῇ ἰδιωτικῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ καθηγητοῦ N. Ionescu, ἔχει τὸν ἀκόλουθον τίτλον: *Viĭata si pildele prea înteleptului Esop, acum întâiasi dată typărite, în zilele prea luminatului si prea înăltatului împărat Frantiscus al doilea, si, cu slobozeniĭa înaltatului crăescului Gubernii a tot Ardealului. In Sibiĭla*

---

[1]) Πρβλ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 250 (591) ἑλλην. χειρόγρ. τῆς ὡς ἄνω Βιβλιοθήκης ὅπου οἱ μῦθοι τοῦ Αἰσώπου ἐν τῇ νεοελληνικῇ μεταφρασθέντες, τὸ ὑπ' ἀριθ. 725 (503) ὅπου ὁ βίος τοῦ Αἰσώπου συγγραφεὶς ὑπὸ Μαξίμου Πλανούδη, τὸ ὑπ' ἀριθ. 726 (511), περιλαμβάνον Αἰσώπου μύθους μετὰ μεταφράσεως ἐν μέσῳ τῶν γραμμῶν κατὰ τὴν «ψυχαγωγικὴν» λεγομένην μέθοδον καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 731 (542). Περιγραφὴν τούτων ἰδὲ ἐν *C. Litzica*, Catalogul manuscriptelor greceşti, pp. 120, 473, 474, 482. Περὶ τοῦ βίου τοῦ Αἰσώπου ἰδὲ Κ. Κρουμβάχερ, ἔ.ἀ. Γ' 223-226. Ἰδὲ καὶ *Paul Marc*, Die Überlieferung des Aesopromans, Byz. Zeit., vol. XIX pp. 383-421 καὶ *Σωκρ. Β. Κουγέαν* ἐν Λαογραφίᾳ Γ' (1912) σ. 527-529 (βιβλιοκρισία). Περὶ δὲ τῆς εἰσαγωγῆς αὐτοῦ εἰς τὰ σχολικὰ προγράμματα ἐν Βουκουρεστίῳ πρβλ. *N. Iorga*, Documente greceşti, vol. XIV, I, Bucureşti 1915, p. 393.

[2]) *N. Cartojan*, Alexandria în literatură Românească, Bucureşti 1910, p. 35.

[3]) Ἐν τῇ ἐν Βουκουρεστίῳ Βιβλιοθήκῃ τοῦ N. Μαυροκορδάτου ὑπῆρχεν ἐκτὸς μιᾶς ἑλληνολατινικῆς ἐκδόσεως τοῦ Αἰσώπου τοῦ 1709 καὶ ἑτέρα ἐκ Λονδίνου τοῦ 1682. *N. Iorga*, Pilda bunilor domni din trecut κλ., ἔ.ἀ., pp. 26 καὶ 30.

Petru Bart, 1795 [1]). Ἑτέρα ἔκδοσις συντομωτέρα τῆς προηγουμένης, ἀλλ' ἄγνωστος εἰς τοὺς βιβλιογράφους I. Bianu καὶ N. Hodoş, ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τυπογραφείου προερχομένη, ἐγένετο κατὰ τὸ 1807 καὶ εὑρίσκεται εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ N. Ionescu, ὡς καὶ ἡ πρώτη [2]).

Ὁ *M. Sadoveanu,* ἐκ τῶν μεγαλυτέρων συγχρόνων πεζογράφων τῆς Ρουμανίας, μετέφρασε καὶ αὐτὸς τοὺς Αἰσωπείους μύθους καὶ ἐξέδωκεν ἐν τῇ «*Συλλογῇ τοῦ Σχολικοῦ Οἴκου*» ἐν Βουκουρεστίῳ 1909.

Ἐνδιαφέρουσαν δὲ παραλλαγὴν τοῦ Αἰσώπου ἐν τῇ ρουμανικῇ ἐξέδωκε καὶ ὁ ἐπίσκοπος Buzău *Φιλόθεος* ἐν τῷ τυπογραφείῳ τῆς αὐτόθι Ἐπισκοπῆς ἐν ἔτει 1857. Ἀλλὰ ἡ παλαιοτέρα ρουμανικὴ παραλλαγὴ ἀνήκει εἰς τὸν ἀρχιμανδρίτην *Βαρθολομαῖον Măzăreanu,* ὅστις μετέφρασε τὸ ἔργον ἐκ τῆς ρωσσικῆς. Αὕτη ἐγένετο κατὰ τὸ 1798 καὶ διατηρεῖται χειρόγραφος ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ N. Ionescu, δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει δ' ἐνταῦθα, ὡς προερχομένη ἐκ τῆς ρωσσικῆς γλώσσης [3]).

Ἴχνη τῆς ἐπιδράσεως τῶν Αἰσωπείων μύθων παρὰ τῷ ρουμανικῷ λαῷ ἀνευρίσκονται καθημερινῶς ὑπὸ τῶν συλλογέων καὶ ἐρευνητῶν τοῦ λαογραφικοῦ θησαυροῦ τῆς Ρουμανίας.

Οὕτω ὁ μῦθος *Soarecele si guzganul (οἱ ποντικοὶ καὶ ὁ ἀρουραῖος),* δημοσιευθεὶς ἐν τῇ Revista «Ion Creangă VI, Bucureşti, 1913, p. 240, εἶναι ἔμμετρος μῦθος τοῦ Βαβρίου, ἀποδοθεὶς εἰς στίχους καὶ ὑπὸ τοῦ Ὁρατίου [4]).

Ἕτερος μῦθος λαϊκὸς *Iepurele si broastele,* δημοσιευθεὶς ἐν τῇ αὐτῇ ὡς ἄνω Ἐπιθεωρήσει, VI, p. 178, εἶναι ὁ «*Λαγωὸς καὶ βάτραχοι*» τοῦ Αἰσώπου [5]).

Ὁμοίως *Un mare păcat* [6]) ἐκ τοῦ αὐτοῦ περιοδικοῦ, vol. VIII, Bucureşti 1915, p. 200, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν μῦθον: «*Ὁ πέλεκυς καὶ τὸ δάσος*».

Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς ἐπιδράσεως τῶν Αἰσωπείων μύθων ἐπὶ τὴν προφορικὴν

---

[1]) Ἐν τῇ τῶν *I. Bianu-N. Hodos,* Bibliografia Românească veche, vol. II, Bucureşti 1910, p. 376 δὲν ἀναφέρεται ὁλόκληρος ὁ ἀνωτέρω τίτλος τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον στερεῖται ἡ Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ ρουμανικῆς Ἀκαδημίας.

[2]) Περὶ τούτων, ὡς καὶ τῶν ἄλλων ρουμανικῶν χειρογράφων καὶ ἐκδόσεων τοῦ Αἰσώπου πρβλ. *N. Cartojan,* Cărţile populare, vol. II, pp. 266-268. Ἰδὲ ἐπίσης *M. Gaster,* Literatura populară română, pp. 181-196. *N. Iorga,* Livres populaires dans le Sud-Est de l'Europe et surtout chez les Roumains ἐν Bulletin de la Sect. Histor. Ac. Roum. 1928, p. 23. *Th. D. Sperantia,* Fabula în genere şi fabuliştii Români ἐν An. Ac. Rom. Ser. II, t. XIV, Mem. Sect. Lit., Bucur. 1893, pp. 24-30.

[3]) Περὶ αὐτῆς πλείονα βλ. ἐν *N. Cartojan,* II, p. 264.

[4]) Horatius, Sat. II, 6.

[5]) Ἔκδοσις Ἐνετίας 1782, σελ. 79.

[6]) Ἓν μέγα ἁμάρτημα.

λαϊκὴν παράδοσιν, ὅλως ἐξαιρετικὴν σημασίαν ἔχει καὶ ἡ εἰσαγωγὴ αὐτῶν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰκονογραφίαν [1]). Οὕτω δύο ἐκκλησίαι ἐξ Ὀλτενίας, κτισθεῖσαι καὶ ἱστορηθεῖσαι ἡ μὲν πρώτη κατὰ τὸ 1805, ἡ δ' ἄλλη κατὰ τὸ 1844, φέρουσι ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τὴν εἰκόνα τῆς σκηνῆς τοῦ *Γέροντος καὶ τοῦ Θανάτου* μετὰ τῶν τελευταίων λέξεων τοῦ διαλόγου ρουμανιστί. — *Ὦ θάνατε, σπεῦσε νὰ μὲ πάρῃς. — Τί εἶπες; — Εἶπα νὰ μὲ βοηθήσῃς, διὰ νὰ σηκώσω τὸ φορτίον!*».

β) Ἱστορικαὶ Βυζαντιναὶ παραδόσεις.

Βυζαντιναὶ παραδόσεις μετεδόθησαν εἰς τὸν ρουμανικὸν λαὸν πολλαὶ ἐκ βιβλίων μεταφρασθέντων εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν, ὡς τῶν «*Χρονογράφων*» τοῦ Ψευδο-Δωροθέου καὶ τοῦ Κιγάλα καὶ τῶν «*Ἐρωτήσεων καὶ Ἀποκρίσεων*».

Ἐκ τῶν «Χρονογράφων» π.χ. προέρχεται ἡ παράδοσις περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀδάμ, οὗτινος, ὡς γνωστόν, τὰ τέσσαρα ψηφία ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος. Αὕτη ζῇ παρὰ τῷ ρουμανικῷ λαῷ, ἀναφερομένη εἰς τὸ ᾆσμα, ὅπερ ᾄδει ὁ παράνυμφος, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη κλίνουσι γόνυ πρὸ τῶν γονέων αὐτῶν, ἵνα λάβωσι παρ' αὐτῶν τὴν εὐλογίαν [2]). Ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐπίσης «Χρονογράφων» πηγάζει καὶ ἡ παράδοσις τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ σώματος τοῦ Ἀδὰμ ἐξ ὀκτὼ στοιχείων [3]).

Ὁμοίως ἡ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κάϊν καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ καταγωγῆς τῶν κυνῶν (câine=κύων) παράδοσις, λίαν διαδεδομένη παρὰ τῷ ρουμανικῷ λαῷ, εἶναι βυζαντινή [4]).

Πλῆθος ἄλλο παραδόσεων, ὡς περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀβραὰμ πυρπολήσεως τῆς πατρικῆς αὐτοῦ οἰκίας, περὶ Μωυσέως καὶ Φαραώ, περὶ Σολομῶντος κλπ. ἀπέρρευσεν ἐξ ἀποκρύφων καὶ ἁγιολογικῶν κειμένων καὶ Συναξαρίων, ἀλλὰ περὶ τούτων χρειάζεται συστηματικὴ ἔρευνα καὶ ἀκριβὴς παραλληλισμὸς τῶν ρουμανικῶν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ πρότυπα [5]).

---

[1]) Πρβλ. *Maria Golescu*, O fabulă a lui Esop trecută în iconografia religioasă ἐν Bulletinul Comisiunii monum. istor. an. 27, Bucureşti 1934, pp. 70-73. Βιβλιοκρισίαν πρβλ. ἐν *Byzantinische Zeitschrift*, Band 36 (1936), p. 258.

[2]) *N. Cartojan*, Cărţile populare, II, Bucur. 1938, p. 38.

[3]) *Elena Sevastos*, Nunta la Români, Bucureşti 1889, p. 175. *N. Cartojan*, ἔ.ἀ. pp. 39-40.

[4]) *N. Cartojan*, Cărţ. pop. II, p. 43 ἔνθα καὶ αἱ σχετικαὶ παραπομπαί.

[5]) Οὕτω π.χ. ὁ *Dan Simonescu*, καθηγ. τῆς Φιλοσ. Σχολῆς τοῦ ἐν Ἰασίῳ Πανεπιστημίου, ἐδημοσίευσε τὴν «Διήγησιν τοῦ Ἀφροδισιανοῦ τοῦ Πέρσου» ἔν τε τῷ ἑλληνικῷ προτύπῳ ταύτης, συμφώνως πρὸς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Vassiliev, ὡς καὶ ἐν ρουμανικῇ μεταφράσει ἐκ χειρογράφου τῆς ρουμ. Ἀκαδημίας. Ἰδὲ Legenda lui Afroditian Persul, Bucureşti 1942, ρουμανικὸν κείμενον σ. 16-23, ἑλληνικὸν κείμενον σ. 25-30.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐν γένει βυζαντινὰς παραδόσεις, ὑπὸ δὲ τὸν ἀνωτέρω τίτλον «*Ἱστορικαὶ βυζαντιναὶ παραδόσεις*» τάσσομεν, πλὴν τῆς περὶ τοῦ μήλου τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ διηγήσεως, τὴν «*Ἱστορίαν τῆς Τρῳάδος*», ἐπειδὴ τὰ κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας διεδόθησαν ἐν Ρουμανίᾳ ὑφ' ἣν μορφὴν ἐφέροντο ταῦτα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.

1. Ἱστορία τῆς Τρῳάδος.

Ἐξ ὅλων τῶν δημωδῶν βυζαντινῶν παραδόσεων, αἱ ὁποῖαι εἶχον διάδοσιν ἐν τῇ παλαιᾷ ρουμανικῇ γραμματείᾳ, ἡ «Ἱστορία τῆς Τρῳάδος» ἐφείλκυσε περισσότερον τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν τῆς ρουμανικῆς φιλολογίας.

Ἡ ρουμανικὴ μετάφρασις ταύτης ἐδημοσιεύθη ἐπανειλημμένως κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα· ἐκτὸς δὲ τῶν Ρουμάνων Mateiu Voileanu [1]) καὶ Leca Morariu [2]), τὴν «Ἱστορία τῆς Τρῳάδος» ἐδημοσίευσε καὶ ὁ M. Gaster ἐν γερμανικῇ μεταφράσει [3]).

Ἡ ἐκδοχή, καθ' ἣν ὁ «Πόλεμος τῆς Τρῳάδος» μετεφράσθη εἰς τὴν ρουμανικὴν ἐκ τῆς σερβικῆς γλώσσης, ὑπεστηρίχθη σχεδὸν ὑπὸ τῶν περισσοτέρων Ρουμάνων ἐρευνητῶν [4]). Ἀντιθέτως ὁ N. Cartojan εἰς ἐμπεριστατωμένην διατριβὴν ἐπὶ τοῦ θέματος [5]) ἀπέδειξεν, ὅτι αἱ παραλλαγαὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Τρῳάδος, αἱ δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ τῶν M. Voileanu, Gaster καὶ Leca Morariu, ὡς καὶ ἄλλαι ἀνέκδοτοι, εὑρισκόμεναι εἰς τοὺς χειρογράφους κώδικας τῆς Βιβλ. τῆς ρουμ. Ἀκαδ., προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, μεταφρασθείσης κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος ἐν Μολδαβίᾳ οὐχὶ ἐκ τῆς σερβικῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Πηγαὶ δ' ἐξ ὧν προῆλθε τὸ κείμενον τῆς «Ἱστορίας τῆς Τρῳάδος» καὶ διε-

---

[1]) Codicele Mateiu Voileanu ... publicate de Mateiu Voileanu, asesor consistorial, Sibiiu, Tipariul archidiecesane, 1891, pp. 25-44. Ἡ μετάφρασις αὕτη ἀντεγράφη κατὰ τὸ 1748 ἐν τῷ χωρίῳ Hundorf τῆς Τρανσυλβανίας ὑπὸ τοῦ γραμματικοῦ *Ματθαίου Voileanu*, ἐδημοσιεύθη δ' ἐν Σιμπινίῳ κατὰ τὸ 1891 ὑπό τινος ἀπογόνου καὶ συνωνύμου αὐτοῦ.

[2]) *Leca Morariu*, Războiul Troiadei, Cernăuţi, 1924. Ὁ *Leca Morariu* ἐξέδωκε τὴν *Ἱστορίαν τῆς Τρῳάδος* ἐκ τοῦ χειρογράφου κώδικος τοῦ *Κων/ου Popovici* ἐν Cernăuţi ἀντιγραφέντος κατὰ τὸ 1796. Ὁ *L.Mor.* ἠγνόει τὴν προηγουμένην ἔκδοσιν τοῦ *Voileanu*.

[3]) *Byzantinische Zeitschrift*, III (1896), pp. 528-552.

[4]) Πρβλ. π.χ. *N. Iorga*, Faze sufleteşti şi cărţi reprezentative la Români ἐν Anal. Acad. Rom. t. XXXVIII, Mem. Secţ. Ist., p. 572. *Sextil Puscariu*, Istoria literaturii române. Epoca veche, I, Sibiiu. 1921, p. 75.

[5]) *N. Cartojan*, Legendele Troadei în literatura veche Românească, Bucureşti 1925, ἀνάτυπον ἐκ τῶν Anal. Acad. Rom. Mem. Secţiun. Liter., ser. III, t. III, mem. 3, pp. 67 (11) — 91 (35).

δόθη εἰς τὴν Ρουμανίαν εἶναι οἱ λεγόμενοι *Χρονογράφοι*[1]), ἤτοι α΄) τὸ Χρονικὸν τοῦ Ψευδο-Δωροθέου, μητροπολίτου Μονεμβασίας, δημοσιευθὲν ἐν Ἐνετίᾳ κατὰ τὸ 1631 καὶ β΄) τὸ Χρονικὸν τοῦ ἐκ Κύπρου Ματθαίου Κιγάλα, ἐφημερίου τῆς ἐν Ἐνετίᾳ ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἐκδοθὲν αὐτόθι κατὰ τὸ 1637. Τὸ πρῶτον τούτων μετεφράσθη ρουμανιστὶ ὑπὸ τοῦ *Γρηγορίου Διδασκάλου Buzǎ*, τὸ δὲ δεύτερον ὑπὸ τοῦ *Petrasco Danovici*[2]).

Ἡ καλυτέρα ρουμανικὴ μετάφρασις τῆς «Ἱστορίας τῆς Τρῳάδος» περιλαμβάνεται εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 2183 κώδικα τῆς Βιβλ. τῆς ρουμ. Ἀκαδ.[3]). Τὸ περιεχόμενον ταύτης συνίσταται εἰς τοὺς ἀγῶνας ὑπὸ τὰ τρωϊκὰ τείχη καὶ εἰς τὴν τύχην τῶν Ἑλλήνων ἡρώων τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου μετὰ τὴν εἰς τὴν πατρίδα ἐπιστροφήν. Ἡ ἐξιστόρησις ὅμως τῶν γεγονότων πολὺ διαφέρει τῆς γνωστῆς ἐκ τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας παραδόσεως.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη ὑφίσταντο τὸν διωγμὸν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν δὲ θέσιν αὐτῶν κατέλαβον μικρὸν κατὰ μικρὸν δύο πλασματικαὶ διηγήσεις ὑπὸ τὸ ὄνομα *Δάρης* καὶ *Δίκτυς*[4]), τῶν ὁποίων αἱ πηγαὶ ἀνάγονται εἰς τὰς παραδόσεις τῶν παλαιῶν κυκλικῶν ποιητῶν[5]). Ἐκ τῆς ἑλληνικῆς δ' εἰσήχθησαν αὗται εἰς τὸν ρωμαϊκὸν κόσμον ἀπὸ τοῦ Δ΄ μ. Χ. αἰῶνος, ἀντικαταστήσασαι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη.

Ἤδη κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα ὁ Νορμανδὸς *Benoit de Sainte-Maure* ἐσχημάτισε, στηριχθεὶς ἐπὶ τοῦ Δάρητος καὶ Δίκτυος, ἐποποιΐαν, ἀποτελουμένην ἐκ 30.000 ὀκτασυλλάβων στίχων, διασκευασθεῖσαν ἐν Ἰταλίᾳ λατινιστὶ ὑπὸ τοῦ *Guido delle Colonne* (1257-1280). Πρὸς τὴν ἰταλικὴν ταύτην διασκευὴν πλησιάζει ἡ ρουμανικὴ μετάφρασις, ἡ γενομένη εἰς τὸ πεζόν, ἥτις εἶναι ἁπλουστέρα, διότι παραλείπει ἐπεισόδια ξένα πρὸς τὴν ἀρχικὴν ὑπόθεσιν. Αὕτη ἐγένετο ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τοῦ ἔργου καὶ τοῦτο εἶναι φυσικόν, διότι οἱ Ἕλληνες ἐγνώριζον τὸ ἔπος τοῦ Benoit de Sainte-Maure, οἱ δὲ Ἰταλοὶ δὲν εὑρίσκοντο εἰς πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν Ρουμάνων πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ΄ καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος. Διὰ τοῦτο ἡ ρουμανικὴ μετάφρασις εἶχεν ὑπ' ὄψει τὴν ἑλληνικὴν διασκευὴν τοῦ ἔργου[6]).

Κατὰ τὸ ἔτος 1866 ὁ Charles Gidel[7]) ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνη-

---

[1]) Περὶ τούτων πρβλ. *Dem. Russo*, Studii Istor. greco-române, I, 1939, pp. 53-100.

[2]) *N. Cartojan*, ἔ.ἀ. pp. 78-80 (22-24).

[3]) *N. Cartojan*, ἔ.ἀ. pp. 95-96 (39-40).

[4]) *N. Cartojan*, ἔ.ἀ. pp. 112-115 (56-59).

[5]) *N. Cartojan*, Cărţile populare, II, 324.

[6]) *N. Cartojan*, Legendele Troadei κλ. ἔ.ἀ. p. 128 (72). Σύντομον ὑπόθεσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ τούτου μυθιστορήματος ἰδὲ ἐν *N. Cartojan*, Cărţ. Popul. II, p. 330-331.

[7]) *Ch. Gidel*, Études sur la littérature grecque moderne, Paris, 1866, p. 197.

τῶν ἐπὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2878 χειρογράφου νεοελληνικοῦ ποιήματος τοῦ τέλους τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος, τοῦ εὑρισκομένου ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων. Τὸ ποίημα περιλαμβάνει πλείονας τῶν 30.000 ἀνομοιοκαταλήκτους στίχους. Ἐκ τούτου δ' ὁ Δ. Ι. Μαυροφρύδης ἀντέγραψε τὸ ἀπόσπασμα «Ὁ πόλεμος τῆς Τρῳάδος» [1]), τοῦ ὁποίου ὁ ἀνώνυμος συνθέτης ἢ μεταφραστὴς ἔλαβε τὴν ὕλην ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς τῶν περὶ Δάρητα καὶ Δίκτυν, περὶ τῶν ὁποίων ἐπραγματεύθη ὁ N. Cartojan.

Τὸ ἀνωτέρω ποίημα ὁμοιάζει πρὸς τὴν ὑπὸ Κωνσταντίνου Ἑρμονιακοῦ μετάφρασιν τῆς Ἰλιάδος εἰς ὀκτασυλλάβους στίχους [2]), ἀναγομένην κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸν ΙΓ΄-ΙΔ΄ αἰῶνα [3]).

Πιθανῶς ἡ διασκευὴ τοῦ Ἰταλοῦ *Guido delle Colonne* μετεφράσθη ἑλληνιστὶ ἐν Ἑνετίᾳ, ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν ἄν ποτε ἐξεδόθη ἡ μετάφρασις αὐτῆς. Τοιαύτην τινὰ ἔκδοσιν ἀγνοοῦσι ὅ τε Σάθας καὶ ὁ Legrand.

2. Τὸ «μῆλον» Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ (421-450).

Ἐκ τῶν «Χρονογραφιῶν» τοῦ Ψευδο-Δωροθέου καὶ Κιγάλα, μεταφρασθεισῶν ρουμανιστί, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ὑπὸ Διδασκάλου Buzău καὶ Danovici, ἐγένετο γνωστὴ εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν ἡ κατωτέρω παράδοσις *«περὶ τοῦ φρυγιατικοῦ μήλου»* Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ, τὴν ὁποίαν παραλαμβάνομεν ἀπὸ τὴν «Χρονογραφίαν» τοῦ Ἰ. Μαλάλα, πηγὴν τῶν μεταγενεστέρων «Χρονογραφιῶν». Ἰδοὺ αὕτη: *«Συνέβη δὲ μετὰ χρόνον ἐν τῷ προϊέναι τὸν βασιλέα Θεοδόσιον εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐν τοῖς ἁγίοις Θεοφανείοις τὸν μάγιστρον Παυλῖνον ἀηδισθέντα ἐκ τοῦ ποδὸς ἀπρόϊτον μεῖναι καὶ ἐκκουσσεῦσαι· προσήνεγκε δὲ τῷ αὐτῷ Θεοδοσίῳ βασιλεῖ πένης τις μῆλον φρυγιατικὸν παμμέγεθες πολὺ εἰς πᾶσαν ὑπερβολήν· καὶ ἐξενίσθη ὁ βασιλεὺς καὶ πᾶσα ἡ σύγκλητος αὐτοῦ· καὶ εὐθέως ὁ βασιλεύς, δεδωκὼς τῷ προσαγαγόντι τὸ μῆλον νομίσματα ἑκατὸν πεντήκοντα, ἔπεμψεν αὐτὸ τῇ Αὐγούστῃ Εὐδοκίᾳ καὶ ἡ Αὔγουστα ἔπεμψεν αὐτὸ Παυλίνῳ μαγίστρῳ, ὡς φίλῳ τοῦ βασιλέως· ὁ δὲ μάγιστρος Παυλῖνος, ἀγνοῶν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔπεμψεν αὐτὸ τῇ Αὐγούστῃ, λαβὼν ἔπεμψεν αὐτὸ τῷ βασιλεῖ Θεοδοσίῳ, ὡς εἰσέρχεται εἰς τὸ παλάτιον· καὶ δεξάμενος αὐτὸ βασιλεὺς ἐγνώρισεν αὐτὸ καὶ ἀπέκρυψεν αὐτό· καὶ καλέσας τὴν Αὔγουσταν ἐπηρώτησεν αὐτήν, λέγων, Ποῦ ἐστι τὸ μῆλον ὃ ἔπεμψά σοι; ἡ δὲ εἶπεν ὅτι ἔφαγον αὐτό· καὶ ὥρκωσεν αὐτὴν κατὰ τῆς αὐτοῦ σωτηρίας εἰ ἔφαγεν αὐτὸ ἢ τινι αὐτὸ ἔπεμψε· καὶ*

---

[1]) *Δ. Ι. Μαυροφρύδου*, Ἐκλογὴ μνημείων τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἀθήνησι 1866, σ. 183-211, στίχ. 1-852.

[2]) *Δ. Ι. Μαυροφρύδου*, ἔ.ἀ., σ. 73-182.

[3]) *Δ. Ι. Μαυροφρύδου*, ἔ.ἀ., σ. ι΄.

ἐπωμόσατο ὅτι Οὐδενὶ αὐτὸ ἔπεμψα, ἀλλ' ὅτι αὐτὴ αὐτὸ ἔφαγε· καὶ ἐκέλευσεν ὁ βασιλεὺς ἐνεχθῆναι τὸ μῆλον, καὶ ἔδειξεν αὐτῇ αὐτὸ καὶ ἠγανάκτησε κατ' αὐτῆς, ὑπονοήσας ὅτι ὡς ἐρῶσα τῷ αὐτῷ Παυλίνῳ ἔπεμψεν αὐτῷ τὸ μῆλον καὶ ἠρνήσατο· καὶ διὰ τοῦτο ἀνεῖλε τὸν αὐτὸν Παυλῖνον ὁ βασιλεὺς Θεοδόσιος· καὶ λυπηθεῖσα ἡ Αὔγουστα Εὐδοκία, ὡς ὑβρισθεῖσα, ἐγνώσθη γὰρ πανταχοῦ ὅτι δι' αὐτὴν ἐσφάγη ὁ Παυλῖνος· ἦν γὰρ πάνυ εὔμορφος νεώτερος· ᾐτήσατο δὲ ἡ Αὔγουστα τὸν βασιλέα Θεοδόσιον τοῦ κατελθεῖν εἰς τοὺς ἁγίους τόπους εἰς εὐχήν· καὶ παρέσχεν αὐτῇ· καὶ κατῆλθεν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Ἱεροσόλυμα εὔξασθαι· καὶ ἔκτισεν ἐν Ἱεροσολύμοις πολλά, καὶ τὸ τεῖχος ἀνενέωσε τῆς Ἱερουσαλήμ, εἰποῦσα ὅτι Δι' ἐμὲ εἶπε Δαβὶδ ὁ προφήτης ὅτι καὶ ἐν τῇ εὐδοκίᾳ σου οἰκοδομηθήσεται τὰ τείχη Ἱερουσαλήμ, κύριε· καὶ μείνασα ἐκεῖ καὶ κτίσασα ἑαυτῇ μνῆμα βασιλικὸν ἐτελεύτησε καὶ ἐτέθη ἐν Ἱεροσολύμοις· ἐν δὲ τῷ μέλλειν αὐτὴν τελευτᾶν ἐπωμόσατο μὴ συνειδέναι τῇ κατηγορίᾳ τῆς ἕνεκεν Παυλίνου» [1]).

Τὴν αὐτὴν παράδοσιν εὑρίσκομεν διαφόρως πως εἰς τὴν Χαλιμάν [2]).

Ὁ M. Gaster πιστεύει ὅτι ὁ πυρὴν τῆς παραδόσεως «τοῦ μήλου» ἢ «τῶν μήλων» τῆς Χαλιμᾶς εἶναι βυζαντινὸς καὶ ὅτι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διεδόθη εἰς τὴν Ἀνατολήν. Πρὸς ἐνίσχυσιν δὲ τῆς γνώμης αὐτοῦ ταύτης ἀναφέρει παράλληλον ἰνδικὴν παράδοσιν, εἰλημμένην ἐκ τῆς περιφήμου Συλλογῆς Vetala Panciavinsati [3]).

Ἀντιθέτως ὁ N. Cartojan παρατηρεῖ ὀρθῶς, ὅτι ἀκριβῶς ἡ παράλληλος ἰνδικὴ διήγησις ἀποδεικνύει τὴν ἀνατολικὴν προέλευσιν τῆς παραδόσεως [4]), ἥτις ἐγένετο γνωστὴ εἰς τὴν Ρουμανίαν διὰ τῶν νεωτέρων «Χρονογράφων» καὶ ἀπαντᾷ τὸ μὲν ἐν τῇ γραπτῇ εὐτραπέλῳ φιλολογίᾳ, τὸ δ' ἐν τῇ προφορικῇ παραδόσει τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ.

γ') Δημώδη μυθιστορήματα.

Ἐν Ρουμανίᾳ μέχρι τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ ΙΖ' αἰῶνος τὰ εὐρύτερον παρὰ τῷ λαῷ διαδεδομένα μυθιστορήματα ἦσαν ἡ *Ἀλεξάνδρεια* [5]), ὁ *Βαρ-*

---

[1]) *Ἰ. Μαλάλας*, ἔκδ. Βόννης, σ. 356-358. Σύνοψις ἱστοριῶν ἀρχομένη ἀπὸ κτίσεως κόσμου κλ. σ. τθ'-τι'.

[2]) **Χίλιες καὶ μία νύκτες** *(Χαλιμά)*, τ. Α', Ἡ ὡραία Σαχραζάτ, μετάφ. *Κ. Τρικογλίδη*, Ἀθῆναι 1921, σ. 253-257.

[3]) *M. Gaster*, Literat. pop. român. ἔ.ἀ., p. 102.

[4]) *N. Cartojan*, Cartile pop. II, p. 247.

[5]) *N. Cartojan*, Alexandria în literatura Românească, Bucureşti 1922 καὶ Cărţ. pop. I (1929) pp. 213-229.

λαὰμ καὶ *Ἰωάσαφ* [1]) καὶ *ἡ Ἀρχιρίε* καὶ *Ἀναντάμ* [2]), μεταφρασθέντα ρουμανιστὶ ἐκ τῆς σλαβονικῆς γλώσσης.

Ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος οἱ Ἕλληνες εἰσήγαγον εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας πλείονα μυθιστορήματα, ἅτινα εἶναι ἢ πρωτότυπα συγγραφέντα ὑπὸ Ἑλλήνων τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἢ μεταφράσεις καὶ διασκευαί, γενόμεναι εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκ τῶν φιλολογιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, οἷον *ὁ Συντίπας*, *ἡ Χαλιμὰ* καὶ *ὁ Ἰμπέριος* καὶ *ἡ Μαργαρῶνα*.

Διὰ τῶν δημωδῶν τούτων μυθιστορημάτων διεποτίσθη ἐπὶ δύο περίπου αἰῶνας ὁ ψυχικὸς καὶ πνευματικὸς βίος τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἐξετυλίσσετο ἡ ποικιλία τῶν ἐν αὐτοῖς περιγραφομένων μορφῶν κοινωνικῆς ζωῆς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς μεσαιωνικῆς Δύσεως, τὸ πνεῦμα τοῦ ἱπποτισμοῦ, ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ ἰδανικοῦ ἔρωτος, τῆς τιμῆς καὶ τῆς αὐτοθυσίας, ἡ πονηρία καὶ τὰ τεχνάσματα τῶν γυναικῶν, αἱ μαγικαὶ αὐτῶν πράξεις καὶ ἐνέργειαι καὶ πᾶσαι ἐν γένει αἱ ἀρεταὶ καὶ αἱ κακίαι τῶν ἡρώων ἢ ἡρωΐδων τῶν ἔργων τούτων, ἐκπεφρασμέναι κατὰ τρόπον συνάδοντα πάντοτε πρὸς τὸ ὑγιὲς λαϊκὸν αἴσθημα.

Ἐκ τῶν βιβλίων τούτων θὰ ἐξετάσωμεν τὰ κάτωθι:

1. Αἰθιοπικὰ τοῦ Ἡλιοδώρου.

Τὸ ἑλληνικὸν τοῦτο μυθιστόρημα ἐγένετο γνωστὸν εἰς τὴν Ρουμανίαν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Iliodor* (Ἡλιόδωρος) κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος, ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ *Δημητρίου Καντεμίρη* ἐν τῷ προλόγῳ τῆς «Ἱερογλυφικῆς Ἱστορίας» [3]) αὐτοῦ.

Ἡ πρωτοβουλία τῆς μεταφράσεως τοῦ «Ἡλιοδώρου» εἰς τὴν ρουμανικὴν ἀνήκει εἰς τὸν Leon Gheuca, πρώην ἐπίσκοπον τοῦ Roman καὶ εἶτα μητροπολίτην Μολδαβίας, ὅστις ἐπεφόρτισε τὸν Θωμᾶν, δεύτερον λογοθέτην τῆς μητροπόλεως Ἰασίου, νὰ κάμῃ τὴν μετάφρασιν.

Ὁ Θωμᾶς οὗτος εἶναι ὁ *Θωμᾶς Δημητρίου*, καταγόμενος ἐκ Καστορίας καὶ διδάξας ὡς καθηγητὴς ἐν τῇ ἡγεμονικῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Ἰασίου [4]).

---

[1]) *N. Cartojan*, Cărţile pop. I, pp. 232-250. *Em. Turdeanu* ἐν Cercetări Literare Bucureşti 1934, p. 1 κέ.

[2]) *N. Cartojan*, Cărţile pop. II, ἔ.ἀ. p. 259.

[3]) *Maria Marinescu - Himu*, Romanul grecesc « *Etiopica* » al lui Heliodor în traducere Românească, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδ. *Hrisovul*, Buletinul şcoalei de archivistică, vol. V, Bucureşti 1945, p. 7.

[4]) *N. Dossios*, Studii greco - române, μέρος Α΄. Iaşi 1901, p. 38. *G. Ionescu*, Influenţa culturei greceşti în Muntenia şi Moldova cu privire la biserică, şcoală şi societate, Bucureşti 1900, p. 180.

Τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῆς μεταφράσεως τοῦ δευτέρου λογοθέτου Θωμᾶ Δημητρίου δὲν ἀνευρέθη μέχρι τοῦδε. Τὸ δὲ παλαιότερον ἀντίγραφον αὐτῆς εὑρίσκεται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 355 χειρόγραφον τῆς Βιβλ. τῆς ρουμ. Ἀκαδ. ὑπὸ χρονολογίαν 1772 - 1773. Τὰ ἀντίγραφα τοῦ ἔργου ἀνερχόμενα εἰς δώδεκα τὸν ἀριθμὸν ἀποδεικνύουσι πόσον ἦτο διαδεδομένον τὸ δημῶδες τοῦτο μυθιστόρημα εἰς τὴν Ρουμανίαν [1]). Νεώτεραι δὲ μεταφράσεις τῶν « Αἰθιοπικῶν » δὲν ἐγένοντο πλέον εἰς τὴν χώραν, καθ' ὅσον ἡμεῖς γνωρίζομεν. Οὕτως ἡ μετάφρασις τοῦ Θωμᾶ Δημητρίου ἀποτελεῖ τὴν πρώτην καὶ τελευταίαν μέχρι τοῦ νῦν ἀπόπειραν τῆς πολιτογραφήσεως τοῦ Ἡλιοδώρου εἰς τὴν ρουμανικήν, οὗτινος ἡ ἐπιτυχία καὶ ἡ διάδοσις εἰς ἄλλας χώρας ὑπῆρξε μεγίστη [2]).

2. Τὰ κατ' Ἄνθειαν καὶ Ἀβροκόμην Ξενοφῶντος τοῦ Ἐφεσίου.

Τὸ μυθιστόρημα τοῦτο, γνωστὸν μᾶλλον ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «*Ἐφεσιακά*», μετεφράσθη ρουμανιστὶ ὑπὸ τοῦ ἱερέως *Nicolae Pauletti* κατὰ τὸ ἔτος 1846. Ἡ μετάφρασις αὕτη εὑρίσκεται εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 198 χειρόγραφον κώδικα τῆς Βιβλ. τῆς ρουμ. Ἀκαδημίας [3]).

Ὁ Νικόλαος Pauletti, κατὰ τὴν Maria Marinescu - Himu [4]), φαίνεται, ὅτι μετεχειρίσθη εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ τὴν ἑλληνολατινικὴν ἔκδοσιν τοῦ βαρώνου *Locella*, γενομένην ἐν Vindobonae τὸ ἔτος 1796, οὐχὶ δὲ τὴν πλημμελῆ ἔκδοσιν τοῦ Ἰωαννίτου διδασκάλου τοῦ Γένους *Πολυζώη Κοντοῦ* [5]), τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν Βιέννῃ κατὰ τὸ 1793.

Ἡ γλῶσσα τοῦ N. Pauletti εἶναι ἱκανῶς ἐπιμεμελημένη καὶ λογοτεχνικὴ παρὰ τὰς δυσκολίας, ἃς συνήντησε, διότι προσεπάθησε νὰ ἀποδώσῃ πιστῶς τὸ ἑλληνικὸν κείμενον. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μεταφράσεως (1864) ἡ ρουμανικὴ γλῶσσα

---

[1]) Ἡ χειρόγραφος ρουμανικὴ μετάφρασις τῶν « *Αἰθιοπικῶν* » οὐδέποτε ἐξεδόθη, περὶ δὲ τῶν δώδεκα ἀντιγράφων ταύτης ἰδὲ *Maria Marinescu - Himu*, ἔ. ἀ. pp. 13-18.

[2]) Πλήρη βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ μυθιστορήματος τούτου εὑρίσκει ὁ ἀναγνώστης εἰς τὸν 2ον τόμον τοῦ πολλάκις μνημονευθέντος συγγράμματος τοῦ *N. Cartojan*, Cărţile populare, pp. 282 - 283

[3]) Περιγραφὴν τοῦ χειρογράφου ἰδὲ ἐν *I. Bianu*, Catalogul manuscriptelor Rom. I, Bucureşti 1907, p. 198.

[4]) *Maria Marinescu - Himu*, Românul Efesiaca a lui Xenofon din Efes, in versiunea românească a lui *Nicolae Pauletti*, ἀνάτυπον ἐκ τῆς Revista Ist. Rom., vol. XI - XII, Bucureşti, 1941 - 1942, pp. 353 - 357.

[5]) Περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Πολυζώη Κοντοῦ ὡς καὶ περὶ τῆς κατ' αὐτῆς πολεμικῆς ἰδὲ Ἀνδρ. Παπαδοπούλου Βρετοῦ, Νεοελληνικὴ φιλολογία, Ἀθῆναι 1854, τ. Β', σ. 95.

ἔχει ἤδη καλλιεργηθῆ ὑπὸ τοῦ σχολείου, τοῦ θεάτρου καὶ τῶν λογίων, ἐξ ὧν πλεῖστοι εἶναι Ἕλληνες ἢ ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ὡς π.χ. ὁ Κωνσταντῖνος Κυριακὸς-Ἀριστίας, ὁ Ἰωάννης Ἠλιάδης-Ραντουλέσκου, ὁ Ἀλέξανδρος Ὀντομπέσκου, ὁ Βασίλ. Ἀλεξανδρῆς, ὁ Γεώργιος Σιὼν κ.ἄ.

Κατ' ἀκολουθίαν ὁ Pauletti εὑρίσκει τὸ ἔδαφος πρόσφορον καὶ τὴν γλῶσσαν σχετικῶς καλλιεργημένην διὰ τὴν τεχνικωτέραν ἀπόδοσιν τῶν «Ἐφεσιακῶν».

3. Συντίπας.

Περὶ τοῦ δημώδους τούτου βιβλίου ὁ ἀείμνηστος πατὴρ τῶν λαογραφικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι *Ν. Γ. Πολίτης* γράφει: «... Ἔργον περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Γερμανὸς J. Görres εἰς τὸ σπουδαῖον του σύγγραμμα περὶ τῶν γερμανικῶν δημοτικῶν βιβλίων λέγει, ὅτι πρέπει νὰ ἑλκύῃ τὸν σεβασμὸν παντὸς διὰ τὴν σεπτήν του ἀρχαιότητα· ἔργον, τὸ ὁποῖον, ἀφ' οὗ ἐπήγασε κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τὰ ὄρη τῆς Ἰνδικῆς καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἀφ' οὗ κατῆλθε ἀπὸ τοὺς παναρχαίους χρόνους ὡς μικρὸν ρυάκιον, διῆλθε συνεχῶς αὐξανόμενον διὰ τῶν πεδιάδων τῆς Ἀσίας μὲ κατεύθυνσιν πρὸς δυσμάς, ἐξ οὗ γενεαὶ ὅλαι καὶ ἔθνη πολλὰ ἐποτίσθησαν. Τοῦτο μετὰ τῶν μεγάλων μεταναστεύσεων τῶν λαῶν ἐχύθη εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ κατὰ τοὺς χρόνους μας τέρπει σημαντικὸν μέρος τοῦ λαοῦ» [1]).

Εἰς τὴν Ρουμανίαν τὸ «Μυθολογικὸν Συντίπα τοῦ φιλοσόφου» εἶχε γίνει γνωστὸν ἀπὸ ἑλληνικὸν χειρόγραφον πολὺ πρὶν γίνῃ ἡ ἐν Ἐνετίᾳ ἔκδοσις τοῦ 1774, ἡ φέρουσα τὸν τίτλον: «*Μυθολογικὸν Συντίπα τοῦ φιλοσόφου, τὰ πλεῖστα περίεργον ἐκ τῆς περσικῆς γλώττης μεταφρασθέν. Νεωστὶ μετατυπωθὲν καὶ ἐκ διαφόρων σφαλμάτων ἀνακαθαρθέν, Ἐνετίησι παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι*» [2]).

Ὁ M. Gaster [3]) καὶ ὁ N. Iorga [4]) δεχόμενοι ὅτι μετεφράσθη δὶς εἰς τὴν ρουμανικὴν νομίζουσιν, ὅτι ἡ παλαιοτέρα μετάφρασις ἐγένετο ἐκ τῆς ἑνετικῆς ἐκδόσεως τοῦ 1774 [5]). Πῶς ὅμως εἶναι δυνατὸν τοῦτο, ἐφ' ὅσον ἡ παλαιοτέρα εἰς τὴν

---

[1]) *Ν. Γ. Πολίτου*, Δημώδη βιβλία, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Α' (1920), σ. 178. Περὶ τοῦ Συντίπα ἰδὲ καὶ *Σπ. Λάμπρου*, Τὰ ἀναγνώσματα τῶν πάππων μας, Νέος Ἑλληνομνήμων 15 (1921), σ. 254.

[2]) Τὸ βιβλίον τοῦτο, τῇ ὑποδείξει τοῦ ἀοιδίμου καθηγητοῦ *N. Cartojan*, εἶδον εἰς τὴν Βιβλ. τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας. Πρόκειται περὶ τῆς παλαιοτέρας γνωστῆς ἑνετικῆς ἐκδόσεως τοῦ Συντίπα, ἀγνώστου δ' εἰς τὸν *É. Legrand*.

[3]) *M. Gaster*, Literatura populară Română, Bucur. 1883, p. 54 κέ.

[4]) *N. Iorga*, Livres populaires dans le Sud-Est de l'Europe et surtout chez les Roumains. Académie Roumaine, Bucarest 1928, p. 35.

[5]) Σημειωθήτω, ὅτι ἡ ἔκδοσις αὕτη δὲν εἶναι ἡ πρώτη, διότι ἐν τῷ τίτλῳ ρητῶς ἀναφέρεται «*νεωστὶ μετατυπωθέν*».

ρουμανικὴν μετάφρασις, γενομένη ὑπὸ τοῦ ἐκ Braşov *Κωνσταντίνου Διδασκάλου* καὶ σῳζομένη εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1436 χειρόγραφον τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, φέρει χρονολογίαν ἀντιγραφῆς τὸ ἔτος 1703; Ἑβδομήκοντα δηλονότι καὶ ἓν ἔτος πρὸ τῆς ὡς ἄνω ἐνετικῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου ἔχομεν ἀντίγραφον τῆς μεταφράσεως τούτου εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν. Ὅθεν ἡ μετάφρασις ἐγένετο πιθανῶς περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος [1]), ὅτε ἡ ρουμανικὴ γλῶσσα καὶ ζωὴ ἀποβαλοῦσα τὴν σλαβικὴν ἐπίδρασιν ὑφίστατο τὴν ἑλληνικήν, οὐχὶ δ' ἐξ ἐνετικῆς ἐκδόσεως, ἀλλ' ἐξ ἀγνώστου ἡμῖν ἑλληνικοῦ χειρογράφου, κομισθέντος εἰς τὴν Ρουμανίαν ὑπὸ ἀγνώστου [2]). Σημειωτέον δ' ὅτι τὰ ὑπ' ἀριθ. 3203, f. 14-70, 4364, f. 3-24, 4104, f. 70ʳ κἑ. [3]), 5115 κλ. χειρόγραφα, πάντα νεώτερα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1436, ἔχουσιν ὡς βάσιν πρότυπον ἑλληνικόν, ἐξ οὗ ἐγένοντο αἱ ἐν Ἐνετίᾳ ἐκδόσεις.

Ἀπὸ παρόμοιόν τι χειρόγραφον ἐγένετο καὶ ἡ πρώτη ρουμανικὴ ἔκδοσις, δαπάνῃ τοῦ γνωστοῦ ἐκδότου δημωδῶν βιβλίων *Συμεῶνος Pantea* ὑπὸ τὸν τίτλον: *Istoria Sindipii Filosofului, care mai întâiu s'au întors din limba persască în elinească, iară acuma din limba elinească, prefăcută în românească, dată in tipariu cu cheltuiala lui Simeon Pantea din satul Selcioa de pe Ariasi-Sibiiu, în tipografia lui Ion Bart* 1802 [4]) (=Ἱστορία Συντίπα τοῦ Φιλοσόφου, ἥτις τὸ πρῶτον μετηνέχθη ἐκ τῆς περσικῆς εἰς τὴν ἑλληνικήν, νῦν δ' ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν ρουμανικὴν ἐξετυπώθη ἐξόδοις τοῦ Συμεῶνος Πάντεα ἐκ τοῦ χωρίου Σελτσιόα, Σιμπίου, παρὰ Ἰω. Μπάρτ).

Ποῖος ὁ μεταφραστὴς ἀγνοοῦμεν. Ὁ M. Gaster λέγει, ὅτι μεταφραστὴς εἶναι ὁ *Συμεὼν Pantea* [5]). Ὡς ὅμως ῥητῶς ἐν τῷ τίτλῳ ἀναφέρεται, ὁ Pantea ὑπῆρξεν ἁπλῶς χορηγὸς τῶν ἐξόδων τῆς ἐκτυπώσεως.

Δευτέρα ἔκδοσις τῆς μεταφράσεως τοῦ Συντίπα ἐγένετο πάλιν ἐν Sibiiu τῷ 1834. Ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἀναγράφεται ἐσφαλμένως ὡς μεταφραστὴς ὁ ἀνωτέρω χορηγός, ὅπερ ὡδήγησε τὸν Gaster εἰς τὴν ἀνωτέρω παραδρομήν [6]).

Τὰ ἴχνη τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Συντίπα παρὰ τῷ ρουμανικῷ λαῷ κατεδείχθη-

---

[1]) *N. Cartojan*, Cărţile populare, II, p. 289.

[2]) *N. Cartojan*, ἔ.ἀ. p. 290.

[3]) Πρβλ. καὶ *N. Cartojan*, Alexandria în literatura Românească, Bucureşti 1922, p. 8.

[4]) Περιγραφὴν τούτου ἰδὲ ἐν *I. Bianu-N. Hodos*, Bibliografia Rom. veche, II, Bucur. 1910, p. 434-435 ἀρ. 649. Ἐκ τῆς πρώτης ταύτης ἐκ Σιμπίου ἐκδόσεως ἀποσπάσματά τινα ἐδημοσίευσεν ὁ *M. Gaster* ἐν Chrestomaţie Română, vol. II, Bucureşti, 1891, pp. 188-190.

[5]) *M. Gaster*, Literatura populară română, ἔ.ἀ. p. 65.

[6]) Ὁ *M. Gaster* ἐπανελθὼν ἐπὶ τοῦ θέματος ἐν *Gröber's* Grundriss der rom. Philol. II, 3, Strassburg, 1901, p. 385, διώρθωσε τὸ ἀνωτέρω σφάλμα.

σαν ἀπὸ τὴν ἐπισκόπησιν τῶν λαογραφικῶν συλλογῶν, τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ *D. Furtuna*, Cuvinte scumpe, taclale, poveştiri şi legende româneşti (Πολύτιμοι ρουμανικαὶ φράσεις, ἀνέκδοτα, διηγήσεις καὶ παραδόσεις), Bucureşti, 1914, p. 18 καὶ ὑπὸ *I. Cazan* ἐν Revista Sociologia Românească, ἔτος II, Bucureşti 1937, ἀρ. 2 - 3, pp. 137 - 138 [1]).

Εἰς δὲ τὴν Alăuta Românească, πρώτην φιλολογικὴν ἐπιθεώρησιν τῆς Μολδαβίας, ἐδημοσιεύθη ἐκ τοῦ Συντίπα ἡ Istorisire orientală (Ἀνατολικὴ διήγησις), ἤτοι ἡ διήγησις περὶ τοῦ φιλοσόφου, τοῦ ἐπιδιώκοντος νὰ γνωρίσῃ τὰς πονηρίας τῶν γυναικῶν, ἥτις μεταρρυθμισθεῖσα ἀνεδημοσιεύθη βραδύτερον ὑπὸ τοῦ *Ἰωάννου Ἡλιάδου Ραντουλέσκου* ἐν *Curierul de Ambe Sexe* (Ταχυδρόμος τῶν δύο φύλων), περίοδος 4η, ἀριθ. 1, Bucureşti, 1842 - 1844, p. 398, ὑπὸ τὸν τίτλον: *Un filosof si o femeie* (Ἕνας φιλόσοφος καὶ μία γυναῖκα). Ἐξ αὐτῆς ἐδανείσθη βραδύτερον τὸ θέμα ὁ ποιητὴς *Ἀλέξανδρος Macedonski*, ἀντίζηλος τοῦ μεγάλου λυρικοῦ τῶν Ρουμάνων Μιχαὴλ Ἐμινέσκου, ἐν τῇ κωμῳδίᾳ αὐτοῦ: *Jadesul* (Τὸ στοίχημα), παρασταθείσῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ ἐθνικοῦ ρουμανικοῦ θεάτρου κατὰ τὴν 15ην Νοεμβρίου 1880 καὶ δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ συλλογῇ αὐτοῦ *Poesii*, Bucureşti 1882.

4. Ἡ Χαλιμά.

Ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ἔκδοσις τῆς Χαλιμᾶς φέρει τὸν τίτλον: «*Ἀραβικὸν μυθολογικὸν περιέχον διηγήσεις καὶ συμβεβηκότα πλεῖστα περίεργα καὶ ὡραῖα. Συντεθὲν εἰς τὴν ἀραβικὴν διάλεκτον παρὰ τοῦ πολυμαθοῦς Δερβὺς Ἀμπουμπεκήρ, νῦν πρῶτον ἐκ τῆς ἰταλικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν διάλεκτον μεταφρασθέν, τύποις τε ἐκδοθέν. Καὶ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθέν. Ἐνετίησι, παρὰ Ἀντωνίῳ Ζάτα, 1757*» [2]), εἰς τρεῖς τόμους [3]).

---

[1]) Πρβλ. καὶ *Adolf Schullerus*, Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten nach dem system der Märchentypen Antti Aarne's, FFC 78, Helsinki 1928, p. 72, ἀρ. 1381: Die schwatzhafte Frau wird versucht.

[2]) *É. Legrand*, Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au 18e siècle, I, Paris 1918, p. 470. Πρβλ. ἐπίσης *Νέα Χαλιμὰ* ἤτοι μυθολογικὸν ἀραβικόν, Ἐνετίησιν 1791-94, ὡς καὶ τὰς ἐκδόσεις τῆς Ἐνετίας 1803, 1804, τῆς Βιέννης 1837 καὶ τῆς Ἐνετίας 1846. *Victor Chauvin*, Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes, Liège 1910, v. VI, pp. 123 - 132. Μετάφρασιν κατ' εὐθεῖαν ἐκ τῆς ἀραβικῆς ἔκαμεν ὁ *Κ. Τρικογλίδης*, Χαλιμά, ἐπιλογὴ ἀπὸ τὶς χίλιες καὶ μία νύκτες εἰς δύο τόμους, Ἀθῆναι, ἔκδοσις Ἐλευθερουδάκη, ἄνευ χρονολογίας, καὶ ἔκδοσις Γ. Βασιλείου εἰς πέντε τόμους, Ἀθῆναι 1921, μετὰ προλόγου τοῦ *Ἠλία Βουτιερίδη* ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ, σ. 5 - 15.

[3]) Ἀναφερόμενος ὁ *Ν. Γ. Πολίτης* εἰς τὰς ἐκδόσεις τῆς «Χαλιμᾶς» γράφει: «Τὸ Ἀρα-

Ἡ ρουμανικὴ μετάφρασις πιθανώτατα ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τριτόμου ταύτης ἐνετικῆς ἐκδόσεως, διότι τὰ ρουμανικὰ χειρόγραφα, καίτοι περιλαμβάνουσιν ὁλόκληρον τὸ ἔργον εἰς ἕνα τόμον, ἐν τούτοις διατηροῦσι τὴν εἰς τρεῖς τόμους διαίρεσιν τῶν διηγήσεων. Ὁ Ρουμάνος μεταφραστὴς εἶναι πιστὸς πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κείμενον.

Ἡ διάδοσις τῆς *Χαλιμᾶς* ἐγένετο κατὰ τὰς τελευταίας δεκάδας τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος. Ὁ πόθος τῆς ἀναγνώσεως ταύτης κατέλαβε καὶ τοὺς μοναχούς, οἵτινες ἐτέροντο τὰ μέγιστα ἐκ τῆς παρακολουθήσεως τῶν ἀτελευτήτων καὶ περιέργων ἀνατολικῶν διηγήσεων.

Τὸ παλαιότερον ρουμανικὸν χειρόγραφον [1]) τῆς Χαλιμᾶς ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 1782 καὶ φέρει τὸν κατὰ λέξιν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀποδοθέντα τίτλον: *Aravicesc Mythologicon* κ.λ.

Ἕτερον χειρόγραφον ὑπ' ἀριθ. 2587 ἀναφέρει ἐν τῷ τίτλῳ ὡς μεταφραστὴν τὸν *Ραφαήλ*, ἡγούμενον τοῦ μοναστηρίου Hurez κατὰ τὸ 1783. Κατὰ τὸν N. Cartojan [2]), ὁ Ραφαὴλ οὗτος ἠγνόει τὴν ἑλληνικήν, συνεπῶς ὁ μεταφραστὴς ἦτο ἄλλος τις. Κατὰ τὸ 1838 ὁ μοναχὸς *Γεράσιμος Gorjan*, καθηγητὴς ἐν τῇ Σχολῇ Văleni, ἀναθεωρήσας τὴν μετάφρασιν τοῦ *Ψευδο-Ραφαὴλ* καὶ πλουτίσας αὐτὴν δι' ἠθικολόγων σημειώσεων, ἐξέδωκεν ὑπὸ τὸν τίτλον: *Halima sau povestiri mithologicesti arabesti s. l. t. I-IV*, Bucureşti 1835-1838 [3]).

Ὀλίγον βραδύτερον ὁ Τρανσυλβανὸς λαϊκὸς συγγραφεὺς *Ion Barac* μετέφρασεν ἀνεπιτυχῶς ἐκ τῆς γερμανικῆς τὴν Χαλιμὰ καὶ ἐξέδωκεν ἐν Braşov εἰς 8 τόμους, 1836-1840. Ὅταν δ' ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας οἱ διασημότεροι τῆς Ρουμα-

---

βικὸν μυθολογικὸν ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Πολυζώη Λαμπανιτζιώτη ἐν Βενετίᾳ τῷ 1756 (γράφε 1757) *εἰς τρεῖς τόμους*, τὸ δὲ βιβλίον γνωστότατον ὑπὸ τὸ ὄνομα Χαλιμὰ ἔγινε δημοφιλέστατον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, πολλάκις ἐκδοθὲν καὶ ἐν Βενετίᾳ καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ. Δευτέραν ἐκλογὴν ταύτης ὁ αὐτὸς Λαμπανιτζιώτης ἐξέδωκεν ἐν Βιέννῃ (1791-4). Ἓν ἀντίτυπον τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἔχει ἡ ἐν Μονάχῳ δημοσία βιβλιοθήκη. Ἡ βιβλιογραφικὴ σημείωσις τοῦ Βρετοῦ (Ν. Φ. τ. Β΄ σ. 86 ἀρ. 212) εἶναι ἐσφαλμένη. Ἀναφέρει 3 τόμους τῆς συλλογῆς, ἐνῷ αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ 4 τόμων, οἵτινες δὲν ἐξεδόθησαν πάντες κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ 1791 μέχρι τοῦ 1794. Συγχέει δὲ ὁ Βρετὸς τὴν *Νέαν Χαλιμὰν* ἢ Ἀραβικὸν μυθολογικόν, ὡς ἐπιγράφεται ἡ τετράτομος αὕτη ἐκλογή, πρὸς τὸ τρίτομον Ἀραβικὸν μυθολογικόν, θεωρῶν Β΄ καὶ Γ΄ ἔκδοσιν τῆς *Νέας Χαλιμᾶς* τὰς ἐν Βενετίᾳ παρὰ Πάνῳ Θεοδοσίου ἐν ἔτει 1803 γενομένας μετατυπώσεις τοῦ Ἀραβικοῦ μυθολογικοῦ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Παρατηρήσεις εἰς τὸ κυθηραϊκὸν παραμύθιον ἐν Λαογραφίᾳ, Α΄ (1909) σ. 81.

[1]) Ἰδὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 2636 χειρόγρ. τῆς Βιβλ. τῆς ρουμ. Ἀκαδημίας.

[2]) *N. Cartojan*, Cărţ. pop. II, p. 309.

[3]) Πρβλ. καὶ ἔκδοσιν δευτέραν ὑπὸ *Gorjan*, Bucureşti 1857.

νίας πεζογράφοι *Liviu Rebreanu* [1]) καὶ *Mih. Sadoveanu* [2]) προέβησαν εἰς τὴν ἐκ τῆς γερμανικῆς μετάφρασιν καὶ ἔκδοσιν αὐτῆς, ἡ διάδοσις τοῦ λαϊκοῦ τούτου βιβλίου ἐγένετο καθολικὴ εἰς τὴν Ρουμανίαν.

Ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τῆς λαογραφίας καὶ λογοτεχνίας τῶν Ρουμάνων ὑπῆρξεν ἀξιόλογος.

Οὕτω παραλλαγὰς τῆς «Διηγήσεως τοῦ Ψαρᾶ καὶ τοῦ τελωνίου» [3]) συνέλεξεν ἀπὸ στόματος τοῦ λαοῦ ὁ *P. Ispirescu* [4]).

Τὴν «Διήγησιν περὶ τοῦ νεκροῦ, ὁ ὁποῖος φονεύεται περισσοτέρας φορὰς» διεσκεύασεν ὁ *Anton Pann* εἰς τὸ ποίημα: «*O sezătoare la tară ἢ Povestea lui Mos Albu*» [5]) (Μία ἑορτὴ εἰς τὴν ὕπαιθρον ἢ διήγησις τοῦ γέροντος Albu). Ἡ διήγησις αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς παρὰ τῇ Χαλιμᾷ «Ἱστορίας τοῦ Καμπούρη» [6]), ἥτις εἶχε μεγίστην διάδοσιν εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν λαογραφίαν τοῦ μέσου αἰῶνος [7]).

Τὴν «Ἱστορία τοῦ Καμπούρη» διεσκεύασεν ἐμμέτρως καὶ ὁ ποιητὴς *Ion Barac* ὑπὸ τὸν τίτλον *Trei ghebosi* (Οἱ τρεῖς καμπούρηδες). Τὸ αὐτὸ δὲ θέμα εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ κατὰ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.

Οὕτω ὁ *Franz Obert* (1828-1908), ἱερεὺς καὶ καθηγητὴς τοῦ γυμνασίου Mediaş, ἐδημοσίευσε τὴν σχετικὴν λαϊκὴν διήγησιν ἐν τῷ Das Ausland, ἐξ οὗ ἀνετυπώθη ὑπὸ *Adolf Schullerus* [8]).

Ἑτέραν παραλλαγὴν συνέλεξεν ἡ γνωστὴ ἐν Ρουμανίᾳ λαογράφος *Ἑλένη*

---

[1]) *Liviu Rebreanu*, O mie şi una de nopţi, opera complectă, Bucureşti, ἄνευ χρονολογίας ἐκδόσεως.

[2]) *M. Sadoveanu*, Poveştiri din Halima, Bucureşti, ἄνευ χρον. Ἔκδοσις Casei Şcoalelor.

[3]) Χαλιμά, μετάφρ. Κ. Τρικογλίδη, τόμ. Α΄, Ἀθῆναι 1921, σ. 64-71 καὶ 89-100.

[4]) *P. Ispirescu*, Poveşti morale adunate din gură poporului, Bucureşti 1886, p. 42. Δι' ἄλλας παραλλαγὰς ἰδὲ *Adolf Schullerus*, ἔ.ἀ. σ. 24, ἀριθ. 155: Undank ist der Welt Lohn.

[5]) *Anton Pann*, Opere Alese II, ἔκδ. Cugetarea ἐπιμελείᾳ N. Mihăescu, Bucureşti ἄ. χρ. ἐκδόσεως, pp. 66-86.

[6]) Χαλιμά, μετ. Κ. Τρικογλίδη, τομ. Δ΄, Ἀθῆναι 1922, σ. 161-172, 299-303.

[7]) *Joseph Bédier*, Les fabliaux, études de littérature populaire et d'histoire littéraire du Moyen-Age[5], Paris 1925, pp. 236-250.

[8]) *Adolf Schullerus* ἐν Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde N. Folge, τόμ. 42,2,3. Heft, 1925, p. 390: 7, *Der getötete Pope. Τοῦ Ἰδίου*, Verzeichnis der, Rumänischen Märchen κλ. FFC 78, Helsinki, 1928, p. 75, ἀρ. 1537.

Σεβαστοῦ [1]). Παραλλαγὴν δ' ὁμοίαν πρὸς τὴν δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Franz Obert ἐδανείσθη ὁ *P. Dulfu,* ὅστις προσθέσας εἰς αὐτὴν διαλόγους φυσικοὺς καὶ περιγραφὰς ποιητικάς, τὴν παρενέβαλεν εἰς τὸ IV ᾄσμα τοῦ λίαν παρὰ τῷ λαῷ διαδεδομένου ἔργου αὐτοῦ *Pâcală* [2]). Οὕτω ἡ περιπέτεια τοῦ γελωτοποιοῦ Καμπούρη μετὰ τῶν παραδόξων καὶ ἀστείων ἐπεισοδίων, μετὰ τῆς ἀγρίας ἀλλὰ φυσικῆς ἁπλότητος, ὅπου οἱ ἀνθρώπινοι χαρακτῆρες διαγράφονται τελείως, κατέλαβε τὴν καλυτέραν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ρουμανικῆς φιλολογίας.

Ἑτέρα ἀφήγησις ἐκ τῆς Χαλιμᾶς εἰσελθοῦσα εἰς τὴν ρουμανικὴν λαογραφίαν εἶναι ἡ διήγησις: «*Ὁ Γάϊδαρος, τὸ βόδι καὶ ὁ ζευγᾶς*» [3]), τὴν ὁποίαν ὁ βεζύρης ἀφηγεῖται εἰς τὴν κόρην του.

Τὰ βασικὰ ἐπεισόδια ἐκ τῆς ἱστορίας ταύτης ἤτοι ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ἐννοεῖ τὴν γλῶσσαν τῶν ζῴων, ἡ ἀχαλίνωτος περιέργεια τῆς γυναικὸς καὶ ἡ ἐπέμβασις τοῦ πετεινοῦ, ὁ ὁποῖος λέγει, ὅτι ἔχει πενῆντα ὄρνιθες καὶ τὰς ἐξουσιάζει ὅλας, συμβουλεύει δὲ τὸν ἄνδρα νὰ λάβῃ τὸ μαστίγιον καὶ νὰ σωφρονίσῃ τὴν γυναῖκα, ἐπανευρίσκομεν εἴς τινας λαϊκὰς ρουμανικὰς εὐτραπέλους διηγήσεις, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσαν οἱ *Ovid Densusianu* [4]) *C. Rădulescu-Codin* [5]) κ.ἄ.

5. Μπερτόλδος [6]).

Συγγραφεὺς τοῦ δημώδους τούτου βιβλίου εἶναι ὁ Ἰταλὸς *Giulio Cesare Croce della Lira*, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1550. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ἐκτυπωθέντος διὰ πρώτην φορὰν κατὰ τὸ 1592 καὶ ἡ δημοτικότης αὐτοῦ καταδεικνύεται ἐκ τοῦ πλήθους τῶν κατὰ καιροὺς μεταφράσεων τούτου εἰς διαφόρους γλώσσας. Οὕτω κατὰ τὸ 1743 ἐξεδόθη εἰς τὴν πορτογαλλικὴν ἐν Λισσαβῶνι, κατὰ τὸ 1745

---

[1]) *Elena Sevastos*, Poveşti, Iaşi 1892, Fraţii Şaraga, pp. 148-151 καὶ *N. Cartojan* ἔν. ἀ. II, p. 313.

[2]) *Pâcală* εἶναι πρόσωπον γελωτοποιοῦ ἀντιστοιχοῦν περίπου πρὸς τὸν Χατζηαβάτην τοῦ παρ' ἡμῖν Καραγκιόζη. Πρβλ. εὐτράπελον περὶ τούτου διήγησιν ἐν *Dumitru Furtuna*, Vremuri Inţelepte, Bucureşti 1913, p. 64-5.

[3]) Χαλιμά, ἔ.ἀ. τ. Α', σ. 37-47.

[4]) *Ovid Densusianu*, Din popor, Bibl. pentru toţi, ἀρ. 351-2, Bucureşti, ἄ. χρ. ἐκδ. p. 125.

[5]) *C. Rădulescu-Codin*, Ingerul Românului, Poveşti şi legende din popor, Bucureşti 1913, p. 106, σημ. 1. Βλ. καὶ *Adolf Schullerus*, Verzeichnis der Rumän. Märchen κλ., ἔ.ἀ. p. 49, ἀριθ. 670: Die Sprache der Tiere.

[6]) Περὶ τούτου ἰδὲ *Σπ. Λάμπρου*, Ἑστία ΙΓ', Ἀθῆναι 1882, σ. 209-211 καὶ Νέος Ἑλληνομνήμων, 15 (1921), σ. 255-260.

εἰς τὴν ἱσπανικὴν ἐν Μαδρίτῃ, κατὰ τὸ 1750 εἰς τὴν γαλλικὴν ἐν Χάγῃ, ἐξ αὐτῆς δὲ εἰς τὴν γερμανικὴν ἐν Φραγκφούρτῃ καὶ ἐν Λειψίᾳ κατὰ τὸ 1751.

Πολὺ δὲ πρὶν ἢ τὸ ἔργον εἰσέλθῃ εἰς τὴν Δύσιν εἶχεν ἤδη εἰσαχθῆ εἰς τὴν νεοελληνικὴν φιλολογίαν, ἐκτυπωθὲν ἐν Ἐνετίᾳ. Εἰς τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον ὁ *N. Cartojan* εὗρε ἔκδοσιν ἄγνωστον εἰς τὸν *É. Legrand*, προγενεστέραν κατὰ ἥμισυν σχεδὸν αἰῶνα τῆς ἐκδόσεως τῆς ὑπὸ τοῦ τελευταίου ἀναφερομένης. Ἡ ἔκδοσις τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου φέρει τὸν τίτλον: *Πανουργίαι ὑψηλότατα τοῦ Μπερτόλδου. Εἰς ταῖς ὁποίαις φανερώνεται ἕνας χωριάτης πανοῦργος καὶ ὀξύνους, ὁ ὁποῖος ὕστερα ἀπὸ διάφορα καὶ δυσβάστακτα παθήματα ὁποὺ τοῦ ἐσυνέβησαν, τέλος πάντων διὰ τὸν πολὺν ὀξύτατόν του νοῦν γίνεται ἄν[θρωπ]ος τῆς βασιλικῆς αὐλῆς καὶ βασιλικὸς σύμβουλος. Ὁμοῦ δὲ καὶ ἡ διαθήκη τοῦ αὐτοῦ, ὁποὺ εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἔκαμεν, καὶ ἄλλα ῥητὰ ἀποφασιστικὰ κατὰ πολλὰ ὡραιότατα. Ποίημα νέον καὶ πολλὰ χαριέστατον συνθεμένον ἰταλικῶς ἀπὸ τὸν Ἰούλιον Καίσαρα δαλλὰ Κρότζε. Καὶ τώρα νέα μεταγλωττισμένον εἰς τὴν τῶν Ἑλλήνων ἁπλῆν γλῶσσαν, εἰς χάριν τῶν πάντων, Con licenza de Superiori et Privilegio, Ἐνετίησιν 1646 εἰς τὸν Ἰωάννου Ἀντώνιον Ἰουλλιανόν* [1]).

Νεωτέρα μετάφρασις τοῦ ἔργου ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ «*Ἐκλεκτὰ Ἔργα*» ἐν Ἀθήναις, ὑπὸ τὸν τίτλον: *Ἰουλίου Κ. Κρότσε*, Οἱ ἐξυπνότατες πονηρίες τοῦ Μπερτόλδου. Μετάφρασις ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ Κώστα Καιροφύλλα. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Βασιλείου, 1923».

Τὸ ἔργον ἀποτελεῖται ἐκ δύο μερῶν: τὸ πρῶτον περιλαμβάνει «*Μπερτόλδου ἔργα καὶ ἡμέραι*», τὸ δεύτερον «*Τοῦ Μπερτολδίνου τὰ καμώματα*».

Ἀντίτυπον ἐκ τῶν ἐκδόσεων τῆς Ἐνετίας ἐκομίσθη καὶ εἰς τὴν Ρουμανίαν, ὅπου μετεφράσθη κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος. Τῆς ρουμανικῆς μεταφράσεως τὸ αὐτόγραφον δὲν ἀνεκαλύφθη εἰσέτι, τὰ δὲ γνωστὰ ἀντίγραφα [2]) δὲν ἀναφέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστοῦ, ὅστις παραμένει ἀφανής.

Ἔκδοσις τούτου μὲ συντετμημένον ὅμως τὸ κείμενον ἐκυκλοφορήθη εἰς Τρανσυλβανίαν, ἐκτυπωθεῖσα ἐν Sibiiu κατὰ τὸ 1799 ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Πέτρου Μπάρτ [3]).

Ἡ παραλλαγὴ αὕτη γενομένη ἐκ γερμανικῆς μεταφράσεως τοῦ ἰταλικοῦ

---

[1]) *N. Cartojan*, Cărţile populare, ἔ.ἀ. II, p. 382. Τὰς μεταγενεστέρας ἐκδόσεις ἰδὲ ἐν Βιβλιογραφίαις *É. Legrand*, *Δ. Γκίνη—Βαλ. Μέξα*.

[2]) *I. Bogdan*, O traducere moldovenească a Vieţii lui Bertoldo din veacul al XVIII-lea, *Convorbiri Literare* XXVI, Bucur. 1881, p. 315. Πρβλ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 2189 χειρόγρ. τῆς Βιβλ. τῆς ρουμ. Ἀκαδ. καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 275 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ ἐν Ἰασίῳ Πανεπιστημίου.

[3]) *I. Bianu - N. Hodos*, Bibl. Rom. Veche, II, pp. 410 - 411, ἀρ. 618.

ἔργου[1]) ἐδημοσιεύθη ἐκ νέου ἐν Βουκουρεστίῳ κατὰ τὸ 1836, κατὰ δὲ τὸ 1875 ὁ ἐν Γαλαζίῳ ἐκδοτικὸς οἶκος Nebunelli ἐδημοσίευσε νέαν μετάφρασιν τοῦ « Μπερτόλδου » ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ.

Ἱκανὰ στοιχεῖα τοῦ «Μπερτόλδου» εὑρίσκονται ἐν τῇ ρουμανικῇ λαογραφίᾳ, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Μπερτόλδου» πολλὰ ἤντλησεν ἐκ τοῦ λαογραφικοῦ θησαυροῦ τῆς πατρίδος αὐτοῦ Ἰταλίας, δυνατὸν ταῦτα νὰ προϋπῆρχον καὶ εἰς τὴν ρουμανικὴν λαογραφίαν.

Αἱ «*Ἐρωταποκρίσεις*» τοῦ «Μπερτόλδου», ἀποτελοῦσαι κεφάλαιον ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων καὶ τερπνοτέρων τοῦ ἔργου, ἀπαντῶσι παρὰ τῷ λαῷ εἰς εὐτραπέλους διηγήσεις[2]), καθὼς καὶ ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ τῶν Ρουμάνων[3]).

Ἡ δὲ διήγησις « *περὶ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν σάκκον* », ἧς ὅμως ἡ ὕπαρξις εἶναι προγενεστέρα τῆς συγγραφῆς τοῦ «Μπερτόλδου», ἐπανευρίσκεται εἰς τὸ τελευταῖον ᾄσμα τοῦ ὑπὸ τοῦ *P. Dulfu* συγγραφέντος σατιρικοῦ ἔργου *Păcală*.

6. Ἐρωτόκριτος.

Ὁ «Ἐρωτόκριτος» ὑπῆρξε προσφιλέστατον ἀνάγνωσμα τοῦ λαοῦ ἐν Ρουμανίᾳ[4]), ὡς καὶ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν ΙΗ΄ καὶ ΙΘ΄ αἰῶνα. Τοῦτο δύναται νὰ συναχθῇ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν σῳζομένων χειρογράφων, τῶν περιεχόντων μεταφράσεις ἢ διασκευὰς τοῦ Κρητικοῦ ἀριστουργήματος εἰς τὴν ρουμανικήν[5]).

Κατ' ἀρχὰς ἑλληνικαὶ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ἐκδόσεις εἰσήχθησαν εἰς τὰς οἰκογενείας τῶν Φαναριωτῶν, εἶτα καὶ εἰς τὰς τῶν ἑλληνομαθῶν Μολδοβλάχων, δὲν ἐβράδυνε δὲ τὸ Κρητικὸν ἔπος νὰ μεταφρασθῇ εἰς τὴν ρουμανικήν.

Μεταφράσεις τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» γνωσταὶ εἶναι δύο: ἡ πρώτη, γενομένη εἰς πεζὸν λόγον μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1770-1780, ὀφείλεται εἰς τὸν Ἕλληνα *Χριστόδωρον Ἰω. Τραπεζούντιον*[6])· ἡ δευτέρα εἶναι ἔμμετρος, ἀλλ' ἀποτελεῖ διασκευήν,

---

[1]) *N. Iorga*, Livres populaires dans le Sud-Est de l'Europe et surtout sur les Roumains, ἔ.ἀ. pp. 35-37.

[2]) *N. Cartojan*, Cărţile populare II, p. 377-8. Πρβλ. καὶ *Lazăr Săineánu*, Basmele Române κλ., Bucureşti 1895, pp. 925-929.

[3]) *Anton Pann*, Povestea vorbii ἐν *M. Gaster*, Clasicii Români Comentaţi, Craiova, ἄ. χρ. ἐκδ. p. 198. Πρβλ. καὶ τὸ παραμύθιον τοῦ *Ispirescu*, Fata saracului cea isteaţă (Ἡ δεξιωτέρα κόρη τοῦ πτωχοῦ).

[4]) *Δ. Β. Οἰκονομίδου*, Ὁ Ἐρωτόκριτος εἰς τὴν Ρουμανίαν, Ἑλλην. Δημιουργία, ἔτ. Α', τόμ. Β'. τ. 19, Ἀθῆναι 1948, σ. 392-7.

[5]) *V. Grecu*, Erotocritul lui Cornaro în lit. Rom. Dacoromania, Cluj 1920, p. 9 κἑ.

[6]) *N. Cartojan*, Poema cretană Erot. şi izvorul ei necunoscut, Bucureşti 1935, p. 85 (3). Τοῦ *Ἰδίου*, Cărţ. popul. II. p. 353.

ἐγένετο δ' ὑπὸ τοῦ *V. Vârnav*, ὅστις ἀνέμειξε καὶ στοιχεῖα ἐκ τῆς «Ἐρωφίλης».

Πλὴν τούτων ἔχομεν τὴν ἔμμετρον μετάφρασιν τοῦ ποιητοῦ *Ant. Pann* (Σιμπίου 1837, 5 τόμ.), ἥτις ὅμως ἐγένετο ἐκ τῆς ἑλληνικῆς διασκευῆς τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», τῆς συντεθείσης ἐπὶ βλαχικοῦ ἐδάφους ὑπὸ τοῦ *Διονυσίου Φωτεινοῦ* καὶ ἐν Βιέννῃ ἐκδοθείσης κατὰ τὸ 1818[1]).

Τὴν ἐξαίρετον δ' ἐπὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν λογοτεχνίαν τῶν Ρουμάνων ἐπίδρασιν τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» μαρτυρεῖ καὶ ἴδιον ρουμανικὸν δημῶδες βιβλίον, φέρον τὸν τίτλον «*Filerot si Antusa*» (Φίλερως καὶ Ἀνθοῦσα), τὸ ὁποῖον ἐγράφη εἰς πεζὸν καὶ ἔμμετρον λόγον καὶ ἐξεδόθη ἐν Βραΐλᾳ τῷ 1857[2]).

Ἄσματά τινα ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Anton Pann διεδόθησαν ὑπὸ τῶν λαϊκῶν ὀργανοπαικτῶν τῆς Ρουμανίας (lăutari) καὶ μέχρι τῶν χωρίων τῆς περιφερείας Vâlcea, ἐκεῖθεν δὲ συνελέγησαν ὑπὸ τοῦ Γ. Θεοδωρέσκου[3]).

Καὶ ἀξιόλογοι ποιηταί, ὡς οἱ *Văcărești*, πολλὰ τῶν θεμάτων τῆς ποιήσεως αὐτῶν ἤντλησαν ἐκ τῶν λυρικῶν ᾀσμάτων τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης διασκευῆς τοῦ Διον. Φωτεινοῦ[4]) καὶ πολλαχῶς ἐπλούτισαν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν ἐκ τῶν ἐκφραστικῶν τρόπων καὶ εἰκόνων τοῦ Κρητικοῦ ἔπους.

Ἐπίσης ὁ μεγαλύτερος λυρικὸς τῆς Ρουμανίας ποιητὴς Μιχ. Ἐμινέσκου ἐνετρύφα εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ «Ἐρωτοκρίτου»[5]), ὁ δὲ ἐξ Ἑλληνίδος μητρὸς ἐθνικὸς ποιητὴς τῶν Ρουμάνων *Βασίλειος Ἀλεξανδρῆς* ποιεῖται εὔφημον περὶ αὐτοῦ μνείαν ἐν *Boieri si Ciocoi*, Πρᾶξις Β΄ σκηνὴ 8η.

Ὅθεν ὁ Ἐρωτόκριτος κατέχει σπουδαίαν θέσιν καὶ εἰς τὴν ρουμανικὴν φιλολογίαν, ἡ δὲ τύχη ἐπεφύλασσεν εἰς Ρουμάνον ἐρευνητήν, τὸν *N. Cartojan*, τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ προτύπου, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσεν εἰς τὸν Βιτσέντζον Κορνάρον διὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ ἀθανάτου αὐτοῦ ἔπους[6]).

7. *Ἰμπέριος καὶ Μαργαρῶνα.*

Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1817 χειρόγραφον τῆς Βιβλ. τῆς ρουμ. Ἀκαδ.[7]) εὑρίσκεται μετά τινων ἄλλων θρησκευτικῶν κειμένων καὶ ἡ *Istoria lui Imberie fecior împă-*

---

[1]) *Ν. Γ. Πολίτου*, Ὁ Ἐρωτόκριτος, Λαογραφία Α΄ (1909), σ. 20.

[2]) *N. Cartojan*, Căr. popul. II, pp. 350-363.

[3]) *N. Cartojan*, Revista Filologica I, Cernăuți 1927, p. 124.

[4]) *A. Camariano*, Influența poeziei lirice κλ. București 1935, pp. 24-30.

[5]) Ὁ *M. Gaster* εὑρὼν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ *Eminescu* χειρόγραφον τοῦ «*Ἐρωτοκρίτου*» ἐδημοσίευσεν ἐξ αὐτοῦ ἀπόσπασμα ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ Chrestomație Română, II, p. 178 κἑ. Πρβλ. καὶ *D. Murărasu*, Eminescu, Lit. pop. ἐν Clas. Rom. Com. p. 32.

[6]) *N. Cartojan*, Poema cretană Erotocrit κτλ. 1935.

[7]) *N. Cartojan*, Cărțile populare II, p. 333.

ratului Proventiei, f. 132-144 (Ἱστορία τοῦ Ἰμπερίου, υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Προβηγκίας).

Τὸ ρουμανικὸν τοῦτο κείμενον τελειώνει διὰ τῆς σημειώσεως:

«*Aceasta este scoasa româneste de pe elinica care si eu am scris-o de la cel ce au scos ačasta. Nic⟨olae⟩ Log⟨ofătul⟩* 1789, Septembrie 15 (Τὸ βιβλίον τοῦτο μεταφρασθὲν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀντέγραψα ἐγὼ ὁ Νικόλαος Λογοθέτης).

Δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς οὔτε τὸν χρόνον οὔτε τὸν τόπον εἰς τὸν ὁποῖον ἐγένετο ἡ μετάφρασις. Ἡ ἀνωτέρω χρονολογία ἀφορᾷ εἰς ἓν τῶν πολλῶν ἀντιγράφων ταύτης. Ἐκ τῆς γλώσσης τοῦ κειμένου ὅμως συμπεραίνομεν, ὅτι αὕτη συνετελέσθη ἐν Μουντενίᾳ τῆς Βλαχίας, ὁ δὲ μεταφραστὴς μεταφράζει πιστῶς, συντέμνων τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ ἔργου.

Ὁ Ἰμπέριος καὶ ἡ Μαργαρῶνα ἐξεδόθη πολλάκις ἑλληνιστί. Ἡ παλαιοτέρα ἔκδοσις ἐγένετο ἐν Ἐνετίᾳ κατὰ τὸ 1553 [1]), ἐκυκλοφορήθη δὲ καὶ εἰς χειρόγραφα, εὑρισκόμενα νῦν εἰς τὰς διαφόρους βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης [2]).

Δ΄. Η ΕΚ ΤΗΣ ΔΙΑΔΟΣΕΩΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΗΜΩΔΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΝ ΒΙΟΝ ΤΟΥ ΡΟΥΜΑΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων καθίσταται δῆλον, ὅτι διὰ τῆς διαδόσεως, μεταφράσεως καὶ διασκευῆς τῶν δημωδῶν ἑλληνικῶν βιβλίων εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν ἡ ἕως τότε πτωχικὴ φιλολογία τῶν Ρουμάνων ἐπλουτίσθη καὶ συνάμα ηὐρύνθη ὁ πνευματικὸς αὐτῶν ὁρίζων, τὸν ὁποῖον, ὡς εἴπομεν ἐν ἀρχῇ, συνεσκότιζεν ἡ ἐκ τοῦ σλαβικοῦ ζόφου ἐπίδρασις.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς σλαβικῆς ἐπιρροῆς οἱ Ρουμάνοι, τρεφόμενοι μὲ τὰ ψιχία τῆς πτωχῆς πνευματικῆς τραπέζης τῶν Σλάβων, δὲν εἶχον γνωρίσει εἰμὴ κατώτερα ἔργα τῆς βυζαντινῆς γραμματείας, ὡς τὴν «Χρονογραφίαν» τοῦ Μαλάλα καὶ τοῦ Μανασσῆ, νομοκάνονας καὶ ἄλλα κείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνευρίσκονται αἱ ἀρχαὶ πολλῶν τῶν παρὰ σλαβικοῖς λαοῖς δεισιδαιμονιῶν, ὡς περὶ βρικολάκων κλ., διότι ταῦτα μόνον ἦσαν προσιτὰ εἰς τὴν περιωρισμένην καὶ ἀνανάπτυκτον σλαβικὴν διάνοιαν.

Ἀντιθέτως ἱστορικοὶ ἀξιόλογοι, ὡς ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Λέων ὁ Διάκονος κ.ἄ., καίπερ γράψαντες περὶ Σλάβων καὶ ἀποτελοῦντες τὴν μοναδικὴν

---

[1]) *N. A. Bees*, Der französich mittelgriechische Ritterroman «Imberios und Margarona», Berlin 1924, p. 35.

[2]) Νεωτέραν περὶ τούτου βιβλιογραφίαν ἰδὲ ἐν *N. Cartojan*, ἔ.ἀ. p. 342-343.

πηγὴν διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ἱστορίας αὐτῶν, δὲν ἔτυχον τῆς προσοχῆς καὶ μεταφράσεως ὑπ' αὐτῶν. Καὶ ἡ ρουμανικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία τελοῦσα ὑπὸ τὴν σλαβικὴν ἐπιρροὴν ἐδείκνυεν στασιμότητα θανάσιμον καὶ δὴ διέτρεχε τὸν κίνδυνον νὰ κατακλυσθῇ ὑπὸ τῶν σλαβικῶν στοιχείων ἢ καὶ νὰ ἀφομοιωθῇ πρὸς αὐτά.

Ἀντιθέτως διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως ἡ ἐθνικὴ τῶν Ρουμάνων γλῶσσα ἀνεπτύχθη εἰς τρόπον, ὥστε νὰ καταστῇ ὄργανον κατάλληλον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἰδίας ἐθνικῆς φιλολογίας, δυναμένης νὰ διαφυλάξῃ, ὡς ἐν κιβωτῷ, ἀναλλοίωτον τὴν παρακαταθήκην τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν κληρονομίας. Διὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τῶν ἑλληνικῶν δημωδῶν βιβλίων αἱ νέαι γενεαὶ τῶν Ρουμάνων ἦλθον εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἀλλὰ δὲν ὑπεδουλώθησαν εἰς αὐτό· τοὐναντίον δι' αὐτοῦ ἔλαβον ἐπίγνωσιν τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν αὐτοτελείας καὶ εὗρον τὴν δύναμιν, ὅπως δημιουργήσωσιν ἴδιον πνευματικὸν βίον.

Τὸ πρῶτον ἐπὶ τῶν Φαναριωτῶν οἱ Ρουμάνοι λόγιοι, κατανοήσαντες τὴν ἀνάγκην τῆς καθάρσεως καὶ ὀρθοτομήσεως τῆς γλώσσης αὐτῶν, συνέταξαν Γραμματικὴν ἐπὶ τῇ βάσει ἑλληνικῶν προτύπων. Οὕτω ὁ *Jenachita Văcărescu,* πρῶτος αὐτὸς συνθέσας Γραμματικὴν τῆς ρουμανικῆς γλώσσης τῷ 1787, εἶχεν ὡς πρότυπον τὴν ἑλληνικὴν Γραμματικὴν Ἀντωνίου τοῦ Κατηφόρη[1]), ἥτις δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον ἐν Ἐνετίᾳ τῷ 1734 ἦτο ἐν μεγίστῃ χρήσει κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος εἰς τὰ ἀπανταχοῦ ἑλληνικὰ σχολεῖα.

Καὶ ἡ γενικὴ δὲ μόρφωσις, ἣν οἱ πλεῖστοι Ρουμάνοι ἐλάμβανον ἐκπαιδευόμενοι εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, συνετέλει, ὥστε καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῶν γλῶσσαν νὰ γράφωσι καλύτερον.

Εἰδικῶς ἡ δημώδης ἑλληνικὴ φιλολογία, διὰ τῆς ποικιλίας τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὰς φιλολογίας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς μεσαιωνικῆς Δύσεως, ἔθρεψε τὴν φιλαναγνωσίαν τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ καὶ ἐπέδρασε πολλαχῶς ἐπὶ τὸν πνευματικὸν βίον αὐτοῦ.

Ἡ ἐπίδρασις αὕτη εἶναι ἐμφανὴς ἰδίᾳ εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ, ὡς καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἐκδηλώσεις τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ βίου ἤτοι τὰ ᾄσματα, τὰς εὐτραπέλους διηγήσεις, τοὺς μύθους κλ. Ἡ λαϊκὴ ρουμανικὴ ψυχὴ δεχθεῖσα ἐπὶ μακρὸν τὴν ἐπίδρασιν τῆς δημώδους ἑλληνικῆς παραδόσεως διετήρησεν αὐτὴν ἄλλοτε μὲν ἀκραιφνῆ, ἄλλοτε δὲ παρηλλαγμένην.

Οὕτω πλεῖστα ἐκ τῶν προϊόντων τῆς δημώδους καὶ λογίας φιλολογίας τῶν Ρουμάνων ἔχουσι τὰ ἀντίστοιχα καὶ πολλάκις καὶ τὰ πρότυπα αὐτῶν εἰς συγγενεῖς

---

[1]) *N. Camariano,* Modelele Grammaticii lui Văcărescu, ἀνάτυπον ἐκ τῶν Studii Italiene, III, Bucureşti 1936, pp. 185-191.

ποιητικὰς συνθέσεις καὶ μυθοπλαστίας τῆς ἑλληνικῆς Μούσης. Καὶ ἀκριβῶς εἰς τοῦτο εὑρίσκει ὁ ἐπιστήμων εὐχάριστον καὶ γόνιμον ἐνασχόλησιν, εἰς τὸ νὰ δείξῃ δηλονότι τὴν σχέσιν αὐτῶν καὶ ν' ἀποκαλύψῃ τὴν γένεσιν τῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων ἑνὸς νέου λαοῦ, πλεῖστα παραλαβόντος καὶ ἀφομοιώσαντος ἐκ τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς τῶν Ἑλλήνων, μεθ' ὧν συνέζησε καὶ συνειργάσθη ἐπὶ αἰῶνας.

Πλὴν τούτου ἡ ἐπίδρασις τοῦ δημώδους ἑλληνικοῦ βιβλίου εἶναι αἰσθητὴ καὶ ἐπὶ τῆς λαϊκῆς τέχνης καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωγραφικῆς τῆς Ρουμανίας.

Οἱ λαϊκοὶ ζωγράφοι τὴν ἔμπνευσιν αὐτῶν λαμβάνουσι πολλάκις ἀπὸ ἀπόκρυφα κείμενα, ἀποκαλυπτικὰ ὁράματα, δημώδεις παραδόσεις καὶ μυθιστορίας, διαδοθείσας διὰ τῶν λαϊκῶν τούτων κειμένων.

Ὁ ἑρμηνευτὴς τῆς παλαιᾶς αὐτῆς ζωγραφικῆς, ὅσην καὶ ἂν διαθέτῃ τεχνικὴν μόρφωσιν, θὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοήσῃ πλήρως τὸ βαθύτερον νόημα καὶ τὴν τεχνικὴν τοῦ καλλιτέχνου, ἐὰν ἀγνοῇ τὴν πηγὴν τῆς ἐμπνεύσεως αὐτοῦ.

Παραλλήλως πρὸς τὸ περιεχόμενον, ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ἡ γλωσσικὴ πλευρὰ τῆς ἐπιδράσεως τῶν δημωδῶν ἑλληνικῶν κειμένων.

Ὁ γλωσσικὸς αὐτῶν πλοῦτος, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ρουμανικὴν προεκάλεσε τὴν ἐντατικὴν ἐπὶ δύο καὶ πλέον αἰῶνας καλλιέργειαν ταύτης.

Οὕτω καλλιεργηθεῖσα ἡ ρουμανικὴ γλῶσσα παρεδόθη κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος ἑτοίμη εἰς τὸν σημαντικώτερον ποιητὴν τοῦ ρουμανικοῦ ἔθνους, τὸν Μιχαὴλ Ἐμινέσκου (1848 - 1889), ὁ ὁποῖος τὴν ἀνήγαγεν εἰς περιωπὴν πλουσίας λογοτεχνικῆς γλώσσης, ἀντλῶν ἐκ τῶν δημωδῶν κειμένων τὴν γλῶσσαν τῆς ποιήσεως αὐτοῦ.

Καὶ ἤδη τίθεται τὸ ἐρώτημα: Ἡ γλῶσσα τῶν μεταφράσεων εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ ὑπὸ τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ ὁμιλουμένη; Περίπου, δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος ν' ἀπαντήσωμεν. Ἀδιαμόρφωτος, ἀσχημάτιστος καὶ ἀκαλλιέργητος κατὰ τὴν περίοδον τῆς σλαβικῆς ἐπιρροῆς παρουσίαζε τραχύτητας, αἵτινες σὺν τῷ χρόνῳ ἠμβλύνθησαν διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως. Καθ' ὅλην ὅμως τὴν ἑλληνοκρατίαν, ἤτοι μέχρι τοῦ 1821, ἦτο φυσικὸν ἑλληνικαὶ καὶ τουρκικαὶ λέξεις νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὴν ρουμανικήν. Καὶ εἰς τοὺς ἐντοπίους χρονογράφους τῆς περιόδου ταύτης καὶ εἰς τοὺς πρώτους μετὰ τὸ ἔτος 1821 Ρουμάνους συγγραφεῖς ἀπαντῶσι πλεῖστα ἀνατολικὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα. Ἀλλ' οἱ μεταφρασταὶ τῶν δημωδῶν βιβλίων, διὰ νὰ εἶναι προσιτὰ τὰ ἔργα αὐτῶν καὶ κατανοητὰ παρὰ τῷ λαῷ, ἐφρόντιζον, ἵνα ἐπιτύχωσι σαφεστέραν καὶ διαυγεστέραν διατύπωσιν, ἀποφεύγοντες τὰ ξένα γλωσσικὰ στοιχεῖα καὶ τὰς μακροσκελεῖς προτάσεις καὶ περιόδους. Πολλάκις ὁ μεταφραστὴς συναντῶν ἐμπόδια ἀνυπέρβλητα προετίμα ν' ἀφήνῃ λέξεις καὶ φράσεις ὡς ἔχουσι, ὡς π.χ. ἐν τῷ Πωρικολόγῳ, ἀλλὰ βραδύτερον ἄλλοι μεταφρασταὶ ἀποβάλλουσιν αὐτὰς ἀντικαθι-

στῶντες διὰ γνησίων ρουμανικῶν. Εἰς πολλὰς περιπτώσεις, ὅταν ὁ μεταφραστὴς εἶναι ἀδέξιος, ἄλλος δεξιώτερος ἐπιλαμβάνεται νέας μεταφράσεως ἢ διασκευῆς τοῦ ἔργου, οὕτω δὲ συμβαίνει ὥστε πολλῶν δημωδῶν βιβλίων νὰ ὑπάρχωσι δύο ἢ περισσότεραι μεταφράσεις.

Οὕτω ἡ φιλολογικὴ γλῶσσα τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν δημωδῶν κειμένων, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Ἐμινέσκου ἀνευρίσκει τὴν γλωσσικὴν ζύμην τῆς ποιήσεως αὐτοῦ. Ἡ ἀγάπη τούτου πρὸς τὰ δημώδη βιβλία καταδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ *M. Gaster* ἀνεῦρεν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ μεγαλυτέρου ποιητοῦ τῶν Ρουμάνων πλεῖστα χειρόγραφα δημωδῶν βιβλίων, ὡς π.χ. τὰ Αἰθιοπικὰ τοῦ Ἡλιοδώρου, τὸν Ἐρωτόκριτον, τὰ Θαύματα τῆς Παναγίας, τὸν Βαρλαὰμ καὶ Ἰωάσαφ κ.ἄ. [1]).

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ χάρις καὶ μουσικότης τῶν στίχων τοῦ ποιητοῦ τούτου ὀφείλονται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὰ δημώδη κείμενα, ἐξ ὧν ὁ ποιητὴς ἔλαβε λέξεις καὶ ἀρχαϊκὰς γλωσσικὰς μορφάς, ζώσας καὶ σήμερον παρὰ τῷ ρουμανικῷ λαῷ. Εἶπον δὲ περὶ τοῦ Ἐμινέσκου, ὡς τοῦ ἀντιπροσωπευτικωτέρου τῶν Ρουμάνων ποιητῶν, χωρὶς καθόλου νὰ ὑποτιμῶ τὴν ἀξίαν καὶ σημασίαν τῶν προδρόμων καὶ πρωτεργατῶν τῆς ρουμανικῆς λογοτεχνίας, τῶν ποιητῶν Anton Pann [2]) καὶ τῶν ἀδελφῶν Văcărești, οἵτινες ὑπέστησαν ἐπίσης τὴν ἐπίδρασιν τοῦ δημώδους ἑλληνικοῦ βιβλίου.

Περατῶν τὴν ἐξέτασιν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ δημώδους ἑλληνικοῦ βιβλίου ἐπὶ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ, παραθέτω τοὺς λόγους δύο ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων ἐρευνητῶν τῆς ρουμανικῆς φιλολογίας, τῶν ἀειμνήστων καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου *Δημοσθένους Ρούσσου* καὶ Νικολάου Cartojan.

Ὁ πρῶτος γράφων τῷ 1912 διὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔλεγε: «Δὲν γνωρίζω ἐὰν ὑπάρχωσιν ἀκόμη ἄνθρωποι μεταξὺ τῶν Ρουμάνων, οἱ ὁποῖοι νὰ πιστεύωσιν, ὅτι ἀποτελεῖ ἀντεθνικὴν πρᾶξιν ἡ κατάδειξις τῶν ξένων ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς ρουμανικῆς φιλολογίας καὶ τῶν δανείων αὐτῆς, οὔτε ὅτι παρόμοιαι συζητήσεις πρέπει νὰ παραμερίζωνται. Προξενεῖ εἰς ἐμὲ εὐχαρίστησιν νὰ πιστεύω, ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τῆς σκέψεως ἀνήκει πλέον εἰς τὸ παρελθόν. Ἡ ἐπιστήμη ἐπιδιώκει τὴν ἐξεύρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ μόνον αὐτῆς. Οἱ ἐρευνηταί, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκουσι π.χ. εἰς τὸν ἑβραϊκὸν πολιτισμὸν βαβυλωνιακὰς ἐπιδράσεις, οἱ ὁποῖοι ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ λογοτεχνία εἶναι σχεδὸν ἀντίγραφον τῆς ἑλληνικῆς, κάμνουσιν

---

[1]) *N. Cartojan*, Cărț. pop. II, 389.

[2]) Ὁλόκληρον τὸ ἔργον τοῦ *Pann*, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀποτελεῖ ποιητικὴν διασκευὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαογραφικοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον ἤντλησεν ἀπὸ τὰ δημώδη βιβλία τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἐξελληνίσας καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς *Πετροβίτην*.

ἐπιστήμην, παρακολουθοῦσι δ' ἀντικειμενικῶς τὴν ἀνέλιξιν τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος»[1]). Βραδύτερον ὁ *N. Cartojan*, ἀναγνωρίζων τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τὸν πνευματικὸν βίον τῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ, λέγει: «Σχεδὸν πᾶν ὅ,τι ἐδημιούργησεν ὁ βυζαντινὸς καὶ μεταβυζαντινὸς ἑλληνισμὸς εἰσέδυσε διὰ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν χώραν μας. Αἱ πλήρεις χάριτος θρησκευτικαὶ παραδόσεις τῶν χρονογράφων, τὰ δημώδη μυθιστορήματα καὶ ἡ δημώδης ἑλληνικὴ φιλολογία ἐν γένει διήνοιξαν παρ' ἡμῖν τὰς πλουσιωτάτας πηγὰς τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς φαντασίας καὶ προητοίμασαν τὴν ρουμανικὴν ψυχήν, διὰ νὰ δεχθῇ τὸν γαλλικὸν ρωμαντισμόν»[2]).

Αὐτὴ εἶναι μία τῶν ὑπηρεσιῶν, τὰς ὁποίας προσέφερε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα εἰς τὴν Ρουμανίαν. Καὶ δουλεύων ὑπὸ τὸν ἀγριώτερον τῶν δυναστῶν κατ' αὐτοὺς τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας ὁ Ἑλληνισμὸς ἐξεπαιδαγώγει καὶ ἐξεπολίτιζε τοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς καὶ οὐχὶ ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων τὸν ρουμανικὸν λαόν.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	Σελ.	3
Α΄.	Ἐνδείξεις περὶ τῆς διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν δημωδῶν βιβλίων ἐν Ρουμανίᾳ καὶ ἔρευναι περὶ αὐτῶν	»	11
Β΄.	Κέντρα ἐξ ὧν ἐξεπορεύθησαν τὰ εἰς Ρουμανίαν διαδοθέντα ἑλληνικὰ βιβλία.	»	15
Γ΄	Ἐκδόσεις. Μεταφράσεις. Διασκευαί.	»	18
	α΄) Διδακτικὰ βιβλία.	»	18
	β΄) Ἱστορικαὶ βυζαντιναὶ παραδόσεις.	»	36
	γ΄) Δημώδη μυθιστορήματα.	»	40
Δ΄.	Ἡ ἐκ τῆς διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν δημωδῶν βιβλίων ἐπίδρασις ἐπὶ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ.	»	52

---

[1]) *D. Russo*, Studii Istorice greco-române, II, p. 540.

[2]) *N. Cartojan*, ἔ. ἀ. p. 384.

ΤΟ ΑΣΜΑ ΤΟΥ ΑΣΚΗΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΑΒΟΛΟΥ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ

Τὸ θέμα τοῦ ἀσκητοῦ καυχωμένου ὅτι δὲν ἐπέτυχεν ὁ διάβολος νὰ παρασύρῃ αὐτὸν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀπαντᾷ ἐν τῇ δημώδει ποιήσει εἰς ᾄσμα, τοῦ ὁποίου ἔχομεν παραλλαγὰς ἐκ Τυρνάβου [1]) καὶ Μαλακασίου τῆς Θεσσαλίας [2]), Καρπενησίου [3]) καὶ Γρανίτσης Ἀπεραντίων τῆς Εὐρυτανίας [4]), ἐξ Ἠπείρου [5]), καὶ εἰδικώτερον ἐκ Θεσπρωτίας [6]) καὶ Παραμυθίας [7]) καὶ τέλος ἐκ Παγγαίου τῆς Μακεδονίας [8]).

Παραθέτω ἐνταῦθα τὰς ἐξ Ἠπείρου καὶ ἐκ Τυρνάβου παραλλαγὰς ὡς πληρεστέρας τῶν ἄλλων διὰ τὴν παροῦσαν ἐξέτασιν τοῦ ᾄσματος.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Παραλλαγὴ Α΄ (Ἠπείρου).

Σαράντα χρόνους ἀσκητής, πενῆντα χρόνους ἅγιος
Ἐπῆγε καὶ τὸν ἀπάτησε μιὰ ν ἔμορφη κοπέλλα,
κι αὐτ' ἤτανε διαβόλισσα, Ἐπῆγε νὰ τὸν κολάσῃ.
Κι ὁ ἀσκητὴς ἐκλείστηκε Ἐς τὸ ἔρημο κελλί του,
κ' ἡ κόρη ν ἔξω ν ἔκλαιε καὶ τὸν Ἐπαρακαλοῦσε
«Ἄνοιξέ μου, πλεματικέ, νὰ μὲ ξομολοήσῃς.
— Κόρη μου, φύγε ν ἀπ' ἐδῶ, μὴ θέλ' ς νὰ μὲ κολάσῃς.

---

[1]) *Ἀχιλλ. Τζαρτζάνου*, Θεσσαλικὰ τοῦ Τυρνάβου. Θεσσαλ. Χρονικὰ Β΄ (1931) 38 ἀρ. 37.

[2]) ΛΑ Ὕλη, ἀρ. 1965. (Συλλογὴ Ν. Βραχνοῦ).

[3]) *Α. Ἰατρίδου*, Συλλογὴ δημοτικῶν ἀσμάτων παλαιῶν καὶ νέων. Ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 62.

[4]) ΛΑ Ὕλη ἀρ. 258 (Συλλογὴ Δημ Οἰκονόμου, 1888).

[5]) *Ἀνωνύμου*, Ἠπειρωτικὰ δημοτικὰ ᾄσματα. Ζωγρ. Ἀγὼν Α΄ (1891) 85-86, ἀρ. 54.

[6]) ΛΑ ἀρ. 414, σ. 30 ἀρ. 8 (Συλλογὴ Δ. Παναγιωτίδου, 1892).

[7]) ΛΑ ἀρ. 1365, σ. 286 (Συλλογὴ Σπ. Μουσελίμη, 1938).

[8]) ΛΑ ἀρ. 386, σ. 137-38 (Συλλογὴ Χρ. Γουγούση). *Ἀστερ. Δ. Γουσίου*, Τὰ τραγούδια τῆς πατρίδος μου ἤτοι συλλογὴ τερπνῶν δημωδῶν ᾀσμάτων, ᾀδομένων ἐν τῇ κατὰ Πάγγαιον χώρᾳ. Ἐν Ἀθήναις 1901, σ. 95-96, ἀρ. 148.

—Ἄνοιξε μ', ἅγιε δέσποτα, νὰ σ' ἰπῶ τὰ κρίματά μου»
Κι ὁ ἀσκητὴς τῆς ἄνοιξε κ' ἡ κόρη ἰμπῆκε μέσα.
«Πλεματικέ μου κι ἀσκητή, ἐξομολόησέ με,
γιατ' εἶμαι μιὰ ν ἁμαρτωλή, τοῦ κόσμου κολασμένη·
ἔρθα νὰ γέν' ἀσκήτρια σιμὰ 'ς τ' ἀσκηταριό σου,
νὰ περβατῶ 'ξυπόλυτη 'ς τοὺς λόγγους καὶ 'ς τὰ ὄρη,
καὶ νὰ κοιμοῦμαι 'ξέγυμνη 'ς τὰ χιόνια καὶ 'ς τοὺς πάγους.
Λυπήσ', ἀφέντη μ' ἀσκητή, νὰ σώσω τὴ ψυχή μου».
Κι ὁ ἀσκητὴς 'γελάστηκε, τὴν 'πῆρε 'ς τὸ κελλί του,
καὶ τὸ κελλί του ἔλαμψε ἀπὸ τὴν ἐμορφιά της.
Μιὰ νύχτα δὲν ὑπόφερε νὰ μείνῃ 'ς τὰ δικά του,
κ' ἡ κόρη τὸν ἐχάϊδευε, γιὰ νὰ τὴν εὐλοήσῃ.
Κι ὁ ἀσκητὴς ἐξέχασε σταυροὺς καὶ κομπολόγια.
«Σύρτε, σταυροί, 'ς τὶς ἐκκλησιὲς καὶ ράσα 'ς τ' Ἅγιον Ὄρος
καὶ σύ, ψυχή μ' ἁμαρτωλή, σῦρε 'ς τοὺς κολασμένους».

Παραλλαγὴ Β΄ (Τυρνάβου).

Ὁ Πειρασμὸς

Σαράντα χρόνους ἀσκητὴς κὶ δώδικα ἱερέας
ἰβγῆκιν κὶ πινέφτηκι σὶ ὅλους τοὺς ἀσκητᾶδις.
«Δὲ μὶ γιλάει ἡ πειρασμός, δὲ μὶ γιλάει ἡ Γιούδας».
Σὰν τά 'κουσι κ' ἡ πειρασμός, σὰν τά 'κουσι κ' ἡ Γιούδας,
βάνει τοὺν ἥλιου πρόσουπου κὶ τοὺ φιγγάρι ἀστῆθι,
κὶ τοὺν καθάργιου αὐγιρινὸ τοὺν βάνει δαχτυλίδι,
κι ὅσούν ἄμμούν 'ς τὴ θάλασσα φλουρί, μαργαριτάρι,
κὶ κίνησι κὶ πάει.
«Καλὴ μέρα σ', πατέρα μου. — Καλῶς τὴν κόρη ἀπού 'ρθι.
Φέγα 'ποὺ δῶθι, περασμέ, φέγα 'ποὺ δῶθι, Γιούδα.
— Τιγὰρ ἰγὼ εἶμι πειρασμός, τιγὰρ ἰγὼ εἶμι Γιούδας;
'Ιγὼ εἶμι βασιλόκουρτσου, βασιλουδυχατέρα».
Γιλάστηκι κι ἡ ἀσκητής, 'ς τὰ γόνατα τὴν παίρει·
'ς τὰ γόνατα τὴν ἔπιρνι, 'ς τὰ μάθκια τὴν φιλοῦσι.
Ψιλὸς ἀέρας τραύηξι κὶ χάθηκιν ἡ κόρη.
Τότι τοὺ συλλουγιάστηκιν, πὼς ἦταν οὐ 'Ιούδας.

Εἰς τὰς παραλλιγὰς ταύτας τοῦ ἄσματος ἐκτίθεται πῶς ὁ διάβολος, μεταμορφωθεὶς εἰς εὐειδῆ νεάνιδα, ἐπιτυγχάνει νὰ ἐξαπατήσῃ ἀσκητήν τινα, ὅστις ἐπὶ τεσ-

σαρακονταετίαν ἤσκει τὸν βίον διάγων ἐν ἐγκρατείᾳ. Εἰς τὸν τρόπον ὅμως τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θέματος τούτου εἰς τὰς παρατιθεμένας παραλλαγὰς τοῦ ᾄσματος παρατηροῦμεν διαφοράς τινας. Οὕτως εἰς τὴν παραλλαγὴν Β΄ (Τυρνάβου), ὡς καὶ εἰς τὴν ἐκ Παγγαίου τῆς Μακεδονίας, ὁ ἀναχωρητὴς παρουσιάζεται καυχώμενος διὰ τὸν ἐγκρατῆ βίον του· τοῦτο παρατηροῦμεν ὅτι ἐλλείπει ἀπὸ τὴν παραλλαγὴν Α΄ (Ἠπείρου), εἰς τὴν ὁποίαν ἡ νεᾶνις (διάβολος), ἄνευ προκλήσεώς τινος ὑπὸ τοῦ ἀσκητοῦ διὰ τὴν ἐγκράτειάν του, ἐμφανίζεται εἰς αὐτὸν καὶ παρακαλεῖ νὰ γίνῃ δεκτὴ εἰς τὸ κελλίον του, μετὰ τὴν ἐξομολόγησιν τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῆς, ὡς ἀσκήτρια.

Ὁ ἀσκητής, διστάζων ἐν ἀρχῇ, ὑποχωρεῖ τέλος πρὸ τῶν θερμῶν τῆς νεάνιδος παρακλήσεων καὶ εἰσάγει αὐτὴν εἰς τὸ κελλίον του. Μετ᾽ ὀλίγον ἑλκύεται ἐκ τοῦ κάλλους της καὶ ἀποφασίζει κατὰ τὴν παραλλαγὴν Α΄ (Ἠπείρου) νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸν ἀσκητικὸν βίον, ἀδιαφορῶν διὰ τὸ μέγεθος τῆς ἁμαρτίας του.

Κι ὁ ἀσκητὴς ἐξέχασε σταυροὺς καὶ κομπολόγια.
«Σύρτε, σταυροί, ᾽ς τὶς ἐκκλησιὲς καὶ ράσα ᾽ς τ᾽ Ἅγιον Ὄρος
καὶ σύ, ψυχή μ᾽ ἁμαρτωλή, σῦρε ᾽ς τοὺς κολασμένους».

Πρὸς τὴν παραλλαγὴν ταύτην, Α΄, συμφωνεῖ εἰς τὴν ὅλην διατύπωσιν τοῦ τραγουδιοῦ καὶ ἡ ἐκ Καρπενησίου παρ᾽ Ἰατρίδῃ μὲ διαφοράς τινας μόνον εἰς λέξεις καὶ γραμματικοὺς τύπους [1]). Ὅμοιον εἶναι τὸ τέλος τοῦ ᾄσματος καὶ εἰς τὰς ἐκ Γρανίτσης καὶ Παγγαίου παραλλαγάς. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκ τούτων ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Γουγούση [2]) ὁ ἀσκητὴς δελεασθεὶς ὑπὸ τῆς κόρης (διαβόλου) λέγει:

«Ἄϊντε, ρασάκι μ᾽, ᾽ς τὸ καλό, σταυρέ μ᾽ κὶ κουμπουλόγι.
Ἐγὼ τώρα θὰ παντριφτῶ, γυναῖκα θέλ᾽ νὰ πάρω».
Τότε γυρίζ᾽ οὐ δαίμονας δυὸ λόγια κὶ τοὺν λέγει.
«᾽Εσύ ᾽σαν ποὺ ᾽παινέθηκες μπροστὰ ᾽ς τοὺς ἀσκητᾶδες,
οὐ δαίμονας δὲν σὶ γελάει κὶ δὲν σὲ ξεπλανεύει,
κὶ τώρα ξιπλανεύτηκες τὸν δαίμονα νὰ πάρῃς».

Εἰς τὴν ἐκ Τυρνάβου παραλλαγὴν (Β΄) ὁ ἀσκητὴς διστάζει ἐπίσης νὰ δεχθῇ τὴν νεάνιδα καὶ τὴν ἀποδιώκει ἀπὸ τοῦ κελλίου του, διότι ὑποψιάζεται ὅτι εἶναι ὁ

---

[1]) Οὕτως ἀπαντῶσιν παρ᾽ Ἰατρίδῃ: στ. 2 *εὔμορφη* ἀντὶ *ἔμορφη* ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ παραλλαγῇ, στ. 6 καὶ 10 *πνευματικὲ* ἀντὶ *πλεματικέ*, στ. 6 *ἐξομολογήσης* ἀντὶ *ξομολοήσης*, στ. 7 *θὲς* ἀντὶ θέλ᾽ς, στ. 13 *νὰ προπατ᾽ ἀνυπόδυτη* ἀντὶ *νὰ περβατῶ ξυπόλυτη*, στ 14 *νὰ κοιμῶμαι* ἀντὶ *νὰ κοιμοῦμαι* κ.ἄ.

[2]) Ἴδε ἀνωτέρω σ. 57, σημ. 8.

Πειρασμός. «*Φέγα 'πού δῶθι, περασμέ, φέγα 'πού δῶθι, Γιούδα*». Ὁ διάβολος ὅμως, ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν παραπλάνησίν του ἀπαντᾷ:

«*Τιγὰρ ἐγώ εἶμι πειρασμός, τιγὰρ ἰγώ εἶμι Γιούδας;*
Ἰγώ εἶμι βασιλόκουρτσου, βασιλουδυχατέρα».

Ὁ ἐρημίτης ἐπίστευσε καὶ ἐδέχθη εἰς τὸ κελλίον του τὴν νεάνιδα. Μετ' ὀλίγον οὗτος δελεάζεται ὑπ' αὐτῆς καὶ παραβαίνων τὸν κανόνα τῆς ἀσκήσεως παραλαμβάνει τὴν κόρην ἐπὶ τῶν γονάτων του. Καθ' ἣν στιγμὴν ὅμως τὴν ἠσπάζετο, αὕτη ἀνελύθη εἰς ἀέρα καὶ ἐξηφανίσθη· τότε δὲ ὁ ἀσκητὴς ἀντελήφθη ὅτι αὕτη ἦτο ὁ Πειρασμὸς (Ἰούδας).

Ἐκ τῶν λοιπῶν παραλλαγῶν τοῦ ἄσματος μόνον εἰς τὴν κατωτέρω ἐκ Θεσπρωτίας ὁ διάβολος παρουσιασθεὶς ὡς Παπαδοπούλλα δὲν ἐπιτυγχάνει τοῦ σκοποῦ του καὶ φεύγει κατησχυμμένος.

Ὁ Δεσπότης καὶ ὁ δαίμονας [1])

Σαράντα χρόνους ἀσκητὴς καὶ δεκοχτὼ Δεσπότης
καὶ πάησε καὶ παινεύτηκε 'ς τοὺς ἄλλους ἀσκητάδες.
Κι ὁ Δαίμονας σὰν τ' ἄκουσε πολὺ τοῦ κακοφάνη.
Τρεῖς μέρες ἐστολίστηκε, τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς νύχτες,
βάνει τὸν ἥλιο πρόσωπο καὶ τὸ φεγγάρι κύκλο
καὶ τὰ φτερὰ τοῦ κόρακα βάνει τα μαῦρα φρύδια·
κινάει καὶ πάνει μιὰ βραδιὰ καὶ μιὰ καλὴ ἡμέρα·
«*Καλησπέρα, Δεσπότη μου! — Καλῶς τηνε τὴν κόρη!*»
«*Κόρη, μὴν εἶσαι ὁ δαίμονας, μὴν εἶσαι καὶ ὁ γυιός του;*»
«*Ἐγὼ δὲν εἶμαι δαίμονας καὶ οὔτε καὶ ὁ γυιός του,*
μόν' εἶμαι κόρ' ἀπάρθενη, εἶμαι παπαδοπούλλα·
ἦρθα νὰ μάθω γράμματα, νὰ μάθω καὶ κοντύλι».
Κι ὁ Δεσπότης σηκώθηκε καὶ πάνει στὸ κελλί του,
ὅλη τὴ νύχτα προσευχὴ καὶ δέηση μεγάλη·
καὶ τὸ πρωῒ σηκώθηκε καὶ πάει στὴν ἐκκλησία
κ' εὐθὺς ἔσκασ' ὁ δαίμονας καὶ γλύτρωσ' ὁ Δεσπότης.

Εἰς τὰς ἐκ Παραμυθίας καὶ Μαλακασίου παραλλαγὰς ἐλλείπει τὸ τέλος τοῦ ἄσματος, τῆς τελευταίας δ' ἐκ τούτων ἡ ἀρχὴ (στ. 1-4) ἔχει ληφθῆ ἐξ ἄσματος τῆς ξενιτειᾶς [2]).

[1]) ΛΑ ἀρ. 414, σ. 30 ἀρ. 8 (Θεσπρωτία. Συλλογὴ Δ. Α. Παναγιωτίδου).

[2]) ΛΑ Ὕλη, ἀρ. 1965 (Συλλ. Ν. Βραχνοῦ).

Π' ἀνάθιμα ποὺ τό 'λιγι τ' ἀδέρφια δὲν πουνιῶντι
τ' ἀδέρφια σκίζουν τὰϊ βουνὰ ν' ὅσου ν' ἀνταμωθοῦνε.
Σὰν πάησαν κι ἀνταμώθηκαν σ' ἕνα στινὸ γκιουφύρι
κι ἕνας τοὺν ἄλλουν ἔλιγι, κ' ἕνας τοὺν ἄλλουν λέγουν.

Ἐκ τῆς ἀδρομεροῦς ταύτης ἀναλύσεως τῶν παραλλαγῶν τοῦ ᾄσματος παρατηροῦμεν ὅτι ὑπόθεσίς του εἶναι ἡ ἐξαπάτησις τοῦ ἐν αὐστηρᾷ ἀσκήσει διάγοντος τὸν βίον ἀναχωρητοῦ ὑπὸ τοῦ διαβόλου μετασχηματισθέντος εἰς εὐειδῆ νεάνιδα. Τὸ θέμα τοῦτο ὅμως εἶναι γνωστὸν εἰς ἡμᾶς καὶ ἐκ τῆς ἁγιολογικῆς παραδόσεως.

Ἡ Βιβλικὴ διδασκαλία (Γέν. 3, 1-7) περὶ τῆς παραπλανήσεως τῶν πρωτοπλάστων πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ὑπὸ τοῦ ὄφεως καὶ μάλιστα ἡ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου (Λουκ. δ΄ 1-13, Ματθ. δ΄ 1-11) περὶ τοῦ πειρασμοῦ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τοῦ διαβόλου καὶ περὶ τούτου ὡς ἐχθροῦ τοῦ ἀνθρώπου «ἀνθρωποκτόνου», ἐπιζητοῦντος διὰ πάσης πανουργίας, ὅπως ἐξαπατήσῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ ὁδηγήσῃ οὕτως αὐτὸν εἰς τὴν ἁμαρτίαν, ἐνέπνευσεν ἀπὸ τοῦ Δ΄ μ. Χ. αἰῶνος τὴν ἐκ τοῦ κοσμικοῦ βίου φυγὴν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσκητικοὺς ἀγῶνας τῶν ἀναχωρητῶν τῆς ἐρήμου καὶ τῶν μοναχῶν κατὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Πονηροῦ πρὸς σωτηρίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν [1]).

Εἰς μέγαν ἀριθμὸν τῶν βίων τῶν ἁγίων καὶ ὁσίων τῆς Ἐκκλησίας, ἰδίᾳ δὲ τῶν ἀναχωρητῶν, ἀναφέρεται καὶ ἐξαίρεται ἡ ἀπομόνωσις αὐτῶν ἐκ τῆς κοινωνίας καὶ ἡ αὐστηρὰ ἐν ἐγκρατείᾳ ἄσκησίς των μετὰ πολυώρου καθ' ἡμέραν προσευχῆς.

Διὰ τῶν μέσων τούτων ἐπίστευον γενικῶς οἱ μονάζοντες καὶ οἱ ἐρημῖται ὅτι θὰ ἠδύναντο νὰ ἀντεπεξέλθουν νικηφόρως κατὰ τοῦ διαβόλου, ὅστις δι' ἀκαταπαύστων καθ' ὅλον τὸν βίον αὐτῶν τεχνασμάτων καὶ ποικιλομόρφων ἐμφανίσεών του προσεπάθει νὰ ἐξαπατήσῃ τοὺς κατὰ Χριστὸν τὸν βίον πολιτευομένους καὶ παρασύρῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἁμαρτίαν καὶ δι' αὐτῆς εἰς τὴν ἀπώλειαν.

Εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο ὁ διάβολος παρουσιάζεται εἰς τοὺς ἀσκητὰς καὶ μοναχούς, ὁτὲ μὲν ἐφορμῶν κατ' αὐτῶν ὑπὸ τὴν μορφὴν ἀγρίων θηρίων, ἑρπετῶν, πτηνῶν καὶ ἄλλων ζῴων π. χ. λύκου, ὄφεως, κόρακος κ. ἄ., ὁτὲ δὲ διὰ φωνῶν, κρότων, λιθοβολισμῶν, καταιγίδων καὶ συριγμῶν πρὸς ἐκφοβισμὸν τῶν ἀγωνιζομένων ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς αὐτῶν [2]). Οὐχὶ σπανίως παρουσιάζοντο εἰς αὐτοὺς οἱ δαίμονες ὡς ἄγγελοι [3]) καὶ ὡς ἅγιοι, ἔτι δὲ καὶ ὡς ὡραῖαι γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι, προσερχόμεναι εἰς τὰ ἐρημητήρια αὐτῶν, ἐζήτουν νὰ τύχουν προστασίας παρ' αὐτῶν, οὕτω δὲ νὰ ἐξαπατήσουν αὐτούς.

Περὶ τῶν ἐνεργειῶν τούτων τῶν δαιμόνων ἀναφέρει ἤδη κατὰ τὸν Δ΄ μ. Χ. αἰῶνα ὁ μέγας Ἀθανάσιος εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Ἀντωνίου ὅτι οὗτοι: «*Ἐπειδὰν*

---

[1]) Βλ. *Ἀνδρ. Ι. Φυτράκη*, Μαρτύριον καὶ μοναχικὸς βίος. Θεολογία ΙΘ΄ (1941-48) 309 κέξ. *Τοῦ αὐτοῦ*, Οἱ μοναχοὶ ὡς κοινωνικοὶ διδάσκαλοι καὶ ἐργάται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, Ἀθῆναι 1950, σ. 6 κέξ.

[2]) Βλ. *Ἀνδρ. Φυτράκη*, Τὰ ἰδεώδη τοῦ μοναχικοῦ βίου κατὰ τὸν Δ΄ μ. Χ. αἰῶνα ἐπὶ τῇ βάσει ἁγιολογικῶν πηγῶν. Ἐν Ἀθήναις 1945, σ. 30.

[3]) Migne, P. G. 150, 1017)

γὰρ ἐκ φανεροῦ καὶ ρυπαρᾶς ἡδονῆς μὴ δυνηθῶσιν ἀπατῆσαι τὴν καρδίαν, ἄλλως πάλιν ἐπιβαίνουσι καὶ λοιπὸν φαντασίας ἀναπλάττοντες ἐκφοβεῖν προσποιοῦνται, μεταschηματιζόμενοι καὶ μιμούμενοι γυναῖκας, θηρία, ἑρπετὰ καὶ μεγέθη σωμάτων καὶ πλῆθος στρατιωτῶν. Ἀλλ' οὐδὲ οὕτως δεῖ τὰς τούτων φαντασίας δειλιᾶν· οὐδὲν γάρ εἰσιν ἀλλὰ καὶ ταχέως ἀφανίζονται· ἐὰν μάλιστα τῇ πίστει καὶ τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ ἑαυτόν τις περιφράττῃ. Τολμηροὶ δέ εἰσι καὶ λίαν ἀναιδεῖς... Καὶ προσποιοῦνται μαντεύεσθαι καὶ προλέγειν τὰ μεθ' ἡμέρας ἐρχόμενα, δεικνύειν τε ἑαυτοὺς ὑψηλοὺς ἄχρι τῆς στέγης φθάνοντας καὶ πλατεῖς τῷ μεγέθει, ἵνα οὓς οὐκ ἠδυνήθησαν ἀπατῆσαι τοῖς λογισμοῖς, κἂν ταῖς τοιαύταις φαντασίαις ὑφαρπάσωσιν...» [1] Εἰς τὴν Λαυσαϊκὴν ἱστορίαν ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι «*Αἰσχυνθεὶς ὁ δαίμων καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ ἥττᾳ αὐτοῦ εἰς λαίλαπα ἀνελύθη καὶ εἰς ὀνάγρους σκιρτῶντας καὶ φεύγοντας καὶ ψόφους ἀφ' ἑαυτῶν ἀπολύοντας ἐξομοιωθείς, οὕτως ἄφαντος ἐγένετο*» [2].

Οἱ μοναχοὶ καὶ λοιποὶ εὐσεβεῖς, ὅπως μὴ ἐμπέσουν εἰς τὰς καθημερινὰς αὐτὰς πλεκτάνας τοῦ Πειρασμοῦ, ἔπρεπε νὰ εἶναι πάντοτε ὡπλισμένοι κατ' αὐτοῦ. Ὅπλα δὲ ἀήττητα πρὸς τοῦτο εἶχον τὸν σταυρόν, τὴν προσευχὴν καὶ τὴν αὐστηρὰν ἐγκράτειαν.

Πλὴν τῶν μετασχηματισμῶν τούτων τῶν δαιμόνων ἀναφέρεται ἐν τοῖς συναξαρίοις, ὡς ἤδη εἴπομεν, καὶ ἡ ἐμφάνισις αὐτῶν ὑπὸ μορφὴν εὐειδοῦς γυναικός, ὡς καὶ εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν δημοτικὸν ᾆσμα, ὑπὸ τὴν ὁποίαν, παρουσιαζόμενοι οὗτοι εἰς τοὺς μοναχούς, προσπαθοῦν νὰ δελεάσουν αὐτοὺς διὰ τοῦ γυναικείου κάλλους καὶ ἐπιτύχουν οὕτω νὰ διαρρήξουν οἱ ἀσκηταὶ τὸν κανόνα τῆς ἀσκήσεως αὐτῶν [3].

Εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Ἀντωνίου ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου (4 αἰ.) ἀναφέρεται ὅτι ὁ διάβολος «*ὑπέμενεν ὁ ἄθλιος καὶ ὡς γυνὴ σχηματίζεσθαι νυκτὸς καὶ πάντα τρόπον μιμεῖσθαι, μόνον ἵνα τὸν Ἀντώνιον ἀπατήσῃ. Ὁ δὲ τὸν Χριστὸν ἐνθυμούμενος καὶ τὴν δι' αὐτὸν εὐγένειαν καὶ τὸ νοερὸν τῆς ψυχῆς λογιζόμενος, ἀπεσβέννυε τὸν ἄνθρακα τῆς ἐκείνου πλάνης*» [4].

---

[1] *Migne*, P. G. 26, 877 A-B. βλ. καὶ στ. 849 A-C.

[2] *Migne*, P. G. 34, 1042 D.

[3] Εἰς τὸν ὅσιον Ἀντώνιον παρουσιάσθη ὁ δαίμων ὑπὸ μορφὴν μέλανος παιδὸς προσπαθοῦντος νὰ ἀπατήσῃ τὸν Ὅσιον. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν του ἠρωτήθη ὑπὸ τοῦ ὁσίου Ἀντωνίου, ποῖος εἶναι, ὁ δὲ δαίμων ἀπήντησεν: «*Ἐγὼ τῆς πορνείας εἰμὶ φίλος· ἐγὼ τὰ εἰς ταύτην ἔνεδρα καὶ τοὺς ταύτης γαργαλισμοὺς κατὰ τῶν νέων ἀνεδεξάμην καὶ πνεῦμα πορνείας κέκλημαι. Πόσους θέλοντας σωφρονεῖν ἠπάτησα! Πόσους ἐγκρατευομένους μετέπεισα γαργαλίζων!*». *Migne*, P. G. 26, 849 C.

[4] *Migne*, P. G. 26, 848 B. Εἰς τὸν Ναθαναὴλ βιοῦντα ἐν τῇ σκήτῃ ἐνεφανίσθη περὶ τὸ ἑσπέρας ὁ πειρασμὸς ὡς παιδίον καὶ ἐζήτει νὰ γίνῃ δεκτὸς εἰς τὴν κέλλην του. *Migne*, P. G 34, 1042 D.

Εἰς τὸν βίον ἔτι τοῦ ὁσίου Ἀντωνίου τοῦ νέου (9 αἰ.) λέγεται ὅτι, μονάζων οὗτος εἰς τὸ μοναστήριον τῶν εὐνούχων πλησίον τοῦ μικρασιατικοῦ Ὀλύμπου, ἐκάθισεν ἡμέραν τινὰ γυμνὸς ἔξω τοῦ κελλίου, ἵνα καθαρίσῃ τὸ χιτώνιόν του ἀπὸ τῶν ἐπ' αὐτοῦ φθειρῶν. «*Μετὰ δὲ ὥρας διάστημα ἀναβλέψας ὁρᾷ γυναῖκα λυσίτριχον, εὐειδῆ πάνυ, ἐρχομένην ἐπάνω αὐτοῦ ἀναιδῶς καὶ ταραχθεὶς ἐπὶ τῇ ταύτης θέᾳ, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὸ κελλίον*». Ὁ ὅσιος προσευχηθεὶς ἀπῆλθε πρὸς τὸν μέγαν Ἰάκωβον καὶ ἀνέφερε τὸ γεγονός. «*Ὁ δὲ ἅγιος ἀκούσας λέγει αὐτῷ. Οὐκ ἦν κατὰ τὴν ἀλήθειαν γυνή, ἀλλὰ φαντασία δαιμονική, σὺ οὖν ἀνδρίζου καὶ μὴ πτοοῦ . . .*»[1]). Καὶ περὶ τοῦ ὁσίου Μαξίμου τοῦ Ἀθωνίτου καὶ Καυσοκαλύβη (14 αἰ.) ἀναφέρεται εἰς τὸν βίον του ὅτι οὗτος «*ἐν μιᾷ γοῦν τῶν ἡμερῶν εἰσῆλθεν εἰς τὸ σπήλαιον καὶ ἀφύπνωσε καὶ ἀναστὰς ἐκάθισε καὶ θεωρεῖ γύναιον κεκοσμημένον ἔμπροσθεν τοῦ σπηλαίου· καὶ γνοὺς τὴν ἐπίνοιαν τοῦ παμπονήρου δαίμονος καὶ ποιήσας ἐκ τρίτου τὸ σημεῖον τοῦ ζωοποιοῦ σταυροῦ, ἄφαντος ἐγένετο*» [2]).

Τὸ θέμα τοῦτο, τυπικὸν εἰς πολλὰ συναξάρια, ἁπαντᾷ ὡς ἐκτενὴς διήγησις εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Μαρτινιανοῦ. Τοῦτον, μὴ κατορθώσας ὁ διάβολος νὰ ἀπατήσῃ, ἠπείλησε φεύγων ὅτι δὲν θὰ τὸν ἀφήσῃ, ἐὰν δὲν τὸν ταπεινώσῃ. Οὕτω μετ' ὀλίγον γυνή τις ἀκούσασα περὶ τῆς καρτερικῆς πολιτείας τοῦ Μαρτινιανοῦ εἰς τὸ ὄρος «*τόπος Κιβωτοῦ*» πλησίον τῆς Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης καὶ «*ὑποβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ*» ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ πρὸς τὸν Ὅσιον μὲ τὸν σκοπὸν νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἐγκράτειάν του. Ἀφοῦ ἐνεδύθη αὕτη στολὴν ρακώδη, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος περὶ τὸ ἑσπέρας βροχερᾶς καὶ ψυχρᾶς ἡμέρας καὶ ἦλθε πρὸ τοῦ κελλίου τοῦ Ὁσίου κλαίουσα καὶ παρακαλοῦσα αὐτὸν νὰ τὴν δεχθῇ πρὸς διανυκτέρευσιν, ἵνα μὴ μένουσα εἰς τὸ ὕπαιθρον κατασπαραχθῇ κατὰ τὴν νύκτα ὑπὸ τῶν θηρίων.

Ὁ ὅσιος Μαρτινιανός, εὑρεθεὶς πρὸ τοῦ διλήμματος τούτου, ἐδέχθη αὐτὴν εἰς τὸ κελλίον του. Κατὰ τὴν νύκτα «*εἰσελθὼν ὁ Σατανᾶς ἐτάραξεν αὐτὸν εἰς πύρωσιν τῆς σαρκὸς καὶ ἀναστὰς ἕωθεν ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ κελλίου, ὅπως τὸ γύναιον ἐκβάλῃ καὶ προπέμψῃ. Ἐκείνη δὲ ἀναστᾶσα περὶ τὸ μεσονύκτιον ἐκόσμησεν ἑαυτὴν καὶ ἡτοιμάσατο πρὸς τὴν ἀπάτην τοῦ ἀνδρός*».

Ὁ Μαρτινιανός, ἑλκυσθεὶς ὑπὸ τοῦ κάλλους τῆς γυναικὸς καὶ παροτρυνόμενος ὑπ' αὐτῆς διὰ παραδειγμάτων ἐκ τῆς Ἁγ. Γραφῆς, ἵνα τὴν νυμφευθῇ, ἐφαίνετο πρὸς στιγμὴν καμπτόμενος πρὸς τὴν ἁμαρτίαν. Ἀλλ' «*ὁ φιλάνθρωπος καὶ εὔσπλαχνος Θεός, ὁ μὴ παρορῶν τὸν ἐκ νεότητος κάματον αὐτοῦ καὶ μὴ ἐξουδενώ-*

---

[1]) Βλ. *Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως*, Συλλογὴ Παλαιστ. καὶ Συριακῆς ἁγιολογίας, τεῦχος Α'. Ἐν Πετρουπόλει 1907, σ. 207, στ. 24 κέξ.

[2]) Anal. Boll. 54 (1936), 45, στ. 25 κ.ἑξ.

σας αὐτοῦ τὴν προσευχήν, μετέβαλε τὴν καρδίαν αὐτοῦ τοῦ ἀποστραφῆναι τῆς πονηρᾶς ἐνθυμήσεως αὐτοῦ καὶ μετέβαλεν εἰς ἀγαθὴν ἔννοιαν». Οὕτως ὁ Μαρτινιανός, συναισθανθεὶς τὸ ἁμάρτημα πρὸς τὸ ὁποῖον ἤγετο, συνέλεξεν ἀμέσως φρύγανα, εἰς τὰ ὁποῖα, ἀφοῦ ἔθηκε πῦρ, ἐπήδησεν ἐπάνω ὑποστὰς οὕτως ἐγκαύματα. Ἡ γυνὴ ἰδοῦσα τὴν καρτερίαν τοῦ ἀσκητοῦ μετενόησε καὶ προσπέσασα εἰς τοὺς πόδας του ἀνεφώνησε· «*Δέομαί σου, συγχώρησόν μοι τῇ ἁμαρτωλῇ. Σὺ γὰρ γινώσκεις, δέσποτα, ὅτι πολὺ στρεβλός ἐστιν ὁ διάβολος*».[1]).

Ἑτέρα ἐκτενὴς ὡσαύτως διήγησις περὶ τοῦ πειρασμοῦ ἀσκητοῦ ὑπὸ τοῦ σατανᾶ ἁπαντᾷ εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Μακαρίου τοῦ Ρωμαίου[2]). Οὗτος διηγεῖται εἰς τοὺς ἐπισκεφθέντας αὐτὸν ἐν τῷ ἐρημητηρίῳ του μοναχοὺς Θεόφιλον, Σέργιον καὶ Ὑγιεινὸν ὅτι «*μετὰ οἰκῆσαι με ἐνταῦθα καὶ ποιῆσαι ἔτη δώδεκα ἐξῆλθον ἐν μιᾷ ἔξω τοῦ σπηλαίου μου περὶ ὥραν ἑβδόμην καὶ ἐκαθέσθην μετὰ τῶν δύο λεόντων· καὶ ἰδοὺ ὁ σατανᾶς ἤρξατό με πειράζειν καὶ ποιήσας ἑαυτὸν ὁ πονηρὸς σουδάριον γυναικὸς πάνυ ἔντιμον καὶ ψιλὸν ἔκειτο ἀπέναντί μου χαμαί, ἐγὼ δὲ ὁ ταλαίπωρος πωρωθεὶς τὸν λογισμὸν καὶ μὴ νοήσας τὸν δόλον τοῦ πονηροῦ, λαβὼν αὐτὸ ἔθηκα ἔνδον τοῦ σπηλαίου ... τῇ δὲ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐξῆλθον τοῦ σπηλαίου ... καὶ πάλιν θεωρῶ ἄλλην φαντασίαν τοῦ ἐχθροῦ· ἰδοὺ γὰρ ἐκάθητο ὁ διάβολος ἐπάνω λίθου ὥσπερ γυνὴ κεκοσμημένη ἐν ἱματισμῷ καὶ χρυσίῳ πολυτελεῖ, τοῦ δὲ κάλλους αὐτῆς οὐκ ἔστι κόρος, καὶ ἔκλαιε πικρῶς ὥστε κἀμὲ κινῆσαι εἰς τὸ κλαῦσαι, καὶ εἶπον πρὸς αὐτήν· γύναι, πόθεν παραγέγονας; ἡ δὲ εἶπε πρός με· ἐγὼ ἡ ταλαίπωρος γυνή εἰμι ὀνόματι Μαρία, θυγάτηρ πέλουσα Ρωμαίου τινός, καὶ ἠνάγκασάν με οἱ γονεῖς μου συναφθῆναι ἀνδρί, κἀγὼ μὴ βουλομένη τοῦτο ποιῆσαι προφάσει γαστρὸς λαθοῦσα τοὺς χορεύοντας καὶ τὸν ἄνδρα, ἀπὸ τοῦ παστοῦ ἔφυγον μηδενὸς γινώσκοντος καὶ μὴ γνωρίζουσα τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν πλανωμένη διὰ τῶν ὀρέων καὶ τῶν κρεμνῶν μόλις πάρειμι ὧδε, μὴ γινώσκουσα ποῦ ἔρχομαι. Ἐγὼ δὲ ὁ ταπεινὸς ἔτι ὢν πεπωρωμένος ἐπίστευον αὐτῇ ὅσα ἐλάλει μοι, τῇ δὲ τέχνῃ τῆς ἀπατελῆς μεθόδου ἐδελέαζε τὴν ταπεινήν μου ψυχήν· καὶ ἐπιλαβόμενος τῆς χειρὸς αὐτῆς εἰσήγαγον αὐτὴν ἐν τῷ σπηλαίῳ τούτῳ. Τὰ δὲ δάκρυα αὐτῆς καὶ οἱ στεναγμοὶ οὐδόλως ἐπαύοντο καὶ συμπαθήσας αὐτῇ διὰ τὴν πεῖναν δέδωκα αὐτῇ φαγεῖν ... μήπως λιμῷ ἀποθάνῃ καὶ κηλιδώσῃ μου τὴν ψυχήν ...*»

Κατὰ τὴν νύκτα, διηγεῖται ἐν συνεχείᾳ ὁ Μακάριος, ἡ γυνὴ αὕτη ἐπλησίασεν αὐτὸν κοιμώμενον καὶ ἤρχισε νὰ τὸν θωπεύῃ· τότε «*ἐγὼ ὁ ἄθλιος καὶ ταλαίπωρος, ὁ μηδέποτε ἐνθυμηθεὶς κακὴν πρᾶξιν ἢ κινηθεὶς εἰς ἐπιθυμίαν πορνείας τὴν αὐτὴν*

---

[1]) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Μαρτινιανοῦ. *Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως*. Ἔνθ' ἀν., σελ. 86-91.

[2]) Βλ. ἐν *A. Vasiliev*, Anecdota Graecobyzantina, Pars I, Mosquae, 1893, σ. 159 β-162β.

ὥραν ἠρξάμην ταράττεσθαι εἰς ἁμαρτίαν ἐρασθεὶς αὐτῆς καὶ προσλαβόμενος αὐτὴν πρὸς ἐμαυτὸν ἐβουλήθην συγγενέσθαι αὐτῇ εἰς ἁμαρτίαν, ἐκείνη δὲ ἄφ(ν)ω ἀφανὴς ἐγένετο ἀπ' ἐμοῦ. Ἐγὼ δὲ ὁ ἄθλιος ὡς πωρωθεὶς τῷ νοΐ εὑρέθην ὕπτιος κείμενος 25
ἐπὶ τὴν γῆν ὥσπερ ἀπὸ ὕπνου βαθυτάτου, καὶ ὅτε ἀνένηψα ἐκ τῆς πλάνης τοῦ διαβόλου καὶ ἦλθον εἰς ἐμαυτόν, ἐπιγνοὺς τὴν αἰσχύνην μου καὶ τὴν δεινὴν καὶ ἀφόρητον ἁμαρτίαν ὅτι μεγάλη ἐστίν, ἐξελθὼν ἐκ τοῦ σπηλαίου, ἔκλαυσα πικρῶς σφόδρα . . .»

Ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν ἁγιολογικῶν τούτων διηγήσεων πρὸς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν δημῶδες ᾄσμα γίνεται ἀμέσως καταφανὴς ἡ στενὴ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀνωτέρω εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Μακαρίου τοῦ Ρωμαίου σχετικὴν διήγησιν καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς προέλευσις τούτου.

Οὕτω α΄) εἰς τὸ ᾄσμα, ὡς παραδίδεται εἰς τὴν ἐξ Ἠπείρου (Α΄) παραλλαγήν, ὁ διάβολος παρουσιάζεται ὡς «*ἔμορφη κοπέλλα*» κλαίουσα καὶ παρακαλοῦσα (στ. 5) πρὸ τοῦ κελλίου τοῦ ἀσκητοῦ, ὅπως γίνῃ ὑπ' αὐτοῦ δεκτὴ ὡς ἀσκήτρια (στ. 12). Ὁμοίως ἐμφανίζεται ὁ πειρασμὸς καὶ ἐν τῇ ἁγιολογικῇ διηγήσει (στ. 7 κἑξ.) «*ὥσπερ γυνὴ κεκοσμημένη ἐν ἱματισμῷ καὶ χρυσίῳ πολυτελεῖ, τοῦ δὲ κάλλους αὐτῆς οὐκ ἔστι κόρος, καὶ ἔκλαιε πικρῶς ὥστε κἀμὲ κινῆσαι εἰς τὸ κλαῦσαι*». Δὲν λέγεται ἐνταῦθα ρητῶς ὅτι ἡ γυνὴ (διάβολος) ἐζήτησε νὰ ἐξομολογηθῇ καὶ ἀσκητεύσῃ, ὡς ἐν τῷ ᾄσματι, ἀλλ' ἐννοεῖται τοῦτο, αὐτῆς λεγούσης ὅτι ἀναγκασθεῖσα νὰ νυμφευθῇ ἀπέδρασε κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ γάμου της καὶ κατέφυγεν εἰς τὰ ὄρη (στ. 11 - 15).

β΄) Ἡ γυνὴ λέγει περὶ τῆς καταγωγῆς της εἰς τὸ ᾄσμα καὶ εἰς τὸ συναξάριον. Οὕτω κατὰ μὲν τὴν παραλλαγὴν Β΄ (Τυρνάβου) τοῦ ᾄσματος αὕτη εἶναι θυγάτηρ βασιλέως «*βασιλόκουρτσου, βασιλουδυχατέρα*» (στ. 12)[1]), κατὰ δὲ τὴν διήγησιν (στ. 10 - 11) ὀνομάζεται Μαρία «*θυγάτηρ πέλουσα Ρωμαίου τινός*».

γ΄) Περὶ τῆς ἐξαπατήσεως τοῦ ἀσκητοῦ ὑπὸ τῆς γυναικὸς καὶ τῆς εἰσδοχῆς αὐτῆς εἰς τὸ κελλίον λέγεται εἰς τὰς δύο ἀνωτέρω παραλλαγὰς τοῦ ᾄσματος (Α΄ στ. 6 - 9, Β΄ στ. 13 καὶ εἰς τὴν διήγησιν (στ. 15 - 20).

δ΄) Εἰς τὴν παραλλ. Α΄ στ. 19 τοῦ ᾄσματος ἡ κόρη ἐχάϊδευε τὸν ἀσκητήν, διὰ νὰ τὴν εὐλογήσῃ. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν διήγησιν (ἰδ. ἀνωτ. σ. 64) ἔνθα ἀναφέρεται ὅτι κοιμωμένου τοῦ ἀναχωρητοῦ ἡ γυνὴ (διάβολος) ἐψηλάφει τὸ σῶμα του.

ε΄) Κατὰ τὴν ἐκ Τυρνάβου παραλλαγὴν (Β΄, στ. 14-16), ὅτε ὁ ἀσκητὴς ἤρχισε

---

[1]) Εἰς ἄλλας παραλλαγὰς λέγεται: *παπαδοπούλλα* (Θεσπρωτίας), «*κόρη τοῦ παπᾶ, κόρη ἀρραβωνιασμένη*» (Γρανίτσης Ἀπεραντίων Εὐρυτανίας), «*κόρη τοῦ παπᾶ κ' ἡ νύφη τοῦ κουνόμου* (Μαλακασίου), «*κόρη ἀνύπαντρη, κόρ' ἀρραβωνιασμένη*» (Παραμυθίας). Ἐρωτωμένη αὕτη ὑπὸ τοῦ ἀναχωρητοῦ, τίνος εἶναι θυγάτηρ, ἀπαντᾷ: «Ἐγώ 'μαι ποὺ τὸν τόπο σου, ἡ ἀγαπητικιά σόυ» (Παγγαίου Μακεδονίας).

νὰ φιλῇ τὴν κόρην, αὕτη ἀνελύθη εἰς ἀέρα καὶ ἐξηφανίσθη. Τότε δὲ ἀντελήφθη οὗτος τὴν ἀπάτην τοῦ σατανᾶ «*Τότι τοὺ συλλουγιάστηκιν πὼς ἦταν οὐ Ἰούδας*». Ὁ ὅσιος Μακάριος ὁ Ρωμαῖος διηγεῖται ὁμοίως (στ. 23-25) ὅτι, ὅτε οὗτος ἐπλησίασε τὴν γυναῖκα, «*ἐκείνη . . ἄφ(ν)ω ἀφανὴς ἐγένετο . . .*». Τότε δὲ συνελθὼν «*ἐκ τῆς πλάνης τοῦ διαβόλου*» καὶ συναισθανθεὶς τὸ ἁμάρτημά του ἔκλαυσε πικρῶς.

Ἐκ τῆς ἐξετάσεως ταύτης τοῦ ᾄσματος πρὸς τὴν σχετικὴν ταύτην διήγησιν ἐν τῷ βίῳ τοῦ ὁσίου Μακαρίου τοῦ Ρωμαίου παρατηροῦμεν ὅτι ἐκ τῶν δύο ἀνωτέρω παραλλαγῶν τοῦ ᾄσματος, ἡ Α΄ (Ἠπείρου) συμφωνεῖ πρὸς τὴν διήγησιν ἀπὸ τοῦ στ. 1-19, ἡ δὲ Β΄ (Τυρνάβου) ἀπὸ τοῦ στίχου 13-16. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην παρατηροῦμεν ἔτι ὅτι ὁ διάλογος μεταξὺ ἀσκητοῦ καὶ νεάνιδος (διαβόλου) εἶναι ἐναργέστερος ἀπὸ τὸν εἰς τὴν παραλλ. Α΄ (Ἠπείρου), ἀκόμη δὲ ὅτι εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ στολισμοῦ τῆς κόρης ἔχομεν ἐνταῦθα συμφυρμὸν ἐκ τῆς παραλογῆς «Ἡ νύφη κουμπάρα» [1]).

Συμφυρμὸν ἐπίσης ἔχομεν καὶ εἰς τοὺς τρεῖς τελευταίους στίχους (στ. 20-22) τῆς παραλλαγῆς Α΄ (Ἠπείρου) ἐκ τοῦ γνωστοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ «Καλόγερος ποδοπατῶν τὰ ράσα του γιὰ νὰ στεφανωθῇ» [2]).

---

[1]) Βλ. *Συμ. Μανασείδου*, Δημώδη ᾄσματα Αἴνου. Ἀρχ. Θρᾳκ. Θησ. Γ΄ (1936-37) 64 ἀρ. 82, στ. 13-16.

«*Ἔκατσε κ᾽ ἐστολίστηκε ᾽πὸ τὸ πουρνὸ ὡς τὸ γιόμα.*
Βάνει τὸν ἥλιο πρόσωπο καὶ τὸ φεγγάρι ἀστήθη
καὶ τὸν καθάριο αὐγερινὸ τὸν βάνει δαχτυλίδι,
τὸν ἄμμο τὸν ἀμέτρητο τὸν βάν᾽ μαργαριτάρια.

Βλ. καὶ *Μαλβίνας Ι. Σαλβάνου*, Τραγούδια, μοιρολόγια καὶ λαζαρικὰ Ἀργυράδων Κερκύρας. Λαογρ. 8 (1921) 535 ἀρ. 10, στ. 11-13. *Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Δημοτικὰ τραγούδια Καρπάθου. Ἀθῆναι 1928, σ. 213-14 ἀρ. 3 στ. 26 κέξ. κλπ. Ὁ συμφυρμὸς οὗτος ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰς παραλλαγὰς τοῦ ᾄσματος ἐκ Παραμυθίας καὶ Μακεδονίας (Παγγαίου). Βλ. ἀνωτ. σ. 57, σημ. 7 καὶ 8.

[2]) Βλ. *Arn. Passow*, Τραγούδια ρωμαϊϊκα. Lipsiae 1860, σ. 440. ἀρ. 586, στ. 10-13

«*Ποδοπατῶ τὰ ράσα μου, βγάνω τὰ φυλαχτά μου.*
Σύρτε σταυροὶ στὸν οὐρανὸ καὶ στ᾽ ἅγια μοναστήρια,
κ᾽ ἐγὼ θὰ νὰ στεφανωθῶ τὴν κόρη ποὺ ᾽γαπάω» κ.ἄ.

Βλ. καὶ *Νικ. Ἰ. Λάσκαρη*, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της. Μέρ. Δ΄, ἐν Πύργῳ 1908, σ. 322 ἀρ. 10, στ. 8-10.

«*Σῦρε, σταυρέ, στὶς ἐκκλησιές, σῦρε ᾽ς τὰ μοναστήρια᾽*
κ᾽ ἐγὼ θὰ κόψω τὰ μαλλιά, θὰ κόψω καὶ τὰ γένεια.
Θὰ πὰ μακριὰ νὰ παντρευτῶ, νὰ πάρω κορασίδα».

Τὸν συμφυρμὸν τοῦτον ἔχομεν καὶ εἰς τὰς παραλλαγὰς ἐκ Καρπενησίου (*Ἰατρίδου*, ἔνθ᾽ ἀν., σ. 12, στ. 20 κέ.), ἐκ Παγγαίου τῆς Μακεδονίας (*Αστ. Δ. Γουσίου*, ἔνθ᾽ ἀν., σ. 95 ἀρ. 148) καὶ ἐκ Γρανίτσης (ΛΑ΄ Ὕλη ἀρ. 258).

Ἐκ τῆς καταφανοῦς ὁμοιότητος ταύτης ᾄσματος καὶ ἁγιολογικῆς διηγήσεως πιστεύομεν ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ ποιητικὴν αὐτῆς διασκευὴν διὰ τῆς ὁποίας ἐπεδιώκετο ψυχωφελὴς διὰ τὸν λαὸν σκοπὸς ὑπὸ τοῦ στιχουργοῦ τῆς διηγήσεως καλογήρου ἢ ἄλλου τινὸς γνώστου τῆς ἁγιολογικῆς φιλολογίας.

Τὸ ἀρχικὸν τοῦτο ᾆσμα, τὸ ὁποῖον προέκυψεν οὕτως ἐκ τῆς ἁγιολογικῆς ταύτης διηγήσεως, ἔχω τὴν γνώμην ὅτι ἀντιπροσωπεύει ἡ δημοσιευομένη ἀνωτέρω παραλλαγὴ Α΄ (Ἠπείρου), ἡ ὁποία, ὡς ἐλέχθη ἤδη, συμφωνεῖ πρὸς τὴν διήγησιν εἰς τὰς καθ' ἕκαστον λεπτομερείας πλὴν τῶν τελευταίων στίχων (στ. 20-22). Οἱ στίχοι οὗτοι προσετέθησαν ἐνταῦθα ἐκ τοῦ ᾄσματος τοῦ καλογήρου, ὅστις ποδοπατεῖ τὰ ράσα του διὰ νὰ στεφανωθῇ, ἀντικαταστήσαντες τοὺς γνησίους τοῦ ποιήματος στίχους, τοὺς ὁποίους εὑρίσκομεν εἰς τὴν παραλλαγὴν Β΄ (Τυρνάβου) στ. 13-16. Ὁ συμφυρμὸς οὗτος ἐγένετο, διότι τοιουτοτρόπως τὸ ᾆσμα παρουσιάζει φυσικώτερον τέλος, σύμφωνον πρὸς τὴν ψυχολογίαν τοῦ λαοῦ, ἀπὸ τὸ τῆς ἀναλύσεως τῆς νεάνιδος (διαβόλου) εἰς ἀέρα.

Ἐκ τῆς γεωγραφικῆς τέλος ἐξαπλώσεως τῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς, ὡς ἀνωτέρω, παραλλαγῶν τοῦ ᾄσματος, συνάγεται, ὡς νομίζω, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ ᾄσματος προέρχεται ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν Μετεώρων, ὅπου πιθανῶς ἐπλάσθη τοῦτο τὸ πρῶτον.

Ἐγράφη κατὰ Σεπτέμβριον 1951

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑΣ ΠΑΡΟΙΜΙΑΣ

ΥΠΟ

Κ. ΡΩΜΑΙΟΥ

Ὁ λαογράφος, ὁ ἐπιχειρῶν νὰ ἐκδώσῃ σειρὰν παροιμιῶν καὶ νὰ τὰς συνοδεύσῃ μὲ ἑρμηνευτικὰς καὶ συγκριτικὰς σημειώσεις, ὁμολογουμένως ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ πολλὰς καὶ ποικίλας δυσχερείας. Παρέχουν, θὰ ἔλεγε κανείς, αἱ παροιμίαι εἰς τὸν λαογράφον τόσα καὶ τοιαῦτα ἐμπόδια, ὅσα καὶ οἷα παρέχει εἰς τὸν γλωσσολόγον ἡ προσπάθεια πρὸς ἑρμηνείαν τῶν τοπωνυμίων. Ἀμφότερα τὰ εἴδη ταῦτα εἶναι γλωσσικὰ μνημεῖα—σύντομα, ἀπομεμονωμένα καὶ δυσερμήνευτα—, ὄπισθεν τῶν ὁποίων συχνότατα ἐνδέχεται νὰ κρύπτεται μακρὰ καὶ δυσδιάγνωστος ἱστορία ἐπεισοδίων καὶ γεγονότων, μυθικῶν ἢ πραγματικῶν, ἐθιμικῶν ἢ ἅπαξ συμβάντων, γενικῶν ἢ λεπτομερειακῶν, σημαντικῶν ἢ ἀσημάντων. Καὶ ἐνῷ συνήθως ἔχει ἐντελῶς λησμονηθῇ ὅλη αὐτὴ ἡ προϊστορία τῆς καταγωγῆς των, παραμένουν ὡς μόνοι ἀπόγονοι ἕν γριφῶδες τοπωνύμιον ἢ μία αἰνιγματικὴ παροιμιώδης φράσις.

Αἱ δυσχέρειαι γίνονται ἀκόμη μεγαλύτεραι, ὅταν πρόκειται περὶ κριτικῆς ἐκδόσεως βυζαντινῶν παροιμιῶν. Διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν γνωρίζομεν τὴν ἀληθῆ ψυχολογικὴν ἀτμόσφαιραν, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἔζη καὶ ἐκινεῖτο ἡ μεταφορικὴ παρὰ τοῦ λαοῦ χρῆσις ἑκάστης παροιμίας. Ἡ ἔλλειψις αὕτη συμβαίνει, διότι συνήθως αἱ βυζαντιναὶ παροιμίαι ἢ παραδίδονται ἀναγεγραμμέναι ξηρῶς ἄνευ σχολίου τινός, ἢ συνοδεύονται ὑπὸ θεολογικῶν σχολίων, ἅτινα ἐνδέχεται μὲν νὰ εἶναι χρήσιμα ὡς ὑποβοηθητικὸν ἑρμήνευμα, ἐνδέχεται ὅμως καὶ νὰ εἶναι αὐθαίρετον παρερμήνευμα. Ἡ δευτέρα μάλιστα περίπτωσις εἶναι συνηθεστέρα.

Μία κριτικὴ ἔκδοσις 34 βυζαντινῶν παροιμιῶν καὶ γνωμικῶν ἔχει γίνει πρό τινος ἀπὸ τὴν συνάδελφον κ. Μαρίαν Ἰωαννίδου[1]). Ἡ ἐργασία τῆς κ. Ἰωαννίδου ἔχει γίνει μὲ ὑπομονὴν περὶ τὴν ἐξακρίβωσιν καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ ὑλικοῦ καὶ μὲ

[1]) Βυζαντιναὶ παροιμίαι ἐκ χειρογράφου τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν. Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου 1, 1939, σ. 50-67.

ἐπιμέλειαν, ὥστε νὰ ἀποβαίνῃ ὄντως ὑποδειγματικὴ ὡς κριτικὴ καὶ ἑρμηνευτικὴ ἔκδοσις βυζαντινῶν παροιμιῶν.

Ἐπειδὴ ὅμως μία τοιαύτη ἔκδοσις, παρὰ τὴν ἐνιαίαν ἐμφάνισίν της, εἶναι ἀναγκαστικῶς οὐχὶ ἓν ἐνιαῖον μελέτημα, ἀλλὰ ἓν σύνολον ἀπὸ αὐτοτελῆ καὶ ἀνεξάρτητα θέματα, τόσα, ὅσαι καὶ αἱ ἐξεταζόμεναι παροιμίαι, διὰ τοῦτο εἰς τὸ εἶδος αὐτὸ τῶν ἐκδόσεων εἶναι γενικῶς εὐκολώτερον νὰ ἐπακολουθοῦν νέαι προσθῆκαι, συζητήσεις ἢ τροποποιήσεις, καὶ τοῦτο χωρὶς πᾶσα νεωτέρα δημοσίευσις νὰ μειώνῃ τὴν ἀξίαν τῆς προηγουμένης.

Κατωτέρω ἐξετάζονται 6 βυζαντιναὶ παροιμίαι, ἐξ ὧν αἱ τέσσαρες ἐλήφθησαν ἐκ τῆς διατριβῆς τῆς κ. Μ. Ἰωαννίδου, αἱ δὲ ὑπόλοιποι δύο ἐκ βυζαντινῶν παροιμιῶν δημοσιευθεισῶν ὑπὸ Ν. Γ. Πολίτου [1]).

Α΄

Μία ἐκ τῶν δυσκολωτέρων παροιμιῶν τοῦ εἰρημένου χειρογράφου τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν ἀσφαλῶς εἶναι ἡ ὑπ' ἀριθμ. 3, ἔχουσα ὡς ἑξῆς:

«Ὁ *μυλωνᾶς ἀφρόσας τὰ γένεια αὐτοῦ τινάσσει*» [2]).

Τὸ πρόβλημα συγκεντρώνεται εἰς τὴν λέξιν *ἀφρόσας*, ἥτις τυπολογικῶς καὶ σημασιολογικῶς εἶναι ἀκατανόητος. Ὁ καθηγητὴς Φ. Κουκουλὲς δέχεται ὅτι παλαιογραφικῶς ὑπόκειται ἡ μετοχὴ *φυράσας* τοῦ ρήμ. *φυρῶ* (= ἀναμειγνύω, ζυμώνω), σημασιολογικῶς δὲ ἡ παροιμία θὰ ἐσήμαινεν ὅτι: «ἀφοῦ ὁ μυλωνᾶς ἐφύρασε (= ἀνέμειξεν, ἐζύμωσε, δηλ. ἀφοῦ ἐτελείωσε τὴν ἐργασίαν του) ἐτίναξε τὰ γένεια του» [3]).

Ὀρθῶς ἡ κ. Ἰωαννίδου δὲν παραδέχεται τὴν ἑρμηνείαν τοῦ κ. Κουκουλέ, καὶ τοῦτο διότι δὲν ἔχομεν οὕτω «τὴν μεταφορικὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν τόσον χαρακτηριστικῶς παρέχουσιν αἱ νεοελληνικαὶ παροιμίαι», αἱ ἐκεῖ ὑπὸ τῆς κ. Ἰωαννίδου παρατιθέμεναι. Περαιτέρω ἡ κ. Ἰωαννίδου ὀρθῶς καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι «ὑπὸ τὸ ἀνύπαρκτον καὶ ἀκατανόητον *ἀφρόσας* τοῦ βιβλιογράφου ὑποκρύπτεται λέξις ἔχουσα ἔννοιαν συναφῆ πρὸς τὸ ρ. πεινῶ».

Ἡ ὀρθὴ λύσις τοῦ προκειμένου προβλήματος νομίζω ὅτι ἔχει ὡς ἑξῆς: Προέχει νὰ ἐξακριβωθῇ μήπως τὸ ρῆμα *φυρῶ* ἔχει σημασίαν τινὰ παράλληλον πρὸς τὴν σημασίαν, ἣν ἀπαιτοῦν ἐνταῦθα αἱ νεοελληνικαὶ παραλλαγαὶ τῆς αὐτῆς παροιμίας. Διὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην πολυτιμοτάτη εἶναι ἡ προσεκτικὴ ἐξέτασις τῶν

---

[1]) Παροιμίαι Α΄, σ. 8 καὶ 58.

[2]) Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, 1 (1939), 54. Βλέπε καὶ σελ. 60, ἔνθα ἑρμηνευτικαὶ σημειώσεις τῆς κ. Μ. Ἰωαννίδου.

[3]) ΕΛΑ 1,60 σημ. 3.

ἑξῆς νεοελληνικῶν παροιμιῶν, τὰς ὁποίας πάσας ἔχει δημοσιεύσει ὁ Ν. Γ. Πολίτης: 1. «Ἀκριβὸς θαρρεῖ *κερδίζει*, μὰ *φυρᾶ* καὶ δὲν τὸ νοιώθει» (ἢ: «καὶ *φυρνᾶ* καὶ δὲν τὸ νοιώνει», ἢ: «θαρρεῖ *πλουταίνει* καὶ ...»). 2. «Ἀκριβὸς θαρρεῖ *κερταίνει* κι' *ἀστοχᾶ* καὶ ἔν τὸ ξέρει». 3. «Ἀκριβὸς θαρρεῖ *τσερδαίνει, χάνει τα* τσαὶ δὲν τὸ νοιώνει»[1]).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραλλαγῶν προκύπτουν δύο ὁμάδες συνωνύμων ρημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μία περιέχει ρήματα συνώνυμα μεταξύ των (*φυρᾶ* ἢ *φυρνᾶ, ἀστοχᾶ, χάνει τα*), ἡ δὲ ἄλλη περιέχει ρήματα σημασιολογικῶς ἀντίθετα πρὸς τὸ *φυρᾶ* (ἤτοι τὰ: *πλουταίνει* ἢ *κερδίζει—κερταίνει—τσερδαίνει*).

Ἐκ τῆς μεταξύ των ἀντιβολῆς τῶν ὁμάδων τούτων γίνεται πλέον φανερὸν ὅτι τὸ ρῆμα *φυρῶ* σημαίνει καί: *περιπίπτω εἰς πτώχευσιν, ἀποτυγχάνω νὰ πλουτίσω, χάνω τὰ κεκτημένα.*

Ἐὰν λοιπὸν δεχθῶμεν ὅτι ὑπὸ τὸν τύπον *ἀφρόσας* ὑπόκειται ἡ μετοχὴ *φυράσας*, τότε αὕτη δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν πρὸς τὸ *φυράσας=ζυμώσας*, ἀλλὰ πρέπει νὰ σχετισθῇ πρὸς τὸ *φυράσας=πτωχεύσας καὶ στερούμενος ἀλεύρου.* Ἡ δὲ ἑρμηνεία τῆς βυζαντινῆς παροιμίας θὰ ἦτο: «Ὁ μυλωνᾶς πτωχεύσας καὶ στερηθεὶς ἀλεύρου τινάσσει τὰ γένειά του, ἐξοικονομῶν οὕτω τὸ ἐπ' αὐτῶν ἐπικαθῆσαν πρότερον ἄλευρον».

Ἐνισχυτικαὶ τῆς ἑρμηνείας ταύτης εἶναι καὶ αἱ ἑξῆς νεοελληνικαὶ παροιμίαι, παρατιθέμεναι ἐκεῖ ὑπὸ τῆς κ. Ἰωαννίδου: 1. *Ὁ μυλωνᾶς ἐπείνασε κι' ἐτίναξε τὰ γένεια τ'*. 2. *Ἂν τινάξῃ ὁ μυλωνᾶς τὰ γένεια του, φτιάνει πίττα καὶ κουλλούρα.* 3. *Σὰν τιναχτῇ ὁ μυλωνᾶς, πολλὲς κουλλοῦρες φτιάγνει.*

Εἰς τὰς ἀνωτέρω προσθέτω ἑτέραν παραλλαγὴν καταγραφομένην ὑπὸ τοῦ Ι. Βενιζέλου[2]): «*Κουλλούρα φτιάν' ὁ μυλωνᾶς τινάζοντας τὰ γένεια.* Ὅτι ὁ πλούσιος *εἰς πενίαν περιελθὼν* δύναται ἐκ τῶν στερημάτων του νὰ οἰκονομηθῇ ἐπί τινα χρόνον». Τὸ ἑρμήνευμα «εἰς πενίαν περιελθὼν» ἐνθυμίζει καὶ εἶναι συνώνυμον πρὸς τὸ *φυράσας*, τὸ ἀκατανόητον *ἀφρόσας* τοῦ κώδικος (*φυράσας=πτωχεύσας, στερούμενος ἀλεύρου, περιελθὼν εἰς πενίαν*).

Περαιτέρω θὰ εἶχε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ τὰ ἑξῆς: Ὅπως οἱ νεώτεροι Ἕλληνες (εἶναι δὲ συχνότατον τὸ φαινόμενον) γοητεύονται μὲ τὴν ὁμοηχίαν καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν ἐν τῇ παροιμίᾳ, οὕτω συνέβαινε καὶ μὲ τοὺς ἀρχαίους (βλέπε τὴν ἀρχαίαν παροιμίαν, λίαν ἐκφραστικήν: «*ὠμόν, ἀλλ' ἐμόν*»), ὡς ἐπίσης καὶ μὲ τοὺς βυζαντινούς. Ἀπὸ τοὺς τελευταίους πρόχειρον παράδειγμα δύναται νὰ ἀνα-

---

[1]) Παροιμίαι, Α', 420.

[2]) *Ι. Βενιζέλου*, Παροιμίαι, σελ. 144.

φερθῇ ἡ γνωστὴ καὶ παραστατικὴ παροιμία: *«Ὡς ἐδέξου τὴν πηκτήν, δέξου καὶ τὴν ἐμπηκτήν»* [1]).

Δύναται ὅμως νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι οἱ καταγράφοντες τὰς παροιμίας βυζαντινοὶ λόγιοι ἐνίοτε συνέβαινε τὰς δημώδεις παροιμίας νὰ τὰς διασκευάζουν αὐθαιρέτως καὶ κατὰ μορφὴν λογιωτέραν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐξαρχαϊστικὴ αὕτη διασκευὴ τοῦ λογίου συλλογέως συνήθως νὰ καταστρέφῃ τὴν παραστατικὴν δημώδη ὁμοιοκαταληξίαν καὶ νὰ ἀφαιρῇ οὕτω σημαντικὸν λογοτεχνικὸν προτέρημα τῆς ἀρχικῆς καὶ γνησίας δημώδους μορφῆς. Περισώζει δηλ. μόνον τὴν φιλοσοφικὴν διάθεσιν τοῦ λαοῦ (νόημα, περιεχόμενον), ἐνῷ καταστρέφει τὴν λογοτεχνικήν του ἐπιτυχίαν.

Παρόμοιον πιθανῶς ἔχει συμβῆ καὶ μὲ τὴν προκειμένην βυζαντινὴν παροιμίαν, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχικὴ καὶ γνησία βυζαντινὴ μορφὴ νομίζω ὅτι θὰ ἦτο περίπου:

«Ὁ μυλωνᾶς, ὅταν φυράσῃ, τὰ γένεια αὐτοῦ τινάσσει» [2]).

Ἡ παροιμία ὑπὸ τὴν μορφήν της αὐτὴν ἔχει καὶ συμμετρίαν τοῦ α΄ καὶ β΄ ἡμιστιχίου, ὡς καὶ ὁμοιοκαταληξίαν, ἥτις προσεπιθέτει χάριν καὶ γοητείαν. Ὅπως ἡ σημασία τοῦ ρήματος *φυρῶ* εἶναι ἐνταῦθα δημώδης (ὄχι φυρῶ=ζυμώνω, ἀλλὰ φυρῶ=νεοελλ. φυρνάω, πτωχεύω, στεροῦμαι — βλ. νεοελλ. παροιμ. *«ἀκριβὸς θαρρεῖ πλουταίνει, μὰ φυρνᾶ...»*), οὕτω δημώδης εἶναι καὶ ἡ σύνταξίς του (*«ὅταν φυράσῃ»*). Ἡ δημώδης ὅμως αὕτη χρονικὴ πρότασις ἐξαρχαΐζεται ὑπὸ τοῦ λογίου καταγραφέως διὰ τῆς μετοχῆς *φυράσας*. Ἐντεῦθεν δὲ δὲν ἦτο δύσκολον νὰ προέλθῃ τὸ ἀκατανόητον καὶ αἰνιγματῶδες *ἀφρόσας*, ὅπερ παραδίδεται ἐν τῷ εἰρημένῳ χειρογράφῳ τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν.

Β΄

Ἄλλη βυζαντινὴ παροιμία ἐκ τοῦ αὐτοῦ χειρογράφου τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν εἶναι ἡ ὑπ' ἀριθμ. 22, ἔχουσα ὡς ἑξῆς:

«Ἐὰν οὐκ ὑπά⟨γ⟩ῃ τὸ ἱππάριν σου, κόψε τὴν οὐράν του» [3]).

---

[1]) *Πολίτου*, Παροιμίαι, Α΄, 35 ἀριθ. 6 καὶ Α΄ 57 ἀριθ. 2. Ἑτέραν παραλλαγὴν τῆς αὐτῆς παροιμίας βλέπε ἐν *Πολίτου* Παροιμ. Α΄, 15 ἔχουσαν ὡς ἑξῆς: *«Ὡς ἐδέξω τὰς πηκτάς, δέξου καὶ τὰς ἐμπηκτάς»*. Τὴν ἰδίαν παραλλαγὴν ἀναφέρει καὶ ὁ Μιχ. Ψελλὸς (βλ. ΙΠΠ. τ. Α΄, 9 νη΄).

[2]) Ἀπὸ τὰς νεοελληνικὰς παροιμίας, τὰς ἀπηχούσας ὁμοίαν περὶ τὴν σύνθεσίν των τεχνικήν, ἀρκεῖ ὡς παράδειγμα ἡ ἑξῆς ἐκ Κρήτης: *«Ὅποια θέλει νὰ γεράσῃ, ἀργαστήρι ν' ἀγοράσῃ»* (*ἀργαστήρι* = ὁ ἀργαλειός. Ἡ παροιμία ἀναφέρεται εἰς τὰ βάσανα τὰ ὁποῖα προξενεῖ ἡ ὑφαντικὴ τέχνη).

[3]) Βλέπε **ΕΛΑ 1, 1939, σ. 57 καὶ σ. 65**, ἔνθα ἑρμηνευτικαὶ σημειώσεις.

Ἡ κ. Ἰωαννίδου δέχεται ὡς εὐλογοφανῆ τὴν ἑξῆς ἑρμηνείαν, περιπαικτικῶς ἴσως λεγομένην: «*Τὸ ἄλογό σου θὰ τὸ βαραίνῃ ἡ οὐρά του καὶ δὲν τρέχει, γι᾽ αὐτὸ νὰ τοῦ τὴν κόψῃς!*». Δέχεται δὲ ὅτι θὰ ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐπίσης χάριν ἀστειότητος συνηθιζομένην νεοελληνικὴν: «*πονεῖ κεφάλι, κόψε κεφάλι*».

Δὲν νομίζω ὅτι ἡ οὐρὰ ἐνταῦθα βαρύνει τὸ ἄλογον, ὅπερ ἐξ αἰτίας τοῦ βάρους τούτου δὲν τρέχει. Ἀσφαλῶς ὅμως πρέπει νὰ ὑπάρχῃ κάποια συμβολικὴ ἄλλη σχέσις μεταξὺ τῆς οὐρᾶς καὶ τῆς ταχύτητος τοῦ ἵππου. Πράγματι δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι οἱ καλπάζοντες ταχεῖς ἵπποι συνήθως σηκώνουν κατὰ τὸ τρέξιμόν των καὶ μεθ᾽ ὑπερηφανείας ἀνεμίζουν τὴν οὐράν των. Τὸ πρᾶγμα τοῦτο παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι εἰκονίζεται καὶ εἰς βυζαντινὰς μικρογραφίας παριστώσας ἱπποδρομίας ἢ γενικῶς ἱππικὴν μάχην ἢ πομπὴν ἢ κυνήγιον [1]).

Εἰς ἕνα λοιπὸν ταχὺν ἵππον ἡ οὐρά του προώρισται νὰ σηκώνεται καὶ ἀνεμίζουσα νὰ γίνεται ἀπόδειξις καὶ σύμβολον τῆς ἱκανότητος τοῦ ἵππου πρὸς ταχεῖαν διαδρομήν. Ἄρα εἰς ἕνα ἵππον ἀνίκανον νὰ τρέξῃ μὲ ταχύτητα, ἡ οὐρὰ τοῦ εἶναι πλέον περιττὸν σύμβολον.

Κατόπιν τούτων ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία τῆς προκειμένης βυζαντινῆς παροιμίας πιθανώτατα ἔχει ὡς ἑξῆς: «*Ἐὰν δὲν τρέχῃ τὸ ἄλογό σου, τότε κόψε του καὶ τὴν οὐρά του, μιὰ καὶ δὲν τοῦ χρειάζεται πιὰ τρέχοντας νὰ τὴν ἀνεμίζῃ καὶ νὰ τὴν ἐπιδεικνύῃ*».

Γ΄

Ἡ προτεινομένη ἀνωτέρω ἑρμηνεία ἐνισχύεται σημαντικῶς καὶ ἐξ ἄλλης βυζαντινῆς παροιμίας, τῆς ἑξῆς:

«*Ἐὰν οὐκ ἔνε παχὺν τὸ φαρίν σου, (τί) καὶ ἂν σηκώνῃ τὴν οὐράν του*». Τὴν παροιμίαν ἀναγράφει ὁ Ν. Γ. Πολίτης [2]), τὴν ἔχει δὲ ὑπ᾽ ὄψιν της καὶ ἡ κ. Ἰωαννίδου [3]), μὴ δεχομένη ὅμως ταύτισίν της πρὸς τὴν προηγουμένως ἐξετασθεῖσαν.

Εἶναι λίαν χαρακτηριστικόν, ὅτι *καὶ διὰ τὰς δύο* προκειμένας βυζαντινὰς παροιμίας *οἱ κώδικες δίδουν τὴν ἰδίαν ἑρμηνείαν* [4]). Γίνεται οὕτω φανερὸν ὅτι, ἂν

---

[1] Βλέπε π. χ. προχείρως τὰς ἑξῆς σχετικὰς βυζαντινὰς μικρογραφίας δημοσιευομένας εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Καθηγητοῦ *Στίλπ. Κυριακίδου*, Ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας (Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων): α) σελὶς 15, βυζαντινὸν κυνήγιον, β) σ. 57, Βυζαντινοὶ πολεμισταὶ μὲ δόρατα καὶ ἀπελατίκια διώκοντες Ρώσσους, γ) σ. 43, Ὁ βασιλεὺς Θεόφιλος ἔρχεται εἰς τὸν ἐν Βλαχέρναις ναὸν δ) σ. 49, Βασιλικὸς στρατός, ε) σ. 56, Βασίλειος ὁ Μακεδὼν φονεύων λύκον.

[2]) *Ν. Γ. Πολίτου*, Παροιμ. Α, 58 ἀρ. 8.

[3]) ΕΛΑ 1,65

[4]) ΕΛΑ αὐτόθι.

ἀληθεύουν τὰ σχόλια τῶν κωδίκων, αἱ δύο παροιμίαι *πρέπει νὰ εἶναι συνώνυμοι.*

Πράγματι καὶ ἡ δευτέρα αὕτη βυζαντινὴ παροιμία ἀποδίδει τὸ αὐτὸ νόημα, ἐὰν διορθώσωμεν τὸ ἐπίθετον *παχὺν* εἰς *ταχύν*. Νομίζω ὅτι διὰ τῆς τοιαύτης προτεινομένης ἐνταῦθα διορθώσεως ἡ βυζαντινὴ παροιμία ἀνακτᾷ τὴν ἀρχικήν της μορφὴν καὶ σημασίαν.

Οὕτω ἡ μορφή της θὰ ἦτο ἀρχικῶς: «*Ἐὰν οὐκ ἔνε ταχὺν τὸ φαρίν σου, (τί) καὶ ἂν σηκώνῃ τὴν οὐράν του;*» Ἡ δὲ ἑρμηνεία της εἶναι: «Ἐὰν εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι γρήγορον τὸ ἄλογόν σου, τί καὶ ἂν παριστάνῃ τὸ γρήγορον σηκώνοντας καὶ ἀνεμίζοντας ἐπιδεικτικῶς τὴν οὐράν του; Ἐὰν λοιπὸν δὲν ὑπάγῃ τὸ φαρίν, κόψε την καὶ τὴν οὐράν του».

Δ΄

Ἄλλο ἐνδιαφέρον πρόβλημα παρουσιάζει ἡ ὑπ' ἀριθμ. 26 παροιμία τοῦ αὐτοῦ χειρογράφου τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν. Ἡ παροιμία αὕτη ἔχει ὡς ἑξῆς:

«*Πολλοὶ ἀββάδες καὶ ὀλίγοι μοναχοί*»[1].

Ἡ θεολογικὴ ἑρμηνεία, τὴν ὁποίαν περιέχει ὁ κῶδιξ, ἔχει ὡς ἑξῆς: «*Πολλοὶ ἐκλήθησαν εἰς μετάνοιαν . . . ὀλίγοι δὲ τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ τετηρήκασιν*».

Ἐπίσης ἡ κ. Μ. Ἰωαννίδου παραδέχεται ὅτι ἡ παροιμία αὕτη ἔχει ἐσωτερικὴν ὁμοιότητα καὶ ὁμοίαν ἐξωτερικὴν διατύπωσιν πρὸς τὴν ἀμέσως ἑπομένην ὑπ' ἀρ. 27 παροιμίαν τοῦ κώδικος: «*Πολλοὶ ἔχουν ὀφθαλμούς, ἀλλ' ὀλίγοι βλέπουν*». Οὕτω δὲ διὰ τὴν ὑπ' ἀρ. 26 παροιμίαν δέχεται τὸ νόημα:» «Ἂν καὶ πολλοὶ εἶναι ἱερωμένοι, ὀλίγοι μόνον εἶναι ἱκανοὶ νὰ ζήσουν ἐν στερήσει τὸν μοναχικὸν βίον». Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ συνδυάζει τὴν παροιμίαν πρὸς τὴν ἀντίστοιχον εὐαγγελικὴν φράσιν «*Πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δ' ἐκλεκτοί*», καὶ πρὸς τὴν ἐπιγραμματικὴν φράσιν τοῦ Πλάτωνος (Φαίδ. 69c) «*ναρθηκοφόροι μὲν πολλοί, βάκχοι δέ τε παῦροι*».

Νομίζω ὅτι τὸ νόημα τῆς προκειμένης παροιμίας εἶναι διαφορετικόν, μὴ ἔχον σχέσιν οὔτε πρὸς τὴν θεολογικὴν ἑρμηνείαν, οὔτε πρὸς τὴν φράσιν «*πολλοὶ κλητοί, ὀλίγοι δ' ἐκλεκτοί*». Δύναται νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι εἰς τὴν εὐαγγελικὴν φράσιν τὸ ἐπιτασσόμενον ἐπίθετον *ἐκλεκτοὶ* ἐκφράζει σημαντικὴν ποιοτικὴν ὑπεροχὴν ἐπὶ τοῦ ἀμέσως προηγουμένου ἐπιθέτου *κλητοί*. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὴν φράσιν τοῦ Πλάτωνος, ὅπου οἱ *ναρθηκοφόροι* ἐκφράζουν ἐξωτερικὸν γνώρισμα συμμετεχόντων ἀτόμων, ἅτινα ἁπλῶς φέρουν νάρθηκας, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐνθουσιοῦν καὶ μετέχουν ψυχικῶς τῆς γινομένης λιτανείας. Ἐνῷ τὸ ἐπιτασσόμενον

[1]) ΕΛΑ 1, 57 καὶ σ. 65-66, ἔνθα ἑρμηνευτικαὶ παρατηρήσεις.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

βάκχοι σημειώνει μεγίστην ποιοτικὴν ὑπεροχὴν ἐπὶ τῶν ἀδιαφόρων ναρθηκοφόρων, καὶ τοῦτο διότι τὸ ὄνομα *βάκχοι* ἐκφράζει ψυχικὴν μέθεξιν σπουδαιοτάτην.

Δὲν συμβαίνει ὅμως καθόλου τὸ ἴδιον μὲ τὴν παροιμίαν «*πολλοὶ ἀββάδες καὶ ὀλίγοι μοναχοί*». Συμβαίνει μάλιστα ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον, δηλ τὸ ἐπιτασσόμενον *μοναχοὶ* ὄχι μόνον δὲν ἐκφράζει ποιοτικὴν ὑπεροχὴν ἱερωσύνης ἢ ἁγιότητος βίου ἐπὶ τοῦ προτασσομένου *ἀββάδες*, ἀλλὰ εἶναι ποιοτικῶς ὑποδεέστερον τοῦ προτασσομένου. Διότι *ἀββάδες* (καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ σημαντικὴ λεπτομέρεια ἡ μέχρι τοῦδε μὴ παρατηρηθεῖσα) δὲν εἶναι ἁπλῶς οἱ οἱοιδήποτε ἱερωμένοι, *ἀλλὰ οἱ ἡγούμενοι τῶν μοναστηρίων*, οἱ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν μοναχῶν [1]).

Νομίζω λοιπὸν ὅτι ἡ εὕρεσις τοῦ ὀρθοῦ νοήματος τῆς προκειμένης παροιμίας «*πολλοὶ ἀββάδες καὶ ὀλίγοι μοναχοὶ*» δέον νὰ ζητηθῇ ὄχι εἰς τὴν ἀνύπαρκτον ἄλλωστε ἀντίθεσιν τῶν οὐσιαστικῶν *ἀββάδες* καὶ *μοναχοί*, ἀλλ' εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἐπιθέτων *πολλοὶ* καὶ *ὀλίγοι*.

Δυνάμεθα ὄντως νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι εἴς τινας νεοελληνικὰς καὶ βυζαντινὰς παροιμίας συναντᾷ κανεὶς τὸ ἑξῆς ἀξιοσημείωτον καὶ ἰδιόρρυθμον γνώρισμα: Σκοπὸς τῶν ἐν λόγῳ παροιμιῶν εἶναι νὰ εἰρωνευθοῦν καὶ διακωμῳδήσουν ἰδέαν τινὰ καινοφανῆ, ἐρχομένην εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἄλλας, τὰς ἐπικρατούσας καὶ ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῶν ἐθίμων ἤδη δοκίμως καθιερωθείσας. *Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ εἰρωνεία ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς σκοπίμου ἀντιστροφῆς τῶν ποσοτικῶν ἢ ποιοτικῶν ἐκείνων ὅρων, τοὺς ὁποίους ἔχει ἀπὸ μακροῦ πλέον ἐπιτυχῶς καθιερώσει ἡ ἐμπειρία.*

Ἀρκοῦμαι εἰς ἓν χαρακτηριστικὸν παράδειγμα, λαμβανόμενον ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν. Πρόκειται περὶ τῆς βυζαντινῆς παροιμίας ὑπ' ἀρ. 18: «*Διπλὸν σώζει, μοναπλὸν οὐ σώζει*» [2]). Ἄλλαι βυζαντιναὶ παραλλαγαὶ τῆς αὐτῆς παροιμίας παραδίδονται: α) «*Διπλοῦν γὰρ σώζει καὶ μοναπλοῦν οὐ σώζει*». (ΠΠ. τ. Α΄, 8 λστ΄). β) «*Διπλοῦν σώζει καὶ μοναπλοῦν οὐ σώζει*» (ΠΠ. τ. Α΄, 43 ἀρ. 35). Παραλλαγὴ νεοελληνικὴ ἐκ Μάνης τῆς παροιμίας ταύτης ἔχει ὡς ἑξῆς: «*Τοῦ μουρλοῦ τὸ σκοινὶ μονὸ δὲ σώνει, διπλὸ σώνει καὶ περισσεύει!*» Ἡ παροιμία σχετίζεται μὲ σύντομον καὶ σκωπτικὸν παραμύθι, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ *ἠλίθιος* — συνήθης πρωταγωνιστὴς παραμυθιῶν — πηγαίνει διὰ νερὸ εἰς τὸ πηγάδι, ἐκεῖνο ἔχει βάθος, καὶ οὗτος, ἐπειδὴ πιστεύει ὅτι ὁ κουβᾶς μὲ μοναπλὸν τὸ σχοινὶ δὲν φθάνει ἕως τὸ νερόν, ἐπιμένει μὲ διπλὸν σχοινὶ καὶ μετὰ περιπετείας κάποτε

---

[1]) Βλέπε Ἱστορικὸν Λεξικὸν Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τόμ. Α, σ. 12. λέξις *ἀββᾶς* 1 = ἡγούμενος μοναστηρίου.

[2]) ΕΛΑ, 1, 56.

τέλος τὸ ἐπιτυγχάνει. (Βλέπε ὅτι, ὡς συνέβη καὶ μὲ τὸ *φυράσας*, καὶ ἐδῶ τὸ βυζαντινὸν *σώζει* δὲν ἔχει τὴν ἀρχαίαν σημασίαν τοῦ διασώζειν, ἀλλὰ τὴν τοῦ νεοελληνικοῦ *σώνει*=ἐξικνεῖται, φθάνει ἕως . . .).

Βλέπομεν λοιπὸν ἐνταῦθα ὅτι ἡ εἰρωνεία ἔγκειται εἰς τὴν ἀντιστροφὴν τῶν ὅρων. Ἐνῶ δηλ. ἡ καθημερινὴ ἐμπειρία διδάσκει ὅτι τὸ σχοινίον «*μοναπλὸν σώζει διπλὸν οὐ σώζει*», ἀπροσδοκήτως ἡ προκειμένη παροιμία, ἢ ὀρθότερον τὸ πρωταγωνιστοῦν ἐν τῷ σατυρικῷ μύθῳ πρόσωπον καὶ αἱ ἐνέργειαί του, ἔρχεται νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ ἀντίθετον, ὅτι δηλ. τὸ διπλοῦν σώζει ἐνῷ τὸ μοναπλοῦν, ὅπερ συνεπῶς διπλάσιον εἰς μῆκος, περιέργως οὐ σώζει! Ἡ εἰρωνεία ἔγκειται εἰς τὴν ἐπιμονὴν νὰ προτείνωνται καινοφανῆ πράγματα, ἀντίστροφα πρὸς τὰς κοινῶς παραδεδεγμένας ἐμπειρικὰς ἀληθείας.

Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς σχῆμα συμβαίνει καὶ μὲ τὴν προκειμένην βυζαντινὴν παροιμίαν «πολλοὶ ἀββάδες καὶ ὀλίγοι μοναχοί». Ἡ καθημερινὴ ἐμπειρία ἔχει κατοχυρώσει τὴν ἀλήθειαν, ὅτι εἷς ἡγούμενος (=ἀββᾶς) ἀντιστοιχεῖ μὲ ἀριθμόν τινα μοναχῶν, ἡ δὲ ὀρθὴ ἀναλογία θὰ ἦτο: *Ὀλίγοι ἀββάδες καὶ πολλοὶ μοναχοί.*

Τὸ παράδοξον ὅμως καὶ ἀπίστευτον καὶ ἀλλοπρόσαλλον, ὅπερ ἡ παροιμία δεινῶς εἰρωνεύεται, εἶναι ἡ ἀντιστροφὴ τῶν δύο ἐπιθέτων, ἡ ἀντιστροφὴ τῆς ἰσορροπίας τῶν ποσοτήτων: «*Πολλοὶ ἀββάδες καὶ ὀλίγοι μοναχοί*».

Ἡ παροιμία πρέπει παρὰ Βυζαντινοῖς νὰ ἐλέγετο εἰς περιπτώσεις, καθ' ἃς θὰ ἐνεφανίζοντο καταστάσεις καινοφανεῖς, ἀπροσδόκητοι, ἀκατανόητοι καὶ ἀλλοπρόσαλλοι. Ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, ἔνθα ὑπάγονται πολλαὶ νεοελληνικαὶ ἐκφράζουσαι νόημα ἀνάλογον πρὸς τὸ ὑπὸ τῶν ἑπομένων ἐκφραζόμενον: «*Ἡ ἀλεποῦ ἑκατὸ χρονῶ, καὶ τ' ἀλεπόπουλα ἑκατὸν δέκα!*».—«*Ἔλα, παπποῦ, νὰ σοῦ δείξω τὰ σύνορα!*», ἐνῷ ἡ ἐμπειρία ἔχει καθιερώσει τὸ «*ἔλα, ἔγγονε, νὰ σοῦ δείξω τὰ σύνορα* (τῶν χωραφιῶν μας)».

Δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι αἱ παροιμίαι τῆς ἐν λόγῳ ὁμάδος συνήθως σχετίζονται πρὸς σκωπτικοὺς μύθους ἢ ἀνέκδοτα, ἐξ ὧν ἀπεσπάσθησαν χάριν συντομίας, καὶ εἰς τῶν ὁποίων τὴν ὑπόθεσιν ἦτο προφανὴς ὁ ἀρχικὸς σκωπτικὸς χαρακτὴρ τῆς παροιμιώδους φράσεως. Μάλιστα καὶ ἡ προκειμένη περὶ συνυπάρξεως πολλῶν ἀββάδων καὶ ὀλίγων μοναχῶν βυζαντινὴ παροιμία δὲν ἀποκλείεται νὰ προϋποθέτῃ σχετικὸν ἀνέκδοτον, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ νὰ προέρχεται.

Ε΄

Ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ἀναγράφει τὴν ἑξῆς παροιμίαν:

«*Πτωχὸς καὶ πλούσιος ἂν δὲν τὸν βάλῃ, οὐδὲν κοιμᾶται*» [1].

Νομίζω ὅτι ἡ παραδιδομένη αὕτη βυζαντινὴ παροιμία δὲν πρέπει τοῦ λοιποῦ νὰ θεωρῆται ὡς παροιμία.

Εἰς τὴν Μάνην λέγεται τὸ ἑξῆς αἴνιγμα ἢ—κατὰ τὸ ἐκεῖ ἰδίωμα—«*πουλητὸ*» (διότι ὁ λέγων αἴνιγμα μὴ λυόμενον παρ᾽ ἄλλων δικαιοῦται *νὰ πουλήσῃ* τὴν λύσιν ἔναντι ἀνταλλαγμάτων τῆς ἀρεσκείας του, π.χ. ἔναντι κάστρου τινός, πολιτείας, χώρας κλπ.): «*Ἂν δὲν τόνε βάλω, δὲν κοιμᾶμαι*». Ὅπως δὲ συμβαίνει μὲ τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν αἰνιγμάτων, οὕτω καὶ ἐδῶ ἔχομεν ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν μίαν ἔκφρασιν ἀπεριφράστως δῆθεν δηλοῦσαν λεπτομερείας σεξουαλικῆς φύσεως, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ μίαν ὑποκρυπτομένην λύσιν, ἥτις, ὁσάκις θὰ ἀνακοινωθῇ, ἐκφράζει νοήματα, πράξεις καὶ ἀντικείμενα, πάντα πλήρη ἀθωότητος καὶ μηδεμίαν ἔχοντα ἄμεσον σχέσιν πρὸς ἐρωτικὰς ὑποθέσεις. Οὕτω καὶ εἰς τὸ προκείμενον ἐκ Μάνης αἴνιγμα ἡ λύσις ἀναφέρεται εἰς τὸν σύρτην τῆς θύρας ἑκάστης οἰκίας, μὲ τὸν ὁποῖον οἱ ἔνοικοι, πλούσιοι ἢ πτωχοί, πρὶν κατακλιθοῦν ἀπαραιτήτως δὲν λησμονοῦν νὰ κλείσουν τὴν πόρταν των.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ψελλοῦ λοιπὸν ἀναφερομένη παροιμία δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οὐσιαστικῶς εἶναι βυζαντινὸν αἴνιγμα, ὁ πρόγονος μάλιστα τοῦ σημερινοῦ μανιάτικου αἰνίγματος [2].

Τὸ παράδειγμα εἶναι χαρακτηριστικὸν καί, μετ᾽ ἄλλων ὁμοίων περιπτώσεων, δύναται νὰ καταδείξῃ ὅτι ὄχι μόνον αἱ παροιμίαι, ἀλλὰ καὶ τὰ νεοελληνικὰ αἰνίγματα ἀνάγουν τὰς ρίζας των εἰς τὸν βυζαντινὸν λαϊκὸν βίον, τὸν εἰς πλείστας λεπτομερείας τόσον στενῶς καὶ ἀρρήκτως συνδεδεμένον μὲ τὸν νεοελληνικὸν βίον.

Ἐν τῇ προσπαθείᾳ λογίου συλλογέως, ὅπως ἡ ἀνωτέρω βυζαντινὴ παροιμία καταστῇ ἔτι σαφεστέρα, αὕτη παρεμορφώθη ὡς ἑξῆς ἐν Ἀθωνικῇ συλλογῇ τῶν Ἰβήρων: «*Πτωχός, πλούσιος, ἐὰν οὗς μὴ βάλῃ, οὐδὲν κοιμᾶται*». (Π. Π. Α΄, 46 ἀρ. 47).

---

[1]) Βλέπε *Ν. Γ. Πολίτου*, Παροιμίαι, Α΄, 8, ν΄).

[2]) [Παραλλαγαὶ τοῦ αἰνίγματος, κατατεταγμέναι ἐν τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχείῳ, εἶναι αἱ ἑξῆς: 1. Γορτυνίας. *Ἂν δὲ στὴ βάλω, δὲν ξενυχτάω*. ΛΑ 125 σ. 64 ἀρ. 3.—2. Κασταμονίτσης Πεδιάδος Κρήτης. *Δὲ θέτω, ἃ δὲ σὲ βάλω*. ΛΑ 1381 Β΄ σ. 134.—3. Μέσα Ποτάμων Λασηθίου. *Δὲ θέτω κάθ᾽ ἀργά,/ ἃ δὲν τὸ βάλω μιαολιά*. ΛΑ 1381 Α΄ σ. 75.—4. Κουναλίου Μεραμβέλου Κρήτης. *Ἕναν πρᾶμα ἔχομε, κι ἃ δὲν τ᾽ ἀγγίξωμε, δὲ θέτομε*. ΛΑ 1381 Β΄ σ. 81.—5. Κερασοῦντος Πόντου. *Βάλ᾽ ἄτο καὶ κεῖμαι κά᾽*. ΛΑ 1035, 23, 79.—Σ. τ. Δ.]

ΣΤ΄

Αἴνιγμα βυζαντινὸν καὶ ὄχι παροιμία ὑποθέτω ὅτι πιθανῶς εἶναι καὶ ἡ ὑπ' ἀριθμ. 25 παροιμία, ἡ προερχομένη ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν [1]) καὶ ἔχουσα ὡς ἑξῆς: «Ἄββᾶς εἰς ὄρος κάθεται, οὐ θεωρεῖ οὐδὲ λέγει [2]).

Τὸ ὅλον ὕφος τῆς δηθεν παροιμίας ταύτης ὑποδηλώνει τὸν τρόπον, καθ' ὃν τίθενται πολλὰ αἰνίγματα καὶ ζητεῖται ἡ λύσις των: ἐνταῦθα πιθανῶς θὰ ἐζητεῖτο ἀπὸ τοὺς ἀκροατὰς νὰ εὕρουν ποῖος εἶναι ὁ μεταφορικὸς οὗτος ἀββᾶς, ὅστις ὁμοιάζει μὲν μὲ ἡγούμενον, δὲν εἶναι ὅμως ἡγούμενος, καὶ ὅστις οὔτε θεωρεῖ οὔτε ὁμιλεῖ.

Νεοελληνικὰ αἰνίγματα ἀντίστοιχα δύνανται νὰ εὑρεθοῦν ἱκανά. Περιορίζομαι προχείρως εἰς τὸ ἑξῆς ἐκ Κρήτης, ὅπερ ὅμως ἔχει ἀξιόλογον ὁμοιότητα πρὸς τὸν τρόπον συνθέσεως τῆς προκειμένης βυζαντινῆς παροιμίας:

«Ὁ παπποῦς μου μὲ τὸ φέσι
μὲ τὸν ἕνα μπόδα στέκει» [3]).

Διὰ τοῦ αἰνίγματος ἐννοεῖται τὸ μανιτάρι, ὅπερ πράγματι ὁμοιάζει πρὸς παπποῦν φοροῦντα σκοῦφον καὶ ἱστάμενον εἰς τὸν ἕνα του πόδα [4]).

Ἐγράφη τὸν Δεκέμβριον 1950

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

---

[1]) ΕΛΑ 1, 1939, σ. 57.

[2]) Παραλλαγὴν τῆς αὐτῆς βυζαντινῆς παροιμίας βλέπε ἐν ΠΠ. Α΄, 58 ἀρ. 12 «Ἄββᾶς εἰς ὄρος κάθεται, οὔτε βλέπει οὔτε λέγει».

[3]) *Εὐαγγελίας Φραγκάκη*, Συμβολὴ στὰ λαογραφικὰ τῆς Κρήτης, 1949, σ. 187.

[Παραλλαγαὶ τοῦ αἰνίγματος, ὁμοιάζουσαι σχετικῶς περισσότερον τῆς κρητικῆς κατὰ τὴν παρομοίωσιν πρὸς τὸ βυζαντινόν, εἶναι αἱ ἑξῆς:

1. Θήρας, *Ἀπὰ 'ς τὸ βουναράκι/εἶν' ἕνα καλοεράκι,/στέκει μ' ἕνα ποδαράκι.* ΛΑ΄421, 117. — 2. Ἴου. *Ἕνα καλοεράτσι/πάνω 'ς ἕνα βουναλάτσι,/θέλει ἕνα ψωμὶ τσ' ἁλάτσι,/πάνω 'ς τὴ φωτιὰ νὰ κάτσῃ.* Λαογραφία, Β΄ 619, 3. Βλ. καὶ ΝΕΑ Α΄. 200, 37, ΛΑ 421, 159. 32, 1, 6. 473, 1 (Θήρας). — 3. Καρπάθου, *Πάνω 'ς τὰ ὄρη 'ς τὰ βουνὰ/κάεται φράγκος καπελᾶτος/καὶ ζητᾷ ψωμὶ κι ἁλάτι/καὶ 'ς τὰ κάρβουνα νὰ κάτσῃ.* Ζωγρ. Ἀγών, Α΄ 373, 38. Βλ. καὶ *Wescher-Μανωλακάκη*, Καρπαθιακά, 97,4 καὶ ΛΑ 173, 84, 19. 174, 92, 19. — 4. Ἠπείρου. *Ἕνας κοντὸς καλόγερος/σ' ἕνα ποδάρι στέκει.* ΛΑ 423, 55. Ἄλλαι παραλλαγαὶ τοῦ αἰνίγματος εἰς ΝΕΑ, Α΄ 218, 141. *Ἐπ. Σταματιάδου*, Σαμιακὰ Ε΄, 179. ΛΑ 1159 Γ΄ σ. 22 (Κορώνης) — Σ. τ. Δ.]

[4]) Ἕνα μαῦρο μανιτάρι, καθὼς ὁ σκοῦφος του ἀποκρύπτει μέγα μέρος τοῦ ἄνω κορμοῦ του, θὰ ἠδύνατο θαυμάσια νὰ γίνῃ θέμα αἰνίγματος, ἤρκει δὲ πρὸς τοῦτο καὶ μόνη ἡ παράφρασις τῆς προκειμένης βυζαντινῆς παροιμίας, π. χ. «*Γούμενος στέκει στὸ βουνό, φοράει βαθειὰ τὸ σκοῦφο του, κι' οὔτε βλέπει οὔτε μιλάει*» (τί εἶναι; — τὸ μανιτάρι!).

ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΥΛΑΙ ΤΗΣ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΤΟΛΕΜΑΪΚΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟΝ

ΥΠΟ

ΙΩ. ΚΑΛΛΕΡΗ

Ὁ πλούσιος ἀμητὸς παπύρων ἐξ Αἰγύπτου κατὰ τὰ εἴκοσι τελευταῖα ἔτη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ τὰ τριάκοντα πρῶτα τοῦ παρόντος ἔδωκεν, ὡς γνωστόν, νέαν ὤθησιν εἰς τὴν καθόλου ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῆς Ἑλληνο-ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος. Πάμπολλα εἶναι τὰ ἔργα ἢ τὰ ἄρθρα, τὰ ὁποῖα ἐξῆλθον ἐκ τῆς μελέτης τῶν παπυρικῶν κειμένων καὶ ἔρριψαν νέον φῶς εἰς τὰς περὶ τοῦ Ἑλληνο-ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ γνώσεις καὶ ἀντιλήψεις ἡμῶν.

Εἰς τὴν γενικὴν ὅμως καὶ ἐντατικὴν αὐτὴν προσπάθειαν παρουσιάζεται ἓν κενόν: τὰ εἰς παπύρους περιεχόμενα στοιχεῖα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βιοτεχνίας καὶ βιομηχανίας—οὔτε ὀλίγα δὲ οὔτε ἀσήμαντα εἶναι ταῦτα — δὲν ἔτυχον μέχρι τοῦδε εἰδικῆς πραγματείας[1]). Μικρὰν συμβολὴν πρὸς πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τούτου ἀποτελεῖ ἡ παροῦσα μελέτη[2]), ἥτις ὑποβληθεῖσα ὡς ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβὴ εἰς τὴν σεβαστὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐνεκρίθη τὴν 9ην Ἀπριλίου 1945, ἀλλ' ἔμεινε μέχρι τοῦδε ἀδημοσίευτος.

Ἡ ἐξέτασις τοῦ θέματος αὐτῆς γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως τῶν νέων καὶ ἀσφαλῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα προσφέρουν οἱ δημοσιευθέντες πάπυροι, ἐν συγκρίσει πάντοτε καὶ πρὸς τὰ ἐξ ἄλλων πηγῶν γνωστὰ καὶ πρὸς τὰ κρατοῦντα ἔτι

---

[1]) Διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶναι ἤδη ἐλλιπὲς τό, ἄλλως κλασσικὸν εἰς τὸ εἶδός του, ἔργον τοῦ *Hugo Blümner* ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς βιομηχανίας (βλ. βιβλιογραφίαν), ὡς παρατηρεῖ ὁ *Ul. Wilcken* (Urkunden der Ptolemäerzeit I,85 I,14 σ. 394).

[2]) Ἡ μόνη σοβαρὰ προηγουμένη προσπάθειαα ἐγένετο ὑπὸ τοῦ *M. Chwostoff*, ὅστις ἐπεχείρησε τὴν συγγραφὴν εὐρείας συνθέσεως ἐπὶ τῆς «Ἱστορίας τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου εἰς τὴν Ἑλληνο-ρωμαϊκὴν Αἴγυπτον». Ἐπρόλαβε νὰ ἐκδώσῃ τὸν πρῶτον τόμον αὐτῆς (Καζάν, 1904, ρωσιστί). Ὁ *M. Rostovtzeff*, ὅστις ἀνέγνωσε τὸ ἔργον εἰς τὸ πρωτότυπον, καὶ ἄλλοι, (ὡς ὁ *Pierre Jouguet* καὶ ἡ *Claire Préaux*), οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποίησαν περίληψιν αὐτοῦ εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, ἐκφράζονται ἐπαινετικῶς περὶ αὐτοῦ. Ἐστάθη δυστυχῶς ἀδύνατον εἰς τὸν γράφοντα νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἐν λόγῳ περίληψιν. Μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀνὰ χεῖρας πραγματείας μόνον ἡ Sandra *Galderini* ἠσχολήθη μὲ τὸ αὐτὸ θέμα (Ricerche sull' industria e il commercio dei tessuti in Egitto) καὶ ἐδημοσίευσε μέχρι τοῦδε, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, τὸ πρῶτον μέρος, ἀναφερόμενον εἰς τὴν ὁρολογίαν τῆς ταλασιουργίας, τῆς ὑφαντικῆς καὶ τῆς γναφικῆς (ἐν Aegyptus XXV 1946, 13-83).

παρ' ἡμῖν. Ἡ μέθοδος δ' αὕτη εἶναι, ὡς νομίζω, ὠφέλιμος κατὰ τοῦτο: ἀποδεικνύει ὅτι ἐλάχιστα μετεβλήθησαν ὡς πρὸς τὰ ἀφορῶντα τὰς πρώτας ὕλας τῆς ὑφαντουργίας καὶ τὴν κατεργασίαν αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον, ἐν τῇ οἰκιακῇ βιοτεχνίᾳ τοὐλάχιστον, καὶ ὅτι ἡ ἐν χρήσει μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου ὁρολογία, ἡ σχετικὴ πρὸς τὴν βιοτεχνίαν τῆς ὑφαντουργίας, ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη καὶ σήμερον μεταξὺ τῶν χωρικῶν τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ συγκέντρωσις τοῦ ὑλικοῦ τῆς μελέτης ταύτης ἐγένετο κατὰ τὸ μέγιστον μέρος εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Παπυρολογίας (Institut de Papyrologie) τῆς Σορβόννης, τὴν ὁποίαν εἶχε θέσει εἰς τὴν διάθεσίν μου, μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν εὐγένειαν πρὸς πάντας καὶ τὴν ἰδιαιτέραν στοργὴν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ὁ ἀείμνηστος καθηγητής μου *Paul Collart*.

Ὁ ἐκλιπὼν σεβαστός μου φίλος *Βασίλειος Φάβης*, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν, ποικιλοτρόπως μὲ ἐνεθάρρυνε καὶ μὲ ἐβοήθησε κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς πραγματείας μου. Εὐλογημένη ἂς εἶναι ἡ μνήμη ἀμφοτέρων!

Τέκνον πολυμελοῦς ἀγροτικῆς οἰκογενείας, παρηκολούθησα παιδιόθεν τὴν λατρευτήν μου μητέρα ἐργαζομένην τὰ ἔρια καὶ ὑφαίνουσαν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας της. Τὰ ἀναγκαιοῦντα πρὸς τοῦτο ἔρια προήρχοντο ἐκ τῶν προβάτων καὶ τῶν αἰγῶν τῆς οἰκογενείας. Ὅθεν ἡ ὁρολογία καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς οἰκιακῆς βιοτεχνίας τῆς ἐριουργίας μοῦ εἶναι κυριολεκτικῶς οἰκεῖαι. Οὐδὲν ὅμως ἐγνώριζον ἐξ ἰδίας πείρας κατὰ τὴν πρώτην σύνταξιν τῆς πραγματείας ταύτης περὶ τῆς καλλιεργείας καὶ τῆς κατεργασίας τοῦ λίνου ἐν Ἑλλάδι. Ὁ σεβαστὸς καθηγητής μου καὶ Ἀκαδημαϊκὸς κ. *Σωκράτης Κουγέας*, εἰσηγητὴς τῆς διατριβῆς μου ἐνώπιον τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, μοῦ ὑπέδειξε τὴν ἔλλειψιν ταύτην καὶ συγχρόνως τὸν τρόπον, διὰ τοῦ ὁποίου ἠδυνάμην νὰ συμπληρώσω τὰς γνώσεις μου ἐπ' αὐτῶν. Δὲν παρέλειψα νὰ ἀκολουθήσω τὰς ὑποδείξεις του καὶ ὀφείλω διὰ τοῦτο πολλὰς πρὸς αὐτὸν χάριτας.

Πολὺ μὲ ἐβοήθησεν εἰς τοῦτο καὶ ὁ φίλος μου κ. *Γεώργιος Μέγας*, καθηγητὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν καὶ Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὅστις ἔδειξε θερμὸν ὑπὲρ τῆς ἐργασίας μου διαφέρον καὶ ἀδιάπτωτον φροντίδα διὰ τὴν δημοσίευσιν αὐτῆς.

Ὁ φίλος κ. *Γεώργιος Πετρόπουλος*, καθηγητὴς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπιφανὴς ἐργάτης τῆς Παπυρολογίας, ἔθεσεν εὐγενέστατα καὶ προθυμότατα εἰς τὴν διάθεσίν μου τὴν πλουσίαν καὶ μοναδικὴν εἰς τὸ εἶδός της ἐν Ἑλλάδι ἰδιωτικὴν βιβλιοθήκην του. Ἄνευ αὐτῆς θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀχθῇ εἰς πέρας ἡ μικρὰ ἐργασία μου, τῆς ὁποίας καὶ πάλιν ἀναγνωρίζω τὰς βιβλιογραφικὰς ἐλλείψεις. Ἀμφοτέρους εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν θερμῶς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α'. Πάπυροι.

B. G. U. Ägyptische Urkunden aus den Staatlichen Museen zu Berlin. Griechische Urkunden. I-IX, ὑπὸ U. Wilcken, W. Schübart καὶ ἄλλων. (Berlin, 1895-1935).

B. L. Berichtigungsliste der Griechischen Papyruskunden aus Ägypten. I ὑπὸ Fr. Preisigke. II-IV ὑπὸ Fr. Bilabel. (Heidelberg, 1931-1935).

Chrest. I. II. Chrestomathie der Papyruskunden. I Historischer Teil ὑπὸ U. Wilcken. II Juristischer Teil ὑπὸ L. Mitteis. (Leipzig-Berlin 1912).

Jurist. P Juristische Papyri. Erklärung von Urkunden zur Einführung in die Juristische Papyruskunde, ὑπὸ P. Meyer. (Berlin, 1920).

P. Athen. Papyri Societatis Archaeologicae Atheniensis, ὑπὸ Γ. Πετροπούλου. (Ἀθῆναι, 1939).

P. Bad. Veröffentlichungen aus den badischen Papyrus-Sammlungen. II καὶ IV ὑπὸ Fr. Bilabel. (Heidelberg, 1123-1924).

P. Berl. Möller Griechische Papyri aus dem Berliner Museum, ὑπὸ S. Möller. (Göteborg, 1929).

P. C. Maspero Papyri Cairo Maspero. Papyrus Grecs de l'époque Byzantine du Musée du Caire. I-III ὑπὸ J. Maspero. (Le Caire, 1911-1916).

P. C. Z. Papyri Cairo Zenon. Zenon Papyri du Musée du Caire. I-IV ὑπὸ C. C. Edgar. (Le Caire, 1925-1931). V ὑπὸ P. Jouquet-O. Guéraud (Le Caire, 1939).

P. Col. Z. Papyri Columbia-Zenon. Zenon Papyri of Columbia University. I ὑπὸ W. L. Westermann and E. S. Hasenöhrl. (New York, 1934). II ὑπὸ W. L. Westermann, Keyes and Liesbeny. (New York, 1940).

P. Eleph. Elephantine Papyri, ὑπὸ Rubensohn. (Berlin, 1907).

P. Ent. ΕΝΤΕΥΞΕΙΣ. Requêtes et plaintes adressées au roi d'Égypte au III siècle avant J.-C., ὑπὸ O. Guéraud. (Le Caire, 1931).

P. Fay. Fayûm Towns and their Papyri, ὑπὸ Grenfell, Hunt, Hogarth and Milne. (London, 1900).

P. Flor. Papiri Greco-Egizii publicati dalla R. Accademia dei Lincei. Papiri Fiorentini. I-III, ὑπὸ D. Comparetti, G. Vitelli. (Milano, 1906-1915).

P. Fouad I Publications de la Société Fouad I de Papyrologie, ὑπὸ Bataille, Guéraud, Jouguet, Lewis, Marrau, Scherer, Waddell. (Le Caire, 1939).

P. Frankf. Griechische Papyri aus dem Besitz des Rechtswissenschaftlichen Seminars der Universität Frankfurt, ὑπὸ N. Lewald. (Heidelberg, 1920).

P Gen. Les papyrus de Genève, ὑπὸ Jean Nicole. (Genève, 1896-1906).

P. Giss. Griechische Papyri im Museum des Oberhessischen Geschichtsvereins zu Giessen, ὑπὸ E. Kornemann, O. Eger, P. Meyer. (Leipsig-Berlin, 1910-1912).

P. Grad. Griechische Papyri der Sammlung Gradenwitz, ὑπὸ G. Plaumann. (Heidelberg, 1914).

P Grenfell I An Alexandrian Erotic Fragment and other Greek Papyri, ὑπὸ B. P. Grenfell. II New Classical Fragments and other Greek and Latin Papyri ὑπὸ B. P. Grenfell and A. S. Hunt. (Oxford, 1896-1897).

P. Gur. Greek Papyri from Gurob, ὑπὸ J. G. Smyly. (Dublin, 1921).

P. Hal. P. Halensis-Dikaiomata. Auszüge aus Alexandrinischen Gezetzen und Verordnungen in einem Papyrus des philologischen Seminars der Universität Halle, mit einem Anhang weiterer Papyri derselben Sammlung. (Herausgegeben von der Graeca Halensis. Berlin, 1913).

P. Hamb. Griechische Papyrusurkunden der Hamburger Stadts-und Universitätsbibliothek, ὑπὸ P. Meyer. (Leipzig-Berlin, 1911-1924).

P. Hib. The Hibeh papyri, ὑπὸ Grenfell and Hunt. (London, 1906).

P. Holm. P. Graeca Holmiensis, ὑπὸ Lagercranz. Rezepte für Silber, Steine und Purpur. (Uppsala-Leipzig, 1913).

P. Jand. Papyri Jandanae. I-VIII, ὑπὸ C. Kalbfleisch καὶ μαθητῶν του. (Leipzig-Berlin, 1912-1934).

P. Lille Papyrus Grecs de l'Université de Lille. I-III, ὑπὸ P. Jouguet, P. Collart, J. Lesquier et M. Xoual. (Paris, 1907-1928).

P. Lips. Griechische Urkunden der Papyrussammlung zu Leipzig, ὑπὸ L. Mitteis. (Leipzig, 1906).

P. Lond. Greek Papyri in the British Museum. I-V, ὑπὸ F. G. Kenyon and H. J. Bell. (London, 1893-1917).

P. Lond. Inv. No Πάπυροι τοῦ British Museum ἀδημοσίευτοι καὶ ἀναφερόμενοι ὑπὸ τρίτων ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν τοῦ γενικοῦ καταλόγου.

P. Mich. Z. Zenon Papyri in the University of Michigan Collection, ὑπὸ C. C. Edgar. (Ann Arbor, 1931).

P Mich. Tebt. Papyri from Tebtunis in the University of Michigan Collection, ὑπὸ A. E. R. Boak. (Ann Arbor, 1933).

P. Osl. Papyri Osloenses. I-III, ὑπὸ J. Eitrem-L. Amundsen. (Oslo, 1925-1936).

P. Oxy. The Oxyrhynchos Papyri. I-XIX, ὑπὸ Grenfell, Hunt, Bell καὶ ἄλλων. (London, 1898-1948).

P. Par. Notices et extraits de papyrus Grecs du Musée du Louvre et de la Bibliothèque Imperiale, ὑπὸ M. N. Brunet de Presle. (Paris, 1865-1866).

P. Petr. The Flinders Petrie Papyri. I-III, ὑπὸ J. P. Mahaffy and J. G. Smyly. (Dublin, 1891-1905).

P. Ryl. Catalogue of the Greek Papyri in the Rylands Library at Manchester, ὑπὸ Johnson, Martin, Hunt. (Manchester, 1915).

P. Ryl. Z. A New Group of Zenon Papyri. Ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ C. Edgar ἐν Bulletin of the Zohn Rylands Library XVIII, 1934.

P. S. I. Publicazioni della Società Italiana per la ricerca dei Papyri Greci e Latini in Egitto. I-XI, ὑπὸ G. Vitelli, M. Norsa καὶ ἄλλων. (Firenze, 1912-1935).

P Strassb. Griechische Papyrus der Universitäts- und Landesbibliothek zu Strassburg, ὑπὸ Fr. Preisigke. I-II. (Leipzig-Strassburg, 1912-1920).

P. Tebt. The Tebtunis Papyri. I-III, ὑπὸ Grenfell, Hunt καὶ ἄλλων. (London, 1902-1938).

P. Théad. Papyrus de Théadelphie, ὑπὸ P. Jouguet. (Paris, 1911).

P. Wisconsin 1. 2. Zenon Papyri at the University of Visconsin. Ὁ πρῶτος ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Westermann and Laird ἐν JEA IX (1923), 81-90 (=S. B. 6797)· ὁ δὲ δεύτερος ὑπὸ G. Malz ἐν AJA XXXIX (1935), 373-377. (= S. B. 7686).

Rev. Laws Revenue Laws of Ptolemy Philadelphus, ὑπὸ B. P. Grenfell. (Oxford, 1896).

S. B. Sammelbuch Griechischer Urkunden aus Ägypten. I ὑπὸ Fr. Preizigke (Strassburg, 1915). II Indices, ὑπὸ τοῦ ἰδίου (Berlin-Leigzig, 1922). III ὑπὸ Fr. Bilabel (Berlin-Leipzig, 1926). IV-V ὑπὸ τοῦ ἰδίου. (Heidelberg, 1931. 1934-1938).

S. P. Select Papyri. I-II, ὑπὸ Edgar and Hunt. (London, 1933-1934).

Studien Studien zur Paläographie und Papyruskunde I-XXII, ὑπὸ C. Wessely. (Leipzig, 1901-1922).

U. P. Z. Urkunden der Ptolemäerzeit. I-II, ὑπὸ U. Wilcken. (Leipzig-Berlin, 1927-1937).

P. Dém. Lille Papyrus démotiques de Lille, ὑπὸ H. Sothas. (Paris 1921).

Dem. Urk. Demotische Urkunden zum Ägyptischen Bürgschafterechte, vorzüglich der Ptolemäerzeit, ὑπὸ K. Sethe und J. Partsch. (Leipzig 1920).

Β΄. Ὄστρακα.

O. Meyer Ostraka der Sammlung Deissmann, ὑπὸ P. Meyer. (Berlin, 1916).

O. Edf. Les papyrus et les ostraca grecs de Tell-Edfou. I-II ὑπὸ J. Manteufel (Le Caire, 1937-1938).

O. Prinz Joachim Die Ostraka der Sammlung Prinz Joachim, ὑπὸ Fr. Preisigke. (Strassburg, 1914).

O. Strassb. Griechische und Griechisch-Demotische Ostraka der Universitäts-u. Landesbibliothek zu Strassburg, ὑπὸ P. Viereck. (Berlin, 1923).

O. Tait Greek Ostraca in the Bodleian Library at Oxford and various other collections, ὑπὸ J. G. Tait. (London, 1930. I τόμος εἰς τέσσερα μέρη σημειούμενα διὰ τοῦ 1, 2, 3, 4).

O. Wilb. Les ostraka grecs de la Collection Ch. Edwin Wilburg au Musée de Brooklyn, ὑπὸ Claire Préaux. (New York, 1935).

O. W. Griechische Ostraka aus Ägypten und Nubien. II Band, ὑπὸ U. Wilcken (Leipzig-Berlin, 1899).

Γ΄. Ἐπιγραφαί.

C. I. L. Corpus Inscriptionum Latinarum.

IG Inscriptiones Graecae.

OGIS Orientis Graeci Inscriptiones Selectae. I-II ὑπὸ W. Dittenberger.

Syll.[3] Sylloge Inscriptionum Graecarum. I-IV (3. Aufl.), ὑπὸ Dittenberger-Hiller von Gaertringen.

Δ΄. Περιοδικὰ - Λεξικὰ - Ἀνάλεκτα.

Ἀθηνᾶ Σύγγραμμα τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας. Ἀθῆναι.

Aegyptus Rivista Italiana di Egittologia e di Papyrologia. Milano.

AJA American Journal of Archaeology. Baltimore - New-York - Concorde.

AJPh. American Journal of Philology. Baltimore.

Ann. Ant. Egypte Annales du Service des Antiquités de l'Égypte. Le Caire.

Archiv Archiv für Papyrusforschung und verwandete Gebiete. Berlin.

BCH. Bulletin de Correspondance Hellénique. Paris.

B. Ryl.-Libr. Bulletin of the John Ryland's Library. Manchester.

BSAA Bulletin de la Société Archéologique d'Alexandrie. Alexandrie.

Cinquant. De l'Éc. Hautes Ét. Cinquantenaire de l'École des Hautes Études. Mélanges publiés par les Directeurs (Paris. 1921).

Cl. Philol. Journal of Classical Philology. Chicago.

DA Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines de Daremberg-Saglio-Pottier. (Paris, 1881-1919).

Ἑλληνικὰ Ἱστορικὸν Περιοδικὸν Δημοσίευμα. Ἀθῆναι.

GGA Göttingische Gelehrte Anzeigen. Berlin.

JEA Journal of Egyptian Archaeology. London.

Ἱστ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς (τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

Klio Beiträge zur alten Geschichte. Leipzig.

Mélanges Glotz Mélanges composés en l'honneur de Gustave Glotz. I-II (Paris, 1932).

Mélanges Maspero Mélanges composés en l'honneur de Jean Maspero I-II (Tome XLVII des Mémoires de l'Institut Français d'Archéologie Orientale. Le Caire, 1935-1937).

ΠΑΑ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι.

Preisigke, Fachwört. Fachwörter des öffentlichen Verwaltungsdienstes Ägyptens in der griechischen Papyrusurkunden der Ptolemäisch - Römischen Zeit, von Fr. Preisigke (Göttingen, 1919).

Raccolta Lumbroso Raccolta di scritti in onore di Giacomo Lumbroso (Milano, 1925).

RE Realencyclopädie der klassischen Altertumwissenschaft, von Pauly-Wissowa-Kroll (Stuttgart, 1894 κ.ἑξ.).

Rec. Phil. et Arch. Égypt. et Assyr. Recueil des travaux relatifs à la Philologie et à l'Archéologie Égyptiennes et Assyriennes (Paris).

REA Révue des Études Anciennes. Paris.

R. Égypt. Révue Égyptologique. Paris.

Z. f. Äg. Spr. Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde. Leipzig.

Z. f. Semit. Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete. Leipzig.

Ε΄. Γενικὴ Βιβλιογραφία.

Ἀνδρεάδη Ἀ. Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας (Μέρος Α΄. Τόμος Α΄ Ἀθῆναι, 1928).

Beloch, Bevölk. = Die Bevölkerung der Griechisch-Römischen Welt, von K. J. Beloch. (Leipzig, 1886).

Beloch, Gr. Gesch. = Griechische Geschichte (I-IV. 2. Aufl. Leipzig-Berlin, 1925-1927).

Bevan, Ptolem. Dynasty = A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty, by E. Bevan. (London, 1927).

Bieber, Gesch. d. Gr. Tracht = Entwicklungsgeschichte der griechischen Tracht von der vorgriechischen bis zur römischen Kaiserzeit, von Margar. Bieber. (Berlin, 1934).

Bouché-Leclercq, Hist. d. Lag. = Histoire des Lagides, par A. Bouché-Leclercq. I-IV (Paris, 1903-1907).

Braulik, Altägypt. Gewebe = Altägyptische Gewebe, von A. Braulik. (Stuttgart, 1900).

Breccia, Monum. de l'Égypte Gréco-rom. = Monuments de l'Égypte Gréco-romaine, par E. Breccia. (Bergamo, 1926).

Breasted, Records = Ancient Records of Egyptian Documents from the Earliest Times to the Persian Conquest. I-V, by J. H. Breasted. (Chicago, 3η ἀνατύπωσις, 1927).

Blümner, Technologie = Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern, von H Blümner. I (2. Aufl. Leipzig, 1912).

Cumont, (F.) L'Égypte des Astrologues. (Bruxelles, 1937).

Dykmans, Hist. écon. et soc. = Histoire économique et sociale de l'ancienne Égypte, par G. Dykmans. I-III. (Paris, 1936-1937).

Engers, De Aegypt. κωμῶν Administr. De Aegyptiarum κωμῶν administratione qualis fuerit aetate Lagidarum. (Groningue, 1909).

Ermann, La Relig. d. Égypt. = Die Aegyptische Religion, von A. Ermann (Berlin, 1934). Traduction française par H. Wild. (Paris, 1937).

Ermann, Die Lit. d. Aegypt. = Die Literatur der Aegypter, von A. Ermann (Leipzig, 1923).

Ermann-Ranke, Aegypt. Leben = Aegypten u. Aegyptisches Leben im Altertum von A. Ermann-H. Ranke. (Tübingen, 1923).

Forrer, Die Gräber u. Text. von Panopolis = Die Gräber und Textilien von Achmin-Panopolis. I-III (Strassburg, 1891-1893).

Grier, Account. in the Z. P. = Accounting in the Zenon Papyri, by Elis. Grier. (New-York, 1934).

Hartmann, L'agric. dans l'anc. Égypte = L'agriculture dans l'ancienne Égypte, par F. Hartmman. (Paris, 1925).

Henne, Liste des Stratèges = Liste des Stratèges des nomes Égyptiens de l'époque Gréco-romaine, par H. Henne. (Le Caire, 1935).

Heuzey, Hist. du cost. dans l'Ant. = Histoire du costume dans l'Antiquité Classique. I L'Orient, par L. et J. Heuzey. (Paris, 1925).

Jécquier, Civilis. Égypt. = Histoire de la civilisation Égyptienne, des origines à la conquête d'Alexandre, par G. Jécquier. (3e tirage, Paris, 1925).

Johl, Webst. d. Gr. u. Röm. = Die Webstühle der Griechen und Römer. (Leipzig. 1917).

Johnson, Roman Egypt = An Economic Survey of Ancient Rom. vol. II, by A. C. Johnson. (Baltimore, 1936).

Jouguet, La vie municipale = La vie municipale dans l'Égypte Romaine, par P. Jouguet. (Paris, 1911).

Jouguet, L'Égypte Gréco-rom.= L'Egypte Gréco-romaine de la conquête d'Alexandre à Dioclétien (Le Caire, 1932. 2ον Μέρος τοῦ 1ου Τόμου τῆς σειρᾶς Précis de l'Histoire d'Égypte).

Kees, Aegypten= Kulturgeschichte des alten Orients. Band III_1, Aegypten, von H. Kees (München, 1933).

Klebs, Reliefs = Die Reliefs und Malereien des alten, mittleren und neuen Aegypt. Reichs von Luise Klebs. I-III (Heidelberg, 1915. 1922. 1934).

Kortenbeutel, Der Ägypt. Süd-u. Osthandel = Der Ägyptische Süd-und Osthandel in der Politik der Ptolemäer und römischen Kaiser, von H. Kortenbeutel. (Berlin, 1931).

Κουκουλέ, Βυζαντ. Πολιτισμὸς = Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός, ὑπὸ Φ. Κουκουλέ. (Ἀθῆναι, 1948).

Leider (E), Der Handel von Alexandria. (Dissert. Hamburg, 1934).

Lesquier, Instit. mil. d. Lag. = Les institutions militaires de l'Égypte sous les Lagides, par J. Lesquier. (Paris, 1911).

Loret (V), La Flore Pharaonique. (Paris, 1892).

Lortet et Gaillart, La Faune momifiée de l'ancienne Égypte. (Lyon, 1906).

Λουκοπούλου (Δ.), Πῶς ὑφαίνουν καὶ ντύνονται οἱ Αἰτωλοί. (Ἀθῆναι, 1927).

Lumbroso, Écon. Polit. d. Lag. Recherches sur l'économie politique de l'Égypte sous les Lagides, par G. Lumbroso. (Turin, 1870).

Maspero, Études Égypt. = Études de Mythologie et d'Archéologie égyptiennes, par G. Maspero. I-VIII (Paris, 1879).

Maspero, Financ. d. Lag. = Les Finances de l'Égypte sous les Lagides, par H. Maspero. (Paris, 1905).

Mayser, Gr. d. Papyr. =Grammatik der Griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit, von E. Mayser. I-II Berlin-Leipzig, 1906-1935.

Mitteis, Grundz. = Grundzüge der Papyruskunde. II Band: Juristischer Teil, von L. Mitteis. (Leipzig-Berlin, 1912).

Mogensen, Collect. Égypt. Ny Carlsberg =Collection Égyptienne de la Glyptothèque Ny Carlsberg, par Marg. Mogensen. I texte. II planches. (Copenhague, 1930).

Montet, Scènes de la vie privée = Les scènes de la vie privée dans les tombeaux égyptiens de l'ancien Empire, par P. Montet. (Paris-Strasbourg, 1925).

Moret, Le Nil = Le Nil et la civilisation égyptienne, par A. Moret. (Paris, 1926).

Oertel, Die Liturgie = Die Liturgie. Studien zur Ptolemäischen und Kaiserlichen Verwaltung Ägyptens, von F. Oertel. (Leipzig, 1917).

Otto, Priester u. Tempel = Priester und Tempel im Hellenistischen Ägypten, von W. Otto. I-II (Leipzig-Berlin, 1905-1908).

Paton, Animals = Animals of Ancient Egypt, by D. Paton. (London, 1925).

Préaux, Écon. royale d. Lag. =L'Économie royale des Lagides, par Claire Préaux. (Bruxelles, 1939).

Preisigke, Girowesen = Girowesen im griechischen Ägypten, von F. Preisigke. (Strassburg, 1910).

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Reil, Beitr. z. Kenn. d. Gewerb. = Beiträge zur Kenntnis des Gewerbes im Hellenistischen Ägypten, von Th. Reil. (Berlin-Leipzig, 1913).

Rostovtzeff, Röm. Kolonat = Studien zur Geschichte des römischen Kolonates, von M. Rostovtzeff. (Leipzig-Berlin, 1910).

Rostovtzeff, Staatspacht = Geschichte der Staatspacht in der römischen Kaiserzeit bis Diokletian. (Leipzig, 1902).

Rostovtzeff, A Large Estate = A Large Estate in Egypt in the Third Century B. C. (Madison, 1922).

Rostovtzeff, Foreign Commerce = The Foreign Commerce of Ptolemaic Egypt (Journal of Economic and Business History IV, 1932, 728 769).

Rostovtzeff, Hellenist. World = Social and Economic History of Hellenistic World. I-III (Oxford, 1941).

San Nicolo, Vereinswesen = Aegyptisches Vereinswesen zur Zeit der Ptolemäer und Römer, von M. San Nicolo. I-II. (München, 1913-1915).

Schnebel, Landwirtschaft = Die Landwirdschaft im hellenistischen Aegypten, von M. Schnebel. (München, 1925).

Schubart, Ägypten = Ägypten von Alexander dem Grosse bis auf Mohammed, von W. Schubart. (Berlin, 1922).

Schubart, Ein Jahrthausend am Nil (2. Aufl. Berlin, 1923).

Seider (R), ***Beitr. Z. Ptol. Verwaltungsgesch.*** = Beiträge zur Ptolemäischen Verwaltungsgeschichte. Der Nomarches. Der Dioiketes Apollonios. (Dissert. Heidelberg, 1938).

Seidl, Der Eid = Der Eid im Ptolemäischen Rechte, von E. Seidl. (München, 1929).

Steiner, der Fiscus d. Ptol. = Der Fiscus der Ptolemäer, von A. Steiner. (Leipzig-Berlin, 1913).

Tarn, Hellenist. Civilis.[2] = Hellenistic Civilisation, by W. W. Tarn. (2e edit. London, 1930).

Taubenschlag, The Law of Greco-Roman Egypt in the light of the Papyri, by R. Taubenschlag. (New-York, 1944).

Wallace, Taxation = Taxation in Egypt from Augustus to Diokletian, by S. L. Wallace. (Princeton-London-Oxford, 1938).

Weil (R), Des IIe et IIIe dynasties Égyptiennes. (Paris, 1908)

Westermann, Slavery = Upon Slavery in Ptolemaic Egypt, by W. L. Westermann. (New-York, 1929).

Wiedemann, Agypten = Das alte Ägypten, von A. Wiedemann. (Heidelberg, 1920).

Wilcken, Grundz. = Grundzüge der Papyruskunde. I Historischer Teil, von U. Wilcken. (Leipzig-Berlin, 1899).

Wilcken, Ostr. = Griechische Ostraka aus Ägypten und Nubien. I Band. (Leipzig-Berlin, 1899).

Wilcken, Hellenist. Wirtschaft = Alexander der Grosse und die hellenistische Wirtschaft (Smoller's Jahrbücher XLV, 1920, 45-116).

Wilkinson, Manners u. Customs = Manners und Customs of the Ancient Egyptians, by J. G. Wilkinson. I - III (ἡ ἔκδοσις ὑπὸ J. Birch, London, 1878).

Wilson, The Clothing = The Clothing of Ancient Romans, by L. M. Wilson (Baltimore, 1938).

Yates, Textrinum = Textrinum antiquorum, by J. Yates. (London, 1843).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ ὑφαντουργία τῶν περὶ τὴν Μεσόγειον ἀρχαίων λαῶν ἐγνώριζε καὶ ἐχρησιμοποίει ὡς πρώτας ὕλας τὰς ζωϊκὰς καὶ φυτικὰς κλωστικὰς οὐσίας, τὰς ὁποίας χρησιμοποιεῖ καὶ σήμερον ἡ Ἑλληνικὴ οἰκιακὴ βιοτεχνία καὶ, κατὰ μέγα μέρος, ἡ βιομηχανία τῆς ὑφαντικῆς: ἐκ μὲν τῶν πρώτων τὸ *ἔριον τῶν προβάτων*, τὰς *τρίχας τῶν αἰγῶν* καὶ τὴν *ζωϊκὴν μέταξαν*· ἐκ δὲ τῶν δευτέρων τὸ *λίνον*, τὴν *κάνναβιν* καὶ τὸν *βάμβακα*[1]).

Ἡ ὑφαντουργία τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου ἐχρησιμοποίει ὡς πρώτην ὕλην κυρίως τὸ *λίνον*. Ἡ Αἴγυπτος ὑπῆρξεν ἡ κατ' ἐξοχὴν λινοπαραγωγὸς χώρα τῆς ἀρχαιότητος, ἡ δὲ βιομηχανία τῶν λινῶν ὑφασμάτων εἶχε φθάσει ἐν αὐτῇ λίαν ἐνωρὶς εἰς μεγάλην τελειότητα[2]). Ἀλλὰ καὶ τὸ *ἔριον τῶν προβάτων* καὶ τὰς *τρίχας τῶν αἰγῶν* ἐχρησιμοποίει ἀσφαλῶς, ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ προβατοτροφία καὶ ἡ αἰγοτροφία ἠσκεῖτο ἀρχαιόθεν εἰς τὴν χώραν τῶν Φαραώ[3]).

Εἶναι ὡσαύτως γνωστόν, ὅτι καὶ χρῆσις τοῦ *βάμβακος* ἐγίνετο[4]). Καίτοι ὅμως ἡ ἀγρία βαμβακέα ἐφύετο πιθανῶς εἰς τὴν ἄνω Αἴγυπτον, ἡ καλλιέργεια τοῦ βάμβακος ἦτο ἄγνωστος εἰς τὴν χώραν κατὰ τὴν Φαραωνικὴν ἐποχήν. Τοῦτο δὲ ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ εἰς τὴν ὑφαντικὴν χρησιμοποιούμενος βάμβαξ εἰσήγετο ἔξωθεν[5]).

Μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Πτολεμαίων εἰς τὴν Αἴγυπτον σημειοῦται αἰσθητὴ μεταβολὴ εἰς τὰ ἀφορῶντα τὴν ὑφαντουργίαν τῆς χώρας: ἡ καλλιέργεια καὶ ἡ βιομηχανία τοῦ λίνου, τὸ ὁποῖον διετήρησε καὶ ἐπ' αὐτῶν τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ

---

[1]) Βλ. *Blümner*, Technologie I², 97-205.

[2]) Βλ. κατωτ. Μέρος Β' Κεφ. 1ον § 1.

[3]) Βλ. κατωτ. Μέρος Α' Κεφ. 1ον § 1. Κεφ. 2 § 1.

[4]) Ὁ *Loret* (La Flore Pharaonique, 105 § 175) ἀναφέρει, ὅτι εὑρέθησαν σπόροι βάμβακος ἐντὸς τάφων τῆς Φαραωνικῆς Αἰγύπτου καὶ ὅτι ἡ μικροσκοπικὴ ἐξέτασις ταινιῶν ἀπὸ μομίας τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἀπέδειξε τὴν χρῆσιν τοῦ βάμβακος εἰς τὴν ὑφαντουργίαν. Ἐξ ἄλλου ὁ *Ἡρόδοτος* διηγεῖται ὅτι ὁ Φαραὼ Ἄμασις (6ος αἰ.) εἶχε δωρήσει εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς Λινδίους ἀνὰ ἕνα θώρακα «*ἐόντα μὲν λίνεον καὶ ζῴων ἐνυφασμένων συχνῶν, κεκοσμημένον δὲ χρυσῷ καὶ εἰρίοισι ἀπὸ ξύλου*» (III, 47. Πβλ. II, 182. *Blinkenberg*, Lindos II$_1$ σ. 173-174). Πβλ. *Wagler* RE ἄρθρ. *Baumwolle* σ. 172. *Blümner*, ἔνθ. ἀν., 199. *Rostovtzeff*, Hellenist. World II, 1166 (πβλ. III, 1611 σημ. 105).

[5]) Πιθανῶς ἐξ Ἰνδιῶν διὰ τῆς Ἀραβίας (διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ βάμβακος ἐν Ἰνδίαις, Ἀραβίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, βλ. *Ἡροδ.* III 106. VII, 65. *Κτησ.* Ἀποσπ. (ἐν Ἡροδ. ἔκδ. Didot. σ. 84) § 22. *Στράβ.* XV, 693. *Ἀρρ.* Ἰνδ. 16. *Θεοφρ.* Φ. Ἱστ. IV, 4, 8. 7, 7. Πβλ. *Wagler*, ἔνθ. ἀν. σελ. 170-172. *Saglio*, DA ἄρθρ. *Carbasus*. *Blümner*. ἔνθ. ἀν., 199 200. *Rostovtzeff*, ἔνθ. ἀν. II, 1166. 1258.

τῶν ὑφαντικῶν ὑλῶν, ὀργανοῦνται συστηματικώτερον ὑπὸ τὴν ἄμεσον καὶ ἄγρυπνον ἐποπτείαν τοῦ Κράτους[1]· ἡ χρῆσις τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων γίνεται ἐπίσης συστηματικὴ καὶ ἐντατικὴ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖον καὶ νέα ἐκλεκτὰ εἴδη προβάτων εἰσήγαγε πρὸς τοῦτο εἰς τὴν χώραν καὶ τὴν βιομηχανίαν τῶν ἐρεῶν ὑφασμάτων ὑπήγαγε ὑπὸ τὸν κρατικὸν ἔλεγχον[2]· ἡ καλλιέργεια τῆς καννάβεως εἰσάγεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν χώραν καὶ τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Κράτους πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς συμπληρώσεως τῶν ἀναγκῶν τῆς ὑφαντουργίας[3]· ἡ χρῆσις τῶν μεταξίνων ὑφασμάτων διαδίδεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν χώραν.

Ἐπειδὴ ὅμως αἱ πληροφορίαι ὡς πρὸς τὰ τελευταῖα ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τοὺς ὑστέρους χρόνους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς, οὐδεμία δὲ μνεία γίνεται εἰς τοὺς παπύρους περὶ χρησιμοποιήσεως τῆς μετάξης εἰς τὴν ὑφαντουργίαν τῆς Αἰγύπτου, εἶναι πιθανὸν ὅτι εἰσήγοντο ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἕτοιμα ἢ, ἐὰν ὑφαίνοντο εἰς τὴν χώραν, ἡ πρώτη ὕλη ἔφθανεν εἰς αὐτὴν ὑπὸ μορφὴν νήματος[4]. Ὁπωσδήποτε, οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γίνῃ περὶ ἐκτροφῆς τοῦ μεταξοσκώληκος ἢ περὶ βιομηχανίας μεταξωτῶν ὑφασμάτων εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον.

Ἐκ τῆς ἐλλείψεως ὡσαύτως οἱασδήποτε μνείας εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους περὶ τῆς καλλιεργείας τοῦ βάμβακος εἰς τὴν Αἴγυπτον ἢ περὶ τῆς χρήσεως αὐτοῦ εἰς τὴν ὑφαντικήν, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες, καίτοι ἐγνώριζον τὸν βάμβακα (*ἔριον ἀπὸ ξύλου*) καὶ τὴν χρῆσιν αὐτοῦ, δὲν ἐπεδίωξαν τὴν καλλιέργειαν τῆς βαμβακέας εἰς τὴν χώραν τοῦ Νείλου. Αἱ μέχρι τοῦδε σχετικαὶ μαρτυρίαι τῶν παπύρων ἀναφέρονται εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν καὶ ὁμιλοῦν περὶ χρησιμοποιήσεως νήματος βαμβακεροῦ ὡς κρόκης διὰ τὴν ὕφανσιν ἐνδυμάτων, τῶν

---

[1]) Βλ. κατωτ. Μέρος Β΄ Κεφ 1ον § 1 καὶ 4.

[2]) Βλ. κατωτ. Μέρος Α΄ Κεφ. 1ον § 3. Κεφ. 3ον § 5.

[3]) Βλ. κατωτ. Μέρος Β΄ Κεφ. 3ον.

[4]) Ἀπὸ τοῦ 2ου τοὐλάχιστον αἰ. π. Χρ. ἡ ἐκ τοῦ ἡμέρου μεταξοσκώληκος μέταξα ἔφθανεν ἐκ τῆς Κίνας δι' Ἰνδιῶν καὶ Ἀραβίας εἰς τὴν Συρίαν τῶν Σελευκιδῶν καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων, εἴτε ὑπὸ μορφὴν ἑτοίμων ὑφασμάτων, εἴτε ὑπὸ μορφὴν νήματος, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς κρόκη λινῶν ὑφασμάτων. Βλ. *Blümner*, Technologie I², 202-203καὶ ἐν RE ἄρθρ. *Serica*. *Forrer*, Die Gräber u. Textil. v. Panopolis II,25 κ.ἑξ. *Tarn*, Hellenist., Civilis.² 224. *Cumont*, L'Égypte des Astrologues, 90 n.2. *Rostovtzeff*. Hellenist World I, 387. II, 1258. Ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων εἰσήγοντο, ἄλλως τε, εἰς τὴν Αἴγυπτον τὰ μετάξινα ὑφάσματα τῆς νήσου Κῶ, πιθανῶς δὲ καὶ τὰ τῆς Ἀμοργοῦ, τὰ ὁποῖα κατεσκευάζοντο ἐκ νήματος παραγομένου ἐξ εἴδους τινὸς ἀγρίου μεταξοσκώληκος (βλ. *Ἀριστοτ.* Ζ. Ἱστ., 551 b, 10-16. *Plin.* N. H. XI, 76). Πβλ. *Besnier*, DA ἄρθρ. *Sericum*. *Tarn*, Hellenist. Civilis.², 224. *Rostovtzeff*, ἔνθ. ἀν. I, 243. II, 1223. 1257. (Πβλ. III, 1611 n. 108).

ὁποίων ὁ στήμων ἦτο λινοῦς[1]). Ὅθεν οὔτε περὶ τοῦ βάμβακος, ὡς πρώτης ὕλης τῆς ὑφαντουργίας εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, δύναται νὰ γίνῃ λόγος.

Κατ' ἀκολουθίαν, θὰ πραγματευθῶμεν εἰς τὰ ἑπόμενα μόνον περὶ τῶν πρώτων ὑλῶν τῆς ὑφαντουργίας τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου, περὶ τῶν ὁποίων οἱ πάπυροι τῆς ἐποχῆς παρέχουν ἀσφαλεῖς καὶ σαφεῖς πληροφορίας[2]), δηλαδὴ τοῦ *ἐρίου* τῶν προβάτων, τῆς *τριχὸς* τῶν αἰγῶν, τοῦ *λίνου* καὶ τῆς *καννάβεως*, παρεμπιπτόντως δέ, καὶ περὶ ἰδιαιτέρου εἴδους ἐκλεκτῶν λινῶν ὑφασμάτων, παραγομένων εἰς τὴν χώραν, τῶν *βυσσίνων*.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

---

[1]) Ὁ *Πλίνιος* (N. H. XIX, 14) καὶ ὁ *Πολυδεύκης* (Ὀνομ. VII,75) μαρτυροῦν, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς των (1ος καὶ 2ος αἰ. μ. Χρ.) παρήγετο εἰς τὴν ἄνω Αἴγυπτον βάμβαξ καὶ ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο ἐν τῇ χώρᾳ ὡς κρόκη κατὰ τὴν ὕφανσιν λινῶν ὑφασμάτων. Οἱ πάπυροι ἐπιβεβαιοῦν ἀσφαλῶς μὲν τὴν δευτέραν ταύτην πληροφορίαν τῶν συγγραφέων, μετὰ πολλῆς δὲ τῆς πιθανότητος καὶ τὴν πρώτην. Τὰ τέσσαρα παπυρικὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα ὁμιλοῦν μέχρι τοῦδε περὶ βάμβακος (*ἐριόξυλον* ἢ *ἐρεόξυλον*, σημαῖνον καὶ τὴν βαμβακέαν καὶ τὸν βάμβακα καὶ τὸ βαμβακερὸν νῆμα ἢ ὕφασμα) εἶναι τοῦ 2ου π. Χρ. αἰῶνος. Εἰς τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν γίνεται ἁπλῶς μνεία «*ἐρεοξύλου*». (P. Lond. III, 928, r. σελ. 190). Εἰς τὸ δεύτερον μνημονεύονται φυτὰ «*ἐριοξύλου*» μεταξὺ ἄλλων δένδρων (ἐλαιῶν, φοινίκων, ἐρεικῶν) εὑρισκομένων ἐν ἀγρῷ τῆς ὀάσεως El-Châga (P. Jand. VII,142 II,8). Τὰ δύο ἄλλα ὁμιλοῦν περὶ κρόκης «*ἐριοξύλου*» χρησιμοποιουμένης πρὸς ὕφανσιν χιτῶνος καὶ ἐπενδύτου «*ἐριοξύλων*». Διὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πράγματος παραθέτω τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματα: P. Mich. Inv. 1648 (ἰδιωτικὴ ἐπιστολή), 10-13: «*Πάντως μοι πέμψῃς τῷ ἀγωγίῳ τούτῳ ἐριοξύλου δραχμὰς εἴκοσι σπουδαίας κρόκης. Ἀλλ' ὅρα μὴ ἀμελήσῃς, ἐπεὶ οἱ ἀδελφοί σου ἐπενδύτην οὐκ ἔχουσι, ἐκτριβέντων τῶν ἐριοξύλων αὐτῶν*». P. Mich. Inv. 3630 (ἐπιστολή), 31-33: «*Οὐχ εὗρον τὸν χιτῶνα τὸν ἐρεόξυλον ὡς ἤθελον. Εἰ θέλεις ὑφανθῆναι σοι ἐνθάδε πέμψον στήμονα καὶ τὰ μέτρα*». (Ἐδημοσιεύθησαν μετὰ σχολίων καὶ βιβλιογραφίας ὑπὸ *J. G. Winter* and *H. C. Youtie* ἐν AJPh. LXV, 1944, 249-258. Πβλ. καὶ *F. LL. Griffith* and *G. M. Crowfoot*, JEA XX, 1934, 5-12). Πβλ. *Κουκουλέ*, Βυζαντ. Πολιτισμὸς II 2, 22.

[2]) Περὶ τῆς πιθανῆς χρήσεως τῶν τριχῶν τῶν καμήλων οὐδὲν εἶναι γνωστόν. Εἰς τὸν P. Tebt. 702 (3ος αἰ. π.Χρ.) II, 18-19 γίνεται λόγος περὶ ὑφάνσεως εἴδους ἱερατικοῦ ἐνδύματος, οὗτινος τὸ ὄνομα δὲν ἀναγινώσκεται ἀκέραιον ἕνεκα φθορᾶς τοῦ παπύρου. Αἱ δύο σωζόμεναι τελευταῖαι συλλαβαὶ «. . . . *μέλλους (οὐ γὰρ ἔτι προφάσεις ἔχουσι φάμενοι τοὺς ἰδίους [. .] μελλους ὑφαίνειν)*» δίδουν λαβὴν νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι πρόκειται περὶ καμηλωτῶν. Τοῦτο ὅμως ἀποκλείεται καὶ διότι ὁ λόγος εἰς τὸν πάπυρον εἶναι περὶ ἐργασίας «*βυσσουργῶν*» (βλ. κατωτ. Μέρος Β' Κεφ. 2ον § 3) καὶ διότι ἡ χρῆσις ζῳϊκῶν πρώτων ὑλῶν πρὸς κατασκευὴν ἱερατικῶν ἐνδυμάτων ἦτο ἀπηγορευμένη ἐν Αἰγύπτῳ (βλ. κατωτ. σελ. 94 ὑποσ. 5 καὶ τὰ σχόλ. τῶν ἐκδοτῶν τοῦ παπύρου). Καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξ ἄλλου, ἐγίνετο χρῆσις μεταλλικῶν ὑλῶν (χρυσοῦ, ἀργύρου), αἵτινες ἐνυφαίνοντο εἰς τὰ λινᾶ ὑφάσματα. Δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν ὅμως περὶ αὐτῶν, διότι ἡ χρῆσις των ἀνάγεται εἰς τὴν ποικιλτικὴν τῶν ὑφασμάτων καὶ ὄχι εἰς τὴν καθ' αὐτὸ ὑφαντικήν.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΖΩΙΚΑΙ ΚΛΩΣΤΙΚΑΙ ΟΥΣΙΑΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΕΡΙΟΝ ΤΟΥ ΠΡΟΒΑΤΟΥ

1. Ἡ προβατοτροφία καὶ τὸ ἔριον τοῦ προβάτου εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁμιλήσῃ τις περὶ τῆς κτηνοτροφίας μιᾶς χώρας εἰς οἱανδήποτε ἐποχήν, ἐὰν δὲν κάμῃ προηγουμένως λόγον περὶ τῶν ἐδαφικῶν καὶ τῶν κλιματικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι ρυθμίζουν τὴν γεωργικὴν καί, κατ' ἀκολουθίαν, τὴν κτηνοτροφικὴν οἰκονομίαν αὐτῆς κατὰ τὴν ἱστορουμένην ἐποχήν. Προκειμένου περὶ τῆς Αἰγύπτου, χώρας γνωστοτάτης ἀρχαιόθεν διὰ τὸν ὅλως ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῶν ἐδαφικῶν αὐτῆς συνθηκῶν, τοιοῦτος λόγος, ἔστω καὶ σύντομος, ἀποτελεῖ ἴσως κοινοτοπίαν. Νομίζομεν ὅμως, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὀλίγας λέξεις σχετικῶς.

Αἱ συνθῆκαι τῆς γεωργικῆς οἰκονομίας τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν εἶναι αἱ αὐταὶ σχεδὸν πρὸς τὰς τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς σημερινῆς Αἰγύπτου. Καὶ τότε, ὅπως καὶ σήμερον, ἡ Αἴγυπτος εἶχε τὸ *Δέλτα*, τὸ εὐφορώτατον πρὸς τὴν Μεσόγειον τρίγωνον, πέραν τοῦ ὁποίου ἡ ὑπόλοιπος καλλιεργουμένη χώρα ἀπετελεῖτο «ἀπὸ δύο στενὰς λωρίδας τεχνητῆς γῆς, δύο πεζοδρόμια ἀπὸ γόνιμον πηλόν, τὰ ὁποῖα κρασπεδώνουν τὴν πλωτὴν λεωφόρον τοῦ Νείλου» [1]). Καὶ τότε, ὅπως καὶ πρὶν καὶ σήμερον, ἑκατέρωθεν τῆς γονίμου ταύτης λωρίδος, τῆς ὁποίας τὸ πλάτος δὲν ὑπερβαίνει τὰ δέκα χιλιόμετρα κατὰ μέσον ὅρον, ἐξετείνοντο ἀμμώδεις ἔρημοι, σχεδὸν ἀκατοίκητοι. Καὶ τότε ἡ χώρα ὤφειλε τὴν ζωὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἐτησίαν πλήμμυραν τοῦ Νείλου, τοῦ ὁποίου εἶναι πραγματικῶς «τὸ δῶρον» [2]). Καὶ τότε, ὅπως καὶ πρὶν καὶ σήμερον, τὸ καλλιεργήσιμον ἔδαφος αὐτῆς, λιπαινόμενον φυσικῶς κατὰ τὴν ἐτησίαν πλήμμυραν τοῦ ποταμοῦ, ἐσπείρετο ὁλόκληρον κατ' ἔτος, πολλάκις δὲ καὶ δὶς τοῦ ἔτους [3]), ἐφ' ὅσον ἔπρεπε νὰ ἐπαρκῇ καὶ εἰς τὴν διατροφὴν τοῦ

---

[1]) Ἡ παρομοίωσις ἀνήκει εἰς τὸν Blasco Ibanez (Le voyage d'un romancier autour du monde· μετάφρ. γαλλικὴ ὑπὸ R. Lafont, Paris, 1928, τόμ. III σ. 399).

[2]) Βλ. *Ἡροδ.* II,5. Πβλ. *Διοδ.* I,10,1, *Ἀρρ.* Ἀνάβ. V, 6.5.

[3]) Μολονότι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τοῦτο δὲν ἦτο πάντοτε δυνατόν, διότι τότε ἡ χώρα δὲν διέθετε τὰ σύγχρονα ἀρδευτικὰ ἔργα καί, ὡς ἐκ τούτου, μετεβάλλετο κατὰ τὴν πλήμμυραν τοῦ ποταμοῦ εἰς «*πέλαγος*», ὡς λέγει ὁ *Ἡρόδοτος* (II,97).

πυκνοῦ ἀναλόγως πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ ἐδάφους πληθυσμοῦ[1]), ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζήτησιν τῶν προϊόντων της, ἰδιαιτέρως δὲ τοῦ σίτου. Διότι ἡ Αἴγυπτος ὑπῆρξεν, ὡς γνωστόν, εἷς τῶν σπουδαιοτέρων σιτοβολώνων τοῦ ἀρχαίου κόσμου[2]).

Ὅθεν, ὁ μὴ ὢν τελείως ἄμοιρος τῶν νόμων τῆς γεωργικῆς ζωῆς καὶ οἰκονομίας ἐννοεῖ ὅτι χώρα, ὡς ἡ Αἴγυπτος, μὲ εὔφορον μέν, ἀλλὰ περιωρισμένον εἰς ἔκτασιν καὶ πάντοτε ἐσπαρμένον ἔδαφος, χωρὶς μεγάλας χέρσους ἢ θαμνώδεις ἐκτάσεις καταλλήλους πρὸς νομήν, εἶναι μὲν λίαν πρόσφορος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κτηνοτροφίας τῶν μεγάλων οἰκιακῶν ζώων, ὄχι ὅμως καὶ τῆς κατὰ μεγάλας ἀγέλας ποιμνιοτροφίας[3]). Ἐὰν ὑπάρχῃ εἰς τοιαύτην χώραν κτηνοτροφία τῶν μικρῶν ζώων, κατ' ἀνάγκην θὰ εἶναι οἰκόσιτος ἢ θὰ ἀσκῆται κατὰ μικρὰς

---

[1]) Ἡ καλλιεργουμένη ἐπιφάνεια τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ὑπολογίζεται εἰς τὸν στρογγύλον ἀριθμὸν τῶν 30.000 τ. χλμ. περίπου, ὁ δὲ πληθυσμὸς αὐτῆς εἰς 7-8 καὶ περισσότερα ἑκατομμύρια κατοίκων, ἐξ ὧν 5-6 ἰθαγενῶν· (πυκνότης : 258 280 κατ. κατὰ τ. χλμ., μεγαλυτέρα καὶ τῆς τοῦ σημερινοῦ Βελγίου). Αἱ πηγαὶ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν δὲν εἶναι πάντοτε σαφεῖς καὶ ἐπιδέχονται διὰ τοῦτο συζητήσεις καὶ ἑρμηνείας διαφόρους. Βλ. *Ἡροδ.* II,177. *Διοδ.* I,31, 6. XVII, 52, 6. Πβλ. *Lumbroso*, Écon. Polit. des Lag, 70-74. *Bouché-Leclercq*, Hist. d. Lag. I, 240. III, 125. *Beloch*, Gr. Gesch. IV² 1,330. Bevölk., 258-259. *Wilcken*, Grundz., 19 σημ. 3. Ostr., 239. 487-490. *Jouguet*, La vie municipale, 44-45. L'Égypte Gréco-rom., 284. *Lesquier*, L'armée rom. de l'Égypte, 284. *Segrè*, BSAA XXIX (1934), 254 κ.ἑξ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 280. *Rostovtzeff*, Helenist. World II, 1136-1140 (Διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν βλ. *Ἰωσ.* Ἀρχαιολ. II, 16,4. Πβλ. *Wachsmuth*, Klio, III, 1903, 272-280. *Wilcken*, Archiv IV, 1908, 231-232. *Johnson*, Roman Egypt, 245 κ.ἑξ.).

[2]) Βλ. μεταξὺ ἄλλων *Ermann-Ranke*, Aegypt. Leben, 522-532. *Jéquier*, Civilis. Egypt.², 221. 224. 289-292. *Mallet*, Les rapports des Grecs avec l'Égypte (Le Caire, 1922), 48. 72. 87. *Wilcken*, Grundz., 226. 376-380. *Tarn*, Hellenist. Civilis.², 165.222. *Schnebel*, Landwirtchaft, 1 κ.ἑξ. *Heichecheim*, RE Suppl. VI ἄρθρ. *Sitos* σελ. 836.849.855. *Rostovtzeff*, Hellenist. World II, 1150-1151. 1286-1287. RE ἄρθρ. *Frumentum* σελ. 139. Segré, ἔνθ. ἀν., 290 κ.ἑξ. *Préaux*, ἔνθ. ἀν., 148-151 κλπ. Πβλ. καὶ *Hohlwein*, Le blé de l'Égypte, 33 κ.ἑ.

[3]) Πρόχειρος σύγκρισις μερικῶν ἀριθμῶν δεικνύει τὸ πρᾶγμα σαφέστερον πάσης περιγραφῆς. Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1924 ὑπῆρχον εἰς τὴν Αἴγυπτον 700.000 βόες καὶ ἀγελάδες, 730.000 βούβαλοι καὶ 1.500.000 αἰγοπρόβατα, ἐνῷ κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1927 εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρὸ τριετίας ἐξελθοῦσαν τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου καὶ μιᾶς ἐθνικῆς συμφορᾶς ἄνευ προηγουμένου, ὑπῆρχον 909.000 βόες καὶ ἀγελάδες, 35 500 βούβαλοι καὶ 11.000.000 αἰγοπρόβατα (βλ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη, ἄρθρ. *Αἴγυπτος* καὶ *Ἑλλάς*). «Ἐξ ὅλων τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου ἡ Αἴγυπτος εἶναι ἡ μᾶλλον ἀπρόσφορος εἰς τὴν κτηνοτροφίαν», ἔγραφεν ὁ Ἐπιθεωρητὴς τῆς Κρατικῆς Γεωργικῆς Ἑταιρείας τῆς Αἰγύπτου εἰς ἔκθεσίν του ὑποβληθεῖσαν τὸ 1906 (κατὰ *Schnebel*, ἔνθ. ἀν., 316 καὶ *Kees*, Aegypten, 18 σημ. 3.).

ἀγέλας[1]). Τοῦτο, ἄλλως τε, ἐξηγεῖ διατὶ ὁ βοῦς, ὁ ταῦρος καὶ ἡ ἀγελὰς ὑπῆρξαν τὰ κατ' ἐξοχὴν ἀγαπητὰ καὶ ἱερὰ ζῷα τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων[2]) ἢ διατὶ εἰς τὰς γλυπτικὰς καὶ ζωγραφικὰς παραστάσεις τῶν τάφων τῆς Φαραωνικῆς Αἰγύπτου ὁ βοῦς καὶ τὰ ὑποζύγια ἀποτελοῦν θέμα προσφιλές, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πρόβατον καὶ τὴν αἶγα, τὰ ὁποῖα ἁπαντοῦν εἰς δυσαναλόγως ὀλιγωτέρας παραστάσεις[3]).

Ἀλλὰ καὶ κλιματικοὶ λόγοι δὲν ηὐνόουν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προβατοτροφίας εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον: Ἡ χρῆσις τῶν μαλλίνων ὑφασμάτων ὑπὸ τῶν κατοίκων αὐτῆς δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς σχεδὸν ἀνύπαρκτος ἢ λίαν περιωρισμένη, ἕνεκα τοῦ θερμοῦ κλίματος, ὡς θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναπτύξωμεν κατωτέρω[4]).

Παρ' ὅλας ὅμως τὰς δυσμενεῖς αὐτὰς διὰ τὴν ποιμνιοτροφίαν συνθήκας καὶ τὸ πρόβατον καὶ ἡ αἶξ ἀπαντοῦν ἀρχαιότατα εἰς τὴν Αἴγυπτον. Τὸ πρῶτον γνωστὸν εἶδος προβάτου τῆς Αἰγύπτου ἦτο ἡ «ovis longipes palaeoaegyptiaca», μὲ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τὰ μακρὰ σκέλη. Ἀπὸ τῆς 12ης Δυναστείας τοῦτο ἐξαφανίζεται καὶ ἀντικαθίσταται ὑπὸ ἑτέρου εἴδους, χαρακτηριζομένου ἐκ τῆς πλατείας καὶ παχείας οὐρᾶς (ovis platyura Aegyptiaca)[5]). Δὲν εἴμεθα ὅμως εἰς θέσιν νὰ

---

[1]) Αἱ μαρτυρίαι τῶν παπύρων ἐπιβεβαιοῦν τὸ πρᾶγμα. Ἐκτὸς ὡρισμένων περιπτώσεων, κατὰ τὰς ὁποίας γίνεται λόγος περὶ μεγάλων σχετικῶς ποιμνίων ἀνηκόντων εἰς πλουσίους Ἕλληνας ἢ Ρωμαίους γεωκτήμονας, διαθέτοντας ἰδιοκτήτους ἐκτάσεις βοσκῆς, ἢ καὶ εἴς τινας ἐπαγγελματίας ποιμένας, νέμοντας τὰ ποίμνια εἰς τὴν πρὸς τὰς ἐρήμους γειτνιάζουσαν περιοχήν (βλ. *P. Strassb.* I, 6-8. 28 καὶ κατωτ. Μέρος Α' Κεφ. 1ον § 4. Κεφ. 2ον § 2), οἱ χωρικοὶ κτηνοτρόφοι κατέχουν ὀλιγάριθμα συνήθως αἰγοπρόβατα (Πβλ. P. Dém. de Lille 12-20. P. S. I. 377. 626. P. Gur. 22. P. Hib. 32. 36. 37. P. Tebt. 793 I, 27. O. W. 1257. O. Tait I 1, 114. 116. 2, 2. 4, 9. P. Oxy. 807 κλπ. (Διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν πβλ. P. Berl. Möller, 7. P. Hamb. 34 κλπ. Πβλ. *S. Avogadro*, Aegyptus XV, 1935. 193-195).

[2]) Ὑπενθυμίζω τὴν λατρείαν τοῦ βοὸς Ἄπιος, τοῦ ταύρου *Μνεύϊος*, τῆς ἀγελάδος Ἶσιδος καὶ τῆς δαμάλεως Ἁθώρ. Βλ. σχετικῶς: *Ἡροδ.* II, 41. *Διοδ.* I, 81, 2. 88, 4. *Στράβ.* XVII, 803. 805. 807. 812. *Αἰλιαν.* Περὶ Ζώων X, 27. 28. XI, 10. 11 Πβλ. *Ermann*, La Relig. d. Égypt., 368-370.

[3]) Βλ. *Wilkinson*, Manners and Customs II, 447 (εἰκ. 483. 484). III, 305-308. *Ermann-Ranke*, Aegypt. Leben. 528. *Klebs*, Reliefs I, 59-64. II, 85-93. III, 64-66. *Montet*, Scènes de la vie privée, 108. *Paton*, Animals, *passim*. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἡρόδοτος μεταξὺ τῶν ἑπτὰ γενῶν, εἰς τὰ ὁποῖα εὑρίσκει διῃρημένους τοὺς Αἰγυπτίους τῶν χρόνων του «*ἀπὸ τῶν τεχνέων*», μνημονεύει μὲν «*βουκόλους*» (II, 164), οὐχὶ ὅμως καὶ ποιμένας ἢ αἰπόλους.

[4]) Βλ. σελ. 94.

[5]) Βλ. *Dykmans*, Hist. écon. et soc. II, 78. *Kees*, Aegypten, 20. *Paton*, Animals, 8 (no 35). *Thilenius*, Das Aegyptische Hausschaf (ἐν Rec. Phil. et Arch. Égypt. et Assyr. XXII, 1900, 199-212. Πβλ. *Spiegelberg*, Die ägypt. Wörte für Hausschaf. Αὐτόθι, 212-214. Δὲν κατώρθωσα νὰ ἴδω τὴν πραγματείαν τῶν *Dürts* u. *Gaillard*, Studien über die Geschichte des ägypt. Hausschafes).

γνωρίζωμεν, ἂν πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν χώραν διεκρίνοντο παραλλαγαὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ κατὰ περιφερείας, ὡς τοῦτο συνέβαινε διὰ τὰ πρόβατα τῆς Ἑλληνο-Ρωμαϊκῆς Αἰγύπτου[1]). Ἐκ τῶν μνημείων πάντως οὐδὲν σχετικῶς μαρτυρεῖται. Οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ἀρκοῦνται εἰς ἁπλῆν διαπίστωσιν τῆς ὑπάρξεως προβατοτροφίας εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον[2]), οἱ δὲ πάπυροι τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς μνημονεύουν ἁπλῶς «Αἰγύπτια πρόβατα»[3]).

Ἡ κυριωτέρα ἐκ τῆς προβατοτροφίας ὠφέλεια διὰ τοὺς Αἰγυπτίους φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ κατανάλωσις τοῦ κρέατος καὶ ἡ γαλακτοκομία. Ὁ Πλούταρχος[4]) ἐν τούτοις παραδίδει, ὅτι μόνον οἱ κάτοικοι τοῦ Λυκοπολίτου νομοῦ ἐξετίμων τὸ κρέας τοῦ προβάτου, ὁ δὲ Juvenalis[5]), ὅτι ὅλοι οἱ Αἰγύπτιοι δὲν τὸ ἔτρωγον.

Εἶναι προφανές, ὅτι πρόκειται περὶ ἐσφαλμένων πληροφοριῶν τῶν συγγραφέων τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, οἵτινες ἐγενίκευσαν προγενεστέρας πληροφορίας ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς καταναλώσεως τοῦ κρέατος τοῦ προβάτου εἰς τοὺς νομούς, ἔνθα τοῦτο ἦτο ἱερόν[6]). Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἔτρεφον πρόβατα καὶ αἶγας — καὶ μάλιστα μὲ τὰς δυσκολίας τῆς νομῆς εἰς χώραν καλλιεργουμένην ἐντατικῶς — ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς διὰ μόνην τὴν ἐκ τοῦ γάλακτος καὶ τῆς γαλακτοκομίας πρόσοδον[7]).

---

[1]) Πβλ. τὰ «*Ξοϊτικὰ*» καὶ τὰ «*[Λωτ]ωνήσια*» πρόβατα (P. Théad. 8, 7), τὰ «*Ξοϊτικὰ*» ἔρια (B. C. U. 927, 6) καὶ τὰς «*Θηβαίας*» αἶγας (P. C. Z. 59388, 4).

[2]) Βλ. *Ἡροδ.* II, 42. 46. *Ἀριστοτ.* Ζ. Ἱστ., 606 α, 21-22. *Στραβ.* XVII, 803. 812. *Πλουτ.* Περὶ Ἴσιδ. καὶ Ὀσίρ., 74 (= Ἠθ. 380 f). Διοδ. I, 36, 6. Πβλ. *Ἰεζεκ.* 27, 7. *Plin.* N. H. VIII, 191.

[3]) Βλ. P. Hib. 32 (= Chrest. II, 37. 245 π. Χρ.).

[4]) Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ., 72 (=Ἠθ. 380 b). Κατὰ τὸν *Πλούταρχον* ἐπίσης (Αὐτόθ. 4.5 = 352 d-f) καὶ οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου δὲν ἔτρωγον «*μήλεια κρέατα*». Ὁ ἴδιος, ἐν τούτοις, βεβαιοῖ ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι «*βοῦν καὶ πρόβατον καὶ ἰχνεύμονα δῆλον ὅτι ὠφελείας ἕνεκα ἐτίμησαν*» (Αὐτόθ., 74=380 f). Ὅτι δὲ εἰς τὴν ἐκ τοῦ προβάτου «*ὠφέλειαν*» περιελαμβάνετο καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ἐρίου, μαρτυρεῖ καὶ ὁ *Διόδωρος* (βλ. τὴν ἑπομένην σελ., ὑποσ. 6).

[5]) XV, 11/12.

[6]) Δηλαδὴ εἰς τὸν Θηβαϊτικὸν καὶ τὸν Σαϊτικόν. Βλ. *Ἡροδ.* II, 42. *Στράβ.* XVII, 812. *Κλήμ.* Ἀλεξ., Προτρ. II, 39, 5 (σελ. 29, Staehlin). Πβλ. *Wilkinson*, Manners and Customs III, 260.

[7]) Βλ. *Wiedemann*, Aegypten, 283-284. *Montet*, Scènes de la vie privée, 155. Φαίνεται ὅτι αἱ αἶγες καὶ τὰ πρόβατα ἐχρησιμοποιοῦντο ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Πρώτης καὶ Μέσης Αὐτοκρατορίας καὶ διὰ τὴν καταβύθισιν τοῦ σπόρου τῶν δημητριακῶν εἰς τὰς μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν ὑδάτων τοῦ Νείλου σπειρομένας γαίας, ἕνεκα τῆς δυσκολίας, τὴν ὁποίαν παρουσίαζεν ἡ διὰ τοῦ ἀρότρου καλλιέργεια τοῦ πηλώδους ἐδάφους. Ἡ ἐργασία αὕτη ἀνετίθετο κατὰ τὴν Νέαν Αὐτοκρατορίαν εἰς ἀγέλας χοίρων. Βλ. *Ἡροδ.* II, 14. *Plin.* N. H. XVIII, 168. Πβλ.

Ἡ πληροφορία ἐξ ἄλλου τοῦ Τερτυλλιανοῦ [1]), καθ' ἣν οἱ Αἰγύπτιοι ἔφερον μάλλινα ἐνδύματα, ἐλέγχεται εὐκόλως ὡς ἀνακριβής. Τὰ εὑρήματα τῶν τάφων ἀποδεικνύουν τὴν σπάνιν τῆς χρήσεως τῶν μαλλίνων ὑφασμάτων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γενικὴν σχεδὸν χρῆσιν τῶν λινῶν, τὴν ὁποίαν ηὐνόει τὸ κλῖμα [2]). Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡρόδοτος [3]) καὶ ὁ Πλούταρχος [4]) παραδίδουν, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἐφόρουν κατὰ προτίμησιν λινᾶ ἐνδύματα καὶ ἀπέφευγον τὰ μάλλινα, τῶν ὁποίων, ἄλλως τε, ἡ χρῆσις ἦτο κατηγορηματικῶς ἀπηγορευμένη εἰς τοὺς ἱερεῖς [5]), τοὺς εἰσερχομένους ὁπωσδήποτε εἰς τὰ ἱερὰ καὶ εἰς τὴν περιτύλιξιν τῶν μομιῶν. Ὅθεν, τὸ ἔριον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ κύριον ἐκ τῆς προβατοτροφίας ἔσοδον διὰ τοὺς ἀρχαίους Αἰγυπτίους. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νομισθῇ, ὅτι δὲν ἐγίνετο παντελῶς χρῆσις αὐτοῦ εἰς τὴν ὑφαντουργίαν. Τοὐναντίον, καὶ αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ καὶ τὰ ἐκ τῶν τάφων εὑρήματα ἀποδεικνύουν, ὅτι ἡ ἐριουργία ἦτο ἀνέκαθεν γνωστὴ εἰς τὴν ὑφαντικὴν τῶν Αἰγυπτίων [6]).

Wilkinson, ἔνθ. ἀν. II, 390. (εἰκ. 464,4) *Klebs*, Reliefs I, 47 (εἰκ. 34). *Ermann - Ranke*, Aegypt. Leben, 517 (εἰκ. 206). *Montet*, ἔνθ. ἀν., 155 (πβλ. planche XV ἐν σελ. 184). *Jéquier*, Civilis. Egypt., 180. 293.

[1]) De pallio, 3.

[2]) Βλπ. κατωτ. Μέρος Β' Κεφ. 1ον § 1.

[3]) II, 37. 81.

[4]) Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ., 4 (=Ἠθ., 352 f).

[5]) Οἱ πάπυροι μαρτυροῦν, ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις ἴσχυεν καὶ ἐπὶ τῆς Ἑλληνο-ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Οὕτω, εἰς τὸν Γνώμονα τοῦ Ἰδίου Λόγου (=B.G.U.,V) περιέχονται διατάξεις (71. 75. 76) ὁρίζουσαι ὅτι ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς ἱερεῖς «*ἐρεᾶ ἐσθῆτι χρῆσθαι καὶ κόμην φορεῖν*». Ἐξ ἄλλου παπύρου μανθάνομεν, ὅτι ἱερεὺς Αἰγύπτιος κατηγγέλθη ὡς «*κομῶν καὶ χρώμενος ἐρεαῖς ἐσθῆσι*» (B.G.U., 16=Chrest. II, 114. 160 μ. Χρ.). Ἐκ τρίτου δὲ παπύρου πληροφορούμεθα, ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις ἐξετείνετο καὶ ἐπὶ τοῦ κατωτέρου προσωπικοῦ τῶν ἱερῶν (P. Fouad I, 10, 8-11. Πβλ. τὴν εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον ὑπὸ *O. Guéraud*). Ὁ λόγος τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης εἶναι, ὅτι τὸ ἔριον ἐθεωρεῖτο ἀκάθαρτον, ὡς περίττωμα ζωϊκόν. Βλ. *Πλουτ.*, Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ., 4. Πβλ. *Dittenberger*, Syll.[3], 735, 36. Ὁ *Ad. Ermann* θεωρεῖ ὡς ἀπώτερον λόγον τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης τὴν συμμόρφωσιν πρὸς τὰ κρατοῦντα κατὰ τὴν μεμακρυσμένην ἀρχαιότητα, ἥτις ἐγνώριζε μόνον τὰ ἐκ λίνου ὑφάσματα. (La Relig. d. Égypt., 386 σημ. 3).

[6]) Οὕτω ὁ *Ἡρόδοτος* βεβαιοῖ, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι τῶν χρόνων αὐτοῦ ἐφόρουν χιτῶνας λινοῦς καὶ ἐπ' αὐτῶν «*εἰρίνεα εἵματα ἐπαναβληδὸν φορέουσι*» (II, 81), ὁ δὲ *Διόδωρος*, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἐτίμησαν τὰ πρόβατα «*διὰ τὸ δὶς τίκτειν καὶ τοῖς ἐρίοις τὴν σκέπην ἅμα καὶ τὴν εὐσχημοσύνην περιποιεῖν*» (I, 87, 2). Τὰ ἐκ τῶν τάφων εὑρήματα ἐπιβεβαιοῦν τὰς πληροφορίας ταύτας. Ὁ *F. Petrie* εὗρεν ἐντὸς τάφου τῆς 12ης Δυναστείας τολύπην ἐρίων ἑτοίμων πρὸς νῆσιν, ἐντὸς δὲ τάφου προφαραωνικοῦ συνοικισμοῦ τεμάχιον μαλλίνου ὑφάσματος (Nagada and Ballas, 24· κατὰ *Dykmans*, Hist. écon. et soc. II, 183).

2. Συνθῆκαι τῆς ποιμνιοτροφίας εἰς τὴν Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων. Κρατικὴ φορολογία ἐπ' αὐτῆς. Δυσκολίαι ἐξευρέσεως νομῆς.

Τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ριζικῶς, ὅσον ἀφορᾷ τὴν κτηνοτροφίαν καὶ εἰδικῶς τὴν προβατοτροφίαν, μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ὄχι, διότι αἱ δυσκολίαι τῆς ἐξευρέσεως νομῆς ἐμειώθησαν κατόπιν τῆς ἀλλαγῆς τῶν κυρίων τῆς χώρας [1]). Τοὐναντίον, ὑπὸ τοὺς Πτολεμαίους ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς ἔγινεν ἐντατικωτέρα [2]), τὸ ἀρδευτικὸν σύστημα ἀνεκαινίσθη καὶ ἐβελτιώθη [3]), ἕλη ἀπεξηράνθησαν [4]) καὶ ἡ γῆ ἐκλήθη νὰ ἀποδώσῃ, ὑπὸ σύστημα αὐστηρῶς ἐκ τῶν ἄνωθεν διευθυνομένης οἰκονομίας, τὸ ἀνώτατον ὅριον τῆς δυναμικότητος αὐτῆς. Διότι ἔπρεπε νὰ ἱκανοποιήσῃ, ἐκτὸς τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ, καὶ τὰς τοῦ προσθέτου πληθυσμοῦ τῆς χώρας — τῶν νέων ἀποίκων καὶ τοῦ στρατοῦ [5]) — καὶ τὰς τοῦ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου τῶν γεωργικῶν προϊόντων (κυρίως δηλαδὴ

---

[1]) Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Νέαν Αἴγυπτον, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ καλλιέργεια τοῦ βάμβακος καὶ τοῦ σακχαροκαλάμου, εἰδῶν μεγάλης ἀποδόσεως, δὲν ἀφίνει ἀρκετὸν περιθώριον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κτηνοτροφίας, ἡ ἐφαρμοζομένη καλλιέργεια εἰς τὴν Ἀρχαίαν καὶ τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον ηὐνόει περισσότερον τὴν ποιμνιοτροφίαν. Διότι εἴτε ἐπέτρεπε τὴν σπορὰν εἰδῶν καταλλήλων πρὸς νομὴν κατὰ τὸ μεταξὺ τοῦ θερισμοῦ τῶν σιτηρῶν καὶ τῆς νέας σπορᾶς μεσολαβοῦν χρονικὸν διάστημα, εἴτε ἄφινε κατ' ἔτος μέρος γῆς χέρσον, ἕνεκα τοῦ ἐφαρμοζομένου κατὰ τριετίαν συστήματος ἀγραναπαύσεως. Πβλ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 219-239. 343-346. P. Tebt. I, Append. I σελ. 564. *Wilcken*. Archiv I (1900), 158. *Sethe-Partsch*, Dem. Urk. σελ. 12. P. Athen. 14, 18 (καὶ τὰ σχόλια ἐν σελ. 78).

[2]) Βλ. P. C. Z. 59155, 1 (256 π. Χρ.): «*Ὁ βασιλεὺς συνέτασσεν ἡμῖν διοπορῆσαι τὴν γῆν*». Πβλ. *Edgar*, Εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον καὶ P. C. Z. 59207, 36-37. *R. Johannesen*, Cl. Philol. XVII, 1923, 156-161. *Schnebel*, ἔνθ.ἀν., 145-160. *Seider*, Beitr. z. Ptolem. Verwaltungsgesch., 27-29. *Γ. Πετροπούλου*, P. Athen., 14 σελ. 77.

[3]) P. Lille, I 1 (Εἰσαγ. καὶ σχόλ.). P. Tebt. 703, 29-40 (καὶ τὰ σχόλια). Πβλ. *Schnebel*, ἔνθ. ἀν., 29-84 (ἰδίως 45-56). Préaux, Écon. royale d. Lag., 53-56. *Johnson*, Roman Egypt., 7 κ. ἑξ. *Seider*, ἔνθ. ἀν., 27-29. *Calderini*, Aegyptus I (1920), 37. 62. 189-216. *Westermann*, Cl. Philol. XV (1920), 128-130 κλπ. Βλ. τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ *Rostovtzeff*, Hellenist. World III, 1380 n. 86.

[4]) Π. χ. εἰς τὸν Ἀρσινοΐτην νομόν, τὸ σημερινὸν Φαγιούμ. Βλ. P. Fayûm, Εἰσαγ. σελ. 7-17. P. Théad., Εἰσαγ. σελ. 6-25. P. Tebt. II Append. II σελ. 349 κ.ἑξ. *Bevan*, Ptolem. Dynasty, 114-116. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 58 κ.ἑξ. 162-163. Hellenist. World I, 360-362.

[5]) Εἰς 1.500.000—2.000.000 ὑπολογίζεται ὁ μόνιμος καὶ κινητὸς πληθυσμὸς τῶν ξένων εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον. Ἐννοεῖται, ὅτι ὁ ὄγκος τοῦ μὴ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ, ὡς καὶ οἱ ὅροι τῆς διαβιώσεως αὐτοῦ, μετεβλήθησαν πολὺ κατὰ τὸ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους τῆς Ἑλληνικῆς κατοχῆς διάστημα, ἕνεκα λόγων πολιτικῶν, κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν. Βλ. *Heichelheim*, Die auswärtige Bevölkerung im Ptolemäerreich, 36 κ.ἑξ. καὶ τὰς παραπομπὰς ἐν σελ. 91 ὑποσ. 1.

τοῦ σίτου), προωρισμένας νὰ πληρώσουν κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τὰ κενὰ τοῦ Βασιλικοῦ Ταμείου[1]). Ἐπειδὴ δὲ ὄχι μόνον ἡ καλλιέργεια τοῦ σίτου ἔγινεν ἐντατικωτέρα ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων, ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν ἄλλων δημητριακῶν καὶ τῶν ἐλαιωδῶν καὶ ὑφαντικῶν φυτῶν καὶ τῆς ἀμπέλου καὶ τῶν καρποφόρων δένδρων[2]), αἱ δυσκολίαι τῆς νομῆς διὰ τὴν ποιμνιοτροφίαν ἔγιναν κατ' ἀνάγκην μεγαλύτεραι. Οἱ πάπυροι παρέχουν μέχρι τοῦδε σποραδικὰς μέν, ἀλλ' ἀρκετὰ εὐγλώττους μαρτυρίας περὶ αὐτοῦ.

Ἡ κυριωτέρα τούτων εἶναι ὅτι εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον — ἀπὸ τοῦ Φιλαδέλφου τοὐλάχιστον καὶ ἐντεῦθεν — δὲν ὑπῆρχε διὰ τοὺς κτηνοτρόφους γῆ κυριολεκτικῶς ἐλευθέρα διὰ τὴν βοσκὴν τῶν ζῴων αὐτῶν. Ὑπεχρεοῦντο οὗτοι νὰ ἀγοράσουν τὴν ἀναγκαιοῦσαν πρὸς τοῦτο νομὴν διὰ μισθώσεως γαιῶν, εἴτε ἐσπαρμένων εἰδικῶς δι' εἰδῶν νομῆς, εἴτε χέρσων, παρ' ἰδιωτῶν ἢ παρὰ τοῦ Κράτους. Καὶ ἡ μὲν παρ' ἰδιωτῶν μίσθωσις γνωρίζομεν, ὅτι ἐγίνετο, ὡς γίνεται καὶ σήμερον ἀκόμη παρ' ἡμῖν: ἐπλήρωνε δηλ. ὁ ποιμὴν κατ' «*ἄρουραν*»[3]) τὴν καθορισθεῖσαν κατόπιν συμφωνίας τιμὴν τοῦ πρὸς βοσκὴν τῶν ζῴων αὐτοῦ ἀγορασθέντος χόρτου[4]). Ἐνίοτε μάλιστα, οἱ ποιμένες ἀντὶ χόρτου ἑτοίμου ἐνοικίαζον γαίας «*πρὸς κατασπορὰν καὶ κατανομὴν προβάτων*»[5]).

Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τὴν παρὰ τοῦ Κράτους ἀγοραζομένην νομὴν δὲν γνωρίζομεν σαφῶς ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δεδομένων οὔτε τὸ εἶδος τῆς νομῆς, τὴν ὁποίαν διέθετε τὸ Κράτος, οὔτε τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐξεμίσθωνε ταύτην. Δύο πάπυροι τοῦ Ἀρσινοΐτου[6]) ἀναφέρουν, ὅτι ὁ Νομάρχης ἐξεχώρησεν εἰς ποιμένας κρατικὰς νομὰς κατ' ἰδίαν βούλησιν[7]), ἀλλὰ χωρὶς ἄλλην τινὰ διασάφησιν. Πρόκειται περὶ γῆς

---

[1]) Εἰς 10.000.000 ἀρτάβας (560.000 τόνους περίπου) ὑπολογίζει ὁ Segré (BSAA XIX, 1934, 288) τὸν κατ' ἔτος ἐξαγόμενον σῖτον ἐκ τῆς Αἰγύπτου. «Οἱ Πτολεμαῖοι ὑπῆρξαν οἱ μεγαλύτεροι ἔμποροι σιτηρῶν τοῦ κόσμου ὁλοκλήρου», γράφει ὁ *Tarn* (Hellenist. Civilis.², 165). Πβλ. καὶ ἀνωτ. σελ. 91 ὑποσ. 1.

[2]) Βλ. P. Tebt. 703, 191-211 (καὶ τὰ σχόλια). *Schnebel*, Landwirtschaft 182 κ.ἑξ. 356. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 160-171. *Johnson*, Roman Egypt, 1-7. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 274 κ.ἑξ.

[3]) Ἡ ἄρουρα ἐν Αἰγύπτῳ ἦτο ἴση πρὸς 2756 τ. μ.

[4]) Βλ. P. Mich. Z. 31, 14, 27 (255 π. Χρ.). 56, 14-21 (250 π. Χρ.). P. Tebt. 107 (112 π.Χρ.). P. Ryl. 73 (33 π. Χρ.). Πβλ. P. S. I. 400. P. C. Z. 59318. 59628, 3-5 (3ος αἰ. π. Χρ.).

[5]) Βλ. P.Osl. II, 32. Πβλ. *Schnebel*, ἔνθ. ἀν., 349 σημ. 1 (Ρωμ. ἐποχή)

[6]) P. S. I. 361, 1-2 (250 π. Χρ.). 367, 4-5 (249 π. Χρ.).

[7]) «*Ἐποίησα δὲ καὶ τοῖς Ἄραψι τὴν νομήν, καθ' ὅτι μοι ἔγραψας, ἑτέρων ἤδη ἐχόντων*» (P. S. I. 367, 4-5). Ὁ Νομάρχης εἰς τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων ἦτο ὁ οἰκονομικὸς κυρίως διοικητὴς τοῦ νομοῦ. Βλ. *Jouguet*, La vie municipale, 52-53. *Preisigke*, O. Prinz Joachim

ἐσπαρμένης ἐπὶ τούτῳ πρὸς νομὴν[1]) ἢ περὶ χέρσου; Καὶ δεδομένου τοῦ ἰδιάζοντος συστήματος κυριότητος τῆς γῆς, τοῦ ἰσχύοντος ἐν Αἰγύπτῳ[2]), περὶ ποίας γῆς ἀκρι-

---

σελ 40-43. 47-50. *Wilcken*, Grundz. I, 10-11. Rostovtzeff, A Large Estate, 153-157. Hellenist World I, 276 *Seider*, Beitr. z. Ptol. Verwaltunsgesch. 18-41 (κατάλογος τῶν γνωστῶν Νομαρχῶν ἐν σελ. 41-42).

[1]) Αἱ πρὸς νομὴν τῶν κτηνῶν προοριζόμεναι γαῖαι ἐσπείροντο διὰ χόρτου (βλ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 217 κ. ἑξ.) εἴτε μετὰ τὸν θερισμὸν τῶν σιτηρῶν, εἴτε κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἀγραναπαύσεως, ὡς ἤδη εἴπομεν (σελ. 95 ὑποσ. 1). Μέρος αὐτῶν, τὸ μεγαλύτερον, ἐδίδετο πρὸς νομὴν ἐν χλωρᾷ καταστάσει, μέρος δὲ συνεκομίζετο ὡς «*ξηρὸς χόρτος*» (βλ. παραπομπ. ἐν Preisigke, Wörterb. ἐν λ. *χόρτος*) διὰ τὴν διατροφὴν τῶν κτηνῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πλημμύρας τοῦ Νείλου καὶ δι' ἐκτάκτους ἀνάγκας. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν αἱ νομαὶ καθορίζονται εἰς τοὺς παπύρους ὑπὸ τὸν ὅρον «*τὰ χλωρὰ*» (πβλ. P. Tebt. I, Append. I, σελ. 563 κλπ.), ὡς καὶ σήμερον ἔτι παρ' ἡμῖν (*ἡ χλώρα* ἐν Νάξῳ, *ἡ χλώρη* ἐν Κρήτῃ καὶ Σίφνῳ, *τὸ χλωρίν* ἐν Πόντῳ, ἀλλαχοῦ δὲ ἡ *χλωρασιά*, ἡ *χλωρατσιά*, ἡ *χλωρακιά*, ἡ *χλωρονομή*, τὸ *χλωρονόμι*). Μετὰ τῶν χλωρῶν ἐδίδοντο πρὸς νομὴν πολλάκις καὶ τὰ σπειρόμενα μετὰ τὸν θερισμὸν τοῦ σίτου καὶ τοῦ λίνου εἴδη ψυχανθῶν (ἄρακος, ὄλυρα κλπ.), τὰ χαρακτηριζόμενα ὑπὸ τὸν γενικὸν ὅρον «*ἐπίσπορα*» (βλ. P. Tebt. 27, 54-56. 71-74). Αἱ νομαὶ τῆς ἀκαλλιεργήτου χώρας διακρίνονται τῶν «χλωρῶν» χαρακτηριζόμεναι ὡς «*χερσονομαί*». Ἀναλόγως δὲ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἔτους αἱ νομαὶ διακρίνονται εἰς «*θερινὰς*» καὶ «*χειμερινάς*». Πβλ. B. G. U., 1894, 8 (157 π. Χρ.). P. Fay. 42a verso VI, 6. P. Oxy. 810. 1686, 10. P. Lond. 842, 12. (σελ. 141) P. Jand. 28, 5 (ὅλοι τοῦ 2ου αἰ. μ. Χρ.).

[2]) Εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ὁ Βασιλεὺς—Θεός, νόμιμος διάδοχος τῶν Φαραώ, ἔχει τὴν κυριότητα ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ ἐδάφους τῆς χώρας, καλλιεργουμένου ἢ μή. Τὸ μέρος τῆς γῆς τὸ καλλιεργούμενον ὑπὸ ἰδιωτῶν ἢ ὑπὸ τῶν ἱερέων νομικῶς ἐθεωρεῖτο ὡς παραχωρηθὲν εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Οὕτω, ὁλόκληρος ἡ γῆ τῆς Αἰγύπτου διεκρίνετο 1) εἰς τὴν «*βασιλικὴν γῆν*», τὸ μέρος δηλαδὴ τὸ ὁποῖον ἐξεμεταλλεύετο ἀπ' εὐθείας ὁ βασιλεὺς διὰ τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων, καὶ 2) τὴν «*γῆν ἐν ἀφέσει*», τὸ ἀφεθὲν δηλαδὴ μονίμως πρὸς καλλιέργειαν εἰς τρίτους. Τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος διεκρίνετο πάλιν, ἀναλόγως τῆς ἰδιότητος τῶν προσώπων εἰς ἃ παρεχωρήθη, εἰς τρεῖς εἰδικωτέρας κατηγορίας: 1) τὴν «*ἱερὰν γῆν*», καλλιεργουμένην ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ προωρισμένην νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀνάγκας τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἱερῶν τῆς χώρας καὶ τὰς τῆς λατρείας τῶν Θεῶν καὶ τῶν Βασιλέων· 2) «*τὴν κληρουχικὴν γῆν*», τὴν ἐκχωρηθεῖσαν πρὸς καλλιέργειαν κατὰ τὸ Ἀθηναϊκὸν σύστημα εἰς «*κληρούχους*», ἐγκατασταθέντας εἰς τὴν χώραν μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου (στρατιωτικοὺς κυρίως), ἀργότερον δὲ καὶ εἰς ἰθαγενεῖς ὑπηρετοῦντας εἰς τὸν βασιλικὸν στρατόν· 3) τὴν «*γῆν ἐν δωρεᾷ*», μεγάλα δηλαδὴ τεμάχια γῆς παραχωρηθέντα κατὰ καιροὺς ὑπὸ τῶν βασιλέων εἰς σημαίνοντα πρόσωπα (συνήθως ἀνωτάτους ἀξιωματούχους τοῦ Κράτους). Ἡ νομικὴ κυριότης ἐπὶ τῆς γῆς «ἐν ἀφέσει» ἐποικίλλεν, ἐννοεῖται, κατὰ κατηγορίας καὶ ἐποχάς. Ἐκτὸς αὐτῆς ὑπῆρχε καὶ ἡ «*γῆ ἰδιόκτητος*», τῆς ὁποίας ὁ καθορισμὸς ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως παρουσιάζει εἰσέτι δυσκολίας. (Κατὰ τὸν Rostovtzeff πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον ἐχαρακτηρίζοντο τὰ οἰκόπεδα καὶ οἱ πεφυτευμένοι ἀγροί, ἄμπελοι, κῆποι

βῶς πρόκειται; Ποία ἡ μορφὴ καὶ ἡ διάρκεια τῆς μισθώσεως καὶ πῶς εἰσεπράττετο τὸ μίσθωμα; Εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὰ ἑπόμενα.

Τρεῖς ἄλλοι πάπυροι τῆς αὐτῆς ἐποχῆς [1]) περιέχουν διαταγὰς τῆς ἁρμοδίας κρατικῆς ἀρχῆς πρὸς τὸν προϊστάμενον τῆς χωροφυλακῆς χωρίου τοῦ Ὀξυρυγχίτου νομοῦ [2]). Εἰς τὸν πρῶτον γίνεται λόγος «*περὶ τῆς λογείας τῶν χλωρῶν*», συνιστᾶται δὲ εἰς τὸν παραλήπτην νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν εἴσπραξιν τῶν πρὸς τὸ Κράτος ὀφειλομένων ἐκ τούτων ἀπὸ τοὺς «*πρὸς ἀργύριον ἠγορακότας*». Οἱ δύο ἄλλοι περιλαμβάνουν κατάλογον ὀνομαστικὸν τῶν κτηνοτρόφων, «*οἳ κατανενεμήκασιν ἐκ τῆς βασιλικῆς γῆς τῆς ἐν τῇ κάτω τοπαρχίᾳ*», μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατανεμηθεισῶν ἀρουρῶν καὶ τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ, ὅπερ ἕκαστος ὀφείλει εἰς τὸ Κράτος διὰ τοῦτο, διατάσσεται δὲ ὁ παραλήπτης νὰ προσπαθήσῃ «*ὡς ἀσφαλέστατα διεγγυῆσαι, ὅπως μηθὲν διάπτωμα ἐξ ὑστέρου γένηται*».

Εἶναι φανερόν, ὅτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ φόρου, τὸν ὁποῖον κατέβαλλον εἰς τὸ Κράτος οἱ κτηνοτρόφοι διὰ καταναλωθεῖσαν ὑπὸ τῶν ζῴων αὐτῶν χλωρὰν νομὴν καὶ περὶ τῶν φροντίδων, τὰς ὁποίας ἐλάμβανον αἱ κρατικαὶ ὑπηρεσίαι διὰ τὴν ἀσφαλῆ εἴσπραξιν τῶν ἐξ αὐτοῦ ὀφειλομένων. Οἱ ἐκδόται τῶν παπύρων ὑπέθεσαν, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ φόρου, ὅστις εἶναι γνωστὸς

κλπ.). Βλ. *Rostovtzeff*, Kolonat, 1-84 JEA VI (1920), 165-167. 173. Hellenist. World I, 276 κ.ἑξ. *Wilcken*, Grundz. 1, 270-286. *Grenfell-Hunt*, P. Tebt. I Append. I. *Bouché-Leclercq*, Hist. d. Lag. III, 178-236. *Tarn*, Hellenist. Civilis.[2] 163-164. *Heichelheim*, RE suppl. IV ἄρθρ. *Domänen*, σελ. 233. *Westermann*, Cl. Philol. XV (1920), 20-22. Εἰδικῶς δὲ 1) περὶ μὲν τῆς ἱερᾶς γῆς, *W. Otto*, Priester u. Tempel I, 262-282, 2) περὶ τῆς κληρουχικῆς γῆς, *Lesquier*, Instit. mil. d. Lag., Κεφ. II, VI, VII, *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 463-480. *Kiessling*, Actes du V Congrès de Papyrol. 213 κ. ἑξ., καὶ 3) περὶ τῆς γῆς ἐν δωρεᾷ *Rostovtzeff*, A Large Estate, 42-5.,5 142-146. Hellenist. World I, 289. *Préaux*, ἔνθ. ἀν., 17-19. (Ἡ βιβλιογρ. εἶναι ἤδη συγκεντρωμένη παρὰ *Taubenschlag*, The Law of Greco-Roman Egypt, 175-180).

[1]) P. Hib. 51. 52. 53 (245 π. Χρ.). Πβλ. καὶ P. Petr. III, 71 (248 π. Χρ.), ἔνθα ὁ λόγος εἶναι ἐπίσης περὶ «λόγου χλωρῶν» (πβλ. *Wilcken*, Archiv IV, 1908, 183).

[2]) Τὸν «*ἀρχιφυλακίτην κώμης*» ὀνομαζόμενον. Εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ὑπῆρχεν ἰδιαίτερον ἀστυνομικὸν σῶμα, οἱ «*φυλακῖται*», οἵτινες ἦσαν τὰ ἐκτελεστικὰ ὄργανα τῶν ἀρχῶν τοῦ Κράτους. Οἱ ὁπλοῖ «φυλακῖται» ἦσαν κατὰ κανόνα ἰθαγενεῖς. Ὁ πρῶτος μετὰ τὸν φυλακίτην βαθμὸς ἦτο ὁ «ἀρχιφυλακίτης», ὑπὲρ τὸν ὁποῖον ἵσταντο οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ σώματος, οἱ «*ἐπιστάται τῶν φυλακιτῶν*», Ἕλληνες κατὰ κανόνα. Ἡ διαφορὰ βαθμοῦ μεταξὺ τῶν τελευταίων διεκρίνετο ἐκ τῆς δικαιοδοσίας, ἣν εἶχεν ἕκαστος (κώμη, τόπος, πόλις, νομός). Πβλ. *Jouguet*, La vie municipale, 60. *Bouché-Leclercq*, Hist. d. Lag. IV, 56 κ. ἑξ. *Wilcken*, Ostr., 402. Grundz., 411-413. *Lesquier*, ἔνθ. ἀν. 216-217. *Bevan*, Ptolem. Dynasty, 163.

ἄλλοθεν ὑπὸ τὸν ὅρον «*ἐννόμιον*» ἢ «*εἰς τὰς νομὰς*» καὶ κατεβάλλετο ὑπὸ τῶν κτηνοτρόφων ἔναντι τοῦ δικαιώματος τῆς νομῆς τῶν κτηνῶν εἰς τὰς κρατικὰς νομάς[1]). Τὸ ζήτημα γίνεται οὕτω συγκεκριμένον: «*τὸ ἐννόμιον*» εἶναι ὁ αὐτὸς φόρος πρὸς τὸν χαρακτηριζόμενον διὰ τοῦ ὅρου «*εἰς τὰς νομάς*», καταβάλλονται δὲ ἀμφότεροι ὡς ἀντίτιμον νομῶν; ἢ ἑκάτερος τούτων εἶναι διάφορος φόρος καὶ εἰσπράττεται ὑπὸ τοῦ Κράτους διὰ διάφορον εἰς ἑκάστην περίπτωσιν λόγον;

Ἴδωμεν πρῶτον τί εἶναι γνωστὸν περὶ τοῦ «ἐννομίου» εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δεδομένων εἶναι βέβαιον, ἐν πρώτοις, ὅτι πάντες οἱ ἰδιοκτῆται κτηνῶν ὑπεχρεοῦντο[2]) εἰς τὴν καταβολὴν τοῦ ἐννομίου. Ἡ κάτωθι παράγραφος τοῦ ὑπ' ἀρ. 703 παπύρου τῆς Τεπτύνεως, ὅστις εἶναι λίαν διδακτικὸς ἐπὶ τοῦ ὅλου οἰκονομικοῦ συστήματος τῶν Πτολεμαίων, δίδει ἀρκετὰ σαφεῖς πλη-

---

[1]) Βλ. P. Hib. 51, 2 σχόλ. 52, εἰσαγ. Πβλ. *Plaumann* ἐν P. Grad. 8, εἰσαγ.

[2]) Rev. Laws fr. 1-6 (ἀτυχῶς λίαν ἐφθαρμένα). Πβλ. *Grenfell*, αὐτόθ. σ. 176. (*Wilcken*, Archiv XII, 1932, 222 ὑποσ. 1). *Lesquier*, Instit. mil. d. Lag., 215. *Wilcken*, Ostr., 191/192. 265. *Rostovtzeff*, Hell. World I, 295. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 225-227. *Wallace*, Taxation, 86-88. *S. Avogadro*, Aegyptus XIV, 1934, 293 κ. ἑξ. Εἰς τοὺς παπύρους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς ἀναφέρεται τὸ «ἐννόμιον», γενικῶς μὲν ἐν P. Hib. 131. P. C. Z. 59206, 30, 46, 49. 59634, 7. P. S. I. 509, 7. P. Petr. III, 37 (b) verso. 72 (d) 4, 7. 112 verso I, 23. P. Tebt. 703, 165. 1072 I, 1, 4, 12. P. Gur. 13. O. W. 324. 325. 1510. 1620. O. Tait I 1, 49. (117;). 119. 4, 4.0. Edf. 231. S. B. 1093. 4326· εἰδικῶς δὲ καθοριζόμενον ἐννόμιον: α) προβάτων: P. S. I. 368, 4. (πβλ. 626). P. Pet. III, 109, *saepe*. O. Tait I 1, 115. 116. 2, 21. 4, 9. β) αἰγῶν: P. S. I. 368, 2, 21, 22. 386, 26, 35. verso 43, 45. γ) καμήλων: B. G. U. 1351-1353. δ) χοίρων: P. Lond. Inv. 2097 (κατὰ *Rostovtzeff*, A Large Estate, 110). Διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν βλ. P. Hamb. 40 (σελ. 183). P. Ryl. II, 213, 9, σχόλ. ἐν σελ. 314. Εἰς τὸ O. W. 319,3 γίνεται μνεία «*ἐννομίου κτη(νῶν)*». Ἡ *Cl. Préaux* ὑποθέτει, ὅτι πρόκειται περὶ ἐννομίου *βοῶν*, μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ὑπὸ τὸν ὅρον «κτήνη ἐννοοῦνται πιθανῶς τὰ βοοειδῆ» (Écon. royale d. Lag., 225). Τοῦτο ὅμως εἶναι ἥκιστα πιθανόν, διότι: 1ον κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχήν, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν, *κτῆνος* ἐσήμαινε οἱονδήποτε ζῷον κατοικίδιον. Ὁ P. Petr. III, 26, 5-6 συμπληρούμενος καθορίζει σαφῶς τὸ πρᾶγμα· «*Ἐὰν ἐμβῇ βοῦς ἢ ὑποζύγιον ἢ πρόβατον ἢ ἄλλο τι τῶν [κτη]νῶν . . .*» (Λέγεται μὲν σήμερον ἰδιωματικῶς ἐνιαχοῦ τῆς Ν. Ἑλληνικῆς, ὡς ἐν Πόντῳ καὶ Καππαδοκίᾳ *χτῆνον, χτῆνο* ἢ *χτηνό*, ἡ «ἀγελάς», κατὰ τὸ κατ' ἐξοχὴν σχῆμα, λέγεται ὅμως ἀλλαχοῦ, ὡς ἐν Κύπρῳ, Βιθυνίᾳ, Μυκόνῳ, Σύρῳ, *χτηνὸν-χτηνό* ἢ *κτηνὸ* ὁ «ὄνος» ἢ ὁ «ἡμίονος» ἢ τὸ «ὑποζύγιον» καὶ «*χκηνὲ*» ἡ «αἶξ» ἐν Τσακωνίᾳ. Ἀλλὰ ἡ λέξις διετήρησε πολλαχοῦ τὴν ἀρχαίαν σημασίαν τοῦ «κατοικιδίου ζῴου» γενικῶς ὑπὸ τύπον *χτηνό* ἐν Κύθνῳ καὶ Προποντίδι, *τὰ χτηνὰ* ἐν Κύπρῳ, *κτ'νὰ* ἐν Ἄνδρῳ, Τήνῳ, *κτηνὰ* ἐν Ἀν. Θρᾴκῃ καὶ *φτηνὸ* ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ)· 2ον εἰς τὸν P. S. I. 509 (3ος αἰ. π. Χρ.) οἱ ἰδιοκτῆται βοῶν καταβάλλουν μόνον «*φυλακιτικὸν βοῶν*» (περὶ τοῦ φόρου τούτου βλ. κατωτ.) εἰς τὸν ἐνοικιαστὴν τοῦ ἐννομίου τέλους. Πβλ. καὶ P. Tebt. 703, 165-175. Οἱ Πτολεμαῖοι, ἄλλως τε, ἐδείκνυον ἰδιαιτέραν εὔνοιαν πρὸς τοὺς κατόχους γεωργικῶν κτηνῶν διὰ λόγους εὐνοήτους (βλ. P. Tebt. 27, 55-56).

ροφορίας περὶ τοῦ ἐννομίου. Γράφει ὁ ***Διοικητὴς*** πρὸς τοὺς ***οἰκονόμους*** τῶν νομῶν:[1]) *Οὔσης δὲ καὶ τῆς κατὰ τ[ὸ] ἐννόμιον προσόδου ἐν ταῖς πρώταις, μάλι[σ]τα ἂν εἰς ἐπίδοσιν ἔλθο[ι], εἰ τὴν ἀναγραφὴν ἀπὸ τοῦ βελτίστου [ποιή]σα⟨ι⟩σθε· εὐφυέστατος δὲ ὁ καιρὸς ἐστὶν τῷ περὶ τ[αῦ]τ' ὄντι περὶ τὸμ Μεσορὴ μῆνα· ἐγ γὰρ τούτῳ[ι] τῆ[ς πάσης] χώρας ἐπεχομένης ὑπὸ τῶν ὑδάτω[ν] σ[υ]μβαίνει τοὺς κτηνοτρόφ[ο]υς εἰς τοὺς ὑψηλοτάτους τόπους ἀποστεῖλ[αι τὴν] λε[ί]αν, οὐκ ἐχόντων ἐξουσίαν εἰς ἄλ[λους τό]πους διαρρίπτειν (στ. 165-174).*

Τρία τινὰ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ συμπεράνωμεν ἐντεῦθεν: 1ον ὅτι ὁ φόρος τοῦ ἐννομίου ἀπετέλει διὰ τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων μίαν τῶν σπουδαιοτέρων προσόδων. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ κτηνοτροφία ἐν γένει εἶχε προσλάβει μεγάλην ἀνάπτυξιν εἰς τὴν χώραν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν· 2ον ὅτι ἡ καταβολὴ τοῦ ἐννομίου ἐγίνετο ἐπὶ τῇ βάσει «*ἀναγραφῆς*» τῶν κτηνῶν, τὴν ὁποίαν ἐνήργει τὸ Κράτος

---

[1] Κατὰ *Rostovtzeff*, εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον. «*Διοικητὴς*» εἰς τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων (καὶ ἀλλαχοῦ) ἦτο ὁ προϊστάμενος τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Κράτους, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν τῆς σήμερον. ἂν καὶ ὁ παραλληλισμὸς οὗτος δὲν εἶναι ἱστορικῶς ἀκριβής. Διότι τὸ ἐν ἰσχύι εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον σύστημα τῆς αὐστηρῶς ἐκ τῶν ἄνω διευθυνομένης οἰκονομίας (ὁ *Rostovtzeff* τὸ χαρακτηρίζει ἐπιγραμματικῶς: «Τὰ πάντα διὰ τὸ Κράτος καὶ διὰ τοῦ Κράτους»: JEA VI, 1920, 171. Πβλ. καὶ *Ἀνδρεάδην*, ΠΑΑ 2, 207-210) παρεῖχεν εἰς τὸν «Διοικητὴν» ἐξουσίαν καὶ δικαιοδοσίαν μεγαλυτέρας τῆς τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν οἱουδήποτε συγχρόνου Κράτους. Πρῶτος γνωστὸς *Διοικητὴς* ὑπῆρξεν ὁ πολὺς *Ἀπολλώνιος* ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου, ἄνθρωπος ἐξαιρετικῆς ἱκανότητος καὶ δραστηριότητος καὶ ὁ κύριος ὀργανωτὴς τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ φορολογικοῦ συστήματος τῶν Πτολεμαίων. Βλ. *Edgar*, P. Mich. Z., Εἰσαγ. σελ. 5-15. *H. Maspero*, Financ. d. Lag., 177-182. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 13-23. Hellenist. World I, 269. *Grier*, Account. in the Z. P., 1-6. *Seider*, Beit. z. Ptol. Verwaltungsgesch. 43 κ. ἑξ. (κατάλογος τῶν γνωστῶν Διοικητῶν ἐν σελ. 73). Πβλ. καὶ *Preisigke*, Fachwört. ἐν λ. *Διοικητής*. Ἀφ' ἑτέρου, ὁ *οἰκονόμος* ἦτο κρατικὸς οἰκονομικὸς ὑπάλληλος ὑπὸ τὸν Διοικητήν, προϊστάμενος τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ νομοῦ ἢ τῆς ἐπαρχίας (ἢ τοπαρχίας, μερίδος), ἀλλὰ καὶ προϊστάμενος ὡρισμένης ὑπηρεσίας ἀνεξαρτήτως τόπου. Διὰ τοῦτο ἡ λέξις εἰς τοὺς παπύρους ἔχει διάφορον περιεχόμενον καθοριζόμενον ἑκάστοτε ὑπὸ τῶν συμφραζομένων (ὑπάρχει *οἰκονόμος νομοῦ, τοπαρχίας, μερίδος, κώμης*, ἀλλὰ καὶ *οἰκονόμος σιτικῶν, ἀργυρικῶν, βασιλικῆς γῆς, τοῦ Βασιλέως* ἢ καὶ *οἰκονόμος τοῦ ἱεροῦ, τοῦ θιάσου*, ὡς καὶ *οἰκονόμος* ἁπλῶς, ὡς διαχειριστὴς ἰδιωτικῆς περιουσίας). Ἐὰν ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος P. Tebt. 703 ἀπευθύνεται πράγματι εἰς τοὺς οἰκονόμους τοῦ Κράτους, περιέχει, αὐτὸς μόνος, πληθὺν πληροφοριῶν περὶ τῶν πολλαπλῶν καθηκόντων τῶν οἰκονόμων κατὰ τὸν 3ον αἰ. π. Χρ. Πβλ. *Preisigke*, Fachwört. ἐν λ. O. Prinz Joachim σελ. 52-55. Klio VII (1907), 261-262. *Wilcken*, Grundz., 150-151. U.P.Z. 56, Εἰσαγ. *Maspero*, ἔνθ. ἀν., 186-194. *Steiner*, Der Fiscus d. Ptol., 2 κ. ἑξ. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 148-150. Hellenist. World III, 1716 (πβλ. Index I ἐν λ. Oeconomi in Egypt).

κατ' ἔτος διὰ τῶν ὀργάνων του [1]· 3ον ὅτι τὰ ζῷα ἐνέμοντο ἐντὸς καθωρισμένης περιφερείας, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐξέλθουν οὔτε κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πλημμύρας τοῦ Νείλου.

Ἐπὶ τοῦ πρώτου συμπεράσματος δὲν θὰ ἐκταθῶμεν ἐδῶ περισσότερον, διότι καὶ ὑπ' ἄλλων ἔχει ἱκανῶς ἐξετασθῆ [2]) καὶ ἡμεῖς θὰ εἴπωμεν ὀλίγα κατωτέρω προκειμένου περὶ τῆς προβατοτροφίας καὶ αἰγοτροφίας. Τὰ δύο ὅμως ἄλλα σημεῖα ἔχουν ἀνάγκην διασαφήσεως, διότι γεννοῦν περισσοτέρας τῆς μιᾶς ἀπορίας. Ἡ πρώτη π.χ. εἶναι: τί ἦτο ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸν πάπυρον «*ἀναγραφὴ τῆς λείας*»;

Ὁ ὅρος «*ἀναγραφὴ*» χρησιμοποιεῖται εἰς τὸν ἴδιον πάπυρον προκειμένου περὶ τῆς ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας ὑπηρεσίας καταγραφῆς «*τῶν ἐν τῇ γεωργίᾳ ὑπαρχόντων βασιλικῶν τε καὶ ἰδιωτικῶν κτηνῶν*» (στ. 63-65). Εἰς τὴν περικοπὴν ὅμως, περὶ τῆς ὁποίας πραγματευόμεθα ἐδῶ, εἶναι προφανές, ὅτι ὁ γράφων ἐννοεῖ τὴν ἀπαρίθμησιν καὶ καταγραφὴν ὅλων τῶν κτηνῶν πιθανῶς, κυρίως ὅμως τῶν ποιμνίων τῶν μικρῶν ζῴων, διότι ἐκεῖθεν ἀσφαλῶς ἀναμένει νὰ «*ἔλθῃ εἰς ἐπίδοσιν*», νὰ αὐξηθῇ δηλαδὴ τὸ ἔσοδον τοῦ ἐννομίου. Γνωρίζομεν, ἀφ' ἑτέρου, ἐξ ἄλλων δεδομένων, ὅτι ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ ἐννομίου φόρου, τὸν ὁποῖον ἔκαστος κτηνοτρόφος κατέβαλλε κατ' ἔτος εἰς τὸ δημόσιον, ἐγίνετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς «*ἀπογραφῆς*» [3]), τῆς δηλώσεως

[1]) Ἡ ἀπὸ μέρους τοῦ Κράτους ἀπογραφὴ τῶν κτηνῶν διὰ λόγους φορολογικοὺς ἐγίνετο ἀρχαιόθεν εἰς τὴν Αἴγυπτον. Κατὰ τὴν πρώτην Αὐτοκρατορίαν, ὅτε ἡ κτηνοτροφία ἀπετέλει ἀσφαλῶς τὴν μεγαλυτέραν πηγὴν πλούτου διὰ τὴν χώραν, τὸ Κράτος ἐνήργει ἀνελλιπῶς γενικὴν ἀπογραφὴν τῶν κτηνῶν κατὰ διετίαν. Ἀπὸ τῆς μέσης ὅμως Αὐτοκρατορίας καὶ ἐντεῦθεν, ἐφ' ὅσον προχωρεῖ ἡ συστηματικὴ ἐκχέρσωσις καὶ τεχνητὴ ἄρδευσις τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ καλλιέργεια αὐτοῦ (διὰ σιτηρῶν ἰδίως), ἐλαττοῦνται αἱ δυνατότητες τῆς ἀσκήσεως τῆς κτηνοτροφίας εἰς μεγάλην κλίμακα. Ἡ προϊοῦσα δ' ἐλάττωσις αὐτῆς ἀπέβη τόσον σημαντική, ὥστε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Νέας Αὐτοκρατορίας μόλις μνημονεύονται μεγάλαι ἀπογραφαὶ κτηνῶν ἐκ μέρους τοῦ Κράτους. Βλ. *Montet*, Scènes de la vie privée, 126 κ. ἑξ. *Jéquier*, Civilis. Egypt., 178/179. 225. 292/293.

[2]) Πβλ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 316-341. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 207-223. *Rostovtzeff*. P. Tebt. 703, 63-70, σχόλ. JEA VI (1920), 173-175. Hellenist World, I, 292-294.

[3]) Ἐπὶ τῶν ἀπογραφῶν γενικῶς εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον πάσης τῆς ἰδιωτικῆς περιουσίας, ἀκινήτου καὶ κινητῆς, καὶ τοῦ πληθυσμοῦ βλ. *Preisigke*, Girowesen, 369 κ. ἑξ. *Wilcken*, Grundz., 173 κ. ἑξ. *Préaux*, O. Wilb. 3, εἰσαγ. *Wallace*, Taxation, Index ἐν λ. *ἀπογραφή*. *S. Avogadro*, Aegyptus XV (1935), 131 κ. ἑξ. Ὡς πρὸς τὰς ἀπογραφὰς προβάτων εἰδικῶς, βλ. *Avogadro* ἔνθ. ἀν., 81 κ. ἑξ. *Liebesny*, Aegyptus XVI (1936), 257. Πβλ. Rev. Laws fr.: 2 d 1 καὶ 2. Εἰς τὸν ὑπὸ τῆς *S. Avogadro* καταρτισθέντα πίνακα παπύρων, ἀναφερομένων εἰς ἀπογραφὰς προβάτων καὶ αἰγῶν (P. Petr. III, 72 (b) = Chrest. I, 242. P. Dém. de Lille I, 12-20 = S. B. 6314-6318. P. Hib. 33 = Chrest. I, 243. P. Fankf. 5) πρέπει νὰ προστεθῇ τὸ O. Wilb. 3 (152 π. Χρ.). Πβλ. καὶ P. S. I. 626 verso, ἔνθα πρόκειται πιθανῶς περὶ ἀπογραφῆς προβάτων ἐπίσης.

δηλαδή, τὴν ὁποίαν ὑπεχρεοῦτο νὰ ὑποβάλῃ κατ' ἔτος εἰς τὴν ἁρμοδίαν ὑπηρεσίαν[1]) ὁ ἴδιος καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ κατέγραφε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ εἶδος τῶν ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένων ζῴων. Ἡ ἀναγραφὴ ἑπομένως, τὴν ὁποίαν λαμβάνει τὴν ἐντολὴν νὰ ἐνεργήσῃ ὁ ἁρμόδιος ὑπάλληλος κατὰ τὸν μῆνα τοῦ ἔτους, καθ' ὃν ἡ πλήμμυρα τοῦ ποταμοῦ εὑρίσκεται εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον, πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν σημασίαν τοῦ ἐλέγχου τῶν ὑποβληθεισῶν ἀπογραφῶν καὶ τὴν μετὰ τὴν ἐπαλήθευσιν αὐτῶν καταγραφὴν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζῴων ἐπισήμως[2]) εἰς εἰδικὸν βιβλίον πρὸς ἀποφυγὴν πάσης λαθροχειρίας. Δυστυχῶς δὲν ἔχομεν ἄλλην σαφεστέραν μαρτυρίαν ἐκ τῆς Πτολεμαϊκῆς περιόδου περὶ τῆς ἐκ μέρους τῆς κρατικῆς ὑπηρεσίας ἀπαριθμήσεως καὶ καταγραφῆς τῶν ὑπαρχόντων κτηνῶν καὶ δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς πῶς καὶ ὑπὸ ποίων ἐγίνετο. Ὁπωσδήποτε, καίτοι ἡ συμπλήρωσις τοῦ κειμένου εἰς τὸν στ. 168/169: «*τῷ περὶ τ[αῦ]τ᾽ ὄντι*» δὲν εἶναι ἀσφαλὴς καὶ δὲν ἱκανοποιεῖ οὔτε τὸν ἐκδότην τοῦ παπύρου, τὸ νόημα αὐτοῦ εἶναι σαφές, νομίζομεν: Κρατικοὶ ὑπάλληλοι ἦσαν ἐντεταλμένοι νὰ ἐνεργοῦν τὸν ἔλεγχον αὐτὸν κατ' ἔτος. Εἶναι, ἄλλως τε, γνωστὸν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῶν Πτολεμαίων ποίας ἐνδελεχεῖς φροντίδας κατέβαλλον οὗτοι, ὄχι μόνον διὰ τὴν φορολογίαν παντὸς ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ φορολογηθῇ, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς εἰσπράξεως τῶν ἐπιβαλλομένων φόρων. Ἐλάμβανον ὅλα τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, ὥστε νὰ εἶναι ἐξησφαλισμένοι ἀπὸ πάσης διαφυγῆς φόρων[3]).

Ἐκ τοῦ ὀνόματος ἄλλου φόρου, ὅστις ἀπαντᾷ εἰς τοὺς παπύρους ὑπὸ τὸν ὅρον «*ἀριθμητικὸν*»[4]) ὑπέθεσαν[5]), ὅτι ὑπῆρχον ἰδιαίτεροι ὑπάλληλοι τοῦ Κράτους, «*οἱ ἀριθμηταί*», ἐπιφορτισμένοι εἰδικῶς μὲ τὴν καταμέτρησιν τῶν κτηνῶν[6]). Ὁ P.

---

[1]) Ἐπ' αὐτοῦ βλ. *Avogadro*, ἔνθ' ἀν. 141 κ. ἑξ.

[2]) Αὐτὸ κυρίως σημαίνει ὁ ὅρος «*ἀναγραφή*». Βλ. *Wilcken* U. P. Z. 14, 52, σχόλ. ἐν σελ. 161. 119 16, σχόλ. ἐν σελ. 559. Περὶ δὲ τῆς σημασίας αὐτοῦ ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως καὶ τῶν ἀναγκαίων κατὰ καιροὺς διατυπώσεων βλ. τὴν ἀνακεφαλαιωτικὴν μελέτην τοῦ U. Wilcken ἐν U. P. Z. 126, εἰσαγ. σελ 601, ἔνθα καὶ ἡ προηγουμένη βιβλιογραφία. Πβλ. καὶ Ant. Schwarz ἐν Actes du Ve Congrès de papyrologie, 399-401. Ὁ ὅρος «ἀναγραφὴ» χρησιμοποιεῖται εἰς τοὺς παπύρους προκειμένου καὶ περὶ ἀπαριθμήσεως κτηνῶν πρὸς ἰδιωτικὴν χρῆσιν. Βλ. S. B. 6812. Πβλ. P. C. Z. 59166. 59394.

[3]) Οἱ Rev. Laws εἶναι λίαν διδακτικοὶ ἐπ' αὐτοῦ. Βλ. τὰ ἐπανεκδοθέντα κεφάλαια αὐτῶν ὑπὸ *Wilcken* ἐν Chresth. I, 181. 249. 258 καὶ 299, ὑπὸ *Hunt-Edgar* ἐν S. P. II 203. Πβλ. *Wilcken*, Gründz., 4. U. P. Z. I, 112 καὶ σχόλ. ἐν σ. 512 κ.ἑξ. *Rostovtzeff* ἐν JEA VI(1920), 171.

[4]) Περὶ αὐτοῦ βλ. *Wallace*, Taxation, 176-180. Περὶ τῆς κατὰ τὴν Ρωμ. περίοδον «*ἐξαριθμήσεως*» τῶν κτηνῶν ὑπὸ τοῦ Κράτους βλ. αὐτόθ. σ. 84.

[5]) Βλ. *Wilcken*, Ostr., 351. *Schwahn* ἐν RE ἄρθρ. *τέλη* σελ. 298-299.

[6]) Καὶ παρ' ἡμῖν, ὅταν πρὸ ἐτῶν τὸ Κράτος εἶχεν ἐπιβάλει φόρον ἐπὶ τῶν αἰγοπροβάτων καὶ χοίρων (βλ. Κωδικοποίησιν αὐτοῦ ἐν «Κώδ. Ἀμεσ. Φορολογ. τεῦχος τρίτον. Μέρος

Lond. III, 1171 (σελ. 177· τοῦ 8 π. Χρ.), εἰς τὸν ὁποῖον τὸ ἀριθμητικὸν φαίνεται καταβαλλόμενον εὐθὺς μετὰ τὸ ἐννόμιον καὶ ὑπολογίζεται μετ' αὐτοῦ (στ. 14-16), ἐφάνη ὅτι συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ πρόκειται, ὡς ὑποστηρίζουν ἄλλοι[1]), περὶ ἁπλῆς συμπτώσεως. Διὰ τοῦτο ἡ ὕπαρξις τῶν «*ἀριθμητῶν*», ἐλεγκτῶν τῆς ἐπὶ τῶν κτηνῶν φορολογίας, δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ μετὰ πειθανάγκης διὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον.

Περισσότερον ἐνδιαφέρον καὶ διδακτικὸν ἐπὶ τοῦ κρατοῦντος συστήματος ἀπογραφῆς τῶν κτηνῶν εἶναι τὸ κείμενον ἄλλου παπύρου, εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται λόγος περὶ τῶν ἐπιβαλλομένων διατυπώσεων διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν εἰς τὸ Κράτος ὀφειλομένων φόρων παρὰ τῶν κατόχων κτηνῶν καὶ δούλων. Πρόκειται περὶ βασιλικοῦ προστάγματος Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου, ρυθμίζοντος τὰς διατυπώσεις ταύτας καὶ τὰς ἐπιβαλλομένας κατὰ τῶν τυχὸν παραβατῶν ποινὰς διὰ τοὺς ἰδιοκτήτας κτηνῶν καὶ δουλικῶν σωμάτων, τοὺς κατοικοῦντας εἰς τὰς ἐκτὸς τῆς Αἰγύπτου ἐπαρχίας, συγκεκριμένως δὲ τὰς «*ὑπαρχίας*» τῆς Κοίλης Συρίας καὶ Φοινίκης[2]). Ὁ πάπυρος ἔφθασε δυστυχῶς μέχρις ἡμῶν ἐν κακῇ καταστάσει, ἰδίως τὸ πρῶτον μέρος αὐτοῦ, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν φορολογίαν τῶν μικρῶν ζῴων, αἱ δὲ γενόμεναι ὑπὸ τοῦ ἐκδότου συμπληρώσεις τοῦ κειμένου δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλεῖς. Θὰ προσπαθήσωμεν, ἐν τούτοις, νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τοῦ κειμένου τούτου, τὸ ὁποῖον παραθέτομεν συμπεπληρωμένον κατὰ τὸ δυνατόν[3]), τὰ προφανῶς θετικὰ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀπογραφῆς τῶν ζῴων συμπεράσματα.

ἀπογράφε]σθαι πρὸς τὸν ἐν [ἑ]κάστῃ ὑπαρχείᾳ· [οἰκο]νόμον
τὸν ἀπεσταλ]μένον ἐν ἡμέ[ρ]αις ξ ἀφ' ἧς ἂν ἡμ[έ]ρας τὸ

τρίτον, 1929) εἶχεν ὁρίσει εἰδικοὺς ὑπαλλήλους διὰ τὸν ἔλεγχον τῶν δηλώσεων τῶν κτηνοτρόφων, τοὺς «*ἀπαριθμητάς*», ἐντεταλμένους νὰ ἐνεργοῦν καθ' ὡρισμένην ἐποχὴν τοῦ ἔτους ἐπιτόπιον καταμέτρησιν τῶν κτηνῶν.

[1]) Πβλ. P. Ryl II 213,22, σχόλ. P. Tebt. 361, εἰσαγ. *Wallace*, Taxation, 86-87. 179.

[2]) Βλ. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 341, II. 1400 n. 136.

[3]) Ἐδημοσιεύθη μετ' ἐκτενῶν σχολίων ὑπὸ *Liebesny* ἐν Aegyptus XVI (1916), 257 κ ἑξ., ἀνεδημοσιεύθη δὲ ἐν S. B. 8008. Αἱ διὰ μελανῶν στοιχείων συμπληρώσεις ἐγένοντο ὑφ' ἡμῶν ὅπου τὸ κείμενον ἐδημοσιεύθη ἄνευ συμπληρώσεώς τινος ἢ μετὰ συμπληρώσεως ἢ ἀναγνώσεως ἥκιστα πιθανῆς, ὡς σημειοῦται κατωτέρω κατὰ στίχον.

1. . . . .] εται (ὁ ἐκδ.). Ἀλλὰ τὸ ἐν στ. 4 ἀπαρέμφατον «[καὶ] *λαμβάνειν*», ὡς καὶ τὸ ἐν στ. 17 «ἀπογράφεσθαι δὲ» καθιστοῦν, νομίζω, τὴν συμπλήρωσιν βεβαίαν. Πρβ. καὶ Rev. Laws fr. 4α, 2.

2. «*τὸν ἀπεστα]λμένον*» συμπληροῖ ὁ ἐκδ., ἀλλ' ἡ συμπλήρωσις δὲν φαίνεται ἀσφαλὴς ἀπὸ ἀπόψεως ἐννοίας. «*Τὸν ἐντεταλ]μένον*» ἴσως ;

πρόσταγμ]α ἐκτεθῇ τὴν τ[ε ὑ]π[ο]τελῆ καὶ τὴν [ἀ]τελῆ
*λείαν] **ὅσα [ὑπάρχει ἑ]κάσ[τῳ καὶ** σ]ύμβολα λαμβάνειν.' Ἐὰν*
δ]έ τινε[ς μὴ ποιῶ]σιν [καθότι] προγέγραπται τῆς τε
λ]είας στε[ρηθήσονται καὶ ἔνοχοι] ἔσονται τοῖς ἐκ το[ῦ] δια
*γ]ράμματ[ος ἐπιτίμοις. **Ὅση δ' ἂ]ν** τῆς λείας ἀναπόγραφος*
ἦ]ι μέχρι τοῦ [τὸ πρόσταγμα ἐκ]τεθῆναι, τῶμ μὲν [ἐ]πάνω
*ἐ]τῶν **ἀ[τελὴς ἔστω ἀπό τε τοῦ]** ἐννομίου καὶ **[στεφ]άνου***
*καὶ τῶν λ[οιπῶν ἐπιτ]ίμων. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἐκ (ἔτους) **τελ(είτω)***
τὰ γινόμενα κατὰ κώμας ἐν [.....]ν οἷς δίδο-
***ντ[α]ι τοῦ [ἐννομίου] ἀτέλεια[ι ἐπὶ τῶν ἀ]πογραφῶν** .....*

---

4. «λείαν] οσα.[.....]καε [....σ]ύμβολα λαμβάνειν», ἀναγινώσκει ὁ ἐκδ. Ἐὰν λάβωμεν ὅμως ὑπ' ὄψιν τὴν ἐν Rev. Laws 50, 23 ἀνάλογον ἔκφρασιν «*πόσα ἐλαιούργια ὑπάρχει ἐν ἑκάστῳ νομῷ*» (πβλ. αὐτόθ. 36, 16), δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν προτεινομένην συμπλήρωσιν ὡς πιθανωτάτην. Ἂς σημειωθῇ, ὅτι πρόκειται περὶ συγχρόνων κειμένων, προερχομένων ἐκ τῆς αὐτῆς κρατικῆς ὑπηρεσίας καὶ ὁμιλούντων περὶ ἀπογραφῶν φορολογικῶν καὶ τοῦ ἐλέγχου αὐτῶν. Πβλ. καὶ κατωτ. στ. 19 «*τὴν ὑπάρχουσαν λείαν*» καὶ στ. 21 «*ὅσην ἂν εἰδῶσιν ἀναπόγραφον ὑπάρχουσαν*». Τὸ περιεκτικῆς ἐννοίας ὄνομα *λεία* (σημαίνει τὰ παντὸς εἴδους ποίμνια προβάτων καὶ αἰγῶν κυρίως. Πρλ. *W. Edgerton*, AJPh XLVI, 1925, 177-178) δικαιολογεῖ τὴν κατὰ τὸ νοούμενον σχῆμα σύνταξιν «ὅσα κλπ.», ἐὰν τὸ *α* εἶναι ἀσφαλές, ἐννοεῖται.

9. ἐ]τῶν ἀ[πολυθήσονται ? .....]. ἐννομίου καὶ [...] ανου» ἐκδίδει ὁ Liebesny. Καὶ τὸ μὲν «ἀ[πολυθήσονται]» οὐδὲν λέγει εἰς τὴν φράσιν, ἔνθα εἶναι προφανές, ὅτι γίνεται λόγος περὶ ἀποσβέσεως τῶν μέχρι τῆς τασσομένης προθεσμίας ὀφειλομένων φόρων παρὰ κατόχων «*λείας ἀναπογράφου*». Ἡ ἀπόδοσις, ἄλλως τε, τῆς ἐννοίας εἰς τὸν ἑπόμενον στίχον («*ἀπὸ δὲ τοῦ ἐκ ἔτους τελ(είτω)*» δικαιολογεῖ πλήρως τὴν συμπλήρωσιν «*ἀτελὴς ἔστω*». Διὰ τὴν συμπλήρωσιν «*[στεφ]άνου*» πβλ. Rev. Laws fr. 1, 3. Ὑπὸ τὸν ὅρον «*στέφανος*» ἐννοεῖται γνωστὸς φόρος ἐπιβαλλόμενος ὑπὸ τύπον οἰκειοθελοῦς δῆθεν εἰσφορᾶς πρὸς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον ὑπὸ τῶν λαμβανόντων κλῆρον ἢ ἄλλην εὔνοιαν βασιλικήν. Πρβ. *Grenfell-Hunt* ἐν P. Tebt. 6 (b), 254 σχόλ. ἐν σελ. 223. 99, 59 σχόλ.

10. Ὁ ἐκδότης συμπληροῖ τὴν τελευταίαν λέξιν «⟨τα?⟩ τελ». Νομίζω ὅμως, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ρήματος *τελῶ* (= καταβάλλω τοὺς νενομισμένους φόρους), τοῦ ὁποίου δὲν συνεπλήρωσε τὸν τύπον ἐκ παραδρομῆς ὁ ἀντιγραφεύς.

11-12. Ὁ ἐκδότης ἀναγινώσκει μετὰ τὸ «*κώμας*» : »ε. [....ωσα]ν οι ἐδίδο] ντ [.]ς τοῦ [.....] ἀτέλεια [.....ἀ]πογραφω [.....». Τὸ νόημα ἐν τούτοις τοῦ κειμένου εἶναι σαφές, νομίζω. Μετὰ τὴν διασάφησιν, ὅτι ἀπὸ τοῦ 25ου ἔτους καὶ ἐντεῦθεν ἡ ὑποτελὴς λεία θὰ ὑπόκειται εἰς τὴν πληρωμὴν τῶν κεκανονισμένων φόρων κατὰ κώμας, προστίθεται ἀμέσως ὅτι τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης ἐξαιροῦνται τὰ ζῷα, διὰ τὰ ὁποῖα ἐδόθη ἀτέλεια κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὑποβολῆς τῶν ἀπογραφῶν. Κατ' ἀκολουθίαν, μετὰ τὸ «*κώμας*» ἠκολούθει μία γενικὴ σημαίνουσα «ἐξαιρουμένων....». Ἐὰν ἡ ἀνάγνωσις τοῦ πρώτου *ε* δὲν ἐφέρετο ὡς ἀσφαλής, θὰ προέτεινον «ἀφιεμένων». Ὁπωσδήποτε θεωρῶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ «*οἷς δίδονται*» ὡς

τούτοις αν [.... εἰς ἄ]λλα ὀνόμ[ατα τὰς ἀ]πογραφὰς [ποι-
ῶν]ται π[ερὶ αὐ]τῶν ὁ βασ[ιλεὺς δια]γνώσεται, [τὰ δὲ]
ὑ]πάρχον[τα αὐτῶν ἀ]ναλημφθ[ήσεται. Ὁμ]οίως δὲ [ὅσοι ἔ-
σονται βεβ[αιωτῆρες τ]ὴν ἀπογραφὴν ποι]ήσωνται [.... ἔ-
σωνται σ[υ]νιστοροῦντες· Ἀπογράφεσθαι δὲ καὶ τοὺς με-
μισθωμένους τὰς κ[ώμ]ας καὶ τοὺς κωμάρχας ἐν [τῷ] αὐτῷ
χρόνῳ τ[ὴν] ὑπάρχ[ουσαν ἐν] ταῖς κώμαις λείαν ὑποτελῆ
καὶ ἀτελῆ καὶ ὧν [ἔστ]ι πατρόθεν καὶ πατρίδος καὶ δι' ὧν νέ-
μεται. Ὁμοίως δ[ὲ κ]αὶ ὅσην ἂν εἰδῶσιν ἀναπόγραφον καὶ ὑπάρ-
χουσαν εἰς [Δύ]στρο[ν] τοῦ ἐκ (ἔτους) κατὰ χειρογραφίαν ὅρκου
βασιλικοῦ. Ποιήσονται δὲ καὶ κατ' ἐνιαυτὸν τὰς ἀπογραφὰς
ἐν τοῖς αὐτοῖς χρόνοις καὶ τὰ γινόμενα τάξονται καθότι
ἐν τῇ παρὰ τοῦ βασιλέως ἐπιστολῇ διασεσάφηται ἐν τοῖς καθήκουσιν με-
σίν κατὰ [τ]ὸ διάγραμμα. Ἐὰν δέ τινες μὴ ποιῶσιν τι τῶν
προγεγραμμένων, τοῖς αὐτοῖς ἐπιτίμοις ἔνοχοι ἔσονται
οἷς καὶ οἱ ἀπογραψάμενοι τὴν [ἰδί]αν λείαν εἰς ἄλλα ὀνόματα.
Μηνύει[ν] δὲ τὸν βουλόμενον καὶ λήψεται τῶν μὲν κα-
τὰ τὸ διάγραμμα πρασσομένων ἐπιτίμων, καθ[ό]τι ἐν
τῷ διαγράμματι διηγόρευται, τῶν δὲ ἀναλαμβανομέ-
νων οὐσιῶν εἰς τὸ βασιλικόν, τὸ τρίτον μέρος.

Παρ' ὅλα τὰ κενά, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει τὸ κείμενον τοῦ βασιλικοῦ τούτου προστάγματος, οὐδεμίαν ἀφίνει ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἐφαρμοζομένης ὑπὸ τοῦ Κράτους διαδικασίας διὰ τὴν βεβαίωσιν καὶ εἴσπραξιν τοῦ ἐννομίου ἐκ τῶν ἔξω τῆς Αἰγύπτου ἐπαρχιῶν αὐτοῦ. Ἡ διαδικασία αὕτη δὲν διέφερεν οὐσιωδῶς τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ἐφαρμοζομένης. Τὸ πρόσταγμα, ἄλλωστε, ἐπεξηγεῖ προϋπάρχον «βασιλικὸν διάγραμμα», νόμον δηλαδὴ γενικοῦ κύρους περὶ τοῦ ἐννομίου[1]).

ἀσφαλῆ ἀντὶ τοῦ ἀκατανοήτου «*οι ἐδίδοντ[.]ς*» τοῦ ἐκδότου. Τὴν προτεινομένην συμπλήρωσιν τοῦ στίχου 12 θεωρῶ πιθανήν, ἀλλ' ὄχι ἀσφαλῆ.

15 17. Ἀντιγράφω τὸ κείμενον ὡς συνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ Liebesny, σπεύδω ὅμως νὰ δηλώσω ὅτι, δὲν νομίζω τὰς γενομένας ὑπ' αὐτοῦ συμπληρώσεις ὀρθάς, οὔτε τὰ ἐπ' αὐτῶν στηριχθέντα συμπεράσματα πιθανά, ὡς θὰ ἐξηγήσω κατωτέρω λεπτομερέστερον. Ὁπωσδήποτε νέα ἀνάγνωσις τοῦ σπουδαίου τούτου κειμένου εἰς τὰ ἀμφιβαλλόμενα αὐτοῦ σημεῖα δὲν θὰ ἦτο, ὑποθέτω, ἀνωφελής.

[1]) Περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς σημασίας μεταξὺ βασιλικοῦ *διαγράμματος* καὶ *προστάγματος* βλ. P. Hal. 42 κ.ἑξ. *Wilcken* U.P.Z. I, 112 I, 6-8, σχόλ. ἐν σελ. 510. Πβλ. *Κουγέα*, Ἑλληνικὰ VII (1934), 181 κλπ. Βλ. τὴν βιβλιογραφίαν παρὰ *Taubenschlag*, The Law of Greco-Roman Egypt, 8-9.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος αὐτοῦ ὁρίζεται, ὅτι ἕκαστος κτηνοτρόφος ὑπεχρεοῦτο νὰ δηλώσῃ *(ἀπογράφεσθαι)* κατ' ἔτος τὰ ὑπ' αὐτοῦ κατεχόμενα ζῷα. Ἡ δήλωσις αὕτη ἔπρεπε νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὸν οἰκονόμον ἑκάστης «ὑπαρχίας»[1]) ἐντὸς τακτῆς προθεσμίας (στ. 1-4. Πβλ. 23-25).

Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὴν ἀπογραφὴν ταύτην οἱ ἐκμισθωταὶ τοῦ ἐννομίου[2]) ὑπεχρεοῦντο νὰ ἐνεργήσουν ἀπογραφὴν τῶν κτηνῶν «κατὰ κώμας», ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὸν «κωμάρχην» ἑκάστης κώμης[3]). Ἡ ἀπογραφὴ ἔπρεπε νὰ ἐμφαίνῃ τὸ ὄνομα καὶ πατρώνυμον ἑκάστου κτηνοτρόφου, ὡς καὶ τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς του, τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ εἶδος τῶν εἰς τὴν κατοχὴν αὐτοῦ ζῴων καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ποιμαίνοντος αὐτά (στ. 17-21).

Ἡ ἐκ μέρους τῶν κτηνοτρόφων δήλωσις *(ἀπογραφὴ)* τῶν κτηνῶν ἐγίνετο, ὡς εἴδομεν, καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἡ δὲ ἐκ μέρους τῶν μισθωτῶν τοῦ ἐννομίου καὶ τῶν κωμαρχῶν «*ἀπογραφὴ*» ἀστιστοιχεῖ ἀσφαλῶς εἰς τὴν κατὰ τὸν μῆνα τῆς πλημμύρας τοῦ Νείλου «*ἀναγραφὴν*» τῶν κτηνῶν ἐν Αἰγύπτῳ, περὶ ἧς ὁμιλεῖ ὁ

---

[1]) Διὰ τοὺς οἰκονόμους τῶν ἔξω τῆς Αἰγύπτου ἐπαρχιῶν βλ. *Edgar*, P. Mich. Z., εἰσαγ. σελ. 16-17. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 127-130.

[2]) Κατὰ τὸ ἰσχῦον σύστημα βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως τῶν ἀμέσων φόρων εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον τὸ Κράτος παρεχώρει διὰ πλειοδοτικῆς δημοπρασίας τὸ δικαίωμα τοῦτο εἰς τρίτους ἀντὶ ὡρισμένου ποσοῦ. Τὸ Κράτος «*ἐπώλει τὰς ὠνάς*», οἱ δὲ μισθωταὶ (οἱ «ἐνοικιασταί», ὡς λέγομεν σήμερον) «*ἠγόραζον τὰς ὠνάς*». Ὑπῆρχον βασιλικὰ *διαγράμματα*, τὰ ὁποῖα ἐκανόνιζον ἐν λεπτομερείᾳ τὴν τηρητέαν διαδικασίαν κατὰ τὸν ἐκπλειστηριασμόν, τὴν βεβαίωσιν καὶ τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου, τὰς ὑποχρεώσεις τῶν μισθωτῶν καὶ τῶν φορολογουμένων καὶ τὴν ἀσκουμένην ἐποπτείαν ἐκ μέρους τῶν ἁρμοδίων κρατικῶν ὑπηρεσιῶν. Ἐξεδίδοντο δὲ ἐπ' εὐκαιρίᾳ βασιλικὰ *προστάγματα* ἢ *διορθώματα* ρυθμίζοντα τὰς παρουσιαζομένας ἑκάστοτε δυσκολίας, ὡς καὶ *ὑπομνήματα* τῶν Διοικητῶν πρὸς τοὺς οἰκονομικοὺς ὑπαλλήλους, δι' ὧν ἐδίδοντο αἱ ἀναγκαῖαι κατὰ περιστάσεις ὁδηγίαι, ὥστε ἡ διαχείρισις τῶν ὠνῶν νὰ ἀποφέρῃ εἰς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον τὸ ἀνώτατον δυνατὸν εἰσόδημα. Πβλ. *Mahaffy*, Rev. Laws, Introd. σελ. XXVII κ.ἑξ. *Wilcken*, Ostr., 513 κ.ἑξ. Grundz., 182-184, 239-258. U. P. Z. σ. 509. *Rostovtzeff*, Staatspacht, 336 κ. ἑξ. A Large Estate, 140 κ. ἑξ. Hellenist. World III Index I ἐν λ. *ὠναί*. *H. Maspero*, Financ. d. Lag. 157 κ.ἑξ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 450-458. *Heichelcheim*, RE ἄρθρ. *Monopole* σ. 158-190. *G. M. Harper*, Aegyptus, XIV (1934), 49 64. 269-285.

[3]) «Κωμάρχης» εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἦτο ὁ προϊστάμενος τῆς κώμης, ὁριζόμενος ὑπὸ τοῦ Κράτους. Τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ κωμάρχου δὲν εἶναι σαφῶς γνωστά. Τὰ πρῶτα φαίνεται, ὅτι περιωρίσθησαν σημαντικῶς ἀπὸ τοῦ 2ου π. Χρ. αἰῶνος. Ἡ ἀνάμειξίς του εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν δημοσίων φόρων ἐνισχύει τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι κατὰ τὸν 3ον τοὐλάχιστον αἰῶνα εἶχεν εὐρυτέραν δικαιοδοσίαν. Βλ. *Engers*, De Aegypt. κωμῶν Administr., 58-72. *Jouguet*, La vie municipale, 62-64. 214. *Oertel*, Liturgie, 48-50. Preisigke, RE ἄρθρ. *Κωμάρχης*. *Liebesny*, Aegyptus, XVI (1936), 267.

ἀνωτέρω μνημονευθεὶς πάπυρος τῆς Τεπτύνεως. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ ἀπογραφῆς, τῆς ὁποίας ὁ σκοπὸς ἦτο ὁ ἐκ μέρους τοῦ Κράτους ἔλεγχος τῆς ἀληθείας τῶν ὑπὸ τῶν κτηνοτρόφων ὑποβαλλομένων ἀπογραφῶν. Εἶναι δὲ πιθανώτατον, ὅτι καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ὁ ἔλεγχος οὗτος ἐγίνετο παρὰ τῶν κωμαρχῶν καὶ τῶν μισθωτῶν τοῦ ἐννομίου. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐνισχύουν δύο ἄλλα παπυρικὰ κείμενα τοῦ 2ου π. Χρ. αἰῶνος. Τὸ πρῶτον περιέχει ἀπογραφὴν (ὁ χρησιμοποιούμενος ὅρος εἶναι ἁπλῶς «*γραφὴ*») τῶν προβάτων καὶ αἰγῶν μιᾶς κώμης τοῦ Ἀρσινοΐτου[1]), τὸ δὲ δεύτερον τῶν χοίρων ἄλλης κώμης τοῦ αὐτοῦ νομοῦ[2]). Ἀμφότεραι ἐνεργοῦνται καὶ ὑποβάλλονται παρὰ τοῦ «*κωμογραμματέως*» ἑκάστης κώμης[3]). Ὁ κωμάρχης καὶ οἱ μισθωταὶ τοῦ ἐννομίου δὲν ἐμφανίζονται εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς. Ὁ πρῶτος ἀντικατεστάθη προφανῶς ὑπὸ τοῦ κωμογραμματέως· Ἡ ἀπουσία τῶν δευτέρων ὀφείλεται πιθανῶς εἰς τὴν μεταβολὴν τῶν διατυπώσεων τοῦ νόμου ἀπὸ τοῦ 2ου αἰῶνος.

Ὑπῆρχε βεβαίως διαφορὰ συνθηκῶν μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ τῶν ἐκτὸς αὐτῆς ἐπαρχιῶν τοῦ Κράτους, τὰς ὁποίας ἡ οἰκονομικὴ ὑπηρεσία τῶν Πτολεμαίων ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν ρύθμισιν τῶν λεπτομερειῶν τῆς εἰσπράξεως τοῦ ἐννομίου καὶ τῶν ἄλλων φόρων[4]). Ἀπόδειξις ὅτι εἰς τὰς τελευταίας ὑπῆρχον κατὰ τὸ 25ον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Φιλαδέλφου (257 π. Χρ.) ζῷα «*ἀναπόγραφα*». Τὸ Κράτος ἠναγκάσθη πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ νὰ ὑποσχεθῇ μέν, ἀφ' ἑνός, εἰς τοὺς κτηνοτρόφους τὴν ἀπόσβεσιν τῶν μέχρι τοῦ ἔτους τούτου ὀφειλομένων ἐκ τοῦ ἐννομίου καὶ τῶν συναφῶν προστίμων (στ. 7-10), νὰ ἀπαιτήσῃ δέ, ἀφ' ἑτέρου, ἀπὸ τοὺς κωμάρχας καὶ τοὺς μισθωτὰς τοῦ ἐννομίου τὴν αὐτεπάγγελτον «ἀπογραφὴν» τῶν τυχὸν ἀναπογράφων κτηνῶν, ἀλλὰ τοῦτο «*μεθ' ὅρκου*»[5]), πρὸς ἀποφυγὴν ὑπερβασιῶν προφανῶς (στ. 21-23).

Αἱ ποιναὶ τὰς ὁποίας προβλέπει τὸ πρόσταγμα διὰ τοὺς κτηνοτρόφους τῆς Συρίας καὶ Φοινίκης, τοὺς προσπαθοῦντας νὰ διαφύγουν κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον

---

[1]) P Tebt. 882 (155 π. Χρ.).

[2]) P. Tebt. 883 (τῶν αὐτῶν χρόνων).

[3]) Ὁ «κωμογραμματεὺς» ἦτο ὑπάλληλος προσκεκολλημένος εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους μὲ δικαιοδοσίαν τὴν περιοχὴν τῆς κώμης. Κατὰ τὸν 3ον π. Χρ. αἰῶνα ἦτο, φαίνεται, ὑπὸ τὸν κωμάρχην. Ἀπὸ τοῦ 2ου ὅμως αἰῶνος ἀπέβη τὸ σπουδαιότερον πρόσωπον τῆς κώμης, ὡς πρὸς τὴν οἰκονομικὴν τοὐλάχιστον διοίκησιν αὐτῆς. Βλ. *Engers*, De Aegypt. κωμῶν Administr., 16-57. *Jouguet*, La vie municipale, 59-60. 213-214. *Preisigke*, ΚΕ ἄρθρ. *κωμογραμματεύς*. *G. M. Harper*, Aegyptus XIV (1934), 14-32.

[4]) Πβλ. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 26 n. 36. Hellenist. World I, 332 κ.ἑξ.

[5]) Περὶ τῶν μετὰ βασιλικοῦ ὅρκου ἀπογραφῶν βλ. *Seidl*, Der Eid, 94 κ. ἑξ.

τρόπον τὴν πληρωμὴν τοῦ ἐννομίου, ἦσαν αὐστηραί. Δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν ἦσαν αἱ αὐταὶ καὶ διὰ τοὺς κτηνοτρόφους τῆς Αἰγύπτου[1]) ἢ ἐὰν ἐλαμβάνοντο αὐστηρότερα μέτρα διὰ τοὺς ἐκτὸς ταύτης μόνον ἰδιοκτήτας ζώων, εἴτε διότι οἱ τελευταῖοι φορολογούμενοι ἦσαν μᾶλλον σκληροτράχηλοι τῶν Αἰγυπτίων[2]), εἴτε διότι αἱ λαθροχειρίαι πρὸς καταστρατήγησιν τοῦ νόμου ἦσαν εὐκολώτεραι ἐκεῖ[3]).

Ἡ φροντὶς πάντως τῆς ἁρμοδίας ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους περὶ διενεργείας τῆς ἀπογραφῆς τῶν κτηνῶν ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὸν χρόνον τῆς πλημμύρας τοῦ Νείλου σημαίνει, ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ ἐσημειοῦντο ἀπόπειραι τῶν φορολογουμένων πρὸς ἀποφυγὴν τῆς πληρωμῆς τοῦ ἐννομίου εἴτε διὰ τῆς μὴ ὑποβολῆς τῆς νενομισμένης κατ' ἔτος «ἀπογραφῆς» εἴτε δι' ὑποβολῆς ψευδοῦς δηλώσεως.

Ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ ὑπὸ συζήτησιν βασιλικοῦ προστάγματος (στ. 13-15. 28), ὁ συνηθέστερος τρόπος ἀπάτης, εἰς ὃν κατέφευγον οἱ κτηνοτρόφοι πρὸς ἀποφυγὴν τῆς πληρωμῆς τοῦ ἐννομίου, συνίστατο εἰς τὴν ἐκ μέρους αὐτῶν ἀπογραφὴν τῶν ἰδίων κτηνῶν ἐπ' ὀνόματι τρίτων. Διὰ τοῦτο τὸ Κράτος ἐστρέφετο, ἀμείλικτον ἐπίσης, καὶ κατὰ τῶν συνεργούντων εἰς τὴν διάπραξιν τῆς ἀπάτης, τῶν δεχομένων δηλαδὴ νὰ ἀπογραφοῦν ἐπ' ὀνόματί των ξένα ζῷα (στ. 15-17)[4]).

---

[1]) Καὶ χρηματικὰ πρόστιμα ἐπεβάλλοντο, φαίνεται, ἐπίσης κατὰ τῶν δυστροπούντων (πβλ. Rev. Laws, fr. 4 b, 6: *ἐπίτιμον*, fr. 6 d, 5: *ἀποτινέτω*), ἀλλὰ καὶ κατάσχεσις τοῦ ποιμνίου πρὸς ὄφελος τοῦ Κράτους (βλ. P. C. Z. 59404, 3. P. Tebt. 27, 74-75).

[2]) Πβλ. *Ἰωσήπου*, Ἀρχαιολ. Ἰουδ. XII, 4, 1 κ. ἑξ.

[3]) Κυρίως διότι δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἐτησία πλήμμυρα τοῦ Νείλου, ἥτις διηυκόλυνεν, ὡς εἴδομεν (σελ. 100), τὸν ἔλεγχον τῶν ἀπογραφέντων ὑπὸ τῶν κτηνοτρόφων κτηνῶν ἐκ μέρους τοῦ Κράτους.

[4]) Ὁ *Liebesny* ὑποστηρίζει, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης συμπληρώσεως τῶν στίχων τούτων τοῦ προστάγματος, ὅτι ἡ κρατικὴ ὑπηρεσία ἀπῄτει τὴν ὑποβολὴν ταυτοσήμου πρὸς τὴν τοῦ κτηνοτρόφου δηλώσεως ἐκ μέρους τῶν «*βεβαιωτήρων*», τῶν ἐγγυητῶν δηλαδὴ αὐτοῦ, ὡς καὶ τῶν «*συνιστορούντων*», τῶν μαρτύρων δηλαδὴ τῆς ἀκριβείας τῆς γενομένης ἀπογραφῆς (Aegyptus XIV, 269). Ἡ ὑπόθεσις ὅμως αὕτη οὔτε λογικῶς εὐσταθεῖ, οὔτε ἐκ τοῦ κειμένου ἢ ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν δικαιολογεῖται. Οὐδεμία ὑπηρεσία εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαιτῇ ἀπὸ τοὺς φορολογουμένους διπλᾶς καὶ τριπλᾶς ταυτοσήμους ἀπογραφὰς («Parallel — *ἀπογραφαί*», Αὐτόθι, 270), ἤτοι πράγματα ἀδύνατα ἐν τῇ πράξει. Δὲν εἶναι, ἄλλως τε, ἐπιτετραμμένον νὰ στηρίζῃ τις νομικὰς θεωρίας ἐπὶ κειμένου ἥκιστα ἀσφαλοῦς ἢ αὐθαιρέτως συμπεπληρωμένου, ὡς εἶναι τὸ παρὸν (τὸ κείμενον τοῦ προστάγματος εἶχε συνταχθῇ ὑπὸ χειρὸς λογίου καὶ ἡ ὕπαρξις, ἑπομένως, τῶν δύο ὑποτακτικῶν ἐν στ. 16 καὶ 17 ἀποκλείει τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ *Liebesny* συμπλήρωσιν). Ἐκτὸς τούτων, ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ὅλη παράγραφος συνδέεται πρὸς τὴν προηγουμένην, βέβαιος δὲ ἀσφαλῶς («*ὁμοίως δὲ*» στ. 15), καθιστᾷ σαφὲς τὸ νόημα τῆς διατάξεως ταύτης: Διὰ δημεύσεως τῆς περιουσίας ἐτιμωροῦντο ὄχι μόνον οἱ ἀπογράφοντες τὰ ζῷά των ἐπ' ὀνόματι τρίτων, ἀλλὰ καὶ οἱ ὁπωσδήποτε συμμετέχοντες εἰς τὴν συμπαιγνίαν ταύτην εἰς βάρος τοῦ Κράτους.

Ὁ σκοπὸς τῆς λαθροχειρίας ταύτης εἶναι προφανῶς ἡ ὑπαγωγὴ περισσοτέρων κατὰ τὸ δυνατὸν ζῴων εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς «*ἀτελοῦς λείας*». Εἰς τὴν «ἀτελῆ λείαν», ὡς καὶ ὁ ὅρος δηλοῖ, ὑπήγοντο ὡρισμένα ἀσφαλῶς τὸν ἀριθμὸν κτήνη, τὰ ὁποῖα ἐξηροῦντο τῆς πληρωμῆς τοῦ ἐννομίου, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ὑπαγόμενα εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς πληρωμῆς τούτου, τὰ ἀποτελοῦντα δηλ. τὴν «*ὑποτελῆ* λείαν»[1]). Ὁ ἀριθμὸς τῶν δικαιουμένων ἀτελείας ζῴων πρέπει νὰ ἦτο πολὺ μικρὸς δι' ἕκαστον κτηνοτρόφον, δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ καθορισθῇ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων μέχρι σήμερον στοιχείων[2]). Ὁ λόγος τῆς ἐξαιρέσεως αὐτῶν τῆς φορολογίας τοῦ ἐννομίου ἦτο ἡ ἰδιοχρησία[3]) καὶ αἱ πιθαναὶ ἀπώλειαι τοῦ ποιμνίου ἐκ θανάτων ἢ κλοπῶν[4]). Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτελῶν ζῴων καθωρίζετο, φαίνεται, δι' ἕκαστον κτηνοτρόφον ὑπὸ τοῦ ἁρμοδίου κρατικοῦ ὑπαλλήλου κατὰ τὴν παραλαβὴν τῆς ἀπογραφῆς ἐπὶ παροχῇ εἰς τὸν πρῶτον ἀποδείξεως *(συμβόλου)* ἐκ μέρους τοῦ δευτέρου[5]).

Ἐκτὸς τοῦ ἐλαχίστου ἀριθμοῦ ἀτελῶν ζῴων ἑκάστης ἀγέλης, τὰ «ἱερὰ πρόβατα»[6])

---

[1]) Βλ. στ. 3. 19-20 τοῦ προστάγματος καὶ B. G. U. 1012, 7: «*τὴν ὑπάρχουσάν μοι ὑποτελῆ λείαν*». 1223, 7: «*ὑποτελῆ πρόβατα*».

[2]) Κατέχομεν ἀποδείξεις καταβολῆς ἐννομίου δι' ἑπτὰ πρόβατα (O. Tait I 1, 116) καὶ δι' ἓξ πρόβατα (B. G. U. 1223, 8). Εἶναι ὅμως δυνατὸν τοῦτο νὰ μὴ σημαίνῃ, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῆς «ἀτελοῦς λείας» δι' ἕκαστον κτηνοτρόφον ἦτο κατώτερος τοῦ 6. Διότι πιθανώτερον εἶναι, ὅτι ὁ φόρος τῶν 7 ἢ 6 προβάτων ὑπελογίζετο μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀτελῶν.

[3]) Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐκφράσεως, ἣν μεταχειρίζεται ὁ ὑποβαλὼν τὴν ἐν P. Frankf. 5 ἀπογραφὴν κτηνοτρόφος: «*ὑπάρχει δέ μοι εἰς τὴν ἰδίαν χρείαν ὗς τοκὰς κλπ.*».

[4]) Ὁ *Liebesny* ὑποθέτει, ἐκτὸς αὐτῶν, καὶ ἕτερον πιθανὸν λόγον τῆς ἀτελείας ταύτης καί, ἑπομένως, τῆς σημειουμένης λαθροχειρίας, ὅτι δηλ. τὸ ποσοστὸν τοῦ φόρου ἦτο κλιμακωτόν, ἀναλόγως πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ποιμνίου (Aegyptus XIV, 271). Τοῦτο εἶναι μᾶλλον ἀπίθανον, ἰδίως ὅταν ἔχῃ τις ὑπ' ὄψιν ὁμοίαν περίπτωσιν ἀτελείας ἐφαρμοσθεῖσαν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν παρ' ἡμῖν. Τὸ Κράτος ἐξήρεσε τότε, διὰ λόγους ἰδιοχρησίας καὶ ἀπωλειῶν, τῆς ἐπιβληθείσης φορολογίας αἰγοπροβάτων τὸ ποσὸν τῶν 15 κτηνῶν δι' ἕκαστον κτηνοτρόφον. Κατόπιν τούτου οἱ κτηνοτρόφοι ἐφήρμοσαν τὸ αὐτὸ πρὸς τοὺς συναδέλφους των τῆς ἐποχῆς τῶν Πτολεμαίων μέσον ἀπάτης εἰς βάρος τοῦ Κράτους. Κατέγραφον δηλαδὴ τὰ ζῷά των ὑπὸ διάφορα ὀνόματα διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἑκάστοτε ἀφαίρεσιν τῶν 15 ἀτελῶν. Τοῦτο ἠνάγκασε τὸ Κράτος νὰ καταργήσῃ μετ' ὀλίγον τὴν χαριστικὴν ταύτην διάταξιν (βλ. παραπ. σελ. 102 σημ. 6).

[5]) Βλ. στ. 3-4 καὶ 12 τοῦ προστάγματος ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ O. W. 1227, τὸ ὁποῖον περιέχει ἀσφαλῶς ἀπόδειξιν *(σύμβολον)* ἀπαλλαγῆς τοῦ ἐννομίου *(ἀτελείας)* διὰ τέσσερα πρόβατα.

[6]) «*Ἱερὰ πρόβατα*» ἦσαν εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἀρχαίαν Ἑλλάδα, τὰ ἀφιερωμένα εἰς τοὺς θεοὺς καὶ προοριζόμενα διὰ τὰς θυσίας (βλ. P. C. Z. 59394, 5. P. Gur. 22. P. Tebt. 53, 7). Ἡ φύλαξις καὶ ἡ ἐν γένει διαχείρισις αὐτῶν ἀνετίθετο τιμητικῶς καὶ τότε, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν (πρβλ. *Ἡροδ.* IX, 93 κλπ.), εἰς σημαῖνον πρόσωπον τῆς κώμης (βλ. P. Tebt. 53, 8), τὸ δὲ ἐξ αὐτῶν ἔσοδον ἐκαρποῦντο τὰ ἱερὰ τῶν

ἀνῆκον ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀτελῆ λείαν. Διὰ τὰ «βασιλικὰ πρόβατα»[1]) δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος τὸ αὐτό. Ἀντιθέτως εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ μεγάλοι δωρεοῦχοι κατέβαλλον τὸν φόρον τοῦ ἐννομίου διὰ τὰ ἀνήκοντα εἰς αὐτοὺς ζῷα. Ὁ περίφημος Ζήνων[2]), π.χ., ὁ προϊστάμενος τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ τοῦ Ἀρσινοΐτου δωρεᾶς τοῦ Διοικητοῦ Ἀπολλωνίου, καταβάλλει τὸ ἐννόμιον διὰ τὰ ζῷα τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ τὰ ἰδικά του[3]). Ἄλλοτε πάλιν φαίνεται εἰσπράττων ὁ ἴδιος τὸ ἐννόμιον παρ' ἄλλων κτηνοτρόφων[4]). Πράττει τοῦτο ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ μισθωτοῦ τῆς «ὠνῆς» τοῦ ἐννομίου ἢ ὡς ἐνδιάμεσος, τρόπον τινά, καὶ ὑπεύθυνος ἀπέναντι τοῦ Κράτους διὰ τὰ ἐντὸς τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἀπολλωνίου νεμόμενα ζῷα; Ἡ ἀπάν-

---

θεῶν. (Διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν βλ. B. G. U. 292, 3. *Otto*, Priester u. Tempel II, 66. Καὶ εἰς τὴν Νέαν Ἑλλάδα ὑπάρχουν τὰ ἱερὰ πρόβατα ἢ αἶγες, *τοῦ Ἁγίου ἢ τῆς Ἐκκλησίας* ὀνομαζόμενα πολλαχοῦ, προερχόμενα δὲ ἐξ ἀφιερωμάτων τῶν πιστῶν καὶ προοριζόμενα συνήθως διὰ τὴν κατὰ τὴν πανήγυριν τοῦ Ἁγίου ἑστίασιν τῶν προσκυνητῶν. Ἐν Καρπάθῳ τὸ ἐξ ἱερῶν προβάτων ποίμνιον λέγεται *«τὸ ἀρνοκλήσι»*. Βλ. *Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογρ. Καρπάθου Β, 88). Ἐκ τοῦ P. C. Z. 59394, 5 ἀποδεικνύεται, ὅτι τὰ «ἱερὰ πρόβατα δὲν ὑπέκειντο εἰς τὴν φορολογίαν τοῦ ἐννομίου.

[1]) Περὶ τῶν εἰς τὸν Βασιλέα ἀνηκόντων προβάτων βλ. κατωτέρω.

[2]) Ὁ Ζήνων οὗτος, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ ἐπανειλημμένως λόγος εἰς τὰ ἑπόμενα, ἔγινεν ὀνομαστὸς ἀφ' ὅτου ἦλθεν εἰς φῶς τὸ θαυμαστὸν ἰδιαίτερον ἀρχεῖόν του, γνωστὸν ἤδη ὡς *Papyri Zenon.* Τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτοῦ ἀνήκει εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Καΐρου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Λονδῖνον, τὴν Φλωρεντίαν, τὸ Μίτσιγκαν καὶ ἀλλαχοῦ εὑρίσκεται ἐγκατεσπαρμένον, ἀποτελεῖ δὲ πλουσιωτάτην πηγὴν διὰ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνιστικῆς Αἰγύπτου κατὰ τὸν 3ον π. Χρ. αἰῶνα. Ἄνθρωπος ἐξαιρετικῆς δράσεως καὶ ἱκανότητος ὁ Ζήνων ὑπῆρξε τὸ alter ego τοῦ Διοικητοῦ Ἀπολλωνίου εἰς τὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ δωρεὰν τοῦ τελευταίου, ἔνθα ἦτο τὸ ἰσχυρότερον καὶ πλουσιώτερον πρόσωπον. Βλ. *Edgar*, P. Mich. Z., εἰσαγ. σελ. 15-50. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 8 κ.ἑξ. *Préaux*, Les Grecs en Égypte, 1-7. Πβλ. καὶ *Κουγέα*, Ἑλληνικὰ IX, (1936), 5-7. *Γ. Πετροπούλου*, P. Athen., 1-2. Βιβλιογραφίαν τῶν ἐκδεδομένων παπύρων τοῦ Ζήνωνος βλ. ἐν Actes du V Congrès International de Papyrologie (1938), 68-70. *Préaux*, Écon. royale d. Lag. 10 n. 1 (Δέον νὰ προστεθοῦν P. Athen. 1-4. P. Col. Z. II).

[3]) Βλ. P. S. I. 386, *passim*. 626 verso. P. C. Z. 59394, 8-10. P. Lond. Inv. 2092 (κατὰ *Rosiovtzeff*, A Large Estate, 113). 2095 (κατὰ *Préaux*, ἔνθ' ἀνων., 227 n. 4). Πρβ. P. Lond. Inv. 2097 (κατὰ *Rostovtzeff*, ἔνθ ἀν. 85). P. S. I. 509.

[4]) Βλ P. S. I. 368, 2, 4, 20 23. P. C. Z. 59634, 7. Εἰς τὸν P. C. Z. 59206, 30, 46, 69 τὸ ἐννόμιον εἰσπράττεται ὑπὸ τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Ἀπολλωνίου μετ' ἄλλων φόρων (ἁλικῶν, γναφέων κλπ. Πρβ. P. Petr. III, 109) παρὰ τῶν κατοίκων τῶν *κωμῶν τοῦ Ἀπολλωνίου*. (Διὰ τὸν λογιστικὸν ὑπολογισμὸν αὐτοῦ μεταξὺ τῶν *«ἐπωνίων»*, δι' ὃν ἀπορεῖ ὁ *Edgar* (βλ. εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον) καὶ ἡ *Cl. Préaux*, ἔνθ. ἀν., 227 βλ. τὸν ὁρισμὸν τοῦ «ἐπωνίου» παρὰ *Α. Ἀνδρεάδη*, Ἱστ. τῆς Ἀρχ. Δημοσ. Οἰκον. Α', 180-181).

τησις εἶναι δύσκολος καὶ ἡ συζήτησις ἐπ' αὐτοῦ θὰ ὡδήγει ἔξω τοῦ θέματος. Ἀρκούμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν διαπίστωσιν, ὅτι πάντα τὰ ἐντὸς τῶν ἐδαφῶν τοῦ Κράτους τῶν Πτολεμαίων νεμόμενα ζῷα (ἐκτὸς τοῦ ἐλαχίστου ποσοστοῦ τῆς «ἀτελοῦς λείας», περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν, τῶν ἱερῶν προβάτων, ἴσως δὲ καὶ τῶν βασιλικῶν)[1]) ὑπήγοντο εἰς τὴν φορολογίαν τοῦ ἐννομίου.

Κατ' ἀκολουθίαν, τὸ ἐννόμιον τέλος δὲν εἰσεπράττετο ὑπὸ τοῦ Κράτους ὡς ἀντίτιμον τῆς νομῆς, τῆς τροφῆς, κυρίως εἰπεῖν, τῶν κτηνῶν. Ἀπόδειξις, ὅτι οἱ κληροῦχοι καὶ οἱ δωρεοῦχοι κατέβαλλον τὸ ἐννόμιον διὰ τὰ ζῷα αὐτῶν, μολονότι ταῦτα ἔβοσκον εἰς νομὰς ἀνηκούσας εἰς αὐτούς. Τὸ ὄνομα τοῦ φόρου ἀποτελεῖ βεβαίως ἔνδειξιν, ὅτι οὗτος εἶχεν ὁπωσδήποτε σχέσιν πρὸς τὴν νομὴν τῶν ζῴων[2]). Διὰ τοῦτο ὑπῆρξάν τινες, οἱ ὁποῖοι ἐξήνεγκον, ὡς ἤδη εἴπομεν[3]), τὴν γνώμην, ὅτι τὸ ἐννόμιον ἦτο ὁ ὑπὸ τῶν κτηνοτρόφων καταβαλλόμενος φόρος ἀπέναντι τοῦ δικαιώματος τῆς νομῆς τῶν ζῴων αὐτῶν εἰς τὰς κρατικὰς νομὰς καὶ ὅτι εἶναι ὁ αὐτὸς φόρος, ὅστις ἁπαντᾷ εἰς τοὺς παπύρους ὑπὸ τὸν ὅρον «*εἰς τὰς νομὰς*» ἢ «*ἀπὸ νομῶν*» ἢ «*ὑπὲρ νομῶν*» ἢ ἁπλῶς «*νομῶν*»[4]).

Ἀντιθέτως, ἄλλοι ὑποστηρίζουν, ὅτι πρόκειται περὶ δύο χωριστῶν φόρων[5]). Ἀνεξαρτήτως πρὸς τὴν εἰς τοὺς παπύρους χρησιμοποιουμένην τεχνικὴν ὁρολογίαν, ἥτις δύναται νὰ δώσῃ ἐνίοτε λαβὴν εἰς σύγχυσιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος, οἱ πάπυροι

---

[1]) Εἰς τὸν P. C. Z. 59394, 11-14 οἱ μισθωταὶ τῶν βασιλικῶν προβάτων καταβάλλουν ὡς μίσθωμα 2 δρχ. κατὰ κεφαλήν, ἐνῷ ὁ Παοῦς Ἀμενήως ἔχει ἐπὶ 9 ἔτη 71 πρόβατα «βασιλικά», διὰ τὰ ὁποῖα καταβάλλει ὡς μίσθωμα $2^1/_2$ δρχ. ἐτησίως καὶ κατὰ κεφαλήν. (P. S. I. 593. Πβλ. καὶ P. C. Z. 59772, 1). Εἶναι πιθανὸν ἡ ἡμίσεια δραχμὴ τῆς διαφορᾶς νὰ εἶναι ὁ φόρος τοῦ ἐννομίου, τὸν ὁποῖον οἱ μισθωταὶ τῶν βασιλικῶν προβάτων ὑπεχρεοῦντο νὰ καταβάλλουν μετὰ τοῦ μισθώματος. (Πβλ. Archiv XIV, 156).

[2]) Εἶναι χαρακτηριστικὸν ἐπ' αὐτοῦ, ὅτι καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ ὁ τυρὸς (ἢ τὸ εἰς χρῆμα ἀντίτιμον) ὁ διδόμενος ὑπὸ τοῦ κτηνοτρόφου ὡς ἀντίτιμον τῆς νομῆς λέγεται τὸ «*νόμι*» (Βλ. *Ξανθουδίδου*, Λεξικογρ. Ἀρχ. Ε, 1918, 284). Ἀντιθέτως ἐν Β. Εὐβοίᾳ, Αἰτωλίᾳ, Γορτυνίᾳ, Τριφυλλίᾳ, Σάμῳ καὶ ἀλλαχοῦ ὀνομάζουν «*νόμιστρα*» (*νόνιστρα* ἐν Τσακωνίᾳ) τὸ ὑπὸ τοῦ Κράτους εἰσπραττόμενον τέλος ἐπὶ τῶν αἰγοπροβάτων. Ὁ δεύτερος ὅμως οὗτος ὅρος ἔχει πιθανῶς λογίαν τὴν προέλευσιν. [3]) Βλ. σελ. 99 σημ. 1.

[4]) Βλ. P. Tebt. 827, 5. 999. 1072 ἢ «*ἐκ τῆς ἀξίας εἰς χορτονομάς*» : Αὐτόθ. 75, 37 ἢ «*ἐκ τῆς ἀξίας εἰς νομὰς καὶ χερσονομὰς*» : Αὐτόθ. 74, 22. Πβλ. *Wilcken*, Ostr., 191. 265. P. Hib 52, εἰσαγ. P. Tebt. I Append. I σελ. 542. P. Ryl. II, 213, 9 (σχόλ. ἐν σελ. 314). *Maspero*, Financ. d. Lag., 53. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 113. JEA VI (1920), 173. 174 n. 4.

[5]) Βλ. *Rostovtzeff* ἐν P. Tebt. 703, 165-174, σχόλ. Hellenist Wold III, 1386 n. 98 (εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἀποφαίνεται μετὰ δισταγμοῦ, διότι ἀναγνωρίζει ὅτι αἱ περὶ τοῦ ἐννομίου πηγαὶ εἶναι πτωχαί). *Plaumann*, ἐν P. Grad. 8 εἰσαγ. (σ. 51). *S. Avogadro*, Aegyptus, XIV (1934), 293-297. *Wallace*, Taxation, 72. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 226.

τῆς Τεπτύνεως ἀποσαφηνίζουν τοῦτο. Εἰς αὐτοὺς διακρίνονται δύο κεχωρισμένα ἔσοδα καταβαλλόμενα εἰς τὴν «*βασιλικὴν τράπεζαν*»[1]) ταυτοχρόνως καὶ προερχόμενα τὸ μὲν ἐξ «*ἐννομίου*», τὸ δὲ ἐκ «*νομῶν*»[2]). Πέραν ὅμως τῆς διαπιστώσεως, ὅτι τὸ ἐννόμιον ἦτο φόρος διάφορος τοῦ φόρου «νομῶν», παραμένει εἰσέτι δύσκολος διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκῶν δεδομένων ὁ καθορισμὸς τῆς φύσεως ἑνὸς ἑκάστου τῶν φόρων καὶ τῆς μεταξὺ αὐτῶν διαφορᾶς.

Θὰ ἦτο, ἐν τούτοις, δυνατὸν νὰ γίνῃ ὁ καθορισμὸς οὗτος, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι εἰς τοὺς παπύρους σημειοῦνται δύο βασικαὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν δύο τούτων φόρων. Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι τὸ μὲν ἐννόμιον λογίζεται, ὡς εἴπομεν, κατὰ κεφαλήν[3]), ἐνῷ ὁ ἐκ τῶν νομῶν φόρος λογίζεται καὶ εἰσπράττεται κατὰ περιοχὰς νομῆς, συνήθως μικράς[4]). Τὸ τελευταῖον τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ χρησιμοποιούμενος εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους ὅρος «*νομῶν*», «*ἀπὸ νομῶν*» κλπ. εἶναι συντομογραφία τοῦ πλήρους ὅρου «*φόρος νομῶν*», ὅστις ἀπαντᾷ εἰς τοὺς παπύρους τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς[5]).

Οὕτω σημειοῦται καὶ δευτέρα διαφορὰ μεταξὺ ἐννομίου καὶ «νομῶν»: Τὸ πρῶτον εἶναι «τέλος», ἐνῷ τὸ δεύτερον χαρακτηρίζεται ὡς «φόρος». Ἡ διαφορὰ τῆς ὁρολογίας σημαίνει ὅτι πρόκειται περὶ διαφόρου φύσεως καὶ αἰτιολογίας φόρων. Ὁ *Wallace* νομίζει, ὅτι εἰς τοὺς παπύρους «τέλος» μὲν σημαίνει πάντοτε γενικὸν φόρον ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ Κράτους ἐπὶ ἑνὸς ἀντικειμένου (tax),

---

[1]) Δηλαδὴ τὸ Κρατικὸν ἢ Δημόσιον Ταμεῖον τῆς σήμερον. Περὶ τοῦ ἐν ἰσχύϊ ταμειακοῦ συστήματος εἰς τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων βλ. *Wilcken*, Ostr., 630-641. *Preisigke*, Girowesen, 7-12. *Desvernois*, BSAA XXIII (1928), 307-318. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 280-287. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 404-406. II, 1282-1288.

[2]) Βλ. P. Tebt. 1072 (μέσα τοῦ 2ου αἰ. π. Χρ. Πβλ. 999 (193 π. Χρ.).

[3]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 100. 109. Ὁ ὑπολογισμὸς ἐγίνετο ὁμοίως κατὰ κεφαλὴν καὶ εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Ἑλλάδα (πβλ. Syll.[3], 914, 7, 33 (320 π. Χρ.) βλ. *Rostovtzeff*, ἔνθ. ἀν. I, 295.445. Καὶ παρ' ἡμῖν κατὰ τὴν μεταξὺ 1924-1932 ἰσχύσασαν φορολογίαν αἰγοπροβάτων, οἱ κτηνοτρόφοι ἐπλήρωνον 5 δρχ. κατὰ κεφαλὴν ζῴου, «*τὸ κεφαλιάτικο*» διὰ τοῦτο λεγόμενον. Βλ. παραπ ἐν σελ. 102 ὑποσ. 6)

[4]) Βλ. P. Tebt. 1072: «*νομῶν Ὀξυρύγχων*», «*Ἄρεως κώμης*», «*Πτολεμαΐδος*», «*Μελισουργῶν*». 999: «*νομῶν Βερενικίδος*», «*Ἰβιῶνος*», «*Ψεβδοπενούφεως*». 827, 14: «*καὶ ὑπὲρ ὧν δεήσει ἐπισκέψασθαι νομῶν Μενελάου*». 860, 17, 61-63: *τῆς Σωσιβίου δωρεᾶς νομῶν*». Πβλ. P. Petr. III, 71, 15: «*τῶν περὶ Βαώχαν* (νομῶν)». Καὶ σήμερον τὸ τίμημα τῆς νομῆς λογίζεται κατὰ μικρὰς περιοχάς, «*τὰ λειβάδια*» ὀνομαζόμενα κοινῶς, καὶ «*τὸ λειβαδιάτικο, τοπιάτικο ἢ βοσκιάτικο*» καταβάλλεται εἰς τὸν ἰδιοκτήτην (χωρίον ἢ ἰδιώτας), μεθ' οὗ ὁ κτηνοτρόφος ἔρχεται εἰς ἰδιαιτέραν συμφωνίαν διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς τιμῆς τῆς νομῆς.

[5]) Βλ. B. G. U. 199 verso, 10 (πβλ. B. L. I, 26). 345, 11. 1894, 8, 16, 23, 52, 109 (τοῦ 2ου αἰ. μ. Χρ.). Πβλ. P. Ryl. II σελ. 70. *Wallace*, Taxation, 72.

«φόρος» δὲ τὸ ἔσοδον, τὸ ὁποῖον εἰσπράττει τὸ Κράτος (ἢ καὶ ἰδιώτης) ὑπὸ τύπον καθωρισμένης φορολογίας ἐπιβαλλομένης ἐπὶ ἐκείνων, οἵτινες καρποῦνται περιουσιακὰ στοιχεῖα αὐτοῦ (yield, rent). Ἐὰν ὁ ὁρισμὸς οὗτος εἶναι ὀρθός[1]), τότε ἡ διάκρισις μεταξὺ τοῦ ἐννομίου «τέλους» καὶ τοῦ «φόρου» νομῶν καθίσταται εὔκολος καὶ σαφής: Πᾶς κάτοχος «ὑποτελοῦς λείας» ὑποχρεοῦται εἰς τὴν κατ' ἔτος πληρωμὴν τοῦ ἐννομίου τέλους[2]) ἔναντι τοῦ δικαιώματος τῆς νομῆς ἐντὸς ὡρισμένης περιφερείας τοῦ κρατικοῦ ἐδάφους. Ἡ ἔκτασις τῆς περιφερείας ταύτης ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν τῆς κώμης ἢ τῆς τοπαρχίας ἢ, κατ' ἀνώτατον ὅριον, τὴν τοῦ νομοῦ[3]), καθορίζεται δὲ ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας κρατικῆς ὑπηρεσίας κατ' αἴτησιν τοῦ κτηνοτρόφου, διατυπουμένην εἰς τὸ τέλος τῆς παρ' αὐτοῦ ὑποβαλλομένης «ἀπογραφῆς»[4])

---

[1]) Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ *Wallace* ἐπιχειρουμένη διάκρισις μεταξὺ «τέλους» καὶ «φόρου» φαίνεται ὀρθὴ εἰς πλείστας περιπτώσεις. Ὑπάρχουν ὅμως ἀναμφισβητήτως καὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ παραδεχθῇ τις τὴν ἑρμηνείαν ταύτην. Ἐξ ἄλλου, ἡ ὑπὸ τοῦ *Α. Ἀνδρεάδου* γενομένη διάκρισις μεταξὺ φόρου καὶ τέλους, καθ' ἣν «*τέλος*» μὲν σημαίνει ἔμμεσον φορολογίαν τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, «*φόρος*» δὲ ἄμεσον φορολογίαν, ἀποτελοῦσαν πάντοτε ἔνδειξιν ὑποτελείας τοῦ φορολογουμένου (Ἱστορ. Ἀρχ. Ἑλλην. Δημ. Οἰκον. Α', 96/97), δὲν φαίνεται νὰ συμφωνῇ πρὸς τὰ δεδομένα τῶν παπύρων, ἔνθα ἡ περὶ τῆς φορολογίας χρησιμοποιουμένη ὁρολογία εἶναι πολύπλοκος καὶ χρήζει ἰδιαιτέρας μελέτης. (Ὅσον ἀφορᾷ τὴν σύγχυσιν, ἣν διαπράττει σχετικῶς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ δευτέρου ὅρου ὁ *Rostovtzeff*, A Large Estate, 51. 106 καὶ ἡ *Cl. Préaux*, Écon. royale d. Lag., 235, ἐξ ἐσφαλμένης ἀναγνώσεως τοῦ P. S. I. 510, 12, βλ. νῦν *H. Launey*, REA, XLIV, 1942, 25 κ. ἑξ.).

[2]) Ἡ «*τοῦ γινομένου τέλους*» (P. C. Z. 59340, 12. O. Tait I 1, 114. I 4, 9) ἢ «*τοῦ καθήκοντος τέλους*» (O. Wilb. 3. P. Berl. Möller, 7, 21) ἢ «*τοῦ γινομένου ἐννομίου προβάτων*» (O. Tait I 1, 116) ἢ καὶ ἁπλῶς «*προβάτων*» (O. Tait I 2, 2). Πβλ. καὶ τὴν συνώνυμον ἔκφρασιν «*τὰ γινόμενα τάξονται*» τοῦ μνημονευθέντος προστάγματος Πτολεμαίου τοῦ Β' (στ. 24) καὶ P. Ryl. II σελ. 614. *S. Avogadro*, Aegyptus, XV, 1935, 81 κ. ἑξ.

[3]) Βλ. P. Petr. III 72(b) (= Chrest. I, 242): *περὶ Πτολεμαΐδα τὴν νέαν* P. Hib. 33 (= Chrest. I, 243): *κώμης Ψεπθονεμβή*. O. Tait I 1, 116: *ὑπὲρ τοῦ περὶ Θήβας*. B. G. U. 1223: *ἐπὶ νομὰς τοῦ Μεμφίτου νομοῦ*. O. W. 319: *Ἑρμώνθεως*. 324: *Τμουντὲχ* (κώμης). Πβλ. καὶ P.S.I. 626, 1. (Διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν βλ. P. Berl. Möller 7, 15: *ἃ νεμήσεται περὶ Φθῶχιν τῆς πρὸς Ἀπηλιώτην τοπαρχίας καὶ δι' ὅλου τοῦ νομοῦ*. P. Oxy. 245: *ἃ νεμήσεται περὶ Πτόλα τῆς πρὸς Λίβα τοπαρχίας καὶ δι' ὅλου τοῦ νομοῦ*. Πβλ. καὶ τὰς ἐν P. Ryl. II σελ. 315 παραπομπάς.

[4]) Βλ. P. Tebt. 703, 173-174 (ἀν. σελ. 100). Διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς ἀναγκαίας ἐντὸς τοῦ ἔτους μετακινήσεως τοῦ ποιμνίου ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τῆς διαλαμβανομένης ἐν τῇ ἀπογραφῇ ἐχρειάζετο ἄδεια χορηγουμένη ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων κρατικῶν ὑπαλλήλων, πιθανῶς δὲ καὶ τοῦ ἐνοικιαστοῦ τοῦ ἐννομίου. Τοιαύτην ἄδειαν περιέχει ἀσφαλῶς ὁ B. G. U. 1223 (ἡ συμπλήρωσις τοῦ ἐκδότου ἐν στ. 5: [φόρου] προβάτων καὶ ἡ ὑπὸ τῆς *Cl. Préaux*, Écon. royale d. Lag., 226, διδομένη ἑρμηνεία τοῦ κειμένου εἶναι πλέον ἢ ἀμφίβολοι). Ἡ αὐτὴ διαδικασία ἴσχυε καὶ κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχήν: ὁ κτηνοτρόφος ὑπέβαλλεν «*ὑπόμνημα*» εἰς τὸν στρατηγὸν τοῦ

Τοῦτο διηυκόλυνε τὸ Κράτος ὄχι μόνον εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς ἐτησίας ἀπογραφῆς τῶν κτηνῶν, ὡς εἴδομεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκμίσθωσιν τῆς «*ὠνῆς*» τοῦ ἐννομίου, ἥτις ἐγίνετο ὡσαύτως κατὰ νομοὺς ἢ καὶ μικροτέρας περιοχὰς νομῆς[1]).

Ἐκτὸς τῆς τακτικῆς βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως τοῦ ἐννομίου, τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων ἀνεμειγνύετο εἰς τὸ ζήτημα τοῦ πρὸς βοσκὴν τῶν κτηνῶν χόρτου (τὸ ὁποῖον ἄλλως ἀπετέλει ὑπόθεσιν ἀφορῶσαν ἕκαστον κτηνοτρόφον) μόνον, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ ἐκμεταλλεύσεως τῆς εἰς νομὰς περιουσίας αὐτοῦ, περὶ εἰσπράξεως δηλ. τοῦ «φόρου νομῶν». Τοῦτο ἐννοεῖ τις καλύτερον, ἐὰν ἔχῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἔφθανε νὰ ἀπαγορεύῃ, ἐπὶ ποινῇ κατασχέσεως τῶν κτηνῶν, τὴν νομὴν ἢ τὴν συγκομιδὴν τῶν οἱουδήποτε εἴδους «*χλωρῶν*», τῶν ἐσπαρμένων ἢ «*ἐπεσπαρμένων*»[2]) εἰς «*τὴν βασιλικὴν ἢ τὴν ἐν ἀφέσει γῆν*», ἐὰν δὲν ἐλάμβανε προηγουμένως τὰς νομίμους ἐγγυήσεις περὶ καταβολῆς τῶν ὀφειλομένων φόρων[3]) καὶ ὅτι ἀπήτει τὴν κατα-

---

νομοῦ περὶ τῆς ἀνάγκης μεταγωγῆς τοῦ ποιμνίου εἰς ἄλλον νομὸν καὶ παρεκάλει νὰ εἰδοποιηθῇ ὁ στρατηγὸς τοῦ νομοῦ τούτου, ὅπως συμπεριλάβῃ τὰ κτήνη εἰς τὰ ἀπογραφόμενα καὶ νεμόμενα εἰς τὸν ὑπ' αὐτὸν νομόν (βλ. P. Oxy. 244· 23 μ. Χρ.). Εὐνόητον τυγχάνει, ὅτι τὰ ὑποζύγια δὲν ὑπήγοντο εἰς τὸν περιορισμὸν τοῦτον (πβλ. B. G. U. 1351-1353).

[1]) Βλ. P. S. I. 509, 6/7: *ἐννόμιον Ἀρσινοΐτου νομοῦ*. O. Tait I 1, 116: *ἐννόμιον τοῦ περὶ Θήβας* (πβλ. αὐτόθ. 117. 119), ἀλλὰ ἐν O. W. 319: *ἐννόμιον κτηνῶν Ἑρμώνθεως* (κώμης). 324: *ἐννόμιον Τμοντὲχ* (κώμης). Δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν τὸ αὐτὸ σύστημα ἐκμισθώσεως τοῦ ἐννομίου τέλους ἴσχυε καθ' ὅλην τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν ἢ καὶ καθ' ὅλην τὴν Ἐπικράτειαν κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχήν. Εἰς τὴν Συρίαν καὶ Φοινίκην, π. χ., ἡ ἐκμίσθωσις ἐγίνετο, ὡς εἴδομεν (σελ. 106), κατὰ κώμας Πβλ. καὶ BCH XIV (1890), 163-164 (Τελμησσὸς τῆς Καρίας). P. C. Z. 59773, 1-2: *καὶ ἐν Σύρων κώμῃ πρόβατα ρ* κλπ. (ἂν πρόκειται περὶ πληρωμῆς ἐννομίου, ὡς πιστεύει ὁ *Edgar*).

[2]) Ὁ συνήθης ὅρος εἶναι: «*τὰ χλωρὰ καὶ τὰ ἄλλα ἐπίσπορα*» (P. Tebt. 27, 55, 73). Ὁ ὅρος «*ἐπίσπορα*» σημαίνει τὰ εἰς δευτέραν ἐντὸς τοῦ ἔτους σποράν, γενομένην μετὰ τὴν συγκομιδὴν τῆς πρώτης (δημητριακῶν, λίνου κλπ.), καλλιεργούμενα, τὰ ὁποῖα ἦσαν συνήθως εἴδη νομῆς. Βλ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 214 καὶ ἀνωτ. σελ. 95 ὑποσ. 1.

[3]) Εἰς τὴν ἐν P. Tebt. 27 (= Chrest. I, 331· 113 π. Χρ.) περιεχομένην ἐγκύκλιον τοῦ Διοικητοῦ πρὸς τοὺς ἁρμοδίους ὑπαλλήλους παραγγέλλεται: «... *μηθένα τῶν γεωργούντων τὴν βασιλικὴν καὶ τὴν ἐν ἀφέσει [γῆν] ἐφάψεσθαι τῶν χλωρῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐπισπόρων πλὴν τῶν εἰς [τὰς] τροφὰς τῶν γεωργικῶν κτηνῶν..... καὶ τῶν ἐγδιοικηθησομ[ένων], ὧν αἱ τειμαὶ καὶ τούτων αἱ ἀσφάλε[ιαι δο]θεῖσαι κατατεθήσονται ἐπὶ [τ]ῶν τραπεζῶ[ν] πρὸς τὰ καθήκοντα εἰς τὸ βα[σιλικὸν]*» (στίχ. 54-59)· καὶ ὀλίγον κατωτέρω: «... *ὅπως ἐν ταῖς κώμαις ἐκτεθῇ προγράμματα δηλοῦντα μηδένα ἐπαφιέναι κτήνη εἰς τὴν ἐσπαρμένην χόρτῳ καὶ τοῖς παρ[α]πλησίοις γενή[μασι], μηδὲ τῶν λοιπῶν ἐπισπόρων ἐφάπτεσθαι ἄνευ τοῦ διδόναι τὴν ἀσφάλειαν, καθότι πρόκειται· τῶν δὲ παρὰ ταῦτα ποιησόντων τὰ κτήνη ὑπὸ στέρεσιν ἀχθήσεσθαι πρὸς τὰ ἐκφόρια*» (στίχ. 71-75). Εἰς τὸν P. Grad. 8 (223/2 π. Χρ.) παρέχεται ἄδεια χρήσεως νομῶν μετὰ τὴν κατάθεσιν τῆς ἐγγυήσεως διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν ὀφειλομένων φόρων. Εἰς τὸν P. Tebt. 714 (2ος αἰ. π. Χρ.) δίδεται ἐπίσης ἄδεια εἴς τινα Θέωνα νὰ συγκομίσῃ τὸν χόρτον του, μόνον κατόπιν παροχῆς

βολὴν τοῦ φόρου καὶ διὰ νομάς, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐβοσκήθησαν[1]). Ὅθεν εἶχεν ὀργανώσει τὴν ὑπηρεσίαν τῆς τακτικῆς εἰσπράξεως τῶν ἐκ τῶν χλωρῶν καὶ τῶν νομῶν ἐσόδων.

Δὲν γνωρίζομεν δυστυχῶς τὴν ὀργάνωσιν τῆς ὑπηρεσίας ταύτης· ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ὅμως στοιχείων ἐξάγεται τὸ πιθανὸν συμπέρασμα, ὅτι οἱ ὑπάλληλοι τῶν οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν[2]) ἦσαν πρὸς τοῦτο ἁρμόδιοι, ἡ δὲ κατὰ τόπους χωροφυλακὴ μετὰ τῶν «*γενηματοφυλάκων*»[3]) ἐπέβλεπον ἀγρύπνως «*ὅπως μηδὲν διάπτωμα γένηται*» εἰς βάρος τοῦ βασιλικοῦ Ταμείου[4]). Ὡς πρὸς τὸν τρόπον ἐπίσης καὶ τὸν χρόνον τῆς μισθώσεως ἢ τὸ ποσὸν τοῦ μισθώματος, δὲν κατέχομεν συγκεκριμένας πληροφορίας. Διότι, ὡς εἶναι εὐνόητον, ταῦτα ἐξηρτῶντο ἀπὸ ἰδιαιτέρους ἑκάστοτε παράγοντας (ὡς τὸ εἶδος τῆς νομῆς, τὸ ποσὸν αὐτῆς, τὸν χρόνον τῆς μισθώσεως κλπ.), οἵτινες δὲν δύνανται νὰ ὑπολογισθοῦν σταθερῶς[5]). Αἱ ὑπάρχουσαι πληροφορίαι ἀναφέρονται εἰς τὴν «*λογείαν*»[6]) ἢ τὴν «*διοίκησιν*»[7]) μόνον τῶν χλωρῶν. Τὸ ἐξ αὐτῶν εἰσόδημα τοῦ Κράτους εἰσεπράττετο συνήθως εἰς εἶδος (*ἐκφόριον*)[8])· ἀλλὰ καὶ εἰς

ἀσφαλοῦς ἐγγυήσεως περὶ πληρωμῆς τοῦ ἀναλογοῦντος φόρου. Πβλ. καὶ P. Petr. III 32(g) verso, 10-13.

[1]) Βλ. P. Tebt. 66, 75-80 (120 π. Χρ.): τὸ Κράτος ἀπαιτεῖ τὴν πληρωμὴν τοῦ ἀντιτίμου νομῶν γενομένων «*ἀκατανεμήτων*», μὴ παραδεχόμενον ὡς ἰσχυρὸν τὸν λόγον τὸν ὁποῖον προβάλλουν οἱ κτηνοτρόφοι· («*διὰ τὸ προπεπτωκέναι τὰ κτήνη*». Κατὰ τὸν καθηγητὴν *Σ. Κουγέαν* τοῦτο σημαίνει: ἐπειδὴ «*ἀπόρριξαν*» τὰ πρόβατα).

[2]) Ἀπὸ τοῦ Διοικητοῦ (P. Tebt. 27) καὶ τοῦ Νομάρχου P. S. I. 361. 367 (διὰ τὸν 3ον αἰ. π. Χρ.) μέχρι τοῦ κωμογραμματέως (P. Tebt. 66, 79/80). Πβλ. P. Hib. 51. 52. 53. P. Tebt. 714. (715). P. Grad. 8.

[3]) Οἱ «*γενηματοφύλακες*» ἦσαν εἰδικοὶ ὑπάλληλοι, τῶν ὁποίων τὰ καθήκοντα ἦσαν παραπλήσια πρὸς τὰ τῶν σημερινῶν ἀγρονόμων καὶ διωρίζοντο «*ἀπό τε τῶν στρατευομένων καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοὺς τόπους κατοικούντων καὶ ἐν περιστάσει κειμένων καὶ πίστει καὶ ἀσφαλείᾳ διαφερόντων*». P. Tebt. 27, 48-52. Πβλ. Chrest. I, 331. 337. P. Tebt. 715.

[4]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 98 καὶ P. Hib. 51. 52. 53. P. Grad. 8. P. Tebt. 27, 52-55. 715, 1.

[5]) Ἐκ τοῦ P. Tebt. 999, π. χ. (193 π. Χρ.) φαίνεται, ὅτι διὰ μίαν ἄρουραν βοσκηθείσης νομῆς καταβάλλονται 10 δραχ. χαλκοῦ, ἐνῷ ἐκ τοῦ P. Tebt. 827 (170 π. Χρ.) 18 συνάγεται ὅτι καταβάλλονται 159 δραχ. κατὰ ἄρουραν. Πβλ. *H. Maspero*, Les Finan. d. Lag., 57. *Sethe-Partsch*, Dem. Urk. σελ. 12.

[6]) Βλ. P. Hib. 51, 2, 5. P. Petr. III, 71, 1. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 98.

[7]) Βλ. P. Lille I, 30. 17. 31, 21 κλπ. (3ος αἰ. π. Χρ.). P. Tebt. 61(α), 206. 67, 41. 69, 27. κλπ. (2ος αἰ. π. Χρ.).

[8]) Τὸ «*ἐκφόριον*» ἐλογίζετο καὶ εἰσεπράττετο συνηθέστερον εἰς σῖτον *(νομαὶ πρὸς πυρὸν ἢ πρὸς σῖτον διοικούμεναι)*, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα εἴδη, τὸ δὲ ποσὸν ἐποικίλλεν ἀναλόγως τοῦ εἴδους καὶ τοῦ ποσοῦ τῆς νομῆς. Βλ. P. Lille I, 37, 7-12, σχόλ. καὶ εἰσαγ. ἐν σελ. 147. P. S. I. 510

χρῆμα ἐπληρώνετο κατόπιν ἐκτιμήσεως (*ἐκδιοικούμενα*)[1]), ἢ ἐν μέρει μὲν εἰς εἶδος, ἐν μέρει δὲ εἰς χρῆμα[2]). Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἐξεμισθοῦντο (*διῳκοῦντο*) καὶ αἱ ἄλλαι νομαὶ πλὴν «*τῶν νομῶν ἐκτὸς μισθώσεως*», τῶν ὁποίων τὸ ἀντίτιμον εἰσεπράττετο πάντοτε εἰς χρῆμα («*νομαὶ πρὸς χαλκὸν διοικούμεναι*»). Τί ἀκριβῶς ἐδηλοῦτο διὰ τοῦ ὅρου «*νομαὶ ἐκτὸς μισθώσεως*» δὲν εἶναι σαφῶς γνωστόν[3]). Ὑποθέτομεν, ὅτι ἦσαν αἱ νομαὶ τῶν ἀγρῶν ἢ καὶ περιοχῶν, αἵτινες διὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον λόγον[4]) εἰς οὐδένα ἀνῆκον ἢ παρ' οὐδενὸς ἐκαλλιεργοῦντο. Ἀπόδειξις ὅτι ἐξ αὐτῶν παρεχωροῦντο ἐνίοτε κλῆροι εἰς νέους κληρούχους[5]).

Ἐὰν «*τὰ ἐκφόρια*» καὶ τὰ χρήματα, τὰ ὀφειλόμενα διὰ τὰ χλωρὰ καὶ τὰς νομάς, ἐλογίζοντο ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Κράτους καὶ κατεβάλλοντο ἐπίσης ὑπὸ τῶν κτηνοτρόφων ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον ἢ εἰσεπράττοντο διὰ τῆς παρεμβολῆς μισθωτῶν τοῦ φόρου δὲν γνωρίζομεν. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δεδομένων[6]) τὸ

(διὰ τὸν 3ον αἰ. π. Χρ.). P. Tebt. 66, 47-54. 69, 34. 72, 310. 107, 5 κλπ. καὶ Append. I σελ. 563-564. Πβλ. *H. Maspero,* Les Finan. d. Lag., 57/58. *Sethe-Partsch,* Dem. Urk. σελ. 12 (nº 5).

[1]) Βλ. P. Hib. 51.52.53.130. *Sethe-Pertsch,* Dem. Urk. 4. 5. (Βλ. καὶ τὰ σχόλ. ἐν σ. 74). Ἡ «*τίμησις*» ἢ ἡ «*συντίμησις*». P. Petr. III, 71, 11, 20) ἢ ἡ «*τιμὴ*» (P. Lille I, 30, 15, 37. 37, 13. P. Tebt. 27, 58. P. Grad. 8) ἢ ἡ «*ἀξία*» (P. Tebt. 74, 22) τῶν νομῶν καὶ τῶν χλωρῶν εἶναι ἄγνωστον πῶς ἐγίνετο. Φαίνεται, ὅτι διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας τῶν νομῶν ἰδιαιτέρως ἀπητεῖτο προηγουμένη «*ἐπίσκεψις*», ἐπιτόπιος δηλ. ἐξέτασις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἁρμοδίου κρατικοῦ ὑπαλλήλου (P. Tebt. 827, 14. κλπ.).

[2]) Βλ. P. Lille I, 37, 5-13, σχόλ. ἐν σελ. 176/177 καὶ τὴν εἰσαγ. ἐν σελ. 141. P. Tebt. 72, 308.

[3]) Βλ. P. Tebt. I Append. I σελ. 542. *Préaux,* Écon. royale d. Lag. 226. Ἡ ὑπόθεσις, ὅτι τὸ ἐννόμιον ἦτο φόρος εἰσπραττόμενος ὑπὸ τοῦ Κράτους διὰ τὴν χρῆσιν «*τῶν νομῶν ἐκτὸς μισθώσεως*» κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν «*φόρον νομῶν*», ὅστις εἰσεπράττετο διὰ τὴν χρῆσιν ὡρισμένων «*νομῶν ἐντὸς μισθώσεως*» (βλ. P. Tebt. ἔνθ. ἀν. P. Ryl. II σελ. 315) εἶναι τελείως ἀσύστατος.

[4]) Π. χ. ἡ «*ἀφεθεῖσα εἰς νομὴν*» γῆ (P. Tebt. 60, 81/82. 72, 36) ἢ «*ἣν ἐφημμίσθαι διὰ τὸ παρακεῖσθαι τῷ ὄρι*» (P. Tebt. 60, 42) ἢ «*τῶν περὶ τὴν ἔρυμων* (sic) *τόπων*» (P. Petr. III, 71, 5) ἢ τῆς «*ἁλμυρίδος*» (P. Tebt 60, 91) ἢ τῆς «*κεχερσευμένης*» (P. Tebt. 60, 93. 826, 8, 48), καὶ γενικῶς ἡ ἄσπορος καὶ ἀκαλλιέργητος γῆ (πβλ. P. Tebt. 68, 3, 4. 74, 22, 36. 75, 36-39. 826.827. 828 κλπ. Αὐτόθ. Append. I σελ. 540 κ. ἑξ. *Rostovtzeff,* JEA VI, 1920, 166). Ἴσως εἰς τὰς «*νομὰς ἐκτὸς μισθώσεως*» πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τὰς τῆς «*ἱερᾶς γῆς*», τὰς ὁποίας διεχειρίζετο, φαίνεται, τὸ Κράτος. (Βλ. P. S. I. 361, 2. Πβλ. *Seider,* Beitr. z. Ptol. Verwaltungsgesch., 27).

[5]) Βλ. P. Tebt. I 79 εἰσαγ. καὶ Append. I σελ. 542. *Rostovtzeff,* A Large Estate, 139.

[6]) Βλ. P. Hib. 51.52.53. P. Grad. 8. P. Tebt. 74, 22. 714. 827, 5, 14. 999. 1072. *Sethe Partsch,* Dem. Urk. 4. 5.

πρῶτον παρουσιάζεται ὡς πιθανώτερον, ἀλλὰ καὶ τὸ δεύτερον δὲν ἀποκλείεται νὰ συνέβαινεν ἐνίοτε[1]).

Σαφέστερον γνωρίζομεν τὰ ἀφορῶντα ἄλλον τινὰ φόρον, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπήγοντο ὅλα τὰ ζῶα καὶ ἑπομένως καὶ τὰ πρόβατα, τὸ «*φυλακιτικόν*». Ἦτο δὲ φυλακιτικὸν τέλος ὁ ὑπὲρ τοῦ σώματος τῶν «*φυλακιτῶν*»[2]) εἰσπραττόμενος φόρος ἐπὶ πάσης τῆς ἀκινήτου περιουσίας καὶ τῶν κτηνῶν, διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ὁποίων ἐπέβλεπον οὗτοι[3]). Εἰδικῶς διὰ τὰ τελευταῖα, οἱ φυλακῖται ἦσαν ὑποχρεωμένοι «*διατηρεῖν αὐτὰ*»[4]) ἀπὸ τῶν κλοπῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν ἦσαν ἀσυνήθιστοι εἰς τὴν Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων[5]). Ἐλογίζετο καὶ τὸ φυλακιτικὸν κατὰ κεφαλὴν ζῴου[6]) καὶ εἰσεπράττετο ὡς καὶ τὸ ἐννόμιον, δι' ἐκχωρήσεως δηλαδὴ εἰς μισθωτάς. Φαίνεται μάλιστα, ὅτι τὸ φυλακιτικὸν τῶν ζῴων ἐξετίθετο συνήθως εἰς δημοπρασίαν μετὰ τοῦ ἐννομίου, ἐξεχωρεῖτο εἰς τὸν αὐτὸν μισθωτὴν[7]) καὶ κατεβάλλετο ὑπὸ τῶν κτηνοτρόφων συγχρόνως μὲ τὸ ἐννόμιον[8]). Ἐπεβάλλετο δὲ κατάσχεσις τῶν κτηνῶν εἰς περίπτωσιν δυστροπίας τῶν ὑποχρέων εἰς τὴν πληρωμὴν αὐτοῦ,[9]) ὡς καὶ προκειμένου περὶ τοῦ ἐννομίου.

Δὲν γνωρίζομεν, πῶς πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλος τις φόρος ἐπὶ πάντων τῶν κτηνῶν, ὅστις ἀπαντᾷ μέχρι τοῦδε ἅπαξ εἰς τὸν Ὀξυρυγχίτην νομὸν ὑπὸ τὸν ὅρον «*τέταρτον εἰκοστὴ τετραπόδων*»[10]).

---

[1]) Ἴσως ἡ ἐν P. S. I. 510, 9 ἀπαντῶσα ἔκφρασις «*εἰς τὰ χλωρὰ τὰ ἐκτιθέμενα ἐν ὑμῖν* κλπ.» ἀναφέρεται εἰς τὴν διὰ δημοπρασίας ἐνοικίασιν τοῦ φόρου τῶν χλωρῶν.

[2]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 98 ὑποσ. 2.

[3]) Διὰ τὸ φυλακιτικὸν τέλος γενικῶς βλ. *Wilcken*, Ostr., 402. *Lesquier*, Instit. mil. d. Lag., 216-217. *Wallace*, Taxation Index Grec, ἐν λ. καὶ *Préaux*, Écon. royale d. Lag. Index Grec, ἐν λ. Διὰ τὸ φυλακιτικὸν προβάτων καὶ αἰγῶν βλ. P. Petr. III. 109(a) I, 16-17. III, 8, 12. (b) 10-12. P.C.Z. 59404, 3. P. Tebt. III, General Index, ἐν λ. *Préaux*, ἔνθ. ἀν., 227.

[4]) P. C. Z. 59136, 3. Πβλ. P. S. I. 346, 10/11 (255 π. Χρ.). P. Tebt. 179 (τέλος τοῦ 2ου αἰ. π. Χρ.).

[5]) Πβλ. P. Hib. 36. 37. P. Tebt. 793, I (1 recto 1), 28. P.C.Z. 59312, 19, 30, 35. 59379. 59770, 4-5. P. Mich. Z. 87, 7/8. P. Tebt. 53 (110 π. Χρ.). B. G. U. 1012. P. Hib. 167 (245 π. Χρ.) P. S. I. 377, 17.

[6]) Βλ. P. C. Z. 59404, 3: φυλακιτικὸν 110 προβάτων. P. S. I. 509: 1 1/2 ὀβ. κατὰ κεφαλὴν βοὸς καὶ 3 1/2 ὀβ. κατὰ κεφαλὴν ὑποζυγίου.

[7]) P. S. I. 509 (256/55 π. Χρ.) (εἷς τῶν «*ἐξειληφότων*» τὸ ἐννόμιον τοῦ Ἀρσινοΐτου νομοῦ εἰσπράττει τὸ φυλακιτικὸν βοῶν καὶ ὑποζυγίων).

[8]) P. Petr. III, 109 (b), 10-11: «*ἐννόμιον προ(βάτων) σὺν φυ(λακιτικῷ)· καὶ αἰγῶν ὡσαύτως*».

[9]) Βλ. P. C. Z. 59404, 4. Πβ. P. S. I. 368, 20-25.

[10]) P. Hib. 95 (256/55 π. Χρ.). Ἴσως πρόκειται περὶ φορολογίας διὰ λόγους θρησκευ-

Εὐνόητον, ὅτι ἡ πληρωμὴ ὅλων τῶν φόρων τούτων δὲν ἦτο εὔκολος διὰ τοὺς κτηνοτρόφους, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἀνωτέρω μακρᾶς πως παρεκβάσεως, ἣν ἠναγκάσθημεν νὰ κάμωμεν σχετικῶς[1]). Ἐν τούτοις τὸ δυσκολώτερον πρόβλημα διὰ τὴν ποιμνιοτροφίαν τῆς Αἰγύπτου παρέμενεν ἡ ἐξεύρεσις τῆς νομῆς. Προσθέτομεν μερικὰς εἰσέτι μαρτυρίας τῶν παπύρων χαρακτηριστικὰς τοῦ πράγματος.

Αἱ προστριβαὶ μεταξὺ γεωργῶν καὶ ποιμένων διὰ τὸ ζήτημα τῆς νομῆς ἐμφανίζονται συχνάκις καὶ αἱ χειροδικίαι μεταξὺ αὐτῶν[2]) ἢ αἱ ἐπεμβάσεις τρίτων διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς νομῆς[3]) δὲν λείπουν. Τὸ Κράτος ἠναγκάζετο νὰ ἐπεμβαίνῃ ἑκάστοτε δι' ὁδηγιῶν καὶ διαταγμάτων διὰ νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα μεταξὺ γεωργῶν καὶ ποιμένων, μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ προστατεύσῃ μὲν κυρίως τὴν γεωργίαν, ἀλλὰ καὶ νὰ προλάβῃ τὰς καταχρήσεις εἰς βάρος τῆς κτηνοτροφίας[4]). Ἐξ ἄλλου, οἱ κτηνοτρόφοι ἠναγκάζοντο πολλάκις νὰ ἀναζητοῦν τὰς νομὰς μακρὰν τῶν στάβλων[5]) ἢ νὰ διαιροῦν τὸ ποίμνιον διὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς νομῆς εἰς μικροτέρας ἀγέλας, ἀναλόγως τῆς ἡλικίας ἢ τῆς ἀποδοτικότητος τῶν ζῴων[6]), ὡς τοῦτο γίνεται καὶ σήμερον. Εἶναι ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὸν τῶν δυσκολιῶν ἐξευρέσεως νομῆς τὸ μέσον, εἰς τὸ ὁποῖον καταφεύγει γεωργός τις, διὰ νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὸν Ζήνωνα γαίας, τὰς ὁποίας οὗτος εἶχεν ἤδη ἐκμισθώσει εἰς ἄλλον: «*ὅσα ἂν χλωρὰ τὰ κτήνη ἐξανηλώ-*

τικούς, ἀναλόγου πρὸς τὴν «*ἕκτην*» (6%) τῆς φορολογίας τῶν ἀμπελώνων ὑπὲρ τῆς λατρείας Ἀρσινόης τῆς Φιλαδέλφου. Πιθανὸν τὰ «*Ἀρσινόης φορικὰ*» πρόβατα τοῦ P. Oxy. 807 (1 μ. Χρ.) νὰ σχετίζωνται πρὸς αὐτὴν τὴν φορολογίαν. Ἡ *Cl. Préaux* ὑποθέτει, ὅτι πρόκειται περὶ φόρου ἐξαγωγῆς ζῴων ἀπὸ νομοῦ εἰς νομόν (ἔνθ. ἀν. σελ. 351-352). Τὸ ἐπαχθὲς ὅμως τῆς φορολογίας (24%) ἀποκλείει, νομίζομεν, τοιαύτην ὑπόθεσιν.

[1]) Πβλ. καὶ P. C. Z. 59404, 4. P. S. I. 368, 20-25. OGIS 55, 14.

[2]) P. Ent. 75 (3ος αἰ. π. Χρ.). P. Petr. III, 32 verso (b). B. G. U. 1831 (50 π. Χρ.) 1832 (περὶ τὸ 50 π. Χρ.). P. Ryl. 131 (31 μ. Χρ.). 143 (38 μ. Χρ.). Πβλ. P. S. I. 372. 380.

[3]) Βλ. P. S. I. 361, 1-2. 367, 4-5. (Πβλ. ἀνωτ. σελ. 96 ὑποσ. 6 καὶ 7).

[4]) Βλ. P. Tebt. 703, 205: «*τὴν τήρησιν ποιείσθωσαν, ὅπως μήθ' ὑπὸ τῶν προβάτων, μήθ' ὑπ' ἄλλου μηδενὸς παροινεῖσθαι συμβαίνει τὴν φυτείαν*». Ἀντιθέτως, ὁ P. Petr. III, 26 (3ος αἰ. π. Χρ.) διασαφεῖ: «*ἐὰν ἐμβῇ βοῦς ἢ ὑποζύγιον ἢ πρόβατον ἢ ἄλλο τι [τῶν κτη]νῶν εἰς ἀλλότριον κλῆρον ἢ παράδεισον ἢ κῆπον ἢ ἀμπελῶνα ἢ κατανέμῃ τι ἢ καταβλάψῃ, ἀποτεισάτω ὁ κύριος τῷ βλαφθέντι τὸ βλάβος, ὃ ἂν καταβλάψῃ ἐκ κρίσεως· πρὸ κρίσεως δὲ μηθεὶς ἐνεχυραζέτω, μηδὲ ἀποβιαζέσθω μηδὲν παρευρέσει μη[δεμιᾷ]*». Πβλ. *Grenfell*, ἐν Rev. Laws σελ. 95 καὶ P. Athen. 4 εἰσαγ.

[5]) Βλ. P. Mich. Z. 87, 2.

[6]) Τὰ 566 πρόβατα π. χ. τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὸν P. Lond. III, 1171 (σελ. 177. 8 π. Χρ.) ποιμνίου ἔχουν χωρισθῆ εἰς πέντε ἰδιαιτέρας ἀγέλας, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνομεν «*ἀγέλην ὑπάρνων*» (στίχ. 5) καὶ «*ἀρσενικὰ πρόβατα*» (στίχ. 40). Εἰς τὸν P. S. I. 368, 13 πράκτωρ τοῦ Ζήνωνος ἀγοράζει ἰδιαιτέρως «*χόρτου ἡμιαρούριον τοῖς ἐρίφοις*».

σῃ», γράφει, «*ἀνυπόλογόν σοι οἴσω, ὥστε τὰ κτήνη σου ἔχειν χορτάσματα δωρεάν*»[1]). Εἶναι δὲ εὐνόητον, ὅτι αἱ δυσκολίαι τῆς νομῆς ηὔξανον κατὰ τοὺς μῆνας τῆς πλημμύρας τοῦ Νείλου, καθ' οὓς οἱ κτηνοτρόφοι τῶν κατακλυζομένων περιοχῶν ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ συντηροῦν τὰ ζῷα δι' ἀχύρου ἢ ξηροῦ χόρτου, τὰ ὁποῖα συνέλεγον ἐν καιρῷ καὶ ἐτήρουν εἰς ἀποθήκας[2]). Καίτοι δὲ ἡ εὔφορος γῆ τῆς Αἰγύπτου εἶχε μεγάλην ἀπόδοσιν καὶ εἰς χόρτον[3]), ἡ ξηρὰ νομὴ ἦτο πάντοτε ἀνεπαρκής, ἰδιαιτέρως μάλιστα διὰ τοὺς μικροκτηνοτρόφους ἢ ἁπλοῦς ποιμένας[4]), ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας δοκιμάζει διὰ τὴν εἰς χόρτον ἐπάρκειαν ὁ Ζήνων, ὅστις διέθετε καὶ ὑποζύγια καὶ πλοῖα ἀκόμη «*χορτηγὰ*»[5]) διὰ τὴν ἔγκαιρον μεταφορὰν χόρτου καὶ ἐξ ἄλλων περιφερειῶν.

---

[1]) P. S. I. 400, 13. Ἀφοῦ δὲ ὁ Ζήνων, ὅστις διέθετε 30.000 περίπου στρέμματα γῆς, δοκιμάζει δυσκολίας διὰ τὴν ἐξεύρεσιν τῆς ἀναγκαιούσης εἰς τὰ κτήνη αὐτοῦ νομῆς (πβλ. P. S. I. 280. 351. 356. 372. 380. 405. P. C. Z. 59136. 59770, 11, 13. P. Mich. Z. 21. 87. P. Lond. Inv. 2095 (κατὰ *Rostovtzeff*, A Large Estate, 110/111), φανερὸν εἶναι ὅτι δὲν εὐσταθεῖ ἡ ἄποψις τοῦ *Schnebel* (Landwirtschaft, 349) περὶ ἀναπτύξεως τῶν κτηνοτροφικῶν νομῶν εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον («grosse Ausdehnung der Weidenwirtschaft in Aegypten»). Ἡ Αἴγυπτος ἔμεινε καὶ τότε κατ' ἐξοχὴν γεωργικὴ χώρα, ὡς παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ *Partsch* (Dem. Urk. σελ. 12: «kein Wiesen-sondern ein Ackerland war»).

[2]) P. C. Z. 59136, 4. 59718, 39-44 καὶ εἰσαγ. P. Tebt. 715. Πβλ. *Διοδ.* I, 36, 9. Ἡ ποσότης ξηροῦ χόρτου ἡ ἀναγκαιοῦσα ἡμερησίως εἰς ἕκαστον χονδρικὸν κτῆνος ἀνήρχετο εἰς 4-6 «*δέσμας διμναίους*» δηλ. 4-5 κιλά (P. C. Z. 59721, 1, 4, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν P. C. Z. 59723, 4). Δέον νὰ μὴ λησμονῇ τις τὴν μεγάλην διαφορὰν τοῦ βάρους μεταξὺ χλωροῦ καὶ ξηροῦ χόρτου, διὰ νὰ ἀντιληφθῇ τὸν ὄγκον τῆς νομῆς τῆς ἀπαιτουμένης μόνον διὰ τὰ βασιλικὰ κτήνη. (Πβλ. P. S. I. 354. 356, 8. P. Tebt. 703, 185-191).

[3]) Βλ. *Διοδ.* I, 36, 6. Μία ἄρουρα χόρτου ἀποδίδει 1500 δέσμας διμναίους ὡς ἐνοίκιον μόνον (P. S. I. 400, 12). Τὸ Κράτος λαμβάνει ὡς φόρον δι' ἑκάστην ἄρουραν ἐσπαρμένην διὰ χόρτου 1200 δέσμας διμναίους (P. C. Z. 59723, 4, 17).

[4]) Χαρακτηριστικὸν τοῦ πράγματος παράδειγμα παρέχει ὁ P. C. Z. 59368 (240 π. Χρ.). Ἐξ 150.000 «*δεσμῶν χόρτου*», τὰς ὁποίας κατεῖχον εἰς Βούσιριν τοῦ Ἡρακλεοπολίτου νομοῦ δύο κληροῦχοι (πρβλ. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 183) αἱ 120.000 διηρπάγησαν ὑπὸ τῶν χωρικῶν, ἐπειδὴ ἀπουσίασε φυλακισθεὶς «*ὁ χορτοφύλαξ.*»

[5]) P. S. Z. 59191, 7. 59292, 480. Μεγάλαι ποσότητες ξηροῦ χόρτου μετεφέροντο ἐκ τῆς ἐνδοχώρας εἰς Ἀλεξάνδρειαν πρὸς ἐμπορίαν (βλ. P. C. Z. 59368, 28/29).

3. Ἀνάπτυξις τῆς προβατοτροφίας ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἑλλήνων. Λόγοι προκαλέσαντες ταύτην. Νέα εἴδη προβάτου εἰσαχθέντα ὑπ' αὐτῶν. Ἡ προβατοτροφία ὡς οἰκονομικὴ ἐπιχείρησις.

Παρ' ὅλας τὰς δυσκολίας αὐτάς, ἀποτέλεσμα, ὡς εἴπομεν, τῶν ἰδιαιτέρων ἐδαφικῶν συνθηκῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς ἐντατικῆς καλλιεργείας τοῦ ἐδάφους, ἥτις ὑπῆρξε τὸ σύνθημα τῶν Πτολεμαίων, ἡ ἄφιξις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Αἴγυπτον συμπίπτει μὲ σημαντικὴν ἀνάπτυξιν τῆς κτηνοτροφίας γενικῶς, ἀλλὰ καὶ τῆς προβατοτροφίας ἰδιαιτέρως. Ἰδοὺ μερικοὶ λόγοι, οἵτινες συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προβατοτροφίας.

α) Οἱ Ἕλληνες ἄποικοι τῆς Αἰγύπτου προήρχοντο ἐκ περιφερειῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ποιμνιοτροφία ἦτο τῶν συνήθων ἀσχολιῶν τῶν κατοίκων καὶ ἀπετέλει τὸ ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τοῦ πτωχοῦ εἰσοδήματος αὐτῶν. Ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους καὶ αἱ κλιματικαὶ συνθῆκαι τῆς Ἑλλάδος εὐνοοῦν, ἀντιθέτως πρὸς τὰς τῆς Αἰγύπτου, τὴν ποιμνιοτροφίαν τῶν μικρῶν κατοικιδίων ζώων[1]). Ἡ βουκολικὴ ποίησις, ἀπὸ τῆς ψυχολογικῆς ἀπόψεως, ἀποτελεῖ ἀψευδῆ μάρτυρα τῶν προσφιλῶν ἀναμνήσεων τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων τῆς κοσμοπολιτικῆς Ἀλεξανδρείας.

β) Διὰ τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα—ὅπως καὶ διὰ τὸν σημερινὸν ἄλλως τε—ὁ τυρὸς τοῦ προβάτου ἦτο μία τῶν προσφιλεστέρων τροφῶν[2]) τοῦ λιτοῦ διαιτολογίου του, τὸ δὲ κρέας αὐτῶν, ἰδίως τὸ τῶν νεαρῶν, ἀπετέλει γαστρονομικὴν δι' αὐτὸν ἀπόλαυσιν. Οἱ πάπυροι μαρτυροῦν, ὅτι καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον τὰ πράγματα δὲν μετεβλήθησαν ὡς πρὸς τοῦτο[3]).

---

[1]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 91 ὑποσ. 3.

[2]) Βλ. *Διοδ.* I, 87, 2: «Τῷ δὲ γάλακτι καὶ τῷ τυρῷ τροφὰς παρέχεσθαι προσηνεῖς ἅμα καὶ δαψιλεῖς» (τὰ πρόβατα).

[3]) Ἡ τυροκομία ἀποτελεῖ σοβαρὸν μέλημα τῶν κτηνοτρόφων τῆς Αἰγύπτου καὶ «*οἱ τυροί*» ἐζητοῦντο ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἕλληνας. Βλ. P. C. Z. 59328, 35-60. Πβλ. *P. Wisconsin* 2. P. S. I. 606. 618. 858, 21-26. P. Hib. 54 (= Chrest. I, 477), 24. P. Lond. Inv. Nº 2095 (κατὰ *Rostovtzeff*, A Large Estate, 115). Πβλ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 220. Ὁ τυρὸς τῆς Ἑλλάδος ἐξ ἄλλου (ἰδιαιτέρως ὁ ἐκλεκτὸς τῆς Χίου καὶ Κύθνου) ἦτο μεταξὺ τῶν προϊόντων, τῶν ὁποίων ἐγίνετο μεγάλη εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Αἴγυπτον διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν Ἑλλήνων βεβαίως. Βλ. P. C. Z. 59012, 36, 37. 59013, 28. 59014 (b) [16]. 59063, 2. 59110, 25, 35. P. S. I. 862, 5, 14. 594 col. II, 1. Πβλ. *Rostovtzeff*, ἔνθ. ἀν. 115. Τὸ «*ἀρνάκι*» καὶ τὸ «*κατσικάκι*» τοῦ γάλακτος δὲν ἀποτελεῖ γαστρονομικὴν πολυτέλειαν μόνον διὰ τοὺς νέους Ἕλληνας. Καὶ εἰς τοὺς παπύρους οἱ «*γαλαθηνοὶ ἔριφοι*» (P. C. Z. 59429, 17) εἶναι περιζήτητον ἔδεσμα καὶ κατατάσσονται εἰς τὴν αὐτὴν μοῖραν πρὸς τὰ «*περιστεροειδῆ, ὄρτυγας*» κλπ. εἰς τὴν τράπεζαν τῶν εὐπόρων (P. C. Z.

γ) Οἱ Ἕλληνες ἄποικοι οἱ ἐγκατισταθέντες εἰς τὴν ἐνδοχώραν τῆς Αἰγύπτου ἐκαλλιέργουν κλήρους γῆς, τῶν ὁποίων (κατὰ τοὺς πρώτους Πτολεμαϊκοὺς χρόνους τοὐλάχιστον[1])) δὲν ἦσαν πραγματικοὶ κύριοι, οὐδὲ ἠδύναντο νὰ ἔχουν πρωτοβουλίαν ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς καλλιεργείας αὐτῶν ἢ τὸν τρόπον τῆς διαθέσεως τῶν προϊόντων. Ἀντιθέτως τὰ ζῷα ἀπετέλουν πραγματικῶς ἰδίαν αὐτῶν περιουσίαν, τὴν ὁποίαν ἠδύναντο νὰ ἐκμεταλλεύωντσι καὶ διαθέτουν κατὰ βούλησιν[2]). Καί, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως, ἡ ποιμνιοτροφία ἀπετέλει λίαν ἐπικερδῆ ἐπιχείρησιν.

δ) Οἱ Ἕλληνες εἶχον μεγαλυτέραν ἀπὸ τοὺς Αὐγυπτίους ἀνάγκην προβάτων καὶ αἰγῶν διὰ τὰς πρὸς τοὺς θεοὺς θυσίας[3]).

ε) Ὁ κυριώτερος ὅμως λόγος εἶναι, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον μεγαλυτέραν ἀνάγκην τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων, διότι ἦσαν συνηθισμένοι νὰ φέρουν μάλλινα ἐνδύματα καθ' ὅλον τὸ ἔτος, ἰδιαιτέρως δὲ κατὰ τὴν ψυχρὰν ἐποχὴν αὐτοῦ. Τὴν συνήθειαν δὲ ταύτην διετήρησαν καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον. Οἱ πάπυροι περιέχουν πολλὰς περὶ τούτου μαρτυρίας. Νομίζει τις, π. χ., ὅτι προέρχονται ἀπὸ χωρικὸν τῆς Πίνδου καὶ ὄχι τῆς Αἰγύπτου, τὰ παράπονα Θεσσαλοῦ ἀποίκου ἐναντίον Αἰγυπτίου μισθωτοῦ τῶν γαιῶν του, ὅστις κατακρατεῖ ἐκ τοῦ συμπεφωνημένου μισθώματος μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ 10 μνᾶς ἐρίων Παρακαλεῖ νὰ ἐνεργηθοῦν τὰ δέοντα, ὥστε νὰ ἀποδοθοῦν τὰ ἔρια, «*ἵνα μὴ τῷ ῥίγει ἀπόλωμαι*»[4]). Πολλὰ τῶν ἀνδρικῶν καὶ γυναι-

---

59354, 4), ἀλλὰ προτιμῶνται καὶ εἰς τὴν κοινὴν κατανάλωσιν (P. Mich. Z. 66, 23. P. Wisconsin, 2 (= S. B. 7686), 26-33, ἰδίως κατὰ τὰς ἑορτάς (P. Hib. 54 = Chrest. I, 477, 18. P. C. Z. 59328, 27). Ἐκ 536 προβάτων τοῦ Ζήνωνος «*ἀνήλωται*» ἐντὸς ἑνὸς ἔτους 65 (P. S. I. 377) καὶ ἐξ 160 ἐρίφων οἱ 72 (P. C. Z. 59429). Διὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα βλ. *Stengel*, Opferbräuche der Griechen, 1-2.

[1]) Περὶ τῆς κληρουχικῆς γῆς βλ. P. Tebt. I appendix. I σελ. 545-558. *Wilcken*, Grundz. I, 280-284 καὶ ἀνωτ. σελ. 97 ὑποσ. 2.

[2]) Δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ὑπῆρχε κρατικὸν μονοπώλιον τοῦ τυροῦ, ἔστω καὶ κατὰ τοὺς πρώτους Πτολεμαϊκοὺς χρόνους (ὡς ὑποθέτει ὁ *Rostovtzeff*, A Large Estate, 115, κατὰ P. Petr. III, 58a), ἀλλά, καὶ ἂν ὑπῆρχε, δὲν ἐφημρόζετο αὐστηρῶς. Πβλ. P. C. Z. 59012, 36, 37. 59013, 28. 59063, 2. 59110, 25, 35. 59328, 35-60. P. S. I. 858, 21, 27. 862, 14. P. Hib. 54, 24. Πβλ. *Rostovzeff*, ἔνθ. ἀν., 112-113. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 220.

[3]) Βλ. P. Hib. 54, 18. P. C. Z. 59633, 3. Τὰ «*ἱερὰ*» πρόβατα (βλ. ἀνωτ. σελ. 109 ὑποσ. 6) ἐμφανίζονται ἐν Αἰγύπτῳ μετὰ τὴν ἐκεῖ ἄφιξιν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀνέρχονται εἰς 206, μόνον εἰς τὴν Φιλαδέλφειαν τοῦ Ἀρσινοΐτου (P. C. Z. 59394, 5). Εἰς τὸν P. C. Z. 59328 ἀναφέρεται, ὅτι ἐδόθησαν 32 μναῖ τυροῦ εἴς τινα τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ζήνωνος «*εἰς τὰ Ἰσιεῖα*» καὶ 23 μναῖ εἰς ἄλλον «*εἰς τὴν πρόθεσιν*» (περὶ τῆς σημασίας βλ. *Wilcken*, U. P. Z. I, 149, 21-25, σχόλ. ἐν σελ. 640). Πβλ. P. Hib. 54, 23-25, Θεοκρ. Εἰδύλλ. XVII, 108-109 καὶ *Rostovtzeff*, JEA VI (1920), 173.

[4]) P. S. I. 399, 10.

κείων ἐνδυμάτων εἶναι μάλλινα[1]), μερικὰ δὲ κατὰ κανόνα[2]). Εἶναι χαρακτηριστικὸν ἐπίσης ὅτι μεταξὺ τῶν πτωχῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐκ πάσης γωνίας τῆς Ἑλληνικῆς γῆς ἔσπευσαν κατὰ τοὺς πρώτους Πτολεμαϊκοὺς χρόνους νὰ ζητήσουν ἐργασίαν καὶ τύχην εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὸ Eldorado αὐτὸ τῆς Ἀρχαιότητος[3]), δὲν ἔλειψαν «*οἱ τεχνῖται τῆς κατὰ τὴν ἐρέαν πᾶσαν*»[4]). Διὰ τὴν ταπητουργίαν καὶ στρωματουργίαν μόνον, βιομηχανίας αἵτινες ἔλαβον σημαντικὴν ἀνάπτυξιν ἐν Αἰγύπτῳ μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν Ἑλλήνων[5]), ἀπητοῦντο μεγάλαι ποσότητες ἐρίων καλῆς ποιότητος. Ἐξ ἀπογραφῆς τοῦ ἔτους 250 π. Χρ. πληροφορούμεθα, ὅτι εἰς τρία μόνον χωρία τοῦ Ἀρσινοΐτου νομοῦ 784 γυναῖκες ἠσχολοῦντο εἰς τὴν ἐριουργίαν[6]), ἐκτὸς ἐκείνων τὰς ὁποίας ἀπησχόλει ὁ Διοικητὴς Ἀπολλώνιος ἰδιαιτέρως[7]) καὶ ἐκείνων, αἵτινες εἰργάζοντο δι' ἴδιον λογαριασμόν[8]). Ὅτι δὲ ἐξηκολούθησε καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἡ ποιότης καὶ ἡ ποσότης τοῦ ἐρίου νὰ ἀποτελῇ διὰ τοὺς Ἕλληνας ἀποίκους, ὡς τοῦτο συνέβαινεν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιόθεν[9]), τὸ μέτρον τῆς ἀξίας τοῦ προβάτου, ἀπο-

---

[1]) *Ἱμάτιον:* βλ. P. Mich. Z. 58, 22. P. Ent. 4, 4. P. C. Z. 59092, 16, 17. 59411. P. S. I. 341, 10. 364, 5. *Χλαμύς:* P. C. Z. 59110, 27, 36. 59092, 3, 6, 7. 59263, 2. 59395, 89. P. S. I. 341, 9. *Χιτών:* P. C. Z. 59092, 9-12. P. Tebt. 120, 109· κλπ. κλπ. Μεταξὺ 20 διαφόρων ἐνδυμάτων, τὰ ὁποῖα περιεῖχεν ἡ ἱματιοθήκη τοῦ Ζήνωνος, τὰ ἕνδεκα εἶναι «*χειμερινά*», δηλ. μάλλινα (P. C. Z. 59092). Πβλ. *M. Bieber*, Gesch. d. Gr. Tracht, 55.

[2]) Αἱ *συρίαι* π. χ. (=παχεῖαι χλαῖναι, Ἡσύχ. ἐν λ.) βλ. P. Hib. 51, 3, 5. P. Hal. 13, 4. P. Ent. 1, 8, 14. Πβλ. B. G. U. 1564, 6 (138 μ. Χρ.). Πιθανῶς εἰς τὸν P. Col. Z. II, 93, 5 πρόκειται περὶ «*συριῶν*» καὶ ὄχι «*Συρίων*» δούλων ὡς ὑποθέτει ὁ ἐκδότης.

[3]) Βλ. *Ἡρώνδα*, Μῖμοι I, 26: «*τὰ γὰρ πάντα, ὅσ' ἔσσι κου καὶ γίγνετ', ἔστ' ἐν Αἰγύπτῳ*». Πβλ. *Αἰσχύλ.* Ἱκέτ., 558: «*Διὸς πάμβοτον ἄλσος*» (ἐνν. ἡ Αἴγυπτος).

[4]) P. S. I. 341 (256/255 π. Χρ.). Ἰδοὺ τί γνωρίζουν νὰ κατασκευάζουν ἐκ τῶν μαλλίνων ἐνδυμάτων: «*ἀνδρικά· χλαμύδας, χιτῶνας, ζώνας, ἱμάτια, ξιφιστῆρας, κιρίας· γυναικεῖα: σχιστούς, τεγίδια, συμμετρίαν, παραπήχη*». Βλ. μετάφρασιν τοῦ παπύρου ὑπὸ *Schubart* ἐν Ein Jahrtausend am Nil. Nº 11 καὶ *Préaux*, Écon. royale d. Lag. 107/8. Πβλ. P. S. I. 854, 4.

[5]) Διὰ τὴν στρωματουργίαν βλ. P. S. I. 391, 26, 37. 401, 2. 593. 858. 1, 6, 7, 8, 31. P. C. Z. 59078. 59090. 59093 59241. 59298. 59327. 59593. P. Mich. Z. 13. 17. P. Col. Z. I, 15. 17. P. Eleph. V. S. B. 7524, 5. Πβλ. Ἀθήν. V, 197 b. Διὰ τὴν ταπητουργίαν βλ. *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 125. *Ἀθην.* V, 197 b καὶ P. C. Z. 59048, 2. 59088, 2. 59170, 4. 59326, 27. 59326 bis, 28. 59444, 5. 59571, 7. 59630, 3. 59777, 2. P. S. I. 593, 5. 616, 15. 645, 6. 858, 2, 3.

[6]) P. C. Z. 59295.

[7]) P. C. Z. 59142. 59145. 59776. P. S. I. 371, 8. 485. 605, 4. 854. P. Col. Z. I, 5. P. Ryl. Z. 3 (=S. B. 7639), 10.

[8]) P. Mich. Z. 58. P. C. Z. 59263. 59355. P. Hib 121. P. S. I. 341. P. Tebt. 117 (99 π. Χρ.), saepe. 167, 4 (118 π. Χρ.) Πβλ. *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 80, καὶ σχόλ.

[9]) Ἀπόδειξις τὰ κοσμητικὰ ἐπίθετα τὰ χρησιμοποιούμενα διὰ τὸ πρόβατον ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου ἤδη: *εἰροκόπος* (Ε, 137. μ, 443), *δασύμαλλος* (ι, 425. *Εὐριπ.* Κύκλ. 360), *λάσιος* (Ω, 125)

δεικνύεται ἐκ τῶν παπύρων. Ὅσάκις πρόκειται ἐν αὐτοῖς περὶ ἀγοραπωλησίας, μισθώσεως, κατασχέσεως ἢ καταγελλίας διὰ κλοπὴν προβάτων (καὶ αἰγῶν), οὐδέποτε παραλείπεται ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς τῆς καταστάσεως, εἰς ἣν εὑρίσκονται τὰ ζῷα ἀπὸ ἀπόψεως ἐρίου[1]). Ἡ ἰδιαιτέρα, ἄλλως τε, μέριμνα τὴν ὁποίαν κατέβαλον οἱ Ἕλληνες διὰ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὸν ἐγκλιματισμὸν ἐν Αἰγύπτῳ ξενικῶν εἰδῶν προβάτου, ὀνομαστῶν διὰ τὴν καλὴν ποιότητα τοῦ ἐρίου[2]), ἀποδεικνύει ὅτι ἡ κυριωτέρα φροντὶς τῆς προβατοτροφίας δι' αὐτοὺς ἦτο τὸ ἔριον. Τὸ παράδειγμα πρὸς τοῦτο φαίνεται, ὅτι ἔδωκαν πρῶτοι οἱ Πτολεμαῖοι, ἰδιαιτέρως δὲ ὁ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸς διὰ τὴν ζωοφιλίαν του Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος[3]). Εἰς τοὺς παπύρους ἀναφέρονται πολλάκις «*βασιλικὰ πρόβατα*»[4]). Εἰς δὲ τὴν περίφημον πομπήν, τὴν ὁποίαν διωργάνωσεν ἐν

καλλίτριχος (ι, 346, 429), *βαθύτριχος* (Ὁμηρ. Ὕμν. I, 412), *ψαφαρότριχος* (Ὁμηρ. Ὕμν. XII, 3), *πηγεσίμαλλος* (Γ, 197), *βαθύμαλλος* (*Πινδ.* Πυθιον. IV, 161. *Ἀππιαν.* Μιθριδ., 103), *μακρόμαλλος* (*Στραβ.* IV, 196). Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 99-100. *Orth.*, RE ἄρθρ. *Schaf* σελ. 383. (Καὶ σήμερον τὰ «*μαλλᾶτα*», ἢ τὰ «*μακρομάλλικα*» πρόβατα προτιμῶνται τῶν ἄλλων, ὡς ἡ «*μαλλέ*», ἡ «*μακρομάλλισσα*» ἢ ἡ «*μεταξομάλλισσα*» προβατῖνα διαφέρει τῶν ἄλλων. Πβλ. *Δ. Λουκοπούλου*, Ποιμεν. Ρούμελης, 66. *Κ. Χατζηϊωάννου*, Ποιμεν. Κύπρου, ἐν Λαογρ. XI, 1934/1937, 103.

[1]) Βλ. P. C. Z. 59771. P. Col. Z. I, 58. P. Ent. 3. 91. P. Hib. 32. 36. P. Théad. 8.22.23.

[2]) Ἂς μὴ νομισθῇ ἐξ αὐτοῦ, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐγκατέλειψαν τὸ ἰθαγενὲς εἶδος προβάτου, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους (Ἱστ. Ζ, 606 α, 21-22) ἦτο σωματωδέστερον τῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἑπομένως ἀποδοτικώτερον εἰς κρέας. Εἰς τὴν ἀγέλην Μακεδόνος ἀποίκου μεταξὺ 28 προβάτων ὑπάρχουν 2 «*αἰγύπτια*» (P. Hib. 32 = Chrest. II, 37· 245 π. Χρ.). Ἐκ τῆς ἐπιμειξίας τοῦ ἰθαγενοῦς πρὸς τὰ ξένα εἴδη προῆλθον τὰ «*νόθα πρόβατα*» (P. Hib. 32. P. Ent. 2, 2). Ἀργότερον ἡ μεῖξις ἔγινε μεγαλυτέρα καὶ διὰ τοῦτο ἀπέφευγον νὰ δηλώσουν λεπτομερῶς τὸ εἶδος τῶν προβάτων χαρακτηρίζοντες αὐτὰ διὰ τοῦ γενικοῦ καὶ ἀορίστου ὅρου «*σύμμεικτα*» (P. Théad. 8, 7. P. Strassb. 24, 5). Ἂν τὰ «*Ξοϊτικὰ*» ἢ τὰ «*Λ[ωτ]ωνήσια*» πρόβατα (P. Théad. 8, 7. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 93 ὑποσ. 3) εἶναι Αἰγυπτιακὰ καθαρῶς ἢ νόθα, δὲν γνωρίζομεν. Ἡ μαρτυρία τοῦ Πλινίου (N. H. VIII, 191) περὶ τῆς κακῆς ποιότητος τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων τῆς Αἰγύπτου ἀναφέρεται πιθανώτατα εἰς τὰ πρόβατα τῆς Φαραωνικῆς ἐποχῆς.

[3]) Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Φιλαδέλφου διὰ τὸν ἐγκλιματισμὸν ἐν Αἰγύπτῳ παντὸς εἴδους ζῴων βλ. P.C.Z. 59075. P. Tebt. 703, 63-70 (σχόλ.). Πβλ. *Διοδ.* III, 36, 3. *Ἀθην.* V, 200f-201 c. IX, 375 d. XIV, 654 c. *Deismann*, Licht von Osten, 128 κ. ἑξ. *Rostovtzeff*, ἐν JEA. VI (1920), 174, A Large Estate, 108 κ. ἑξ. Hellenist-World, I, 357-359. *Tarn* ἐν JEA XIV (1928), 247 κ. ἑξ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 208-223. *Γ. Πετροπούλου*, P. Athen. 2, εἰσαγ.

[4]) Ἐκ τῶν 6371 προβάτων ἑνὸς ποιμνίου τὰ 1817 ἀνήκουν εἰς τὸν Βασιλέα (P. C. Z. 59394, 10-14). Εἰς τὸν P. S I. 583 ἀναφέρονται ἄλλα 71 πρόβατα. Εἰς τὸν P. C. Z. 59772, I ἕτερα πεντήκοντα ..... εἰς τὸν P. Tebt. 701 col. V, 190 (235 π. Χρ.) ἀναφέρονται ποσὰ εἰσπραχθέντα ἐξ ἐνοικίου προβάτων ἀνηκόντων εἰς τὸν Βασιλέα. Πβλ. P. Tebt. 72, 232. Ἂν δὲ κρίνῃ τις ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ αἰγῶν καὶ προβάτων τὰ ὁποῖαν ἀνήκουν εἰς τὸν Ἀπολλώνιον,

Ἀλεξανδρείᾳ ὁ Φιλάδελφος ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν πρώτων «*Πτολεμαείων*», παρήλασαν μεταξὺ τῶν ἄλλων ζῴων καὶ πρόβατα ξενικῆς προελεύσεως: 300 *Ἀράβια*, 130 *Αἰθιοπικὰ* καὶ 20 *Εὐβοϊκά*[1]).

Ἐκ τούτων τὰ Ἀραβικὰ πρόβατα ἦσαν γνωστὰ εἰς ὅλον τὸν ἀρχαῖον κόσμον διὰ τὴν καλὴν ποιότητα τοῦ ἐρίου των[2]). Διὰ τοῦτο καὶ ἄλλοι, μιμούμενοι τὸ παράδειγμα τοῦ βασιλέως, εἰσήγαγον Ἀραβικὰ πρόβατα εἰς τὴν Αἴγυπτον. Πρῶτος ὅλων ὁ Διοικητὴς Ἀπολλώνιος, τὸ ὀργανωτικὸν καὶ ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα τοῦ ὁποίου συνετέλεσε καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κτηνοτροφίας, ὡς καὶ ὅλων τῶν πηγῶν τοῦ Κρατικοῦ πλούτου, πρὸς μεγάλην ὠφέλειαν τοῦ βασιλικοῦ ταμείου βεβαίως, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἰδίου πολλάκις[3]). Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ζήνωνος μανθάνομεν, ὅτι εἰς τὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ δωρεὰν τοῦ Ἀπολλωνίου, ὡς καὶ εἰς χωρία τοῦ Μεμφίτου νομοῦ[4]), νέμονται ἀγέλαι προβάτων καὶ αἰγῶν, ἀνήκουσαι εἰς τὸν Βασιλέα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Ζήνωνα[5]) καί, κυρίως, εἰς τὸν Ἀπολλώνιον[6]) ἢ καὶ εἰς ἄλλους ἀποίκους τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Διοικητοῦ. Πολλάκις μάλιστα εἶναι ἀδύνατον νὰ διακρίνῃ τις εἰς ποῖον ἀνήκουν πραγματικῶς τὰ εἰς τοὺς παπύρους τοῦ Ζήνωνος ἀναφερόμενα αἰγοπρόβατα ἢ πόσα τούτων ἀνήκουν εἰς τὸν Ἀπολλώνιον καὶ πόσα εἰς τοὺς ἄλλους.

τὸν Ζήνωνα καὶ τοὺς περὶ αὐτούς (Βλ. κατωτ. σελ. 304), πρέπει νὰ ὑποθέσῃ ὅτι, τὰ «*βασιλικὰ*» πρόβατα ἦσαν πολὺ περισσότερα τῶν μαρτυρουμένων μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν παπύρων. Πβλ. καὶ O. Tait. I, 1, 143 (249 π. Χρ.) ἐνθα ἀναφέρονται ἔρια «*βασιλικὰ*» (ἐκ βασιλικῶν προβάτων πιθανῶς).

[1]) *Καλλίξενος* παρ' *Ἀθην.* V, 201 b.

[2]) Πβλ. *Ἡροδ.* III, 113. *Ἰεζεκιήλ*, XXVII, 21. *Διοδ.* II, 54, 5. *Στράβ.* XVI, 783. *Plin.* N. H. VIII, 190. *Orth*, RE ἄρθρ. *Schaf* σελ. 377.

[3]) Ὁ Ἀπολλώνιος ἦτο μέγας ἐπιχειρηματίας καὶ ὁ πλουσιώτερος ἀσφαλῶς ἄνθρωπος τῆς Αἰγύπτου μετὰ τὸν Βασιλέα, ζῶν μετὰ βασιλικῆς ἀληθῶς πολυτελείας. Βλ. ἀνωτ. σελ. 100, ὑποσ. 1 καὶ *Wilcken*, Hellenist. Wirtschaft, 107. *Edgar* BSAA. XIX (1923), 114 κ. ἑξ. καὶ πάλιν *Wilcken*, Archiv VII (1923), 294.

[4]) P. S. I. 346. 368. 377. 381. P. Lond. Inv. nº 2084 (κατὰ *Rostovtzeff*, A Large Estate, 113).

[5]) Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι καὶ ὁ Ζήνων ἦτο ἐπιχειρηματίας ἀντάξιος τοῦ κυρίου του· ὄχι μόνον διηύθυνε κατὰ τρόπον ὑποδειγματικὸν καὶ συμφέροντα διὰ τὸν Ἀπολλώνιον τὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ δωρεάν, ἀλλὰ καὶ ἐξεμεταλλεύετο τὴν θέσιν του πρὸς ἴδιον πλουτισμόν. Ἐξηκολούθησε δὲ νὰ εἶναι καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλαδέλφου καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου σπουδαῖος ἐπιχειρηματίας τῆς Φιλαδελφείας (Βλ. τὰς ἐν σελ. 110 ὑποσ. 2 παραπομπάς).

[6]) Εἶναι τὸ συμπέρασμα τοῦ *Edgar* (εἰσαγ. εἰς τοὺς P. Mich. Z. σελ. 36). Πβλ. καὶ P.S.I. 377. 381. 509. 626. 863 (i). P. C. Z. 59142. 59195. 59215. 59328. 59340. 59394. 59406. S. B. 7983. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀπολλώνιος, παρ' ὅλας τὰς μεγάλας καὶ πολλαπλᾶς ἀσχολίας του, εὗρισκε τὸν καιρὸν νὰ δεικνύῃ προσωπικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ζῷα του (βλ. P. C. Z 59068. 59195. S. B.

Ὁπωσδήποτε εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ἦτο κάτοχος πολλῶν καὶ μεγάλων ποιμνίων. Εἰς τὰ ποίμνια αὐτὰ μνημονεύονται πολλάκις «*Ἀράβια*» πρόβατα[1]). Ἡ περιφέρεια τοῦ Ἀρσινοΐτου ἄλλως τε, ἔνθα εὑρίσκετο ἡ δωρεὰ τῆς Φιλαδελφείας, γειτονεύει πρὸς τὴν ἀραβικὴν ἔρημον καὶ δὲν εἶναι παράδοξον ἑπομένως, ὅτι πολλοὶ Ἄραβες ποιμένες νομάδες ἤρχοντο ἐκεῖ εἰς ἀναζήτησιν νομῶν[2]). Μερικοὶ τῶν Ἀράβων τούτων, κατ' ἐπάγγελμα ποιμένες, εἰσήρχοντο ὡς μισθωτοὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν Ἑλλήνων κτηνοτρόφων ἢ ἐλάμβανον ἐπὶ μισθῷ τὰ πρόβατα καὶ τὰς αἶγας αὐτῶν[3]). Πιθανὸν δὲ τοῦ αὐτοῦ εἴδους προβάτων ποιμένες θὰ ἦσαν καί τινες Ἰουδαῖοι ἀπαντῶντες εἰς τὸν Ἀρσινοΐτην[4]). Ὁπωσδήποτε ὅλοι αὐτοί, ἰδιοκτῆται ἢ μισθωτοὶ ποιμένες, ἐπώλουν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὁλόκληρον τὴν εἰς ἔρια παραγωγήν[5]), ἐπειδὴ δὲν διέθετον τὰ τεχνικὰ μέσα τῆς βιομηχανίας αὐτῶν. Ὁ Ζήνων ἠγόραζε διὰ τῶν πρακτόρων του τὰ ἐκλεκτὰ «*Ἀράβια*» ἔρια[6]).

7983). Πολυάριθμον προσωπικόν, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τοῦ Ζήνωνος, ἀσχολεῖται μὲ τὰς αἶγας καὶ τὰ πρόβατα τοῦ Διοικητοῦ. Ἰδοὺ μερικὰ γνωστὰ ὀνόματα: *Ἀμενεῦς* (P. C. Z. 59262, 160), *Ἀμορταῖος* (P. S. I. 361, 2. 368, 15. P. C. Z. 59429, 2. 59771, 19. 59787, 32), *Ἀπολλόδωρος* (P. C. Z. 59298, 4. 59328, 143), *Ἀπολλώνιος* (P. C. Z. 59394, 2), *Ἀρτεμίδωρος* (P. S. I. 654, 1. P. C. Z. 59068, 3. 59136, 1. S. B. 7983, 1), *Ἀσκληπιάδης* (P. C. Z. 59394, 28. 59404, 1. 59405, 1. 59406, 1), *Ἑρμίας* (P. C. Z. 59328, 1, 150, 164. 59429, 1), *Ἕρμων* (P. C. Z. 59430, 2, 9. P. Mich. Z. 86, 1), *Εὔδημος* (P. C. Z. 59428 verso, 2. 59432, 1. 59433, 1), *Ἡρόδοτος* (P. S. I. 368, 51. 429, 1. P. C. Z. 59432, 4), *Ἰάσων* (P. S. I. 368, 4. 429, 13. P. Mich. Z. 67, 23. 86, 2), *Κάλλιππος* (P. S. I. 361, 2. P. C. Z. 59394 col. II, 3. P. Mich. Z. 87, 1), Μάρων (P. C. Z. 59195, 2). *Μῦς* (P. C. Z. 59136, 1. 59432, 7), *Νίκων* (P. C. Z. 59068, 1), *Νουραῖος* (P. C. Z. 59136, 1). *Πτολεμαῖος* (P. C. Z. 59411, 4) καὶ ἄλλοι μισθωτοὶ ποιμένες ἢ μισθωταὶ προβάτων τοῦ Ἀπολλωνίου, ὧν ὁ ρόλος δὲν εἶναι σαφής. Πβλ., π. χ., P. C. Z. 59328 συχνάκις καὶ 5939 col. II, 33 κλπ.

[1]) P. S. I. 377, 14. P. C. Z. 59435, 5 πβ. P. Hib. 36, 6, 11. P. S. I. 429, 17. 654, 3.

[2]) P. S. I. 361, 2 (;). 367, 4. 388, 56. P. C. Z. 59340, 17. 59287, 1.

[3]) *Ἥρως Ἄραψ* (P. S. I. 358, 56). *Ἀπολλώνιος Δημητρίου Ἄραψ* (P. C. Z. 59340, 17) *Ἐριεὺς* καὶ *Πόρτις* (P. C. Z. 59433, 23, 27. 59394 col. II, 18). *Ξενοκλῆς* (P. Mich. Z. 67, 18). Τρεῖς ἄλλοι ἀνώνυμοι Ἄραβες ποιμένες (P. Mich. Z. 67, 19). Ἴσως καὶ ὁ *Νουραῖος* καὶ ὁ *Ἀμορταῖος* καὶ ὁ *Κάλλιππος* (βλ. ἀνωτ. σελ. 124 ὑποσ. 6) καὶ ὁ *Νατινᾶς* (P. C. Z. 59406, 4). Πβλ. καὶ P. C. I. 367, 2. P. C. Z. 59430, 5. Ὁ *Rostovtzeff* (A Large Estate, 114) ἐκλαμβάνει ὡς Ἄραβας μερικοὺς ποιμένας Κᾶρας τὴν καταγωγήν. Πβλ. P. Mich. Z. 66.

[4]) Βλ. P. C. Z. 59251, 2, 7 (πβλ. P. C. Z. 59262, 61. 59787, 25 (;)) P. Ent. 2, 2.

[5]) Βλ. P. C. Z. 59287. 59433, 26. P. Ent. 2.

[6]) Βλ. P. C. Z. 59287, 1 (Ὁ Ζήνων ἐπιστρέφει ἀγορασθέντα «*ἀράβια*» ἔρια «*ὡς τελέως τραχέα καὶ ρυπαρά*»). Εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθῇ πολλάκις, ποῖα ἐκ τῶν «*ἀραβίων*» ἐρίων προήρχοντο ἐξ ἀγορᾶς καὶ ποῖα ἐξ ἰδίας παραγωγῆς. Βλ. P. S. I. 429, 17. 654. P. C. Z. 59430, 5. 56433, 26. Πβλ. P. C. Z. 59145.

Τὰ Εὐβοϊκὰ καὶ Αἰθιοπικὰ πρόβατα δὲν ἀναφέρονται εἰς τοὺς παπύρους μέχρι τοῦδε. Διὰ τὰ πρῶτα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐπίσης καλοῦ εἴδους[1]), τὸ παράδειγμα τοῦ Βασιλέως δὲν εὗρε μιμητάς. Ἴσως ἕνεκα τοῦ ἀδυνάτου τοῦ ἐγκλιματισμοῦ αὐτῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἢ ἕνεκα τῆς κατωτέρας, ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλα εἴδη, ποιότητος τοῦ ἐρίου των ἢ δι' ἄλλον τινὰ λόγον. Διὰ τὰ Αἰθιοπικὰ ὅμως εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ἡ μικρὰ ἀποδοτικότης αὐτῶν εἰς ἔριον καὶ ἡ κακὴ ποιότης αὐτοῦ[2]) συνετέλεσαν, ὥστε νὰ μὴ ἐπιδιωχθῇ παρ' οὐδενὸς ἡ μεταβολὴ τοῦ καθαρῶς θεαματικοῦ ρόλου, εἰς τὸν ὁποῖον μνημονεύονται.

Ἀντιθέτως, εἰς τοὺς παπύρους συναντῶμεν συχνάκις ἄλλο εἶδος προβάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἀναφέρονται μὲν εἰς τὴν πομπὴν τῶν Πτολεμαείων, ἀποτελοῦν ὅμως τὴν μεγαλυτέραν ἀπόδειξιν τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων διὰ τὸ ἔριον τῶν προβάτων: τὰ «*Μιλήσια*» πρόβατα, ὀνομαστὰ εἰς ὅλον τὸν ἀρχαῖον κόσμον διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν ποιότητα τοῦ ἐρίου των[3]). Ἕνεκα τῶν ἰδιαιτέρων φροντίδων τὰς ὁποίας ἀπῄτει, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἡ συντήρησις αὐτῶν, τὰ Μιλήσια πρόβατα ἀπετέλουν εἶδος πολυτελείας[4]), οὗτινος μόνον ὀλίγοι ἠδύναντο νὰ ὑποστοῦν τὸ βάρος. Ἀσφαλῶς ὁ προοδευτικὸς Φιλάδελφος δὲν θὰ ὑστέρησε καὶ ὡς πρὸς τοῦτο, ἂν καὶ δὲν ἀναφέρονται μέχρι τοῦδε Μιλήσια πρόβατα μεταξὺ τῶν «βασιλικῶν». Τοὐναντίον εἶναι γνωστὸν τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον ἐπέδειξε προσωπικῶς ὁ Διοικητὴς Ἀπολλώνιος περὶ τοῦ ἐγκλιματισμοῦ Μιλησίων προβάτων εἰς τὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ δωρεάν του, ἧς τὸ ἔδαφος παρεῖχε κατὰ τὴν εὔστοχον παρατήρησιν τοῦ *Rostovtzeff*[5]) νομὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν τῆς πλουσίας πεδιάδος τοῦ Μαιάνδρου. Ἡ ἐν P. C. Z. 59195 (255 π. Χρ.) περιεχομένη ἐπιστολὴ τοῦ Ἀπολλωνίου, ἣν παραθέτομεν, μαρτυρεῖ ἐπαρκῶς περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τούτου[6]).

---

[1]) Βλ. *Ἀθην.* I, 27 f. Πβλ. *Ἡροδ.* VIII, 19.

[2]) Βλ. *Στραβ.* XVII, 822. Πβλ. *Orth*, ἐν RE, ἄρθ. *Schaf* σελ. 378.

[3]) Βλ. *Ἰεζεκιήλ*, XXVII, 18. *Κτησίου*, ἀποσπ. (ἔκδ. *Müller*), 35. *Ἀριστοφ.* Λυσιστρ., 729. *Βάτρ.*, 541. *Στράβ.* XII, 578. *Ἀθην.* V, 196, XII, 533 b. 540 d. XV, 691 c. *Θεοκρ.* XV, 126. *Εὐσταθ.* Εἰς Διον. Περιήγ. V, 823. *Πλουτ.* Ἀλκιβ., 23. *Αἰλιαν.* Περὶ Ζώων XII, 4. XVII, 34. *Κλήμ.* *Ἀλεξαν.* Παιδαγ. II, 30. *Τζέτζη*, Χιλιάδες X, 348-350, 378. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. IX, 125. *Cicer.* Verres I, 34. *Virgil.* Georg. III, 306. IV, 334. *Martial.* VIII, 27. *Tertul.* De pallio, 3. *Colum.* VII, 2. *Plin.* N. VIII, 291. XXIX, 33. Πβλ. *Orth*, RE ἄρθρ. *Lana* σελ. 607.

[4]) Βλ. τὴν ἐπ' αὐτοῦ συζήτησιν μεταξὺ *Wilcken* (Hellenist. Wirtschaft, 107. Archiv. VII, 1923, 294) καὶ *Edgar* (BSAA XIX, 1923, 114 κ.ἑξ.).

[5]) A Large Estate, 114.

[6]) Βλ. καὶ P. C. Z. 59430, 10. Ἐξ ἄλλης ἐπιστολῆς τοῦ Ἀπολλωνίου (P. C. Z. 59142, τοῦ 256 π. Χρ.) πληροφορούμεθα, ὅτι τὰ ἔρια τῶν Μιλησίων προβάτων αὐτοῦ προωρίζοντο διὰ τὸ ἐν Μέμφιδι ἐργοστάσιον ταπήτων καὶ μαλλίνων ὑφασμάτων, τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν εἰς τὸν ἴδιον.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

1 *Ἀπολλ]ώνιος Ζήνωνι Πανακέστ[ορι χαίρειν]*
ἀπεστάλ]καμεν Μάρωνα ἐπισ[τατήσοντα]
τῶν] Μιλησίων προβάτων· τά τ[ε πρόβατα]
οὖν αὐ]τὰ παράδοτε τούτῳ καὶ τ[ὸν προβατῶνα]
5 *καὶ εἰ] ἄλλη κατασκευὴ ὑπάρχ[ει· πρὸς τοὺς]*
δὲ ποιμ]ένας συστήσατε ὅπως ὑπ[ηρετῶσιν]
δότε] δὲ καὶ τῶν παιδαρίων τὰ ε[
τοῖς ποιμ]έσι τέσσαρα ὅπως μανθάνωσ[ι.

Ἐκ τοῦ κειμένου τῆς ἐπιστολῆς (αἱ συμπληρώσεις εἶναι τοῦ Edgar) ἐξάγεται σαφῶς, ὅτι ἦτο ἀναγκαία εἰδίκευσίς τις διὰ τὴν περιποίησιν τῶν Μιλησίων προβάτων. Τοῦτο ἴσως νὰ ἔχῃ μὲν σχέσιν καὶ πρὸς τὴν φροντίδα τῆς διατροφῆς των, ὁπωσδήποτε ὅμως ἀναφέρεται εἰς τὸν ἰδιαίτερον καὶ περίπλοκον τρόπον τῆς περιποιήσεως τοῦ ἐρίου αὐτῶν μέχρι τῆς κουρᾶς καὶ κατ' αὐτήν. Διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι τὰ Μιλήσια πρόβατα τοῦ Ἀπολλωνίου ἦσαν «*ὑποδίφθερα*»[1]· ὠνομάζοντο δὲ οὕτω τὰ πρόβατα, τὰ ὁποῖα ἦσαν πάντοτε κεκαλυμμένα δι' εἰδικοῦ καλύμματος ἐκ «διφθέρας», προορισμὸν ἔχοντος νὰ διατηρῇ τὸ ἔριον αὐτῶν καθαρόν. Τρὶς τοὐλάχιστον τοῦ ἔτους τὸ δερμάτινον περικάλυμμα ἀφῃρεῖτο διὰ νὰ ἀερισθῇ τὸ ἔριον, ἀκολούθως δὲ ἐπλύνετο τοῦτο διὰ μείγματος ἐλαίου καὶ οἴνου ἢ καὶ ὁλόκληρον τὸ πρόβατον ἐλούετο καὶ ἐπανεκαλύπτετο[2]). Ἡ μέθοδος αὕτη τῆς διατηρήσεως τοῦ ἐρίου ἐπὶ τοῦ προβάτου ἦτο γνωστὴ καὶ ἠσκεῖτο εἰς ὅλον τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνο-ρωμαϊκὸν κόσμον[3]). Ἐκτὸς τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἄποικοι ἐχρησιμοποίησαν καὶ διέδωκαν αὐτὴν εἰς τὴν Αἴγυπτον[4]). Πρέπει δὲ νὰ ὑποθέσωμεν,

---

Βλ. καὶ P. S. I. 593. 605. 654. P. C. Z. 59088, 9-10. 59241. 59423. 59484 (= P. S. I. 442) 59777-3. S. B. 7693. P. Mich. Z. 13. 16. P. Col. Z. I, 15. Πβλ. *Rostovtzeff*, ἔνθ. ἀν. 116. *Edgar*, ἐν P., Mich. Z., εἰσαγ. σελ. 37. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 107.

[1]) Βλ. P. C. Z. 59430, 3, 10. Ἀντιθέτως δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν, ποῖα τῶν ὑποδιφθέρων ἦσαν Μιλήσια. Τερρακόττα τοῦ Μουσείου τῆς Ἀλεξανδρείας (βλ. εἰκ. ἐν Monuments de l'Égypte Gréco-romaine, tome II 2, planche CXV nº 667) παριστᾷ πρόβατον φέρον «*εὐρεῖαν λωρίδα περὶ τὴν κοιλίαν*» (pecora od ariete con una larga fascia attorno al ventre, Breccia, Αὐτόθ.). Ἀναμφιβόλως πρόκειται περὶ παραστάσεως «*ὑποδιφθέρου*» προβάτου.

[2]) Βλ. *Orth* ἐν RE (ἄρθρ. *Schaf*) σελ. 374 καὶ (ἄρθρ. *Lana*) σελ. 5. Thédenat ἐν DA ἄρθρ. *Lana* σελ. 919.

[3]) Βλ. *Στράβ.* IV, 196. XIV, 546. *Διογέν. Λαερτ.* VI, 41. *Πλουτ.* Περὶ πλεονεξ. τοῦ πλούτου 7 = Ἠθικά, 526. *Κλήμ. Ἀλεξαν.* Παιδαγ. II, 10, III. *Ἡσυχ.* ἐν λ. *ἐώα* (ὄα, ὀέα· ὀΐαι· οἰΐας). *Varr.* R. R. II, 2, 18. *Orat.* Odae II, 6. 18. *Colum.* VII, 3, 10. *Plin.* N. H. VIII, 189.

[4]) Βλ. P. Hib. 32 (= Chrest. II, 37), 12. P. Petr. III, 109 col. VI, 12 καὶ σχόλ. ἐν σελ. 274. P. C. Z. 59430, 2. P. Col. Z. I, 58, 5. Κατὰ τὸν *Rostovtzeff* (A Large Estate, 176 καὶ

ὅτι καὶ ἰθαγενεῖς ἐμυήθησαν σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὴν μέθοδον ταύτην καὶ εἰς τὴν ἐν γένει καλυτέραν περιποίησιν τοῦ προβάτου, εἴτε ὡς ἀνεξάρτητοι κτηνοτρόφοι, εἴτε ὡς μισθωταί, εἴτε ὡς μισθωτοὶ ποιμένες τῶν προβάτων τῶν Ἑλλήνων κληρούχων. Διότι, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν παπύρων, οἱ τελευταῖοι οὗτοι σπανίως ἠδύναντο νὰ περιποιηθοῦν μόνοι τὰ ποίμνια τῶν αἰγῶν καὶ προβάτων των, ἰδίως δὲ ὅταν αὐτὰ ἦσαν μεγάλα. Διὰ τοῦτο εἴτε προσελάμβανον ποιμένας ἐπὶ μισθῷ, εἴτε παρεχώρουν τὰ ζῷά των ἐπὶ μισθίῳ εἰς ἐπαγγελματίας ποιμένας[1]).

Ὁ πρῶτος τρόπος δὲν ἦτο, φαίνεται, ὁ ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν προτιμώμενος καὶ δι' ἄλλους λόγους (ὡς αἱ ἀπώλειαι ἕνεκα θανάτου[2]) ἢ κλοπῆς, ἡ διατήρησις κυνῶν φυλάκων[3]), ἡ κατασκευὴ προβατώνων[4]) καὶ ἰδίως ἡ φροντὶς τῆς ἐξευρέσεως νομῆς) ἀλλὰ καὶ διότι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐπὶ μισθῷ ποιμένων δὲν εἶναι ἐξ ἴσου ζωηρὸν[5]) πρὸς τὸ τῶν μισθωτῶν τοῦ ποιμνίου, οἵτινες ἔχουν πᾶν συμφέρον νὰ φροντίζουν μετ' ἐπιμελείας διὰ τὴν περιποίησιν αὐτοῦ. Ἡ μίσθωσις, ἄλλως τε, συνετελεῖτο ὑπὸ λίαν εὐνοϊκοὺς διὰ τὸν ἰδιοκτήτην ὅρους. Κατὰ τὴν συνηθεστέραν περίπτωσιν, τὰ ἐπὶ μισθίῳ παραχωρούμενα κτήνη ἦσαν: 1ον «*ἀθάνατα*»· τοῦτο σημαίνει, ὅτι μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ χρονικοῦ ὁρίου τῆς μισθώσεως, ὁ μισθωτὴς ὑπεχρεοῦτο νὰ

---

180) εἰς πάπυρον τοῦ Λονδίνου ἀδημοσίευτον (Inv. nº 2038) ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Ζήνων ἀγοράζει 81 ὑποδίφθερα πρόβατα (πβλ. P. S. I. 438). Εἰς τὸν P. Col. Z. II, 63 verso col. III μνημονεύεται ἐπίσης ἄλλη ἀγορὰ ὑποδιφθέρων προβάτων ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος. Τὰ πρῶτα ἀνῆκον εἰς τὸν Μακεδόνα στρατηγὸν Τηλέστην, τὰ δεύτερα εἰς ἄγνωστον κληροῦχον.

[1]) Βλ. P. S. I. 368, 6-10, 15. P. Hib. 168. P. C. Z. 59195, 6-7. 59292, 160. 59406, 3-4. 59771, 18. P. Lond. Inv. nº 2095 (κατὰ *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 220). Πολλάκις ἕνεκα τῆς ἀβεβαιότητος, ἣν παρουσιάζουν τὰ κείμενα τῶν παπύρων ὡς πρὸς τὴν ἰδιότητα τῶν ἐν αὐταῖς ἀπαντώντων προσώπων (οἱ ἀλληλογραφοῦντες παραλείπουν συχνὰ νὰ τὴν καθορίσουν, ὡς γνωστὴν εἰς αὐτούς), εἶναι δύσκολον νὰ γνωρίζωμεν εἰς ποίαν ἐκ τῶν δύο κατηγοριῶν ἀνήκουν πολλοὶ ποιμένες. Βλ. P. S. I. 361, 2. 377, 5-7. 386, 20 P. C. Z. 59136, 1. 59176, 54. 59328, 1, 151. 59429, 1, 2. P. Mich. Z. 67, 18, 19. 87, 1. S. B. 7984 κλπ. Ἐπίσης εἶναι δύσκολον πολλάκις νὰ ἀποφανθῇ τις, ἂν πρόκειται περὶ ποιμένων δούλων ἢ ἐλευθέρων. Βλ. P. C. Z. 59155, 6, 7. 59406. P. Lond. III, 1171 (σελ. 177, τοῦ 178 π. Χρ.) P. S. I. 380, 13. Πβλ. *Westermann*, Slavery, 8, 54, 57.

[2]) Εἰς μίαν ἀγέλην τοῦ Ζήνωνος ἐκ 536 προβάτων χάνονται ἐντὸς ἑνὸς ἔτους 100 (P. S. I. 377). Πβλ. P. C. Z. 59770, 5. P. Mich. Z. 67, 27. 87, 4. P. Hib. 120 frag. c, 31-33. Διὰ τὰς ἐκ κλοπῆς ἀπωλείας βλ. ἀνωτ. σελ. 117 ὑποσ. 5.

[3]) Βλ. P. S. I. 368.

[4]) Βλ. P. C. Z. 59068, 5· πβ. P. C. Z. 59195, [4].

[5]) Βλ. P. C. Z. 59068, 5. Πβλ. καὶ τὸ τοῦ Εὐαγγελίου (κατὰ Ἰωάννην C, 10, 11): *ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων· ὁ δὲ μισθωτὸς καὶ οὐκ ὢν ποιμήν, οὗ οὐκ ἔστι τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα*».

παραδώση εἰς τὸν ἰδιοκτήτην ἴσον ἀριθμὸν κτηνῶν καὶ εἰς ἣν κατάστασιν παρέλαβε ταῦτα. Ἂν δηλαδή, ἕνεκα διαφόρων λόγων, μερικὰ ἐκ τῶν ζῴων ἐχάνοντο, ὁ μισθωτὴς ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἀντικαταστήση δι' ἄλλων ἴσης ἀξίας[1]). 2ον «ἔμφορα»· ὁ μισθωτὴς τοὐτέστιν ὑπεχρεοῦτο εἰς τὴν κατὰ τακτὴν προθεσμίαν καταβολὴν εἰς τὸν ἰδιοκτήτην τοῦ καθορισθέντος μισθώματος, τοῦ «*φόρου*»[2]). Εἶναι εὐνόητον ὅτι τὸ εἶδος καὶ τὸ ποσὸν τοῦ «φόρου» ἐποίκιλλεν ἀναλόγως τοῦ εἴδους τῶν ζῴων καὶ τῶν ἄλλων εἰδικῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας συνετελεῖτο ἑκάστη μίσθωσις. Κατεβάλλετο δὲ κατὰ τακτὴν προθεσμίαν, εἴτε εἰς εἶδος (δηλαδὴ εἰς *ἔρια*[3]) ἢ εἰς *ἐπιγονήν*)[4]),

---

[1]) Βλ. P. S. I. 377, 6. P. S. Z. 59328, 120, 126, 131, 138. 59340, 8. 59422, 12. (Διὰ τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως ὑπὸ τὴν σημασίαν ταύτην βλ. τὴν βιβλιογραφίαν παρὰ *Taubenschlag*, The Law of Greco-Roman Egypt, 278). Εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν ἡ μίσθωσις δὲν περιελάμβανε τὸν ὅρον τοῦ «*ἀθανάτου*», ὁ ποιμὴν ὑπεχρεοῦτο νὰ παραδώση εἰς τὸν ἰδιοκτήτην τὸ δέρμα ζῴου τινὸς πρὸς πίστωσιν τῆς ἀπωλείας αὐτοῦ. Βλ. P. C. Z. 59429, 13 καὶ τὰ σχόλ. P. Mich. Z. 67, 26. P. Hib. 120, 30.

[2]) Βλ. P. C. Z. 59328, 107, 119, 120, 132, 139, 156. 59338, 4. 59340, 5. 59422, 6. 59433, 23. P. S. I. 388, 56. 583. P. Tebt. 701, 190.

[3]) Βλ. P. S. I. 377 (250 π. Χρ.), 5-7: «*καὶ πρόβατα . . . . . ἀθάνατα παρέξω καὶ [ἑ]κάστου σοι δώσω κατὰ κτῆ(νος)? πόκον ἕνα*». Ὁ *Schnebel* (Landwirtschaft, 353) καὶ ἡ *Cl. Préaux* (Écon. royale d. Lag., 218/219) συνεπέραναν ἐξ αὐτοῦ, ὅτι ὁ εἰς ἔρια «φόρος» ἀνήρχετο εἰς ἕνα πόκον ἐρίου δι' ἕκαστον πρόβατον κατ' ἔτος. Προσεκτικωτέρα ὅμως παρατήρησις τοῦ κειμένου ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν τοῦ παπύρου γενομένη ἀνάγνωσις τῆς βραχυγραφίας «κτη» (*κατὰ κτῆ(νος)*) εἶναι λίαν ἀμφίβολος. Διότι καὶ ὁ ὅρος «*κατὰ κτῆνος*» θὰ ἀπετέλει ἀνεξήγητον πλεονασμὸν μετὰ τὸ προηγούμενον «*ἑκάστου*» καὶ ὁ καθορισμὸς τοῦ χρονικοῦ ὅρου, ὅστις ὑπάρχει εἰς τὰ ὅμοια κείμενα, θὰ ἔλειπεν ἐκ τοῦ παρόντος κατὰ τρόπον ἐπίσης ἀνεξήγητον. Ὑποθέτω, ὅτι ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις τῆς βραχυγραφίας εἶναι «ημη» (*κατὰ ημη(νον)*, ὀκτάμηνον), ὅτι δηλαδὴ ὁ μισθωτὴς ἐλάμβανε τὰ πρόβατα ὡς «*ἀθάνατα*» καὶ ἀντὶ ἑνὸς πόκου ἐρίων κατὰ κεφαλὴν ἀνὰ ὀκτὼ μῆνας, ἤτοι τριῶν πόκων ἀνὰ διετίαν, δεδομένου ὅτι ὁ ἴδιος ἐλάμβανε δύο πόκους ἐρίου ἐξ ἑκάστου προβάτου κατ' ἔτος (βλ. κατωτ. σελ. 132-135).

[4]) Ἕνα ἔριφον π. χ. κατ' ἔτος δι' ἑκάστην μισθουμένην ὡς «*ἀθάνατον*» αἶγα (βλ. P.C.Z. 59422, 10) ἢ ἕνα καὶ τέταρτον (βλ. P. Mich. Z. 67, 5) ἢ ἕνα καὶ ἥμισυν (βλ. P. C. Z. 59340, 5. 7, 29). Ὁ *Rostovtzeff* (A Large Estate, 180) θεωρεῖ τὸ τελευταῖον τοῦτο ποσὸν φόρου ὡς ὑπερβολικὸν καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήση δι' ὑποθέσεως, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ περιττὴ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ P. Mich. Z. 66 καὶ τοῦ ἐν S. B. 7984, ἐξ ὧν καταφαίνονται τὰ ἀποτελέσματα τῶν πλεονεκτικῶν διαθέσεων τοῦ ἐκμισθωτοῦ. Ἐξ ἄλλου, καὶ ἡ ὑπόθεσις τῆς *Cl. Préaux*, ὅτι δηλαδὴ μέρος τοῦ ὑπερβολικοῦ μισθώματος προωρίζετο «*νὰ καταστήση τὸ κεφάλαιον ἀθάνατον*» (ἔνθ. ἀν., 219), δὲν εὐσταθεῖ. Διότι τὸ κεφάλαιον ἦτο ἐκ τῆς συμβάσεως «*ἀθάνατον*» καὶ οὐδὲν μέρος τοῦ «*φόρου*» προωρίζετο διὰ τὴν ἀντικατάστασιν τῶν ἀπωλειῶν αὐτοῦ, δὲν θὰ ἀπέφερε δὲ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τόκον 50%, ὡς ὑπολογίζει ἡ συγγραφεύς, ἀλλὰ πολὺ ὀλιγώτερον. Ἡ ἐξήγησις ὅμως τοῦ πράγματος εἶναι ἁπλουστέρα. Οἱ πτωχοὶ αἰπόλοι, ὑπὸ τῆς ἀνάγκης

εἴτε εἰς χρῆμα[1]), εἴτε εἰς εἶδος καὶ χρῆμα συγχρόνως[2]).

Τὰ κτήνη, τὰ ὁποῖα δὲν ἀπέφερον σοβαρὸν εἰσόδημα εἰς τὸν μισθωτὴν (ὅπως τὰ ἄρρενα καὶ τὰ μικρά), παρεχωροῦντο συνήθως ὡς «ἀθάνατα» μέν, ἀλλὰ «ἄφορα»· δηλαδὴ ὁ μισθωτὴς ὑπεχρεοῦτο νὰ ἀποδώσῃ ταῦτα εἰς τὸν ἰδιοκτήτην ἅμα τῇ λήξει τῆς μισθώσεως, εἰς ἣν κατάστασιν παρέλαβε ταῦτα, ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως δὲν ὑπεχρεοῦτο εἰς τὴν καταβολὴν μισθώματος[3]). Εἰς τὸ συμβόλαιον τῆς μισθώσεως μεταξὺ ἰδιοκτήτου καὶ μισθωτοῦ ἐλαμβάνετο πρόνοια περὶ παντὸς ζητήματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ γεννήσῃ προστριβὰς καὶ ἀμφισβητήσεις μεταξὺ τῶν συμβαλλομένων. Οὕτω, καθορίζεται σαφῶς καὶ λεπτομερῶς τὸ ποσόν, τὸ εἶδος, ὁ χρόνος καὶ ὁ τρόπος τῆς πληρωμῆς τοῦ μισθώματος· τὸ εἶδος, τὸ γένος, ἡ ἡλικία τῶν μισθουμένων ζῴων, ὡς καὶ τὸ ποσὸν τοῦ ἐρίου, τὸ ὁποῖον φέρουν καθ' ὃν χρόνον συντελεῖται ἡ μίσθωσις. Ἐν τέλει δὲ προστίθεται καὶ ποινικὴ ρήτρα διὰ τὴν περίπτωσιν ἀθετήσεως τῶν ὅρων τῆς συμφωνίας ἐκ μέρους τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἑτέρου τῶν συμβαλλομένων. Προσθέτως ὁ ἐκμισθωτὴς ἠδύνατο νὰ ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ μισθωτοῦ καὶ ἐγγυήσεις διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀφορώντων αὐτὸν ὅρων[4]).

πιεζόμενοι, ἐδέχθησαν τὸν ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου ἐπιβληθέντα ὅρον τοῦ ἑνὸς καὶ ἡμίσεος ἐρίφου κατ' αἶγα, ἀλλ' ἀργότερον, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκπληρώσουν τοῦτον, «*ἀνεχώρησαν*» (ἐξηφανίσθησαν). Ἡ περίπτωσις, ἄλλως τε, δὲν εἶναι μοναδική. Καὶ ἄλλοι μισθωταὶ ζῴων «*ἀνεχώρουν*» (ἐδραπέτευον δηλαδὴ καὶ κατέφευγον ὑπὸ τὴν προστασίαν ἱεροῦ «ἀσύλου», ἐὰν κατεδιώκοντο), ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνταποκριθοῦν εἰς τὰς ὑπερβολικὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἰδιοκτητῶν (βλ. P. S. I. 368, 23. P. C. Z. 59310, 2).

[1]) Βλ. P. S. I. 583. (Ὁ μισθωτὴς Παοῦς Ἀμενέως καταβάλλει ὡς φόρον $2^1/_2$ δραχμ. ἐτησίως κατὰ κεφαλὴν δι' 71 βασιλικὰ πρόβατα). Πβλ. P. C. Z. 59328, 106-108. 59394, 11-12. 59772. 59787, 26-28 καὶ ἀνωτ. σελ. 111 ὑποσ. 1.

[2]) Βλ. P. C. Z. 59328, 119: «*ἐμφόρους* (αἶγας) *ο (70)· φόρου χαλκοῦ τετρώβολον, ἔριφον ἕνα*». 159: «*χίμαροι θήλεις ρ (100), ὧν φόρος τῆς πρώτης δωδεκαμήνου ἔριφοι ν (50) καὶ χαλκοῦ διώβολον (γίνονται) (δραχμαὶ) λγ (33) διώβολον*».

[3]) Βλ. P. C. Z. 59328, 121, 126, 131, 138: «*τράγοι ἀθάνατοι*» καὶ «*ἄνευ φόρου ἀθάνατοι*», καὶ «*ἃ νέμουσι ἀπὸ τῶν χιμάρων ἄνευ φόρου ἄρσενα*». 59422, 12 καὶ σχόλ. P. Mich. Z. 67, 7: «*ἔλαβον ἐν τῷ δ (τετάρτῳ ἔτει) ἀφόρους* (αἶγας).

[4]) Βλ. P. C. Z. 59340, ὅστις περιέχει τὸ ἀρτιώτερον διασωθὲν μισθωτήριον συμβόλαιον τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς (247 π. Χρ.). Πβλ. P. Mich. Z. 66. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς μισθώσεως ὑφίσταται καὶ κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχήν. Βλ. P. Strassb. I, 30 (278 μ. Χρ.). P. Théad. 8. 9 (4ος αἰ. μ. Χρ.). Πβλ. *Mitteis*, Chrest. II, 364. *P Meyer*, Jurist. P. 40. *Collomp.*, Mélanges Maspero, II, 335 κ. ἑξ. (=S. B. 8086). *Taubenschlag*, The Law of Greco-Roman Egypt, 278-279. (Δὲν κατώρθωσα νὰ ἴδω τὴν μελέτην τῆς *Sibylle von Bolla*, Untersuchungen zur Tiermiete und Viehpacht im Altertum, München, 1940). Σημειωτέον, ὅτι καὶ εἰς τὴν Νέαν Ἑλλάδα οἱ ὅροι καὶ γενικῶς ὁ τρόπος οὗτος τῆς μισθώσεως προβάτων καὶ αἰγῶν, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ ἡ ὁρολογία, παραμένουν ἀμετάβλητοι. Κατὰ τὴν συνηθεστέραν περίπτωσιν, ὁ ἰδιοκτήτης παρα-

Ὁ τρόπος οὗτος τῆς μισθώσεως συνέφερεν ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μισθωτάς. Ὁ ἰδιοκτήτης εἶχεν ἐξησφαλισμένον τὸ κεφάλαιον, ἐφ' ὅσον δὲ εἰσέπραττεν ἀνελλιπῶς τὸν «φόρον»[1]), καὶ ἐπιτόκιον ἀρκετὰ ὑψηλόν, ὄχι μικρότερον τοὐλάχιστον τοῦ τῶν εἰς χρῆμα δανείων κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχήν. Ἂν ὑποθέσωμεν, π.χ., ὅτι ἓν πρόβατον περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰῶνος π. Χρ. ἐτιμᾶτο 8 δραχ.[2]) καὶ ὅτι ἀπέφερεν εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ εἰσόδημα ἐτήσιον 2-2$^1/_2$ δραχμ.[3]), ἔχομεν ἐπιτόκιον 25-31 %[4]). γνωρίζομεν δέ, ὅτι τὸ ἐπιτόκιον τῶν εἰς χρῆμα δανείων κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἐκυμαίνετο ἐν Αἰγύπτῳ μεταξὺ 25 - 45 %[5]). Τὸ κέρδος ὅμως διὰ τοὺς ἰδιοκτήτας ἦτο πολὺ μεγαλύτερον, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι δὲν ἦσαν μόνον ἠσφαλισμένοι ἀπὸ πάσης φθορᾶς τοῦ κεφαλαίου, ἀλλ' εἶχον καὶ τὴν εὐχέ-

---

χωρεῖ τὰ ζῷα εἰς τὸν ποιμένα ὡς «*ἀθάνατα*» καὶ «*φορικά*». Ὁ πρῶτος ὅρος ἀποδίδεται σήμερον διαφοροτρόπως κατὰ τόπους: «*σιδηροκέφαλα*» (Ἄνδρος, Νάξος, Πάρος, Ρόδος, Σαμοθράκη καὶ ἀλλαχοῦ), «*κεφαλιακὰ*» (Αἰτωλία, Ἀκαρνανία, Θεσσαλία καὶ ἀλλαχοῦ), «*κεφαλμάτικα*» (Μάνη, Μῆλος καὶ ἀλλαχοῦ), «*κεφαλάρικα*» (Ἄνδρος καὶ ἀλλαχοῦ), «*ἀφεντικὰ*» (Ἀρκαδία, Ἠλεία, Κορινθία, Μεσσηνία καὶ ἀλλαχοῦ), «*ἄψοφα*» (Καλάβρυτα, Μεσσηνία, Στερεὰ Ἑλλὰς καὶ ἀλλαχοῦ). Ὁ φόρος, ἡ «*σοδειὰ*» ἢ ἡ «*νομὴ*» λεγομένη σήμερον, κανονίζεται κατόπιν συμφωνίας μεταξὺ μισθωτοῦ καὶ ἐκμισθωτοῦ, ἧς οἱ ὅροι ἐξαρτῶνται, ὡς τὸ πάλαι, ἐκ πολλῶν εἰδικῶν παραγόντων (τοῦ εἴδους καὶ τῆς καταστάσεως τῶν μισθουμένων ζῴων, τῶν τοπικῶν ἐθίμων κλπ.). Συνίσταται δὲ συνήθως μὲν εἰς εἶδος (ἀρνιά, ἔρια, τυρός), ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς χρῆμα (ἐν Καρπάθῳ, π. χ.). (Ἐκ πληροφοριῶν τοῦ ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ καὶ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου).

[1]) Ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Ζήνωνος ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ ἰδιοκτῆται δὲν ἦσαν ὡς πρὸς τοῦτο πάντοτε ἥσυχοι. Βλ. P. C. Z. 59338: «*[ἵνα μὴ συμβαί]νη[ι] τῶν αἰγῶν τεικτόντων* (sic) *τοὺς αἰπόλους ἀνασοβεῖσθαι καὶ τὸν φόρον ἡμῖν δι[α]πεσεῖν*». Καὶ ἡ αὐστηρότης, ἄλλως τε, τῆς ποινικῆς ρήτρας (βλ. P. C. Z 59340, 8-17) καὶ ἡ ἀπαίτησις σοβαρῶν ἐγγυήσεων (βλ. P. C. Z. 59340, 16-20. 59422, 16) δεικνύουν τὴν αὐτὴν ἀνησυχίαν. Πβλ. καὶ P. C. Z. 59433, 22-27. P. Mich. Z. 66. S. B. 7984 P. S. I. 399, 6.

[2]) Βλ. P. Hib. 36, 6,12.

[3]) Βλ. P. S. I. 583, 2. P. C. Z. 59772, 4, 11.

[4]) Ἐὰν δὲ παραδεχθῶμεν ὡς ἀληθές, ὅτι ἓν πρόβατον ἀπέφερεν ἐτησίως εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ μόνον ἕνα πόκον ἐρίων (P. S. I. 377. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 129 ὑποσ. 3), τότε τὸ ἐπιτόκιον τοῦ κεφαλαίου (τιμὴ προβάτου 8 δρχμ.) ἀνήρχετο εἰς 50%, ἐφ' ὅσον ὁ πόκος ἐτιμᾶτο περίπου 4-5 δρχμ. (βλ. P. Ent. 2, 3. Πβλ. κατωτ. σελ. 137 ὑποσ. 5). Εἰς τὸ ἴδιον συμπέρασμα θὰ καταλήξωμεν, ἐὰν λάβωμεν ὡς βάσιν, ὅτι περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰῶνος ἡ καλὴ αἶξ ἐτιμᾶτο 2 δρχμ. (βλ. P. Hib. 37) καὶ τὸ ἐρίφιον 1 δρχμ. (βλ. P. S. I. 368, 7. P. C. Z. 59328, 104). Χρειάζεται ὅμως νὰ μὴ λησμονῶμεν, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν δεδομένων τούτων εἶναι συμπτωματικὰ καὶ ἀμφίβολα καὶ δὲν δύνανται νὰ χρησιμεύσουν πρὸς ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων γενικοῦ κύρους.

[5]) P. C. Z. 59327 (249 π. Χρ.), εἰσαγ. 59355 εἰσαγ. B. G. U. 1273, 9 (220 π. Χρ.), 1274, 13 (218 π. Χρ.). Πβλ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 282 - 283. (Διὰ τὰ ἄλλα Ἑλληνιστικὰ κράτη βλ. *Tarn*, Hellenist. Civilis.², 106).

ρειαν νὰ εἰσπράττουν τὸν τόκον αὐτοῦ εἰς εἴδη πρώτης ἀνάγκης (ἀμνούς, ἐρίφια, τυρὸν καὶ ἰδίως ἔρια, τῶν ὁποίων ἡ προμήθεια δὲν φαίνεται νὰ ἦτο εὔκολος ἄλλοθεν[1]). Τὰ σχηματισθέντα, ἄλλως τε, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μεγάλα ποίμνια προβάτων καὶ αἰγῶν τοῦ βασιλέως, τοῦ Ἀπολλωνίου, τοῦ Ζήνωνος καὶ ἄλλων πλουσίων κληρούχων[2]), οἵτινες ἐξεμεταλλεύοντο αὐτὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ἐκμισθώσεως εἰς ἐπαγγελματίας ποιμένας, εἶναι ἀπόδειξις τοῦ ἐπικερδοῦς τῆς ἐπιχειρήσεως.

Οἱ μισθωταὶ ἀφ' ἑτέρου εὕρισκον ἀσφαλῶς τὴν ἐπιχείρησιν τσύτην ἐπικερδῆ. Φαίνεται ὅτι τὸ ἐξ αὐτῆς καθαρὸν κέρδος, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ μισθώματος, τῶν κρατικῶν φόρων καὶ τῶν ἐξόδων διατροφῆς τοῦ ποιμνίου, ἐπήρκει διὰ τὴν ἰδίαν συντήρησιν. Τοῦτο τεκμαίρεται καὶ ἐκ τῆς προθυμίας, μετὰ τῆς ὁποίας οὗτοι προσφέρονται εἰς τὴν μίσθωσιν καὶ ἐκ τῶν προσπαθειῶν, τὰς ὁποίας καταβάλλουν ἐνίοτε, διὰ νὰ ὑποσκελίσουν ἄλλους ὁμοτέχνους[3]) ἢ καὶ ἐκ τοῦ καταφανῶς ὑπερβολικοῦ μισθώματος, τὸ ὁποῖον δέχονται νὰ καταβάλλουν[4]). Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ ὑπολογίσωμεν, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισιν, τὸ καθαρὸν κέρδος τῶν ποιμένων, ἐφ' ὅσον πολλοὶ τῶν παραγόντων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτῶνται τὰ ἔσοδα καὶ τὰ ἔξοδα αὐτῶν ἦσαν καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ἀστάθμητοι. Δύο ἐν τούτοις παράγοντες συντελεστικοὶ τοῦ ἱκανοποιητικοῦ ἐκ τῆς ποιμνιοτροφίας εἰσοδήματος, δύνανται νὰ ὑπολογισθοῦν, διότι παραμένουν ὁπωσδήποτε σταθεροὶ διὰ τὴν Αἴγυπτον: ἡ διπλῆ ἐντὸς τοῦ ἔτους ἐπιγονὴ καὶ ἡ διπλῆ κουρά, αἱ ὁποῖαι, καὶ χωρὶς τῶν ἀπὸ τῆς γαλακτοκομίας ἐσόδων, ἦσαν ἱκαναὶ νὰ καλύψουν τὰ ἔξοδα καὶ νὰ ἀφήσουν καὶ περιθώριον κέρδους. Ὅτι δὲ οἱ Αἰγύπτιοι «*δὶς τεκόντα καὶ δὶς ἀποκαρέντα ἐκαρποῦντο τὰ πρόβατα*» γνωρίζομεν ὄχι μόνον ἐκ μαρτυριῶν τῶν συγγραφέων[5]), ἀλλὰ καὶ τῶν παπύρων. Ἡ διάκρισις μεταξὺ «*ἀρνῶν πρωΐμων καὶ ὀψίμων*»[6]) ἢ

---

[1]) Πβλ. P. S. I. 399. 605. P. C. Z. 59145. 59298. 59328, 35-60. 59411, 3. P. Mich. Z. 16. 58. P. Petr. II 32, 20, 22 (σελ. 108). P. Ent. 2. 3. 4 καὶ ἀνωτ. σελ. 121 ὑποσ. 4.

[2]) P. S. I. 377: *πρόβατα 536 αἶγες 10.* 368, 44, 61: *πρόβατα 122.* 386: *αἶγες 500 καὶ . . .* 626: *πρόβατα 304.* P. C. Z. 59328: *αἶγες 1121.* 59404: *πρόβατα 110.* 59394: *πρόβατα 6371, αἶγες 206.* 59429: *ἔριφοι 160.* 59340: *αἶγες 144.* 59422: *αἶγες 60, ἔριφοι 125.* 59406: *πρόβατα 83.* 59773: *πρόβατα 100.* P. Mich. Z. 67: *αἶγες 246.* P. Hib. 33: *πρόβατα 80* (πβλ. 120. 167. 168). P. Frankf. 5: *πρόβατα 200.* κλπ. Πβλ. ἀνωτ. σ. 124.

[3]) Βλ. P. S. I. 377, 5-7, 13-70. P. C. Z. 59422.

[4]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 129 ὑποσ. 4.

[5]) Βλ. *Διοδ.* I, 36, 6. 87, 2. Πβλ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 327.

[6]) P. C. Z. 59771, 10-11 (Τὰ ἀρνιὰ τῆς παραγωγῆς τοῦ τρέχοντος ἔτους, τὰ «*φετινὰ ἀρνιά*», λέγονται «*ἄρνες ἐφέτειοι*»: Archiv V, 1913, 394 nº 322, ο, ἀπαντᾷ ὅμως καὶ ὁ δωρικὸς τύπος «*ἀρνία σάτινα*»: P. C. Z. 59406, 11· 3ος αἰ. π. Χρ. Πβλ. P. C. Z. 59346, 6).

«*πρώτης καὶ δευτέρας*» κατηγορίας[1]) καὶ προβάτων «*θερινῶν καὶ χειμερινῶν*»[2]), ἀναφέρεται ἀσφαλῶς εἰς τὸν κατὰ δύο ἐποχάς, «θερινὸν καὶ «χειμερινόν», «πρώϊμον» καὶ «ὄψιμον» τοκετὸν τῶν προβάτων. Βεβαίως αἱ ἔννοιαι αὗται, αἵτινες προκειμένου περὶ τοκετοῦ προβάτων καὶ αἰγῶν δὲν ἀναφέρονται εἰς σαφῶς καθωρισμένα χρονικὰ ὅρια καὶ εἰς ἄλλα κλίματα ψυχρότερα τῆς Αἰγύπτου, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν ἀκριβὲς περιεχόμενον ὑπὸ τὰς κλιματικὰς συνθήκας τῆς Αἰγύπτου ἰδιαιτέρως[3]), αἵτινες εὐνοοῦν καθ' ὅλον τὸ ἔτος τὸ βάτευμα καὶ τὸν τοκετὸν τῶν προβάτων.

4. Κουρά: χρόνος, καὶ τρόποι αὐτῆς. Μεταφορὰ τοῦ ἐρίου. Ἐπάρκεια καὶ τιμὴ παραγομένου ἐρίου. Φυσικὰ χρώματα αὐτοῦ.

Προκειμένου περὶ τῆς κουρᾶς τῶν προβάτων καὶ αἰγῶν δὲν ὑπῆρχον ἐπίσης χρονολογίαι αὐστηρῶς τηρούμεναι ἐν Αἰγύπτῳ, οὔτε ἰδιαιτέρα ἐποχή, καθ' ἣν πρέπει νὰ κείρωνται τὰ πρόβατα, διότι «ἀρχίζουν νὰ ἱδρώνουν»[4]), ἐφ' ὅσον τοῦτο συμβαίνει ἐκεῖ τὸ πλεῖστον τοῦ ἔτους. Γνωρίζομεν βεβαίως ὅτι ἐγίνετο κουρὰ θερινὴ[5]) καὶ χειμερινή. Ἡ πρώτη ἐγίνετο πιθανῶς περὶ τὸν Αὔγουστον ἢ Σεπτέμβριον, ἡ δὲ δευτέρα περὶ τὸν Φεβρουάριον ἢ Μάρτιον[6]). Πόσον ὅμως θὰ ἦτο ἐπισφαλὲς ἐπὶ τοῦ προκειμένου συμπέρασμα γενικεῦον συγκεκριμένας περιπτώσεις, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν παπυρικῶν κειμένων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται συγχρόνως πρόβατα τῆς αὐτῆς ἀγέλης «*ἐπίκουρα, ἡμίκουρα, ψιλὰ*»[7]) ἢ «*ἀπὸ κουρᾶς*» καὶ «*ἔμποκα*»[8]),

---

[1]) «*Ἄρνες πρῶτοι-ἄρνες δεύτεροι*». Βλ. *Sothas*, P. Dém. Lille I σελ. 45.

[2]) Βλ. P. C. Masp. 67141 recto III *passim*. Πβλ. *Plin.* N. H. VIII, 178. *Schnebel*, ἔνθ. ἀνωτ., 325.

[3]) Τὸ ἐν P. S I. 863 (ι) κείμενον π. χ. παρουσιάζει τὸν τοκετὸν ποιμνίου αἰγῶν ὡς μέλλοντα νὰ γίνῃ μεταξὺ Ἰουλίου καὶ Σεπτεμβρίου «*αἶγες τέλεαι ἐπίτοκωι* (ἀνάγν. *ἐπίτοκοι*) *αἱ τέξον[ται τ]οῦ Παῦνι κδ[. . ἄλλαι τέξονται τοῦ Ἐπείπ*» (στιχ. 43-47).

[4]) *Varro*, R. R. II, 11, 6: «sudare inceperunt oves».

[5]) Πβλ. P. S. I. 305 (3ος/4ος αἰ. μ. Χρ.): «*ἔρια θερινὰ ἐνθάδε οὐχ εὕρον*». Ὁ *Schnebel* (ἔνθ. ἀν., 325) συμπεραίνει ἐξ αὐτοῦ ὀρθῶς, ὅτι τὰ θερινὰ ἔρια ἦσαν καλυτέρας ποιότητος τῶν χειμερινῶν.

[6]) Βλ. P. S. I. 368, 44 (245 π. Χρ.). P. Ent. 2 verso, 1 (218 π. Χρ.). P. Lond. 131 (1 σελ. 166), 111 (78 μ. Χρ.). S. B. 8086, 9-10 (286 μ. Χρ.). Πβλ. Colum. VII, 4, 7. *Blümmer*, Technologie I², 102. *Lesquier*, R. Égypt. II (1921), 131. *Collomp*, Mélanges Maspero II, 336.

[7]) Βλ. P. Hib. 32. 12-16 (ἐν μηνὶ Δίῳ = Δεκέμβριος - Ἰανουάριος). P. C. Z. 59771, 6-8 (ἐν μηνὶ Τῦβι = Φεβρουάριος - 21 Μάρτιος). Ἀμφότεροι τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰ. π. Χρ.

[8]) Βλ. P. Thead. 8, 6, 15 (ἐν μηνὶ Μαρτίῳ τοῦ 306 μ. Χρ.). Πβλ. S. B. 8086, 8-10 (Νοέμβριος τοῦ 286 μ. Χρ.). Ἡ πλήρης ἔκφρασις τοῦ πρώτου ὅρου εἶναι «*ἀπὸ κουρᾶς τοῦ δεῖνα μηνός*»,

δηλαδὴ πάσης δυνατῆς καταστάσεως ἀπὸ ἀπόψεως ἐρίου. Διότι μεταξὺ τῶν προβάτων τῆς πρώτης ἀγέλης ὑπάρχουν καὶ «ψιλά», δηλαδὴ πρὸ ὀλίγου καρέντα, καὶ «ἡμίκουρα», δηλαδὴ πρό τινος χρόνου καρέντα καὶ φέροντα ἔριον ἀνεπτυγμένον μὲν ἀρκετά, ὄχι ὅμως εἰς σημεῖον, ὥστε νὰ δύναται νὰ καρῇ ἐκ νέου[1]), καὶ «ἐπίκουρα», δηλαδὴ φέροντα ἔριον τόσον ἀνεπτυγμένον, ὥστε πρέπει νὰ καρῇ ἐντὸς ὀλίγου. Μεταξὺ δὲ τῶν προβάτων τῆς δευτέρας ἀγέλης ὑπάρχουν δύο κατηγορίαι: τὰ «ἀπὸ κουρᾶς», τὰ κεκαρμένα δηλ., καὶ τὰ «ἔμποκα», τὰ ἕτοιμα πρὸς κουράν.

Εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν παπύρων χρησιμοποιοῦνται καὶ ἄλλοι ὅροι πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς καταστάσεως τῶν προβάτων ὡς πρὸς τὴν ποσότητα τοῦ φερομένου ἐρίου, συνώνυμοι τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν ἤδη μνημονευθέντων. Οὕτω, τὰ «ἐπίκουρα» ἀλλαχοῦ χαρακτηρίζονται ὡς «*ἐπίποκα*»[2]), τὰ δὲ «ἔμποκα», ὡς «*σύμποκα*»[3]) ἢ «*δασέα*»[4]). Ὅθεν ἀπὸ τῆς μιᾶς κουρᾶς εἰς τὴν ἄλλην τὰ πρόβατα δύνανται νὰ εἶναι: 1) *ψιλὰ* ἢ *ἀπὸ κουρᾶς* 2) *ἔμποκα, σύμποκα* ἢ *δασέα* καὶ 3) *ἐπίκουρα* ἢ *ἐπίποκα*. Εἰς Βυζαντινὸν πάπυρον τοῦ Μουσείου τοῦ Καΐρου ἀναφέρονται καὶ οἱ μοναδικοὶ ὅροι «*ἄκερσος*»[5]) καὶ «*νεόκουρος*»[6]), ὧν ὁ μὲν πρῶτος εἶναι συνώνυμος τοῦ «*ἔμποκος*», ὁ δὲ δεύτερος τοῦ «*ψιλός*»[7]).

δι' ἧς δηλοῦται συγκεκριμένως ἡ κατάστασις τοῦ κεκαρμένου προβάτου κατὰ τὸν χρόνον τῆς μισθώσεως.

[1]) Πιθανὸν ὁ ὅρος νὰ μὴ σημαίνῃ πάντοτε τὴν μέσην κατάστασιν μεταξὺ «*ψιλῶν*» καὶ «*ἐμπόκων*», ἀλλὰ καὶ τὴν κατὰ «*τὸ ἥμισυ κουράν*», τὴν πρὸ τῆς κυρίως κουρᾶς δηλ. γενομένην μερικὴν κουρὰν τῶν περὶ τὴν κεφαλήν, τὸν λαιμόν, τὴν κοιλίαν, τὴν οὐρὰν καὶ τὰ σκέλη βραχέων ἐρίων τῶν προβάτων (τὸ παρ' ἡμῖν «*κωλοκούρεμα*» ἢ «*σφεντυλοκούρεμα*»). Πβλ. Ἡσύχ. ἐν λ. *σπόλια*.

[2]) Βλ. P. Ent. 3, 2. 91. 4. P. C. Z. 59771, 6. (Πβλ. καὶ Π. Δ. Βασιλ. IV, 3, 4). Οἱ ὅροι «*ἐπίποκος*» καὶ «*ἐπίκουρος*» δίδονται συνήθως ὡς συνώνυμοι τῶν «*ἔμποκος, σύμποκος, δασύς*» (βλ. *Guéraud* ἐν P. Ent. 3, 2 σχόλ. *Mayser*, Gr. d. Papyr., I² 3, 197. 201. *Preisigke*, Wörterb. ἐν λ. «*ἐπίποκος*»). Ὑπάρχει ἐν τούτοις, διαφορά τις σημασιολογικὴ μεταξὺ τῶν πρώτων, τὰ ὁποῖα δηλοῦν τὴν ἀμέσως ἐπικειμένην κουράν, καὶ τῶν δευτέρων δηλούντων ἁπλῶς τὴν ὕπαρξιν ἀρκετοῦ ἐρίου, ὄχι ὅμως καὶ τὴν πρὸς κουρὰν συμπλήρωσιν αὐτοῦ. (Ὁ ὅρος «*ἐπίκουρος*» εἶναι ἀθησαύριστος εἰς τὰ Λεξικὰ *Preisigke* καὶ *Liddell-Scott*).

[3]) Βλ. P. Tebt. 22, 9. 23, 1.

[4]) Βλ. P. Hib. 36, 6, 12. 37, 6. 15.

[5]) P. C. Masp. 67141 III (recto), 11 (6ος αἰ. μ. Χρ.). (Ὁ ἀρχαιοπινὴς οὗτος ὅρος δὲν περιελήφθη εἰς τὴν τελευταίαν ἔκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ *Liddell-Scott*. Ἐν τούτοις, ἡ ἀνάγνωσις αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ παπύρου εἶναι ἀσφαλεστάτη, ὡς ἠδυνήθην νὰ διαπιστώσω, μολονότι ὁ ἐκδότης ἀνέγνωσε: «*ἄκ[ερ]σος*»).

[6]) Αὐτόθ. III (recto), 2. 4, 5 κλπ.

[7]) Ὁ ἀείμνηστος ἐκδότης κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ λέξις ἐν τῷ παπύρῳ δὲν

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπον τῆς κουρᾶς τῶν προβάτων, οἱ πάπυροι μαρτυροῦν ὅτι εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἦσαν ἐν χρήσει αἱ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐφαρμοζόμεναι δύο μέθοδοι[1]). Ἡ μία εἶναι ἡ κουρὰ κυρίως εἰπεῖν[2]), ἡ διὰ ψαλίδος δηλ. κοπὴ τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων (καὶ τῶν αἰγῶν) μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος, ἡ χρησιμοποιουμένη γενικῶς καὶ σήμερον. Οἱ ἐνεργοῦντες τὴν κουρὰν ἐλέγοντο «*κουρεῖς*»[3]) ἢ «*ἐριοκάρται*»[4]). Ἐχρειάζετο βεβαίως νὰ ἔχουν οὗτοι ἀποκτήσει εἰδίκευσίν τινα εἰς τὴν τέχνην τῆς κουρᾶς[5]), ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως αὐτοὶ οὗτοι οἱ ποιμένες, ἐκμανθάνοντες ἐν τῇ πράξει τὴν τέχνην, ἦσαν καὶ οἱ κουρεῖς τῶν ἰδίων κτηνῶν[6]). Εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν, ἕνεκα τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν πρὸς κουρὰν ζῴων ἢ δι' ἄλλον τινὰ λόγον, προσελαμβάνοντο ξένοι «*κουρεῖς*» ποιμένες, οὗτοι ἐλάμβανον χρηματικὴν[7]) ἢ ἄλλην ἀμοιβήν, τὰ «*κάρτρα*»[8]).

σημαίνει τὰ προσφάτως καρέντα πρόβατα, ἀλλὰ τὰ διὰ πρώτην φορὰν καρέντα «*νέα*» ζῷα, «*τὰ ἀρνιά*», κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἐν αὐτῷ πολλάκις ἀναφερόμενα «*τὰ μεγάλα*» (Αὐτόθ. σελ. 60). Ὁ συντάκτης ὅμως τοῦ κειμένου μετεχειρίζετο ἀσυνήθεις προσωπικὰς ἐκφράσεις διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὰ κοινὰ *ἄκουρος* καὶ *ψιλός*, ὀρθῶς δὲ οἱ λεξικογράφοι (βλ. *Preisigke* καὶ *Liddell-Scott* ἐν λ.) μεταφράζουν τὸ «*νεόκουρος*» διὰ τοῦ «*νεωστὶ κεκαρμένος*».

[1]) Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 102-103. *Orth*, RE ἄρθρ. *Schaf* σελ. 377. ἄρθρ. *Lana* σελ. 599. *Thédenat*, DA ἄρθρ. *Lana* σελ. 920.

[2]) Ὁ ἐν χρήσει ὅρος ἦτο «*κείρειν τὰ πρόβατα*» (βλ. P. S. I. 368, 61. P. C. Z. 59430, 5. P. Ent. 2, 5. 3, 4) καὶ «*κείρειν τὰς αἶγας*» (βλ. P. C. Z. 59176, 55), ὡς καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον λέγεται κοινῶς «*κουρεύω τὰ πρόβατα ἢ τὰ γίδια*».

[3]) Βλ. P. C. Z. 59176, 54. 59430, 5. (Σήμερον ὁ «*κουρευτής*», οἱ «*κουρευτάδες*»).

[4]) Ὁ ὅρος ἀπαντᾷ μόνον ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Βλ. P. Mich. Tebt. I, 23 recto III, 9. XVII, 38 (45-47 μ. Χρ.). P. Flor. 71, 159, 438 (2ος αἰ. μ. Χρ.). Ὁ ἐν P. Tebt. 401, 1, 16 ἀπαντῶν τύπος «*ἐριοκαίτης*» ἢ «*ἐριοχαίδης*» εἶναι πιθανόν, ἀλλ' οὐχὶ βέβαιον, ὡς πιστεύουν οἱ λεξικογράφοι (βλ. *Preisigke* καὶ *Liddell-Scott* ἐν λ.), ὅτι εἶναι ἡ αὐτὴ λέξις.

[5]) Εἰς τὸν P. Mich. Tebt. I, 23 recto III, 9 ἔχει καταχωρισθῇ «*διδασκαλικὴ Ὁρσῆτος πρὸς Ὁρσενοῦφιν ἐριοκάρτην*». (Περὶ τῶν συμβάσεων μαθητείας εἰς τέχνην τινά, τῶν «*διδασκαλικῶν*» λεγομένων, βλ. κατωτ. Μέρος Β', Κεφ. 1ον § 4).

[6]) Βλ. P. Lond. I, 131, 111 (σελ. 166). Πβλ. *Orth*, RE ἄρθρ. *Lana* σελ. 598.

[7]) Βλ. P. C. Z. 59176, 55, 59430, 6.

[8]) Βλ. P. Lond. I, 131, 111: «*Βαρώσει ποιμένι κάρτρα πόκων· διώβολον ἥμισυ*». Ὁ *Wilcken* ὑποστηρίζει, ὅτι «*κάρτρα*» σημαίνει ἐδῶ τὰ ἐργαλεῖα, τὰ ψαλίδια δηλ. τοῦ ποιμένος, δι' ἃ ἐδόθησαν εἰς αὐτὸν οἱ 2 ½ ὀβολοὶ (Archiv IV, 1908, 485). Τὴν γνώμην ταύτην ἀσπάζονται ὁ *Preisigke* (Wörterb. ἐν λ. *κάρτρα*) καὶ ὁ *Schnebel* (Landwirtschaft, 327). Ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ κειμένου καὶ τὰ πολλὰ ἀνάλογα εἰς τοὺς παπύρους εἰς *-τρον* οὐδέτερα, σημαίνοντα τὴν ἀμοιβὴν τοῦ ἐνεργοῦντος προσώπου (πβλ. *γνάπτρα, πλύντρα, ὕφαντρον, ἤπητρον* κλπ. Βλ. *Mayser*, Gr. d. Papyr. I² 3, 85) οὐδεμίαν καταλείπουν ἀμφιβολίαν, ὅτι οἱ 2 ½ ὀβολοὶ ἐδόθησαν εἰς τὸν ποιμένα ὡς μισθὸς διὰ τὴν κουρὰν προβάτων (πβλ. *Olsson*, Aegyptus, VI, 1925, 291).

Πολλάκις, ἂν μὴ πάντοτε, πρὸ τῆς κουρᾶς τὰ πρόβατα «*ἐπλύνοντο*»[1]) καὶ διὰ λόγους καθαριότητος καὶ διὰ λόγους εὐκολίας τῶν κουρέων.

Ἡ δευτέρα μέθοδος ἦτο λεπτοτέρα καὶ πολυπλοκωτέρα, εἰσήχθη δὲ εἰς τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων καὶ ἐφηρμόζετο μόνον ἐπὶ τῶν «*ὑποδιφθέρων*» προβάτων ἐκλεκτοῦ εἴδους. Οἱ ἀσκοῦντες τὴν μέθοδον ταύτην δὲν «*ἔκειρον*» τὸ ἔριον τῶν ὑποδιφθέρων, ἀλλ' «*ἔτιλλον*» αὐτό[2]), ἀπέσπων δηλ. ἀπὸ τῆς ρίζης τὰς τρίχας τοῦ προβάτου διὰ τῶν χειρῶν ἢ καὶ τῇ βοηθείᾳ εἰδικῆς λαβίδος. Ἐκτὸς τῆς ἄλλης περιποιήσεως τοῦ ἐρίου τῶν ὑποδιφθέρων προβάτων, περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν[3]), ἐλαμβάνοντο καὶ πρόσθετα μέτρα, ἀμέσως πρὸ τῆς κουρᾶς καὶ μετ' αὐτήν πρὸς τὸν σκοπὸν διευκολύνσεως τοῦ τιλμοῦ καὶ ἀποφυγῆς πιθανῶν ζημιῶν εἰς βάρος τῶν κτηνῶν.

Τῆς κουρᾶς προηγεῖτο τριήμερος ἀναγκαστικὴ νηστεία τῶν προβάτων ἥτις, ὡς ἐπιστεύετο, καθίστα εὐκολώτερον καὶ ἀνωδυνώτερον διὰ τὰ ζῷα τὸν τιλμόν. Ἐπηκολούθει πλύσις τῶν πληγέντων μερῶν τοῦ σώματος τοῦ ζῴου διὰ θείου, ἐπάλειψις ὅλου τοῦ τριχωτοῦ μέρους τοῦ δέρματος διὰ μείγματος κηροῦ καὶ χοιρείου λίπους καὶ μετὰ τέσσαρας ἡμέρας λουτρὸν ἐντὸς ὕδατος θαλασσίου ἢ ὕδατος βροχῆς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχε διαλυθῆ ἅλας. Οἱ πάπυροι οὐδεμίαν παρέχουν ἀτυχῶς πληροφορίαν μέχρι τοῦδε περὶ τῶν πρὸ καὶ μετὰ τὸν τιλμὸν τοῦ ἐρίου ἀναγκαίων ἐνεργειῶν[4]). Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, πάντως, ἐπίστευον ὅτι διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἐπετύγχανον ἑκάστοτε καλυτέρας ποιότητος ἔριον, κυρίως δὲ «*μαλακώτερον*»[5]).

---

[1]) Βλ. *Colum.* XI, 2, 35 (διὰ τὰ πρόβατα τοῦ Τάραντος). Οἱ πάπυροι ἐπιβεβαιοῦν τὸ πρᾶγμα. Βλ. P. Ent. 2, 5: «*ἐπελθὼν ἐπὶ τὴν ποίμναν πέπ[λ]υκε καὶ . . . κέκαρκε*» (κατ' ἐπιτυχῆ συμπλήρωσιν τοῦ *Wilcken* ἐν Archiv X, 1932, 242)· ἀλλὰ καὶ ὁ P. Tebt. 53 (110 π. Χρ.), 19, συμπληρούμενος μαρτυρεῖ τὸ αὐτό: «*πρόβατα σύμμεικτα, ἐν οἷς πεπ[λυ]μένα ἔνποκα ιβ*». Ἡ πλύσις τοῦ ἐρίου ἐπὶ τοῦ προβάτου ἐγίνετο ἐνίοτε τῇ βοηθείᾳ τῆς ρίζης τοῦ φυτοῦ «στρουθίου» Βλ. P. C. Z. 59430, 15. (Πβλ. κατωτ. Κεφ. 3ον § 2).

[2]) Βλ. P. C. Z. 59430, 3: «*τοῖς τίλλουσι τὰ ὑποδίφθερα*»· ἀλλ' ὀλίγον κατωτέρω (στ. 5), «*τοῖς κείρουσι τὰ ἀράβια*». Ὁ τιλμὸς τοῦ ἐρίου ἐγίνετο κατὰ κανόνα σχεδόν, ὡς καὶ σήμερον, ἐπὶ τῶν *κῳδίων*, δερμάτων δηλ. σφαγέντων προβάτων ἐριοφόρων. Βλ. P. Petr. II, 32 (σελ. 108). 1, 8 (Πβλ. III: 36 d 1, 9), «*κῳδάρια τίλλοντες*». Πβλ. *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 18. *Ἀριστοτ.*, Προβλ., 892α, 17. *Plin.* VIII, 191. *Εὐσταθ.* εἰς Ὁμ. Ξ, 530 σελ. 1770, 49. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII, 28, *Blümner*, Technologie I², 102 ὑποσ 5.

[3]) Βλ. σελ. 127.

[4]) Πλὴν ἀσαφοῦς ὑπαινιγμοῦ περιεχομένου εἰς τὸν P. S. I. 487 (258 π. Χρ.), 1-2: «*τὴν πίσσαν, ἣν . . [/] εἰς τὰ πρόβατα, ἔφατο μὴ ἔχειν*». Εἶναι πιθανώτατον, ὅτι ὁ λόγος εἶναι περὶ πίσσης χρησιμοποιουμένης πρὸς θεραπείαν τῶν κατὰ τὸν τιλμὸν τοῦ ἐρίου προξενουμένων πληγῶν ἐπὶ τοῦ δέρματος τοῦ προβάτου. Πβλ. Γεωπον. 18, 8.

[5]) Πβλ. *Ἀριστοτ.* Προβλ., 892α, 17: «*τῶν προβάτων αἱ τρίχες μαλακώτεραι ἀναφύονται τιλ-*

Τὸ κατὰ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μέθοδον λαμβανόμενον ἐξ ἑκάστου προβάτου ἔριον ἐτυλίσσετο εἰς σχῆμα σφαίρας περίπου, ἐδένετο δι' ἑνὸς οἱουδήποτε μέσου καὶ ἀπετέλει ἕνα «*πόκον*»[1]), ἕτοιμον διὰ τὴν περαιτέρω μεταφοράν. Κατὰ τὴν μεταφορὰν τὰ μὲν κοινὰ ἔρια ἐτοποθετοῦντο ἐντὸς ψιάθων ἢ ἐντὸς οἱασδήποτε κενῆς «*τύλης*»[2]) (περιβλήματος προσκεφαλαίου ἢ στρώματος), τὰ δὲ πολυτελῆ καὶ καθαρὰ ἐντὸς κιβωτίων[3]). Προκειμένου περὶ μεταφορᾶς ἢ πωλήσεως, τὸ ἔριον ὑπελογίζετο κατὰ «*πόκους*» ἢ, ἐπειδὴ τὸ βάρος τῶν πόκων ἐποίκιλλεν ἀναλόγως τοῦ εἴδους, τοῦ γένους καὶ τῆς ἡλικίας τοῦ προβάτου, ὡς καὶ ἄλλων παραγόντων μὴ σταθμητῶν, ἐδίδετο συνήθως ἐκτὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πόκων καὶ τὸ βάρος αὐτῶν[4]). Τοῦτο δὲν ἀπέκλειεν, ἐννοεῖται, τὸν κατὰ τὸν ἕνα μόνον τρόπον ὑπολογισμὸν — κατὰ πόκους μόνον[5])

λόμεναι . . . . . καὶ ἁλύπως ἐκσπῶνται». Ὅτι δὲ ἡ μαλακότης ἦτο, ὡς καὶ σήμερον, ἡ μᾶλλον ἐκτιμωμένη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἰδιότης τῶν ἐρίων ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ μαρτυριῶν τῶν συγγραφέων (πβλ. *Στράβ.* VI 284. XII, 578. *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 125: «*τάπητες μαλακώτεροι ὕπνου*» κλπ.), ἀλλὰ καὶ τῶν παπύρων (βλ P. S. I. 364, 5: «*τῇ ἐρέᾳ μαλακόν*», δηλ. ἱμάτιον. B. G. U. 1564, 10: «*ποιήσουσι τὸν ἱματισμὸν ἐκ καλῆς καὶ μαλακῆς ἐρέας*»).

[1]) Ὡς ἐκαλεῖτο ἤδη ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου (ἐκ τοῦ «*πέκειν*» ἢ «*πείκειν*» = ξαίνω, κουρεύω) Βλ. τὰς παραπομπὰς ἐν *Θησ. τῆς Ἑλλ.ην. Γλώσσ.* καὶ εἰς τὸ Λεξικὸν *Liddell-Scott.*, ἐν λ. Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 101. Εἰς τοὺς παπύρους ἡ λέξις ἀπαντᾷ συχνά. Βλ. P. S. I. 368, 51. 377, 7. P. C. Z. 59287, 3. 59774, 1, 3, 5. P. Ent. 2, 3. 3, 3, 5 κλπ. Πβλ. *Preisigke*, Wörterb. ἐν λ. Καὶ σήμερον ἔτι ἡ λ. εἶναι ἐν χρήσει πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημασίαν εἰς τὸν ὑποκοριστικὸν τύπον «*ποκάρι*» (ἐν Ἀ. Θράκῃ, Γορτυνίᾳ, Κρήτῃ, Κυνουρίᾳ, Ἠπείρῳ, Κύθνῳ καὶ ἀλλαχοῦ) ἢ «*μποκάρι*» (ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ) ἢ «*πουκάρ'*» (ἐν Αἰτωλίᾳ, Ἀκαρνανίᾳ, Ἠπείρῳ, Θεσσαλίᾳ, Δ. Μακεδονίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ).

[2]) Βλ. P. C. Z. 59430, 7 (ἐντὸς ψιάθων). P. Lond. II 402 (verso), 15 (σελ. 11, τοῦ 2ου αἰ. π. Χρ.): «*ἔρια ἐν τύλῃ πόκοι λε*». (Τὸ σχόλιον τοῦ Kenyon περὶ τῆς «*ἐντύλης*» ὡς νέας λέξεως καὶ ἡ καταχώρισις αὐτῆς εἰς τὰ Λεξικὰ *Preisigke, Herwerden, Liddell-Scott* καὶ τὴν Γραμματικὴν τῶν παπύρων τοῦ *Mayser*, I² 3, 22, εἶναι ἐσφαλμένα).

[3]) Βλ. P. C. Z. 59430, 10-11: «*κίσται εἰς τὰ Μιλήσια*» (ἔρια). 59012, 62: «*ἔρια καθαρὰ ἐν κ[ιβωτῷ]* ἢ «*ἐν κ[ίστῃ]*».

[4]) Εἰς τὸν P. C. Z. 59774, π. χ., οἱ 31 πόκοι ἐρίων ζυγίζουν ἓν τάλαντον καὶ οἱ 10 πόκοι 21 καὶ τέταρτον μνᾶς, δηλ. ἕκαστος πόκος κατά τι ὀλιγώτερον τῶν 2 μνῶν εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν καὶ κατά τι περισσότερον εἰς τὴν δευτέραν. Ἀλλ' εἰς τὸν P. C. Z. 59287 οἱ 16 πόκοι ζυγίζουν μόλις 18 καὶ τέταρτον μνᾶς, εἰς δὲ τὸν P. C. Masp. 67141 III (recto) 6, οἱ 31 πόκοι φέρονται ζυγίζοντες 234 λίτρας δηλ. περὶ τὰ 3 Ἑλληνικὰ τάλαντα. Οὐδεὶς σταθερὸς ὑπολογισμὸς ἀντιστοιχίας μεταξὺ ἀριθμοῦ καὶ βάρους πόκων εἶναι δυνατός. Πβλ. καὶ P. S. I. 368 II, 44-50: «*ἑκάρη πρόβατα ριε (115), ὧν ἔχει Ἰάσων τὰ ἔρια ἄσταια*».

[5]) Βλ. P. Ent. 2, 3 (118 πόκοι ἐρίων πωλοῦνται πρὸς 4 δρχμ. καὶ 5 ½ ὀβολοὺς κατὰ πόκον). Πβλ. αὐτόθ. 3, 3, 5.

ἢ συνηθέστερον κατὰ τὸ βάρος[1]). Εἰς τὸ ἐμπόριον δὲ ἦσαν ἀμφότεροι ἐν χρήσει. Ὑπῆρχον ἔμποροι, οἵτινες εἶχον τὴν ἄδειαν «*ἔρια πωλεῖν ποκιστὶ καὶ σταθμιστί*»[2]) Διὰ τὴν ἔλλειψιν ὡσαύτως ἐπαρκῶν στοιχείων δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν οὔτε διὰ τὸν τρίτον π. Χρ. αἰῶνα, διὰ τὸν ὁποῖον ἐν τούτοις τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ζήνωνος παρέχει ἀφθόνους πληροφορίας, οὔτε διὰ τοὺς μεταγενεστέρους Πτολεμαϊκοὺς χρόνους τὴν ποσότητα τοῦ παραγομένου εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον ἐρίου καὶ τὴν τιμὴν αὐτοῦ. Διὰ τὸ πρῶτον τόσον μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν: ἡ γενικὴ ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν καταλείπει ἡ μελέτη τῶν παπύρων εἶναι, ὅτι ἡ ἐγχώριος παραγωγὴ δὲν ἐπήρκει νὰ καλύψῃ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς βιομηχανίας τῶν μαλλίνων ὑφασμάτων, ἡ ὁποία ἔλαβεν ἀσυνήθη διὰ τὴν Αἴγυπτον ἀνάπτυξιν μετὰ τὴν ἐκεῖ ἐγκατάστασιν τῶν Ἑλλήνων[3]). Σταχυολογοῦμεν παραδείγματά τινα ἐνδεικτικὰ τῆς γινομένης καταναλώσεως: 40-60 μναῖ ἐρίων ($17^1/_2$-25 κιλὰ περίπου) ἐχρειάζοντο μόνον διὰ τὴν κατασκευὴν ἑνὸς καλοῦ στρώματος[4]). Ἡ αὐτὴ ποσότης ἦτο ἀναγκαία διὰ τὴν κατασκευὴν ἑνὸς καλοῦ τάπητος[5]). Τέσσαρες μναῖ περίπου διὰ μίαν συρίαν[6]). Ἄλλαι τόσαι δι' ἕνα ἀνδρικὸν χιτῶνα ἢ ἕν ἱμάτιον[7]). Οἱ πάπυροι τοῦ Ζήνωνος πιστοποιοῦν, ὅτι δὲν ἠδύναντο ὅλοι οἱ ἄποικοι Ἕλληνες νὰ ἐξεύρουν αὐτὰ τὰ ποσὰ τῶν ἐρίων. Οἱ ἐν Φιλαδελφείᾳ ἐγκατεστημένοι ζητοῦν διὰ τοῦτο πολλάκις

---

[1]) Βλ. P. C. Z. 59012, 62, 63. 59241, 2. 59398, 2. 59784, 8. P. Mich. Z. 13, 2. 27, 27, 29. 58, 25. 61, 27. Ὑπάρχουν περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας δίδεται τὸ βάρος τῶν ἐρίων εἰς «*σταθμία*» (P. Tebt. 116, 23, 26 κλπ. 117, 17, 27, 29, 31 κλπ.), ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν τὴν ἀξίαν τοῦ σταθμίου. Μένει ἐπίσης αἰνιγματικὴ ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις τοῦ ἐν P. Petr. III, 107 (d) 1, 3, 4 καὶ ἐν U. P. Z. 91, 12 καὶ 93, 7 ἀναγραφομένου σημείου L, δηλωτικοῦ βάρους ἐρίων. Ἡ γνώμη τοῦ *Wilcken* (U. P. Z. 91, 12 σχόλ.), ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ συνήθους εἰς τοὺς παπύρους σημείου τοῦ δηλοῦντος τὸ «*ἥμισυ*» (ἥμισυ σταθμίου), εἶναι ἀμφίβολος.

[2]) Βλ. P. S. I. 459, 11-12 (72 μ. Χρ.). Τοῦτο ἐγίνετο πιθανῶς πρὸς ὄφελος τῶν πελατῶν, τοὺς ὁποίους οἱ ἐριοπῶλαι προσεπάθουν νὰ ἐξαπατήσουν διὰ τεχνητῆς αὐξήσεως τοῦ βάρους τῶν ἐρίων. Πβλ. *Ἀριστοφ.* Βάτρ. 1386-87: «*εἰσέθηκε ποταμόν, ἐριοπωλικῶς/ὑγρὸν ποήσας τοὖπος ὥσπερ τἄρια*».

[3]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 121 κ. ἑξ. Χαρακτηριστικὸν τοῦ πράγματος εἶναι, ὅτι Ἱέρων ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν ἀπέστειλε μετὰ τοῦ ἄλλου πολυτίμου φορτίου τῆς περιφήμου εἰς τὰ ναυπηγικὰ χρονικὰ τῆς ἐποχῆς νεώς, ἣν ἐδωρήσατο εἰς Πτολεμαῖον τὸν Φιλάδελφον, καὶ «*δισμύρια τάλαντα ἐρίων*» (βλ. Ἀθην. V, 209 α).

[4]) Βλ. P. Mich. Z. 13. P. Col. Z. I, 15. P. S. I. 593 κλπ.

[5]) Βλ. P. C. Z. 59423, 4. 59777, 2. P. Col. Z. 113, 38. κλπ.

[6]) Βλ. B. G. U. 1564, 6 (138 μ. Χρ.).

[7]) Αὐτόθ. 1564, 5. Ὁ Ζήνων παραγγέλλει εἴς τινα ὑπάλληλον αὐτοῦ νὰ ἀγοράσῃ ἐκ Θηβῶν «*ἱμάτιον μνῶν τριῶν καὶ ἡμίσους ἕως (δραχμ.) κη*».

ἀπὸ τὸν Ζήνωνα ὀλίγα «*ἐρίδια*» διὰ τὴν κατασκευὴν «στρωματίου»[1]) ἢ «ἱματίου»[2]) καὶ γενικῶς ἐνδυμάτων, «*ἵνα μὴ γυμνοὶ ὦμεν*», ὡς γράφουν[3]). Ἐνίοτε μάλιστα δὲν διστάζουν νὰ καταφεύγουν εἰς πράξεις κακοπιστίας[4]) ἢ καὶ ληστείας ἀκόμη[5]) διὰ τὴν κατοχὴν ἐρίων καὶ ἐνδυμάτων μαλλίνων ἢ διὰ τὴν κερδοσκοπικὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς ἐλλείψεως τῶν ἐρίων[6]). Ὁ Ζήνων, διὰ λογαριασμὸν τοῦ Ἀπολλωνίου ἢ καὶ ἴδιον, ἐκμεταλλεύεται εὐρέως τὴν κατάστασιν αὐτὴν διὰ τῆς ἀναπτύξεως εἰς ποσότητα καὶ ποιότητα τῆς προβατοτροφίας εἰς τὴν Φιλαδέλφειαν, διὰ τῆς ἀγορᾶς ἐρίων ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ[7]) καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ[8]), διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ μαλλίνων ὑφασμάτων καλῆς ποιότητος[9]) καὶ τοῦ κερδοσκοπικοῦ ἐμπορίου αὐτῶν εἰς τὸ ἐσωτερικόν[10]).

Αὐτὸς οὗτος ὁ βασιλεὺς ἀσκεῖ πολιτικὴν δημοσιονομικήν, ἥτις ἀποδεικνύει ὅτι ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀνάγκας τῆς ἐριουργίας. Ὑποστηρίζει, ὡς εἴπομεν, τὸν ἐγκλιματισμὸν ἐν Αἰγύπτῳ ἀποδοτικῶν εἰς ἔριον προβάτων. Ἐπιβάλλει εἰς τὰ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγόμενα ἔρια τὸν κατώτατον δασμὸν ἐξ ὅλων τῶν εἰσαγομένων εἰδῶν[11]). Ἀφίνει ἐλεύθερον τὸ ἐμπόριον τῶν ἐρίων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν[12]) καὶ

---

[1]) Βλ. P. C. Z. 59298, 3 - 4. Πβλ. 59305, 2.

[2]) Βλ. P. C. Z. 59411, 3, 5. Πβλ. 59469, 3-7, 13-15.

[3]) Βλ. P. S. I. 605, 4. P. C. Z. 59028, 5. Πβλ. P. S. I. 399, 10. 418, 14. 443, 20/21. P. C. Z. 59440, 8. 59474. 59477. P. Mich. Z. 90, 2. P. Col. Z. I, 41. 44, 8.

[4]) P. S. I. 399, 10. P. Ent. 1. 4. 32.

[5]) P. C. Z. 59145. P. Petr. II, 32 (I), 18. P. Lille I, 6, 9-11. III, 3. U. P. Z. 121. P. Tebt. 230 (τέλος τοῦ 2ου αἰ. π. Χρ.), κλπ. Πβλ. P. Fay. 12, 18. P. Tebt. 127 (113 π. Χρ.).

[6]) Βλ. P. Ent. 2. 3 (ποιμένες κατακρατοῦν δολίως ἔρια προπωληθέντα εἰς ἐμπόρους, ἐπὶ τῇ προόψει μεγαλυτέρου κέρδους ἀσφαλῶς).

[7]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 125 ὑποσημ. 6. Πβλ. P. C. Z. 59145. 59241. 59596, 7. 59776, 9. P. S. I. 429, 2. 431, 3/4. 631, 14. 654, 3. P. Mich. Z. 13, 3. P. Petr. III, 107 (d), 3, 5, 12, 31. P. Col. Z. II, 63, 7. 113, 31 - 32.

[8]) Βλ. P. C. Z. 59012, 62. Πβλ. 59537, 5.

[9]) Βλ. P. S. I. 428, 32. 616. P. C. Z. 59092, 22. 59093 πβ. 59088, 7-10. 59609, Πβλ. Ἀθην. V, 197 b.

[10]) Βλ. P. C. Z. 59048. 59078. 59148. 59326, 80. 59423. 59469. 59777. 59778. P. Mich. Z. 72. 97, 8. P. S. I. 533. 572, 4. 858. P. Col. Z. I, 15. U. P. Z. 91. 93 καὶ σχόλ. (ἐν σελ. 378-380). Πβλ. P. C. Z. 59060. 59319. 59609. *Rostovtzeff*, Foreign Commerce, 760.

[11]) P. C. Z. 59012, 63 καὶ σχόλ. Πβλ. *Α. Ἀνδρεάδην* ἐν Mélanges Glotz I, 16.

[12]) Βλ. ἀνωτ. ὑποσ. 7 καὶ 10 καὶ P. C. Z. 59298, 3. 59398, 2. 59411, 3. 59775, 1-9. 59784, 8. 59787, 32. P. Mich. Z. 58, 26-28 61, 27. P. Ent. 1. 2. 3. 4. P. Hib. 34. P. S. I. 368, 51. 399, 10. 605, 3, 4. Πβλ. *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 18 (ὅλα τοῦ 3ου αἰ. π.Χρ.). U. P. Z. 59, 8. 91, 12 (ἀμφότ. τοῦ 159 π.Χρ.). P. Tebt. 116, 22. 117, 17 κλπ. 211 (τοῦ τέλους τοῦ 2ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1ου αἰ. π. Χρ.). (Εἰς τὸν ἐν B. G. U. 1879, 2 πάπυρον, τοῦ τέλους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς, περιέχεται ἡ αἰνιγ-

ἀπαλλάσσει τῶν αὐστηρῶν περιοριστικῶν διατάξεων τοῦ κρατικοῦ μονοπωλίου τῶν λινῶν τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον τῶν ἐρεῶν[1]). Διὰ τοὺς μετὰ τὸν 3ον αἰῶνα χρόνους αἱ μαρτυρίαι τῶν παπύρων δὲν εἶναι τόσον σαφεῖς ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου σημείου. Αἱ ὑπάρχουσαι ὅμως ἀρκοῦν νὰ ἀποδείξουν, ὅτι τὰ κρατοῦντα ἐπὶ

ματικὴ φράσις: «*ἐξάγοντες ἔριον ἡμῖς . . .*»). Σοβαρὰν ἔνδειξιν, ἂν μὴ ἀπόδειξιν, τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου τῶν ἐρίων ἀποτελεῖ καὶ ἡ ὕπαρξις «*ἐριεμπόρων*»· βλ. P. Ent. 2, 1 κλπ. 3 (200 π. Χρ.). P. Tebt. 103 (= Chrest. I, 288), 26 (1ος αἰ. π. Χρ.). 890, 169 (2ος αἰ. π. Χρ.). Οἱ Πτολεμαϊκοὶ πάπυροι δὲν ὁμιλοῦν μέχρι τοῦδε περὶ «*ἐριοπωλῶν*», ἀλλ' ἡ σιωπὴ αὕτη εἶναι ἀσφαλῶς συμπτωματική, ὡς ἀποδεικνύουν αἱ μαρτυρίαι τῶν συγγραφέων (βλ. *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 18. *Ἰωσ.* Ἰουδ. Πόλεμ. V, 331) καὶ τῶν παπύρων τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (βλ. P. Mich. Tebt. 123 recto. 25. 124, 11, 15. Ἀμφότ. μεταξὺ 45 - 50 μ. Χρ. Πβλ. P. Oxy. 1669, 5, τοῦ 3ου αἰ. μ. Χρ. καὶ P. Lips. 14, 6, τοῦ 4ου μ. Χρ. αἰ.). Ἦτο βεβαίως ἐπιβεβλημένη καὶ ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐμπορίου τῶν ἐρίων φορολογία τις, περὶ τῆς φύσεως ὅμως αὐτῆς οὐδὲν τὸ σαφὲς εἶναι γνωστόν. Βλ. P. Ent. 2, 10 σχόλ. O. Tait. I 1, 14. 16. 25. 26. P. Hib. 115, 20 καὶ εἰσαγ. P. Tebt. 866, 53. Πβλ. *Wilcken*, Grundz. 251. *Préaux*, Écon. royale d. Lag. 96-98. 112. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 115. Hellenist. World I, 307-308. Σκοτεινὸν ἐπίσης παραμένει καὶ τὸ σημεῖον τὸ ἀφορῶν τὸν τρόπον, ὃν ἠκολούθει ἡ ἁρμοδία κρατικὴ ὑπηρεσία τῶν Πτολεμαίων προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀναγκαιοῦσαν ποσότητα ἐρίων διὰ τὸν ἱματισμὸν τοῦ στρατοῦ καί, ἴσως, τῆς βασιλικῆς αὐλῆς. Εἶναι πιθανόν, ὅτι διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶχεν ἐπιβληθῇ παρακράτημα ὡρισμένου ποσοστοῦ ἐπὶ τῶν διδομένων εἰς τὸ ἐμπόριον ἐρίων. Τοῦτο σημαίνει, ὑποθέτω, ὁ ἄλλως δυσνόητος ὅρος «*παραβολὴ ἐρίων*». Οἱ ἐπιδόντες τὴν ἐν P. Ent. 2 «*ἔντευξιν*» ἐριέμποροι καταγγέλλουν Ἰουδαῖον ποιμένα, διότι κατακρατεῖ δολίως ἔρια προπωληθέντα εἰς αὐτοὺς καὶ προοριζόμενα διὰ τὴν «*βασιλικὴν παραβολήν*» (ὁ στ. 3 θὰ ἔπρεπε νὰ συμπληρωθῇ πιθανῶς: «*συνηγόρακα Ἀμύντα, ὥστε [εἰς τὴν συντέλ]ειαν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς παραβολῆς*»). Ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Σάμου (βλ. BGH V, 1881, 477) μανθάνομεν, ὅτι ὁ Στράτων Στράτωνος ἀπεστάλη εἰς τὴν νῆσον «*ὑπὸ τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου ἐπὶ ⟨τῷ⟩ τὰς παραβολὰς τῶν . . . ων λαμβάνειν*» (στ. 4-5). Ὁ *M. Holleaux* (Études d'Épigraphie et d'Histoire Grecques III, 39-40) προέτεινε τὴν συμπλήρωσιν «*τὰς παραβολὰς τῶν [δικ]ῶν λαμβάνειν*». Ὑποθέτω, ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ ἐν λόγῳ βασιλικὸς ὑπάλληλος ἀπεστάλη νὰ παραλάβῃ *(λαμβάνειν)* «*τὰς παραβολὰς τῶν [ἐρί]ων*» (ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ χρημάτων, τὸ ψήφισμα θὰ ἔλεγε μᾶλλον «*πράσσεσθαι*» καὶ ὄχι «*λαμβάνειν*», ἐπὶ πλέον δὲ ὁ ὅρος «*παραβολὴ*» ἀπαντᾷ μόνον προκειμένου περὶ ἐρίων εἰς τὸν μνημονευθέντα σύγχρονον πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν πάπυρον). Πβλ. καὶ P. Ent. 1, εἰσαγ. P. Hib. 38. 51. O. Tait. I 1, 143. P. Hal. 13. *Préaux*, ἔνθ. ἀν., 96-97.

[1]) Περὶ τῆς ἐν γένει ὀργανώσεως τοῦ κρατικοῦ μονοπωλίου τῶν ὑφασμάτων εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον βλ. Rev. Laws § 87-107 καὶ σχόλ. P. Tebt. 703, 87-117 καὶ τὰ σχόλ. *Wilcken*, Ostr. 266-269. Grundz., 245-247. Hellenist. Wirtschaft, 93-100. U. P. Z. I σελ. 378-381. *Rostovtzeff*, Foreign Commerce, 759 - 761. A Large Estate, 115-118. Hellenist. World I, 305-308. II, 1229. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 109 κ.ἑξ. *Heichelheim*, RE ἄρθρ. *Monopole* σελ. 175-181.

τῶν πρώτων Πτολεμαίων δὲν μετεβλήθησαν αἰσθητῶς μέχρι τοῦ τέλους τῆς δυναστείας[1]).

Ἀποτέλεσμα τῆς ἀνισότητος ταύτης μεταξὺ προσφορᾶς καὶ ζητήσεως τῶν ἐρίων τῶν προβάτων ὑπῆρξεν ἡ ὑψηλὴ τιμὴ αὐτῶν ἐν Αἰγύπτῳ καθ' ὅλην τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχήν. Τοῦτο βεβαίως πρέπει νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸν μετὰ τῶν ὀφειλομένων ἐπιφυλάξεων διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: 1) διότι, ὡς εἶναι φυσικόν, οὔτε ὅλα τὰ εἴδη τῶν ἐρίων εἶχον τὴν αὐτὴν τιμὴν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος[2]), οὔτε τὸ αὐτὸ εἶδος τῶν ἐρίων διετήρησε τὴν αὐτὴν τιμὴν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς Πτολεμαϊκῆς περιόδου[3]). Τὸ τελευταῖον τοῦτο μάλιστα δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν μετά τινος ἀληθοφανείας, δι' ἔλλειψιν ἐπαρκῶν στοιχείων, κάτω τοῦ 3ου αἰῶνος π. Χρ.[4]) καὶ 2) διότι χρειάζεται νὰ γνωρίζῃ τις τὸ γενικὸν κόστος τῆς ζωῆς μιᾶς ἐποχῆς, διὰ νὰ δύναται νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς ὑψηλῆς τιμῆς ὡρισμένου εἴδους κατ' αὐτήν. Τοῦτο

---

[1]) Εἰς τὸ ἐν P. Tebt. 5 (πβλ. Chrest. I, 65. 307. II, 36) περιεχόμενον πρόσταγμα Πτολεμαίου τοῦ δευτέρου Εὐεργέτου οἱ «*ἐριοϋφάνται*» παντὸς εἴδους τυγχάνουν τῆς εἰδικῆς δοσιδικίας, ἧς ἀπολαύουν πάντες «*οἱ ὑποτελεῖς καὶ ἐμπεπλεγμένοι τοῖς προσόδοις*» (βλ. στ. 15, 239, 250), δηλ. οἱ τεχνῖται, τῶν ὁποίων ἡ ἐργασία ἐνδιέφερεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὸ βασιλικὸν ταμεῖον. Πβλ. *Wilcken*, Grundz., 247 248. Chrest. I, 307. *Mitteis*, Grundz., 11. Chrest. II, 5-7. *Préaux*, ἔνθ. ἀνωτ., 547-557. *Rostovtzeff*, Hellenist. World. III, 1388 ὑποσ. 105.

[2]) Ἐν ἔτει 159 π. Χρ., π. χ., τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἀγοράζει τὴν αὐτὴν ποσότητα ἐρίων ἀντὶ 200 δρχμ. τὴν μίαν φορὰν καὶ ἀντὶ 220 δρχμ. τὴν ἄλλην (βλ. U. P. Z. 59, 8. 91, 12). Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀνάγκαι τῶν ποιμένων συνέβαλλον εἰς αὐξομοιώσεις τῆς τιμῆς τοῦ ἐρίου. Πρὸ τῆς κουρᾶς ἐδέχοντο μικροτέραν τιμὴν καὶ ἐλάμβανον προκαταβολικῶς παρὰ τῶν ἐριεμπόρων «*ἀρραβῶνα*» (βλ. P. Ent. 2. 3. P. Col. Z. II, 63, 7), ὡς τοῦτο γίνεται καὶ σήμερον (βλ. Ἱστ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ. *ἀρραβῶνας*), ἀλλὰ μετὰ τὴν κουρὰν βλέποντες ὅτι ἐζημιοῦντο, ἠρνοῦντο νὰ δεχθοῦν τὴν συμφωνηθεῖσαν πρὸ μηνῶν τιμήν (βλ. P. Ent. 2. 3). Οἱ ἐριέμποροι, ἐξ ἄλλου, προσεπάθουν νὰ ἐπωφεληθοῦν τῆς ἀνάγκης τῶν ποιμένων καὶ νὰ ἀγοράσουν τὰ ἔρια πρὸ τῆς κουρᾶς ἢ κατ' αὐτὴν διὰ νὰ ἐπιτύχουν μικροτέραν τιμήν. Ὁ Ἀδδαῖος, ὁ προϊστάμενος τοῦ ἐν Μέμφει ὑφαντουργείου τοῦ Διοικητοῦ Ἀπολλωνίου συνιστᾷ εἰς τὸν Ζήνωνα νὰ προαγοράσῃ ἔρια κατὰ τὸν χρόνον τῆς κουρᾶς. Βλ. P. C. Z. 59375, 9-10: «*μὴ ἀμελήσῃς, ἵνα συναγορασθῇ ἡμῖν νῦν εἰς τὴν κο[υρὰν· εὐω]νότερον γὰρ προδόντες λημψόμεθα*» (ὁ *Edgar* συνεπλήρωσε τὸ κείμενον διὰ τοῦ «*εἰς τὴν κο[ίτην]*», ὅπερ οὐδὲν σημαίνει, ἐνῶ «*κουρά*», ἐσήμαινε καὶ τότε, ὡς καὶ σήμερον, καὶ τὸν περὶ τὴν διενέργειαν τῆς κουρᾶς χρόνον).

[3]) Τὸ 257, π. χ., ἡ μνᾶ τοῦ ἐρίου τιμᾶται 2 δρχμ. καὶ 1 1/2 ὀβολ. (P. C. Z. 59398, 2), ἐνῷ τὸ 247 δύο μόνον δρχμ. (P. Mich. Z. 61, 27/28).

[4]) Ἐκ τῆς πληροφορίας, π. χ., ὅτι «*ἡ τιμὴ ἐρίων γυναικείου χιτῶνος*» ἦτο κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 1ου π. Χρ. αἰῶνος 4.500 δρχμ. (βλ. P. S. I. 120, 109), δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθῇ ἀσφαλὲς συμπέρασμα περὶ τῆς κατὰ μνᾶν τιμῆς τῶν ἐρίων, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Διότι ἔπρεπε νὰ γνωρίζωμεν ὄχι μόνον τὸ ἀκριβὲς βάρος τῶν ἐρίων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντιστοιχίαν τῆς χαλκῆς δραχμῆς πρὸς τὴν ἀργυρᾶν καὶ τὴν ἀγοραστικὴν ἀξίαν ἀμφοτέρων.

ὅμως δὲν εἶναι γνωστὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος διὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, παρ' ὅλην τὴν σχετικὴν ἀφθονίαν τῶν πηγῶν ἢ ἕνεκα ταύτης ἀκριβῶς.

Τολμῶμεν, παρὰ ταῦτα, νὰ δώσωμεν κατωτέρω συγκριτικά τινα παραδείγματα ἀποδεικνύοντα τὴν δυσαναλόγως μεγάλην τιμὴν τῶν ἐρίων κατὰ τὸν 3ον π. Χρ. αἰῶνα, μολονότι ἡ γενικὴ εὐημερία ἐν τῇ χώρᾳ ἦτο τότε μεγαλυτέρα τῆς τῶν ἑπομένων δύο αἰώνων. Ἀλλὰ καὶ τὰ παραδείγματα ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὸ 2ον ἥμισυ τοῦ αἰῶνος καὶ εἰς τοὺς περὶ τὸ μέσον αὐτοῦ χρόνους κυρίως, εἰς οὓς ἀναφέρονται καὶ αἱ ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Ζήνωνος πληροφορίαι. Καὶ πάλιν ὅμως εἰς γενικωτέραν μελέτην περὶ τοῦ κόστους τῆς ζωῆς τῶν χρόνων τούτων διατηροῦν τὸν χαρακτῆρα ἁπλῶν ἐνδείξεων.

Ἡ γενικὴ ἐκ τῶν παπύρων ἐντύπωσις εἶναι ὅτι κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα ἡ τιμὴ τῶν ἐρίων ἐκυμαίνετο μεταξὺ 2-2$^1/_2$ δρχμ. κατὰ μνᾶν[1]). Ἐὰν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἓν ἐρίφιον πωλεῖται πρὸς μίαν δραχμὴν[2]) καὶ ἡ μνᾶ τοῦ τυροῦ πρὸς ἕνα ὀβολόν[3]), ἀντιλαμβανόμεθα ἀμέσως τὴν δυσαναλογίαν τιμῶν, ἥτις ὑφίσταται μεταξὺ ἐρίου καὶ τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς ποιμνιοτροφίας. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ γενικὸν κόστος τῆς ζωῆς τῆς ἐποχῆς εἶναι ἀμέσως αἰσθητὴ ἡ ὑπὲρ τῆς ἀξίας τοῦ ἐρίου δυσαναλογία, ὅταν μανθάνωμεν ἐκ τῶν παπύρων, ὅτι ὁ κουρεὺς αἰγῶν ἀμείβεται δι' ἑνὸς ὀβολοῦ ἡμερησίως[4]) ἢ ὅτι ὁ ὑφάντης θεωρεῖ ἐπαρκὲς δι' ἑαυτὸν τὸ ἡμερομίσθιον τοῦ ἑνὸς καὶ ἡμίσεως ὀβολοῦ[5]) ἢ ὅτι οἱ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ διοικητοῦ Ἀπολλωνίου προσλαμβανόμενοι ἐργάται λαμβάνουν μόνον δι' ἱματισμὸν 14 δραχμὰς ἐτησίως (ἐξαιρετικῶς δὲ καὶ 20 ἢ 25[6])), καθ' ἣν στιγ-

[1]) Δηλ. τὰ 435 γραμμ. περίπου. (Βλ. ἀνωτ. σελ. 141 ὑποσ. 3). Εἰς τὸν P. Mich. Z. 61, 27-29 ἀναγράφεται, ὅτι 15 μναῖ ἐρίων τιμῶνται 30 δρχμ. Δὲν γνωρίζω, πῶς ἐξ αὐτοῦ ὁ *Edgar* κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ τιμὴ τοῦ ἐρίου εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν εἶναι τρεῖς ὀβολοὶ κατὰ μνᾶν. Ὑποθέτω, ὅτι ἤχθη εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνει καὶ ἡ *Cl. Préaux* (Écon. royale d. Lag., 98 n. 1), παρασυρθεὶς ἐκ τοῦ P. C. Z. 59784, 8 ἔνθα φαίνεται ὅτι ἡ μνᾶ τοῦ ἐρίου τιμᾶται 4 ὀβολ. (βλ. P. Edgar 107 ἐν Ann. Ant. Égypte XXIV, 1924, 43). Τοσαύτη ὅμως διαφορὰ εἰς τὴν τιμὴν τοῦ ἐρίου τῶν αὐτῶν χρόνων (μεταξὺ 4 ὀβολ. δηλ. καὶ 2 ἢ 2$^1/_2$ δρχμ.) δὲν δικαιολογεῖται. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι πρόκειται περὶ λάθους ἀναγνωστικοῦ εἰς τὸν ἐν λόγῳ πάπυρον. Ἀντὶ δηλ. «ηL» (8$^1/_2$) ταλάντων θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωσθῇ: «τάλαντα βL (2$^1/_2$) δρχμ. τμ (340)», ὅτε ἡ τιμὴ ἑκάστης μνᾶς ἀνέρχεται εἰς 2 δρχμ. καὶ 1$^1/_2$ ὀβολ. (πρβ. ἀνωτ. σελ. 141 ὑποσ. 3).

[2]) Βλ. P. C. Z. 59328, 104 (248 π. Χρ.). P. S. I. 368, 23 (250 π. Χρ.).

[3]) P. C. Z. 59328, 103. [4]) Βλ. P. C. Z. 59176, 55. [5]) Βλ. P. S. I. 599, 16.

[6]) Βλ. P. Col. Z. I, 31, 4 καὶ τὰ σχόλ. Πβλ. II, 75 *passim*. 90, 11. (Μόνον ἡ ἀξία τῆς πρώτης ὕλης διὰ τὴν κατασκευὴν ἑνὸς χιτῶνος, ἀνερχομένης εἰς 3$^1/_2$-4 μνᾶς ἐρίων, κοστίζει περὶ τὰς 8 δρχμ., ὅσον δηλ. ἀξίζει ἓν καλὸν πρόβατον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Βλ. P. Hib. 36, 6 καὶ ἀνωτ. σελ. 131).

μὴν ὁλόκληρος ὁ μισθὸς τοῦ ἔτους δὲν ὑπερβαίνει τὰς 35 δραχμάς[1]). Εἶναι εὐεξήγητα διὰ τοῦτο τὰ παράπονα καὶ αἱ ἐκκλήσεις, αἵτινες ἀπευθύνονται πρὸς τὸν Ζήνωνα ἐκ μέρους τῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ ἐργαζομένων, ζητούντων «*κἂν ῥάκος*»[2]) διὰ νὰ καλύψουν τὴν γυμνότητά των[3]).

Κλείομεν τὸ περὶ τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον κεφάλαιον προσθέτοντες ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν φυσικῶν χρωμάτων αὐτοῦ. Οἱ πάπυροι δὲν παρέχουν ἀτυχῶς ἀρκετὰς ἐπ' αὐτοῦ πληροφορίας, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐμποδίζει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι καὶ εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον τὰ φυσικὰ χρώματα τῶν ἐρίων τοῦ προβάτου ἦσαν κυρίως τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν[4]), ὡς παντοχοῦ καὶ πάντοτε[5]), μὲ ἐλαφρὰς ἐνίοτε ποικιλίας[6]). Εἶναι ὡσαύτως εὐνόητον, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἄποικοι, οἱ κυριώτεροι καταναλωταὶ ἐρίων, ἐδείκνυον προτίμησιν διὰ τὰ λευκοῦ χρώματος ἔρια, ὡς τοῦτο συνέβαινεν ἀρχαιόθεν ἐν Ἑλλάδι[7]).

Καὶ τὰ μελανοῦ χρώματος ἔρια δὲν περιεφρονοῦντο βεβαίως, ὅταν τοῦτο ἦτο φυσικῶς λαμπρόν[8]). Ἀλλὰ τὰ λευκὰ ἔρια προετιμῶντο, διότι ἐπέτρεπον ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν κατασκευὴν ἐνδυμάτων λευκοῦ χρώματος, προσφιλοῦς καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας[9])

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

[1]) Βλ. P. S. I. 368, 7.

[2]) Βλ. P. Mich. Z. 90, 6 (πβλ. *Wilcken*, Archiv, X, 1932, 76).

[3]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 139 ὑποσ. 3.

[4]) Βλ. P. C. Masp. 67141 III recto, 12, 14: «*μέλαινα*» (πρόβατα). Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 100/101.

[5]) Πβλ. Ἀρτεμιδ. Ὀνειροκρ. II c, 12 (§96): «*πρόβατα, λευκὰ μὲν ἀγαθά, μέλανα δὲ πονηρά. Ὡς δ' ἐγὼ ἐτήρησα πρόβατα μὲν λευκὰ καὶ μέλανα ἀγαθά*». Πβλ. *Φίλωνος*, Περὶ Ὀνείρων I, 33. II, 3 κλπ. (Διὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν βλ. *Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογραφ. Καρπάθου Β, 111).

[6]) Εἰς τὸν P. Hib. 32 (245 π. Χρ.), 13 ἀναφέρεται «*πρόβατον λευκόφαιον*». Εἰς τὸ χρῶμα βεβαμμένων ἐρίων ἀναφέρεται πιθανῶς καὶ ἡ κατὰ τὸ ἥμισυ ἀναγινωσκομένη λέξις τοῦ P. Petr. III, 107 (e), 12, 13: «*ἐρίων καλε . . . .*» (ἴσως «*καλα[ῖνων]*», δηλ. χρώματος ἀνοικτοῦ κυανοῦ, τοῦ «*γαλανοῦ*» λεγομένου σήμερον).

[7]) Πβλ. *Ὁμήρ.* Σ, 529. Ω, 621. ζ, 424. *Στράβ.* VI, 284. κλπ. Πβλ. *Orth*, RE ἄρθρ. *Lana* σελ. 596.

[8]) Τὰ πρόβατα τῶν περὶ τὴν Λαοδίκειαν τῆς Φρυγίας τόπων, π. χ., ἦσαν ὀνομαστὰ διὰ τὴν «*κοραξὴν χρόαν*» τοῦ ἐρίου των. Βλ. *Στράβ.* XII, 578. Πβλ. *Plin.* N. H. VIII, 191. *Εὐσταθ.* Opusc., 236, 45/46. (πβλ. *Φ. Κουκουλέ*, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ I, 117) *Blümner*, Technologie I², 101. (Εἰς τὸν P. Oxy. 736, 4 πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ: «*φαινόλου κοραξοῦ*» (δρχ.) ι (10)).

[9]) Εἰς τὴν ἱματιοθήκην τοῦ Ζήνωνος, π. χ., μεταξὺ 25 διαφόρων ἐνδυμάτων ὑπῆρχον ἑπτὰ *χιτῶνες λευκοί*, ἓν *ἱμάτιον λευκόν*, ἓν *θέριστρον λευκόν*, δύο *ζεύγη ποδίων λευκῶν*, καὶ δύο *ζῶναι λευκαί* (P. C. Z. 59092). Εἰς τὴν πομπὴν τῶν πρώτων Πτολεμαείων παρήλασαν «*παῖδες χίλιοι καὶ ἑξακόσιοι ἐνδεδυκότες χιτῶνας λευκούς*». (*Ἀθην.* V, 200α). Εἰς τὸν ἐν B. G. U. 1564, 10

καὶ τοὺς Αἰγυπτίους[1]), ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν κατὰ προτίμησιν βαφὴν τῶν ἐρίων[2]) ἢ τῶν ἐνδυμάτων[3]), ὅσάκις οἱ φέροντες ταῦτα ἐπεθύμουν νὰ ἀποφύγουν τὰ φυσικοῦ χρώματος, τὰ «*αὐτόχροα*»[4]). Εἰς τὰ παπυρικὰ κείμενα οὐδέποτε μνημονεύεται λευκὸν χρῶμα προβάτων ἢ ἐρίων. Τοῦτο σημαίνει ἀσφαλῶς, ὅτι μόνον τὰ διαφόρου χρώματος πρόβατα ἢ ἔρια καθωρίζοντο[5]), τῶν ἄνευ ὁρισμοῦ τοῦ χρώματος ἐννοουμένων πάντοτε ὡς λευκῶν. Τὰ «*ὑποδίφθερα*» τοὐλάχιστον πρέπει νὰ ἦσαν κατὰ κανόνα λευκά.

πάπυρον περιέχεται παραγγελία κατασκευῆς ἱματισμοῦ διὰ τὸν στρατὸν «*ἔκ τε καλῆς καὶ μαλακῆς καὶ λευκοτάτης ἐρέας χωρὶς παντὸς ῥύπου*». (2ος αἰ. μ. Χρ.). Εἰς τὸν P. Hamb. 10 (2ος αἰ. μ. Χρ.), 17 ἀναφέρεται ὕφασμα «*λευκόσπανον*». Ὁ ἐκδότης νομίζει, ὅτι πρόκειται περὶ παραλλαγῆς τοῦ λευκοῦ χρώματος ἰδιαζούσης εἰς τὰ ἔρια τῶν Ἱσπανικῶν προβάτων (περὶ αὐτῶν βλ *Στράβ.* III, 144. *Plin.* N.H. VIII, 191. *Juven.* 12, 42. *Mart.* 8, 28, 6-12. 65, 5. *Colum.* 7, 2, 4) καὶ μεταφράζει τὴν λέξιν διὰ τοῦ «*λευκὸν τῆς Ἱσπανίας*» *(Spanischweiss)* Ἐξ αὐτοῦ καὶ μιᾶς ἄλλης περιπτώσεως (P. Lond. III, 899, 5 σελ. 208, τοῦ 2ου μ. Χρ. αἰ.) ὁρμώμενος ὁ *Leider* (Der Handel von Alexandria, 66) συμπεραίνει ἀδιστάκτως, ὅτι «*κατὰ τὸν 2ον μ. Χρ. αἰῶνα εἰσήγοντο ἐξ Ἱσπανίας ὑφάσματα εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὰ ὁποῖα δι' Ἀλεξανδρείας ἔφθανον καὶ εἰς τὸν Ὀξυρυγχίτην νομόν*». Νομίζω, ὅτι καὶ τὸ ἑρμήνευμα εἶναι ἐσφαλμένον καὶ τὸ ἱστορικὸν συμπέρασμα αὐθαίρετον. Διότι «*λευκόσπανον*» σημαίνει ὕφασμα «*ἐξ ἐρέας λευκῆς καὶ λείας*», μὴ φερούσης δηλαδὴ χνοῦν τριχῶν καταφανῆ, ἕνεκα τῆς ἐπιμελημένης νήσεως τῶν ἐρίων καὶ τῆς πυκνῆς ὑφάνσεως, καὶ οὐδὲν πλέον. (Ἡ λέξις μεταφράζεται «*λευκὸν τῆς Ἱσπανίας*». ὑπὸ τοῦ *Preisigke* (Wörterb. ἐν λ.) καὶ «*ὠχρόφαιον*» παρὰ *Liddell-Scott* ἐν λ.

[1]) Καὶ διὰ λόγους καθαριότητος καὶ διὰ λόγους θρησκευτικούς, συμπίπτοντας ἄλλως τε ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει. Βλ. *Πλάτ.* Νόμ., 956a. Syll.[3], 706 κλπ. Πβλ. *Stengel*, Die Opferbräuche d. Griechen, 187-190. Die Griech. Kulturaltertümer, 47. Ὁ *Ἡρόδοτος*, ἐξ ἄλλου, βεβαιοῖ, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἔφερον χιτῶνας λινοῦς περὶ τὰ σκέλη καὶ «*ἐπὶ τούτοις εἰρίνεα εἵματα λευκὰ ἐπαναβλῆδὸν φορέουσι*». (II, 81). Τὸ λευκὸν χρῶμα ἦτο ἱερὸν τοῦ Ὀσίριδος (*Πλουτ.* Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ. 4. 77 = Ἠθ., 352 a. 382 d). Διὰ τοῦτο αἱ μομίαι τῶν νεκρῶν ἐτυλίσσοντο διὰ λευκῶν ταινιῶν καὶ οἱ ζῶντες ἔφερον ἐνδύματα λευκὰ καὶ «*αἰεὶ νεόπλυτα*» (*Ἡροδ.* II, 37). Πβλ. *Klebs*, Reliefs III, 187. *Ermann-Ranke*, Aegypt. Leben, 535. *F. Cumont*, L'Égypte des astrologues, 118. Κατωτ. Μέρος Β'. Κεφ. 1ον § 2. Ἄλλως τε, πᾶσαι σχεδὸν αἱ θρησκεῖαι τῆς ἀρχαιότητος εἶχον καθιερώσει τὸ λευκὸν χρῶμα ὡς ἱερόν. Βλ. τὰς παραπομπὰς τὰς διδομένας ὑπὸ *F. Cumont*, Fouilles de Doura-Europos I, 61-64. Πβλ. καὶ *Κουκουλέ*, Βυζαντ. πολιτισμὸς II 2, 35.

[2]) Βλ. P. Ryl. Z. 3 (= S. B. 7639), 6: «*ἐβάφθησαν ἐρίων μναῖ . .*». P. Giss. 20, 14: «*Ἐργά[ζο/μαι τὰ ἔρια .... [ὁποῖ]ον δέ σοι χρῶ[μ]α ἀρέσκει, /δήλω]σον δι' ἐπι[σ]τολῆς ...*». Πβλ. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. I, 47. VII, 169 καὶ κατωτ. Κεφ. 3ον § 2.

[3]) Βλ. P. C. Z. 59360, 3. P. Col. Z. I, 15, 6. S. B. 7639, 7 κλπ.

[4]) Βλ. P. C. Z. 59092, 6, 11, 12. 59411, 5.

[5]) Βλ. P. Hib. 32, 13. P. C. Masp. 67141 III recto, 12, 14 (πβλ. ἀνωτ. σελ. 143 ὑποσ. 4).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΙΓΟΤΡΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΡΙΟΝ ΤΩΝ ΑΙΓΩΝ

1. Ἡ αἰγοτροφία εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον

Ἐὰν αἱ συνθῆκαι τῆς γεωργικῆς οἰκονομίας τῆς Αἰγύπτου καθιστοῦν αὐτήν, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἥκιστα πρόσφορον εἰς τὴν προβατοτροφίαν, οἱ αὐτοὶ λόγοι καὶ ἐπὶ πλέον ἡ παντελὴς ἔλλειψις δασωδῶν ἢ θαμνωδῶν ἐκτάσεων, καταλλήλων διὰ τὴν νομὴν αἰγῶν, εὐνοοῦν ἔτι ὀλιγώτερον τὴν αἰγοτροφίαν. Ἐν τούτοις ἡ αἴξ, ὡς καὶ τὸ πρόβατον, ἁπαντᾷ ἀρχαιόθεν εἰς τὴν χώραν, ὡς ἀποδεικνύουν αἱ ἐκ τῶν τάφων παραστάσεις καὶ ἐπιγραφαί[1]). Ἐννοεῖται οἰκοθεν, ὅτι αἱ ἐκ τῆς αἰγοτροφίας ὠφέλειαι διὰ τὸν κάτοικον τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου ἦσαν αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς τοῦ κτηνοτρόφου πάσης ἄλλης χώρας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀσκεῖται αὕτη, δηλαδὴ κυρίως μὲν ἡ κατανάλωσις τοῦ κρέατος, τοῦ γάλακτος καὶ τοῦ τυροῦ, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἡ χρῆσις τῶν αἰγείων τριχῶν εἰς τὴν ὑφαντικήν[2]). Ἡ φύσις, ἄλλως τε, τῶν νομῶν τῆς Αἰγύπτου, περὶ τῶν ὁποίων ὠμιλήσαμεν εὐρέως εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, καὶ ἡ ὕπαρξις δένδρων καὶ καλάμων κατὰ μῆκος τῶν ὀχθῶν τοῦ Νείλου ἰδίως[3]) ηὐνόουν τὴν κατὰ μικρὰς ἀγέλας αἰγοτροφίαν. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν παπύρων τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς.

2. Ἡ αἰγοτροφία εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον

Οἱ πάπυροι μαρτυροῦν ὄντως, ὅτι ἡ κατ' ὀλίγας κεφαλὰς αἰγοτροφία, εἴτε οἰκόσιτος[4]), εἴτε μεταξὺ τῶν προβάτων[5]), ἦτο ἡ μᾶλλον συνήθης ὡς ἡ μᾶλλον

---

[1]) Βλ. *Wiedemann*, Aegypten, 284. *Kees*, Aegypten, 19. *Montet*, Scènes de la vie privée, 87. *Jécquier*, Civilis. Égypt., 89. 179. *Breasted*, Records, General Index ἐν λ. *Goat*. *Paton*, Animals, 10-12. Πβλ. *Ἡροδ.* II, 42. Ἡ αἴξ καὶ ὁ τράγος ἦσαν ἱερὰ ζῷα εἰς τὸν Μενδήσιον νομὸν (βλ. *Ἡροδ.* II, 46. *Πλουτ.* Πότερα τῶν ζώων σωφρονέστερα, 21 = Ἠθ., 974 f).

[2]) Βλ. Γεωπον. 18, 9: «*Προσόδους δὲ δίδωσιν* (ἐννν. ἡ αἴξ) *οὐκ ὀλίγας καὶ ἀπὸ γάλακτος καὶ ἀπὸ τυροῦ καὶ (σαρκός) πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἀπὸ τῆς τριχός. Ἡ δὲ θριξ ἀναγκαία πρός τε σχοίνους καὶ σάκκους καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια· καὶ εἰς ναυτικὰς ὑπηρεσίας οὔτε κοπτόμενα ῥᾳδίως οὔτε σηπόμενα φυσικῶς, ἐὰν μὴ κατολιγωρηθῇ*». Πβλ. Διήγ. παιδιόφρ. τῶν τετραπ. ζώων, 532 (Carm. Gr. Med. Aevi ἔκδ. *Wagner* σελ. 159).

[3]) Παραστάσεις τάφων τῆς Φαραωνικῆς Αἰγύπτου δεικνύουν τὴν χρησιμότητα τῶν δένδρων εἰς τὴν αἰγοτροφίαν. Βλ. *Erman-Ranke*, Aegypt. Leben, 485 (εἰκ. 192). 540 (εἰκ. 226). *Montet*, La vie quotidienne en Égypte au temps de Ramsès (Paris, 1946), 126. Πβλ. *Calderini*, Aegyptus I (1920), 56 κ. ἑξ.

[4]) Βλ. P. Hib. 37 (235 π. Χρ.). Πβλ. O. Tait I, 1, 304, 9 (2ος αἰ. π. Χρ.).

[5]) Βλ. P. S. I. 377, 16 (10 αἶγες μεταξὺ 471 προβάτων). P. C. Z. 59394 (206 αἶγες μεταξὺ

εὔκολος. Ἐξ αὐτῶν συνάγεται ἐπίσης τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἅμα τῇ ἐγκαταστάσει των εἰς τὴν Αἴγυπτον, παραλλήλως πρὸς τὸ ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον ἔδειξαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προβατοτροφίας, δὲν παρημέλησαν καὶ τὴν προαγωγὴν τῆς αἰγοτροφίας. Ἀπόδειξιν τούτου ἀποτελοῦν αἱ μεγάλαι ἀγέλαι αἰγῶν τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου[1]), τὰς ὁποίας οὗτοι ἐκμεταλλεύονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, δι' ἐκμισθώσεως εἰς «αἰπόλους[2])».

Ἐκ τῶν παπύρων συνάγεται ἐπίσης ὅτι τὸ ὑπὲρ τῆς αἰγοτροφίας ἐνδιαφέρον τῶν Ἑλλήνων δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἀναγκαιοῦντος εἰς τὴν βιοτεχνίαν ἐρίου, ὡς τοῦτο συνέβαινε προκειμένου περὶ τῆς προβατοτροφίας, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἀναγκαιοῦντος εἰς αὐτοὺς κρέατος καὶ τυροῦ. Ὁσάκις, π.χ., οἱ ἁρμόδιοι ὑπάλληλοι τοῦ Ζήνωνος δίδουν εἰς αὐτὸν «*λόγον αἰγῶν*», δὲν παραλείπουν νὰ ἀναφέρουν λεπτομερῶς περὶ τοῦ καταναλωθέντος κρέατος[3]) καὶ τοῦ παραχθέντος τυροῦ[4]). Ἐνῷ δὲ ἡ μίσθωσις προβάτων ἐγίνετο κατὰ προτίμησιν εἰς χρῆμα ἢ εἰς ἔρια[5]), ἡ μίσθωσις αἰγῶν ἐγίνετο πάντοτε σχεδὸν εἰς «*ἐρίφους*»[6]). Ἀκόμη καὶ τὰ διὰ τὸ «ἐννόμιον» ὀφειλόμενα παρὰ τῶν αἰπόλων ποσὰ εἰσπράττονται εἰς «*ἐρίφους*»[7]). Φαίνεται, ἄλλως τε, ὅτι καὶ αἱ αἶγες εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀπέδιδον, ὡς καὶ τὰ πρόβατα, διπλῆν κατ' ἔτος ἐσοδείαν εἰς ἐπιγονὴν καὶ εἰς ἔρια, ἱκανὴν νὰ καλύψῃ τὰ ἔξοδα καὶ νὰ ἀφήσῃ ἀρκετὸν κέρδος. Τὸ πρῶτον συνάγεται ὡς ἀναγκαῖον συμπέρασμα ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἑκάστη αἶξ ἀποφέρει εἰς τὸν ἰδιοκτήτην ἐτήσιον εἰσόδημα ἐκ μισθώματος $1^1/_4$ ἢ $1^1/_2$ ἐρίφων[8]).

6371 προβάτων). P. Gur. 22, 5, 24, 36, 50 (4-6 αἶγες μεταξὺ 30-100 προβάτων). P. Frankf. 5, 14 (1 αἶξ, 2 ἔριφοι, 1 τράγος μεταξὺ 200 προβάτων). P. Lond. 1171, 30-31 (25 αἶγες, μεταξὺ 566 προβάτων). P. Oxy. 807 (336 αἶγες μιᾶς κώμης ἀπέναντι 4241 προβάτων). S.B. 8086, 8 (πρόβατα 50, αἶγες 5). Πβλ. *S. Avogadro*, Aegyptus XV (1935), 194 καὶ ἀνωτ. σελ. 92 ὑποσ. 1.

[1]) Βλ. P. S. I. 386. 863 (i). P. C. Z. 59328 (+P. Wisconsin 2). 59340. 59394, 4. 59422. 59429. P. Mich. Z. 66. 67. Πβλ. P. S. I. 380. P. Mich. 87. 2 καὶ ἀνωτ. σελ. 128-132.

[2]) Βλ. P. C. Z. 59338, 2-5. 59340, 4-7 59422, 9-15. 59429, 1. P. Mich. Z. 66. 67. S. B. 7984, 2.

[3]) Βλ. P.C.Z. 59328, 104. 59354, 4. 59429, 3-9, 17. P. Mich. Z. 67, 24. Πβλ. καὶ ἀνωτ. σελ. 120 ὑποσ. 3. 121 ὑποσ. 3 καὶ P. Giss. 99, 7.

[4]) Βλ. P. C. Z. 59328, 35-60, 103. P. S. I. 858, 21-26 Πβλ. P. Hib. 54 (= Chrest. I, 477) + 24/25. O. Tait I 1, 304, 9· «*γαλακτοφόρον αἶγα*».

[5]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 129 ὑποσ. 3 καὶ σελ. 130 ὑποσ. 1.

[6]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 129 ὑποσ. 4 καὶ P. C. Z. 59328, 119, 125. 59422, 10. P. Mich. Z. 66, 6. 67, 5. [7]) Βλ. P. S. I. 368, 22.

[8]) Βλ. P. C. Z. 59340, 6, 27 (καθορίζεται μάλιστα ὅτι οἱ ἀπέναντι τοῦ «φόρου» ἀποδιδόμενοι ἔριφοι ἔπρεπε νὰ εἶναι «*ἑξαμηνιαῖοι*»). P. Mich. Z. 67, 5. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ποιμνίου

3. Αἱ τρίχες τῶν αἰγῶν καὶ ἡ χρῆσις αὐτῶν εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον

Τὸ δεύτερον δὲν μαρτυρεῖται μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν παπύρων. Εἶναι ὅμως βέβαιον, ὅτι οἱ αἰπόλοι ὑπελόγιζον καὶ εἰς τὴν διπλῆν κατ' ἔτος κουρὰν πρὸς κάλυψιν τῶν δαπανῶν καὶ ἀπόκτησιν κέρδους. Τοῦτο τεκμαίρεται, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ μισθωταὶ ξένων αἰγῶν αἰπόλοι κατέβαλλον, ὡς εἴπομεν, εἰς τὸν ἰδιοκτήτην τὸ ἥμισυ ἢ καὶ τὰ $^3/_4$ τοῦ εἰς ἐπιγονὴν εἰσοδήματος ἔναντι τοῦ μισθώματος, ὅτι ὑπεχρεοῦντο εἰς τὴν πληρωμὴν τῶν αὐτῶν πρὸς τοὺς ποιμένας προβάτων κρατικῶν φόρων[1]), ὅτι ἠγόραζον τὴν ἀναγκαιοῦσαν εἰς τὸ ποίμνιον αὐτῶν νομήν, διὰ τὴν ἐξεύρεσιν τῆς ὁποίας συνήντων μεγαλυτέρας ἐκείνων δυσκολίας[2]) καὶ ὅτι ὑφίσταντο καὶ τὰς ἐκ θανάτου ἢ κλοπῶν ζημίας, ἐφ' ὅσον ἡ μίσθωσις συνετελεῖτο ὑπὸ τὸν ὅρον τῶν «ἀθανάτων» αἰγῶν[3]). Μόνον τὸ ἐκ τῆς γαλακτοκομίας εἰσόδημα δὲν ἦτο δυνατὸν βεβαίως νὰ ἀντισταθμίσῃ τὰς ζημίας καὶ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ αἰπόλου.

Ἀλλ' ἂν οἱ Ἕλληνες ἄποικοι τῆς Αἰγύπτου ἔδωκαν προσοχὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς αἰγοτροφίας κυρίως πρὸς ἐξασφάλισιν κρέατος καὶ τυροῦ, ὡς εἴχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ εἴπωμεν, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπελόγιζον εἰς τὸ ἐκ τῶν τριχῶν τῶν αἰγῶν κέρδος ἢ ὅτι δὲν ἔκαμνον χρῆσιν αὐτῶν εἰς τὴν ὑφαντουργίαν. Ὁ πολὺς Ζήνων, π. χ., δὲν παραμελεῖ τὴν ἐκμετάλλευσιν αὐτῶν, παραλλήλως πρὸς τὴν τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων[4]) Ἂν δὲ δὲν ἐγίνετο καὶ τότε, ὡς δὲν γίνεται καὶ

αἰγῶν τοῦ Ζήνωνος ὑπῆρχον κατὰ τὸν μῆνα Φαμενὼθ (21 Μαΐου - 20 Ἰουνίου) *«αἶγες ἐν γαστρὶ ἔχουσαι»*, ἔριφοι διδόμενοι εἰς τὴν κατανάλωσιν, παρασκευάζεται δὲ συγχρόνως τυρὸς ἐξ ἀμελγομένων αἰγῶν (βλ. P. C. Z. 59328). Ἐκ τῆς αὐτῆς ἀγέλης ἐδόθησαν εἰς τὴν κατανάλωσιν ἔριφοι κατὰ τὸν μῆνα Παῦνι καὶ κατὰ τὸν μῆνα Ἐπείφ. Γνωρίζομεν δέ, ἐξ ἄλλου, ὅτι τοκετὸς αἰγῶν ἐγίνετο καὶ κατὰ τοὺς μῆνας τῆς ἀνοίξεως καὶ κατὰ τοὺς μῆνας τοῦ θέρους, ἀναλόγως πρὸς τὸν χρόνον τοῦ προηγουμένου τοκετοῦ βεβαίως. (Βλ. P. S. I. 863 (ι)). P. C. Z. 59328, 21. 59338). Εἰς τὴν ἐν P. Frankf. 5 (241 π. Χρ.) ἀπογραφὴν προβάτων δηλοῦνται συγχρόνως *«αἴξ μία, ἔριφοι δύο, τράγος εἷς»*. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ μία αἴξ ἔτεκε δίδυμα. Τοῦτο, ἄλλως τε, συνέβαινε, κατὰ κανόνα προκειμένου περὶ τῶν αἰγῶν τῆς Αἰγύπτου, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν *Αἰλιανὸν* (Περὶ Ζῴων III, 34).

[1]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 99, ὑποσ. 2. 117 ὑποσ. 8.

[2]) Πβλ. P. S. I. 368, 14, 380, 7. P. Mich. Z. 87, 3.

[3]) Βλ. P. C. Z. 59340 κλπ. Πρβ. ἀνωτ. σελ. 129 ὑποσ. 4. 130 ὑποσ. 2.

[4]) Χαρακτηριστικὸν τοῦ πράγματος παράδειγμα εἶναι, ὅτι μεταξὺ ἄλλων πραγμάτων, τῶν ὁποίων λαμβάνει οὗτος σημείωσιν εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του, περιλαμβάνεται καὶ ἡ φροντὶς νὰ ἐρωτήσῃ ἕνα τῶν ὑπαλλήλων του περὶ τῆς τύχης ποσότητος αἰγείων τριχῶν, προερχομένων πιθανῶς ἐξ ἀγορᾶς. (Βλ. P. S. I. 429. 1). Ἐξ ἄλλου, Θρᾷξ ἄποικος, ὅστις καταγγέλλει εἰς

σήμερον, χρῆσις τῶν πρώτων εἰς τὴν καθ' αὐτὸ ὑφαντουργίαν, ἐχρησιμοποιοῦντο ὅμως αὗται πρὸς ὕφανσιν ἢ κατασκευὴν ἀντικειμένων, δι' ἃ ἦσαν καταλληλότεραι τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων, ὡς σάκκων, σαγισμάτων, σχοινίων καὶ λοιπῶν, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ εἶναι ἰδιαιτέρως στερεὰ «οὔτε ῥαδίως κοπτόμενα, οὔτε σηπόμενα φυσικῶς, ἐὰν μὴ τελείως κατολιγωρηθῇ», ὡς ὀρθῶς ἐπεξηγεῖ ὁ συγγραφεὺς τῶν Γεωπονικῶν.

Οἱ πάπυροι ἐπιβεβαιοῦν τὴν πληροφορίαν ταύτην. Καὶ περὶ «*σάκκων τριχίνων*» ὁμιλοῦν[1]), καὶ περὶ «*ἱδρώων τριχίνων*»[2]) καὶ περὶ «*σχοινίων τριχίνων*»[3]).

τὰς ἀρχὰς τὴν κλοπὴν δύο αἰγῶν του, δὲν παραλείπει νὰ προσθέσῃ ὅτι αὗται ἐτύγχανον «*δασεῖς*». (Βλ. P. Hib. 37, 6, 15).

[1]) Εἰς τὸν P. S. I. 427 (3ος αἰ. π. Χρ.) ἀναφέρονται 32 «*σάκκοι τρίχινοι καινοὶ ἢ παλαιοί*» δοθέντες ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος εἰς διαφόρους γεωργοὺς τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἀπολλωνίου. Πρβ. καὶ τὰς ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Preisigke ἐν λ. *τρίχινος* διδομένας παραπομπὰς εἰς παπύρους τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἔνθα μνημονεύονται ἐπίσης «*σάκκοι*» καὶ «*σακκία*» τρίχινα. Ἐξ αἰγείων τριχῶν κατεσκευάζετο πιθανώτατα καὶ ἡ «*σακκοπήρα*» (βλ. P. Ent. 32=Magd. 13, 6· 200 π. Χρ), ὡς δεικνύει καὶ τὸ ὄνομα καὶ ἡ χρῆσις αὐτῆς. (Ἡ σακκοπήρα ἦτο εἶδος μεγάλου «*ταγαριοῦ*» στερεοῦ, ἀναρτωμένου ἐκ τοῦ σάγματος τῶν ὑποζυγίων — βλ. *Πολυδ.* Ὀνομ. Χ, 161 — καὶ χρησιμεύοντος διὰ τὴν μεταφορὰν ἐφοδίων, προκειμένου δὲ περὶ στρατιωτῶν, τοῦ ἐφεδρικοῦ αὐτῶν ἱματισμοῦ). Πβλ. καὶ P. Petr. II, 33 (a), 9 (= III, 143): «*εἰς τοὺς σάκκους τρίχες*» (3ος αἰ. π.Χρ.).

[2]) Βλ. B. G. U. 1515 (3ος αἰ. π. Χρ.), 1, 3, 7. Ὁ ἐκδότης νομίζει, ὅτι πρόκειται περὶ εἴδους μάκτρων καταλλήλων διὰ τὴν ἀπορρόφησιν τοῦ ἱδρῶτος *(Schweisstücher, Sudaria)*, χρησιμοποιουμένων, ὡς ἀφίνει νὰ ὑπονοηθῇ, ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. (Ἡ σημασία αὕτη ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὰ Λεξικὰ *Preisigke* καὶ *Herwerden*. Πρβ. καὶ *Mayser*, Gr. d. Pap. I² 3, 49). Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀληθές· πρῶτον, διότι θὰ ἦτο παράδοξον νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι ἦτο δυνατὴ ἡ χρῆσις τοιούτων μάκτρων ἐξ αἰγείων τριχῶν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· δεύτερον, διότι οἱ πάπυροι καθορίζουν σαφῶς τὴν χρῆσιν τῶν «*τριχίνων ἱδρώων*». Οὕτω, εἰς τὸν P. C.Z. 59720, 4 (3ος αἰ. π. Χρ) ἀναφέρονται «*ἱδρῶα ὀνικὰ 4*», εἰς δὲ τὸν P. S. I. 527, 3, 7, 12, 16 (τῆς αὐτῆς ἐποχῆς) μνημονεύονται ἐπίσης 30 «*ἱδρῶα*» μεταξὺ ἄλλων εἰδῶν σαγῆς ὑποζυγίων. Εἶναι φανερὸν ἑπομένως, ὅτι τὰ «*ἱδρῶα*» ἦσαν εἰδικὰ σαγίσματα τιθέμενα ἐπὶ τῆς ράχεως τῶν ὑποζυγίων εἴτε ὑπὸ τὸ σάγμα κατὰ τὴν πορείαν, εἴτε μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ σάγματος κατὰ τὴν ἐκ τῆς ἐργασίας ἐπιστροφήν, πρὸς ἀπορρόφησιν τοῦ ἱδρῶτος τῶν κτηνῶν. Ἕνεκα δὲ τῆς χρήσεως ταύτης κατεσκευάζοντο ἐξ αἰγείων τριχῶν, ὡς τοῦτο ἐξακολουθεῖ νὰ γίνεται συνήθως εἰς τὰ χωρία τῆς Ἑλλάδος, διὰ νὰ εἶναι στερεά. Τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχει ἀσφαλῶς ἡ λέξις καὶ εἰς τὸν P. Lond. II, 402 verso. 18, 19 («*ἱδρῶα καινὰ ν καὶ ἄλλα παλαιὰ ι*») καὶ εἰς τὸν P. Tebt. 116, 34 (ἀμφότ. τοῦ 2ου αἰ. π. Χρ.). Βλ. καὶ *Liddell-Scott* ἐν λ. «*ἱδρῶον*»

[3]) Εἰς τοὺς παπύρους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς δὲν καθορίζεται συνήθως πάντοτε, ἂν τὰ σχοινία εἶναι «*τρίχινα*» ἢ «*στύππινα*» (βλ. P. C. Z. 59775, 5. 59780, 3. P. Col. Z. I, 5, 23. Πβλ. κατωτ. Μέρος Β, κεφ. 3ον § 4). Μόνον εἰς πάπυρον τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς ἀναφέρονται ρητῶς «*σχοινία τρίχινα*» (P. Lond. IV, 1414, 13, 70, 274, 289). Ἐν τούτοις εἰς τὸν P. S. I. 678 (3ος αἰ.

Ἰδιαιτέρως εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τελευταίων ἐγίνετο, φαίνεται, μεγάλη χρῆσις τῶν αἰγείων τριχῶν[1]). Ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἀντικείμενα θὰ κατεσκευάζοντο ἀσφαλῶς εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ[2]), ἐκ τῶν αἰγείων τριχῶν, ἐκτὸς τῶν σάκκων, τῶν ἱδρώων καὶ τῶν σχοινίων. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ μνεία μόνον τῶν τελευταίων τούτων τριχίνων εἰδῶν εἰς τοὺς παπύρους νὰ σημαίνῃ, ὅτι ἐγίνετο περιω-

---

π. Χρ.), περιέχοντα καταγραφὴν διαφόρων εἰδῶν σαγῆς ὑποζυγίων, ἀναγινώσκεται (στ. 7): «*τριχέαι . . . .* ». Καίτοι τὸ κείμενον τοῦ παπύρου εἶναι ἐφθαρμένον καὶ ἡ σημασία τῆς λέξεως, ὡς ἐκ τούτου ἀσαφής, δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται περὶ τριχίνων σχοινίων. Ἐπειδὴ μάλιστα ἡ λέξις εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ στίχου, ὡς συμβαίνει καὶ περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν ἄλλων ἀντικειμένων περὶ ὧν ὁ λόγος εἰς τὸν πάπυρον, δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται περὶ τῆς κατὰ συνεκδοχὴν χρήσεως αὐτῆς ἔκτοτε ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ ἐξ αἰγείων τριχῶν σχοινίου καὶ περαιτέρω τοῦ ἐκ πάσης ὕλης σχοινίου. Ὁπωσδήποτε, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν παπύρων, ἡ ὑπ' αὐτὴν τὴν σημασίαν χρῆσις τῆς λέξεως ἐπέδωκεν ἐνωρὶς κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχήν. Ἀπόδειξις, ὅτι ἤδη κατὰ τὸν 1ον μ. Χρ. αἰῶνα ἀναφέρονται «*τριχίαι σεβένινοι*», σχοινία δηλ. ἐξ ἱνῶν φύλλων φοινίκων κατεσκευασμένα. Βλ. P. Lond. I, 131, 609 (σελ. 188). 131*, 1, 2 (σελ. 189). (Καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν ἡ λ. *τριχιὰ* χρησιμοποιεῖται ἐνιαχοῦ μὲ τὴν σημασίαν «*σχοινίον ἐξ αἰγείων τριχῶν*», ἀλλ' εἶναι ἐν εὐρυτέρᾳ χρήσει μὲ τὴν σημασίαν τοῦ ἐξ οἱασδήποτε ὕλης, κυρίως δὲ τοῦ ἐκ καννάβεως σχοινίου. Διὰ τοῦτο καὶ ἐσχηματίσθη τὸ σύνθετον «*γιδοτριχιὰ*» πρὸς δήλωσιν τοῦ ἐξ αἰγείων τριχῶν σχοινίου).

[1]) Τοῦτο, ἄλλωστε, συνέβαινε καὶ εἰς ὅλην τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἔνθα τὰ ἐκ λίνου καὶ καννάβεως σχοινία ἦσαν σπάνια, διότι ἡ καλλιέργεια τῶν φυτῶν τούτων ἦτο περιωρισμένη εἰς τὴν χώραν. Θὰ ἤρκει νὰ ἴδῃ τις εἰκόνα ἐπὶ ληκύθου τῶν Συρακουσῶν, ἥτις παριστᾷ γυναῖκα πλέκουσαν σχοινίον ἐξ αἰγείων τριχῶν ἀσφαλῶς (βλ. *Blümner*, Technologie I², 304 εἰκ. 105) καὶ χωρικὴν τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος ἐκτελοῦσαν τὴν ἰδίαν ἐργασίαν, διὰ νὰ πεισθῇ ὅτι καὶ ἡ πρώτη ὕλη καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς οἰκιακῆς σχοινοποιΐας δὲν μετεβλήθησαν πολὺ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐποχῆς εἰς τὴν ἄλλην. Ἰδιαιτέρως κατάλληλα ἦσαν τὰ ἐξ αἰγείων τριχῶν σχοινία εἰς τὰ πλοῖα καὶ τὰς «ναυτικὰς ὑπηρεσίας» ἐν γένει, διότι καὶ στερεὰ εἶναι καὶ δυσκόλως διαβρέχονται ὑπὸ τοῦ ὕδατος. (Καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν γίνεται διὰ τοῦτο χρῆσις αὐτῶν εἰς τὰ ἁλιευτικὰ δίκτυα). Χαρακτηριστικὸν τούτου παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ πληροφορία τοῦ *Πολυβίου* (V, 89, 9), καθ' ἣν ὁ βασιλεὺς τῆς Συρίας Σέλευκος ὁ Β' ἀπέστειλεν εἰς τοὺς Ροδίους, μετὰ τὸν καταστρεπτικὸν σεισμὸν τοῦ 227 π. Χρ., διὰ τὰς ναυπηγικὰς αὐτῶν ἀνάγκας «*ξύλου καὶ ρητίνης καὶ τριχὸς μυριάδας πηχῶν καὶ ταλάντων χιλιάδας*». Ἴσως περὶ «*τριχίνων*» σχοινίων πρόκειται καὶ εἰς τὴν μήπω ἀναγνωσθεῖσαν βραχυγραφίαν τοῦ P. Petr. III, 107 (c), 12 (3ος αἰ. π. Χρ.): «*ἐν τῷ* . . . . . (πρόκειται περὶ πλοίου) *σχοινίων* $\overset{\omega}{\chi}$ *υν τῶν ρ (δρχμ.) β (γίνονται) (δρχμ.) ϑδ'*».

[2]) Πβλ. *Yates*, Textrinum, 127 κ. ἑξ. *Blümner*, ἔνθ' ἀν., 204. *Saglio* ἐν DA καὶ *Mau* ἐν RE ἄρθρ. *cilicium*. Καὶ ἡ ἐν παπύρῳ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Biblioth. de l'École des Hautes Études nº 230, 1921, 229 = S. B. 6801, 16) μνημονευομένη «*δέρρις*» εἶναι πιθανῶς σάκκος τρίχινος, ὡς ἡ ἔννοια τοῦ κειμένου ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν. (Πβλ. Ἡσύχ. ἐν λ. *δέρριον· τὸ τρίχινον σακκίον*. Σουΐδ. ἐν λ. *δέρρις· δέρμα, βύρσα, ἢ τὸ τρύχινον παραπέτασμα*). Εἰς Βυζαντινὸν πάπυρον (P. Lond. 1433, 247, 341 κλπ.) ἀναφέρεται καὶ «*τένδα τριχίνη*».

ρισμένη χρῆσις αἰγείων τριχῶν εἰς τὴν χώραν διὰ τὴν κατασκευὴν ἄλλων, ἐκτὸς αὐτῶν, ἀντικειμένων. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐνισχύει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἄποικοι δὲν ἐπεδίωξαν τὴν εἰσαγωγὴν αἰγῶν ξένου εἴδους, μεγαλυτέρας ἀποδοτικότητος τῶν ἰθαγενῶν εἰς ἔριον[1]), ὡς ἔπραξαν προκειμένου περὶ τῶν προβάτων.

Ἡ κουρὰ τῶν αἰγῶν θὰ ἐγίνετο ἀνὰ ἑξάμηνον περίπου καὶ συγχρόνως πρὸς τὴν κουρὰν τῶν προβάτων ἀσφαλῶς. Ὁ ἐν χρήσει τρόπος τῆς κουρᾶς ἦτο καὶ τότε ὁ καὶ σήμερον ἐφαρμοζόμενος παρ' ἡμῖν, ἡ διὰ ψαλίδος δηλαδὴ κοπὴ τῶν τριχῶν μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος[2]).

Περὶ τῆς ποσότητος καὶ τῆς τιμῆς τῶν εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον παραγομένων αἰγείων τριχῶν οἱ πάπυροι οὐδεμίαν πληροφορίαν παρέχουν. Τοῦτο σημαίνει πιθανῶς, ὅτι ἡ χρῆσις αὐτῶν περιωρίζετο εἰς τὴν οἰκιακὴν κυρίως βιοτεχνίαν, ἐλάχισται δὲ ποσότητες αὐτῶν ἐδίδοντο εἰς τὸ ἐμπόριον. Ὡς πρὸς τὸ χρῶμα, τέλος, τοῦ τριχώματος τῶν αἰγῶν τῆς Ἑλληνιστικῆς Αἰγύπτου, πληροφορούμεθα ἐκ τοῦ P. Hib. 120 (249 π. Χρ.) ὅτι τοῦτο παρουσίαζε τὰς αὐτὰς σχεδὸν ποικιλίας[3], τὰς ὁποίας ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὸ ἔριον τῶν αἰγῶν τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος[4]).

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

---

[1]) Τὸ μόνον ξενικὸν εἶδος αἰγῶν, τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖται εἰς τοὺς παπύρους, εἶναι αἱ «*Αἰθιοπικαὶ αἶγες*» (P. C. Z. 59328, 141), καλύτεραι ἀσφαλῶς τῶν Αἰγυπτιακῶν, ὡς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς παρουσίας αὐτῶν εἰς ἀγέλην ἀνήκουσαν εἰς τὸν Διοικητὴν Ἀπολλώνιον. Εἰς τὸ αὐτὸ ποίμνιον ἀναφέρεται καὶ ἰδιαίτερον εἶδος Αἰγυπτιακῶν αἰγῶν, αἱ «*Θηβαῖαι αἶγες*» (πβλ. ἀνωτ. σελ. 93 ὑποσ. 1).

[2]) Βλ. P. C. Z. 59176, 55 (πβλ. ἀνωτ. σελ. 135 σημ. 2). Σημειωτέον ὅτι εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους, ὡς καὶ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γενικῶς, δὲν γίνεται λόγος περὶ «*ἐρίου*» ἢ περὶ «*πόκων ἐρίου*» αἰγῶν, ἀλλὰ περὶ «*τριχῶν αἰγείων*» (βλ. P. S. I. 429, 1). Καὶ σήμερον ἀκόμη ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ διάκρισις αὕτη. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ κοινὸν «*μαλλὶ*» ἢ «*γιδόμαλλο*», ὀνομάζεται ἐνιαχοῦ διαλεκτικῶς τὸ ἔριον τῶν αἰγῶν «*τρίχα*» ἢ «*τριχιά*»).

[3]) Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ποιμνίου ὑπάρχουν αἶγες «*λευκαί, μέλαιναι, πυραί, σπαλακαί, σπόδιαι, ποικίλαι*». Πβλ. καὶ *Φίλωνος*, Περὶ Ὀνείρων, 33.

[4]) Πβλ., π.χ., *Σ. Ξανθουδίδην*, ἐν Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1918), 285-289. *Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Β', 106-111. *Α. Βρόντην*, ἐν Λαογρ. 12 (1938/48), 219 κλπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΑΤΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΕΡΙΩΝ

1. Εἰσαγωγὴ

Ἡ κατεργασία τῶν ἐρίων τοῦ προβάτου μέχρι τῆς νηματοποιήσεως αὐτῶν ἐγίνετο εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, καθ' ὃν τρόπον ἐγίνετο καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα (καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον ἀσφαλῶς), ἐξακολουθεῖ δὲ νὰ γίνεται καὶ σήμερον ἔτι παρ' ἡμῖν εἰς τὴν οἰκιακὴν βιοτεχνίαν τῆς ἐριουργίας[1]). Τοῦτο ἀντιλαμβάνεται πᾶς, ὅστις ἔτυχε νὰ παρακολουθήσῃ γυναῖκας τῶν χωρίων τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος κατεργαζομένας τὰ ἔρια καὶ ὑφαινούσας, νὰ μελετήσῃ δὲ παραλλήλως τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς ἐριουργίας εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἢ νὰ ἴδῃ ἁπλῶς εἰκόνας τοῦ ἀρχαίου βίου παριστώσας σκηνὰς αὐτῆς[2]).

Παρ' ὅλην δὲ τὴν χρονικὴν ἀπόστασιν καὶ ἡ χρησιμοποιουμένη ὁρολογία τῆς ἐριουργίας δὲν μετεβλήθη αἰσθητῶς ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐποχῆς εἰς τὴν ἄλλην. Ὑπάρχουν βεβαίως διαφοραί τινες ὡς πρὸς τοὺς τεχνικοὺς ὅρους[3]) τοὺς δηλοῦντας

[1]) Πρβ. καὶ *N. Χατζηζωγίδην*, Ἀθηνᾶς 10 (1898), 548-549. *Π. Φουρίκην*, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1918), 231/232. *N. Πολίτην*, Παροιμ. 2, 338 ὑποσ. 1. *S. Xanthudides*, Athen. Mitteil. 35(1910), 329/330.

[2]) Ἡ *L. Wilson* δημοσιεύει εἰκόνα ἐξ ἀγγείου τοῦ 5ου π. Χρ. αἰ. παριστῶσαν γυναῖκα νήθουσαν καὶ παρ' αὐτὴν φωτογραφίαν χωρικῆς τῆς σημερινῆς Σκύρου, ἐκτελούσης τὴν αὐτὴν ἐργασίαν (The Clothing, 3). Ἡ συγκριτικὴ αὕτη ἀναπαράστασις δι' εἰκόνων εἶναι διδακτικωτάτη περὶ τῆς ἐν γένει ὁμοιότητος τῶν ἔργων τῆς ταλασιουργίας κατὰ τὰς δύο ἐποχὰς καὶ ἀρκεῖ νὰ ἀντικαταστήσῃ πᾶσαν περιγραφήν. Πβλ. ἐπίσης τὰς εἰκόνας τὰς δημοσιευομένας ὑπὸ τοῦ *Blümner*, Technologie I², 113-164 καὶ ὑπὸ τῆς *Bieber*, Gesch. d. Gr. Tracht, Tafel 1. Griech. Kleidung, 1-2.

[3]) Οἱ παρ' ἀρχαίοις ὅροι εἶναι «*ἐριουργία*» καὶ «*ταλασιουργία*». (Βλ. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII, 28-29. *Blümner*, ἔνθ. ἀν., 103-104). Ὁ εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους ἁπάντων ἀντίστοιχος ὅρος εἶναι «*ἐργάζομαι τὰ ἔρια*» (βλ. P. C. Z. 59295, 1-2. 59776, 9. P. Ryl. Z. 3 = S.B. 7639, 10. Πβλ. P. Giss. 20 = Chrest. I, 94, 14. Κατὰ λάθος ἡ *S. Calderini* ἐν Aegyptus XXVI, 1946, 46 γράφει: «*ἐργάζειν τὰ ἔρια*»). Παρ' ἡμῖν χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «*ἐριουργία*» εἰς τὴν λογίαν κοινὴν ὡς τεχνικὸς ὅρος τῆς βιομηχανίας, περιλαμβάνων ὅλην τὴν κατεργασίαν τῶν ἐρίων ἀπὸ τῆς πλύσεως μέχρι τῆς ἐξυφάνσεως. Εἰς τὴν δημωδῶς ὅμως ὁμιλουμένην δὲν ὑπάρχει ἀκριβῶς ἀντίστοιχος ὅρος. Τοῦτο δὲ κυρίως, διότι ἀντὶ τοῦ «*ἔριον*» χρησιμοποιεῖται σήμερον κοινῶς τὸ συνώνυμον «*μαλλί*» (ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ «*μαλλίον*», βλ. Λουκάγκ. ἐν λ. *μαλίον*, ὑποκοριστικοῦ τοῦ ἀρχαίου «*ὁ μαλλός*»). Χρησιμοποιοῦνται μὲν ἐνιαχοῦ ἰδιωματικῶς καὶ σήμερον ὅροι δηλοῦντες τὴν ἐργασίαν τῆς ταλασιουργίας μέχρι καὶ τῆς νήσεως τῶν ἐρίων (π. χ. «*ὁ κάματος*», ἐν Κερκύρᾳ· βλ. *Β. Φάβην* ἐν Λεξικογρ. Ἀρχ. 5, 1918, 185, ἢ τὸ «*φκειάσιμο*» ἐν Αἰτωλίᾳ· βλ. *Λουκοπούλου*, Πῶς ὑφαίνουν οἱ Αἰτωλοί, 4 κλπ.), ἀλλ' εἰς τὰς περισσοτέρας περιφερείας τῆς χώρας εἶναι ἐν χρήσει οἱ ὅροι οἱ δηλοῦντες τὰς ἐπὶ μέρους ἐνεργείας αὐτῆς (βλ. *Π. Βλαστοῦ*, Συνών. καὶ Συγγεν., 315).

τὴν κατεργασίαν ἐν γένει τῶν ἐρίων ἢ τὰ διάφορα στάδια αὐτῆς[1]), ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν χρησιμοποιουμένων παρ' ἀρχαίοις διετηρήθησαν μέχρις ἡμῶν ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημασίαν. Διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο καλύτερον ἀντιληπτὸν θὰ ἀρκεσθῶμεν νὰ ὑπενθυμίσωμεν εἰς τὰ ἑπόμενα τὸ τεχνικὸν μέρος καὶ τὴν ὀνοματολογίαν τῆς παρ' ἡμῖν οἰκιακῆς ταλασιουργίας, νὰ σημειώσωμεν τὰς ὁμοιότητας ἢ διαφορὰς αὐτῶν πρὸς τὰ κρατοῦντα εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, νὰ προσθέσωμεν δὲ ἐν τέλει τὰς σχετικὰς μαρτυρίας τῶν παπύρων τῆς Πτολεμαϊκῆς περιόδου.

Εἰς τὴν νέαν Ἑλλάδα ἡ κατεργασία τοῦ ἐρίου μέχρι τῆς ὑφάνσεως γίνεται εἰς τέσσαρα διαδοχικὰ στάδια: 1ον *τὸ πλύσιμο*· 2ον *τὸ ξάσιμο*· 3ον *τὸ λανάρισμα* καὶ 4ον *τὸ νέσιμο*[2]). Εἰς ταῦτα ἀντιστοιχοῦν παρ' ἀρχαίοις τὰ ἑξῆς στάδια: 1ον ἡ *πλύσις*· 2ον ἡ *ξάνσις* καὶ 3ον ἡ *νῆσις*[3]).

2. Πλύσις

Πρὸ πάσης ἄλλης ἐνεργείας πρὸς κατεργασίαν τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων, πρέπει τοῦτο νὰ καθαρισθῇ ἐκ τοῦ ἐνυπάρχοντος μείγματος λίπους καὶ ἱδρῶτος[4]). Πρὸς τοῦτο ἐμβαπτίζεται ἐντὸς ζέοντος ὕδατος ἐπὶ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας τοὐλάχιστον[2]).

---

[1]) Τοῦτο δὲ ἕνεκα τῆς ὑπάρξεως παρ' ἀρχαίοις πολλῶν συνωνύμων δι' ἑκάστην μερικὴν ἐργασίαν τῆς ἐριουργίας, τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἐξ αὐτῶν κατὰ περιφερείας ἢ ἐποχὰς καὶ τῆς σημασιολογικῆς ἀβεβαιότητος, μεθ' ἧς παρεδόθησαν ἐν τῇ Γραμματείᾳ. Βλ. *Blümner*, ἔνθ. ἀν., 135. Πβλ. 109 ὑποσ. 2. 110 ὑποσ. 6. 111 ὑποσ. 3. Πβλ. *Φουρίκην*, ἔνθ. ἀν., 212 ὑποσ. 1.

[2]) Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν νέων ὅρων εἰς *-ιμο* βλ. *Γ. Χατζιδάκιν*, ἐν Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 7(1910/1911), 13-22.

[3]) Ὡς θὰ φανῇ ἀμέσως κατωτέρω, «*ἡ ξάνσις*» παρ' ἀρχαίοις ἐγίνετο ἐπίσης εἰς δύο στάδια: «*ξάσιμο*» καὶ «*λανάρισμα*», περιλαμβανόμενα ὑπὸ τὸν αὐτὸν τεχνικὸν ὅρον. Καὶ κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν ἡ μέθοδος κατεργασίας καὶ οἱ ἐν χρήσει ὅροι ἦσαν οἱ αὐτοί. Βλ. *Κουκουλέ*, Βυζαντ. Πολιτισμὸς ΙΙ 2, 113. Ἡ κατεργασία τῶν αἰγείων τριχῶν γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν πρὸς τὸν τῆς κατεργασίας τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων τρόπον, μὲ ἐλαχίστας καὶ ἐπουσιώδεις διαφοράς. (Βλ. κατωτ. σελ. 161. ὑποσ. 6). Διὰ τοῦτο δὲν θὰ γίνῃ ἰδιαιτέρως περὶ αὐτῆς λόγος.

[4]) Τοῦτο παρ' ἀρχαίοις ἐλέγετο «*οἴσυπος, οἴσωπος, οἴσπη, οἰσπώτη*». Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 107. Ἡ λ. διετηρήθη ὑπὸ τύπον «*μοίσωπος*» ἐν Καρπάθῳ (βλ. *Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Β, 249. Ἀθηνᾶς 55, 1951, 30), καὶ «*νέσπους*» ἐν Ἴμβρῳ (βλ. *Ν. Ἀνδριώτη*, Ἀθηνᾶς 45, 1933, 258), Τενέδῳ καὶ Αἴνῳ τῆς Θράκης (ἐν Ἴμβρῳ λέγονται καὶ *νισπόμαλλα*, τὰ οἰσυπηρὰ ἔρια, καὶ *νισπιάρικα*). Ἀλλαχοῦ ἔχει ἀντικατασταθῇ ὑπὸ συνωνύμων, ὡς ὁ «*πίνος*», ὁ «*ρύπος*», ὁ «*μαλλόρρυπος*» ἢ «*μαρρόλλυπος*» ἡ «*σαριὰ*» (ἐκ τοῦ τουρκ. *sari*=κίτρινος). Πβλ. *Φ. Κουκουλέ*, Λεξικογρ. Ἀρχ. 2 (Ἀθηνᾶς 27, 1915), 94. *Π. Φουρίκη*, Αὐτόθι 5, 1918, 215 ὑποσ. 5. *Σ. Ξανθουδίδου*, Αὐτόθι, 300. *Μιχαηλίδου-Νουάρου*, ἔνθ. ἀν., 215 ὑποσ. 4.

[5]) Τοῦτο λέγεται συνήθως «*ζεματίζω τὰ μαλλιά*. Βλ. *Π. Φουρίκη*, ἔνθ. ἀν., 215 ὑποσ. 4. (ἔνθα καὶ οἱ ἰδιωματικῶς ἀπαντῶντες τύποι τοῦ ρήματος).

Μετὰ ταῦτα πλύνεται δι' ἀφθόνου ψυχροῦ ὕδατος, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἁπλώνεται εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν λεπτότερον στρῶμα ἐπὶ καθαρῶν κλάδων ἢ ἄλλου καθαροῦ ἀντικειμένου διὰ νὰ στεγνώσῃ. Τοιουτοτρόπως συντελεῖται «τὸ πλύσιμο» τοῦ ἐρίου καὶ «τὰ πλυμένα μαλλιὰ» εἶναι ἕτοιμα πρὸς ξάνσιν.

Παρ' ἀρχαίοις ἡ πλύσις ἐγίνετο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, διὰ ζέοντος δηλ. ὕδατος πρῶτον καὶ διὰ ψυχροῦ κατόπιν[1]). Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες μετεχειρίζοντο βοηθητικῶς κατ' αὐτὴν τὴν ρίζαν τοῦ φυτοῦ «*στρουθίου*»[2]) διὰ τῆς ὁποίας ἐπετυγχάνετο ἡ τελεία διάλυσις τῶν λιπαρῶν οὐσιῶν τοῦ ἐρίου καὶ ὁ ἐντελὴς καθαρισμὸς αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν παπύρων πληροφορούμεθα, ὅτι καὶ εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον ἐγίνετο χρῆσις τοῦ στρουθίου κατὰ τὴν πλύσιν τῶν ἐρίων[3]). Ὁ P. Holmiensis περιέχει συνταγὰς τῆς διὰ στρουθισμοῦ πλύσεως[4]), ὡς καὶ συνταγὴν διὰ τὴν πλύσιν τῶν λίαν ἀκαθάρτων ἐρίων[5]), διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο, φαίνεται, ἀποτελεσματικὴ ἡ ρίζα τοῦ στρουθίου[6]). Ὑπενθυμίζομεν ὅτι, κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν παπύ-

---

[1]) Ὅτι ἡ μέθοδος ἦτο ἀρχαιοτάτη μαρτυρεῖ ὁ *Ἀριστοφάνης* ἐν Ἐκκλησ. 215 - 216: «*Πρῶτα μὲν γὰρ τἄρια / βάπτουσι* (ἐνν. αἱ γυναῖκες) *θερμῷ κατὰ τὸν ἀρχαῖον νόμον / ἁπαξάπασαι, κοὐχὶ μεταπειρωμένας / ἴδοις ἂν αὐτάς*» Πβλ. Πλούτ., 116. Φαίνεται ὅτι εἰς τὰς μεγάλας πόλεις τοὐλάχιστον ἡ διὰ θερμοῦ ὕδατος πλύσις τῶν ἐρίων ἐγίνετο, διὰ λόγους εὐκολίας τῶν γυναικῶν, εἰς τὰ λουτρά, ὡς μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ *Ἀριστοφάνους* καὶ πάλιν. Βλ. Λυσιστρ., 574-575: «*Πρῶτα μὲν ἐχρῆν, ὥσπερ πόκον ἐν βαλανείῳ, ἐκπλύναντας τὴν οἰσπώτην ἐκ τῆς πόλεως.* (Περὶ ὑπάρξεως εἰδικῶν ἐριοπλυντῶν βλ. κατωτ. § 6).

[2]) Βλ. *Θεοφρ.* Φ. Ἱστ. VI, 8, 3. IX, 12, 5. *Διοσκ.* 2, 163. *Plin.* N.H. XIX, 48 *Ἡσύχ.* ἐν λ. *στρουθίον*. Τὸ «στρουθίον» τῶν ἀρχαίων εἶναι τὸ φυτὸν «σαπωνόφυτον τὸ φαρμακευτικὸν» (Saponaria officinalis), τοῦ ὁποίου αἱ ρίζαι περιέχουν ποσότητα σαπωνίνης. Σήμερον ἡ ρίζα τοῦ φυτοῦ, τὸ «*τσουένι*» κοινῶς, χρησιμοποιεῖται διὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ἐνδυμάτων ἀπὸ τῶν λιπαρῶν οὐσιῶν. (Βλ. *Π. Γενναδίου*, Λεξ. Φυτολ., 860).

[3]) Βλ. P.S. 429, 16: «*τὰ ἔρια καταγαγεῖν... ἐστρουθισμένα*». Πβλ. P.C.Z. 59430, 7. 59012, 62.

[4]) Βλ. § ιε', 1-5: *τὸ δὲ στρουθίσαι ἐστὶν τοῦτο· λαβὼν στρούθιον κόψον καὶ βαλὼν εἰς ὕδωρ χλίανον· εἶτα τὸ ἔριον βαλὼν σάλευσον ἐπ' ὀλίγον· ἄρας ξήραινε.*» § κε', 21-25: *λαβὼν στρούθειον καὶ ἀναποιήσας ὕδατι θερμῷ, ποίησον ὡς στέατος σφαῖραν· εἶτα ἄνες ὕδατι θερμῷ ἕως διαλυθῇ· ἔστω δὲ τὸ ὕδωρ ὑπερέχον τὸ ἔριον· εἶτα ἀναφλείσας βάλε τὸ ἔριον καὶ ἄπεχε μὴ καυσωθῇ καὶ μικρὸν αὐτὸ ἔασον, ἕως αὐτὸ εἰδῇς καθαρόν· ἆρον, ἀπόκλυσον καὶ ξήρανον*».

[5]) § κβ' 6-9: *ἐρίων τραχέων ἥδε ἡ πλύσις ἐστίν· μνᾶ τῶν ἐρίων κειμωλί⟨α⟩ς μνᾶς θ', ὄξους κοτύλας β' ὕδωρ ἐπιχέας, πλύνε καὶ διάψυχε*».

[6]) Τὰ ἔρια ταῦτα ἦσαν μὲν εὐθηνότερα, ἀλλ' ἀπῄτουν πολὺν κόπον διὰ τὸν καθαρισμὸν των, ὡς τοῦτο ἐμφαίνεται ἐκ τῶν παραπόνων τῶν γυναικῶν, τὰ ὁποῖα ὁ *Θεόκριτος* ἐκφράζει διὰ στόματος τῆς Πραξινόας (Εἰδύλλ. XV, 19): «*γραιᾶν ἀποτίλματα πηρᾶν· ἔργον ἐπ' ἔργῳ*». Ἡ ἐπανειλημμένη ἐργασία ἦτο ἀναγκαία, κατὰ τὸν σχολιαστήν, «*διὰ τὸ δὶς αὐτὰ*

ρων, ἡ πλύσις τοῦ ἐρίου ἐγίνετο πολλάκις ἐπὶ τοῦ προβάτου πρὸ τῆς κουρᾶς αὐτοῦ[1]). Τοῦτο δὲ ἐγίνετο κυρίως διὰ τὰ πρὸς ἐμπορίαν προοριζόμενα ἔρια[2]).

Εἰς τὸ στάδιον τοῦτο τῆς κατεργασίας, δηλαδὴ μετὰ τὴν πλύσιν καὶ πρὸ τῆς ξάνσεως, ἐγίνετο ἀσφαλῶς κατὰ τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν μεταγενεστέραν ἐποχήν, ἡ βαφὴ τῶν ἐρίων, ὁσάκις αὕτη προετιμᾶτο τῆς βαφῆς τοῦ νήματος ἢ τοῦ ὑφάσματος[3]). Αἱ ταλασιουργοὶ τῆς τότε ἐποχῆς ἦσαν ἀσφαλῶς ἐξ ἴσου πρακτικαὶ πρὸς τὰς τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπέφευγον νὰ ὑποβληθοῦν εἰς τὸν διπλοῦν κόπον τῆς ἐκ δευτέρου ξάνσεως τῶν ἐρίων, ἥτις καθίστατο ἀναγκαία, εἰς ἣν περίπτωσιν ταῦτα ἐβάπτοντο μετὰ τὴν ξάνσιν καὶ πρὸ τῆς νήσεως, ἕνεκα τῆς κατὰ τὴν διενέργειαν τῆς βαφῆς συμπιλήσεως αὐτῶν[4]). Τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ P. Holmiensis ὅστις παρέχει ὁδηγίας περὶ τῆς καλῆς πλύσεως τῶν ἐρίων, ἣν θεωρεῖ ὡς τὴν μόνην ἀναγκαίαν ἐνέργειαν πρὸ τῆς βαφῆς αὐτῶν[5]).

3. Ξάνσις

Ἡ ξάνσις τῶν ἐρίων τοῦ προβάτου γίνεται σήμερον εἰς δύο μερικώτερα στάδια. Κατὰ τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν καθ' αὐτὸ ξάνσιν, ὡς δεικνύει ἡ χρησιμοποιουμένη ὁρολογία[6]), ἡ ἐργασία γίνεται διὰ τῶν χειρῶν. Διὰ τῆς ἀριστε-

---

πλύνεσθαι, ἤγουν δὶς καὶ τρὶς δεόμενα καθαρθῆναι». Οἱ πάπυροι τῶν αὐτῶν χρόνων μαρτυροῦν ὅτι τὰ «*ρυπαρὰ ἔρια*» δυσκόλως εὕρισκον ἀγοραστὰς διὰ τὸν λόγον αὐτόν, ἐξ οὗ προέκυπτεν ἀπώλεια βάρους. Ἐξ ἑνὸς ταλάντου «ἐρίων ρυπαρῶν» ἔμειναν καθαρὰ μετὰ τὴν κατεργασίαν 45 μναῖ. δηλ. τὸ τέταρτον τοῦ βάρους ἀπετελεῖτο ἐκ ξένων οὐσιῶν. Βλ. P. Col. Z. 113, 31-32. Πβλ. P.C.Z. 59287, 2. καὶ ἀνωτ. σελ. 125 ὑποσ. 6.

[1]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 136 ὑποσ. 1.

[2]) Βλ. P. Ent. 2, 5.

[3]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 144 ὑποσ. 2.

[4]) Ὁ *Blümner* (Technologie 1², 230) νομίζει ὅτι ἡ βαφὴ ἐγίνετο μετὰ τὴν ξάνσιν καὶ πρὸ τῆς νήσεως καὶ ὅτι ἐνίοτε τὰ ἔρια ὑπεβάλλοντο καὶ εἰς δευτέραν ξάνσιν μετὰ τὴν βαφήν. Ἐκ τῶν πρὸς ἀπόδειξιν ὅμως τῆς γνώμης ταύτης παρατιθεμένων χωρίων δὲν πιστοῦται αὕτη διὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα.

[5]) Σημειωτέον ὅτι τὸ κύριον θέμα τοῦ παπύρου εἶναι ἡ τεχνικὴ τῶν παντὸς εἴδους βαφῶν καὶ ἰδιαιτέρως τῆς διὰ πορφύρας βαφῆς.

[6]) Τὸ ἀρχ. ρῆμα «*ξαίνω*» εἶναι καὶ σήμερον ἐν κοινῇ χρήσει (ἐνιαχοῦ δὲ *ξάνω* ἢ *τσαίνω* ἢ *ξανίσκω*), ἀλλ' ὑπὸ τὴν περιωρισμένην σημασίαν τῆς διὰ τῶν χειρῶν ξάνσεως τοῦ ἐρίου. Κοινὸν εἶναι ἐπίσης ὑπ' αὐτὴν τὴν σημασίαν καὶ τὸ οὐσιαστικὸν τὸ δηλοῦν τὴν ἐνέργειαν «*τὸ ξάσιμο*» (βλ. *Γ. Χατζιδάκιν* ἐν Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 7, 1910/1911, 14), ἐνιαχοῦ δὲ μόνον «*τὸ ξάσμα*» (παρ' ἀρχαίοις «*ξάσμα*» ἐσήμαινε τὴν ἐκ τοῦ ξαντικοῦ κτενὸς ἐξαγομένην ἑκάστοτε ποσότητα ἐρίου, τὸ ἄλλως «*κάταγμα*» ἢ «*μήρυμα*». Βλ. *Blümner*, Technologie 1², 112 ὑποσ. 5 καὶ κατωτ. σελ. 157 ὑποσ. 1.

ρᾶς χειρὸς κρατεῖ ἡ ξάντρια ποσότητα ἐρίου καὶ διὰ τῶν δακτύλων τῆς δεξιᾶς τραυᾷ καὶ ἀποχωρίζει ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὰς συμπεπιλημένας τρίχας αὐτοῦ, καθαρίζει δὲ συγχρόνως αὐτὸ ἐκ τῶν ἐνυπαρχουσῶν ξένων οὐσιῶν καὶ τῶν δι' οἱονδήποτε λόγον θεωρουμένων ἀχρήστων τριχῶν (ἕνεκα τοῦ διαφόρου χρώματος, π.χ. τοῦ ἐλαχίστου μήκους κλπ.). Ἡ ἐργασία αὕτη συνεχίζεται μέχρις ὅτου «ξανθῇ» ὅλη ἡ ποσότης τοῦ πρὸς κατεργασίαν ἐρίου, ὅπερ ἐναποτίθεται ἐντὸς καθαροῦ δοχείου (κανίστρου, καλάθων κλπ.)

Τὰ οὕτω ἀπαλυνθέντα καὶ καθαρισθέντα ἔρια ὑποβάλλονται εἰς δευτέραν ξάνσιν τῇ βοηθείᾳ εἰδικοῦ ὀργάνου, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται «*χτένια* ἢ *λανάρια*»[1]). Τὸ ὄνομα φέρεται συνήθως κατὰ πληθυντικόν, διότι τὸ ἐργαλεῖον τοῦτο τῆς ταλασιουργίας εἶναι δίδυμον. Ἑκάτερον τῶν τεμαχίων ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς σανίδος σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, ἐπενδεδυμένης διὰ δέρματος ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἐμπεπηγμένα, ἐν εἴδει πυκνῶν ὀδόντων, μικρὰ τεμάχια σύρματος. Τὸ ὅλον σχῆμα τοῦ ὀργάνου, ὡς καὶ τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος καὶ ἡ πυκνότης τῶν αἰχμηρῶν ὀδόντων ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας ἐργασίας τῆς ξάνσεως, δι' ἣν ταῦτα προορίζονται.[2]). Οὕτω διὰ τὴν σχετικῶς εὔκολον ἐργασίαν τῆς ξάνσεως τῶν ἐκλεκτῶν ἐρίων τῶν προβάτων, τὰ ὁποῖα προορίζονται διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ στήμονος ἕνεκα τοῦ μήκους τῶν τριχῶν, ὡς καὶ τῶν τριχῶν τῶν αἰγῶν, αἵτινες ὡς ἐκ τῆς

---

[1]) Ὁ πρῶτος ὅρος, ἁπλοῦς ἢ ἐν συνθέσει, λέγεται σήμερον μόνον εἰς ὀλίγας περιφερείας τῆς χώρας (*χτένια* ἐν Μεγάροις, ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας, *χτενεὰς* καὶ *χτενὲς* ἐν Κρήτῃ, *μαλλόχτενα* ἐν Καλαβρύτοις καὶ ἀλλαχοῦ, *σκουλλόχτενα* ἢ *κανναβόχτενα* ἐν Πόντῳ, *χερόχτενα* ἐν Β. Εὐβοίᾳ, Καρπάθῳ, Κρήτῃ, Κύθνῳ καὶ ἀλλαχοῦ). Τοῦτο δὲ διότι ἡ λέξις διετήρησε τὴν κυρίαν σημασίαν, ἣν εἶχε καὶ παρ' ἀρχαίοις, τὴν τοῦ ὀργάνου δηλ. δι' οὗ κτενίζεται ἡ κόμη. (Πολλαχοῦ λέγονται ἐπίσης «*χτένια*» ἢ «*ξυλόχτενα*» τὰ χρησιμοποιούμενα εἰς τὸν ὑφαντικὸν ἱστόν, διὰ τῶν ξυλίνων ἢ καλαμίνων ὀδόντων τῶν ὁποίων διέρχονται οἱ μίτοι τοῦ στήμονος, ὁ «*ὑφαντικὸς κτεὶς*» τῶν ἀρχαίων). Κοινῶς ὅμως χρησιμοποιεῖται ὁ δεύτερος ὅρος (μὲ μικρὰς διαλεκτικὰς παραλλαγάς, ὡς *ἀλανάρια*, *λονάρια*, *ἀλονάρια* κλπ), ὅστις ἐπεκράτησε ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς (βλ. Λεξ. *Δουκάγκ.* καὶ *Σοφοκλέους* ἐν λ. *Φ. Κουκουλέ*, Βυζαντ. Πολιτισμὸς II 2, 113) ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ὄργανον τῶν «*λαναρίων*», τῶν ἐριουργῶν (λατ. *lanarius*. Βλ. *G. Meyer*, Neugr. Studien III, 38). Κοινὸν εἶναι καὶ τὸ ρῆμα *λαναρίζω* (ἐνιαχοῦ *λοναρίζω*).

[2]) Εὐνόητον τυγχάνει, ὅτι οἱαδήποτε περιγραφὴ τῶν ὀργάνων τῆς ταλασιουργίας μὴ συμπληρουμένη δι' εἰκόνων εἶναι ἀνεπαρκὴς διὰ τὸν σχηματισμὸν σαφοῦς παραστάσεως τοῦ πράγματος, ἰδιαιτέρως δι' ἐκείνους τῶν ἀναγνωστῶν, οἵτινες δὲν ἔτυχε νὰ ἴδουν τὰ περιγραφόμενα ἐργαλεῖα. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ παράθεσις εἰκόνων καθίσταται ἐνταῦθα ἀδύνατος διὰ λόγους τεχνικῆς φύσεως, παραπέμπομεν τὸν βουλόμενον εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ *Ν. Χατζηξωγίδη* δημοσιευθείσας ἐν Ἀθηνᾶς 10(1898) μεταξὺ τῶν σελ. 540 καὶ 541, ὑπὸ τοῦ *Β. Λουκοπούλου*, πῶς ὑφαίνουν οἱ Αἰτωλοὶ σελ. 4 κ. ἑξ., ὑπὸ τοῦ *Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Β, 249 κ. ἑξ. καὶ εἰς τὰ σχετικὰ ἄρθρα τοῦ Λεξ. Ἐλευθερουδάκη καὶ τῆς Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείας.

φύσεώς των δυσκόλως συμπιλοῦνται, χρησιμοποιοῦνται «τὰ *χοντρὰ λανάρια*» ἢ «*χερότεχνα*» λεγόμενα[1]). Τὸ πρῶτον ὄνομα ὀφείλεται εἰς τὸ πάχος τῶν ὀδόντων, οἱ ὁποῖοι εἶναι κατεσκευασμένοι ἐκ χονδροῦ καὶ στερεοῦ σύρματος, εἶναι δὲ διατεταγμένοι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἑκατέρου τῶν ἰσομεγέθων τεμαχίων τοῦ ὀργάνου κατ' ἀραιὰ σχετικῶς διαστήματα ἐν σχήματι ἥλων μήκους 0,5 μ. περίπου ἀπολήγοντων εἰς ὀξύ. Τὸ δεύτερον ὄνομα[2]) ὀφείλεται εἰς τὸν τρόπον τῆς χρήσεως τοῦ ὅλου ὀργάνου. Ἑκατέρα δηλαδὴ τῶν δύο σανίδων, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται τοῦτο, φέρει ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας μιᾶς τῶν ἐπιμήκων πλευρῶν λαβὴν ξυλίνην. Ἡ ξάντρια τοποθετεῖ ἐπὶ τῶν ὀδόντων τῆς μιᾶς σανίδος ἀνάλογον ποσότητα τοῦ πρὸς ξάνσιν ἐρίου καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐφαρμόζει τοὺς ὀδόντας τῆς ἄλλης. Εἶτα λαμβάνουσα δι' ἑκατέρας τῶν χειρῶν τὰς δύο λαβὰς κινεῖ κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν τὰ δύο μέρη τοῦ ὀργάνου εἰς τρόπον, ὥστε οἱ ὀδόντες τοῦ ἑνὸς νὰ διέρχωνται διὰ τῶν ὀδόντων τοῦ ἑτέρου. Ἡ κίνησις δ' αὕτη ἐπαναλαμβάνεται ἕως ὅτου αἱ τρίχες τοῦ ἐρίου ἀποχωρισθοῦν καὶ ἁπαλυνθοῦν τελείως. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀποσύρει ἑκάστοτε διὰ τῶν χειρῶν τὰς μακροτέρας καὶ καλυτέρας τῶν τριχῶν, αἵτινες ξαίνονται ταχύτερον καὶ εὐκολώτερον, καὶ ἐπιμένει ἐπὶ τῆς ξάνσεως τῶν βραχυτέρων καὶ τῶν μᾶλλον συμπεπιλημένων. Ἡ ἐνέργεια αὕτη ἐπαναλαμβάνεται μέχρις ὅτου ἀπομείνουν ἐντὸς τῶν ὀδόντων αἱ βραχύτεραι ὅλων, τὰς ὁποίας ἀποσύρει καὶ τοποθετεῖ χωριστά, διότι εἶναι ἀκατάλληλοι διὰ τὴν κατασκευὴν στήμονος καὶ πρέπει νὰ ξανθοῦν ἐκ νέου μὲ τὰ «*ψιλὰ λανάρια*» ἢ τὰ κυρίως «*λανάρια*».

Ἡ διαφορὰ τούτων πρὸς τὰ προηγούμενα ἔγκειται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ μῆκος, τὸ πάχος καὶ τὴν πυκνότητα τῶν ὀδόντων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν τρόπον τῆς χρήσεως. Οἱ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἑκατέρου μέρους τοῦ ὀργάνου ὀδόντες, κατεσκευασμένοι ἐκ λεπτοῦ (ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα) σύρματος, εἶναι ἐμπεπηγμένοι ἐν εἴδει πυκνῶν βελονῶν μήκους 0,2 μ. περίπου, τῶν ὁποίων τὸ ἄνω ἄκρον εἶναι ἐλαφρῶς κεκαμμένον κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν εἰς ἑκάτερον τῶν τεμαχίων τοῦ ὀργάνου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ξάνσις τῶν πρὸς κατασκευὴν τῆς κρόκης[3]) προοριζομένων ἐρίων ἀπαιτεῖ καὶ

---

[1]) Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ξαντικῶν κτενίων ἀναφέρονται οἱ σημερινοὶ ὅροι, οἵτινες διετήρησαν κατά τινα τρόπον τὴν μεταγενεστέραν λ. *κτένιον* Βλ. ἀνωτ. σελ. 155 ὑποσ. 1.

[2]) Ὑπὸ τοῦ *Ν. Χατζηζωγίδη* (ἔνθ. ἀν, σελ. 551) ἀναφέρεται καὶ ὁ ὅρος «*χειρολάναρα*», (ἐκ Στερ. Ἑλλάδος). Πολλαχοῦ δὲ χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν τοῦ εἴδους τούτου τῶν κτενίων ὁ ὅρος «*λανάρα*», μεγεθυντικὸν τοῦ «*λανάρι*».

[3]) Ἡ λ. ἐξέλιπε σήμερον ἀντικατασταθεῖσα διὰ τοῦ κοινοῦ «*ὑφάδι*» ἢ «*φάδι*», ἐκ τοῦ μεταγενεστέρου «*ὑφάδιον*». Βλ. *Κ. Κόντον* ἐν Ἀθηνᾶς 9 (1897), 80. Τὸ σημερινὸν «*κροκύδι*», λεγόμενον πολλαχοῦ (ἐνιαχοῦ δὲ *κροτσύδι, κροκύϊ κορκύδι, κουρτσύδ', κουρτσύθ'*), εἶναι τὸ μεταγενέστερον «*κροκύδιον*» (βλ. *Κόντον*, ἔνθ. ἀν.), τὸ δὲ συνώνυμον «*ἡ κροκύδα*» λεγόμενον

χρόνον μακρότερον ἕνεκα τῆς ποσότητος αὐτῶν καὶ καταβολὴν δυνάμεως μεγαλυτέρας ἕνεκα τοῦ μικροῦ σχετικῶς μήκους τῶν πρὸς τοῦτο χρησιμοποιουμένων ἐρίων, ἅτινα διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶναι περισσότερον τῶν ἄλλων συμπεπιλημένα, ἡ ξάντρια ἐκτελεῖ τὴν ἐργασίαν ταύτην καθημένη. Πρὸς τοῦτο ἡ μία τῶν σανίδων τοῦ ὀργάνου στερεοῦται κατὰ τὴν ἀντίθετον πρὸς τὴν φέρουσαν τοὺς ὀδόντας ἐπιφάνειαν ἐπὶ δύο ἄλλων καθέτων σανίδων, ἐφαρμοζομένων κατὰ τὰ ἄκρα τῶν ἐπιμήκων αὐτῆς πλευρῶν καὶ προσηλουμένων στερεῶς ἐπὶ παραλλήλου πρὸς τὴν πρώτην σανίδος, εἰς τρόπον ὥστε τὸ ὅλον λαμβάνει τὸ σχῆμα κιβωτίου ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου μὲ ἀνοικτὰς τὰς δύο πλευρὰς καὶ μὲ ἐξέχουσαν, ἐν εἴδει οὐρᾶς, τὴν σανίδα τῆς βάσεως. Ἡ ξάντρια κάθηται ἐπὶ τοῦ ἐξέχοντος τούτου μέρους τῆς σανίδος μὲ τοὺς πόδας αὐτῆς ἐξηπλωμένους διὰ τῶν κενῶν πλευρῶν τοῦ κιβωτίου καὶ ἐπιτυγχάνει διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ νὰ ἀκινητοποιῇ τοῦτο. Εἶτα θέτει ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὀδόντων ἀνάλογον ποσότητα ἐρίων, λαμβάνει διὰ τῶν δύο χειρῶν τὴν λαβὴν τῆς ἐλευθέρας σανίδος τοῦ ὀργάνου καὶ ἐφαρμόζουσα τοὺς ὀδόντας αὐτῆς ἐπὶ τῶν ὀδόντων τῆς ἀκινήτου σανίδος σύρει πρὸς ἑαυτὴν μὲ δύναμιν, ὥστε οἱ ὀδόντες τῆς πρώτης νὰ διέρχωνται διὰ τῶν ὀδόντων τῆς δευτέρας. Δι' ἐπανειλημμένων τοιούτων κινήσεων τὸ ἔριον «ξαίνεται», ἀποχωρίζονται δηλαδὴ αἱ τρίχες αὐτοῦ καὶ ἀπαλύνονται τελείως, ὁπότε ἡ ξάντρια διὰ δύο κινήσεων κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν ἐξάγει τοῦτο ἐκ τῶν ὀδόντων τῶν κτενίων καὶ τοποθετεῖ παρ' αὐτὴν ἐπὶ καθαροῦ μέρους, ἐπαναλαμβάνει δὲ τὴν αὐτὴν ἐργασίαν μέχρις ἀποξάνσεως τοῦ ἀναγκαιοῦντος ἐρίου. Ἐν τῷ μεταξὺ φροντίζει νὰ ἑνώνῃ ὡρισμένας ποσότητας ἐξασμένου ἐρίου, τὰς ὁποίας ἐξάγει ἑκάστοτε εἴτε ἀπὸ «τὰ χοντρὰ» εἴτε ἀπὸ «ψιλὰ» λανάρια,[1]) καὶ νὰ τυλίσσῃ ταύτας εἰς σχῆμα σφαίρας περίπου. Ἑκάστη τούτων

ἐπίσης (ἐνιαχοῦ *κορκύδα* καὶ *κροτσύδα*), εἶναι ἤδη ἀρχαῖον (*κροκύς*). Ἀμφότερα σημαίνουν, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις, τὰς ἀχρήστους ἢ κακῆς ποιότητος τρίχας τοῦ ἐρίου, ἀναμεμειγμένας ἐνίοτε μετὰ ξένων οὐσιῶν, τὰς ὁποίας αἱ γυναῖκες ἀποχωρίζουν καὶ ἀπορρίπτουν κατὰ τὴν ξάνσιν καὶ τὴν νῆσιν αὐτοῦ. Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 129. *Π. Φουρίκην* ἐν Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1918), 218 ὑποσ. 6. *Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Α, 55. Ἱστ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ. *ἀποκροκύδα, ἀποκροκύδι*. (Διὰ τὴν σημασίαν τοῦ «*κροκύδι*» ἐπὶ τῶν ἰνῶν τοῦ λίνου βλ. κατωτ. Μέρος Β', Κεφ. 1ον § 3).

[1]) Ἡ ἑκάστοτε ἐξαγομένη ποσότης ἐξασμένου ἐρίου ἀπὸ τὰ «*λανάρια*» δὲν εἶναι ἰσομεγέθης καὶ ἡ ξάντρια κανονίζει διὰ τοῦ βλέμματος τὴν ποσότητα, ἥτις ἀναγκαιοῖ διὰ τὴν κατασκευὴν μιᾶς «τουλούπας» (περὶ τῆς λ. βλ. τὴν ἑπομένην ὑποσ.). Ἀλλ' ἡ ἐξ ἑκάστου τῶν δύο μερικῶν κτενίων τῶν «*λαναριῶν*» ἐξαγομένη μετὰ τὴν τελείαν ξάνσιν ποσότης εἶναι σχεδὸν ἰσομεγέθης καὶ ἑκάστη ξάντρια διαθέτει ἴσον ἀριθμὸν πάντοτε ἐξ αὐτῶν διὰ νὰ κατασκευάσῃ τὴν «*τουλούπαν*». (Πβλ. *Λουκοπούλου*, Πῶς ὑφαίνουν οἱ Αἰτωλοί, 5). Ἑκάστη τῶν μερικῶν ποσοτήτων, αἵτινες ἐξάγονται ἑκάστοτε ἐκ τῶν κτενίων λέγεται «*ἀπάλα*» ἐν Αἰτωλίᾳ, Ἀκαρ-

ἀποτελεῖ μίαν «*τουλούπαν*»[1]) ἐρίου ἑτοίμου πρὸς νῆσιν καὶ ἐναποτίθεται μετὰ τῶν ἄλλων ἐντὸς καλάθου ἢ κανίστρου μέχρι τῆς περαιτέρω ἐπεξεργασίας.

Παρ' ἀρχαίοις ἡ ξάνσις τῶν ἐρίων ἐγίνετο ἀναμφιβόλως διὰ τῶν χειρῶν πρῶτον καὶ διὰ τοῦ ξαντικοῦ «κτενὸς» ἔπειτα. Παρ' ὅλην δὲ τὴν σύγχυσιν, ἥτις ἐπικρατεῖ εἰς τὰ σχετικὰ χωρία τῶν συγγραφέων καὶ τῶν λεξικογράφων ὡς πρὸς τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενον τῆς ἐννοίας τοῦ «ξαίνειν»[2]), παραμένει ἐν τούτοις βέβαιον, ὅτι τοῦτο ἀνεφέρετο καὶ εἰς τὰ δύο μερικώτερα στάδια τῆς ξάνσεως τῶν ἐρίων ὡς ταῦτα ἐξακολουθοῦν νὰ γίνωνται ἐν τῇ πράξει καὶ σήμερον[3]).

Εἰς τοὺς παπύρους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς οὐδεμία γίνεται μνεία περὶ ξάνσεως ἐρίων. Τοῦτο βεβαίως εἶναι ἐντελῶς συμπτωματικὸν καὶ δὲν σημαίνει, ὅτι ὁ τρόπος τῆς ξάνσεως αὐτῶν ἦτο διάφορος εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον. Καὶ ἐκεῖ ἀσφαλῶς αἱ «*ἐργαζόμεναι τὰ ἔρια*» μετὰ τὴν πλύσιν ἔξαινον ταῦτα διὰ τῶν χειρῶν πρῶτον καὶ διὰ τῶν κτενίων ὕστερον.

Εἰς τὴν πρώτην ἐνέργειαν ἀναφέρεται πιθανῶς ἡ ὁρολογία ἑνὸς παπύρου ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Ζήνωνος, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ «διαιρέσεως» ἀκολουθούσης τὴν πλύσιν

νανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Παρ' ἀρχαίοις ἐλέγετο «*κάταγμα*». Βλ. Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 583: «*ὥσπερ τὰ κατάγματα κεῖται χωρὶς ἕκαστον*» (ὁ σχολιαστὴς ἐπεξηγεῖ: *κατάγματα· τὰ τῶν ἐρίων κατασπάσματα οὕτω ἐκάλουν*»). Πβλ. καὶ ἀνωτ. σελ. 154 ὑποσ. 6.

[1]) «*Τουλούπα*», («τ'λούπα» εἰς τὰ βόρ. ἰδιώματα καὶ «*στουλούπα*» ἐν Κυθήροις) εἶναι τὸ ἀρχ. «*τολύπη*». Βλ. *Blümner*, Technologie I², 123 ὑποσ. 2. *Φουρίκη*, Λεξικογρ. Ἀρχ. 6(1923), 414 ὑποσ. 3. *Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Β, 250 ὑποσ. 4.

[2]) Ἐκ τῶν λεξικογράφων οὐδὲν τὸ σαφὲς προκύπτει. (Πβλ. *Ἡσύχ.* ἐν λ. *ξαίνει*. *Σουΐδ.* ἐν λ. *ξαίνω*. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII, 29-30). Ὁ *Πλάτων* (Πολιτικ., 281a-282c) φαίνεται ἀποδίδων, οὐχὶ σαφῶς ὅμως, τὸ ξαίνειν εἰς τὴν διὰ τῶν χειρῶν κατεργασίαν. Ὁ *Ἀριστοφάνης* ἀντιθέτως μεταχειρίζεται ἐπὶ τῆς ἐννοίας ταύτης τὸ «*διαξαίνειν*» (Λυσιστρ., 577-578), ἔνθα ὁ σχολιαστὴς ἐπεξηγεῖ: «*διαξῆναι· τῶν γὰρ ἐρίων οἱ μαλλοὶ ἔχουσι τὰς κορυφὰς πεπιλημένας· καὶ ἐπὰν τιλθῶσι, διαλύεται ὁ μαλλός*»), χρησιμοποιεῖ δὲ τὸ «*ξαίνειν*» ἐπὶ τῆς διὰ τῶν κτενίων ξάνσεως. (Αὐτόθι, 579-586: «*εἶτα ξαίνειν εἰς καλαθίσκον . . . . . κἄτ' ἀπὸ τούτων πάντων τὸ κάταγμα λαβόντας δεῦρο ξυνάγειν καὶ ξυναθροίζειν εἰς ἕν, κἄπειτα ποῆσαι τολύπην μεγάλην*»). Ἡ σύγχυσις δὲ γίνεται μεγαλυτέρα, διότι ἦσαν ἐν χρήσει, κοινῶς ἢ διαλεκτικῶς, καὶ ἄλλα συνώνυμα ἀναφερόμενα εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μερικὴν ἐργασίαν τῆς ξάνσεως. Ὁπωσδήποτε ὅμως ἀμφότεραι ὑπήγοντο εἰς «*τὴν ξαντικὴν*», ἦσαν «*τῆς τοῦ ξαίνοντος τέχνης ἔργον*» (βλ. *Πλάτ.*, ἔνθ. ἀνωτ., 281a). Πβλ. *Blümner*, Technologie, I², 108-111 καὶ ἀνωτ. σελ. 152 ὑποσ. 3.

[3]) Εἰς τὴν διὰ τῶν χειρῶν ξάνσιν τῶν ἐρίων ἀναφέρεται ἀσφαλῶς ἐπινίκιον ἐπίγραμμα ἐπὶ μελανομόρφου κύλικος τοῦ 5ου αἰῶνος εὑρεθείσης εἰς τὸν Τάραντα: *Μελώσας ἡμὶ νικατήριον· ξαίνωσα τὰς κόρας ἐνίκα*». (Βλ. *P. Friedländer*, Epigrammata, Callifornia, 1948, nº 177 σελ. 165).

τῶν ἐρίων, δηλαδὴ περὶ τῆς διὰ τῶν χειρῶν διαλύσεως αὐτῶν[1]). «*Οἱ κάλαθοι*» ἐπίσης, οἵτινες ἀναφέρονται ὡς ἀπαραίτητον ἐργαλεῖον τῶν ἐριουργῶν[2]), ἐχρησιμοποιοῦντο πιθανῶς εἰς τὴν ἐναπόθεσιν τοῦ διὰ τῶν χειρῶν ξανθέντος ἐρίου.

Αἱ μακραὶ τρίχες τῶν διὰ τὴν κατασκευὴν στήμονος προοριζομένων ἐρίων, περὶ ὧν ὁμιλοῦν οἱ πάπυροι[3]), ἐκτενίζοντο ἀσφαλῶς δι' ἰδιαιτέρου εἴδους κτενίων μὲ ὀξεῖς καὶ χονδροὺς σιδηροῦς ὀδόντας, ὡς μαρτυρεῖται ὑπὸ *Νόννου* τοῦ Πανοπολί-

---

[1]) P. S. I. 599 (3ος αἰ. π. Χρ.), 7. Τὸ κείμενον τοῦ παπύρου ἔχει ὡς ἑξῆς: «*Ζήνωνι χαίρειν/ οἱ ὑφάνται. Ἥκαμεν/ ὧδε ὥστε ἐργάζεσθαι·/ ὅπως ἂν τὸ δίκαιον λάβω||μεν, δεῖ ἡμῖν δοθῆναι·/ τοῦ ταλάντου, ὥστε/ πλύναι καὶ διελεῖν/ (δρχ.) α· καὶ ὕφαντρον/ τοῦ ἑνὸς ὀθονίου χαλ(κοῦ) (δρχ.) γ·|| καὶ ταῦτα ἡμῖν οὐχ ἱκα/νόν· ἐπιβάλλει ἑκάστῳ/ ὀθονίῳ σώματα γ, γυ/νὴ μία καὶ ἐν ἡμέραις/ ἓξ ἐκτήμνησθαι·||εἰ μὴ σοι ταῦτα δοκεῖ,/ δίδου ἡμῖν ἑκάστῳ (ὀβολὸν)/ (ἡμιωβέλιον)· γυναικὶ (ἡμιωβέλιον)/ δοὺς ἡμῖν ὑπηρήτην/ ἱκανὸν εἰς τὰ ἐργαλέα·|| (δρχ.) ε (διώβολον). Ταῦτα ἡμῖν ὑπο/λογοῦσιν./ Εὐτύχει*». Οἱ ἐκδόται τοῦ παπύρου ὁμιλοῦν ἀορίστως περὶ «ἐνεργείας, ἥτις προηγεῖται τῆς ὑφάνσεως» καὶ ἀποφεύγουν νὰ ἀποφανθοῦν, ἂν πρόκειται περὶ ὑφάνσεως ἐρεῶν ἢ λινῶν. Πβλ. ἐπίσης *S. Calderini*, Aegyptus XXVI (1946), 38. Ἄλλοι, ὡς ὁ *Rostovtzeff* (A Large Estate, 116-117) καὶ ἡ *Cl. Préaux*, (Écon. royale d. Lag., 104-105) νομίζουν ὅτι πρόκειται περὶ ὑφάνσεως λινῶν, ἐπειδὴ «*ὀθόνιον*» σημαίνει, κατ' αὐτούς, πάντοτε «λινοῦν ὕφασμα» (πβλ. καὶ *Wilcken* ἐν U. P. Z. 61, 12, σχόλ.). Ἀποφεύγουν ὅμως νὰ καθορίσουν εἰς ποῖον στάδιον ἐπεξεργασίας τοῦ λίνου ἀναφέρονται οἱ ὅροι «*πλύναι* καὶ *διελεῖν*». Ἐπειδὴ τὸ ὕφος τοῦ κειμένου τῆς ἐπιστολῆς ἐνθυμίζει τὴν ἐν P. S. I. 341, ἀπευθυνθεῖσαν πρὸς τὸν Ζήνωνα ἐπίσης ἐκ μέρους ἀποίκων Ἑλλήνων «*τεχνιτῶν τῆς κατὰ τὴν ἐρέαν πᾶσαν*» (πβλ. ἀνωτ. σελ. 122 καὶ κατωτ. σελ. 175 ὑποσ. 6), ὑποθέτω ὅτι πρόκειται περὶ κατεργασίας ἐρίου καὶ ὅτι ἡ ἀμοιβὴ τῆς μιᾶς δραχμῆς ἐζητεῖτο διὰ τὴν «*πλύσιν*» καὶ τὴν «*ξάνσιν*» ἑκάστου ταλάντου ἐρίου (ἰδίως ὁ δεύτερος ὅρος «*διελεῖν*» ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην τοὺς ἄλλοθεν γνωστοὺς «*ἔριον ἕλκειν, τίλλειν, τείνειν, μηρύεσθαι*», ἀναφερομένους εἰς τὴν διὰ τῶν χειρῶν ξάνσιν τοῦ ἐρίου). Νομίζω, ἄλλως τε, ὅτι ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐποχῆς «*ὀθόνιον*» ἐσήμαινε «τεμάχιον ὑφάσματος» ἐξ οἱασδήποτε ὕλης καὶ ὄχι μόνον ἐκ λίνου. Τὸ «*ὀθόνιον*», π. χάριν, τοῦ παρόντος παπύρου ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν «*ἱστὸν*» (= ὕφασμα ἐφ' ἅπαξ ὑφανθὲν εἰς τὸν ὑφαντικὸν ἱστὸν) τοῦ P. Hib. 67 τῆς ἰδίας ἐποχῆς. Πβλ. καὶ *Rev. Laws*, 103, 1-2 ἔνθα τὰ «*βύσσινα καὶ στυππέϊνα καὶ ἐρικά*» ὑπάγονται εἰς τὴν «*ὀθονιηράν*» καὶ P. S. I. 418, 20 ἔνθα γίνεται λόγος περὶ «*ὀθονίου*», οἱουδήποτε δηλ. τεμαχίου ὑφάσματος καὶ ὄχι περὶ «*τεμαχίου λεπτοῦ λινοῦ ὑφάσματος*», ὡς ἑρμηνεύει ὁ *Schubart*, Ein Jahrtausend am Nil nº 23 κλπ. Ἀπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς μνημονεύονται εἰς τοὺς παπύρους καὶ «*ὀθόνια μαλλωτά*». Βλ. Studien, XX 245, 8, 14, 15, 17. Πβλ. Ἡσύχ. ἐν λ. *ὀθόναι*, *ὀθόνη* καὶ τὴν ἀνάλογον σημασιολογικὴν ἐξέλιξιν τῆς λ. «*χιτὼν*» παρ' ἀρχαίοις.

[2]) P. Ryl. Z. 3 (S. B. 7639), 10: «*ταῖς παιδίσκαις εἰς τὰ ἔρια κάλαθοι ιδ*». Ὁ παρ' ἀρχαίοις «*τάλαρος*» ἢ «*ταλαρίσκος*». (Βλ. *Blümner*, Technologie I², 130 ὑποσ. 6) δὲν χρησιμοποιεῖται πλέον πρὸς ἐναπόθεσιν ἐρίων. (Ὁ «*τάλαρος*» ἢ τὸ «*ταλάρι*» χρησιμοποιεῖται σήμερον πρὸς ἐναπόθεσιν τυροῦ κυρίως ἢ καὶ σταφυλῶν).

[3]) Βλ. P. Mich. Z. 16 (257 π. Χρ.), 1-2 : «... *τῶν κριῶν τῶν δύο, ὧν ἀπέλιπες εἰς στημνία τὰ κῴδια, αἰτεῖ* **Βία**./ *Γράψον οὖν ἡμῖν δοθῆναι· ἔφη γὰρ χρείαν ἔχειν ἐρίων στημνίων ...*»

του[1]). Ὅτι δὲ «*τὸ ἐργαλεῖον*»[2]) τοῦτο τῆς ἐριουργίας ἦτο καὶ τότε βεβαίως δίδυμον ἀποδεικνύεται ἐξ ἀδρομεροῦς αὐτοῦ περιγραφῆς, τὴν ὁποίαν παρέχει πάπυρος τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς: «*ζεῦγος κτενιστικόν, σιδηροῦν, τέλειον, κοινόν, ἴσακμον*»[3]). Ἡ μόνη δυσκολία ἔγκειται εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ εἴδους τοῦ κτενιστικοῦ τούτου ζεύγους: πρόκειται περὶ «χονδρῶν» ἢ «ψιλῶν» κτενίων; Ὁ χαρακτηρισμὸς «*ἴσακμον*» δύναται νὰ ἀναφέρεται εἰς ἀμφότερα τὰ εἴδη, εἶναι ὅμως ἀναγκαιότερος προκειμένου περὶ τῶν δευτέρων, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ ἐλαχίστη διαφορὰ τοῦ μεγέθους τῶν ὀδόντων καθιστᾷ δύσκολον, ἂν μὴ ἀδύνατον, τὴν ἐργασίαν τῆς ξάνσεως. Νομίζομεν διὰ τοῦτο, ὅτι πρόκειται περὶ ζεύγους κτενίων καταλλήλων πρὸς ξάνσιν τῶν διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς κρόκης προοριζομένων ἐρίων[4]).

Πάπυροι τῆς Ρωμαϊκῆς ἐπίσης ἐποχῆς ἀναφέρουν, ὅτι εἰς τὴν Αἴγυπτον ὑπῆρχον εἰδικοὶ ἐργάται ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ἐριουργίαν καὶ καλούμενοι «*ἐριοραβδι-*

---

[1]) Διονυσ. VI, 145-146: «*ἀμφὶ δὲ καρχαρόδοντα γένυν πεπόνητο σιδήρου | εἰροκόμῳ ξαίνουσα περὶ κτενὶ λήνεα κούρη*». (Βλ. *Ἡσύχ.: Καρχαρόδουν*· τραχεῖς, ὀξεῖς ὀδόντας ἔχον. *Καρχαρόδοντας*· ὁμοίως. *Σουΐδ.: καρχαρόδους*· τραχεῖς ὀδόντας ἔχων).

[2]) Εἰς τὰ «*ἐργαλεῖα*» τῶν ὑφαντῶν τοῦ P. S. I. 599 (βλ. ἀνωτ, σελ. 159 ὑποσ. 1) περιλαμβάνονται ἀσφαλῶς καὶ τὰ ξαντικὰ κτένια.

[3]) P. Oxy. 1033 (143 μ. Χρ.), 12-14. Ὁ πάπυρος περιέχει συμβόλαιον μισθώσεως τοῦ κτενιστικοῦ ζεύγους διὰ μίαν πενταετίαν συναφθέντος μεταξὺ τοῦ ἰδιοκτήτου, Ρωμαίου βετεράνου, καὶ τοῦ μισθωτοῦ, ἀπελευθέρου ἑνὸς Ἕλληνος ἀποίκου.

[4]) Ὀρθῶς ἡ *S. Calderini* (Aegyptus XXVI, 1946,23) ἀποφαίνεται, ὅτι πρόκειται περὶ ξαντικοῦ κτενιστικοῦ ζεύγους. (Δὲν γνωρίζω μόνον, διατὶ μετέβαλε τὸ γένος καὶ γράφει πάντοτε: «*ζεῦγος κτενιστικός, σιδηροῦς, τέλειος, ἴσακμος*». Βλ. καὶ σελ. 15. 41). Ἀντιθέτως οἱ ἐκδόται τοῦ παπύρου διστάζουν μεταξὺ ξαντικοῦ καὶ ὑφαντικοῦ κτενός, ἴσως δὲ καὶ κτενίων κομμωτοῦ (βλ. τὴν εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον)· ὁ *Preisigke* τὸ θεωρεῖ «ὡς ζεῦγος σιδηρῶν ὑφαντικῶν κτενίων» (Wörterb., ἐν λ. *κτενιστικός*), εἰς δὲ τὴν νέαν ἔκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ *Liddell-Scott* μεταφράζεται «κτένια διὰ τὴν περιποίησιν τῆς κόμης» (ἐν λ. *κτενιστικός*). Ἀντιθέτως οὐδεὶς δύναται νὰ ἐγγυηθῇ ὅτι οἱ ἐν B. G. U. 1300 (3ος/2ον αἰ. π. Χρ.) καὶ P. Aberdeen (ὑπὸ *F. Turner*), 186 (2ος αἰ. μ. Χρ.) ἀναφερόμενοι «*κτένες*» ἢ τὰ ἐν P. Oxy. 1740 (3ος/4ον αἰ. μ. Χρ.) ἀπαντῶντα «*κτένια*» εἶναι ὄντως «*ξαντικὰ*» κτένια, «λανάρια» δηλ., ὡς νομίζει ἡ *S. Calderini* (Αὐτόθι 16. 32). Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι πρόκειται περὶ κτενίων τῆς κόμης ἢ τοῦ ἱστοῦ, ἐφ' ὅσον οὐδαμοῦ μνημονεύονται ὡς «ζεύγη», εἰς μίαν δὲ περίπτωσιν ὁ ἀριθμός των εἶναι περιττὸς (P. Oxy. 1740,7 «*κτένια ε*»). Κατὰ μείζονα λόγον, οὐδεὶς δύναται νὰ συμφωνήσῃ μετὰ τῆς *Calderini* (ἔνθ. ἀν., 41-42) ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῆς ἐπαγγελματικῆς ἰδιότητος ὅλων τῶν εἰς τοὺς παπύρους τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων (B. G. U. 1021,5. P. S. I. 713,15. P. Tebt. 322,23. P. Oxy. 135, 12. P. Fouad, 84) ἀπαντώντων «*κτενιστῶν*». Τὰ κείμενα δὲν ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι πρόκειται πάντοτε περὶ «*ξαντῶν*» ἐρίου. Πιθανώτερον εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ «*κομμωτῶν*». (Βλ. *Preisigke*, Wörterb. καὶ *Liddell-Scott* ἐν λ.).

σταί»[1]). Ἐκ τοῦ ὀνόματος καταφαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ ἐργατῶν, οἵτινες ἦσαν εἰδικευμένοι εἰς τὴν διὰ «ράβδων» κατεργασίαν τοῦ ἐρίου. Ἐφ' ὅσον δὲ οὐδεμία τεχνικὴ ἐφεύρεσις ἐμεσολάβησεν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη ἠσκεῖτο καὶ κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν καὶ πρέπει νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὸν ἀσαφῆ ὑπαινιγμὸν τοῦ Ἀριστοφάνους περὶ «ραβδισμοῦ» τῶν ἐρίων πρὸς καθαρισμὸν αὐτῶν ἀπὸ «*τῶν τριβόλων*»[2]). Πέραν τούτου ὅμως οὐδὲν εἶναι γνωστὸν ἐκ τῶν παπύρων ἢ ἄλλοθεν περὶ τῆς ἐργασίας τῶν «*ἐριοραβδιστῶν*»[3]). Εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς μάλιστα παπύρους, ὁσάκις γίνεται μνεία κατεργασίας ἐρίων πρὸ τῆς ὑφάνσεως, αὕτη ἀσκεῖται πάντοτε ὑπὸ γυναικῶν[4]). Ἀπομένει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ «ραβδισμὸς» τῶν ἐρίων ἐγίνετο πρὸ τῆς διὰ τῶν χειρῶν ξάνσεως, ἥτις ὑπεβοηθεῖτο τοιουτοτρόπως προκειμένου περὶ ἐρίων περιεχόντων πολλὰς ξένας οὐσίας ἢ καὶ ἀπεφεύγετο ἐντελῶς προκειμένου περὶ ἐρίων σχετικῶς καθαρῶν, ἐκερδίζετο δ' οὕτω χρόνος, εἰς ἣν περίπτωσιν ἡ ποσότης τοῦ πρὸς ξάνσιν ἐρίου ἦτο μεγάλη[5]). Εἶναι ὅμως ἐπίσης πιθανόν, ὅτι ἐξαίνετο διὰ «ραβδισμοῦ» μόνον τὸ ἔριον τῶν αἰγῶν, ὡς τοῦτο γίνεται εἰσέτι παρ' ἡμῖν[6]), δεδομένου ὅτι αἱ τρίχες τῶν προβάτων δυσκόλως ἀποχωρίζονται ἀλλήλων καὶ ἔτι δυσκολώτερον ἀπαλλάσσονται τῶν ἐντὸς αὐτῶν «τριβόλων» ἄνευ ἐπεμβάσεως τῶν χειρῶν

---

[1]) Βλ. *Wessely*, Sitz.—Ber. d. Wien. Akad. d. Wissensch. 145 (1903) Abhandl. IV, 9.13. Studien IV σελ. 70 nos 410-415 (1ος αἰ. μ. Χρ.).

[2]) Λυσιστρ., 574-576: «*Πρῶτον μὲν ἐχρῆν, ὥσπερ πόκον ἐν βαλανείῳ, / ἐκπλύναντας τὴν οἰσπώτην ἐκ τῆς πόλεως ἐπὶ κλίνης / ἐκραβδίζειν τοὺς μοχθηροὺς καὶ τοὺς τριβόλους ἀπολέξαι*».

[3]) Εἶναι μᾶλλον βέβαιον, ὅτι οἱ εἰς παπύρους τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς μνημονευόμενοι «*ραβδισταί*» (βλ. P. Mich. Tebt. 123 *recto* VI, 19. XIV, 17. *verso* XI, 35. 127 II, 32, 42. B.G.U. 115 (=Chrest. I, 203), 19. P. Fouad 77. Studien I, 70, 410) οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν κατεργασίαν τοῦ ἐρίου, μολονότι ἡ *S. Calderini* τοὺς ταυτίζει ἀδιστάκτως πρὸς τοὺς «*ἐριοραβδιστὰς*» (ἔνθ. ἀν., 16. 42-44). Πρόκειται μᾶλλον περὶ ἐργατῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν διὰ «*ραβδισμοῦ*» ἀποκάρπισιν λίνου, σησάμου κλπ. (βλ. *Preisigke*, Wörterb. καὶ *Liddell-Scott* ἐν λ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 179 ὑποσ. 1 καὶ κατωτ. Μέρος Β' κεφ. 1ον § 2).

[4]) Βλ. κατωτ. §§ 5. 6.

[5]) Πβλ. *Blümner*, Technologie I', 108.

[6]) Μὲ τὴν βοήθειαν εἰδικοῦ ξυλίνου ὀργάνου φέροντος χορδὴν ἐν εἴδει τόξου (ἐξ οὗ καὶ «*δοξάρι*» λέγεται συνήθως) αἱ τρίχες τῶν αἰγῶν ἀποσπῶνται ἀλλήλων καὶ τινάσσονται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ αὐτοῦ (ἐξ οὗ καὶ ἡ ἐνέργεια λέγεται «*τίναγμα*» ἢ «*στίβαγμα*», ἐνιαχοῦ δὲ καὶ «*βέργισμα*», ὅθεν συλλέγονται διὰ νὰ ξανθοῦν μὲ τὰ «*χερολάναρα*». (Βλ. *Λουκοπούλου*. Πῶς ὑφαίνουν οἱ Αἰτωλοὶ 6-7). Ἡ ἰδία μέθοδος ἐφαρμόζεται καὶ διὰ τὴν ξάνσιν τοῦ βάμβακος (πβλ. *Λουκοπούλου*, Αὐτόθι, 7-9. *Φουρίκη*, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5, 1918, 225 ὑποσ. 5). χρονολογεῖται δὲ ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς τοὐλάχιστον (βλ. Διήγ. παιδιόφρ. τῶν τετραπ. ζῴων, 535. Carm. Gr. Med. Aevi, ἔκδ. *Wagner* σελ. 159).

τῆς ξαντρίας. Ὁπωσδήποτε καὶ ἂν εἶχε τὸ πρᾶγμα, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ διὰ «ραβδισμοῦ» ξάνσις, εἴτε περὶ ἐρίων τῶν προβάτων εἴτε περὶ αἰγείων τριχῶν ἐπρόκειτο, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν διὰ «τῶν κτενίων» ξάνσιν, ἥτις ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐντελῆ ἀπάλυνσιν τοῦ ἐρίου καὶ τὴν παρασκευὴν αὐτοῦ κατὰ «τολύπας» πρὸς νῆσιν.

4. Νῆσις

Ἡ νῆσις τοῦ ἐρίου ἀποτελεῖ τὸ δυσκολώτερον καὶ λεπτότερον στάδιον τῆς ταλασιουργίας καὶ ἀπαιτεῖ τεχνικήν τινα ἐξάσκησιν. Διὰ τοῦτο γίνεται παρ' ἡμῖν, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις, ὑπὸ τῶν ἐχουσῶν ἡλικίαν καὶ ἀκμαίας τὰς δυνάμεις γυναικῶν[1]). Διὰ τὸ «νέσιμο» τοῦ ἐξασμένου ἐρίου χρειάζονται «ἡ ἀλεκάτη» ἢ «ἡ ρόκκα»[2]) καὶ «τὸ ἀδράχτι»[3]). Ἡ πρώτη εἶναι τεμάχιον ξύλου ἢ καλάμου μήκους 0,50-0,80 μ. φέρον κατὰ τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ ἄκρον τεχνητὴν ἢ φυσικὴν «διχάλαν»[4]), ἐπὶ τῆς ὁποίας τίθεται «ἡ τουλούπα» καὶ στερεοῦται διὰ μικροῦ λεπτοῦ σχοινίου. Τὸ «ἀδράχτι» εἶναι ἐπίσης τεμάχιον κλαδίσκου μήκους 0,20-0,30 μ. κατεσκευασμένον εἰς σχῆμα λεπτῆς ράβδου παχυτέρας ἐλαφρῶς κατὰ τὸ μέσον. Ἐπὶ τοῦ ἄνω ἄκρου αὐτοῦ εἶναι ἐμπεπηγμένη λεπτὴ σιδηρᾶ ἀκὶς εἰς σχῆμα ἀγκίστρου, «τὸ *ἀγκίνι*» λεγόμενον κοινῶς[5]. Κατὰ δὲ τὸ κατώτερον αὐτοῦ ἄκρον προσαρμόζεται μικρὸς κῶνος ἢ τροχὸς ἐκ ξύλου ἢ ἀργίλλου, φέρων ὀπὴν εἰς τὸ μέσον, τὸ κοινῶς ὀνομαζόμενον «*σφοντύλι*»[6]).

---

[1]) Ἤδη ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου ἡ νῆσις καὶ ἡ ὕφανσις εἶναι τὰ στάδια τῆς ἐριουργίας, εἰς τὰ ὁποῖα ἠσχολοῦντο αἱ βασίλισσαι καὶ αἱ ἐλεύθεραι γυναῖκες (βλ. *Ὁμήρ.* Ζ, 490-491. δ, 130-134. φ, 351. Πβλ. *Γ. Γαρδίκα*, Ἀθηνᾶς 14, 1902, 470-472), ἐνῷ αἱ θεραπαινίδες ἐγνώριζον κυρίως «*εἴρια ξαίνειν καὶ δουλοσύνην ἀνέχεσθαι*» (η, 103. χ, 423. Πβλ. *Γαρδίκα*, ἔνθ. ἀν., 474. *Φουρίκη*, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5, 1918, 216 ὑποσ. 4). Καὶ παρ' ἡμῖν ἡ ξάνσις ἀνατίθεται συνήθως εἰς γραίας καὶ παιδίσκας, διότι οὔτε κόπον πολὺν ἀπαιτεῖ οὔτε ἰδιαιτέραν τεχνικὴν ἐξάσκησιν προϋποθέτει.

[2]) Τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τοῦ ἐργαλείου «*ἠλακάτη*» διεσώθη πολλαχοῦ τῆς χώρας ὑπὸ τὸν μεταγενέστερον τύπον «*ἀλεκάτη*» (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ., ἔνθα καὶ οἱ λοιποὶ διαλεκτικοὶ τύποι τοῦ ὀνόματος· πβλ. καὶ ἐν λ. *ἀλεκατέα*, *ἀλεκάτι*), ἐνῷ εἰς τὴν κοινὴν ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ ξενικῆς καταγωγῆς «*ρόκκα*» (ἰταλ. *rocca*. Βλ. *Δουκάγκ.* ἐν λ. Πβλ. *Φουρίκη*, ἔνθ. ἄν., 217 ὑποσ. 6. *Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Β', 250 ὑποσ. 5 κλπ).

[3]) Τὸ ὄνομα, κοινῆς χρήσεως, προέρχεται ἐκ τοῦ μεταγενεστέρου «*ἀτράκτιον*», ὑποκοριστικοῦ τοῦ ἀρχαίου «*ἄτρακτος*» (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ. *ἀδράχτι* καὶ *ἄδραχτος*).

[4]) Δι' ὃ καὶ «*φούρκα*» ὀνομάζεται συνεκδοχικῶς ἡ ἠλακάτη εἴς τινας τόπους (ἐν Μεγάροις π. χ., ἐν Πρεβέζῃ, ἐν Θάσῳ, ἐν Σέρραις).

[5]) Εἶναι τὸ μᾶλλον διαδεδομένον σήμερον ὄνομα τοῦ παρ' ἀρχαίοις λεγομένου «*ἀγκίστρου*». Ἀλλαχοῦ λέγεται *ἀγκινάρι*, *ἀγκιναρίστρα*, *ἄγκινας*, *ἀγκίδα*, *ἀγκίδι* (βλ. Ἱστορ. Λεξ. ἐν λ.)

[6]) Διαλεκτικῶς δὲ καὶ «*σποντύλιν*» (ἢ *σποντύλ'* ἐν Πόντῳ), *σφουντύλ'* (βόρ. ἰδιώμ.) καὶ *σφεν-*

Ἡ νήθουσα γυνὴ[1]) κρατεῖ τὴν «ἀλεκάτην» ἢ τὴν «ρόκκαν» διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἢ στηρίζει αὐτὴν συνηθέστερον ὑπὸ τὴν ἀριστερὰν μασχάλην. Ἔπειτα, διὰ τῶν δύο δακτύλων (ἀντίχειρος καὶ δείκτου) ἢ τῶν τριῶν (ἀντίχειρος, δείκτου καὶ μέσου) τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς σύρει ὀλίγον ἔριον ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τῆς «τουλούπας» καὶ τὸ «στρίβει» συγχρόνως διὰ νὰ σχηματισθῇ μικρὰ κλωστή, τὸ ἄκρον τῆς ὁποίας προσαρμόζει εἰς τὸ «ἀγκίνι τοῦ ἀδραχτιοῦ». Ἐξακολουθεῖ δὲ νὰ ἐκτελῇ διὰ τῶν δακτύλων τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τὴν αὐτὴν ἐργασίαν, ἐνῷ διὰ τοῦ μέσου καὶ τοῦ ἀντίχειρος τῆς δεξιᾶς δίδει περιστροφικὴν κίνησιν εἰς «τὸ ἀδράχτι», τὸ ὁποῖον διατηρεῖται εἰς κατακόρυφον θέσιν χάρις εἰς τὸ βάρος «τοῦ σφοντυλιοῦ». Δι' ἐπανειλημμένων περιστροφικῶν κινήσεων, τῶν ὁποίων ἡ ἔντασις καὶ ὁ ἀριθμὸς κανονίζεται ὑπὸ τῆς νηθούσης ἀναλόγως πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦ νήματος[2]), ἡ σχηματιζομένη κλωστὴ «στρίβεται» ὅσον χρειάζεται, ὅταν δὲ τὸ μῆκος αὐτῆς φθάσῃ τὸ μῆκος τῆς δεξιᾶς χειρὸς τεταμένης, ἀπαγκιστροῦται ἀπὸ τὸ «ἀδράχτι» καὶ περιτυλίσσεται περὶ αὐτὸ ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω. Ἔπειτα, τὸ πρὸς τὴν «τουλούπαν» ἄκρον αὐτῆς ἀγκιστροῦται ἐκ νέου εἰς τὸ «ἀδράχτι» καὶ ἡ ὅλη ἐνέργεια ἐπαναλαμβάνεται διὰ τὴν κατασκευὴν νέας κλωστῆς. Ὅταν δὲ τὸ βάρος τοῦ περὶ τὸ «ἀδράχτι» τυλιχθέντος νήματος γίνῃ τόσον, ὥστε νὰ καθιστᾷ δύσκολον τὴν περιστροφικὴν αὐτοῦ κίνησιν, χρησιμοποιεῖται νέον κενὸν «ἀδράχτι» ἢ καὶ τὸ αὐτό, ἀφοῦ ἀπαλλαγῇ τοῦ νήματος καθ' ὃν τρόπον θὰ ἐκθέσωμεν κατωτέρω[3]). Ἐὰν κατὰ τὴν

τύλι (ἐν Κρήτῃ, ἐν Κυκλάσι, ἐν Θρᾴκῃ καὶ ἀλλαχοῦ). Εἶναι ἡ σημερινὴ μορφὴ τοῦ μεταγενεστέρου «*σφονδύλιον*», ὑποκοριστικοῦ τοῦ παρ' ἀρχαίοις συνωνύμου «*σπόνδυλος*» ἢ «*σφόνδυλος*».

[1]) «*Ἡ νέστρα*» ἢ «*ἡ γνέστρα*» εἶναι τὸ ἐν χρήσει σήμερον συνώνυμον τοῦ παρ' ἀρχαίοις «*ἡ νηθίς*» ἢ «*ἡ ἔριθος*». Τὸ δηλοῦν τὴν ἐνέργειαν ρῆμα εἶναι παρ' ἡμῖν «*νέθω*» (βλ. Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ 2,343) ἢ «*γνέθω*», παρ' ἀρχαίοις δὲ «*νήθω*» (καὶ «*νέω*»). Συνώνυμον δ' αὐτοῦ τότε καὶ σήμερον τὸ «*κλώθω*».

[2]) Ἂν δηλαδὴ τὸ νῆμα πρόκειται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς «*στημόνι*», πρέπει ἡ κλωστὴ νὰ εἶναι καλῶς «*στριμμένη*» διὰ νὰ γίνῃ στερεωτέρα. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται δι' ἐντόνου καὶ ἐπανειλημμένης περιστροφῆς τοῦ «*ἀδραχτιοῦ*». Ἂν ὅμως τὰ νηθόμενα ἔρια προορίζωνται διὰ τὴν κατασκευὴν «*ὑφαδιοῦ*», τότε ἡ περιστροφικὴ κίνησις τοῦ «*ἀδραχτιοῦ*» εἶναι ὀλιγώτερον ἔντονος καὶ ὀλιγώτερον συχνὴ διὰ νὰ σχηματισθῇ κλωστὴ ἁπαλωτέρα τῆς τοῦ στήμονος. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν εἰς τὴν δεξιότητα τῆς «*νέστρας*» ἐναπόκειται νὰ κανονίσῃ, ἂν ἡ κλωστὴ πρέπῃ νὰ εἶναι περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον «*στριμμένη*» ἢ περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον «*ἁπαλή*», ἀναλόγως τοῦ εἴδους τοῦ ὑφάσματος, εἰς τὴν ὕφανσιν τοῦ ὁποίου πρόκειται νὰ χρησιμοποιηθῇ τὸ «*στημόνι*» ἢ τὸ «*ὑφάδι*».

[3]) Περιγραφὴν τοῦ τρόπου τῆς νήσεως δίδει καὶ ὁ *Π. Φουρίκης* διὰ τὰ Μέγαρα (Λεξικογρ. Ἀρχ. 5, 1918, 217-218), ὁ *Δ. Λουκόπουλος* διὰ τὴν Αἰτωλίαν (Πῶς ὑφαίνουν οἱ Αἰτωλοί, 10-12), ὁ *Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος* διὰ τὴν Κάρπαθον (Λαογρ. Σύμμεικτα Β', 250-254) καὶ ὁ *Ἀ. Βρόντης* διὰ τὴν Ρόδον (Ροδιακά, 14-21).

νῆσιν τῆς «τουλούπας» παρουσιάζωνται ξέναι πρὸς τὸ ἔριον οὐσίαι ἢ καὶ μικραὶ τρίχες μὴ καλῶς ἐξασμέναι, ἡ «νέστρα» ἀποσπᾷ ταύτας διὰ τῶν ὀνύχων, συνηθέστερον δὲ διὰ τῶν ὀδόντων, ἐπειδὴ ἔχει ἀπησχολημένας ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας[1]), καὶ τὰς ἀπορρίπτει. Ἐξακολουθεῖ δὲ «τὸ νέσιμο», καθημένη ἢ ὀρθία, μέχρις ὅτου οἱ δάκτυλοι τῆς δεξιᾶς αὐτῆς χειρός, οἵτινες καταβάλλουν καὶ τὴν μεγαλυτέραν προσπάθειαν, ἀρχίσουν νὰ κινοῦνται δυσκόλως ἕνεκα τοῦ καμάτου. Διὰ νὰ ἀποφύγῃ τοῦτο ἐπὶ τὸν μακρότερον δυνατὸν χρόνον, χρησιμοποιεῖ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀντὶ τῶν δακτύλων ὁλόκληρον τὴν παλάμην: στηρίζει δηλαδὴ τὸ «ἀδράχτι» ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ δεξιοῦ μηροῦ[2]) καὶ διὰ τῆς παλάμης δίδει εἰς αὐτὸ ἰσχυρὰν περιστροφικὴν κίνησιν, τῆς ὁποίας τὴν ἔντασιν κανονίζει καὶ κατ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἀναλόγως πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦ νήματος. Ἐφ' ὅσον δὲ νήθει ὀρθία ἢ καὶ βαδίζουσα, ὡς τοῦτο συμβαίνει συχνάκις εἰς τὰς γυναῖκας τῆς ὑπαί-

---

[1]) Παρομοίαν ἐνέργειαν ἀποσπάσεως «κροκύδων» (περὶ τοῦ ὀνόματος βλ. ἀνωτ. σελ. 156 ὑποσ. 3) διὰ τῶν ὀδόντων ὑπὸ τῆς νηθούσης δεικνύει εἰκὼν ἐπὶ ἐρυθρομόρφου ἀγγείου. (Βλ. *Blümner*, Technologie I², 132 εἰκ. 50). Κατὰ λάθος ὁ *Π. Φουρίκης* προσάγει πρὸς πίστωσιν τοῦ πράγματος παρ' ἀρχαίοις στίχον ἐπιγράμματος τῆς Παλ. Ἀνθολογίας (VI, 247, 5-6): «*καὶ τάλαρον σχοίνοις ὑφασμένον, ὅν ποτ' ὀδόντι | ἐπλήρου τολύπη πᾶσα καθαιρομένη*» (ἔνθ. ἀν. σελ. 218 ὑποσ. 6). Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ ποιητὴς μετεχειρίσθη τὸ «ὀδόντι» συνεκδοχικῶς ἀντὶ τοῦ «κτενίοις» καὶ ἐννοεῖ τὴν δι' αὐτῶν ξάνσιν τῶν ἐρίων. (Πβλ. καὶ *Blümner*, ἔνθ. ἀν., 129 ὑποσ. 2).

[2]) Πολλάκις ἡ «νέστρα», ὅταν νήθῃ καθημένη, περιβάλλει τὸν δεξιὸν μηρὸν διὰ στερεοῦ καὶ λείου ὑφάσματος πρὸς ἀποφυγὴν φθορᾶς τῶν ἐνδυμάτων. Ἀνάλογον ἴσως προορισμὸν εἶχε τὸ παρ' ἀρχαίοις «*ἐπίνητρον*» ἢ «*ὄνος*», ἐργαλεῖον τῆς νήσεως, τοῦ ὁποίου ἡ χρῆσις δὲν εἶναι γνωστή. Πρόκειται περὶ ξυλίνου ἢ πηλίνου ὀργάνου σχήματος ἡμικυλινδρικοῦ, τὸ ὁποῖον ἡ νήθουσα ἐφήρμοζεν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μηροῦ, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ σχήματος εὑρεθέντων «ἐπινήτρων» καὶ εἰκόνων ἐπὶ ἀγγείων (Πβλ. *Blümner*, ἔνθ. ἀν., 115-119). Οἱ λεξικογράφοι ὁρίζουν τοῦτο ὡς ὄργανον «*ἐφ' οὗ τὴν κρόκον νήθουσι*» (βλ. *Ἡσύχ.*, *Μ. Ἐτυμολ.* ἐν λ.). Εἶναι, ἐν τούτοις, δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ τις ἐνέργειαν νήσεως ἄνευ τῆς χρήσεως ἠλακάτης καὶ ἀτράκτου. Διὰ τοῦτο δικαίως ὁ *Σ. Ξανθουδίδης* ἀπορρίπτει τὴν ὑπ' ἄλλων ὑποστηριχθεῖσαν γνώμην, ὅτι πρόκειται περὶ ὀργάνου τῆς νήσεως (Athen. Mitteil. XXXV, 1910, 323-334). Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ὑποστηριχθεῖσα γνώμη, ὅτι τὸ ἐπίνητρον ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τῶν γυναικῶν διὰ τὴν τακτοποίησιν τοῦ ξανθέντος ἐρίου εἰς «τολύπην» πρὸ τῆς ἑκάστοτε τοποθετήσεως μιᾶς τολύπης ἐπὶ τῆς ἠλακάτης, ἐνέργειαν δι' ἣν αἱ γυναῖκες τῆς σημερινῆς Κρήτης χρησιμοποιοῦν ἐνίοτε εἶδος μικροῦ σκίμποδος τοποθετουμένου πρὸς τοῦτο ἐπὶ τῶν γονάτων, ὡς συνέβαινε περίπου καὶ κατὰ τὴν χρῆσιν τοῦ ἐπινήτρου, δὲν φαίνεται ἀληθοφανής. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὸ ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τῆς *Σ. Παπασπυρίδου* (ἐν Λεξ. Ἐλευθερουδάκη ἄρθρ. *ἐπίνητρον*) περὶ χρήσεως καὶ σήμερον «ἐπινήτρων» ἐν Κρήτῃ δὲν εἶναι ἱστορικῶς ὀρθόν. (Εἰς τὴν κυρίαν Σ. Παπασπυρίδου ὀφείλω τὴν γνῶσιν τοῦ ἄρθρου τοῦ Ξανθουδίδου, δι' ὃ καὶ τὴν εὐχαριστῶ ἐντεῦθεν).

θρου, πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐνεργείας ταύτης ἀνυψώνει ὀλίγον τὸν δεξιὸν πόδα μὲ ταυτόχρονον κάμψιν τοῦ γόνατος[1]).

Ἡ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐφαρμοζομένη μέθοδος νήσεως τῶν ἐρίων κατ' οὐδὲν σχεδὸν διέφερε τῆς σήμερον χρησιμοποιουμένης εἴτε ὡς πρὸς τὴν ὀνοματολογίαν, εἴτε ὡς πρὸς τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν[2]). Καὶ τότε ἡ «*νηθὶς*» ἢ ἡ «*ἔριθος*», καθημένη ἢ ὀρθία, προσήρμοζε στερεῶς ἐπὶ τῆς «*ἠλακάτης*» τὴν «*τολύπην*», ἐξ ἧς ἔσυρεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἔριον διὰ τῶν δακτύλων τῆς ἀριστερᾶς χειρός, προσέδενε τὸ ἄκρον τῆς κλωστῆς[3]) εἰς τὸ «*ἄγκιστρον*» τοῦ «*ἀτράκτου*» καὶ

---

[1]) Πόσον παλαιὸς εἶναι ὁ τρόπος οὗτος τῆς νήσεως δεικνύει παραστατικὴ μικρογραφία τῶν ἔργων τῆς ὑφαντουργίας ἐξ Αἰγυπτιακοῦ τάφου τῆς XIης δυναστείας (2160-2000 π. Χρ.). Γυναῖκες νήθουσαι λίνον κάμνουν τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς κίνησιν. Βλ. *Mogensen*, Collect. Égypt. Ny Carlsberg II planche LXVI. (Πβλ. I nº 516A σελ. 68).

[2]) Θεωρῶ περιττὸν νὰ ἐκταθῶ πρὸς πίστωσιν τοῦ πράγματος εἰς λεπτομερῆ περιγραφὴν τῆς νήσεως παρ' ἀρχαίοις μεθ' ὅλων τῶν εἰς τοὺς συγγραφεῖς καὶ τοὺς λεξικογράφους παραπομπῶν. Ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω τὸν βουλόμενον νὰ βεβαιωθῇ περὶ τούτου εἰς τὴν λαμπρὰν περιγραφὴν τοῦ *Blümner*, πιστουμένην διὰ τῶν σχετικῶν μαρτυριῶν τῆς Ἑλληνορωμαϊκῆς Γραμματείας καὶ παραστατικῶς διασαφουμένην δι' εἰκόνων ἐξ Ἑλληνικῶν ἀγγείων (Technologie, I², 120-134. Πβλ. καὶ ἀνωτ. σελ. 152 ὑποσ. 3). Ἡ παρατηρουμένη διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς σημερινῆς ἐποχῆς ἀναφέρεται εἰς τὴν κατὰ τὴν πρώτην χρῆσιν τοῦ «*ἐπινήτρου*» (βλ ἀνωτ. σελ. 164 ὑποσ. 2), ἀγνώστου σήμερον. (Εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον ἐγίνετο, φαίνεται, ἐπίσης χρῆσις ἐπινήτρου. Πρβλ. *Breccia*, Monum. de l'Égypte Gréco-rom., planche LXXV, 1). Ἄγνωστος ὡσαύτως εἶναι σήμερον καὶ ἡ χρῆσις ἄλλου ἐργαλείου ἀντικαθιστῶντος κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἢ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν (κατὰ τὴν νῆσιν τῆς καννάβεως μᾶλλον) τὴν ἠλακάτην καὶ ὀνομαζομένου «*γέρων*», διὰ τὸ σχῆμα (βλ. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII, 73: «*τὸ δὲ ἐργαλεῖον καθ' οὗ ἕκλωθον ἐξαρτῶντες τὰ στυππεῖα, γέρων ἐκαλεῖτο· ἦν δὲ ξύλου πεποιημένον κιόνιον, σχῆμα Ἑρμοῦ τετραγώνου ἔχον, ᾧ γέροντος ἐπῆν πρόσωπον, ἀφ' οὗ καὶ τὸ ὄνομα*». Πβλ. *Blümner* ἔνθ. ἀν. 133-194). Τὸ ὄνομα, ἐν τούτοις, διεσώθη εἰς τὴν οἰκιακὴν βιοτεχνίαν τῆς μεταξουργίας ἐν Καρπάθῳ, ἔνθα ὀνομάζεται «*γέρως*» μικρὸν τεμάχιον ξύλου στρογγύλου (κιονίσκου) κινουμένου ἐπὶ κατακορύφου ἄξονος καὶ ἀποτελοῦντος τμῆμα τῆς «μαγγάνης», δι' ἧς ἐξάγεται καὶ ἀνελίσσεται τὸ νῆμα τῆς μετάξης ἐκ τῶν βομβυκίων. Βλ. *Μιχαηλίδου-Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Β', 246 (εἰκ. ἐν σελ. 245).

[3]) «*Κλωστὴ*» λέγεται κοινῶς (καὶ *κλωστάρι* ἐνιαχοῦ, ὡς ἐν Μυκόνῳ, Νάξῳ, Πόντῳ) τὸ μεταξὺ τῆς «τουλούπας» καὶ τοῦ «ἀδραχτιοῦ» σχηματιζόμενον καὶ περὶ τοῦτο ἑκάστοτε τυλισσόμενον τμῆμα νήματος, «*τὸ κλῶσμα*» παρ' ἀρχαίοις, ἀλλὰ καὶ οἱονδήποτε τεμάχιον νήματος, «*δμίτος*» τῶν ἀρχαίων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο λέγεται ἐπίσης παρ' ἡμῖν πολλαχοῦ, ὡς καὶ τὸ ὑποκορ. «*τὸ μιτάρι*», σημαῖνον ὄργανον τοῦ ὑφαντικοῦ ἱστοῦ δι' οὗ διέρχονται οἱ μίτοι τοῦ στήμονος. Κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν χρησιμοποιεῖται συνήθως καὶ ὁ ὅρος «*ἡ ἁρπεδών, ἁρπεδόνη*» (βλ. *Preisigke*, Wörterb. καὶ *Liddell-Scott*, ἐν λ.), σημαίνων κυρίως τοὺς μίτους τοῦ στήμονος, σημασίαν ἣν διετήρησε ἐλαφρῶς παρηλλαγμένην πολλαχοῦ καὶ σήμερον (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ. *ἁρπεδόνα, ἁρπεδόνη, ἁρπεδόνι*).

«*περιέστρεφε*» τοῦτον εὐχερῶς, χάρις εἰς τὸ βάρος τοῦ εἰς τὸ κάτω αὐτοῦ ἄκρον προσηρμοσμένου «*σφονδύλου*», διὰ τῶν δακτύλων τῆς δεξιᾶς χειρός, μέχρις ὅτου τὸ ἔριον μετεβάλλετο εἰς «*νῆμα*»[1]).

Καὶ εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἡ νῆσις τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων καὶ τῶν αἰγῶν ἐγίνετο ἀσφαλῶς κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ἡ δὲ μέχρι τοῦδε ἔλλειψις οἱασδήποτε μνείας εἰς τοὺς παπύρους τῆς ἐποχῆς περὶ τῶν ἐργαλείων, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποίουν καὶ τότε «*αἱ ἔριθοι*»[2]) κατὰ τὴν νῆσιν, εἶναι καθαρῶς συμπτωματική. Ἀπόδειξις ὅτι εἰς τοὺς τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἀναφέρονται καὶ πάλιν τὰ κατὰ τὴν νῆσιν χρησιμοποιούμενα «*ἀλακάτια*»[3]) καὶ «*ἀτράκτια*»[4]).

Ἀλλὰ καὶ αἱ ὀλίγαι σποραδικαὶ πληροφορίαι τῶν Πτολεμαϊκῶν παπύρων ἀρκοῦν νὰ ἀποδείξουν ὅτι αἱ «ἔριθοι» τῆς Ἑλληνιστικῆς Αἰγύπτου, Ἑλληνίδες ἄποικοι κατὰ τὸ πλεῖστον[5]), διεκρίνοντο διὰ τὴν περὶ τὴν νῆσιν δεξιότητά των καὶ ἐπετύγχανον καὶ στήμονα καλῶς στριμμένον καὶ λεπτὸν[6]) καὶ κρόκην μαλακήν[7]), ὥστε τὰ ἐξ αὐτῶν κατασκευαζόμενα ὑφάσματα εἶχον ἀμφοτέρας τὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ καλὸν μάλλινον ὕφασμα, δηλαδὴ στερεότητα καὶ μαλα-

---

[1]) *Νῆμα* ὠνόμαζον γενικῶς οἱ ἀρχαῖοι ὅ,τι καὶ ἡμεῖς κοινῶς «*νῆμα*», πολλαχοῦ δὲ «*νέμα*» καὶ «*γνέμα*» (παρὰ τὸ «*νέθω*» καὶ «*γνέθω*». Βλ. *Π. Φουρίκην* ἐν Λεξικογρ. Ἀρχ., 5, 1918, 217 ὑποσ. 5 καὶ ἀνωτ. σελ. 163 ὑποσ. 1), δηλαδὴ τὸ προϊὸν τῆς νήσεως οἱασδήποτε κλωστικῆς οὐσίας.

[2]) Ἀπὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἐπεκράτησε γενικῶς ἐκ τῆς ἀττικῆς (βλ. *Δημοσθ.* πρὸς Εὔβουλ. 45) ὁ ὅρος «*ἔριθος*» ἐκτοπίσας τὸν συνώνυμον «*νηθίς*». Βλ. P. Hib. 121 (221 π. Χ.) 34: «*ἐρίθοις ἐρίων*». P. Tebt. 1 σελ. 3, 10 (= *Powell*, Collectanea Alexandrina nº 7 σελ. 185): «*θαμιναὶ θέρεος ἔριθοι*» (ἐνν. αἱ μέλισσαι). *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 80 (καὶ Σχόλ.). *Εὐσταθ.* Εἰς Ὁμήρου Ἰλ. Σ, 550 σελ. 1162,20. *Σουΐδ.*: *ἔριθοι*· ἐριουργοὶ χεῖρες. Πβλ. *Ἡσύχ.* ἐν λ. *ἔριθοι*.

[3]) Βλ. P. Oxy. 1740 (3ος αἰ. μ. Χρ.), 8. Καὶ ἡ ἐν S. B. 1974, 1 (3ος αἰ. μ. Χρ.) βραχυγραφία «*ἀλακ*». πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἀναγνωσθῇ «*ἀλακ(ατίων)*» *(λόγος ἀλακ(ατίων) ἀγορασθέντων ὑπὸ Ἀπίωνος . . .)*, ὡς ὑποθέτει ἡ *S. Calderini* (Aegyptus XXVI, 1946, 23) καὶ ὄχι «*ἀλάκ(ατα)*» ὡς ἀναγινώσκει ὁ *Preisigke* (βλ. Wörterb. ἐν λ.).

[4]) Βλ. P. Oxy. 1740, 2: «*ἀτράκτεια*».

[5]) Βλ. κατωτ. σελ. 172 ὑποσ. 2. 176.

[6]) Βλ. P. Petr. 11, 32 (I) 22 (μεταξὺ τῶν εἰδῶν, τὰ ὁποῖα κλέπται ἀφῄρεσαν ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ ἐριουργοῦ Πετοσίριος, περιελαμβάνοντο καὶ «*στήμονος λεπτ[οῦ] στατῆρες ιβ L*» (= $12^1/_2$). P. Mich. Z. 16 (ἡ Βία, προϊσταμένη τῶν γυναικῶν ἐριουργῶν τοῦ ἐν Μέμφει ὑφαντουργείου τοῦ Ἀπολλωνίου, παραπονεῖται ὅτι τὸ ἔργον καθυστερεῖ, διότι δὲν ὑπάρχουν ἔρια κατάλληλα πρὸς νῆσιν στήμονος. Πβλ. ἀνωτ σελ. 159 ὑποσ. 3).

[7]) Ὁ διάφορος τρόπος νήσεως μεταξὺ στήμονος καὶ κρόκης ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν καὶ κατὰ τὴν ἀμοιβὴν τῆς νηθούσης. Βλ. P. Tebt. 117 (99 π. Χρ.), 53: «*μισ(θοῦ) στήμονος*». 67: «*μισθοῦ κρόκης*».

κότητα[1]). Ὁ ἔπαινος τὸν ὁποῖον ἀπονέμει εἰς αὐτὰς διὰ τοῦτο ὁ Θεόκριτος δὲν ἦτο ὑπερβολικός[2]).

5. Παρασκευὴ τοῦ νήματος πρὸς ὕφανσιν

Εἰς τὴν οἰκιακὴν βιοτεχνίαν τῆς ἐριουργίας τῆς σήμερον «τὸ νεσμένο μαλλὶ» διατίθεται ἀπὸ «τὸ ἀδράχτι» ἀναλόγως πρὸς τὸν προορισμόν του. Οὕτω, τὸ πρὸς κατασκευὴν στήμονος παρασκευασθὲν ἔριον ἐκτυλίσσεται ἀπὸ τὸ «ἀδράχτι» καὶ περιτυλίσσεται περὶ μικρὸν τεμάχιον ξύλου ἢ ἄλλου οἱουδήποτε στερεοῦ σώματος κατὰ κυκλικὸν τρόπον, ὥστε τὸ ὅλον νὰ ἀποτελέσῃ σφαῖραν ἐλλειψοειδῆ νήματος, τὸ «*κουβάρι*»[3]). Ἐὰν δὲ τὸ «στημόνι» προορίζεται διὰ τὴν ὕφανσιν ἐνδυμάτων ἢ ἄλλων ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ εἶναι ἰδιαιτέρως στερεά, τότε ἡ «νέστρα» λαμβάνει δύο «κουβάρια», ἑνώνει τὴν μίαν κλωστὴν μὲ τὴν ἄλλην καὶ τὰς «στρίβει» ἐκ νέου μὲ τὸν «*ἄδραχτον*» ἢ τὸν «*κλώστην*»[4]) καὶ κατασκευάζει οὕτω νέαν κλωστήν, διπλῆν, περισσότερον στριμμένην καὶ κατὰ πολὺ στερεωτέραν, τὴν ὁποίαν

---

[1]) Βλ. P. S. I. 364, 5. B. G. U. 1564, 10. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 136 ὑποσ. 5.

[2]) Εἰδύλλ. XV, 80: «*Πότνι' Ἀθαναία, ποῖαι σφ' ἐπόνασαν ἔριθοι*».

[3]) Ἡ λέξις εἶναι κοινῆς χρήσεως σήμερον, ἀπαντᾷ δὲ τὸ πρῶτον παρὰ *Κωνσταντίνῳ Πορφυρογεννήτῳ* (Ἐκθ. Βασιλ. Τάξ., 677.9). Παρ' ἀρχαίοις τὸ συνώνυμον εἶναι «*ἀγαθίς*», ἢ «*κλωστήρ*». (Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 130 ὑποσ. 2 καὶ τὴν ἑπομ. ὑποσ.). Περὶ τῆς ἐτυμολογικῆς ἑρμηνείας τοῦ ὀνόματος «*κουβάρι*» ὑπεστηρίχθησαν πολλαὶ γνῶμαι (βλ. *Κοραῆ*, Ἄτακτα 4,246. *Σοφοκλέους* Λεξ. ἐν λ. *κουβαρίς*. *Κουκουλέ*, Ἀθηνᾶς 30, 1927, Λεξικογρ. Ἀρχ., 33-34). Παρὰ Βυζαντινοῖς ἐλέγετο «*κουμβάριον*» εἶδος μικροῦ πλοίου (βλ. *Κουκουλέ*, Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης τὰ Λαογραφικὰ I, 308). Τὸ αὐτὸ εἶδος πλοίου εἰς παπύρους τοῦ 3ου αἰ. π.Χρ. φέρει τὸ ὄνομα «*κυβαία*» ἢ «*κυβάδιον*». Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐνισχύει τὴν γνώμην, ὅτι ὑπῆρξε παραλλήλως καὶ ὁ ἀμάρτυρος τύπος «*κυβάριον*», ὅθεν τὸ Βυζαντινὸν «κουβάριον» καὶ τὸ ἡμέτερον «κουβάρι», εἴτε διὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ σχήματος πρὸς τὸ εἶδος τοῦ πλοιαρίου τοῦ ὀνομαζομένου **κυβάριον* (παράλληλον ἢ προγενέστερον τοῦ **κυμβάριον*)κουμβάριον), εἴτε ἐκ τοῦ σχήματος τῶν μικρῶν τεμαχίων ξύλου, περὶ τὰ ὁποῖα ἐτυλίσσετο τὸ νῆμα. Εἶναι πιθανόν, ὅτι ὑπῆρχον τοιαῦτα ἀνέκαθεν ἕτοιμα πρὸς χρῆσιν τῶν νηθουσῶν, ὡς δεικνύουν εὑρήματα ἐξ Αἰγύπτου (πβλ. *Wilkinson*, Manners and Customs II, 176 εἰκ. 392. *Braulik*, Altägypt. Gewebe, 65 εἰκ. 96 a. *Johl*, Webst. d. Gr. u. Röm., 36.

[4]) Ὁ «*ἄδραχτος*» καὶ «*ἀδραχτᾶς*» (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ.) εἶναι ἢ ξύλινον «ἀδράχτι», σημαντικῶς παχύτερον καὶ βαρύτερον τοῦ χρησιμοποιουμένου κατὰ τὴν νῆσιν, ἐφωδιασμένον δὲ καὶ μὲ βαρύτερον «σφοντύλι» ἢ καὶ σιδηροῦν ἐξ ὁλοκλήρου. Τῆς ἰδίας κατασκευῆς εἶναι καὶ ὁ πολλαχοῦ χρησιμοποιούμενος «*κλώστης*» (ἐνιαχοῦ καὶ *κλώστρης*, *κλούστης*, *κλωστήρι* καὶ *κλωστέρι*) ὁ παρ' ἀρχαίοις «*κλωστὴρ*» σημαίνων καὶ τὸν βαρύτερον «*ἄτρακτον*», ἀλλὰ καὶ τὸ δι' αὐτοῦ λαμβανόμενον στριμμένον νῆμα, εἴτε περὶ τὸν κλωστῆρα εὑρισκόμενον, εἴτε ἐσχηματισμένον εἰς σφαῖραν, τὸ «κουβάρι» δηλ. νήματος «διπλοστριμμένου» (βλ. *Blümner*, ἔνθ. ἀνωτ. I², 130. Εἰκ. ἐν σελ. 125).

περιτυλίσσει καὶ πάλιν εἰς «κουβάρι». Ἀφοῦ δὲ ἐμβαπτίσῃ ἐπ᾽ ὀλίγον τὰ «κουβάρια» ἐντὸς θερμοῦ ὕδατος πρὸς ἀποφυγὴν μελλοντικῆς βραχύνσεως τοῦ νήματος καὶ ἀπόκτησιν λειότητος καὶ στερεότητος, ἐκτυλίσσει ἐκεῖθεν τὸ νῆμα καὶ τὸ «*ἰδιάζει*»[1]), τακτοποιεῖ δηλαδὴ τὸν στήμονα οὕτως, ὥστε αἱ ἡμίσειαι κλωσταὶ αὐτοῦ νὰ εὑρίσκωνται κατὰ τὴν ὕφανσιν ἄνωθεν τῶν ἄλλων ἡμίσεων καὶ νὰ διέρχεται ἐλευθέρως διὰ τοῦ κενοῦ ἡ κερκίς.

Ἄλλως διατίθεται ἀπὸ τὸ «ἀδράχτι» τὸ νῆμα, τὸ ὁποῖον παρεσκευάσθη διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς «ὑφάδι». Πρὸς τακτοποίησιν αὐτοῦ μεταχειρίζονται πρῶτον τὸ «*τυλιγάδι*» ἢ τὸν «*ἀγκάλιστρον*»[2]) καὶ τὸ «*τυλιγαδιάζουν*» ἢ τὸ «*ἀνακυκλίζουν*»[3]), τὸ ἀνατυλίσσουν δηλαδὴ εἰς δέσμας κυκλικοῦ σχήματος, τὰ «*κυκλιὰ*» ἢ «*τσυκλιά*»[4]). Ἀφοῦ δὲ πλύνουν προηγουμένως τὰ «κυκλιά», δι᾽ ὃν λόγον καὶ τὰ «κουβάρια», τοποθετοῦν ἕκαστον τούτων ἐπὶ τῆς «*ἀνέμης*»[5]) καὶ μὲ τὴν βοήθειαν εἰδικοῦ ἐργα-

---

[1]) «*Ἰδιάζω*» καὶ «*διάζω*» ἢ «*ἰδιάζομαι*» καὶ «*διάζομαι*» παρ᾽ ἡμῖν (βλ. *Ν. Χατζηζωγίδη*, Ἀθηνᾶς Χ, 1898, 548. *Π. Βλαστοῦ*, Συνών. καὶ Συγγεν., 316. *Π. Φουρίκη*, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5, 1918, 222 ὑποσ. 4 κλπ.) εἶναι τὸ παρ᾽ ἀρχαίοις «*διάζομαι*» (βλ. Πολυδ. Ὀνομαστ VII, 32. *Blümner*, Technologie I², 143/144). Τεχνικῶς τὸ «*ἴδιασμα*» ἢ «*διάσμα*» γίνεται κατὰ διαφόρους τρόπους, τῶν ὁποίων ἡ περιγραφὴ θὰ κατελάμβανε πολὺν χῶρον καὶ θὰ ὡδήγει ἔξω τοῦ θέματος, ἐφ᾽ ὅσον τὸ «ἴδιασμα» ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν ὑφαντικὴν καὶ ὄχι εἰς τὴν καθ᾽ αὐτὸ ταλασιουργίαν. Τὸ οὐσιῶδες, ἄλλως τε, σημεῖον τῆς ἐνεργείας ταύτης εἶναι ὅτι ἐπιτυγχάνεται «*ἡ σταύρωσις*» τοῦ στήμονος, ἡ διάθεσις δηλαδὴ αὐτοῦ εἰς δύο ἴσα τμήματα διατηρούμενα κατὰ τὴν ὕφανσιν εἰς θέσιν ἐπάλληλον διὰ δύο καλάμων, οἵτινες διαπερῶνται εἰς τὸ διάμεσον.

[2]) Πρόκειται περὶ μιᾶς ράβδου μήκους 0,80 - 1 μ. διχαλωτῆς κατὰ τὸ ἓν ἄκρον καὶ φερούσης κατὰ τὸ ἕτερον τεμάχιον ξύλου ἢ σιδήρου ἐμπεπηγμένον καθέτως ἐν εἴδει κεραίας. Περὶ τὴν διχάλαν καὶ τὴν κεραίαν τυλίσσεται τὸ νῆμα τοῦ «ἀδραχτιοῦ». Βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ. *ἀγκαλιστήρι, ἀγκάλιστρος*.

[3]) Ὁ πρῶτος ὅρος εἶναι ὁ συνήθης, ὡς καὶ τὸ «*τυλιγάδι*», ἐξ οὗ παράγεται, εἶναι συνηθέστερον τοῦ συνωνύμου «*ἀγκάλιστρος*» ἢ «*γλυτήρι*» (ἀρχαῖον «*ἑκλυτήριον*») ὡς λέγεται ἐνιαχοῦ (ἐν Θρᾴκῃ π.χ.) ἢ «*ἀντίλυτρος*» ὡς λέγεται ἐν Καρπάθῳ (βλ. *Μιχαηλίδου - Νουάρου*, Λαογρ. Σύμμεικτα Β΄, 251 ὑποσ. 2). Τὸ «*ἀνακυκλίζω*» (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ.) εἶναι ἤδη μεταγενέστερον. Βλ. *Liddell - Scott* ἐν λ. *ἀνακυκλισμός*.

[4]) Ἐκ τοῦ μεταγενεστέρου «*κυκλίον*», διὰ τὸ σχῆμα. Ἐκτὸς τῶν τύπων «κυκλὶ» (Κάρπαθος, Κρήτη, Κῶς, Χίος κ. ἀλλαχοῦ) καὶ «*τσυκλὶ*» (Β. Εὔβοια, Αἰτωλία, Μάνη, Σῦρος κ. ἀλλαχοῦ), λέγεται καὶ «*κουκλὶ*» (Κάρπαθος κ. ἀλλαχοῦ), καὶ «*τσουκλὶ*» (Κύμη, Λακωνία, Κόρινθος. Κ. Ἰταλία κ. ἀλλαχοῦ). Πβλ. *Π. Φουρίκη*, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1918), 219 ὑποσ. 6. *Μιχαηλίδη-Νουάρου*, ἔνθ. ἀν., 251 ὑποσ. 3.

[5]) Ἐργαλεῖον κωνικὸν κατεσκευασμένον συνήθως ἐκ τεμαχίων καλάμου καὶ περιστρεφόμενον περὶ κάθετον ἄξονα, τὸν «*ἀνεμόστυλον*» ἢ «*ἀνεμοστάτην*», (βλ. Ἱστορ. Λεξ. Ν. Ἑλλην. ἐν λ. *ἀνέμη* καὶ *ἀνεμόκορμος*, ἔνθα καὶ τὰ ἐν χρήσει συνώνυμα).

λείου, τὸ ὁποῖον λέγεται «*ροδάνι*» ἢ «*μαγγάνι*»[1]), τὸ περιτυλίσσουν πέριξ μικροῦ καὶ λεπτοῦ τεμαχίου καλάμου, τοῦ «*μασουριοῦ*»[2]). Τὸ πλῆρες νήματος «*μασούρι*» τοποθετεῖται ἐντὸς τῆς «*σαΐττας*» ἢ «*κερκίδας*»[3]), ἥτις φέρει κατὰ τὸ μέσον λεπτὸν σιδηροῦν ἄξονα, περὶ τὸν ὁποῖον περιστρέφεται ἐλευθέρως τὸ «μασούρι» καὶ ἐπιτρέπει οὕτω νὰ ἐκτυλίσσεται τὸ νῆμα κατὰ τὴν ὕφανσιν.

Ἂν καὶ δὲν γνωρίζομεν σαφῶς τὰ ἐργαλεῖα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνίδες διὰ τὴν ἐκ τοῦ «ἀτράκτου» διάθεσιν τοῦ «στήμονος» καὶ τῆς «κρόκης» εἴμεθα, ἐν τούτοις, βέβαιοι ὅτι καὶ ἐκεῖναι τὸ μὲν νῆμα τοῦ στήμονος συνεσκεύαζον εἰς «*ἀγαθίδας*» ἢ «*κλωστῆρας*»[4]) καὶ ἔπειτα «*ἐδιάζοντο*»[5]), τὴν δὲ κρόκην «*ἐπηνίζοντο*», δηλαδὴ περιετύλισσον εἰς τὰ «*πηνία*», τὰ ὁποῖα ἐτοποθέτουν εἰς τὴν «*κερκίδα*»[6]).

Ἐκ τῶν παπύρων πληροφορούμεθα, ὅτι τὸ νῆμα τῶν «εἰργασμένων ἐρίων» διετίθετο εἰς «*κύκλους*» καὶ «*δεσμία*»[7]). Ὁ πρῶτος ὅρος ἀνταποκρίνεται ἀσφαλῶς

---

[1]) Ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς τροχοῦ κινουμένου διὰ τῆς χειρός, ὅστις θέτει εἰς περιστροφικὴν κίνησιν μὲ τὴν βοήθειαν χορδῆς λεπτὸν σιδηροῦν ἄξονα, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχουν διαπερασθῆ 3-4 «μασούρια». Τὴν περιστροφικὴν κίνησιν τοῦ ἄξονος παρακολουθεῖ καὶ ἡ «ἀνέμη» μὲ τὴν βοήθειαν τῆς κλωστῆς, ἡ ὁποία ἐκτυλίσσεται ἀπὸ τὸ περὶ αὐτὴν «τσυκλὶ» καὶ τυλίσσεται εἰς τὰ «μασούρια». Ὁ ὅρος «*τὸ ροδάνι*», καὶ «*ἡ ροδάνη*», χρησιμοποιούμενος πολλαχοῦ (ἐν Ἠπείρῳ π.χ., Θεσσαλίᾳ, Θρᾴκῃ, Μακεδονίᾳ, Κ. Ἰταλίᾳ κ. ἀλλαχοῦ) εἶναι, κατὰ *Κοραῆν* (Ἐν Ἀρριαν. Ἐπικτ. Διατριβαί, 303), ὑποκ. τοῦ ἀρχαίου «*ροδάνη*» (βλ. *Blümner*, ἔνθ. ἀν., 142 ὑποσ. 5) σημαίνοντος τὴν «κρόκην». Ἐντεῦθεν ὠνομάσθη «ροδάνη» καὶ τὸ ἐργαλεῖον δι' οὗ «*ἐροδάνιζον*» τὴν κρόκην, ἐτακτοποίουν δηλαδὴ αὐτὴν πρὸς ὕφανσιν. (Ἡ γνώμη τοῦ *Kretschmer*, Der heut. lesbische Dialekt 424, ὅστις θεωρεῖ τὴν λέξιν παράγωγον τοῦ «*ρόδα*» < Βενετ. *roda* = τροχός, δὲν φαίνεται πιθανή). Ὁ δεύτερος ὅρος, ἐν χρήσει ἐπίσης πολλαχοῦ (ἐν Εὐβοίᾳ, π.χ., ἐν Στερ. Ἑλλάδι, Πελοποννήσῳ, κ. ἀλλαχοῦ) εἶναι ὑποκορ. τοῦ ἀρχαίου «*μάγγανον*». Χρησιμοποιοῦνται ἐνιαχοῦ καὶ δύο ἄλλα συνώνυμα: τὸ «*τσικρίκι*» (τουρκ. *çikrik*, ἐνιαχοῦ τῆς Θεσσαλίας, Μακεδονίας καὶ Θρᾴκης) καὶ «*ἡ σβίγα*» (ἡ λ. ξένη, ἂν δὲν πρόκειται περὶ ὀνοματοποιΐας, χρησιμοποιεῖται δὲ εἰς τὰς Κυκλάδας, τὴν Δωδεκάνησον, Κύπρον καὶ ἀλλαχοῦ).

[2]) Εἶναι τὸ κοινὸν σήμερον ὄνομα (ἡ λ. ἀραβοτουρκική· βλ. Κοραῆ, Ἄτακτα 5, 191) τοῦ παρ' ἀρχαίοις «*πηνίον*» (βλ. *Blümner*, ἔνθ. ἀν., 152-153. *Φουρίκη*, ἔνθ., ἀν., 227 ὑποσ. 3). Ἀλλὰ καὶ τὸ «*πηνί*» διασῴζεται σήμερον ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημασίαν ἐν Κύπρῳ καὶ Ρόδῳ.

[3]) Ὁ πρῶτος ὅρος εἶναι κοινῶς (ἐνιαχοῦ «*σαγίττα*») ἐν χρήσει ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς (βλ. *Δουγκ.* ἐν λ. *σαγίτα*, ἐκ τοῦ λατ. *sagitta*). Τὸ ἀρχαῖον «*κερκὶς*» διασῴζεται ὑπὸ τὸν τύπον «*κερκίδα*» καὶ τὴν αὐτὴν σημασίαν ἐν Θήρᾳ, Ἰθάκῃ, Κῷ, ἴσως δὲ καὶ ἀλλαχοῦ (ἐν Σικίνῳ λέγεται «*κερκίδα*» ἡ ἀνέμη, ὡς ὅρος τῆς μεταξουργίας, ἐν Κρήτῃ δὲ «*κερκίδα*» καὶ «*τσερκίδα*» ὄργανον τοῦ ὑφαντικοῦ ἱστοῦ).

[4]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 167 ὑποσ. 3 καὶ 4. *Blümner*, Technologie I² 130 ὑποσ. 1,2.

[5]) Βλ. *Blümner*, αὐτόθι, 143. [6]) Αὐτόθι, 151-153.

[7]) P. C. Z. 59776, 9-14; «*Ἐρίων εἰργασμένων ἔνισιν δεσμία ζ, κύκλοι οε (75). Ταῦτα δὲ ἐγένοντο καθαρὰ ἀπὸ μνᾶς ταρτημόρου. Ἔνισιν ἐν τῷ αὐτῷ καὶ αἱ κροκύδες*». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς

εἰς τὸν σημερινὸν «κυκλί», τοῦ ὁποίου ἐπιβεβαιοῖ τὴν παραγωγὴν καὶ ἐπιβίωσιν διὰ τῆς λαλουμένης, ὁ δὲ δεύτερος ἀναφέρεται εἰς μικροτέραν ποσότητα νήματος, διατεθειμένην εἰς μικρὰν «δέσμην», οἵαι αἱ καὶ σήμερον ἐν χρήσει εἰς τὸ ἐμπόριον[1]). Πρόκειται ἑπομένως περὶ νήματος κρόκης εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν (ἴσως δὲ καὶ εἰς τὴν δευτέραν), ἡ ὁποία ἀκολούθως «*ἐπηνίζετο*»[2]), τὰ δὲ «*πηνία*»[3]) ἐφηρμόζοντο εἰς τὴν «*κερκίδα*»[4]).

Περὶ δὲ τοῦ στήμονος πληροφορούμεθα, ὅτι διετίθετο εἰς «*κλωστῆρας*»[5]) καὶ ἐν συνεχείᾳ «*ἐδιάζετο*»[6]). Πρὸς συγκράτησιν δὲ τῆς παραλλήλου θέσεως τῶν «*ἁρπεδόνων*»[7]) τοῦ στήμονος εἰς τὸν ἱστόν, μετεχειρίζοντο καὶ τότε «*καλάμους*»[8]).

τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους ὁ ὅρος «*ἔρια εἰργασμένα*» (βλ. καὶ P. Petr. II 32 (1), 21 καὶ ἀνωτ. σελ. 151 ὑποσ. 3) φαίνεται νὰ σημαίνῃ ἐνίοτε μόνον τὰ «ξασμένα» μαλλιά. Ἐδῶ ὅμως νομίζω, ὅτι πρόκειται περὶ κλωσθέντων ἐρίων, διότι ἄλλως θὰ ἐγίνετο λόγος περὶ «τολυπῶν» καὶ ὄχι περὶ «κύκλων» καὶ «δεσμίων».

[1]) Τὰ «δεματάκια» ἢ «μάτσα» (ἰταλ. mazzo) νήματος λεγόμενα κοινῶς. (Ὁ πολὺ μικρότερος ἀριθμὸς τῶν «δεσμίων» ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν «κύκλων» εἰς τὸν μνημονευθέντα πάπυρον τοῦ Ζήνωνος δεικνύει ὅτι ἐπρόκειτο πιθανῶς περὶ κρόκης ὑπολειφθείσης κατὰ τὸ «ἀνακύκλισμα» αὐτῆς. Καὶ πάλιν ὅμως δὲν δύναταί τις νὰ εἶναι ἀπολύτως βέβαιος περὶ τῆς ὀρθῆς σημασίας τοιούτων ἀσαφῶν καὶ μοναδικῶν ὅρων).

[2]) Βλ. B.G.U. 1141 (14 μ. Χρ.), 33-34: «*Ἡμέρας δὲ ἐν αἷς ἀναβαίνω, εὑρίσκω αὐτὸν καθήμενον καὶ πεινιζόμενον κρόκην*». Ὁ *Schubart* ἀνέγνωσε μετ' ἀμφιβολίας «*πειπειζόμενον*», παρετήρησεν ὅμως ὅτι «*πεινιζόμενον* εἶναι ἐπίσης δυνατόν». Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ δευτέρα ἀνάγνωσις εἶναι ἀσφαλὴς καὶ ὅτι πρόκειται περὶ «πηνίσματος» κρόκης. Ἑπομένως ἡ θεωρία τῆς *S. Calderini* (Aegyptus, XXVI, 39) περὶ ρήματος «*πεπείζομαι*», σημαίνοντος δῆθεν παρασκευάζω τὴν κρόκην πρὸς ὕφανσιν διὰ πλύσεως καὶ ἐμβαπτίσεως εἰς ἔλαιον κλπ., εἶναι ἐντελῶς ἀστήρικτος, ὡς καὶ τὸ παρὰ *Mayser*, Gr. d. Papyr. I² 3,146 ρῆμα «*πιπίζω*» ἀνύπαρκτον. Πβλ. *Liddell-Scott* ἐν λ. *πηνίζω*.

[3]) Ἀναφέρονται μόνον εἰς παπύρους τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Βλ. P. Oxy. 1740. 6.

[4]) Βλ. B. G. U. 1300 (3ος / 2ον αἰ. π. Χρ.)., 7. Εἰς Ρωμαϊκοὺς παπύρους ἀναφέρεται καὶ ὑποκοριστικὸν «*κερκίδια*» Βλ. P. Oxy. 1740, 1. 1742, 5.

[5]) Εἰς χρεωστικὴν ἀπόδειξιν ἐπὶ ὀστράκου τοῦ 2ου αἰ. π. Χρ. (O. W. 1525) ἀναφέρεται ὅτι εἰς ὡρισμένην προθεσμίαν πρέπει νὰ παραδοθοῦν «*115 κλωστῆρες*» (ὁ *Wilcken* ἀνέγνωσε «κλωστήρι[α]» βλ. καὶ *Liddell-Scott* ἐν λ., ἀλλὰ πρόκειται περὶ «κλωστήρων» ἀσφαλῶς Πβλ. B. L. II 1, 117). Ὑποθέτω, ὅτι πρόκειται περὶ δὶς στριμμένου νήματος λογιζομένου κατὰ τὴν ποσότητα, τὴν ὁποίαν δύναται νὰ περιλάβῃ εἰς «*κλωστῆρ*», εἰς «κουβάρια» δηλαδή.

[6]) Ὁ κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν γνωστὸς μέχρι τοῦδε ὅρος εἶναι «*ἀναβάλλω τὸ δίασμα*». Βλ. O. W. 1155. 1156.

[7]) Οἱ μίτοι τοῦ στήμονος ἐλέγοντο «*ἁρπεδόνες*» (πβλ. ἀνωτ. 165 ὑποσ. 3), προκειμένου δὲ περὶ τῶν λινῶν, ἦσαν καθωρισμένου ἀριθμοῦ δι' ἕκαστον εἶδος ὑφάσματος. Βλ. P. Tebt. 703, 98. Πβλ. P. S. I. 605, 2 (ἀμφότεροι τοῦ 3ου αἰ. π. Χρ.). Πβλ. κατωτ. Μέρος Β', κεφ. 1ον § 2.

[8]) Τοῦτο σημαίνουν ἀσφαλῶς οἱ «*κάλαμοι στημίων*» τοῦ P. Tebt. 413 (3ος / 2ος αἰ.

6. Ἐργάται ταλασιουργίας. Ὅροι καὶ συνθῆκαι ἐργασίας.

Οἱ πάπυροι παρέχουν τὴν ἀσφαλῆ πληροφορίαν, ὅτι ἡ κατεργασία τῶν ἐρίων παρέμεινε καὶ εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Αἴγυπτον ἔργον κατ' ἐξοχὴν γυναικεῖον[1]), εἴτε κατ' οἶκον ἠσκεῖτο αὕτη εἴτε εἰς ὑφαντουργικὸν ἐργαστήριον. Ὁ Διοικητὴς Ἀπολλώνιος, π.χάριν, ἀπησχόλει πρὸς τοῦτο εἰς τὸ ἐν Μέμφει ὑφαντουργεῖόν του[2]) πολλὰς «*παιδίσκας*», κορασίδας δηλαδὴ δούλας[3]). Τινὲς ἐξ αὐτῶν εἶχον ἀγορασθῆ ἐν Συρίᾳ καὶ Ἀραβίᾳ[4]). Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι, κατὰ τὴν πρώτην τοὐλάχιστον περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς κατοχῆς, δὲν ὑπῆρχον ἐπαρκεῖς ἐργατικαὶ χεῖρες γυναικῶν εἰδικευμένων εἰς τὴν ἐριουργίαν.

Διὰ τὸν ἴδιον λόγον εὗρον εὐκόλως ἐργασίαν ὅσοι τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἦσαν «*τεχνῖται κατὰ τὴν ἐρέαν πᾶσαν*», τὴν ὁποίαν καὶ οἱ ἴδιοι, ἄλλως τε, χαρακτηρίζουν ὡς «*γυναικοϋφῆ*»[5]). Ἐκ τούτων οἱ ἄνδρες τεχνῖται ἦσαν ὑφάνται ἢ ῥάπται ἐρεῶν ἐνδυμάτων, συνήθως δὲ ὑφάνται καὶ ῥάπται συγχρόνως[6]). Πολλοὶ τούτων ἐσταδιοδρόμησαν κατὰ τοὺς πρώτους Πτολεμαϊκοὺς χρό-

---

μ. Χρ.), 11. Ἡ *S. Calderini*, ἔνθ. ἀν., 30, συμφωνεῖ μὲν ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν, ἀλλ' ὑποθέτει ὅτι «κάλαμος» ἐδῶ σημαίνει «ξυλίνη ῥάβδος», πρᾶγμα ἀπίθανον βεβαίως. Σημειώνω ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, ὅτι εἰς τοὺς παπύρους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς ἀπαντᾷ μὲν συχνὰ ὁ ὅρος «*στήμων*» (βλ π. χ.. P. Petr. II, 32 (I), 23, P.C.Z. 59484 =P. S.I. 442, 14. P. Ent. 31, 4 κλπ.), δὲν ἀπαντᾷ ὅμως τὸ ὑποκοριστικὸν «*στημόνιον*» (ἤδη παρ' Ἀριστοτέλει), ὅθεν τὸ ἡμέτερον «στημόνι». Ἀναφέρεται ἀντιθέτως ὑποκοριστικὸν «*στημνίον*» (P. Mich. Z. 16, 2. Mayser, Gr. d. Papyr. I² 3,40) καὶ «*στημίον*». Πβλ. καὶ Φουρίκη. Λεξικογρ. Ἀρχ. 5, 1918, 219 ὑποσ. 4).

[1]) Βλ. *Ξενοφ.* Λακεδ. Πολιτ. 1, 4. κλπ. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 162 ὑποσ. 1.

[2]) Περὶ αὐτοῦ βλ. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 115-117 *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 107. Πβλ. ἀν. σελ. 126 ὑποσ. 6.

[3]) Βλ. P.C.Z. 59142 (256 π.Χ.): «*Ἀπολλώνιος Ζήνωνι χαίρειν. Ὀρθῶς ἐποιήσατε δόντες τὰ Μιλήσια ἔρια ταῖς ἐν Μέμφει παιδίσκαις. Καὶ νῦν σύνταξον ὅσων ἂν χρείαν ἔχωσι διδόναι*». Πβλ. 59145. 59241. P. Mich. Z. 16. P. Ryl. Z. 3 (= S.B. 7639). P.S.I. 485. 564 verso, 2. 605, 4· 667, 4. 854. Ὅτι πρόκειται περὶ κορασίδων δούλων, ὡς ὀρθῶς πιστεύουν ὁ *Edgar* (Εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον) καὶ ὁ *Rostovtzeff*, (ἔνθ. ἀν., 115/116), δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, μολονότι ὁ *Westermann*, ἀμφιβάλλει περὶ αὐτοῦ (Slavery, 56).

[4]) Βλ. P.C.Z. 59003. P.S.I. 406. 485, 2. 520. 648, 2. 854, 14. Πβλ. P. Mich. Z. 19. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 116. *Edgar* (διὰ *Wilcken)* ἐν Archiv VIII (1908), 85: «*παιδίσκαι Κάσιαι*». (Περὶ τῆς ὑφαντουργίας εἰς τὴν περὶ τὸ Κάσιον ὄρος περιφέρειαν τῆς Ἀραβίας καὶ τῶν ὀνομαστῶν «*Κασιανῶν*» ὑφασμάτων βλ. *Στέφ. Βυζάντ.* ἐν λ. *Κάσιον. Εὐστάθ. Θεσσαλ.* εἰς Διονυσ. Περιήγ., 260. Πβλ. *Κουκουλέ*, Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης τὰ Λαογραφικὰ Ι, 117).

[5]) Βλ. P.S.I. 341, 1-2 (ἀνωτ. σελ. 122 ὑποσ. 4).

[6]) Τοῦτο συνάγεται σαφῶς ἐκ τῶν P.S.I. 341. 599. 854, 4 (3ος αἰ. π.Χ.) Πβλ. B.G.U. 1564 (2ος αἰ. π.Χ.).

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

νους καὶ ὡς διδάσκαλοι τῆς ἐριουργίας[1]), ἐπειδὴ παρέστη ἀνάγκη νὰ καταρτισθοῦν εἰδικοὶ ἐργάται τῆς ἐριουργίας ἰθαγενεῖς[2]) πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς δημιουργηθείσης διὰ τὴν βιοτεχνίαν τῆς ἐριουργίας ἀνάγκης ἐκ τῶν νέων ἐν τῇ χώρᾳ κοινωνικῶν συνθηκῶν, αἵτινες ἐπέβαλον ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν αὔξησιν, ὡς ἤδη διελάβομεν[3]), τῆς καταναλώσεως τῶν ἐρεῶν ὑφασμάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ποικίλων ἀπαιτήσεων τοῦ συρμοῦ ἕνεκα τῆς διαφόρου προελεύσεως τῶν πελατῶν[4]).

Ὁ δεύτερος οὗτος λόγος ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ, διατὶ αἱ Ἑλληνίδες ἐριουργοὶ εἶχον ὡς πελάτας ἀποκλειστικῶς Ἕλληνας ἀποίκους[5]). Ὅταν αὗται ἐξετέλουν τὴν

---

[1]) Πβλ. P.S.I. 341, 7-8, (ἀνωτ. σελ. ὑποσ.): «*καὶ διδάσκειν τινάς, ἐὰν βούλῃ*». 854, 12 «*Ζηνόδωρος* (ἔφη) *δύνασθαι αὐτὸς διδάξαι τὴν τέχνην*». Πβλ. P.C.Z. 59080 = P. Mich. Z. 19.

[2]) Τοῦτο δὲ κατωρθώθη, φαίνεται, λίαν ἐνωρίς. Μεταξὺ τῶν 784 γυναικῶν, τὰς ὁποίας εὑρίσκομεν κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 250 π.Χ. ἀσχολουμένας εἰς τὴν ἐριουργίαν εἰς τρία χωρία τοῦ Ἀρσινοΐτου νομοῦ (βλ. P.C.Z. 59295. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 122 ὑποσ. 6), αἱ περισσότεραι θὰ ἦσαν ἀσφαλῶς ἰθαγενεῖς Αἰγύπτιαι. Εἰς τὸν P.C.Z. 59176 (255 π.Χ.), 322 ἀναφέρεται ἐπίσης Αἰγύπτιος «ὑφάντης ἐρεῶν». Πβλ. P. Petr. II, 32 (I), 1-2. P. Dém. Lille, 9, 3 10, 9. 11, 7 (222 π.Χ.) P. Tebt. 116, 24. 117, 54, 69. Πβλ. 211 (ὅλοι τοῦ 2ου (1ον αἰ. π. Χρ.)

[3]) Σελ. 122.

[4]) Χαρακτηριστικὸν τούτου παράδειγμα παρέχει ὁ P.S.I. 854: ὁ Ζήνων ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν προϊστάμενον τοῦ ἐν Μέμφει ὑφαντουργείου τοῦ Ἀπολλωνίου νὰ τοῦ ὑφάνουν ποικιλτὸν χιτῶνα κατὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀποσταλὲν δεῖγμα (*«παράδειγμα»*). Αἱ ἐκεῖ ὅμως ἐργαζόμεναι γυναῖκες «*οὐκ ἔφασαν δύνασθαι*» καὶ οἱ «*τεχνῖται*» ἐδήλωσαν τὸ αὐτό. Ὁ Ἀδδαῖος ἀναφέρει εἰς τὸν Ζήνωνα μετὰ προφανοῦς λύπης ὅτι «*[ἐπὶ] τοῦ παρόντος οὐθένα ηὑρήκαμεν*», ἀλλὰ διὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ προσθέτει ἀμέσως: «*πειράσομαι αὐτάρκειαν τοῦ τύπου ἐκδοῦναι*» (διὰ τὴν λ. «*τύπος*» σημαίνουσαν «*σχέδιον*» βλ. *Wilcken* U.P.Z.I σελ. 170 καὶ Archiv X, 1932, 73). Τοῦτο ἠνάγκασε τὸν Ζήνωνα νὰ ἀναθέτῃ τὴν ὕφανσιν τῶν ἐνδυμάτων του εἰς Ἑλληνίδας ἀποίκους, ὡς τὴν *Μαιανδρίαν* (P.C.Z. 59263, 2-4, 59355, 89-90) καὶ ἄλλας. Πβλ. P.C.Z. 59146, 1-2. 59433, 7-10 P. Mich. Z. 58, 22-24. P. Col. Z. I, 5. Ἀφοῦ δὲ οἱ ἄνδρες ἄποικοι εἶχον τοιαύτας ἀξιώσεις ὅσον ἀφορᾷ τὸν συρμόν, εἶναι εὐνόητον ὅτι αἱ γυναῖκες θὰ ἦσαν ἀπαιτητικώτεραι. Ἰδέαν τοῦ πράγματος δίδουν αἱ «Ἀδωνιάζουσαι» τοῦ Θεοκρίτου (βλ. στ. 20. 34. 35. 39. 69. 80-83). Οἱ Ἑλληνικοὶ «*χειριδωτοὶ*» χιτῶνες (βλ. μεταξὺ ἄλλων P.C.Z. 59092, 10. 59469, 6), τὰ διαφόρου συρμοῦ Ἑλληνικὰ ἱμάτια (πβλ., π.χ., τὸ «*ἱμάτιον λακωνικόν*», τὸ ὁποῖον ἔφερε τὸ ἄγαλμα τῆς Νύσης κατὰ τὴν πομπὴν τῶν πρώτων Πτολεμαείων· Ἀθην. V, 193 f), αἱ «*Μακεδονικαὶ*» χλαμύδες (βλ. *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. XV, 6. *Πλουτ.* Ἀντών., 54, 4), τὰ «*ταραντινίδια*», τὰ ὁποῖα ἐφόρουν οἱ περὶ Πτολεμαῖον τὸν Φιλοπάτορα κατὰ τὰ Διονύσια (βλ. *Λουκιαν.* Περὶ τοῦ μὴ ῥᾳδίως πιστεύειν διαβολαῖς, 16), οἱ «*περσικοὶ τάπητες*» (βλ. *Ἀθην.* V, 196 b) κατεσκευάζοντο πάντα εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἀπῄτουν τεχνίτας (ὑφάντας καὶ ῥάπτας) εἰδικούς. Πβλ. *Ἀθην.* V, 197 a κ.ἑξ. *Α. Ἀνδρεάδην* ἐν Mélanges Glotz I, 36.

[5]) Πβλ. P.C.Z. 59146, 1-2. 59263, 2-4. 59355, 89. 59433, 7-8. P. Mich. Z. 58, 22-24. P. Ent. 4, 2-7.

ἐργασίαν κατὰ παραγγελίαν, ἐλάμβανον τὴν πρώτην ὕλην ἐκ μέρους τῶν πελατῶν καὶ «*εἰργάζοντο τὰ ἔρια*» κατ' οἶκον ἀπὸ τῆς πλύσεως μέχρι τῆς ἐξυφάνσεως[1]), ἢ καὶ τῆς ραφῆς ἀκόμη τῶν παραγγελθέντων ἐνδυμάτων[2]).

Οἱ ἄνδρες ὅμως δὲν ἐλάμβανον, φαίνεται, ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν μέχρι τῆς νήσεως κατεργασίαν τοῦ ἐρίου, τὴν κυρίως δηλαδὴ ταλασιουργίαν. Οὕτω, ἡ ὕπαρξις «*ἐριοπλυτῶν*» εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον δὲν πιστοῦται μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν παπύρων[3]), μολονότι δὲν ἀποκλείεται βεβαίως[4]). Ἀντιθέτως ἐκ τῶν παπύρων συνάγεται ἀσφαλῶς, ὅτι οἱ βαφεῖς τῶν ἐρίων ἐξετέλουν καὶ τὴν πλύσιν αὐτῶν πρὸ τῆς βαφῆς[5]). Ἐξ ἴσου ἀπίθανος εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἡ συμμετοχὴ τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν ξάνσιν τῶν ἐρίων[6]). Οὐδεὶς ὡσαύτως δύναται νὰ γίνῃ, νομίζω, λόγος περὶ συμμετοχῆς των εἰς τὴν νῆσιν τοῦ ἐρίου. Ἀπόδειξις τούτου ἱκανὴ εἶναι τὸ ὅτι δὲν ἐσχηματίσθη εἰς τὴν κοινὴν Ἑλληνικὴν τῆς ἐποχῆς ἀρσενικὸν τοῦ προσώπου δηλοῦν τὴν ἐνέργειαν τῆς νήσεως, ἐξηκολούθησεν ὅμως νὰ εἶναι ἐν χρήσει τὸ προϋπάρχον θηλυκόν, ἡ «*ἔριθος*»[7]).

Τὸ μόνον ἐκ τῶν παπύρων βεβαιωμένον μέχρι τοῦδε ἀνδρικὸν ἐπάγγελμα τῆς ταλασιουργίας εἶναι τὸ τοῦ «*ἐριορραβδιστοῦ*», περὶ οὗ ἐγένετο ἤδη ὁ προσήκων λόγος[8]). Τοῦτο δὲ δικαιολογεῖται ἴσως ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ διὰ ραβδισμοῦ κατεργασία τοῦ ἐρίου, εἴτε ἐπὶ τῶν ἐρίων τῶν προβάτων εἴτε ἐπὶ τῶν αἰγείων τριχῶν ἐγίνετο, ἀπῄτει τὴν καταβολὴν ἐνεργείας ὑπερβαινούσης τὴν φυσικὴν δύναμιν τῆς γυναικός. Εἰς τὴν μετὰ τὴν νῆσιν ὅμως τακτοποίησιν τοῦ νήματος πρὸς ὕφανσιν συμμετεῖχον πιθανῶς καὶ ἄνδρες.[9]). Τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον προκειμένου περὶ

---

[1]) Βλ. P. Ent. 4 P. Mich. Z. 58 (3ος αἰ π.Χρ.). P.S.I. 164 (118 π.Χρ.). Πολλάκις βεβαίως ἠσχολοῦντο μόνον μὲ τὴν προκαταρκτικὴν τῆς ὑφάνσεως ἐπεξεργασίαν. Βλ. P.C.Z. 59776, 9-12. P. Hib. 121, 34. [2]) Βλ. P.C.Z. 59263, 2-4. 59433, 7-8.

[3]) Ἡ εἰς τὰ λεξικὰ *Preisigke* καὶ *Liddell-Scott* (πβλ. καὶ *Α. Ἀνδρεάδην*, Mélanges Glotz 16 ὑποσ. 5) καταχωρισθεῖσα περίπτωσις «*ἐριοπλύτου*» ἐκ τοῦ ἐν B.G.U. 118 III, 7 παπύρου ὀφείλεται εἰς συμπλήρωσιν διὰ προσθήκης ὁλοκλήρου τοῦ πρώτου συνθετικοῦ, περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς ὁποίας, ἐγὼ τοὐλάχιστον, ἀμφιβάλλω.

[4]) Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 102. [5]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 144 ὑποσ. 2. 154.

[6]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 158 ὑποσ. 2. [7]) Βλ ἀνωτ. σελ. 166 ὑποσ. 4. [8]) Βλ. σελ. 161. ὑποσ. 1.

[9]) Πβλ. τὴν μνημονευθεῖσαν ἤδη (B. G. U. 1141, 33-34. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 170 ὑποσ. 2) περίπτωσιν ἀνδρὸς ἀσχολουμένου μὲ τὸ ἀναπήνισμα τῆς κρόκης. Πρόκειται ὅμως περὶ δούλου, (βλ. αὐτόθ. στ. 31), λινυφάντου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ρωμαϊκῆς κατοχῆς. Εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἀνάγεται καὶ ἡ περίπτωσις τοῦ ἀπελευθέρου, ὅστις ἐνοικίασε ζεῦγος ξαντικῶν κτενίων (βλ. ἀνωτ. σελ. 160 ὑποσ. 3.) Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι οὗτος πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεώς του ἠσχολεῖτο εἰς τὴν ἐριουργίαν καὶ ὅτι ἐξηκολούθησε νὰ ἀσκῇ τὸ αὐτὸ βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα, εἰδικῶς δὲ τὴν ξαντικήν, καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του. Ὁπωσδήποτε ὅμως εἰς τοὺς παπύρους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς δὲν ἀναφέρεται περίπτωσις ἀνδρὸς ἐλευθέρου ἀσχο-

τῆς Αἰγύπτου, ἔνθα ἡ ὑφαντουργία ἠσκεῖτο ἀνέκαθεν καὶ ὑπὸ τῶν δύο φύλων[1]).

Αἱ συνθῆκαι ἐργασίας τῶν ἐριουργῶν εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον δὲν ἦσαν πάντοτε εὐνοϊκαί. Πρέπει βεβαίως νὰ γίνῃ ὡς πρὸς τοῦτο διάκρισις μεταξὺ ἐριουργῶν δούλων καὶ ἐλευθέρων, ὡς καὶ μεταξὺ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Εὐνόητον εἶναι ὅτι προκειμένου περὶ δούλων, γυναικῶν ἢ ἀνδρῶν, δὲν τίθεται ζήτημα περὶ ὑπάρξεως εὐνοϊκωτέρων ὅρων ἐργασίας τῶν ἐριουργῶν ἀπὸ τῶν εἰς οἱανδήποτε ἄλλην ἐργασίαν ἀσχολουμένων δούλων. Ἡ περίπτωσις τῶν «*παιδισκῶν*»[2]), αἵτινες εἰργάζοντο εἰς τὸ ἐν Μέμφει ἐργαστήριον ὑφαντουργίας τοῦ Διοικητοῦ Ἀπολλωνίου ἀρκεῖ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀθλιότητος τῶν συνθηκῶν διαβιώσεως τῶν πρώτων.

Ἐκ τῶν ὀλίγων καὶ σποραδικῶν μαρτυριῶν, τὰς ὁποίας διέσωσε τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ζήνωνος, καταφαίνεται ὅτι αὗται ἦσαν εἰς τὴν ἀπόλυτον διάκρισιν τοῦ διευθύνοντος τὸ ἐργαστήριον, ὅστις δὲν ἐφέρετο ἐπιεικῶς πρὸς αὐτάς[3]). Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς σκληρᾶς συμπεριφορᾶς ἦτο ὅτι πολλαὶ ἐξ αὐτῶν «*ἀνεχώρουν*», προσπαθοῦσαι νὰ ἀπαλλαγοῦν τῶν δεινῶν διὰ τῆς ἀποδράσεως καὶ καταφυγῆς εἰς ἄσυλον. Ἀλλὰ καὶ ὅσαι παρέμενον κατώρθωνον νὰ ἀποζήσουν «*ξυλοφοροῦσαι καὶ ἁλιεύουσαι*», γενικῶς δ' εἰπεῖν διεβίων νηστικαὶ καὶ σχεδὸν γυμναί[4]).

Αἱ συνθῆκαι ἐπίσης διαβιώσεως τῶν ἀνδρῶν δούλων, οἵτινες εἰργάζοντο εἰς

λουμένου μὲ τὴν ταλασιουργίαν. Τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἐπεκράτει ἡ Ἑλληνικὴ ἀντίληψις περὶ τοῦ καθαρῶς γυναικείου χαρακτῆρος τῆς περὶ τὴν ταλασιουργίαν ἐργασίας. Δὲν ἀπεκλείετο βεβαίως νὰ ἴδῃ τις ἄνδρα «*ξαίνοντα ἔρια*» πρὸς ἀποφυγὴν τῆς πείνης (πβλ. *Πλουτ.* Περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι, 7.=Ἠθ. 830 c), ἀλλὰ τοῦτο ἀπετέλει ἐξαίρεσιν τοῦ κανόνος. Τὸ ἀρσενικὸν δὲ τοῦ προσώπου «*ὁ ξάντης*» (βλ. *Πλάτ.* Πολιτικ., 281 a. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII, 209) μαρτυρεῖ μὲν ὅτι καὶ ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρχον ἄνδρες ἀσχολούμενοι εἰς τὴν «ξαντικήν», ἀλλὰ δοῦλοι ἀσφαλῶς.

[1]) Βλ. κατωτ. Μέρος Β' Κεφ. 1ον § 4.

[2]) Εἶναι δύσκολον νὰ ἀποφανθῇ τις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκ τῶν παπύρων στοιχείων περὶ τοῦ ὁρίου τῆς ἡλικίας, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς «*παιδίσκης*». Εἶναι ἐν τούτοις βέβαιον, ὅτι πολλὰ τῶν δυστυχῶν τούτων πλασμάτων ἀνῆκον εἰς τὴν πρώτην παιδικὴν ἡλικίαν. Μία ἐξ αὐτῶν, π χ., ἠγοράσθη ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου εἰς ἡλικίαν ἑπτὰ ἐτῶν καὶ μετὰ τρία μόλις ἔτη περιτρέχει μόνη τὰ χωρία τοῦ Μεμφίτου νομοῦ πρὸς ἐκτέλεσιν παραγγελιῶν τοῦ ὑφαντουργείου τοῦ κυρίου αὐτῆς, παραπονεῖται δὲ εἰς διασωθεῖσαν ἐπιστολήν, ὅτι «περιεκόπη» καθ' ὁδὸν ὑπὸ ληστῶν (βλ. P. C. Z. 59003. 59145).

[3]) Βλ. P. S. I. 854, 15: «*τὰς παιδίσκας τὰς Κα[σσ]είας? δεδεμένας*» 17-18: .... *παιδίσκην μίαν ἵ*[να ἐν τῇ] *αὐλῇ προσέχῃ*».

[4]) Πβλ. P. S. I. 605, 3-5. 667, 2-6. 854, 17-18. (Μόνον κατὰ τὰς μεγάλας θρησκευτικὰς ἑορτὰς εἶχον τὴν ἐλπίδα νὰ αἰσθανθοῦν τὸν στόμαχόν των πλήρη. Βλ. P C. Z. 59191. Πβλ. P.S.I. 564 verso. Σημειώνω, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ὅτι, κατὰ τὴν γνώμην μου, οἱ P.S.I. 605 καὶ 667 ὁμιλοῦν περὶ «παιδισκῶν» δούλων καὶ ὄχι ἐλευθέρων, ὡς νομίζει ὁ *Westermann* (Slavery, 56).

τὸ ἐργαστήριον ὑφαντουργίας τοῦ Ἀπολλωνίου δὲν φαίνεται νὰ ἦσαν διαφορετικαί. Εἷς τούτων π.χ. γράφει πρὸς τὸν Ζήνωνα παραπονούμενος, ὅτι ἐδάρη μέχρις αἵματος δι' ἐπιδειχθεῖσαν ἀμέλειαν κατὰ διαταγὴν τοῦ προϊσταμένου τοῦ ὑφαντουργείου, μόνον δὲ ἡ σκέψις ὅτι ἡ ἀπόδρασίς του θὰ ἔφερε κώλυμα εἰς τὴν συντελουμένην ἐργασίαν τὸν ἠμπόδισε νὰ πραγματοποιήσῃ ταύτην[1]).

Ἀντιθέτως αἱ ἐλευθέρως ἐργαζόμεναι «ἐριουργοί», ἰδίως αἱ διακρινόμεναι εἰς τὴν τέχνην, καὶ εὐκόλως εὕρισκον ἐργασίαν, ὡς εἴπομεν, καὶ ἀνεπηρεάστως διεπραγματεύοντο τὰ τῆς ἀμοιβῆς των[2]), κατὰ τοὺς πρώτους τοὐλάχιστον χρόνους τῆς Πτολεμαϊκῆς κατοχῆς. Ἐν τούτοις, ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐποχῆς καταφαίνεται ἡ ἀπέναντί των δυσπιστία τῶν πελατῶν, οἵτινες ἐδεικνύοντο φειδωλοὶ ὡς πρὸς τὴν χορηγουμένην πρὸς κατεργασίαν πρώτην ὕλην[3]) καὶ ἤλεγχον μετ' ἀκριβείας τὸ βάρος αὐτῆς[4]). Τοῦτο σημαίνει, νομίζω, ὅτι ἡ ἀμοιβὴ τῶν ἐριουργῶν δὲν ἦτο τόσον ἱκανοποιητική, ὥστε νὰ ἀποκλείῃ τὴν ἐκ μέρους αὐτῶν ἀπόπειραν συμπληρώσεώς της δι' ὑπεξαιρέσεως τῆς πρώτης ὕλης[5]).

Καὶ οἱ ἐλεύθεροι ἄνδρες οἱ ἀσχολούμενοι εἰς τὴν ἐριουργίαν, ὡς ὑφαντουργοὶ μᾶλλον, ὡς εἴπομεν, παρὰ ὡς ἐργάται τῆς ταλασιουργίας, προβάλλουν τοὺς ὅρους τῆς ἀμοιβῆς των πρὸς τοὺς ἐργοδότας κατὰ τρόπον ἐμφαίνοντα ἐπαγγελματικήν τινα ἀνεξαρτησίαν[6]). Δὲν λείπουν ὅμως καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἀνδρῶν, τῶν ἰθαγενῶν τοὐλάχιστον, αἱ ἐνδείξεις περὶ τῆς ἀνεπαρκοῦς ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας αὐτῶν[7]).

---

[1]) Βλ. P. C. Z. 59080 (257 π. Χρ.). Πβλ. P Mich. Z. 19. P. S. I. 485. 854.

[2]) Πβλ. P. C. Z. 59263, 2. 59355, 89. P. Mich. Z. 58, 22-24. P. Col. Z I, 5. P. S. I. 341, 5. 577, 8. 599, 12. P. Ent. 4, 2. P. Lond. Inv. 2081 (κατὰ *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 109 ὑποσ. 1). P. Hib. 121, 34.

[3]) Πβλ. P. Mich. Z. 16. 58, 26-28.

[4]) Πβλ. τὴν μνημονευθεῖσαν περίπτωσιν τοῦ P. C. Z. 59776 (σελ. 169 ὑποσ. 7), καθ' ἣν ἔρια παραδοθέντα πρὸς κατεργασίαν ἐπιστρέφονται «*εἰργασμένα*», εἰς νῆμα δηλαδὴ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἀλλὰ μετ' αὐτῶν ἐπιστρέφονται καὶ αἱ «*κροκύδες*», τὸ ἀποχωρισθὲν κατὰ τὴν ξάνσιν καὶ τὴν νῆσιν αὐτῶν ἄχρηστον μέρος (βλ. ἀν. σελ. 156 ὑποσ. 3), διὰ νὰ μὴ εὑρεθοῦν ἐλλιποβαρῆ.

[5]) Τοιαύτη περίπτωσις ἀναφέρεται εἰς τοὺς παπύρους. Βλ. P. Ent. 4, 3 5 (καὶ τὰ σχόλ.).

[6]) Ἐνδεικτικὸν τοῦ πράγματος εἶναι τὸ ὕφος τῆς ἐν P.S.I. 599 περιεχομένης ἐπιστολῆς «*ὑφαντῶν*» Ἑλλήνων πρὸς τὸν Ζήνωνα (βλ. ἀνωτ. σελ. 159 ὑποσ. 1). Πβλ. P.S.I. 341: «*Ζήνωνι χαίρειν. Ἀπολλοφάνης Δημήτριος ἀδελφοί, τεχνῖται τῆς κατὰ τὴν / ἐρέαν πᾶσαν γυναικοϋφῆ. Εἰ οὖν δοκεῖ σοι καὶ χρείαν τυγχάνεις ἔχων ἕτοιμοί ἐσμεν / τὰς χρείας σοι παρέχεσθαι. ἀκούοντες γὰρ τὸ κλέος τῆς πόλεως καὶ / σὲ τὸν προεστηκότα / χρηστὸν καὶ δίκαιον εἶναι, ἐδοκιμάσαμεν παραγενέσθαι εἰς Φιλαδέλφειαν // πρὸς σε αὐτοί τε καὶ ἡ μήτηρ καὶ ἡ γυνή.* (πβλ. ἀνωτ. σ. 122 ὑποσ. 4) Πβλ. καὶ P 59241. 59298 κλπ.

[7]) Οὕτω, ὁ διὰ λογαριασμὸν τοῦ Ἀπολλωνίου ἢ τοῦ Ζήνωνος ἐργαζόμενος «*ταπιδοφάντης*»

Ὁπωσδήποτε τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι οἱ ὅροι ἐργασίας καὶ διαβιώσεως τῶν «ἐριουργῶν», γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἦσαν εὐμενέστεροι τῶν διεπόντων τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ζωὴν τῶν «λινουργῶν» τῆς χώρας κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχήν[1]). Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ὄχι μόνον ἡ πολιτικὴ ἰδιότης τῶν πρώτων, ἀποίκων Ἑλλήνων κατὰ τὸ πλεῖστον, ὡς καὶ ἡ ἰδιότης τῆς ὁλότητος σχεδὸν τῶν πελατῶν, ἐπίσης Ἑλλήνων ἀποίκων[2]), ἀλλὰ καὶ ἡ παρατηρηθεῖσα κατὰ τοὺς πρώτους Πτολεμαϊκοὺς χρόνους ἀνεπάρκεια πρώτων ὑλῶν καὶ εἰδικευμένων ἐργατῶν, τῶν ὁποίων εἶχεν ἀνάγκην ἡ βιοτεχνία τῆς ἐριουργίας διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ προσθέτου πληθυσμοῦ τῆς χώρας[3]). Διὰ τοῦτο οἱ ἐριουργοὶ καὶ οἱ ἐριοϋφάνται κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς δὲν ὑπήγοντο, φαίνεται, εἰς τοὺς περιορισμοὺς τῶν διὰ τοὺς λινουργοὺς καὶ λινυφάντας ἰσχυουσῶν αὐστηρῶν διατάξεων τοῦ Κρατικοῦ μονοπωλίου τῆς «*ὀθονιηρᾶς*»[4]). Καὶ κατὰ τὸ δεύτερον ὅμως ἥμισυ ταύτης, ὅτε ὑπήχθησαν καὶ οἱ πρῶτοι εἰς τοὺς «*ὑποτελεῖς καὶ ἐπιπλεγμένους ταῖς προόδοις*», τοὺς τεχνίτας δηλαδὴ τῶν ὁποίων ἡ ἐργασία ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἀπασχόλησις κρατικῆς ὠφελείας[5]), ἡ σχετικῶς εὐνοϊκὴ θέσις αὐτῶν ἀπέναντι τῶν δευτέρων δὲν φαίνεται νὰ μετεβλήθη[6]).

Νεχθεμβῆς, προσπαθεῖ νὰ σφετερισθῇ τὴν πρώτην ὕλην δι' ἐλαττώσεως τῶν διαστάσεων τῶν ὑφαινομένων ταπήτων. Μόνον δὲ ὅταν ἡ ὑπεξαίρεσις ἔγινεν ἀντιληπτὴ «*ἐπέθηκε ἐπὶ τὸν ζυγὸν καὶ τὸν στήμονα*». Βλ. P.C.Z. 59484 = P.S.I. 442, 9-14.

[1]) Βλ. κατωτ. Μέρος Β' Κεφ. 1ον. § 4.

[2]) Βλ. P.C.Z. 59146, 1-2. 59433, 7-8 καὶ τὰς ἐν σελ. 172 ὑποσ. 4 καὶ 5 παραπομπάς. Πβλ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 107-109. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 307-308.

[3]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 95 ὑποσ. 5. 121-122.

[4]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 140 ὑποσ. 1 καὶ κατωτ. Μέρος Β' Κεφ. 1ον § 4.

[5]) Βλ. P. Tebt. 5 (118 π.Χ.), 170, 239. Πβλ. *Heichelheim*, RE ἀρθ. *Monopole* σ. 178.

[6]) Βλ. P. Tebt. 117, 30-39. 47-57. 67-70. (99 π.Χ.) Πβλ. *Heichelheim*, ἐνθ. ἀν. σ. 180.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΦΥΤΙΚΑΙ ΚΛΩΣΤΙΚΑΙ ΟΥΣΙΑΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΛΙΝΟΝ

1. Λόγοι εὐνοήσαντες τὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου καὶ τὴν ὑφαντουργίαν τῶν λινῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον.

Ἡ καλλιέργεια τοῦ λίνου εἰς τὴν Αἴγυπτον ἦτο γνωστὴ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων, τῶν προϊστορικῶν ἔτι, χρόνων[1]). Ἀλλ' ἀπὸ τῶν πρώτων Φαραωνικῶν τοὐλάχιστον χρόνων γνωρίζομεν, ὅτι καὶ ἡ καλλιέργεια αὐτοῦ ἔγινε συστηματικὴ καὶ ὁ τρόπος τῆς κατεργασίας του πρὸς ἐξαγωγὴν τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν ἦτο ἤδη παρόμοιος πρὸς τὸν καὶ σήμερον ἐν χρήσει εἰς τὴν βιοτεχνίαν τῆς λινουργίας καὶ ἡ τέχνη τῆς ὑφάνσεως τῶν λινῶν εἶχε φθάσει εἰς μεγάλην τελειότητα. Τοῦτο ἀποδεικνύεται τόσον ἐκ τῶν σκηνῶν σπορᾶς, συγκομιδῆς καὶ κατεργασίας τοῦ λίνου, αἵτινες παρίστανται ἐπὶ ἀναγλύφων καὶ τοιχογραφιῶν τῶν Φαραωνικῶν τάφων[2]) ὅσον καὶ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν τεμαχίων λινῶν ὑφασμάτων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν ἐντὸς αὐτῶν[3]).

Ὡς ἤδη εἴπομεν ἐπ' εὐκαιρίᾳ[4]), τὸ κλῖμα τῆς χώρας καὶ ἡ ἰδιάζουσα γεωργικὴ οἰκονομία αὐτῆς ηὐνόησαν ἰδιαιτέρως καὶ τὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου καὶ τὴν ἀποκλειστικὴν σχεδὸν χρησιμοποίησιν αὐτοῦ εἰς τὴν ὑφαντουργίαν. Τὸ θερμὸν καθ' ὅλον τὸ ἔτος κλῖμα ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς Αἰγυπτίους νὰ φοροῦν ἐνδύματα ἐλαφρὰ καὶ δροσερά. Ἕνεκα τούτου, τὰ κύρια ἐνδύματά των κατὰ τὴν Φαραωνικὴν ἐποχήν, δηλαδὴ καὶ τὸ ἀρχαιότατον «σεντί», ἁπλοῦν τεμάχιον ὑφάσματος, τὸ ὁποῖον

---

[1]) Σπόροι λίνου εὑρέθησαν ἐντὸς προφαραωνικῶν τάφων. Βλ. *Dykmans*, Hist. écon. et soc. II, 180 καὶ ὑποσ. 2.

[2]) Πβλ. *Wilkinson*, Manners and Customs II, 173 κ. ἑξ. *Montet*, Scènes de la vie privée, 180-192. *Jécquier*, Civilis. Égypt., 181 (εἰκ. 144). *Hartmann*, L'agric. dans l'anc. Égypte 146-152. *Erman-Ranke*, Aegypt. Leben, 536 κ.ἑξ. *Klebs*, Reliefs I, 53-54. II, 71, 75 κ.ἑξ. III, 5, 21 κ.ἑξ. *Brearsted*, Records, V index VII ἐν λ. *Flax* καὶ *linen*).

[3]) Πβλ. *R. Weil*, Des IIe et IIIe dynasties Égyptiennes, 228-230, 238-239, 280, 288, 302-303. *Montet*, ἔνθ. ἀν., 192-199. *Hartmann*, ἔνθ. ἀν., 62-63. *Dykmans*, ἔνθ. ἀν. 62, 180-181. *Jécquier*, ἔνθ. ἀν., 182. *Wiedemann*, Aegypten, 323. *Kees*, Aegypten, 73.

[4]) Πβλ. σελ. 92 καὶ 94.

ἐκάλυπτε τὸ ἀπὸ τῶν γονάτων μέχρι τῆς ὀσφύος μέρος τοῦ σώματος[1]), καὶ ὁ ἀπὸ τῆς Μέσης Αὐτοκρατορίας ἐμφανιζόμενος «*καλάσιρις*», εἶδος χιτῶνος χειριδωτοῦ καί θυσανωτοῦ περὶ τὸ κάτω ἄκρον, ὅστις ἐφορεῖτο ἐπάνω ἀπὸ τὸ «*σεντί*»[2]), ἦσαν κατὰ κανόνα λινᾶ. Οἱ δυνάμενοι ἐφόρουν βεβαίως, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἐπάνω ἀπὸ τὰ λινᾶ καὶ μάλλινα ἐνδύματα, διὰ νὰ προστατεύωνται ἀπὸ τὸ ἐλαφρὸν ψῦχος τῆς χειμερινῆς περιόδου καί, κυρίως, ἀπὸ τὸ αἰσθητὸν ψῦχος τῆς νυκτός[3]). Ἀλλὰ τὰ λινᾶ προετιμῶντο γενικῶς, διότι εἶχον ἀπέναντι τῶν μαλλίνων τὸ πλεονέκτημα, ὄχι μόνον τῆς ἐλαφρότητος καὶ δροσερότητος, ἀλλὰ καὶ τῆς καθαριότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδιδον μεγάλην σημασίαν οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι[4]).

Ἀφ' ἑτέρου, τὸ ἔδαφος τῆς Αἰγύπτου ἐνῷ δὲν ηὐνόει, ὡς ἤδη εἴπομεν[5]), τὴν ποιμνιοτροφίαν ἕνεκα τῶν ἰδιαζουσῶν συνθηκῶν, ἐξ ὧν ἐξηρτῶντο ἡ ἔκτασις, ἡ φύσις καὶ ἡ καλλιέργεια αὐτοῦ, ἦτο ἀντιθέτως λίαν πρόσφορον διὰ τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου. Τὸ ἐν Αἰγύπτῳ καλλιεργούμενον εἶδος λίνου[6]) ηὐδοκίμει εἰς τὸ παχὺ καὶ εὔφορον ἔδαφος τῆς χώρας. Ἀναλόγως μάλιστα τῆς ἰδιαιτέρας ποιότητος τοῦ ἐδάφους κατὰ περιφερείας παρήχθησαν λίαν ἐνωρὶς καὶ ἰδιαίτεραι ποιότητες αὐτοῦ ἐν τῇ χώρᾳ. Μεταξὺ τῶν λινῶν ὑφασμάτων, π. χάριν, τὰ ὁποῖα ἀπεστάλησαν εἰς Βύβλον ὑπὸ τοῦ Φαραὼ *Σμενδῆ* (1090-1085 π. Χρ.) μνημονεύονται ἐνδύματα ἀπὸ «βασιλικὸν λίνον» καὶ «ἀπὸ καλὸν λίνον τῆς ἄνω Αἰγύπτου»[7]). Τὸ πρῶτον ἦτο ἀσφαλῶς τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν «βύσσον» τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς, τὸ καλλίστης δηλαδὴ ποιότητος λίνον τῆς Αἰγύπτου, ἐκ τοῦ ὁποίου κατεσκευάζοντο τὰ

---

[1]) Βλ. *Heuzey*, Hist. du cost. dans l'antiquité, 12. Ὁ *L. Heuzey* ὑποθέτει ὅτι τὸ αἰγυπτιακὸν «σεντὶ» σχετίζεται πρὸς τὸ ἑλληνικὸν «*σινδών*». Αὐτόθι, 17. Γενικῶς ὅμως τὸ τελευταῖον τοῦτο θεωρεῖται σημιτικῆς προελεύσεως. Πβλ. *Olck* RE ἄρθρ. *Flachs* σελ. 2446, κλπ.),

[2]) Βλ. *Ἡροδ.* II, 81: «*ἐνδεδύκασι δὲ κιθῶνας λινέους περὶ τὰ σκέλεα θυσανωτούς, τοὺς καλέουσι καλασίρις*». Πβλ. *Ἀριστοφ.* Θεσμοφ. 1292. *Ἡσύχ., Σουΐδ.* ἐν λ. *καλάσιρις. Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII,71. *Kees*, RE ἄρθρ. *Kalasiris. Olck*, Αὐτόθι ἄρθρ. *Flachs* σελ. 2447.

[3]) Βλ' ἀνωτ. σελ. 94 ὑποσ. 6.

[4]) Βλ. *Ἡροδ.* II, 37 «*Εἵματα δὲ λίνεα φορέουσι* (ἐνν. οἱ Αἰγύπτιοι) *αἰεὶ νεόπλυτα, ἐπιτηδεύοντες τοῦτο μάλιστα*» *Πλουτ.* Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ. 4. (Ἠθ. 352 f): «*Τὸ δὲ λίνον φύεται μὲν ἐξ ἀθανάτου γῆς . . . λιτὴν δὲ παρέχει καὶ καθαρὰν ἐσθῆτα καὶ τῷ σκέποντι μὴ βαρύνουσαν, εὐάρμοστον δὲ πρὸς πᾶσαν ὥραν· ἥκιστα δὲ φθειροποιόν, ὡς λέγουσι*». Πβλ. *Heuzey*, ἔνθ. ἀν., 11.

[5]) Σελ. 91 κ. ἑξ.

[6]) Κατὰ τὸν *Loret* (La Flore Pharaonique, 106 nº 177) τοῦτο ἦτο τὸ «*linum humile*», εἶδος συγγενέστατον πρὸς τὸ κοινῶς καλλιεργούμενον «*λίνον τὸ ὠφελιμώτατον*» (linum usitatissimum. Πβλ. *Π. Γενναδίου*, Λεξ. Φυτολ. ἐν λ.), τὸ παρ' ἡμῖν κοινὸν «*λινάρι*».

[7]) Βλ. *Erman*, Die Lit. d. Aegypt., 323. *Klebs*, Reliefs III, 22.

ἐνδύματα τῶν θεῶν καὶ τῶν βασιλέων[1]), δὲν ὑπάρχουν ὅμως πληροφορίαι περὶ τοῦ ἐδάφους εἰς ὃ ἠὐδοκίμει τοῦτο.

Τὸ ὄνομα τοῦ δευτέρου μαρτυρεῖ σαφῶς, ὅτι εἰς τὸ παχύ, ἀλλὰ ξηρὸν ἔδαφος τῆς ἄνω Αἰγύπτου παρήγετο λίνον καλῆς ποιότητος. Τοιοῦτο «καλὸν λίνον ἐκ τῆς ἄνω Αἰγύπτου» ἦτο ἀναμφιβόλως καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Πλινίου ἀναφερόμενον ἰδιαίτερον εἶδος λίνου «τῆς Τεντύρεως». Ἀντιθέτως τὰ ὑπὸ τοῦ ἰδίου μνημονευόμενα τρία ἄλλα εἴδη Αἰγυπτιακοῦ λίνου «τὸ Τανιτικόν, τὸ Πηλουσιακόν, τὸ Βουτικὸν» ἠὐδοκίμουν εἰς τὸ παχὺ καὶ ὑγρὸν ἔδαφος τοῦ Δέλτα[2]).

Εἰς τοὺς κλιματικοὺς καὶ ἐδαφικοὺς λόγους, οἵτινες συνέβαλλον εἰς τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον, προσετέθησαν λίαν ἐνωρὶς καὶ θρησκευτικοὶ καὶ ἐμπορικοί. Οἱ πρῶτοι ἀναφέρονται εἰς τὴν ὑποχρεωτικὴν χρῆσιν τῶν λινῶν ἐνδυμάτων ὑπὸ τοῦ ἱερατείου τῆς χώρας καὶ ὑπὸ τῶν εἰσερχομένων εἰς τοὺς ἱεροὺς χώρους[3]), ὡς καὶ εἰς τὰς περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, αἵτινες ἐπέβαλλον τὴν μομιοποίησιν τῶν σωμάτων ἀνθρώπων καὶ ἱερῶν ζώων. Διὰ τὴν περιτύλιξιν τῶν μομιῶν ἐχρησιμοποιοῦντο ταινίαι ἐκλεκτοῦ λινοῦ ὑφάσματος, ἀπαγορευομένης τῆς χρήσεως οἱουδήποτε ἄλλου[4]). Δύναταί τις νὰ σχηματίσῃ εὐκόλως ἰδέαν περὶ τῶν μεγάλων ποσοτήτων λινοῦ ὑφάσματος, αἱ ὁποῖαι ἀπῃτοῦντο πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἐὰν ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι διὰ τὴν περιτύλιξιν μιᾶς ἀνθρωπίνης μομίας ἐχρειάζετο ταινία μήκους 70 περίπου μέτρων καὶ πλάτους 0,40 μ., διὰ τὴν περιτύλιξιν δὲ ἑνὸς ἱεροῦ βοός, π. χάριν, ταινία τοῦ αὐτοῦ πλάτους, ἀλλὰ μήκους 200 περίπου μέτρων[5]).

Παρ' ὅλην ὅμως τὴν ἐντὸς τῆς χώρας μεγίστην κατανάλωσιν λινῶν ὑφασμάτων εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ βιομηχανία τῶν λινῶν τῆς Αἰγύπτου, ἥτις ἀπετέλει πιθανῶς μονοπώλιον τοῦ Κράτους ἢ τῶν Ἱερῶν[6]), ἤρχισε νὰ στέλλῃ λίαν ἐνωρὶς τὰ προϊόντα της εἰς τὰς ἀγορὰς τοῦ ἐξωτερικοῦ[7]), μεταξὺ τῶν ὁποίων περιελαμβάνοντο βεβαίως καὶ αἱ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων[8]). Τοῦτο συνετέλεσεν, ὥστε νὰ θεω-

---

[1]) Βλ. κατωτ. Κεφ. 2ον § 1.

[2]) XIX. 14: «*Aegyptio lino minimum firmitatis, plurimum lucri. Quattuor ibi genera: Taniticum, Pelusiacum, Buticum, Tentyriticum regionum nominibus, in quibus nascuntur*».

[3]) Βλ. *Ἡροδ.* II, 37. 81. *Πλουτ.* Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ. 4. Πβλ. ἀνωτ., σελ. 94.

[4]) *Ἡροδ.* II, 81 - 86: Πβλ. κατωτ. σελ. 209.

[5]) Βλ. *Lortet* et *Gaillard*, La Faune momifiée de l'ancienne Égypte, 6.

[6]) Πβλ. *Α. Ἀνδρεάδη*, ΠΑΑ 7 (1932), 210 - 215. *Heichelheim*, RE ἄρθρ. *Monopole* σελ. 158. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 300.

[7]) Βλ. *Wilkinson*, Manners and Customs II, 377. *Wiedemann*, Aegypten, 326. *Kees*, Aegypten, 118. *Erman*, Die Lit. d. Aegypt., 233. *Erman - Ranke*, Aegypt. Leben, 618-619.

[8]) Βλ. *Ἡροδ.* II, 105. *Αἰσχ.* Ἱκέτ. 121, 132. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. V, 26. VII 71.

ρῆται ἡ Αἴγυπτος εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνο-ρωμαϊκὸν κόσμον ὡς κατ' ἐξοχὴν λινοπαραγωγὸς χώρα καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὡς κατ' ἐξοχὴν «*λινοποιοί*»[1]).

Ἄλλως τε, ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς ἡ χρῆσις τοῦ λίνου εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐκτὸς αὐτῆς δὲν περιωρίζετο εἰς τὴν κατασκευὴν ὑφασμάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν πολλῶν ἄλλων ἀντικειμένων πρώτης ἀνάγκης, ὡς θηρευτικῶν καὶ ἁλιευτικῶν δικτύων[2]), ἱστίων[3]), σχοινίων παντὸς εἴδους καὶ πάσης χρήσεως[4]),

---

[1]) Πβλ. Σχόλ. εἰς *Ἀριστοφ.* Θεσμοφ. 935: «*Οἱ γὰρ Αἰγύπτιοι λινοποιοί εἰσιν*» (ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι κατεσκεύαζον ἱστία πλοίων, δίκτυα καὶ ὅλα τὰ ἐκ λίνου κατασκευαζόμενα εἴδη. Πβλ. τὰς ἑπομένας ὑποσημειώσεις). *Treb. Poll.*, vita Galieni VI, 4: «*cum ei* (sc. Galieno) *nuntiatum esset Aegyptum descivisse, dixisse fertur: Quid? sine lino Agyptio esse non possumus?*» Πβλ. *Rostovtzeff*, JEA VI (1920), 167. *San Nicolo*, Vereinswesen I, 102 ὑποσ. 5. P. Giss. 40, 26 καὶ τὰ σχόλ. (πβλ. κατωτ. σελ. 200 ὑποσ. 1 καὶ 3).

[2]) Βλ. *Wilkinson*, Manners and Customs II, 174. *Klebs*, Reliefs I, 68-76, II, 94-101. III, 75-89. *Montet*, Scènes de la vie privée, 23-66. *Hartmann*, L'agric. dans l'anc. Égypte, 184. Πβλ. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. V, 26: «*Ἄρκυες δὲ καὶ δίκτυα καὶ ἐνόδια, τὸ μὲν λίνον αὐτῶν Αἰγύπτιον ἢ Φασιανὸν ἢ Καρχηδόνιον ἢ Σαρδιανὸν εἶναι δεῖ*». *Ἀρτεμιδ.* Ὀνειροκρ. II, 14 σ. 102: «*σαγήνη τε καὶ γρῖπος καὶ ἀμφίβληστρον καὶ ὅσα ἄλλα ἐκ λινῶν πλέκεται ἐπιτήδεια πρὸς ἁλιείαν*» κλπ.

[3]) Πβλ. *Αἰσχ.* Προμ., 468. *Εὐριπ.* Ἰφιγ. ἐν Ταύροις, 410. Ἑκάβη, 1081. *Ἀπολλων. Ροδ.* Ἀργον. I, 565. 1278. II, 902. *Λουκ.* Ἔρωτες, 6. *Plin.* N. H. XIX, 3-5 κλπ.

[4]) Πβλ. *Olck* RE ἄρθρ. *Flachs* σελ. 2451. *Thédenat* DA ἄρθ. *Linum* σελ. 1260. Ἀπόδειξιν, ἄλλως τε, ἱκανὴν τῆς μεγάλης χρήσεως τοῦ λίνου εἰς τὴν κατασκευὴν ἁλιευτικῶν καὶ θηρευτικῶν δικτύων, ἱστίων καὶ σχοινίων παντὸς εἴδους ἀποτελεῖ ἡ χρῆσις τῆς λέξεως «*λίνον*» εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ μεταγενεστέραν Ἑλληνικὴν ὄχι μόνον ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ φυτοῦ λίνου καὶ τοῦ λινοῦ ὑφάσματος, ἀλλὰ καὶ τοῦ δικτύου, τοῦ ἱστίου καὶ τοῦ σχοινίου ἐκ λίνου. Βλ. *Θησ. Ἑλλην. Γλώσσ.* καὶ *Liddell-Scott* ἐν λ. *λίνον* καὶ *λινάριον*. Εἰς τοὺς παπύρους ὡσαύτως ἡ λέξις σημαίνει ὄχι μόνον τὸ φυτὸν λίνον (βλ. P. C. Z. 59782 (b), 78, 80, 100 B. G. U. 1511, 5. 1535, 1. κλπ.), ἀλλὰ καὶ τὸν λινόσπορον (βλ. P.C.Z. 59730, 6. B.G.U. 1511, 1. 1720,2), καὶ τὰ ἐκ λίνου δίκτυα (βλ. P. C. Z. 59254, 3) καὶ τὰ σχοινία (βλ. P. Mich. Z. 120, 3). Πβλ *Preisigke* Wörterb. ἐν λ. καὶ P. C. Z. 59176, 125. 59755, 5. 59780, 3. 59781, 12. P. Col. Z. I, 5, 23. Εἰς τὰς Ἑλληνιστικὰς ἐπιγραφὰς τῆς Δήλου ἡ λέξις «*λίνον*» ἢ «*λινάριον*» χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν σημασίαν τοῦ λεπτοῦ σχοινίου ἢ τῆς κλωστῆς ἐκ λίνου, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίουν, ἕνεκα τῆς στερεότητός της, διὰ τὴν συναρμολόγησιν ὅρμων, χρυσῶν νομισμάτων, στεφάνων καὶ ἄλλων ἀναθημάτων. Βλ. Inscr. de Délos 1404, 15. 1409, 107. 1429 A I, 7, 13 κλπ. Παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς δὲ «*λινάρια*» ὠνομάζοντο τὰ κυνηγετικὰ δίκτυα. Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν 4 (1927), 47-48. Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικὰ I, 328-329. Καὶ παρ' ἡμῖν ὀνομάζεται κοινῶς *λινάρι* ὄχι μόνον τὸ φυτόν, ἀλλὰ καὶ ὁ καρπὸς (ἄλλως *λιναρόσπορος, λινόσπορος, λινόκοκκος καὶ λινοκόκκι*) καὶ αἱ ὑφαντικαὶ ἴνες τῆς λινοκαλάμης, «*λινὲά*» δὲ ἐνιαχοῦ τὸ ἐκ λίνου λεπτὸν σχοινίον (ὡς ἐν Ἠπείρῳ, Κερκύρᾳ, Κορίνθῳ, Παξοῖς, Πόντῳ καὶ ἀλλαχοῦ) ἢ ἡ κλωστὴ ὑπὸ τύπον ἡ «*λενία*» ἢ «*λενιά*» (ὡς ἐν Καρύστῳ καὶ Κύμῃ).

θωράκων[1]), ἐνίοτε δὲ καὶ ὑποδημάτων[2]). Ἐπὶ πλέον, τὸ χλωρὸν λίνον ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς τροφὴ τῶν ζῴων[3]), ὁ δὲ καρπὸς αὐτοῦ ἐχρησιμοποιεῖτο ἀρχαιόθεν πρὸς ἐξαγωγὴν ἐλαίου καταλλήλου εἰς τὴν λυχνοκαΐαν[4]).

Διὰ τοῦτο οὐδόλως ξενίζεται ὁ ἀναγινώσκων τοὺς παπύρους τῶν Πτολεμαϊκῶν χρόνων, ἰδίως δὲ τοὺς τοῦ 3ου αἰῶνος, ὅταν διακρίνῃ ἐν αὐτοῖς τὴν ἰδιαιτέραν δραστηριότητα καὶ φροντίδα, τὴν ὁποίαν κατέβαλον οἱ Πτολεμαῖοι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καλλιεργείας τοῦ λίνου καὶ τῆς βιομηχανίας τῶν λινῶν ὑφασμάτων. Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἔδωκαν ἰδιαιτέραν προσοχὴν εἰς τὴν ὀργάνωσιν ἑνὸς τόσον σπουδαίου κλάδου τοῦ κρατικοῦ πλούτου. Εἶναι πράγματι γνωστὸν ὅτι καθώρισαν τὴν κατὰ περιφερείας ἔκτασιν τῆς διὰ τὴν λινοκαλλιέργειαν καταλλήλου γῆς[5]) καὶ ἐπέβλεπον, ὥστε νὰ σπείρεται αὕτη ἐγκαίρως[6])· ὅτι παρεῖχον εἰς τοὺς καλλιεργητὰς ὑπὸ τύπον δανείου ἐξοφλητέου μετὰ τὴν συγκομιδὴν τὸ ἀναγκαιοῦν ποσὸν σπόρου καὶ ἄλλας εὐκολίας[7])· ὅτι ἐζήτουν νὰ ἀντιλαμβάνωνται προσωπικῶς περὶ

---

[1]) Βλ. *Ὁμήρ.* Β, 529. 830· *Ἡροδ.* VII, 63. 89. *Ξεν.* Κύρου Ἀνάβ. VII, 7, 15. Κύρου Παιδ. VI, 4, 2. *Παυσ.* I, 21, 7. VI, 19, 7. *Πλουτ.* Ἀλέξ. 22. 26. *Δίων. Κασσ.* LXXVII, 7, 2. "Εκαστος τῶν ὑπὸ τοῦ Φαραὼ Ἀμάσιος ἀποσταλέντων εἰς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς Λινδίους θωράκων (βλ. ἀνωτ. σελ. 87 ὑποσ. 4) ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ λινοῦ στήμονος, τοῦ ὁποίου ἑκάστη «*ἅρπεδόνη ἐοῦσα λεπτὴ ἔχει ἁρπεδόνας ἐν ἑωυτῇ τριηκοσίας καὶ ἑξήκοντα* (ὅσαι δηλ. αἱ ἡμέραι τοῦ ἔτους παρ' Αἰγυπτίοις), *πάσας φανερὰς*». Πβλ. *Plin.* N. H. XIX, 12.

[2]) Διὰ θρησκευτικοὺς ἀσφαλῶς λόγους. Βλ. *Ἡρωδιαν.* Ἱστορ. V, 5, 10.

[3]) Εἴτε μόνον, εἴτε μετ' ἄλλων εἰδῶν νομῆς. Βλ. P. Lille I, 31-38. P. Bad. 15, 20.

[4]) Εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους τὸ ἔλαιον τοῦτο χαρακτηρίζεται διὰ τοῦτο ὡς «*ἐπελλύχνιον*». Βλ. Rev. Laws, 38, 7. 40, 10. 57, 19.

[5]) Τῆς λεγομένης «*λινοφόρου γῆς*» εἰς τὰ παπυρικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς. Βλ. P. Wisconsin 1 (255 π. Χρ.), 7, 24. P. Tebt. 769, 46.

[6]) Τὴν ἐπίβλεψιν ἤσκει προσωπικῶς ὁ βασιλεύς, ἀλλ' ἡ εὐθύνη διὰ τοῦτο ἐβάρυνε φυσικὰ τὸν ἑκάστοτε Διοικητήν, ὡς πληροφορούμεθα ἐκ τῆς ἐν P. Tebt. 769 περιεχομένης «*ἐντεύξεως*», τὴν ὁποίαν ἀπευθύνει πρὸς τὸν βασιλέα γεωργός τις καλλιεργητὴς λίνου. (βλ. τὴν εἰσαγ.). Παραθέτω ἐξ αὐτῆς τὰ χαρακτηριστικώτερα ἀποσπάσματα: στ. 27-31: «*[Καίπερ] γὰρ τοῦ διοικητοῦ ἐπιστείλαντος μετὰ [πάση]ς σπουδῆς καὶ φιλοτιμίας κατασπεῖραι εἰς τὸ ϑ (ἔτος) [ἄλλ]ας ἀρ(ούρας) Ἀφν (1550) καὶ τοῖς γεωργοῖς, ἐὰν μὴ ὑπάρχῃ / [αὐτοῖ]ς σπέρματα, διαλύειν τὰς ἐνεστώσας τιμὰς καὶ τὸ ὅλον ἀντιλαμ[βάνεσθαι ...* ». στ. 66-74: *δέομαί σου, βασιλεῦ, ... ἐπειδὴ ..... ἐνέστηκεν ὁ σπόρος τῆς λινοκαλάμης ..... μὴ κωλύειν με [κατεργάζεσθαι τὴν] ὑπάρχουσάν μοι λινοκαλάμην .... [ὅπως δύ]νωμαι συνστήσασθαι τὰ κατὰ τὸν σπόρον ..... καὶ μὴ ἡ τηλικαύτη χρεία, ἣ ἐστὶν [τῶν ἀναγκαιοτάτων καὶ] ἧς σύ, βασιλεῦ, διατελεῖς τὴν πᾶσαν σπουδὴν [ποιούμενος οὐκέτι σ]τέγῃ ἐν τῷ νομῷ διὰ τὰς προ[κειμένας αἰτίας].*

[7]) Βλ. P. Tebt. 769, 4-8: «*[.....] σαντος τὴν σπουδὴν τῆς χρείας τοῦ πράγματος // [ὃ τῶν ἀναγκαιοτάτων ἐστὶν καὶ τὴν πᾶσαν ἐπιμ[έλ]ειαν [.....] ... ς καὶ κατὰ πᾶν μέρος ἐπιδεδωκώς [τοῦ τὰ δί]καια ποιοῦντος πάντα τὰ δε[..]ιατα ..... ἐκ τοῦ [βα]σιλικοῦ πρόδομα εἰς χορηγίαν .....* ». Πβλ. P. C. Z. 59292, 428. 563. 653.

τῆς ποιότητος τῆς παραγομένης λινοκαλάμης[1]) καὶ ὅτι ἐπέβλεπον τὴν ἔγκαιρον καὶ τακτικὴν διάθεσιν τοῦ ἐξ αὐτῆς παραγομένου νήματος εἰς τρόπον, ὥστε νὰ λειτουργοῦν ὅλοι οἱ ὑπάρχοντες εἰς τὴν χώραν ἱστοὶ ὑφάνσεως λινῶν[2]). Εἰδικὸν μάλιστα βασιλικὸν διάταγμα καθώριζε ἀκόμη καὶ «*τὴν ποικιλίαν*», ὡς καὶ τὰς διαστάσεις καὶ τὴν πυκνότητα τῶν διαφόρων εἰδῶν λινῶν ὑφασμάτων, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ κατασκευάζωνται εἰς ἕκαστον νομὸν τῆς χώρας[2]). Μὲ τὴν ἰδίαν λεπτολόγον προσοχὴν εἶχον καθορισθῇ ὑπὸ τοῦ Κράτους αἱ αὐστηραὶ διατυπώσεις, αἵτινες ὑπεχρέωνον τοὺς καλλιεργητὰς λίνου νὰ παραδώσουν τὸν καρπὸν αὐτοῦ εἰς τὰ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Κράτους ἐργαζόμενα ἐλαιοτριβεῖα διὰ τὴν περαιτέρω ἐπεξεργασίαν[3]).

Τὸ εἶδος τοῦ ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων καλλιεργουμένου εἰς τὴν Αἴγυπτον λίνου ἦτο τὸ αὐτὸ ἀσφαλῶς πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς Φαραωνικῆς ἐποχῆς καλλιεργούμενον. Οἱ πάπυροι οὐδαμοῦ ἀναφέρουν προσπάθειαν εἰσαγωγῆς εἰς τὴν καλλιέργειαν λίνου καλυτέρας ποιότητος[4]). Καίτοι δὲ εἰς τὰ γνωστὰ παπυρικὰ κείμενα δὲν γίνεται μνεία ἰδιαιτέρων εἰδῶν ἢ ποιοτήτων λίνου κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν (πλὴν τῆς βύσσου, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον), εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ καλλιέργεια τοῦ λίνου κατὰ τοὺς Πτολεμαϊκοὺς χρόνους ηὐδοκίμει ἰδιαιτέρως, εἰς ἃς περιφερείας καὶ πρότερον. Ἐκτὸς τῆς μαρτυρίας τοῦ Πλινίου, ἥτις ἀναφέρεται ἀσφαλῶς καὶ εἰς τὰ κατὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν παραγόμενα εἴδη λίνου, καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος, ὅστις βεβαιοῖ ὅτι εἰς τὴν Πανόπολιν ἤνθει βιομηχανία τῶν

---

[1]) Βλ. Ryl. Z. 2 (= S. B. 7638), 1 : «*καὶ τὴν λινοκαλάμην τὴν νέαν εἰσηνέγκαμεν τῷ βασιλεῖ*» *(257 π. Χρ.)*.

[2]) Βλ. P. Tebt. 703 (πβλ. ἀνωτ. σελ. 99), 87 - 99 : «*ἐπιπορεύου δὲ καὶ ἐπὶ τὰ ὑφαντεῖα, ἐν οἷς τὰ ὀθόνια ὑφαίνετα[ι] καὶ τὴν πλείστην σπουδὴν ποιοῦ ἵν[α] πλεῖσ[τα] τῶν ἱσ || τέων ἐνεργὰ ᾖ συντελούντων καὶ τῶν ὑφαντῶν τὴν διαγεγραμμένην τῷ νομῷ ποικιλίαν. ἐὰν δέ τινες πρὸς τὰς συντεταγμένας ἐκτομὰς ὀφείλωσι, πρασσέσθωσαν || καθ' ἕκαστον γένος τὰς ἐκ τοῦ διαγράμματος τιμάς. ὅπως δὲ καὶ τὰ ὀθόνια χρηστὰ ᾖ καὶ τάς ἁρπεδόνας ἔχωσι κατὰ τὸ διάγραμμα μὴ παρέργως φρόντιζε*». (Πβλ. τὰ σχόλ. τοῦ *Rostovtzeff* ἐν σελ. 89-91. Hellenist. World I, 306-308. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 113).

[3]) Βλ. Rev. Laws, 39-72. *Heichelheim*, RE ἄρθρ. *Monopole* σελ. 165-170. *Schnebel*, Landwirtschaft, 204. *Préaux*, ἔνθ. ἀν., 66 κ. ἑξ. *Rostovtzeff*, ἔνθ' ἀν. I, 302-305.

[4]) Ὁ *Reil* (Beitr. z. kenn. d. Gewerb., 97) νομίζει ὅτι τὰ εἰς τοὺς παπύρους ἀναφερόμενα δύο ἄλλα εἴδη φυτῶν ἡ «*λευκέα*» (B.G.U. 544, 5) καὶ «*ἄλοπος*» (P. Tebt. 120, 16) εἶναι ἰδιαίτερα εἴδη λίνου. Ὁ *Ἡσύχιος* ὅμως ὁρίζει τὴν λευκέαν ὡς εἶδος σχίνου (ἐν λ.), ὁ δὲ *Εὐστάθιος* ὡς «δέρμα λεύκης παρόμοιον τῷ ἐκ φιλύρας» (Εἰς Ὁμ. Ἰλ. Β, 426 σελ. 1453, 10). Τὸ μόνον πιθανὸν εἶναι ὅτι ἡ «λευκέα» πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (VII, 25 Πβλ. *Ἀθην.* V, 206 f) ἀναφερόμενον «*λευκόλινον*», εἶδος καννάβεως κατὰ τὸν *Blümner* (Technologie I², 298), ἢ εἶδος λίνου κατὰ τὸν *Olck* (RE ἄρθρ. *Flachs* σελ. 2451).

λινῶν[1]), ἐκ τῶν παπύρων μανθάνομεν ὅτι ἡ Τανὶς παρῆγε λίνον καλῆς ποιότητος[2]), ὅτι εἰς τὸ παρθένον ἔδαφος τῶν διὰ τῶν μεγάλων ἀρδευτικῶν ἔργων τῶν πρώτων Πτολεμαίων ἀποδοθεισῶν εἰς τὴν καλλιέργειαν γαιῶν τοῦ Ἀρσινοΐτου νομοῦ ἐγίνετο ἐντατικὴ καλλιέργεια λίνου[3]) καὶ ὅτι εἰς τὸν Θηβαϊτικὸν νομὸν παρήγοντο λινᾶ ἐκλεκτῆς ποιότητος[4]). Τοῦτο καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Κράτους ἀσκουμένη ἄγρυπνος παρακολούθησις τῆς λινοκαλλιεργείας[5]) ἀποδεικνύουν, ὅτι ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων καὶ ἡ ἔκτασις τῆς διὰ λίνου σπειρομένης γῆς καθ' ὅλην τὴν χώραν ηὐξήθη καὶ ἡ ποιότης αὐτοῦ ἐβελτιώθη.

2. Καλλιέργεια τοῦ λίνου εἰς τὴν Φαραωνικὴν καὶ τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον: χρόνος καὶ τρόπος σπορᾶς καὶ συγκομιδῆς. Ποσότης παραγομένης ἐτησίως λινοκαλάμης.

Τὸ λίνον σπείρεται παρ' ἡμῖν σήμερον καθ' ὃν χρόνον καὶ τὰ δημητριακά, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ φθινοπώρου δηλαδή. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐσπείρετο κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχήν, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν ὑδάτων τοῦ Νείλου, συγχρόνως πρὸς τὰ καλλιεργούμενα δημητριακά[6]). Ὁ τρόπος ὅμως τῆς σπορᾶς τοῦ λίνου εἰς τὴν χώραν τῶν Φαραὼ διέφερε τοῦ τῆς σπορᾶς τῶν δημητριακῶν. Τοιχογραφίαι ἐκ τάφων δεικνύουν, ὅτι ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἐφημόζετο διὰ τὸ λίνον τὸ σύστημα τῆς «γραμμικῆς» λεγομένης σήμερον καλλιεργείας. Ὁ σπορεὺς δηλαδὴ δὲν ἐσκόρ-

---

[1]) XVII, 813. (Τὴν μαρτυρίαν τοῦ Γεωγράφου ἐπεβεβαίωσαν τὰ εὑρήματαα ὑφασμάτων ἐκ Πανοπόλεως τῶν τελευταίων Πτολεμαϊκῶν καί, ἰδίως, τῶν πρώτων Ρωμαϊκῶν χρόνων. Βλ. *Forrer*, Die Gräber u. Text. von Panopolis, *passim*. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν εὑρημάτων βλ. αὐτόθι I, 26. Πβλ. *Wilcken*, Hellenist. Wirtschaft, 106).

[2]) Βλ. P.C.Z. 59048, 4 (257 π. Χρ.).

[3]) Βλ. P.C.Z. 59292, 424, 561. 59470. 59494, 13. 59782 (b) P. Ryl. Z. 2, 1. Πβλ. P. Wisconsin 1, 7, 24. P.C.Z. 59177. 59730. P. Mich. Z. 26, 4. P. Lille I, 31. 33. 34. 36. 37. P. Tebt. 769. P. Lond. inv. 2313. 2360 (κατὰ *Préaux*, ἔνθ. ἀν., 95 ὑποσ. 2). (Ἀπόδειξιν τῆς ἐντατικῆς καλλιεργείας λίνου διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὸν Ἀρσινοΐτην ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ζήνων ἠναγκάζετο νὰ προσλάβῃ ἐργάτας διὰ τὴν συγκομιδὴν αὐτοῦ ἐκ τοῦ Μεμφίτου καὶ τοῦ Ἡρακλεοπολίτου νομοῦ. Βλ. P.C.Z. 59782 (b), εἰσαγ. Διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου εἰς τὸν Ἡρακλεοπολίτην πβλ. B.G.U. 1523. 1535. 1818).

[4]) Τοῦτο μαρτυρεῖται ἀπὸ τοὺς παπύρους τοῦ Σαραπιείου, κειμένου πλησίον τῶν Θηβῶν. Βλ U.P.Z. 59, 4. 83. 84 85. 88, 11, 12. 91, 4. 93, 4 (τοῦ 2ου αἰ. π Χ.) Πβλ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 204.

[5]) Βλ. γενικῶς Rev. Lans, 38, 7. 39, 7. 55, 6. 57, 19.

[6]) Μετὰ τοῦ σίτου, π. χ., ὡς δεικνύουν τοιχογραφίαι Φαραωνικῶν τάφων. Βλ. *Hartmann*, L' agric. dans l'anc. Égypte, 148.

πιζε τὸν σπόρον καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγροῦ, ἀλλ' ἠκολούθει κατὰ πόδας τὸν γεωργοῦντα καὶ ἔρριπτε τὸν σπόρον ἐντὸς τῆς ὑπὸ τοῦ ἀρότρου σχηματιζομένης αὔλακος [1]).

Τὸ σύστημα τοῦτο παρουσίαζε δύο πλεονεκτήματα: 1ον διηυκόλυνε πολὺ τὸ σκάλισμα, τὸν βοτανισμὸν καὶ τὴν ἐν γένει περιποίησιν τοῦ λίνου, κατ' ἀκολουθίαν δὲ τὴν βελτίωσιν τῆς ἐσοδείας κατὰ ποιότητα καὶ ποσότητα· 2ον διηυκόλυνε ἐπίσης πολὺ τὸν καλλιεργητὴν κατὰ τὴν συγκομιδήν. Διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς δὲν ἐθέριζον τὴν λινοκαλάμην, ὡς τὰ δημητριακά, ἀλλ' ἀπέσπων ἀπὸ τῆς ρίζης διὰ τῶν χειρῶν [2]).

Ὁ χρόνος τῆς συγκομιδῆς ἐξηρτᾶτο κατὰ φυσικὸν λόγον ἐκ τοῦ χρόνου τῆς σπορᾶς. Τέσσαρες περίπου μῆνες ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν τελείαν ὡρίμασιν τοῦ λίνου. Ὁ Ἀπρίλιος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μέση χρονολογία τῆς συγκομιδῆς τοῦ λίνου ἐν Αἰγύπτῳ [3]). Ἀλλ' ἐξηρτᾶτο παραλλήλως καὶ ἐκ τοῦ σκοποῦ, δι' ὃν προωρίζετο ἡ χρῆσις τῆς ἐσοδείας. Ἐὰν δηλαδὴ τὸ λίνον προωρίζετο νὰ χρησιμοποιηθῇ ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ὑφαντουργίαν, ἡ συγκομιδὴ αὐτοῦ ἐγίνετο ὀλίγον πρὸ τῆς τελείας ὡριμάσεως, τρεῖς περίπου μῆνας μετὰ τὴν σποράν καὶ ἀκριβῶς ὅταν τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἤρχιζε νὰ μαραίνεται κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς καρποφορίας. Κατὰ τὴν ἐκρίζωσιν ἐφρόντιζον νὰ κτυποῦν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς παλάμης τὰ διὰ τῆς δεξιᾶς ἀποσπασθέντα δράγματα λινοκαλάμης διὰ νὰ ἀπαλλάξουν τὰς ρίζας τοῦ ἐπ' αὐτῶν προσκεκολλημένου τυχὸν χώματος [4]). Ἀκολούθως συνήνωνον περισσότερα δράγματα εἰς τρόπον ὥστε νὰ σχηματισθῇ μικρὰ δέσμη, ὡς τὰ παρ' ἡμῖν «*χερόβολα*» τῶν δημητριακῶν περίπου, τὴν ὁποίαν καὶ ἔδενον δι' οἱουδήποτε προχείρου μέσου ὥστε νὰ διευκολύνεται ἡ ἐκ τοῦ ἀγροῦ μεταφορὰ τῆς λινοκαλάμης καὶ ἡ περαιτέρω ἐπεξεργασία αὐτῆς πρὸς ἐξαγωγὴν τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν. Συνήθως, πρὸ τῆς μεταφορᾶς ἄφινον ὅλας τὰς δέσμας τῆς συγκομισθείσης ὄχι ἐντελῶς ξηρᾶς λινοκαλάμης ἐκτεθειμένας εἰς τὸν ἀγρὸν ἐπὶ 15 περίπου ἡμέρας, φροντίζοντες νὰ γυρίζουν αὐτὰς ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, ὥστε νὰ ἐκτίθενται ὅλαι αἱ πλευραὶ κατ' ἴσον χρόνον εἰς τὸν ἥλιον διὰ νὰ ξηρανθῇ ὁμοιοτρόπως ἡ καλάμη ἑκάστης δέσμης.

---

[1]) Βλ. *Klebs*. Reliefs II, 71. III, 5.

[2]) Βλ. *Maspero*, Études Égypt. II, 85. *Erman-Ranke*, Aegypt. Leben, 537 (εἰκ. 36). *Klebs*, ἔνθ' ἀν. I, 53—54. II, 75—77. III, 21. *Montet*, Scènes de la vie privée, 195 *Jécquier*, Civilis. Egypt., 181 (εἰκ. 144). [3]) Βλ. *Montet*, ἔνθ. ἀν. 194.

[4]) Ἡ ὑπὸ τοῦ *G. Maspero* διδομένη ἑρμηνεία εἰς σχετικὴν παράστασιν ἐπὶ ἀναγλύφου ἐκ τάφου, ὅτι δηλ. τὸ κτύπημα τῆς λινοκαλάμης ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς παλάμης «σκοπὸν εἶχε πιθανῶς τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ σπόρου» (Études Égypt. II, 86) εἶναι τελείως ἀπίθανος. Πβλ. *Hartmann*, L'agric. dans l'anc. Égypte, 149. *Montet*, ἔνθ. ἀν., 199.

Ἐὰν ὅμως ἡ ἐσοδεία προωρίζετο διὰ τὴν παραγωγὴν νήματος ἐκ τῆς καλάμης καὶ συγχρόνως ἐλαίου ἐκ τοῦ σπέρματος, ἐχρειάζετο νὰ ἀναμείνουν τὴν τελείαν ὡρίμασιν τοῦ λινοσπόρου διὰ νὰ προβοῦν εἰς τὴν συγκομιδὴν τοῦ λίνου. Κατ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν, ἡ λινοκαλάμη ἀπεσπᾶτο ἐπίσης διὰ τῶν χειρῶν καὶ ἐδένετο κατὰ δέσμας, μετεφέρετο ὅμως ἀμέσως εἰς τὸ ἁλώνιον, ἔνθα ἐλαμβάνετο κατ' ἀρχὴν φροντὶς διὰ τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ σπέρματος ἀπὸ τῆς καλάμης. Τοῦτο ἐγίνετο συνήθως διὰ ραβδισμοῦ, πιθανῶς δὲ καὶ διά τινος τρόπου κτενίσματος δι' εἰδικοῦ ἐργαλείου[1]). Διὰ τῆς πρώτης μεθόδου συγκομιδῆς οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἐπετύγχανον τὴν παραγωγὴν νήματος καλῆς ποιότητος, λεπτοῦ στερεοῦ καὶ λείου, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν εἶχον ἐπὶ πλέον τὸ ἐκ τοῦ ἐλαίου (καὶ τοῦ σπόρου) κέρδος, ἀλλὰ τὸ ἐκ τῆς λινοκαλάμης παραγόμενον νῆμα ἦτο κατωτέρας ποιότητος[2]).

Εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἡ καλλιέργεια τοῦ λίνου ἐγίνετο κατὰ τὸν ἴδιον χρόνον καὶ τρόπον. Ἐσπείρετο μετὰ τὴν λῆξιν τῆς πλημμύρας τοῦ Νείλου συγχρόνως πρὸς τὰ δημητριακά[3]). Φαίνεται δέ, ὅτι ἐξηκολούθησε νὰ σπείρεται κατὰ τὴν «γραμμικὴν» καλλιέργειαν, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι καὶ τακτικῶς «ἐβοτανίζετο»[4]) τοῦτο καὶ ἡ συγκομιδή του ἐξηκολούθησε νὰ γίνεται πάντοτε δι' ἀποσπάσεως ἐκ τῆς ρίζης διὰ τῶν χειρῶν, διὰ «τιλμοῦ», ὡς ὀνομάζεται ἡ ἐνέργεια αὕτη

---

[1]) Τοιαύτην ἐνέργειαν παριστᾷ πιθανῶς εἰκὼν ἐκ τάφου τῆς Νέας Αὐτοκρατορίας: ἐργάτης ἔχει πρὸ αὐτοῦ στενὴν καὶ ἐπιμήκη σανίδα, τῆς ὁποίας τὸ ἓν ἄκρον φαίνεται βυθισμένον εἰς τὸ ἔδαφος διὰ νὰ παραμένῃ αὕτη ἀκίνητος. Τὸ ἕτερον ἄκρον, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς μικρὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, ἀπολήγει εἰς εἶδος κτενίου. Ὁ ἐργάτης πατεῖ διὰ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς ἐπὶ τοῦ εἰς τὴν γῆν βυθισμένου ἄκρου τῆς σανίδος καὶ σύρει πρὸς ἑαυτὸν δέσμην λίνου, τὴν ὁποίαν κρατεῖ ἀπὸ τὸ μέρος τῶν ριζῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ διέρχεται διὰ τῶν ὀδόντων τοῦ κτενίου τὸ πρὸς τὸν καρπὸν μέρος αὐτῆς. Οἱ ὀδόντες τοῦ κτενίου εἶναι τοποθετημένοι εἰς τοιαύτην ἀπόστασιν, ὥστε ἡ μὲν καλάμη τοῦ λίνου νὰ διέρχεται ἐλευθέρως διὰ μέσου αὐτῶν, ἐνῷ αἱ κάψαι τοῦ σπόρου νὰ συναντοῦν ἀντίστασιν, καί, ἕνεκα τούτου, νὰ ἀνοίγουν καὶ νὰ σκορπίζεται τὸ περιεχόμενον αὐτῶν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ κτενίου, ὅπως φαίνεται εἰς τὴν εἰκόνα. Βλ. *Klebs*, Reliefs III, 22. *Erman - Ranke*, Aegypt. Leben, 513 (εἰκ. 37). *Hartmann*, L'agric. dans l'anc. Égypte, 149. Μόνον ὁ *Dykmans* (Hist. écon. et soc. II 64 n.4), ὑποθέτει ὅτι ἡ παράστασις εἰκονίζει πιθανώτερον τὸν διὰ κτενίσματος ἀποχωρισμὸν τῶν ξυλωδῶν μερῶν τῆς λινοκαλάμης ἀπὸ τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν καὶ ὄχι τὸν τοῦ σπέρματος ἀπὸ τῆς καλάμης· διότι ὁ τελευταῖος ἐγίνετο πάντοτε διὰ ραβδίσματος. Ἡ εἰκὼν ὅμως δεικνύει, ὅτι ἡ πρώτη ἑρμηνεία εἶναι περισσότερον ἀληθοφανής.

[2]) Βλ. *Maspero*, Études Égypt. II, 85 - 87. *Erman - Ranke*, ἔνθ. ἀν., 537. *Montet*, Scènes de la vie privée, 184 - 192. La vie quotidienne κλπ., 121. *Hartmann*, ἔνθ. ἀν., 148 - 149. *Dykmans*, ἔνθ' ἀν., 63.

[3]) Εἰς τὸν P. C. Z. 59292, 426, 563, 653 π. χ., φαίνεται σπειρόμενον συγχρόνως πρὸς τὸν σῖτον, τὴν κριθήν, τὸν ἐρέβινθον καὶ τὴν ὄλυραν. Πβλ S.B. 4369, 26, 34, 40.

[4]) Βλ. P. C. Z. 59292, 659.

εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν παπύρων τῆς ἐποχῆς[1]). Τὸ οὕτω συγκομιζόμενον λίνον διετίθετο ἐπίσης κατὰ «*δέσμας*»[2]).

Ὁ χρόνος τῆς συγκομιδῆς ἐποίκιλλεν ὡσαύτως διὰ τοὺς αὐτούς, ὡς καὶ πρότερον, λόγους[3]). Ἐξηκολούθησαν δὲ νὰ εἶναι ἐν χρήσει καὶ οἱ δύο τρόποι συγκομιδῆς, καὶ ὁ πρὸ τῆς καρποφορίας δηλαδὴ καὶ ὁ μετὰ τὴν τελείαν ὡρίμασιν τοῦ καρποῦ. Τοῦτο πιστοῦται ἐκ τῶν πληροφοριῶν τῶν παπύρων τῆς ἐποχῆς. Οὕτω, εἰς πάπυρον τοῦ Ζήνωνος ὅστις περιέχει λογαριασμὸν δαπάνης συγκομιδῆς λίνου, ἄλλοι μὲν τῶν ἐργατῶν «*τίλλουσι*» τὸ λίνον, ἄλλοι δὲ «*ψύχουσιν*» αὐτό, ἀσχολοῦνται δηλαδὴ μὲ τὴν ἐπὶ τόπου ὁμοιόμορφον ἀποξήρανσιν αὐτοῦ εἰς τὸν ἥλιον ἀμειβόμενοι διὰ τοῦτο κατὰ «*δέσμας*», ὡς καὶ «*οἱ τίλλοντες*» αὐτό[4]). Πρόκειται προφανῶς περὶ συγκομιδῆς λίνου πρὸ τῆς καρποφορίας κατὰ τὴν πρώτην μέθοδον. Ὡς πρὸς τὴν δευτέραν, ἥτις ἦτο καὶ ἡ συχνότερον ἐφαρμοζομένη, ὁμιλοῦν εὐγλώττως αἱ μαρτυρίαι τῶν παπύρων περὶ χρησιμοποιήσεως τοῦ ἐκ «*τοῦ λίνου σπέρματος*» εἰς τὴν ἐλαιουργίαν[5]. Αἱ δέσμαι τοῦ λίνου μετεφέροντο εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν δι' ὑποζυγίων εἰς τὸ ἁλώνιον[6]), ἔνθα πρὸ πάσης ἄλλης ἐνεργείας διὰ τὴν ἐπεξεργα-

---

[1]) Βλ. 59268, 29. Ἡ ἐργασία ἐλέγετο «*τίλλειν*» ἢ «*ἐκτίλλειν τὴν λινοκαλάμην*» Βλ. P. C. Z. 59782 (b), 32. B. C U. 1818, 15. (60 π Χρ Πβλ «*τιλμὸν*» τοῦ ἐρίου τῶν προβάτων· ἀνωτ. σελ. 136) καὶ κατωτ. κεφ. 3ον § 1) Καὶ σήμερον ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος συγκομίζουν τὸ λίνον κατὰ τὴν ἰδίαν μέθοδον, τὸ «ξερριζώνουν» ἢ τὸ «βγάζουν» μὲ τὰ χέρια. Πβλ. *Ἐλπ. Σαραντῆ*, Λαογρ. 8 (1925), 562. *Καλλ. Χουρμουζιάδου*, Θρακικὰ 11 (1939), 411. *Γ. Σαλβάνου*, Περὶ τοῦ γλωσσ. ἰδιώματος Ἀργυράδων Κερκύρας, 33. Ὅτι δὲ παλαιότερον ἡ μέθοδος αὕτη ἐφηρμόζετο γενικῶς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν συγκομιδὴν τοῦ λίνου ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐν Κρήτῃ τὸν θερισμὸν τοῦ λίνου ὀνομάζουν τὰ «*λιναροβγάλματα*». Πβλ. Λαογρ. 1 (1909), 289.

[2]) Ἐλαμβάνετο μάλιστα φροντίς, φαίνεται, ὥστε αἱ δέσμαι τῆς λινοκαλάμης νὰ εἶναι περίπου ἰσομεγέθεις καὶ ἰσοβαρεῖς μεταξύ των. Τοῦτο συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ἐργάται ἠμείβοντο κατὰ «τὸν τιλμὸν» τοῦ λίνου κατὰ «δέσμας», καὶ ἡ τιμὴ τῆς λινοκαλάμης κατὰ τὴν πώλησιν ἐλογίζετο ἐπίσης κατὰ «δέσμας». Βλ. P. C. Z. 99470, 3, 4. 59782 (b), 62, 76, 78, 80 92 κλπ P. Tebt 769, 90-94. B.G.U. 1511, 9. 1535, 1. Καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν τὸ λίνον κατὰ τὴν συγκομιδὴν διατίθεται κατὰ μικρὰς δέσμας (τὰ «*μάτσα*» ἢ «*χερόβολα*» ἢ «*σκουλλιὰ*») πρὸς διευκόλυνσιν τῆς περαιτέρω μεταφορᾶς καὶ ἐπεξεργασίας αὐτοῦ. Πβλ. *Ἐλπ. Σαραντῆ*, Λαογρ. 8(1925), 562.

[3]) Ἐγίνετο πάντως περὶ τὰς ἀρχὰς ἢ περὶ τὸ τέλος Ἀπριλίου. Βλ. *Schnebel*, Landwirtschaft, 204. Εἰς τὸν μόνον πάπυρον (P.C.Z. 59782 (b)), ὅστις πράγματεύεται περὶ συγκομιδῆς λίνου δὲν σημειοῦται ὁ μήν.

[4]) Βλ. P.C.Z 59782 (b), 119—120: «*τοῖς τὴν λινοκαλάμην ψύχουσι οὖσι δ μισθός* (τετρώβολον)». Πβλ. στ. 32 50.95. [5]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 182 ὑποσ. 3.

[6]) Βλ. B.G.U. 1511 (3ος αἰ. π.Χ.), 5: «*ἀνενηνόχασι ὄνους λίνου ς* (6), *ἀν(ὰ) δέσμας π* (80) *εἰς ὄνος ἀν(ὰ) δέσμας ι* (10) *(γίνονται) υ*ϟ (490)».

σίαν τῆς λινοκαλάμης ἐγίνετο ἡ πρὸς ἀποχωρισμὸν τοῦ σπέρματος ἀναγκαία ἐργασία. Οἱ πάπυροι δὲν ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἐφαρμοζομένης κατὰ ταύτην μεθόδου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ἡ ἀποκάρπισις τῆς λινοκαλάμης ἐγίνετο, φαίνεται, κατὰ τὴν καὶ πρότερον ἐν χρήσει μέθοδον, διὰ ραβδισμοῦ δηλαδή [1]).

Τὰ μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν παπύρων γνωστὰ στοιχεῖα δὲν ἐπιτρέπουν δυστυχῶς, ὡς καὶ προκειμένου περὶ τοῦ ἐρίου, νὰ κάμῃ τις σταθερὸν ὑπολογισμὸν περὶ τῆς κατὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν παραγομένης κατ' ἔτος ποσότητος λινοκαλάμης. Ἐκ παπύρου τῆς Τεπτύνεως ἔχομεν τὴν μεμονωμένην πληροφορίαν, ὅτι κατὰ τὸ ἕνατον ἔτος τῆς βασιλείας Πτολεμαίου τοῦ Γ' ἢ Πτολεμαίου τοῦ Δ' [2]) ἐξ 160 ἀρουρῶν ἐσπαρμένων διὰ λίνου παρήχθησαν 64.000 δέσμαι λινοκαλάμης καὶ ἐξ αὐτῶν 1173 1/2 ἀρτάβαι λινοσπόρου [3]). Τὸ μόνον θετικὸν ἐκ τούτου συμπέρασμα εἶναι, ὅτι ἑκάστη ἄρουρα «*λινοφόρου*» γῆς ἔδιδε 400 περίπου δέσμας λινοκαλάμης καὶ ὅτι 54 ὡς ἔγγιστα δέσμαι λίνου καλῆς ποιότητος ἔδιδον μίαν ἀρτάβην λινοσπόρου. Ἐφ' ὅσον ὅμως οὔτε τὸ μέσον βάρος τῆς «*δέσμης*» εἶναι γνωστόν, οὔτε ἡ συνολικὴ ἔκτασις τῆς διὰ λίνου καλλιεργουμένης γῆς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογι-

---

[1]) Εἰς πάπυρον τοῦ Ζήνωνος (P.C.Z. 59494) φαίνεται ὅτι Αἰγύπτιοι «*κοσκινευταὶ*» καθαρίζουν κατὰ τὸν μῆνα Παῦνι (26 Μαΐου - 24 Ἰουνίου) «*τὸ σπέρμα τῆς λινοκαλάμης*» συγχρόνως πρὸς τὸ σήσαμον, τὸν ἐρέβινθον, τὸν κρότωνα καὶ τὴν μήκωνα. Τοῦτο σημαίνει, ἐὰν δὲν σφάλλωμαι, ὅτι ὁ ἀποχωρισμὸς τοῦ λινοσπόρου εἶχε γίνει πρὸ ὀλίγου καιροῦ, συγχρόνως πρὸς τὴν ἀποκάρπισιν καὶ τῶν ἄλλων φυτῶν καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐφ' ὅσον ἔπρεπε νὰ κοσκινισθῇ, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι, διὰ νὰ καθαρισθῇ ἐκ τοῦ χώματος καὶ τῶν ξένων οὐσιῶν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἀποκάρπισις τῶν ἀναφερομένων φυτῶν, τῶν ὁποίων τὸ στέλεχος εἶναι ἄχρηστον (πλὴν τοῦ τοῦ ἐρεβίνθου ἴσως) ἐγίνετο διὰ «ραβδισμοῦ» καὶ ὄχι δι' ἁλωνίσματος. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ ἀποκάρπισις τῆς λινοκαλάμης ἐγίνετο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ εἰς τοῦτο ἠσχολοῦντο φαίνεται οἱ ραβδισταὶ οἵτινες προηγοῦντο τῶν «κοσκινευτῶν» (βλ. ἀνωτ. σελ. 161 ὑποσ. 3). Καὶ σήμερον, ἄλλως τε, παρ' ἡμῖν ὁ ἀποχωρισμὸς τοῦ σπέρματος τῆς λινοκαλάμης γίνεται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Πρὸ τῆς κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης, οἱ καλλιεργηταὶ κτυποῦν τὸ πρὸς τὸν καρπὸν μέρος τῆς δέσμης δι' ἑνὸς «κοπάνου» διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ λινοσπόρου. (Πβλ. *Ἐλπ. Σαραντῆ*, Λαογρ. 8 (1927), 562. *Καλλ. Χουρμουζιάδου*, Θρακικὰ ΙΙ (1939), 410). Ἄλλως τε, ὅταν ἡ ὡρίμασις τοῦ λίνου ἔχει τελείως συμπληρωθῇ, αἱ κάψαι τοῦ λινοσπόρου ἀνοίγουν πολὺ εὔκολα. Διὰ τοῦτο, ἀντὶ νὰ καταφεύγουν πρὸς συλλογὴν αὐτοῦ εἰς τὸν ραβδισμόν, ἐφαρμόζουν ἀκοπωτέραν μέθοδον, ἀνάλογον πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων ἐφαρμοζομένην (βλ. ἀν. σελ. 185 ὑποσ. 1): ἀρκοῦνται δηλαδὴ νὰ κτυποῦν τὸ πρὸς τὸν καρπὸν μέρος τῆς δέσμης ἐπὶ τῶν σιδηρῶν λεπίδων ἁλωνιστικῆς «ροκάνας», σύροντες συγχρόνως τοῦτο διὰ μέσου αὐτῶν. Αἱ κάψαι ἀνοίγουν καὶ ὁ σπόρος διαχέεται πέριξ τῆς ροκάνης.

[2]) P. Tebt. 769 (διὰ τὴν χρονολογίαν βλ. τὴν εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον).

[3]) Βλ. στ. 11 - 14 (καὶ τὰ σχόλια).

σθῇ [1]), εἶναι εὐνόητον ὅτι τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἰς οὐδένα περαιτέρω πρακτικὸν ὑπολογισμὸν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ. Ὁπωσδήποτε ὅμως βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ ποσότης τῆς παραγομένης εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον λινοκαλάμης ἤρκει νὰ καλύψῃ τὰς ἀνάγκας τῆς ὑφαντουργίας τῶν λινῶν ὄχι μόνον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν κατανάλωσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζήτησιν [2]). Εἰς τὸ σύστημα τῆς ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων ἐφαρμοσθείσης πολιτικῆς οἰκονομίας τὸ «*μονοπώλιον τῆς ὀθονιηρᾶς*» ἀπετέλει μίαν τῶν κυριωτάτων πηγῶν τοῦ κρατικοῦ πλούτου [3]), ἐντὸς δὲ τῶν περιθωρίων αὐτοῦ ἡ καλλιέργεια τοῦ λίνου φαίνεται, ὅτι ἀπέδιδεν εἰς τὸν γεωργὸν περισσότερον κέρδος ἀπὸ τὴν καλλιέργειαν τῶν δημητριακῶν καὶ τῶν ἐλαιοφόρων φυτῶν [4]).

3. Ἡ μέχρι τῆς νηματοποιήσεως κατεργασία τῆς λινοκαλάμης.

Σήμερον τὸ λίνον καλλιεργεῖται παρ' ἡμῖν εἴς τινας μόνον περιφερείας τῆς χώρας καὶ ἀποκλειστικῶς διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκιακῆς βιοτεχνίας τῆς ὑφαντουργίας [5]). Ἡ ὅλη ἐργασία, ἀπὸ τῆς σπορᾶς τοῦ λίνου μέχρι τῆς ἐξυφάνσεως τῶν ἀναγ-

---

[1]) Εἶναι, ἄλλως τε, εὐνόητον ὅτι αὕτη ἐποίκιλλεν ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος (πβλ. P. Tebt. 769, 29 Πβλ. ἀνωτ. σελ. 181 ὑποσ. 9) καὶ ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχήν.

[2]) Πβλ. *Wilcken*, Helenist. Wirtschaft, 106-107. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 110. *Rostovtzeff*, Foreign Commerce, 729. Hellenist. World. I, 288. II. 1275-1277.

[3]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 140 ὑποσ. 1 Πβλ. ἐπίσης σελ. 181 καὶ κατωτ. § 4 καὶ Συμπέρασμα.

[4]) Πβλ. P. Tebt. 769, 71.

[5]) Κατὰ τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἠδυνήθην νὰ συγκεντρώσω εἴτε ἀπὸ πρόσωπα γνωρίζοντα ἐξ ἰδίας πείρας τὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου, εἴτε ἀπὸ αὐθεντικὰς γραπτὰς μαρτυρίας δημοσιευθείσας ἢ ἀποκειμένας εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ καὶ τὸ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ἡ λινουργία ἀσκεῖται σήμερον σποραδικῶς μόνον ἐν τῇ χώρᾳ, ὡς ἐν Κρήτῃ, εἰς μερικὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ εἰς μερικὰ μέρη τῆς Πελοποννήσου (Λακωνίαν καὶ Μεσσηνίαν), τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Παλαιότερον ὅμως, μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἀπελευθερώσεως καὶ ὑστερώτερον, ἠσκεῖτο σχεδὸν γενικῶς καθ' ἅπασαν τὴν ἔκτασιν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης περισωθέντα τοπωνύμια: τὸ *Λινάρι* ἐν Αἰγίνῃ, Καρύστῳ καὶ Καλύμνῳ, τὰ *Λινάρια* ἐν Κονίτσῃ καὶ Αἰτωλίᾳ, τὸ *Λιναράκι* ἐν Αἰτωλίᾳ, τὰ *Λιναράκια* ἐν Ναυπακτίᾳ, Πυλίᾳ καὶ Τριχωνίᾳ, ὁ *Λιναρᾶς* ἐν Χίῳ, τὰ *Λιναράτικα* ἐν Παξοῖς, ἡ *Λιναρεὰ* ἐν Αἰτωλίᾳ, Ἀμβρακίᾳ, Ἰκαρίᾳ, Καρπάθῳ, Κρήτῃ, Κύμῃ, Ρόδῳ καὶ Σκύρῳ, ἡ *Λιναρίστρα* ἐν Αἰγιαλείᾳ, Ἀλεξανδρουπόλει, Ἄνδρῳ, Καλαβρύτοις, Ναυπακτίᾳ, ἡ *Λιναρίτσα* ἐν Ἠπείρῳ καὶ Εὐρυτανίᾳ, ὁ *Λιναρόκαμπος* ἐν Ναυπακτίᾳ, τὸ *Λιναροχώραφο* ἐν Αἰτωλίᾳ, τὸ *Λινοβροχεῖο* ἐν Κυθήροις, Μάνῃ καὶ Χίῳ, τὸ *Λινοβροχειὸ* ἐν Ἀμοργῷ, Κεφαλληνίᾳ καὶ Κρήτῃ, τὸ *Λινοβρόχι* ἐν Λευκάδι καὶ Μεσσηνίᾳ, τὰ *Λινοβρόχια* ἐν Αἰτωλίᾳ, Ἀκαρνανίᾳ Ἰθάκῃ καὶ Νισύρῳ, ὁ *Λινόκαμπος* ἐν Ζακύνθῳ, τὸ *Λινοτόπι* ἐν Μακεδονίᾳ, τὰ *Λινούδια* ἐν Ρόδῳ κλπ. Ὁ περιορισμὸς οὗτος τῆς καλλιεργείας τοῦ λίνου ὀφείλεται εἰς πολλοὺς λόγους, ὧν οἱ σπουδαιότεροι εἶναι: 1) ἡ στενότης τῆς παχείας καὶ εὐφόρου γῆς εἰς τὸν οἰκογενειακὸν

καιούντων εἰς ἑκάστην οἰκογένειαν λινῶν ὑφασμάτων, γίνεται ἐξ ὁλοκλήρου—ἢ σχεδὸν—ὑπὸ τῶν μελῶν αὐτῆς. Ἡ κατεργασία δὲ τῆς λινοκαλάμης πρὸς ἐξαγωγὴν τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν, ὡς καὶ ἡ περαιτέρω ἐπεξεργασία τούτων μέχρι τῆς ὑφάνσεως, ἐκτελεῖται μόνον ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῆς οἰκογενείας, βοηθουμένων εἰς τοῦτο ἐνίοτε καὶ ὑπ' ἄλλων γυναικῶν συγγενικῶν ἢ φιλικῶν οἰκογενειῶν [1]).

Ἡ πρὸς τοῦτο καταβαλλομένη ἐργασία διεξάγεται εἰς δύο κύρια στάδια. Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὴν μέχρι τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν τῆς λινοκαλάμης ἀπὸ τοῦ φλοιοῦ, τῶν ριζῶν καὶ τῶν ξυλωδῶν μερῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς, τὸ δὲ δεύτερον τὴν κατεργασίαν τῶν ἰνῶν μέχρι τῆς νηματοποιήσεώς των. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διεξήγετο ἡ ἐργασία καὶ εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, ὡς καὶ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον, ἡ δὲ κατ' ἀμφότερα τὰ στάδια ἐφαρμοζομένη σήμερον μέθοδος κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης καὶ τῶν ὑφαντικῶν αὐτῆς ἰνῶν κατ' οὐδὲν διαφέρει πρὸς τὴν κατὰ τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν χρησιμοποιουμένην. Μόνον ἡ ὁρολογία ἡ δηλοῦσα τὰς ἐπὶ μέρους ἐνεργείας τῆς κατεργασίας μετεβλήθη ἐν πολλοῖς ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐποχῆς εἰς τὴν ἄλλην. Ὡς ἤδη ἐγένετο κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς κατεργασίας τῶν ἐρίων, θὰ παρακολουθήσωμεν ἐν λεπτομερείᾳ τὴν διεξαγομένην πρὸς κατεργασίαν τῆς λινοκαλάμης ἐργασίαν καὶ τὴν ἐν χρήσει κατὰ τὰς ἐπὶ μέρους ἐνεργείας αὐτῆς ὁρολογίαν κατὰ τὰς δύο ἐποχάς, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τῆς σημερινῆς, καὶ θὰ σημειώσωμεν τὰς παρατηρουμένας ὁμοιότητας καὶ διαφοράς.

Ἡ πρώτη ἐνέργεια, ἥτις ἀκολουθεῖ τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ λινοσπόρου ἀπὸ τῆς καλάμης καὶ τὴν ἐντελῆ αὐτῆς ἀποξήρανσιν εἰς τὸν ἥλιον, εἶναι κυρίως εἰπεῖν προπαρασκευαστική. Διὰ νὰ καταστῇ δηλαδὴ δυνατὴ ἡ ἐπεξεργασία τῆς λινοκαλάμης πρὸς ἐξαγωγὴν τῶν ὑφαντικῶν αὐτῆς ἰνῶν καὶ ἀποχωρισμὸν τούτων ἀπὸ τῶν ἀχρήστων ξυλωδῶν μερῶν, ἀπαιτεῖται νὰ ἐμποτισθῇ αὕτη προηγουμένως ἀφθόνως δι' ὕδατος. Πρὸς τοῦτο αἱ δέσμαι τῆς λινοκαλάμης μεταφέρονται ἐκ τοῦ ἁλωνίου εἰς μέρος ἔνθα ὑπάρχουν λάκκοι βαθεῖς, πλήρεις ὕδατος ἐκτεθειμένου εἰς τὴν θερμότητα τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, κατὰ προτίμησιν μὲν φυσικοὶ ἐντὸς ρέοντος καὶ ἀνανεουμένου ὕδατος, ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ τεχνητοί, καὶ βυθίζονται ἐξ ὁλοκλήρου ἐντὸς αὐτῶν [2]), λαμβανομένης συγχρόνως φροντίδος δι' ἐπιθέσεως λίθων ἱκανοῦ βάρους

κλῆρον ἐν Ἑλλάδι· 2) ἡ μακρὰ καὶ ἐπίπονος διαδικασία, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ κατεργασία τοῦ λίνου· καὶ 3) ἡ ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας ἐπακολουθοῦσα ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν τῆς καταναλώσεως τῶν λινῶν ὑφασμάτων.

[1]) Πβλ. *Θ. Κιακίδην*, Θρακικὰ 19 (1944), 311.

[2]) Ἡ ἐνέργεια αὕτη ὀνομάζεται κατὰ τόπους «*βουλλίζω*» ἢ «*βρέχω*» ἢ «*βροχιάζω*» ἢ «*λιμνιάζω*» ἢ «*μουσκεύω*» ἢ «*νερώνω τὸ λινάρι*», τοῦτο δὲ «*βρέχεται*» ἢ «*λιμνιάζεται*» ἢ «*μουσκεύει*»

νὰ κρατῶνται ἀσφαλῶς ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος[1]). Ἀφοῦ δὲ παραμείνουν ἐντὸς αὐτοῦ ἐπί τινας ἡμέρας, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ἐξαρτᾶται ἑκάστοτε ἐκ τῆς ποιότητος τῆς καλάμης καὶ τῶν ἐπικρατουσῶν καιρικῶν συνθηκῶν[2]), ἐξάγονται καὶ μεταφέρονται εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας συνήθως αὐτὴν τὴν φοράν, ἔνθα ἁπλώνονται ἀμέσως εἰς τὸν ἥλιον μέχρις ὅτου στεγνώσουν τελείως.

Μετὰ τὴν ἀποξήρανσιν ἀρχίζει πλέον ἡ διαδικασία τῆς κυρίως ἐπεξεργασίας τῆς λινοκαλάμης, μακρά, περίπλοκος καὶ ἐπίπονος, καταστᾶσα διὰ τοῦτο παροιμιώδης μεταξὺ τῶν χωρικῶν τῆς Ἑλλάδος[3]). Ἡ πρώτη ἐνέργεια, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἀνήκει ἀκόμη εἰς τὸ προπαρασκευαστικὸν στάδιον, ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ κυρίως «*λιναριοῦ*», τῶν χρησίμων δηλαδὴ ὑφαντικῶν ἰνῶν, ἀπὸ «*τὰ*

ἢ «*λινοβροχιάζεται*» ἐντὸς τοῦ ὕδατος τῶν πρὸς τοῦτο καταλλήλων λάκκων, οἵτινες ἦσαν—καὶ εἶναι— συνήθως οἱ αὐτοὶ εἰς ἕκαστον χωρίον· ἐξ οὗ ἔλαβον ἐνιαχοῦ καὶ τὸ εἰδικὸν ὄνομα «*λινοβρόχι*», τὸ ὁποῖον σήμερον μὲν εἶναι περιωρισμένης χρήσεως (μετά τινων ἰδιωματικῶν παραλλαγῶν), ἄλλοτε ὅμως ἐχρησιμοποιεῖτο πολλαχοῦ τῆς χώρας, ὡς ἀποδεικνύει ἡ σημερινὴ χρῆσις του ὡς τοπωνυμίου (βλ. ἀνωτ. σελ. 188 ὑποσ. 5).

[1]) Ἐξ οὗ καὶ «*πετρώνω τὸ λινάρι*» λέγεται ἐνιαχοῦ.

[2]) Ἡ καλῆς ποιότητος καὶ παχεῖα καλάμη, π. χ., ἐὰν μάλιστα δὲν ἐβράχη προηγουμένως εἴτε ὀλίγον πρὸ τῆς συγκομιδῆς ἢ μετ' αὐτήν, χρειάζεται νὰ παραμείνῃ περισσοτέρας ἡμέρας ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Ἡ πεῖρα ἔχει διδάξει τοὺς ἀσκοῦντας τὴν λινουργίαν πόσος χρόνος ἀναγκαιοῖ πρὸς τοῦτο εἰς ἕκαστον εἶδος λινοκαλάμης—ποτὲ σχεδὸν κάτω τῶν πέντε ἢ ἄνω τῶν δέκα ἡμερῶν — ὁδηγοῦνται ὅμως εἰς τοῦτο καὶ ὑπὸ ὡρισμένων ἐνδείξεων, ὡς εἶναι ἡ ἔναρξις διασπάσεως τοῦ φλοιοῦ τῆς καλάμης ἢ ἡ ἀναδιδομένη ἐκ τῆς ἀρξαμένης σήψεως χαρακτηριστικὴ δυσάρεστος ὀσμή, ὅπου τὸ πρὸς κατεργασίαν χρησιμοποιούμενον ὕδωρ εἶναι λιμνάζον (ἐξ οὗ «*λινὸ βρωμᾷ*» ἐν Κρήτῃ καὶ Κύπρῳ ἢ μονολεκτικῶς «*λινόσ-σει*» (λινόζει) ἐν Κύπρῳ σημαίνει «βρωμᾷ ἄσχημα)».

[3]) Εἶναι κοινῶς ἐν χρήσει ἡ ἐντεῦθεν προελθοῦσα φράσις «*ἔπαθα τοῦ λιναριοῦ τὰ πάθη*» ἢ «*τραύηξα τοῦ λιναριοῦ τὰ βάσανα*», λεγομένη ἐπὶ τῶν ὑποστάντων πολλοὺς καὶ μακροὺς κόπους ἢ πόνους σωματικοὺς ἢ ψυχικοὺς πρὸς διεκπεραίωσιν ὑποθέσεώς τινος ἢ κατὰ τὴν διάρκειαν ἀσθενείας ἢ ἄλλης δυσαρέστου περιπετείας. Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης παράδειγμα τῆς ἐπικρατούσης ὡς πρὸς τοῦτο ἀντιλήψεως παρὰ τῷ λαῷ ἀποτελεῖ λαϊκὴ παράδοσις ἐκ Κύμης καὶ Μεγάρων: γυνὴ καταληφθεῖσα ὑπὸ τῶν «καλικαντζάρων» εἰς τὴν βρύσιν τοῦ χωρίου κατά τινα νύκτα τοῦ δωδεκαημέρου τῶν Χριστουγέννων, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὰς ἐκ τῶν δαιμόνων κακώσεις καὶ κερδίσῃ χρόνον, ἐμηχανεύθη νὰ διηγηθῇ εἰς αὐτοὺς «*τοῦ λιναριοῦ τὰ βάσανα*». Γενομένης δεκτῆς τῆς προτάσεώς της, ἤρχισε νὰ περιγράφῃ, μεθ' ὅλης τῆς δυνατῆς βραδύτητος, ἓν πρὸς ἓν τὰ διαδοχικὰ στάδια τῆς λινουργίας: «*τὸ λινάρι σπέρνουν το—τὸ λινάρι βοτανίζουν το—τὸ λινάρι θερίζουν το—τὸ λινάρι ξεραίνουν το—τὸ λινάρι μουσκεύουν το – τὸ λινάρι κοπανίζουν το—τὸ λινάρι ξαίνουν το—τὸ λινάρι ἀνέθουν το—τὰ λινάρι 'φαίνουν το—τὸ λινάρι κόβγουν το—τὸ λινάρι ράβγουν το...*». Οὕτω δέ, «ἀλέκτορος φωνήσαντος», ἀπηλλάγη τῆς παρουσίας τῶν δαιμονίων.

λινόξυλα»[1]), τὰ ἄχρηστα ξυλώδους ὑφῆς μέρη. Πρὸς τοῦτο χρειάζεται νὰ συντριβῇ, «*νὰ σπάσῃ*», ὡς λέγεται κοινῶς, ὁ φλοιὸς καὶ τὸ ἐσωτερικὸν ξυλῶδες μέρος τῆς καλάμης, τὰ ὁποῖα ὁ προηγηθεὶς ἐμποτισμὸς δι' ὕδατος καὶ ἡ ἐπανειλημμένη ἀποξήρανσις εἰς τὸν ἥλιον κατέστησαν σαπρὰ καὶ εὔθραυστα.

Πρὸς τοῦτο, τοποθετοῦν τὴν δέσμην τῆς λινοκαλάμης ἐπὶ ξυλίνης ἢ λιθίνης βάσεως λείας καὶ στερεᾶς καὶ δι' εἰδικοῦ «*κοπάνου*»[2]) ἀρχίζουν νὰ κτυποῦν αὐτὴν ἰσχυρῶς καὶ συνεχῶς μέχρις ὅτου ἐπιτευχθῇ τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα. Πρὸς ταχυτέραν καὶ ἐντελῆ συμπλήρωσιν αὐτοῦ μεταχειρίζονται ἐπικουρικῶς ἐργαλεῖόν τι, ἀλλαχοῦ μὲν τὴν «*σπάθην*»[3]), ἀλλαχοῦ δὲ τὸ «*μαγγάνι*»[4]) καὶ ἀλλαχοῦ τὸν «*μέλιγκαν*»[5]). Μετὰ τοῦτο, φροντίζουν μὲ τὴν βοήθειαν καταλλήλου ὀργάνου[6]) νὰ τινάξουν

---

[1]) «*Τὰ λινόξυλα*» (ἢ «*λινόξ'λα*» εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα, ἀλλαχοῦ δὲ «*λινοξυλίδες*»), εἶναι τὰ ἀπορριπτόμενα μετὰ τὸ «κοπάνισμα» ξυλώδη μέρη τοῦ λίνου (βλ. *Σ. Ξανθουδίδου*, Ἐρωτόκριτος σελ. 598), τὰ ὁποῖα, ὡς λίαν εὔφλεκτα, χρησιμοποιοῦνται διὰ νὰ μεταδώσουν τὸ πῦρ εἰς τὰ ξύλα τῆς ἑστίας, τοῦ φούρνου κλπ. Ἐντεῦθεν προῆλθε καὶ ἡ παροιμία: «*ἡ φωτιὰ μὲ τὰ λινόξυλα δὲν κάνει*», λεγομένη ἐπὶ τῶν ἐκ τοῦ συγχρωτισμοῦ νέων διαφόρου φύλου κινδύνων ἠθικῆς φύσεως.

[2]) Δι' ὃ καὶ «*λιναροκόπανος*» λέγεται ἐνιαχοῦ, πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν πλύσιν τῶν ἐνδυμάτων ἢ εἰς ἄλλας ἐργασίας χρησιμοποιουμένου κοπάνου. Ἡ ἐνέργεια λέγεται «*κοπανίζω τὸ λινάρι*», ἐν Μάνῃ δὲ καὶ Μεσσηνίᾳ καὶ μονολεκτικῶς «*λιναροκοπανίζω*» καὶ ἡ ἐκτελοῦσα τὴν ἐργασίαν λινουργὸς «*λιναροκοπανίστρα*». Ἐνιαχοῦ «κοπανίζουν τὸ λινάρι» καὶ πρὸ τῆς βυθίσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ὕδωρ. Τὸ προκαταρκτικὸν τοῦτο «*κοπάνισμα*» βοηθεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ταχυτέραν διάβρωσιν τῶν ξυλωδῶν μερῶν τῆς λινοκαλάμης ὑπὸ τοῦ ὕδατος, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ταχυτέραν καὶ ἀκοπωτέραν διεξαγωγὴν τοῦ κυρίως κοπανίσματος.

[3]) Ὡς καὶ τὸ ὄνομα δηλοῖ, πρόκειται περὶ σιδηροῦ ὀργάνου ὁμοιάζοντος πρὸς σπάθην ἀμφίστομον, ἀλλ' ὄχι τέμνουσαν, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῦν αἱ λινουργοὶ τῆς Κρήτης κυρίως καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Τὸ δηλοῦν τὴν ἐνέργειαν ρῆμα εἶναι «*σπαθίζω*» τὸ λινάρι.

[4]) Τὸ «*μαγγάνι*» (ἐνιαχοῦ τὸ «*μάγγανο,*» ὁ «*μάγγανος*» καὶ τὸ «*λιναρομάγγανο*») εἶναι ξύλινον μηχάνημα ἐγχωρίου κατασκευῆς, δι' οὗ συνθλίβεται ἡ λινοκαλάμη. Χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν Λακωνίαν, Μεσσηνίαν, Κέρκυραν, Λευκάδα, Ἤπειρον, παλαιότερον δὲ καὶ ἀλλαχοῦ. Τὸ ρῆμα «*μαγγανίζω*» τὸ λινάρι (πβλ. καὶ ἀνωτ. σελ. 169 ὑποσ. 1).

[5]) Ὁ «*μέλιγκας*» καὶ ἡ «*μέλικα*» ἐν Θρᾴκῃ (βλ. τὰς ἐν Λαογρ. καὶ Θρᾳκικοῖς μνημονευθείσας μελέτας, ἀνωτ. σελ. 186 ὑποσ. 1 καὶ 189 ὑποσ. 1), «*μελικεὰ*» δὲ ἐν Κύπρῳ (βλ. *Α. Παναρέτου*, Κυπρ. Σπουδαὶ 8, 1946, 68 ὑποσ. 1), εἶναι ἐπίσης ξύλινον μηχάνημα, δι' οὗ συντρίβεται συνθλιβομένη ἡ λινοκαλάμη, ὑποβάλλονται δὲ μετὰ τὸ καθάρισμα τῶν λινοξύλων αἱ ἶνες καὶ εἰς νέαν κατεργασίαν διὰ νὰ καταστοῦν μαλακαί. Τὸ ρῆμα «*μελιγκιάζω*» (ἢ «*μελικιάζω*» ἐν Κύπρῳ· ὁ *Π. Γεννάδιος*, Λεξ. Φυτολ., 619, ἀνάγει τὴν λ. εἰς τὸ «*μελίζω*» = διαμελίζω· τοῦτο ὅμως φαίνεται ἀπίθανον).

[6]) Ἐν Κρήτῃ μεταχειρίζονται πρὸς τοῦτο τὴν «*κουταλίδα*», εἶδος σιδηροῦ ὀργάνου εἰς σχῆμα περίπου μακροῦ «κουταλιοῦ», μὲ τὸ πεπλατυμένον ἄκρον τοῦ ὁποίου τρίβουν τὴν δέσμην

τὰ θρύμματα τῶν «*λινοξύλων*», ὥστε νὰ ἀπομείνουν καθαραὶ αἱ ὑφαντικαὶ ἶνες ἑκάστης δέσμης, αἵτινες ἀποτελοῦν τὸ «*στουππὶ*» ἢ τὰ «*σκουλλιὰ*» τοῦ λιναριοῦ[1]).

Ἐντεῦθεν ἀρχίζει τὸ δεύτερον στάδιον τῆς κατεργασίας τοῦ λίνου, τὸ ὁποῖον ἀποβλέπει εἰς τὴν νηματοποίησιν τῶν ἰνῶν αὐτοῦ[2]) καὶ ἀντιστοιχεῖ διὰ τοῦτο ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν συντελουμένην ἐπεξεργασίαν τῶν ἐρίων. Οὕτω, εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς πλύσεως τούτων ἀντιστοιχεῖ ἀνάλογος ἐνέργεια κατεργασίας τοῦ λίνου, ἥτις διὰ πλύσεως καὶ «*κοπανίσματος*» τῶν ἰνῶν, σκοπὸν ἔχει νὰ καταστήσῃ ταύτας λευκοτέρας καί, κυρίως, μαλακωτέρας[3]).

Ἐπακολουθεῖ ἡ ξάνσις. Κατὰ τὴν διενέργειαν αὐτῆς οὐδαμοῦ ἐφαρμόζεται, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, ἡ κατὰ τὴν κατεργασίαν τῶν ἐρίων ἀσκουμένη προκαταρκτικὴ ξάνσις διὰ τῶν χειρῶν. Τοῦτο δὲ εἶναι εὐνόητον, ἐφ' ὅσον αἱ ἶνες τοῦ λίνου οὔτε συμπεπιλημέναι εἶναι, ὡς αἱ τρίχες τοῦ ἐρίου, οὔτε «*τριβόλους*» περιέχουν. Διὰ τοῦτο ξαίνονται μόνον μὲ τὰ «*λανάρια*» καὶ δὴ μὲ τὴν «*λανάρα*» ἢ τὰ «*χερόχτενα*»

τῆς κοπανισμένης λινοκαλάμης, μέχρις ὅτου πέσουν τὰ λινόξυλα. Τὸ ρῆμα «*κουταλίζω*» τὸ λινάρι καὶ τὸ ἐνεργοῦν πρόσωπον «*κουταλίστρα*» ἢ «*λιναροκουταλίστρα*». Ἐν Μεσσηνίᾳ ὅμως καὶ ἀλλαχοῦ χρησιμοποιοῦν καὶ πάλιν τὸ «μαγγάνι», σύρουν δηλαδὴ τὴν δέσμην τῆς καλάμης διὰ τῶν ὀδόντων τοῦ μαγγάνου καὶ ἐπιτυγχάνουν οὕτω νὰ πέσουν τὰ λινόξυλα. Ἀλλαχοῦ δὲ φθάνουν εἰς τὸ ἴδιον ἀποτέλεσμα μεταχειριζόμενοι τὴν «*βούρτσα*» ἢ τὸ «*βουρτσὶ*» (ἐν Θράκῃ καὶ Πόντῳ, π. χ.), εἶδος ψήκτρας ἐκ τριχῶν χοίρου ἢ τὴν «*τσουγκράνα*» (ἐν Θράκῃ), εἶδος σιδηροῦ κτενίου μὲ ἀραιοὺς ὀδόντας. Ἀλλαχοῦ τέλος ἀρκοῦνται νὰ τινάξουν τὴν κοπανισμένην καλάμην μὲ οἱονδήποτε εἶδος ράβδου.

[1]) Ὁ ὅρος «*στουππὶ*» (ἀρχ. *στυππίον* καὶ *στυππεῖον*) σημαίνει μέν, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις, γενικῶς τὰς ἀκατεργάστους ἶνας τοῦ λίνου, ἐνιαχοῦ ὅμως προσέλαβε μερικωτέραν ἔννοιαν πρὸς δήλωσιν ὡρισμένου εἴδους αὐτῶν (βλ. κατωτ. σελ. 193 ὑποσ. 2). Διάφορον ἑκασταχοῦ ἔννοιαν ἔχει ἐπίσης καὶ ὁ ὅρος «*σκουλλὶ*» (ἐνιαχοῦ ἡ «*σκουλλίδα*»), σημαίνων τὴν δέσμην τῆς λινοκαλάμης τὴν σχηματιζομένην κατὰ τὴν συγκομιδήν, ἀλλαχοῦ δὲ τὸ δράγμα τῶν καθαρῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν ἢ ὡρισμένον εἶδος αὐτῶν μετὰ τὴν ξάνσιν (βλ. κατωτ. σελ 193 ὑποσ. 3. Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λ. βλ. *Κοραῆ*, Ἄτακτα 4, 519. *Χατζιδάκι*, ΜΝΕ 1, 396. 2, 285). Ἡ ἀρχαία λέξις «*ἶνες*» (*«ἡ γῖνα»*) πρὸς δήλωσιν τῶν ἰνῶν τοῦ λίνου διεσώθη ἐν Κερκύρᾳ (βλ *Γ. Σαλβάνου*, Τὸ γλωσσ. ἰδίωμα Ἀργυράδων Κερκύρας, 33) καὶ ἐν Πωγωνίῳ τῆς Ἠπείρου.

[2]) Σημειωτέον ὅτι ἡ καλάμη τοῦ λίνου περιέχει $^3/_4$ ξυλωδῶν οὐσιῶν καὶ $^1/_4$ ὑφαντικῶν ἰνῶν. Βλ. *Π. Γενναδίου*, Λεξ. Φυτολ., 619.

[3]) Ὅτι ἡ ἐπανειλημμένη ἐμβάπτισις εἰς τὸ ὕδωρ, συνοδευομένη ἑκάστοτε καὶ ὑπὸ μακροῦ κοπανίσματος, καθιστᾷ τὰς ἶνας τοῦ λίνου λευκοτέρας καὶ μαλακωτέρας, ὑπαινίσσεται λαϊκὴ παράδοσις περὶ κατάρας, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν εἰς τὸ λίνον ἡ μήτηρ του, ὀργισθεῖσα διὰ τὴν ἀχαριστίαν του: «*νὰ σὲ δέρνουν*», τοῦ εἶπε, «*νὰ σὲ βάζουν 'ς τὸ νερό, νὰ σὲ βγάζουν καὶ πάλι νὰ σὲ βάζουν. Νὰ σὲ βγάζουν ἀπὸ τὸ νερό, νὰ σὲ δέρνουν καὶ πάλι νὰ σὲ βάζουν, κ' ὕστερα νὰ σὲ δουλεύουν*». (Βλ. *Ἐλπ. Σαραντῆ*, Θρακικὰ 20, 1944, 43/44).

ἢ τὸν «*χτενεά*»[1]). Ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀντίστοιχον ξάνσιν τῶν ἐρίων, διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης ἀποχωρίζονται αἱ μακρότεραι καὶ καλυτέρας ποιότητος ἶνες, ἀποτελοῦσαι τὰ «*σκουλλιά*», ἀπὸ τὰς βραχυτέρας καὶ δευτέρας ποιότητος, τὰ «*κροκύδια*»[2]). Αἱ πρῶται προορίζονται διὰ τὴν κατασκευὴν στήμονος, αἱ δὲ δεύτεραι διὰ τὴν κατασκευὴν κρόκης. Αὗται ξαίνονται, ἐννοεῖται, ἐκ νέου ὄχι μόνον διὰ νὰ ἀπαλυνθοῦν, ἀλλὰ διὰ νὰ γίνῃ κυρίως καὶ νέα διαλογὴ αὐτῶν κατὰ ποιότητα. Αἱ ἐξ αὐτῶν χειρίστης ποιότητος χρησιμοποιοῦνται μόνον πρὸς ὕφανσιν σάκκων ἢ παρομοίων ἀντικειμένων. Ὁπωσδήποτε ὅμως μετὰ τὴν ξάνσιν καὶ αἱ μὲν καὶ αἱ δὲ διατίθενται κατὰ «τολύπας», ὡς καὶ τὸ ξανθὲν μὲ τὰ «*λανάρια*» ἔριον.

Ἡ νῆσις ἑκάστης «*τουλούπας*» ἤ, ὡς συνηθέστερον λέγεται, ἑκάστου «*σκουλλιοῦ*»[3]) λίνου γίνεται διὰ τῶν αὐτῶν ἐργαλείων καὶ καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ νῆσις τῆς «τουλούπας» τῶν ἐρίων. Περιττεύει ἑπομένως ἡ ἐπανάληψις τῆς περιγραφῆς αὐτῆς. Καθ' ὅμοιον ἐπίσης τρόπον συντελεῖται καὶ ἡ μετὰ τὴν νῆσιν τακτοποίησις τοῦ λινοῦ νήματος πρὸς χρησιμοποίησίν του κατὰ τὴν ὕφανσιν[4]).

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς γνωρίζουν βεβαίως τὴν χρῆσιν τοῦ λίνου

---

[1] Δηλαδὴ μὲ τὰ «χοντρὰ λανάρια». Βλ. ἀνωτ. σελ. 156 ὑποσ. 1.

[2] «*Κροκύδια*» ἢ «*κροκύδες*» εἶναι, ὡς καὶ προκειμένου περὶ ἐρίων (βλ. ἀνωτ. σελ. 156 ὑποσ. 3), αἱ βραχύτεραι καὶ τραχύτεραι ἶνες τοῦ λίνου, αἵτινες ἐνιαχοῦ λέγονται καὶ «*στουππὶ*» (βλ. *Β. Φάβη*, Γλωσσ. ἐπισκέψεις Αὐλωναρίου καὶ Κονιστρῶν, 12), κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ «*σκουλλιά*», τὰς μακροτέρας δηλαδὴ καὶ λεπτοτέρας ἶνας· (τοῦτο δηλοῖ καὶ ἔμμετρος παροιμία ἐξ Ἠπείρου λεγομένη ἐπὶ τῆς ἀδικίας, μεθ' ἧς ἀνταμείβει πολλάκις ἡ τύχη τὰ φυσικὰ χαρίσματα τῶν νεανίδων: «*τὰ στουππιὰ καὶ τὰ κροκύδια βρίσκουν ριζικὸ καὶ μοῖρα | τὰ σκουλλιὰ τὰ χτενισμένα, 'ς τὴν κασσέλλα μουχλιασμένα*»). Ἀλλαχοῦ ὅμως (ἐν Κρήτῃ, π.χ.) «*στουππὶ*» λέγεται τὸ ἀρίστης ποιότητος λίνον, τὸ ἀντίθετον δηλ. τῆς «*κροκύδας*». Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας, καθ' ἃς τὸ «*στουππὶ*» (ἐνιαχοῦ «*στουππίν*», «*στουκί*», «*στ'ππί*», «*σ'ππὶ*) ἔπαυσε νὰ σημαίνῃ τὰς ἀκατεργάστους ἶνας τοῦ λίνου, χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τὴν σημασίαν ταύτην ἐνιαχοῦ μὲν (ἐν Κερκύρᾳ, π.χ.) τὸ «*θρουμπὶ*» (ἐκ τῆς ὁμοιότητος πρὸς τὸ «*θρουμπί*», ἀρχ. «*θύμβρος*»), ἀλλαχοῦ δὲ τὸ «*στρουμπὶ*» (μεταγ. «*στρομβίον*») ἢ «*στροῦμπα*».

[3] Λέγεται μὲν ἐνιαχοῦ καὶ ἡ τολύπη τοῦ λίνου «*τουλούπα*» (ἐν Ἠπείρῳ, π.χ., Καλαβρίᾳ, Κυθήροις καὶ ἀλλαχοῦ), εὐρύτερον ὅμως χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν αὐτῆς — καὶ πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς «τουλούπας» τῶν ἐρίων — ὁ ὅρος «*σκουλλὶ*» (*σκουλλίν, σκουνὶ*) ἢ «*σκουλλίδι*» ἢ «*σκουλλούδι*» (ἐν Κερκύρᾳ μάλιστα λέγεται «*σκουλλὶ*» ἡ ἐκ καλοῦ λίνου τολύπη, ἐνῷ ἡ ἐκ τοῦ χειρίστου λίνου λέγεται «*τουλούπα*». Βλ. *Γ. Σαλβάνου*, Περὶ τοῦ γλωσσ. ἰδιώματος Ἀργυράδων Κερκύρας, 33). Περιγραφὴν κατεργασίας τοῦ λίνου δίδουν ἐπίσης οἱ: *Ἐλπ. Σαραντῆ*, Λαογρ. 8 (1925), 561 - 563. *Κ. Χουρμουζιάδης*, Θρακικὰ 11 (1939), 411 - 412. *Θ. Κιακίδης*, Αὐτόθ. 19 (1944), 311 - 312.

[4] Βλ. ἀνωτ. σελ. 162-170 (ἡ μόνη παρατηρουμένη ἐνιαχοῦ ἀσήμαντος διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὴν χρῆσιν ἰδιαιτέρας ἠλακάτης, τῆς «*σκουλλόρροκκας*» λεγομένης).

εἰς τὴν ὑφαντουργίαν, ἐφ' ὅσον ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου ἤδη ὁμιλοῦν περὶ ἐνδυμάτων καὶ σχοινίων καὶ ἱστίων καὶ θωράκων ἐκ λίνου[1]). Ἀλλ' οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν κάμνει λόγον περὶ κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης. Ἀντιθέτως ὅμως γίνεται σαφὴς παρ' αὐτῶν ὑπαινιγμὸς περὶ νήσεως λίνου καὶ ὑφάνσεως λινῶν ἐνδυμάτων ἐν Ἑλλάδι[2]). Τοῦτο σημαίνει ἀσφαλῶς, ὅτι ἡ μὲν καλλιέργεια τοῦ λίνου εἰς τὴν μητροπολιτικὴν Ἑλλάδα ἦτο περιωρισμένη[3]), ἂν μὴ ἀνύπαρκτος, εἰσήγετο ὅμως ἔξωθεν ἡ πρώτη ὕλη ὑπὸ μορφὴν ἀκατεργάστων ἰνῶν[4]) ἢ ὑπὸ μορφὴν νήματος πρὸς χρῆσιν τῆς ἐγχωρίου ὑφαντουργίας τῶν λινῶν.

Ἡ μόνη λεπτομερὴς πως περιγραφὴ κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὀφείλεται εἰς τὸν Πλίνιον. Διὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πράγματος παραθέτω ἐν μεταφράσει τὸ σχετικὸν χωρίον[5]): «Παρ' ἡμῖν ἡ ὡρίμασις τοῦ λίνου ἀναγνωρί-

---

[1]) Βλ. *Olck*, RE ἄρθρ. *Flachs* σελ. 2439 - 2457. *Thédenat*, DA ἄρθρ. *Linum* σελ. 1261. *Hehn*, Kulturpfl. u. Hausth.[7], 162 - 169. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 180-181.

[2]) Ὁ *Ἀριστοφάνης*, π.χ., παρουσιάζει γραῖαν τῶν Ἀθηνῶν ἀσχολουμένην μὲ τὴν τακτοποίησιν νήματος λίνου ἐκ τοῦ ἀτράκτου «*λίνου μεστὸν ἄτρακτον*» εἰς «κουβάρι» «*κλωστῆρα*» (βλ. ἀνωτ. σελ. 167 ὑποσ. 4) διὰ νὰ τὸ πωλήσῃ λίαν πρωῒ εἰς τὴν ἀγορὰν (Βάτρ., 1347 - 1351). Ὁ *Εὐριπίδης* ἐπίσης παρουσιάζει τὴν Ἑλένην νήθουσαν λίνον, ἐξ οὗ θὰ ὕφαινε στόλισμα διὰ τὸν τάφον τῆς Κλυταιμνήστρας (*Ὀρέστ.*, 1431-1436). Πβλ. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. V, 26-30. VII, 71 - 72.

[3]) Πβλ. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 91. Ὁ *Θεόφραστος* ὁμιλεῖ μὲν περὶ λίνου, ἰδιαιτέρως δὲ περὶ τοῦ λινοκάρπου (βλ. Φυτ. Ἱστ. III, 18, 3. Φυτ. Αἴτ. II, 16, 2.IV, 5, 4), ὄχι ὅμως καὶ περὶ καλλιεργείας τοῦ λίνου. Ἐν τούτοις ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἡροδότου ἐκαλλιεργεῖτο εἰς τὴν Ἀν. Μακεδονίαν (V, 12), ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Θουκυδίδου πιθανῶς εἰς Λακωνίαν ἢ Μεσσηνίαν (IV, 26)· ἐπὶ δὲ τῶν χρόνων τοῦ Παυσανίου ἀσφαλῶς εἰς τὴν Ἠλείαν (βλ. κατωτ. σελ. 206 ὑποσ. 4).

[4]) Ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος ὑπῆρχον ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ «*στυππειοπῶλαι*» (βλ. *Ἀριστοφ.* Ἱππεῖς 129. I. G[2]· II, 1570, 24), ἀλλὰ φαίνεται ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ πωλητῶν στυππείου ἐκ καννάβεως (πβλ. Πολυδ. Ὀνομαστ. VII, 72), χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ τὸ ἐκ λίνου στυππεῖον (βλ. *Olck* RE ἄρθρ. *Flachs* σελ. 2458).

[5]) N. H. XIX, 16—18: «*Apud nos maturitas eius (sc. lini) duobus argumentis intellegitur, intumescente semine aut colore flavescente. tum evolsum et in fasciculos manuales colligatum siccatur in sole pendens conversis superne radicibus uno die, mox V aliis contrariis in se fascium cacuminibus, ut semen medium cadat... deinde post messem triticiam virgae ipsae merguntur in aquam solibus tepefactam, pondere aliquo depressae ; nulli enim levitas major. marecatas indicio est membrana laxatior, iterumque inversae, ut prius, sole siccantur, mox arefactae in saxo tunduntur stuppario malleo. quod proximum cortici fuit, stuppa appellatur, deterioris lini, lucernarum fere luminibus aptior. et ipsa tamen pectitur ferreis aculeis, donec omnis membrana decorticetur, corticesque decussi clibanis et furnis praebent usum. medullae numerosior distinctio candore, mollitia. linumque mere et viris decorum. est ars depectendi digerendique. justum e quinquagentis fascium libris quinas denas carminari. iterum deinde in filo politur, inlisum crebro silici ex aqua, textumque rursus tunditur clavis, semper injuria melius*».

ζεται ἀπὸ δύο σημεῖα: τὴν διόγκωσιν τοῦ καρποῦ ἢ τὸ κιτρινίζον χρῶμα. Τότε, ἀφοῦ ἐκριζωθῇ καὶ δεθῇ εἰς «χερόβολα», ἀφίνεται νὰ ξηρανθῇ εἰς τὸν ἥλιον ὄρθιον μὲ τὰς ρίζας πρὸς τὰ ἄνω ἐπὶ μίαν ἡμέραν, ἐπὶ πέντε δὲ ἄλλας ἡμέρας μὲ τὰς κορυφὰς τῶν δεσμίδων στηριζομένας τὰς μὲν ἐπὶ τῶν δὲ εἰς τρόπον, ὥστε ὁ καρπὸς νὰ πίπτῃ ἀνάμεσά των... Κατόπιν, μετὰ τὸν θερισμὸν τῶν σιτηρῶν, ἡ λινοκαλάμη ἐμβαπτίζεται ἐντὸς ὕδατος θερμαινομένου ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, πιέζεται δὲ συγχρόνως διά τινος βάρους, διότι εἶναι ἐλαφροτέρα παντὸς ἄλλου πράγματος. Ὅταν ἡ μεμβράνη ἀρχίζῃ νὰ χαλαροῦται, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ διάβρωσις τῆς καλάμης ἔχει συντελεσθῇ. Ἔπειτα ξηραίνεται εἰς τὸν ἥλιον μὲ τὰς ρίζας πρὸς τὰ ἄνω, ὡς καὶ προηγουμένως· μετὰ δὲ τὴν τελείαν ἀποξήρανσιν τοποθετεῖται ἐπὶ λίθου καὶ κοπανίζεται μὲ εἰδικὸν κόπανον. Τὸ πρὸς τὸν φλοιὸν πλησιέστερον μέρος τῆς καλάμης λέγεται «στοῦππα», εἶναι δὲ κατωτέρας ποιότητος λίνον, κατάλληλον σχεδὸν μόνον πρὸς κατασκευὴν θρυαλλίδων τῶν λύχνων. Ἐν τούτοις, κτενίζεται καὶ αὕτη μὲ ὄργανον φέρον σιδηρᾶς ἀκίδας, ἕως ὅτου ὁλόκληρος ἡ μεμβράνη ἀποφλοιωθῇ· τὰ ἀπορριφθέντα φλοιώδη μέρη χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν ἑστίαν καὶ τοὺς φούρνους. Τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι περισσοτέρων εἰδῶν, διακρινομένων ἐκ τῆς λευκότητος καὶ τῆς μαλακότητος. Ἡ νῆσις τοῦ λίνου εἶναι ἔργον τιμητικὸν καὶ δι' ἄνδρας ἀκόμη. Ἡ ξάνσις καὶ ἡ τακτοποίησις τοῦ λίνου ἀποτελεῖ τέχνην. Πεντήκοντα λίβραι λινοκαλάμης δίδουν ἀκριβῶς δέκα πέντε λίβρας καθαροῦ λίνου. Μετὰ τὴν νῆσιν λειαίνεται πάλιν διαβρεχόμενον καὶ κοπανιζόμενον συνεχῶς διὰ λίθου, μετὰ δὲ τὴν ὕφανσιν κοπανίζεται πάλιν διὰ ράβδων, διότι ἡ κακοποίησις τὸ καθιστᾷ πάντοτε καλύτερον».

Μολονότι ὑπάρχουν ἀσαφῆ τινα σημεῖα εἰς τὴν σύντομον αὐτὴν περιγραφὴν τοῦ Πλινίου[1]), ἐν τούτοις ἁπλῆ αὐτῆς ἀνάγνωσις ἀρκεῖ νὰ πείσῃ, ὅτι ἡ ἀσκου-

---

[1]) Τὸ κείμενον, τοῦ ὁποίου παρέθεσα τὴν μετάφρασιν, εἶναι κατὰ τὴν ἔκδοσιν *K. Mayhoff* (εἰς τὴν σειρὰν Teubner). Εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι ἡ παράδοσις τῶν χειρογράφων παρουσιάζεται τεταραγμένη εἰς μερικὰ σημεῖα (βλ. λεπτομερείας παρὰ *Blümner*, Technologie I², 192 ὑποσ. 3). Ἡ κυριωτέρα δυσκολία πρὸς κατανόησιν τῆς περιγραφῆς τοῦ Πλινίου, προέρχεται ἐκ τῆς ἀσαφείας μεθ' ἧς χρησιμοποιεῖ οὗτος τοὺς ὅρους «*membrana*», «*cortex*» καὶ «*stuppa*». Φαίνεται, ἐν τούτοις, ὅτι διὰ τοῦ πρώτου ἐννοεῖ τὰς ὑφαντικὰς ἴνας τῆς λινοκαλάμης ἐν τῷ συνόλῳ, διὰ τοῦ δευτέρου τὸ ἐσωτερικὸν ξυλῶδες μέρος αὐτῆς καὶ διὰ τοῦ τρίτου τὰς βραχυτέρας καὶ κατωτέρας ποιότητος ἴνας. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἡ μαρτυρία τοῦ Πλινίου, συνδυαζομένη πρὸς τὴν σημερινὴν χρῆσιν τῆς λέξεως «*στουππί*» ὡς συνωνύμου τοῦ «*κροκύδα*» (βλ. ἀνωτ. σελ. 193 ὑποσ. 2), ἐνισχύει τὴν ἄποψιν, ὅτι εἰς τὸν μεταγενέστερον Ἑλληνισμὸν ὁ ὅρος «*στύππη*» (ἐξ οὗ τὸ λατ. stuppa) ἢ «*στυππεῖον*» ἐσήμαινε κατ' ἐξοχὴν τὸ ἐκ τῆς καννάβεως στυππεῖον (καὶ αὐτὴν τὴν κάνναβιν πβλ. κατωτ. σελ. 217-218) καὶ κατ' ἀναλογίαν τὸ πρὸς αὐτὸ ὅμοιον κακῆς ποιότητος στυππεῖον τοῦ λίνου.

μένη εἰς ὅλον τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνο-ρωμαϊκὸν κόσμον μέθοδος ἐπεξεργασίας τοῦ λίνου, ἦτο, γενικῶς εἰπεῖν, ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν καὶ σήμερον ἐν χρήσει εἰς τὴν οἰκιακὴν βιοτεχνίαν τῆς λινουργίας: ἀποξήρανσις εἰς τὸν ἥλιον μετὰ τὴν συγκομιδήν, ἐμβάπτισις ἐντὸς ὕδατος ἐπί τινας ἡμέρας, στέγνωμα εἰς τὸν ἥλιον καὶ κοπάνισμα ἀκολουθούμενον ὑπὸ κτενίσματος πρὸς ἀπαλλαγὴν τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν ἀπὸ τὰ λινόξυλα καὶ διαλογὴν αὐτῶν κατὰ ποιότητας.

Τοιχογραφίαι ἐκ τάφων τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου δεικνύουν, ὅτι ἡ κατεργασία τῆς λινοκαλάμης ἐγίνετο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων εἰς τὴν χώραν τῶν Φαραώ: ἐβυθίζετο ἐντὸς δεξαμενῶν πληρουμένων δι' ὕδατος τοῦ Νείλου[1]), ἐκοπανίζετο δι' εἰδικῶν κοπάνων καὶ ἐκτενίζετο ἐν συνεχείᾳ διὰ σιδηρῶν κτενίων[2]).

Αἱ ὀλίγαι καὶ σποραδικαὶ πληροφορίαι, τὰς ὁποίας περιέχουν μέχρι τοῦδε οἱ Πτολεμαϊκοὶ πάπυροι, ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἐφηρμόζετο ἡ αὐτὴ μέθοδος πρὸς κατεργασίαν τοῦ λίνου: μετὰ τὸν «*τιλμὸν*» ἀφίνετο νὰ ξηρανθῇ ἐπὶ τόπου εἰς τὸν ἥλιον (*«ψύχειν τὸ λίνον»*)[3]), ἀκολούθως δὲ «*κατειργάζοντο τὴν λινοκαλάμην*» πρὸς ἐξαγωγὴν τοῦ «*στυππείου*»[4]), τὸ ὁποῖον «*ἐκτενίζετο*»[5]) διὰ τὴν περαιτέρω ἐπεξεργασίαν. Μεταξὺ δὲ τῶν «*λινυφαντι-*

---

[1]) Φαίνεται ὅτι ἡ ἐξαιρετικὴ ποιότης τῶν λινῶν ὑφασμάτων τῆς Αἰγύπτου ὠφείλετο ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν καλὴν ποιότητα τοῦ ὕδατος τοῦ Νείλου. Ἡ εἰς ἅλατα καὶ μεταλλικὰς οὐσίας περιεκτικότης τοῦ πρὸς κατεργασίαν τῆς λινοκαλάμης χρησιμοποιουμένου ὕδατος ἐπιδρᾷ, ὡς γνωστόν, δυσμενῶς ἐπὶ τῆς ποιότητος τῶν ὑφαντικῶν αὐτῆς ἰνῶν (πβλ *Π. Γενναδίου*, Λεξ. Φυτολ., 619)· εἰς τοῦτο προσέχει πολὺ καὶ ἡ σημερινὴ βιομηχανία τῶν λινῶν.

[2]) Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν, ἣν δίδει εἰς τὰς σχετικὰς παραστάσεις τῶν εἰκόνων καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν εὑρεθέντων ἐργαλείων ὁ *Wilkinson*, Manners and Customs II, 173—174 (εἰκ. 389. 390). Πβλ. καὶ *Blümner*, Technologie I², 193 εἰκ. 76.

[3]) Βλ. P.C.Z. 59782 (b), 119—120 (πβλ. ἀνωτ. σελ. 79 ὑποσ 7). Διὰ τοῦ ὅρου «*ψύχειν τὸ λίνον*» ἐδηλοῦτο ἀσφαλῶς καὶ ἡ μετὰ τὴν δι' ὕδατος κατεργασίαν ἀποξήρανσις τοῦ λίνου.

[4]) Βλ. P.C.Z. 59779: «*ὃ γέγονεν στιππύον/ ἀπὸ τῆς λινοκαλάμης/ τῆς κατεργασζμένης/ (τά-*(λαντα) *ψοβ* (772), *μν*(αῖ) *λζ/* (37 ½) *παλαιοῦ τά*(λαντα) *κ* (20), *μν*(αῖ) *μθ/* (49 ½)/) *ἀχρέου μν*(αῖ) *ζ/* (7 ½)/ *ὑπάρχει ἐν [ταμιε]ίῳ/ τά*(λαντα) *οδ* (74)». Ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ παρόντος παπύρου μανθάνομεν ἐπὶ πλέον, ὅτι ἐγίνετο ποιοτικὴ διαλογὴ τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν τοῦ λίνου κατὰ τὸ «κτένισμα», ἐφ' ὅσον εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ Ζήνωνος ὑπάρχουν καὶ 7 ½ μναῖ στυππείου ἀχρήστου *(ἀχρείου)* εἰς τὴν ὑφαντουργίαν. Ἐξ ἄλλου κειμένου (P.C.Z. 59177, 6-7) πληροφορούμεθα, ὅτι ὁ Διοικητὴς Ἀπολλώνιος ἐζήτει νὰ τοῦ ἀποστείλουν δείγματα «*στυππείου τοῦ βελ[τίστου κ]αὶ χειρίστου*» ἀλλ' εἶναι πιθανώτερον ὅτι «στυππεῖον» ἐδῶ σημαίνει «κάνναβις»

[5]) Βλ. P.S.I. 404 : *Δημήτριος Ζήνωνι χαίρειν /Περὶ τοῦ στιππύου τὴν μὲν τιμήν/ ὑπέστη Αἰσχύλος θ*Η(9 δρχμ.) *τοῦ (ταλάντου)/ καὶ ὅτι δεῖ κτενισθῆναι καί/ ἐξ ὅσου ἂν ἀποβῇ ἐκ τοσούτου τὴν/ τιμὴν τὴν προγεγραμμένην τά/ξεσθαι*». Ὡς ἐσημειώσαμεν ἤδη (σελ. 195 ὑποσ. 1), εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους «*στυππεῖον*» σημαίνει καὶ τὴν κάνναβιν καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς ἐξαγόμενον «στουππί».

κῶν ἐργαλείων»[1]), τὰ ὁποῖα ἀναφέρουν ἀορίστως οἱ πάπυροι, περιελαμβάνοντο ἀσφαλῶς καὶ τὰ κατὰ τὴν πρὸ τῆς ὑφάνσεως κατεργασίαν τῆς λινοκαλάμης χρησιμοποιούμενα, δηλαδὴ καὶ εἰδικοὶ κόπανοι καὶ εἰδικὰ κτένια[2]).

Ἡ νῆσις τοῦ λίνου εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐγίνετο, ὡς καὶ ἡ τοῦ ἐρίου, διὰ τῆς «ἠλακάτης» καὶ τοῦ «ἀτράκτου»[1], διετίθετο δὲ μετὰ τοῦτο ἀναλόγως πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦ νήματος εἴτε εἰς «κουβάρια» (κλωστῆρας) εἴτε εἰς πηνία[3]).

Ὡς δεικνύουν αἱ ἐκ τῶν Φαραωνικῶν τάφων παραστάσεις καὶ εὑρεθέντα ἐργαλεῖα τῆς ὑφαντουργίας, ἡ νῆσις τοῦ λίνου εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον διεξήγετο κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον: αἱ γυναῖκες κρατοῦν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τὴν ἠλακάτην, καλαμίνην συνήθως, εἰς τὸ ἄνω ἄκρον τῆς ὁποίας ἔχει διαπερασθῆ καθέτως μικρὸν τεμάχιον ξύλου διὰ νὰ συγκραιῇ τὸ στυππεῖον, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς τὸ «ἀδράχτι» καὶ νήθουν ὡς καὶ αἱ γυναῖκες τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ τὴν νῆσιν, τὸ μὲν νῆμα τοῦ στήμονος διέθετον ἐπίσης εἰς «κουβάρια», τὸ δὲ τῆς κρόκης ἐτύλισσον περὶ μικρὸν τεμάχιον ξύλου, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν ὡς πηνίον ἢ καὶ ὡς κερκὶς συγχρόνως κατὰ τὴν ὕφανσιν εἰς τὸν ὄρθιον ἱστόν[4]). Εἰδικῶς διὰ τὴν προπαρασκευὴν τοῦ στήμονος,

---

Ἀλλ' εἴτε περὶ ξάνσεως τοῦ ἐκ λίνου, εἴτε τοῦ ἐκ καννάβεως στυππείου πρόκειται εἰς τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, τὸ συμπέρασμα εἶναι τὸ αὐτό: ἐγίνετο ξάνσις διὰ «κτενίου τοῦ στυππείου τοῦ λίνου κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχήν. Ἡ μέθοδος, ἄλλως τε, κατεργασίας τῆς καλάμης τῆς καννάβεως ἦτο ἀκριβῶς ἡ αὐτή, ὡς θὰ ἴδωμεν. Σημειώνω, ἐπ' εὐκαιρίᾳ, ὅτι ἡ γραφὴ τῆς λέξεως «*στυππεῖον*» ποικίλλει εἰς τοὺς παπύρους. ὡς καὶ ἀλλαχοῦ: «*στυππεῖον, στυπεῖον, στυππίον, στιππύον*» Βλ. *Liddell-Scott* ἐν λ. *Mayser*, Gr. d. Papyr. I² 3, 14/15. Πάντως, ἡ διὰ τῆς λαλουμένης παραδοθεῖσα μορφὴ «*στουππί*» ἀποδεικνύει ὅτι σφάλλονται ὅσοι γράφουν «*στύππιον*». Ἐξ ἄλλου, ἡ εἰς Ρωμαϊκοὺς καὶ Βυζαντινοὺς παπύρους ἀπαντῶσα γραφὴ «*σιππίον*» (βλ. *A. Calderini*, Raccolta Lumbroso, 78-82, 97) ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ σημερινὴ διαλεκτικὴ μορφὴ «*σ'πί*» (ἐν Μακεδονίᾳ κ.ἀλλ.) δὲν εἶναι νεώτερος σχηματισμός. [1]) Βλ. P. Tebt. 5. 242 (118 π. Χρ.)

[2]) Φαίνεται ὅτι μερικὰ τῶν ἐκ τῆς Ἑλληνο-ρωμαϊκῆς Αἰγύπτου εὑρεθέντων ἐργαλείων, ὡς ξύλινοι κόπανοι, κτένια ἠλακάται (βλ. *Breccia*, Monum. de l'Égypte Gréco rom. I planche LXXV), ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὴν λινουργίαν.

[3]) Βλ. *Ἡροδ.* V, 13. *Εὐριπ.* Ὀρέστ. 1431-1433. *Ἀριστοφ.* Βάτρ., 1347-1351. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII, 31. Ὁ Πολυδεύκης ἀναφέρει ἐπίσης, ὅτι κατὰ τὴν νῆσιν τῶν ἐκ λίνου ἢ καννάβεως στυππείων ἐχρησιμοποιεῖτο κιονίσκος, «*γέρων*» ὀνομαζόμενος «*καθ' οὗ ἔκλωθον ἐξαρτῶντες τὰ στυπεῖα*» (VII, 73). Τοῦτο ἔρχεται εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὰς ρητὰς μαρτυρίας τῶν συγγραφέων, δι' ὧν πιστοῦται ὅτι ἡ νῆσις τοῦ λίνου ἐγίνετο διὰ τῆς ἠλακάτης. Μένει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ «γέροντος» ἐγίνετο κατὰ τὴν νῆσιν στυππείου ἐκ καννάβεως, προοριζομένου διὰ τὴν κατασκευὴν σάκκων, σχοινίων κτλ. (Πβλ. ἀνωτ. σελ. 165 ὑποσ. 2).

[4]) Βλ. *Wilkinson*, Manners and Customs, II, 176 (εἰκ. 392). *Klebs*, Reliefs II, 125-126 (εἰκ. 91, 92). 129 (εἰκ. 94). III, 185. *Mogensen*, Collect. Égypt. Ny Carlsberg I, 68 nº 516 A. II planche LXVI. *Johl*, Webst. d. Gr. u. Röm., 36. *Braulik*, Altägypt. Gewebe, 65 (εἰκ. 96 a).

γνωρίζομεν ὅτι οἱ λινουργοὶ τῆς Αἰγύπτου κατέβαλλον ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν. Ὡς διελάβομεν ἤδη, ἡ ἐξαιρετικὴ ποιότης τῶν λινῶν τῆς Αἰγύπτου ὠφείλετο ὄχι μόνον εἰς τὴν καλὴν ποιότητα τοῦ λίνου καὶ τὴν ἐπιμεμελημένην αὐτοῦ κατεργασίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν δεξιότητα, μεθ' ἧς οἱ λινουργοὶ τῆς χώρας κατώρθωνον νὰ κατασκευάζουν ὑφάσματα λεπτὰ καὶ στερεὰ συγχρόνως, εἴτε διὰ τῆς συνενώσεως πολλῶν κλωστῶν εἰς μίαν, εἴτε διὰ τῆς πυκνῆς ὑφάνσεως, πρὸ παντὸς δὲ διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως πυκνοτάτου στήμονος[1]).

Εἰς τοὺς Πτολεμαϊκοὺς παπύρους οὐδεμία μέχρι τοῦδε γίνεται μνεία περὶ νήσεως λίνου ἢ περὶ τῆς περαιτέρω προπαρασκευῆς τοῦ λινοῦ νήματος μέχρι τῆς ὑφάνσεως[2]).

Τοῦτο εἶναι συμπτωματικὸν βεβαίως, ἀλλὰ καὶ ἂν εἴχομεν πληροφορίας σχετικάς, εἶναι βέβαιον ὅτι αὗται οὐδὲν τὸ νέον θὰ προσέφερον. Διότι οἱ ἀσχολούμενοι περὶ τὴν λινουργίαν τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν ἦσαν κατὰ κανόνα ἰθαγενεῖς. Οὗτοι δὲ ἐξηκολούθησαν νὰ ἀσκοῦν κατὰ τὸν πατροπαράδοτον τρόπον τὴν τέχνην των, εἰς τὴν ὁποίαν διεκρίνοντο ἤδη καὶ περὶ τῆς ὁποίας οὐδὲν εἶχον νὰ διδαχθοῦν παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων. Οἱ Πτολεμαῖοι, ἄλλως τε, ὄχι μόνον οὐδὲν ἠθέλησαν νὰ μεταβάλουν, ἀλλὰ καὶ ἔσπευσαν νὰ περιβάλουν διὰ τοῦ κύρους τῆς κρατικῆς νομοθεσίας τὰ κρατοῦντα μέχρι τότε εἰς τὴν ὑφαντουργίαν τῶν λινῶν[3]).

---

[1]) Εὑρέθησαν ὑφάσματα τῆς Φαραωνικῆς ἐποχῆς, εἰς ἓν τετραγωνικὸν ἑκατοστόμετρον τῶν ὁποίων περιείχοντο 68, 72, 84 καὶ 130 κλωσταὶ εἰς τὸν στήμονα. Ἓν μάλιστα περιεῖχε 540 κλωστὰς (δηλ. 270 διπλᾶς) εἰς $2^1/_2$ ἑκατοστόμετρα στήμονος. Βλ. *Wilkinson*, ἐνθ. ἀν. II, 161 κ.ἑξ. *Johl*, ἔνθ. ἀν., 6, 42 (πβλ. πίν. ἐν σελ. 44, 46, 47). Πβλ. ἀνωτ. σελ. 177 ὑποσ. 3.

[2]) Ἐκτὸς τῶν O.W. 1155 καὶ 1156 (βλ. ἀνωτ. σελ. 170 ὑποσ. 6), εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ «*διάσματος*» λινῶν πιθανώτατα, ἡ φράσις «*δεῖ ἡμῖν δοθῆναι τοῦ ταλάντου ὥστε πλύναι καὶ διελεῖν (δρχ) α*» τοῦ P.S.I. 599, 4 (βλ. σελ. 159 ὑποσ. 1) δὲν δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ «διὰ τὴν πλύσιν καὶ τὴν ξάνσιν ἑνὸς ταλάντου λίνου δρχ. 1» ὡς ἑρμηνεύει ταύτην ὁ *Rostovtzeff* (A Large Estate, 116), ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῆς *Cl. Préaux* (Écon. royale d. Lag., 104). Διότι εἶναι τεχνικῶς ἀδύνατον ἐντὸς ἓξ ἡμερῶν, ὡς ὁρίζεται ἐν τῷ παπύρῳ, νὰ συντελεσθῇ ἡ πλύσις, ἡ ξάνσις, ἡ νῆσις καὶ ἡ ὕφανσις λινοῦ ὑφάσματος.

[3]) Οὕτω καθώρισαν τὴν πυκνότητα τοῦ στήμονος δι' ἕκαστον εἶδος ὑφάσματος ἐκ τῶν ὑφαινομένων εἰς τὰ λινυφαντεῖα τῆς χώρας ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Κράτους (βλ. P. Tebt. 703, 97. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 182 ὑποσ. 2). Ὑπήγαγον ὡσαύτως ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ Κράτους τὴν «*ἔψησιν τῶν ὠμολίνων*», τὴν ὁποίαν ἐξετέλουν εἰδικοὶ τεχνῖται, οἱ «*λινεψοί*» (βλ. P. Tebt. 703, 97-104 καὶ τὰ σχόλ). Ἡ «ἔψησις» συνίστατο εἰς τὴν διὰ θερμοῦ ὕδατος πλύσιν τῶν λινῶν μετὰ νίτρου καὶ ἐλαίου τοῦ κίκιος, τοῦ σάπωνος δηλ. τῆς ἐποχῆς, συνοδευομένην καὶ ὑπό τινος εἴδους κοπανίσματος. Τοῦτο προσέδιδεν εἰς τὸ ὕφασμα στιλπνότητα καὶ λευκότητα. Ἐγίνετο δηλ. κάτι ἀνάλογον πρὸς τὴν κατεργασίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποβάλλουν τὸ λινοῦν νῆμα αἱ ὑφάν-

4. Ἐργάται τῆς λινουργίας, ὅροι καὶ συνθῆκαι ἐργασίας αὐτῶν.

Ὁ Ἡρόδοτος κατὰ τὸ εἰς Αἴγυπτον ταξίδιόν του, μεταξὺ τῶν ἄλλων παραδόξων ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τὰ ὁποῖα εἶδεν εἰς τὴν χώραν τοῦ Νείλου, ἐσημείωσε πρῶτον ὅτι «*αἱ μὲν γυναῖκες ἀγοράζουσι καὶ καπηλεύουσι, οἱ δὲ ἄνδρες κατ' οἴκους ἑόντες ὑφαίνουσι*»[1]. Ἦτο βεβαίως φυσικόν, Ἕλλην αὐτός, νὰ ἐκπλαγῇ, διότι εἶδεν ἄνδρας ἀσχολουμένους εἰς τὰ ἔργα τῆς ὑφαντουργίας. Διὰ τοῦτο ἀπέδωκε τὴν πραγματικότητα μὲ ὑπερβολικήν πως ἔμφασιν. Διότι αἱ ἐκ τῶν Φαραωνικῶν τάφων παραστάσεις ἀποδεικνύουν, ὅτι ἀπὸ τῆς Μέσης τουλάχιστον Αὐτοκρατορίας καὶ ἐντεῦθεν, ἡ ὑφαντουργία ἠσκεῖτο ὑπὸ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καθ' ὅλα αὐτῆς τὰ στάδια[2]). Ὡς πρὸς τὸ στάδιον τῆς ὑφάνσεως εἰδικῶς, συνετέλεσε πιθανῶς εἰς τὴν συμμετοχὴν τῶν ἀνδρῶν[3]) καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ γυναῖκες τῆς Αἰγύπτου ἐδυσκολεύοντο, ἕνεκα τῶν λίαν στενῶν ἐνδυμάτων ἄτινα ἔφερον κατὰ τὸν συρμὸν τῆς χώρας, νὰ ἐργασθοῦν ἀνέτως εἰς τὸν ὄρθιον ἱστόν, εἰς ὃν ὕφαινον, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν σχετικῶν παραστάσεων, μὲ κεκαμμένα τὰ γόνατα[4]). Ὡς πρὸς τὰ προπαρασκευαστικὰ ὅμως στάδια αὐτῆς συνετέλεσεν ἀσφαλῶς εἰς τοῦτο αὐτὴ αὕτη ἡ φύσις τῆς πρώτης ὕλης, ἥτις ἐχρησιμοποιεῖτο γενικῶς σχεδὸν εἰς τὴν ὑφαντουργίαν τῆς χώρας. Διότι ἡ κατεργασία τῆς λινοκαλάμης, μέχρι τοῦ σταδίου τῆς ξάνσεως ἢ καὶ τῆς

τριαι τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν: βράζουν τὸ νῆμα, τὸ «*ξεχολικιάζουν*» ὡς λέγεται, καὶ τὸ πλύνουν ἔπειτα διὰ ψυχροῦ ὕδατος καὶ σάπωνος. Θὰ ἦτο τις διὰ τοῦτο διατεθειμένος νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι «λινεψοὶ» ὑπέβαλλον ἐπίσης εἰς «ἔψησιν» τὸ νῆμα καὶ ὄχι τὸ ὕφασμα. Ἀλλὰ τὰ ἐκ τῶν παπύρων δεδομένα (πβλ. Rev. Laws, 96, 5. P. S.I. 349. 566, 7. P. C. Z. 59304, 7. O. Tait I 1, 140. 141. P. Tebt. 406, 21-22.) οὐδεμίαν ἀφίνουν ἀμφιβολίαν, ὅτι οἱ «λινεψοὶ» κατειργάζοντο τὰ λινᾶ ὑφάσματα, τὰ ὁποῖα παρουσίαζον τραχύτητά τινα μετὰ τὴν ὕφανσιν, εἴτε ἕνεκα τῆς μὴ ἐπαρκοῦς προκαταρκτικῆς κατεργασίας τῆς πρώτης ὕλης, εἴτε δι' ἄλλον τινά λόγον. Πιθανόν, ἄλλως τε, εἰς τὴν ὑφαντουργίαν τῆς Αἰγύπτου ἡ «ἔψησις» νὰ ἠσκεῖτο ἐφ' ὅλων τῶν λινῶν γενικῶς. (Περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὅρου «*ὠμόλινα*» βλ. *Ἡσύχ.*: *ὠμόλινα*· τὰ ἄγρια ὀθόνια. Πβλ. *Olck*, RE ἄρθρ. *Flachs* σελ. 2457. *Blümner*, Technologie I², 197 ὑποσ. 4).

[1]) II, 35.

[2]) Βλ. *Wiedemann*, Aegypten, 325. *Erman-Ranke*, Aegypt. Leben, 538. *Klebs*, Reliefs II, 126 κ.ἑξ. III, 187. *Johl*, Webst. d. Gr. u. Röm., 10.

[3]) Κατ' ἀρχὰς καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἡ ὑφαντουργία ἦτο, φαίνεται, ἔργον ἀποκλειστικῶς γυναικεῖον. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ἡ Ἶσις καὶ ἡ Νεφθὺς πρῶται ὕφαναν καὶ ἐλεύκαναν διὰ τὸν ἀδελφὸν αὐτῶν Ὄσιριν ἐνδύματα, τῶν ὁποίων τὸ νῆμα παρεσκεύασαν αἱ ἴδιαι. Ἄλλως τε, καὶ ἐν Αἰγύπτῳ δὲν ἐλατρεύετο θεός, ἀλλὰ θεὰ τῆς ὑφαντικῆς (ἡ *Ταΐτ*), τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἐταύτισαν πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν (βλ. *Εὐσταθ. Θεσσαλον.*, εἰς Ὅμηρ A, 31 σελ. 31, 6). Πβλ. *Kees* Aegypten, 73. *Erman-Ranke*, ἔνθ' ἀν., 536. *Jéquier*, Civil. Égypt., 226-227.

[4]) Κατὰ *Klebs*, ἔνθ. ἀν. III, 187. Πβλ. *V. Chapot* DA ἄρθρ. *Textrinum* σελ. 167/168.

νήσεως, ἐγίνετο εἰς τὸ ὕπαιθρον, ὑπὸ τὸν καύσωνα τοῦ Αἰγυπτιακοῦ θέρους, κατὰ τὸ κοπάνισμα δὲ καὶ τὸ κτένισμα αὐτῆς ἀπητεῖτο καταβολὴ φυσικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἠδύναντο νὰ προσφέρουν ἄνδρες μᾶλλον ἢ γυναῖκες.

Ὁπωσδήποτε, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι παρέμειναν καὶ κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν κατ' ἐξοχὴν «*λινοποιοί*», ὡς ἦσαν καὶ πρότερον [1]). Ὄντως, μολονότι πολλοὶ τῶν νέων κατοίκων τῆς χώρας ἠσχολοῦντο, ὡς εἴδομεν [2]), εἰς τὰ ἔργα τῆς ἐριουργίας, οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἁπαντᾷ μεταξὺ τῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν λινουργίαν. Ὅλοι οἱ γνωστοὶ «*λινυφάνται*» [3]) εἶναι ἰθαγενεῖς, μεταξὺ δὲ αὐτῶν ὑπάρχουν πολλοί, διὰ τοὺς ὁποίους τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο ἀπετέλει οἰκογενειακὴν παράδοσιν [4]). Τοῦτο δὲ εἶναι εὐνόητον, δεδομένου ὅτι πρὸς τελείαν ἐκμάθησιν τῆς τῆς τέχνης τοῦ λινυφάντου ἐχρειάζετο μακρὰ μαθητεία, διήκουσα κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ τὰ πρόσωπα, ἀπὸ ἑνὸς μέχρι πέντε ἐνίοτε ἐτῶν, ὡς ἀποδεικνύουν αἱ εἰς παπύρους τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων διασωθεῖσαι συμβάσεις μεταξὺ ὑφαντῶν καὶ μαθητευομένων, αἱ «*διδασκαλικαὶ*» λεγόμεναι εἰς τὴν νομικὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς [5]).

---

[1]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 180 ὑποσ. 1. Δι' ὃ καὶ ἐκτὸς τῆς Αἰγύπτου ἀκόμη ἡ συμμετοχὴ τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν κατεργασίαν καὶ τὴν νῆσιν τοῦ λίνου δὲν ἐθεωρεῖτο ὑποτιμητικὸν τῆς ἀνδρικῆς ἀξιοπρεπείας, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Πλίνιος (βλ. ἀνωτ., σελ. 195).

[2]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 172-173. 175-176.

[3]) Ἡ λέξις ἁπαντᾷ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς εἰς τοὺς παπύρους: *λινοϋφάντης*, *λινοφάντης*, *λίνυφος*, *λινόϋφος*. (βλ. *Mayser*, Gr. d. Papyr. I² 3, 75. 169. *Liddell-Scott*, ἐν λ.). Ἡ μορφὴ «*λινυφάντης*» δὲν μαρτυρεῖται μὲν μεμονωμένως μέχρι τοῦδε, ἀλλ' ἡ χρησιμοποίησις εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν δημοσίων ἐγγράφων τῶν ὅρων «*λινυφαντεῖον*» (P. Ent. 5, 2· 3ος αἰ. π.Χρ. P. Tebt. 5, 238· 2ος αἰ. π.Χ.) καὶ «*λινυφαντικὰ ἐργαλεῖα*» (P. Tebt. 5, 242) ἀποδεικνύει, ὅτι αὕτη ἦτο ἡ ἐπισήμως καθιερωμένη. (Ὁ τύπος «*λινυφεῖος*», τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησε κατὰ λάθος ὁ *P. Meyer* ἐν P. Giss. II σελ. 39 ὑποσ. 1, ὀφείλεται προφανῶς εἰς σύγχυσιν πρὸς τὸ «*λινυφεῖον*» = ἐργαστήριον ὑφαντουργίας λινῶν). Εἰς τοὺς ἐργάτας τῆς λινουργίας δέον νὰ συγκαταλεχθοῦν καὶ οἱ «*λινεψοί*» (ἀνωτ. σελ. 198 ὑποσ. 3), οἱ «*βυσσουργοί*» (κατωτ. σελ. 211 ὑποσ. 3) καὶ οἱ «*στυππειουργοί*» (κατωτ. σελ. 222 ὑποσ. 4). Πβλ. *S. Calderini*, Aegyptus XXVI (1946), 53-55. 62-68.

[4]) Γνωρίζομεν, π. χ., οἰκογένειαν λινυφαντῶν ἐξ Ἀπολλωνοπόλεως τοῦ τέλους τοῦ 2ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἐπάγγελμα ἐκληρονομεῖτο ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν ἐπὶ πέντε συνεχεῖς γενεάς (βλ. *Ostr. Deissmann*, ὑπὸ *P. Meyer*, σελ. 111 - 112 καὶ B.G.U. 1347 - 1348. 1360-1363). Ἐν Ὀξυρύγχῳ συναντῶμεν ἐξ ἄλλου, τὸ 25 μ.Χρ. οἰκογένειαν, τῆς ὁποίας πέντε μέλη ἀσκοῦν συγχρόνως τὴν τέχνην τοῦ λινυφάντου (P. Oxy. 288, 35-40).

[5]) Οὕτω, εἰς λινυφάντης τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ. ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωσιν «*ἐγδιδάξαι τὴν λινυφικὴν τῶν καθημένων τέχνην πᾶσαν ἐντελῶς*» ἐντὸς δύο ἐτῶν (βλ. P. Fouad, 37). Πβλ. P. Oxy. 275 (= Chrest. I, 324=S. P. 13· 66 μ.Χρ.). 725 (=S. P. 14· 183 μ.Χρ.). 1647 (2ος αἰ. μ.Χρ.). P. Tebt 385 (117 μ.Χρ.). 442 (113 μ.Χρ.). P. S. I. 241 (3ος αἰ. μ.Χρ.) P. Mich. Tebt. 121 recto II, VIII (4ος αἰ. μ.Χρ.). Jurist. P. 42. *Westermann*, Cl. Philol. IX (1912), 295-315.

Αἱ συνθῆκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας εἰργάζοντο οἱ λινυφάνται εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον καὶ οἱ ὅροι ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας αὐτῶν δὲν ἦσαν, φαίνεται, ἱκανοποιητικοί, ἐὰν πιστεύσωμεν τὰ πικρὰ παράπονα ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, ὡς ἐκτίθενται εἰς τὸν πάπυρον Sallier II (12ος αἰ π. Χρ.): ὁ ὑφάντης, κατ' αὐτόν, εἰργάζετο ὑπὸ τὰς ἀθλιωτέρας τῶν συνθηκῶν, χωρὶς ἀέρα καὶ χωρὶς ἥλιον, ὑφίστατο δὲ τὰς μεγαλυτέρας τιμωρίας, ἐὰν δὲν ἀπέδιδε καθ' ἑκάστην τὴν προκαθωρισμένην ποσότητα καὶ ποιότητα τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας του [1]).

Εὐνόητον, ὅτι ἡ περιγραφὴ ἀναφέρεται εἰς τὰς συνθήκας ἐργασίας τῶν λινυφαντῶν, οἵτινες εἰργάζοντο ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ δούλου εἰς τὰ ἐργαστήρια ὑφαντουργίας τῶν Φαραώ [2]), τῶν Ἱερῶν τῆς χώρας [3]) ἢ καὶ τῶν πλουσίων. Ἡ κατάστασις τῶν ἐπὶ μισθῷ ἐργαζομένων λινυφαντῶν εἰς τὰ αὐτὰ ἐργαστήρια δὲν θὰ διέφερε πιθανῶς πολύ. Οἱ ἰδιωτικῶς ὅμως ἐργαζόμενοι δὲν φαίνεται νὰ ὑπέφερον τόσον, καίτοι δὲν γνωρίζομεν τοὺς ὅρους τῆς ἀμοιβῆς των. Ἡ εἰς τὴν γλυπτοθήκην Ny Carlsberg, παραδείγματος χάριν, εὑρισκομένη μικρογραφία ἱστῶνος δεικνύει ὅτι ἡ ἐργασία τῆς νήσεως, τῆς τακτοποιήσεως τοῦ νήματος καὶ τῆς ὑφάνσεως ἐγίνετο ὑπὸ γυναικῶν εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας (μὲ ἐγκατάστασιν μάλιστα προστασίας τῶν ἐργαζομένων ἀπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων), οὐδεὶς δὲ ραβδοφόρος ἢ μαστιγοφόρος ἐπιβλέπει τὴν ἐκτελουμένην ἐργασίαν [4]).

Τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρέχουν οἱ πάπυροι τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς οὔτε

A. Zambon, Aegyptus XV (1935), 1 κ.ἑξ. XIX (1939), 100-102. *Taubenschlag*, The Law of Greco-Roman Egypt, 280-281.

[1]) Βλ. *Moret*, Le Nil, 312. *Kees*, Aegypten 73. Johl, Webst. d. Gr. u. Röm., 13 ὑποσ. 1. (Εἶναι περίεργον ὅτι ἡ ἀντίληψις περὶ ἀδίκου καὶ σκληρᾶς μεταχειρίσεως τῶν λινουργῶν ἐκ μέρους τῶν ἐργοδοτῶν, βασιλέων ἢ πλουσίων, ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ δημοτικὰ ᾄσματα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ: κόρη πλουσία πτωχεύσασα μετὰ τὸν γάμον της προσλαμβάτεται ὡς ἐργάτρια εἰς τὴν κατεργασίαν τοῦ λίνου καὶ «*ὁλημερὶς κουτάλιζε τοῦ βασιλεᾶ λινάρι/ κι' ἀργὰ τὸ καμπανίζουνε κ' ἤλιπ' ἕνα σκουλλούδι/καὶ κόβγουν τὴν πλεξούδα της καὶ σώνουν τὸ σκουλλούδι*» (ἐκ Κρήτης· βλ. Ἐπετ. Ἑταιρ. Κρητ. Σπουδῶν 4, 1941, 223), ἢ αὐτὴ καὶ ἡ πενθερά της «*ὁλήμερα λανάριζαν λινάρι καὶ καννάβι/ κι' ἀποβραδὺ τὰ ζύγιζαν μὲ τὰ βαρεὰ στατέρια/ λείπει ὁ 'χνὸς τοῦ λιναριοῦ καὶ τὰ λινόξυλά του/ τὸν πεθερό της πήρανε, πάνε νὰ τὸν κρεμάσουν*» (ἐκ Β. Ἠπείρου· βλ. Λαογρ. 5, 1915, 92).

[2]) Σοβαρὰν ἔνδειξιν, ἂν μὴ ἀπόδειξιν, τῆς δουλικῆς ἰδιότητος τῶν εἰς τὰ ἐργαστήρια τῶν Φαραὼ ἐργαζομένων λινυφαντῶν ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν θέσιν των ἐχρησιμοποιοῦντο πολλάκις καὶ αἰχμάλωτοι πολέμου. Βλ. *Erman-Ranke*, Aegypt. Leben, 339. *Klebs*, Reliefs III, 187.

[3]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 179 ὑποσ. 6 καὶ κατωτ. σελ. 210.

[4]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 165 ὑποσ. 1. Πβλ. *Kees*, Aegypten, 73 (εἰκ. 21). *J. Pirenne*, Hist. des instut. et du droit privé de l'anc. Egypte (Bruxelles, 1932-1935) I, 214. II, 394/395.

ἐπαρκῆ οὔτε σαφῆ εἶναι, ὥστε νὰ συμπεράνωμεν, ἐὰν τὰ πράγματα μετεβλήθησαν αἰσθητῶς ὑπὲρ τῶν λινυφαντῶν κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχήν. Πρῶτον δὲν μαρτυρεῖται ἐξ αὐτῶν, ἐὰν ἡ μέχρι τῆς ὑφάνσεως κατεργασία τοῦ λίνου ἐξετελεῖτο ὑπὸ τῶν «λινυφαντῶν» ἢ ὑπ' ἄλλων εἰδικῶν τεχνιτῶν. Ἡ συγκομιδὴ βεβαίως καὶ ἡ εἰς τὸν ἥλιον ἀποξήρανσις πρὸ καὶ μετὰ τὸν ἐμποτισμὸν αὐτοῦ εἰς τὸ ὕδωρ ἐγίνετο ὑπὸ κοινῶν ἐργατῶν[1]). Ἡ ἀπὸ τοῦ κοπανίσματος τῆς καλάμης ὅμως μέχρι τῆς ὑφάνσεως ἐργασία, ἥτις ἀπαιτεῖ εἰδίκευσιν, διεξήγετο ἀσφαλῶς ὑπὸ τῶν ἰδίων τῶν λινυφαντῶν, ὡς ἡ κατεργασία τοῦ ἐρίου μετὰ τὴν πλύσιν ἀπετέλει ἀπασχόλησιν τῶν ἐριουργῶν, οἵτινες ἐξύφαινον καὶ τὸ ὕφασμα, καὶ ὡς τοῦτο ἐξακολουθεῖ νὰ γίνεται καὶ σήμερον εἰς τὴν οἰκιακὴν βιοτεχνίαν τῆς λινουργίας καὶ τῆς ἐριουργίας. Οἱ ἐλάχιστοι πάπυροι, εἰς τοὺς ὁποίους γίνεται ἀόριστος ὑπαινιγμὸς περὶ «κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης»[2]) ἢ περὶ «στυππείου κατειργασμένου»[3]) ἢ περὶ «κτενίσματος στυππείου»[4]) ἀφίνουν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι πρόκειται περὶ ἐργασίας ἐκτελουμένης ὑπὸ εἰδικῶν τεχνιτῶν τῆς λινουργίας. Ὑπὸ ποίους ὅρους ὅμως ἐξετελεῖτο αὕτη, οὐδὲν γνωρίζομεν.

Δεύτερον, δὲν πιστοῦται ἐπαρκῶς, ἐὰν καὶ κατὰ πόσον ἡ λινουργία ἀπετέλει ἀποκλειστικὸν ἢ μερικὸν μονοπώλιον τοῦ Κράτους. Ἐξ ὅσων γνωρίζομεν ἡ ἀπάντησις δὲν δύναται νὰ εἶναι σαφὴς καὶ κατηγορηματική. Τὸ πιθανώτερον, ἐν τούτοις, εἶναι ὅτι τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων ἐπέβλεπε μὲν αὐστηρῶς, ὡς εἴπομεν, τὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου καὶ τὴν διάθεσιν τῆς λινοκαλάμης καὶ τὴν ἐργασίαν τῶν λινυφαντῶν μέχρις ἐξασφαλίσεως ὡρισμένης κατὰ νομὸν ποσότητος καὶ ποιότητος λινῶν ὑφασμάτων[5]), ἐπέτρεπε δὲ μετὰ τοῦτο τὴν ἐλευθέραν διάθεσιν τῆς λινοκαλάμης[6]) καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῆς εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ὑφαντουργίαν[7]).

---

[1]) Βλ. P. C. Z. 59782(b), *passim*. Πβλ ἀνωτ. σελ. 186.

[2]) Βλ. P. C. Z. 59779: «*ὃ γέγονεν στιππύον / ἀπὸ τῆς λινοκαλάμης / τῆς κατεργασζμένης*» (πβλ. ἀνωτ. σελ. 196 ὑποσ. 4).

[3]) Βλ. P. C. Z. 59472: Αἰγύπτιος «*στιππυουργὸς*» γράφει εἰς τὸν Ζήνωνα παρακαλῶν αὐτὸν νὰ ἐνεργήσῃ διὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν συνεταίρων του· «*προοοφείλουσί γάρ μοι κά/τεργον· ὡς τάχιστα γὰρ ἀπεδήμησας, κατα/λιπόντες ἀπῆλθον. καὶ ἵνα ἀποστήσωσι τὸ στίππυον τὸ κατειργαζμένον / εἰς ταμιεῖον*» (στ. 6 - 10). Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, εἴτε περὶ λίνου εἴτε περὶ καννάβεως πρόκειται (τὸ δεύτερον εἶναι πιθανώτερον), ἡ κατεργασία εἶχεν ἀνατεθῆ κατ' ἀποκοπήν, φαίνεται, εἰς ὁμάδα «*στυππειουργῶν*» ὑπὸ τὴν εὐθύνην ἑνὸς ἐξ αὐτῶν.

[4]) Βλ. P. S. I. 404, 4. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 196 ὑποσ. 5.

[5]) Βλ. Rev. Laws., 87-103. P. Tebt. 703, 89-117 (καὶ τὰ σχόλ.). Πβλ. ἀνωτ. σελ. 181-182.

[6]) Βλ. P. C. Z. 59470. P. S. I. 404. P. Tebt. 769, 89-94 (ὅλα τοῦ 3ου αἰ. π.Χρ.).

[7]) Πβλ. *Wilcken*, U.P.Z. σελ. 378 - 381. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 94-101. *Tarn*, Hellenist. Civilis.², 165. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 305-307. II, 1227-1229 καὶ ἀνωτ. σελ. 140 ὑποσ. 1.

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ἡ πληρωμὴ τῶν λινυφαντῶν ἐγίνετο βεβαίως ὑπὸ τοῦ Κράτους, διὰ λογαριασμὸν τοῦ ὁποίου εἰργάζοντο οὗτοι[1]). Ὅθεν εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἐργασίας διὰ τὴν μέχρι τῆς ὑφάνσεως προπαρασκευὴν τῆς πρώτης ὕλης κατεβάλλετο ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Κράτους. Δὲν γνωρίζομεν ὅμως, ἐὰν αὕτη συνυπελογίζετο εἰς τὴν χορηγουμένην διὰ τὸ παραδιδόμενον ὕφασμα ἀμοιβὴν ἢ ἀπετέλει ἰδιαίτερον λογαριασμόν.

Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, ἡ κατεργασία τῆς λινοκαλάμης καὶ ἡ μέχρι τῆς ὑφάνσεως ἐπεξεργασία τῶν ὑφαντικῶν αὐτῆς ἰνῶν ἀπετέλουν ἀσφαλῶς ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας ἀμοιβῆς τῶν λινουργῶν ἐκ μέρους τῶν ἐργοδοτῶν, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο βεβαίως περὶ ἐλευθέρων τεχνιτῶν τῆς λινουργίας[2]). Καὶ πάλιν ὅμως δὲν κατέχομεν λεπτομερείας περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐγίνετο ὁ καθορισμὸς αὐτῆς. Τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ ἀμοιβὴ τῶν τεχνιτῶν ὑπελογίζετο κατὰ τὴν ποσότητα τῆς κατεργαζομένης ἑκάστοτε πρώτης ὕλης[3]), χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ περίπτωσις τῆς κατ' ἐργάσιμον ἡμέραν ἀμοιβῆς[4]).

Ὁπωσδήποτε, ἡ γενικὴ ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν ἀφίνει ἡ μελέτη τῶν παπύρων τῆς Πτολεμαϊκῆς περιόδου, εἶναι ὅτι αἱ συνθῆκαι ἐργασίας τῶν λινουργῶν καὶ οἱ ὅροι ἀμοιβῆς αὐτῆς ἦσαν εὐνοϊκώτεροι τῶν ἰσχυόντων κατὰ τὴν Φαραωνικὴν ἐποχήν. Ἡ ὑπαγωγὴ των κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς «ἐπιπεπλεγμένους ταῖς προσόδοις» συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς τακτικῆς καταβολῆς τοῦ ἀντιτίμου τῆς ἐργασίας των, ὁσονδήποτε μικροῦ[5]), ὡς καὶ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἀπὸ πάσης ἀποπείρας ἐκμεταλλεύσεως

---

[1]) Βλ. P.Hib. 67 (228 π.Χρ.). Πβλ Αὐτόθ. 68. (Λινυφάνται, ὅλοι ἰθαγενεῖς σημειωτέον, ἐργαζόμενοι διὰ λογαριασμὸν τοῦ Κράτους πληρώνονται κατ' ἐντολὴν τοῦ ἁρμοδίου «*τραπεζίτου*», ἕκαστος δὲ λαμβάνει τὸ ἀντίτιμον τῆς ἐργασίας του ἀναλόγως τῶν «*ἱστῶν*», τοὺς ὁποίους ἐξύφανε, καὶ τοῦ εἴδους τοῦ ὑφάσματος, τὸ ὁποῖον ἀντεπροσώπευεν ἕκαστος τῶν ἐξυφανθέντων «*ἱστῶν*». Πβλ. ἀνωτ. σελ. 159 ὑποσ. 1 καὶ *Πολυβ.* V, 89, 2: «*ὀθονίων ἱστοὺς τρισχιλίους*»).

[2]) Προκειμένου βεβαίως περὶ δούλων ἀσχολουμένων εἰς τὰ ἔργα τῆς λινουργίας τοῦ κυρίου αὐτῶν δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἰδιαιτέρας ἀμοιβῆς. Πβλ. τὴν ἐν B.G.U. 1141 (14 π.Χρ.), 34 περίπτωσιν δούλου, πιθανῶς λινυφάντου, τοῦ ἀσχολουμένου μὲ τὸ «*ἀναπήνισμα τῆς κρόκης*», περὶ οὗ ἐγένετο ἤδη λόγος. Πβλ. σελ. 170 ὑποσ. 2).

[3]) Πβλ. P.C.Z. 59472. 59779. P.S.I. 404 (ἀνωτ. σελ. 196 ὑποσ. 4.5). Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν δὲ τοῦ P.S.I. 599, 4, ἐὰν παρὰ πάντα συλλογισμὸν (βλ. ἀνωτ. σελ. 159 ὑποσ. 1. 198 ὑποσ. 2) πρόκειται περὶ κατεργασίας λίνου, ὁπότε ἡ ἐνέργεια τοῦ «*πλύναι καὶ διελεῖν*» δύναται νὰ ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν πρὸ τῆς ὑφάνσεως πλύσιν τοῦ λινοῦ νήματος, ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἐργασίας λογίζεται κατὰ «*τάλαντον*».

[4]) Βλ. P.S.I. 599, 16-21 (ἐὰν πρόκειται περὶ λινυφαντῶν· βλ. τὴν προηγ. ὑποσ. 4).

[5]) Βλ. P. Hib. 67. 68. Πβλ. Chrest I, 306. Ἐφ' ὅσον ὑπῆρχον ἰδιωτικὰ λινυφαντεῖα ἐργαζόμενα διὰ λογαριασμὸν τοῦ Κράτους, ὡς ἀφίνει νὰ ἐννοήσωμεν ἡ ἐν P.Ent. 5 «*ἔντευξις*»,

ταύτης ἐκ μέρους τρίτων[1]). Τοῦτο σημαίνει βεβαίως ἐπίσης ὅτι ἡ θέσις των ἦτο δυσμενεστέρα τῆς τῶν ἐριουργῶν ἐφ' ὅσον δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρας διαπραγματεύσεως τῶν ὅρων ὑπὸ τοὺς ὁποίους παρεῖχον τὴν ἐργασίαν των. Ἀλλὰ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους περιεβάλλοντο διὰ τῆς προστασίας αὐτοῦ, τοῦτο δὲ ἐπέτρεπεν εἰς αὐτοὺς ὄχι ἐξαιρετικὴν ἀσφαλῶς εὐημερίαν[2]), ζωὴν ὅμως ὁπωσδήποτε ὑποφερτὴν καὶ ἀπηλλαγμένην τῶν ὀχλήσεων καὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως ἀπὸ μέρους τῶν κρατικῶν ἀξιωματούχων καὶ τῶν πλουσίων ἰδιωτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΒΥΣΣΟΣ

1. Τὸ ζήτημα τοῦ καθορισμοῦ τῆς βύσσου. Σύγχυσις μεταξὺ πρώτης ὕλης καὶ χρώματος ἢ μεταξὺ βάμβακος καὶ λίνου.

Ὁ καθορισμὸς τῆς βύσσου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κειμένων ἀποτελεῖ πρόβλημα περίπλοκον. Πρῶτον, διότι εἰς ἄλλα μὲν ἐξ αὐτῶν «*βύσσος*» σημαίνει εἶδος χρώματος ἢ καὶ εἶδος βοτάνης ἐξ ἧς παρήγετο τοῦτο, εἰς ἄλλα ὅμως δηλοῖ φυτικὴν πρώτην ὕλην χρησιμοποιουμένην εἰς τὴν ὑφαντουργίαν. Οὕτως οἱ λεξικογράφοι καθο-

---

παραμένει ἀμφίβολον, ἐὰν οἱ ἐν αὐτοῖς ἐργαζόμενοι λινυφάνται ἠμείβοντο ἐπὶ ἴσοις ὅροις πρὸς τοὺς μεμονωμένως ἐργαζομένους διὰ τὸ Κράτος.

[1]) Βλ. P.Tebt. 5 (=Chrest.I, 307.S.P.II,210), 237-241 : «*τὸν αὐτὸν δὲ / τρόπον μηδὲ λινυφαντεῖα μηδὲ τῶν / λινύφων καὶ βυσσουργῶν καὶ ἐριοϋφαντ[ῶν] // μηδὲ τῶν ἄλλων τῶν παραπλη-σ[ίω]ν / παρευρέσει μηδεμιᾷ,μηδ' ἄλλους / κτᾶσθαι μηδὲ χρῆσθαι τοῖς τε λινυ/φαντικοῖς καὶ βυσ-σουργικοῖς ἐργαλείοις / πλὴν αὐτῶν τῶν ὑποτελῶν κ[αὶ] τῶν // βυσσουργῶν· τούτοις δὲ χρῆσθαι ἐν αὐτοῖς / τοῖς ἱεροῖς πρὸς τὴν συντέλειαν τῶν βα(σιλέων) / καὶ τὸν στολισμὸν τῶν ἄλλων θεῶν. / Μηδὲ τοὺς ἐπὶ τῶν πραγμάτων τεταγμένους / καὶ τοὺς ἄλλους ἐπιρίπτειν τοῖς λινύφοις // καὶ βυσ-σουργοῖς καὶ πελποῦφοις ἔργα δωρεὰν / μηδὲ μισθῶν ὑφειμένων*». (Περὶ τῶν «*ὑποτελῶν καὶ ἐπιπε-πλεγμένων ταῖς προσόδοις*» ἐν γένει, εἰς τοὺς ὁποίους ὑπήγοντο βεβαίως καὶ οἱ λινουργοί, βλ. ἀνωτ. σελ. 141 ὑποσ. 1. 176 ὑποσ. 5).

[2]) Πβλ. *Tarn,* Hellenist. Civilis[2], 180. Δὲν γνωρίζομεν κατὰ πόσον ἡ θέσις τῶν λινυφαντῶν ἔγινε δυσμενεστέρα κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχήν. Τοῦτο εἶναι δυνατόν, ἕνεκα τῆς χαλαρώσεως τῆς κρατικῆς προστασίας, ἧς ἀπήλαυον ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων. Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ ἐπὶ τούτων ἡ κατάστασις των δὲν ἦτο ζηλευτὴ καὶ δὲν ἐχρειάσθη νὰ χειροτερεύσῃ πολὺ διὰ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων νὰ προβάλῃ τοὺς λινυφάντας τῆς Αἰγύπτου ὡς τὸν χαρακτηριστικὸν τύπον «*τῶν ἀγροίκων Αἰγυπτίων*», ἂν καὶ ἡ σχετικὴ πρὸς αὐτοὺς παράγραφος εἰς τὸ περίφημον διάταγμα ἰσοπολιτείας τοῦ Καρακάλλα εἶναι σκοτεινή : P. Giss. 40, 26 28 : «*Ἐπιγεινώσκε/σθαι γὰ[ρ] εἰς τοὺς λ[ι]νοῦφ[ο]υς / οἱ ἀληθινοὶ Αἰγύπτιοι δύνανται/εὐμαρῶς φωνῇ ἢ ἄλλων [δῆλ]οι ? ⟨αὐτοὺς⟩ ἔχειν ὄψεις τε καὶ σχῆμα*». Πβλ. B. L. II$_2$, 66·

ρίζουν τὴν βύσσον ὡς βοτάνην ἢ χρῶμα ἢ καὶ ἀμφότερα[1]. Καὶ τοῦτο μὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ εὐκόλως, δεδομένου ὅτι τὰ βύσσινα ὑφάσματα, ἕνεκα τοῦ ἱεροῦ οὕτως εἰπεῖν προορισμοῦ των περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος ἀμέσως κατωτέρω, ἐβάπτοντο, ἀπὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς τοὐλάχιστον ἐποχῆς καὶ ἐντεῦθεν, δι' ὡρισμένου χρώματος, τοῦ «*βυσσίνου*» κληθέντος διὰ τοῦτο[2]· ἐκ τούτου δ' ἐπεκράτησεν ἡ ἀντίληψις, ὅτι «*βύσσινον*» ἦτο πᾶν ὕφασμα βεβαμμένον διὰ τοῦ χρώματος αὐτοῦ καί, κατ' ἀκολουθίαν, ὅτι «*βύσσος*» ἐσήμαινε τὸ χρῶμα δι' οὗ ἐβάπτοντο τὰ ὑφάσματα ταῦτα καὶ ἐν συνεχείᾳ τὴν βοτάνην ἐξ ἧς ἐλαμβάνετο τὸ χρῶμα. Ἀλλ' ἡ σύγχυσις αὕτη εἶναι παλαιά, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Πλούταρχον, ὅστις ἀποδίδει εἰς τὸν Ἐμπεδοκλῆν ἤδη τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ χρώματος[3]). Ἐπὶ πλέον καὶ ὡς πρὸς τὸ χρῶμα παρατηρεῖται σύγχυσις, διότι ὁ Πλούταρχος καὶ πάλιν ὁμιλεῖ ἀλλαχοῦ περὶ χρήσεως ἐν Αἰγύπτῳ βυσσίνου ὑφάσματος «*μέλανος*»[4]), ἄλλοι δὲ δὲ συγγραφεῖς μνημονεύουν «*βύσσον λευκήν*»[5]).

Ἀφ' ἑτέρου, ὄχι μόνον ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει τὴν βύσσον ὑπὸ τὴν σημασίαν τῆς πρώτης ὕλης ἐξ ἧς κατεσκευάζοντο τὰ βύσσινα ὑφάσματα[6]), ἀλλὰ καὶ οἱ

---

[1]) Βλ. '*Ησύχ.*: *βυσσός*· ἄντρον. πυθμήν. καὶ χρῶμα ἀντὶ τῆς (ὕσ)γης παραλαμβανόμενον (εἶναι φανερόν, ὅτι πρόκειται περὶ συμφύρσεως δύο γλωσσῶν, ὡς συμβαίνει συχνὰ εἰς τὸν Ἡσύχιον: *βυσσός*· ἄντρον. πυθμήν. *βύσσος*· χρῶμα κλπ.). Πβλ. *βύσσινον*· πορφυροῦν. *βύσσινα*· πορφυρᾶ. *Σουΐδ*: *βυσσόν*· βάθος ὀξυτόνως, βαρυτόνως δὲ σημαίνει βαφὴν ἐκ πορφύρας. *Μ.* Ἐτυμ.: *βύσσος*· βοτάνης εἶδος, ἐξ οὗ καὶ τὰ ἀπ' αὐτῆς βαπτόμενα ἱμάτια βύσσινα λέγονται (τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνονται παρὰ *Ζωναρᾷ*, *Μοσχοπούλῳ*, Etym. Gudian., κλπ. Πβλ. *Olck*, RE ἄρθρ. *byssos* σελ. 1110).

[2]) Πρόκειται περὶ εἴδους πορφύρας μὲ ἀπόκλισιν πρὸς τὸ ἐρυθρὸν (ἐξ οὗ καὶ ὑπὸ τῶν λεξικογράφων ἄλλοτε χαρακτηρίζεται ὡς «πορφυροῦν» καὶ ἄλλοτε ὡς «κόκκινον»), τὸ χρῶμα δηλ. ὅπερ καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν ὀνομάζεται «*βυσσινί*», ὁμοιάζει δὲ πρὸς τὸ χρῶμα τῶν «*βυσσίνων*» (ὄχι «βισίνων», ὡς ὁ *Κοραῆς*, Ἄτακτα 4, 54), τῶν ἐκ τοῦ χρώματος οὕτως ὀνομασθέντων καρπῶν τῆς «*βυσσινεᾶς*» (κέρασος ὁ ὀξινόκαρπος). Πβλ. *Schrader* ἐν *Hehn*, Kulturpfl. u. Hausch.[7], 410).

[3]) Περὶ τῶν ἐκλελοιπ. Χρησηρ. 41 (=Ἠθ. 433 b): «*Ἄλλα γὰρ ἄλλοις οἰκεῖα καὶ πρόσφορα, καθάπερ τῆς μὲν πορφύρας ὁ κύαμος, τῆς δὲ κρόκου τὸ νίτρον δοκεῖ τὴν βαφὴν ἄγειν μεμιγμένην, βύσσῳ δὲ γλαυκῆς κόκκος καταμίσγεται ἀκτῆς, ὡς Ἐμπεδοκλῆς εἴρηκε*».

[4]) Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ. 39 (=Ἠθ. 366 b): «*Οἱ ἱερεῖς ἄλλα τε δρῶσι σκυθρωπὰ καὶ βοῦν διάχρυσον ἱματίῳ μέλανι βυσσίνῳ περιβάλλοντες ἐπὶ πένθει τῆς θεοῦ δεικνύουσι*».

[5]) Βλ. Ἀποκαλ. XIX. 14 «*ἐνδεδυμένοι βύσσινον λευκὸν καθαρόν*». *Θεμιστίου*, Λόγ. XIII, 301: «... *καὶ γράμματα ἀρχαῖα βύσσῳ λευκῇ ἐνειλιγμένα*». Πβλ. Θησ. Ἑλλην. Γλώσσ. ἐν λ. *βύσσος*.

[6]) Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν, 4 (=Ἠθ. 396 b): «*Τί γὰρ κωλύει ταὐτὸν εἶναι καὶ λεπτὸν καὶ πυκνόν, ὥσπερ τὰ σηρικὰ καὶ τὰ βύσσινα τῶν ὑφασμάτων;*».

ἄλλοι ἀρχαῖοι καὶ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς, οἵτινες ἀναφέρουν πέπλους, χιτῶνας, τελαμῶνας, σινδόνας καὶ ἱστία «βύσσινα», οὗτοι παρέχουν σαφῆ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὀνομάζουν οὕτω τὰ κατεσκευασμένα ἐκ βύσσου καὶ ὄχι τὰ ἔχοντα τὸ χρῶμα τῆς βύσσου[1]). Τὴν αὐτὴν δὲ ἐντύπωσιν παρέχουν καὶ τὰ ἐπιγραφικὰ[2]) ἢ παπυρικὰ[3]) κείμενα εἰς τὰ τὸ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ ἐνδυμάτων ἢ ἄλλων ἀντικειμένων ἐκ βύσσου. Φαίνεται λοιπὸν βέβαιον ὅτι, ἀνεξαρτήτως πρὸς τὸ χρῶμα τῶν βυσσίνων ὑφασμάτων, «βύσσος» ἐσήμαινεν εἶδος ὑφαντικῆς πρώτης ὕλης ἐξ ἧς κατεσκευάζοντο τὰ βύσσινα ὑφάσματα. Τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ κατηγορηματικὴ μυρτυρία τοῦ Παυσανίου, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ εὐδοκίμου καλλιεργείας τῆς βύσσου εἰς τὴν Ἠλείαν κατὰ τὴν ἐποχήν του καὶ περὶ βιομηχανικῆς ἐπεξεργασίας αὐτῆς ἐν Πάτραις πρὸς κατασκευὴν «*κεκρυφάλων*» καὶ παντὸς εἴδους γυναικείων ἐνδυμάτων[4]).

Τὸ κακὸν εἶναι ὅτι εἰς τοὺς συγγραφεῖς σημειοῦται καὶ δευτέρα σύγχυσις ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ εἴδους τῆς πρώτης ὕλης εἰς ἣν ἐδίδετο τὸ ὄνομα «βύσσος». Ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Παυσανίου περὶ καλλιεργείας ἐν Ἤλιδι «τοῦ λίνου, τῆς κανάβεως καὶ τῆς βύσσου» θὰ ἤγετό τις εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ περιηγητὴς

---

[1]) Βλ. *Αἰσχ.* Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ. 1039. Πέρσ. 125. *Εὐριπ.* Βάκχ. 821. *Σοφοκλ.* Ἀποσπ. III, 44 (κατὰ *Διον.* Ἁλικ. I, 48). *Ἡροδ.* II, 86. VII, 181 *Θεοκρ.* Εἰδύλλ. II, 73. *Διοδ.* I, 85, 5. *Παυσ.* VI, 25, 5. X, 32, 16. *Ἀθην.* V, 206 c. VI, 255 e, κλπ. Πβλ. *Olck*, RE ἄρθρ. *byssos* σελ. 1110. *Paris*, DA ἄρθρ. *byssus*. Εἰς τοὺς Ἑβδομήκοντα ἀναφέρονται ἐπίσης συχνὰ ὑφάσματα ἐκ «*βύσσου*» ἢ ἐκ «*βύσσου κεκλωσμένης*» ἢ «*νενησμένης*», ἀλλὰ ἀναφέρεται πολλάκις καὶ «*βύσσος*» παρὰ τὴν πορφύραν καὶ τὸν ὑάκινθον. Βλ. τὰς παραπομπὰς ἐν Concordantiae Gr. in Septuag. Interpr. (ὑπὸ *A. Trommii*) I, 285 καὶ ἐν Concordance to the Septuagint (ὑπὸ *E. Hath* a. *H. Redpath*) I, 232.

[2]) Πβλ. OGIS 90, 17 18, 29-30 (196 π.Χρ.). Πβλ. *N. Rhodokanakis* ἐν Z. f. Smit. II (1924), 113-133 (ἀρσβικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Gizeh, 264 π.Χρ.).

[3]) Πβλ. Rev. Laws, 103, 1. P. Eleph. 26, 4. 27, 13, 16. (Πβλ. Dem. Urk. 3). P. C Z. 59087. B.G.U. 1525, 3. P. Strassb. II, 91, 9, 16 (τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς). P. Gen. 16 (= Chrest. I, 85)), 19 P. Tebt. 313 (=Crhest. I, 86), 20. 598. B.G.U. 1 (=Chrest. I, 92 II), 3 (τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς).

[4]) V, 5, 2: «*Θαυμάσαι δ' ἂν τις ἐν τῇ γῇ τῇ Ἠλείᾳ τήν τε βύσσον, ὅτι ἐνταῦθα μόνον, ἑτέρωθι δὲ οὐδαμοῦ τῆς Ἑλλάδος φύεται . . . ἡ δὲ βύσσος ἡ ἐν τῇ Ἠλείᾳ λεπτότητος μὲν οὐκ ἀποδεῖ τῆς Ἑβραίων, ἔστι δὲ οὐχ ὁμοίως ξανθή*». VI, 26, 6: «*Ἡ δὲ Ἠλεία χώρα τά τε ἄλλα ἐστὶν ἐς καρποὺς καὶ τὴν βύσσον οὐχ ἥκιστα ἐκτρέφειν ἀγαθή. τὴν μὲν δὴ κανναβίδα καὶ λίνον καὶ τὴν βύσσον σπείρουσιν ὅσοις ἡ γῆ τρέφειν ἐστὶν ἐπιτήδειος*». VII, 21, 14: «*Αἱ δὲ γυναῖκές εἰσιν ἐν ταῖς Πάτραις ἀριθμὸν μὲν καὶ ἐς δὶς τῶν ἀνδρῶν . . . βίος δὲ αὐτῶν ταῖς πολλαῖς ἐστιν ἀπὸ τῆς βύσσου τῆς ἐν τῇ Ἤλιδι φυομένης· κεκρυφάλους τε γὰρ ἀπ' αὐτῆς καὶ ἐσθῆτα ὑφαίνουσι τὴν ἄλλην*». Πβλ. *Plin.* N.H. XIX, 20/21. (κατωτ. σελ. 207 ὑποσ. 3).

ὑπὸ τὸ τρίτον ὄνομα ἐννοεῖ ἀσφαλῶς τὸν βάμβακα[1]), ἐὰν δὲν ὑπῆρχε ἡ μαρτυρία τοῦ ἰδίου περὶ «*ξανθοῦ*» χρώματος τῆς βύσσου, τὸ ὁποῖον δὲν συμβιβάζεται βεβαίως πρὸς τὸ χρῶμα τοῦ βάμβακος. Ἀντιθέτως, εἰς μαρτυρίαν τοῦ Φιλοστράτου ἀναφερομένην εἰς καλλιέργειαν τῆς βύσσου ἐν Ἰνδίαις, τὸ «*φαιὸν*» χρῶμα θὰ ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ ἐν ἀνάγκῃ πρὸς τὸ χρῶμα εἴδους τινὸς βάμβακος, ἀλλ' ἡ λοιπὴ περιγραφὴ τοῦ φυτοῦ, ὁμοιάζοντος κατὰ μὲν τὴν βάσιν πρὸς τὴν λεύκην, κατὰ τὰ φύλλα δὲ πρὸς τὴν ἰτέαν, ἀποκλείει πᾶσαν ἰδέαν περὶ ταυτισμοῦ του πρὸς τὸν βάμβακα[2]).

Ὁ Πλίνιος, ἀφ' ἑτέρου, ὁμιλεῖ μὲν περὶ τῶν ἐκλεκτῶν βυσσίνων ὑφασμάτων τῆς Ἠλείας, τὰ ὁποῖα φαίνεται κατατάσσων εἰς τὰ λινᾶ[3])· διευκρινεῖ ὅμως ἀλλαχοῦ, ὅτι τὰ ἐνδύματα τῶν ἱερέων τῆς Αἰγύπτου κατεσκευάζοντο ἐκ βάμβακος[4]). Ἀλλ' ἂν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου ἐνεδύοντο ἀποκλειστικῶς διὰ λινῶν ἐνδυμάτων[5]) καὶ ἂν προσθέσωμεν εἰς τοῦτο τὴν μαρτυρίαν τῶν παπύρων, καθ' ἣν τὰ ἱερὰ τῆς Αἰγύπτου διετήρουν τὸ προνόμιον τῆς κατασκευῆς τῶν βυσσίνων ὑφασμάτων, μέρος τῶν ὁποίων ἐχρησιμοποίουν ἀσφαλῶς πρὸς κατασκευὴν τῶν ἐνδυμάτων τῶν ἱερέων, τῶν ἀνωτέρων τοὐλάχιστον[6]), πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Πλίνιος κάμνει σύγχυσιν μεταξὺ βύσσου καὶ βάμβακος. Ὁ Πολυδεύκης κάμνει ὡσαύτως λόγον περὶ βύσσου, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς εἶδος λίνου παρ' Ἰνδοῖς, ὁμιλεῖ δ' ἐν συνεχείᾳ περὶ βάμβακος τῆς Αἰγύπτου, ὅστις ἐχρησιμοποιεῖτο ἐν τῇ χώρᾳ ὡς κρόκη ὑφασμάτων μὲ στήμονα λινοῦν[7]).

---

[1]) Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ *Π. Γενναδίου* (Λεξ. Φυτολ. ἐν λ. *βύσσος* καὶ *βάμβαξ*, σελ. 171). Πβλ. *Olck*, RE ἄρθρ. *byssos* σελ. 1112.

[2]) Τὰ εἰς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον II, 20: «*Στολὴν δὲ εἶναι τοῖς μετὰ τὸν Ἰνδὸν λίνου φασὶν ἐγχωρίου... καὶ βύσσῳ δὲ τοὺς φανερωτέρους αὐτῶν φασιν ἐστάλθαι. Τὴν δὲ βύσσον φύεσθαι δένδρου φασὶν ὁμοίου μὲν τῇ λεύκῃ τὴν βάσιν, παραπλησίου δὲ τῇ ἰτέᾳ τὰ πέταλα..... ἔοικε φαιῷ τρίβωνι. Καὶ εἰς Αἴγυπτον δὲ ἐξ Ἰνδῶν εἰς πολλὰ τῶν ἱερῶν φοιτᾷ ἡ βύσσος*».

[3]) N. H. XIX, 20/21: «*Proximus*» (ἐνν. μετὰ τὸν ἀμίαντον τὸν ὁποῖον κατατάσσει εἰς τὰ εἴδη τοῦ λίνου) *byssino, mulierum maxime deliciis circa Elim in Achaia genito; quaternis denariis scripula ejus permutata quondam auri reperio*».

[4]) Αὐτόθι, 14: «*Superior pars Aegypti in Arabiam vergens gignit fruticem, quem aliqui gessypion vocant, plures xylon et ideo lina inde facta xylina ..... vestes inde sacerdotibus Aegypti gratissimae*». Πβλ. ἀνωτ. σελ. 89 ὑποσ. 1.

[5]) II, 37: «*ἐσθῆτα δὲ φορέουσι οἱ ἱερέες λινέην μούνην καὶ ὑποδήματα βύβλινα· ἄλλην δέ σφι ἐσθῆτα οὐκ ἔξεστι λαβεῖν, οὐδὲ ὑποδήματα ἄλλα*». Πβλ. *Πλουτ.* Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ. 4 καὶ ἀνωτ. σελ. 94.

[6]) Βλ. P. Tebt. 702, 18-19.

[7]) Ὀνομαστ. VII, 75-76: «*Καὶ μὴν τὰ βύσσινα, καὶ ἡ βύσσος λίνου τι εἶδος παρ' Ἰνδοῖς. Ἤδη δὲ καὶ παρ' Αἰγυπτίοις ἀπὸ ξύλου τι ἔριον γίνεται, ἐξ οὗ τὴν ἐσθῆτα λινῆ μᾶλλον ἄν τις φαίη*

Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην γίνεται λόγος περὶ βύσσου Αἰγυπτιακῆς προελεύσεως[1]). Ἀλλ' οἱ Ἑβδομήκοντα μεταφράζουν διὰ τοῦ «*βύσσος*» ὄχι μόνον τὸ «*shêsh*» δι' οὗ δηλοῦται ἡ Αἰγυπτιακὴ βύσσος, ἀλλὰ καὶ τὸ «*bûz*», διὰ τοῦ ὁποίου δηλοῦται ἡ Συριακῆς προελεύσεως βύσσος, καὶ ἄλλα συνώνυμα[2]). Ἡ ρίζα τοῦ Ἀραμαϊκοῦ, «*bûz, bûss*», ἐξ οὗ προέρχεται κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην τὸ Ἑλληνικὸν «βύσσος»[3]) σημαίνει «εἶναι λευκὸν»[4]) καὶ τοῦτο δύναται νὰ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ λινᾶ καὶ εἰς τὰ βαμβακερὰ ὑφάσματα. Φαίνεται μᾶλλον βέβαιον, ἐν τούτοις, ὅτι καὶ τοῦτο καὶ τὰ συνώνυμα, τὰ ὁποῖα οἱ Ἑβδομήκοντα ἀποδίδουν διὰ τοῦ «βύσσος» ἀναφέρονται εἰς τὰ πρῶτα διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: 1ον διότι εἰς τοὺς Ἑβδομήκοντα τὰ βύσσινα διακρίνονται ἀπὸ τὰ βαμβακερά, τὰ «*καρπάσινα*» καλούμενα[5])· 2ον διότι ἡ λέξις «*bûṣ*» χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερον ἐνιαχοῦ ὑπὸ τῶν Ἀράβων πρὸς δήλωσιν ἐντοπίων λινῶν[6])· καὶ 3ον διότι ὁ Ἰώσηπος[7]) καὶ ὁ Φίλων[8]) ταυτίζουν τὴν βύσσον πρὸς τὸν λίνον.

προσεοικέναι, πλὴν τὸ πάχος· ἔστι γὰρ παχυτέρα. Τῷ δὲ δένδρῳ καρπὸς ἐπιφύεται ..... ἔνδοθεν ἐξαιρεῖται τὸ ὥσπερ ἔριον, ἀφ' οὗ κρόκη γίνεται· τὸν δὲ στήμονα ὑφιστᾶσιν αὐτῷ λινοῦν». Ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Πλινίου καὶ τοῦ Πολυδεύκους θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι τὰ βύσσινα ἦσαν ὑφάσματα ἐκ στήμονος λινοῦ καὶ κρόκης βαμβακίνης (πβλ. ἀνωτ. σελ. 94 ὑποσ. 1. *Olck*, RE ἄρθρ. byssos σελ. 1112), ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀποκλείεται ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἡροδότου, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ λινῶν ἐνδυμάτων τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων, μολονότι γνωρίζει τὸν βάμβακα (βλ. ἀνωτ. σελ. 87 ὑποσ. 4. 5. *Olck*, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 1110).

[1]) Ἰεζεκιήλ, XXVII, 7 «.... *καὶ βύσσος μετὰ ποικιλίας ἐξ Αἰγύπτου ἐγένετό σοι στρωμνή*». (ἔνθα ὁ *Ἅγιος Ἱερώνυμος* σχολιάζει: «*Byssus in Aegypto quam maxime nascitur...*»).

[2]) Ὡς τὸ «*bath*» καὶ τὸ «*horaï*» καὶ τὸ «*sadin*». Πβλ. *A. Trommii*, Concord. Gr. in Septuag. Interpr. I, 285. *Hastings*, Dictionn. of the Bible ἐν λ. *linen*.

[3]) Βλ. *W. Gesenius*, Hebr. u. Aram. Handwört über das Alte Testament (ἔκδ. 14η ὑπὸ *Er. Buhl*) ἐν λ. (σελ. 79). *W. A. Wright* ἐν *Smith*, Dictionn. of the Bible ἐν λ. *linen* (II, 123). *L. W. Bauer*, Gr.-Deutsch. Wörterb. z. d. Schriften d. N. Testam.[2] ἐν λ. *βύσσος*. *Hehn*, Kulturpfl. u. Hausth.[7] 187. *Olck*, RE ἄρθρ. *byssos* σελ. 1109.

[4]) Βλ. *Haslings*, Dictionn. of the Bible ἐν λ. *linen*.

[5]) Βλ *A. Trommii*, ἔνθ. ἀν. I, 285 Πβλ. I, 832. *Hath* a. *Redpath*, Concord. to the Septuagint II, 723 (ἐν λ. *καρπάσινος*). *Olck*, RE ἄρθρ. *carbasus*. *Saglio*, DA ἄρθρ. *carbasus*. *Wilson*, The Clothing, 3.

[6]) Βλ. *Hastings*, Dictionn. of the Bible ἐν λ. *linen*.

[7]) Ἀρχαιολ. Ἰουδ. III, 7, 2: «*Ἐπὶ δὲ τούτῳ λινοῦν ἔνδυμα διπλῆς φορεῖ* (ἐννν. ὁ ἱερεὺς) *σινδόνος βυσσίνης· χεθομένη μὲν καλεῖται, λινοῦν δὲ τοῦτο σημαίνει· χεθὼν γὰρ τὸ λίνον ἡμεῖς καλοῦμεν*».

[8]) Περὶ Ὀνείρ. I, 37: *Ὅταν εἰς τὰ ἐσωτάτω τῶν ἁγίων ὁ αὐτὸς οὗτος ἀρχιερεὺς εἰσίῃ, τὴν μὲν ποικίλην ἐσθῆτα ἀπαμπίσχεται, λινῆν δὲ ἑτέραν, βύσσου τῆς καθαρωτάτης πεποιημένην, ἀναλαμβάνει*».

Ἂν ἀφήσωμεν ἑπομένως κατὰ μέρος ἀσαφῆ μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος, ὅστις συγχέει τὴν βύσσον τῶν Ἰνδιῶν πρὸς τὴν μέταξαν[1]), εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὑπὸ τὸν ὅρον «*βύσσος*» δέον νὰ ἐννοεῖται εἶδός τι λίνου ἐκλεκτῆς ποιότητος[2]) καὶ ὑπὸ τὸν ὅρον «*βύσσινον*» (ὕφασμα) τὸ κατεσκευασμένον ἐκ τοῦ ἰδιαιτέρου τούτου εἴδους λίνου καὶ βεβαμμένον πιθανῶς διὰ τοῦ εἰδικοῦ πορφυρόχρου χρώματος, τὸ ὁποῖον ὑστερώτερον ἔλαβεν ἐντεῦθεν τὸ ὄνομα «*βύσσινον*». Τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο θεωρεῖται ὑπὸ πάντων ἀναμφίβολον διὰ τὴν Αἴγυπτον διὰ τὸν πρόσθετον λόγον, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος παραδίδει ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι περιετύλισσον τὰς μομίας τῶν νεκρῶν ἐντὸς «βυσσίνων» ταινιῶν[3]). Ἡ χημικὴ δὲ καὶ μικροσκοπικὴ ἐξέτασις πολλῶν ταινιῶν προερχομένων ἀπὸ μομίας Φαραὼ ἢ κοινῶν θνητῶν καὶ ἱερῶν ζώων ἀπέδειξεν ὅτι πᾶσαι ἦσαν λιναῖ καὶ ἐξαιρετικῆς ποιότητος ἀπὸ ἀπόψεως λεπτότητος καὶ στερεότητος[4]).

2. Ἡ ἐκλεκτὴ ποιότης τῶν βυσσίνων ὑφασμάτων τῆς Αἰγύπτου. Ὁ ἱερὸς χαρακτὴρ τῆς χρήσεως αὐτῶν.

Ἀνεξαρτήτως πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν μαρτυρίας Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρείας, καθ' ἣν οἱ Αἰγύπτιοι τῆς Πρώτης Αὐτοκρατορίας εἶχον ἤδη εὕρει τὴν

---

[1]) XV, 693: «*Τοιαῦτα δὲ καὶ τὰ Σηρικὰ ἔκ τινων φλοιῶν ξαινομένης βύσσου*». Πβλ. *Εὐσταθ. Θεσσαλον.* Εἰς Διονυσ. Περιήγ., 1116.

[2]) Πιθανῶς παραλλαγή τις «*λίνου τοῦ ξανθοῦ*» (linum flavum), ἐφ' ὅσον ὁ *Παυσανίας* μαρτυρεῖ ὅτι ἡ βύσσος τῆς Παλαιστίνης ἦτο ξανθοτέρα τῆς ἐν Ἠλείᾳ καλλιεργουμένης (V,5,2. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 206 ὑποσ. 4), ἢ «*λίνου τοῦ στενοφύλλου*» (linum angustifollium), ἐὰν ἡ παρομοίωσις τῶν φύλλων τῆς βύσσου πρὸς τὰ τῆς ἰτέας, κατὰ *Φιλόστρατον* (ἀνωτ. σελ. 207 ὑποσ. 2) ἀναφέρεται εἰς τὸ στενόμακρον σχῆμα αὐτῶν. Πβλ. *Π. Γενναδίου*, Λεξ. Φυτολ. ἐν λ. *λίνον* σελ. 615. *Liddell-Scott* ἐν λ. *βύσσος*.

[3]) II, 86: « ..... *λούσαντες τὸν νεκρὸν κατειλίσσουσι πᾶν αὐτοῦ τὸ σῶμα σινδόνος βυσσίνης τελαμῶσι κατατετμημένοισι*» Πβλ. VII, 181, ἔνθα ἀναφέρεται ὅτι οἱ Πέρσαι ἐθεράπευσαν τὰς πληγὰς τοῦ Αἰγινήτου Πυθέου τοῦ Ἰσχενόου (480 π.Χρ.) διὰ σμύρνης «*σινδόνος βυσσίνης τελαμῶσι κατειλίσσοντες*». Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην πρόκειται μᾶλλον περὶ λεπτοῦ λινοῦ ὑφάσματος παρὰ περὶ βαμβακεροῦ. Πβλ. *Ἱπποκρ.* Περὶ ἀφόρων III σελ. 19 *(Kühn)*. Ἡ ἀντιστοιχία, ἐξ ἄλλου, τοῦ Ἑλληνικοῦ «*βύσσινος*» πρὸς τὸ ἱερογλυφικὸν «*pek*» εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Ροζέττας (OGIS, 90, 18, 29) δὲν συντελεῖ εἰς τὴν διαφώτισιν τοῦ προβλήματος, μολονότι ὁ γενόμενος συσχετισμὸς τοῦ τελευταίου πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν «*φώσσων*» ἐνισχύει τὴν ἄποψιν ὅτι πρόκειται περὶ λίνου. Πβλ. *Olck*, RE ἄρθρ. *byssos* σελ. 1111.

[4]) Βλ. *Yates*, Textrinum, 267-280. *Hehn*, Kulturpfl. u. Hausth.[7], 170. *Dittenberger*, OGIS 90, 17 ὑποσ. 64. *Wiedemann*, Aegypten, 326. *Dykmans*, Hist. écon. et soc. II, 180. *Otto*, Priester u. Tempel I, 300. *Blümmer*, Technologie I[2], 198. κλπ. Πβλ. τοὺς ὑπὸ *Braulik* (Altägypt. Gewebe, 39-53) δημοσιευθέντας πίνακας τῶν γενομένων ἀναλύσεων. Κατὰ τοὺς εἰδικούς,

τέχνην τῆς κατασκευῆς τῶν βυσσίνων ὑφασμάτων[1]), φαίνεται ὁπωσδήποτε βέβαιον ὅτι ἡ βυσσουργία ἀπετέλεσεν ἐνωρὶς ἰδιαίτερον κλάδον τῆς ὑφαντουργίας ἐν Αἰγύπτῳ. Οἱ Πτολεμαῖοι εὗρον ταύτην ἀσκουμένην, κατὰ προνόμιον ἀρχαῖον ἀσφαλῶς, ὑπὸ τῶν ἱερῶν τῆς χώρας, σεβόμενοι δὲ τὴν παράδοσιν διὰ λόγους πολιτικοὺς δὲν ἔθιξαν τὸ προνόμιον τοῦτο[2]). Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν παπύρων τῆς Πτολεμαϊκῆς καὶ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς πληροφορούμεθα, ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν ἱερῶν τῆς χώρας ὑφαινόμενα «ὀθόνια» προωρίζοντο διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἐνδυμάτων τοῦ βασιλέως καὶ τῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, τῶν εἰδώλων τῶν θεῶν καὶ διὰ τὴν περιτύλιξιν τῶν μομιῶν τῶν ἱερῶν ζῴων[3]). Ἡ ἱερότης τοῦ προορισμοῦ των συνετέλεσεν εἰς τὴν μονοπώλησιν τῆς κατασκευῆς αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἱερῶν. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου διέθετον καὶ ποσότητας βυσσίνων ὑφασμάτων, εἴτε ἐκ τοῦ περισσεύματος τὸ ὁποῖον ἀπέμενε μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς βασιλεῖς ὑποχρεώσεων εἴτε ἐκ δολίας ἀποφυγῆς τῆς κατὰ γράμμα ἐκπληρώσεως τῶν τελευταίων[4]), πρὸς κατασκευὴν τῶν ἰδίων ἐνδυμάτων[5]) ἢ πρὸς προμήθειαν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰδῶν ἀναγκαίων εἰς τὴν λατρείαν[6]).

ἓν κιλὸν μόνον λεπτοτάτου ὑφάσματος ἀπὸ μερικὰς βασιλικὰς μομίας ἀντιπροσωπεύει πολλάκις ταινίαν μήκους 12-18.000 μ. (Βλ. *Jéquier*, Civilis. Égypt., 182).

[1]) Στρωμ. I, 16, 76, 9 (σ. 50· *Stählin*): «*Ἐπὶ τοῦ Σεμιράμεως βασιλέως Αἰγυπτίων τὰ βύσσινα ἱμάτια εὑρῆσθαι ἱστοροῦσιν*». Πβλ. *Plin.* N. H. VII, 196.

[2]) Βλ. *Wilcken*, Ostr. 269. Grundz., 245-246. *Otto*, Priester u. Tempel I, 300. *Préaux*, Écon. royale d. Lag. 102. *Rostovtzeff*, Hellenist World I, 300-301.

[3]) Βλ. OGIS 90, 17-18, 29-30 (πβλ 56, 4) P. Strassb. II, 91, 9-11, 16. P. Tebt. 5, 64, 245-247. 313, 20. 598. B.G.U. 1, 3.

[4]) Εἶναι γεγονὸς ὅτι αἱ εἰς τὸν βασιλικὸν θησαυρὸν παραδιδόμεναι ὑπὸ τῶν ἱερῶν ποσότητες «βυσσίνων ὀθονίων» ἐθεωροῦντο ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς ὡς ὀχληραὶ καὶ δυσβάστακτοι ὑπὸ τοῦ ἱερατείου τῆς χώρας, εἴτε διότι ἐνομίζοντο ὡς ὑπερβολικαὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ὅλην παραγωγήν, εἴτε διότι ἐξελαμβάνοντο ὡς ἀδικαιολόγητος φόρος δουλείας. Διὰ τοῦτο οἱ ἱερεῖς ἐδυστρόπουν εἰς τὴν ἔγκαιρον καὶ τακτικὴν παράδοσιν αὐτῶν. Ἤδη ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου τὸ Κράτος ἠναγκάζετο νὰ ἀσκῇ πίεσιν διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐκ μέρους αὐτῶν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεών των (βλ. P. Tebt. 702. Πβλ. P. Eleph. 26. 27). Κατὰ τὸν 2ον αἰ., ὅτε τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων ἔγινεν ἀσθενέστερον καὶ ἡ ἐθνικιστικὴ κατ' αὐτοῦ ἀντίδρασις τῶν ἰθαγενῶν ἐντονωτέρα, τὸ ἱερατεῖον ἀπέφευγε νὰ παραδίδῃ τὰς ὀφειλομένας ποσότητας βυσσίνων ὑφασμάτων. Οἱ δὲ βασιλεῖς, τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενοι, ἐδέχοντο τοὺς ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐπιβαλλομένους συμβιβασμοὺς καὶ παρῃτοῦντο μέρους ἢ ὁλοκλήρου τῆς κατ' ἔτος ὀφειλῆς τῶν ἱερῶν εἰς βύσσινα ὑφάσματα. (Πβλ. OGIS 90, 17-18, 29-30. P. Tebt. 5,64, 245-247. Πβλ. *Bouché-Leclercq*, Hist. d. Lag. I, 366-367. 376-377. *Bevan*, Ptolem. Dynasty, 188. *Rostovtzeff*, Hellenist. World II, 712-714. Πβλ. κατωτ. σελ. 213-216.

[5]) Βλ. 702, 10, 18-23 (πβλ. ἀνωτ. σελ. 207 ὑποσ. 6).

[6]) Λιβανωτοῦ καὶ μύρων, π.χ., ἐξ Ἀραβίας. Πβλ. *N. Rhodokanakis*, Z. f. Semit. II (1924).

Ἡ ἐκλεκτὴ ποιότης τῶν διασωθέντων βυσσίνων ὑφασμάτων ἐκ βασιλικῶν μομιῶν καὶ αἱ ζωγραφικαὶ καὶ γλυπτικαὶ παραστάσεις Φαραώ, πριγκίπων καὶ πριγκιπισσῶν, οἵτινες φοροῦν λεπτότατα καὶ πολυτελῆ ἐνδύματα[1]), ἀποδεικνύουν ὅτι τὰ βύσσινα ὑφάσματα τῆς Αἰγύπτου ἦσαν πυκνὰ καὶ λεπτὰ συγχρόνως καὶ ἐφάμιλλα ὡς πρὸς τοῦτο πρὸς τὰ καλύτερα μεταξωτά[2]). Ἐφ' ὅσον δὲ εἰς τὴν κατασκευὴν αὐτῶν ἀπησχολοῦντο, ὡς πληροφορούμεθα ἐκ τῶν παπύρων, εἰδικοὶ τεχνῖται, οἱ «βυσσουργοί»[3]), οἵτινες ἐχρησιμοποίουν καὶ εἰδικὰ πρὸς τοῦτο ἐργαλεῖα, τῶν ὁποίων δὲν εἶχον δικαίωμα νὰ κάμουν χρῆσιν ἐκτὸς τῶν ἱερῶν[4]), πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ἐκλεκτὴ ποιότης τῶν βυσσίνων δὲν ὠφείλετο εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ποιότητα τῆς πρώτης ὕλης μόνον, ἀλλὰ κυρίως εἰς ἰδιαιτέραν τεχνικὴν ἐπιμέλειαν κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς πρώτης ὕλης καὶ κατὰ τὴν ὕφανσιν[5]).

Τὸ μυστικὸν τῆς ἰδιαιτέρας ταύτης ὑφαντουργικῆς τέχνης, τῆς ὁποίας τὸ προνόμιον διεξεδίκουν τόσον ζηλοτύπως τὰ ἱερά, συνίστατο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὴν προσεκτικὴν ἐκλογὴν τῶν καλλίστων ἰνῶν τῆς βύσσου, τῶν μακροτέρων, λεπτοτέρων καὶ στερεωτέρων, καὶ τὴν ἐπιμεμελημένην ἐπεξεργασίαν αὐτῶν κατὰ τὴν νῆσιν, ὥστε ἡ κλωστὴ νὰ ἀποτελῆται ἐξ ἐλαχίστων — ἢ καὶ μιᾶς μόνον — ἰνῶν, καὶ νὰ εἶναι συγχρόνως στερεά, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν μεθοδικὴν παρασκευὴν τοῦ στήμονος καὶ τὴν ἔντεχνον ὕφανσιν, ὥστε τὸ ὕφασμα νὰ παρουσιάζῃ τὴν ἐπιθυμητὴν πυκνότητα καὶ λεπτότητα. Εἰς τοῦτο προσετίθετο πιθανῶς καὶ ἰδιαιτέρα τις τεχνικὴ ἐπεξεργασία τοῦ νήματος ἢ καὶ τοῦ ὑφάσματος, ἀνάλογος πρὸς τὴν χρησιμοποιουμένην εἰς τὰ λινᾶ, ἀσφαλῶς δὲ καὶ ἰδιαιτέρα ἐπιμέλεια κατὰ τὴν βαφὴν καὶ τὴν ποίκιλσιν[6]), ὥστε τὰ βύσσινα ἐνδύματα νὰ παρουσιάζουν, πλὴν τῆς ἐκλεκτῆς ποιότητος, καὶ κάλλος καὶ μεγαλοπρέπειαν.

Αἱ ἀρεταὶ αὗται τῶν βυσσίνων παρεκίνησαν, φαίνεται, τοὺς Φαραὼ νὰ μονο-

---

113-133. *Kortenbeutel*, Der Aegypt. Süd-u. Ostandel, 32. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 102 n. 2. 364. *Rostovtzeff*, Foreign Commerce, 759. Hellenist. World I, 388.

[1]) Πβλ. *Heuzey*, Hist. du cost. dans l'ant., 14. 21-22. 33-40.

[2]) Βλ. *Πλουτ.* Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν, 4 (ἀνωτ. σελ. 205 ὑποσ. 6).

[3]) Βλ. P. Tebt 5 (=Chrest. I, 307), 239, 245, 250. 702, 10 890 IV, 76-78, 191. Πβλ. *S. Calderini*, Aegyptus XXVI (1946), 53. [4]) Βλ. Tebt. 5, 242-247 (ἀνωτ. σελ. 204 ὑποσ. 1).

[5]) Ὅτι ἡ ἰδιαιτέρα ἐπιμεμελημένη τεχνικὴ ἐπεξεργασία συνέβαλλε κατὰ πολὺ εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν ποιότητα τῶν βυσσίνων ἐπιβεβαιοῦται καὶ ὑπὸ τοῦ *Παυσανίου*. Ἡ βύσσος τῆς Ἠλείας ἀπησχόλει τὰς βυσσουργοὺς τῶν Πατρῶν, οἵτινες κατεῖχον τὸ μυστικὸν τῆς ἐπεξεργασίας καὶ ὑφάνσεως τῶν βυσσίνων γυναικείων ἐνδυμάτων (βλ. ἀνωτ. σελ. 206 ὑποσ. 3), τὰ ὁποῖα ἐπωλοῦντο ἐν ἰσοτιμίᾳ πρὸς τὸν χρυσὸν (κατὰ *Πλίνιον*, XIX, 21· ἀνωτ. σελ. 207 ὑποσ. 3).

[6]) Πβλ. *Ἰεζεκιὴλ* XXVII, 7. «*βύσσος μετὰ ποικιλίας ἐξ Αἰγύπτου*». Πβλ. ἀνωτ. σελ. 208 ὑποσ. 1.

πωλήσουν κατ' ἀρχὰς δι' ἑαυτοὺς τὰ ἐν τῇ χώρᾳ παραγόμενα βύσσινα ὑφάσματα, τῶν ὁποίων ἡ παραγωγὴ πρέπει νὰ ἦτο περιωρισμένη ἕνεκα τοῦ χρόνου καὶ τῶν δυσκολιῶν, τας ὁποίας ἀπῄτει ἡ ἰδιαιτέρα ἐπιμέλεια τῆς κατασκευῆς των. Ἐκτὸς τῆς πυκνότητος καὶ στερεότητος, ἡ λεπτότης αὐτῶν συνετέλει εἰς τὸ νὰ εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐλαφρὰ καὶ δροσερά, εὐχάριστα δὲ διὰ τοῦτο νὰ φορῶνται. Ὅθεν τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι τὸ προνόμιον τοῦτο ἐπεξετάθη ἐκ τῶν ἐπιγείων θεῶν, τῶν Φαραώ, καὶ εἰς τὰ «εἴδωλα» τῶν ἄλλων θεῶν, ἀργότερον δὲ καὶ εἰς τὴν περιτύλιξιν τῶν μομιῶν τῶν ἱερῶν ζῴων. Τὰ «βασιλικὰ ὀθόνια» κατέχουν πάντοτε τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὰ δῶρα τῶν Φαραὼ πρὸς τοὺς θεούς[1]). Ἦσαν ἀσφαλῶς τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ «βύσσινα ὀθόνια», τὰ ὁποῖα προσέφερον γενναιοδώρως οἱ Πτολεμαῖοι κατὰ τὸν δαπανηρὸν ἐνταφιασμὸν τῶν ἱερῶν βοῶν Ἄπιος καὶ Μνεύιος[2]). Τὰ εἰς παρομοίας περιστάσεις μνημονευόμενα λινᾶ ὑπὸ τὸ ἰδιαίτερον ὄνομα «βασιλικοῦ» ἢ «θεοῦ» ἦσαν ἐπίσης ἐκλεκτὰ βύσσινα ὑφάσματα, ὡς δεικνύει τὸ ὄνομά των, τὸ ὁποῖον ὀφείλεται ἀναμφιβόλως εἰς τὴν χρῆσιν, δι' ἣν προωρίζοντο[3]).

3. Οἱ βυσσουργοὶ καὶ τὰ βύσσινα ὑφάσματα εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον.

Ὁ θρησκευτικὸς χαρακτὴρ τὸν ὁποῖον εἶχε προσλάβει ἡ βιομηχανία τῶν βυσσίνων ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ τῆς Φαραωνικῆς ἐποχῆς, διετήρησε δὲ καὶ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς Πτολεμαϊκῆς περιόδου[4]), συνετέλεσεν ὥστε οἱ ἀσχολούμενοι εἰς αὐτήν, οἱ «βυσσουργοί», νὰ εἶναι καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἐποχὴν Αἰγύπτιοι τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν θρησκείαν[5]). Ὑπὸ ποίους ὅρους εἰργάζοντο οὗτοι ἐντὸς τῶν ἱερῶν καὶ ποῖαι ἦσαν αἱ συνθῆκαι τῆς διαβιώσεώς των δὲν εἶναι γνωστόν, ὅπως δὲν εἶναι γνωστὸν

---

[1] Βλ. *Breasted*, Records § 232, 284, 335, 342 κλπ. Πβλ. *Erman*, La Relig. d. Égypt. 369. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 178.

[2] Βλ. *Διοδ.* 84, 8 (Πτολεμαῖος Α'). OGIS 56, 9-10, 52-53 (Πτολεμαῖος Εὐεργέτης Α'). Πβλ. *Gauthier et Sothas*, Un décret trilingne en l'honneur de Ptolémée IV (δημοτ. κείμ. στ. 21) σελ. 36 (Πτολεμαῖος Φιλοπάτωρ). OGIS 90, 31-33 (Πτολεμαῖος Ἐπιφανής). P. Tebt. 5, 77-79 (Πτολεμαῖος Εὐεργέτης Β'). Ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, τὰς προσφορὰς τῶν Φαραὼ καὶ τῶν Πτολεμαίων ἀντικατέστησεν ἡ ἀναγκαστικὴ συμμετοχὴ ὅλων τῶν ἱερῶν τῆς χώρας πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀπαιτουμένης διὰ τὸν ἐνταφιασμὸν τῶν ἱερῶν βοῶν ποσότητος βυσσίνων ταινιῶν (βλ. P. Tebt. 313. 598. B.G.U. 1, 3. Chrest. I, 85. 86. Πβλ. *Πλουτ.* Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ., 21 = Ἠθ., 359d). [3] Πβλ. *Breasted*, ἔνθ. ἀν.

[4] Ἡ χρῆσις αὐτῶν καθορίζεται ὡς προοριζομένη ἀποκλειστικῶς «*πρὸς τὴν συντέλειαν τῶν βασιλέων καὶ τὸν στολισμὸν τῶν ἄλλων θεῶν*». P. Tebt. 5, 245-247. Πβλ. P. Stassb. II, 91, 9-10, 16. (Περὶ τῆς σημασίας τοῦ «*συντελῶ*» εἰς τὴν φορολογικὴν ὁρολογίαν τῶν Πτολεμαίων βλ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 99. 102). [5] Πβλ. P. Tebt. 890 (2ος αἰ. π.Χρ.) IV 76-78.

ἐὰν ὑπῆρχον μεταξὺ αὐτῶν δοῦλοι. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν πάντως, ὅτι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐργάζωνται ἐντατικῶς διὰ νὰ ἀνταποκρίνωνται εἰς τὰς ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας εἶχον ἀναλάβει τὰ ἱερὰ ἀπέναντι τῶν βασιλέων, ὡς καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ «στολισμοῦ» τῶν θείων εἰδώλων καὶ τοῦ ἐνταφιασμοῦ τῶν ἱερῶν ζώων καὶ πιθανώτατα τῆς κατασκευῆς τῶν ἐνδυμάτων τῶν ἀρχιερέων, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ συνθῆκαι ἐργασίας καὶ διαβιώσεως αὐτῶν δὲν ἦσαν εὐνοϊκαί. Ἂν δὲ κρίνωμεν ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας πως προστατευτικῆς διατάξεως περὶ αὐτῶν τῆς περιεχομένης εἰς «τὰ φιλάνθρωπα» Πτολεμαίου Εὐεργέτου τοῦ Β΄, καθ' ἣν ἡ χρησιμοποίησις τῶν «βυσσουργικῶν ἐργαλείων» ἐπετρέπετο μόνον ὑπὸ τῶν βυσσουργῶν καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν ἱερῶν, ἀπηγορεύετο δὲ ἡ ἐπιβολὴ προσθέτου ἐργασίας εἰς τοὺς βυσσουργοὺς ἐκ μέρους τῶν οἰκονομικῶν ὑπαλλήλων ἄνευ ἀμοιβῆς ἢ καὶ μὲ ἠλαττωμένην ἀμοιβήν[1]), πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἶχον σημειωθῆ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς βάρος τῆς ἐργασίας τῶν βυσσουργῶν διάφοροι καταχρήσεις, τῶν ὁποίων ὁ βασιλεὺς ἐπεζήτει νὰ προλάβῃ τὴν ἐπανάληψιν εἰς τὸ μέλλον. Εἶναι, ἄλλως τε, εὐνόητον ὅτι ἡ ἐργασία τεχνιτῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν κατασκευὴν ὑφασμάτων τόσον πολυτίμων ἐγίνετο εὐκόλως ἀντικείμενον ἐκμεταλλεύσεως ἐκ μέρους καὶ τῶν ἱερέων καὶ τῶν κρατικῶν ἀξιωματούχων, ἐφ' ὅσον οἱ τεχνῖται ἦσαν ἀνίσχυροι νὰ ὑπερασπίσουν τὰ δικαιώματά των ἀπέναντι τούτων.

Τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ ἡ μνημονευθεῖσα δυστροπία τῶν ἀρχιερέων τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν τακτικὴν κατ' ἔτος παράδοσιν τῆς ὀφειλομένης εἰς τοὺς βασιλεῖς ποσότητος «*βυσσίνων ὀθονίων*» ἀποτελοῦν σαφῆ ἔνδειξιν ὅτι ἡ εἰς βύσσινα παραγωγὴ κατὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν δὲν ἐπήρκει πρὸς κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τῶν ἱερῶν καὶ τῶν βασιλέων συγχρόνως. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ἐν τούτοις ἡ διαφορά, τὴν ὁποίαν τὰ ὑπάρχοντα ἱστορικὰ δεδομένα ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνωμεν, ὡς πρὸς τοῦτο, μεταξὺ τοῦ 3ου αἰῶνος, ὅτε τὸ Κράτος τῶν Πτολεμαίων ἦτο ἀρκετὰ ἰσχυρόν, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἀπαιτῇ μετὰ κύρους ἐκ μέρους τοῦ ἰθαγενοῦς ἱερατείου τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν φορολογικῶν ὑποχρεώσεών του, καὶ τῶν δύο ἑπομένων αἰώνων, ὁπότε οἱ ἱερεῖς ἀπέκτησαν προϊοῦσαν δύναμιν, τὴν ὁποίαν οἱ βασιλεῖς δὲν ἠδύναντο νὰ ἀγνοήσουν.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, τὸ Κράτος ἤλεγχεν ἀνελλιπῶς ὄχι μόνον τὴν ἔγκαιρον παράδοσιν παρ' ἑκάστου τῶν ἱερῶν τῆς χώρας τῆς εἰς αὐτὸ ἀνηκούσης ποσότητος βυσσίνων ὑφασμάτων[2]), ἀλλὰ καὶ τὴν ποιότητα τούτων. Οὕτω, πρὸς πρόληψιν πάσης λαθροχειρίας ἐκ μέρους τῶν ἱερέων ὡς πρὸς τὴν ἐξαιρετικὴν ποιό-

---

[1]) Βλ. P. Tebt. 5, 242-251 (118 π. Χρ.). Πβλ. (ἀνωτ. σελ. 204 ὑποσ. 1 καὶ διὰ τὴν σημασίαν τοῦ κειμένου βλ. *Wilcken* ἐν Chrest. I, 307, εἰσαγ.).

[2]) Βλ. P. Tebt. 702. P. Eleph. 26. 27. Πβλ. *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 103.

τητα, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ παρουσιάζουν τὰ διὰ τοὺς βασιλεῖς προοριζόμενα βύσσινα[1]), ἕκαστον ἱερὸν ὑπεχρεοῦτο νὰ παραδίδῃ προκαταβολικῶς εἰς τὴν ἁρμοδίαν κρατικὴν ὑπηρεσίαν ὡρισμένην ποσότητα ἐξ ἑκάστου εἴδους τῶν ἐν αὐτῷ ὑφαινομένων βυσσίνων «*πρὸς δειγματισμόν*»[2]). Τοῦτο ἐσήμαινεν ἀσφαλῶς ὅτι, μετὰ τὸν ἔλεγχον τῶν δειγμάτων ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων κρατικῶν ὀργάνων καὶ τὴν ἐκλογὴν ὡρισμένων ἐξ αὐτῶν, ἐδίδετο ἐντολὴ εἰς ἕκαστον ἱερὸν νὰ παραδώσῃ τὴν ἐξ ἑκάστου ἐγκριθέντος δείγματος καθωρισμένην ποσότητα[3]), εἰς τὴν ὁποίαν δὲν προσυπελογίζοντο τὰ ὑπὸ τὴν μορφὴν «δειγμάτων» φορολογηθέντα. Εἰς περίπτωσιν μὴ τηρήσεως τοῦ ὅρου τούτου ἐπεβάλλετο χρηματικὸν πρόστιμον ἀνάλογον πρὸς τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν ὀφειλομένων καὶ τῶν παραδοδέντων δειγμάτων, ὡς συνέβαινε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἐκ τῆς συνολικῆς ποσότητος ὀφειλομένων ὑπολοίπων[4]).

Χάρις εἰς τὰ μέτρα ταῦτα, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν πρώτων Πτολεμαίων δὲν ἐσημειοῦτο καθυστέρησις ἢ παράλειψις (σοβαρὰ τοὐλάχιστον) ἐκ μέρους τῶν ἱερῶν εἰς τὴν παράδοσιν τῶν ὀφειλομένων ὑπὸ μορφὴν «φόρου» εἰς τὸ βασιλικὸν θησαυροφυλάκιον βυσσίνων ὑφασμάτων. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ποσότης ἐπήρκει πλήρως ὄχι μόνον διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἐνδυ-

---

[1]) Ἡ παραδοτέα ποσότης ἐλογίζετο πιθανῶς εἰς «*ἱστοὺς*» βλ. *Wilcken*, Ostr., 266. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 203 ὑποσ. 1. (Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς λ. «*ὀθόνιον*», συνωνύμου πιθανῶς ἐνίοτε πρὸς τὸ «ἱστός», βλ. *Wicken* ἐν U. P. Z. 61, 12 σχολ. ἐν σελ. 378· πβλ. ἀνωτ. σελ. 159 ὑποσ. 1).

[2]) Βλ. OGIS 90, 30 (καὶ τὰ σχόλ. ἐν ὑποσ. 86). Πβλ. P. S. I. 358, 8,21. *Otto*, Priester u. Tempel II, 65-66 ἀνωτ. σελ. 172 ὑποσ. 4).

[3]) Αὐτὸ ἐσήμαινεν ἐπίσης, νομίζω, ὅτι τὰ κατασκευαζόμενα εἰς τὰ ἱερὰ τῆς Αἰγύπτου βύσσινα διεκρίνοντο εἰς πολλὰ εἴδη. Τοῦτο δὲ ὠφείλετο ὄχι τόσον εἰς τὴν διαφορὰν τῆς χρησιμοποιουμένης πρώτης ὕλης, ὅσον εἰς τὴν καταβαλλομένην περὶ τὴν ἐπεξεργασίαν αὐτῆς καὶ τὴν ὕφανσιν ἐπιμέλειαν, ὡς καὶ τὸν διάφορον ἀναλόγως τοῦ προορισμοῦ τρόπον βαφῆς καὶ ποικίλσεως αὐτῶν (πλὴν τῶν διὰ τὰς ταφὰς καὶ θρησκευτικὴν γενικῶς χρῆσιν προοριζομένων, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ εἶναι λευκά· πβλ. ἀνωτ.σελ. 144 ὑποσ. 1). Εἶναι μάλιστα πιθανὸν ὅτι πολλὰ τῶν ἱερῶν εἶχον ἀποκτήσει εἰδίκευσιν εἰς τὴν παραγωγὴν ὡρισμένου εἴδους βυσσίνων, ὅπως τὰ βυσσουργεῖα τῶν Πατρῶν, π.χ., ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Παυσανίου εἶχον εἰδικευθῆ εἰς τὴν κατασκευὴν «*κεκρυφάλων*» καὶ ἄλλων γυναικείων ἐνδυμάτων (VII, 21, 14· πβλ. ἀνωτ. σελ. 206 ὑποσ. 4).

[4]) Βλ. P. Tebt. 702. Οἱ στ. 11-14: «*τὸ ἐν τοῖς βυσσουργοῖς*»/ [προ]*σοφείλημα*» καὶ οἱ στ. 21-25: «*ποιήσεις δικαίως ἂν αὐτὸς πρά[ξῃς ? / τὸ ἀργύριον*» κλπ. δεικνύουν ὅτι πρόκειται περὶ ὀφειλῆς ὑπολοίπων ἐκ βυσσίνων ὑφασμάτων, τὸ ἀντίτιμον τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ εἰσπραχθῇ εἰς χρῆμα). OCIS 90, 17-18, 29-30 (196 π. Χρ.). P. Eleph. 26, 4 (224 π.Χ.), 27, 12-13, 15-17 (223 π.Χρ.). P. Tebt. 5, 64 (118 π. Χρ.). Πβλ. *Otto*, ἔνθ. ἀν. II, 65-66 *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 103-104. *Rostovtzeff*, Hellenist. World I, 307.

μάτων τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κατασκευὴν δαπανηροτέρων ἀντικειμένων πρὸς χρῆσιν τῶν βασιλέων[1]), ἐπὶ πλέον δὲ συνέβαλλε καὶ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ βασιλικοῦ ταμείου διὰ τῆς διαθέσεως τῶν περισσευμάτων εἰς τὴν κοινὴν κατανάλωσιν μετὰ τῶν ἄλλων ὑφασμάτων, τὰ ὁποῖα διωχέτευεν εἰς τὴν ἀγορὰν τὸ κρατικὸν μονοπώλιον τῆς «*ὀθονιηρᾶς*»[2]). Φαίνεται δὲ ὅτι τὰ περισσεύματα ταῦτα ἦσαν ἀρκετά, ὥστε ἡ τιμὴ αὐτῶν νὰ εἶναι εὐκόλως προσιτή. Οὕτως ἐξηγεῖται, πῶς ὁ Ζήνων εἶχε τὴν εὐχέρειαν νὰ φροντίζῃ διὰ τὴν εὐπρόσωπον παράστασιν τῶν κιθαρῳδῶν καὶ ἄλλων προσώπων ἀποτελούντων τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Διοικητοῦ Ἀπολλωνίου κατά τινα περιοδείαν του εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας διὰ τῆς εἰς αὐτοὺς χορηγίας «*χιτώνων βυσσίνων*»[3]) καὶ «*χειρομάκτρων βυσσίνων*»[4]), ἢ πῶς περισσότεροι τοῦ ἑνὸς «*χιτῶνες βύσσινοι*» εὑρίσκοντο εἰς τὴν κατοχὴν ἰδιώτου[5]).

Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τὰ πράγματα μετεβλήθησαν. Τὸ ἱερατεῖον τῆς Αἰγύπτου, πρωτοστατοῦν εἰς τὴν κατὰ τῆς ξενικῆς κατοχῆς ἐθνικιστικὴν ἐξέγερσιν, ἀπέφευγε νὰ παραδώσῃ ἐξ ὁλοκλήρου τὸν φόρον τῶν «βυσσίνων ὀθονίων», εἴτε ὑπὸ μορφὴν «δειγματισμοῦ» εἴτε ὑπὸ μορφὴν «ὀθονίων» ὀφειλόμενον, ἢ νὰ καταβάλῃ τὰ εἰς χρῆμα ποσά, τὰ ὁποῖα ὤφειλε διὰ τὰ μὴ παραδοθέντα ὑφάσματα. Οἱ βασιλεῖς, ἐξ ἄλλου, ἐν τῇ ἀδυναμίᾳ των νὰ ἐπιβληθοῦν, ἠρκοῦντο νὰ ἐκδίδουν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν διατάγματα διά τῶν ὁποίων ἐπεζήτουν νὰ κολακεύσουν τοὺς ἱερεῖς δι' ἀποσβέσεως μέρους ἢ καὶ ὁλοκλήρου τῆς πρὸς τὸ Κρά-

---

[1]) Οὕτω Πτολεμαῖος ὁ Φιλοπάτωρ κατεσκεύασε «βύσσινον ἱστίον» διὰ τὴν μεγάλην καὶ πολυτελῆ θαλαμηγόν του. Πβλ. *Ἀθην.* V, 206c.

[2]) Ἄλλως δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ μνεία τῶν «βυσσίνων» εἰς τοὺς «τελωνικοὺς νόμους» τοῦ Φιλαδέλφου μετὰ τῶν «στυππείνων, ἐρικῶν» καὶ (λινῶν) (βλ. Rev. Laws, 103,1-2). Ἐκτὸς ἐὰν ἡ ὕφανσις τῶν βυσσίνων διὰ λογαριασμὸν τοῦ Κράτους ἐγίνετο καὶ ἐκτὸς τῶν ἱερῶν (τοιαύτην ἔννοιαν θὰ εἶχεν ἡ ἐν P. Hib. 67, 13, 21 καὶ 68, 7 βραχυγραφία «βυσ( )», δηλοῦσα εἶδός τι ὑφάσματος, ἐὰν ἠδύνατο νὰ ἀναγνωσθῇ μετά τινος πιθανότητος ὡς «βυσ(σίνων)». Τοῦτο ὅμως θεωρεῖται ἀποκλειόμενον ὑπὸ τοῦ *Hunt* (βλ. τὰ σχόλ. τῶν στ. 12-14 ἐν σελ. 216). [3]) Βλ. P. C. Z. 59087, 4, 12, 18, 19, 22, 23.

[4]) Αὐτόθι, 8, 10, 15, 21, 26. Ἡ μνεία, ἄλλως τε, μόνον «χιτώνων» καὶ «χειρομάκτρων» ἐκ βύσσου εἰς τὰ παπυρικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς δὲν σημαίνει, ὅτι ἦσαν τὰ μόνα εἴδη τὰ ὁποῖα κατεσκευάζοντο ἐκ βύσσου. Διελάβομεν ἤδη ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς ἀναφέρουν «πέπλους, ἱμάτια, κεκρυφάλους καὶ τὴν ἄλλην ἐσθῆτα» ἐκ βύσσου (βλ. ἀνωτ. σελ. 206 ὑποσ. 1 καὶ 4), εἰς δὲ τὴν Π. Διαθήκην ἀναφέρονται «χιτῶνες, μίτραι, τὰ περισκελῆ, τὰ περιβόλαια» κλπ. ἐνδύματα καὶ ἀντικείμενα «βύσσινα» (βλ. τὰς παραπομπὰς ἐν Concord. Gr. in Septuag. Interpr. I, 285. Concord. of the Septuagint I, 232.

[5]) Βλ. B G.U. 1525 (3ος αἰ. π.Χρ.), 1-3 : «*Ἔχω παρὰ Ἀπολλωνίου | ἰατροῦ (δρχ.) γ | καὶ χιτῶνες βύσσινοι β*».

τος ὀφειλῆς τῶν ἱερῶν εἰς βύσσινα ὑφάσματα[1]). Ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς καταστάσεως αὐτῆς ὑπῆρξεν ἡ χαλάρωσις τοῦ κρατικοῦ ἐλέγχου ἐπὶ τῆς παραγωγῆς τῶν βυσσίνων καὶ αἱ παντὸς εἴδους καταχρήσεις εἰς βάρος τῆς κυρίας ἐργασίας τῶν βυσσουργῶν, ἔμμεσον δὲ ἡ ἐλάττωσις τῆς ἐν γένει παραγωγῆς βυσσίνων ἐν τῇ χώρᾳ καὶ ἡ ἐξαφάνισις αὐτῶν ἀπὸ τὴν κοινὴν κατανάλωσιν[2]).

Καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἐν τούτοις ἡ ἐκ τοῦ φόρου τῶν βυσσίνων ποσότης τοῦ βασιλικοῦ θησαυροφυλακίου δὲν ἦτο εὐκαταφρόνητος. Ἂν δὲν ἐπερίσσευε διὰ τὴν εἰς χρῆμα ἐνίσχυσιν τοῦ βασιλικοῦ ταμείου, ἐπήρκει πάντως διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας καὶ διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν δαπανηρῶν ὑποχρεώσεων ἢ καὶ ἰδιοτροπιῶν ἀκόμη τῆς φαντασίας τῶν βασιλέων. Οὕτω δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, πῶς ὄχι μόνον Πτολεμαῖος ὁ Ἐπιφανὴς ἀλλὰ καὶ Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης Β΄ ἀκόμη εἶχον τὴν εὐχέρειαν νὰ ἐπαναλαμβάνουν τὴν γενναιόδωρον χειρονομίαν τῶν ἰσχυρῶν προγόνων των[3]) καὶ νὰ χορηγοῦν ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου των τὰς ἀναγκαιούσας εἰς τὴν ταφὴν τῶν ἱερῶν ζῴων ποσότητας βυσσίνων[4]), ἢ πῶς ἡ τελευταία Κλεοπάτρα ἠδύνατο νὰ μιμῆται τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν πρώτων Πτολεμαίων καὶ νὰ κοσμῇ τὰ πλοῖα, τῶν ὁποίων ἐπέβαινε, διὰ βυσσίνων ἱστίων[5]).

---

[1]) Βλ. OGIS 90 (196 π.Χρ.), 17-18: «*τῶν τ' εἰς τὸ βασιλικὸν συντελουμένων ἐν τοῖς ἱεροῖς βυσσίνων ὀθονίων ἀπέλυσεν τὰ δύο μέρη*». 29/30: «*Ὡσαύ*[τως δὲ] (ἐνν. ἀφῆκεν) *καὶ τὰς τιμὰς τῶν μὴ συντετελεσμένων εἰς τὸ βασιλικὸν βυσσίνων ὀθ*[ονί]*ων καὶ τῶν συντετελεσμένων τὰ πρὸς δειγματισμὸν διάφορα ἕως τῶν αὐτῶν χρόνων*». P. Tebt. 5 (118 π.Χρ.), 62-64: «*Ἀφειᾶσ*[ι] *δὲ καὶ τοὺς ἐπιστάτας τῶν ἱερῶν καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἱερ*[εῖς τῶν] / *ὀφειλομένων πρός τε τὰ ἐπιστατικὰ καὶ τὰς προστιμή*[σεις τῶν] / *ὀθονίων ἕως τοῦ ν* (ἔτους)». Πβλ. ἀνωτ. σελ. 210 ὑποσ. 4

[2]) Εἰς τοὺς παπύρους αὐτῆς τῆς ἐποχῆς δὲν μαρτυροῦνται, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, ἐνδύματα ἢ ἄλλα ἀντικείμενα ἐκ βύσσου εἰς τὴν κατοχὴν ἰδιωτῶν. Ὡς ἀποτέλεσμα ἐπίσης τῆς μειώσεως τῆς παραγωγῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν ὑποχρεωτικὴ εἰσφορὰ ὅλων τῶν ἱερῶν τῆς χώρας πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰς βύσσινα δαπάνης πρὸς ταφὴν τῶν ἱερῶν βοῶν (βλ. ἀνωτ. σελ. 212 ὑποσ. 2), ἐφ' ὅσον οἱ αὐτοκράτορες δὲν ἠκολούθησαν ὡς πρὸς τοῦτο τὴν παράδοσιν τῶν Φαραὼ καὶ τῶν Πτολεμαίων.

[3]) Βλ. Διοδ. I, 84, 8. OGIS 56, 9-10 (πβλ. ἀνωτ. σελ. 212 ὑποσ. 2).

[4]) Βλ. OGIS 90, 31. P. Tebt. 5, 77-79.

[5]) Ὑποθέτω, ὅτι τὰ «*ἁλουργῆ*» ἢ «*purpurea*» ἱστία, τὰ ὁποῖα μνημονεύουν οἱ συγγραφεῖς ὡς χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῆς Κλεοπάτρας, ἦσαν κατεσκευασμένα ἐκ βύσσου καὶ βεβαμμένα διὰ βυσσίνου χρώματος. Βλ. *Πλουτ.* Ἀντών. 36. *J. Flori*, Epit. II, 21, 8. *Plin.* N.H. XIX, 22.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΑΝΝΑΒΙΣ

1. Ἡ καλλιέργεια τῆς καννάβεως εἰς τὴν Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων

Ὁ Ἡρόδοτος δὲν φαίνεται νὰ εἶδε κάνναβιν καλλιεργουμένην ἐν Αἰγύπτῳ· ἄλλως δὲν θὰ παρέλειπε νὰ ἀναφέρῃ τὸ πρᾶγμα, ἐφ' ὅσον ἐγνώριζε νὰ διακρίνῃ τὴν κάνναβιν ἀπὸ τὸ λίνον παρὰ τὴν μεγάλην μεταξύ των ὁμοιότητα, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ἀλλαχοῦ ἐπ' εὐκαιρίᾳ καλλιεργείας καννάβεως ἐν Θράκῃ καὶ Σκυθίᾳ[1]). Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τῶν Φαραωνικῶν τάφων εὑρήματα δικαιολογοῦν τὴν σιωπὴν τοῦ Ἡροδότου. Οὔτε σπόροι καννάβεως εὑρέθησαν εἰς τοὺς τάφους[2]), οὔτε ταινίαι ἐκ καννάβεως παρετηρήθησαν μεταξὺ τῶν ταινιῶν τῶν προερχομένων ἀπὸ μομίας[3]), οὔτε ἄλλος ὑπαινιγμὸς γίνεται περὶ καλλιεργείας τοῦ φυτοῦ εἰς τὰς παραστάσεις σκηνῶν τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ καλλιέργεια τῆς καννάβεως ἦτο ἄγνωστος εἰς τὴν χώραν τῶν Φαραώ[4]).

Εἶναι ἀντιθέτως βέβαιον, ὅτι ἡ κάνναβις ἐκαλλιεργεῖτο συστηματικῶς εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, ἀπὸ τοῦ Φιλαδέλφου τοὐλάχιστον καὶ ἐντεῦθεν, ὅστις καὶ εἰσήγαγε, φαίνεται, τὴν καλλιέργειαν τοῦ φυτοῦ διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ κυρίως τὰς ἀνάγκας τοῦ στόλου του εἰς στυππεῖον καὶ σχοινία. Οἱ πάπυροι τῆς ἐποχῆς οὐδεμίαν καταλείπουν περὶ αὐτοῦ ἀμφιβολίαν, μολονότι τὸ ἀρχαῖον ὄνομα «*κάνναβις*» δὲν ἀναφέρεται εἰς αὐτούς[5]). Ἀντ' αὐτοῦ χρησιμοποιεῖται τὸ «*στυππεῖον*», εἰσαχθὲν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῆς Ἀττικῆς, ἔνθα ἐσήμαινε καὶ τὸ ἐκ λίνου καὶ τὸ ἐκ τῆς καννάβεως στυππεῖον, κυρίως ὅμως τὸ δεύτερον, τὸ ὁποῖον ἐπωλεῖτο ὑπὸ τῶν «*στυππειοπωλῶν*» τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς, συνεκδοχικῶς δὲ καὶ τὸ φυτὸν ἐξ οὗ παρήγετο τὸ στυππεῖον, δηλαδὴ τὴν κάνναβιν[6]).

Ἡ τελευταία αὕτη σημασία δὲν μαρτυρεῖται μὲν εἰς τὴν ἀττικήν, πιστοῦται ὅμως ὑπὸ τῶν παπύρων τοῦ 3ου π. Χρ. αἰῶνος, ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Rostov-

---

[1]) *Ἔστι δὲ σφι* (ἐνν. τοῖς Σκύθαις) *κάνναβις φυομένη ἐν τῇ χώρῃ, πλὴν παχύτητος καὶ μεγάθεος τῷ λίνῳ ἐμφερεστάτη. ταύτῃ δὲ πολλῷ ὑπερφέρει ἡ κάνναβις. αὕτη γὰρ καὶ αὐτομάτη καὶ σπειρομένη φύεται, καὶ ἐξ αὐτῆς Θρήικες μὲν καὶ εἵματα ποιεῦνται τοῖσι λινέοισι ὁμοιότατα. οὐδ' ἄν, ὅστις μὴ κάρτα τρίβων εἴη αὐτῆς, διαγνοίη, λίνου ἢ καννάβιός ἐστι. ὃς δὲ μὴ εἶδε κω τὴν καννάβιδα, λίνεον δοκήσει εἶναι τὸ εἷμα*». Πβλ. *Πολυδ.* Ὀνομαστ. VII, 72. *Ἡσύχ.* ἐν λ. *κάνναβις*.

[2]) Πβλ. *Loret*, La Flore Pharaonique, 48 § 64.

[3]) Βλ. *Braulik*, Altägypt. Gewebe, 39-53 (πβλ. ἀνωτ. σελ. 209 ὑποσ. 4).

[4]) Πβλ. *Schrader* ἐν *Hehn*, Kulturpfl. u. Hausth.[7], 190. *Otrh.* RE ἄρθ. *Hanf*, σελ. 2314· *Blümner*, Technologie 1[2], 200.

[5]) Ἀπαντᾷ ἐκ νέου εἰς τοὺς παπύρους τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Βλ. P. Lips. 102 II, 3.

[6]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 194 ὑποσ. 4., 195 ὑποσ. 1., 196 ὑποσ. 5.

tzeff[1]). Ὁ P. C. Z. 59782 (b), περιέχων λογαριασμὸν πληρωμῆς ἐργατῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν *τίλλουσι* ἢ *ψύχουσι* λινοκαλάμην[2]) οἱ δὲ «*τίλλουσι στιππύον*»[3]), ἀρκεῖ πρὸς ἄρσιν πάσης ἀμφιβολίας.[4]). Ἄλλως τε, ἡ χρῆσις, αὕτη τῆς λέξεως πρὸς δήλωσιν τριῶν συγγενῶν μὲν ἀλλὰ διακρινομένων ἐννοιῶν προεκάλει σύγχυσιν καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς, τὴν γραφομένην τοὐλάχιστον. Διὰ τοῦτο οἱ ἀλληλογραφοῦντες ἐπεξηγοῦν ἐνίοτε ὑπὸ ποίαν ἐξ αὐτῶν μετεχειρίζονται τὴν λέξιν[5]). Ὁσάκις ὅμως παραλείπουν νὰ πράξουν τοῦτο, μόνον ἐκ τῶν συμφραζομένων εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν εἰδικὴν ἑκάστοτε σημασίαν αὐτῆς, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται πάντοτε ἡ πιθανότης τοῦ ἐκ συγχύσεως σφάλματος[6]).

Περὶ τῆς ἐποχῆς τῆς σπορᾶς καὶ τῆς συγκομιδῆς τῆς καννάβεως εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, ὡς καὶ περὶ τῶν ὅρων καὶ μεθόδων τῆς καλλιεργείας αὐτῆς ἐλάχιστα γνωρίζομεν. Τοῦτο δὲ κυρίως διότι ὅλαι αἱ σχετικαὶ περὶ ταύτης πληροφορίαι προέρχονται ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Ζήνωνος. Ὡς ἐκ τούτου, εἴμεθα μὲν ὑποχρεωμένοι νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἡ κάνναβις ἐκαλλιεργεῖτο εἰς τὸ ὑγρὸν καὶ

---

[1]) Βλ. A Large Estate, 117 ὑποσ. 88. Πβλ. Hellenist. World. I, 305.

[2]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 186 ὑποσ. 1., 196 ὑποσ. 3.

[3]) Βλ. στ. 121: *καὶ τετίλκασι στιππύ(υ) δέ(σμας) ς*'. 160-161 «*τίλλει δὲ στιππύου δέσμας ξ* (60)».

[4]) Οὕτω ὁ *Edgar*, παρασυρόμενος ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι «στυππεῖον» σημαίνει τὰς ἀκατεργάστους ἴνας τοῦ λίνου, ὡρισμένην ὕλην δηλαδὴ καὶ ὄχι φυτὸν («a material, not a plant») ἀπέκλινε πρὸς τὸ συμπέρασμα ὅτι «*τίλλω τὸ στυππεῖον*» ἐσήμαινε «ἀποχωρίζω τὰς ὑφαντικὰς ἴνας τῆς λινοκαλάμης» (βλ. τὴν εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον). Τοῦτο ὅμως εἶναι προφανῶς ἐσφαλμένον διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: 1) διότι εἰς τὸ αὐτὸ κείμενον γίνεται λόγος περὶ «τιλμοῦ» τοῦ λίνου· εἶναι ἑπομένως ἀδύνατον ὁ γράφων νὰ μετεχειρίσθη τὸ «τίλλω» ὑπὸ δύο διαφορετικὰς σημασίας· 2) διότι εἰς ὅλα τὰ παπυρικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς τὸ «τίλλω» (ἔριον, λίνον, ἐρέβινθον, σήσαμον κλπ.), σημαίνει πάντοτε «τραυῶ μὲ τὰ χέρια καὶ ξερριζώνω». Βλ. P.C.Z. 59430, 3. 59719 verso, 11. 59787, 21. S.B. 6797, 3, 20. B.G.U. 1818, 15 κλπ. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 136 ὑποσ. 2. 186 ὑποσ. 1)· 3) διότι οἱ «τίλλοντες τὸ στυππεῖον» ἐργάται πληρώνονται κατὰ «*δέσμας*» ὡς καὶ οἱ «τίλλοντες» ἢ «ψύχοντες» τὸ λίνον· τοῦτο δὲ ἀποκλείει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι πρόκειται περὶ κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης πρὸς ἐξαγωγὴν τοῦ στυππείου, ἥτις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀμείβεται κατὰ «δέσμην». (Πβλ. ἀνωτ. σελ. 203 ὑποσ. 3).

[5]) Οὕτω, ὁ γράφων τὴν ἐν P.C.Z. 59779 ἐπιστολὴν καθορίζει, ὅτι ἐννοεῖ τὸ «*στιππύον ὃ γέγονεν ἀπὸ τῆς λινοκαλάμης τῆς κατεργασμένης*». (Πβλ. ἀνωτ. σελ. 196 ὑποσ. 4).

[6]) Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐκτὸς τοῦ P.C.Z. 59782(b), ἔνθα γίνεται λόγος περὶ «τιλμοῦ» στυππείου, καὶ τῶν κειμένων εἰς τὰ ὁποῖα πρόκειται περὶ ἐργασίας ἐκτελουμένης ὑπὸ τῶν «*στυππειουργῶν*», ἡ ἀμφιβολία περὶ τῆς πραγματικῆς ἐννοίας τῆς λέξεως ὑφίσταται πάντοτε· Ἡ χρῆσις πάντως αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν «κάνναβις» εἶναι ἀναμφισβήτητος καὶ κατὰ λάθος παραλείπεται ἀπὸ τὰ λεξικὰ *Preisigke* καὶ *Liddell-Scott*, ὡς καὶ παρὰ *Mayser*, Gr. d. Papyr. 1[2] 3, 14.

παχὺ ἔδαφος[1]) τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ τοῦ Ἀρσινοΐτου δωρεᾶς τοῦ Ἀπολλωνίου[2]), ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἐκαλλιεργεῖτο ἢ δὲν ηὐδοκίμει ἀλλαχοῦ τῆς χώρας[3]). Εἴμεθα ἐπίσης εἰς θέσιν νὰ διαπιστώσωμεν ἐντεῦθεν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Διοικητοῦ περὶ τῆς καλλιεργείας τῆς καννάβεως[4]), δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ἡ καλλιέργεια αὐτῆς ἐτέλει ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ Κράτους[5]), ὡς ἡ τοῦ λίνου. Πληροφορούμεθα ὡσαύτως ὅτι ἡ συγκομιδὴ τῆς καννάβεως ἐγίνετο συγχρόνως πρὸς τὴν τοῦ λίνου καὶ κατὰ τὴν ἰδίαν μέθοδον, δι' ἐκριζώσεως δηλαδὴ διὰ τῶν χειρῶν καὶ διαθέσεως εἰς «δέσμας»[6]), δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ συμπεράνωμεν ἐντεῦθεν ὅτι καὶ ἡ σπορὰ αὐτῆς ἐγίνετο συγχρόνως πρὸς τὴν τοῦ λίνου ἢ ὅτι ἡ καλλιέργεια αὐτῆς διεξήγετο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον[7]), μολονότι τοῦτο εἶναι λίαν πιθανὸν ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος τῶν δύο φυτῶν.

Καθ' ὅμοιον ὁπωσδήποτε ἢ παρεμφερῆ πρὸς τὸν τῆς κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης τρόπον διεξήγετο ἡ κατεργασία τῆς καλάμης τῆς καννάβεως. Τοῦτο συνάγεται ὄχι μόνον ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῆς καὶ σήμερον ἐφαρμοζομένης μεθόδου ἐπεξεργασίας τῆς καλάμης ἀμφοτέρων τῶν φυτῶν[8]), ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων σχετικῶν

---

[1]) Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον (πβλ. *Π. Γενναδίου*, Λεξ. Φυτολ. ἐν λ. *κάνναβις*) ηὐδοκίμει ἡ καλλιέργεια τῆς καννάβεως καὶ εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Ἠλείας ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Παυσανίου (βλ. VI, 26, 6· πβλ. ἀνωτ. σελ. 206 ὑποσ. 4).

[2]) Βλ. κατωτ. ὑποσ. 4. Πβλ. τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν τοῦ λίνου ἐν Φιλαδελφείᾳ (ἀνωτ. σελ. 183 ὑποσ. 3).

[3]) Κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν εἶναι βέβαιον ὅτι ἐκαλλιεργεῖτο καὶ εἰς ἄλλας περιφερείας· βλ. P. Lips. 102 II, 3. *Ar. Calderini* ἐν Raccolta Lumbroso, 78-85.

[4]) Τοῦτο (ἐμμέσως δὲ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ βασιλέως) ἀποδεικνύεται ὄχι μόνον ἐκ τῆς εἰς εὐρεῖαν κλίμακα καλλιεργείας τῆς καννάβεως εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς δωρεᾶς του (βλ. P. C. Z. 59176. 59472. 59514. 59489. 59772. 59780. 59781. 59782 (b). 59800. P. S. I. 404. 573), ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἐνδιαφέροντος ὅπερ οὗτος ἐδείκνυε διὰ τὴν παραγομένην ποιότητα καννάβεως, ὡς ἀποδεικνύεται, νομίζω, ἐκ τοῦ P. C. Z. 59177: γράφει εἰς τὸν Ζήνωνα ἐξ Ἀλεξανδρείας νὰ ἀποστείλῃ δείγματα τῆς νέας ἐσοδείας κριθῆς, σίτου, ἐρεβίνθου καὶ «στυππείου τοῦ βελτίστου καὶ χειρίστου» (καννάβεως δηλαδὴ πρώτης καὶ τελευταίας ποιότητος. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 196 ὑποσ. 4).

[5]) Πβλ. *Edgar*, P. Mich. Z., εἰσαγ. σελ. 37 *Rostovtzeff*, P. Tebt. 703, σχόλ. ἐν σ. 90. *Heichelhein*, RE ἄρθρ. Monopole σελ. 175.

[6]) Βλ. P. C. Z. 59782 (b). (πβλ. ἀνωτ. σελ. 218 ὑποσ. 3).

[7]) Ἐὰν ἐσπείρετο δηλαδὴ κατὰ τὴν «γραμμικὴν» μέθοδον, ἐὰν ἐβοτανίζετο κλπ. (βλ. ἀνωτ. σελ. 185).

[8]) Κατὰ τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἠδυνήθην νὰ συγκεντρώσω, ἡ κάνναβις (νεοελληνιστὶ «*τὸ κανν́άβι*», ἐνιαχοῦ δὲ τὸ «*κανν́αβ' κανν́απ', κανν́αϊ*» καὶ τὸ «*κανν́αδι*» ἐν Τσακωνίᾳ, ἐκ τοῦ μεταγενεστ. «*κανν́άβιον*») οὐδαμοῦ σχεδὸν καλλιεργεῖται σήμερον ἐν Ἑλλάδι. Πρὸ τῆς

πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας παρέχουν οἱ πάπυροι τῆς ἐποχῆς. Οὕτως ὁ P. S. I. 404 ὁμιλεῖ περὶ «κτενίσματος τοῦ στιππύου», ὁ P. C. Z. 59472 περὶ ἀποθηκεύσεως τοῦ «στιππύου τοῦ κατειργαζμένου» καὶ ὁ P. C. Z. 59176 περὶ συγκεντρώσεως «εἰς μίαν γωνίαν τοῦ ἀποκτενίσματος τοῦ στιππύου». Καίτοι δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι καὶ εἰς τὰς τρεῖς ταύτας περιπτώσεις πρόκειται περὶ κατεργασίας καλάμης τῆς καννάβεως[1]), παραμένει ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας τὸ συμπέρασμα ὅτι αὕτη ὑπεβάλλετο εἰς ξάνσιν διὰ κτενίων ὡς καὶ ἡ λινοκαλάμη, πρὸς ἀποχωρισμὸν τοῦ «στυππείου» ἀπὸ τῶν ξυλωδῶν αὐτῆς οὐσιῶν καὶ πρὸς περαιτέρω καθαρισμὸν τοῦ χρησίμου μέρους αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ τελείως ἀχρήστου, τοῦ «ἀποκτενίσματος», ὅπερ ἐχρησιμοποιεῖτο ἀσφαλῶς ὡς καύσιμος ὕλη. Τῆς ξάνσεως προηγεῖτο βεβαίως ἡ δι' ὕδατος κατεργασία καὶ τὸ διὰ κοπάνου θρυμμάτισμα τῆς καλάμης, ἠκολούθει δὲ τὸ καθάρισμα τῶν ἰνῶν διὰ δευτέρας ξάνσεως καὶ ἡ νῆσις αὐτῶν[2]).

2. Ἡ χρῆσις τοῦ ἐκ καννάβεως στυππείου εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον. Στυππειουργοὶ καὶ συνθῆκαι ἐργασίας αὐτῶν.

Γνωστὸν τυγχάνει ὅτι ἓν τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Ἑλληνιστικοῦ πολιτισμοῦ ἀποτελεῖ ἡ συντελεσθεῖσα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μεγάλη πρόοδος εἰς τὰς μεθόδους τῆς ναυπηγικῆς[3]). Ἡ Πτολεμαϊκὴ Αἴγυπτος ἐπωφελήθη αὐτῶν χάρις εἰς τὰ

ἐθνικῆς καταστροφῆς τοῦ 1922 ἐκαλλιεργεῖτο εἰς εὐρεῖαν κλίμακα ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Ἀνατολ. Θράκης καὶ τοῦ Πόντου, παλαιότερον δὲ καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὡς δεικνύουν τὰ περισωθέντα τοπωνύμια (*Καννάβα* ἐν Καρύστῳ, *Κανναβάκι* ἐν Πηλίῳ, *Καναβίστρα* ἐν Αἰτωλίᾳ, *Κανναβοκήπια* ἐν Ἠπείρῳ, *Κανναβούρι* ἐν Θάσῳ κλπ.). Ἡ κατεργασία τῆς καλάμης τῆς καννάβεως ἐν Θράκῃ καὶ Πόντῳ ἐγίνετο, ἐξακολουθεῖ δὲ νὰ γίνεται σήμερον ἔτι εἰς τὴν ἑλληνικὴν Κύπρον, κατὰ τὸν αὐτὸν πρὸς τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς λινοκαλάμης τρόπον (βλ. ἀνωτ. σελ. 189-193): ἐμβάπτισις εἰς τὸ ὕδωρ ἐπὶ 5-10 ἡμέρας, ἀποξήρανσις εἰς τὸν ἥλιον, κοπάνισμα μὲ τὸν «κόπανον» καὶ ἐν συνεχείᾳ μὲ τὴν «*μέλικα*» ἢ «*μελικεά*», καθάρισμα μὲ τὴν «*βούρτσα*, κτένισμα μὲ τὸ «*σκουλλόχτενο*» ἢ τὸν «*χτενεά*», διάθεσις εἰς «*σκουλλιά*», ἐξ ὧν τὰ καλῆς ποιότητος ἐνήθοντο διὰ τὴν κατασκευὴν στήμονος, τὰ δὲ δευτέρας ποιότητος διὰ τὴν κατασκευὴν κρόκης. Βλ. *Δ. Πετροπούλου*, Ἀρχ. Θρᾳκ. Θησ. 6 (1939/1940), 229-230. *Παναρέτου*, Κυπρ. Σπουδαὶ 8 (1944), 68 ὑποσ. 1.

[1]) Ἐὰν εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ὑπάρχῃ ἀμφιβολία τις μεταξὺ καννάβεως καὶ στυππείου ἐκ λίνου (βλ. ἀνωτ. σελ. 196 ὑποσ. 5. Πβλ. *Rostovtzeff*, A. Large Estate, 117 ὑποσ. 88), οὐδεμία γεννᾶται ἀμφιβολία εἰς τὰς δύο ἄλλας, ἔνθα πρόκειται σαφῶς περὶ ἐργασίας «*στυππειουργῶν*», τεχνιτῶν δηλ. ἀσχολουμένων μὲ τὴν κατασκευὴν εἰδῶν ἐκ καννάβεως (πβλ. κατωτ. σελ. 222). [2]) Βλ. διὰ τὴν ξάνσιν P.S.I., 404, 5 (ἀνωτ. σελ. 196 ὑποσ. 5), διὰ τὴν νῆσιν ἀνωτ. σελ. 165 ὑποσ. 2., 197 ὑποσ. 3.

[3]) Βλ. *Beloch*, Gr. Gesch. IV² 1, 298-299. *Tarn*, Hellenist. Civilis.², 55-56. *A. Koester* ἐν *Kromayer-Veith*, Heerw. u. Kriegsf. d. Gr. u. Röm, 182-184.

ἄφθονα χρηματικὰ μέσα τὰ ὁποῖα διέθετεν[1]). Ἐπὶ τῶν πρώτων Πτολεμαίων καὶ ὁ πολεμικὸς στόλος τῆς χώρας ὑπῆρξεν ἰσχυρὸς[2]) καὶ ὁ ἐμπορικὸς ἱκανὸς νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου[3]) καὶ τῶν διὰ τοῦ Νείλου μεταφορῶν[4]). Εἶναι ἑπομένως εὐνόητον, ὅτι ἡ μεγαλυτέρα ποσότης τοῦ παραγομένου «στυππείου» διετίθετο διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ναυπηγήσεως καὶ τῆς ἐξαρτύσεως τῶν πλοίων[5]). Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ πρὸς τοῦτο ὑπάρχουσα ἐν τῇ χώρᾳ ποσότης ἐξ αὐτῆς ἦτο μεγάλη, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης Α΄ ἠδυνήθη νὰ ἀποστείλῃ εἰς τοὺς σεισμοπλήκτους Ροδίους διὰ τὰς ναυπηγικάς των ἀνάγκας, μεταξὺ ἄλλων, καὶ δωρεὰν ἐκ «τρισχιλίων ταλάντων στυππίου»[6]). Ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἀντικείμενα κατεσκευάζοντο ἐξ αὐτοῦ, ὡς σάκκοι[7]), εἴδη σαγῆς ὑπο-

---

[1]) Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐναυπηγήθη τὸ μεγαλύτερον πολεμικὸν τῆς ἐποχῆς (196 μ. μήκους καὶ 16 1/2 μ. πλάτους) καὶ ἡ πολυτελεστέρα βασιλικὴ θαλαμηγός. Βλ. *Ἀθην.* V, 203 d - 206 d. Πβλ. *Ἀππ.* Προοίμ. 10.

[2]) Βλ. *Ἀππ.* Προοίμ. 10. Πβλ. *Bouché-Leclercq*, Hist. d. Lag. IV, 64. *Bevan*, Ptolem. Dynasty, 174-175.

[3]) Περὶ αὐτοῦ βλ *Wilcken*, Helenist. Wirtschaft, 68 κ.ἑξ. Punt-Fahrten in d. Ptolemäerzeit, 86 κ. ἑξ., Tarn, Hellenist. Civilis.², 212-217. *Andréadès* ἐν Mélanges Glotz. I, 7-48 *Préaux*, Écon. royale d. Lag., 353-379. *Rostovtzeff*, Foreign Commerce, 734-769. Hellenist. World I, 386-397. II, 922-929. 1243 κ.ἑξ.

[4]) Τόση ἦτο ἡ διὰ τοῦ Νείλου δραστηριότης μεταφορῶν, ὥστε καὶ ὁ βασιλεὺς διέθετεν ἴδια πλοῖα πρὸς τοῦτο καὶ ὁ Διοικητὴς Ἀπολλώνιος ἴδιον «στόλον». Βλ. *Rostovtzeff*, A Large Estate, 122-125. *Préaux*, ἔνθ. ἀν., 344. *M. Merzagora*, Aegyptus X (1929) 105-48.

[5]) Διὰ τὴν ἐντελῆ ἀπόφραξιν τῶν μεταξὺ τῶν σανίδων ἐλαχίστων κενῶν (καλαφάτισμα) καὶ διὰ τὴν κατασκευὴν σχοινίων (βλ. *Ἀθην.* V, 206 f. *Πολυδ.* Ὀνομαστ, I, 84. *Plin*, XIX, 29. 173. *Varro*, R.R.I., 22, 1. 23, 6. *Colum*, VI, 2, 3. XII, 52, 8. Πβλ. *Blümner*, Technologie I², 297/298. *Orth*, RE ἄρθρ. *Hanf* σελ. 2315. Εἰς τοὺς παπύρους τοῦ Ζήνωνος ἀναφέρεται «*στυππεῖον*» (P.C.Z. 59514, 7-8) ἢ «*σχοινία ἐντελῆ στύππια*» (P.C.Z. 59755, 5-6. Πβλ. 59780, 3) διδόμενα ἢ ἀγοραζόμενα πρὸς χρῆσιν τῶν πλοίων τοῦ Ἀπολλωνίου. Πβλ. P. Col. Z. 5, 23. 39, 10, σχόλ. Τὴν μεγάλην χρῆσιν τῆς καννάβεως πρὸς κατασκευὴν σχοινίων ἀποδεικνύει καὶ τὸ ὅτι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος (ἐν Αἰτωλίᾳ, Εὐρυτανίᾳ, Κρήτῃ, Καλύμνῳ, Μάνῃ, Νάξῳ, Ρόδῳ, Σάμῳ κ. ἀλλαχοῦ) «*κανναβεά*», «*κανναβίδι*» ἢ «*κανναβιδεὰ*» σημαίνει σήμερον τὸ «σχοινί».

[6]) Πβλ. *Πολυβ.* V, 89, 2. (Πβλ. ἀνωτ. σελ. 149 ὑποσ. 1., 203 ὑποσ. 1.

[7]) Εἰς τὸν P.S.I. 573 (ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Ζήνωνος) γίνεται λόγος περὶ ἀντικειμένων κατασκευαζομένων ὑπὸ «στιππεουργῶν», ἀλλὰ μὴ καθοριζομένων ἕνεκα τῆς φθορᾶς τοῦ παπύρου. Εἰς τοὺς στ. 4-5 περιέχεται ἡ φράσις: «*εἰ δὲ ἐ*[κ] *τῆς ἀνάγκης χρεία ἐστὶν τούτῳ ἀπολέξαντες ἄλλους τρεῖς συν*[τελείτ]*ωσαν* (ὁ ἐκδ. συμπληρώνει «συν]λαβέτ]ωσαν», τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἔχει νόημα εἰς τὴν φράσιν) «*ἡμῖν οἱ στιππεουργοί*». Ὑποθέτω, ὅτι «οἱ ἄλλοι τρεῖς» εἶναι πιθανώτατα σάκκοι ἐκ καννάβεως. Εἰς τὸν ἐν S.B. 6801 πάπυρον (βλ. *Jouquet*, Biblioth. de l' École des Hautes Études nº 230, 1921 σελ. 229) ἀναφέρεται ἐπίσης: *τὸ παράσιρον τὸ στύππεινον, ἐν ᾧ*

ζυγίων[1]) καὶ λοιπά[2]). Πιθανῶς δὲ καὶ ἐνδύματα κατεσκευάζοντο ἐκ στυππείου καννάβεως, μολονότι τοῦτο δὲν μαρτυρεῖται μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν παπύρων τῆς ἐποχῆς. Εἰς τοὺς τελωνικοὺς νόμους τοῦ Φιλαδέλφου, ἐν τούτοις, ἀναφέρονται καὶ τὰ «στύππεινα» μεταξὺ τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς ὑφαντουργίας τῶν ὁποίων καθορίζεται ὁ τρόπος τῆς πωλήσεως[3]). Εἶναι δύσκολον νὰ πιστεύσῃ τις, ὅτι ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον ἐννοοῦνται μόνον οἱ σάκκοι, τὰ σχοινία καὶ τὰ ὅμοια εἴδη ἐκ καννάβεως.

Ὁπωσδήποτε ὅμως, ἐκ τῶν παπύρων πιστοῦται ὅτι εἰς τὴν κατεργασίαν τῆς καννάβεως καὶ τὴν κατασκευὴν τῶν ἐκ τοῦ στυππείου αὐτῆς ὑφαινομένων ἢ πλεκομένων εἰδῶν ἠσχολοῦντο εἰδικοὶ τεχνῖται, οἱ «*στυππειουργοί*»[4]). Φαίνεται ὅτι ἦσαν, ὡς καὶ οἱ λινουργοί[5]), Αἰγύπτιοι κατὰ κανόνα[6]). Οἱ ἴδιοι δηλαδὴ τεχνῖται, οἵτινες πρὸ τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς καλλιεργείας τῆς καννάβεως εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἠσχολοῦντο μὲ τὴν κατασκευὴν σάκκων, σχοινίων, δικτύων κλπ.ἐκ τοῦ κατωτέρας ποιότητος στυππείου τοῦ λίνου, ἐθεωρήθησαν πιθανῶς εἰδικοὶ διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν αὐτῶν ἀντικειμένων ἐκ τοῦ στυππείου τῆς καν-

---

τὰς λ (ἀρτάβας) τῶν ἀλφίτων κατήγαγον». Πρόκειται περὶ ἱστίου ἐκ καννάβεως χρησιμοποιηθέντος ἀντὶ σάκκου εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ πάπυρος, (βλ. *Jouguet*, αὐτόθι σελ. 230). Καὶ σήμερον ἐν Ρόδῳ «*κανναβίτσα*» λέγεται ὁ «σάκκος».

[1]) Εἰς τὸν P. C. Z. 59871, 12 ἀναφέρονται «*φορβέαι καὶ κορυφαῖαι ἐκ στυππ(είου).*»

[2]) Οὕτω, εἰς τὸν P. Mich. Z. 120 ἀναφέρεται «*λίνον στυππύϊνον πεπλυμένον ἀνὰ πήχεις ρδ'* (100$^1/_4$) *α* (ἕν) *ὧν ὁλκὴ μναῖ μc* (40$^1/_2$) *καὶ ἕτερον ὁλκὴ μναῖ λε* (35). Ὁ *Edgar* νομίζει ὅτι πρόκειται περὶ ὑφάσματος κατεσκευασμένου ἐκ λίνου («a piece of coarce fibre linen»). Εἶναι ὅμως φανερὸν ὅτι πρόκειται περὶ ἀντικειμένου κατεσκευασμένου ἐκ καννάβεως. Θὰ ἦτο τις διατεθειμένος νὰ ὑποθέσῃ ὅτι πρόκειται περὶ ἱστίου κανναβίνου, ἐὰν τὸ βάρος δὲν ἦτο δυσαναλόγως μικρὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ μῆκος. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ δικτύου ἢ σχοινίου λεπτοῦ πρὸς κατασκευὴν δικτύου (βλ. ἀνωτ. σ. 180 ὑποσ. 4), μολονότι ἡ μνεία ὅτι τοῦτο ἦτο «πεπλυμένον» προκαλεῖ δισταγμὸν ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ δικτύου ἢ τοῦ σχοινίου.

[3]) Βλ. Rev. Laws, 103, 2. Πβλ. ἀνωτ. σελ. 215 ὑποσ. 2.

[4]) Βλ P. C. Z. 59472, I. 59489, 12/13. 59800, 4. P S. I. 573, 1, 5. Ἡ γραφὴ τῆς λέξεως ὡς καὶ ἡ τῆς «*στυππεῖον*» ποικίλλει: *στυππιουργὸς* (P. C. Z. 59489, 1), «*στιππυουργὸς*» (P. C. Z. 59472, 1. 59800, 4), «*στιππεουργὸς*» (P. S. I. 573, 5) καὶ «*στιπεουργὸς*» (αὐτόθι στ. 1). Πβλ. *Liddel-Scott* ἐν λ. καὶ *Mayser*, Gr. d. Papyr. I^2. 3, Διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν καὶ Βυζαντινὴν ἐποχὴν βλ. *Ar. Calderini* ἐν Raccorta Lumbroso, 80-81.

[5]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 200 ὑποσ. 3, 4.

[6]) Εἷς τούτων εἶναι γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Νεκτοσῖρις (P. C. Z. 59472, 1), ἀλλὰ κατὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα καὶ οἱ «*συνέταιροί*» του ἦσαν ἐπίσης ἰθαγενεῖς. Τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν ἀφίνουν καὶ αἱ ἄλλαι μαρτυρίαι τῶν παπύρων, εἰς τὰς ὁποίας μνημονεύονται ἀνωνύμως (βλ. P. S. I. 573, 1, 5. P. C. Z, 59489, 12. 59800, 4).

νάβεως. Τοῦτο διδάσκει προφανῶς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ζήνων δὲν εὕρισκεν εἰδικοὺς «στυππειουργοὺς» εἰς τὴν νέαν κώμην τῆς Φιλαδελφείας καὶ ἠναγκάζετο νὰ μετακαλέσῃ ἐξ ἄλλων νομῶν τῆς χώρας[1]).

Ἂν μάλιστα θελήσῃ τις νὰ κρίνῃ ἐκ τῆς εἰδικῆς περὶ αὐτῶν πληροφορίας καθ' ἣν οἱ περισσότεροι, εὐθὺς ὡς ἀπεμακρύνθη ὁ Ζήνων, ἐγκατέλειψαν τὴν ἐργασίαν των καὶ «ἀπῆλθον», παρέστη δὲ ἀνάγκη ἐπεμβάσεως τῶν κρατικῶν ὀργάνων διὰ νὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ ἐπανέλθουν εἰς αὐτήν[2]), πρέπει νὰ συμπεράνῃ ὅτι οἱ ὅροι τῆς ἀμοιβῆς των δὲν ἦσαν εὐνοϊκοί. Ἐξ ἄλλων ἐν τούτοις πληροφοριῶν τῶν παπύρων τοῦ Ζήνωνος καταφαίνεται ὅτι οἱ «στυππειουργοί» εἰργάζοντο ὡς ἐλεύθεροι ἐργάται[3]). Τοῦτο δὲν σημαίνει βεβαίως ὅτι εἶχον τὴν εὐχέρειαν νὰ διαπραγματεύωνται ἐλευθέρως τὰ τῆς ἀμοιβῆς των, δεδομένου ὅτι εἰργάζοντο διὰ λογαριασμὸν τοῦ Διοικητοῦ. Ἐὰν εἴχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας πληροφορίας ἀναφερομένας εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν στυππειουργῶν καὶ ἐκτὸς τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἀπολλωνίου, θὰ ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ κρίνωμεν περὶ τῶν ὅρων τῆς ἀμοιβῆς αὐτῶν μετὰ μεγαλυτέρας πιθανότητος.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ εἴμεθα ἐφεκτικοὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀσκήσεως τοῦ κρατικοῦ ἐλέγχου τόσον ἐπὶ τῆς ἐργασίας τῶν στυππειουργῶν, ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ διαθέσεως τῶν ἐκ καννάβεως εἰδῶν. Τὰ τελευταῖα ταῦτα εἰς τοὺς παπύρους τοῦ Ζήνωνος φαίνονται πωλούμενα ἄνευ περιορισμῶν[4]). Ἐν τούτοις, ἐκ τῶν «τελωνικῶν νόμων» τοῦ Φιλαδέλφου ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ πώλησίς των ὑπέκειτο, ὡς εἴπομεν, κατά τινα τρόπον εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦ Κράτους. Πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐντεῦθεν, ὅτι ὡρισμένα ἐξ αὐτῶν (τὰ ὑφάσματα π.χ.) ἐπωλοῦντο ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ Κράτους, ἄλλα δὲ (ὡς τὸ ἀκατέργαστον στυππεῖον, τὰ σχοινία, αἱ φορβέαι κλπ.) ἐπωλοῦντο ἄνευ περιορισμοῦ[5]); Εἶναι πιθανόν, ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει μένει ἡ ἀπορία, πῶς τὸ Κράτος ἐξησφάλιζε τὴν διὰ τὰς ἀνάγκας του ἀπαιτουμένην ποσότητα ἐκ τῶν δευτέρων εἰδῶν. Ἐκ τῆς ἐλλείψεως ὡσαύτως οἱασδήποτε μνείας τῶν στυππειουργῶν εἰς τὰ «φιλάνθρωπα» Πτολεμαίου Εὐεργέτου τοῦ Β΄ θὰ ἔπρεπε νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οὗτοι δὲν ὑπήγοντο εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν «ὑποτελῶν καὶ ἐπιπλεγμένων ταῖς προσόδοις[6]»).

---

[1]) Βλ. P. C. Z. 59472 (ἐκ τοῦ Ἀφροδιτοπολίτου νομοῦ· βλ. τὴν εἰσαγ. εἰς τὸν πάπυρον ὑπὸ *Edgar*, Ὑπενθυμίζω ὅτι καὶ λινουργοὺς μετεκάλει ἐξ ἄλλων περιφερειῶν ὁ Ζήνων· πβλ. ἀνωτ. σελ. 183 ὑποσ. 3. [2]) Πβλ. ἀνωτ. σελ. 202 ὑποσ. 3.

[3]) Βλ. P. C. Z. 59176, 41. 59489, 12. 59781, 3, 12, 18. 59800, 4. P. S. I. 404. 573.

[4]) Βλ. P. C. Z. 59176, 125. 59514. 7. 59755, 5-6. 59781, 4, 12. P. Mich. Z. 120. P. Col. Z. 5, 23. [5]) Πβλ. ἐν τούτοις Rev. Laws, 100, 5.

[6]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 141 ὑποσ. 1., 176 ὑποσ. 5., 204 ὑποσ. 1., 213 ὑποσ. 1.

Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ Κράτος ἐξησφάλιζε πάντοτε τὴν διὰ τὰς ἀνάγκας του ἐργασίαν τῶν στυππειουργῶν διὰ τεχνιτῶν προσλαμβανομένων καὶ ἀπολυομένων κατὰ τὰς ἑκάστοτε περιστάσεις, ἄνευ προκαθωρισμένων δηλαδὴ ὑποχρεώσεων; ἢ ὅτι αἱ νομικαὶ ὑποχρεώσεις αἱ ἀφορῶσαι τοὺς λινουργοὺς καὶ τοὺς ἄλλους «ὑποτελεῖς» περιελάμβανον καὶ τοὺς στυππειουργοὺς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν πρώτων Πτολεμαίων, ἔπαυσαν ὅμως ἰσχύουσαι ὡς πρὸς τούτους ἀπὸ τοῦ 2ου αἰῶνος μόνον; Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι δυνατή.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἡ μελέτη τῶν Πτολεμαϊκῶν παπύρων, ἰδιαιτέρως δὲ τῶν τοῦ 3ου αἰῶνος, ἐπιτρέπει νὰ διαπιστώσωμεν τὴν ἐξαιρετικὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα, ἥτις σημειοῦται ἐν τῇ χώρᾳ κατὰ τοὺς πρώτους ἰδίᾳ χρόνους τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἥτις ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα δύο κυρίως παραγόντων: 1ον τῆς ὑπὸ τῶν βασιλέων ἐφαρμοσθείσης οἰκονομικῆς πολιτικῆς μὲ πρόγραμμα τὴν ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν κλάδων τῆς γεωργίας, τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ, καὶ τὴν ἐντεῦθεν αὔξησιν τοῦ κρατικοῦ πλούτου· 2ον τῆς ὑπὸ τῶν νέων κατοίκων τῆς χώρας, Ἑλλήνων καὶ ἄλλων ἀποίκων, ἐπιδειχθείσης ἐνεργοῦ συμμετοχῆς εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς χώρας.

Οἱ Πτολεμαῖοι ἐνεθάρρυναν καὶ ἐβοήθησαν παντοιοτρόπως τὴν ἐγκατάστασιν εἰς τὴν χώραν τοῦ νέου καὶ δραστηρίου τούτου στοιχείου. Διὰ τῶν γραμμῶν τῶν παπυρικῶν κειμένων τῆς ἐποχῆς διακρίνεται κινούμενον πλῆθος ἀποίκων, οἵτινες προσπαθοῦν νὰ δημιουργήσουν ὅρους διαβιώσεως καλυτέρους ἐκείνων ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἔζων εἰς τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς των καὶ νὰ προσαρμόσουν συγχρόνως τὰς ἀντιλήψεις καὶ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς των πρὸς τὰς εἰς τὴν νέαν των πατρίδα κρατούσας συνθήκας.

Οὕτω, οἱ Ἕλληνες ἄποικοι, ὑποχρεωμένοι νὰ φροντίσουν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς τροφῆς καὶ κυρίως τῶν ἐνδυμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἦσαν συνηθισμένοι, ἐστράφησαν πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ποιμνιοτροφίας καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐριουργίας. Κατ' ἀκολουθίαν, εἰσήγαγον εἰς τὴν χώραν τὰ ὡς πρὸς ταύτας κρατοῦντα εἰς τὴν παλαιάν των πατρίδα ἔθιμα ποιμνιοτροφίας, μεθόδους περιποιήσεως, ἐπεξεργασίας καὶ χρησιμοποιήσεως τῶν ἐρίων καὶ τὴν εἰς ταῦτα ἀναφερομένην ὁρολογίαν. Αἱ σχετικαὶ ἐκ τῶν παπύρων πληροφορίαι βοηθοῦν προφανῶς εἰς ἐπιβεβαίωσιν ἢ συμπλήρωσιν τῶν γνώσεών μας ὡς πρὸς τὰ κρατοῦντα εἰς τὴν ποιμνιοτροφίαν καὶ τὴν ἐριουργίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἐπιβεβαιοῦν δὲ συγχρόνως τὸ συμπέρασμα ὅτι ταῦτα κατ' οὐδὲν σχεδὸν διέφερον τῶν καὶ σήμερον κρατούντων εἰς τὴν ποιμνιοτροφίαν καὶ τὴν οἰκιακὴν ἐριουργίαν τῆς Ἑλλάδος.

Οἱ βασιλεῖς, συνεπεῖς πρὸς τὸ πρόγραμμά των, ἐβοήθησαν καὶ διὰ τοῦ προσωπικοῦ παραδείγματος καὶ διὰ δημοσιονομικῶν μέτρων τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κλάδου τούτου τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐντελῶς νέος διὰ τὴν Αἴγυπτον καί, ὡς ἐκ τούτου, ἕν τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς κατοχῆς. Δὲν παρέλειψαν ὅμως νὰ ὑπαγάγουν τοῦτον εἰς τὰ πλαίσια τοῦ συστήματος τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας των πρὸς ὄφελος τοῦ βασιλικοῦ ταμείου: φόρος ἐπὶ τῶν νομῶν, φόρος ἐπὶ τῶν κτηνῶν κατὰ κεφαλήν, παρακράτημα ἴσως ἐπὶ τοῦ παραγομένου ἐρίου, ἔλεγχος πιθανῶς μὲν καὶ ἐπὶ τῆς παραγωγῆς, ἀσφαλῶς δὲ ἐπὶ τῆς πωλήσεως τῶν εἰς τὴν κοινὴν κατανάλωσιν διδομένων προϊόντων τῆς ἐριουργίας.

Ἀλλὰ τὴν μεγαλυτέραν ἐκ τῆς ὑφαντουργίας ὠφέλειαν ἐπεδίωξαν νὰ προσπορισθοῦν οἱ Πτολεμαῖοι διὰ τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς λινουργίας, ἥτις ἀπετέλει ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕνα τῶν ἀνθηροτέρων κλάδων τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας τῆς Αἰγύπτου. Ἡ καλλιέργεια τοῦ λίνου εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἦτο σχεδὸν ἀνύπαρκτος καὶ ἡ λινουργία ξένη πρὸς τὰς συνηθείας τῶν κατοίκων αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἡ συμμετοχὴ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων δοθεῖσαν ὤθησιν εἰς τὴν ὑφαντουργίαν τῶν λινῶν περιωρίσθη σχεδὸν μόνον εἰς τὴν αὔξησιν καὶ βελτίωσιν τοῦ παραγομένου λίνου. Ἡ ἐπεξεργασία ὅμως τῆς λινοκαλάμης καὶ ἡ περαιτέρω χρησιμοποίησις τῶν ὑφαντικῶν αὐτῆς ἰνῶν εἰς τὴν ὑφαντουργίαν παρέμεινεν, ὡς καὶ πρότερον, εἰδικότης τῶν ἰθαγενῶν. Πάντως, αἱ ἐκ τῶν παπύρων τῆς ἐποχῆς μαρτυρίαι ἀποδεικνύουν ὅτι αἱ τότε ἐφαρμοζόμεναι μέθοδοι κατεργασίας τῆς λινοκαλάμης καὶ τῶν ἰνῶν αὐτῆς, ὡς καὶ ἡ ἐν χρήσει Ἑλληνικὴ ὁρολογία, εἴτε γνωσταὶ καὶ πρότερον εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα εἴτε τότε τὸ πρῶτον διαμορφωθεῖσαι, ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμεναι ἀμετάβλητοι κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν παρ' ἡμῖν οἰκιακὴν βιοτεχνίαν τῆς λινουργίας.

Εἰς τὸ ἐνεργητικὸν τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων πρέπει νὰ καταλογισθῇ ἡ εἰσαγωγὴ τῆς καλλιεργείας τῆς καννάβεως εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, δυναμένη νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκ τούτου ὡς ἕν τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς νέας πολιτικῆς καταστάσεως τῆς χώρας. Περὶ τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς καννάβεως εἰς τὴν καθ' αὐτὸ ὑφαντουργίαν οὐδὲν σχεδὸν μαρτυρεῖται ἐκ τῶν παπύρων. Ἡ ἐπέκτασις ἐν τούτοις τοῦ κρατικοῦ ἐλέγχου ἐπὶ τῶν εἰς τὴν κατανάλωσιν διδομένων προϊόντων τῆς κανναβουργίας ἀποδεικνύει, ὅτι ἐγίνετο ἔν τινι μέτρῳ τοιαύτη χρῆσις τῶν ὑφαντικῶν ἰνῶν τῆς καννάβεως. Πάντως, τὰ ἐκ τῶν παπύρων ὑπάρχοντα στοιχεῖα πιστοποιοῦν, ὅτι τὸ ἐκ τῆς καννάβεως στυππεῖον ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ τότε, ὡς καὶ σήμερον, εἰς τὴν ναυπηγικὴν καὶ εἰς τὴν σχοινουργίαν κυρίως.

Εἰς τὸ σύστημα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας τῶν Πτολεμαίων ἡ ὑφαντουργία

ἀπετέλεσε μίαν τῶν σπουδαιοτέρων πηγῶν πλούτου τῆς χώρας. Διὰ τοῦτο ὁ κρατικὸς ἔλεγχος ὑπῆρξεν ὡς πρὸς αὐτὴν λεπτομερὴς καὶ ἄγρυπνος. Ἔκαμα ἀνωτέρω ἐπανειλημμένως λόγον περὶ κρατικοῦ «μονοπωλίου» τῆς ὑφαντουργίας εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον, ἀκολουθῶν ὡς πρὸς τοῦτο τὰς γνώμας καὶ τὴν καθιερωμένην ὁρολογίαν τῶν ἐγκυροτέρων ἐρευνητῶν. Εἶμαι ἐν τούτοις ὑποχρεωμένος νὰ διατυπώσω τὴν ἐπιφύλαξιν ὅτι, ἕνεκα τῶν κενῶν τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν τὰ σχετικὰ δεδομένα, δὲν εἶναι ἴσως ἀπολύτως ἀκριβὲς νὰ γίνεται λόγος περὶ κρατικοῦ «μονοπωλίου» τῆς ὑφαντουργίας ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου.

Δὲν εἴμεθα ὄντως εἰς θέσιν νὰ καθορίσωμεν ἐπακριβῶς τὸν τρόπον καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διαθέσεως τῶν πρώτων ὑλῶν καὶ τῶν προϊόντων τῆς ὑφαντουργίας, ὡς καὶ τὸν ρόλον, τὸν ὁποῖον ἔπαιξαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ συστήματος αἱ προηγουμένως κρατοῦσαι ὡς πρὸς τοῦτο ἀντιλήψεις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἢ τὴν Φαραωνικὴν οἰκονομίαν. Εἶναι, ἄλλως τε, πιθανώτατον ὅτι οἱ Πτολεμαῖοι δὲν ἠκολούθησαν ὁμοιόμορφον σύστημα ἐλέγχου ἐφ' ὅλων τῶν κλάδων τῆς ὑφαντουργίας. Εἰς τὸν κλάδον τῆς λινουργίας, π. χάριν, υἱοθέτησαν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὰ κρατοῦντα εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον. Ἀπόδειξις ὅτι δὲν ἔθιξαν τὸ προϋπάρχον προνόμιον τῶν ἱερῶν τῆς χώρας ὡς πρὸς τὴν ὑφαντουργίαν τῶν βυσσίνων ὑφασμάτων. Ἐφήρμοσαν ὅμως σύστημα αὐστηροτέρου ἐλέγχου καὶ φορολογίας ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διαθέσεως τῶν προϊόντων καὶ τῆς βυσσουργίας εἰδικῶς καὶ τῆς λινουργίας γενικώτερον. Ὁ ἔλεγχος οὗτος ὑπῆρξεν ἐλαστικώτερος ὡς πρὸς τὰ ἀφορῶντα τὸν κλάδον τῆς ἐριουργίας, ὅστις διετήρησε τὸν Ἑλληνικόν, οὕτως εἰπεῖν, χαρακτῆρά του. Ἡ ἐπέμβασις τοῦ Κράτους περιωρίζετο, φαίνεται, κυρίως ἐπὶ τῆς διαθέσεως μόνον τῶν προϊόντων τῆς ἐριουργίας.

Δὲν πρέπει πάντως νὰ νομισθῇ, ὅτι ὁ κρατικὸς παρεμβατισμὸς ἐπὶ τῆς ὑφαντουργίας ἐσήμαινε κατάπνιξιν πάσης ἰδιωτικῆς ἐλευθερίας καὶ πρωτοβουλίας ἢ ἀνοικτίρμονα ἐκμετάλλευσιν τεχνιτῶν καὶ καταναλωτῶν. Εἶναι ἀντιθέτως λίαν πιθανὸν ὅτι ἡ ἐπέμβασις τοῦ Κράτους διὰ λόγους φορολογικοὺς ἀπέβη πρὸς ὄφελος μᾶλλον παρὰ πρὸς ζημίαν ἀμφοτέρων. Οἱ τεχνῖται μάλιστα, ὄχι μόνον οἱ ἀσχολούμενοι εἰς τὴν ἐριουργίαν ἀλλὰ καὶ οἱ ἀσχολούμενοι εἰς τὴν λινουργίαν καὶ τοὺς κλάδους αὐτῆς, φαίνεται ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν εἰργάζοντο ὑπὸ συνθήκας καλυτέρας τῶν ὑφισταμένων ἐπὶ τῶν Φαραώ. Ὁπωσδήποτε οἱ Πτολεμαῖοι ἐπέτυχον, χάρις εἰς τὸ ἐφαρμοσθὲν μεικτὸν σύστημα κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐνισχύσεως τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας ἀφ' ἑτέρου, συμπληρούμενον καὶ διορθούμενον κατὰ τὰς ἑκάστοτε περιστάσεις, νὰ διατηρήσουν τὴν ὑφαντουργίαν τῆς χώρας ἐν ἀκμῇ μέχρι τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων (Πρβλ. *Oros.* VI, 19, 20).

ΠΙΝΑΞ ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

ἀγαθὶς 167, 3. 169
ἀγκάλιστρος 168, 2, 3
ἀγκίνι 162, 5
ἄγκιστρον 162, 5. 165
ἀδράχτι 162 - 165. 197
ἄδραχτος 167. 4
ἀθάνατος 128 - 130
αἶγες 92. 93. 129, 4. 131, 1, 4. 132, 2. 133, 3. 145 - 147
αἶγες (Αἰθιοπικαὶ) 150, 1
— (Θηβαῖαι) 93, 1. 150, 1
αἰγοπρόβατα 91, 3. 92, 1. 102, 6. 109, 4. 111, 2. 112, 3
αἰγοτροφία 87. 101. 145-147
αἰπόλος 129, 4. 131, 1. 146. 147
ἀκατανέμητος 115, 1
ἄκερσος 134, 5
ἀλακάτιον 166, 3
ἀλεκάτη 162, 2
ἄλουργὴς 216, 5
ἀναγραφὴ (λείας) 100. 101. 102, 2. 106
ἀνακυκλίζω 168, 3
ἀναχωρῶ 129, 4. 174
ἀνέμη 168, 5. 169, 1, 3
ἀντίλυτρος 168, 3
ἀπάλα 157, 1
ἀπογραφὴ (λείας) 101, 3. 103 - 109. 146, 8
ἀποκροκύδι 156, 3
ἀποκτένισμα (στυππείου) 220
ἀριθμηταὶ 102. 103
ἀριθμητικὸν (τέλος) 102. 103
ἄρνες (ἐφέτειοι) 132, 6.
ἀρνίον 132, 6.
ἄρουρα 96, 3
ἁρπεδόνες 165, 3. 170, 7. 182, 2
ἀρχιφυλακίτης 98, 2
ἄτρακτος 162, 3. 165. 167, 4. 169. 197
ἀτράκτιον 162, 3. 166, 4.
αὐτόχροος 144, 4
ἄφορα (πρόβατα, αἶγες) 130.
ἄψοφα (πρόβατα) 130, 4

βαμβακέα 87
βάμβαξ 87, 4, 5. 89, 1
βάπτω (ἔρια) 144, 2
βαφεὺς (ἐρίων) 173
βαφὴ (ἐρίων) 144. 154, 4
βεβαιωτὴρ 108, 4
βούρτσα 191, 6. 219, 8
βυσσινὶ (χρῶμα) 205, 2
βύσσινος 205 - 207. 210 - 216
βύσσος 182. 204 - 209. 211
βυσσουργικὰ βλ. ἐργαλεῖα
βυσσουργοὶ 89, 2. 200, 3. 204, 1. 211, 3. 212-213. 216

γενηματοφύλακες 115, 3
γέρων 165, 2. 197, 3
γῆ (βασιλικὴ) 97, 2. 114, 3
— (ἐν ἀφέσει), 97, 2 114, 3
— (ἱερὰ) 97, 2
— (ἰδιόκτητος) 97, 2
— (κληρουχικὴ) 97, 2
— (λινοφόρος) 181, 5. 187
γῖνα 192, 1
γιδόμαλλο 150, 2
γιδοτριχιὰ 148, 3
γνέθω, γνέμα βλ. νήθω, νῆμα
γνέστρα βλ. νηθὶς

δειγματισμὸς 214
δέσμη (νήματος) 168. 170
— (λινοκαλάμης) 184. 186
— (καννάβεως) 219
δεσμίον 169, 7. 170, 1
διάγραμμα 105, 1. 106, 2
διάζομαι 168, 1
δίασμα 170, 6. 198, 2
διαξαίνω 158, 2
διδασκαλικὴ 135, 5. 200, 5
διόρθωμα 106, 2

ἐκδιοικῶ 116
ἐκπλύνω 153, 1. 161, 2
ἐκραβδίζω 161, 2
ἐκφόριον 115, 8. 116
ἐμπεπλεγμένοι ταῖς προσόδοις βλ. ὑποτελεῖς
ἔμποκος 133. 134. 136, 1
ἐννόμιον 99, 2. 100 - 114. 116, 3. 117, 7, 8. 146
ἔντευξις 139, 12. 181, 6. 203, 5
ἐπελλύχνιον (ἔλαιον) 181, 4
ἐπίκουρος 133. 134
ἐπίνητρον 164, 2. 165, 2
ἐπίποκος 134, 2
ἐπίσπορα 114, 2, 3
ἐπιστάτης (φυλακιτῶν) 98, 2
ἐπίτοκος 133, 3
ἐπώνιον 110, 4
ἐργάζομαι (ἔρια) 151, 3. 169, 7. 173. 175, 4
ἐργαλεῖα (ὑφαντικὰ) 159, 1
— (λινυφαντικὰ) 193. 197, 2 200. 3. 204, 1

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ἐργαλεῖα (βυσσουργικὰ) 204, 1. 213
ἐρέα 122. 136, 5. 143, 9. 159, 1. 175, 6
ἐρεόξυλον (ἔριον ἀπὸ ξύλου) 87. 88. 89, 1
ἔρια (ἀράβια) 125, 6
— (βασιλικὰ) 123, 4
— (Μιλήσια) 137, 3. 171, 3
— (Ξοϊτικὰ) 93, 1
— (θερινὰ) 133, 5
— (προβάτων) 94, 5, 6. 121-130. 135-144
ἐριέμπορος 139, 12. 141, 2
ἔριθος 163, 1. 166, 2. 167, 2 173
ἐριοπλύτης 153, 1. 173, 3
ἐριοπώλης 138, 2. 139, 2
ἐριορραβδισταὶ 161-162. 173
ἐριουργὸς 155, 1. 166, 2, 6. 174-176. 204.
ἐριοϋφάντης 141, 1. 204. 176. 204, 1
ἔριφος 118, 6. 120, 3. 129, 4. 130, 2. 132, 2. 145, 5. 146, 8

ζεματίζω (μαλλιὰ) 152, 5

ἡλακάτη 162, 2. 165. 197. βλ. ἀλεκάτη, ρόκκα
ἡμίκουρος 133. 134, 1

ἱδρῶον βλ. τρίχινος
ἱμάτιον 122, 1. 138, 7. 139. 143, 9. 172, 4
ἱματισμὸς 136, 5. 142. 143, 9
ἴσακμος 160, 4
ἱστεῖον 182, 2
ἱστίον 180, 4. 206
ἱστὸς (ὑφαντικὸς) 159, 1. 160, 4. 182. 203, 1
ἱστὸς (ὄρθιος) 197. 199
— (ὁριζόντιος) 200, 5

κάλαθος 159, 2
κάλαμος (στημίων) 170, 8
καλάσιρις 178, 2
κάματος 151, 3
κάμηλος 89. 2. 99, 2
κανναβεὰ 195, 1. 196, 4, 5
καννάβι 201, 1. 219, 8
κανναβίδι 197, 3
κανναβίτσα 221, 7
κάνναβις 87-89. 148, 3. 165, 2. 195, 1. 196, 4, 5. 197. 3. 202, 3. 206, 4. 217-223
κανναβόχτενα 155, 1
καρπάσινος 208, 5
κάρτρα 135, 8
κάταγμα (ἐρίου) 154, 6. 157, 1. 158, 2
κατεργάζομαι (λίνον) 106, 4
κείρω (πρόβατα) 135, 2. 136, 2. 137, 4
κείρω (αἶγας) 135, 2
κερκίδα 169, 3
κερκίδιον 170, 4
κερκὶς 169, 3. 170. 197
κλώθω 163, 1. 165, 2
κλῶσμα 165, 3
κλωστὴ 163, 2. 165, 3. 166, 1. 167-168. 169, 1. 180, 4
κλωστὴρ 167, 3, 4. 170, 5. 194, 2
κλώστης 167, 4
κοραξὸς 143, 8
κορυφαία 222, 1
κοσκινευταὶ 187, 1
κουβάρι 167, 3, 4. 194, 2. 197
κουκλὶ βλ. τσυκλὶ
κουρὰ (προβάτων) 133-136
— (αἰγῶν) 150
κουρεὺς 135. 142, 4
κουταλίζω (λινάρι) 191, 6. 201, 2
κουταλίδα 191, 6
κρόκη 88, 4. 89, 1. 156, 3. 164, 2. 166, 7. 170, 2. 193. 197. 207, 7. 219, 8
κροκύδα 156, 3. 193, 2. 195, 1
κροκὺς 156, 3. 193, 2
κτεὶς (ξαντικὸς) 154, 6. 160, 1, 4
κτεὶς (ὑφαντικὸς) 155, 1
κτένια (ξαντικὰ) 156-160. 164, 1
κτενίζω (στυππεῖον) 196, 5. 200
κτενισταὶ 160, 4
κτενιστικὸν (ζεῦγος) 160, 3, 4
κτῆνος 99, 2
κυκλίον 168, 4
κύκλος 169, 7. 170, 1
κωμάρχης 106, 3. 107
κωμογραμματεὺς 107

λανάρια 155, 1. 156, 2. 157, 1. 192. 193
λαναρίζω 155, 1
λανάρισμα 152, 3
λεία 100. 104. 105. 109
λευκέα 182, 4
λευκόλινον 182, 4
λινάρι 178, 6. 180, 4. 188, 5. 189, 2. 190-192. 201, 2
λιναροκόπανος 191, 1
λιναροκοπανίστρα 191, 1
λιναροκουταλίστρα 191, 6
λιναρόσπορος 180, 4
λινεὰ 180, 4
λίνεος 87, 4. 178, 2, 4. 207, 5
λινεψοὶ 198, 3

λινοβρόχι 188,5. 189,2
λινοκαλάμη 180, 4. 181, 6. 182, 2. 191, 2, 4, 5, 6. 192, 1. 194-195. 196, 4. 197. 199. 202, 2. 203. 218. 219
λινόξυλα 191, 1. 196
λινοποιὸς 180, 1. 200
λινουργία 199. 200, 3. 202. 203, 2
λινουργὸς 176. 191, 2, 3. 198. 201, 1. 203. 204, 1. 222. 224.
λινόϋφος 200, 3
λινυφάνται 200 - 203
λινυφαντεῖον 198, 2. 203, 5. 204, 1, 2
λινυφαντικὸς βλ. ἐργαλεῖα

μαγγάνι 169, 1. 191, 4
μαλακὸν (ἔριον) 136, 5. 143, 9. 192, 3
μαλλᾶτος 122, 9
μαλλὶ 151, 3
μαλλόρρυπος 152, 4
μαλλὸς 151, 3. 158, 2
μαλλόχτενα 155, 1
μαλλωτὸς 159, 1
μασούρι 169, 1
μέλας 143, 4. 150, 3
μέλιγκας 191, 5
μελικεὰ 191, 5. 219, 8
μέταξα 87. 88, 4. 165, 2. 209, 1
μιτάρι 165, 3
μίτος 155, 1. 165, 3. 170, 7
μοίσωπος 152, 4

νεόκουρος 134, 7
νεόπλυτος 144, 1. 178, 4
νέσιμο 152, 2. 162
νηθὶς 163, 1. 166, 2. βλ. ἔριθος
νήθω 163, 1
νῆμα 163. 164. 165, 3. 166, 1. 167-170. 173. 194. 197. 201. 211
νῆσις (ἐρίων) 162-166
— (λίνου) 193. 194. 197. 198
νῆσις (στυππείου) 165, 2. 197, 3. 220, 2.
νισπόμαλλα 152, 4
νομάρχης 96, 7
νομαὶ 96-99. 111-116
νόμι 111, 2

ξαίνω 154. 156-158. 160, 1. 162, 1. 192
ξάνσις 152, 2
— (ἐρίων) 154-162
— (λίνου) 192-193
— (καννάβεως) 219, 8. 220
ξάντης 160, 4. 173, 9
ξάντρια 156. 157
ξάσιμο 152, 2

ὀθονιηρὰ 141, 1. 159, 1. 176, 4. 188, 3. 215, 2.
ὀθόνιον 159, 1. 214, 1
οἰκονόμος 100, 1
οἴσπη 152, 4

παραβολὴ 139, 12
πηνίζω 169. 170, 2
πηνίον 169, 2. 170, 2. 197
πίνος 152, 4
πίσσα 136, 4
πλύνω 136, 1. 153, 5, 6
πλύσις 152, 2
— (ἐρίων) 152-154
— (λίνου) 192
πλύσιμο 152, 2
ποικιλία 182, 2. 208, 1. 211, 6
ποκάρι 137, 1
πόκος 129, 3. 131, 4. 135, 8. 137, 2, 4, 5. 150, 2. 153, 1· 161, 2
πορφύρα 154, 5. 205, 2
πρόβατα (αἰγύπτια) 93· 123, 2
πρόβατα (αἰθιοπικὰ) 124. 126
πρόβατα (ἀράβια) 124-125
— ('Αρσινόης φορικὰ) 117, 10
πρόβατα (βασιλικὰ) 110-111. 123, 4. 126.
πρόβατα (εὐβοϊκὰ) 124. 126.
— (ἱερὰ) 109, 6
πρόβατα (Λωτωνήσια) 93, 1. 123, 2
πρόβατα (Μιλήσια) 126-127
πρόβατα (νόθα) 123, 2
— (Ξοϊτικὰ) 93, 1
— (σύμμεικτα) 123, 2
— (ὑποδίφθερα) 127. 136. 144
πρόσταγμα 103. 105, 1. 106, 2.

ραβδισμὸς (ἐρίων) 161. 162· 173
ραβδισμὸς (λίνου) 185. 187·
ραβδισταὶ 161, 3. 187, 1
ροδάνι 169, 1
ρόκκα 162-163 πβλ. ἀλεκάτη. ἠλακάτη
ρύπος 152, 4

σαγίττα 169, 3
σακκίον 148, 1. 149, 2
σάκκος 145, 2. 148-149. 193. 221, 7. 222
σεβένινος 148, 3

ὄεντὶ 177-178
σιδηροκέφαλα 130, 4
σινδὼν 178, 1. 209, 3
σκουλλὶ 192, 1. 193, 2, 3. 219, 8
σκουλλίδα 192, 1
σκουλλόχτενα 155, 1. 219, 8
σκουλλούδι 193, 3. 201, 1.
σπάθη 191, 3
σταθμίον (ἐρίων) 138, 1
σταθμιστὶ 138
στημόνι 170, 8. 167
στημνίον 170, 8
στήμων 89, 1. 155-156. 159. 163, 2. 165, 3. 166. 168, 1. 169. 170. 175, 7. 181, 1. 193. 197. 198, 3. 207, 7. 211. 219, 8
στουππὶ 192, 5. 193, 2. 195, 1. 196, 5
στρουθίζω (ἔρια) 153, 3, 4
στρουθίον 136, 1. 153 2, 4
στρωματουργία 122, 5
στύππεινος 148, 3. 159, 1. 215, 2. 222, 2
στυππεῖον 165, 2. 180, 2. 192, 1. 194, 4. 195, 1. 196, 4, 5. 197, 3. 202, 3. 217. 218, 4, 5, 6. 219-222
στυππειοπώλης 194, 4. 217
στυππειουργοὶ 200, 3. 202, 3. 218, 6. 220, 1. 221, 7. 222, 4. 223. 224
στύππη 195, 1
συγκομιδὴ (λίνου) 184-186.
— (καννάβεως) 219
σύμποκος 134, 2
συντέλεια 139, 12. 212, 4
συρία 122, 2
σφοντύλι 162, 6. 167, 4
σφόνδυλος 162, 6
σχοινίον 148, 3. 149, 1. 180, 4. 194. 197, 3. 221, 5. 222, 2. 223, 4
σχοῖνος 145, 2. 164, 1
σχοινοποιΐα 149, 1

τάλαρος 159, 2
ταλασιουργία 151, 3. 155, 2. 168, 1. 173, 9
ταπητουργία 122, 5
ταπιδοφάντης 175, 7
ταραντινίδιον 172, 4
τέλος (πρβλ. ἐννόμιον, φυλακιτικὸν)
τίλλω (ἔριον) 136, 2. 158, 2. 159, 1
τίλλω (λινοκαλάμην) 186, 1, 4
τίλλω (στυππεῖον) 218, 3, 4
τολύπη 158, 1. 164, 1, 2. 165. 169, 7
τουλούπα 157, 1. 158, 1. 163. 165, 3. 193, 3
τράπεζα (βασιλικὴ) 203, 1
τραπεζίτης 212, 1
τρίχα 150, 2
τρίχες (αἰγῶν) 147-150
τριχιὰ 148, 3. 150, 2.
τρίχινος (σάκκος) 148, 1
τρίχινον (ἱδρῷον) 148, 2
— (σακκίον) 148, 1. 149, 2
τρίχινον (σχοινίον) 148, 3
τριχίνη (τένδα) 149, 2
τσυκλὶ (τσουκλὶ) 168, 4. 169, 1
τύλη 137, 2
τυλιγάδι 168, 3
τύπος 172, 4
τυρὸς 145, 2. 146, 8

ὑπαρχία 103. 106, 1
ὑπόμνημα 106, 2
ὑποτελὴς (λεία) 109, 1
ὑποτελεῖς 141, 1. 176, 5. 203. 204, 1. 213. 223, 5. 224
ὑφάδιον 156, 3. 163, 2
ὑφάνται 159, 1. 160, 2. 171. 172, 2, 4. 200. 201
ὕφαντρον 135, 8. 159, 1

φάδι βλ. ὑφάδιον
φορβέα 222, 1
φόρος (νομῶν) 112-116
— (προβάτων) 129-132
— (αἰγῶν) 146, 8. 147, 3
φυλακῖται 98, 2
φυλακιτικὸν 99, 2. 117

χειμερινὰ (ἔρια) 133, 5
— (πρόβατα) 133, 2
χειμεριναὶ (νομαὶ) 97, 1
χειρολάναρα 156, 2. 161, 6
χερόχτενα 155, 1. 156. 192
χίμαρος 130, 2, 3
χιτὼν 89, 1. 94, 6. 122, 4. 141, 4. 142, 6. 143, 9 144, 1. 159, 1. 172, 4. 206. 215
χλαμὺς 122, 1. 4. 172, 4
χλωρὰ 97, 1. 114, 2, 3. 115-118
χλωρασιὰ 97, 1
χόρτος 97, 1. 114, 3. 118, 6
χτενεὰς 155, 1. 219, 8
χτένια 155, 1
χρῶμα (ἐρίων) 143, 6. 144, 2
— (προβάτων) 143-144
— (αἰγῶν) 150

ψαλὶς 150
ψύχω 186, 4. 218, 4

ὠμόλινον 198, 3
ὠναὶ 106, 2. 110. 114.

ΚΑΛΥΒΑΙ ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

ΥΠΟ

ΜΑΡΙΑΣ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ-ΜΠΑΡΜΠΑΡΙΓΟΥ

Μολονότι ἤρχισε τελευταίως συστηματικῶς νὰ μελετᾶται ἡ ἑλληνικὴ οἰκία, ἐγένετο δ' ἤδη ἡ πρώτη σοβαρὰ προσπάθεια πρὸς συνθετικὴν περὶ αὐτῆς μελέτην ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Μέγα[1]), παραμένει ἀκόμη ἡ συναγωγὴ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρου ἀπηκριβωμένου ὑλικοῦ ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις, ἐξ ἧς θὰ ἐξαρτηθῇ ἡ λύσις πολλῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀνακύπτουν, ὅταν ἀντιμετωπίζῃ τις ζητήματα ἀρχῆς, ἐξελίξεων καὶ ἐπιδράσεων. Ἰδίᾳ τὸ θέμα τῆς ἀρχικῆς πρωτογόνου μορφῆς τῆς κατοικίας ἐν Ἑλλάδι, τὸ ὁποῖον μόνον ἐν τῇ πεδινῇ Θεσσαλίᾳ ἠρεύνησεν ὁ κ. Μέγας, χρῄζει περαιτέρω μελέτης καὶ νομίζω ὅτι κάθε ἐπὶ μέρους προσφορὰ ὑλικοῦ, ἀφορῶντος εἰς τὴν πρωτόγονον ἀνθρωπίνην οἴκησιν δύναται νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῶν σχετικῶν ζητημάτων.

Τοῦτο ἔχουσα κατὰ νοῦν προβαίνω κατωτέρω εἰς τὴν δημοσίευσιν ὑλικοῦ, σχετικοῦ πρὸς τὰς καλύβας Σαρακατσαναίων ποιμένων μετὰ φωτογραφιῶν, αἵτινες ἐλήφθησαν ὑπ' ἐμοῦ,

α) ἐν Πισοδερίῳ Φλωρίνης καὶ

β) ἐν Μαντουδίῳ τῆς Β. Εὐβοίας.

Τὸ ἐκ Πισοδερίου ὑλικὸν συνέλεξα τὸν Αὔγουστον τοῦ 1937, ὅτε ἐντολῇ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀνέλαβον λαογραφικὴν ἀποστολὴν εἰς Καστορίαν. Δυστυχῶς ἕνεκα τῆς βραχυτάτης παραμονῆς μου εἰς τὴν θερινὴν κατασκήνωσιν τῶν ἐκεῖ ποιμένων, δὲν ἠδυνήθην νὰ συλλέξω παρ' αὐτῶν εἰμὴ ἐλάχιστον λαογραφικὸν ὑλικόν. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς τὰ «*κονάκια*» γενικῶς καὶ τὸν τρόπον κατασκευῆς τῶν καλυβῶν των σημειώσεις καὶ πληροφορίαι μου εἶναι ἐλλιπεῖς. Παρὰ

---

[1]) *Γ. Α. Μέγα*, Ἡ Ἑλληνικὴ οἰκία. Ἱστορικὴ αὐτῆς ἐξέλιξις καὶ σχέσις πρὸς τὴν οἰκοδομίαν τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς, Ἀθῆναι 1949. (Σειρὰ ἐκδόσεων τοῦ Ὑπουργείου Ἀνοικοδομήσεως, ἀρ. 37) καὶ ἐν μεταφράσει The Greek House. Athens 1951, Series of Publications of the Ministry of Reconstruction, No 37.—Βλ. καὶ Κρίσεις περὶ αὐτῆς ὑπὸ Σπ. Μαρινάτου ἐν Ἐπετ. Βυζ. Σπουδῶν τ. ΙΘ' (1949) σ. 353-360 καὶ ὑπὸ Ἀγγ. Χατζημιχάλη ἐν Νέᾳ Ἑστίᾳ τ. 47 (1950) σ. 413-419. Πβλ. Γ. Μέγα. Ζητήματα λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς, Αὐτόθι, σ. 677-681.

ταῦτα νομίζω ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ δημοσίευσις τούτων, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς κατασκηνώσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπειδή, κατόπιν τοῦ μεσολαβήσαντος πολέμου καὶ τῆς ἐπακολουθησάσης εἰς τὰς συνοριακὰς περιοχὰς ἀναταραχῆς, αἱ ποιμενικαὶ ἐγκαταστάσεις κατὰ τὸ πλεῖστον διελύθησαν, ὥστε σήμερον ν' ἀνήκουν καὶ αὐταὶ εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἀντιθέτως ἡ περιγραφὴ τῶν καλυβῶν τῶν Βλάχων[1]) τοῦ Μαντουδίου, τὰς ὁποίας ἐμελέτησα τὸ θέρος τοῦ 1950, εἶναι πληρεστέρα· ὅπως δ' ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει ἀναφέρω[2]) αἱ ποιμενικαὶ αὗται καλύβαι καὶ δὴ ἡ κωνική, εἶναι μᾶλλον κατάλοιπον παλαιοτέρας ἐποχῆς ἢ ἐκπροσωπεῖ τὴν σημερινὴν κατοικίαν τοῦ ἐκεῖ ποιμενικοῦ πληθυσμοῦ. Παραθέτω ἐπίσης καὶ περιγραφὴν «*μαντριοῦ*» διὰ τὰ πρόβατα, ὡς ἐξακολουθεῖ τοῦτο νὰ εἶναι καὶ σήμερον ἐν χρήσει εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην τῆς Β. Εὐβοίας.

Ι. Σαρακατσάνηδες Πισοδερίου

Τὸ Πισοδέρι κεῖται εἰς τὸν αὐχένα τῆς ὀροσειρᾶς τοῦ Βαρνοῦντος καὶ ἐπὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ Ρούλας - Πισοδερίου - Φλωρίνης (ὑψόμ. 1527), τῆς ἀποτελούσης ἄλλοτε καὶ τὴν μοναδικὴν ὁδὸν ἐπικοινωνίας Ἑλλάδος - Ἀλβανίας.

Εἰς τὰ ὑψώματα τῆς Βίγλας, ὅπως κοινῶς λέγεται τὸ βουνὸ τοῦ Πισοδερίου, καὶ βορειοανατολικῶς τοῦ ὁμωνύμου χωρίου, εἶχον στήσει τὰ *κονάκια* των Σαρακατσάνηδες ποιμένες. Ἀτραπὸς ἐν μέσῳ δάσους ὀξυῶν ἔφερεν ἐκ τοῦ Πισοδερίου μετὰ πορείαν μιᾶς ὥρας εἰς τὸ ὀροπέδιον, ὅπου τὰ καλύβια. Ἡ θέσις ἐδῶ ὀνομάζεται Λάκκος, ἡ δ' ἐν αὐτῇ κατασκήνωσις ἦτο γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα «*Καλύβια τοῦ Μπάκα*» ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχηγοῦ των, τοῦ ἀρχιτσέλιγγα Μπάκα (βλ. Πίν. Α, 2). Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1926 καὶ ἐντεῦθεν «*βγαίνουν στὸ Πισοδέρι τὸν Μάη ὡς τὸν Ἅη Δημήτρη*». Τὸν χειμῶνα ἄλλοι τούτων ἐπιστρέφουν εἰς τὸν Πολύγυρον τῆς Χαλκιδικῆς καὶ κατοικοῦν εἰς οἰκίας, τὰς ὁποίας ἔχουν ἐνοικιάσει[3]) — μερικοὶ τούτων ἔχουν

---

[1]) Περὶ τοῦ ὀνόματος Βλάχος σημαίνοντος Σαρακατσάνος βλ. κατωτ. σ. 237.

[2]) κατωτ. σ. 237 - 38.

[3]) Ὅπως μᾶλλον εἰρωνικῶς μοῦ εἶπε μία Σαρακατσάνισσα, δὲν θέλουν ν' ἀγοράζουν σπίτια καὶ νὰ μένουν πάντα στὸ ἴδιο μέρος γιατὶ μπορεῖ καὶ νὰ μὴν τοὺς «*σηκώση ὁ ἀγέρας*» θέλουν νὰ εἶναι ἐλεύθεροι, ν' ἀλλάζουν τόπο. «*Πάντα σκηνῖτες εἴμαστε*» μοῦ ἔλεγον. Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ πραγματικῶς φοβοῦνται τὰς ἀσθενείας ἐκ τῆς μονίμου ἐγκαταστάσεως εἰς χωρία, ἂν κρίνῃ κανεὶς ἐκ τῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας μᾶς δίδουν ἄλλοι συλλογεῖς καὶ συγγραφεῖς. Κατὰ τὸν κ. Β. Δηλιγιάννην, ὅστις εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ ἀποστείλῃ γραπτὰς πληροφορίας περὶ τῶν Σαρακατσάνηδων τῆς περιφερείας Σερρῶν, καὶ ἐκεῖνοι ἐπίσης φοβοῦνται τὰς ἀσθενείας. Σχετικὰ εἶναι τὰ γραφόμενα περὶ τῶν νομάδων ὑπὸ τοῦ «*L. Heuzey*» Le mont Olympe et l'Akarnanie, Paris 1860 σ. 270, ὅτι δηλ. πιστεύουν ὅτι, ἐὰν ἕνας βοσκὸς ἐγκατασταθῇ κάπου μονίμως, ἀμέσως ἀσθενεῖ καὶ ἀποθνήσκει.

1. Σαρακατσάνες Πισοδερίου

2. Τὰ καλύβια τοῦ Μπάκα εἰς τὸ Πισοδέρι

ΠΙΝΑΞ Β΄.

1. Κωνική καλύβα τοῦ Σαρακατσάνου Ντάφου (Πισοδέρι).

2. Τσάρκος, καλύβα γιὰ τὰ νεογέννητα κατσίκια, στὴν περιφέρεια Καβάλλας.
(Φωτογραφία Β. Σκαφιδᾶ).

1. Καλύβες περιφερείας Καβάλλας. Σιρακατσάνες ντύνουν τὴ μεγάλη καλύβα.
(Φωτογραφία Β. Σκαφιδᾶ)

2 Τετράπλευρος καλύβα Κ. Ζαραλῆ (Πισοδέρι).

ΠΙΝΑΞ Δ΄.

1. Καλύβα Ἰ. Ζαργάνη
(Μαντούδι Εὐβοίας).

2. Πλάτη ἑνὸς μαντριοῦ
(Κρύα Βρύση Εὐβοίας)

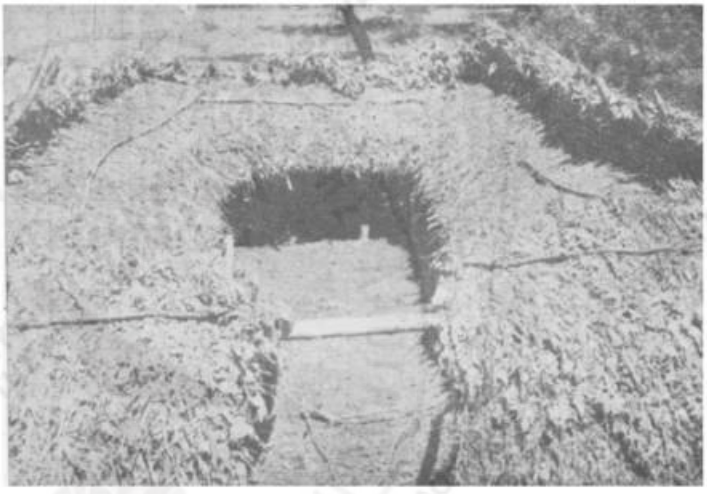

3. Μαντρὶ
(Κρύα Βρύση Εὐβοίας)

καὶ ἀγοράσει σπίτια — ἄλλοι δὲ μεταβαίνουν εἰς τὸ Κιλκὶς (τὰ Κιρκίτσια). Οὕτω τὸν χειμῶνα εἶναι, ὅπως οἱ ἴδιοι λέγουν, «*λιγουστάροι*», ἐνῷ τὸ καλοκαίρι «*κάνουν τὴν κολληγιά*».

Οἱ Σαρακατσάνηδες οὗτοι ὀνομάζονται «*Κασσανδρινοί*» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Θεσσαλοὺς ἢ Μοραΐτες[1]), οἱ ὁποῖοι μάλιστα δὲν θεωροῦν τοὺς Κασσανδρινοὺς ὡς γνησίους Σαρακατσάνους.

Ὅπως ὅλοι οἱ Σαρακατσάνηδες καὶ οἱ τοῦ Πισοδερίου ἔχουν σαφῆ συνείδησιν ὅτι εἶναι διάφοροι τῶν Βλάχων, τῶν λεγομένων Κουτσοβλάχων, διότι ἐκεῖνοι ὁμιλοῦν βλάχικα, ἐνῷ αὐτοὶ «εἶναι Ἕλληνες καὶ δὲν ξέρουν ἄλλη γλῶσσα»[2]).

Αἱ καλύβαι

Οἱ «*καλύβες*» ἢ τὰ «*κονάκια*»[3]) τῶν Σαρακατσάνηδων εἰς Λάκκον Πισοδερίου ἦσαν τὸ 1937 δέκα ὀκτὼ ἐκτὸς μικροτέρων τινῶν, αἵτινες ἐχρησίμευον ὡς βοηθητικοὶ χῶροι. Εἰς μερικὰς τούτων κατῴκουν δώδεκα ἄτομα: εὑρισκόμεθα δηλαδὴ πρὸ μιᾶς μεγάλης κατασκηνώσεως.

Ἐκ τῶν 18 καλυβῶν αἱ δώδεκα ἦσαν κωνικαὶ «*μὲ κατσούλα*»[4]), αἱ δ' ἄλλαι ἓξ τετράπλευροι.

Ὡς ὑλικὸν πρὸς κατασκευὴν τούτων χρησιμοποιοῦν τὴν πρόχειρον καὶ ἀφθονοῦσαν εἰς τὸ βουνὸ ὕλην τὰ *κλαριὰ*[5]), ὅπως οἱ ἴδιοι λέγουν. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς καλύβης συνεργάζονται ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Οἱ μὲν ἄνδρες κόπτουν

---

[1]) *Μοραΐτες* γενικῶς ἢ *Παλαιοελλαδῖτες* ἀποκαλοῦν ἐν Μακεδονίᾳ τοὺς Σαρακατσάνους τῆς Θεσσαλίας, ὡς καὶ πάνταστοὺς κάτω τῆς Κατερίνης Ἕλληνας.

[2]) Ἀπὸ Βλάχον τῆς Σαμαρίνας ἤκουσα τὰ ἑξῆς ἀξιοσημείωτα: «*Οἱ Σαρακατζαναῖοι δὲν ἔχουν χωριά· τὸ καλοκαίρι εἶναι στὰ βουνά, τὸ χειμῶνα στὰ χειμαδιά. Διαφέρουν ἀπὸ τοὺς βλάχους ποὺ ἔχουν σταθμὸ κάπου. Ἔτσι βρέθηκαν ἀπὸ κτίσεως κόσμου. Μιλᾶν καθαρὰ Ἑλληνικά, βλάχικα δὲν ξέρουν . . . .* ».

[3]) Πρβλ. καὶ *C. Hoeg* «Les Saracatsans, une tribu nomade grecque etc. . . 1925 t. I p. 6. Ὁμοίως Kalivă παρ' Ἀρωμούνοις βλ. *G. Weigand* Die Aromunen, Leipzig 1895 t. I p. 41. Περιγραφὴν κωνικῆς καλύβης τῶν Σαρακατσάνων τῆς Θεσσαλίας βλ. καὶ εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ *Β. Σκαφιδᾶ* «Σαρακατσάνοι ἢ Σαρακατσαναῖοι» ἐν περιοδ. «Ἑλληνικὴ Δημιουργία» τόμ. 6 (1950) τεῦχ. 62 σ. 361 κ.ἑ.

[4]) Κατσούλα σημαίνει κάλυμμα τῆς κεφαλῆς συνεχόμενον μετὰ τοῦ ἐπενδύτου, εἶτα δὲ κάθε κάλυμμα τῆς κεφαλῆς (πληροφορία ἐκ τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης). Βλ. καὶ *Κ. Νικολαΐδου*, Ἐτυμολογικὸν Λεξικὸν τῆς Κουτσοβλαχικῆς γλώσσης (λ. *Κάτσουλὰ* = κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, τὸ φέσι) πρβλ. καὶ *Δημ. Ἰω. Γεωργακᾶ*, «Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σαρακατσαναίων καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν» ἐν Ἀρχείῳ Θρακικοῦ θησαυροῦ τ. ΙΒ' (1945-6) σ. 85.

[5]) Δύο μόνον καλύβαι ἦσαν κτισμέναι μὲ πέτραν, εἶχον δὲ στέγην ἐκ λαμαρίνης. Τοῦτο δ' ἔγινε τὸ 1932, ὅτε ὑπέστη μεγάλην καταστροφὴν ἡ κατασκήνωσις ἐκ πυρκαϊᾶς.

τὰ ξύλα, αἱ δὲ γυναῖκες μεταφέρουν αὐτά, καὶ ἐπὶ τόπου ὅλοι ὁμοῦ τὴν στήνουν.

Ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις δὲν ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τῶν διαφόρων καλυβῶν. Πάντως ἡ τετράπλευρος τοῦ Κ. Ζαραλῆ (Πίν. Γ, 2) εἶχε μῆκος 9 μ., πλάτος 4,50 μ., ὕψος δὲ 2,75 μ. ἐνῷ ἡ κωνικὴ τοῦ Ντάφου (Πίν. Β, 1) εἶχε περίμετρον 15 μ., ὕψος δὲ 4,50 εἰς τὸ σημεῖον τῆς κορυφῆς τῆς κατσούλας.

1. **Κωνικαὶ καλύβαι** *(Καλύβες μὲ κατσούλα)*

Διὰ τὴν κατασκευὴν τούτων καθαρίζουν πρῶτον τὴν θέσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας θ' ἀνεγερθῇ ἡ καλύβη καὶ ἐμπηγνύουν εἰς τὴν γῆν 30 - 40 εὐθεῖς μακροὺς καὶ εὐλυγίστους κλάδους κυκλικῶς καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων περίπου 0,50 μ. Οὗτοι θ' ἀποτελέσουν τὸν σκελετὸν τῆς καλύβης. Αἱ συγκλίνουσαι ἄνω ἄκραι τῶν κλάδων τούτων συνδέονται ἐπάνω, ὥστε ὁ σκελετὸς νὰ προσλάβῃ περίπου τὸ σχῆμα κώνου. Κατόπιν πλέκουν διὰ μέσου τῶν ὀρθίων τούτων ξύλων ἄλλα ὁριζόντια κλαριὰ καὶ τὴν ὅλην ταύτην κατασκευὴν ἐπενδύουν μὲ ἄχυρα. Τέλος ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐπιτίθεται ἡ *κατσούλα* καὶ αὕτη ἐξ ἀχύρων ἀποτελουμένη.

Αἱ κωνικαὶ καλύβαι δὲν ἔχουν παράθυρα, φωτίζονται δὲ μόνον ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα, τὸ ὡς θύρα χρησιμεῦον (βλ. Πίν. Β, 1). Ἡ *φωτιὰ* εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον τῆς καλύβης.

Πλησίον τῆς μεγάλης καλύβης, τῆς κυρίας κατοικίας, εὑρίσκεται καὶ μία μικροτέρα βοηθητικὴ διὰ τὴν ἐναπόθεσιν ἐνδυμάτων καὶ σκευῶν τῆς οἰκογενείας[1]).

---

[1]) Ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς μιᾶς κωνικῆς καλύβης ἐκτίθεται σαφῶς εἰς τὸ δημοσιευθὲν ἐν τῇ Ἑλλην. Δημιουργίᾳ (τόμ. 6 σελ. 364 κἑ.) ἄρθρον τοῦ κ. Βασ. Σκαφιδᾶ, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλονται καὶ αἱ παρατιθέμεναι εἰκόνες (Πίν. Β, 2 καὶ Πίν. Γ, 1). Παραθέτω ἐδῶ ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἀξιολόγου ταύτης περιγραφῆς.— «Γιὰ νὰ στηθῇ μιὰ βλάχικη καλύβα κανονίζεται πρὶν πόσο μεγάλη θὰ εἶναι καὶ αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ ἄτομα, ποὺ θὰ στεγάσῃ. Γιὰ νὰ γίνῃ μιὰ καλύβα δένουν ἕνα σχοινὶ σ' ἕνα καρφί, ποὺ τὸ μπήγουν στὸ χῶμα καὶ μὲ ἄλλο καρφὶ ποὺ προσδένεται στὸ ἄλλο ἄκρο τοῦ σχοινιοῦ χαράζουν ἕνα ἁλῶνι-κύκλο στὸ ἔδαφος. Στὴν περιφέρεια τοῦ κύκλου, ποὺ χάραξαν στὸ χῶμα, ἀνοίγουν μὲ σφῆνα τρῦπες σὲ κανονικὰ διαστήματα καὶ μέσα στὶς τρῦπες αὐτὲς μπήγουν ὕστερα μεγάλες λοῦρες - κλάδους, δίχως φύλλα καὶ παρακλάδια, ἀπὸ δέντρο-(δρῦν) ἢ ἀπὸ ὀξυὰ ἢ ἀπὸ πλάτανο, μὲ τὴν χονδρότερη ἄκρη, ἐνῷ ἡ ψιλὴ ὑψώνεται πρὸς τὰ πάνω. Μπήγουν 45 - 60 λοῦρες γιὰ τὶς πιὸ μεγάλες καλύβες. Ἀφοῦ τελειώσῃ αὐτὴ ἡ δουλειὰ παίρνουν δυὸ ξύλα μετρίου πάχους καὶ μήκους 25 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου καὶ καρφώνουν τὸ ἕνα πάνω στὸ ἄλλο καὶ κάμνουν σταυρό. Στὰ τέσσαρα ἄκρα τοῦ σταυροῦ πλέκουν χονδρὸ στεφάνι ἀπὸ εὐλύγιστες βέργες. Στὸ στεφάνι αὐτό, ποὺ μὲ τὸ σταυρὸ ἀποτελεῖ ἕνα σῶμα ἐνσφηνώνουν ἄλλες λοῦρες, σὰν τὶς πρῶτες 25 - 30 ἐν ὅλῳ καὶ στὰ ἄκρα των σκαλίζουν *κόκα*, γιὰ νὰ μὴ βγαίνουν ἀπὸ τὸ στεφάνι. Οἱ λοῦρες αὐτὲς ἔχουν κατεύθυνση πρὸς τὰ κάτω, τὸ χονδρὸ στὸ ἐπάνω μέρος καὶ τὸ ψιλὸ πρὸς τὰ κάτω. Στερεώνουν μετὰ τὸ σταυρὸ μὲ τὸ στεφάνι καὶ τὶς λοῦρες σὲ ἕνα γερὸ ξύλο—μὲ διχάλα στὴν κορυφὴ—καὶ ἕνας ἄνδρας τὸ

2. Τετράπλευροι καλύβαι

Αὗται ἔχουν τὴν στέγην ἀετωματικὴν (*δίρριχτη*) (βλ. Πίν. Α, 2). Διὰ νὰ κατασκευάσουν οἱ Σαρακ. τὴν τετράπλευρον καλύβην τοποθετοῦν εἰς τρεῖς παραλλήλους σειρὰς ἀνὰ τρία συνήθως ὄρθια ξύλα διχαλωτὰ (*τὶς φοῦρκες*). Διὰ τὴν μεσαίαν σειράν, ὅπου θὰ εἶναι τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τῆς καλύβης, χρησιμοποιοῦν μεγαλύτερες φοῦρκες. Ἐπὶ τούτων τοποθετεῖται ὁ *καβαλλάρης*, δηλαδὴ ἡ ὁριζοντία μακρὰ δοκὸς τῆς στέγης, ἐπὶ δὲ τῶν ἑκατέρωθεν διχαλωτῶν στύλων τοποθετοῦνται ἐπίσης μακραὶ δοκοί. Ὁ καβαλλάρης συνδέεται πρὸς τὰς μακρὰς δοκοὺς τῶν δύο ἑκατέρωθεν πλευρῶν μὲ τὰ *καπρούλια*. Οἱ παραλλήλως πρὸς τὸν καβαλλάρην τοποθετούμενοι λεπτότεροι κλάδοι, χρησιμεύοντες οὕτως εἰπεῖν εἰς τὸ δέσιμο τῶν καπρουλιῶν, ὀνομάζονται *χάρτωμα*. Ὁ σκελετὸς οὗτος τῆς στέγης καλύπτεται τέλος δι' ἀχύρων, ὅπως καὶ εἰς τὰς κωνικάς, τοῦτο δὲ διὰ «*νὰ γλιστρᾶ τὸ νερὸ καὶ νὰ φεύγῃ*». Τὸν ὑπόλοιπον σκελετὸν δηλαδὴ τοὺς οὕτως εἰπεῖν τοίχους τῆς καλύβης ἐπενδύουν διὰ κλάδων μετὰ τοῦ φυλλώματος αὐτῶν (*μὲ κλαριά*). Ἡ θύρα τῆς καλύβης εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον τῆς μακρᾶς πλευρᾶς. Ἐπὶ τῆς ἰδίας πλευρᾶς, συνήθως πρὸς τ' ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου, ἀνοίγεται ἕν μικρὸν παράθυρον περίπου 0,50×0,50 μ. εἰς ὕψος 1 - 1,20 ἀπὸ τοῦ ἐδάφους.

Αἱ τετράπλευροι καλύβαι διαιροῦνται εἰς δύο μέρη, εἰς τὴν κυρίως καλύβην, τὴν κατοικίαν, καὶ τὴν ἀποθήκην. Ὁ διαχωρισμὸς τῶν δύο τούτων χώρων γίνεται

κρατεῖ γερὰ στερεωμένο καθέτως στὸ κέντρο τοῦ κύκλου. Οἱ γυναῖκες τότε ἀρχίζουν καὶ συμπλέκουν μὲ ἐπιτηδειότητα τὶς λοῦρες ποὺ ἔχουν μπηχθῆ στὸ ἔδαφος μ' ἐκεῖνες ποὺ κρέμονται ἀπὸ τὸ στεφάνι, δύο μὲ μία, τὲς δένουν γερὰ μὲ σχοινὶ καὶ ἔτσι γίνεται ὁ σκελετὸς τῆς καλύβας. Ἐπακολουθεῖ τὸ πλέξιμο τοῦ σκελετοῦ μὲ βέργες ἀπὸ τὲς γυναῖκες πάντοτε, ἀπὸ τὴ βάση πρὸς τὴν κορυφή, ὅπως ἀκριβῶς πλέκουν οἱ καλαθάδες τὰ καλάθια, καὶ ἡ δουλειὰ αὐτὴ λέγεται *χάρτωμα* στὴ γλῶσσα τῶν Σαρακατσαναίων. Μετὰ ταῦτα ἐπακολουθεῖ τὸ ντύσιμο τῆς καλύβας . . . . Αἱ γυναῖκες, δύο μέσα στὴν καλύβα καὶ δύο ἀπ' ἔξω, παίρνουν δεματάκια ἀπὸ βάλτο ἢ ἀπὸ βρύζα καὶ ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ βάση, πάλι προσδένουν σὲ κανονικὲς σειρὲς αὐτὰ στὸν χαρτωμένο σκελετὸ μὲ κηρόσχοινο ἢ μὲ σύρμο λεπτό. Οἱ σειρὲς ράβονται μὲ σακκορράφα ἡ μιὰ πάνω στὴν ἄλλη, ὅπως ἀκριβῶς τοποθετοῦν τὰ κεραμίδια οἱ χτίστες στὲς στέγες τῶν σπιτιῶν. Τελευταῖα πλέκουν μιὰ *κουκούλα*, ἀπὸ βέργες πάντοτε, τὴ «*σκούφια*» ἢ τὴν «*κατσούλα*» καὶ τὴν προσαρμόζουν στὴν κορυφὴ τῆς καλύβας, ἐπάνω στὸ στεφάνι. Τέλος ἀποσποῦν τὸ ξύλο μὲ τὴ διχάλα, ποὺ κρατοῦσε τὸ σταυρὸ μὲ τὸ στεφάνι, γιατὶ ἡ καλύβα γίνεται πλέον ἕνα σῶμα - ἕνας ξύλινος τροῦλος - καὶ τὸ βάρος του μεταφέρεται καὶ πέφτει στὴν περιφέρεια τοῦ κύκλου. Στὸ πλέξιμο καὶ τὸ ντύσιμο τῆς καλύβας ἀφήνουν μικρὸ μέρος ἀνοιχτὸ γιὰ εἴσοδο, ποὺ σφαλίζει μὲ ξεχωριστὴ πλεχτὴ πόρτα, ποὺ δένουν μὲ σύρμα ἢ μὲ *στρεφτάρια ἀπὸ λυγές*. Εἰς τὸ κέντρον τῆς καλύβας κάνουν τὴ *βάτρα* (ἑστία βλάχικα), ὅπου ἀνάβουν τὴ φωτιὰ καὶ γιὰ νὰ τὴν προφυλάξουν ἀπὸ τὸ ρεῦμα τοῦ ἀέρος τοποθετοῦν πρὸς τὸ μέρος τῆς πόρτας ἕνα

διὰ φράκτου ἐκ κλάδων, ὅστις εἶναι ἀρκετὰ ὑψηλὸς χωρὶς ὅμως νὰ φθάνῃ μέχρι τῆς στέγης.

Ἀπὸ τῆς θύρας εἰσέρχεται τις ἀμέσως εἰς τὸν ὡς ἀποθήκην χρησιμεύοντα χῶρον, ὅπου ἐναποθέτουν ὅλον τὸν ρουχισμὸν τῆς οἰκογενείας (ροῦχα, βελέντζες, μαλλὶ κλπ.). Ἐκεῖθεν πάλιν εἰσέρχεται τις εἰς τὸ κυρίως δωμάτιον τῆς καλύβης δι' ἀνοίγματος τοῦ διαχωριστικοῦ φράκτου.

Ἐντὸς τοῦ κυρίως δωματίου εὑρίσκεται ἡ φωτιά, ἡ καλουμένη *γουνιά*, τὴν ὁποίαν διευθετοῦν εἰς τὸ μέσον μιᾶς τῶν στενῶν πλευρῶν αὐτοῦ. Ἑκατέρωθεν τῆς φωτιᾶς εὑρίσκεται τὸ *κάθισμα*, δηλαδὴ ἕνα πεζούλι εἰς ὕψος 0,50 ἀπὸ τοῦ ἐδάφους[1]). *Καθίσματα* ὀνομάζουν καὶ στενοὺς πάγκους, κατεσκευασμένους ἐκ ξύλων, οἵτινες στερεώνονται εἰς τὸν σκελετὸν τῆς καλύβης. Τοιοῦτος πάγκος εὑρίσκεται π.χ. εἰς τὸ κυρίως δωμάτιον τῆς καλύβης τοῦ Ζαραλῆ, στηρίζεται δὲ, ὡς εἴδομεν, εἰς τὸν διαχωριστικὸν φράκτην. Εἰς τὸ παρὰ τὴν γουνιὰν κάθισμα εἶχον ὑφαντὰ μαξιλάρια. Ταῦτα ὡς καὶ ὀλίγα μαγειρικὰ σκεύη ἐπὶ ξυλίνων ραφίων εἰς ὑψηλὸν μέρος τῆς

πυρομάχο, μιὰ πέτρινη πλάκα δηλαδὴ μισοῦ μέτρου μήκους καὶ 30 ἑκατοστῶν πλάτους. Τὸ δάπεδο τὸ παλαμίζουν μὲ λάσπη καὶ βουνιὰ μαζί, γιὰ νὰ εἶναι σκληρότερο τὸ ἐπίχρισμα καὶ νὰ μὴν τρίβεται εὔκολα. Παλαμίζουν ἐπίσης μὲ λάσπη ἀπὸ χῶμα καὶ βουνιὰ καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς καλύβας ἀπὸ τὴ βάση πρὸς τὰ πάνω καὶ σὲ ὕψος ἑνὸς μέτρου, γιὰ νὰ μὴν μπαίνει ἀέρας κι' ἔτσι ἡ καλύβα γίνεται ζεστή. Σὲ μιὰ θέση φκιάνουν ἕνα πεζούλι, τὸ γεῖκο, ὅπου τοποθετοῦν διπλωμένες τὶς βελέντζες, τὴ μιὰ πάνω στὴν ἄλλη, ἐκεῖνες ποὺ χρησιμοποιοῦν τὴ νύχτα γιὰ σκέπασμα. Ἂν ἡ καλύβα εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη, πρὸς τὸ μέρος τῆς πόρτας μπήγουν μιὰ ἐλατοκορφὴ μὲ διχάλες *(παρτσάλια)*, τὸν *κρεμανταλᾶ*, εἶδος κρεμάστρας, ὅπου κρεμοῦν τοὺς ψωμοτροβάδες, τὰ δισάκια, τὲς κάπες, τὲς τσαντῆλες καὶ ἄλλα παρόμοια ἀντικείμενα.

Τὸ γύρω γύρω μέρος τῆς καλύβας λέγεται *πλοκὸς* κι' ἐκεῖ βάζουν τὰ κεφάλια τους ὅταν κοιμοῦνται οἱ Σαρακατσαναῖοι, ἐνῶ τὰ πόδια των τὰ ἔχουν πρὸς τὸ κέντρο, ὅπου ἡ βάτρα μὲ τὴ φωτιά. Τὸ φαγητὸ τὸ μαγειρεύουν σὲ κακάβι *(μπακράτσι)* μὲ χερούλι, ποὺ κρέμεται ἀπὸ μιὰ *ἀγκοῦτσα* (ξύλο μὲ διχάλα) πιασμένη ἀπὸ τὴν ὀροφή, τὸ σταυρὸ μὲ τὸ στεφάνι τῆς καλύβας.

Στὰ καλοκαιρινὰ κονάκια, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεγάλη καλύβα, φκιάνουν συνέχεια καὶ δεύτερη μικρότερη, ποὺ ἄλλες φορὲς εἶναι ξέσκεπη καὶ τὲς περισσότερες σκεπασμένη μὲ κλαδιὰ ἀπὸ πλάτανο ἢ ὀξυὰ ἢ καὶ μὲ φτέρη. Ἡ καλύβα αὐτὴ λέγεται *φρεντζᾶτο* ἀπὸ τοὺς Σαρακατσαναίους. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ φρεντζάτου πάνω σὲ πασσάλους ἔχουν καρφωθῆ σανίδια, ποὺ χρησιμεύουν γιὰ καθίσματα, γιὰ νὰ κάθωνται σ' αὐτὰ οἱ φιλοξενούμενοι. Ἐπὶ πλέον στὸ φρεντζᾶτο ζυμώνει, μαγειρεύει ἡ νοικοκυρὰ τὸ καλοκαίρι ἢ μπαλώνει τὰ ροῦχα καὶ ξαίνει τὰ μαλλιὰ ποὺ θὰ χρειασθῆ γιὰ τὸ ντύσιμο τῆς φαμελιᾶς καὶ τὴν ἐπίπλωση τῆς καλύβας τὸν χειμῶνα. Ὅταν παντρεύεται κανένα ἀγόρι τοῦ στήνουν ξεχωριστὸ καλύβι μικρό, γιὰ νὰ κοιμᾶται μὲ τὴ γυναῖκα του καὶ νὰ τοποθετήσῃ τὴν προῖκα, στρωσίδια καὶ ροῦχα γενικά».

[1]) Πρβλ. καὶ Μ. Ἰωαννίδου-Μπαρμπαρίγου, Οἰκίαι Ἁγ. Ἄννης Εὐβοίας ἐν Λαογραφίᾳ τ. ΙΔ (1952) σ. 166, 1.

καλύβης στερεωμένων ἀποτελοῦν τὴν μόνην ἐπίπλωσιν καὶ τὸν μόνον διάκοσμον τῆς κατοικίας. Διὰ τὸν ὕπνον τοποθετοῦν εἰς τὸ ἔδαφος κλαριὰ *(μπάτσες)* καὶ ἐπ' αὐτῶν στρώνουν τὶς βελέντζες

Μικρὸς χῶρος πρὸ τῆς καλύβης περικλείεται διὰ φράκτου χρησιμεύων ὡς προαύλιον. Ἐκεῖ εἶναι τοποθετημένα *καθίσματα*. Ἐπίσης περίφρακτος μικρὸς χῶρος χρησιμεύει διὰ τὴν πλύσιν καὶ ὡς μαγειρεῖον. Ἓν μικρὸν *μπαχτσεδάκι* ὄπισθεν ἢ εἰς τὰ πλάγια τῆς καλύβης, ὄρθια ξύλα καὶ κλάδοι διὰ τὴν στέγνωσιν τῶν πλυνομένων ἐνδυμάτων, ὡς καὶ ὁ σωρὸς τῶν ξύλων διὰ τὴν φωτιὰν συμπληρώνουν τὴν ὅλην ἐγκατάστασιν.

Εἰς τὴν ἐνταῦθα κατασκήνωσιν ὑπῆρχον τρεῖς φοῦρνοι δι' ὅλας τὰς οἰκογενείας.

Ὡς βλέπομεν οἱ Σαρακατσαναῖοι τοῦ Πισοδερίου, ὡς καὶ ἄλλων Μακεδονικῶν περιοχῶν, ἔχουν πλέον ἀποκτήσει μόνιμον θερινὴν καὶ μόνιμον χειμερινὴν ἐγκατάστασιν, ἀπολέσαντες οὕτω τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ νομάδος. Ὅπως δηλαδὴ παρετήρησεν ὁ Hoeg [1]) ἔφθασαν εἰς τρόπον ζωῆς μὴ δυνάμενον πλέον νὰ θεωρηθῇ νομαδικός, διὸ καὶ χρειάζονται καλύβας ἐκ στερεωτέρων ὑλικῶν [2]).

II. Καλύβαι τῶν Βλάχων τῆς περιοχῆς Μαντουδίου

Εἰς τὸ «*Γύρω Βουνὸ*» (Γεροβουνό), ἀνωθεντοῦ κάμπου τοῦ χωρίου Μαντούδι καὶ εἰς τὴν θέσιν Ἀμπελάκια, ἦσαν παλαιότερον συγκεντρωμέναι πολλαὶ καλύβαι, ὅλαι κωνικαί, πλησίον τῶν μαντριῶν τῶν Βλάχων [3]), ὅπως ὀνομάζεται ὁ ποιμενικὸς πληθυσμὸς τοῦ Μαντουδίου. Τώρα ἀνευρίσκομεν ὑπολείμματα μόνον τῆς τοιαύτης ἐγκαταστάσεως, ὡς ἐν προκειμένῳ τὴν καλύβην τοῦ Ἰ. Ζαργάνη, διότι οἱ ποιμένες ἐκτὸς ἐλαχίστων μετετοπίσθησαν ἀλλαχοῦ, ὅπου κατασκευάζουν τετραπλεύρους πλέον καλύβας «*μὲ τσίγκια*» (βλ. κατωτέρω σ. 238).

Ἡ καλύβη τῶν ἐδῶ ποιμένων, ἧς κατωτέρω παραθέτομεν περιγραφήν, ὁμοιάζει, ὡς καὶ ἐκ τῆς φωτογραφίας (βλ. πίν. Δ, 1) δύναταί τις ν' ἀντιληφθῇ, πρὸς

---

[1]) Ἔνθ' ἀν. σ. 3 καὶ 61. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἴσως δὲν θεωροῦνται γνήσιοι Σαρακατσάνοι βλ. ἀνωτ. σ. 233.

[2]) Ἐν γένει ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς διαρρυθμίσεως τῶν καλυβῶν καθὼς καὶ τῆς ἐνυπάρξεως στοιχειώδους ἐπιπλώσεως κατανοοῦμεν ὅτι οἱ Σαρακατσάνοι τῆς περιοχῆς ταύτης εἶναι περισσότερον ἐξειλιγμένοι ἄλλων (πρβ. καὶ Δ. Γεωργακᾶν, Ἔνθ' ἀν. σ. 86).

[3]) Περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως Βλάχος ἐκτενῶς πραγματεύονται ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἀντ. Κεραμόπουλλος εἰς τὴν μελέτην αὐτοῦ «Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι», ἐν Ἀθήναις 1939 καὶ καὶ ὁ κ. Δ. Γεωργακᾶς εἰς τὴν γενικὴν περὶ τῶν Σαρακατσαναίων μελέτην του ἐν Ἀρχ. Θρακ. Θησ. τ. ΙΒ' (1945-46, σ. 68-128) ἐν σ. 82.84.

τὰς τοῦ Πισοδερίου Φλωρίνης, περὶ ὧν ἀνωτέρω διέλαβον, νομίζω δ' ὅτι ἡ λεπτομερὴς ταύτης περιγραφὴ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς συμπλήρωμα τῶν κενῶν, τὰ ὁποῖα, ὡς ἤδη ἀνέφερα, παρουσιάζει τὸ ὑλικὸν τὸ ἐκ τῶν ἐκεῖ Σαρακατσαναίων ποιμένων συλλεγέν. Διότι ἡ διαφορὰ εἰς τὴν κατασκευήν των δὲν δύναται νὰ εἶναι μεγάλη, ἐφ' ὅσον καὶ τὰ πρόχειρα εἰς αὐτοὺς ὑλικὰ οἰκοδομῆς εἶναι ὅμοια, καὶ ὁ τρόπος ζωῆς ὁ αὐτός, πρόκειται δ' ἐπίσης περὶ Σαρακατσαναίων ποιμένων. Ἡ διατήρησις τῆς παραδόσεως παρ' αὐτοῖς εἶναι ἄλλως τε καὶ ἐν πᾶσι πολὺ ἰσχυρά, ὡς φαίνεται εἰς τὰ διακοσμητικὰ θέματα τῶν ὑφαντῶν καὶ τὰ χρώματα τῶν προτιμήσεών των (τὸ μέλαν, βαθὺ κυανοῦν, (τὰ γαλαζωτὰ) καὶ τὸ λευκόν [1]).

Οἱ «Βλάχοι», οἱ ἐν Μαντουδίῳ νῦν ἐγκατεστημένοι, κατὰ πληροφορίας αὐτῶν τῶν ἰδίων, ἔχουν ἔλθει ἀπὸ τὴ Ρούμελη, ἤτοι ἀπὸ τὸ ἀπέναντι τῆς Εὐβοίας καὶ ἐντεῦθεν τοῦ Παρνασσοῦ μέρος τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Παλαιότερον διέμενον εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ ὄρους Καντήλι κονάκια των, τώρα δὲ ἔχουν συγκεντρωθῆ εἰς τὴν ἐκ τούτων ὀνομασθεῖσαν «*Βλάχικα*» συνοικίαν, εἰς τὰ βόρεια κράσπεδα τοῦ χωρίου Μαντούδι, ἀγοράσαντες ἢ ἐνοικιάσαντες μικρὰς οἰκίας. Μολονότι δὲ διατηροῦν τὰ ἰδικά των «βλάχικα» ἔθιμα, ἀκολουθοῦν πλέον ἐν πολλοῖς τοὺς «χωριάτες» δηλαδὴ τοὺς ἐντοπίους Μαντουδιανούς, τοὺς γεωργούς.

Τὰ μαντριὰ διὰ τὰ πρόβατα ἔχουν ἔξω τοῦ χωρίου, εἰς τὰ πέριξ τοῦ Μαντουδίου βουνὰ (Γύρω βουνό, ὅπως γενικῶς τὰ ὀνομάζουν). Ἐκεῖ πλησίον κατασκευάζουν καὶ τὰς καλύβας των, τὰς ὁποίας ἐγκαταλείπουν, ὅταν μετατοπίζωνται ἑκάστοτε πρὸς ἐξεύρεσιν καταλλήλου βοσκῆς. Ἄλλοτε ὅλαι αἱ καλύβαι ἦσαν κωνικαὶ «*μὲ κατσούλα*» [2]), ἐπειδὴ ὅμως αὗται ὑπέκειντο εὐκολώτερον εἰς τὸν ἐκ πυρκαϊᾶς κίνδυνον, τώρα προτιμοῦν νὰ τὰς στεγάζουν διὰ φύλλων αὐλακωτῆς λαμαρίνης (τσίγκου), κατασκευάζουν δ' ὅλας τεραπλεύρους. Τὰ τεμάχια τοῦ τσίγκου ἀφαιροῦν κατὰ τὴν ἀναχώρησίν των τὸν χειμῶνα, διὰ νὰ τὰ χρησιμοποιήσουν καὶ πάλιν ἐν καιρῷ.

Κατασκευὴ κωνικῆς καλύβης *(καλύβα μὲ κατσούλα)*

1. Προετοιμασία τοῦ ἐδάφους

Ἐκκαθαρίζεται τὸ ἔδαφος εἰς ἔκτασιν ἑνὸς κύκλου, ὁ ὁποῖος θ' ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν τῆς καλύβης. Κατόπιν προσδιορίζεται ἕνας κύκλος ὡς ὁδηγὸς διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν καθέτων κλάδων (*λούρων*) τοῦ σκελετοῦ. Ἔξωθεν τῆς περιμέτρου ταύτης ἐκσκάπτεται κυκλικὴ αὖλαξ διὰ τὴν προστασίαν τῆς καλύβης ἀπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων.

---

[1]) Πρβλ. καὶ Ἀγγ. *Χατζημιχάλη*, «Οἱ Σαρακατσαναῖοι, τὰ διακοσμητικὰ θέματα στὴν κεντητική τους τέχνη, ἐν περιοδ. Νέα Ἑστία τ. Α' (1927) σ. 28.

[2]) Πληροφορίαι τοῦ ποιμένος Ἀριστείδη Ζαχρήστου κ. ἄ.

2. Κατασκευή σκελετοῦ

Ἐπὶ τῆς χαραχθείσης περιμέτρου ἐμπηγνύονται κλάδοι καθαροί, δηλαδὴ ἀπηλλαγμένοι φύλλων καὶ παραφυάδων, εἰς ἀπόστασιν περίπου 0,20 μ. ἀπ' ἀλλήλων. Οὗτοι ὀνομάζονται τὰ *κάτω λοῦρα* (νῦν συνηθέστερον καλοῦνται *παλούκια* ἢ *βέργες*). Ἡ ἔμπηξις γίνεται μὲ τὸ λεπτότερον μέρος τοῦ κλάδου πρὸς τὰ ἄνω. Ὁ ἀριθμὸς τῶν λούρων κυμαίνεται ἀπὸ 25-50 ἀναλόγως τοῦ ἐπιθυμητοῦ μεγέθους τῆς καλύβης. Εἶτα κατασκευάζεται ἕνα «*στεφάνι*» μὲ λούρους πάλιν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ προσδεθοῦν τὰ ἄνω ἄκρα τῶν κάτω λούρων. Οὕτως ἐπιτυγχάνεται τὸ κωνικὸν σχῆμα τῆς καλύβης. Διὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τὴν μετέπειτα ἐπικάλυψιν τῆς καλύβης, τοποθετεῖται διὰ λόγους ὑποστηρίξεως εἰς τὸ κέντρον τῆς καλύβης εἷς στύλος διχαλωτὸς *(φούρκα)* ὑποβαστάζων προσωρινῶς τὸ στεφάνι καὶ τὴν ὅλην ὑπερκατασκευὴν μέχρι περατώσεως τῆς καλύβης.

Ἀκολουθεῖ κατόπιν τὸ *χάρτωμα* ἤτοι ἡ στερεοποίησις τοῦ σκελετοῦ διὰ προσδέσεως ἐπὶ τῶν καθέτων λούρων ὁριζοντίων εὐλυγίστων κλάδων εἰς παραλλήλους σειράς, ἀπεχούσας ἀλλήλων 0,20-0,30 μ., ἀρχῆς γενομένης ἐκ τῶν κάτω. Ἡ σύνδεσις *χαρτώματος* καὶ καθέτων *λούρων*, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ στερέωσις τῆς στεφάνης πρὸς τὰ ἄνω ἄκρα τῶν κάτω λούρων, συντελεῖται μὲ τὰ καλούμενα *τσιμπούκια* ἤτοι διὰ κλαδίσκων λεπτῶν ἐκ σκοίνων ἢ λυγαριᾶς, *καναπίτσας* ἐνταῦθα καλουμένης.

Κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σκελετοῦ λαμβάνεται μέριμνα, ὥστε εἰς τὴν ὑπήνεμον πλευρὰν τῆς καλύβης ἡ μεταξύ δύο λούρων ἀπόστασις νὰ εἶναι μεγαλυτέρα, ἵνα δημιουργηθῇ κενὸν διὰ τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας. Νοεῖται οἴκοθεν ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διακόπτεται τὸ *χάρτωμα*.

Τὸ ὅλον ὕψος τῆς καλύβης εἶναι περίπου 2,50 μ.

3. Ἐπένδυσις τῆς καλύβης

Ἡ κάλυψις τοῦ σκελετοῦ γίνεται διὰ προσδέσεως κλάδων πλατάνων κ.ἄ.[1]) μετὰ τοῦ φυλλώματος αὐτῶν ἐπὶ τοῦ σκελετοῦ, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονται τὰ *καλεφτὰ* (=καλυφτά), ἀρχῆς γενομένης ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω καὶ εἰς ἐπαλλήλους σειράς, ἑκάστη τῶν ὁποίων ὀνομάζεται *δομός*. Καὶ οἱ μὲν κλάδοι ἑκάστου δομοῦ τοποθετοῦνται μὲ τὸ φύλλωμα πρὸς τὸ κάτω καὶ τὸν μίσχον πρὸς τὰ ἐπάνω, ἕκαστος δὲ δομὸς ἐφάπτεται τοῦ ὑποκειμένου δομοῦ κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν κεράμων τῶν οἰκιῶν πρὸς ἀποφυγὴν εἰσροῆς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς καλύβης. Ἡ πρόσδεσις τῶν δομῶν γίνεται ὑπὸ δύο προσώπων, τοῦ ἑνὸς εὑρισκομένου

---

[1]) Ὁλόκληρος ἡ κοιλὰς τοῦ Κηρέως καλύπτεται ἀπὸ δάσος πανυψήλων πλατάνων.

ἐντὸς τῆς καλύβης καὶ τοῦ ἑτέρου ἔξω αὐτῆς, διὰ νὰ βοηθῶνται ἀμοιβαίως εἰς τὸ πέρασμα τῶν *τσιμπουκιῶν*, ἤτοι τοῦ ὑλικοῦ τῆς προσδέσεως. Ὡς καλυφτὰ χρησιμοποιοῦνται κλάδοι μὲν πλατάνων μέχρι τοῦ μέσου περίπου τῆς καλύβης, δηλαδὴ μέχρι τοῦ σημείου ὅπου ἡ καλύβη παρουσιάζει μᾶλλον κάθετον μορφήν, ἀπὸ δὲ τοῦ μέσου καὶ ἄνω, ὅπου ἡ καλύβη ἔχει μεγαλυτέραν πρὸς τὰ ἔσω κλίσιν καὶ ὑπόκειται περισσότερον εἰς τὴν εἰσροὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων χρησιμοποιοῦνται βοῦρλα ὡς καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς κατσούλας.

Ἡ *κατσούλα* κατασκευάζεται ὡς ἑξῆς: Δέσμη βούρλων, προσδενομένη εἰς τὴν μίαν ἄκραν ἰσχυρῶς, συστρέφεται περὶ τὸ σημεῖον προσδέσεως εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἀντίθετος τῆς προσδέσεως ἄκρα ν' ἀνοίγῃ δίκην ὀμπρέλλας. Αὕτη ἐπιτίθεται κατόπιν ὡς κάλυμμα (ἡ λέξις δὲ κατσούλα μαρτυρεῖ τοῦτο βλ. ἀνωτ. σ. 233 σημ. 4) εἰς τὴν κορυφήν.

4. Ἐξωτερικὴ στερέωσις ἐπενδύσεως καλύβης

Ἡ ὅλη ἐπικάλυψις καὶ ἐπένδυσις τῆς καλύβης, τόσον τῆς κατσούλας, ὅσον καὶ τοῦ κάτω μέρους στερεώνεται καὶ ἐξωτερικῶς ὡς ἑξῆς: Παραλλήλως καὶ ἀντιστοίχως πρὸς ὡρισμένους ἐσωτερικοὺς ὁριζοντίους λούρους τοῦ σκελετοῦ ἐπιτίθενται ἐξωτερικῶς ἐπὶ τῆς ἐπικαλύψεως (φυλλώματος καὶ λούρων) εὐλύγιστοι κλάδοι ὀνομαζόμενοι *ἔξω λοῦροι*, οἱ ὁποῖοι προσδένονται εἰς τὸν σκελετὸν μὲ τὰ τσιμπούκια (βλ. ἀνωτ.) καὶ δὴ ἐπὶ τῶν ἀντιστοίχων ἐσωτερικῶν λούρων εἰς τρόπον, ὥστε ἡ ἐπικάλυψις (*σκεπὴ*) νὰ εὑρίσκεται οὕτως εἰπεῖν μεταξὺ δύο σκελετῶν, μολονότι οἱ ἔξω λοῦροι εἶναι πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν ἔσω τοῦ σκελετοῦ, ἐφ' ὅσον προορισμός των εἶναι μόνον ἡ ἐπὶ τοῦ κυρίως σκελετοῦ στερέωσις τῆς ἐπενδύσεως.

5. Κεντρικὸς στῦλος καλύβης

Μετὰ τὴν ἐκτεθεῖσαν ἀνωτέρω κατασκευὴν ἡ καλύβη ἀποτελεῖ πλέον ἓν στερεόν, ὀργανικῶς συνδεδεμένον σύνολον καὶ στατικῶς αὐτάρκες κατασκεύασμα, μὴ ἔχον πλέον ἀνάγκην τοῦ κεντρικοῦ στύλου, ὁ ὁποῖος, ὡς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω, ἐτοποθετήθη προσωρινῶς πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ὑπερκατασκευῆς. Πρὸς ἀποφυγὴν ὅμως κλίσεως τῆς καλύβης συνεπείᾳ τῶν ἰσχυρῶν ἀπὸ Βορρᾶ συνήθως πνεόντων ἀνέμων, ὁ στῦλος οὗτος ἀλλάσσει πλέον θέσιν καὶ προορισμόν. Μετακινεῖται ἡ βάσις αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κέντρου πρὸς τὸ ὑπήνεμον μέρος τῆς καλύβης καὶ ἡ κορυφὴ πρὸς τὸ προσήνεμον αὐτῆς. Οὕτως ὁ στῦλος λαμβάνει κεκλιμένην θέσιν, ὥστε ἡ μὲν βάσις αὐτοῦ νὰ στηρίζεται ἐν σχέσει πρὸς τὸ κέντρον τῆς καλύβης εἰς τὸ ὑπήνεμον μέρος αὐτῆς κάτωθεν τῆς κορυφῆς πρὸς τὸ μέρος τοῦ πνέοντος ἀνέμου, ἡ δὲ κορυφή του νὰ ὑποστηρίζῃ σημεῖον τι τῆς καλύψεως. Ὁσάκις δὲν δοθῇ ἡ δέουσα προσοχὴ εἰς τὴν τοποθέτησιν τοῦ στύλου τούτου ἡ καλύβη κλίνει «*γέρνει*» πρὸς τὴν ὑπήνεμον πλευράν, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν ἐν Πίν. Δ, 1 εἰκονιζομένην.

6. Κατασκευὴ τῆς θύρας.

Ὡς πρὸς τὴν θύραν τῆς καλύβης, αὕτη κατασκευάζεται ἢ ἐκ σανίδων, ὅπως εἰς τὴν προκειμένην τοῦ Ζαργάνη (ὕψ. 1 μ. × πλ. 0,50) ἢ *πλεχτὴ* ἐκ πλατάνων ἢ βούρλων ὡς ἑξῆς: Τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας δημιουργεῖται μεταξὺ δύο λούρων ἀφινομένου ἀκαλύπτου τοῦ τμήματος αὐτοῦ τῆς καλύβης εἰς τὸ ἐπιθυμητὸν ὕψος (1-2 μ.×0,50-0,60 μ.). Μεταξὺ τῶν λούρων τοποθετεῖται εἰς τὸ ἔδαφος ἐν εἴδει κατωφλίου τεμάχιον ξύλου ἐκ καταλλήλου κλάδου δένδρου. Εἰς τὴν βάσιν τοῦ ἑνὸς λούρου, περὶ τὸν ὁποῖον θὰ περιστραφῇ ἡ θύρα (βλ. εἰκ. 1) ἐμπηγνύουν ἕνα πάσσαλον (α) ἐξέχοντα μέχρι 0,10 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ πασσάλου *(παλουκιοῦ)* τούτου ἀνοίγουν μίαν ὀπὴν (β) «*τριβελλίζουνε μιὰ τρῦπα*» ἥτις θὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑποδοχὴ ἑνὸς ἄλλου ξύλου (α), τὸ ὁποῖον καρφώνεται εἰς τὴν κάτω ἄκραν τῆς πόρτας εἰς τρόπον, ὥστε νὰ προεξέχῃ κατά τι καὶ ἡ προεξοχὴ αὕτη νὰ εἰσέλθῃ ἐντὸς τῆς ὀπῆς. Οὕτως ἐξασφαλίζεται ἡ περιστροφὴ τῆς θύρας. Ἡ σύνδεσις καὶ περιστροφὴ τῆς μικρᾶς ταύτης θύρας ἐξασφαλίζεται δι' ἑτέρων δύο ὀπῶν, τὰς ὁποίας ἀνοίγουν εἰς τὴν θύραν εἰς τὰς θέσεις γ δ, ὅπου συνήθως τοποθετοῦν τοὺς *μεντεσέδες*. Διὰ τῶν ὀπῶν τούτων διέρχεται σύρμα, τὸ ὁποῖον συνδέει τὴν θύραν μὲ τὸν λοῦρον.

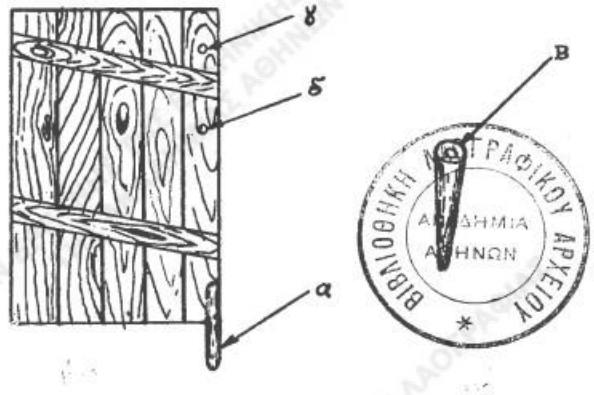

Εἰκ. 1.

Τοιαύτη εἶναι ἡ κατασκευὴ τῆς βλάχικης κωνικῆς καλύβης, διὰ τὴν ὁποίαν ὡς μοναδικὰ ἐργαλεῖα ἔχουν ἕνα τσαπὶ διὰ τὸ ἄνοιγμα τῆς αὔλακος πέριξ τῆς καλύβης, ἓν μικρὸν καὶ ἓν μεγαλύτερον μαχαίρι!

Διὰ τὴν συντήρησιν μιᾶς τοιαύτης καλύβης χρειάζεται κατ' ἔτος ἐπισκευὴ τῆς σκεπῆς δι' ἀνανεώσεως καὶ συμπληρώσεως τοῦ φυλλώματος τοῦ σκελετοῦ ὡς καὶ τῆς κατσούλας. Ἂν παραμεληθῇ τοῦτο ἡ καλύβη γέρνει καὶ καταστρέφεται ὅπως ἡ περιγραφεῖσα τοῦ Ζαργάνη (βλ. Πίν. Δ, 1).

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς καλύβης ἀπαραιτήτως ὑπάρχουν 2-3 *ἀγκοῦτσες* [1]), χρησιμεύουσαι πρὸς ἀνάρτησιν τῆς κάππας ἢ ἄλλων ἐνδυμάτων, δοχείων κ.ἄ.

7. Ἑστία.

Εἰς τὰς κωνικὰς καλύβας τὴν ἑστίαν κατασκευάζουν ὡς ἑξῆς: Ἐμπηγνύουν

[1]) Κλαδίσκοι βραχεῖς κυρτωμένοι ἑκατέρωθεν.

εἰς τὸ ἔδαφος τεμάχια πλίνθων ἢ κεράμων, ὥστε σχηματίζεται κατάλληλον στρῶμα *(στρώση)* διὰ τὴν ἔψησιν καὶ τοῦ ἄρτου. Τοῦτο ὀνομάζουν *βάτραν*. Τὴν βάτραν περικλείει ὁ *κόθρος* ἤτοι ὕψωμα 0,10 μ. ἐκ λάσπης ἀναμεμειγμένης μετὰ λεπτοῦ ἀχύρου. Πρὸς τὸ ὄπισθεν μέρος τῆς φωτιᾶς, δηλαδὴ τὸ ἀπέναντι τῆς θύρας—ἡ ἑστία δὲν εὑρίσκεται ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τῆς καλύβης, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς τὴν θύραν—τοποθετοῦν ὀρθίους λίθους τοὺς *πυρομάχους «γιὰ νὰ μὴν κυλάῃ ἡ φωτιὰ πρὸς τὰ πίσω»*. Ἡ ἑστία αὕτη χρησιμεύει διά τε τὴν θέρμανσιν, τὴν παρασκευὴν φαγητοῦ καὶ τὴν ἔψησιν ἄρτου προχείρως. Μόνον ἐὰν εἶναι πολλοὶ βλάχοι συγκεντρωμένοι καὶ ἔχουν στήσει ἀρκετὰς καλύβας, τότε κτίζουν *φοῦρνο* κατὰ τὸν συνήθη εἰς τὰ χωρία τῆς περιφερείας τρόπον [1]).

Σήμερον, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, μόνον ὑπολείμματα κωνικῶν καλυβῶν ἀνευρίσκονται. Συνηθίζονται ὡς πρακτικώτεραι καὶ ἀσφαλέστεραι αἱ τετράπλευροι, συνήθως *μονόρριχτες*, ἀλλὰ καὶ αἱ μὲ ἀέτωμα. Καὶ διὰ μὲν τὰς πρώτας χρησιμοποιοῦν 4 *φοῦρκες*, ἐνῷ διὰ τὰς μὲ ἀέτωμα ἕξ. Ἡ τεχνικὴ τῆς κατασκευῆς καὶ καλύψεως τοῦ σκελετοῦ εἶναι ὁμοία πρὸ τὴν τῆς κωνικῆς μὲ λούρους καὶ χαρτώματα, ἡ δὲ στέγασις γίνεται δι' αὐλακωτῆς λαμαρίνας *«μὲ τσίγκια»*.

III. Τὸ μαντρί (*περιοχὴ Μαντουδίου Β. Εὐβοίας*)

Αἱ καλύβαι τῶν ποιμένων ἀνεγείρονται, ὡς εἶναι φυσικόν, πολὺ πλησίον τῶν μαντριῶν, τῶν προοριζομένων διὰ τὴν διαχείμασιν καὶ ἐν γένει τὴν ἀπὸ τῆς κακοκαιρίας προφύλαξιν τῶν προβάτων. Καὶ τὰ δύο στέγαστρα ἀνθρώπων καὶ ζώων εἶναι ἀλληλένδετα. Εἶναι δὲ λίαν ἐνδιαφέρων καὶ διαφωτιστικὸς ὁ ἐκ παραδόσεως τρόπος κατασκευῆς τῶν οἰκημάτων τῶν ζώων διὰ τὴν μελέτην τοῦ πρωτογόνου, ἁπλοῦ τρόπου ἀντιμετωπίσεως τῶν ἀναγκῶν στεγάσεως, ὡς καὶ ἐν γένει τῆς καθόλου οἰκήσεως.

Ἡ κατασκευὴ ἑνὸς μαντριοῦ ἔχει τὴν ὡρισμένην τεχνικήν της, τὴν ἀπὸ γονέων εἰς τέκνα καὶ ἀπὸ τῆς παλαιοτέρας γενεᾶς ποιμένων εἰς τοὺς νεωτέρους παραδιδομένην.

Ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ μαντρὶ εἶναι φράκτης κεκλιμένος πρὸς τὰ ἔσω, ἐκτεινόμενος εἰς σχῆμα ἐλλειψοειδὲς ἢ στρογγύλον καὶ διαστάσεων ποικιλλουσῶν ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προβάτων, τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ περιλάβῃ.

Πρὸς τὴν ἔσω πλευρὰν ὁλοκλήρου τοῦ φράκτου ἢ τμήματος αὐτοῦ, τοῦ μᾶλλον ὑπὸ τοῦ ἀνέμου προσβαλλομένου, εὑρίσκεται ὑπόστεγον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπικλι-

[1]) Περὶ τῶν φούρνων τῆς περιφερείας βλ. τὴν μελέτην μου «Οἰκίαι Ἁγίας Ἄννης Εὐβοίας, ἐν Λαογραφίᾳ τ. ΙΔ' (1952) σ. 162 κ.ἑ.

νης στέγη στηρίζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπὶ τοῦ φράκτου, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐπὶ σειρᾶς ὁριζοντίων δοκῶν, ὑποβασταζομένων κατὰ κανονικὰ διαστήματα ὑπὸ βραχέων διχαλωτῶν πασσάλων (ὕψους 0,60 μ.).

Ἡ πρόοδος τῆς ἐργασίας διὰ τὴν ἀνέγερσιν μαντριοῦ συντελεῖται ὡς ἀκολούθως: Ἀφοῦ ἐκλέξουν τὸν κατάλληλον τόπον, τὸ *μαντροτόπι*, καλούμενον καὶ περιγράψουν τὸν κύκλον ἢ τὴν ἔλλειψιν, τὴν ὁποίαν θὰ καταλάβῃ ὁ φράκτης, ἀρχίζουν τὴν κατασκευὴν τοῦ σκελετοῦ ὡς ἑξῆς: Κατὰ διαστήματα ποικίλλοντα, ἀναλόγως τοῦ προσφερομένου ὑλικοῦ τῶν μακρῶν δοκῶν ἀπὸ 2-5 μ., ἐμπηγνύονται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ περιγραφέντος κύκλου ἢ τῆς ἐλλείψεως, ἰσοϋψεῖς διχαλωτοὶ πάσσαλοι *(φοῦρκες)* ὕψους 1-1,50 μ. μὲ κλίσιν πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν πλευράν, δηλαδὴ πρὸς τὸ κέντρον τοῦ κύκλου ἢ τῆς ἐλλείψεως. Ἕκαστος τῶν πασσάλων τούτων ὑποβαστάζεται ὑπὸ ἑτέρου διχαλωτοῦ ἐπίσης πασσάλου κεκλιμένου κατ' ἀντίθετον φοράν, ὥστε ἐκ τῆς συνενώσεως αὐτῶν νὰ σχηματίζεται τὸ σχῆμα Λ. Τὰ ζεύγη ταῦτα συνδέονται μεταξύ των διὰ δοκῶν, αἵτινες ἐπικάθηνται, ὑποβασταζόμεναι συγχρόνως ὑπὸ τῶν διχαλῶν. Αἱ μακραὶ αὗται δοκοὶ μήκους ἀπὸ 2,50 μέχρι 5 μ. ὀνομάζονται ὑπὸ μὲν τῶν παλαιοτέρων βλάχων *τέμπλες*, ὑπὸ δὲ τῶν νεωτέρων ποιμένων *διαζυγάρια* «*ἐπειδὴ ἐπάνω εἰς αὐτὸ διαζυγαίνονται τὰ στημονάρια καὶ οἱ ἀγκοῦτσες*» (βλ. κατωτ.). Ἡ ἔκτασις ἑκάστης δοκοῦ καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν προσδιορίζει καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ μαντριοῦ. Τὸ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ζεύγους τῶν διχαλωτῶν στύλων εἰς τὸ ἄλλο τμῆμα μετὰ τῆς δοκοῦ, μετὰ τὴν ἐπικάλυψιν διὰ τοῦ φυλλώματος, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω, ἀποτελεῖ μίαν πλάτην. Οὕτως ἕνα μαντρὶ εὐρύχωρον, δυνάμενον νὰ περιλάβῃ 100 πρόβατα θ' ἀποτελῆται ἀπὸ 10 *πλάτες*. Κατόπιν ἐμπηγνύουν εἰς τὴν γῆν κατὰ παράλληλον πρὸς τοὺς κυρίως διχαλωτοὺς στύλους *(φοῦρκες)* ἔννοιαν ἄλλα μικρὰ ξύλα (κλάδους ἐπίσης ἄνευ φυλλώματος), τὰ *στημονάρια* ἢ *τεμπλάρια*, ἅτινα προσδένονται ἐπὶ τῆς μεγάλης *τέμπλας (διαζυγάρι)*, προεξέχοντα ἄνωθεν ταύτης περὶ τὰ 0,10-0,15 μ. Μεταξὺ τούτων τῶν μακρῶν κλάδων πλέκονται τέλος σταυροειδῶς ἄλλοι κλάδοι λεπτότεροι, ἐκ σκοίνων ἢ λυγαριᾶς, τὰ *χαρτώματα*. Οὕτως εἶναι ἕτοιμος πλέον ὁ σκελετὸς τοῦ φράκτου, ὁ οὕτως εἰπεῖν ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ μαντριοῦ μὲ κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω, ὡς ἤδη ἀνωτέρω ἐλέχθη.

Ὁ οὕτω περατωθεὶς σκελετὸς καλύπτεται πρῶτον διὰ ξηρῶν κλάδων (πλατάνων ἢ πεύκης) «*τὰ ξεραδώνουνε*». Ἐπὶ τούτων δὲ πάλιν ἐπιτίθενται κλάδοι πλατάνων μὲ τὸ φύλλωμά των ἢ βοῦρλα ἢ καλαμιά[1]), ἀρχῆς γενομένης ἐκ τοῦ κάτω μέρους (βλ. ἄνωτ. Καλύβαι) καὶ μὲ τὸν μίσχον ἐπάνω, τὸ δὲ θυσανωτὸν μέρος

[1]) Τὸ *ξεράδωμα* ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ πέταυρα, ἐνῷ ἡ τελευταία ἐκ κλάδων κ.ἄ. ἐπικάλυψις πρὸς τὰ κεραμίδια τῆς στέγης τῶν χωρικῶν οἰκιῶν.

κάτω. Ταῦτα ἀποτελοῦντα τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς καλύψεως καὶ τὴν τελικὴν ἐπικάλυψιν τοῦ σκελετοῦ ὀνομάζονται *καλεφτὰ* (καλυφτά)[1]). Τὰ καλυφτὰ στερεώνονται εἰς τὸν σκελετὸν δι' ἐγκαρσίων ξύλων, τῶν *λούρων*, ἄτινα προσδένονται εἰς τὰ *στημονάρια* διὰ λεπτοτάτων καὶ εὐλυγίστων κλάδων. Ἡ τεχνικὴ δηλαδὴ τῆς καλύψεως προσομοιάζει ἐπίσης πρὸς τὴν τῆς καλύβης. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔχει πλέον περατωθῆ ὁ περίβολος, οἱ *πλάτες*, τοῦ μαντριοῦ.

Ὡς ἤδη ἀνωτέρω εἴπομεν, ἐσωτερικῶς τοῦ φράκτου εἴτε καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν ἢ εἰς τμῆμα αὐτοῦ[2]), κατασκευάζουν ὑπόστεγον μὲ στέγην μονοκλινῆ, ἐπικλινῆ πρὸς τὰ ἔσω. Πρὸς τοῦτο ἀπέναντι τῶν διχαλωτῶν στύλων τῆς πλάτης καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.50 - 2 μ. ἀπ' ἐκείνων ἐμπηγνύουν καθέτως εἰς τὴν γῆν βραχεῖς στύλους, ἐπίσης διχαλωτοὺς (μικρὲς φοῦρκες) ὕψους 0,60 μ., οἱ ὁποῖοι ὑποβαστάζουν τὸ καλούμενον μικρὸ διαζυγάρι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ τοῦ φράκτου, τὸ μεγάλο διαζυγάρι. Ἡ ἐπικάλυψις τῆς ἀπὸ μεγάλης τέμπλας τῆς πλάτης μέχρι τῆς μικρᾶς ἔμπροσθεν ἐκτάσεως γίνεται καθ' ὅμοιον τρόπον, ὡς καὶ τῆς πλάτης. Οὕτω χρησιμοποιοῦνται ἐπίσης κλάδοι (τὰ *μικρὰ στημονάρια*), οἱ ὁποῖοι εἶναι κυρτοὶ εἰς τὴν ἄκραν ἐν εἴδει μπαστουνιοῦ καὶ ὀνομάζονται *ἀγκοῦτσες* γενικῶς εἰς τὴν περιοχήν, ἐπίσης οἱ *κριτσάμπες* δηλαδὴ ξύλα κατάλληλα, ὥστε νὰ ἐμπλέκωνται στερεῶς. Ἡ οὕτω τελειωθεῖσα στέγη τοῦ προστώου αὐτοῦ ὀνομάζεται τὸ *τσιμπέρ*(ι) ἢ *κόρφιασμα*, ἔχει δὲ μεγάλην κλίσιν, ἀφοῦ τὸ μὲν πρὸς τὴν πλάτην τμῆμα αὐτῆς ἐρείδεται ἐπὶ τῆς μεγάλης τέμπλας, τὸ δὲ πρὸς τὰ ἔμπροσθεν ἐπὶ τοῦ μικροῦ διαζυγαριοῦ, τοῦ ὑπὸ τῶν βραχέων στύλων ὑποβασταζομένου.

---

[1]) Τοὺς καταλλήλους διὰ τὴν κάλυψιν κλάδους μετὰ δασέος φυλλώματος ἐπιλέγουν κατὰ Σεπτέμβριον, ὅτε συγκεντρώνουν τὴν ξυλείαν διὰ τὰς κατασκευὰς αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Τότε ἀποθέτουν αὐτὰ εἰς δεμάτια, διὰ νὰ τὰ χρησιμοποιήσουν ἐν καιρῷ.

[2]) Π.χ. τὸ ἐν Πίν. Δ, 3 εἰκονιζόμενον μαντρὶ ἔχει τὸ ὑπόστεγον εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ φράκτου, ἐνῷ τὸ ἐν Πίν.Δ, 2 μόνον εἰς τὸ ΒΔ τμῆμα αὐτοῦ.

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑΤΑΞΕΩΣ ΠΑΡΟΙΜΙΩΝ(*)

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ

Ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ πᾶσαν συστηματικὴν μελέτην καὶ ἔκδοσιν λαογραφικῶν κειμένων εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ κατάταξις αὐτῶν. Ἰδιαιτέρως διὰ τὰς παροιμίας, πολυπληθῆ κείμενα μὲ βραχεῖαν διατύπωσιν καὶ ποικιλίαν παραλλαγῶν, ἡ μεθοδικὴ κατάταξις ἐπιβάλλεται ὄχι μόνον δι' ἐπιστημονικούς, ἀλλὰ καὶ διὰ πρακτικωτέρους χρηστικοὺς λόγους.

Εἶναι δύσκολον νὰ παρακολουθήσῃ κανεὶς καὶ νὰ μελετήσῃ μὲ ἄνεσιν παροιμίας, αἵτινες προσφέρονται ἔστω καὶ ἀλφαβητικῶς, ἀλλὰ χωρὶς ἐσωτερικὴν συνοχήν. Ἡ προσοχὴ τοῦ μελετητοῦ περισπᾶται τότε ἀπὸ τὰς ποικίλας ἐννοίας καὶ καταπονεῖται τάχιστα ἀπὸ τὰ ἅλματα εἰς τὰ ὁποῖα τὸν παρασύρουν αἱ διάφοροι ἀπὸ τῶν παροιμιῶν ἐντυπώσεις. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐν δεδομένῃ στιγμῇ ἀνεύρεσιν ὡρισμένης τινὸς παροιμίας, μόνη ἡ ὀργανικὴ κατάταξις δύναται κατὰ τρόπον ἄμεσον νὰ βοηθήσῃ τὸν ἐρευνητήν, καὶ μόνη αὕτη ἐξασφαλίζει γενικώτερον τὴν εὐκολωτέραν καὶ σκοπιμωτέραν χρησιμοποίησιν τῶν συλλογῶν.

Τάξις τις περὶ τὴν παράθεσιν τῶν παροιμιῶν ἢ ὑποτυπώδης κατάταξις αὐτῶν παρατηρεῖται καὶ εἰς ἀνεπιτηδεύτους συλλογάς, ἐπειδὴ καὶ αὐτομάτως ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ καταγράφοντος γεννᾶται ἡ σκέψις τῆς καθ' ὁμοίους κύκλους ἢ κατὰ πρακτικήν τινα βάσιν συγκεντρώσεως τῶν παροιμιῶν. Οἱ διάφοροι ἀπὸ παλαιοτέρων χρόνων

(*) [Αἱ δυσχέρειαι, τὰς ὁποίας δι' εὐνοήτους λόγους παρουσιάζει τὸ σύστημα τῆς κατὰ τὴν κυρίαν λέξιν κατατάξεως τῶν παροιμιῶν, τὸ ὁποῖον ἐφήρμοσεν εἰς τὴν ἔκδοσίν του ὁ ἀείμνηστος Νικόλαος Πολίτης καὶ ἀκολουθεῖ εἰς τὴν κατάρτισιν τῆς συλλογῆς του τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον, ἐπέβαλον τὴν διατύπωσιν κανόνων τινῶν, δυναμένων νὰ χρησιμεύσουν πρὸς καθοδήγησιν τῶν συλλογέων εἰς τὴν κατάταξιν καὶ δημοσίευσιν παροιμιῶν. Τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀνεθέσαμεν εἰς τὸν συντάκτην τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου κ. Δ. Λουκᾶτον, ὅστις ἐργαζόμενος ἀπὸ τοῦ 1938 εἰδικῶς εἰς τὴν κατάταξιν τῶν παροιμιῶν ἀπέκτησε τὴν ἀπαιτουμένην πεῖραν. Ὁ κ. Λουκᾶτος ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν ὑποτύπωσιν διαγραμμάτων πολλαπλῆς κατατάξεως καὶ ἄλλας χρησίμους παρατηρήσεις· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι αἱ ἀπόψεις αὐτοῦ δὲν ἀντιπροσωπεύουν κατὰ πάντα τὰς γνώμας τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

Σ. τ. Δ.]

συλλογεῖς, εἴτε καταχωρίζοντες κατὰ τὴν σειρὰν τῆς σταχυολογήσεως αὐτῶν γνώμας καὶ παροιμίας καὶ ἁπλῶς ἀριθμοῦντες αὐτάς, εἴτε καταγράφοντες κατ' ἀλφαβητικὴν σειράν, εἴτε καὶ χωρίζοντες αὐτὰς εἰς ἠθικολογικοὺς κύκλους, ἠκολούθουν οὕτως ἕνα τρόπον κατατάξεως. Ἀκόμη καὶ ὅταν κατέγραφον τὰς παροιμίας ὅλως ἀτάκτως, παρεσύροντο συνήθως ὑπὸ συνειρμικῆς τινος σκέψεως, ἥτις συνεκέντρου αὐτομάτως πλησίον ἀλλήλων τὰς συναφεῖς παροιμίας[1]).

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπὸ ἓν σοβαρὸν σύστημα συγκεντρώσεως καὶ ἐκδόσεως τῶν παροιμιῶν ἔχει εὐτυχῶς καταστῆ ἐπιστημονικὴ συνείδησις ἔν τε τῇ Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ, ἅπασαι δὲ σχεδὸν αἱ νῦν ἐκδιδόμεναι συλλογαὶ ἀκολουθοῦν συστήματα καθιερωθέντα παρ' ἐπιστημόνων ἐρευνητῶν καὶ εἰσηγμένα ἐν χρήσει παρὰ τοῖς κατὰ τόπους Ἀρχείοις. Λόγῳ ὅμως τῆς ἀνεπαρκείας τὴν ὁποίαν ἓν ἕκαστον τῶν συστημάτων τούτων παρουσιάζει διὰ τὴν ἐξαντλητικὴν κατάταξιν τῶν παροιμιῶν, ὡς καὶ τῆς ἀσυμφωνίας τῶν συλλογέων ἐν τῇ προτιμήσει τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ τρόπου κατατάξεως, ὑφίσταται πάντοτε τὸ ζήτημα τῆς ἀποδοχῆς ἑνὸς ἑνιαίου συστήματος ἢ καὶ συνδυασμοῦ συστημάτων, τὰ ὁποῖα ἀκολουθούμενα ἀπὸ τοὺς συλλογεῖς μιᾶς χώρας θὰ ὡδήγουν εἰς τὴν ταχυτέραν συγκέντρωσιν, τὴν μεθοδικωτέραν κατάταξιν καὶ τὴν εὐχερεστέραν μελέτην τῶν παροιμιῶν τῆς χώρας αὐτῆς[2]).

---

[1]) Πρβλ. καὶ *Ν. Γ. Πολίτην* ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῶν Παροιμιῶν αὐτοῦ (τόμ. Α', σ. ιζ').

[2]) Εἶναι ἄξιον ἀπορίας ὅτι εἰς συστηματικὰς περὶ παροιμιῶν μελέτας, οἷαι τοῦ *Archer Tylor*, The proverb (Harvard Mass. 1931), τοῦ *Friedrich Seiler*, Deutsche Sprichwörterkunde (München 1922) καὶ τοῦ *J. Dejardin* (εἰσαγωγὴ εἰς τὸ Dictionnaire des spots ou proverbes wallons (Liège 1891), οὐδὲν περὶ κατατάξεως τῶν παροιμιῶν ἀναφέρεται. Ὁ *Ν. Γ. Πολίτης* ὁμοίως, ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῶν Παροιμιῶν αὐτοῦ (τόμ. Α', σ. ε'-οε') οὐδὲν λέγει περὶ τῆς κατατάξεως αὐτῶν. Ὅσα γνωρίζομεν περὶ τῶν σχετικῶν ἀπόψεων αὐτοῦ τὰ ἀρυόμεθα ἐκ κριτικῆς του δι' ἄλλας ἐκδόσεις παροιμιῶν καὶ ἐξ ἄρθρου του ἐν τῷ περιοδικῷ *Παρθενών*, «Περὶ τῶν δημωδῶν παροιμιῶν» (1872, σελ. 927 κ. ἑ.). Ὁ γάλλος ἐθνολόγος *Mauss*, ἐξαίρων τὴν σημασίαν τῶν παροιμιῶν διὰ τὴν μελέτην τῆς ἠθικῆς τῶν λαῶν, ἀδιαφορεῖ διὰ τὸν τρόπον τῆς κατατάξεως αὐτῶν: L'observateur choisira un principe de classification *quelconque*, en s'efforçant simplement d'être aussi complet que possible. (*Marcel Mauss*, Manuel d'Ethnographie, Paris 1947, σ. 162). Εἰδικὴν μελέτην περὶ κατατάξεως τῶν παροιμιῶν ἀνεύρομεν μόνον ἐν τῷ ἀγγλικῷ περιοδικῷ Folk-Lore δημοσιευθεῖσαν ἐν ἔτει 1894 (τόμ. V σ. 229-274) ὑπὸ τοῦ *G. W. Wood*, On the classification of proverbs and sayings of the isle of Man. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων, μετὰ τὸν Πολίτην, συνεζήτησε τὸ ζήτημα καὶ ὁ καθηγητὴς *Στίλπων Κυριακίδης* ἐν τῷ οἰκείῳ κεφαλαίῳ τῆς «Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» αὐτοῦ (Μέρος Α', Ἀθῆναι 1923, σ. 312-314). Ὅλως προχείρως ἔχουν ἐκτεθῆ καὶ αἱ ἡμέτεραι ἀπόψεις ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς συλλογῆς παροιμιῶν ἐκ Φαράσων τῆς Καππαδοκίας. (*Λουκ.* σελ. η' καὶ κα').

Ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον *Ζητήματα κατατάξεως παροιμιῶν* θέλομεν διαλάβει ἐνταῦθα περὶ τῶν συστημάτων καὶ τῶν τρόπων κατατάξεως, ὅσοι μέχρι τοῦδε ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν συλλογὴν καὶ τὴν ἔκδοσιν τῶν παροιμιῶν ἔν τε τῇ Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ καὶ θέλομεν ἐκθέσει τὰς ἡμετέρας παρατηρήσεις περὶ τῶν συστημάτων τούτων, ὡς καὶ τὰς ἀπόψεις ἡμῶν διὰ τὴν ἀποδοχὴν τοῦ ἐξ αὐτῶν πρακτικωτέρου καὶ σκοπιμωτέρου.

Δίδομεν ἀμέσως, οἱονεὶ καὶ ὡς πίνακα περιεχομένων, τὸ διάγραμμα τῆς ἐργασίας ἡμῶν μετὰ τῶν ἐπὶ μέρους κεφαλαίων αὐτῆς.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΙ ΚΑΤΑΤΑΞΕΩΣ ΤΩΝ ΠΑΡΟΙΜΙΩΝ

Α΄. Τὰ συστήματα

1. Τὸ ἀλφαβητικόν. 2. Τὸ λημματοθετικόν. 3. Τὸ εἰδολογικόν. 4. Τὸ ἐννοιολογικόν.

Β΄. Παράλληλοι μορφολογικαὶ διαιρέσεις

1. Παροιμιολογική. 2. Φιλολογική. 3. Χρονολογική. 4. Γλωσσογεωγραφική. 5. Προσῳδιακή.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

1. Τοῦ ἀλφαβητικοῦ. 2. Τοῦ λημματοθετικοῦ. 3. Τοῦ εἰδολογικοῦ. 4. Τοῦ ἐννοιολογικοῦ.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΧΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΛΗΜΜΑΤΟΘΕΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΛΟΙΠΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

1. Τὸ λημματοθετικόν, βασικὸν σύστημα κατατάξεως.
2. Περιπτώσεις χρησιμοποιήσεως τῶν ἄλλων συστημάτων.
3. Οἱ βοηθητικοὶ πίνακες.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

1. Ὑποδείγματα εἰδολογικῆς καὶ ἐννοιολογικῆς κατατάξεως.
2. Συγκριτικὸς πίναξ κατατάξεως τῶν αὐτῶν παροιμιῶν κατὰ τὰ ἐκτεθέντα τέσσαρα συστήματα.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Βραχυγραφίαι

Bonser = Proverb Literature. A bibliography of works relating to Proverbs. Edited by W. Bonser, compiled by T.A. Stephens (Folk-Lore Society, London 1930).

Ε.Ε.Β.Σ = Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν.

F. F. C. = Folklore Fellows Communications. Helsinki.

Κυριακ. = Στίλπωνος Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ Λαογραφία. (Μέρος Α'), Ἀθῆναι 1923.

λ. = λῆμμα.

Λ.Α = Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον. Συλλογὴ παροιμιῶν, κατατεταγμένων κατὰ τὸ σύστημα Ν. Γ. Πολίτου.

Λαογρ. = Περιοδικὸν «Λαογραφία». Δελτίον τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφικῆς Ἑταιρείας.

Λουκ. = Δ. Λουκοπούλου - Δημ. Σ. Λουκάτου, Παροιμίες τῶν Φαράσων (Ἐκδόσεις τοῦ Γαλλ· Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν. Κέντρο Μικρασιατικῶν σπουδῶν. Ἀθήνα 1951).

Π.Π = Ν. Γ. Πολίτου, Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Παροιμίαι. (Ἐκδεδομένον μέρος: Τόμοι Α'-Δ', Ἀθῆναι 1899 - 1902. Ἀνέκδοτον μέρος ἐν χειρογράφῳ συλλογῇ παρὰ τῷ Λαογρ. Ἀρχείῳ).

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΙ ΚΑΤΑΤΑΞΕΩΣ ΤΩΝ ΠΑΡΟΙΜΙΩΝ

Α΄. Τὰ συστήματα

1. Τὸ ἀλφαβητικὸν σύστημα.

Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο αἱ παροιμίαι τίθενται ἐν ἀλφαβητικῇ τάξει, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ ἀρχικοῦ γράμματος τῆς πρώτης λέξεως αὐτῶν. Ὑπὸ τοῦτο καταγράφονται πᾶσαι εἴτε ἀναμείξ καὶ ἀδιαφόρως [1]) εἴτε κατ' αὐστηρὰν λεξιλογικὴν διάταξιν, ἀκολουθοῦσαι τὴν καὶ ὑπὸ τῶν ἑπομένων γραμμάτων τῆς λέξεως καθοριζομένην σειράν [2]).

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀλφαβητικὴν αὐτὴν τάξιν δύναται νὰ βαίνῃ καὶ ἡ ἀρίθμησις τῶν παροιμιῶν, γινομένη εἴτε τμηματικῶς κατὰ στοιχεῖον, εἴτε ὁλικῶς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους τῆς συλλογῆς [3]).

Τὸ ἀλφαβητικὸν τοῦτο σύστημα κατατάξεως, ἁπλοῦν εἰς τὴν διάταξίν του καὶ πρόχειρον, ἔχει χρησιμοποιηθῇ ἐν μεγάλῳ βαθμῷ, ἰδίᾳ εἰς παλαιοτέρας ἐποχάς, παρὰ συλλογέων, οἵτινες ἀγνοοῦντες ἢ καὶ ἀδιαφοροῦντες διὰ μεθοδικώτερα συστήματα ἤθελον ἁπλῶς νὰ δημοσιεύσουν ἕνα ἀριθμὸν παροιμιῶν καὶ φράσεων, ὑπὸ πνεῦμα μᾶλλον συλλεκτικὸν καὶ γλωσσολογικὸν παρὰ λαογραφικόν. Ὁμοίως ἐπεκράτησε νὰ χρησιμοποιῆται τὸ σύστημα τοῦτο εἰς πολυγλώσσους μὲ συγκριτικὸν

---

[1]) Παράδειγμα ἡ συλλογὴ παροιμιῶν ἐκ Ρόδου, ὑπὸ *Γερασίμου Δ. Δρακίδου*: Ροδιακά, (Ἀθῆναι 1937), σελ. 169-225.

[2]) Παράδειγμα ἡ συλλογὴ *Α. Α. Παπαδοπούλου* (Ἀρχεῖον Πόντου, τόμ. Β΄, σ. 49-136 καὶ Γ΄ σ. 3-78).

[3]) Ἡ ἀρίθμησις τῶν παροιμιῶν ἐνδείκνυται δι' ὅλα τὰ συστήματα κατατάξεως, καθόσον ὄχι μόνον βοηθεῖ αὕτη εἰς τὴν ἀκριβεστέραν παραπομπήν, ἀλλὰ καὶ δίδει στατιστικῶς τὸ σύνολον ἢ καὶ τὰ μέρη τῶν ἀναγραφομένων παροιμιῶν. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἀναφέρομεν ὅτι ἁπλῆ ἀρίθμησις τῶν παροιμιῶν, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἄλλης τάξεως, ἐμφανίζεται παρά τισι συλλογεῦσι καὶ ὡς μόνος τρόπος κατατάξεως. Τοῦτο συμβαίνει συνήθως εἰς προχείρους καὶ μικρὰς συλλογάς (πρβλ. Λαογρ. Δ΄, σ. 293-297), εἰς συλλογὰς παλαιῶν χειρογράφων (πρβλ. Π.Π. Α΄ σ. 6-52) καὶ εἰς συλλογὰς ἄνευ ἄλλης φροντίδος καταρτισθείσας (πρβ. Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα Παρνασσοῦ. Τόμ. Α΄ (1870) σ. 131-190). Ἁπλῆ ἀριθμητικὴ εἶναι καὶ ἡ διάταξις 1655 γνωμῶν ἐν τῇ ἀγγλικῇ συλλογῇ τοῦ *Francis Bacon*, The promus of formularies and elegancies. London 1883 (Bonser 8).

σκοπὸν συλλογὰς παροιμιῶν [1]), εἰς συλλογὰς διὰ τὰ σχολεῖα [2]), εἰς σειρὰς λαϊκῶν ἐκφράσεων [3]), ὡς καὶ εἰς πίνακας ἢ εὑρετήρια παροιμιῶν [4]). Ἀξιοσημείωτον εἶναι ἐν τούτοις ὅτι ἀξιόλογοι καὶ μεγάλαι συλλογαὶ παροιμιῶν διαφόρων ἐθνῶν τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰῶνος ἔχουν καταρτισθῆ μὲ βάσιν τὸ συνεχὲς ἀλφαβητικὸν σύστημα [5]).

Παραδείγματα ἑλληνικῶν συλλογῶν κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν δημοσιευθεισῶν ἔχομεν ἀφθονώτατα οὐ μόνον πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Πολίτου ἐκδόσεως τῶν παροιμιῶν αὐτοῦ (1899), ἀλλὰ καὶ μετ' αὐτήν. Ἀναφέρομεν πρῶτον τὰς ἐν παλαιοῖς κώδιξι καταγεγραμμένας, οἷαι αἱ τοῦ Corpus Paroemiographorum Graecorum, αἱ παρὰ Leutsch καὶ Schneidewin δημοσιευόμεναι (ἀλφαβητικωτέρα πασῶν εἶναι ἡ τοῦ Ἀποστολίου) [6]), καὶ ἔπειτα νεωτέρας, αὐτοτελῶς ἢ μετ' ἄλλης λαογραφικῆς ὕλης ἐκδοθείσας. Τοιαῦται εἶναι αἱ συλλογαί: *A. Negris,* A Dictionary of Modern Greek proverbs (Edimburgh 1831). *Ι. Μανιάρη,* Ἡ Σφὶγξ ἢ συλλογὴ ἑλληνικῶν παροιμιῶν (Τεργέστη 1832). *Ι. Βερέττα,* Συλλογὴ παροιμιῶν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων (Λαμία, 1860). *Π. Ἀραβαντινοῦ,* Παροιμιαστήριον ἢ συλλογὴ παροιμιῶν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἠπειρώταις (Ἰωάννινα 1863). *Ι. Βενιζέλου,* Παροιμίαι δημώδεις (Ἔκδ. β' Ἑρμούπολις 1867) [7]). *Γ. Καβαδία,* Ὁ πρακτικὸς λόγος ἢ συλλογὴ 10.000 παροιμιῶν (Κέρκυρα 1876). *Δ. Κράχτογλου,* Συλλογὴ τῶν ἐν Βάρνῃ καὶ τῶν πέριξ αὐτῆς ἐν χρήσει δημωδῶν παροιμιῶν (Ἀθῆναι 1880). *Π. Παπαζαφειροπούλου,* Περισυναγω-

---

[1]) Πβλ. *Henry-George Bohn,* A polyglot of foreign proverbs. London 1857 (Bonser 21). *E. B. Mawer,* Analogous proverbs in ten languages. London 1885 (Bonser 123). *L. de Alberti,* Proverbs in Spanish and English. London 1920 (Bonser 1314).

[2]) *Leroux de Lincy,* Le livre des proverbes français. Paris 1842. *Proverbes moraux* (τόμ. II, σελ. 162-334). *Henri de Vibraye,* Trésor des proverbes français, anciens et modernes. Paris 1934.

[3]) Πβλ. *Α. Α. Παπαδοπούλου,* Φρασεολογικά, (Ἀθῆναι 1951). Ἐπίσης εἰς τὸ *Nouveau petit Larousse illustré,* Locutions latines et étrangères. Paris 1948, σελ. 1115-1146.

[4]) Πβλ. *Henri-George Bohn,* A Hand-book of Proverbs. London, ἔκδ. 1882 (Alphabetical Index ἐν σελ. 281-583). *Otto Crusius,* Analecta critica ad paroemiographos Graecos (πίνακες). Lipsiae. 1883. *Μ. Α. Τριανταφυλλίδη,* Παροιμιακὲς φράσεις ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ τὴ λογοτεχνία (εὑρετήριο) Ἀθήνα. 1947.

[5]) Πβλ. παρὰ Bonser τοὺς ἀριθμούς: 108, 270, 430, 660, 745, 841, 886, 1065, 1377 1767, 2675 καὶ 3589.

[6]) Gottingae (2 τόμοι) 1839—1851.

[7]) Διὰ τὴν συλλογὴν ταύτην ἤδη ὁ Ν. Γ. Πολίτης παρετήρησεν ὅτι αἱ παροιμίαι εἶναι «*κατατεταγμέναι ἀτελέστατα ἀλφαβητικῶς, ὁριζομένης τῆς τάξεως ὑπὸ μόνου τοῦ πρώτου γράμματος ἑκάστης*», καὶ ὅτι «*πλεῖστα παραδείγματα παρατηροῦνται ἐν αὐτῇ τοῦ σφάλματος ἐκείνου τῶν ἀλφαβητικῶς κατατασσόντων συλλογέων, καθ' ὃ ἀπροσεκτοῦντες ἐνίοτε ταράσσουσι τὴν ἀλφαβητικὴν τάξιν διὰ νὰ θέσωσι πλησίον ἀλλήλων συναφεῖς παροιμίας*». (Παροιμίαι, τόμ. Α' σ. ιζ' καὶ μγ').

γὴ γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων (Πάτραι 1887). *Κ. Κανελλάκη*, Χιακὰ ἀνάλεκτα (Ἀθῆναι 1890). *Α. Α. Παπαδοπούλου*, Παροιμίαι (Πόντου). Ἀρχεῖον Πόντου τόμ. Β΄. σ. 49-136 καὶ Γ΄ 3-78 [1]). *Λεβίδου-Dawkins*, Παροιμίαι ἐκ Φαράσων, ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. ΙΑ΄. (1934) σ. 131-150. *Γ. Δρακίδου*, Ροδιακὰ (Ἀθῆναι 1937). *Γ. Καζαβῆ*, Νισύρου λαογραφικὰ (Νέα Ὑόρκη 1940).

2. Τὸ λημματοθετικὸν σύστημα.

Ὀνομάζομεν οὕτω τὸ σύστημα ἐν τῷ ὁποίῳ αἱ παροιμίαι κατατάσσονται κατὰ τὴν κυρίαν λέξιν αὐτῶν, τὴν συγκεντροῦσαν τὸ βάρος τῆς ὅλης ἐννοίας καὶ πληροφοροῦσαν περὶ τοῦ θέματος αὐτῶν.

Ἡ κυρία αὕτη λέξις, ἀναγραφομένη ἄνωθεν τῆς παροιμίας ὑπὸ τὸν εὐθὺν αὐτῆς γραμματικὸν τύπον, χρησιμοποιεῖται ὡς *λῆμμα*, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἔπειτα παρατίθενται ἐν ἀλφαβητικῇ τάξει πᾶσαι αἱ ὁμοίου θέματος παροιμίαι. Ἡ ὅλη σειρὰ τῶν λημμάτων τούτων, χωροῦσα καὶ αὕτη κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν, ἀπαρτίζει τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σύστημα, διὰ τοῦ ὁποίου προσφέρεται εἰς τὸν ἐρευνητὴν ἡ δυνατότης μιᾶς ἀλφαβητικῆς ἅμα καὶ εἰδολογικῆς ἀναζητήσεως τῶν παροιμιῶν [2]).

Τὸ λημματοθετικὸν σύστημα εἶναι συγχρόνως λεξικογραφικὸν καὶ λαογραφικόν. Λεξικογραφικὸν μὲν καθόσον τὰ λήμματα τίθενται ἐν λεξιλογικῇ σειρᾷ, αἱ δὲ ἀκολουθοῦσαι ταῦτα παροιμίαι ἐπέχουν θέσιν οἱονεὶ παραδειγμάτων μαρτυρούντων περὶ τῆς χρήσεως τοῦ λήμματος· λαογραφικὸν δὲ καθόσον ὑπὸ τὰς κυρίας ταύτας λέξεις τοποθετεῖ ὁ συλλογεὺς καὶ ἀνευρίσκει ὁ μελετητὴς τὰς περὶ ἑνὸς θέματος παροιμίας, ὡς καὶ τὰς συγγενεῖς αὐτῶν, αἵτινες καὶ διὰ μόνου τοῦ ὄγκου των πληροφοροῦν περὶ τῆς παροιμιακῆς ἐκτάσεως καὶ τῶν παραλλαγῶν τοῦ ἐρευνωμένου θέματος.

Τὸ λημματοθετικὸν σύστημα ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν κατάταξιν τῶν παροι-

---

[1]) Κρίνων τὴν συλλογὴν ταύτην ὁ Στίλπων Κυριακίδης γράφει: «*Λυπηρὸν εἶναι ὅτι ὁ ἐκδότης εἰς τὴν κατάταξιν ἠκολούθησε τὸ ἀστοχώτατον τῶν συστημάτων, τὸ κατὰ τὸ πρῶτον γράμμα τῆς πρώτης λέξεως*» (Λαογραφ. Ι΄ σ. 236). Σημειωτέον ὅτι ὁ αὐτὸς συλλογεὺς ἐδημοσίευσε παλαιότερον παροιμίας κατατεταγμένας λημματοθετικῶς κατὰ τὸ σύστημα Πολίτου (Λαογρ. ΣΤ΄ σ. 3-77).

[2]) Ὁ ὅρος *λῆμμα*, λεξικογραφικὸς κυρίως, ἐχρησιμοποιήθη παρὰ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κατ' ἀπομίμησιν τῆς ἐν τῷ Ἱστορικῷ Λεξικῷ καὶ τῇ γλωσσολογικῇ ἐπιστήμῃ χρήσεως αὐτοῦ. Νομίζομεν ὅτι πρῶτοι μεταχειριζόμεθα τὸν ὅρον *λημματοθετικὴ κατάταξις*. Οἱ Πολίτης καὶ Κυριακίδης προσδιορίζουν ἁπλῶς τὴν κατάταξιν ταύτην ὡς γινομένην *κατὰ τὴν κυρίαν λέξιν τῆς παροιμίας*. Τὴν κυρίαν ταύτην λέξιν οἱ Ἄγγλοι ὀνομάζουν *principal word*, οἱ Γάλλοι *mot-clef* καὶ οἱ Γερμανοὶ *Stichwort*.

μιῶν πολὺ βραδύτερον ἀπὸ τὸ ἀλφαβητικόν[1]). Ὡς πρώτην ὅμως αὐτοῦ μορφὴν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν εἰς τὰ λεξικογραφικὰ ἄρθρα παράθεσιν τῶν παροιμιῶν, αἵτινες ἐχρειάζοντο, ἵνα διασαφηνίζουν τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἑρμηνευομένων λέξεων[2]). Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι καὶ σήμερον ἀκόμη, ἰδίᾳ ἐν τῇ ξένῃ παροιμιογραφίᾳ, πλεῖσται τῶν συλλογῶν, αἵτινες ἀκολουθοῦν τὸ σύστημα κατατάξεως τοῦτο, ὀνομάζονται «*Λεξικὰ παροιμιῶν*»[3]).

Κλασσικὸν παράδειγμα λημματοθετικῆς κατατάξεως παροιμιῶν παρ' ἡμῖν ἀποτελεῖ ἡ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1899 ἀρξαμένη ἔκδοσις τῶν ἑλληνικῶν παροιμιῶν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Νικολάου Γ. Πολίτου[4]), ἀνακοπεῖσα μὲν μετὰ τὸν Δ΄ τόμον (1902) συνεχιζομένη δ' ἐν τοῖς χειρογράφοις αὐτοῦ τοῖς κατατεθειμένοις ἐν τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχείῳ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ τὰ λήμματα, τυπούμενα διὰ ζωηροτέρων στοιχείων καὶ τιθέμενα ἄνω ἀριστερὰ κατὰ τὸν γνωστὸν λεξικογραφικὸν τρόπον, συνοδεύουσι τὰς ὁμάδας τῶν παροιμιῶν, αἵτινες παρατίθενται κατ' ἀλφαβητικὴν καὶ αὐτοτελῶς ἠριθμημένην τάξιν καὶ ὑπομνηματίζονται κατὰ χώραν, οὐ μόνον διὰ τῶν ἑρμηνειῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀναγραφῆς τῶν τόπων προελεύσεως καὶ τῶν πηγῶν ἐξ ὧν ἠντλήθησαν, ἔτι δὲ καὶ διὰ τῆς παραθέσεως πολλῶν ὁμοίων ἑλληνικῶν καὶ ξένων παροιμιῶν.

---

[1]) Συστηματικὴν χρῆσιν τοῦ συστήματος τούτου ἐν συλλογαῖς παροιμιῶν συναντῶμεν κυρίως ἀπὸ τοῦ 19ου αἰῶνος, ἰδίᾳ ὑπὸ Γερμανῶν συλλογέων. Ἐκ τῶν παλαιοτέρων εἶναι αἱ κατατάξεις εἰς τὰς συλλογὰς τῶν *J. Eiselein*, Die Sprichwörter und Sinnreden des deutschen Volkes in alter und neuer Zeit (Donaueschingen 1838) καὶ *Karl Wander*, Deutsches Sprichwörter-Lexicon (Leipzig 1867-80). Ἤδη ὅμως τῷ 1780 εἶχεν ἐκδοθῇ ἐν Λισσαβῶνι ἀρίστη συλλογὴ παροιμιῶν μὲ λημματοθετικὴν κατάταξιν, ἡ τοῦ *Francisco Rolland*, Adagios, proverbios, rifaos e anexius da lingua portugueza (Lisboa 1780). Πβλ. Bonser, ἀριθμοὺς 1576, 1820 καὶ 1498.

[2]) Εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ὀφείλεται ὅτι πλεῖσται παλαιότεραι παροιμίαι μετὰ τῶν σημασιῶν των κατέστησαν εἰς ἡμᾶς γνωσταὶ ἀπὸ τῶν Λεξικογράφων (Σουΐδα, Ducange, Σκαρλάτου Βυζαντίου, κ.ἄ.), ἀπὸ τοὺς ὁποίους καὶ ἠρύσθησαν οἱ πρῶτοι συλλογεῖς (πβλ. καὶ Ν. Πολίτου, Παροιμ. Α΄ σ. ζ΄).

[3]) Πβλ. *Jean Meyer*, Dictionnaire des proverbes danois etc. Copenhague 1757 (Bonser 862). *Karl Wander*, Deutsches Sprichwörter-Lexicon ἔ. ἀ. *J. Preston*, A dictionary of English proverbs and proverbial phrases. London 1880 (Bonser 624). *J. Dejardin*, Dictionnaire des spots ou proverbes Wallons. Tomes 2, Liège 1891-92. *J. M. Sbarbi*, Diccionario de refranes etc. de la lengua espanola, Madrid 1922 (Bonser 1415). Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται καὶ τὰ σύγχρονα λεξικὰ τῆς λεγομένης «argot» (Dictionnaire d'Argot διὰ τὴν γαλλικὴν φρασεολογίαν—«*Λεξικὸ τῆς πιάτσας*» διὰ τὴν ἑλληνικήν), ὅπου ὑπὸ τὰς λέξεις τίθενται καὶ λαϊκαὶ παροιμιακαὶ φράσεις.

[4]) *Ν. Γ. Πολίτου*, Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Παροιμίαι. Τόμοι Α΄-Δ΄. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1899-1902 (Βιβλιοθ. Μαρασλῆ).

Μὲ ὑπόδειγμα τὴν συλλογὴν ταύτην τοῦ Πολίτου ἤρχισαν ἔπειτα κατατάσσοντες τὰς παροιμίας αὐτῶν οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων συλλογέων, ἰδίᾳ οἱ δημοσιεύοντες ἐν τῷ περιοδικῷ «Λαογραφία», οἵτινες καὶ παρέπεμπον εἰς τὰς ἀντιστοίχους τῆς συλλογῆς αὐτοῦ, οὐ μόνον τὰς ἐκδεδομένας ἀλλὰ καὶ τὰς ἀνεκδότους [1]).

Ὑπάρχει ὅμως ἐν τῷ ἰδίῳ συστήματι καὶ ἕτερος τρόπος παραθέσεως τῶν παροιμιῶν μετὰ τῶν λημμάτων αὐτῶν, ὅστις εἶναι ἡ *κατὰ χώραν* ὑπογράμμισις τῆς κυρίας λέξεως ἑκάστης παροιμίας. Ἀντὶ δηλονότι νὰ συγκεντρῶνται αἱ παροιμίαι τῆς συλλογῆς ὑπὸ χωριστὰ λήμματα, παρατίθενται αὗται ἐν συνεχείᾳ, λαμβανομένης μόνον φροντίδος, ὥστε ἡ κυρία αὐτῶν λέξις νὰ ρυθμίζῃ καὶ τὴν ἀλφαβητικήν των σειράν.

Ἴχνη τοιαύτης κατατάξεως εἰς ἑλληνικὴν συλλογὴν παροιμιῶν διέκρινεν ὁ Ν. Πολίτης ἐν ἀθωνικῷ χειρογράφῳ τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος, δημοσιευομένην ἐν τῷ Α΄ τόμῳ τῶν Παροιμιῶν αὐτοῦ [2]). Παραθέτομεν ὡς δεῖγμα ἐνταῦθα τινὰς τῶν ἐν λόγῳ παροιμιῶν [3]).

25. *Κλείδωνε τὸ σπίτι σου καὶ τὸν* ***γειτονά*** *σου κλέπτην μὴ τὸν κάμῃς.*
26. *Τινὰς ἐκ τῆς* ***γενεᾶς*** *μας κονταρίαν οὐκ ἔδωκεν.*
27. *Ὅταν σὲ τάξουν* ***γέννημα,*** *τρέχε μὲ τὸ σακκί σου.*
29. *Ἡ* ***γραῖα*** *τὸ μισοχείμωνον πεπόνι ἐθυμήθηκεν.*
30. *Μάτια οὐκ εἶναι,* ***δάκρυα*** *πόθεν νά ῥθουν;*
31. *Εὕρομεν τὸ* ***λουτρὸν*** *ἄδειον καὶ ποῦ λουστῆν οὐκ εἴχαμεν.*
32. *Ἐγὼ εἰς μίαν χερίαν* ***νερὸν*** *πνίγομαι.*

Τὸν τρόπον τοῦτον τῆς *κατὰ χώραν* λημματοθεσίας συναντῶμεν σπανιώτατα εἰς νεωτέρας, ἑλληνικὰς ἢ ξένας συλλογάς. Ἀναφέρομεν ἐκ τούτων, ἐκ μὲν τῆς ξένης παροιμιογραφίας τὰς συλλογάς: *Henri G. Bohn,* A hand-book of proverbs, London, ἔκδ. 1882 (σελ. 1-24, 49-61 καὶ 66-146), *Archer Tylor,* An index to «The

---

[1]) Ὡς πρώτην μίμησιν ἀναφέρομεν τὴν ὑπὸ τοῦ D. C. Hesseling γενομένην κατάταξιν τῶν παροιμιῶν τοῦ L. Warner, τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ Β΄ τόμῳ τῶν Παροιμιῶν τοῦ Πολίτου (βλ. δήλωσιν τοῦ συλλογέως ἐν σελ. ιβ΄). Ἐκ τῶν πρώτων ἐπίσης ἐφαρμογῶν τοῦ συστήματος δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰς ἐν ταῖς συλλογαῖς *Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου,* Συλλογὴ παροιμιῶν τοῦ Ζαγορίου (Λαογρ. Β΄ σ. 307-329) καὶ *Ὀρ. Δ. Σχινᾶ,* Παροιμίαι καὶ παρ. φράσεις ἐκ Σερρῶν τῆς Μακεδονίας (Λαογρ. Γ΄ σ. 180-227) κατατάξεις. Αἱ παραπομπαὶ εἰς τὰς ἀνεκδότους παροιμίας τοῦ Πολίτου ἐγίνοντο φροντίδι, παλαιότερον μὲν αὐτοῦ τοῦ Πολίτου, βραδύτερον δὲ τῶν διευθυντῶν τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου. Πρβλ. καὶ *Νίκης Πέρδικα,* Σκῦρος, τόμ. ΙΙ (Ἀθῆναι, 1943), σ. 9-89.

[2]) Σελίδες ιζ΄ καὶ 57-62.

[3]) Ἐκ τῶν σελίδων 60-61. Αἱ κύριαι λέξεις δὲν εἶναι ἐκεῖ ὑπογραμμισμέναι.

Proverb» ἐν F.F.C. N° 113, Helsinki 1934 (σελ. 11-101) καὶ *F. Deprêtre,* Mechon de 1400 rebus de la region du Gentre, La Louvière (Βέλγιον) καὶ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν συλλογῶν τὴν ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς *Εὐαγγελίας Κ. Φραγκάκη,* Συμβολὴ στὰ Λαογραφικὰ τῆς Κρήτης (Ἀθήνα 1949), περιλαμβανομένην (σελ. 123-163) [1]).

Παρέκκλισις ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς λημματοθετικῆς κατατάξεως, ἐξωτερικῆς ἢ ἐσωτερικῆς, εἶναι ἡ περίπτωσις καθ' ἣν ἀναμειγνύονται μετὰ τῶν παροιμιῶν ἑνὸς λήμματος καὶ ἄλλαι σχετικαί, ἔστω καὶ ἂν ἐν τῷ κειμένῳ των δὲν περιέχεται τὸ λῆμμα τοῦτο. Ἡ τοιαύτη ἔνταξις τῶν παροιμιῶν, γινομένη ἄνευ συστήματος καὶ ἀναμείξ, δὲν εἶναι ἐπιστημονική.

Χαρακτηριστικὸν αὐτῆς δεῖγμα ἔχομεν ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ *Ν. Λάσκαρη,* Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της (μέρος Γ΄ Ἐν Πύργῳ, 1906), ὅπου π.χ. ὑπὸ τὸ λῆμμα **ἄρρωστος** (σελ. 137) ἀνευρίσκομεν τὰς παροιμίας:

Ἄρρωστος ποὺ κλάνει, τὸ γιατρὸ τὸν βγάνει.
Ἔφτασε στοῦ παππᾶ τὸ χουλιάρι.
Οἱ πολλοὶ γιατροὶ ἔχασαν τὸν ἀστενῆ.
Ὅποιος κρύβει τὴν ἀρρώστεια του, πάει μὲ δαύτηνε.
Ἐλύθηκαν τὰ γόνατά μου.
Λάθος γιατροῦ, βουλὴ Θεοῦ. [2])

3. Τὸ εἰδολογικὸν σύστημα.

Τὸ σύστημα τοῦτο, ἀποτελοῦν πρόοδον ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν τρόπων κατατάξεως τῶν παροιμιῶν καὶ ὀφειλόμενον περισσότερον εἰς τὴν ἀπὸ ἐθνολογικῆς πλευρᾶς ἀναζήτησιν καὶ μελέτην αὐτῶν, συνίσταται εἰς τὴν καθ' ὅμοια εἴδη κατάταξιν τῶν παροιμιῶν, ἤτοι τὴν συγκέντρωσιν αὐτῶν καθ' ὁμάδας, συμφώνως εἴτε πρὸς τοὺς κόσμους ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐμπνέονται, εἴτε πρὸς τὰ θέματα περὶ τῶν ὁποίων πραγματεύονται.

Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1872 ὁ Πολίτης ὀνομάζει τὸ σύστημα τοῦτο «*εἰδολογικόν*» [3]),

---

[1]) Ἡ συλλογεὺς δὲν ὑπογραμμίζει ἐπίσης τὰς ρυθμιζούσας τὴν κατάταξιν λέξεις τῶν παροιμιῶν, οὐδὲ τηρεῖ αὐστηρῶς τὴν ἀλφαβητικήν των σειράν.

[2]) Παρομοίαν κατάταξιν εὑρίσκομεν ἐν τῇ συλλογῇ *J. Malathouras,* English proverbs and maxims (μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν ἑλληνικήν). Athens 1946.

[3]) Πβλ. ἄρθρον αὐτοῦ ἐν «Παρθενῶνι», ἔ.ἀ. ὡς καὶ μεταγενεστέραν ὑπ' αὐτοῦ χρῆσιν τοῦ ὅρου ἐν Λαογρ. Β΄, σελ. 510, ὅπου καὶ καθορίζει: «*Ὑπὸ κοινὴν ἐπιγραφὴν τάσσονται αἱ συγγενεῖς τὴν ἔννοιαν παροιμίαι*».

ἐνῷ παλαιότερον (1867) ὁ συλλογεὺς Ἰ. Βενιζέλος τὸ ἀναφέρει ὡς «*καθ' ὕλην διαίρεσιν*» [1]). Καὶ ὁ Στίλπων Κυριακίδης ὀνομάζει αὐτὸ «*σύστημα καθ' ὕλην*» ἐξηγῶν ὅτι κατ' αὐτὸ «αἱ παροιμίαι κατατάσσονται ὑπὸ διαφόρους τίτλους, ἀντιπροσωπεύοντας τὸ πρᾶγμα εἰς τὸ ὁποῖον ἑκάστη ἀναφέρεται» [2]). Καὶ εἶναι ὄντως σύστημα «καθ' ὕλην», ἐπειδὴ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ *ὑλικὸν* περιεχόμενον τῶν παροιμιῶν, τὰς λέξεις μὲ τὸ συγκεκριμένον νόημα καὶ τὰς εἰκόνας μὲ τὴν φυσικὴν αὐτῶν παράστασιν, περισσότερον πολλάκις ἀπὸ τὰς ἀλληγορίας καὶ τὰς ἐμμέσους διδασκαλίας αὐτῶν.

Εἰς τὴν διεθνῆ ὁρολογίαν γνωσταὶ εἶναι αἱ ἐκφράσεις par thèmes ἢ par sujet, by subjects ἢ under subject headings, αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰς ἐκφράσεις, τὰς ὁποίας καὶ ἡμεῖς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν: *κατὰ θέματα* ἢ *κατὰ τὸ περιεχόμενον*.

Παραδείγματα τοιούτων κατατάξεων παρ' ἡμῖν ἔχομεν ἐλάχιστα, καθ' ὅσον ὁ Πολίτης, καίτοι ὑπέδειξεν ἐν ἀρχῇ τὸ σύστημα τοῦτο, ἐπέδρασεν ἔπειτα ἄλλως ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων συλλογέων διὰ τοῦ παραδείγματος τῆς λημματοθετικῆς κατατάξεως τῶν παροιμιῶν αὐτοῦ.

Δίδομεν πάντως ἐνταῦθα τὸ διάγραμμα τῆς ὑπὸ τοῦ Ν. Γ. Πολίτου προταθείσης ἐν ἔτει 1872 εἰδολογικῆς κατατάξεως διὰ τὰς ἑλληνικὰς παροιμίας[3]).

α'. Κοινωνικαὶ παροιμίαι: 1. Γενικαὶ ἀρχαὶ περὶ τῆς κοινωνίας. 2. Αἱ περὶ ἠθῶν καὶ νόμων ἰδέαι. 3. Αἱ σχέσεις τῶν ἀρχῶν πρὸς τοὺς πολίτας. 4. Βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες. 5. Ἰσχυροί. 6. Πλούσιοι, πτωχοὶ καὶ ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσις αὐτῶν. 7. Αἱ συναναστροφαὶ καὶ κοινωνίαι (I φιλίαι, II ἔχθραι, III γείτονες). 8. Ἡ κοινωνικὴ τῶν πολιτῶν σχέσις πρὸς ἀλλήλους (τρόπος τοῦ συμπεριφέρεσθαι). 9. Κοινωνικὰ καθήκοντα (I ἐλεημοσύνη καὶ ἀγαθοποιΐα, II εὐγνωμοσύνη καὶ ἀγνωμοσύνη). 10. Ἡ θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ πολιτείᾳ.

β'. Παιδαγωγικαὶ παροιμίαι: 1. Ὁμοιότης τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς. 2. Ἡ μικρὰ τοῦ παιδὸς ἡλικία. 3. Τρόπος ἀνατροφῆς. 4. Συναναστροφαί. 5. Ἀνάγκη τῆς παιδείας.

γ'. Οἰκογενειακαὶ παροιμίαι: 1. Καθήκοντα τοῦ τέκνου πρὸς τοὺς γονεῖς. 2. Γάμος. 3. Συζυγικὰ καθήκοντα. 4. Ὁ οἰκοδεσπότης καὶ τὰ κτήματα. 5. Ποικίλα περὶ οἰκογενείας.

δ'. Βιοτικαὶ παροιμίαι: 1. Τρόπος τοῦ ζῆν. 2. Ἀνάγκη τῆς ἐργασίας· κακὰ τῆς ἀργίας 3. Πρόνοια. 4. Μαθήματα ἐκ παθημάτων. 5. Ἀνάγκη τῆς βραδείας σκέψεως καὶ τῆς μὴ ταχύτητος ἐν ταῖς ἐργασίαις. 6. Ὀλιγάρκεια καὶ βεβαιότης εἰς τὰς ἐπιθυμίας. 7. Οἰκονομικὴ διαχείρισις. 8. Ἀποφασιστικότης ἐν ταῖς ἐπιχειρήσεσι.

ε'. Ἐπιτηδευματικαὶ παροιμίαι: 1. Γενικὰ περὶ τεχνῶν καὶ ἐπιτηδευμάτων. 2. Τρόπος

---

[1]) «Παροιμίαι δημώδεις» ἔκδ. Β'., σ. ζ'.

[2]) Κυριακ., σ. 312.

[3]) Ἐν Παρθενῶνι, ἔ. ἀ.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ἐργασίας. 3. Πολυτεχνῖται. 4. Ἐπαγγέλματα (ἀναγραφὴ αὐτῶν κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν). 5. Μαγειρικαὶ γαστρονομικαὶ παροιμίαι (Ι ἀνάγκη τροφῆς, ΙΙ ἐδέσματα, ΙΙΙ τροφὴ πτωχῶν, πλουσίων) 6. Ναυτικαί. 7. Ἰατρικαί. 8. Οἰκονομολογικαί.

ς'. ***Ψυχολογικαὶ παροιμίαι:*** 1. Κυρίως ψυχολογικαί. 2. Τὸ ἀναλλοίωτον τῶν χαρακτήρων. 3. Ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις κατὰ τὰς διαφόρους ἡλικίας. 4. Περὶ ὀρέξεων. 5. Περὶ φρονήσεως, περὶ παραφροσύνης. 6. Ὄνειρα. 7. Ἔρως. 8. Ἔχθραι, μίση. 9. Ἀνάγκη. 10. Ἀπληστία. 11. Φυσιογνωμικά. 12. Ποικίλαι ψυχολογικαὶ παρατηρήσεις.

ζ'. ***Φιλοσοφικαὶ παροιμίαι*** 1. Μεταφυσικαὶ ἰδέαι (Θεός, κόσμος κλπ.). 2. Θρησκεία. 3. Κρίσις καὶ ἀνταπόδοσις (Ι δι' ἁμαρτήματα γονέων, παίδων, συγγενῶν. ΙΙ δι' ἴδια ἁμαρτήματα. ΙΙΙ διὰ ξένα. IV ἄλλαι περὶ ἀνταποδόσεως). 4. Εἱμαρμένη.

η'. ***Γνωμικὰ καὶ ἠθικὰ παραγγέλματα***. (Ἐπὶ διαφόρων ἀντικειμένων κατ' ἀλφαβ. τάξιν).

θ'. ***Ποικίλαι παροιμίαι*** (Ἐπὶ διαφόρων ἀντικειμένων, κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν).

Ἀναφέρομεν ἐπίσης ἐξ ἑλληνικῶν συλλογῶν παραδείγματα εἰδολογικῆς κατατάξεως: τὴν μικρὰν ἐπιλογὴν τοῦ *Δημ. Λουκοπούλου*, Φῶς ἀπὸ τοὺς μύθους μας, τόμ. Α΄ Ἀθῆναι 1926 καὶ τὴν πρόσφατον ἀποδελτιωτικὴν ἐργασίαν τοῦ *Δημ. Α. Τσίριμπα*, Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις παρὰ τῷ ἐπιστολογράφῳ Ἀριστοαινέτῳ (Ἀθῆναι, ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Πλάτων», ἔτος Β΄, 1951).

Ἐκ τῶν ξένων ἐχρησιμοποίησαν περισσότερον τὸ εἰδολογικὸν σύστημα κατατάξεως οἱ Ἄγγλοι, οἱ Ἀμερικανοί, οἱ Ἰταλοὶ καὶ οἱ Γάλλοι, μελετῶντες, ὡς ἀνεφέραμεν, τὰς παροιμίας ὑπὸ ἐθνολογικὸν πρῖσμα [1]). Δίδομεν κατωτέρω δύο διαγράμματα εἰδολογικῆς κατατάξεως ἀπηχοῦντα, τὸ μὲν τὰς ἀγγλικάς, τὸ δὲ τὰς γαλλικὰς ἀπόψεις.

1. *Leath Rachel YOFFIE*, Yiddish proverbs, sayings etc. in St Louis Mo. (The Journal of American Folklore, vol. 33, New York 1920, σ. 134-165 [2])

α'. ***Θρησκευτικαί.*** Θεὸς καὶ Μοῖρα.

β'. ***Πνευματικαὶ ἰδιότητες.*** Σοφία καὶ μωρία. Προνοητικότης.

---

[1]) Μεταξὺ τῶν Ἰταλῶν συλλογέων πρῶτος ἐχρησιμοποίησε τὸ σύστημα τοῦτο ὁ *Orlando Pescetti* ἐν τῇ συλλογῇ αὐτοῦ Proverbi italiani, (Venetia 1598). (Bonser 2307). Τὸ σύστημα ἐπανέλαβεν ἐν ἔτει 1853 ὁ *Giuseppe Giusti* (Raccolta di proverbi toscani) καὶ ἔπειτα ἀνεδημοσίευσεν ὁ *G. Pitré* (1880 καὶ 1910) ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ του. Ἔκτοτε οἱ Ἰταλοὶ συλλογεῖς κατατάσσουν μᾶλλον εἰδολογικῶς τὰς παροιμίας αὐτῶν. (Πρβλ. *Ν. Γ. Πολίτην* ἐν Λαογρ. Β΄. σ. 510 καὶ *Bonser* 2473).

[2]) Ὁ συλλογεὺς ἀναφέρει ὅτι διὰ τὴν κατάταξίν του ἠκολούθησεν, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ σύστημα τοῦ *J. Long* (Handbook of Folklore, London 1890), ἀφ' ἑτέρου δὲ τοὺς πίνακας τοῦ *G. W. Wood*, ὅπως οὗτοι ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ 5ῳ τόμῳ (1894) τοῦ περιοδ. Folklore (βλ. ἀνωτέρω).

γ'. Ἀρεταὶ καὶ κακίαι. 1. Ὁμόνοια, πάλη. 2. Ἐργατικότης, καρτερία, ὀκνηρία, ἀνικανότης. 3. Ἀλήθεια, ψεῦδος, ὑποκρισία. 4. Εἰλικρίνεια. 5. Ἀγαθότης, κακία. 6. Ταπεινοσύνη, ὑπερηφάνεια, μεγαλαυχία. 7. Μετριοπάθεια, ἐγκράτεια, λαιμαργία. 8. Φιλοφροσύνη, ἐλεημοσύνη, σκληρότης. 9 Γενναιοδωρία, φιλαργυρία. 10. Εὐγνωμοσύνη, ἀχαριστία.

δ'. Οἰκογενειακαὶ παροιμίαι. 1. Οἰκογένεια, γονεῖς, τέκνα. 2. Γάμος. 3. Πενθερὰ καὶ νύμφη. 4. Συγγενεῖς.

ε'. Κοινωνικαί. 1. Φίλοι καὶ ἐχθροί. 2. Κοινὴ γνώμη. 3. Συμφωνίαι, ὁμοιότητες, σχέσεις. 4. Σπερμολογία, φλυαρία. 5. Ἦθη καὶ ἔθιμα.

ς'. Παροιμίαι καὶ ἐκφράσεις δηλοῦσαι : 1. Δεισιδαιμονίας. 2. Ἀδιαφορίαν καὶ ἀφροντισίαν 3. Ἀσυναρτησίαν καὶ παράδοξα.

ζ'. Οἰκονομικῶν σχέσεων. 1. Χρήματα καὶ ἐργασίαι. 2. Ἐμπόριον καὶ συναλλαγαί. 3. Πτωχεία καὶ πλοῦτος. 4. Οἰκονομία καὶ σπατάλη.

η'. Ψυχολογικαί. Ταραχὴ καὶ λύπη. 2. Εὐτυχία καὶ κακοδαιμονία. 3. Φιλυσοφία.

θ'. Φυσικαὶ ἰδιότητες. 1. Νεότης καὶ γῆρας. 2. Ὡραιότης, προσωπικὴ χάρις.

ι'. Ἰδιαίτεραι ἀντιλήψεις. 1. Γυνή. 2. Ποτά. 3. Θάνατος. 4. Ἔγκλημα καὶ ποιναί.

ια'. Μετεωρολογικαί. Τοῦ καιροῦ.

ιβ'. Ἐθνολογικαί. (Παροιμίαι περὶ ἄλλων λαῶν).

2. Monseigneur *Michel FEGHALI,* Proverbes et dictons Syro—Libanais. (Paris, Institut d'Ethnologie, 1938)

α'. Προσωπικὴ καὶ ἐσωτερικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου. 1. Ἱκανότητες ἢ ἀδυναμίαι φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ (τιμιότης - κακουργία, πρόνοια - ἀπρονοησία, φρόνησις - μωρία, ἀλήθεια - ψεῦδος, φιλοδοξία καὶ ἐγωϊσμός, εἰλικρίνεια - ὑποκρισία, μετριοφροσύνη - ἀλαζονεία, δραστηριότης - ὀκνηρία, φιλαρέσκεια - ἀβουλία, γενναιοδωρία - φιλαργυρία, ὀργὴ - ὑπομονή, φυσικαὶ ἱκανότητες καὶ ἀδυναμίαι κ. ἄ.). 2. Συνθῆκαι καὶ ψυχικαὶ καταστάσεις διάφοροι : Κακοδαιμονία καὶ ἀπαισιοδοξία, εὐτυχία καὶ αἰσιοδοξία· ἀπογοητεύσεις, πλοῦτος, πτωχεία, φρενοβλάβεια.

β'. Οἰκιακὸς καὶ οἰκογενειακὸς βίος. 1. Οἰκία καὶ ἀγροτικὰ κτίσματα. 2-6. Σχέσεις μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας. 7. Σχέσεις μεταξὺ κυρίου καὶ ὑπηρετῶν. 8. Ἡ οἰκοδέσποινα καὶ αἱ οἰκιακαὶ ἐργασίαι. 9. Ὁ φοῦρνος καὶ ἡ παρασκευὴ τοῦ ἄρτου. 10. Μαγειρική. 11. Συγκεντρώσεις περὶ τὴν ἑστίαν. 12. Παιδιαὶ καὶ ψυχαγωγίαι. 13. Οἰκιακὰ σκεύη καὶ ἐργαλεῖα. 14. Ἀποδημίαι εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

γ'. Κοινωνικὸς βίος. 1. Φιλία, ἔρως, πάθη. 2. Ἄγαμος βίος, ἀρραβών, γάμος. 3. Ψυχαγωγίαι καὶ λαϊκαὶ ἑορταί. 4. Μίση καὶ ἐκδικήσεις. 5. Ἀλληλοβοήθεια, προστασία. 6. Φιλοξενία, καλοὶ τρόποι, ἐπισκέψεις. 7. Φιλανθρωπία, ἐπαιτεία. 8. Εὐγνωμοσύνη - ἀγνωμοσύνη. 9. Γείτονες, γειτνίασις. 10. Δικαιώματα καὶ καθήκοντα ἐν τῇ κοινωνίᾳ. 11. Κράτος καὶ πατρίς· πόλεμος καὶ εἰρήνη. 12. Ἐπαγγέλματα. 13. Θάνατος, κηδεία, πένθη. 14. Κοινωνικαὶ σχέσεις· διάστασις καὶ συμφιλίωσις.

δ'. Ἀγροτικὸς καὶ ποιμενικὸς βίος. 1. Ὁ γεωργὸς καὶ ἡ γῆ. 2. Οἱ βόες καὶ τὸ ἄροτρον. 3. Σπορά, καλλιέργειαι. 4. Συγκομιδὴ - θερισμός. 5. Ἅλως, ἁλωνισμός, μῦλος. 6. Καρποφόρα δένδρα, λαχανόκηποι, φυτά. 7. Ἀμπελουργία. 8. Σηροτροφία. 9-10. Βοσκοί, ποίμνια, νομαί. 11. Κυνήγιον καὶ ψάρευμα. 12. Νομάδες. 13. Ἀσθένειαι, δημώδης ἰατρική. 14. Ἐποχαί, λαϊκὴ μετεωρολογία.

ε'. Ἐμπορικὸς καὶ βιομηχανικὸς βίος. 1. Μέτρα καὶ σταθμά. 2. Ἐμπόριον καὶ ἐμπορεύματα. 3. Ἀγορά, καταστήματα. 4. Ἀγοραί, πωλήσεις, τιμαί. 5. Ἐμπορικαὶ συναλλαγαί· πιστωταὶ καὶ ὀφειλέται.

ς'. Θρησκευτικὸς καὶ πνευματικὸς βίος. 1. Θρησκευτικαὶ δοξασίαι καὶ προλήψεις. 2. Καρτερία καὶ μοιρολατρεία. 3. Προσευχαὶ καὶ ἄλλαι θρησκευτικαὶ ἐνέργειαι. 4. Ἑορταὶ καὶ τελεταί. Οἱ ἅγιοι καὶ ὁ διάβολος. 5. Ἱεροὶ τόποι, ἀντικείμενα λατρείας. 6. Ἱερεῖς καὶ μάντεις. 7. Σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Κατάραι, εὐχαί, βλασφημίαι. 8. Παροιμίαι ἀπὸ τὴν Γραφήν. 9. Σχολεῖον καὶ σπουδαί.

ζ'. Ὁ βίος καὶ τὰ ἤθη τῶν ζῴων. 1. Ὁ ὄνος. 2. Ὁ ἵππος. 3. Ἡ κάμηλος. 4. Ὁ κύων. 5. Ὁ λέων καὶ τὰ ἄλλα ἰσχυρὰ ζῷα. 6. Ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλώπηξ. 7. Ἡ ὄρνις 8. Ἡ γαλῆ καὶ ὁ μῦς. 9. Τὰ πτηνά. 10. Ἄλλα ζῷα. Τὰ ἑρπετά. 11. Τὰ ζωΰφια καὶ τὰ ἔντομα.

Ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαγραμμάτων ἐμφαίνεται, οἱ πόλοι περὶ τοὺς ὁποίους περιστρέφεται πᾶσα εἰδολογικὴ κατάταξις εἶναι, ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ κόσμοι (φυσικοί, κοινωνικοί, τεχνικοὶ) ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐμπνέονται αἱ παροιμίαι, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ θέματα περὶ τῶν ὁποίων πραγματεύονται. Τοῦτο ἄλλωστε ἀντιστοιχεῖ καὶ πρὸς τὴν φύσιν τῆς παροιμίας, ἥτις περιγράφει ἢ διδάσκει, στηριζομένη εἴς τε τὴν *παρατήρησιν* καὶ τὴν *ἀλληγορίαν*.

Καὶ τὰ μὲν ἐκτεθέντα διαγράμματα, κατηρτισμένα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ποικίλων ἐθνολογικῶν διαφερόντων, περιλαμβάνουν εὐρύτερον ὅλους τοὺς κύκλους τῆς φυσικῆς, κοινωνικῆς καὶ ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὡς καὶ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν κόσμου, δυνάμεθα ὅμως νὰ καταρτίσωμεν καὶ στενώτερα λαογραφικά, περιοριζόμενοι εἰς τὰ εἰδικὰ διαφέροντα ἅτινα ἀπασχολοῦν τὴν λαογραφικὴν ἐπιστήμην [1]).

Εὐνόητον εἶναι ὅτι ἡ ὡς ἄνω εὐρύτης ἢ στενότης τῶν διαγραμμάτων δὲν ἐξαρτᾶται ἀπολύτως ἀπὸ τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ συλλογέως. Τὸ ὑλικὸν κυρίως εἶναι

---

[1]) Παραδείγματα διὰ τὴν πρώτην κατηγορίαν δυνάμεθα εἰσέτι ν' ἀναφέρωμεν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Στίλπωνος Κυριακίδου ἀναγραφόμενα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Λαογραφίᾳ αὐτοῦ (σελ. 312—313) τῶν Long καὶ Sebillot· διὰ δὲ τὴν δευτέραν, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ παρατεθέντος διαγράμματος Feghali, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν εἰς τὰ «*Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας*» τοῦ Γεωργίου Μέγα ἀκολουθουμένην διάταξιν τῶν κεφαλαίων, ὑπὸ τὰ ὁποῖα σχεδὸν πάντοτε ὑπάρχει θέσις διὰ σχετικὰς παροιμίας. Εἰς τὰ «Ζητήματα» ταῦτα, κυκλοφορήσαντα καὶ εἰς ἰδιαίτερα τεύχη ὑπὸ μορφὴν Ἐρωτηματολογίων (Ἐπετηρ. Λαογρ. Ἀρχείου, ἔτη 1939—1949), ὁ συγγραφεὺς εἰς πᾶσαν σχεδὸν περίπτωσιν ἐθίμου δὲν παραλείπει νὰ ὑπενθυμίσῃ ὅτι ὑπάρχουν σχετικαὶ παροιμίαι καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἐθίμου τούτου περισυλλογήν των. Οὕτω καὶ μὲ μόνα τὰ κεφάλαια τῶν «Ζητημάτων» αὐτῶν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ καταρτίσωμεν εἰδολογικὸν *λαογραφικὸν* πίνακα κατατάξεως παροιμιῶν, ὅστις θὰ ἔδιδε πολύτιμα στοιχεῖα διὰ τὴν γνῶσιν τῶν ἐθίμων, τῶν τρόπων ζωῆς καὶ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ρυθμίζει καὶ συνθέτει τὸν πίνακα κατατάξεως μιᾶς συλλογῆς. Ἐξαρτᾶται ὅμως καὶ ἀπὸ τὸ πνεῦμα μὲ τὸ ὁποῖον ἔγινεν ἡ συλλογὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψιν ἀπὸ τῆς ὁποίας μελετῶμεν τὰς παροιμίας, διὰ νὰ ἔχωμεν ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν μορφὴν τῆς εἰδολογικῆς κατατάξεως.

Εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον θέλομεν παραθέσει σχετικοὺς πίνακας διὰ τὴν κατάταξιν ἑλληνικῶν παροιμιῶν.

4. Τὸ ἐννοιολογικὸν σύστημα.

Ἐνῷ τὸ εἰδολογικὸν σύστημα ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μορφὴν τῆς παροιμίας, περιλαμβάνον κύκλους καὶ θέματα τοῦ ὑλικοῦ καὶ φυσικοῦ βίου, ὡς καὶ τῶν πρακτικῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς, τὸ ἐννοιολογικὸν στηρίζεται κυρίως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν νόημα τῆς παροιμίας, τὴν ἠθικὴν ἢ ἀλληγορικὴν ἔννοιαν αὐτῆς, ἥτις ὡς γνωστὸν δὲν ἐλλείπει οὐδ' ἀπὸ τὰς κοινὰς παροιμιώδεις φράσεις. Πλὴν τῶν πρακτικῆς φύσεως παροιμιῶν (μετεωρολογικῶν, γεωργικῶν, ἰατρικῶν κ.λ.π.) ὡς καὶ τῶν κυριολεκτούντων γνωμικῶν, αἱ λοιπαὶ παροιμίαι καὶ τὰ γνωμικὰ κρύπτουν πάντοτε ὑπὸ τὴν φαινομενικὴν διατύπωσιν αὐτῶν ἕνα ὑπαινιγμόν, μίαν παράλληλον ἀλληγορικὴν ἔννοιαν, ἥτις μεταφέρει τὸ δίδαγμα ἢ τὴν παρατήρησιν ἀπὸ τὸν ὑλικὸν κόσμον καὶ τὸν κόσμον τῶν ζῴων εἰς τὸν ψυχικὸν καὶ κοινωνικὸν τοῦ ἀνθρώπου.

Τὰς ὑπὸ ἀλληγορικὴν λοιπὸν μορφὴν κρυπτομένας ἐν ταῖς παροιμίαις ἐννοίας, ὁμοῦ μετὰ τῶν φανερῶς διατυπουμένων, λαμβάνει ἀποκλειστικῶς ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ τὸ *ἐννοιολογικὸν* σύστημα κατατάξεως, μὴ ἐνδιαφερόμενον ἄλλως διὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἢ ὑλικὴν μορφὴν τῆς παροιμίας.

Κεφάλαια ἐννοιολογικῆς κατατάξεως περιλαμβάνονται βεβαίως καὶ εἰς τὰς εἰδολογικὰς κατατάξεις, ἰδίᾳ ὅπου παρέχονται παροιμίαι εἰλημμέναι ἐκ τῆς ἀτομικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῶν κοινωνικῶν αὐτοῦ σχέσεων [1]). Ὁμοίως ἐν τῇ λημματοθετικῇ κατατάξει, ὑπὸ λήμματα ἐννοιῶν οἷαι αἱ: *ἀγάπη, ἀλήθεια, ἐλεημοσύνη, κλοπή, συμφέρον* κ.λ.π., αἱ παροιμίαι δίδονται καὶ κατ' ἐννοιολογικὸν τρόπον. Δὲν ἐξαντλοῦνται ὅμως ὑπὸ τὰς κατατάξεις ταύτας πᾶσαι αἱ ἔννοιαι, διότι πολλαὶ τούτων δὲν φαίνονται εἰς τὰ κείμενα τῶν παροιμιῶν, ὑπὸ τὰ ὁποῖα κρύπτονται μὲ ἀλληγορικὴν διατύπωσιν.

Διὰ τοῦτο ἡ ἐννοιολογικὴ κατάταξις δύναται νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος καὶ ἐξαντλητική. Ὁ ἐπιθυμῶν ν' ἀνεύρῃ καὶ νὰ μελετήσῃ ἐν ταῖς παροιμίαις τὰς περὶ διαφόρων ἐννοιῶν καὶ θεσμῶν (δικαίου, τιμῆς, ἀξιοπρεπείας, γάμου, γυναικός, εὐγνωμοσύνης

[1]) Πρβλ. σχετικὰς ὑποδιαιρέσεις εἰς τὰ ἐκτεθέντα διαγράμματα.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

κ.λ.π.) ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ, θὰ ἐπιτύχῃ εὐχερέστερον τοῦτο, ἐὰν χρησιμοποιήσῃ μίαν ἐπιμελῶς κατηρτισμένην ἐννοιολογικὴν κατάταξιν. Αὕτη θὰ τὸν ἐνημερώσῃ πολὺ πλουσιώτερον καὶ ἀκριβέστερον παρὰ αἱ ἀντίστοιχοι εἰδολογικὴ καὶ λημματοθετική.

Τὸν ὅρον «ἐννοιολογικὴ κατάταξις» διὰ τὰς παροιμίας μεταχειριζόμεθα, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, ἐπίσης πρῶτοι [1]). Συνεχωνεύετο μέχρι τοῦδε τὸ ὄνομα καὶ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς κατατάξεως μὲ τὴν ἐν γένει «εἰδολογικήν». Ἐν τούτοις ἐχρησιμοποιήθη καὶ αὐτοτελῶς ἡ κατάταξις αὕτη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων παροιμιογράφων, πλεῖσται δὲ εἶναι αἱ συλλογαὶ παρ' ἡμῖν, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ξένοις, εἰς τὰς ὁποίας αὕτη ἐφαρμόζεται. Οἱ διεθνῶς ἐπικρατοῦντες δι' αὐτὴν ὅροι εἶναι: παρὰ μὲν τοῖς Γάλλοις «classement idéologique», παρὰ δὲ τοῖς Ἄγγλοις «arrangement under abstract subjects».

Τὴν κατάταξιν ταύτην ἀνευρίσκομεν τὸ πρῶτον εἰς τὰς δι' ἠθοπλαστικοὺς καὶ παιδαγωγικοὺς σκοποὺς καταρτισθείσας ἀνθολογίας γνωμῶν καὶ ἀποφθεγμάτων γνωστῶν συγγραφέων, τὰς φερομένας ὑπὸ τὸ ὄνομα «Γνωμολογίαι» ἢ λατινιστὶ «Gnomologiae» [2]). Ἔπειτα καὶ εἰς συλλογὰς καθαρῶς λαϊκῶν παροιμιῶν, οἷα παρ' ἡμῖν ἡ ὑπὸ τοῦ Παρθενίου Κατζιούλη, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος, καταρτισθεῖσα, κατανεμημένη εἰς 103 κεφάλαια ὑπὸ περιγραφικοὺς ἐννοιολογικοὺς τίτλους.

Ἰδοὺ οἱ πρῶτοι ἐξ αὐτῶν.

1. Ἐπὶ τῶν ἀνοήτοις καὶ ἀδυνάτοις ἐπιχειρούντων. 2. Ἐπὶ τῶν μάτην πονούντων. 3. Ἐπὶ τῶν μάτην λαλούντων τοῖς μὴ ἐπαισθανομένοις. 4. Ἐπὶ τοῦ μὴ δεῖν ἐπὶ ταῖς τῶν θεῶν ἐλπίσι καθημένους ἀργεῖν. 5. Ἐπὶ τῶν σκυθρωπῶν καὶ σιωπηλῶν. 6. Ἐπὶ τῶν ἀπὸ ἐλάττονος κακοῦ εἰς μεῖζον περιπιπτόντων. 7. Ἐπὶ τῶν ἀπὸ εὐγενῶν ἢ ἀγενῶν γονέων ἀγενῶν ἢ εὐγενῶν γινομένων· ἢ ἐπὶ τῶν ἀπὸ τῶν σεμνῶν ἐπὶ τὰ ἄσεμνα ἡκόντων· ἢ τὸ ἀνάπαλιν. 8. Ἐπὶ τῶν ἐν ἐσχάτοις κινδύνοις ὄντων. 9. Ἐπὶ τῶν ταῦτα διδόντων οἷσι χαίρουσιν οἱ λαμβάνοντες. 10. Ἐπὶ τῶν διὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν πάντας εἰς ἑαυτοὺς ἑλκόντων. 11. Ἐπὶ

---

[1]) Πρβλ καὶ ἡμετέραν εἰσαγωγὴν εἰς τὰς παροιμίας τῶν Φαράσων *(Λουκ.* σελ. η' καὶ 199). «Κατάταξις κατ' ἔννοιαν» εἶναι ἐπίσης ὁ ὅρος τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίησαν οἱ *Νικ. Β. Τωμαδάκης* καὶ *Σόλ. Π. Βογιατζάκης*, δημοσιεύοντες ἐν ἔτει 1931 παροιμίας (λογίας) ἐκ κώδικος τῆς Μονῆς Γωνιᾶς (Κρήτης). «Σημειώματα ἐκ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Γωνιᾶς. Ἐν Χανίοις 1931» (σελ. 15).

[2]) Ἐκ τῶν παλαιοτάτων εἶναι αἱ «Gnomologiae sive Sententiae ex Demosthenis orationibus et epistolis (Βασιλεία 1551), ὅπου τὰ ἀποφθέγματα χωρίζονται ὑπὸ τὰ κεφάλαια: *Περὶ τοῦ Θεοῦ, περὶ τῆς φιλοσοφίας ἢ παιδείας, περὶ φρονήσεως, περὶ ἀφροσύνης, περὶ τῶν νόμων καὶ τῶν τούτων ἐπαίνων, περὶ δικαιοσύνης, περὶ πλεονεξίας καὶ ἀδικίας, περὶ δικαίου καὶ ἀγαθοῦ ἀνθρώπου, περὶ πονηρίας, περὶ φθόνου, περὶ συκοφάντου καὶ συκοφαντίας, περὶ ὅρκου, περὶ πολιτείας, περὶ δικαστῶν καὶ δικαστηρίων ἐπαίνου, περὶ τοῦ βουλεύεσθαι, περὶ ῥήτορος, περὶ στρατηγοῦ* κ.λ.π. Ὁμοίως καὶ εἰς τὸ Gnomologium baroccianum, (Oxonii 1878), αἱ ἀπανθιζόμεναι γνῶμαι ἐκ τοῦ Δημοκρίτου, Ἐπικτήτου καὶ Ἰσοκράτους κατανέμονται ὑπὸ παρόμοια κεφάλαια.

τοῦ τὸν φεύγοντα μὴ ἀπ' εὐθείας τὴν φυγὴν ποιεῖσθαι, ἀλλ' εἱλεῖσθαι. 12. Ἐπὶ τῶν τοῖς μεγάλοις τὰ μικρὰ φιλοτιμουμένων κ.τ.λ. [1]).

Ἡ ἐννοιολογικὴ κατάταξις δύναται νὰ εἶναι εἴτε ἀμιγῶς ἠθικολογική, περιλαμβάνουσα ἐννοίας ἀφορώσας μόνον εἰς τὴν ἀγωγήν, τὰς περὶ ἠθικῆς ἀντιλήψεις καὶ τὴν κοινωνικὴν συμπεριφορὰν ἑνὸς λαοῦ, εἴτε καὶ πλατύτερον ἐθολογική, παρέχουσα θέσιν καὶ εἰς θεσμοὺς καὶ ἔθιμα καὶ ἐκδηλώσεις χαρακτηρίζοντα συνθετώτερον τὴν ἐθνικὴν παράδοσιν.

Παραθέτομεν δείγματα, διὰ μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν τὸ ἐν συλλογῇ τοῦ γάλλου *R. Trautmann* κατηρτισμένον διάγραμμα, διὰ δὲ τὴν δευτέραν τὸ ἐν ἑτέρᾳ συλλογῇ τοῦ ἐπίσης γάλλου *H. Gaden* ἀκολουθούμενον.

1. *René TRAUTMANN,* La litterature populaire à la côte des Esclaves. (Contes, proverbes, devinettes). (Paris, Institut d'Ethnologie, 1931).

Φιλανθρωπία, εὐσπλαχνία, ἐπιείκεια, εὐεργεσία, καρτερία, ὑπομονή, χρηστότης, ὑπακοή.
Σκέψις, ἑτοιμότης πνεύματος, φρόνησις, δυσπιστία, καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον.
Πονηρία, σκληρότης, σεμνοτυφία, ἀπαίτησις, ἀδιακρισία, φλυαρία.
Ἀξιώσεις, ματαιοδοξία, ἐγωϊσμός.
Ὀκνηρία, λαιμαργία.
Ὑποκρισία, ψεῦδος, ὅρκοι γυναικός, συκοφαντία, προδοσία, κακαὶ συμβουλαί. ζηλοτυπία.
Φιλαργυρία, πλεονεξία, φθόνος.
Ἀχαριστία, ἀστάθεια, ἀπιστία, μοιχεία.
Ἐκδίκησις, ἔριδες, θεία δίκη, πεπρωμένον.

2. *Henri GADEN,* Proverbes et maximes Peuls et Toucouleurs. (Paris, Institut d'Ethnologie, 1931).

α'. Τὰ αἰσθήματα τῆς στοργῆς. Ἡ οἰκογένεια. 1. Ἡ καρδία (ὡς κέντρον στοργῆς). Οἱ φίλοι καὶ οἱ ἐχθροί· ἡ ἐκδίκησις. 2. Ἡ ἐκλογὴ τῶν φίλων. 3. Ἡ γυνή. 4. Γάμος καὶ διαζύγιον· ἡ πενθερά. 5. Τὸ ἀνδρόγυνον· ἡ οἰκογένεια. 6. Οἱ γείτονες. 7. Τὰ τέκνα.

β'. Τὸ κράτος. 1. Ὁ βασιλεύς, οἱ αὐλικοί, οἱ φορεῖς τῆς ἐξουσίας. 2. Πᾶσα δύναμις ἔχει ὅρια. 3. Πρέπει νὰ ὑποχωρῇ τις πρὸ τῆς ἰσχύος.

---

[1]) *Παρθενίου Ἱερομονάχου Κατζιούλη τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων,* «Περὶ τῶν ταυτοσημάντων, ἀπὸ διαφόρων ἀρχομένων στοιχείων» (βλ. Π. Π. Α' σ. 115-132).— Ἀναφερόμενος εἰς τὴν κατάταξιν ταύτην τοῦ Κατζιούλη ὁ Πολίτης γράφει: *«... καὶ τὰς ταυτοσημάντους εἰς ἴδια κεφάλαια κατέταξεν, ὅπερ οὐδεὶς τῶν ἀρχαιοτέρων παροιμιογράφων ἐποίησε, πλὴν τοῦ ἐρανιστοῦ τῆς συλλογῆς, τῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα μὲν τοῦ Πλουτάρχου φερομένης, ὑπὸ τοῦ Boissonade δὲ τὸ πρῶτον ἐκδοθείσης* (ἐν τῇ Γοττιγκείῳ ἐκδόσει τῶν Παροιμιογρ. τ. Α' σ. 343 κἑ), *ἥτις ὅμως ἐκ δύο μόνον κεφαλαίων ἀποτελεῖται.* (αὐτόθι σ. λβ').

γ'. Τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακά. 1. Ἡ τύχη, ἡ εὐτυχία. 2. Ἡ δυστυχία. 3. Ὁ πλοῦτος. 4. Ἡ πενία. 5. Ἡ ἀσθένεια καὶ ὁ θάνατος. 6. Καρτερία καὶ θάρρος πρὸ τῆς ἀντιξοότητος.

δ'. Χαρακτήρ, θάρρος, εὐφυΐα. 1. Ἡ προσωπικότης, ὁ χαρακτήρ. 2. Τὸ θάρρος καὶ ἡ δειλία. 3. Ἡ εὐφυΐα καὶ ἡ βλακεία.

ε'. Τὰ προσωπικὰ αἰσθήματα. 1. Ἀλαζονεία καὶ ματαιοδοξία. 2. Ἐγωϊσμός. 3. Φιλοδοξία. 4. Πλεονεξία, πόθος, φθόνος.

ς'. Ὁ λόγος. 1. Ἡ γλῶσσα καὶ ὁ λόγος. 2. Ἡ κρυψίνοια καὶ ἡ ἐχεμύθεια. 3. Ἡ φλυαρία καὶ ἡ ἀκριτομυθία. 4. Καυχησιολογίαι. Οἱ λόγοι καὶ τὰ ἔργα. 5. Ἀλήθεια καὶ ψεῦδος· δικαιοσύνη. 6. Οἱ ὑποκριταί. 7. Κακολογία καὶ συκοφαντία.

ζ'. Εὐεργεσία καὶ φιλαργυρία. Εὐγνωμοσύνη καὶ ἀχαριστία. 1. Ἡ εὐεργεσία καὶ ἡ γενναιοδωρία. 2. Ἡ φιλοξενία. 3. Οἱ παράσιτοι καὶ οἱ ἐπαῖται. 4. Ἀσωτεία καὶ σπατάλη. 5. Φιλαργυρία. 6. Εὐγνωμοσύνη καὶ ἀχαριστία.

η'. Τιμιότης, ἀνεντιμότης, κακία. 1. Τιμιότης, χρηστότης, ἐμπιστοσύνη. 2. Ἀνεντιμότης καὶ κακία. 3. Τὸ κακὸν πάντοτε τιμωρεῖται.

θ'. Ἡ πρακτικὴ σοφία. 1. Ἐργατικότης καὶ οἰκνηρία. 2. Ὑπομονὴ καὶ ἐπιμονή. 3. Κίνδυνος καὶ παρατολμία. 4. Σύνεσις καὶ προνοητικότης. 5. Ὀλιγάρκεια. 6. Ὑπερβολή. 7. Ἀνάμιξις εἰς τὰ ξένα. 8. Ἡ διοίκησις τῶν ἐπιχειρήσεων.

ι'. Ἡ ζωή. 1. Πεῖρα. 2. Τὰ ὄνειρα. 3. Ὁ κόσμος καὶ οἱ ἄνθρωποι. 4. Οἱ ἰσχυροί. 5. Ἀνάγκη ἑνὸς προστάτου. 6. Ἀλληλεγγύη. Ἡ μικρὰ πατρίς.

ια'. Προσήλωσις εἰς τὰς παραδόσεις. 1. Ἐμμονὴ εἰς τὰ πατροπαράδοτα. Κίνδυνος ἀπὸ τοὺς νεωτερισμούς. 2. Κίνδυνος ἀπὸ τὰ μὴ εἰθισμένα καὶ ἀπὸ τὴν παράβασιν τῶν ἐθίμων. 3. Ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν. Ἕκαστος μὲ τὸ ἴδιον ἐπάγγελμα.

ιβ'. Παροιμίαι διὰ τὴν χώραν, τοὺς κατοίκους καὶ τὸ παρελθὸν αὐτῆς. 1. Ἡ χώρα 2. Οἱ κάτοικοι. 3. Τὸ παρελθόν.

Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην κατηγορίαν τῆς εὐρυτέρας ἐννοιολογικῆς κατατάξεως δυνάμεθα νὰ ὑπαγάγωμεν καὶ τὴν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συλλογῇ παροιμιῶν τῶν Φαράσων, ἐν τῷ εὑρετηρίῳ αὐτῆς, ὑποτυπουμένην (σ. 199—202), ἔνθα παρὰ τὰς ἠθικὰς ἐννοίας καὶ τὰς ἰδιότητας, οἷαι αἱ *ἀγάπη, ἀδιακρισία, ἀλήθεια, λαιμαργία*, κ.λ.π., τίθενται πρόσωπα, καταστάσεις καὶ θεσμοί, οἷα τὰ: *γερατειά, γυναῖκα, διάβολος, διοίκηση*. Ὁμοίως καὶ ἡ ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ *Μ. Κριαρᾶ* «Μελετήματα εἰς τὴν Ἐρωφίλην τοῦ Χορτάτζη», ἐν Ε.Ε.Β.Σ. τόμ. ΙΑ΄ (1935), παρεχομένη ἐννοιολογικὴ κατάταξις τῶν ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ γνωμῶν, (βλ. σελ. 266-279: *Τὸ γνωμολογικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ Ἐρωφίλῃ*) δύναται νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὴν δευτέραν ταύτην κατηγορίαν ἅτε περιλαμβάνουσα τὰ κεφάλαια: α΄ *Γνῶμαι ἀφορῶσαι εἰς ψυχικὰ χαρακτηριστικά*, β΄ *Γνῶμαι ἀφορῶσαι εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον* καὶ γ΄ *Γνῶμαι περὶ θανάτου, θείας δίκης κλπ.*

Ἐννοιολογικὴ κατάταξις χωρεῖ καὶ εἰς τὰς εἰδικὰς συλλογὰς παροιμιῶν, τὰς πραγματευομένας μονογραφικῶς περὶ ἑνὸς θέματος. Παραδείγματα αἱ μελέται:

α΄) τοῦ *Γερασίμου Λ. Καψάλη*, «Οἱ Τοῦρκοι ἐκ τῶν παροιμιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ»[1], ὅπου οἱ Τοῦρκοι ἐξετάζονται κεχωρισμένως ὡς: *κακοὶ καὶ σκληροί, φιλοχρήματοι, ἀχάριστοι, ἄπιστοι, φιλήδονοι, νωθροὶ* κ.λ.π. καὶ

β΄) τοῦ *Ν. Π. Ἀνδριώτη*, «Δοκίμιο γιὰ λαογραφικὴ σύνθεση»[2], ὅπου ἐξετάζεται ἡ *γριὰ* ὑπὸ τὰ ἐλαττώματα, τὰ ὁποῖα τῆς ἀποδίδονται εἰς τὰς ἑλληνικὰς παροιμίας: *Ἀπρονοησία καὶ ἄκαιρη πρόνοια, ἄνοια καὶ ἀνόητη ἀπαίτηση, ἀσυνειδησία καὶ ἀναισθησία, ἀδιακρισία καὶ κατάχρηση ἀδείας, ἐπιμονὴ καὶ μικρολογία* κ.λ.π.

Β΄. Παράλληλοι μορφολογικαὶ διαιρέσεις[3].

1. Παροιμιολογικὴ διαίρεσις.

Ὀνομάζομεν οὕτω τὴν ἀπὸ οὐσιαστικῆς ἀπόψεως διαίρεσιν τῶν παροιμιῶν εἰς κατηγορίας, οἷαι τὰ γνωμικὰ ἀποφθέγματα, αἱ ἁπλαῖ παροιμίαι, αἱ παροιμιώδεις φράσεις, αἱ συνήθεις ἐκφράσεις κ.λ.π.

Ὁ συνήθης τίτλος, ὑπὸ τὸν ὁποῖον οἱ διάφοροι συλλογεῖς δημοσιεύουν τὰς παροιμίας των, εἶναι: «*Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις*»[4].

Ὁ Πολίτης, ἐν τῷ προμνησθέντι ἄρθρῳ του «περὶ τῶν δημωδῶν παροιμιῶν» (Παρθενὼν 1872), διαιρεῖ τὰς παροιμίας εἰς τρία μεγάλα εἴδη: εἰς *κυρίως παροι-*

---

[1]) Ἐν Λαογρ. Ζ΄ (1923) σ. 385 - 421.

[2]) Ἐν Νέᾳ Ἑστίᾳ, τόμ. ΚΔ΄ (1938) σ. 1373 - 77.

[3]) Αἱ μορφολογικαὶ διαιρέσεις τῶν παροιμιῶν εἶναι συνήθως ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὰ συστήματα τῆς κατατάξεως αὐτῶν. Συμβαίνει ὅμως πολλάκις ν' ἀποτελοῦν αὗται τὴν μόνην διάταξιν τῆς ὕλης ἔν τινι συλλογῇ, ἢ νὰ βαίνουν παραλλήλως πρὸς ἐκεῖνα. Διὰ τοῦτο κρίνομεν σκόπιμον νὰ πραγματευθῶμεν ἐνταῦθα καὶ περὶ τῶν διαιρέσεων τούτων.

[4]) Ὁ Ν. Πολίτης ἐξέδωκε τὴν συλλογὴν αὐτοῦ ὑπὸ μόνον τὸν τίτλον *Παροιμίαι*, σημειοῖ ὅμως ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του ὅτι αὕτη περιλαμβάνει «*τὰς παροιμίας καὶ παροιμιώδεις φράσεις* τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ λαοῦ» (τόμ. Α΄ σ. ε΄). Ἄλλοι συλλογεῖς πρὸ αὐτοῦ ἔγραψαν: Ὁ *Ἰ. Δεκιγάλας* (1852) «Σύντομον δοκίμιον *περὶ παροιμιῶν καὶ παροιμιωδῶν ἐκφράσεων* τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης» (Πανδώρα, τόμ. Γ΄ σ. 320-4) καὶ ὁ Γ.Κ Υ (περείδης), ἔτη 1872 καὶ 1873: «*Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις ἐκφράσεις*» (βλ. Π.Π. Α΄ σ. νγ΄).— Βραδύτερον ἡ ἔκφρασις «*Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις*» κατέστη συνήθης τίτλος δημοσιεύσεως τῶν συλλογῶν. Πρβλ. *Ὁ. Δ. Σχινᾶ* (1911) «Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις Σερρῶν» (Λαογρ. Γ΄ σ. 180). *Πολυδ. Παπαχριστοδούλου* (1928). «Παροιμίες καὶ παροιμιώδεις φράσεις Σαράντα Ἐκκλησιῶν Ἀν. Θράκης» (Θρᾳκικά, Α΄ σ. 141). *Κ. Χουρμουζιάδου* (1941) «Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις Πετροχωρίου» (Θρακικά, ΙΣΤ΄ σ. 191 - 266) κ.ἄ.

Ὁμοίως καὶ παρὰ τοῖς ξένοις ἀπαντῶμεν τὰς ἀντιστοίχους ἐκφράσεις ὡς «π.χ. «*proverbes et locutions proverbiales*» (Bonser 1096), «*Proverbs and proverbial phrases*» (Bonser 624), «*Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten*» (Bonser 1635), «*Proverbi e modi proverbiali* (Bonser 2168), «*Refranes y frases proverbiales*» (Bonser 1337).

μίας, ὅπου περιλαμβάνονται καὶ τὰ γνωμικά, εἰς *παροιμιακὰς ἐκφράσεις* καὶ εἰς *γραφικὰ ρητά*.

Ὁ Στίλπων Κυριακίδης εἰς τὸ περὶ παροιμιῶν κεφάλαιον τῆς «Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» αὐτοῦ (σελ. 300 κ.ἑ.) διακρίνει τρία κυρίως εἴδη παροιμιακοῦ λόγου: α΄) τὰς *κυρίως παροιμίας* («παρομοιώσεις, αἱ ὁποῖαι γενόμεναι ὑπὸ πάντων ἀποδεκταὶ κατέστησαν δημοτικαὶ καὶ πάγκοινοι»), β΄) τὰς *γνώμας* ἢ *γνωμικὰ* (αἵτινες «ἐκφράζουν διαφόρους ἐκ τῆς πείρας κτηθείσας πρακτικὰς ἀληθείας») καὶ γ΄) τὰς *παροιμιώδεις φράσεις* («πολυποικίλους μεταφορικὰς ἐκφράσεις», αἵτινες «στεροῦνται τῆς αὐτοτελείας τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ παροιμία»).

Τὴν διαίρεσιν ταύτην ἀκολουθοῦν ἐν τῇ δημοσιεύσει τῶν παροιμιῶν αὐτῶν πλεῖστοι συλλογεῖς, οἵτινες χωρὶς ἄλλην κατάταξιν παραθέτουν ἀλφαβητικῶς καὶ αὐτοτελῶς ἠριθμημένας: α΄) τὰς *ἁπλᾶς παροιμίας*, β΄) τὰ *γνωμικὰ* καὶ γ΄) τὰς *παροιμιώδεις φράσεις*[1]).

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παροιμιολογικὴ διαίρεσις, τὴν ὁποίαν δίδει γάλλος συλλογεύς, ὁ L. Martel[2]). Οὗτος χωρίζει τὰς παροιμίας του: α΄) εἰς *παροιμιώδεις φράσεις* (locutions proverbiales), β΄) εἰς *παροιμίας διαπιστούσας ἓν γεγονὸς* (proverbes énonçant un fait) καὶ γ΄) εἰς *παροιμίας διατυπούσας παράγγελμα* (formant précepte)[3]). Τὰς παροιμιώδεις φράσεις ὀνομάζει ἄλλως *τρόπους τοῦ λέγειν* (façons de parler), εἴτε οὗτοι περιέχουσι μεταφορὰν εἴτε ὄχι. Διὰ τὰς παροιμίας «τὰς διαπιστούσας ἓν γεγονός» παρατηρεῖ ὅτι αὗται δὲν προσφέρονται ἀναγκαίως ὡς κανόνες συμπεριφορᾶς, ἐνῷ ἀντιθέτως αἱ ἄλλαι, «αἱ διατυποῦσαι παράγγελμα» περικλείουν μίαν ἠθικὴν διδασκαλίαν ἢ δίδουν μίαν πρακτικὴν συμβουλήν. Ὅθεν τὰ λεγόμενα «γνωμικὰ» κατανέμονται ἐν τῇ διαιρέσει ταύτῃ, ὁτὲ μὲν εἰς τὴν μίαν, ὁτὲ δὲ εἰς τὴν ἄλλην κατηγορίαν τῶν παροιμιῶν, ἐπειδὴ ἡ διδασκαλία τούτων γίνεται εἴτε ἀμέσως διὰ συμβουλῆς εἴτε ἐμμέσως διὰ παρατηρήσεων καὶ μεταφορῶν.

Νομίζομεν ὅτι ἡ φυσικωτέρα μορφολογικὴ διαίρεσις τῶν παροιμιῶν μιᾶς συλλογῆς θὰ ἦτο ἡ εἰς *παροιμίας* ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς *παροιμιακὰς φράσεις* ἀφ' ἑτέρου. Ὁ λαὸς ὀνομάζει «παροιμίας» καὶ τὰ γνωμικὰ αὐτοῦ, πολλάκις μάλιστα κυρίως ταῦτα. Τὴν παροιμιακὴν φράσιν χρησιμοποιεῖ παρεμβολικῶς ὡς ἁπλοῦν τρόπον τοῦ λέγειν, χωρὶς πάντοτε νὰ τὴν προαγγέλλῃ. Εἶναι ὄντως αὕτη «ἄνευ αὐτοτελείας».

---

[1]) Πρβλ. *Βαγγέλη Κ. Μακρῆ*, «Κεφαλλωνίτικη λαογραφία», ἐν Παγκεφαλληνιακῷ Ἡμερολογίῳ 1938, σ. 146-164.

[2]) *L. Martel*, Petit recueil de proverbes français. (15η ἔκδοσις, Paris, ἄ.ἔ.). Ἐν ὅλῳ 530 παροιμίαι. Ἀρίθμησις ὁλικὴ· κατάταξις ἀλφαβητικὴ κατὰ τμήματα.

[3]) Μόνη ἡ διαίρεσις αὕτη δὲν φαίνεται νὰ ἱκανοποιῇ τὸν συλλογέα, διὰ τοῦτο καὶ παραθέτει ἐν τῷ τέλει τῆς συλλογῆς αὐτοῦ εὑρετηριακὸν πίνακα μὲ λημματοθετικὴν κατάταξιν τῶν παροιμιῶν.

Πρακτικοὶ ὅμως λόγοι, ἰδίᾳ ἡ ὑπὸ ἐνιαῖα λήμματα συγκέντρωσις ὅλων τῶν σχετικῶν ἐκφράσεων, ἀναγκάζουν ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν τὸ καὶ ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Πολίτου ἐφαρμοζόμενον σύστημα τῆς ἀναμίξεως παροιμιῶν καὶ παροιμιακῶν φράσεων ἐν τῇ κατατάξει. Ἄλλως ἔχει τὸ ζήτημα, ὅταν προβαίνῃ τις εἰς χωριστὰς δημοσιεύσεις γνωμικῶν, παροιμιῶν, παροιμιακῶν φράσεων ἢ φραστικῶν τρόπων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ [1]).

Χωρισταὶ συλλογαὶ γνωμικῶν παροιμιῶν ἤρχισαν ἐνωρίτατα νὰ δημοσιεύωνται διὰ παιδαγωγικοὺς καὶ ἠθοπλαστικοὺς λόγους, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῶν ρητῶν καὶ ἀποφθεγμάτων τῶν ἀρχαίων σοφῶν ἢ καὶ τῶν ἱερῶν βιβλίων [2]).

Διὰ τὰς παροιμιώδεις φράσεις ἔχομεν ἐπίσης αὐτοτελεῖς συλλογάς, ἀναφέρομεν δ' ἐκ τῶν προσφάτως ἐκδοθεισῶν τὰς: *Μ. Τριανταφυλλίδη* «Παροιμιακὲς φράσεις ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ τὴ λογοτεχνία» (Ἀθήνα 1947) καὶ *Ἀ. Α. Παπαδοπούλου* «Φρασεολογικὰ» (Ἀθῆναι 1951). Ἐκ τούτων ἡ τελευταία περιλαμβάνει μετὰ τῶν μεταφορικῶν ἐκφράσεων καὶ ἁπλοῦς φραστικοὺς τρόπους καὶ ἰδιωματισμούς.

2. Φιλολογικὴ διαίρεσις.

Ὡς τοιαύτην ἐννοοῦμεν τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φιλολογικῶν πηγῶν τῶν παροιμιῶν γινομένην διαίρεσιν, ἥτις πολλάκις καὶ αὐτοτελεῖς συλλογὰς ἐξ ἑκάστης τῶν προελεύσεων τούτων καταρτίζει [3]).

---

[1]) Καθ' ἡμᾶς, ὁ *παροιμιακὸς λόγος* ἐν γένει δύναται νὰ χωρισθῇ, ὡς εἴπομεν, α') εἰς *παροιμίας* καὶ β' εἰς *παροιμιακὰς φράσεις*. Τὰς παροιμίας ὑποδιαιροῦμεν εἰς *γνωμικὰς* καὶ *περιστατικάς*. Αἱ πρῶται διδάσκουν τι πάντοτε εἴτε ἀμέσως (συμβουλὴ εἰς β' πρόσωπον) εἴτε ἐμμέσως (διαπίστωσις εἰς γ' καὶ α' πρόσωπον). Αἱ δεύτεραι ἀναφέρουν ἢ συγκρίνουν τι πρός τι γενόμενον, μὲ σκοποὺς ὄχι μόνον διδακτικούς, ἀλλὰ καὶ ψυχαγωγικούς (σάτιρα, λογοπαίγνιον κλπ.). Τὰς παροιμιακὰς φράσεις χωρίζομεν εἰς *κυρίως παροιμιακὰς* καὶ εἰς *συνήθεις ἐκφράσεις*. Αἱ πρῶται εἶναι εἴτε ἀποσπάσματα παροιμιῶν εἴτε μεταφορικαὶ περιφράσεις. Αἱ δεύτεραι εἶναι ἁπλοῖ φραστικοὶ τρόποι καὶ ἰδιωματισμοὶ τῆς λαλουμένης γλώσσης, οἵτινες δὲν περιέχουν ἀπαραιτήτως μεταφορὰς ἢ ἄλλα παροιμιακὰ στοιχεῖα.

[2]) Πρβλ. *Τῶν Ἑπτὰ Σοφῶν* καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς καταριθμουμένων ἀποφθέγματα, συμβουλαὶ καὶ ὑποθῆκαι (Parisiis 1563).— *Mathurino Corderio* Sententiae proverbiales gallicoromanae (Parisiis 1547).—*Nannius Mirabellius* Florilegii magni... libri XX (Lugduni 1620).—*Charles Palmer:* A collection of select aphorisms and maxims (London 1748) (Bonser 143). Καὶ παρ' ἡμῖν: Ὁ Πορθένιος Κατζιούλης συλλέξας «γνώμας καὶ ἀποφθέγματα καὶ *παροιμίας* ἀρχαίας... ἐχώρισεν ἐπιμελῶς τὰς παροιμίας ἀπὸ τῶν ἀποφθεγμάτων δύο διακεκριμένας ἀλλήλων συλλογὰς καταρτίσας» (Π. Π. Α' σ. κθ'-λ'). Βλέπε ἐπίσης: *Γνωμικὰ* ἐν περιοδικῷ Κασταλίᾳ τῆς Κων)πόλεως (τόμ. Α' (1861) σελ. 144 καὶ 192) καὶ διάκρισιν ἐν τοῖς τίτλοις: *Παροιμίαι* καὶ *γνωμικὰ* ἐν τῷ τόμῳ τῶν «Σαμιακῶν» τοῦ Ε. Ι. Σταματιάδου (ἐν Σάμῳ, 1887 σ. 100-175). *Γνωμικὰ* καὶ *Παροιμίαι* ἐν τῇ συλλογῇ Ε. Φραγκάκη (ἔ. ἀ. σελ. 122). Ὁμοίως καὶ τὴν ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἡμετέραν συλλογήν: *Κεφαλονίτικα Γνωμικά*.

[3]) Εἶναι φανερὸν ὅτι ὅπου γίνεται λόγος περὶ φιλολογικῶν πηγῶν δὲν πρόκειται μόνον περὶ λαϊκῶν παροιμιῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ λογίων, εἰσηγμένων ἢ μὴ παρὰ τῷ λαῷ ἐκ κειμένων.

Τὴν διαίρεσιν ἢ τὴν διάκρισιν τῶν παροιμιῶν κατὰ τὰς πηγὰς αὐτῶν ἀνευρίσκομεν ἐνωρίτατα εἰς παλαιὰς συλλογάς, αἵτινες περιελάμβανον τὰς παρά τινι συγγραφεῖ ἀπαντώσας παροιμίας ἢ τὰς παρὰ γνωστῶν φιλολόγων ἀποθησαυρισθείσας. Ἀντιπροσωπευτικὴ εἶναι ἡ διάταξις τῶν ἐπὶ μέρους τούτων συλλογῶν εἰς τὸ Corpus Paroemiographorum Graecorum ὑπὸ τῶν Leutsch καὶ Schneidewin [1]), ὅπου δίδονται ἐν διαδοχῇ τὰ ὀνόματα τῶν παροιμιογράφων μετὰ τῶν πηγῶν ἐξ ὧν ἤντλησαν: *Ζηνοβίου ἐπιτομὴ ἐκ τῶν Ταρραίου καὶ Διδύμου παροιμιῶν... Διογενιανοῦ, Πλουτάρχου, Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου* κ.λ.π. καὶ ἀκολουθοῦν αἱ παροιμίαι κατ' αὐτοτελῆ ἀρίθμησιν καὶ διάταξιν ἀλφαβητικήν, συνενούμεναι εἰς γενικοὺς πίνακας ἐν τῷ τέλει τῆς ὅλης συλλογῆς.

Εἰς τοιαύτην φιλολογικὴν διαίρεσιν στηρίζονται καὶ αἱ ἀποδελτιωτικαὶ εἰς διαφόρους συγγραφεῖς ἐργασίαι διὰ τὰς παροιμίας, οἷαι αἱ τῶν *A. Hotop,* De Eustathii proverbiis (Lipsiae 1888) [2]), *Th. Rein,* Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten bei Lucian (Tübingen 1894), *I. Kein,* Sprichwröter und paroemiographische Überlieferung bei Strabo (München 1909), *D. K. Karathanasis,* Sprichwörter und spr. Redensarten des Altertums in den rhetorischen Schriften κ.λ.π. (Diss. München 1936), *Ν. Γ. Πολίτου,* Δημώδεις παροιμίαι ἐν μεσαιωνικοῖς ἑλληνικοῖς ποιήμασι. Ἐπετ. Παρνασσοῦ Α΄ (1896), *Φ. Κουκουλέ,* Δημώδεις παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις παρὰ Χρυσοστόμῳ (ἐν Τεσσαρακονταετηρίδι Θ. Βορέα, Ἀθῆναι 1939), *Κ. Δ. Παπαϊωαννίδου,* Σωζοπολιτικαὶ παροιμίαι εἰλημμέναι ἐκ δημοτικῶν ᾀσμάτων (Λαογρ. Α΄ σ. 693), *Στ. Ξανθουδίδου,* Παροιμίαι, γνῶμαι κλπ. Ἐρωτοκρίτου. (Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος, 1916, σ. 774 - 782), *Δημ. Α. Τσίριμπα,* Παροιμίαι καὶ παρ. φράσεις παρὰ τῷ ἐπιστολογράφῳ Ἀρισταινέτῳ, ἔ. ἀ.

Φιλολογικὴ εἶναι κατὰ ταῦτα καὶ ἡ παρὰ Πολίτῃ, ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τῶν Παροιμιῶν αὐτοῦ (σελ. 3 - 132), διαίρεσις τῶν βυζαντινῶν παροιμιῶν κατὰ συλλογὰς (Α—Ζ), ἀναγραφούσας τὸ ὄνομα τοῦ συλλογέως, τὸν τίτλον αὐτῶν καὶ τὸ χειρόγραφον ἐξ οὗ ἐλήφθησαν.

Ἐν τῇ ξένῃ παροιμιογραφίᾳ, ἰδίᾳ ἐν ταῖς χώραις ὅπου κλασσικοὶ συγγραφεῖς συνετέλεσαν εἰς τὸν πλουτισμὸν τῆς ἐθνικῆς παροιμιολογίας, πλεῖσται συλλογαὶ

---

[1]) *E.L. Leutsch—F.G. Schneidewin,* professores gottingenses, Paroemiographi Graeci. Tom. I - II. Gottingae 1839 - 1851.

[2]) Πρβλ. καὶ *Φ. Κουκουλέ,* Δημώδεις παροιμίαι καὶ φράσεις παρὰ τῷ Εὐσταθίῳ Θεσσαλονίκης, ΕΕΒΣ τόμ. Η΄ σ. 3 - 29.

κατηρτίσθησαν περιλαμβάνουσαι ἐν χωριστοῖς κεφαλαίοις τὰς ἐκ τῶν συγγραφέων τούτων ληφθείσας παροιμίας. Ἀναφέρομεν: ἐκ τῶν ἀγγλικῶν συλλογῶν τὸ βιβλίον τοῦ *J. A. Mair,* A handbook of proverbs (London-New York 1874) (Bonser 612), ὅπου δίδονται κεχωρισμένως αἱ παροιμίαι ἀπὸ τὴν Βίβλον, ἀπὸ ἀρχαίους κλασσικοὺς συγγραφεῖς, ἀπὸ τὸν Σαίξπηρ,[1]) ὡς καὶ αἱ ἀμερικανικῆς καὶ σκωτικῆς προελεύσεως· ἐπίσης τὸ βιβλίον τοῦ *U. R. Burke,* Shanco Panza's proverbs, London 1872 (Bonser 1322), ὅπου δίδονται αἱ ἐν τῷ ἔργῳ «Δὸν Κιχῶτος» τοῦ Θερβάντες περιλαμβανόμεναι παροιμίαι. Καὶ ἐκ τῶν γαλλικῶν τὴν συλλογὴν τοῦ Leroux de Lincy (Paris 1842), ὅπου ἐν τῷ τέλει τοῦ Β΄ τόμου εὑρίσκει τις παροιμίας προερχομένας α) ἐκ γάλλων συγγραφέων ἀπὸ τοῦ 12ου μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος β) ἐκ τῶν γνωστῶν διστίχων τοῦ Κάτωνος γ) ἐκ χειρογράφου περιέχοντος στίχους τοῦ λαϊκοῦ τύπου Vilain καὶ δ) ἔκ τινος χειρογράφου τοῦ Καϊμπριτζ.

Χωριστὴν κατηγορίαν ἀποτελοῦν πάντοτε, κρινόμεναι ἀπὸ τοιαύτης φιλολογικῆς πλευρᾶς, καὶ αἱ ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνογραφίας εἰλημμέναι παροιμίαι καὶ φράσεις. Ἀσχέτως πρὸς τὰς ἀλληγορίας τὰς ὁποίας αὗται ἐκφράζουσι καὶ τὴν ἐκ τούτων ἔνταξίν των εἰς τὸν κοινὸν παροιμιακὸν λόγον, καταγράφονται συνήθως καὶ εἰς χωριστὰ κεφάλαια, ὑπὸ τίτλους οἷοι: «*Ρητὰ ἐξηγμένα ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς*» [2]), «*Ρητὰ ἐξαχθέντα ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων*» [3]) «*Ἐκκλησιαστικαὶ παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις*» [4]). Καὶ ὁ Πολίτης ἐθεώρει, ὡς εἴδομεν, τὰ *γραφικὰ ρητὰ* ὡς ἓν ἐκ τῶν τριῶν μεγάλων εἰδῶν, εἰς τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ διαιρῶνται αἱ παροιμίαι [5]).

Διὰ λόγους ἱστορικούς, θρησκευτικοὺς καὶ γλωσσικοὺς τὰ τοιαῦτα παροιμιακὰ δάνεια ἐκ τῶν ἱερῶν κειμένων ἐμφανίζονται παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἀφθονώτερα ἢ παρὰ τοῖς ἄλλοις λαοῖς, διὰ τοῦτο καὶ ἡ χωριστὴ συγκέντρωσις καὶ μελέτη αὐτῶν ἐνδείκνυνται σοβαρῶς [6]).

---

[1]) Πρβλ. καὶ *M. C. Wahl,* Das parömiologische Sprachgut bei Shakespeare, ἐν Jahres-Bericht der höheren Handes-Fach-Schule zu Erfurt-Leipzig 1885.

[2]) *Π. Ἀραβαντινοῦ,* Παροιμιαστήριον. (Ἰωάννινα 1863) σελ. 172.

[3]) *Ἰ. Βενιζέλου,* Παροιμίαι δημώδεις, Ἐκδ. Β΄ σ. 353.

[4]) *Τάσου Ζευγώλη* Λαογραφικὰ σημειώματα. Τόμ. Α΄ Ἀθῆναι 1950 σ. 11-49.

[5]) Βλ. ἀνωτ. σελ. 263-4.

[6]) Ὁ συγγραφεὺς τῆς παρούσης μελέτης ἔχει ἤδη καταθέσει ἐν χειρογράφῳ ἐκ 304 σελίδων εἰς τὴν Φιλολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων ἐγκριθεῖσαν ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβὴν αὐτοῦ, ὑπὸ τὸν τίτλον «La Bible dans le parler proverbial du peuple grec». Πρβλ. καὶ προγενέστερα ἄρθρα αὐτοῦ ἐν τῷ περιοδικῷ Νέᾳ Ἑστίᾳ: *Οἱ Ἀκολουθίες τῆς Μεγάλης ἑβδομάδος κι' ἡ ἐπίδρασή τους στὴ Νεοελληνικὴ γλῶσσα* (τόμ. 19ος (1936) σ. 491-3). *Ἡ*

3. Χρονολογικὴ διαίρεσις.

Κατὰ τὴν διαίρεσιν ταύτην αἱ συλλογαὶ χωρίζονται εἰς περιόδους χρονολογικάς, μαρτυρούσας περὶ τοῦ βίου τῶν παροιμιῶν διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ περὶ τῆς ἱστορίας αὐτῶν·

Ὡς παραδείγματα τοιούτων συλλογῶν ἀναφέρομεν, ἐκ τῶν ξένων, τὰς: *W. W. Skeat,* Early English proverbs, chiefly of the thirteenth and fourteenth centuries. Oxford 1910 (Bonser 640), *C. Von Wurzbach,* Die Sprichwörter der Polen, Wien, 1852 (Bonser 2872), *J. Morawski,* Proverbes français antérieurs au XV siècle, Paris 1925 (Bonser 1065) καὶ *M. P. Tilley,* A dictionary of the Proverbs in England, in the Sixteenth and Seventeenth centuries» (University of Michigan Press, 1950).

Εἰς τὴν ἑλληνικὴν παροιμιογραφίαν τοῦτο ἐγένετο εἴτε μὲ μονομερεῖς συλλογὰς ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν παροιμιῶν [1]), εἴτε μὲ συγκριτικὴν παράθεσιν ἀρχαίων, βυζαντινῶν καὶ νεοελληνικῶν παροιμιῶν [2]).

Ἡ παρὰ Πολίτῃ, ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τῶν Παροιμιῶν αὐτοῦ, πρόταξις τῶν συλλογῶν τῶν βυζαντινῶν παροιμιῶν τοιαύτην τινὰ χρονολογικὴν διάταξιν ὑποτυποῖ. Σαφέστερον ὅμως ἀκολουθεῖται ἡ διαίρεσις αὕτη εἰς μελέτην τοῦ *Ν. Π. Ἀνδριώτη,* Die Ausdrucksmittel für nichts, wenig, viel im Griechischen [3]), ὅπου αἱ περίοδοι ἀρχαία, μεσαιωνικὴ καὶ νεωτέρα πλαισιοῦν ἐν διαδοχικῇ σειρᾷ τὰς ἀναγραφομένας ἐκφράσεις.

Ὁμοίως καὶ παρὰ *Μ. Τριανταφυλλίδῃ* (ἔ.ἀ) αἱ παροιμιακαὶ φράσεις χωρίζονται εἰς «ἀρχαῖες φράσεις», «μεσαιωνικὲς φράσεις», «ἐκκλησιαστικὲς φράσεις» καὶ «νεοελληνικὲς φράσεις».

4. Γλωσσογεωγραφικὴ διαίρεσις.

Ὀνομάζομεν οὕτω τὴν κατὰ γεωγραφικὰς περιφερείας καὶ διαλέκτους, ἢ κατὰ

ἐκκλησιαστικὴ φρασεολογία στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα (τόμ. 20ος (1936) σ. 1572-6 καὶ 1654-60) καὶ ἐν τῷ περιοδικῷ L'Hellénisme contemporain: Locutions proverbiales du peuple grec venant des épîtres de St Paul (ἔτος 1951, ἀρ. 3 σ. 247-257).

[1]) Πρβλ. *Karl Krumbhacher,* Mittelgriechische Sprichwörter (Munchen 1893) καὶ *Ι. Φουστάνου,* Ἀστέρες, ἤτοι συλλογὴ παροιμιῶν καὶ παροιμιωδῶν ἐκφράσεων ἀρχαίων Ἑλλήνων. (Ἀθήνησιν 1877).

[2]) Πρβλ. *Ἰωάννου Βερέττα,* Συλλογὴ παροιμιῶν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, μετὰ παραλληλισμοῦ πρὸς τὰς τῶν ἀρχαίων, ἐν Λαμίᾳ 1860, καὶ *Φ. Κουκουλέ,* Συμβολὴ εἰς τὴν βυζαντινὴν παροιμιογραφίαν. Ἀθηνᾶ τόμ. ΝΒ' (1948) σ. 87-112.

[3]) Ἐν Byz Neugr. Jahr. τόμ. XVI (1939-40) σ. 59-155.

ἔθνη καὶ γλώσσας, γινομένην διαίρεσιν τῶν παροιμιῶν, τὴν ὁποίαν ἀπαντῶμεν ἰδίᾳ εἰς πολυγλώσσους συλλογάς.

Χαρακτηριστικὸν παρ' ἡμῖν παράδειγμα τοιαύτης διαιρέσεως ἀποτελεῖ ἡ χιακὴ συλλογὴ παροιμιῶν ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν Rose καὶ Ἀργέντη, The Folklore of Chios [1]), ὅπου αἱ παροιμίαι δίδονται κατὰ κώμας, ἀκολουθούσας ἀλλήλας ἐν ἀλφαβητικῇ σειρᾷ. [2])

Διὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ κατὰ ἔθνη καὶ γλώσσας χωρισμοῦ τῶν παροιμιῶν, ἀναφέρομεν τὰς παλαιοτέρας πολυγλώσσους συλλογάς, περὶ τῶν ὁποίων ὡμιλήσαμεν καὶ εἰς τὸ περὶ ἀλφαβητικοῦ συστήματος κεφάλαιον, ὡς καὶ τὴν ἐν Βρυξέλλαις, ἐν ἔτει 1871, ἐκδοθεῖσαν συλλογὴν 2.000 καὶ πλέον παροιμιῶν, περιέχουσαν γαλλικάς, ρωσσικάς, ἰνδικάς, ἀραβικάς, ἰουδαϊκάς, κινεζικάς, ἀγγλικάς, γερμανικάς, ἱσπανικάς, ἰταλικὰς καὶ ὁλλανδικάς. (Bonser 148).

Χωρισμὸν κατὰ διαλέκτους ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ *R.F. Burton*, Wit and wisdom from West Africa (London 1865), ὅπου αἱ παροιμίαι δίδονται κατὰ ἰθαγενεῖς γλώσσας, οἷαι αἱ Wolof tongue, Kanuri tongue, Oji tongue, Gaor Accra langage κ.λ.π. (Bonser 3544).

Ὑπὸ πνεῦμα τοιαύτης γλωσσογεωγραφικῆς διαιρέσεως καταρτίζονται, ὡς γνωστόν, καὶ αἱ κατ' ἐπαρχίας συλλογαὶ παροιμιῶν, συχναὶ εὐτυχῶς ἐν Ἑλλάδι, καταγραφόμεναι αἱ πλεῖσται εἰς τὸ οἰκεῖον διαλεκτικὸν ἰδίωμα (Πόντου, Καππαδοκίας, Δωδεκανήσων, Κύπρου, Θράκης, Μακεδονίας, Ἠπείρου, Λέσβου, Σκύρου Κρήτης κ.λ.π.).

5. Προσῳδιακὴ διαίρεσις.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ μορφὴ ὑπὸ τὴν ὁποίαν διατυποῦνται κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ παροιμίαι εἶναι ἔμμετρος ἢ ρυθμική. Ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἐν τῇ μελέτῃ αὐτοῦ «περὶ τῶν δημωδῶν παροιμιῶν (ἔ.ἀ. σ. 926) γράφει: «Αἱ πλεῖσται τῶν παροιμιῶν εἰσιν ἔμμετροι... εἰς πολλὰς δὲ ἄλλας διακρίνονται ἴχνη μέτρου λυθέντος ἕνεκα μὴ καλῆς ἀπομνημονεύσεως. Ἐνίοτε δέ, καίτοι μὴ ἔμμετροι, εἰσὶν ὅμως διατεταγμέναι καὶ προφέρονται οὕτως ὥστε ἀπαγγελλόμεναι ἀποτελοῦσι ρυθμόν τινα». Καὶ προσ-

---

[1]) *Philip I. Argenti and H. J. Rose*, The Folklore of Chios (Gambridge, University press Vol. I - II 1949).

[2]) Τόμ. II, σ. 838 - 938. Κρίνων τὴν κατάταξιν ταύτην ὁ Στ. Κυριακίδης (Λαογρ. ΙΓ' σ. 398) γράφει: «*Δὲν δύναται ἐπίσης νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐπιτυχὴς ἡ διασπορὰ τῶν παροιμιῶν καὶ τῶν αἰνιγμάτων κατὰ τὰ τοπικὰ τῆς νήσου διαμερίσματα. Αὕτη ἔφερε τοὺς ἐκδότας εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπαναλαμβάνουν ἐν οὐ δέοντι τὰ αὐτά, ἐνῷ ἦτο δυνατὸν νὰ συγκεντρωθοῦν τὰ ὅμοια κείμενα ἐπὶ τὸ αὐτό, σημειουμένων τῶν τόπων ἐν οἷς ἀπαντῶσι*».

θέτει: «Ὁ Ross πρῶτος κατέδειξε τὰ μέτρα πολλῶν παροιμιῶν· καὶ ταῦτα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τεσσάρων μόνον εἰδῶν εἰσι: α΄ τετράμετρον ἰαμβικὸν καταληκτικόν, β΄ δίμετρον τροχαϊκὸν ἀκατάληκτον, γ΄ δίμετρον τροχαϊκὸν καταληκτικόν, δ΄ δίμετρον ἰαμβικὸν ἀκατάληκτον μετὰ καταληκτικοῦ» [1]).

Στηριζόμενοι εἰς τὴν ρυθμικὴν ταύτην φύσιν τῶν παροιμιῶν, πολλοὶ συλλογεῖς προέβησαν εἰς τὴν κατὰ τὰ μέτρα καὶ τὸν τονισμὸν αὐτῶν διαίρεσιν τῶν παροιμιῶν. Ἤδη εἰς συλλογὰς ἀρχαίων ἑλληνικῶν παροιμιῶν, ἐκδοθείσας κατὰ τὰ πρῶτα ἀπὸ τῆς εὑρέσεως τῆς τυπογραφίας ἔτη, ἀπαντῶμεν τὸ σύστημα τοῦτο. Οὕτω ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ I. Scaliger (1594) [2]) ἔχομεν τὴν διαίρεσιν: α΄) *παροιμίαι ἔμμετροι ἀπὸ ἑξαμέτρων*, β΄) *παροιμίαι ἔμμετροι ἀπὸ τροχαϊκῶν*, γ΄) *παροιμίαι ἔμμετροι ἀπὸ ἰάμβων*.

Καὶ ἐν ἄλλῃ συλλογῇ, τοῦ 1612, φερούσῃ τίτλον «Στρωματεὺς ἐμμέτρων παροιμιῶν» [3]) ἡ διαίρεσις βαίνει ὡς κάτωθι: α΄) *ἀπὸ ἑξαμέτρων*, β΄) *ἀπὸ ἰαμβείων* γ΄) *ἀπὸ τροχαϊκῶν*, αἱ δὲ παροιμίαι παρατίθενται ὑφ' ἑκάστην κατηγορίαν ἐν ἀλφαβητικῇ τάξει.

Ἀντιπροσωπευτικὴ τοῦ συστήματος τούτου καὶ μετὰ πολλῆς λεπτομερείας κατηρτισμένη εἶναι ἡ διαίρεσις εἰς τὴν ὁποίαν προβαίνει ἐν τῷ χειρογράφῳ αὐτοῦ ὁ ἐξ Ἀμοργοῦ λόγιος Ε. Ἰωαννίδης. [4]) Οὗτος χωρίζει τὴν ἐκ 10.000 περίπου παροιμιῶν συλλογὴν αὐτοῦ εἰς κατηγορίας, ἐχούσας κοινὸν γνώρισμα τὸν ἀριθμὸν τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν στίχων, ὡς καὶ τὸν καταληκτικὸν τονισμὸν αὐτῶν. Οὕτω διακρίνει παροιμίας:

Δισυλλάβους ὀξυτόνους: *Παθός, μαθός.*
» παροξυτόνους: *Εἶπα, ξεῖπα.*
Τρισυλλάβους ὀξυτόνους: *Ἢ παπᾶς ἢ ζευγᾶς.*
» παροξυτόνους: *Ἀνέβα κατέβα.*
» προπαροξυτόνους: *Ἄρρατα, θέματα.*

---

[1]) Ὅλων σχεδὸν τῶν δημοτικῶν στίχων τὰ μέτρα ἀνευρίσκονται εἰς τὰς παροιμίας. Ὁ δεκαπεντασύλλαβος στίχος κυριαρχεῖ εἰς αὐτάς, ὡς καὶ εἰς τὸ δημῶδες ᾆσμα. Ἀκολουθοῦν οἱ βραχύτεροι στίχοι, οἱ ἀποκληθέντες «παιδιὰ τοῦ δεκαπεντασυλλάβου» (Σ. Κυριακίδης, ἐν Η.Μ.Ε. ἔτος 1923), ἤτοι οἱ: ἰαμβικὸς ὀκτασύλλαβος, ἰαμβικὸς ἑπτασύλλαβος καὶ τροχαϊκὸς ὀκτασύλλαβος, ἔτι δὲ καὶ τετρασύλλαβος καὶ τρισύλλαβος (π.χ. ἄ-κλη-ρος/ἄ-θε-ος).

[2]) Παροιμίαι ἔμμετροι. Proverbiales graecorum versus. I. Scaliger pridem collegit, composuit, digessit. Lutetiae 1594.

[3]) Παρὰ *Andrea Schotto*, Παροιμίαι Ἑλληνικαί, sive proverbia Graecorum. Antverpiae 1612 σ. 580-645.

[4]) Λ. Α. ἀριθ. 1357 Α-Γ΄ (ἔτος 1876).

Ἑπτασυλλάβους ὀξυτόνους μονάς: *Μηδὲ καῖται μὴδ' ἐργᾶ.*
» » διπλᾶς: *Τὸ πολὺ ἀπ' ἀρχοντιὰ*
καὶ τὸ λίγ' ἀφ' τὴν καρδιά.
» παροξυτόνους μονάς: *Ὁ ἕνας σὰν κανένας.*
» » διπλᾶς: *Φάβα χωρὶς κρεμμύδι,*
γάμος χωρὶς παιγνίδι.
» προπαροξυτόνους μονάς: *Βλέποντας καὶ κάνοντας.*
» » διπλᾶς: *Μὲ τὸν ἥλιο τά 'μπαζα*
μὲ τὸν ἥλιο τά 'βγαζα.
Ὀκτασυλλάβους ὀξυτόνους μονάς: *Ὁ πρῶτος ἔχει προτιμή.*
» » διπλᾶς: *Μηδὲ καλὴ μηδὲ κακιὰ*
μηδὲ πηλένια πεθερά.

κ. ο. κ.

Παράδειγμα παρομοίας κατατάξεως ἐν τῇ ξένῃ παροιμιογραφίᾳ ἀναφέρομεν τὴν ἐν τῷ Journal of American Folklore (τόμ. 59 (1946) σελ. 365-386) δημοσιευομένην συλλογὴν τῶν *Charles A. Ferguson* καὶ *W. D. Preston,* 107 Bengali proverbs, ὅπου, ὡς οἱ ἴδιοι συλλογεῖς ἀναγράφουσι, «The proverbs are classified according to prosodic structure» (σελ. 366).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

1. Τοῦ ἀλφαβητικοῦ συστήματος.

Κρίνων ὁ Πολίτης, ἐν ἔτει 1909, συλλογὴν παροιμιῶν δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ «Κρητικῷ Ἀστέρι» τῶν Χανίων, γράφει: «Δυσχεραίνει δὲ τὴν χρῆσιν αὐτῶν καὶ ἡ ἔλλειψις οἱασδήποτε κατατάξεως. Διότι κατάταξις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ βεβαίως ἡ καταγραφὴ κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν, ὁριζομένην ἐκ τοῦ ἀρκτικοῦ γράμματος τῆς πρώτης λέξεως ἑκάστης παροιμίας. Ἡ ἀλφαβητικὴ τάξις καθόλου οὐδεμίαν ἔχει ἔννοιαν καὶ χρησιμότητα, ἀλλὰ συλλογὴ ἐν ᾗ τὸ *ἄσπρος* λ.χ. προτάσσεται τοῦ *ἀκριβὸς* ἢ τὸ *αὐγὸ* τοῦ *ἄσκημη* δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔχουσα οἱανδήποτε κατάταξιν» [1]).

Καὶ ὁ Στίλπων Κυριακίδης ἐν τῇ «Ἑλληνικῇ Λαογραφίᾳ» αὐτοῦ (σελ. 312) γράφει: «Τὸ χείριστον πάντων (τῶν συστημάτων) εἶναι ἡ ἀλφαβητικὴ κατάταξις κατὰ τὸ πρῶτον γράμμα τῆς πρώτης λέξεως τῆς παροιμίας. Διὰ τοῦ συστήματος τούτου παραλλαγαὶ τῆς αὐτῆς παροιμίας διασπείρονται εἰς διάφορα στοιχεῖα τοῦ

[1]) Ἐν Λαογρ. Α' σ. 350—1.

ἀλφαβήτου, καθόσον δὲν συμβαίνει πάντοτε ν' ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ αὐτὸ γράμμα. Οὕτως ἡ παροιμία, *τὶ γυρεύει ἡ ἀλωποὺ 'ς τὸ παζάρι;* θὰ καταταχθῇ εἰς τὸ *τ*, ἐνῷ ἡ κρητικὴ παραλλαγὴ αὐτῆς, *εἶντα γυρεύ' ἡ ἀλωποὺ 'στὸ παζάρι;* θὰ καταταχθῇ εἰς τὸ *ε*».

Ἡ ἀλφαβητικὴ λοιπὸν κατάταξις τῶν παροιμιῶν, εἴτε γίνεται κατὰ τὸ ἀρχικὸν αὐτῶν γράμμα, εἴτε καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τ' ἀκολουθοῦντα, δὲν εἶναι σύστημα ἐπιστημονικὸν οὐδὲ πρακτικόν. Εἶναι πάντοτε μία πρόχειρος λύσις, μία λεξιλογικὴ ταξινόμησις τῶν παροιμιῶν, ἥτις ἀναμένει τὴν λαογραφικὴν κατάταξιν. Ὁ μελετῶν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὰς διαλέκτους αὐτῆς ἢ ὁ θέλων ἁπλῶς νὰ λάβῃ γνῶσιν δειγμάτων ἐκ τῶν παροιμιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ δύναται βεβαίως νὰ χρησιμοποιήσῃ ἀλφαβητικῶς κατατεταγμένας συλλογάς· ὁ θέλων ὅμως νὰ μελετήσῃ τὰς ἐπὶ ὡρισμένων θεμάτων καὶ ἐννοιῶν σκέψεις καὶ δοξασίας τοῦ λαοῦ, ὁ θέλων νὰ χρησιμοποιήσῃ παροιμίας διὰ τὰς λαογραφικὰς αὐτοῦ μελέτας, μεγάλως θέλει καταπονηθῇ ἀναζητῶν τὰς ἄγνωστον ποῦ τῆς συλλογῆς κειμένας παροιμίας τῶν διαφερόντων του [1]·

Σοβαρὸν ἐπίσης ἐλάττωμα τῆς ἀλφαβητικῆς κατατάξεως τῶν παροιμιῶν εἶναι ἡ ἐκ τῆς παραθέσεως τῶν παραλλαγῶν ἀνωμαλία, καθόσον αὗται ἀναγραφόμεναι ὄχι μόνον διασκορπίζονται τῇδε κακεῖσε καὶ δυσκόλως ἀνευρίσκονται, ἀλλὰ καὶ διογκοῦσι ψευδῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν παροιμιῶν τῆς συλλογῆς. Διὰ τοῦτο πολλοὶ συλλογεῖς, καίτοι ἀκολουθοῦντες ἀλφαβητικὴν διάταξιν, παραθέτουν ἀμέσως μετὰ τῆς βασικῆς παροιμίας καὶ τὰς παραλλαγάς, ἀδιαφοροῦντες διὰ τὴν διακοπὴν τῆς ὅλης σειρᾶς [2]), ἄλλοι δὲ ἀποφεύγουν τὴν παράθεσιν ὅλων τῶν παραλλαγῶν.

Παρὰ ταῦτα, τὸ ἀλφαβητικὸν σύστημα κατατάξεως δὲν εἶναι παντελῶς ἀπορριπτέον. Ὑπάρχουν περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας τοῦτο οὐ μόνον συγχωρεῖται ἀλλὰ καὶ συνιστᾶται. Αἱ περιπτώσεις αὗται εἶναι:

α) Ὅταν ὁ συλλογεὺς εἶναι ἄπειρος παντὸς ἄλλου συστήματος κατατάξεως ἢ γνωρίζῃ ταῦτα ἀτελῶς. Προκειμένου οὗτος νὰ προβαίνῃ εἰς κατατάξεις προκαλούσας σύγχυσιν, εἶναι προτιμότερον νὰ ταξινομῇ τὰς παροιμίας του ἀλφαβητικῶς. Ἡ

---

[1]) Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν αἱ περιπτώσεις καθ' ἃς, λόγῳ τῆς συμπτώσεως τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων τῶν παροιμιῶν, πολλαὶ ὁμοιαι ἀναγράφονται ἐν ὁμαδικῇ συνεχείᾳ. (Π. χ. ὁ Θεὸς.., ὁ Θεὸς... ὁ Θεός... τὸ καλὸ... τὸ καλὸ... τὸ καλό... ἀγαπῶ, ἀγάπα με, ἀγάπη... κ. ἄ.). Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας, πλῆθος ὁμοιαι παροιμίαι εὑρίσκονται ἀναγεγραμμέναι καὶ ὑπὸ ἄλλα στοιχεῖα (τὸ Θεό, γιὰ τὸ καλό, ἐγὼ ἀγαπῶ), ὅπου ὁ μελετητὴς πολλάκις δὲν σκέπτεται νὰ τὰς ἀναζητήσῃ.

[2]) Πρβλ. *Thomas Gaisford*, Paroemiographi Graeci, Oxonii 1836, καὶ *I. Βενιζέλου*, Παροιμίαι δημώδεις.

τοιαύτη ταξινόμησις εἶναι τότε ἐξυπηρετικὴ διὰ μίαν γενικὴν ἐποπτείαν, διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν καὶ τὴν διαίρεσιν ἢ τὴν λημματοθέτησιν τῶν παροιμιῶν αὐτοῦ. Αἱ εἰδικαὶ ὑπηρεσίαι τῶν λαογραφικῶν Ἀρχείων, ἐφ' ὅσον δὲν ἐκλήθησαν ἐκ τῶν προτέρων νὰ ὑποδείξουν τὸν ὀρθὸν τρόπον κατατάξεως, θὰ χρησιμοποιήσουν καὶ τὰς ἀλφαβητικῶς προσφερομένας ταύτας συλλογὰς ὡς πρώτην ὕλην διὰ τὴν γενικὴν ἐπιστημονικὴν κατάταξιν τῶν ἑλληνικῶν παροιμιῶν [1]).

β) Ὅταν πρόκειται περὶ μικρᾶς ἐπιλογῆς σοφῶν λόγων, προοριζομένων δι' ἠθικοπλαστικοὺς καὶ παιδαγωγικοὺς σκοπούς.

γ) Ὅταν αἱ παροιμίαι ἀναφέρωνται εἰς ἓν κεχωρισμένον θέμα. Π.χ. παροιμίαι διὰ τὴν βροχήν, διὰ τὸν πλοῦτον, διὰ τὴν μητέρα κλπ. [2]).

δ) Ὅταν, ἐν τῷ τέλει μιᾶς μελέτης ἢ συλλογῆς, καταρτίζεται πίναξ τῶν ἀναγραφεισῶν παροιμιῶν.

2. Τοῦ λημματοθετικοῦ συστήματος.

Τὸ σύστημα τοῦτο λειτουργεῖ μὲ καθωρισμένον μηχανισμὸν καὶ στηρίζεται, ὡς εἴπομεν, εἰς τοὺς λεξικογραφικοὺς τρόπους συγκεντρώσεως φράσεων ὑπὸ δοθέντα λήμματα.

Ἂν ἐξαιρέσωμεν τὴν δυσκολίαν, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἡ ἐπιτυχὴς ἀνεύρεσις τῆς κυρίας λέξεως διὰ τὸ λῆμμα, κατὰ τὰ ἄλλα ἡ λημματοθετικὴ κατάταξις χωρεῖ σχεδὸν αὐτομάτως, συγκεντροῦσα τὰς παροιμίας μετὰ τῶν παραλλαγῶν αὐτῶν κατὰ τρόπον ἐνιαῖον καὶ ἐξαντλητικόν.

Εἰς μίαν πλουσίαν συλλογὴν παροιμιῶν τὸ λημματοθετικὸν σύστημα ἐφαρμόζεται ἀνέτως καὶ ἀποδοτικῶς. Εἰς τὰς μικρὰς ὅμως καὶ ἄνευ παραλλαγῶν συλλογάς, ὅπου ἕκαστον λῆμμα δύναται νὰ συνοδεύῃ μίαν μόνον ἢ καὶ οὐδεμίαν παροιμίαν, τὸ σύστημα τοῦτο ἐφαρμοζόμενον φαίνεται σχολαστικὸν καὶ ἰσχνόν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ λόγον ἐγκαταλείψεως αὐτοῦ, διότι κάποτε καὶ αἱ μικραὶ αὗται συλλογαὶ συνενούμεναι θ' ἀπαρτίσωσι τὸ Corpus τῶν ἑλληνικῶν παροιμιῶν, ὅπου ὁ μελετητὴς θὰ δύναται ν' ἀναζητήσῃ, ὡς ἐν Λεξικῷ, ἁπάσας τὰς σχετικὰς μὲ τὰ διαφέροντά του παροιμίας.

Παραλλήλως πρὸς τὴν λεξικογραφικὴν ταύτην φύσιν του, τὸ λημματοθετικὸν σύστημα εἶναι καὶ λαογραφικόν, ἐπειδὴ διὰ τῆς κατατάξεως ἀφ' ἑνὸς μὲν καθιστᾷ

---

[1]) Αὐτὸς ὁ Ν. Γ. Πολίτης καίτοι εἶχε δημοσιεύσει τὰς παροιμίας του μὲ λημματοθετικὸν ὑπόδειγμα, ἐδέχετο μετὰ ταῦτα καὶ ἐδημοσίευεν εἰς τὴν «Λαογραφίαν» συλλογὰς παροιμιῶν μὲ ἀλφαβητικὴν κατάταξιν. (Πρβλ. τόμους Α' σ. 299 καὶ 650, Β' σ. 689, Δ' σ. 292).

[2]) Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὑπάγονται καὶ αἱ ἀλφαβητικαὶ σειραὶ τῶν ἐπὶ μέρους ὁμάδων τῆς λημματοθετικῆς, τῆς εἰδολογικῆς καὶ τῆς ἐννοιολογικῆς κατατάξεως.

ἀμέσως φανερὰ τὰ *θέματα* καὶ τοὺς *κύκλους ἐμπνεύσεως* τῶν παροιμιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρέχει προχείρους εἰς τὴν λαογραφικὴν ἔρευναν τὰς παροιμίας, συγκεντροῦν ταύτας ὑπὸ λήμματα ὅτε μὲν εἰδολογικὰ ὅτε δ' ἐννοιολογικά.

Ἐν γένει διὰ τὴν ὅλην συγκέντρωσιν, ἀρχειακὴν ταξινόμησιν καὶ χρησιμοποίησιν τῶν παροιμιῶν, τὸ λημματοθετικὸν σύστημα εἶναι τὸ πρακτικώτατον πάντων. Ἅπασαι ἀνεξαιρέτως αἱ παροιμίαι εὑρίσκουν θέσιν ἐν τῇ κατατάξει ταύτῃ, εὐκολώτερον δὲ δύναταί τις ν' ἀνεύρῃ λήμματα ἄνευ παροιμιῶν, ἢ παροιμίας ἄνευ λημμάτων.

Ἡ μόνη, ὡς εἴπομεν, δυσχέρεια παρουσιάζεται κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν λημμάτων τούτων. Ὑπάρχουν περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας δύο ἢ καὶ περισσότεραι λέξεις διεκδικοῦν τὴν κυρίαν θέσιν. Παράδειγμα ἡ παροιμία: *Τὸ ντουφέκι σου, τὴ γυναῖκα σου καὶ τ' ἄλογό σου νὰ μὴν τὸ δίνῃς ς' τὸν ἄλλο*, τὴν ὁποίαν ὁ Πολίτης κατατάσσει ὑπὸ τὸ λῆμμα *ἄλογο* [1]). Τὴν παροιμίαν ταύτην θὰ ἠδυνάμεθα ἐξ ἴσου λογικῶς νὰ κατατάξωμεν καὶ ὑπὸ τὰς λέξεις *γυναῖκα* ἢ *ντουφέκι*. Ὑπάρχουν ἀντιστρόφως καὶ παροιμίαι εἰς τὰς ὁποίας οὐδεμία λέξις ἐνδείκνυται σαφῶς διὰ τὴν κυρίαν αὐτὴν θέσιν. Παράδειγμα ἡ παροιμία: *Τραύα τ' ἄλογό σου μὴ σὲ πατήσῃ τὸ γομάρι μου*, λεγομένη εἰρωνικῶς παρὰ τῶν πτωχοτέρων πρὸς τοὺς πλουσιωτέρους, τὴν ὁποίαν ὁ Πολίτης κατατάσσει ὑπὸ τὸ λῆμμα *ἄλογο* [2]). Διατὶ ὅμως οὐχὶ καὶ ὑπὸ τὸ λῆμμα *τραυῶ* ἢ *γομάρι*; Καὶ εἰς τὴν παροιμίαν: *Ὁ λωλὸς ἂν δὲν κουραστῇ δὲν καθίζει*, ποία λέξις πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς βαρύνουσα ἐν τῇ χρήσει τῆς παροιμίας, τὸ *λωλὸς* ἢ τὸ *κάθημαι*;

Ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ παροιμίαι, εἰς τὰς ὁποίας τὸ πραγματικὸν λῆμμα δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὸ κείμενον. Τοιαύτη εἶναι ἡ παροιμία: *Νειὸ παλιὸ ἀνακατωμένο, κι' ἂ γλυτώσῃς θαῦμα πές το!* [3]) Βεβαίως τὸ *ἀνακατώνω* ἔχει ἐνταῦθα τὰ μεγαλύτερα δικαιώματα κυρίας λέξεως, ἐφόσον μάλιστα περιλαμβάνεται ἐν τῷ κειμένῳ, οὐσιαστικὸν ὅμως λῆμμα εἶναι τὸ *κρασί*, περὶ τοῦ ὁποίου κυρίως πρόκειται.

Αἱ ἀνωτέρω περιπτώσεις δεικνύουν ὡρισμένας δυσχερείας τοῦ λημματοθετικοῦ συστήματος, ἐκ τῶν ὁποίων πολλαὶ πολλάκις ἀμφιταλαντεύσεις καὶ ἀστοχίαι περὶ τὴν κατάταξιν παρουσιάζονται. Καὶ αὐτὸς ὁ Πολίτης δὲν ἀπέφυγεν ἐν τῇ συλλογῇ αὐτοῦ τὰ σχετικὰ σφάλματα, ὅπως θέλομεν ἴδει κατωτέρω. Ἀσφαλὴς πάντως τρόπος ἀντιμετωπίσεως τῶν σφαλμάτων αὐτῶν εἶναι ἡ χρῆσις παραπομπῶν δι' ὅλας τὰς βαρυνούσας λέξεις, [4]) ὡς καὶ ἡ τήρησις ὡρισμένων κανόνων, περὶ τῶν ὁποίων θέλομεν ὁμιλήσει εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον.

---

[1]) Π. Π. Α' 596, 21.
[2]) Αὐτόθι ἀριθ. 23.
[3]) Λ. Α. 798 (δελτίον).
[4]) Πρβλ. καὶ Κυριακ. σ. 313 - 314.

3. Τοῦ εἰδολογικοῦ συστήματος.

Τὸ εἰδολογικὸν σύστημα ἀποτελεῖ, ὡς εἴπομεν, πρόοδον ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν τρόπων κατατάξεως, καθόσον διὰ τοῦ διαγράμματος αὐτοῦ παρέχει ἀμέσως, ἀφ' ἑνὸς μὲν συγκριτικὴν εἰκόνα τῶν τομέων ἐμπνεύσεως καὶ τῶν θεμάτων τῆς λαϊκῆς παρατηρήσεως καὶ σοφίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ συγκεντρωμένας τὰς εἰς τοὺς τομεῖς καὶ τὰ θέματα ταῦτα ἀντιστοιχούσας παροιμίας. Ἐὰν τελικὸς σκοπὸς πάσης συλλογῆς παροιμιῶν εἶναι ἡ διὰ τούτων γνῶσις οὐ μόνον τῶν τρόπων ἐκφράσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς σοφίας, τῶν ἀντιλήψεων καὶ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς ἑνὸς λαοῦ, ἡ εἰδολογικὴ κατάταξις ὁδηγεῖ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον κατὰ τὸν πρακτικώτερον καὶ πλέον ἄμεσον τρόπον.

Τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι καὶ λαογραφικώτερον τοῦ λημματοθετικοῦ, καθότι ἐλευθερούμενον ἀπὸ τὸν περιορισμὸν ἑνὸς λεξικοῦ, διαμορφοῦται εἰς συνθετικὴν ἐποπτείαν τοῦ ὑλικοῦ, χωροῦσαν ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους κεφάλαια τῆς ἐθνολογικῆς καὶ λαογραφικῆς ἐπιστήμης. Καὶ ὄχι μόνον ἀκολουθεῖ τὰ ποικίλα διαφέροντα τῶν ἐπιστημῶν τούτων, ἀλλὰ καὶ τὰ συμπληροῖ προσκομίζον χαρακτηριστικὰ παροιμιακὰ στοιχεῖα.

Συγκρίνων ὁ Πολίτης, ἔν ἔτει 1872, τὴν κατάταξιν ταύτην πρὸς τὴν συνήθη τότε ἀλφαβητικήν, σημειοῖ ὅτι αὕτη πλεονεκτεῖ ἐκείνης κατὰ τὸ ὅτι «εὐκολύνει τὴν τῶν παροιμιῶν ζήτησιν καὶ τὴν ἐξέτασιν περὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ λαοῦ ἐπὶ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἀντικειμένου» [1]).

Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἀντιρρήσεις διὰ τὸ σύστημα τοῦτο, ὁρμώμεναι κυρίως ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι αἱ παροιμίαι ὑπὸ τὴν φαινομενικὴν κυριολεξίαν αὐτῶν κρύπτουν κατὰ τὸ πλεῖστον μεταφοράς, ἀλλοιούσας διὰ τῆς ἐννοίας αὐτῶν τὰς ἀμέσους φραστικὰς παραστάσεις. Αὐτὸς ὁ Πολίτης ἐπανερχόμενος ἐπὶ τοῦ θέματος, ἐν ἔτει 1910, ὅτε καὶ ἀπὸ πολλοῦ εἶχεν ἐκδώσει λημματοθετικῶς κατατεταγμένας τὰς παροιμίας αὐτοῦ, παρατηρεῖ: «Ἡ εἰδολογικὴ μέθοδος παρουσιάζει μεγάλας καὶ ἀνυπερβλήτους ἐνίοτε δυσχερείας... Σπουδαιοτάτη δὲ τῶν δυσχερειῶν εἶναι ὅτι ἡ μὲν κατάταξις ἀναγκαίως γίνεται κατὰ τὴν κυρίαν τῆς παροιμίας σημασίαν, ἐνῷ ἡ χρῆσις αὐτῆς ὑπονοεῖ μεταφορικὴν ἢ ἄλλην τινὰ δευτέραν σημασίαν». Καὶ προσθέτει ἀμέσως, ἀναφερόμενος εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ G. Pitré, ἐν τῷ προλόγῳ τῆς συλλογῆς τῶν ἰταλικῶν παροιμιῶν (1880) ἐκτιθεμένας ὁμοίας ἀντιρρήσεις: «Καὶ ἂν εἰς τὰς παροιμίας τῶν λατινικῶν ἐθνῶν, ὧν αἱ παροιμίαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι γνῶμαι ἢ ἀξιώματα, τοσοῦτον προσκόπτει ἡ εἰδολογικὴ κατάταξις, ἀναδεικνύεται ἀνεφάρμοστος καὶ παντελῶς ἄσκοπος εἰς τὰς ἑλληνικάς, περιλήψεις κατὰ τὸ πλεῖστον

---

[1]) Ἐν «Παρθενῶνι», ἔ. ἀ.

οὔσας μύθων καὶ λεγομένας εἰς περιστάσεις οὐδὲν ἐχούσας κοινὸν, εἰμὴ σπανιώτατα, πρὸς τὴν κυρίαν ἔννοιαν αὐτῶν» [1]).

Ὁμοίως ὁ Στίλπων Κυριακίδης ἐν τῇ «Ἑλληνικῇ Λαογραφίᾳ» (σελ. 313) γράφει: «Ἡ τοιαύτη (εἰδολογικὴ) κατάταξις εὐκολύνει βέβαια πολὺ τοὺς μελετητάς, τοὺς ἐρευνῶντας εἰδικὰ θέματα, δὲν εἶναι ὅμως καὶ πολὺ πρακτική. Διότι πολλάκις ἡ αὐτὴ παροιμία θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ πλείονας τίτλους, καθ' ὅσον ἡ χρησιμοποίησις αὐτῆς εἶναι ποικίλη. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, ἐὰν ἀνεγράφετο ἐφ' ἅπαξ, θὰ ἦτο δύσκολος ἡ ἀνεύρεσίς της... Ἔπειτα εἶναι πολλαὶ καὶ μάλιστα ἐκ τῶν κυρίως παροιμιῶν, αἱ ὁποῖαι ὡς ἁπλαῖ παρομοιώσεις δυσκόλως θὰ ἠδύναντο νὰ ὑπαχθοῦν ὑπὸ ἕνα οἱονδήποτε τίτλον ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει θὰ παρίστατο ἀνάγκη πολλαπλασιασμοῦ τῶν τίτλων, τὸ ὁποῖον βεβαίως θὰ μᾶς ἔφερεν εἰς ἀδιέξοδον χωρὶς νὰ διευκολύνῃ καθόλου τὴν εὕρεσιν».

Αἱ ἐπιφυλάξεις αὗται, ἀναφερόμεναι εἰς τὸ πρακτικὸν μέρος καὶ τὴν ἀρχειακὴν χρηστικότητα τοῦ εἰδολογικοῦ συστήματος, εἶναι βεβαίως δικαιολογημέναι. Εἶναι ὅμως ὑπερβολικὴ ἡ γνώμη τοῦ Πολίτου καθ' ἣν τοῦτο ἀναδεικνύεται «ἀνεφάρμοστον καὶ παντελῶς ἄσκοπον» εἰς τὰς ἑλληνικὰς παροιμίας, ἐπειδὴ αὗται εἶναι «κατὰ τὸ πλεῖστον περιλήψεις μύθων καὶ λέγονται εἰς περιστάσεις οὐδὲν ἐχούσας κοινὸν εἰμὴ σπανιώτατα πρὸς τὴν κυρίαν ἔννοιαν αὐτῶν». Αἱ κυριολεκτοῦσαι παροιμίαι δὲν εἶναι «σπανιώταται». Αἱ μετεωρολογικαί, γεωργικαί, ναυτικαί, ἑορτολογικαί, ἰατρικαί, γαστρονομικαί, δεισιδαιμονικαὶ καὶ ἐννοιολογικαὶ παροιμίαι διδάσκουν ἀπ' εὐθείας καὶ ἄνευ ἀλληγορίας τὸ πρακτικῶς ὠφέλιμον, τὸ γινόμενον ἢ τὸ δέον γενέσθαι. Ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ συλλογῇ παροιμιῶν τοῦ Πολίτου, πλεῖστα καὶ στατιστικῶς βαρύνοντα παραδείγματα λημμάτων καὶ παροιμιῶν ἀνευρίσκομεν μὲ κυρίαν καὶ οὐχὶ μεταφορικὴν σημασίαν [2]).

Ἐξ ἄλλου αἱ παροιμίαι παρουσιάζουν ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον ὄχι μόνον διὰ τὴν ἀλληγορικὴν ἔννοιαν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ὑλικὸν περιεχόμενον καὶ τὴν καθαρῶς εἰδολογικήν των μορφήν. Αἱ παροιμίαι: *Θέλεις θέριζε καὶ δένε, θέλεις δένε καὶ κουβάλειε — Εἶπε ὁ γάϊδαρος τὸν πετεινὸ κεφάλα — Ἀνύπαντρος προξενητὴς γιὰ λόγου του γυρεύει,* δὲν εἶναι μόνον μεταφοραί, μῦθοι καὶ ἀλληγορίαι, ἐπὶ ὡρισμένων περιστάσεων λεγόμεναι, ἀλλὰ καὶ δείγματα ἑλληνικοῦ ἀγροτικοῦ βίου καὶ κοινωνικῶν θεσμῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐνεπνεύσθησαν.

Ὥστε δυνάμεθα εἰς μίαν εἰδολογικὴν κατάταξιν, ὅταν αἱ μεταφοραὶ τῶν πα-

---

[1]) Λαογρ. Β' σ. 510.

[2]) Πρβλ. ἐν τῷ Α' τόμῳ τὰ λήμματα: *ἀγάπη, ἀγαπῶ, ἅγιος . . . ἀδελφή, ἀδελφός, ἀδικία ἄδικος, ἀλήθεια,* κ.ἀ., μὲ τὰς ἐντεταγμένας εἰς αὐτὰ παροιμίας.

ροιμιῶν καὶ αἱ παρομοιώσεις δὲν βοηθοῦν, νὰ τὰς ὑπαγάγωμεν ὑπὸ ἕνα γενικὸν τίτλον, νὰ στηριζώμεθα εἰς τὴν φαινομένην ἔννοιαν αὐτῶν καὶ νὰ τὰς κατατάσσωμεν ὑπὸ τίτλους ὑλικοῦ περιεχομένου. Ἀλλὰ συνήθως αἱ μεταφορικαὶ ἔννοιαι αἱ κρυπτόμεναι εἰς τὰς παροιμίας αὐτὰς δύνανται νὰ συγκεντροῦνται εἰς τὰ ἰδιαίτερα ἐννοιολογικὰ κεφάλαια, ἅτινα, ὡς εἴδομεν, δὲν ἐλλείπουν ἀπὸ τὰς εἰδολογικὰς κατατάξεις, ἢ καὶ ν' ἀποτελέσουν τὸ περιεχόμενον μιᾶς ἰδιαιτέρας ἐννοιολογικῆς κατατάξεως, περὶ τῆς ὁποίας διαλαμβάνομεν εἰς τὰ οἰκεῖα κεφάλαια.

Τὸ μειονέκτημα τῆς ἐπαναλήψεως τῶν παροιμιῶν, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος εἰς τὴν δευτέραν τῶν ἐκτεθεισῶν ἀπόψεων, εἶναι βεβαίως ἀναπόφευκτον, δυνάμεθα ὅμως νὰ προσφύγωμεν εἰς τὰς παραπομπάς, αἵτινες, ὡς γνωστόν, δὲν ἐλλείπουν οὐδὲ ἀπὸ τὴν λημματοθετικὴν κατάταξιν. Ἀφοῦ δηλαδὴ κατατάξωμεν κατὰ τὸ κυριαρχοῦν περιεχόμενον αὐτῆς μίαν παροιμίαν, δυνάμεθα ἔπειτα νὰ τὴν ἀναφέρωμεν παραπεμπτικῶς, ὅταν καὶ ἄλλα κεφάλαια τὴν διεκδικοῦν. Τὴν παροιμίαν π.χ. *Ἡ κόττα πίνει νερό, κοιτάει καὶ τὸν οὐρανό,* θὰ τὴν κατατάξωμεν μὲν ἐν τῷ παρατεθέντι διαγράμματι εἰδολογικῆς κατατάξεως τοῦ Feghali, εἰς τὴν κατηγορίαν: *Ἡ ὄρνις* (ζ' 7), θὰ παραπέμψωμεν ὅμως εἰς ταύτην καὶ ὅταν εὑρεθῶμεν πρὸ τῶν κατηγοριῶν: *Εὐγνωμοσύνη καὶ ἀγνωμοσύνη,* (γ' 8) καὶ *Σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν* (στ' 7) [1]).

Τέλος ἂς σημειωθῇ καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ εἰδολογικὴ κατάταξις δύναται νὰ βοηθήσῃ καὶ διὰ τὴν ρύθμισιν ἑτέρας ἀνωμαλίας ἐν τῇ καταγραφῇ τῶν παροιμιῶν. Πολλοὶ συλλογεῖς ἀποφεύγουν ἐξ αἰδοῦς ν' ἀναμείξωσι μετὰ τῶν ἄλλων παροιμιῶν τὰς αἰσχρὰς ἢ τολμηρὰς περὶ τὴν ἔκφρασιν παροιμίας. Ὁσάκις ἀποτολμῶσι τοῦτο, καλύπτουν τὰς σχετικὰς λέξεις μὲ *ἀποσιωπητικά.* Μὲ τὴν εἰδολογικὴν ὅμως κατάταξιν δυνάμεθα νὰ συγκεντρώσωμεν τὰς παροιμίας ταύτας ὑπὸ ἴδιον κεφάλαιον, φέρον τὸν τίτλον «*Ἀσεμνοι παροιμίαι*» καὶ νὰ τὰς παραθέσωμεν ὡς ἀκριβῶς λέγονται, χωρὶς νὰ εὐθυνώμεθα διὰ τὰς ἐκφράσεις των, ἀφοῦ ἐπληροφορήσαμεν περὶ τούτου τὸν ἀναγνώστην [1]).

4. *Τοῦ ἐννοιολογικοῦ συστήματος.*

Ἐδείξαμεν ἐν τῷ ἀντιστοίχῳ κεφαλαίῳ τὸν μηχανισμὸν καὶ τὴν φύσιν τοῦ συστήματος τούτου, ὡς καί τινας τῶν ἰδιοτήτων καὶ τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ. Ἐπαναλαμβάνομεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἐννοιολογικὴ κατάταξις δύναται νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος καὶ σχετικῶς ἐξαντλητική. Ὅσον καὶ ἂν αὕτη ἀποτελῇ σύστημα εἰδικόν, ἐνδιαφερόμενον μόνον διὰ τὰς ἐν ταῖς παροιμίαις ὑπαρχούσας ἐννοίας, ἀλληγορίας καὶ

[1]) Τοιοῦτον χωρισμὸν ἔχει κάμει εἰς τὴν συλλογὴν τῶν παροιμιῶν αὐτοῦ καὶ ὁ Ν. Λάσκαρης, ἐν τῷ τόμῳ «Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της». (Μέρος Γ' σ. α-η').

μεταφοράς, εὑρίσκεται πλησιέστατα πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ συνόλου τῶν παροιμιῶν, ἀφοῦ αὗται χρησιμοποιοῦνται σχεδὸν πᾶσαι μὲ διδακτικὴν σκοπιμότητα [1]).

Ἀκόμη καὶ αἱ πρακτικῆς φύσεως παροιμίαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς περιλαμβανόμεναι ὑπὸ θέμα τι ἐννοιολογικόν, εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ ὁποίου ἀποβλέπουσιν. Οὕτω αἱ γεωργικαὶ παροιμίαι δύνανται νὰ συγκεντρώνωνται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν *καλλιέργεια* ἢ *γεωργία*, αἱ μετεωρολογικαὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν *καιρός*, αἱ ἰατρικαὶ ὑπὸ τὸ *ὑγεία* καὶ αἱ τεχνικαὶ ὑπὸ τὸ *ἐργασία*.

Ἄλλαι εὐρεῖαι προσηγορικαὶ ἔννοιαι, οἷαι αἱ: *γυναῖκα, ἄρχων, διάβολος, πλούσιος, Ἕλλην, Θεὸς* δύνανται νὰ συγκεντρώνουν ἐπίσης κατὰ τὸν ἐννοιολογικὸν τρόπον ὁλοκλήρους κύκλους παροιμιῶν. Ἡ λέξις *Θεός*, ἁπλοῦν λῆμμα ἐν τῇ λημματοθετικῇ κατατάξει, ὑποδιαίρεσις τοῦ κεφαλαίου «Θρησκευτικαὶ παροιμίαι» ἐν τῇ εἰδολογικῇ, ἐμφανίζεται ἐνταῦθα μὲ αὐτοτελῆ τίτλον «Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ παρὰ τῷ λαῷ» συγκεντρώνουσα πλῆθος παροιμιῶν, ἐνδεικτικῶν τῶν σχετικῶν λαϊκῶν δογμάτων καὶ ἀντιλήψεων.

Ἀλλὰ περισσότερον παντὸς ἄλλου σκόπιμος καὶ πολύτιμος εἶναι ἡ ἐννοιολογικὴ κατάταξις διὰ τὴν μελέτην τῶν περὶ ἠθικῆς ἀντιλήψεων ἑνὸς λαοῦ, τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ.

Ὁ γάλλος ἐθνολόγος Mauss, εἰς τὸ κεφάλαιον «περὶ ἠθικῶν φαινομένων» (phénomènes moraux) τοῦ ἐγχειριδίου του γράφει: «Δύναταί τις ἐπίσης νὰ μελετήσῃ τὴν ἠθικὴν μιᾶς κοινωνίας ἐξετάζων τὴν φιλολογίαν της καὶ εἰδικώτερον τὰς παροιμίας αὐτῆς» [2]).

Παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἡ τάσις τῆς ἐν παροιμίας διατυπώσεως τῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων καὶ ἀπαιτήσεων αὐτοῦ εἶναι ἔντονος καὶ συχνή. Ὅθεν ἡ ἐννοιολογικὴ κατάταξις, ἐφαρμοζομένη εἰς τὰς ἑλληνικὰς παροιμίας, δύναται νὰ παρουσιάσῃ ὡς τίτλους ἁπάσας τὰς ἠθικὰς ἐννοίας, αἵτινες ἐδιδάχθησάν ποτε εἰς τὸν ἄνθρωπον ἢ ἀπῃτήθησαν παρ' αὐτοῦ. Καὶ δύναται ἀντιστοίχως νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν παιδαγωγικὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν λαϊκὴν ἀγωγήν, παρέχουσα συγκεντρωμένας τὰς περὶ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἐννοίας — ἠθικῆς, πνευματικῆς, φυσικῆς — γνώσεις καὶ ἀπόψεις τῶν γεροντοτέρων. Ὁμοίως ἐξυπηρετεῖ καὶ τὴν ἐθνολογικὴν ἐπιστήμην,

---

[1]) Ὁ διαπρεπὴς βέλγος λαογράφος Roger Pinon ἀναφερόμενος εἰς παρασκευαζομένην παρ' αὐτοῦ ἔκδοσιν παροιμιῶν, μοῦ γράφει: θ' ἀκολουθήσω τὴν λημματοθετικὴν κατάταξιν, ὅπως διαγράφεται αὕτη εἰς τὴν συλλογὴν βελγικῶν παροιμιῶν τοῦ Dejardin. Θὰ ἐπροτίμων ὅμως μίαν ἐννοιολογικὴν κατάταξιν στηριζομένην εἰς τὴν *σημασίαν* τῶν παροιμιῶν, τὴν *χρησιμότητά των* καὶ τὴν *χρῆσιν των*. (Ἐπιστολὴ 18 Φεβρ. 1951).

[2]) *Marcel Mauss*, Manuel d'Ethnographie, Paris 1947, σ. 162.

ἰδίᾳ τὰ κοινωνιολογικά, θρησκευτικὰ καὶ ἠθικολογικὰ διαφέροντα αὐτῆς, πληροφοροῦσα ἀμέσως καὶ συγκριτικῶς περὶ τῶν παρ' ἡμῖν ἀντιλήψεων καὶ τοῦ σχετικοῦ κύρους αὐτῶν.

Εἰς τὸ οἰκεῖον τμῆμα θέλομεν ὑποδείξει τὸν τρόπον τῆς παραθέσεως τῶν ἐννοιῶν, ἐν αὐτοτελεῖ συστήματι καὶ εἰς βοηθητικοὺς εὑρετηριακοὺς πίνακας.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΧΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΛΗΜΜΑΤΟΘΕΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

1. Τὸ λημματοθετικὸν ὡς βασικὸν σύστημα κατατάξεως.

Στηριζόμενοι εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ λημματοθετικὸν σύστημα, ὡς σύστημα λεξικογραφικόν, ἐξαντλεῖ ἐν τῇ κατατάξει αὐτῶν ἁπάσας τὰς συλλεγομένας παροιμίας, ὅτι εἶναι τὸ ἀρχειακῶς μεθοδικώτερον, διότι ὁδηγεῖ κατὰ τρόπον ἐνιαῖον καὶ ἄμεσον εἰς τὴν εὕρεσιν τῶν παροιμιῶν μετὰ τῶν παραλλαγῶν των, διευκολύνον οὕτω καὶ τὴν περὶ τούτων γλωσσικὴν καὶ φιλολογικὴν ἔρευναν, ὅτι διὰ τῆς ἐπιλογῆς τῶν λημμάτων ἀναπληροῖ ἐν πολλοῖς τήν τε εἰδολογικὴν καὶ ἐννοιολογικὴν κατάταξιν, ὅτι προσφέρει τὸ ὑλικὸν αὐτοῦ ἕτοιμον διὰ τὰς ἄλλας κατατάξεις καὶ ὅτι τέλος ἔχει καθιερωθῆ ἐν τῇ ἑλληνικῇ παροιμιογραφίᾳ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πολίτου, θεωροῦμεν τὸ σύστημα τοῦτο βασικὸν καὶ τὸ πρακτικώτερον πάντων διὰ τὸν ἀποθησαυρισμὸν καὶ τὴν μελέτην τῶν κειμένων τῶν νεοελληνικῶν παροιμιῶν.

Κρίνομεν ὅμως ἀπαραίτητον νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν τῶν συλλογέων ἐπί τινων βασικῶν ἀπαιτήσεων περὶ τὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν διατύπωσιν τοῦ λήμματος, ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται ἐν τῇ κατατάξει ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν ἀκριβεστέρα λημματοθεσία καὶ νὰ συμπίπτῃ αὕτη παρὰ τοῖς διαφόροις συλλογεῦσιν [1]).

Α΄. Ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν καὶ τὴν κατανομὴν τῶν λημμάτων.

α΄. Τὸ λῆμμα πρέπει νὰ λαμβάνεται ἀπαραιτήτως ἐκ τοῦ κειμένου τῆς παροιμίας. Ἡ κατὰ συγγενεῖς ὁμάδας παροιμιῶν λημματοθεσία, περὶ τῆς ὁποίας διελάβομεν ἐν σελίσι 253-4, ἅτε διασπῶσα τὴν ἑνότητα τῶν λημμάτων καὶ ὁδηγοῦσα εἰς εἰδολογικὴν κατάταξιν, δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται [2]).

---

[1]) Οἱ διατυπούμενοι κατωτέρω κανόνες στηρίζονται μὲν κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Πολίτου ἐν τῇ Συλλογῇ τῶν παροιμιῶν αὐτοῦ ἀκολουθούμενα, λαμβάνουν ὅμως ὑπ' ὄψιν καὶ ξένους λημματοθετικοὺς τρόπους κατατάξεως, ὡς καὶ τὴν ἐκ τῆς πολυετοῦς ἐργασίας ἡμῶν πεῖραν.

[2]) Καὶ ἂν ἀκόμη ἡ βαρύνουσα λέξις παραλειπομένη νοῆται οἴκοθεν, δὲν πρέπει νὰ τίθεται ὡς λῆμμα. Τὴν παροιμίαν π.χ. *στοὺς εἴκοσι γνώση, στοὺς τριάντα γρόσι, στοὺς σαράντα*

β΄. Τὸ λῆμμα νὰ τίθεται ἔξω τῆς παροιμίας καὶ ἐν εὐθείᾳ λεξιλογικῇ μορφῇ, ἤτοι εἰς ὀνομαστικὴν ἑνικοῦ διὰ τὰ ἐπίθετα, τὰς μετοχὰς καὶ τὰς ἀντωνυμίας, εἰς ἐνεστῶτα τῆς ὁριστικῆς (α΄ πρόσωπον, σπανιώτ. τρίτον) διὰ τὰ ρήματα. Ἡ «ἐσωτερικὴ» ἢ «κατὰ χώραν» λημματοθεσία, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ λῆμμα μένει ὑπὸ τὴν γραμματικὴν μορφὴν αὐτοῦ ἐν τῷ κειμένῳ, ὑπογραμμιζόμενον ἁπλῶς ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει, δὲν βοηθεῖ εἰς τὸν λεξικογραφικὸν τρόπον προσφορᾶς τῶν παροιμιῶν, τὸν ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἡ λημματοθετικὴ κατάταξις.

γ΄. Ὁ γλωσσικὸς τύπος τοῦ λήμματος νὰ λαμβάνηται ἀπὸ τὴν κοινὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν, ἡ δὲ ὀρθογραφία αὐτοῦ ν᾽ ἀκολουθῇ τὴν ἐν χρήσει τῆς δημοτικῆς, οὐχὶ δὲ τὴν ἱστορικὴν τοιαύτην [1]). Εἰς συλλογὰς παροιμιῶν μὲ ἰδιωματικὰ κείμενα πρέπει ν᾽ ἀποφεύγεται κατὰ τὸ δυνατὸν ἡ ἀναγραφὴ διαλεκτικῶν λημμάτων. Συλλογαὶ χωροῦσαι ὑπὸ λήμματα οἷα τὰ: *ἀδέρκια, ἄδρωπος, ἄϊος, ἀμμάτιν, αὐκά, βλάσκα, βρένιμος, Γριστός, καλοπκιορώνω* κ.λ.π. [2]) ὄχι μόνον χρησιμοποιοῦνται δυσκόλως, ἀλλὰ καὶ δυσχεραίνουν τὴν συγκέντρωσιν καὶ τὴν συγκριτικὴν μελέτην τῶν καὶ ἐκ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος παροιμιῶν [3]).

δ΄. Λήμματα τῆς αὐτῆς γλωσσικῆς ρίζης πρέπει νὰ ἐμφανίζωνται ὑπὸ *ἐνιαίαν λεξικογραφικὴν μορφήν*. Οὕτω θὰ γράφωμεν *ἀνδρόγυνο* παρὰ τὸ *ἄνδρας, ἀραιώνω* παρὰ τὸ *ἀραιός, γάϊδαρος* ὅπως καὶ *γαϊδουροδένω, ἐμπροστινὸς* ὅπως *ἐμπρός, ντύνω* ὅπως *ντύσιμο, ὁμιλῶ* ὅπως *ὁμιλία*, κ.τ.λ. οὐχὶ δὲ ὡς ἀνομοίως γράφονται τὰ λήματα ταῦτα παρὰ Πολίτῃ, *ἄνδρας — ἀντρόγυνο, ἀραιὸς — ἀριώνω, γάδαρος — γαϊδουροδένω, ἐμπρὸς — μπροστινός, ντύσιμο — ἐντύνω, μιλῶ — ὁμιλία* [4]).

γυναῖκα, ἡμεῖς δὲν θὰ λημματοθετήσωμεν μὲ τὸ ἐννοούμενον *χρόνος*, ὡς παρὰ Πολίτῃ (ἀριθ. 22), ἀλλὰ μὲ τὴν λέξιν *εἴκοσι*, τὴν πρώτην τῶν ἀναγραφομένων, παραπέμποντες βεβαίως καὶ εἰς τὸ *χρόνος*, ὡς καὶ εἰς τὸ *τριάντα* καὶ *σαράντα*.

[1]) Ἔχομεν ὑπ᾽ ὄψει λήμματα παρὰ Πολίτῃ, ἅτινα ἐγράφησαν μὲ τὴν ἱστορικὴν των ὀρθογραφίαν, οἷον: *ἄραις, γγαστρώνω, στουππεῖ, φαγεῖ* κ.ἄ.

[2]) *Κ. Π. Χατζηϊωάννου*: «Κυπριακὲς παροιμίες». Λαογρ. ΙΒ΄ σ. 231-252.

[3]) Εἰς τὰς ὑφ᾽ ἡμῶν ἐκδοθείσας «Παροιμίας τῶν Φαράσων» (ἐ.ἀ.), τῶν ὁποίων σημειωτέον τὴν λημματοθεσίαν, γενομένην πρὸ πενταετίας, δὲν παρουσιάζομεν ὡς ἀπολύτως ὑποδειγματικήν, ἐφροντίσαμεν διὰ τῆς μεταφράσεως τῶν λημμάτων καὶ διὰ τῶν παραπομπῶν νὰ ἐξουδετερώσωμεν τὴν ἐκ τῶν ἰδιωματικῶν λημμάτων ἀνωμαλίαν.

[4]) Ὁ τρόπος ἐν γένει τῆς διατυπώσεως τῶν λημμάτων δὲν πρέπει νὰ παρουσιάζῃ μεγάλας γλωσσικὰς καὶ γραμματικὰς διαφοράς. Ἀναφερόμεθα ἐπίσης εἰς σχετικὰς ἀνωμαλίας περὶ τὴν διατύπωσιν τοῦ λήμματος παρὰ Πολίτῃ, ὅπου - ἵνα ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸ ἐκδεδομένον μέρος τῆς συλλογῆς αὐτοῦ - παρὰ τοὺς λαϊκοὺς τύπους: *ἅγιος Νικόλας, ἀρφανός, ἀστένεια, βρίσκω, γγαστρώνω, Δεκέμπρης*, συναντῶμεν τὰ καθαρεύοντα: *ἀδελφός, ἅλας, ἄσχημος, διάβολος*.

ε΄. Τὸ γένος τῶν ὀνομάτων, τῶν μὲν οὐσιαστικῶν νὰ δίδεται κατὰ χωριστὰ λήμματα *διὰ τὸ ἀρσενικὸν καὶ τὸ θηλυκὸν* (*ἀδελφός—ἀδελφή, γέρος—γριά, καλόγερος—καλογριά, νοικοκύρης—νοικοκυρά, παπᾶς — παπαδιά, σκύλος—σκύλα* [1]), τῶν δὲ ἐπιθέτων καὶ τῶν ἀντωνυμιῶν εἰς μόνον τὸν *ἀρσενικὸν* αὐτῶν τύπον (*καλός, ὄμορφος, πονηρός, τσιγκούνης* κ.τ.λ.). Ἐξαίρεσις θὰ γίνεται διὰ τὰ οὐδέτερα τῶν ἐπιθέτων, ὅσα λαμβάνονται ὡς οὐσιαστικά: τὸ *καλό*, τὸ *κακό*, τὸ *δίκαιο*, τὸ *σωστό*.

ς΄. Τὰ ρήματα νὰ τίθενται κεχωρισμένως εἰς τὴν ἐνεργητικὴν καὶ τὴν μέσην φωνήν των, ἀναλόγως τῆς διαθέσεως τοῦ λήμματος, αἱ δὲ μετοχαί των νὰ ἐντάσσωνται ὑπὸ τὴν ἀντίστοιχον φωνήν. Οὕτω θὰ ἔχωμεν *ἀγαπῶ* καὶ *ἀγαπειέμαι* (ἀγαπημένος), *ἀκούω* καὶ *ἀκούομαι*, *ἀνακατώνω* καὶ *ἀνακατώνομαι* (ἀνακατωμένος), *ἅπτω* καὶ *ἅπτομαι*, *βαστῶ* καὶ *βαστειέμαι*, *βρέχω* καὶ *βρέχομαι* (βρεμένος), *γεννῶ* καὶ *γεννειέμαι*, *γράφω* καὶ *γράφομαι*, *δανείζω* καὶ *δανείζομαι*, *μεθῶ* (μεθυσμένος), *παντρεύω* καὶ *παντρεύομαι*, *τρώγω* καὶ *τρώγομαι* (=μαλώνω) [2].

ζ΄. Ἐν γένει πᾶσα αὐτοτελὴς λέξις νὰ τίθεται ὡς αὐτοτελὲς λῆμμα, χωρὶς νὰ συγχωνεύεται μὲ ἄλλην συγγενοῦς συνθέσεως ἢ σημασίας, ὡς τὰ: *γερόβοϊδο* καὶ *γέρος*, *δασκαλόπουλο* καὶ *δάσκαλος*, παρὰ Πολίτῃ (Γ΄, 601 καὶ Δ΄, 303). Ὁμοίως αἱ χωρισταὶ ἔννοιαι *ζαβός, κουτός, λωλός, παλαβός, τρελλός, χαζὸς* κ.λ.π. νὰ δίδωνται κεχωρισμένως καὶ οὐχί, ὡς παρὰ Πολίτῃ, ἐνσωματωμέναι εἰς τὴν πλατυτέραν ἔννοιαν *μωρός* [3]. Ἄλλως ἔχει τὸ ζήτημα διὰ λέξεις τῆς αὐτῆς ρίζης καὶ σημασίας, διαφερούσας μόνον κατὰ τὴν κατάληξιν. Ταύτας εἶναι ὀρθότερον νὰ ἑνώνωμεν ὑπὸ τὸ αὐτὸ λῆμμα: *ἄδειος* (καὶ *ἀδειανός*), *βία* (καὶ *βιάση* καὶ *βιασύνη*), *κλειδαριὰ* (καὶ *κλειδωνιά*), *μόνος* (καὶ *μοναχός*), *πρωΐμος* (καὶ *πρόμιος*).

Β΄. Ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ λήμματος.

Διὰ τὸν ἐπιτυχῆ καθορισμὸν τῆς κυρίας λέξεως τῆς παροιμίας ἀπαιτεῖται πρὸ πάντων λεξικογραφική τις πεῖρα καὶ σαφὴς γνῶσις τοῦ πνεύματος ἑκάστης παροιμίας. Παρέχομεν ὅμως ἐνταῦθα καὶ πρακτικάς τινας ὁδηγίας, αἵτινες δύνανται νὰ βοηθήσουν τοὺς συλλογεῖς διὰ τὴν σχετικῶς ἀσφαλῆ καὶ ὁμοιόμορφον λημματοθέτησιν τῶν παροιμιῶν αὐτῶν.

---

[1]) Τὰ γένη τῶν ζώων χωρίζονται ἐκεῖ μόνον, ὅπου ὑπάρχει καταφανὴς διαφορὰ σημασίας καὶ χαρακτῆρος. *Πετεινὸς* καὶ *κόττα* χωρίζονται βεβαίως, ὄχι ὅμως *ἐλάφι* καὶ *ἀλαφίνα*. Διὰ τὰ *γάτος* καὶ *γάτα*, *γάϊδαρος* καὶ *γαϊδούρα* δύναται ἐπίσης νὰ γίνῃ διάκρισις.

[2]) Ἀπὸ τὰ ρήματα ταῦτα, μόνον τὰ *ἅπτω*, *γεννῶ* καὶ *δανείζω* χρησιμοποιεῖ μὲ δύο φωνὰς ὁ Πολίτης.

[3]) Ὅτι αἱ ἔννοιαι αὗται σαφῶς διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων, μαρτυροῦν καὶ αἱ παροιμίαι: *Πκιὸ καλὰ νὰ τά 'χης μ' ἕνα λωλὸ παρὰ μ' ἕνα ζαβό.* (Λ. Α. 1609, 34) καί: *Καὶ ὁ κουτὸς σὰν τὸν ζουρλὸ θέλει δέσιμο κι' ἐκειός.* (Λ. Α. 798, 448).

α΄. Ὡς λῆμμα πρέπει κυρίως νὰ λαμβάνεται ἡ λέξις ἐκείνη τοῦ κειμένου, ἥτις *προεκάλεσε τὴν παροιμίαν*, ἔδωσε δηλαδὴ ἀφορμὴν εἰς τὸν λέγοντα νὰ ἐνθυμηθῇ ἢ νὰ διατυπώσῃ τὴν ἐν λόγῳ παροιμίαν.

Οὕτως εἰς τὰς παροιμίας καὶ τὰς παροιμιώδεις φράσεις: — *Στοῦ κουφοῦ τὴν πόρτα, ὅσο θέλεις βρόντα.* — *Τὸ σκυλί σου καὶ τὸ γατί σου, ὅπως τὰ μάθῃς κάνουν.* — *Δὲν εἶναι παῖξε, γέλασε.* — *Ὅλα τὰ κάνουν οἱ ἀνθρῶποι, μόνο τὸ γάμο ὁ Θεός.* — *Ἀδειασέ μας τὴ γωνιά.* — *Τοῦ Μαρτιοῦ τὸ χιόνι τὸ κατουροῦν οἱ σκύλοι*, θὰ δώσωμεν κατὰ σειρὰν λήμματα τὰ: *κουφός, μαθαίνω, παίζω, γάμος, ἀδειάζω* καὶ *Μάρτης*, ἐπειδὴ ἐξ ἀφορμῆς αὐτῶν καὶ μόνον τῶν ἐννοιῶν, καὶ διὰ νὰ εἴπῃ τὰς ἀπόψεις του ἐπ᾽ αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν, ἀνέφερε τὰς ἀντιστοίχους παροιμίας ὁ λαός.

Ὁμοίως τὰς παροιμίας: — *Τὰ ἴδια καὶ τὰ ἴδια, πατάτες μὲ τὰ μύδια.* — *Βρέχει βρέχει καὶ χιονίζει κι᾽ ὁ παπᾶς χερομυλίζει.* — *Ὑπομονὴ ὑπομονή, ὡς πότε νὰ ὑπομένω· γιὰ δέστε ἡ ὑπομονή πῶς μ᾽ ἔχει καμωμένο.* — *Ὁ δεῖπνος ὁ μυστικός*, θὰ θέσωμεν ὑπὸ λήμματα: *ἴδιος, βρέχω, ὑπομονὴ* καὶ *δεῖπνος*, ἐπειδὴ ἦλθον εἰς τὸν νοῦν τοῦ εἰπόντος ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀπαγγελίας ἢ τῆς παραστάσεως τῶν ἰδίων αὐτῶν λέξεων [1]).

Ἀκόμη καὶ εἰς παροιμίας, ὅπου γίνεται λόγος περὶ δύο συγχρόνως ἢ περισσοτέρων ὑποκειμένων ἐξ ἴσου ἀπασχολούντων τὴν σκέψιν τοῦ λέγοντος, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὸ οὐσιωδῶς ἐπικρατοῦν καὶ νὰ τὸ θεωρήσωμεν κυρίαν λέξιν τῆς παροιμίας.

Οὕτως εἰς τὰς παροιμίας: — *Λιχουδιάρης κι᾽ ἀκριβὸς κι᾽ οἱ δυό τους ἀνεχόρταγοι.* — *Ὁ στραβὸς κι᾽ ἀνήξερος εἶν᾽ τὸ ἕνα.* — *Μήτε στ᾽ ἀντρόγυνο χολή, μήτε στ᾽ ἀδέρφια μάχη.* — *Ὅποιος γελάει τσιοῦπα, χαλάει μοναστῆρι, ὅποιος χήρα, χαλάει ἐκκλησιά, κι᾽ ὅποιος παντρεμένη, κάνει ψυχικό*, θὰ ἐκλέξωμεν διὰ τὴν λημματοθεσίαν τὰς λέξεις: *ἀκριβός, ἀνήξερος, ἀδελφός, παντρεμένη*, διότι ταύτας ἐπιζητεῖ νὰ ἐξάρῃ διὰ τῶν συγκρίσεων ὁ λαός. Διὰ τὰς ἄλλας θὰ σημειώσωμεν μόνον παραπομπάς.

β΄. Τὸ λῆμμα πρέπει περισσότερον ν᾽ ἀντιπροσωπεύῃ *τὴν ἀλληγορίαν τῆς παροιμίας* καὶ ὀλιγώτερον τὸ ὑλικὸν περιεχόμενον αὐτῆς. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι συνέπεια τῆς προηγουμένης. Ἡ ἐννοιολογικὴ μορφὴ τῆς παροιμίας καὶ οὐχὶ ἡ εἰδολογικὴ εἶναι πάντοτε πλησιεστέρα πρὸς τὴν σκέψιν τοῦ λαοῦ καὶ τὸ παροιμιακὸν πνεῦμα τοῦ κειμένου. Οὕτως εἰς τὰς παροιμίας: *Τὸ σκοινὶ ὅταν τεντώσῃ, κόβεται.*

---

[1]) Κατὰ παρόμοιον συνειρμικὸν τρόπον ἐκφέρονται παροιμιωδῶς καὶ αἱ διάφοροι γνωσταὶ ἐκκλησιαστικαὶ φράσεις. Οὕτω λέγει ὁ λαός: *φόβος καὶ τρόμος*, ὅταν ἀκούῃ ἢ σκέπτεται τὴν λέξιν: φόβος. *Χαῖρε καὶ ἀγάλλου*, ὅταν θέλῃ νὰ εἴπῃ: χαῖρε. *Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου*, ὅταν ἀκούῃ ἢ βλέπῃ διαμοιρασμὸν περιουσίας τινός. Διὰ τὴν κατάταξιν τῶν φράσεων αὐτῶν θὰ προτιμηθοῦν ὡς λήμματα αἱ πρῶται ἐκεῖναι λέξεις.

— *Μὲ τὸ στανιὸ τὸ σκυλὶ μαντρὶ δὲ φυλάει.* — *Τὸ ἥσυχο νερὸ τρυπάει τὸ βουνό.* — *Σὰ μάθῃ ὁ σκύλος στὰ πετσιὰ ὅλο πετσὶ φωνάζει.* — *Ἀπὸ σιγαλὸ ποταμὸ ψηλὰ τὰ ροῦχα σου.* — *Στὴ βράση ἀπάνω κολλᾶ τὸ σίδερο*, θὰ δώσωμεν τὰ λήμματα: *τεντώνω, στανιό, ἥσυχος, μαθαίνω, σιγαλὸς* καὶ *βράση*, τὰ ὁποῖα δεικνύουν καὶ τὰς ἀλληγορίας τῶν παροιμιῶν, οὐχὶ δὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Πολίτου εἰδολογικῶς τεθέντα: *σκοινὶ* (ἀρ. 11), *σκύλος* (ἀρ. 98), *νερὸ* (ἀρ. 63), *σκύλος* (ἀρ. 67), *ποταμὸς* (ἀρ. 21) καὶ *σίδερο* (ἀρ. 13).

γ΄. Εἰς παροιμίας, αἵτινες, ἐμφανίζονται ὑπὸ πολλὰς παραλλαγάς, προτιμῶμεν ὡς λῆμμα τὴν λέξιν, ἥτις *παραμένει* εἰς τὰς παραλλαγὰς καὶ δὲν ἀντικαθίσταται.

Οὕτω π.χ. εἰς τὰς παροιμίας: — *Ἄδουλος δουλειὰ δὲν ἔχει, τὸ βρακὶ του λεῖ καὶ δένει* (*Π.Π.Δ΄* 521) — *Δουλειὰ δὲν ἔχει ὁ διάβολος, τ᾽ ἀρχίδια του θὰ τρίβῃ* (*Π.Π.Δ΄* 373) — *Ὁ ζουρλὸς δουλειὰ δὲν ἔχει, τὰ βρακιὰ του λεῖ καὶ δένει* (*Π.Π.Δ΄* 533) τὴν θέσιν λήμματος πρέπει νὰ λάβῃ ἡ λέξις *δουλειά*, ἥτις παραμένει βασικὴ καὶ ἀναντικατάστατος εἰς τὰς παραλλαγάς, ἔστω καὶ ἐὰν αἱ λέξεις *ἄδουλος, διάβολος, ζουρλός, λωλὸς* διεκδικοῦν ἐξ ἴσου τὴν θέσιν κυρίας λέξεως. Οὐχὶ ὀρθῶς λοιπὸν ὁ Πολίτης λύει τὴν συνοχὴν τῶν παραλλαγῶν τούτων, κατατάσσων τὴν δευτέραν ὑπὸ τὸ λῆμμα *διάβολος*.

Ὁμοίως τὰς παραλλαγάς: *Ἄνεμος ποὺ δὲν σὲ βλάφτει, ἄφησέ τον νὰ φυσᾶ* (*Π.Π.Γ΄* 131) — *Ἄνθρωπος ποὺ δὲν βλάφτει, αὐτὸς καὶ δὲν ὠφελεῖ* (*Π.Π.Γ΄* 132) — *Γάϊδαρος ποὺ δὲν σὲ βλάφτει, ἄφησέ τον νὰ γκαρίζῃ* (αὐτόθι), θέτομεν, ὡς καὶ ὁ ὁ Πολίτης, ὑπὸ τὸ λῆμμα *βλάφτω*, ἐπειδὴ ἡ λέξις αὕτη παραμένει ἀμετάβλητος ἐν τῷ κειμένῳ αὐτῶν.

Καὶ τὰς παροιμίας: *Ὁ ἕνας κόβει κὶ ὁ ἄλλος ράβει* (*Π.Π.* ράβω 3) — *Ἕνας μὲ λούζει κὶ ἄλλος μὲ χτενίζει* (*Π.Π.* ἕνας 35) — *Ἕνας τοὺ μακρὺ κι᾽ ἄλλους τοὺ κουντὸ* (*Π.Π.* ἄλλος 149). — *Ὁ ἕνας ὄρτσα κὶ ὁ ἄλλος φόρτσα* (*Π.Π.* ἕνας 90), πρέπει νὰ τὰς ἑνώσωμεν ὑπὸ τὰ λήμματα *ἕνας* ἢ *ἄλλος*, ἅτινα παραμένουν εἰς τὰ κείμενα, καὶ νὰ μὴ τὰς διασπάσωμεν, ὡς ὁ Πολίτης, ὑπάγοντες τὰς μὲν ὑπὸ τὸ *ἕνας*, τὰς δὲ ὑπὸ τὸ *ἄλλος* ἢ ὑπὸ τὸ *ράβω* [1]).

Ὁμοίως καὶ τὰς παροιμιώδεις φράσεις: *Ὥσπου νὰ πῇς κρεμμύδι* — *Ὥσπου νὰ πῇς ἁλάτι* — *Ὥσπου νὰ πῇς κύμινο* — *Ὥσπου νὰ πῇς Κύριε ἐλέησον*, πρέπει νὰ τὰς συγκεντρώσωμεν ὅλας ὑπὸ τὴν κοινὴν λέξιν *λέγω*, καὶ νὰ μὴ τὰς χωρίζωμεν εἰς *κρεμμύδι, κύμινον, Κύριος, ἁλάτι* [1]).

Τὸ κριτήριον τοῦτο τῆς κοινῆς καὶ σταθερᾶς ἐν ταῖς παραλλαγαῖς λέξεως

---

(1) Ἀναφερόμεθα καὶ εἰς τὸ ἀδημοσίευτον μέρος τῆς συλλογῆς τοῦ Πολίτου, ἐπειδὴ καὶ ἐκεῖνος, εἰς τοὺς ἐκδεδομένους τόμους τῶν Παροιμιῶν αὐτοῦ, σημειώνει παραπομπὰς εἰς τὰ χειρόγραφά του.

τότε μόνον δύναται νὰ μὴ ἰσχύσῃ, ὅταν φανεροὶ παράγοντες συνηγοροῦν διὰ τὴν προτίμησιν ἄλλης λέξεως. Παράδειγμα αἱ παροιμίαι: *Τέχνη θέλει τὸ ραπάνι, κάθε τόπος δὲν τὸ κάνει* (Λ.Α. 798, 1160)— *Τέχνη θέλει τὸ πριόνι, κι' ὁποὺ δὲν τὴν ξέρ' ἱδρώνει* (αὐτόθι)—*Τέχνη θέλει ὡς κι' ἡ ὁρμήνεια, σὰν ποὺ θέλει κάθε τέχνη* (αὐτόθι). Ἐκ τούτων αἱ μὲν δύο πρῶται θὰ κρατήσουν ὡς λῆμμα τὴν λέξιν *τέχνη*, διὰ τὴν ὁποίαν καὶ ἀπηγγέλθησαν, ἡ δὲ τρίτη θὰ τεθῇ ὑπὸ τὸ *ὁρμήνεια*, τὸ ὁποῖον κυρίως ἀπησχόλησε τὴν σκέψιν τοῦ λέγοντος.

δ΄. Ἰδιαιτέρως διὰ τὴν προτίμησιν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ μ έ ρ ο υ ς τ ο ῦ λ ό γ ο υ, ὡς λήμματος, πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἑξῆς:

1. Τ ὸ ο ὐ σ ι α σ τ ι κ ὸ ν ἐκλέγεται ὡς λῆμμα, ὅταν δεικνύῃ τὸ πρόσωπον, τὸ ζῶον ἢ τὸ πρᾶγμα, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος ἐν τῇ παροιμίᾳ, εἴτε τοῦτο εἶναι ὑποκείμενον, εἴτε ἀντικείμενον, εἴτε καὶ ἄλλος προσδιορισμὸς τῆς προτάσεως. Παραδείγματα ἐκ τῶν τοῦ Πολίτου: *Καινούρια ἀ γ ά π η χάνεται, παλιὰ δὲ λησμονιέται* (*Π.Π.*Α΄ 164) — Τοῦ ἄ η Π α ν τ ε λ ε ή μ ο ν ο ς, *πέντε μέρες κι' Αὔγουστος* (*Π.Π.*Α΄ 248)—Ἡ ἀ λ ή θ ε ι α *πλέει σὰν τὸ λάδι στὸ νερὸ* (*Π.Π.*Α΄ 497) — *Εἰς τὸν δόκανο δὲν μπαίνει δυὸ φορὲς* ἡ ἀ λ ε π ο ύ (*Π.Π.*Α΄ 454)— Ἄ λ ο γ ο *πράσινο ζητᾷ* (*Π.Π.*Α΄ 588) — *Θέλεις ἀ λ ε ύ ρ ι νὰ βγάλῃς καρβέλι* (*Π.Π.*Α΄ 467) — *Ὅποιος ἀγαπάει τὴν ἀ δ ι κ ι ά, βρίσκει στὸ σπίτι του κακὰ* (*Π.Π.*Α΄ 324). — *Γιὰ τὸν κάθε κλέφτη ξύλο, γιὰ τὸν ἀ κ α μ ά τ η φοῦρκα.* (*Π.Π.*Α΄ 375).

2. Τὸ ἐ π ί θ ε τ ο ν λαμβάνεται ὡς λῆμμα καὶ ὑπὸ τὰς δύο αὐτοῦ ἰδιότητας, τοῦ τε ἐπιθετικοῦ καὶ τοῦ κατηγορηματικοῦ προσδιορισμοῦ.

Ὡ ς ἐ π ι θ ε τ ι κ ὸ ς π ρ ο σ δ ι ο ρ ι σ μ ὸ ς χρησιμοποιεῖται:

α΄.) Ὅταν ἀντικαθιστᾷ τὸ οὐσιαστικόν του. Π.χ. Ὁ κ α λ ὸ ς *καλὸ δὲν ἔχει* (*Π.Π.* 40).—Τὸν ἀκάλεστο στὸ γάμο σὰν τὸ γάϊδαρο τὸν ἔχουν. (*Π.Π.*Α΄ 371).— Τ' ἄ γ ν ε σ τ α, τ' *ἄὔφαντα στὸν πλόκο ἁπλωμένα* (*Π.Π.*Α΄ 263)— *Αὐτὸ ἦταν ἀπὸ* τ' ἄ γ ρ α φ α (*Π.Π.* 281).

β.΄) Ὅταν εἶναι ἰσχυρότερον τοῦ οὐσιαστικοῦ του κατὰ τὴν σημασίαν καὶ τὴν θέσιν του ἐν τῇ παροιμίᾳ. Π.χ. *Σὲ δένδρον ἀ δ ι α φ ό ρ ε τ ο ν μὴν κάτσῃς στὸν δροσόν του* (*Π.Π.*Α΄ 323) — Ἡ ἄ δ ι κ η *πέτρα τρώει τὸ δίκιον βουνὸν* (*Π.Π.*Α΄ 330) — *Τὸ π ο λ ὺ Κυριελέησον κι' ὁ παπᾶς τὸ βαριέται* (*Π.Π.* 83). Τοιαῦτα ἰσχυρὰ ἐπίθετα εἶναι συνήθως τά: *καλός, κακός, πονηρός, ἔξυπνος, δίκαιος, ἄδικος* κ.λ.π. [1]).

Ὡ ς κ α τ η γ ο ρ η μ α τ ι κ ὸ ς π ρ ο σ δ ι ο ρ ι σ μ ὸ ς χρησιμοποιεῖται χωρὶς

---

[1]) Ὅταν ὅμως τὸ οὐσιαστικὸν εἶναι ἰσχυρότερον καὶ ἀποτελεῖ αὐτὸ καθ' αὐτὸ θέμα παροιμιακόν, τότε τὸ ἐπίθετον τὸ ὁποῖον τὸ συνοδεύει δὲν ὑπολογίζεται. π.χ. καλὸς *γείτονας*, κακὴ *πεθερά*, πονηρὴ *ἀλεπού*, δίκαιος *κριτής*, μεγάλη *γυναῖκα* κ.τ.λ.

δυσκολίαν, διότι τὸ βάρος αὐτοῦ φαίνεται ἀμέσως ὅτι πίπτει ἐπὶ τῆς παροιμίας. Π.χ. Ἀκριβὰ *τὰ σφουγγᾶτα του* (*Π.Π.*Α΄ 419) — Γδυμνὸς *σὰν ἀπὸ τὴν κοιλιὰ τῆς μάννας του* (*Π.Π.* Δ΄ 177) — *Νησιτικὸς περνᾷς, μὰ γυμνὸς ὄχι* (*Π.Π.* Δ΄ 181) — *Μ' ἄδεια χέρια πάει στὸ μοναστήρι* (*Π.Π.*Α΄ 298) — *Λύκο, γιατί 'ν' ὁ σβέρκος σου χοντρός; Γιατὶ κάνω τὴ δουλειά μου μοναχός μου* (*Π.Π.* 11).

3. Ἡ ἀντωνυμία χρησιμοποιεῖται ὅπως καὶ τὸ ἐπίθετον, περισσότερον ὅμως ὑπὸ τὴν ἰδιότητά της τοῦ κατηγορηματικοῦ προσδιορισμοῦ. Αἱ πλέον ἐν χρήσει, ὡς λήμματα, ἀντωνυμίαι εἶναι:

— Αἱ *προσωπικαί*: *ἐγὼ* (εἰς παροιμίας ἐγωϊστικοῦ περιεχομένου, οἷαι αἱ: *Ἀγαπῶ καὶ σένα μὰ κάλλιο ἔχω μένα.* (*Π.Π.* Δ΄ 647) — *Ἐγὼ 'μαι δῶ ποὺ σπῶ τ' αὐγό!* (*Π.Π.*Δ΄ 651) καὶ *σὺ* (εἰς παροιμίας εὐθύνης, οἷαι αἱ: *Ἐσὺ θεοῦσα τ' ἄναψες, ἐσὺ θεοῦσα σβύστα* (*Π.Π.* 2).

— Αἱ *κτητικαί*: *δικός μου* κ.λ.π. εἰς παροιμίας οἷαι αἱ: *Δική μου μάννα πέθανε, καμμιὰ μὴν ἀπομείνῃ!* (*Π.Π.* Δ΄ 435) — *Καθενὸς τὸ δικό του.* (*Π.Π.*Δ΄ 438) — *Καὶ τὰ μονὰ καὶ τὰ ζυγὰ δικά του* (*Π.Π.*Δ΄ 446).

— Αἱ *αὐτοπαθεῖς ἑαυτοῦ* καὶ *τοῦ λόγου του* εἰς παροιμίας οἷαι: *Καθένας τὴ βρῶμα του δὲν τὴ σιχαίνεται.* (*Π.Π.*Δ΄ 625) — *Κάθε πετεινὸς στὴν αὐλή του κράζει Π.Π.* Δ΄ 625) — *Ποιὸς λέγει τὸ γιαοῦρτι του ξινό*; (*Π.Π.*Δ΄ 630) — *Κάθε τσαπὶ γιὰ λόγου του δουλεύει* (*Π.Π.* 5).

— Αἱ *δεικτικαὶ αὐτὸς* καὶ *τέτοιος* εἰς παροιμίας οἷαι: *Αὐτὰ καὶ πάλι αὐτά!* (*Π.Π.* Β΄ 661) — *Ἀπ' αὐτά σου κι' ἀπ' αὐτά σου ἐμακρύνανε τ' αὐτιά σου* (*Π.Π.* Β΄ 660) — *Τέτοιος εἶσαι τέτοια κάνεις* (*Π.Π.* 1).

Αἱ *ἀόριστοι κάθε* καὶ *ἄλλος* εἰς παροιμίας μὲ γνωμικὸν περιεχόμενον, οἷαι αἱ: *Κάθε λαγγαδάκι μὲ τ' ἀέρι του* (*Π.Π.* 3) — *Κάθε ποταμάκι μὲ τὴν κατεβασιά του* (*Π.Π.* 5) καὶ εἰς τὰς γνωστὰς κοινωνιολογικὰς: *Ἄλλος χάσκει κι' ἄλλος χάφτει.* (*Π.Π.*Α΄ 549) — *Ἄλλοι κλαῖν κ' ἄλλοι γελοῦν* (*Π.Π.*Α΄ 532) — *Ἄλλος ἔφαγε τὰ σῦκα κι' ἄλλος τὰ πλερώνει.* (*Π.Π.*Α΄ 539) — *Ἄλλο σέμπρος κι' ἄλλο δοῦλος.* (*Π.Π.*Α΄ 539) κ.λ.π.

4. Τὸ *ρῆμα* λαμβάνεται ὡς λῆμμα εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων, καὶ συνενώνει ὑπ' αὐτὸ τὰς μεγαλυτέρας ὁμάδας παροιμιῶν. Τοῦτο ἰδίως συμβαίνει, ὅταν ἡ παροιμία ἀναφέρεται εἰς πράξεις ἢ καταστάσεις προσώπων καὶ πραγμάτων, τὰς ὁποίας ὁ λέγων θέλει νὰ ἐξάρῃ, ἐπαινῶν αὐτὰς ἢ ψέγων, ἢ νὰ τὰς χρησιμοποιήσῃ ὡς παράδειγμα διὰ τὴν διατύπωσιν γνωμικῶν. Π.χ.

— *Κότσυφά μου, κερομύτη, ὅ,τι ἁρπάξῃς μὲ τὴ μύτη.* (*Π.Π.* Β΄ 477) — *Ἂν ἀρτυθῇς ἂς εἶν' λαρδί, κι' ἂν κλέψῃς ἂς εἶν' λογάρι* (*Π.Π.* Β΄ 495) — *Ἀνάμενε, κερά μου, νὰ κάμω γιὰ νὰ σ' ἀγαπᾷ* (*Π.Π.* Β΄ 205) — *Ὅποιος βιάζεται*

σκοντάφτει (*Π.Π.* Γ΄ 112) — *Ὅποιος πεινάει βλέπει στὸν ὕπνο του κουλοῦρες* (*Π.Π.* 23) — *Ἤθελές τα κ' ἔπαθές τα.* (*Π.Π.* 31) — *Ἄρχισαν τὰ μυρμήγκια νὰ τρῶν τὴ ζάχαρη* (*Π.Π.* Β΄ 509) — *Οἱ μάννες τρῶνε τὰ ξινὰ καὶ τὰ παιδιὰ μουδιοῦνε.* (*Π.Π.* 159)·

5. Ἡ μετοχὴ ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὰς παροιμίας ὑπὸ τὴν διπλῆν ἰδιότητά της, τὴν ρηματικὴν καὶ τὴν ἐπιθετικήν, λαμβάνει δὲ θέσιν λήμματος ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐν τῇ παροιμίᾳ σημασίαν αὐτῆς. Καὶ εἰς τὰς δύο ὅμως περιπτώσεις ἀναγράφεται, ὡς εἴπομεν, αὕτη ὑπὸ τὸν ἀντίστοιχον ἐνεργητικὸν ἢ παθητικὸν τύπον τοῦ ρήματος εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει.

Οὕτως αἱ παροιμίαι: *Ἀπὸ τὰ μετρημένα τρώει ὁ λύκος* — *Ἀνακατωμένος ὁ ἐρχόμενος* — *Θέλοντας μὴ θέλοντας, φόρεσε καὶ σύ, Χριστέ, κόκκινα ποδήματα* — *Τ' ἀρεσούμενο τ' ἀνθρώπου, τὸ καλύτερο τοῦ κόσμου* — *Ὁ πεινασμένος κουλοῦρες βλέπει στὸν ὕπνο του* — *Ὁ χορτασμένος δὲν πιστεύει τοῦ νηστικοῦ.* — *Μαθημένο 'ναι τ' ἀρνὶ νὰ κουρεύεται νὰ ζῇ*, θὰ τεθῶσι ὑπὸ τὰ λήμματα: *μειρῶ, ἀνακατώνομαι, θέλω, ἀρέσω, πεινῶ, χορταίνω καὶ μαθαίνω.*

6. Ἐκ τῶν προθέσεων τίθενται ὡς λήμματα αἱ *ἀντί, ἀπὸ* καὶ *κατά*, ὅταν χρησιμοποιοῦνται μὲ ἐπιρρηματικὴν σημασίαν. π.χ. *Ἀντὶ γιὰ λαγὸ ἔβγαλε ἀρκοῦδα.* (*Π.Π.* Β΄ 322). — Ἀντὶς *νὰ τρίζῃ ὁ ζυγὸς τρίζει τὸ βόϊδι.* (*Π.Π.* Β΄ 324). — Ἀπὸ *δήμαρχος κλητήρας* (*Π.Π.* Β΄ 360). — Ἀπὸ *πέτρα σὲ λιθάρι.* (Β΄ 363). — Ἀπὸ *τὴ μαμμὴ ὡς τὴ λεχού.* (*Π.Π.* Β΄ 368) Κατὰ *τὸ Μαστρογιάννη καὶ τὰ κοπέλια του.* (*Π.Π.* 22). — Κατὰ *τὸ γάϊδαρο καὶ τὸ φόρτωμα.* (*Π.Π.* 13).

7. Τὸ ἐπίρρημα τίθεται ὡς λῆμμα, ὅταν ἐπέχῃ θέσιν κατηγορηματικοῦ προσδιορισμοῦ καὶ ἀναφέρεται εἰς ὁλόκληρον τὸ κείμενον τῆς παροιμίας. Π.χ. Ἀγάλια *ἀγάλια γίνεται ἡ ἀγουρίδα μέλι.* (*Π.Π.* Α΄ 138) — Αὔριο *ἔχει ὁ θεὸς* (*Π.Π.* Α΄ 636) — Ἀκριβὰ *πουλεῖ ὁ χωριάτης καὶ θαρρεῖ πὼς διαφορίζει.* (*Π.Π.* Α΄ 415). — Ἀλλιῶς, *βαβά, τὸ κόσκινο, ἀλλιῶς καὶ τὸ πλαστῆρι* (*Π.Π.* Α΄ 510) — Πρῶτα *καβαλλίκεψε τ' ἄλογο, κι' ἔπειτα βάρ' του νὰ περπατήσῃ.* (*Π.Π.* 1) — *Τοῦ φιδιοῦ τὸ δάγκαμα ὕστερα πονεῖ.* (*Π.Π.* 50).

8. Ἐκ τῶν συνδέσμων τέλος χρησιμοποιοῦνται ὡς λήμματα τὰ ζεύγη *ἢ... ἢ, καί... καὶ, μήτε... μήτε, οὔτε... οὔτε,* Π.χ. *Ἢ τοῦ ὕψους ἢ τοῦ βάθους.* (*Π.Π.* 14). *Ἢ αὐγὰ ἢ πουλιὰ.* (*Π.Π.* 3) — *Ἢ παπᾶς παπᾶς ἢ ζευγᾶς ζευγᾶς* (ὁ Πολίτης τὸ κατατάσσει εἰς τὸ *παπᾶς*) — *Μήτε σύ, παπᾶ, κουκιά, μήτ' ἐγὼ βεργατικὰ* (*Π.Π.* 14).

Αἱ ἀνωτέρω ὑποδείξεις βοηθοῦν, νομίζομεν, σημαντικῶς διὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν συνεπεστέραν καὶ ὁμοιογενῆ κατάταξιν τῶν παροιμιῶν, κατὰ τὸν λημματοθετικὸν τρόπον. Ἐλπίζομεν ἐξ ἄλλου ὅτι καὶ μὲ τὴν ἔκδοσιν, εἰς τὸ ἄμεσον μέλλον, ἑλληνικῶν παροιμιῶν παρὰ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου θὰ ὑπάρχῃ διὰ τοὺς συλλογεῖς

πλήρης καὶ ἀκριβέστερον καθοριστικὸς γνώμων διὰ τὴν κατάταξιν τῶν παροιμιῶν των. Σημειοῦμεν πάντως ὅτι σκόπιμον συμπλήρωμα τῆς λημματοθετικῆς ἢ καὶ ἄλλης κατατάξεως εἶναι ἡ ἐν τέλει τῆς συλλογῆς παράθεσις *πίνακος τῶν κυριωτέρων λέξεων τῶν παροιμιῶν*, ὅστις αὐτομάτως δύναται ν' ἀναπληρώσῃ πᾶσαν ἔλλειψιν ἐν τῇ λημματοθεσίᾳ καὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἀναζήτησιν οἱουδήποτε θέματος μεταξὺ τῶν παροιμιῶν [1]).

2. Περιπτώσεις χρησιμοποιήσεως τῶν ἄλλων συστημάτων.

Ὁ εἰδολογικὸς καὶ ὁ ἐννοιολογικὸς τρόπος κατατάξεως τῶν παροιμιῶν, ἐπειδὴ ἀποτελοῦν συστήματα εἰδικῆς ἐπιλογῆς καὶ ἐρεύνης, δὲν ἐνδείκνυνται βεβαίως διὰ τὴν κατάρτισιν ἀρχειακῶν συλλογῶν καὶ corpus παροιμιῶν. Δύναται ὅμως ὁ συλλογεύς, μετὰ πᾶσαν λημματοθετικὴν κατάταξιν, ἰδίᾳ τῶν ἐπὶ μέρους συλλογῶν, νὰ προβαίνῃ καὶ εἰς εἰδολογικὴν ἢ ἐννοιολογικὴν κατάταξιν, εἴτε ἐπαναλαμβάνων ἐν παραρτήματι τὰς παροιμίας εἴτε παραπέμπων εὐρετηριακῶς εἰς τοὺς ἀντιστοίχους των ἀριθμούς. Τὴν χρῆσιν ὅμως ἑκατέρου τῶν συστημάτων τούτων συνιστῶμεν οὐ μόνον ὑπὸ μορφὴν βοηθητικῶν πινάκων, ἀλλὰ καὶ αὐτοτελῶς, μὲ ἄμεσον αὐτῶν ἐφαρμογὴν εἰς μικροτέρας ἰδίᾳ συλλογάς, ἀπὸ τὰς ὁποίας θὰ ἠδυνάμεθα ν' ἀρυσθῶμεν καὶ ἐθνογραφικὰ τοπικὰ συμπεράσματα. Ἰδιαιτέρως διὰ τόπους, τῶν ὁποίων τὸ παροιμιακὸν ὑλικὸν ἔχει ἐπαρκῶς ἀποθησαυρισθῇ (εἴτε εἰς λημματοθετικὰς εἴτε καὶ εἰς ἀλφαβητικὰς κατατάξεις), αἱ εἰδικαὶ αὗται κατατάξεις καθίστανται πολύτιμοι καὶ ἀπαραίτητοι [2]). Μὲ πολλὰς τοιαύτας κατατάξεις συλλογῶν ἐκ πολλῶν περιοχῶν, ἡ σχετικὴ συγκριτικὴ ἔρευνα θ' ἀνεύρισκε χαρακτηριστικῶς τὰς διαφορὰς καὶ τὰ κοινὰ σημεῖα ἐμπνεύσεως καὶ περιεχομένου τῶν κατὰ τόπους παροιμιῶν.

Ἀλλὰ καὶ διὰ πρακτικωτέρους παιδαγωγικοὺς καὶ ἐκλαϊκευτικοὺς λόγους, ὡς καὶ διὰ τὴν δημιουργίαν ἐνδιαφέροντος παρὰ τῷ λαῷ διὰ τὰς παροιμίας του, αἱ δύο αὗται κατατάξεις, χωρισταὶ ἢ ἑνιαῖαι [3]), ἐνδείκνυνται περισσότερον. Τὰ σχολεῖα, οἱ λογοτέχναι, οἱ ἀνθολογεῖς παροιμιῶν καὶ γενικώτερον τὸ κοινόν, εὑρίσκουσι προχειροτέρας, εἰς τὰς κατατάξεις ταύτας, τὰς παροιμίας τῶν διαφερόντων των καὶ τὰς χρησιμοποιοῦν συχνότερον [4]).

---

[1]) Βλ. κεφάλαιον: Οἱ βοηθητικοὶ πίνακες.

[2]) Διὰ τὰς παροιμίας π.χ. τοῦ Πόντου, τῆς Θρᾴκης, τῆς Δωδεκανήσου καὶ τῆς Κύπρου, αἵτινες ἔχουν δημοσιευθῇ ἐν σχετικῇ ἐπαρκείᾳ εἰς βιβλία καὶ περιοδικά, μία ἀνακατάταξις κατὰ τὸν εἰδολογικὸν τρόπον θὰ ἦτο ἐνδιαφέρουσα καὶ ἀποκαλυπτική.

[3]) Ἐννοοῦμεν *ἑνιαίας* τὰς εὐρυτέρας εἰδολογικὰς κατατάξεις, αἵτινες περιλαμβάνουν καὶ ἐννοιολογικὰ κεφάλαια, καὶ ἐνδιαφέρονται μετὰ τῆς αὐτῆς προσοχῆς καὶ διὰ τὰς ἀλληγορικὰς ἐννοίας τῶν παροιμιῶν.

[4]) Ὑπὸ τοιοῦτον πνεῦμα κατηρτίσαμεν καὶ τὴν ὑπὸ ἔκδοσιν συλλογὴν ἡμῶν *Κεφαλονίτικα γνωμικά*.

Ὡς πολυτίμους ἐπίσης διὰ τὴν λαογραφικὴν ἔρευναν συνιστῶμεν καὶ τὰς *μονογραφικὰς* συλλογὰς παροιμιῶν, ἤτοι τὴν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συγκέντρωσιν ὡρισμένης φύσεως παροιμιῶν, οἷαι αἱ *νομικαί, ἰατρικαί, μετεωρολογικαί, ἁλιευτικαὶ* κ.λ.π., χωριζομένων ἐπίσης ἐσωτερικῶς μὲ εἰδολογικὴν κατάταξιν [1]).

Αἱ μονογραφικαὶ αὗται συλλογαὶ δύνανται νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ συνθετικαὶ ἐργασίαι, μελετῶσαι ἀναλυτικώτερον τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ λαὸς παρετήρησε καὶ ἀπεφάνθη περὶ τῶν διαφόρων φυσικῶν ἢ κοινωνικῶν φαινομένων [2]).

3. Οἱ βοηθητικοὶ πίνακες.

Εἰς τὸ τέλος πάσης συλλογῆς παροιμιῶν, ὑφ' οἱονδήποτε σύστημα κατατάξεως καὶ ἂν προσφέρεται αὕτη, ἀπαραίτητος εἶναι ἡ παράθεσις εὑρετηρίων καὶ πινάκων ἀνακεφαλαιούντων τὴν ὕλην ἢ ἄλλως βοηθούντων εἰς τὴν μελέτην αὐτῆς.

Ἐὰν ἡ συλλογὴ περιλαμβάνῃ κείμενα εἰς διαλεκτικὸν ἰδίωμα, τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν πινάκων τούτων πρέπει νὰ κατέχῃ τὸ λεξιλόγιον. Τοῦτο θὰ περιλαμβάνῃ ἁπάσας τὰς ἰδιωματικὰς λέξεις τῶν κειμένων, παραπέμπον εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τῶν παροιμιῶν, εἰς τὰς ὁποίας αἱ λέξεις αὗται ἀπαντῶσι [3]).

Ἀκολουθοῦν οἱ *ἀνακεφαλαιωτικοὶ πίνακες* τῶν παροιμιῶν, οἵτινες δύνανται νὰ δώσουν συντόμως καὶ κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν τὰς παροιμίας τῆς συλλογῆς. Τοῦτο κυρίως γίνεται εἰς τὸ τέλος μελετῶν, ὅπου ἐχρησιμοποιήθησαν σποραδικῶς παροιμίαι, ἢ συλλογῶν κατατεταγμένων κατὰ τὸ εἰδολογικὸν ἢ ἐννοιολογικὸν σύστημα. Ἡ συνοπτικὴ αὕτη παράθεσις τῶν παροιμιῶν γίνεται διὰ μεθοδολογικοὺς συγκεντρωτικοὺς λόγους, ἐξυπηρετεῖ ὅμως καὶ τὴν ἀντίστροφον πλευρὰν τῆς ἐρεύνης, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ μελετητὴς ἐκκινῶν ἀπὸ γνωστήν του παροιμίαν ἀναζητεῖ τὴν θέσιν αὐτῆς ἔν τινι εἰδολογικῇ συλλογῇ ἢ ἔν τινι πραγματείᾳ. Παρα-

---

[1]) Ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ παροιμιῶν τῶν Stephens - Bonser (ἐ.ἀ.) χωρίζεται εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου εἰδικὸν κεφάλαιον διὰ τὰς ἐπὶ μέρους ταύτας συλλογάς. (Βλ. σελ. 418 - 456 «Non regional proverbs»). Ἐκεῖ ἀνευρίσκει τις συλλογὰς περιλαμβανούσας αὐτοτελῶς, κατὰ μὲν τὸν εἰδολογικὸν τρόπον, παροιμίας διὰ *τὰ ζῶα*, διὰ *τὸ ἀνθρώπινον σῶμα*, διὰ *τὴν γεωργίαν*, *τὴν ἐνδυμασίαν*, *τὴν οἰκίαν*, *τὰς τροφάς*, *τὸ κυνήγιον*, κ.τ.λ., κατὰ δὲ τὸν ἐννοιολογικόν, διὰ *τοὺς τρελλοὺς* καὶ *τοὺς ἀστείους*, διὰ τοὺς *νόμους* καὶ τὸ *ἔγκλημα*, διὰ τὴν *ὑγείαν*, τὴν *πολιτικὴν οἰκονομίαν* κ.λ.π.

[2]) Ὑποδειγματικὴ εἰς τὸ εἶδος τοῦτο εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ *R. O. Frick*: «Le peuple et la prévision du temps» ἐν Schweizerisches Archiv für Volkskunde, Basel 1926 σ. 254—279. Ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐργασιῶν ἀναφέρομεν ἐπίσης τὴν ὑπὸ τίτλον «Στοιχεῖα τοῦ ποινικοῦ δικαίου εἰς τὰς παροιμίας» τοῦ *Μ. Τουρτόγλου* ἐν Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου τόμ. Ε' (1945 - 48) σ. 126 - 158.

[3]) Πρβλ. Λουκ. σ. 171 - 190 (Λεξιλόγιον καταρτισθὲν ὑπὸ Ι. Κεσίσογλου).

δείγματα τοιούτων ἀλφαβητικῶν πινάκων τῶν παροιμιῶν ἐν τῷ τέλει συλλογῶν καὶ μελετῶν ἀναφέρομεν εἰς τὰ κάτωθι βιβλία:

Ἐκ τῶν ξένων: 1. *Leutsch-Schneidewin,* Paroemiographi Graeci (Gottingae 1839-1851). Ὁ πίναξ παρατίθεται ἐν τῷ τέλει τοῦ Α΄ καὶ τοῦ Β΄ τόμου, ὑπὸ τὸν τίτλον Appendix proverbiorum, καὶ περιλαμβάνει ἀναμεῖξ τὰς παροιμίας ὅλων τῶν ἐπὶ μέρους συλλογῶν τοῦ βιβλίου. 2. *Henri G. Bohn,* A hand-book of provebs (London 1882). Alphabetical index σελ. 281 — 583. Δίδονται ἐκεῖ ἀλφαβητικῶς ὅλαι αἱ παροιμίαι τῆς συλλογῆς, αἱ ὑπὸ ποικίλα συστήματα παρατεθεῖσαι. 3. *Augusti Hotop,* De Eustathii proverbiis (Lipsiae 1888). Ὁ πίναξ περιλαμβάνει ἁπάσας τὰς ἀναφερομένας παροιμίας τοῦ Εὐσταθίου. 4. *Karl Krumbacher,* Mittelgriechische Sprichwörter (München 1893). Τὴν ἄνευ τάξεως, ὡς ἐν τοῖς χειρογράφοις, παράθεσιν τῶν παροιμιῶν ἀκολουθεῖ πίναξ ἁπασῶν ἐν ἀλφαβητικῇ σειρᾷ. 5. *L. Martel,* Petit recueil des proverbes français (Paris). Ἀκολουθεῖ ἀλφαβητικὸς πίναξ τῶν 530 παροιμιῶν τῆς συλλογῆς, χωριστὸς διὰ τὰς φράσεις καὶ χωριστὸς διὰ τὰς παροιμίας.

Ἐκ τῶν ἡμετέρων: 1. *Ἰω. Φουστάνου,* Ἀστέρες, ἤτοι συλλογὴ παροιμιῶν καὶ παροιμιωδῶν φράσεων ἀρχαίων Ἑλλήνων μετὰ τῶν ἀναγκαίων ἐπεξηγήσεων. (Ἀθῆναι 1877). Αἱ παροιμίαι δίδονται ἐν τῇ συλλογῇ χωρὶς οὐδεμίαν τάξιν, ἀκολουθεῖ ὅμως ἀλφαβητικὸς πίναξ πασῶν εἰς τὸ τέλος. 2. *Δημ. Α. Τσίριμπα,* Παροιμίαι καὶ παρ. φράσεις παρ' Ἀριστ. Μελέτη εἰς τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ πίναξ τῶν παρατεθεισῶν παροιμιῶν καὶ φράσεων. 7. *D. S. Loucatos,* Locutions proverbiales du peuple grec, venant des épîtres de saint Paul «L'Hellénisme contemporain» Athènes, Mai – Juin 1951, σελ. 247—257. Παρατίθεται συγκεντρωτικὸς ἀλφαβητικὸς πίναξ τῶν ἀναφερθεισῶν φράσεων.

Τὰ εὑρετήρια καταρτίζονται εἴτε κατὰ τὸ εἰδολογικὸν σύστημα εἴτε κατὰ τὸ ἐννοιολογικὸν καὶ δύνανται εἴτε νὰ ταξινομοῦν ἐκ νέου τὰς παροιμίας, ὅταν αὗται ἀνεγράφησαν κατ' ἄλλο σύστημα ἐν τῇ συλλογῇ, εἴτε νὰ παραπέμπουν ἁπλῶς εἰς ταύτας. Παραδείγματα τοιούτων εὑρετηριακῶν πινάκων ἀναφέρομεν τὰ ἐν ταῖς συλλογαῖς: 1. *F. H. Koerte,* Die Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten der Deutschen etc. Β΄ ἔκδοσις, Leipzig 1861, ὅπου ἀκολουθοῦν πίνακες χωρίζοντες τὰς παροιμίας εἰς *ἀγροτικάς, ἡμερολογιακάς, τοῦ ποτοῦ* κ.τ.λ (Bonser 1651). 2. *J. Dejardin,* Dictionnaire des spots Wallons. Εἰς τὰς σελίδας 497—501 καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Table synoptique» φέρεται πίναξ, ὅστις κατατάσσει *εἰδολογικῶς* τὰ ἐν τῇ συλλογῇ χρησιμοποιηθέντα λήμματα. 3. *Δ. Λουκοπούλου—Δ. Λουκάτου:* Παροιμίες τῶν Φαράσων. Εἰς τὰς σελίδας 199 — 202 παρατίθεται εὑρετήριον ἐννοιολογικόν.

Ἀπαραίτητος, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἐτονίσαμεν, εἶναι καὶ *ὁ πίναξ τῶν κυρίων λέξεων τῶν παροιμιῶν*. Οὗτος, περιλαμβάνων τὰς στοιχειώδεις λέξεις τῶν κειμένων καὶ παραπέμπων εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τῶν περιλαμβανουσῶν ταύτας παροιμιῶν, καθίσταται μία *πλήρης λημματοθετικὴ κατάταξις*, ἐπεκτεινομένη καὶ εἰς δευτερεύοντα λήμματα καὶ παρέχουσα πλουσιώτερον ὑλικὸν διὰ τὴν εἰδολογικὴν καὶ τὴν ἐννοιολογικὴν κατάταξιν [1]).

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην τῶν πινάκων τῶν κυρίων λέξεων δυνάμεθα νὰ ὑπαγάγωμεν καὶ τοὺς *πίνακας τῶν λημμάτων*, οἵτινες εἴτε ἀκολουθοῦν τὰς λημματοθετικὰς κατατάξεις [2]) εἴτε δίδονται ὑπὸ τύπον εὑρετηρίου εἰς συλλογὰς *ὑπὸ ἄλλο σύστημα* κατατεταγμένας. [3])

Ἀνακεφαλαιοῦντες τὰ περὶ τῆς συνθέσεως καὶ τοῦ τρόπου κατατάξεως μιᾶς ἐπιστημονικῆς συλλογῆς παροιμιῶν, παρέχομεν ἐνταῦθα τὴν σειρὰν καὶ τὸ εἶδος τῶν συστημάτων, ἅτινα, ὡς νομίζομεν, πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ ἡ συλλογὴ αὕτη.

1. Βασικὴν παράθεσιν τῶν παροιμιῶν ἐν λημματοθετικῇ κατατάξει.

2. Λεξιλόγιον (ἐὰν πρόκειται περὶ ἰδιωματικῆς συλλογῆς).

3. Εὑρετήριον τῶν παροιμιῶν, μὲ ἁπλᾶς ἀριθμητικὰς παραπομπάς, εἴτε ὑπὸ εἰδολογικὸν εἴτε ὑπὸ ἐννοιολογικὸν διάγραμμα.

4. Πίνακα τῶν κυριωτέρων λέξεων τῶν παροιμιῶν [4]).

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

1. Δείγματα εἰδολογικῆς καὶ ἐννοιολογικῆς κατατάξεως.

Διὰ τὴν εἰδολογικὴν κατάταξιν τῶν παροιμιῶν δυνάμεθα, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἀνεπτύξαμεν, ν' ἀκολουθῶμεν δύο διαγράμματα: ἓν ὑπὸ εὐρύτερον ἐθνογραφικὸν πνεῦμα καὶ ἓν ὑπὸ στενώτερον λαογραφικόν. Δίδομεν κατωτέρω διαγράμματα εἰδολογικῆς καὶ ἐννοιολογικῆς κατατάξεως, τὰ ὁποῖα κατηρτίσαμεν δι' ἑλληνικὰς παροιμίας, καὶ τὰ ὁποῖα βεβαίως δύνανται νὰ τροποποιοῦν οἱ συλλογεῖς, ἐφ' ὅσον ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ εἶδος τῶν ὑπὸ κατάταξιν παροιμιῶν τὸ ἀπαιτοῦν.

---

[1]) Εἰς τὰς ἰδιωματικὰς συλλογὰς παροιμιῶν τὸ Λεξιλόγιον, ἐφ' ὅσον παραπέμπει εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τῶν παροιμιῶν, ἀναπληροῖ ἐν πολλοῖς τὸν πίνακα τοῦτον.

[2]) Βλ. *Λουκ.* σελ. 191 - 198.

[3]) Πρβλ. *L. Martel*, ἔ. ἀ. σελ. 289 - 310: «Table alphabétique».

[4]) Διὰ τὰς ἐκλαϊκευτικὰς ἐκδόσεις, ὡς εἴπομεν, ἡ εἰδολογικὴ κατάταξις εἶναι προτιμοτέρα. Θὰ ἀκολουθῇ ὅμως καὶ εἰς ταύτην ὁ πίναξ τῶν κυριωτέρων λέξεων, μὲ παραπομπὰς εἰς τὰς παροιμίας, ὥστε νὰ ἐξυπηρετῆται καὶ ἡ λημματοθετική.

Ι. ΕΙΔΟΛΟΓΙΚΗ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΑΤΑΞΙΣ

Α'. *Γεωγραφικῆς φύσεως παροιμίαι.*

α. Μετεωρολογικαί. (Κλῖμα, καιροί, χρόνος, φύσις, οὐρανός).

β. Μορφογεωλογικαί. (Ἔδαφος, ποταμοί, θάλασσα, ὀρυκτά).

γ. Φυτῶν καὶ ζῴων.

Β'. *Ἀνθρωπολογικαὶ παροιμίαι.*

α. Τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος.

β. Ὑγιεινῆς καὶ δημώδους ἰατρικῆς.

γ. Τῶν ἀνθρωπίνων ἰδιοτήτων (χαρακτῆρες, φύσις ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν).

δ. Χαρακτηρισμοὶ ξένων ὁμάδων (χωριῶν, ἐπαρχιῶν, ἐθνῶν).

Γ'. *Βιοτικαὶ καὶ οἰκονομολογικαὶ παροιμίαι.*

α. Κατοικία καὶ κτήματα.

β. Τροφαὶ κσὶ ἐνδυμασία.

γ. Γεωργικός, ἁλιευτικὸς καὶ ποιμενικὸς βίος.

δ. Ἐργασία, ἐργαλεῖα καὶ μισθοδοτικαὶ σχέσεις.

ε. Ἐμπόριον καὶ ἐπαγγέλματα. Χρέη καὶ δάνεια.

ς. Πλοῦτος καὶ πτωχεία.

Δ' *Κοινωνιολογικαὶ παροιμίαι.*

α. Οἰκογένεια καὶ συγγενικαὶ σχέσεις.

β. Κοινωνικαὶ σχέσεις (κουμπάροι, γείτονες, φίλοι, ἐχθροί).

γ. Παροιμίαι ἀφορῶσαι ἐπισήμους θεσμοὺς (κράτος, ἐκκλησία, στρατός, κλῆρος).

δ. Ἱστορικαὶ παροιμίαι (γεγονότα, ἀνέκδοτα, παραδόσεις).

Ε' *Πνευματικῆς φύσεως παροιμίαι.*

α. Ἀντίληψις, μάθησις, σχολεῖον.

β. Πεῖρα, σωφροσύνη, προνοητικότης.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ϛ' *Ψυχικῆς φύσεως παροιμίαι.*

α. Θρησκευτικαὶ (ἀντιλήψεις περὶ Θεοῦ, ἁγίων καὶ διαβόλου).

β. Συναισθηματικαὶ (ἀγάπη, ἔρωτες, φιλία).

γ. Ἀνθρωπιστικαὶ (εὐσπλαγχνία, ἀγαθοεργία).

δ. Ψυχολογικαὶ (συνείδησις καὶ ἐσωτερικὸς βίος).

Ζ' *Ἠθικολογικαὶ παροιμίαι.*

α. Ἠθικοὶ καὶ ἀνήθικοι χαρακτῆρες [1])

β. Ἄδικον καὶ τιμωρία. Παροιμίαι λαϊκοῦ δικαίου.

γ. Δεοντολογικαὶ παροιμίαι (καθήκοντα ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ, τῶν γονέων, τῆς πατρίδος, τῆς ἐκκλησίας, τῶν ἄλλων ἀνθρώπων).

---

[1]) Εἰς ταύτας ἀνήκουν καὶ αἱ σατιρικαὶ παροιμίαι, αἱ μαστιγοῦσαι ἐλαττώματα καὶ ἀνηθίκους πράξεις. Πολλαὶ τούτων εἶναι ἄσεμνοι.

Η' *Ἐθιμικαὶ παροιμίαι.*

α. Λατρευτικὰ ἔθιμα.

β. Κοινωνικὰ ἔθιμα.

γ. Ἐπαγγελματικὰ ἔθιμα.

δ. Δεισιδαιμονίαι καὶ προλήψεις.

ΙΙ. ΕΙΔΟΛΟΓΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΑΤΑΞΙΣ

Α' *Ἀτομικὸς βίος.*

α. Παροιμίαι ἀφορῶσαι τὸ παιδίον, (γέννησις, ἀνατροφή, χαρακτήρ).

β. Παροιμίαι διὰ τὴν γυναῖκα, τὰς ἐρωτικὰς σχέσεις καὶ τὸν γάμον.

γ. Παροιμίαι περὶ τὴν τελευτὴν καὶ τὰ μετὰ θάνατον.

δ. Παροιμίαι ἀφορῶσαι τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀτόμων.

Β' *Κοινωνικὸς βίος.*

α. Παροιμίαι οἰκογενειακῶν σχέσεων.

β. Παροιμίαι ἀναφερόμεναι εἰς τὰς κοινωνικὰς τάξεις καὶ σχέσεις.

γ. Παροιμίσι λαϊκοῦ δικαίου.

Γ' *Θρησκευτικὸς βίος.*

α. Ἀντιλήψεις περὶ Θεοῦ, ἁγίων καὶ διαβόλου.

β. Φράσεις ἐκ τῆς Γραφῆς. Χριστιανικὰ παραγγέλματα.

γ. Παροιμίαι λατρείας, ἑορτῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν.

δ. Στοιχειολατρεία.

Δ' *Φυσικὸς βίος.*

α. Κατοικία, ἐνδυμασία, τροφαί.

β. Ἰδιότητες τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἀσθένειαι, δημώδης ἰατρική.

γ. Μετεωρολογία, (παροιμίαι τοῦ καιροῦ, τῶν μηνῶν καὶ τῶν ἡμερῶν).

δ. Παροιμίαι τοῦ ἐδάφους, ὀρυκτῶν, ζώων καὶ φυτῶν.

Ε' *Μαγεία καὶ μαντική.*

α. Παροιμίαι μὲ ἐνδείξεις μαγείας.

β. Παροιμίαι μαντικῆς, ἀστρολογίας καὶ ὀνειροκριτικῆς.

γ. Παροιμίαι δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων.

Ϛ' *Οἰκονομικὸς βίος.*

α. Ἐπαγγέλματα καὶ τέχναι.

β. Ἐμπόριον καὶ δοσοληψίαι (χρέη καὶ δάνεια).

γ. Παραγωγικαὶ ἀσχολίαι (γεωργία, ἁλιεία, ποιμεν. βίος).

δ. Λαϊκὴ οἰκονομολογία.

Ζ' *Καλλιτεχνικὸς βίος.*

α. Λαϊκαὶ τέχναι καὶ χειροτεχνία.

β. Παροιμίαι διὰ τὸ ὡραῖον καὶ τὸ ἄσχημον.

III. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΤΑΞΙΣ[1])

Ἀγάπη, (στοργή, ἔρωτες, περιποιήσεις).
Ἀδιακρισία, (θράσος, ἀπαιτήσεις).
Ἀδιαφορία, (περιφρόνησις, σκληρότης).
Ἀδύνατον, (ματαιοπονία).
Ἀλήθεια, (εἰλικρίνεια).
Ἀλληλεγγύη, (ἀμοιβαιότης, ἀλληλοσεβασμός).
Ἀνικανότης, (ἀδυναμία, ἀβουλία).
Ἀνυπομονησία, (θυμός, νευρικότης).
Ἀπροθυμία, (προφάσεις).
Ἀσωτεῖαι, (πορνικά, μέθη).
Ἀτυχία, (ζάλη, στενοχωρία).

Γενναιότης, (ἀποφασιστικότης, σωματικὴ ρώμη).
Γῆρας, (νεότης).
Γυνή, (ἡ θέσις αὐτῆς εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν κοινωνίαν).

Διάβολος, (δοξασίαι καὶ γνῶμαι).
Δικαιοσύνη, (τιμιότης, ἀδικία, μεροληψία).
Διοίκησις, (δεσποτεία, ἐπιρροή).
Δουλικότης, (ὑποταγή, φόβος).
Δυσκολίαι, (ἀδιέξοδον, ἀνάγκη).

Ἐγωϊσμός, (ὑποκειμενικότης, ἐπιμονή).
Ἐλαττώματα, (κακαὶ συνήθειαι).
Ἐμπιστοσύνη, (δυσπιστία).
Ἐνοχλητικότης, (πολυπραγμοσύνη, ὑπερβολή).
Ἐπακολουθήματα, (συνέπειαι).
Ἐπικαιρότης, (ἀκαιρία, χρόνος).
Ἐργασία, (προσπάθεια, μέθοδος).
Εὐγένεια, (ἀγένεια, ἀγροικία).
Εὐγνωμοσύνη, (ἀχαριστία).
Εὐθύνη, (θάρρος, δικαιώματα).
Εὐσυνειδησία, (φιλοτιμία, εὐθιξία).
Εὐτυχία, (ἐπιτυχία, εὐκαιρίαι).

Θεός, (θεϊκά, ἅγιοι).

Ἱκανότης, (εὐφυΐα, κατορθώματα).

Κακία, (ζηλοτυπία, ἐχθρότης, ἐκδίκησις).
Κακολογία, (δυσφήμισις, συκοφαντία).

Καλωσύνη, (εἰρηνικότης, φιλανθρωπία).
Κλοπή, (ἁρπακτικότης, ἐκμετάλλευσις).
Κοινωνία, (ζωή, κοινὴ γνώμη).

Λαιμαργία, (ἀπληστία, πλεονεξία).

Μωρία, (βραδύνοια, φρενοπάθεια).

Ξενητεία, (ξένα ἤθη, ξένοι λαοί).

Οἰκογενειακὴ τιμή.
Οἰκονομία, (ἐπάρκεια, αὐτοσυντήρησις).

Παιδίον, (παιδαγωγικαὶ ἀρχαί).
Πατρίς, (γενέτειρα, τόπος).
Πεῖρα, (ἀπειρία, μάθησις).
Πόθοι, (ὄνειρα, ἐπιθυμίαι).
Πονηρία, (ὑποκρισία, διαφθορά).
Πτωχεία, (στέρησις, ὀρφάνεια, χρέη).

Συμφέρον, (ὑπολογισμός).
Σωφροσύνη, (προνοητικότης, οἰκονομία).

Τάξις, (ἀκαταστασία, ὀκνηρία).
Τιμωρία, (θεοῦ καὶ ἀνθρώπων), ἀνταπόδοσις.
Τύχη (καὶ μοῖρα).

Ὑπερηφάνεια, (ἀλαζονεία, καυχησιολογία).
Ὑπομονή, (ἐγκαρτέρησις, ἐλπὶς εἰς τὸν Θεόν).

Φιλία, (σχέσεις, συνεταιρισμοί, ὁμοιότης χαρακτήρων).
Φιλοδοξία, (ματαιοδοξία).
Φλυαρία, (ἀκριτομυθία, ἐπιφυλακτικότης. Λόγοι καὶ ἔργα).

Χρήματα, (πλοῦτος, φιλαργυρία, γενναιοδωρία).

Ψεῦδος, (ἀνειλικρίνεια).

---

[1]) Κατηρτίσαμεν συνθέτους ὁμάδας συγγενῶν ἐννοιῶν, ἵνα μὴ αἱ παροιμίαι διασπείρωνται εἰς πάσας τὰς ἐπὶ μέρους ἀλληγορίας. Πρβλ. καὶ *Λουκ.* σ. 199-202.

2. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΚΑΤΑΤΑΞΕΩΣ ΤΩΝ ΑΥΤΩΝ ΠΑΡΟΙΜΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΚΤΕΘΕΝΤΑ ΤΕΣΣΑΡΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

	Ἀλφαβητικῶς *	*Δημματοθετικῶς*	*Εἰδολογικῶς*	*Ἐννοιολογικῶς*
1	Ὅ,τι βγάλῃ τὸ μοναστήρι.	Λῆμμα: *μοναστήρι*	ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Παροιμίαι ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν.	*Οἰκονομία, ἐπάρκεια, αὐτοσυντήρησις.*
2	Ὅ,τι βλέπεις στὴ γειτονιά σου, πάντεχε καὶ στὴ γωνιά σου.	» *γειτονιὰ*	ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Παροιμίαι γειτονικῶν σχέσεων.	*ἀλληλεγγύη, ἀμοιβαιότης*
3	Ὅ,τι γυαλίζει, δὲν εἶναι διαμάντι.	» *γυαλίζω*	ΦΥΣΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Παροιμίαι φυτῶν καὶ ὀρυκτῶν.	*ἐμπιστοσύνη - δυσπιστία.*
4	Ὅ,τι δὲ μοιάζει, μήτε γειτονιάζει.	» *ὁμοιάζω*	ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Παροιμίαι γειτονικῶν σχέσεων.	*φιλία, σχέσεις, ὁμοιότης χαρακτήρων.*
5	Ὅ,τι δὲν ἀπόθεσες, μὴ τὸ σηκώσῃς.	» *σηκώνω*	Παροιμίαι λαϊκοῦ δικαίου.	*δικαιοσύνη, τιμιότης ἀδικία.*
6	Ὅ,τι δὲν κερδίζεις ἀπ' τὸ χέρι σου, κέρδιζε ἀπ' τὸ δόντι σου.	» *δόντι*	ΛΑΪΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	*οἰκονομία, ἐπάρκεια, αὐτοσυντήρησις.*
7	Ὅ,τι ἔβρεξε, κατέβασε.	» *βρέχω*	ΦΥΣΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Μετεωρολογικαὶ παροιμίαι.	*ἐπακολουθήματα, συνέπειαι.*
8	Ὅ,τι ἔχ' ἡ γριὰ στὸ νοῦ της τά 'βλεπε καὶ στ' ὄνειρό της.	» *ὄνειρο*	ΜΑΓΕΙΑ ΚΑΙ ΜΑΝΤΙΚΗ: Παροιμίαι ὀνειροκριτικῆς.	*πόθοι, ὄνειρα, ἐπιθυμίαι.*
9	Ὅ,τι ἔχεις νὰ κάμῃς, κάμε το, μὰ συλλογοῦ καὶ τὰ στερνά.	» *ὑστερινὸς*	ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Παροιμίαι λαϊκοῦ δικαίου.	*τιμωρία, θεϊκὴ ἀνταπόδοσις.*
10	Ὅ,τι ἔχω 'μπρός μου τὸ λέγωτ' ἀντρός μου.	» *λέγω*	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΣ ΒΙΟΣ: Παροιμίαι συζυγικῶν σχέσεων.	*ἀλήθεια, εἰλικρίνεια.*

(*) Τὰ παραδείγματα ἔχουν ληφθῆ τυχαίως ἐκ τῆς συλλογῆς Ι. Βενιζέλου (ἔκδ. Β' σ 238-240).

	Ἀλφαβητικῶς	*Δημματοθετικῶς*	*Εἰδολογικῶς*	*Ἐννοιολογικῶς*
11	Ὅ,τι κάμῃς λάβῃς, καρδιὰ μὴ σὲ πονέσῃ.	Λῆμμα: *κάνω*	ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Παροιμίαι λαϊκοῦ δικαίου.	*τιμωρία, θεϊκὴ ἀνταπόδοσις.*
12	Ὅ,τι κόψῃ τὸ δόντι μου κι᾽ ὅ,τι βάλ᾽ ἡ ράχη μου.	» *δόντι*	ΑΤΟΜΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Παροιμίαι χαρακτῆρος καὶ συμπεριφορᾶς.	*ἐγωϊσμός, ὑποκειμενικότης.*
13	Ὅ,τι λάβ᾽ ἡ νύφη στὸν παστό.	» *νύφη*	ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Παροιμίαι σχετικαὶ μὲ τὸν γάμον.	*ἐπιτυχία, εὐκαιρίαι.*
14	Ὅ,τι λέγει τ᾽ ἀχεῖλι σου νά ᾽χω κι᾽ ὅ,τι λέγ᾽ ἡ καρδιά σου νά ᾽χῃς.	» *καρδιὰ*	ΑΤΟΜΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Παροιμίαι χαρακτῆρος καὶ συμπεριφορᾶς.	*ἀλήθεια, εἰλικρίνεια.*
15	Ὅ,τι μέλλει, δὲν ξεμέλλει κι᾽ ὅτι γράφει, δὲν ξεγράφει.	» *μέλλω*	ΜΑΓΕΙΑΙ ΚΑΙ ΜΑΝΤΙΚΗ: Δοξασίαι καὶ προλήψεις.	*τύχη, μοῖρα, πεπρωμένον.*
16	Ὅ,τι μόκαμες, γειτόνισσα, στὸν ἐδικό μου γάμο, νὰ μ᾽ ἀξιώσῃ ὁ Θεὸς διπλὰ νὰ σοῦ τὰ κάμω.	» *κάνω*	ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Παροιμίαι γειτονικῶν σχέσεων.	*τιμωρία, θεϊκὴ ἀνταπόδοσις.*
17	Ὅ,τι ξέρει ὁ μυαλός μου, δὲν τὰ ξέρει ὁ καλός μου.	» *μυαλὸ*	ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Παροιμίαι ἐρωτικῶν σχέσεων.	*ἐμπιστοσύνη - δυσπιστία.*
18	Ὅ,τι σπέρνει, ἐκεῖνο θὰ φυτρώσῃ.	» *σπέρνω*	ΓΕΩΡΓΙΚΟΣ ΒΙΟΣ	*ἐπακολουθήματα - συνέπειαι.*
19	Ὅ,τι τρώγει τὸ παιδί, εἶναι χαλάλι κι᾽ ὅ,τι φορεῖ, χαράμι.	» *παιδὶ*	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΣ ΒΙΟΣ: Παροιμίαι ἀναφερόμεναι εἰς τὸ παιδίον.	*παιδαγωγικαὶ ἀρχαί.*
20	Ὅ,τ᾽ ὁ νοῦς μου βάνει, ἀργάτης δὲ βγάνει.	» *νοῦς*	ΑΤΟΜΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Παροιμίαι χαρακτῆρος καὶ συμπεριφορᾶς.	*ἐγωϊσμός, ὑποκειμενικότης.*

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΗ ΠΑΡΟΥΣΗ ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

α) Ἑλληνικά:

Ἀναγνωστόπουλος Γ. σ. 253
Ἀνδριώτης Ν. Π. σ. 263, 268
Ἀποστόλιος (Μ) σ. 250.
Ἀραβαντινὸς Π. σ. 250, 267.
Βενιζέγος Ι. σ. 250, 255, 267, 294.
Βερέττας Ι. σ. 250, 268.
Βογιατζάκης Σ.Π. σ. 260.
Δεκιγάλας Ι. σ. 263.
Δρακίδης Γ. Δ. σ. 249, 251.
Ζευγώλης Τ. σ. 267.
Ἰωαννίδης Ε. σ. 270.
Καβαδίας Γ. σ. 250.
Καζαβῆς Γ. σ. 251.
Κανελλάκης Κ. σ. 251.
Κατζιούλης Π. σ. 260, 261, 265.
Καψάλης Γ. Δ. σ. 263.
Κεσίσογλου Ι. σ. 288.
Κουκουλὲς Φ. σ. 266, 268.
Κράχτογλου Δ. σ. 250.
Κριαρᾶς Μ. σ. 262.
Κυριακίδης Στ. σ. 241, 251, 255, 258, 264, 269, 271, 276.
Λάσκαρης Ν. σ. 254' 277.
Λεβίδης Α. σ. 251.
Λουκᾶτος Δ. σ. 246, 265, 267, 270, 287, 289, 290.
Λουκόπουλος Δ. 248, 256, 289.
Μακρῆς Β. Κ. σ. 264.
Μανιάρης Ι. σ. 250.
Μέγας Γ. σ. 258.
Ξανθουδίδης ΣΤ. Α. 266.
Παπαδόπουλος Α. Α. 249, 250, 251, 265.
Παπαζαφειρόπουλος Π. σ. 250.
Παπαϊωαννίδης Κ.Δ σ. 266.
Παπαχριστοδούλου Π. σ. 263.
Πέρδικα Ν. σ. 253.
Πολίτης Ν.Γ. σ. 246, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 263, 266, 267, 271, 273, 274, 275, 276, 279, 280, 281, 283, 284.
Σκαρλάτος Βυζάντιος σ. 252.
Σουΐδας σ. 252.
Σταματιάδης Ε.Ι. σ. 265.
Σχινᾶς Ο. Δ. σ. 253, 263.
Τουρτόγλου Μ. σ. 283.
Τριανταφυλλίδης Μ.Α. σ. 250, 265, 268.
Τσίριμπας Δ. Α. σ. 256, 266, 289.
Τωμαδάκης Ν.Β. σ. 260.
Υ(περείδης) Γ.Κ. σ. 263.
Φουστᾶνος Ι. σ. 268, 289.
Φραγκάκη Ε. Κ. σ. 254, 265.
Χατζηϊωάννου Κ. Π. σ. 280.
Χουρμουζιάδης Κ. σ. 263.

β) Ξένα:

Alberti L. de, 250.
Argenti Ph., 269.
Bacon F. 249.
Bohn H. G. 250, 253, 289.
Bonser W. 248, 288 κά.
Burke U. R. 267.
Burton R. F. 269.
Corderio Math. 265.
Crusius O. 250.
Dejardin J. 246, 252, 289.
Deprêtre F. 254.
Dawkins R. M. 251.
Du Cange (Ch.) 252.
Eiselein J. 252.
Feghali M. (Mr) 257, 277.
Ferguson Ch. A. 271.
Frick R. O. 288.
Gaden H. 261.
Gaisford Th. 272.
Giusti G. 256.
Hesseling D. C. 253.
Hotop A. 266, 289.
Karathanasis D. K. 266.
Kein J. 266.
Koerte F. H. W. 289.
Krumbacher K. 268, 289.
Larousse 250.
Le Roux de Lincy 250, 267.
Leutch E. L. 250, 266, 289.
Long J. 256, 258.
Mair J. A. 267.
Maiathouras J. 254.
Martel L. 264, 289, 290.
Mauss M. 246, 278.
Mawer E. B. 250.
Meyer J B 252.
Mirabellius N. 265.
Morawski J. 268.
Negris A. 250.
Palmer Ch. 265.
Pescetti O. 256.
Pinon R. 278.
Pitrè G. 275.
Preston J. 271.
Preston W. D. 252.
Rein T. W. 266.
Rolland F. 252.
Rose H. J. 269.
Ross L. 270.
Sbarbi J. M. 251.
Scaliger J. 270.
Schneidewin F.—W. 250, 266, 289.
Schottus A. 270.
Sébillot P. Y. 258.
Seiler F. 246.
Skeat W. W. 268.
Stephens T. A. 248, 288.
Tilley M. P. 268.
Trautmann R. 261.
Tylor A. 246, 253.
Vibraye H. de, 250.
Wahl M. C. 267.
Wander K. F. W. 252.
Warner L. 253.
Wood G. W. 249, 256.
Wurzbach C. 268.
Yoffie L. R. 256.

Ο ΛΕΓΟΜΕΝΟΣ ΚΟΙΝΟΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Η ΔΗΜΩΔΗΣ ΠΟΙΗΣΙΣ (*)

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

Ἐλέχθη καὶ ὑπεστηρίχθη ὑπὸ πολλῶν, ὅτι οἱ λαοὶ τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου ὑπὸ ἱστορικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἔποψιν ἀποτελοῦν μίαν ἑνότητα[1]), τὴν ὁποίαν οἱ ξένοι ὠνόμασαν βαλκανικήν. Οὕτω βαλκανικὴν ἑνότητα εἰς μὲν τὴν τέχνην εὑρίσκει ὁ Strzygowski[2]), εἰς δὲ τὴν λαογραφίαν ὁ Schneeweiss[3]). Καὶ ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἀ. Κεραμόπουλλος εἰς ἕνα του βιβλίον λέγει: «ἀρκεῖ ν' ἀκούσῃ κανεὶς διὰ τοῦ ραδιοφώνου τὴν λαϊκὴν μουσικὴν τῶν βαλκανικῶν χωρῶν, διὰ νὰ κατανοήσῃ, πῶς συγχέεται ἡ μουσικὴ περιουσία τῶν ἀντιστοίχων λαῶν»[4]). Ὅθεν ὄχι ἀβασίμως γίνεται λόγος καὶ περὶ βαλκανικῆς μουσικῆς, βαλκανικῆς ποιήσεως, βαλκανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἐν γένει περὶ κοινοῦ βαλκανικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰς γλώσσας, τὴν Ἑλληνικήν, τὴν Ἀλβανικήν, τὴν Ρουμανικὴν καὶ τὴν Βουλγαρικήν, ὁ Malecki εὑρίσκει γενικοὺς κοινοὺς γλωσσικοὺς χαρακτῆρας[5]), νεώτερος δὲ

---

* Διάλεξις γενομένη ἐν τῷ Φιλολ. Συλλόγῳ Παρνασσῷ τὴν 18ην Μαρτίου 1950, δημοσιευομένη μετά τινων προσθηκῶν.

[1]) Ὁ *Gustav Meyer* ἐν *Byz. Zeitschrift* 3, 396 λέγει: «οἱ βυζαντινοί, ὡς καὶ οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες, ὡς ἐκ τῆς πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς των ἱστορίας συναπετέλεσαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἐν τῇ Βαλκανικῇ χερσονήσῳ ἰσχυσάντων κατὰ τὸν μεσαίωνα λαῶν, ὡς καὶ μετὰ τῶν Ἀνατολικῶν, μίαν ἑνότητα». Ἐπίσης ὁ *K. Krumbacher*, αὐτ. 8, 557, τονίζει τὸ γεγονός, ὅτι «ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου μὲ τὰς ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς αὐτῆς ἐκτεινομένας νήσους καὶ ἕνα τμῆμα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συναπαρτίζουν μίαν μεγάλην πολιτιστικὴν ἑνότητα, τῆς ὁποίας τὴν μὲν ἱστορικὴν βάσιν ἀποτελεῖ τὸ βυζαντινὸν κράτος, τὸν δὲ συνεκτικὸν δεσμὸν ἡ ὀρθοδοξία». Βλ. καὶ *Α. Κεραμόπουλλον*, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι. Ἐν Ἀθήναις 1939. σελ. 67 κέ.

[2]) *Josef Strzygowski*, Balkankunst ἐν Revue internat. des études balcaniques. Beograd, 1935. Ἔτ. 1, τόμ. 2 σελ. 21.

[3]) *E. Schneeweiss*, Allgemeines über das Folklore auf dem Balkan ἐν Rev. intern d. ét. balc. 1, 2 σελ. 180 κέ.

[4]) *Ἀντ. Κεραμόπουλλος*, ἔνθ' ἀν. σ. 69.

[5]) Atti del III Congresso internaz. d. Linguisti, Roma 1933, σελ. 72.

γεωγράφος, ὁ Ancel, δέχεται ὅτι αἱ ἀμοιβαῖαι ἐπιδράσεις τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς κατέληξαν εἰς ἀνθρωπογεωγραφικὴν σχεδὸν ἰσοπέδωσιν [1]). Οὕτω διεμορφώθη κατὰ μικρὸν ἴδιος κλάδος ἱστορικῶν σπουδῶν, ἡ Βαλκανολογία, καὶ εἰδικὰ Βαλκανικὰ Ἱνστιτοῦτα ἱδρύθησαν πρό τινων ἐτῶν ἐν Βελιγραδίῳ καὶ Βουκουρεστίῳ.

Δὲν ἠμποροῦσε φυσικὰ νὰ λείψῃ ἐν προκειμένῳ καὶ ἡ παραποίησις καὶ μερικοὶ συγγραφεῖς, ὡς ὁ βούλγαρος Ognjanov, συγχέοντες σκοπίμως τὰς ἐθνότητας καὶ δημιουργοῦντες ἓν ἐθνικὸν ἀμάλγαμα ἔπλασαν καὶ «βαλκανικὴν ἡρωϊκὴν μορφήν», τὸν Μᾶρκο Κράλιεβιτς, τὸν ὁποῖον ἀντιθέτως ἄλλοι, Σέρβοι καὶ Βούλγαροι, διεκδικοῦν καθένας, ἐκ πολιτικῶν, ὡς φαίνεται, ὑπολογισμῶν, διὰ τὸν ἴδιον αὐτοῦ λαόν [2]). Ἔτσι καὶ σκοποὶ πολιτικοὶ καὶ διεθνιστικοὶ ἐνεφιλοχώρησαν εἰς τὰς τοιαύτας ἀντιλήψεις.

Ὅλοι τὴν ἑνότητα ἢ τὴν ὁμοιομορφίαν εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης τῶν βαλκανικῶν λαῶν ἀποδίδουν εὐλόγως εἰς τὴν μακραίωνα αὐτῶν συμβίωσιν ὑπὸ τὴν αὐτὴν πολιτικὴν διοίκησιν τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Βυζαντίου κατ' ἀρχάς, τῶν Τούρκων σουλτάνων κατόπιν.

Ὀλίγοι ὅμως θέτουν καὶ τὸ ἐρώτημα ποῖα εἶναι τὰ κοινὰ στοιχεῖα εἰς τὰς ἐκδηλώσεις αὐτὰς καὶ πόθεν προέρχονται ταῦτα; [3]) Μὲ ἄλλας λέξεις, πῶς συναπηρτίσθη ἡ μεγάλη αὐτὴ πολιτιστικὴ ἑνότης καὶ ποία ἡ συμβολὴ ἑκάστου τῶν βαλκανικῶν λαῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κοινοῦ αὐτοῦ βαλκανικοῦ πολιτισμοῦ; Ἐπὶ πλέον, μόνον ὁμοιότητας καὶ συμφωνίας ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν εἰς τὴν πνευματικήν, ὑλικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν ζωὴν τῶν λαῶν αὐτῶν ἢ καὶ διαφοράς, καὶ μάλιστα ἐθνικὰς διαφοράς; καὶ ποίας ταύτας;

---

[1]) Rev. intern. d. ét. balc. 1, 1 σ. 130 κέ. Βλ. Α. *Κεραμόπουλλον*, ἔνθ. ἀν. σ. 68.

[2]) *A. Ognjanov*, Die Volkslieder der Balkanslaven, Berlin 1941, σ. 27 κέ. 36.

[3]) Τινὰ ἐκ τῶν κοινῶν στοιχείων τῆς λαογραφίας τῶν Βαλκανικῶν λαῶν, ἀναφερόμενα ἰδίᾳ εἰς τὰς δοξασίας καὶ τὰ ἔθιμα αὐτῶν, παραθέτει ὁ Schneeweiss, ἔνθ' ἀν. σελ. 181 κέ. ἀλλὰ περιορίζων χρονικῶς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κοινοῦ αὐτοῦ πολιτισμοῦ εἰς μόνα τὰ 500 ἔτη, καθ' ἃ οὗτοι διετέλεσαν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων, ἀποδίδει γενικῶς τὴν ὁμοιομορφίαν τοῦ λαϊκοῦ των βίου καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς πλευρὰς — πλὴν τῆς λαϊκῆς λατρείας — εἰς τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ ἐκ τῶν Τούρκων τοιαύτη πολιτιστικὴ ἐπίδρασις δὲν εἶναι νοητή. Οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι ἀναπτυχθέντες εἰς ἔθνος ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ τὸ πρῶτον καὶ εἶτα ἐν τῇ Βαλκανικῇ ἀναλώμασι κυρίως τοῦ ἑλληνικοῦ ἐν αὐταῖς στοιχείου δὲν διεμόρφωσαν ἴδιόν τινα πολιτισμὸν εἰμὴ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν θρησκευτικόν των βίον. Ὅσον ἀφορᾷ τοὐλάχιστον τὴν τουρκικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν οἰκοδομίαν βλ. τὸ βιβλίον μου «Ἑλληνικὴ οἰκία» σελ. 109, σημ. 2. Ἄλλο ζήτημα, ἂν οἱ Τοῦρκοι μὲ τὴν κακοδιοίκησίν των συνετέλεσαν εἰς τὴν στασιμότητα ἢ τὴν ὀπισθοδρόμησιν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Βαλκανίων.

Διότι πρέπει καὶ τοῦτο νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν: οἱ διάφοροι λαοὶ δὲν εἶναι, ὡς ἄλλοτε ἐπιστεύετο, μία ὁμοιόμορφος μᾶζα ἐθνικῶς μὴ διαφοροποιημένη. Ὑπάρχουν μὲν βεβαίως εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς στοιχεῖα πρωτογόνου διανοήσεως καὶ αἰσθήσεως, τὰ ὁποῖα εἶναι ὅμοια, ἁπλᾶ καὶ φυσικά, καθὼς ὅμοιον, ἁπλοῦν καὶ φυσικόν, εἶναι κάθε τι τὸ πρωταρχικὸν καὶ πρωτόγονον· ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν εἶναι καὶ τὰ μόνα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα γνωρίζεται ἡ πνευματικὴ διάθεσις καὶ ροπὴ τῶν λαϊκῶν ὁμάδων. «Ἡ οὐτοπιστικὴ διδασκαλία, λέγει ὁ Ziegler, περὶ τῆς ὁμοιότητος παντὸς ὅ,τι φέρει ἀνθρωπίνην μορφὴν ἐπενήργησεν ὀλεθρίως εἰς τὴν ἔρευναν τῆς λαογραφίας, καθὼς καὶ τῆς προϊστορίας». Ὅστις εἶναι πεπεισμένος περὶ τῶν πνευματικῶν καὶ ψυχικῶν διαφορῶν τῶν ἀνθρωπίνων φυλῶν, αὐτὸς γνωρίζει καὶ ὅτι οἱ λαοί, καὶ μάλιστα τὰ εὐρύτερα αὐτῶν στρώματα, οὔτε ὅμοιοι μεταξύ των εἶναι ἐν τῇ ψυχικῇ των συστάσει ἀνὰ τὸν πεπολιτισμένον κόσμον οὔτε πνευματικῶς στενῶς συγγενεῖς πρὸς τοὺς καθαυτὸ πρωτογόνους.

Εὐτυχῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ Λαογραφία ἀπηλλάγη ἀπὸ τὴν ξηρὰν πρωτογονολογίαν. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τ' ἁπλᾶ στοιχεῖα πρωτογενοῦς μορφῆς ἡ Λαογραφία ἀσχολεῖται καὶ περὶ ἄλλα σπουδαιότερα εἰς αὐτὴν φαινόμενα στοιχεῖα, καὶ πρωτίστως περὶ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα προσιδιάζουν εἰς ἕνα λαὸν καὶ ἀποκαλύπτουν τὴν ψυχικὴν αὐτοῦ ἰδιομορφίαν, τὴν ἐθνικήν του ψυχήν. Εἶναι δὲ ἀναντίλεκτον, ὅτι αἱ δημιουργικαὶ δυνάμεις τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς εἶναι αἱ καθορίζουσαι τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἰδιάζοντος εἰς κάθε λαὸν πολιτισμοῦ, τοῦ λαϊκοῦ του πολιτισμοῦ. Ἐκ τούτου τὴν ἔρευναν δὲν ἐνδιαφέρουν μόνον αἱ ὁμοιότητες καὶ συμφωνίαι, ποὺ παρουσιάζει ὁ πολιτισμὸς τῶν Βαλκανικῶν λαῶν, ἀλλὰ καὶ αἱ ὑπάρχουσαι διαφοραὶ καὶ παραλλαγαί, αἱ ὁποῖαι ἐκπηγάζουν ἐκ τῆς ψυχικῆς ἰδιοσυστασίας ἑκάστου ἐξ αὐτῶν.

Εἶναι φανερόν, ὅτι τὸ πρόβλημα αὐτὸ εἶναι πολύπλοκον καὶ δὲν λύεται μὲ τὰς προσπαθείας ἑνὸς ἢ ὀλίγων μόνον ἐρευνητῶν.

Ὡς προσπάθεια λύσεως αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν βαλκανικῶν χωρῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ συγκριτικὴ μελέτη, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησα εἰς τὸ βιβλίον μου «Ἡ Ἑλληνικὴ Οἰκία. Ἱστορικὴ αὐτῆς ἐξέλιξις καὶ σχέσις πρὸς τὴν οἰκοδομίαν τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς». Ἐκεῖ ἀπέδειξα, ὡς νομίζω, ὅτι τὰ σπίτια τῶν Σλάβων τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὰ συστατικά των μέρη διαφέρουν οὐσιωδῶς ἀπὸ τὴν καθαυτὸ σλαβικὴν οἰκίαν καὶ ὅτι ὅλη ἡ ἐξέλιξις, τὴν ὁποίαν ταῦτα παρουσιάζουν, συνετελέσθη ἐπὶ βαλκανικοῦ ἐδάφους ἐξ ἐπιδράσεως τῶν μορφῶν τῆς οἰκοδομίας, ποὺ ὑπῆρχον πρὸ τῆς καθόδου τῶν Σλάβων εἰς τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον.

Καὶ τὸ αὐτὸ ἰσχύει ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν καὶ διὰ τὰς οἰκήσεις τῶν Ἀλβανῶν

Ἂν ἐξαιρέσωμεν δηλαδὴ τὰς ἁπλᾶς, πρωτογόνους μορφὰς τῆς ἀλβανικῆς κατοικίας, αἱ ὁποῖαι, ὡς εἶναι πιθανόν, ἀνήκουν εἰς παμπαλαίας οἰκιστικὰς καὶ οἰκοδομικὰς συνηθείας, κληροδοτηθείσας εἰς τοὺς Ἀλβανοὺς παρὰ τῶν ἀρχαίων Ἰλλυριῶν καὶ Θρᾳκῶν, οἱ λοιποὶ σύνθετοι τύποι οἰκήσεως, καὶ μάλιστα αἱ διώροφοι πρόστυλοι οἰκίαι, ὡς ἐξειλίχθησαν μὲ τὴν ποικίλην διαμόρφωσιν τοῦ προστῴου, καθὼς καὶ τὸ σύστημα τῶν ὑψηλῶν πυργοειδῶν οἰκήσεων, εἶναι ἐπείσακτοι εἰς τὴν Ἀλβανίαν· Λόγοι δὲ ὄχι μόνον τεχνικῆς καὶ ἐξελικτικῆς μορφῆς, ἀλλὰ καὶ γεωγραφικῶν καὶ ἱστορικῶν σχέσεων, πείθουν, ὅτι ἡ πρόοδος αὕτη εἰς τὴν οἰκοδομικὴν τῆς Ἀλβανίας ὀφείλεται εἰς τὴν δρᾶσιν τῶν Ἠπειρωτῶν καὶ Μακεδόνων μαστόρων, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν ἐκ παλαιᾶς παραδόσεως κληρονομηθεῖσαν τέχνην των εἰσήγαγον καὶ εἰς τὴν Ἀλβανίαν μορφὰς τῆς οἰκήσεως συνθετωτέρας καὶ τελειοτέρας, ἔκτισαν διατρέχοντες ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν τὴν Ἀλβανίαν καὶ ἐδίδαξαν τὴν οἰκοδομίαν τοὺς Ἀλβανούς, καθὼς καὶ τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς.

Δὲν προτίθεμαι νὰ πραγματευθῶ γενικῶς περὶ τοῦ κοινοῦ αὐτοῦ βαλκανικοῦ πολιτισμοῦ, ἀφοῦ αἱ ἐπὶ μέρους ἐργασίαι, ποὺ ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν γενικὴν παρουσίασιν τοῦ προβλήματος, λείπουν. Θὰ ἀσχοληθῶ ἐδῶ μόνον μὲ τὰ ζητήματα, ποὺ παρουσιάζει ἡ δημώδης ποίησις τῶν βαλκανικῶν λαῶν.

Πρῶτος ὁ Wilhelm Müller, ὁ γερμανὸς μεταφραστὴς τῶν ἑλληνικῶν τραγουδιῶν τῆς συλλογῆς Fauriel, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῶν λογίων εἰς τὰς ὁμοιότητας μεταξὺ ἑλληνικῆς καὶ σερβικῆς ποιήσεως.

Ἀκολούθως ὁ Gustav Meyer, ἐπιφανὴς μελετητὴς τῶν βαλκανικῶν γλωσσῶν καὶ τῆς λαογραφίας, διετύπωσε τὸ 1882 τὴν ἀξίωσιν μιᾶς εἰδικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. «Οἱ διάφοροι, λέγει, ἐν τῇ Βαλκανικῇ χερσονήσῳ παρ' ἀλλήλους οἰκοῦντες λαοί, οἱ Σέρβοι, οἱ Βούλγαροι, οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Ἕλληνες, ἀπολαύουν μιᾶς πολὺ πλουσίας δημώδους ποιήσεως. Ἰδίᾳ τὸ δημοτικὸν ἔπος ἐμφανίζεται παρ' αὐτοῖς ἐξόχως καλλιεργημένον». Καὶ ἐπιλέγει: «Εἶναι ζήτημα, ποὺ ἐνδιαφέρει ὅλως ἰδιαιτέρως τὴν Κοινωνικὴν Ψυχολογίαν, ν' ἀναζητήσωμεν καὶ καθορίσωμεν τὰ κοινὰ στοιχεῖα, ποὺ προσιδιάζουν εἰς τὰ τραγούδια τῶν τεσσάρων τούτων λαῶν» [1]). Δὲν εἶχε, βλέπετε, ἀκόμη τότε ἡ Ἐπιστήμη «ἀνακαλύψει» διὰ τοῦ Georg Weigand ἐκ μόνης τῆς γλωσσικῆς των αὐτοτελείας τοὺς Κουτσοβλάχους ἢ Ἀρομούνους ὡς πέμπτην, χωριστὴν λαϊκὴν ὁμάδα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον!

Εἴκοσιν ἔτη μετὰ τὸ ἄρθρον τοῦ Gustav Meyer ὁ γερμανὸς Βυζαντινολόγος Κάρολος Dieterich ἀφιέρωσε διεξοδικὴν μελέτην εἰς τὴν ἔρευναν αὐτήν, προσπαθήσας ν' ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν ἀξίωσιν, τὴν διατυπωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Meyer. Δὲν

---

[1]) *G. Meyer*, Essais und Studien zur Sprachgeschichte u. Volkskunde 1, 79 κέ.

ἠρκέσθη μάλιστα εἰς τὴν ἁπλῆν κατάδειξιν τῶν κοινῶν στοιχείων, ποὺ παρουσιάζει ἡ ποίησις τῶν βαλκανικῶν λαῶν, ἀλλ' ἐζήτησεν, ὅπου τοῦτο ἦτο δυνατόν, καὶ νὰ καθορίσῃ τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν καὶ ν' ἀνεύρῃ τὰς πηγάς, τὰς ρίζας, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀναδίδονται οἱ χυμοί, ποὺ τρέφουν καὶ ζωογονοῦν τὴν ποίησιν εἰς τὰ βουνὰ καὶ τοὺς κάμπους τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου [1]).

Ἡ μελέτη τοῦ μακαρίτου Dieterich δὲν ἔτυχε τῆς δεούσης προσοχῆς παρ' ἡμῖν οὐδ' εὗρε συνεχιστάς, μολονότι κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους αἱ συγκριτικαὶ μελέται ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς δημώδους φιλολογίας ἐπετέλεσαν μεγάλας προόδους. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι τὸ ὑλικόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Dieterich ἐστήριξε τὰς παρατηρήσεις του, περιωρίζετο εἰς μεταφράσεις μεμονωμένων ἐκλογῶν ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς τῆς ποιήσεως τῶν βαλκανικῶν λαῶν [2]), ἐνῷ ἡ ἔρευνα ἐπὶ θεμάτων παρομοίας φύσεως ἀπαιτεῖ πλούσιον καὶ διεξοδικὸν συγκριτικὸν ὑλικόν, διὰ νὰ εἶναι τὰ πορίσματα αὐτῆς ἀσφαλῆ καὶ ἀπηκριβωμένα. Ἀλλ' ἡ ἐργασία τοῦ Dieterich ἀποτελεῖ τὴν πρώτην φιλολογικὴν προσπάθειαν συγκριτικῆς ἐξετάσεως τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς καὶ παρὰ τὰ μειονεκτήματά της ἀξίζει νὰ γίνῃ ἐδῶ σύντομος περὶ αὐτῆς λόγος.

Ἐν πρώτοις ἡ ὁμοιότης τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν βαλκανικῶν λαῶν ἐμφαίνεται, κατὰ τὸν Dieterich, σαφῶς εἰς τὸν τρόπον τῆς ἀντιλήψεως τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς καὶ εἰς τὴν ἀπόδοσιν αὐτῆς ἐν τῇ ποιήσει. Ζωοποίησις τῆς φύσεως καὶ ἀνθρωπομορφισμός, συνομιλίαι φυτῶν καὶ ζώων πρὸς τὸν σκοπὸν ἀλληγορικῆς αἰσθητοποιήσεως ἀνθρωπίνων σχέσεων, εἶναι κοιναὶ εἰς τὰ νοτιοσλαβικά, ὡς καὶ τὰ νεοελληνικὰ ᾄσματα, ἐνῷ τὸ μεγαλειῶδες «μάλωμα» τῶν βουνῶν εἶναι μᾶλλον ἴδιον τῆς ἑλληνικῆς μούσης. Ἰδίᾳ ἡ συμμετοχὴ τῶν ζώων εἰς τὰς τύχας τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς δημώδους ποιήσεως τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Χρησιμοποιεῖται εἰς πάντοτε νέας, σχεδὸν ἀνεξαντλήτους παραλλαγάς· εἰς ὅλας τὰς δυνατὰς περιστάσεις εἰσάγονται ζῷα ὡς ἐμπιστευμένοι φίλοι, ὡς ἀγγελιαφόροι, ὡς σύμβουλοι, ὡς πρότυπα εὐγενῶν πράξεων, ἀλλὰ καὶ ὡς προδόται μυστικῶν. Συνη-

---

[1]) *K. Dieterich*, Die Volksdichtung der Balkanländer in ihren gemeinsamen Elementen. Ein Beitrag zur vergleichenden Volkskunde (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, τόμ. 12 (1902) 145-155, 272-291, 403-415).

[2]) Αἱ ἐκλογαὶ τραγουδιῶν, ποὺ ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὴν μελέτην του ὁ Dieterich, εἶναι *Talvj*, Volkslieder der Serben, Leipzig 1853. *Ad. Strauss*, Bulgarishe Volksdichtung, Wien u. Leipzig 1895. *G. Rosen*, Bulgarische Volksdichtungen, Leipzig 1879. *G. Weigand*, Die Aromunen, Leipzig 1894. *Herrmann Lübke*, Neugriechische Volks — u. Liebeslieder in deutscher Nachdichtung 1895. Μόνον διὰ τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια ἐχρησιμοποίησε πλὴν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Lübke καὶ κείμενα εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

θέστατα ἰδίως χρησιμοποιοῦνται πουλιά, κατὰ τὸ πλεῖστον γεράκια, ὡς ἀγγελιαφόροι. Εἰς τὰς ἀποστολὰς αὐτὰς συχνὰ ὁ ἀποθνήσκων ἥρως καλεῖ τὸ πουλὶ νὰ φάγῃ ἀπὸ τὸ σῶμα του, διὰ νὰ πάρῃ δύναμιν:

«Φάγε καὶ σύ, καλὸ πουλί, ἀπ' ἀντρειωμένου πλάτες,
νὰ κάμῃς πῆχυ τὸ φτερὸ καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι».

Ἡ παράστασις αὐτή, ἡ τόσον ἰδιότυπος, ἀπαντᾷ ὁμοίως εἰς σερβικὰ καὶ βουλγαρικὰ τραγούδια, ἀλλὰ πρέπει, κατὰ τὸν Dieterich, νὰ σχετισθῇ μὲ ἑτέραν ὅλως ὁμοίαν ἀντίληψιν, ἀπαντῶσαν εἰς ἄλλα ἑλληνικὰ τραγούδια, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος ποὺ τρώγει ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ ἥρωος καὶ πίνει ἀπὸ τὰ μάτια του εἶναι ὁ Χάρος. Εἰς ἕνα μάλιστα ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ ὁ Χάρος, ἀφοῦ δὲν ἠμπόρεσε νὰ καταβάλῃ τὸν ἥρωα εἰς τὴν πάλην,

χρυσὸς ἀτὸς ἐγίνηκε πάνω στὴν κεφαλήν του,
κι ἔσκαπτε μὲ τὸ νύχιν του νὰ βκάλῃ τὴν ψυχήν του. (Κύπρ.).

Ἐπίσης διάλογοι, ὅπου τὰ πουλιὰ ἐκφράζουν τὰς γνώμας των περὶ τῶν ἀνθρώπων ἢ ἀνταλλάσσουν τὰς εἰδήσεις των περὶ τῆς τύχης τῶν ἡρώων, εἶναι ἐξ ἴσου προσφιλεῖς εἰς τοὺς Ἕλληνας, τοὺς Ἀλβανοὺς καὶ τοὺς Σέρβους. Εἰς τὸ τραγοῦδι π.χ. τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ ἀπὸ τὴν ὁμιλίαν τῶν πουλιῶν ἡ Ἀρετὴ ἀντιλαμβάνεται τὴν τραγικὴν μοῖραν τοῦ ἀδελφοῦ της· καὶ εἰς τὸ τραγοῦδι τῆς αἰχμαλώτου γυναικὸς πουλὶ πάλιν ἐκφράζει τὴν φρίκην του *«πῶχει ἀδερφὸς τὴν ἀδερφὴ στὸν κόρφο του κλεισμένη»*.

Ὁμοίως εἰς ἕνα σερβικὸ τραγοῦδι οἱ κορυδαλλοί, βλέποντας ἕνα ἐρωτικὸ ζευγάρι κάτω ἀπὸ ἕνα δέντρο, θαυμάζουν τὴν ὀμορφιὰ τῶν δύο νέων καὶ εἰς ἕνα ἀλβανικὸ ἀπὸ τὴν φλυαρίαν δύο πουλιῶν, ποὺ κάθονται ἀντικρυστά, πληροφορούμεθα τὴν ἀπαγωγὴν μιᾶς κόρης ἀπὸ κάποιον Τοῦρκον.

Πόσον συχνὰ καὶ εἰς τὰ κλέφτικά μας τραγούδια δύο ἢ τρία πουλιὰ εἰσάγονται συνομιλοῦντα, διὰ νὰ κάμουν γνωστὴν τὴν τύχην τῶν ἡρώων, εἶναι περιττὸν νὰ εἴπω. Προφανῶς μὲ τὴν διαλογικὴν αὐτὴν μορφὴν τῆς ὁμιλίας τῶν πουλιῶν ἀποσκοπεῖται μία ὑψηλὴ δραματικὴ ἐνέργεια, ὅσον καὶ ἂν παρουσιάζεται αὕτη τυπικὴ καὶ μονότονος.

Ὁμοία στενὴ σχέσις ὑφίσταται καὶ μεταξὺ τοῦ πολεμιστοῦ καὶ τοῦ πολεμικοῦ του ἵππου. Τὸ ἄλογον εἶναι ὁ πιστὸς καὶ ἀχώριστος σύντροφος εἰς τὴν νίκην ἢ τὴν θανήν. Ἡ τρυφερότης πρὸς τὸ ἄλογον ἐπεκτείνεται καὶ εἰς αὐτὴν τὴν σύζυγον τοῦ ἥρωος, ἡ ὁποία παραθαρρύνει τὸ ἄλογον τοῦ συζύγου της εἰς τὸν προκείμενον ἀγῶνα σχεδὸν μὲ τὰ ἴδια λόγια εἰς ἑλληνικὸν καὶ ἀλβανικὸν ᾄσμα καὶ τοῦ ὑπόσχεται πλουσίαν ἀμοιβὴν ἐν περιπτώσει νίκης, ὅπως καὶ εἰς τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ.

Καὶ δὲν θέτει μόνον ἡ φύσις τὰ δημιουργήματά της προθύμως εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος ἐξασκεῖ ἐπὶ τῆς φύσεως συνειδητὴν ἢ ἀσυνείδητον ἐπίδρασιν εἴτε ἀπευθυνόμενος πρὸς αὐτήν, διὰ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν εὔνοιάν της, εἴτε ἐπηρεάζων μὲ τὴν τύχην του τὴν νεκρὰν φύσιν. Ἐρωτήσεις καὶ προσφωνήσεις πρὸς τὴν ἄψυχον φύσιν, τὸν ἥλιον καὶ τὰ ἄστρα, τὰ βουνὰ καὶ τὰ δένδρα, τὴν θάλασσαν καὶ τοὺς ποταμούς, ἐρωτήματα ἀκόμη καὶ πρὸς τὸν «καθρέφτη» εἶναι συνήθη εἰς τὴν ποίησιν τῶν βαλκανικῶν λαῶν καὶ ἀφορμὴ πρὸς τοῦτο εἶναι συνήθως πόνοι καὶ πόθοι τῆς καρδιᾶς. Ἀλλ' ἰδιομορφία τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἀλβανικῆς ποιήσεως, ἐκδηλουμένη καὶ εἰς τὰ τραγούδια τῶν σλαβοφώνων τῆς Μακεδονίας, εἶναι τὸ ὅτι ἡ ἄψυχος φύσις εἶναι τόσον βαθέως ἐμψυχωμένη, ὥστε ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην τύχην, ἰδίᾳ εἰς θλιβερὰς περιστάσεις, εἰς τρόπον, ὥστε ν' ἀλλοιώνεται καὶ νὰ μεταβάλλεται ἡ συνήθης αὐτῆς ὄψις. Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς αἰσθηματικῆς ἐμψυχώσεως τῆς φύσεως παρουσιάζεται μόνον εἰς τὴν δημώδη ποίησιν τοῦ νοτίου τμήματος τῆς χερσονήσου, ὄχι δὲ καὶ εἰς τὴν σερβικήν, ὁ Dieterich εὑρίσκει καὶ ἐδῶ ἕνα τεκμήριον ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως, διότι ἡ συμπάθεια αὐτὴ τῆς φύσεως πρὸς τὸν ἄνθρωπον εἶναι αἴσθημα γνησίως ἑλληνικὸν καὶ ἀνάγεται ὄχι εἰς τὴν κλασσικήν, ἀλλ' εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἑλληνικήν, τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχήν. Τῷ ὄντι εἰς τὸ εἰδυλλιακόν, αἰσθηματικὸν πάθος τῶν Ἑλλήνων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς «ἐφαίνετο ὡς νὰ κλαίῃ καὶ αὐτὴ ἡ φύσις, συμπάσχουσα, ὡς ὁ Rohde λέγει, μὲ τὴν βασανισμένην ἀνθρωπίνην ψυχήν».

Ἕνα αἴσθημα, πηγάζον ὁμοίως ἐξ ἐσωτέρας αἰσθήσεως πρὸς τὰ θέλγητρα τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς, τὸ ὁποῖον ἠμπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐπιθυμία τοῦ τάφου, εὑρίσκεται ὡσαύτως ἐκπεφρασμένον εἰς τὴν ποίησιν ὅλων τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Εἶναι μία κατηγορία ᾀσμάτων, ὅπου κατὰ ὅλως ἁπλοϊκὸν τρόπον οἱ τρόμοι τοῦ θανάτου ἀποσκορακίζονται μὲ μόνην τὴν δύναμιν, ποὺ δίδει ἡ χαρὰ διὰ τὴν ἀπόλαυσιν τῆς φύσεως, χαρὰ ποὺ συνεχίζεται καὶ πέραν τῆς παρούσης ζωῆς χωρὶς τὴν μεσολάβησιν καμιᾶς μεταφυσικῆς θεωρίας.

Ὡραιότατα τὸ αἴσθημα αὐτὸ τῆς ζωῆς ἐν τῷ θανάτῳ ἐκφράζεται εἰς τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια μὲ τὴν «ἀδάκρυτη καὶ ἀστέναχτη» παραγγελία τοῦ Δήμου πρὸς τὰ παλληκάρια του:

Κάμετε τὸ κιβοῦρι μου πλατύ, ψηλὸ νὰ γένῃ,
νὰ στέκω ὀρθὸς νὰ πολεμῶ καὶ δίπλα νὰ γεμίζω·
κι ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξὶ ἀφῆστε παραθύρι,
τὰ χελιδόνια νά 'ρχωνται, τὴν ἄνοιξη νὰ φέρουν
καὶ τ' ἀηδόνια τὸν καλὸ Μάη νὰ μὲ μαθαίνουν.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Καὶ ἡ λατρεία αὐτὴ πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν ζωὴν ἐξεφράσθη ὁμοίως καὶ εἰς ἄλλα μας τραγούδια καὶ μοιρολόγια, ἰδίᾳ ὡς πόθος κόρης:

Μάννα μου, νὰ μὲ θάψετε σὲ πράσινο λειβάδι·
δεξιὰ μεριὰ ν' ἀφήσετε ἕνα παραθυράκι,
νὰ μπαίνῃ ὁ ἥλιος τὸ πρωΐ, δροσιὰ τὸ μεσημέρι
καὶ τὸ ἡλιοβασίλεμα νὰ μπαίνῃ τὸ πουλί μου...

Εἰς ἕνα τραγοῦδι τῶν Σλαβοφώνων τῆς Μακεδονίας τὰ παράθυρα εἶναι τέσσαρα: Τὸ πρῶτο γιὰ τὸν ἥλιο, τὸ δεύτερο γιὰ τὸν καθαρὸν ἀέρα, τὸ τρίτο γιὰ τὴ δροσιὰ καὶ τὸ τέταρτο γιὰ τὰ κορίτσια, ποὺ πᾶνε στὴ βρύση, γιὰ νὰ φωνάζουν τὴ φιλαινάδα τους νὰ πάῃ κι αὐτὴ μαζί τους.

Εἰς ἄλλο ὅμως τραγοῦδι τῶν Σλαβοφώνων τῆς Μακεδονίας, καθὼς καὶ εἰς ἕνα σερβικό, τὸ μνῆμα χτίζεται μὲν κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς κόρης μακρὺ καὶ πλατύ, ἀλλὰ τὰ παράθυρα λείπουν καὶ στὰ πόδια τῆς νεκρᾶς τὸ τραγοῦδι τοποθετεῖ μιὰ βρύση, ποὺ ποτίζει ἕνα κηπάκι, γιὰ νὰ μποροῦν τὰ κορίτσια νὰ παίρνουν ἐκεῖ νερὸ καὶ νὰ στολίζωνται μὲ λουλούδια.

Εἰς τὸ τελευταῖον αὐτὸ τραγοῦδι ἡ ἐπιθυμία τῆς κόρης ἀφορᾷ εἰς ἄλλα πρόσωπα, εἶναι τρόπον τινὰ ἀνιδιοτελής· εἰς τὰ δύο προηγούμενα ἀφορᾷ εἰς τὸ ἴδιον αὐτῆς πρόσωπον, εἶναι ἐγωϊστική. Εἰς ἐκεῖνο ἡ θαμμένη λογίζεται νεκρά, εἰς ταῦτα ζωντανή. Ἡ τελευταία αὐτὴ ἐκδοχὴ ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς. Ὅθεν τὰ ἑλληνικὰ ᾄσματα πρέπει, κατὰ τὸν Dieterich, νὰ θεωρήσωμεν καὶ ἐδῶ πάλιν ὡς τὰ ἀρχικά· «μόνον ἐν τῇ προϋποθέσει, ὅτι λαμβάνει χώραν μία ἐπέκεινα ζωή, ἔχει νόημα ἡ ἐπιθυμία διὰ τὸ φτειάξιμο τοῦ τάφου».

Ὅπως δ' ἡ σχέσις τῶν ἀνθρώπων τῆς χερσονήσου μας πρὸς τὴν φύσιν, ἔτσι καὶ ἡ ἴδια των ζωή, καὶ μάλιστα ὡς ἐκδηλώνεται αὕτη εἰς τὸν ἐρωτικὸν καὶ οἰκογενειακὸν βίον, παρουσιάζει κοινὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐξηγοῦνται ἐπίσης ἀπὸ τὰς κοινὰς εἰς αὐτοὺς πολιτιστικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀντιλήψεις. «Ὁ βίος τῶν γυναικῶν, λέγει ὁ Dieterich, εἰς τὰ Βαλκάνια εἶναι κλειστός, ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι ἁπλῶς ἀποτέλεσμα κοινωνικῆς συνθήκης, τὸ δὲ πάθος τῶν μεσημβρινῶν λαῶν εὑρίσκεται εἰς ὀξυτέραν ἀντίθεσιν πρὸς αὐτό, ἐπόμενον εἶναι ἡ μυστικότης εἰς τὸν ἐρωτικὸν βίον νὰ διαδραματίζῃ παρ' αὐτοῖς πολὺ μεγαλύτερον ρόλον ἢ παρὰ τοῖς ἄλλοις Εὐρωπαίοις. Αἱ συνεντεύξεις τῶν ἐραστῶν μόνον εἰς τὸ κρυπτὸν ἠμποροῦν νὰ λαμβάνουν χώραν, ὅπου μόνον ἡ φύσις παραμονεύει ὡς μάρτυς. Ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτῆς ὁ ἀγωνιῶν ἔρως δὲν εἶναι ἀσφαλὴς καὶ ἔτσι ὁ ἀπηγορευμένος ἐκεῖνος χαρακτὴρ τῆς ἐρωτικῆς συνεντεύξεως ὁμοῦ μὲ τὸ εὐδιέγερτον, ζωντανὸν αἴσθημα τῆς φύσεως

τῶν λαῶν τούτων παρήγαγε μίαν σειρὰν τραγουδιῶν, τὰ ὁποῖα ὡς ἀντικείμενον ἔχουν τὴν προδοσίαν τῆς ἀγάπης ὑπὸ τῆς φύσεως.

Μὲ τολμηρὰν φαντασίαν ὁλόκληρος ἡ περιβάλλουσα νεκρὰ φύσις γίνεται μία ἄλυσις ἀπὸ προδότας. Εἶναι γνωστὸν τὸ ὡραῖον τραγοῦδι τῶν ἐρωτευμένων:

Κόρη, ὄντας ἐφιλειόμασταν, νύχτα ἦταν, ποιός μᾶς εἶδε;
— Μᾶς εἶδε ἡ νύχτα κ' ἡ αὐγή, τ' ἄστρο καὶ τὸ φεγγάρι,
καὶ τ' ἄστρον ἐχαμήλωσε, τῆς θάλασσας τὸ εἶπε·
θάλασσα τό εἶπε τοῦ κουπιοῦ καὶ τὸ κουπὶ τοῦ ναύτη
κι ὁ ναύτης τὸ τραγούδησε σ' ὅλην τὴν οἰκουμένη.

Εἰς τὸ σερβικὸ τραγοῦδι τὸ θέμα ἀναπτύσσεται σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν τῆς σερβικῆς γῆς· ἀντὶ *φεγγαριοῦ - θάλασσας - κουπιοῦ - ναύτη* τὴν προδοσίαν ἐδῶ ἐνεργοῦν: *λειβάδι - ἀγέλη - βοσκὸς - διαβάτης*, ἀλλ' εἰς τὴν ἄλυσιν αὐτὴν κατόπιν προστίθενται: *ναύτης - καράβι - νερὸ - ἡ μάννα τοῦ κοριτσιοῦ*. Τὸ ὑγρὸν δηλαδὴ στοιχεῖον ὑπεισῆλθεν ἀργότερα κατὰ ὅλως ἀσαφῆ τρόπον εἰς τὸ σερβικὸ τραγοῦδι, προφανῶς ἀπὸ παρανόησιν ἑλληνικῶν τραγουδιῶν».

Θὰ ἠμποροῦσεν ἐδῶ ν' ἀντείπῃ κανείς, ὅτι αὐταὶ καὶ ἄλλαι ἀκόμη ὁμοιότητες ἀφοροῦν εἰς ἐπὶ μέρους στοιχεῖα καὶ μοτίβα, τὰ ὁποῖα δυνατὸν νὰ εὑρίσκωνται εἰς τὴν ποίησιν καὶ ἄλλων λαῶν, ἀποτελοῦντα στοιχεῖα ἢ κατάλοιπα μιᾶς κοινῆς πρωτογόνου λαϊκῆς ποιήσεως. Δι' αὐτὸ καὶ νεώτεροι ἐρευνηταί, ὡς ὁ John Meier, ὁ βαθύτερος γνώστης τῆς δημώδους εὐρωπαϊκῆς ποιήσεως, τὴν ἔρευναν διὰ τὴν διαπίστωσιν τῶν κοινῶν στοιχείων εἰς τὴν ποίησιν διαφόρων λαῶν καὶ τὸν καθορισμὸν τῆς προελεύσεως αὐτῶν περιορίζουν εἰς σύνολα ἀπηρτισμένα ἢ εἰς μοτίβα ἀποτελοῦντα τὴν κεντρικὴν ὑπόθεσιν ἢ τὸ κύριον θέμα ἑνὸς ᾄσματος [1]). Καὶ ᾄσματα ὅμως μὲ τὴν αὐτὴν βασικὴν ὑπόθεσιν δὲν λείπουν ἀπὸ τὴν δημώδη ποίησιν τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Τέτοιο εἶναι π.χ. τὸ τραγοῦδι τῆς Λυγερῆς καὶ τοῦ Χάρου, τῆς Λυγερῆς ποὺ

«καυχίστηκε πὼς Χάρο δὲν φοβᾶται,
γιατὶ ἔχει τοὺς ἐννιὰ ἀδερφούς, τοὺς καστροπολεμῖτες.
Κι ὁ Χάρος ὁποὺ τ' ἄκουσε πολὺ τοῦ βαρυφάνη·
μαῦρο πουλάκι γίνηκε κ' ἐλάβωσε τὴν κόρη
μέσ' στὸ λιανὸ τὸ δάχτυλο πού 'χε τὴν ἀρραβῶνα».

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

[1]) *J. Meier*, Volksliedwanderung und Volksliedforschung ἐν Archiv für Literatur und Volksdichtung, τ. I (1949) σ. 179.

Ἡ κόρη πεθαίνει, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος ἔρχεται μὲ μεγάλο ψίκι νὰ πάρῃ τὴ νύφη. Σὰν ἔμαθε τὸ κακὸ ποὺ τὸν βρῆκε

«σκύφτει, φιλεῖ γλυκὰ γλυκά, γλυκὰ τὴν ἀγκαλιάζει,
χρυσὸ μαχαῖρι νἔβγαλε νἀπ' ἀργυρὸ φηκάρι·
ψηλὰ ψηλὰ τὸ σήκωσε καὶ στὴν καρδιὰ τὸ χώνει.
Ἐκεῖ ποὺ θάψανε τὸ νιὸ φύτρωσε κυπαρίσσι
κ' ἐκεῖ ποὺ θάψανε τὴ νιὰ ἐβγῆκε καλαμιῶνα.
Λυγογυρίζει ἡ καλαμιά, σκύφτει τὸ κυπαρίσσι.
Κι ἕνα πουλὶ κελάδαε, σ' ἄλλο πουλὶ ξηγειῶνταν.
Γιὰ δές τα τὰ κακόμοιρα, τὰ πολυαγαπημένα,
δὲ φιληθῆκαν ζωντανά, φιλειοῦνται πεθαμένα.

Τοῦ τραγουδιοῦ αὐτοῦ μᾶς ἦσαν τὸ 1938 γνωσταὶ 142 παραλλαγαί, προερχόμεναι ἀπὸ ὅλας τὰς χώρας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀπὸ τὸν Πόντον καὶ τὴν Καππαδοκίαν πρὸς ἀνατολάς, ἕως τὴν Κέρκυραν καὶ τὴν Ζάκυνθον πρὸς δυσμὰς καὶ ἀπὸ τὴν Κύπρον καὶ Κρήτην ἕως τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν βόρειον Θρᾴκην.

Τὸ ἴδιο τραγοῦδι μὲ τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν εὑρίσκεται εἰς 7 μὲν παραλλαγὰς εἰς τὴν Βουλγαρίαν, εἰς 5 δὲ εἰς τὴν Κροατίαν καὶ εἰς 3 παραλλαγὰς εἰς τὴν Σλοβενίαν. Ἤτοι 15 παραλλαγαὶ σλαβικαὶ ἔναντι 142 ἑλληνικῶν, αἱ ὁποῖαι ἔκτοτε ηὐξήθησαν εἰς 170. Ὑπάρχουν καὶ 8 παραλλαγαὶ τοῦ ᾄσματος εἰς γερμανικὴν γλῶσσαν καὶ δι' αὐτὸ περιελήφθη τοῦτο εἰς τὸ Corpus τῶν γερμανικῶν τραγουδιῶν, τὰ Deutsche Volkslieder ποὺ ἐκδίδει τὸ Deutsches Volksliedarchiv τοῦ Freiburg ὑπὸ τὴν σοφὴν διεύθυνσιν τοῦ John Meier. Ἐκεῖ, εἰς τὸν 2ον τόμον, σελ. 219—240, ἐρευνᾶται κατὰ ὑποδειγματικὸν τρόπον ἡ ὅλη παράδοσις τῶν κειμένων καὶ τῶν μελῳδιῶν καὶ ἐκ τῆς συγκριτικῆς ἐξετάσεως ἀποδεικνύεται ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ᾄσματος καὶ ὅτι πατρὶς τοῦ ἀρχικοῦ τραγουδιοῦ εἶναι ἡ Ἑλλὰς τῶν πρωΐμων μεσαιωνικῶν χρόνων. «Πλασθὲν τὸ ᾆσμα, λέγεται ἐκεῖ, ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος διεδόθη εἰς ὅλας τὰς χώρας ὅπου λαλεῖται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ κατόπιν ἀπὸ ἐδῶ ἐξεχύθη ἐν ᾀσματικῇ μάλιστα μορφῇ εἰς ὀγκώδη κύματα πρὸς βορρᾶν καὶ κατέκλυσε τὴν Βουλγαρίαν, Κροατίαν καὶ Σλοβενίαν· διὰ τῶν δύο τελευταίων χωρῶν ἔφθασε καὶ εἰς τὴν γερμανικὴν γλωσσικὴν νησῖδα Gottschee, καθὼς καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κάτω Δουνάβεως καὶ τῶν Σουδήτων ὀρέων καὶ πιθανῶς καὶ εἰς ἄλλας γερμανικὰς περιοχὰς εἰς τὰ δυτικὰ μεθόρια τοῦ Σλαβισμοῦ (Σιλεσίαν, Lausitz)». Καὶ τὴν ἑλληνικὴν προέλευσιν τοῦ ᾄσματος ἐπιβεβαιοῖ ἡ συγκριτικὴ μελέτη τῶν μελῳδιῶν, ἀφοῦ οἱ τόνοι τοῦ ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ ἀνευρίσκονται εἰς τὸ γερμανικὸν τραγοῦδι τῆς Gottschee.

Ὁμοίως διαδεδομένα εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς εἶναι καὶ ἄλλα ᾄσματα, ὡς τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ, τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας, τῆς Ἡροῦς καὶ τοῦ Λεάνδρου. Καὶ τὰ ᾄσματα αὐτὰ ἐξήτασεν ὁ K. Dieterich, ἀναλύσας δὲ τὴν ὑπόθεσιν, ἡ ὁποία ὑπόκειται εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν, εὗρεν ἐκ λόγων ἐσωτερικῆς αἰτιολογήσεως τοῦ μύθου ἀρτιωτέρας τὰς ἑλληνικὰς συνθέσεις καὶ κατέδειξε τὴν ἑλληνικὴν τῶν ᾀσμάτων καταγωγήν. Συγχρόνως ὅμως διεπίστωσε καὶ διαφορὰς εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν σύνθεσιν αὐτῶν, ὀφειλομένας προφανῶς εἰς διαφορὰς τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῶν χαρακτήρων τῶν καθ' ἕκαστον βαλκανικῶν λαῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἐξέτασις, ὡς λέγει, ἐνέχει καὶ ψυχολογικὸν ἐνδιαφέρον. Εἰς τὴν διαπίστωσιν δ' αὐτὴν ἤχθη καὶ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν κύκλων παραστάσεων, εἰς τὰς ὁποίας ἐνσαρκώνονται αἱ ἰδέαι περὶ δυνάμεων τῆς φύσεως καὶ τῆς μοίρας. Εἶναι δὲ λίαν χαρακτηριστικόν, ὅτι αἱ δυνάμεις τοῦ σκότους, καθὼς καὶ μορφαὶ ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ παραμυθιοῦ, ἔδωσαν παρὰ τοῖς Σλάβοις τὴν ὕλην εἰς συνθέσεις ποιητικάς, ὥστε τὰ ᾄσματα τῶν Σέρβων καὶ τῶν Βουλγάρων γέμουν ἐξωτικῶν δαιμονίων καὶ ὅ,τι παρ' ἡμῖν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς διετυπώθη εἰς παραδόσεις καὶ παραμύθια, τοῦτο παρ' ἐκείνοις ἀπετέλεσε θέμα ποιητικῆς ἐπεξεργασίας.

Διὰ νὰ συμπληρώσῃ τέλος τὴν προβληθεῖσαν πρὸ ἡμῶν εἰκόνα, ὁ Dieterich ἐσκιαγράφησε μὲ ὀλίγας ἁδρὰς γραμμὰς τὴν μορφολογικὴν ἑνότητα ἐν τῇ λαϊκῇ ποιήσει τῶν Βαλκανίων, ὡς αὕτη ἐκδηλώνεται εἰς τὰ ἐσωτερικὰ μέσα ἐκφράσεως, τὰς εἰκόνας καὶ τὰ σχήματα τοῦ λόγου, ὡς καὶ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς μορφὰς τῆς ἐκφράσεως, τὸ μέτρον καὶ τὴν μελῳδίαν.

Θὰ παραλείψω τὸν λόγον περὶ τῶν ἀλληγοριῶν καὶ τῶν παρομοιώσεων, τῶν παραβολῶν καὶ μεταφορῶν, τῶν ἐπαναλήψεων καὶ τῶν ἄλλων σχημάτων, ποὺ παρουσιάζει ἡ δημοτικὴ ποίησις Ἑλλήνων, Ἀλβανῶν, Σέρβων καὶ Βουλγάρων. Θὰ σημειώσω μόνον τὴν συμφωνίαν, ποὺ παρατηρεῖται εἰς τὴν στιχουργίαν. Οὕτως ὁ τροχαϊκὸς 8σύλλαβος, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ συνήθης στίχος τῶν ἀλβανικῶν, κουτσοβλαχικῶν καὶ βουλγαρικῶν ᾀσμάτων, εἶναι ἐξ ἴσου διαδεδομένος ὄχι μόνον εἰς τὴν νεοελληνικήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν δημώδη λογοτεχνίαν, ὥστε νὰ μὴ μένῃ καμία ἀμφιβολία, ὅτι ἀπέρρευσεν ἀπὸ βυζαντινὴν πηγήν. Καὶ ὁ 15σύλλαβος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον κυρίως αἰῶνα ἁπαντᾷ εἰς τὰ βουλγαρικὰ ᾄσματα, κατὰ τὸν βούλγαρον καθηγητὴν Μ. Ἀρναούντωφ, εἶναι ἑλληνικῆς προελεύσεως [1]). Μόνον τοῦ τροχαϊκοῦ 10συλλάβου, ποὺ ἐπικρατεῖ εἰς τὴν δημώδη σερβικὴν ποίησιν, δὲν εἶναι σαφὴς ἡ προέλευσις.

Καὶ τὸ γενικὸν πόρισμα τῆς ἐρεύνης τοῦ Dieterich εἶναι ἐξόχως ἐνδιαφέ-

[1]) Βλ. Λαογραφίαν, τ. ΙΑ' σ. 276.

ρον. «Παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν γλωσσικὴν διαφορὰν ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου συνεδέθησαν εἰς τὸ παρελθὸν δι' ἑνὸς ἐσωτερικοῦ δεσμοῦ αἰωνοβίου κοινοῦ πολιτισμοῦ. Ὅπως στοιχεῖα γλωσσικὰ εἰσεχώρησαν ἐκ τῆς λατινικῆς, ἰταλικῆς καὶ τουρκικῆς καὶ ἡπλώθησαν ὁμοιομόρφως ἐπὶ ὅλων τῶν φυλῶν τῆς χερσονήσου, ἔτσι καὶ αἱ ἐκδηλώσεις ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς φαντασίας εὗρον πέρα παντὸς γλωσσικοῦ φραγμοῦ τὸν δρόμον των πρὸς τὰ μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένα σημεῖα τῆς εὐρείας περιοχῆς. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἠδυνήθη φυσικὰ νὰ συντελεσθῇ μόνον διὰ στενῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἐπαφῆς, ἡ ὁποία πάλιν κατέστη δυνατὴ ἐν μέρει μὲν διὰ τῆς συμβιώσεως καὶ τῆς πολλαπλῆς φυλετικῆς ἀναμείξεως, ἐν μέρει δὲ διὰ τῶν παντοίων ἱστορικῶν σχέσεων, ἐν μέρει τέλος διὰ τῆς κοινῆς ἐκκλησίας.

Ὅλαι λοιπὸν ἐκεῖναι αἱ κοιναὶ ποιητικαὶ παραστάσεις καὶ αἰσθηματικαὶ ἐκφράσεις δὲν εἶναι κατὰ ταῦτα ἢ ἱστορικὰ τεκμήρια τοῦ πολιτισμοῦ, προερχόμενα ἐκ μιᾶς ἐποχῆς, ὅτε ἡ κοινότης τοῦ πολιτισμοῦ τῶν λαῶν τούτων δὲν εἶχεν ἀκόμη διαταραχθῇ ἀπὸ ἰδιαιτέρας ἐθνικὰς ἐπιδιώξεις καὶ ἡ πνευματικὴ ἰδιορρυθμία ἑκάστου τούτων ἦτο ἀκόμη ἀδιαμόρφωτος. Ὁπωσδήποτε ὅμως καὶ αὕτη μᾶς παρουσιάζεται ἀρκετὰ σαφὴς ἐν τῇ δημοτικῇ ποιήσει, καί, ὡς λέγει ὁ Dieterich, δὲν θὰ ἦτο δύσκολον εἰς τὰς παρατηρηθείσας ὑπ' αὐτοῦ συμφωνίας καὶ ὁμοιότητας ν' ἀντιταχθοῦν πολλαὶ διαφοραὶ καὶ παραλλαγαί, αἱ ὁποῖαι ἔχουν βαθυτέραν τὴν ρίζαν καὶ εἶναι μᾶλλον ψυχολογικοῦ καὶ φυλετικοῦ χαρακτῆρος.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ κοινότης τοῦ πολιτισμοῦ, ὡς διεσαφηνίσθη εἰς τὰ παρατεθέντα παραδείγματα, ἀνήκει καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὸ παρελθόν, δηλονότι εἰς τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν τὸ Βυζάντιον ἦτο τὸ ἐπικρατοῦν πολιτικὸν καὶ πνευματικὸν κέντρον ἑνὸς ἰσχυροῦ κράτους, τοῦ ὁποίου τὸ κέντρον τοῦ βάρους ἔκειτο ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου. Μόνον διὰ τῆς συγκεντρωτικῆς δυνάμεως τοῦ Βυζαντίου συνετελέσθη ἡ πνευματικὴ αὐτὴ ἀφομοίωσις τῶν ὑποτεταγμένων εἰς αὐτὸ λαῶν ...»

Βεβαίως τὸ Βυζάντιον ὡς κράτος καὶ ὡς ὀργάνωσις δὲν συνετέλει εἰς τοῦτο. Φορεὺς καὶ μεταφυτευτὴς τῶν νέων πολιτιστικῶν ἀγαθῶν ἐν τῷ κύκλῳ τῶν φυλετικῶς ξένων λαῶν ἦτο ὁ *λαός*, ὅστις ἐνεσάρκωνε τὴν δύναμιν τοῦ Βυζαντίου καὶ ὅστις καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν αὐτοῦ, ἐπὶ μακρὸν ἀκόμη, ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ καθαυτὸ πνευματικῶς κυρίαρχος λαὸς τῆς χερσονήσου, ὁ *ἑλληνικὸς λαός*. «Ἔτσι ἐξηγεῖται, λέγει ὁ Dieterich, ὅτι τόσον πολλὰ ἐκ τῶν διαπιστωθέντων κοινῶν στοιχείων καὶ μορφῶν ἐν τῇ ποιήσει τῶν χωρῶν τοῦ Αἵμου ἐδέησε ν' ἀναγνωρίσωμεν ὡς ἑλληνικά, ὅτι δηλαδὴ μετεδόθησαν εἰς τοὺς γειτονικοὺς λαοὺς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἀκόμη καὶ στοιχεῖα ἀνατολικὰ ἔφθασαν διὰ τῆς ἑλληνικῆς μεσολαβήσεως εἰς τοὺς ἀκόμη ἡμιαγρίους λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι τόσον φυσικόν, ὥστε θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ θαυμάζῃ

κανείς, ἂν θὰ συνέβαινε τὸ ἀντίθετον. Τὰ βαρβαρικὰ φῦλα κατέκλυσαν τὴν χερσόνησον, οἱ Ἕλληνες τὰ ἀνεμόρφωσαν πνευματικῶς. Καὶ ἡ πνευματικὴ αὐτὴ ὑπεροχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ ἀνωτέρα τῶν Ἑλλήνων φαντασία καὶ τὸ χάρισμα τῆς καλλιτεχνικῆς διαμορφώσεως τῆς ὕλης ἐξεδηλώθη καὶ εἰς τὴν δημώδη ποίησιν καὶ τοιουτοτρόπως ἡ σφραγὶς τοῦ πνεύματός των καὶ τῆς μορφολογίας των ἐνετυπώθη ἀνεξιτήλως ἐπὶ τῶν γειτονικῶν των λαῶν».

Ἐννοεῖται ὅτι, ἐνῷ ἡ ποιητικὴ ὕλη εὑρίσκεται ὁπωσοῦν συμμέτρως κατανεμημένη καθ' ὅλην τὴν εὐρεῖαν αὐτὴν περιοχήν, ἡ ἐπεξεργασία αὐτῆς διεμορφώθη ἑκασταχοῦ διαφόρως, ἀναλόγως τῆς ποιητικῆς ἰδιοφυΐας ἑκάστου τῶν λαῶν τούτων.

Τοιαύτην ἰδιοφυΐαν ἐκέκτητο ἐξ ὅλων τῶν σλαβικῶν φύλων μόνον τὸ σερβικὸν καὶ διὰ τοῦτο οἱ Σέρβοι κατέχουν τρόπον τινὰ αὐτοτελῆ θέσιν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ποιητικῆς δημιουργίας· ἄλλως τε καὶ γεωγραφικῶς ἦσαν μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένοι ἀπὸ τὴν ἑλληνοανατολικὴν σφαῖραν πολιτισμοῦ, ὥστε, ὡς λέγει ὁ Dieterich, «μόνον τὰ ἰσχυρότατα καὶ βαθύτατα ρεύματα ἠμποροῦσαν νὰ διασείσουν τὸν στερεώτερον θεμελιωμένον κόσμον τῆς φαντασίας καὶ τοῦ αἰσθήματός των, ἀλλ' ὄχι καὶ τὸ ἐλαφρὸν κυμάτισμα ἑνὸς λεπτότερον διατεθειμένου καὶ ὀλιγώτερον πρωταρχικοῦ πνεύματος, οἷον ἦτο τὸ ἑλληνικόν. Ὅθεν τοῦτο ἐδόνησε μᾶλλον τὰ ἐγγύτερον πρὸς αὐτὸ ἐγκατεστημένα μικρότερα καὶ ὀλιγώτερον προικισμένα μὲ τὰ δῶρα τῆς φαντασίας φῦλα τῶν ἀλλογλώσσων, τῶν Ἀλβανῶν, τῶν Σλαβοφώνων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς νοτίου Βουλγαρίας καὶ τῶν Κουτσοβλάχων, τῶν ὁποίων ἡ λαϊκὴ ποίησις ἐμφανίζεται καθ' ὁλοκληρίαν *ἐξελληνισμένη*. Περὶ τούτου δύναταί τις εὐκόλως νὰ πεισθῇ, ἂν συγκρίνῃ ἐπὶ παραδείγματι τὴν νοτιοβουλγαρικὴν συλλογὴν ᾀσμάτων τοῦ Georg Rosen μὲ τὴν βορειοβουλγαρικὴν τοῦ Adolf Strauss. Τὰ νοτιοβουλγαρικὰ εἶναι συντομώτερα, ἀλλὰ ζωηρὰ εἰς χρῶμα, ἁδρὰ εἰς ἐπινόησιν, λυρικῶς ἐμπνευσμένα ᾄσματα, τὰ βορειοβουλγαρικὰ μέτριαι, γεμᾶται μὲν δύναμιν καὶ αἴσθημα, ἀλλ' ὅμως ἐστερημέναι χρώματος καὶ φαντασίας, πανομοιότυποι, ἀνεπεξέργαστοι ἐπικαὶ ραψῳδίαι». Οὕτως ἔχομεν πρὸ ἡμῶν μίαν ἐπὶ τῶν προϊόντων τοῦ πνεύματος τῶν λαῶν ἑδραζομένην διαφορὰν εἰς τὴν ψυχικὴν ἰδιοσυστασίαν τῶν Σλαβοφώνων τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τῶν βορείως τοῦ Ὀρβήλου καὶ τοῦ Αἵμου οἰκούντων Βουλγάρων.

Κατὰ ταῦτα ἡ κουτσοβλαχική, ἡ νοτιοβουλγαρικὴ καὶ ἐν μέρει ἡ ἀλβανικὴ λαϊκὴ ποίησις ἐμφανίζονται ὡς παραφυάδες τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἡ δὲ σερβοκροατικὴ ἵσταται εἴς τινα ἀπόστασιν, ἀποτελοῦσα ἰδίαν ὁμάδα· μεταξὺ δ' αὐτῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς, σχεδὸν ἐν τῷ μέσῳ, ἵσταται ἡ βορειοβουλγαρικὴ ποίησις, μόνον δ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐπικὰ ᾄσματα εἶναι αὕτη τρόφιμος τῆς σερβικῆς Μούσης.

Μίαν ἁδρὰν παράστασιν τῶν διαφορῶν τούτων ἐν τῇ δημώδει ποιήσει μᾶς

δίδει ὁ αὐτὸς γερμανὸς ἐρευνητής: «Ἂν, λέγει, τὸ θεμελιῶδες στοιχεῖον τῶν ἑλληνικῶν ἐρωτικῶν ᾀσμάτων εἶναι ἕνα ἐσωτερικὸν ψυχικὸν βάθος, ποὺ συχνὰ ἀνταράσσεται παρατόλμως ὑπὸ εὐκινήτου φαντασίας καὶ ψυχικῆς ὁρμῆς, εἰς τὴν ἐρωτικὴν ποίησιν τῶν Σέρβων φαντασία, πνεῦμα καὶ αἴσθημα φαίνονται ὡς νὰ διατελοῦν εἰς περισσότερον ἁρμονικὴν καὶ ἀφελῆ συμφωνίαν· τὰ ἑλληνικὰ ἐρωτικὰ ᾄσματα ἐνεργοῦν συχνὰ ὡς ἕνα παράδοξον κρᾶμα ἀπὸ Heine καὶ Lenau, τὰ σερβικὰ ὡς τὰ τοῦ Storm· τὰ πρῶτα ἐπενεργοῦν ὡς ἔργα ζωγραφικά, τὰ σερβικὰ ὡς ἔργα πλαστικά, ἐκεῖνα ὡς μικρὲς ἀκουαρέλλες, αὐτὰ ὡς ἀνάγλυφες καὶ χρωματιστὲς στῆλες. Ἐντονωτέρα ἀκόμη εἶναι ἡ διαφορὰ ὡς πρὸς τὰ ἱστορικὰ ἢ ἐπικὰ ᾄσματα τῶν δύο λαῶν: ἐδῶ ἡ λιτότης εἶναι πρὸς τὸ μέρος τῶν Ἑλλήνων, τὸ ἐπικὸν πλάτος πρὸς τὸ μέρος τῶν Σέρβων· ἐκεῖνα ἔχουν δραματικόν, αὐτὰ ἐπικὸν χαρακτῆρα. Τοῦτο παρετήρησεν ἤδη ὁ Gustav Meyer: τὰ σερβικὰ ᾄσματα, λέγει, εἶναι πολὺ ἐκτεταμένα καὶ ἐνίοτε τέρπουν τόσον ὀλίγον, ὅσον αἱ εὐρεῖαι στέππαι, ἀπὸ τὰς ὁποίας προέρχεται ὁ σλαβικὸς λαός· τὰ ἑλληνικὰ εἶναι συνήθως πηγαῖα, ἀποσπασματικά, ὑπαινισσόμενα μᾶλλον παρὰ διεξερχόμενα τὴν ὑπόθεσιν, παρὰ ταῦτα διαυγῆ ὡς ὁ ἀὴρ τοῦ νότου».

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν βουλγαρικὴν καὶ δὴ τὴν βορειοβουλγαρικὴν ποίησιν, Βούλγαροί τινες συγγραφεῖς προσεπάθησαν συγχέοντες σκοπίμως τὰς ἐθνότητας, τὴν σερβικὴν καὶ τὴν βουλγαρικήν, νὰ ἐξομοιώσουν τὴν βουλγαρικὴν ποίησιν μὲ τὴν σερβικήν, διὰ νὰ προσδώσουν εἰς τὴν ποίησιν τοῦ ἔθνους των τὰ προτερήματα καὶ τὴν ἀξίαν τῆς σερβικῆς ποιήσεως [1]). Ἀλλ' ἤδη ξένοι μελετηταί, ὁ Dozon, ὁ Soerensen, ὁ Kravkov, παρετήρησαν τὴν μεγάλην διαφορὰν τῆς δημώδους σερβικῆς ποιήσεως ἀπὸ τῆς βουλγαρικῆς. «Σέρβοι καὶ Βούλγαροι, λέγει ὁ Asmus Soerensen, εἶναι ὄχι μόνον γλωσσικῶς καὶ ἱστορικῶς κεχωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ τόσον τελείως διαφορετικοὶ κατὰ τὸν χαρακτῆρα λαοί, ὥστε ἡ ὅλη δημώδης ποίησίς των διαφέρει κατά τε τὴν μορφὴν καὶ τὸ περιεχόμενον» καὶ περαιτέρω: «... ἕνας ὅλως διάφορος κόσμος παραστάσεων, αἰσθημάτων καὶ μορφῶν παραστάσεως» [2]). Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ ἐπικὰ ᾄσματα τῶν Βουλγάρων, ὁ Soerensen δέχεται, ὅτι ταῦτα 100 % προέρχονται ἀπὸ τὰ σερβικὰ ἔπη.

Ἐξ ὅσων ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν συνάγεται ὅτι, ὅσον περισσότερον ἐντείνει τις τὴν προσοχὴν ἐπισκοπῶν τὸν πολύμορφον καὶ πολύχρωμον πίνακα, ποὺ συναπαρτίζει ἡ δημοτικὴ ποίησις τῶν βαλκανικῶν λαῶν, τόσον ὀξυτέρας διακρίνει, παρὰ

---

[1]) *L. Ognjanov*, Die Volkslieder der Balkanslaven, Berlin 1941 σ 27.

[2]) *Soerensen*, Beitrag zur Geschiche der Entwicklung der serbischen Heldendichtung (Arch. f. Slav. Phil. IV σ. 98). Βλ. *Ognjanov*, αὐτ. σ. 39 κέ.

τὰς ὑπαρχούσας ὁμοιότητας, τὰς διαφορὰς εἰς τὰ καθ' ἕκαστον, διαφοράς, αἱ ὁποῖαι πηγάζουν ἀπὸ τὴν ψυχικὴν ἰδιοσυστασίαν τῶν καθ' ἕκαστον λαῶν [1]).

Τοιαῦται διαφοραὶ γίνονται ἐμφανεῖς κατ' ἐξοχὴν εἰς τοὺς κύκλους τῶν ᾀσμάτων, ποὺ στρέφονται περὶ τὰ ὀνόματα δύο ἡρώων ἀντιπροσωπευτικῶν δύο λαῶν, τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Σέρβων, τὸν Διγενῆ Ἀκρίταν καὶ τὸν Μᾶρκο Κράλιεβιτς.

Περὶ τῶν ᾀσμάτων τούτων ὁ μακαρίτης Dieterich ἐδέχετο, ὅτι παρὰ τὴν διάφορον διαμόρφωσιν, ποὺ ὑπέστη ὁ κύκλος τῶν σχετικῶν παραδόσεων εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ εἰς τοὺς Σλάβους, ὅμως ἔχουν μίαν κοινὴν ἀρχήν. Κατὰ τὸν Dieterich καὶ ὁ Μᾶρκος ἐμπίπτει εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Βυζαντίου, καὶ ὁ Μᾶρκος ὑπηρετεῖ τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως ὁ Διγενής. Παρὰ τὴν διαφορὰν τῶν ὀνομάτων τὰ εἰς τοὺς ἥρωας τούτους ἀναφερόμενα ᾄσματα παρουσιάζουν τόσον καταπληκτικὰς ὁμοιότητας, ὥστε ἡ ἐκδοχὴ μιᾶς ἐσωτερικῆς μεταξὺ αὐτῶν συναφείας νοεῖται οἴκοθεν.

Ἂς ἴδωμεν λοιπὸν ἐν γενικωτάτῃ ἐπισκοπήσει τοὺς δύο αὐτοὺς κύκλους παραδόσεων καὶ ᾀσμάτων καὶ πρῶτον τὸν ἀκριτικὸν κύκλον τοῦ Διγενῆ.

Ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν συμβολικὸς ἥρως τοῦ μεσαιωνικοῦ

---

[1]) Ὁ φίλος Dr. Erich Seemann, συνεργάτης τοῦ καθηγητοῦ John Meier εἰς τὸ Deutsches Volksliedarchiv τοῦ Freiburg εὐηρεστήθη εἰς ἐπιστολήν του ἀπὸ 13 Αὐγούστου 1950 νὰ μοὶ διατυπώσῃ τὴν γνώμην του ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω, τὴν ὁποίαν σκόπιμον κρίνω νὰ παραθέσω ἐνταῦθα: Sie umreissen ein sehr interessantes Gebiet, das mich schon immer, vor allem im Hinblick auf das Volkslied, gefesselt hat. Eine umfassende Arbeit über das Volkslied auf dem Balkan würde sich sicherlich lohnen.... Bei meinen Forschungen habe ich immer wieder die Beobachtung gemacht, dass Liedthemen und Motive recht freizügig von Volk zu Volk wandern; wie aber die Themen im einzelnen ausgestaltet werden, welcher Mittel sich dabei der Sänger bedient, wie er die seelische Haltung und Gefühlswelt der von ihm besungenen Gestalten zeichnet, darin drückt sich dann doch wesenhaft spezifisch Nationales aus. Und hier beginnen eigentlich erst die interessanten Aufgaben für die volkskundliche Forschung. Eine solche Untersuchung dürfte auch nicht auf das Thematische der Lieder (aller Gattungen) sich beschränken, sondern müsste in gleicher Weise auch die anderen Komponenten des Volksgesanges berücksichtigen: Form, Metrum, Vortrag, Melodie, Sängerschaft, Lebensverbundenheit usw. Sicherlich würde da hinter gewissen einheitlichen Zügen ein im einzelnen doch recht buntes Bild vom balkanischen Volksgesang auftauchen, das es dann gälte, geschichtlich zu unterbauen, und der Frage wäre dabei nachzugehen, aus welcher Kultur und aus welchem Volkstum die einzelnen Züge stammen, und wie dazu das geschichtliche—teilweise gemeinsame—Schicksal der einzelnen Balkanvölker beigetragen hat. Wer wird das Werk einmal schreiben?....»

Ἑλληνισμοῦ. Τὰ κατὰ τὴν καταγωγήν του ἔχουν χροιὰν μυθιστορηματικήν. Πολλὰ ἀπὸ τὰ κατορθώματά του μετέχουν τοῦ θαυμαστοῦ, ἀφοῦ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀκριτικοῦ ἥρωος εἶναι ἡ τιτανική του δύναμις, ἡ ἐξαιρετικὴ σωματική του ρώμη. Ἀλλ' ἡ ὅλη του ζωὴ καὶ οἱ ἆθλοι εἶναι ἡ ἐνσάρκωσις μιᾶς ὁλοκλήρου ἐποχῆς, τῆς ἐποχῆς τῶν μεγάλων συγκρούσεων πρὸς τοὺς Ἄραβας ἀνὰ τὰς κλεισούρας τοῦ Ταύρου καὶ Ἀντιταύρου ἢ παρὰ τὰς καλαμώδεις ὄχθας τοῦ Εὐφράτου.

Οἱ χρόνοι ποὺ μᾶς χωρίζουν ἀπὸ τὴν σκοτεινὴν ἐκείνην ἐποχήν, ἡ ἔλλειψις εἰδήσεων, κάμνουν τὸν ἥρωα μας νὰ πλανᾶται ἐπάνω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου. Ἐν τούτοις ὁ Henri Grégoire, ὁ ἑλληνιστὴς ποὺ ἀφιέρωσε πολλὰς καὶ σπουδαίας μελέτας, αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταί του, εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ μεσαιωνικοῦ μας ἔπους, πιστεύει ὅτι ἀνευρίσκει τὸν ἀθάνατον Διγενῆ εἰς τὴν χρονογραφίαν τοῦ Θεοφάνους. Εἶναι «ὁ Διογένης, ὁ τῶν Ἀνατολικῶν τουρμάρχης, ἀνὴρ ἱκανός», ὁ ὁποῖος ἔπεσε τὸ 788 εἰς λυσσαλέαν μάχην ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰς ἕνα ἀπὸ τὰ στενὰ τῆς ὀροσειρᾶς τοῦ Ταύρου [1]). Ἡ φήμη του παρέμεινεν ἀπὸ τοῦ θανάτου του ζωντανὴ καὶ τὸ ὄνομά του συνεδέθη μὲ γεγονότα καὶ πρόσωπα θρυλικὰ τῶν κατόπιν ἐπικῶν χρόνων τοῦ 9ου καὶ 10ου αἰῶνος. Διότι ὁ Διγενὴς δὲν εἶναι ὁ μόνος τοῦ μεσαίωνος ἥρως, τοῦ ὁποίου διετηρήθη ἡ μνήμη. Καὶ ἄλλων ἀνδρῶν τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς τοῦ Βυζαντίου τὰ ὀνόματα καὶ αἱ ἀνδραγαθίαι ἐπέζησαν εἰς τὴν μνήμην καὶ τὸ ᾄσμα τοῦ λαοῦ. «Ἦτο ἐκείνη μία ἐποχή, ποὺ οἱ δημοτικοὶ τραγουδιστές, ὅπως λέγει ὁ Grégoire, ἐξέφρασαν πετυχημένα τὰ αἰσθήματα τῆς κοινωνίας τους, τὸν θαυμασμόν της πρὸς τοὺς ὑπεράνθρωπους ἥρωες καὶ ἐξύμνησαν μὲ ἔμπνευση πρωτάκουστα ἀνδραγαθήματα».

Ἔτσι ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας, ἀφοῦ εἰσεχώρησε εἰς τὴν ποίησιν τοῦ λαοῦ «ὑψώθηκε σὲ σύμβολον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοῦ ἡρωϊσμοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος» καὶ στὸ τέλος ἔγινε τὸ κεντρικὸν πρόσωπον μιᾶς ἐποποιΐας, ἡ ὁποία συνετάχθη περὶ τὸ 950 καὶ ὑπέστη κατόπιν διαφόρους διασκευάς. Ἀλλ' εἰς τὰ χέρια τῶν βυζαντινῶν αὐτῶν λογίων ἡ ἀκριτικὴ ἐποποιΐα εἶχε μεγάλην ἀτυχίαν.

«Τὶς ἡρωϊκὲς καὶ θρυλικὲς ἱστορίες, λέγει ὁ Grégoire, ποὺ ἐγεννήθηκαν καὶ μεγάλωσαν στὴν ἄνυδρη χώρα τοῦ Εὐφράτη καὶ τῆς Μεσοποταμίας, μέσα στοὺς ἀντικατοπτρισμοὺς τῆς ἐρήμου, στοὺς καλαμῶνες τοῦ βιβλικοῦ ποταμοῦ, γύρω ἀπὸ τὶς φωτιὲς τῶν κατασκηνωμάτων, στὰ κυνήγια κατὰ τῶν λιονταριῶν, ἢ ἀκόμη στὰ κυνήγια κατὰ τῶν ἀνθρώπων, τὶς θρυλικὲς αὐτὲς ἱστορίες τὶς ἄλλαξαν οἱ λόγιοι στιχοπλόκοι σὲ τύπο μυθιστορίας» [2]).

---

[1]) *Henri Grégoire.* Ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας, Ἡ Βυζαντινὴ ἐποποιΐα στὴν ἱστορία καὶ στὴν ποίηση. Νέα Ὑόρκη 1942, σελ. 36. Βλ. σχετικῶς Στ. *Κυριακίδην* ἐν Λαογραφίᾳ 10,661.

[2]) *Grégoire*, ἔνθ. ἀν. 172.

Ἀλλ' ἡ ἀδιάσπαστη συνέχεια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τῆς ὁποίας ἡ δημοτικὴ μορφὴ κατὰ τὴν διάρκειαν δέκα ὅλων αἰώνων δὲν ὑπέστη οὐσιώδη μεταβολήν, συνετέλεσε καὶ εἰς τοῦτο τὸ ἑλληνικὸν θαῦμα, ὅτι «τραγούδια ἀκριτικὰ δὲν ἔπαυσαν νὰ τραγουδιοῦνται ἀπὸ τὸν 8ον ἕως τὸν 20ὸν αἰῶνα, δηλ. ἐπὶ 1200 χρόνια». Κύκλοι ἐπικοὶ ἡρώων τῆς βυζαντινῆς ἐποποιΐας τοῦ 9ου καὶ 10ου αἰῶνος, ὅπως τὰ ἄσματα τοῦ Ἀρμούρη, τοῦ Ἀρέστη, τοῦ Θεοφυλάκτου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου, ποὺ ἐχρησίμευσαν καὶ ὡς πηγαὶ εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ, ζοῦν ἕως σήμερα, χάρις εἰς τὴν πιστὴν μνήμην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, εἰς τὸ στόμα γραιῶν καὶ γερόντων τοῦ Πόντου, τῶν Δωδεκανήσων, τῆς Κρήτης καὶ προπάντων τῆς Κύπρου. Ἰδίᾳ οἱ Κύπριοι ποιητάρηδες σὰν ἄλλοι ὁμηρικοὶ ραψῳδοὶ ἀπαγγέλλουν ἑκατοντάδας στίχων, ποὺ ἀποπνέουν πνοὴν ἡρωϊκὴν καὶ μᾶς ἐκπλήττουν μὲ τὰ ὀνόματα ποὺ ἀνασταίνουν μορφὲς τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς τοῦ Βυζαντίου:

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Τοῦ Ἀνδρονίκου ὁ γιὸς ...
ἐβγῆκε, ἐδιαλαλήθηκε, κανένα δὲν φοβᾶται,
μήτε τὸν Βάρδαν τὸν Φωκᾶν, μήτε τὸν Νικηφόρον,
μήτε τὸν Βαρυτράχηλον, τὸν τρέμ' ἡ γῆ κι ὁ κόσμος.

Ἡ ἀρχὴ ἄλλου τραγουδιοῦ, ἀπὸ τὸν Πόντον, μᾶς ἐνθυμίζει τὸν Ἰωάννην Τζιμισκῆν:

Γιάννες ἐποῖκεν κάλεσμαν, Γιάννες ἐποῖκεν γάμον,
λαλεῖ καὶ τ' ἄστρα τ' οὐρανοῦ, λαλεῖ τῆς γῆς τὰ φύλλα,
τὸν Βασιλέαν παράνυμφον, τὸν υἱόν του φλαμπουριάτεν,
τὸν Κιμισκῆν κὶ ἐλάλησεν, τὸν Κιμισκῆν τὸν Γιάννεν.

Μὲ τὰ λαϊκὰ αὐτὰ τραγούδια, ποὺ ὅλα ἐγεννήθηκαν εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ ἀπηχοῦν τοὺς ἀγῶνας τῆς ἡρωϊκῆς περιόδου τοῦ βυζαντινοῦ μεγαλείου, συμπληρώνεται καὶ φωτίζεται τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα.

Ὁ Grégoire λέγει καὶ τοῦτο εἰς τὸ τελευταῖον βιβλίον του: «Συμβαίνει ὥστε τὰ παλληκάρια, ποὺ εἶναι τὰ πιὸ πασίγνωστα, ποὺ ὁ λαὸς ποτὲ δὲν κουράζεται νὰ τραγουδάῃ, δὲν ἀνευρίσκονται παρὰ μὲ μεγάλη δυσκολία στὴν ἀληθινὴ ἱστορία».

Αὐτό, ὅπως εἴδαμε, συμβαίνει μὲ τὸν Διγενῆ Ἀκρίταν καὶ ἐχρειάσθηκαν κόποι καὶ μελέται πολλαί, διὰ ν' ἀνευρεθῇ ὁ ἥρως εἰς τὴν ἀληθινὴν ἱστορίαν.

Μὲ τὸν Μᾶρκο Κράλιεβιτς δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιον. Αὐτὸς δὲν ἐκούρασε τοὺς ἐρευνητὰς μὲ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν προσωπικῶν του στοιχείων ἢ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἔζησε καὶ ἠνδραγάθησεν. Εἰς τὴν ἐποχήν του οἱ Τοῦρκοι ἔχουν βάλει τὸ πόδι των

ἐπὶ τῆς χερσονήσου μας καὶ αἱ εἰδήσεις περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῶν ἀνδραγαθιῶν τοῦ Μάρκου εἶναι καὶ πολλαὶ καὶ αὐθεντικαί.

Ὁ Μᾶρκο Κράλιεβιτς—ἢ λ. Κράλιεβιτς συνήφθη εἰς τ' ὄνομά του ὡς εἶδος πατρωνυμικοῦ, σημαίνουσα «ὁ υἱὸς τοῦ κράλη» ἤτοι τὸ βασιλόπουλο—ἦτο υἱὸς τοῦ Βουκασίν, ὑποτελοῦς Σέρβου ἡγεμόνος, ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ μικρὸν βασίλειον μέσα εἰς τὸ κράτος τοῦ ἀδυνάτου τσάρου Στεφάνου Οὔρεση καὶ ἐφονεύθη πολεμῶν κατὰ τῶν Τούρκων τὸ 1371 παρὰ τὸν Ἕβρον ποταμόν.

Εἶναι ἱστορικῶς βεβαιωμένον, ὅτι καὶ ὁ Μᾶρκος ἀνηγορεύθη κράλης ἑνὸς τμήματος εἰς τὰ νότια τοῦ σερβικοῦ κράτους· ἀλλὰ μετά τινα ἔτη ἐξεβλήθη ἀπὸ τὴν κληρονομίαν του ὑπὸ τοῦ γυναικαδέλφου του Balcha καὶ κατεδιώχθη παρὰ τοῦ τσάρου ἢ Kneze Λαζάρου, τοῦ κατόπιν ἡρωϊκοῦ πολεμιστοῦ τοῦ Κοσσυφοπεδίου. Εὑρεθεὶς εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν ὁ Μᾶρκος ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν τοῦ σουλτάνου Μουρὰτ τοῦ Α΄, ἔγινε ὑποτελὴς εἰς αὐτὸν καὶ ἐν τῇ ἰδιότητι ταύτῃ ἔλαβε μέρος εἰς ὅλας τὰς ἐκστρατείας τῶν Τούρκων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Τὰ ἐρείπια τοῦ πύργου του (Marcovi Kuli) σῴζονται ἐπὶ βραχώδους ὑψώματος ὀλίγον ἔξω τοῦ Πριλάπου τῆς Μακεδονίας. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν μάλιστα τῶν Ταξιαρχῶν τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Varos ὑπάρχει τοιχογραφία εἰκονίζουσα τὸν βασιλέα, ἕνα μεσήλικα ἄνδρα, ἐνδεδυμένον ἐπίσημον στολὴν μὲ τὸ στέμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τὸν σταυρὸν εἰς τὴν χεῖρα καὶ ἔχουσα πλαγίως τὴν σλαβικὴν ἐπιγραφήν: ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ ὁ εὐσεβὴς βασιλεὺς Μᾶρκος. [1])

Καὶ διὰ τὴν οἰκογενειακὴν ζωὴν τοῦ Μάρκου ἔχομεν ἀρκετὰς πληροφορίας: «ὁ εὐσεβὴς βασιλεὺς Μᾶρκος» συνέζησε κατ' ἀρχὰς μὲ τὴν Θεοδώραν, σύζυγον κάποιου Γρηγόρη, ἔπειτα ἐνυμφεύθη τὴν Ἑλένην, τὴν ὁποίαν ἀργότερα ἐξεδίωξε, διὰ νὰ συνδεθῇ μὲ τὴν Εἰρήνην [2]). Ὡς υἱὸς ὅμως ὑπῆρξε καλὸς πρὸς τὴν μητέρα του Εὐφροσύνην — καὶ πρέπει νὰ προσέξωμεν τὸ ἑλληνικόν της ὄνομα — ἡ ὁποία ἦτο φιλάνθρωπος καὶ πονετικὴ γυναῖκα καὶ ἀποτελοῦσε τελείαν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν υἱόν της· διότι, ὡς παραδίδεται, καὶ μέσα εἰς τὴν μεγαλυτέραν του παραφορὰν δὲν ἀπέβαλε ποτὲ τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ὑπακοὴν πρὸς τὴν μητέρα. Αἱ σχέσεις του ὅμως πρὸς τὸν ἀδελφόν του Ἀνδρέαν δὲν ὑπῆρξαν ὁμαλαί. Ἂν πιστεύσωμεν ἕνα δαλματικὸ τραγοῦδι τῆς συλλογῆς Dozon, ὁ Ἀνδρέας ἔχασε τὴν ζωήν του, φονευθεὶς ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ χέρι τοῦ Μάρκου ἐπάνω εἰς μίαν φιλονεικίαν ἐξ ἀφορμῆς ἑνὸς ἀλόγου.

Ὅθεν ἡ ἱστορία τοῦ Μάρκου δὲν εἶναι καθόλου ἄμεμπτος, ἡ μορφή του

---

[1]) *Jirecek*, Geschichte der Serben 2, 104.

[2]) *Jirecek* αὐτ. σελ. 105.

δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη ἀπὸ σκιάς. Αὐτὸς οὗτος ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ἀπέκτησε τὴν ἡγεμονίαν καὶ διετηρήθη εἰς αὐτήν, δεικνύει ἄνδρα, ὁ ὁποῖος χάριν τῆς ἀρχῆς δὲν διστάζει νὰ θυσιάσῃ τὰ ὕψιστα συμφέροντα τοῦ ἔθνους του καὶ νὰ συμπράξῃ μὲ τοὺς ἐχθρούς. Ὡς ὑποτελὴς τοῦ σουλτάνου ἀπεδείχθη πιστότατος εἰς αὐτόν, συμπράττων καὶ συμπολεμῶν εἰς μίαν γραμμὴν μετὰ τῶν Τούρκων κατὰ τῶν χριστιανῶν· ἔπεσε μάλιστα μαχόμενος ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ σουλτάνου Βαγιαζὶτ τὴν 17ην Μαΐου 1395 εἰς φονικωτάτην μάχην παρὰ τὴν Rovina τῆς Βλαχίας, ἀκολουθῶν τὸν σουλτάνον εἰς τὴν ἐκστρατείαν, ποὺ ἐπεχείρησε κατὰ τοῦ βλάχου βοεβόδα Mircea, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν κατοχὴν τῆς Βουλγαρίας [1]). Καὶ σλάβοι ἱστορικοὶ ὁμολογοῦν, ὅτι ὁ Μᾶρκος «δὲν ἐμφανίζεται ὡς ὑπερασπιστὴς τῶν ἀδυνάτων καὶ τῶν σκλάβων, ἀλλ' ὡς ἡγεμών, ὁ ὁποῖος μόνον περὶ ἑνὸς σκέπτεται, νὰ σώσῃ ὁπωσδήποτε τὰς κτήσεις του εἰς τοὺς ταραχώδεις περὶ τὴν μάχην τοῦ Κοσσυφοπεδίου χρόνους» [2]). Κατὰ τὸν Jagić «οἱ προσωπικοί του ἐχθροὶ δὲν ἦσαν τόσον οἱ Τοῦρκοι, ὅσον οἱ διάφοροι γείτονες ἐξουσιασταί» [3]). Κατὰ τὸν C. Jirecek «ὁ βασιλεὺς Μᾶρκος (1371—1395) ἦτο ἕνας ἀσήμαντος ἡγεμὼν (ein unbedeutender Herrscher) μὲ μικρὰν περιοχήν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον τὸ πρῶτον λαϊκαὶ παραδόσεις καὶ τραγούδια ἔπλασαν ἕνα μεγάλον ἐθνικὸν ἥρωα». [4])

Δι' αὐτὸ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πλέον παράδοξα φαινόμενα, ὅτι ὁ πρίγκιψ αὐτός, ὁ ὁποῖος ἐν τῇ ζωῇ ὑπῆρξεν ἕνας αὐτόμολος πρὸς τοὺς Τούρκους, ὁ ὁποῖος ἐπέτυχε μὲ τὴν βοήθειαν τῶν Τούρκων νὰ καταλάβῃ τὸν θρόνον καὶ διετηρήθη εἰς αὐτὸν κατὰ τόσον ἐπονείδιστον τρόπον, ὁ ἡγεμὼν ὁ ὁποῖος ἔλαμψε διὰ τῆς ἀπουσίας του ἀπὸ τὴν μάχην τοῦ Κοσσυφοπεδίου, ὅπου ἠγωνίσθησαν ὅλοι οἱ ἀληθινοὶ Σέρβοι τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀπέβη ἡ μᾶλλον ὑμνουμένη μορφὴ τῶν σερβικῶν καὶ βουλγαρικῶν τραγουδιῶν, μολονότι μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ τὸν ἀποκαλοῦν κατ' ἀλήθειαν turska pridvorica, τ.ἔ. παράσιτο τῆς τουρκικῆς αὐλῆς. Ὅθεν εὐλόγως ὁ αὐστριακὸς σλαβολόγος Fr. Krauss λέγει: «Μερικοὶ κατέφυγαν εἰς διαφόρους, ἐν μέρει παρατόλμους εἰκασίας, διὰ νὰ λύσουν τὸ δῆθεν αἴνιγμα, πῶς συνέβη, ὥστε ἀκριβῶς ὁ προδότης αὐτὸς τοῦ λαοῦ του, ὁ ὁποῖος ἐν τῇ ζωῇ διεδραμάτισεν ἕνα δευτερεύοντα ρόλον, ν' ἀποκτήσῃ δημοτικότητα, ἡ ὁποία καὶ μετὰ παρέλευσιν πεντακοσίων ἐτῶν ἐξακολουθεῖ νὰ ζῇ ἀπὸ τῆς Μαύρης θαλάσσης ἕως τὴν Ἀδριατικήν, ριζωμένη εἰς τὰς καρδίας τεσσάρων νοτιοσλαβικῶν λαῶν.

---

[1]) *W. Slatarski*, Geschichte der Bulgaren, I. 1918, σελ. 181· περὶ τῆς χρονολογίας βλ. *D. Zakythinos*, La Grèce et les Balkans, Athènes 1947, σελ. 83.

[2]) *Ognjanov*, ἔνθ. ἀν. 26.

[3]) *Jagić*, Die südslav. Volksepik vor Jahrhunderten, σελ. 242.

[4]) *C. Jirecek*, Geschichte der Serben, 2, Gotha 1918, σελ. 104.

Τὸ αἴνιγμα, λέγει ὁ Krauss, εἶναι ἁπλοῦν πρὸς λύσιν. Ὁ Μᾶρκος ἐσκέφθη νὰ διεγείρῃ εἰς τὰς λαϊκὰς μάζας, ποὺ ζοῦν ἐπιπόνως ὑπὸ βαρείας συνθήκας, ὑπερμέτρους ἐλπίδας δι' ἕνα χρυσοῦν αἰῶνα, ἔταξε τὸ δὴ λεγόμενον φούρνους μὲ καρβέλια εἰς τὸν λαόν του. Ὅποιος ἠξεύρει νὰ δελεάζῃ τὸ εὔπιστον, ἀκόρεστον πλῆθος μὲ ὑποσχέσεις, αὐτὸς ἠμπορεῖ νὰ εἶναι λῃστής, νὰ εἶναι παλιάνθρωπος, ἀλλ' ὅμως κερδίζει τὸ παιγνίδι. Διὰ μίαν χρυσῆν ἐλπίδα ὁ λαὸς θυσιάζει τὸ ὀλίγον λογικὸν ποὺ ἐνυπάρχει σῶον εἰς τὰς φρένας του. Καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ Μᾶρκος ἔπεσεν, ἡ ἐξηπατημένη ἐλπὶς δὲν ἐπίστευσεν εἰς τοῦτο. Ὁ Μᾶρκος δὲν ἀπέθανε, κοιμᾶται ὕπνον βαθὺν μέσα εἰς ἕνα βουνὸ καὶ κάποιαν ἡμέραν θὰ σηκωθῇ καὶ θὰ ἐλευθερώσῃ τοὺς Σλάβους ἀπὸ τοὺς Τούρκους» [1]).

Αὐτὰ περὶ τοῦ Μάρκου ὁ Krauss. Ἀλλ' ὅμως τὸν Μᾶρκον διεκδικοῦν καὶ σήμερον ἀκόμη διὰ τὸν λαόν των ὄχι μόνον Σέρβοι τινὲς καὶ Βούλγαροι συγγραφεῖς ἐκ πολιτικῶν, ὡς φαίνεται, ὑπολογισμῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ λαοὶ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Βουλγάρων καί, ὡς διατείνεται ὁ Βούλγαρος Ognjanov, «ἀπὸ ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν!» [2]). Ἀλλ' «ὁ ἀγὼν περὶ τὸν Μᾶρκον, λέγει ὁ αὐτὸς Ognjanov, δὲν ἔχει νόημα οὐδὲ δικαιολογίαν, ἀποβλέπων δ' αὐτὸς εἰς ἄλλους, διεθνιστικοὺς ἴσως σκοποὺς ζητεῖ νὰ παραστήσῃ τὸν Μᾶρκον εἰδικῶς ὡς «βαλκανικὴν ἡρωϊκὴν μορφήν» [3]).

Ὁ γάλλος Auguste Dozon, ὁ ὁποῖος ἠσχολήθη μὲ τὴν δημώδη ποίησιν τῶν Σέρβων καὶ τῶν Βουλγάρων, εἰς τὸ ἔργον τοῦ L'épopée serbe (Paris 1888) ἐξετάζει τὴν θέσιν τοῦ Μάρκου ἐν τῇ παραδόσει: «Δὲν ὑπάρχει, λέγει, Σέρβος ποὺ νὰ μὴν ἠξεύρῃ τὸ ὄνομα τοῦ Μάρκου Κράλιεβιτς» καὶ ἕνας σέρβος ἀρχαιοπώλης, δεικνύων ἕνα παλαιὸν νόμισμα, φέρον ἀποτυπωμένην τὴν εἰκόνα τοῦ Κράλιεβιτς, ἰδοὺ πῶς ἐξεφράσθη: «Αὐτὸ τὸ νόμισμα, εἶπε, εἶναι ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα τῆς ἱστορίας μας, διότι μᾶς ὑπενθυμίζει τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς σέρβου βασιλέως, τὸν ὁποῖον πολλοί, καὶ μάλιστα λόγιοι, ἐθεωροῦσαν ἕως τώρα ὡς ἕνα μέθυσον καὶ τυχοδιώκτην».

Καὶ ὁ Dozon παρατηρεῖ (σελ. 48): «Πράγματι ἡ ἱκανότης του εἰς τὸ πίνειν ποὺ δὲν εἶχεν ὅρια, κατορθώματα θαυμαστὰ καὶ μία σωματικὴ ρώμη ἀνυπέρβλητος, ποὺ ἀποδίδονται εἰς τὸν Μᾶρκον καὶ ἀπέβησαν παροιμιώδη, ἔκαμαν ν' ἀποσβεσθοῦν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπὸ τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ τὰ ἄλλα γνωρίσματα τοῦ χαρακτῆρος του, ὥστε ὁ ἀναγνώστης θὰ δυνηθῇ ν' ἀναπλάττῃ τὰ ποιήματα, ποὺ ἀναφέρονται εἰς αὐτόν».

Πράγματι ὁ σερβικὸς λαὸς ἢ μᾶλλον οἱ Σέρβοι ποιητάρηδες – διότι γενικῶς

---

[1]) *Fr. Krauss*, Slavische Volkforschungen, Leipzig 1908, σ. 365.
[2]) *A. Ognjanov*, ἔνθ. ἀν. σ. 36.
[3]) *A. Ognjanov*, σ. 27.

τὰ ἐπικὰ ἢ ἡρωϊκὰ τραγούδια τῶν Σέρβων δὲν εἶναι τραγούδια τοῦ λαοῦ ὑπὸ τὴν κρατοῦσαν ἔννοιαν, ἀλλὰ ποιήματα ἀοιδῶν, οἱ ὁποῖοι τὰ ἔψαλλον εἰς τὰς αὐλὰς τῶν Σέρβων βασιλέων καὶ λοιπῶν ἀρχόντων — οἱ Σέρβοι ποιητάρηδες προσεπάθησαν νὰ ἐξαγνίσουν τὴν μνήμην τοῦ Μάρκου, ὁ ὁποῖος πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ μέθυσος ἦτο καὶ ὠμότατος, ἀλλ' ἐν μέρει μόνον τὸ ἐπέτυχον· διότι ὁ ἀληθὴς Μᾶρκος τῆς ἱστορίας διαφαίνεται πολλάκις καὶ εἰς τὰ τραγούδια τοῦ λαοῦ· ὁ σέρβος ἥρως δὲν ἀναστρέφεται πάντοτε εἰς τὸν κόσμον τοῦ ἡρωϊκοῦ· καὶ πράξεις ταπειναὶ καὶ ἀνάξιαι δὲν εἶναι ξέναι πρὸς τὸν Μᾶρκον, ὁ ὁποῖος δὲν διστάζει νὰ τυφλώσῃ καὶ παραμορφώσῃ κατὰ τὸν οἰκτρότερον τρόπον τὴν ὡραίαν Rossanda, τὴν ὑπερήφανη κόρη, ποὺ δὲν τὸν καταδέχεται καὶ τὸν τιτλοφορεῖ «κοπέλλι τῶν Τούρκων» ἤ, ὅπως θὰ ἴδωμεν, σκοτώνει τὴν κόρην τοῦ βασιλέως τῶν Ἀράβων, μολονότι αὐτὴ τὸν ἔσωσεν ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ τὸν ἠκολούθησεν εἰς τὴν φυγήν, μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ σφετερισθῇ τοὺς θησαυροὺς ποὺ ἔφερε μαζί της.

Γενικῶς ὅμως εἰπεῖν, ὁ Μᾶρκος τῶν σερβικῶν ᾀσμάτων δὲν εἶναι ὁποῖος ὑπῆρξεν εἰς τὴν ζωήν· μετουσιώθη ὑπὸ τῆς λαϊκῆς μούσης τῶν Σέρβων εἰς ἐθνικὸν ἡγεμόνα, εἰς ἥρωα, ὁ ὁποῖος μάχεται κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἔθνους του, ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι κἂν οἱ Τοῦρκοι καὶ Οὔγγροι, πρὸς τοὺς ὁποίους τὸ σερβικὸν ἔθνος διεξήγαγε αἱματηροὺς πολέμους ὑπὲρ ἐλευθερίας, ἀλλὰ παραδόξως Ἀράπηδες, Σαρακηνοί! Ὅλαι σχεδὸν αἱ ἀνδραγαθίαι του φέρουν τὸν Μᾶρκον εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ διεξάγονται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἕλληνος αὐτοκράτορος, τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου· πρὸς χάριν αὐτοῦ καὶ τῆς συζύγου του Ἑλένης — διὰ τὰς ἱστορικὰς γνώσεις τοῦ Σέρβου ποιητάρη ἡ ἁγία Ἑλένη δὲν εἶναι μητέρα, ἀλλὰ σύζυγος τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου — καταβάλλει τὸν φοβερὸν Σαρακηνὸν καὶ σῴζει ἀπὸ τὸν κίνδυνον τὴν θυγατέρα των, ἀλλὰ συγχρόνως μὲ τὴν τιτανικήν του δύναμιν ἐμβάλλει τὸν φόβον καὶ τρόμον εἰς τοὺς βασιλεῖς, ὅπως ὁ Πορφύρης ἢ ὁ Κωνσταντᾶς τῶν ἀκριτικῶν μας ᾀσμάτων. Εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐπίσης τοῦ Ἕλληνος βασιλέως διατελῶν μάχεται κατὰ τοῦ βασιλέως τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἀνατολήν. Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ Σέρβος δημοτικὸς ποιητὴς δὲν ξεχωρίζει τοὺς Ἄραβας ἀπὸ τοὺς μαύρους, τοὺς Ἀραπάδες.

Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ ἐδῶ εἰς ἀνάλυσιν τῶν σερβικῶν τραγουδιῶν, ποὺ ἐξυμνοῦν τὰς ἀνδραγαθίας τοῦ Μάρκου Κράλιεβιτς. Θὰ περιορισθῶ εἰς ἕνα μόνον δεῖγμα, τὸ τραγοῦδι τῆς κόρης τοῦ βασιλιᾶ τῶν Ἀραπάδων.

Ἰδοὺ τὸ τραγοῦδι [1]): «Κάποτε στὸν Περλεπὲ ρώταγε ἡ μάννα του τὸν

---

[1]) *Talvj*, Volkslieder der Serben, I Leipzig 1853, 164. *Aug. Dozon*, Poésies populaires Serbes, trad. sur les originaux, Paris 1859, σ. 101—103.

Μᾶρκο: Πέ μου, παιδί μου, Μᾶρκο Κράλιεβιτς, γιατὶ χτίζεις τόσες ἐκκλησιές; Εἶναι οἱ ἁμαρτίες σου πολλὲς ἢ κέρδισες μὲ μιᾶς τόσο πολὺ λογάρι; Κι ὁ Μᾶρκος τῆς ἀπάντησε: Ναί, μὰ τὸ Θεό! καλὴ μαννοῦλα. Κάποτε ἤμουνα στὴν Ἀραπιὰ καὶ κίνησα ἕνα πρωῒ νὰ πάω στὴ βρύση, γιὰ νὰ ποτίσω τὸ ἄλογό μου, τὸ Σαράτς· σὰν πῆγα ὅμως στὴ βρύση, νά σου! δώδεκα ἀραπάδες στεκόντανε γύρω στὸ νερό. Θέλησα τότε, μάννα μου, νὰ ποτίσω τὸ Σαράτς μου ἔξω ἀπὸ τὴν ἀράδα τους, μὰ δὲν τὸ δέχτηκαν οἱ δώδεκα ἀραπάδες. Πιάνομε τότε τὸν καβγά: σηκώνω τὸ ραβδί, τὸ δυνατὸ τοποῦζι, καὶ πετυχαίνω μιὰ τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς μαύρους ἀραπάδες· ἕναν πετυχαίνω ἐγώ, ἕντεκα χτυποῦν ἐμένα· δύο πετυχαίνω ἐγώ, δέκα χτυποῦν ἐμένα· τρεῖς πετυχαίνω ἐγώ, ἐννιὰ χτυποῦν ἐμένα· τέσσερεις πετυχαίνω ἐγώ, ὀχτὼ χτυποῦν ἐμένα· πέντε πετυχαίνω ἐγώ, ἑφτὰ χτυποῦν ἐμένα· ἕξι πετυχαίνω ἐγώ, ἕξι χτυποῦν κ᾽ ἐμένα, κ᾽ οἱ ἕξι μὲ καταπονοῦν, μοῦ δένουν πισώπλατα τὰ χέρια, μὲ πᾶνε στὸ βασιλιᾶ τους κι ὁ βασιλιᾶς τους μ᾽ ἔρρηξε στὴ φυλακή.

Ἑφτὰ χρόνια ἔκανα μέσα στὴ φυλακή· δὲν ἤξερα οὔτε ἂν ἔρχεται τὸ καλοκαῖρι οὔτε ἂν ἔρχεται ὁ χειμῶνας. Μονάχα, μάννα μου, ἀπὸ ἕνα πρᾶγμα τό νοιωθα: παίζανε μὲ μπάλλες ἀπὸ χιόνι τὰ κορίτσια; ἔρριχναν χιόνι τότε καὶ στὴ φυλακή μου κι ἀπ᾽ αὐτὸ ἔβλεπα, πὼς ἦρθεν ὁ χειμώνας· καὶ τὸ καλοκαῖρι κλαδάκια ἀπὸ βασιλικό, κι ἀπ᾽ αὐτό, μάννα μου, ἔβλεπα πὼς ἦρθε τὸ καλοκαῖρι.

Ἀλλὰ σὰν ἦρθαν τὰ ὀχτὼ τὰ χρόνια, δὲν ἦταν πιὰ ἡ φυλακὴ αὐτὸ ποὺ μὲ βασάνιζε· τώρα μὲ βασάνιζεν ἡ ἀραποπούλα, αὐτή, τοῦ βασιλιᾶ τῶν Ἀραπάδων ἡ θυγατέρα. Σὰν χάραζεν ἡ αὐγή, σὰν σουρούπωνε τὸ βράδυ, ἐρχόταν στὸ παραθύρι τῆς φυλακῆς καὶ μὲ φώναζε:

—Δὲν πρέπει νὰ μαραίνεσαι στὴ φυλακή, φτωχὲ Μᾶρκο, δῶσ᾽ μου τὸ λόγο σου πώς, ἂν γλυτώσω ἐσένα ἀπὸ τὴ φυλακή, τὸν καλό σου τὸ Σαράτς ἀπὸ τὸ στάβλο, πὼς θὰ μὲ πάρῃς γιὰ γυναῖκα. Φλουριὰ θὰ πάρω μαζί μου, τόσα φλουριά, ὅσα ποθεῖ ἡ ψυχή σου, ὦ Μᾶρκο!

Σὰν βρέθηκα στὴν ἀνάγκη αὐτή, μάννα, ἔβγαλα τὸ σκοῦφο μου ἀπ᾽ τὸ κεφάλι, τὸν ἔβαλα στὸ γόνατό μου κι ἔχοντας στὸ γόνατο τὸ σκοῦφο ὥρκίστηκα:

—Στὴν πίστη μου! δὲ θὰ σὲ παρατήσω! Στὴν πίστη μου! δὲ θὰ σὲ ἀπατήσω! Κι ὁ ἥλιος ἀκόμα πάτησε τὸ λόγο του: δὲ λάμπει τὸν χειμῶνα ὅπως τὸ καλοκαῖρι· μὰ ἐγὼ τὸ λόγο ποὺ εἶπα δὲ θὰ τόνε πατήσω.

Καὶ μὲ πίστεψε τὸ κορίτσι ποὺ πλάνεψα, πίστεψε στὸν ὅρκο ποὺ τῆς ἔκανα.

Σὰν ἦρθε τὸ βράδυ καὶ ἄρχισε νὰ πέφτῃ τὸ σκοτάδι, ἄνοιξεν ἡ ἴδια τὴν πόρτα τῆς φυλακῆς μου, μ᾽ ἔβγαλε, μάννα, ἀπ᾽ τὴ φυλακή, μοῦ ἔφερε τὸ μανιασμένο τὸ Σαράτς, ἔφερε καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό της ἕνα ἄλλο ἄλογο, πιὸ καλὸ κι ἀπὸ τὸν Σαράτς, καὶ τὰ δυὸ φορτωμένα μὲ σακκιά, φλουριὰ γεμᾶτα· μοῦ ἔφερε καὶ τὸ

κοφτερὸ σπαθὶ κι' ὕστερα καβάλλα καὶ οἱ δυό μας στ' ἄλογα διασχίσαμε τὴ νύχτα τὸ βασίλειο τῶν 'Αραπάδων.

Μὰ σὰν πῆρε ἡ μέρα νὰ χαράζῃ, ξεπέζεψα ἐγὼ γιὰ νὰ ξεκουραστῶ. Πλάϊ μου κάθησεν ἡ ἀραπίνα καὶ μ' ἀγκάλιασε μὲ τὰ μαῦρα της τὰ μπράτσα. Σὰν εἶδα, μάννα μου, πόσο μαύρη ἦταν αὐτὴ καὶ τὰ ἄσπρα της τὰ δόντια, τότε μ' ἔπιασε τόση συχασιά, τόση τρομάρα, ποὺ ἔσυρα τὸ κοφτερὸ σπαθὶ καὶ τὴν χτύπησα στὴ μεταξωτή της ζώνη—πέρα γιὰ πέρα πέρασεν ἡ κόψη τοῦ σπαθιοῦ μου.

Πετάχτηκα στὴ στιγμὴ στὴ ράχη τοῦ Σαράτς· κομμένο ἀκόμα τὸ κεφάλι τῆς ἀραπίνας ἔλεγε: —'Ω, γιὰ τὸ Θεό, ἀδελφέ μου Μᾶρκο, μὴ μ' ἀπαρνιέσαι, μὴ μ' ἀπαρνιέσαι!

Αὐτὴν τὴν ἁμαρτία ἔκαμα, μάννα, στὸ Θεό, ἔτσι κέρδισα τὸ πολὺ χρυσάφι· γι' αὐτὸ χτίζω τόσες ἐκκλησιὲς καὶ μοναστήρια».

Πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ἐδῶ, ὅτι εἰς τὸ σερβικὸ τραγοῦδι δὲν ἐξηγεῖται πρὸς ποῖον σκοπὸν ὁ ἥρως ἐπῆγε εἰς τὴν χώραν τῶν 'Αράβων καὶ πῶς συνέβη νὰ εὑρεθῇ εἰς τὴν βρύσιν περικυκλωμένος ἀπὸ τοὺς 'Αραπάδες. Εἰς τὴν βουλγαρικὴν ὅμως παραλλαγὴν τοῦ ἄσματος ἔχομεν ἐν ἀρχῇ πλήρη αἰτιολόγησιν τούτου: Κινδυνεύοντας ὁ βασιλιᾶς τῆς Πόλης ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς, ποὺ κουρσεύουν ὅλη τὴν 'Ανατολὴν καὶ ἀπειλοῦν νὰ κυριεύσουν καὶ αὐτὴ τὴν Πόλη, στέλνει καὶ προσκαλεῖ τὸν Μᾶρκο Κράλιεβιτς, νὰ τὸν γλυτώσῃ ἀπὸ τὸν κίνδυνον αὐτόν. Ὁ Μᾶρκος διαλέγοντας τρεῖς χιλιάδες ἄξια παλληκάρια, ὅλο Κροάτες, ξεκινάει, νικάει τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ τοὺς κυνηγάει πρὸς τὴν 'Ανατολή. Στὸ γυρισμὸ ὅμως, καθὼς ξεπέζεψε τελευταῖος αὐτὸς σὲ μιὰ βρύση, γιὰ νὰ ποτίσῃ τὸ ἀγαπημένο του ἄλογο, τὸ Σαράτς, προφταίνουν ἐκεῖ τὸν ἥρωα οἱ Μαῦροι, τὸν τριγυρίζουν ἀπ' ὅλες τὶς μεριὲς καὶ τὸν αἰχμαλωτίζουν.

Ὡς φαίνεται, καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ τραγουδιοῦ ἡ βουλγαρικὴ παραλλαγὴ διασώζει καλύτερα τὴν παράδοσιν, καταλήγουσα μὲ τοὺς ἑξῆς λόγους τῆς μάννας τοῦ Μάρκου: «Μᾶρκο, παιδί μου,δὲν ἔκαμες καλά. Δὲν ἤθελες γιὰ γυναῖκα σου τὴν κόρη; μποροῦσες νὰ τὴν ἔχῃς δοῦλα σου· γιατὶ αἷμα, ποὺ χύνεται χωρὶς φταίξιμο, φέρνει ἄδοξο θάνατο στὸ κεφάλι τοῦ φονιᾶ» [1].

Αὐτὰ τοῦ εἶπε κατὰ τὴν βουλγαρικὴν παραλλαγὴν ἡ μάννα του, ἡ Εὐφροσύνη, ἀλλὰ ἡμᾶς ἡ θλιβερὰ αὐτὴ ἱστορία μᾶς ὑπενθυμίζει τὸ φέρσιμο ἑνὸς ἄλλου τύπου τῆς ἀχαριστίας, τοῦ υἱοῦ τοῦ 'Αντιόχου, ὅπως ἐκτίθεται εἰς τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ. Οὗτος συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ ἐκρατεῖτο τρεῖς χρόνους δέσμιος ὑπὸ τοῦ 'Αμηρᾶ τῆς Μεσοποταμίας Ἁπλορράβδη, ἀλλὰ κινήσας τὸν ἔρωτα τῆς κόρης τοῦ

[1]) Βλ. ὅλο τὸ τραγοῦδι μεταφρασμένο εἰς *Γ. Α. Μέγα*, Ἔχουν οἱ Βούλγαροι ἐθνικὸν ἔπος; 'Αθῆναι 1946, σελ. 29—32.

Ἀμηρᾶ ἠλευθερώθη ἀπὸ τὰ δεσμά, μεθ' ὃ τὴν ἔπεισε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς τὴν Ρωμανίαν· ὡς ὅμως ἔφυγον καὶ κατεσκήνωσαν εἰς τὴν ἐρημίαν πλησίον μιᾶς κρήνης, τὴν τρίτην νύκτα ἀπὸ τῆς φυγῆς των

«λάθρα τῆς κοίτης ἀναστὰς ἐπέστρωσε τοὺς ἵππους,
τόν τε χρυσὸν ἀφείλετο καὶ τὰ κρείττονα σκεύη». (Κρυπτοφ. ε 117).

Ἀλλὰ καὶ ἄλλα στοιχεῖα παρουσιάζει ὁ κύκλος τῶν ᾀσμάτων τοῦ Μάρκου κοινὰ μὲ τὰ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα: Καὶ ὁ Μᾶρκος, ὅπως ὁ Διγενής, ἀποκτᾷ τὴν σύζυγόν του δι' ἁρπαγῆς, καὶ αὐτοῦ, ὅπως καὶ τοῦ Διγενῆ, ἡ σύζυγος ἁπάγεται ὑπὸ τοῦ ἀσπόνδου ἐχθροῦ του, ἀλλ' ἐλευθερώνεται ὑπὸ τοῦ Μάρκου· καὶ οἱ δύο ἥρωες ἀγωνίζονται καὶ καταβάλλουν θηλείας ἀντιπάλους, τὴν ἀμαζόνα Μαξιμὼ ὁ Διγενής, τὴν ἐξωτικὴ Samovila ὁ Μᾶρκος· καὶ τῶν δύο ὅπλον μὲν εἶναι τὸ ρόπαλον, τὸ βυζαντινὸν «ραβδίν», πιστὸς δὲ καὶ ἀχώριστος σύντροφος ὁ ἵππος· καὶ οἱ δύο ἥρωες ὑποκύπτουν εἰς πρόωρον, ἀλλὰ εἰρηνικὸν θάνατον, μολονότι καμία σύγκρισις δὲν χωρεῖ ἀνάμεσα εἰς τὸ μεγαλειῶδες χαροπάλεμα τοῦ Διγενῆ καὶ τὸν μυστηριώδη τρόπον ποὺ αὐτοενταφιάσθη ὁ Μᾶρκος.

Εἶναι φανερόν, ὅτι τὰ σερβικὰ ᾄσματα περὶ τοῦ Μάρκου Κράλιεβιτς φέρουν τὸν τύπον τῆς μιμήσεως τῶν περὶ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα. Τὸ ἑλληνικὸν δηλαδὴ ἔπος τοῦ Διγενῆ, τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, ἔσχε μεγάλην ροπὴν εἰς τὴν ποίησιν πολλῶν, ἰδίᾳ ἀσιατικῶν καὶ σλαβικῶν ἐθνῶν, ἐπέδρασε κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν ποίησιν τῶν νοτιοσλαβικῶν λαῶν ὄχι μόνον διὰ τῆς μεταφράσεως αὐτοῦ εἰς τὴν σλαβονικὴν καὶ ρωσικήν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς διαδόσεως αὐτῶν τῶν δημωδῶν ἑλληνικῶν ᾀσμάτων· ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ διάδοσις παρὰ τοῖς Σλάβοις, ὡς εἴδομεν, καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν ᾀσμάτων, ὡς τοῦ ᾄσματος τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ, τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας, τοῦ κολυμπητῆ, τῆς Λυγερῆς καὶ τοῦ Χάρου κλπ.

Ἡ ἑλληνικὴ δ' ἐπίδρασις εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν περὶ Μάρκου ᾀσμάτων εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον πιθανή, καθ' ὅσον τὰ πρῶτα ἐκ τῶν ᾀσμάτων αὐτῶν εἶναι φυσικὸν νὰ ἐποιήθησαν ὑπὸ αὐλικῶν ἀοιδῶν εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Μάρκου ἤτοι εἰς τὴν κεντρικὴν καὶ βορείαν Μακεδονίαν, ὅπου πλὴν τῶν Σλάβων ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὰ ἀστικὰ ἰδίᾳ κέντρα καὶ μέχρις ἐσχάτων ἀκόμη, ἀκμαῖοι ἑλληνικοὶ καὶ ἑλληνοβλαχικοὶ πληθυσμοί, ἀσκοῦντες μεγάλην πνευματικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν παροικούντων Σλάβων.

Ἔτσι ὁ Μᾶρκος Κράλιεβιτς μετεβλήθη κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ἕλληνος Ἀκρίτα εἰς ἰδεώδη ἥρωα, συμβολίζοντα, ὡς καὶ ὁ Διγενής, τὴν αἰωνίαν πάλην τῶν χριστιανῶν πρὸς τοὺς μουσουλμάνους. Ἀπὸ τὸν σερβικὸν δὲ λαὸν τὰ περὶ τοῦ Μάρκου ᾄσματα μετεδόθησαν εἰς τοὺς νοτιοσλαβικοὺς λαούς, ἰδίᾳ τοὺς Βουλγάρους, ὡς

καὶ εἰς τοὺς Ρουμάνους καὶ Μικρορρώσους (βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμεικτα Α΄ 259).

Πῶς πρέπει τώρα νὰ ἐξηγηθῇ αὐτὴ ἡ ἀπορρόφησις τῆς ἑλληνικῆς ἀκριτικῆς ποιήσεως ἀπὸ τὴν σερβικήν, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀντιπροσωπευτικώτερος ἥρως τῆς σερβικῆς ποιήσεως διατελεῖ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἕλληνος αὐτοκράτορος καὶ ὅτι ὡρισμένα ἐπεισόδια τοῦ ἔπους καὶ τῶν τραγουδιῶν τοῦ ἕλληνος Ἀκρίτα ἀνευρίσκονται παρομοίως εἰς τὸν κύκλον τῶν τραγουδιῶν τοῦ Μάρκου Κράλιεβιτς;

Ἰδοὺ τὶ λέγει πάλιν περὶ αὐτοῦ ὁ σλαβολόγος Fr. Krauss [1]): «Οἱ Νοτιοσλάβοι, λέγει, ἀπαίδευτοι ὄντες, κατὰ τὴν περίοδον τῆς διαμορφώσεως τῶν πρώτων πολιτειῶν των, δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξουν εἰς τὸν εἰσδύοντα βυζαντινὸν κανένα ἴδιον πολιτισμόν. Αἱ ἡγεμονικαί των αὐλαὶ καὶ οἱ εὐγενεῖς των καθόλου ἡμιλλῶντο εἰς τὴν μίμησιν βυζαντινῶν τρόπων καὶ βυζαντινῶν προτύπων. Τὸ Βυζάντιον ἦτο ὁ πρῶτος καὶ κυριώτερος διδάσκαλος τῶν Σλάβων τῆς Βαλκανικῆς. Ὁλόκληρος ἡ παλαιὰ σλαβονικὴ λογοτεχνία δὲν διέσωσε οὐδὲ αὐτὰ τὰ ὀνόματα τῶν παλαιῶν νοτιοσλαβικῶν προχριστιανικῶν θεῶν καὶ τῶν τόπων τῆς λατρείας των, πολὺ ὀλιγώτερον εἰδήσεις περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων των ἢ καὶ ἕνα κἂν ἐπικὸν ἢ λυρικόν των ᾄσμα.

Ἐξ ἄλλου οἱ Νοτιοσλάβοι ὑφίσταντο τὴν ἐπίδρασιν δύο ἄλλων πολιτιστικῶν ρευμάτων, ἑνὸς ἐκ ΝΔ, ἰταλικοῦ, καὶ ἑτέρου ἐκ ΒΔ, γερμανικοῦ. Ἐκ τούτου ἕως τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος τοὺς Νοτιοσλάβους ἠπείλει ἐξελληνισμὸς μὲν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐκρωμανισμὸς δὲ καὶ ἐκγερμανισμὸς ἐν τῇ Δύσει.

Ὅτε ὅμως οἱ Τοῦρκοι ἤρχισαν ν' ἀποσποῦν τμῆμα πρὸς τμῆμα τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἀπὸ τὸ βυζαντινὸν κράτος εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, τότε ἤρθη αὐτομάτως ὁ πολιτικὸς ἐφιάλτης ἀπὸ τοὺς Σλάβους τῆς Βαλκανικῆς. Τότε εὗρον καιρὸν νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον καὶ τὸ σερβικὸν κράτος ἐπεξετάθη ὑπερμέτρως, πρὸς Α σχεδὸν πέραν τῆς Βουλγαρίας, πρὸς νότον βαθέως πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐφάνη διὰ μίαν στιγμὴν ὅτι τὸ κράτος των θὰ ἐξηπλώνετο ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου ἕως τὴν Ἀδριατικήν.

Ὁ τσάρος Στέφανος Dushan μὲ τὴν πολιτικήν του εἶχεν ἀφυπνίσει τὴν ἐθνικήν των συνείδησιν. Ἀλλὰ τὴν καθαυτὸ ἀφύπνισιν καὶ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς λαϊκῆς των δυνάμεως ὀφείλουν οἱ Νοτιοσλάβοι γενικῶς, ἰδίᾳ ὅμως οἱ Σέρβοι, ἐμμέσως εἰς τὴν ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων κατὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Οἱ Σέρβοι ἡγεμόνες, ποὺ ἦσαν ἕως τότε ὑποτελεῖς εἰς τὸ Βυζάντιον, ἔγιναν τότε σύμμαχοι τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν Τούρκων. Τότε ὁ σέρβος πολεμιστής, ὁ προικισμένος μὲ ποιητικὴν διάθεσιν, ἐπιστρέφων ἐκ νικηφόρου ἀγῶνος ἀπὸ τὰ μακρινὰ ξένα, ἠδύνατο κατὰ τὰ

[1]) *Fr. Krauss*, Slavische Volkforschungen, 1908, σ. 190.

μικρὰ βράδυα τοῦ χειμῶνος, ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὰς ἀναμνήσεις, νὰ διηγηθῇ εἰς ρυθμικὸ τραγοῦδι, πρὸς τοὺς συνηγμένους περὶ τὴν ἑστίαν συντρόφους τῆς φυλῆς του, τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς περιπετείας, τὰς τολμηράς, πλήρεις κινδύνων, πορείας διὰ μέσου τῶν σκοτεινῶν παρθένων δασῶν τοῦ Αἵμου καὶ τοῦ Ὀρβήλου, νὰ εἴπῃ διὰ τ' ἀφρισμένα ποτάμια τῶν βουνῶν καὶ τοὺς ἀπεράντους σιτοφόρους ἀγρούς, διὰ τ' ἀπαστράπτοντα ὅπλα καὶ τοὺς σιδηροφράκτους ξένους πολεμιστάς, διὰ τὴν ὑπέροχον μεγαλοπρέπειαν καὶ τὸν στολισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν παλατίων τῆς λευκῆς πόλεως τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου. Καὶ εὐχαριστεῖτο παρεμβάλλων εἰς τὴν διήγησίν του ὕμνον διὰ τὸ ὑπέροχον κάλλος θελκτικῶν γυναικείων μορφῶν τῆς αὐλῆς τῶν Κομνηνῶν.

Περιπαθεῖς ἠκροῶντο νέοι καὶ γέροι τέτοιο σπάνιον ἄκουσμα. Ἕνας κόσμος, ποὺ δὲν τὸν εἶχαν βάλει εἰς τὸν νοῦν των ποτέ, γεμᾶτος ἀπὸ μαγικὰ θέλγητρα, ἐνεφανίζετο εἰς τὰ ἔκθαμβα μάτια των καὶ ἐξῆπτε τὴν φαντασίαν των. Ὑπὸ τὴν ζωηρὰν ἐντύπωσιν τοιούτων ἀφηγήσεων ἐγεννᾶτο εἰς τὸν Σέρβον χωρικὸν πνεῦμα ἱπποτικόν, ὁρμὴ πρὸς δρᾶσιν καὶ ἡ ἔφεσις πρὸς ριψοκινδύνους περιπετείας.

Αὐτὸ ἦτο σὰν ἕνα ἡλιοφώτιστο ἐαρινὸ ξύπνημα τῆς νοτιοσλαβικῆς λαϊκῆς Μούσης ὕστερα ἀπὸ μακρὰν χειμερινὴν νάρκην».

«Ἀκόμη καὶ σήμερα, λέγει ὁ Krauss, πέντε ὁλοκλήρους αἰῶνας ὕστερα ἀπὸ τὰ γεγονότα ἐκεῖνα, ὁ ἀγράμματος guslar, δηλ. ὁ λυράρης τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης, ἠξεύρει νὰ τραγουδῇ περὶ αὐτῶν καὶ νὰ διηγῆται. Ἀκόμη καὶ ὅταν τραγουδῇ ἕνα γεγονὸς τῶν κατόπιν χρόνων, τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, τὴν διήγησίν του στολίζει μὲ τὸ ὑλικὸν ποὺ ἐκληρονόμησε, μὲ χρήσεις στερεοτύπους καὶ παρομοιώσεις ἀπὸ τὴν πρώτην ἐκείνην μεγάλην περίοδον τῆς ἐπικῆς λαϊκῆς ποιήσεως... Εἰς τὴν μάχην τοῦ Κοσόβου, τὴν 13ην Ἰουνίου 1389, αἱ ἡνωμέναι δυνάμεις τῶν Σέρβων ὑπέκυψαν εἰς τὴν τουρκικὴν ὑπεροχήν. Ὀλίγας δεκαετηρίδας ἀργότερα περιῆλθε καὶ ἡ Βοσνία καὶ μετ' ὀλίγον ἡ Ἑρζεγοβίνη εἰς τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν. Σημαντικὸν μέρος τῶν Νοτιοσλάβων σερβικῆς καταγωγῆς ἔφυγαν πρὸς τὴν δαλματικὴν παραλίαν καὶ τὰς νήσους καὶ πρὸς τὴν Κροατίαν καὶ ἔτσι ἐνισχύθη τὸ σλαβικὸν στοιχεῖον ἀπέναντι τοῦ κινδύνου τοῦ ἐκρωμανισμοῦ καὶ ἐκγερμανισμοῦ. Οἱ Σέρβοι πρόσφυγες μετεφύτευσαν μεταξὺ τῶν Κροατῶν τὰ ἔπη, ποὺ διηγοῦντο περὶ τῆς μάχης τοῦ Κοσσυφοπεδίου, περὶ τοῦ τσάρου Λαζάρου, περὶ τῶν ἡρώων Obilic Milos, Relja Krilatica, Starina Novak, Dijete Grujica, περὶ τῶν δύο Kosanciê, προπάντων γιὰ τὸ βασιλόπουλο τὸ Μᾶρκο».

Πρέπει ὅμως νὰ τονισθῇ ὅτι ζήτημα τόσον εὐρύ, οἷον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν σχέσιν τῆς δημώδους φιλολογίας δύο γειτονικῶν λαῶν, χρήζει περαιτέρω ἐνδελεχοῦς μελέτης.

Πρέπει τώρα νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς δημώδους φιλολογίας, καθὼς καὶ τῆς λογίας λογοτεχνίας, τὸ πρόβλημα τῶν ἐπιδράσεων καὶ ἡ ἔρευνα τῶν πηγῶν δὲν εἶναι τὰ σπουδαιότερα πράγματα. Ὡς λέγει ὁ Grégoire «μιὰ ποίηση μπορεῖ νά 'ναι ὄμορφη, μεγάλη, νὰ παρουσιάζῃ μεγαλοφυΐαν καὶ ὕψος καὶ ὅταν ἀκόμα ὅλα τὰ θέματά της, ὅλα τὰ μοτίβα της, ὅλες οἱ ἰδέες της, ὅλες οἱ εἰκόνες της, ἐξεταζόμενα τὸ καθ' ἕνα χωριστά, μποροῦν νὰ συνδέωνται μὲ ἄλλα πρωτότυπα, ὅταν εἶναι ξαναδουλεμένα ὑλικά» [1]).

Ἀλλὰ τέτοιο «ξαναδούλεμα» τῶν ξένων ὑλικῶν ὁμολογῶ πὼς δὲν βλέπω εἰς τὴν πολυυμνημένην σερβικὴν περὶ τοῦ Μάρκου ποίησιν—ἀφήνω τὴν βουλγαρικὴν ποὺ ἰδιοποιήθηκε τὸν Σέρβον ἡγεμονίδην καὶ εἰς τὰ τραγούδια της τὸν ἀφωμοίωσε μὲ τοὺς χαϊντοὺτ καὶ τὰ λοιπὰ πρόσωπα τοῦ βουλγαρικοῦ Πανθέου—. Εἶναι πράγματι παράδοξον, ὅτι ἡ δημοτικὴ ποίησις τῶν Σέρβων, ἡ ὁποία μολαταῦτα διετήρησε τὴν μνήμην καὶ γενναίων ἀνδρῶν, ὡς τοῦ Milos καὶ τοῦ Λαζάρου καὶ τῶν ἄλλων προμάχων τῆς νοτιοσλαβικῆς ἐλευθερίας, δὲν ἐξέλεξε διὰ τὰς συνθέσεις της κανένα ἀπὸ τοὺς πραγματικὰ ἐθνικοὺς αὐτοὺς ἥρωας, ἀλλ' ἐχάρισε τὸν θαυμασμὸν καὶ τὰ ἐγκώμιά της εἰς πρόσωπον, ποὺ ἀπεδείχθη ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τόσον ἀνάξιον τῆς τιμῆς καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους του. Καὶ βλέπει κανεὶς μὲ κατάπληξιν πῶς μία ζωηρὰ καὶ γόνιμος φαντασία ἑνὸς πρωτογονικοῦ, ἀλλὰ ρωμαλέου λαοῦ κατεσπαταλήθη εἰς τὸ νὰ συμφύρῃ καὶ συναρμολογῇ τὰς ὑπερόχους πράξεις πραγματικῶν ἡρώων ἑνὸς ἄλλου λαοῦ μὲ τὰς οὐτοπικὰς διηγήσεις τῆς σερβικῆς δαιμονολογίας. Διότι ἐκεῖνο ποὺ χαρακτηρίζει τὸν κατ' ἐξοχὴν ἥρωα τῶν σερβικῶν τραγουδιῶν εἶναι αἱ σχέσεις του καὶ ἡ ἀναστροφή του μὲ τὸν κόσμον τοῦ μαγικοῦ.

Δὲν εἶναι τυχὸν δράκοι ἢ λιοντάρια ἢ καὶ καμιὰ ἀμαζόνα οἱ ἐχθροί, τοὺς ὁποίους καταβάλλει, ὡς ὁ Διγενὴς εἰς τὴν παραποταμίαν καὶ τοὺς καλαμῶνας τοῦ Εὐφράτου, ἀλλὰ θήλειαι δαίμονες, νύμφαι τῶν δασῶν καὶ τῶν λιμνῶν, νεράϊδες τῆς σερβικῆς δεισιδαιμονίας. Μὲ τὰ δαιμονικὰ αὐτὰ ὄντα κυρίως παλαίει ὁ Μᾶρκο-Κράλιεβιτς καὶ τὰ καταβάλλει, καθὼς τὰ κυνηγάει ἐπάνω στὰ σύννεφα καβάλλα στ' ἄλογό του, τὸν θαυμαστὸ Σαράτς. Κ' ἔχει τόσον εἰσχωρήσει ὁ ἥρως μας εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἐξωτικῶν αὐτῶν, ὥστε καὶ συναναστρέφεται, συντρώγει ἔστιν ὅτε καὶ συμπίνει μὲ αὐτά.

Ἀλλ' εἶναι φανερόν, ὅτι μὲ μορφὰς ἐξωτικὰς ἀπὸ τὸ βασίλειον τῶν δυνάμεων τοῦ σκότους καὶ μὲ ὑποθέσεις κατὰ βάσιν φανταστικὰς ἐθνικὸν ἔπος δὲν ἀναβλαστάνει. Διὰ τὴν βλάστησιν ἐθνικοῦ ἔπους ἀπαιτεῖται πρωτίστως συνείδησις τῶν ἀγώνων ἢ τῶν περιπετειῶν τοῦ ἰδίου ἔθνους. Καὶ δὲν ἔλειψε μὲν ἡ συνείδησις

---

[1]) *H. Grégoire*, Ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας, σελ. 172.

αὐτὴ ἀπὸ τὴν μνήμην τῶν Σέρβων ραψῳδῶν, ὡς δεικνύουν τὰ καθ' αὐτὸ ἱστορικὰ ᾄσματα τοῦ σερβικοῦ λαοῦ, ἀλλ' εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐποποιΐαν τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἥρωος. τῶν Σέρβων, τοῦ Μάρκου, ἡ παρουσία τοιούτου νέφους δαιμονικῶν ὄντων εἰς τὸν κόσμον τῆς δράσεως αὐτοῦ ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὰς ἀφηγήσεις τῶν ὅλως ἀπιθάνων καὶ ἀνεδαφικῶν ἀνδραγαθιῶν του κάθε ἴχνος ἀληθινῆς ἐθνικῆς ἐποποιΐας, ἂν τῷ ὄντι ἕνα ἔπος, διὰ νὰ εἶναι ἐθνικόν, πρέπῃ πρωτίστως νὰ ἐνσαρκώνῃ εἰς τοὺς στίχους του τὸ φρόνημα, τὴν αἴγλην ἢ τὸ μαρτύριον μιᾶς ἐποχῆς τῆς ἐθνικῆς ζωῆς. Ἀλλὰ τοιοῦτο ἔπος αἱ μυθιστορίαι τοῦ Μάρκου ὁμολογουμένως δὲν εἶναι.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀκόμη δὲν ἔχει μελετηθῇ εἰς ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν ἡ δημώδης ποίησις τῶν καθ' ἕκαστον λαῶν τῆς Βαλκανικῆς. Διὰ τὴν πλήρη αὐτῆς γνῶσιν ἀπαιτεῖται πλὴν τῆς μελέτης τῆς ἰδίας ἑκάστου ποιήσεως καὶ στενὴ συνεργασία τῶν ἀσχολουμένων μὲ τοὺς πνευματικοὺς θησαυροὺς τῶν λαῶν τῆς χερσονήσου. Διότι, ἂν διὰ τὴν ἔρευναν τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, ὡς καὶ τελευταίως ἐδίδαξεν ὁ John Meier, ἀπαιτεῖται πρὸς τῇ ἐθνικῇ ἡ διεθνὴς συνεργασία, αὕτη ἐπιβάλλεται καὶ δι' ὅλως ἰδιάζοντας γεωγραφικοὺς καὶ ἱστορικοὺς λόγους διὰ τὴν ποίησιν τῶν λαῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Ὡς δ' εἶναι εὐνόητον, μία τοιαύτη συνεργασία προϋποθέτει τὴν ἀποκατάστασιν πλήρους ὁμαλότητος εἰς τὰς πολιτικὰς σχέσεις τῶν βαλκανικῶν λιῶν, τὴν ὁποίαν ὁμαλότητα ἡμεῖς τοὐλάχιστον οἱ Ἕλληνες καὶ θέλομεν καὶ εὐχόμεθα. Καὶ ἡ ἰδία ἐργασία πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ γίνῃ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων πεδίων τοῦ λεγομένου βαλκανικοῦ πολιτισμοῦ: τῆς λαϊκῆς μουσικῆς, τῆς λαϊκῆς τέχνης, τῆς λαϊκῆς ἐν γένει ζωῆς. Ὡς δ' εἶναι φανερόν, εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν τοιούτων μελετῶν τίποτε ἄλλο δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ συμβάλῃ τελειότερον ἢ ἡ σύνταξις ἑνὸς *Λαογραφικοῦ Ἄτλαντος τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν*, ἀναλαμβανομένη καὶ διοργανουμένη ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν Ἀκαδημιῶν τῶν χωρῶν τούτων.

Ἔτσι μὲ τὸ φῶς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης θὰ φωτισθῇ πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις ὁ βαλκανικὸς ὁρίζων, ποὺ τόσον συνεσκοτίσθη κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους καὶ θὰ καταφανῇ ὁ ἀληθὴς χαρακτὴρ τοῦ πολιτισμοῦ τούτου.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1950 ΚΑΙ 1951

Α΄. Κατὰ τὸ ἔτος 1950.

Κατὰ τὸ λῆγον ἔτος τὸ προσωπικὸν τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου ἐνισχύθη διὰ τῆς τοποθετήσεως τοῦ συντάκτου Κ. Ρωμαίου καὶ διὰ τῆς ἀποσπάσεως εἰς αὐτὸ δύο μουσικῶν, τοῦ Σπ. Σκιαδαρέση καὶ τοῦ Σπ. Περιστέρη, καθηγητῶν τῆς μουσικῆς εἰς σχολεῖα τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως. Διὰ τῆς ἀποσπάσεως ταύτης κατέστη δυνατὴ ἡ ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν τῆς προσηρτημένης εἰς τὸ Ἀρχεῖον Ἐθν. Μουσικῆς Συλλογῆς.

Ἐκ τῶν δύο συντακτῶν, οἵτινες ἔλαβον ὑποτροφίαν παρὰ τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως, ὁ μὲν Δημ. Λουκᾶτος μετὰ ὑπερδιετεῖς σπουδὰς ἐν Παρισίοις ἐπανῆλθε τὴν 28ην Μαρτίου ἐ. ἔ. εἰς τὴν ἐν τῷ Ἀρχείῳ θέσιν του, ὁ δὲ Δημ. Πετρόπουλος συνεχίζει τὰς ἐν τῇ γαλλικῇ πρωτευούσῃ σπουδάς του.

Δυστυχῶς αἱ κενωθεῖσαι πρὸ τριετίας θέσεις γραφέων ἐν τῷ Ἀρχείῳ δὲν ἐπληρώθησαν εἰσέτι, ἡ δὲ παντελὴς ἀπὸ τοσούτου χρόνου ἔλλειψις γραφέων ἀποτελεῖ μέγα πρόσκομμα εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου ἡμῶν. Οὕτω πλὴν τοῦ Διευθυντοῦ καὶ τῶν ἀνωτέρω μνημονευομένων συντακτῶν καὶ μουσικῶν, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εἰργάσθησαν ἐν τῷ Ἀρχείῳ οἱ συντάκται Μαρία Ἰωαννίδου καὶ Γ. Σπυριδάκης καὶ ὁ ἀπεσπασμένος ἐκ τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως καθηγητὴς Δ. Οἰκονομίδης. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 15ης Σεπτεμβρίου ἐστερήθημεν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ συντάκτου Γ. Σπυριδάκη, ἕνεκα τῆς ἀπασχολήσεως αὐτοῦ εἰς ἄλλην ἐργασίαν τῆς Ἀκαδημίας.

1. Πλουτισμὸς τῶν συλλογῶν τοῦ Ἀρχείου.

Καὶ κατὰ τὸ λῆγον ἔτος οὐδεὶς διαγωνισμὸς πρὸς συλλογὴν λαογραφικοῦ ὑλικοῦ προεκηρύχθη καὶ οὐδεμία ἐγένετο ἀποστολὴ τοῦ προσωπικοῦ πρὸς εἰδικὰς ἐπὶ τόπου ἐρεύνας. Ἀναπλήρωσίν τινα τῆς ἐλλείψεως ταύτης ἀπετέλεσεν ἡ ὑπὸ φοιτητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς συλλογὴ λαογραφικοῦ ὑλικοῦ, ἡ γινομένη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ἐρωτηματολογίων τοῦ Ἀρχείου πρὸς ὑποβολὴν εἰς τὸ Λαογραφ. Φροντιστήριον τοῦ καθηγ. Γ. Μέγα. Ἐκ τῆς ἐργασίας ταύτης προῆλθον 15 χειρόγραφα ἐκ σελ. 304, ἅτινα κατετέθησαν εἰς τὸ Λαογρ. Ἀρχεῖον ὑπ' ἀριθ. 1610, 1613-1615, 1619, 1620 καὶ 1623-1631. Ἕτερα 8 χ/φα ἐδωρήθησαν ὑπὸ φίλων τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου ἤτοι 3 (ὑπ' ἀρ. 1611, 1616 καὶ 1617 ἐκ σελ. 58), περιέχοντα κείμενα λαϊκῆς μουσικῆς, καταγεγραμμένα εἰς βυζαντινὴν παρασημαντικήν, ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Κ. Κώνστα, 2 (ὑπ' ἀριθ. 1621 καὶ 1622 ἐκ σελ. 36) ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Καραναστάση, 2 (ὑπ' ἀριθ. 1609 καὶ 1612 ἐκ σελ. 72) ὑπὸ τοῦ συντάκτου

κ. Δημ. Οἰκονομίδου καὶ ἓν (ὑπ' ἀριθ. 1618 ἐκ σελ. 3) ὑπὸ τῶν κληρονόμων τοῦ μακαρίτου Δ. Λουκοπούλου. Εἰς ταῦτα δέον νὰ προστεθοῦν 3 χ/φα (ὑπ' ἀριθ. 1606, 1607 καὶ 1608), ἅτινα ἀπηρτίσθησαν διὰ σταχυολογίας λαογρ. ὕλης ἐκ χ/φων τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ. Οὕτω εἰσήχθησαν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐν ὅλῳ 26 χειρόγραφα ἐκ σελ. 677 (ἔναντι 14 χ/φων ἐκ σελ. 540 τοῦ παρελθόντος ἔτους), ἡ δὲ περιεχομένη εἰς αὐτὰ ὕλη, ἡ ὑποκειμένη εἰς ἀρίθμησιν, εἶναι: 75 ᾄσματα, 49 δίστιχα, 617 παροιμίαι, 8 παραδόσεις, 11 μῦθοι καὶ παραμύθια, 94 αἰνίγματα, 2 ἐπῳδαί, 90 τοπωνύμια, 50 ὀνόματα ζῴων, 10 εὐχαί, ποικίλη δ' εἶναι καὶ ἡ ἄλλη ὕλη, ἀναφερομένη ἰδίᾳ εἰς τὴν γέννησιν, τὸν γάμον καὶ τὴν τελευτήν.

2. Ἀποδελτίωσις λαογραφικῆς ὕλης.

Ἡ ἔλλειψις γραφέων καὶ ἡ ἀπασχόλησις τῶν συντακτῶν εἰς ἐργασίας καταταξεως καὶ ἐπεξεργασίας τῆς ἀποθησαυρισθείσης ἐν τῷ Ἀρχείῳ ὕλης περιώρισε τὴν ἀποδελτιωτικὴν ἐργασίαν εἰς τὸ ἐλάχιστον. Μόνον τρία ἐκ τῶν 140 ἀναποδελτιώτων χ/φων τοῦ Ἱστ. Λεξικοῦ καὶ ἓν ἐκ πολλῶν τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου (ἀρ. 1571) ἐκ σελ. ἐν ὅλῳ 223, ὡς καὶ ἓν μόνον ἔντυπον, τὸ περὶ Μάνης καὶ Μανιατῶν βιβλίον τοῦ Ἀ. Πατσουράκου, ἠδυνήθημεν ν' ἀποδελτιώσωμεν, ἀπασχοληθέντος εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην τοῦ ἐπικ. ταξινόμου Δημ. Οἰκονομίδου. Ἡ σταχυολογηθεῖσα δ' ὑπ' αὐτοῦ ὕλη εἶναι: 55 ᾄσματα, 15 δίστιχα, 55 παροιμίαι, 5 παραδόσεις, 2 παιδιαί, 9 εὐχαί, 31 παρωνύμια, 89 τοπωνύμια, 81 ὀνόματα ζῴων καὶ φυτῶν, ὡς καὶ ποικίλη ἄλλη ὕλη, ἀναφερομένη εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ λαοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀντιγραφικὴ καὶ ἀποδελτιωτικὴ ἐργασία εἶναι οὐσιώδους δι' ἡμᾶς, ὡς καὶ διὰ πᾶν Ἀρχεῖον, σημασίας, διότι ἄνευ αὐτῆς ἡ ἀποκειμένη εἰς χειρογράφους καὶ ἐντύπους συλλογὰς ὕλη παραμένει ἀχρησιμοποίητος.

3. Κατάταξις καὶ μελέτη τοῦ ὑλικοῦ.

Κατὰ τὰ λοιπὰ αἱ ἐργασίαι τοῦ Ἀρχείου περιεστράφησαν εἰς τὴν συστηματικὴν κατάταξιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων, τῶν παροιμιῶν καὶ τῶν μύθων καὶ παραμυθίων τοῦ ἡμετέρου λαοῦ.

Εἰς τὴν κατάταξιν τῶν ᾀσμάτων ἠσχολήθησαν οἱ συντάκται Γ. Σπυριδάκης καὶ Κ. Ρωμαῖος, καταταχθέντων ὑπὸ μὲν τοῦ πρώτου 696 ᾀσμάτων, ὑπὸ δὲ τοῦ δευτέρου 189 ᾀσμάτων. Εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν καταλληλοτέρων διὰ τὸ παρασκευαζόμενον ἀπάνθισμα ᾀσμάτων, ἥτις προαπαιτεῖ συγκέντρωσιν καὶ μελέτην πασῶν τῶν γνωστῶν δημοσιευμένων καὶ ἀδημοσιεύτων παραλλαγῶν ἑκάστου ᾄσματος, κατέγινεν ἡ συντάκτρια Μ. Ἰωαννίδου, μελετήσασα 33 ἀκριτικὰ ᾄσματα, εἰς τὸν ἔλεγχον δὲ τῆς γενομένης μέχρι τοῦδε ἐκλογῆς καὶ τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἐκδόσεως ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου. Εἰς τὴν κατάταξιν τῶν παροιμιῶν ἠσχολήθη ἀπὸ 28 Μαρτίου, ὅτε ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς διετοῦς ἐκπαιδευτικῆς του ἀδείας, ὁ συντάκτης Δ. Λουκᾶτος κατατάξας καὶ ταξιθετήσας 8402 παροιμίας. Εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐπιστημονικοῦ Καταλόγου τῶν ἑλληνικῶν παραμυθίων ἠσχολήθη ὁ ἐπίκ. συντάκτης Δ. Οἰκονομίδης ἀναλύσας εἰς τὰ κύρια αὐτῶν στοιχεῖα 300 παραμύθια τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ Ἀδ. Ἀδαμαντίου.

4. Ἐκδόσεις.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐπερατώθη ἡ ἔκδοσις τῶν Ζητημάτων τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, ἐκτυπωθέντων τῶν δύο ὑπολειπομένων τευχῶν, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν λαϊκὴν λατρείαν, τὴν μαγείαν, τὴν μαντικήν, τὴν ἀστρολογίαν καὶ μετεωρολογίαν καὶ τὴν δημώδη ἰατρικήν. Ταῦτα συνταχθέντα ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἀρχείου πρὸς καθοδήγησιν τῶν συλλογέων λαογραφικῆς ὕλης παρέχουν σαφῆ ὑποτύπωσιν τῶν θεμάτων τῆς λαογραφικῆς ἐρεύνης, διευκρινουμένων διὰ τῆς παραθέσεως χαρακτηριστικῶν παραδειγμάτων. Οὕτω εἰς χεῖρας τῶν ἐπιθυμούντων νὰ συμβάλουν εἰς τὴν λαογραφικὴν ἐξερεύνησιν τῆς Πατρίδος δὲν δίδεται ἁπλοῦν καὶ ξηρὸν ἐρωτηματολόγιον, ἀλλὰ πλῆρες καὶ σαφὲς ὑπόδειγμα διά τε τὴν συλλογὴν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν κατάταξιν τῆς ὕλης.

Μὲ τὴν ἔκδοσιν τῶν Ζητημάτων τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας περατοῦται καὶ ἡ ἐκτύπωσις τοῦ τρίτου τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, περιέχοντος ἐργασίας τοῦ Διευθυντοῦ, τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Κ. Μαλτέζου καὶ τῶν συνταχτῶν Μ. Ἰωαννίδου καὶ Γ. Σπυριδάκη. Θὰ ἦτο δ' ἕτοιμος καὶ ὁ πέμπτος τόμος αὐτῆς, ἂν μὴ ἐκ τῆς μακρᾶς ἀπεργίας ἀνεκόπτετο ἡ πρόοδος τῆς ἐκτυπώσεως αὐτοῦ.

5. Ἐθνικὴ Μουσικὴ Συλλογή.

Τύχῃ ἀγαθῇ τὸ ἔτος τοῦτο εἶδε ἐγκαινιαζόμενον τὸ ἔργον τῆς περισυλλογῆς καὶ διασώσεως τῶν δημωδῶν μελῳδιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ ἔτους 1914 εἶχεν ἀνατεθῇ ὑπὸ τῆς Πολιτείας εἰς τὴν ἱδρυθεῖσαν διὰ τοῦ νόμου 432 Ἐθνικὴν Μουσικὴν Συλλογήν. Αὕτη εἶχε μὲν συγχωνευθῇ διὰ τοῦ ἀπὸ 14 Μαρτίου 1927 διατάγματος εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον, ἀλλ' ἐλλείψει εἰδικευμένου εἰς τὴν μουσικολογίαν προσωπικοῦ δὲν ἠδυνήθη νὰ λειτουργήσῃ. Ἐκ τούτου καὶ τὸ φωνοληπτικὸν μηχάνημα, τὸ ὁποῖον ἐν ἔτει 1939 ἡ Ἀκαδημία δι' ἁδρᾶς δαπάνης ἐπρομηθεύθη, παρέμενεν μέχρι τοῦδε ἐν ἀχρηστίᾳ. Διὰ τοῦτο εὐγνωμοσύνη ὀφείλεται εἰς τὸν Ὑπουργὸν τῆς Παιδείας, τὸν ἐγκρίναντα τὴν ἀπόσπασιν τῶν δύο μουσικῶν.

Ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς Συλλογῆς ἐγένετο τῇ 10ῃ Φεβρουαρίου. Συμφώνως πρὸς τὸ συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἀρχείου πρόγραμμα προκαταρκτικῶν ἐργασιῶν κατηρτίσθη ὑπὸ τοῦ Σπ. Σκιαδαρέση γενικὸς βιβλιογραφικὸς κατάλογος μουσικῆς λαογραφίας (κατὰ συγγραφεῖς καὶ τόπους), ὕλη δὲ μουσικὴ ἀπεδελτιώθη ἐκ τῶν μουσικῶν περιοδικῶν Μουσικῆς, Φόρμιγγος, Ἀρίωνος, Ὀρφέως, Λύρας, Ἀπόλλωνος Μουσηγέτου, Νέας Φόρμιγγος, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐντύπων συλλογῶν Edw. Jones, Lvric Airs καὶ Weitzmann, Geschichte der griech. Musik κλπ. Οὕτω ἀπεδελτιώθησαν δι' ἀντιγραφῆς μουσικῶν καὶ ποιητικῶν κειμένων ὑπὸ μὲν τοῦ Σπ. Σκιαδαρέση εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφὴν 179 ᾄσμ., ὑπὸ δὲ τοῦ Σπ. Περιστέρη εἰς τὴν βυζαντ. παρασημαντικὴν 398 ᾄσματα.

Ἐκ παραλλήλου τὸ προσωπικὸν τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς Συλλογῆς ἐξησκήθη εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ φωνοληπτικοῦ μηχανήματος Telefunken τῇ βοηθείᾳ τοῦ κ. Ἰ. Διβόλη, τεχνικοῦ ὑπαλλήλου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος Ραδιοφωνίας, οὕτω δ' ἠδυνήθημεν νὰ κάμωμεν ἔναρξιν καὶ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἔργου, δηλαδὴ τῆς συλλογῆς

δημωδῶν μελῳδιῶν διὰ φωνοληψίας ἐπὶ δίσκων. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ Διεύθυνσις τοῦ Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος Ραδιοφωνίας χορηγήσασα ἡμῖν 25 φωνοληπτικοὺς δίσκους καὶ ἐπιτρέψασα εἰς δύο τῶν τεχνικῶν αὐτῆς ὑπαλλήλων, τοὺς κ. Διβόλην καὶ Τσιριγώτην, ὅπως βοηθήσωσιν ἡμᾶς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ φωνοληπτικοῦ ἡμῶν ἔργου. Ἐκ τούτου εὐχαριστίαι ὀφείλονται εἴς τε τὸν Διευθυντὴν κ. Χ. Τσιγάντεν καὶ τὸ προσωπικὸν τῆς Ραδιοφωνίας.

Ἀκολουθοῦντες εἶτα τὴν ἀρχήν, ὅτι οἱ τραγουδισταί, διὰ ν' ἀποδώσουν πιστῶς τὴν λαϊκήν μας μουσικήν, δὲν πρέπει ν' ἀπομακρύνωνται τοῦ οἰκείου εἰς αὐτοὺς περιβάλλοντος, μετεφέρομεν τὸ μηχάνημα ἡμῶν πρῶτον εἰς τὸν ἐν Καλλιθέᾳ συνοικισμὸν τῶν Ποντίων καὶ κατόπιν εἰς τὸν ἐν Ἀναστάσει Πειραιῶς (Ταμπούρια) συνοικισμὸν τῶν ἐκ Καππαδοκίας Σινασιτῶν καὶ Φλογητινῶν καὶ οὕτω ἀπετυπώσαμεν ἐπὶ 23 δίσκων 26 Ποντιακά, 24 Σινασίτικα καὶ 18 Φλογητινὰ τραγούδια. Προσπάθεια πρὸς καθορισμὸν τοῦ προσφορωτέρου διὰ τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια συστήματος καταγραφῆς τῶν μελῳδιῶν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Σπ. Περιστέρη καταγράψαντος εἰς εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφὴν δοκιμαστικῶς ποντιακὰς μελῳδίας ἐκ πέντε δίσκων. Ἡ ἀπαρχὴ ἐγένετο, οἱ δ' οἰωνοὶ εἶναι αἴσιοι, παρέχοντες τὴν ἐλπίδα, ἂν ἐνισχυθῶμεν οἰκονομικῶς εἰς τὴν ἐνέργειαν ἀποστολῶν τοῦ προσωπικοῦ εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ τὰς νήσους τῆς Ἑλλάδος, ὅτι θὰ δυνηθῶμεν καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην ὥραν νὰ περισυλλέξωμεν καὶ περισώσωμεν ἐκ τῆς φθορᾶς τὰς δημώδεις μελῳδίας τοῦ ἡμετέρου λαοῦ.

6. Χρῆσις τῶν συλλογῶν τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

Χρῆσιν τῶν συλλογῶν τοῦ Ἀρχείου κατόπιν ἐπισήμου ἀδείας ἔκαμαν εἰς τὰς μελέτας των αἱ κ. Κατερίνα Κακούρη, Γεωργία Ταρσούλη καὶ οἱ καθηγηταὶ κ. Φ. Κουκουλὲς καὶ Ἰ. Παπαϊωάννου.

7. Βιβλιοθήκη.

Εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἀρχείου εἰσήχθησαν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο 82 βιβλία καὶ φυλλάδια (ἔναντι 33 τοῦ προηγουμένου ἔτους) καταγραφέντα εἰς τὸ βιβλίον εἰσαγωγῆς ὑπ' ἀριθ. 1822—1904. Ἐκ τούτων 5 προέρχονται ἐξ ἀγορᾶς, 4 ἐξ ἀνταλλαγῆς πρὸς τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου, 32 ἐκ δωρεᾶς τοῦ πολυτίμου φίλου τοῦ ἡμετέρου Ἀρχείου δ/ρος κ. Γ. Καζαβῆ, 5 ἐκ προσφορᾶς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ 36 ἐκ δωρεᾶς συγγραφέων καὶ ἐκδοτῶν.

Ἀντίτυπα τῶν ἐκδόσεών των ἀπέστειλαν ἡμῖν ἡ Ἑλληνικὴ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία, ἡ Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν, ἡ Ἑταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν, οἱ ἐκδόται τῆς Ποντιακῆς Ἑστίας καὶ τοῦ Ποντιακοῦ Θεάτρου, ἡ Μπάγκειος Ἐπιτροπὴ καὶ οἱ Rheinhold Strömberg, καθηγητὴς ἐν Göteborg 2, Κ. Παπαγεωργίου 2, Γ. Μέγας 3, Φ. Δραγούμης 1, ὡς καὶ οἱ κύριοι Μ. Στεφανίδης, Ἀν. Βρόντης, Θ. Παπασπυρόπουλος, Β. Κριμπᾶς, Μέλπω Μερλιέ, Ἄνθ. Παπαδόπουλος, Σπ. Μουσούρης, Γ. Ζερζελίδης, Σπ. Μελᾶς, Ἰ. Παμπούκης, Νύσσης Μεσσηνέζης, Ἄρης Κωνσταντινίδης, Ἰ. Κουτσογιαννόπουλος, Χρ. Λεβάντας, Δ. Σαλαμάγκας, Γ. Βλαστός, Στ. Κυριακίδης, Ἀντ. Χατζῆς, C. Brouzas, Ἀ. Παπακώστας, Γ. Σπυριδάκης, Ξ. Ἄκογλου, Δ. Βαγιακᾶκος.

Εἴμεθα εὐγνώμονες πρὸς τοὺς εὐγενεῖς δωρητὰς καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς τὸν ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ ἐγκατεστημένον λόγιον ἰατρὸν κ. Γ. Καζαβῆν, ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις κατέβαλεν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἡμετέρου Ἀρχείου καὶ τὰς συνδρομὰς μιᾶς 25ετίας εἰς τὸ περιοδικὸν Journal of American Folklore, ἀλλ' εἶναι εὐνόητον, ὅτι οὐδεμία εἰδικὴ βιβλιοθήκη δύναται ν' ἀνταποκριθῇ πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτῆς, ἂν ἔχῃ ἀπὸ ἐτῶν, ὡς ἡ τοῦ ἡμετέρου Ἀρχείου, ἀσυμπληρώτους τὰς σειρὰς τῶν ἑλληνικῶν καὶ ξένων λαογραφικῶν περιοδικῶν.

Ἐλπίζοντες ὅτι θὰ καταστῇ εἰς τὸ προσεχὲς μέλλον δυνατὸν νὰ πληρωθῶσιν αἱ κεναὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ Ἀρχείῳ ὀργανικαὶ θέσεις καὶ νὰ παραισχεθῶσιν ἡμῖν τ' ἀπαραίτητα διὰ τὴν προαγωγὴν τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν μέσα, χαιρετίζομεν χαρμοσύνως τὸ ἐπὶ θύραις νέον ἔτος.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 7ῃ Δεκεμβρίου 1950.

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου
Καθηγητὴς Γ. Α. ΜΕΓΑΣ

Β΄. Κατὰ τὸ ἔτος 1951.

Τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον κατὰ μὲν τὸ πρῶτον ἑξάμηνον τοῦ λήγοντος ἔτους εἰργάσθη ἀπροσκόπτως, μολονότι δύο τῶν μονίμων αὐτοῦ συντακτῶν ἀπουσιάζουν ὁ μὲν εἰς Γαλλίαν, ὁ δὲ εἰς Ἀμερικὴν ἐπὶ ἐκπαιδευτικῇ ἀδείᾳ, αἱ δύο δὲ ὀργανικαὶ ἐν τῷ Ἀρχείῳ θέσεις γραφέων ἐξακολουθοῦν ἀπὸ πενταετίας νὰ παραμένουν κεναί. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου, καταργηθέντος τοῦ Α. Ν. 250 τοῦ 1936, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἠδύνατο ν' ἀποσπᾷ εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ αὐτῆς Ἀρχεῖα μέχρι πέντε λειτουργῶν τῆς Ἐκπαιδεύσεως, τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον ἐστερήθη τῶν ὑπηρεσιῶν τριῶν ἀπεσπασμένων εἰς αὐτὸ ὑπαλλήλων, τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Ξυλοκάστρῳ γυμνασίου Δ. Οἰκονομίδου καὶ τῶν διδασκάλων τῆς μουσικῆς Σπ. Σκιαδαρέση καὶ Σπ. Περιστέρη. Ἐκ τούτου αἱ ἐργασίαι τοῦ Ἀρχείου κατὰ τὸ δεύτερον ἑξάμηνον ὑπελείφθησαν πολὺ ἔναντι τῶν τοῦ πρώτου, ἡ δὲ Ἐθνικὴ Μουσικὴ Συλλογὴ ἔπαυσε ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου λειτουργοῦσα, τοῦ φωνοληπτικοῦ αὐτῆς μηχανήματος κλεισθέντος καὶ πάλιν εἰς τὰς θήκας του.

Ἀποστολὴ πρὸς συλλογὴν λαογραφικοῦ ὑλικοῦ ἐνηργήθη μόνον μία εἰς Ἤπειρον τῇ χορηγίᾳ τῆς Μπαγκείου Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία διέθεσε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον 6 ἑκατομ. δραχμῶν. Ἡ ἀποστολὴ αὕτη ἀνετέθη εἰς τὸν ἐπίκουρον συντάκτην Δ. Οἰκονομίδην καὶ εἰς τὸν μουσικὸν Σπ. Περιστέρην. Οὗτοι μεταβάντες κατ' Αὔγουστον εἰς Ἰωάννινα συνέλεξαν παρὰ χωρικῶν καταγομένων ἐκ διαφόρων χωρίων τῶν περιοχῶν Ἀργυροκάστρου, Χιμάρας καὶ Πρεμετῆς ὁ μὲν πρῶτος ποικίλην λαογραφικὴν ὕλην ἐκ σελίδων 417, ἥτις κατετέθη εἰς τὸ Ἀρχεῖον ὑπ' ἀριθ. χ/φ. 1665, ὁ δὲ δεύτερος 77 βορειοηπειρωτικὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἐνέγραψεν ἐπὶ 20 δίσκων διὰ τοῦ φωνοληπτικοῦ ἡμῶν μηχανήματος Telefunken. Ἕτερα 21 ᾄσματα, ἀποτυπωθέντα ὡσαύτως ἐν Ἰωαννίνοις ἐπὶ φωνοταινιῶν διὰ μηχανήματος Magnetofon ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ἐθν. Ἱδρύματος Ραδιοφωνίας, στενῶς συνεργασθείσης μετὰ τῆς ἡμετέρας ἀποστολῆς, εὐγενῶς παρεχωρήθησαν πρὸς μελέτην εἰς τὴν Ἐθν. ἡμῶν Συλλογήν.

Οὕτω τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον καὶ ἡ Ἐθν. Μουσ. Συλλογὴ ἐπλουτίσθησαν δι' ἀξιολογωτάτου ὑλικοῦ ἐκ περιμαχήτου τμήματος τῆς προσφιλοῦς Βορείου Ἠπείρου. Ὅθεν εὐχαριστίαι ὀφείλονται καὶ εἰς τὴν Μπάγκειον Ἐπιτροπὴν διὰ τὴν πατριωτικὴν αὐτῆς δωρεὰν καὶ εἰς τὸ Ἐθν. Ἵδρυμα Ραδιοφωνίας διὰ τὴν πολύτιμον αὐτοῦ συνεργασίαν εἰς τὸ ἔργον τῆς περισυλλογῆς καὶ διασώσεως τῶν μελῳδιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Αἱ συλλογαὶ τοῦ Λαογραφ. Ἀρχείου ἐπλουτίσθησαν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο καὶ δι' ἄλλων 53 χειρογράφων, ἐξ ὧν 2, τὰ ὑπ' ἀριθ. 1684 Α΄-Β΄ καὶ 1685 Β΄ ἐκ σελ. 654 + 569, καταρτισθέντα κατὰ τὰ ἔτη 1857 καὶ 1858 ὑπὸ τοῦ Ἀμοργίνου σχολάρχου Ἐμμ. Ἰωαννίδου ἐδωρήθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογ. Ἑταιρείας, 7 (τὰ ὑπ' ἀρ. 1632. 1639. 1666. 1670 — 1673 ἐκ σελ. 194) ὑπὸ τῶν κ. Ἰ. Καλλέρη, Δ. Χατζηαμάλλου, Ι. Σαλαμάγκα, Κ. Κοντοῦ, Β. Λίβα Ἀ. Λεκοπούλου καὶ Ἀχ. Βάντζου, 41 (τὰ ὑπ' ἀρ. 1633 — 38. 1640 — 1664. 1674 — 1683 ἐκ σελ. 638) προέρχονται ἐκ φοιτητικῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Λαογραφικοῦ Φροντιστηρίου τοῦ Καθηγητοῦ Γ. Α. Μέγα, καὶ 3 (ὑπ' ἀρ. 1667 — 1669 ἐκ σελ. 43) κατηρτίσθησαν ἐκ καταγραφῆς τῶν μουσικῶν κειμένων ᾀσμάτων φωνογραφηθέντων κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος.

Οὕτω εἰσήχθησαν ἐν ὅλῳ 54 χειρόγραφα ἐκ σελ. 2475 (ἔναντι 26 χ/φ. ἐκ σελ. 677 τοῦ παρελθόντος ἔτους), ἡ περιεχομένη δὲ εἰς αὐτὰ ὕλη εἶναι ᾄσματα 661, δίστιχα 6719, παροιμίαι 574, παραμύθια 50, παραδόσεις 28, αἰνίγματα 274, ἐπῳδαὶ 27, παιδιαὶ 10 καὶ ποικίλη ὕλη, ἀναφερομένη εἰς τὴν λαϊκὴν λατρείαν, τὸ παιδίον, τὸν γάμον καὶ τὸν θάνατον.

Ἐλλείψει γραφέων ἡ ἀποδελτιωτικὴ ἐργασία περιωρίσθη εἰς τὸ ἐλάχιστον, ἀποδελτιωθέντων ὑπὸ τοῦ Δ. Οἰκονομίδου 3 μόνον χειρογράφων (ἀρ. 1585, 1609 καὶ 1612 ἐκ σελ. 194), μολονότι αἱ ἀντιγραφικαὶ ἐργασίαι εἶναι οὐσιώδους δι' ἡμᾶς σημασίας. Ἀπεδελτιώθησαν ᾄσματα 54, δίστιχα 564, παροιμίαι 302, παραμύθια 10, παραδόσεις 10, αἰνίγματα 91 καὶ ὕλη ἀναφερομένη εἰς τὴν λαϊκὴν λατρείαν. Αἱ λοιπαὶ ἐργασίαι τοῦ Ἀρχείου περιεστράφησαν εἰς τὴν συστηματικὴν κατάταξιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῆς ἀποθησαυριθείσης ἐν τῷ Ἀρχείῳ ὕλης. Κατετάχθησαν ᾄσματα μὲν 1077 ἤτοι 1005 ὑπὸ Γ. Σπυριδάκη, 47 ὑπὸ Μαρ. Ἰωαννίδου καὶ 25 ὑπὸ Κ. Ρωμαίου, παροιμίαι δὲ 13470 ὑπὸ Δ. Λουκάτου, 99 δὲ παραμυθίων τῆς συλλογῆς Ἀδαμαντίου παρεσκευάσθη ἡ κατάταξις ὑπὸ Δ. Οἰκονομίδου.

Πρὸς τούτοις ἐμελετήθησαν ὑπὸ τῆς Μαρ. Ἰωαννίδου 10 ἀκριτικὰ ᾄσματα πρὸς ἐκλογὴν τῶν καταλληλοτέρων παραλλαγῶν διὰ τὸ παρασκευαζόμενον ἀπάνθισμα ἐκλεκτῶν ᾀσμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐπερατώθη ἡ ἔκδοσις τοῦ Ε΄ τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου τῶν ἐτῶν 1945—49, ἀποτελεσθέντος ἐκ 19 τυπογρ. φύλλων. Εἰς τοῦτον πλὴν ἄλλων ἐργασιῶν περιελήφθη καὶ πλήρης βιβλιογραφία τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῶν ἐτῶν 1939—47. Προσέτι ἤρχισεν ἡ ἐκτύπωσις τοῦ 6ου τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τῶν ἐτῶν 1950 — 51, ἐκτυπωθέντων 5 τυπογρ. φύλλων μὲ ἐργασίας τῶν συντακτῶν Δ. Οἰκονομίδου, Γ. Σπυριδάκη καὶ Κ. Ρωμαίου.

Ἡ Ἐθνικὴ Μουσικὴ Συλλογὴ συνέχισε τὸ ἀπὸ Φεβρουαρίου τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀρξάμενον ἔργον της αὐξήσασα τὴν συλλογὴν αὐτῆς διὰ 99 ᾀσμάτων, φωνογραφηθέντων ἐπὶ δίσκων ἐν Ἠπείρῳ. Οἱ ἐν αὐτῇ ἐργαζόμενοι μουσικοὶ Σπ. Σκιαδαρέσης καὶ Σπ. Περιστέρης κατέγιναν εἰς τὴν ἀποδελτίωσιν τοῦ μουσικοῦ καὶ ποιητικοῦ κειμένου 266 ᾀσμάτων, δημοσιευμένων εἰς διάφορα βιβλία καὶ περιοδικά. Ἀντεγράφησαν ὑπὸ μὲν τοῦ πρώτου 97 ᾄσματα καταγεγραμμένα εἰς εὐρωπ. μουσικὴν γραφήν, ὑπὸ δὲ τοῦ δευτέρου 169 εἰς βυζαντ. παρασημαντικήν. Προσέτι ὁ κ. Περιστέρης ἠσχολήθη εἰς τὴν μεταγραφὴν δημοτικῶν ᾀσμάτων ἐκ τῆς βυζαντινῆς παρασημαντικῆς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφὴν μεταγράψας 247 ᾄσματα, ἐκ τούτων δὲ 145 ἐκαθαρογραφήθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Σκιαδαρέση. Τέλος ἀμφότεροι ἠσχολήθησαν εἰς τὴν μελέτην τοῦ καταλληλοτέρου συστήματος καταγραφῆς καὶ ἀποδόσεως τῶν ἑλληνικῶν μελῳδιῶν διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς γραφῆς, καταγραφέντων ἐκ δίσκων τῆς Ἐθνικῆς Μουσικῆς Συλλογῆς ὑπὸ μὲν Σπ. Σκιαδαρέση 7 Καππαδοκικῶν, ὑπὸ δὲ Σπ. Περιστέρη 7 Ποντιακῶν ᾀσμάτων.

Εἶναι τῇ ἀληθείᾳ μέγα ἀτύχημα, ὅτι ἐκ τῆς καταργήσεως τοῦ περὶ ἀποσπάσεως ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν νόμου ἡ Ἐθνικὴ Μουσικὴ Συλλογὴ ἀποστερεῖται εἰς αὐτὰ τὰ πρῶτα γενναῖα βήματά της τοῦ εἰδικευθέντος ἤδη εἰς τὰς ἐργασίας της προσωπικοῦ καὶ διακόπτεται οὕτω τὸ ἔργον τῆς περισυλλογῆς καὶ μελέτης τῆς μουσικῆς κληρονομίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Χρῆσιν τῶν συλλογῶν τοῦ Ἀρχείου ἔκαμαν εἰς τὰς μελέτας των αἱ κ. Κ. Κακούρη, Γ. Ταρσούλη καὶ M. Mathieu καὶ οἱ κύριοι Ἰ. Κακριδῆς καὶ Ἐνισλείδης.

Εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἀρχείου εἰσήχθησαν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο 195 βιβλία καὶ φυλλάδια (ἔναντι 82 τοῦ προηγουμένου ἔτους). Ἐκ τούτων 12 προέρχονται ἐξ ἀγορᾶς, 5 ἐξ ἀνταλλαγῆς πρὸς τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, 8 ἐκ προσφορᾶς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ 170 ἐκ δωρεῶν.

Οὕτω τὸ ἐρχόμενον ἔτος εὑρίσκει τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον μὲ μεγάλας εἰς ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν καὶ γραφεῖς ἐλλείψεις, αἱ ὁποῖαι πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ πληρωθῶσιν, ἵνα καταστῇ δυνατὸν καὶ τὸ ἔργον τῆς ἀποδελτιώσεως καὶ κατατάξεως τῆς συγκεντρωθείσης εἰς χειρογράφους συλλογὰς λαογραφικῆς ὕλης νὰ προαχθῇ καὶ αἱ ἐργασίαι τῆς ὅλως ἐρημωθείσης Ἐθν. Μουσ. Συλλογῆς νὰ ἐπαναληφθῶσι, διοριζομένου μονίμως τοῦ δι' αὐτὴν προβλεπομένου ὀργανικοῦ προσωπικοῦ. Πρέπει δ' ἐπὶ τούτοις νὰ ληφθῇ ἐν καιρῷ πρόνοια, ἵνα κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος ἐπαναληφθῶσι καὶ οἱ λαογραφ. διαγωνισμοὶ καὶ αἱ ἀποστολαὶ τοῦ προσωπικοῦ δι' εἰδικὰς ἐπὶ τόπου ἐρεύνας, διὰ τῶν ὁποίων κατὰ τὰ πρὸ τοῦ πολέμου ἔτη τόσον πλουσία ὕλη συνεκομίσθη εἰς τὸ Ἀρχεῖον· διότι ὁ πλουτισμὸς αὐτοῦ διὰ νέων συλλογῶν καὶ ἡ ἀπακρίβωσις τοῦ ὑλικοῦ δι' εἰδικῶν ἐρευνῶν παραμένει πάντοτε εἷς ἐκ τῶν κυρίων, ἂν μὴ ὁ κυριώτατος σκοπὸς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

Μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι αἱ ἀνάγκαι αὗται τοῦ Ἀρχείου θὰ πληρωθοῦν χαιρετίζομεν τὸ νέον ἔτος 1952.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 23ῃ Δεκεμβρίου 1951

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου
Καθηγητὴς Γ. Α. ΜΕΓΑΣ

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ *

Ἀβράμιος Ι. 23, 24, 25
Ἀθανάσιος ὁ μέγας 61, 62
Ἀθήναιος 138_3, 143_9, 215_1
Αἴσωπος 11, 17, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36
Ancel 297
Ἀνθολογία Παλατ. 164_1
Ἄνθιμος ὁ ἐξ Ἰβηρίας 21, 24
Ἀριστοτέλης 123_2, 136_5
Ἀριστοφάνης 138_2, 153_1, 157_1, 158_2, 161_2, 180_1, 194_2
Ἀρσάκης Ἀπ. 8.
Ἀρτεμίδωρος 143_5, 180_2
Bercheanu 19
Βυζάντιος Ἀντ. 31, 32, 33
Buză Γρ. 38
Costea dascălul 34, 44
Γιαννηλίας 11
Gheuca Leon 41
Γοβδελᾶς 8
Δαμασκηνὸς Στουδίτης 19
Danovici Petrasco 38
Δαπόντες Καισ. 31, 32, 33
Δάρβαρης Δ. Ν. 32, 33
Δημητρίου Θ. 41, 42
Dieterich K. 300, 301, 302, 303, 304
Διόδωρος Σικελ. 93_4, 94_6, 120_2 132_5
Ἑβδομήκοντα 206_1, 208, 215_4
Ἐμινέσκου Μ. 26, 45, 51, 54, 55
Εὐστάθιος Θεσσαλ. 182_4
Ἐφέσιος Ξενοφ. 42, 43.
Heuzey L. 232
Ἡλιόδωρος 11, 12, 41, 42, 55
Ἡρόδοτος 90_3, 92_3, 94_6. 144_1, 145_1, $178_{2,4}$, 181_1, 182_4, 207_5, 209_3, 217_1
Ἡσύχιος 158_1, 164_2, 182_4, 198_3, 205_1
Θεόκριτος 136_5, 153_6, 167_2
Ἰακὼβ 12
Ἰεζεκιὴλ 208_1, 211_6
Ἰώσηπος 208_7
Καλογερᾶς Νικηφόρος 32
Κατηφόρης Ἀντ. 53
Κεραμεὺς Δανιὴλ 32
Κεραμόπουλλος 297
Κιγάλας 12, 36, 38
Κλήμης Ἀλεξανδρ. 210_1
Κορέσσιος διάκονος 6, 7
Κοσμᾶς ἱεροδιάκονος 26
Krauss Fr. 321, 322
Krumbacher 297
Macedonski Ἀλ. 45
Meyer G. 297, 300
Μαλάλας Ἰ. 39, 52
Malecki 297
Μανασσῆς 11, 52
Μαυροκορδᾶτος Ν. 5,11
Μεθόδιος Πατάρων 12
Μουσαῖος 11
Müller Wilh. 300
Νόννος Πανοπολ. 160_1
Νοταρᾶς Δοσίθεος 15
Νοταρᾶς Χρύσ. 15
Νούκιως Ἀνδρόν. 33
Ognjanov 298
Ὅμηρος 162_1
Ὀντομπέσκου Ἀ. 43
Ὅσιος Ἀντώνιος 61, 62, 63
—Μακάριος ὁ Ρωμαῖος 64, 65, 66
—Μάξιμος 63
—Μαρτιανὸς 63
Pann 22, 30, 33, 55
Pantea Συμ. 44
Pauletti N. 42
Παυσανίας 206_4, 211_5
Πλάτων 73, 158_2 173_9
Πλίνιος 179_2, 180_1, 194_5, 207_3, 211_5
Πλούταρχος 93_4, 144_1, 145_1, 173_9, 178_4, $205_{3,4}$, 207_5
Πολύβιος 149_1, 203_1, 221
Πολυδεύκης Ἰούλ. 165_2, 180_9 197_3, 207_7
Râmniceanu Naum 32
Σαρακηνὸς Κων/νος 21
Schneeweiss 297, 298
Strzygowski 297
Σιὼν Γ. 43
Σκαφιδᾶς Β. 234
Σουΐδας 158_1, 205_1
Στράβων 183, 209_1
Τραπεζούντιος Χριστ. 50
Φιλόθεος Ἁγιορείτης 21
Φιλόθεος ἐπίσκοπος Buzău 35
Φιλόστρατος 207_2
Φίλων 208_7
Φωτεινὸς Διον. 51
Φωτιάδης Λ. 33
Ψελλὸς Μιχ. 71, 76
Ψευδο-Δωρόθεος 12, 17, 36, 38
Ψευδο-Neagoe 19
Ψευδο-Ραφαὴλ 46
Văcărescu Jen. 53
Văcăreşti 51, 55
Vârnav V. 51

*) Βλ. καὶ σελ. 296.

ΠΙΝΑΞ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

Αἶνος 66
Ἄθως 4, 15, 16, 19
Ἀργυρᾶδες Κερκ. 66
Βίγλα 232
Γεροβουνὸ 237, 238
Γορτυνία 76
Γρανίτσα 57, 59, 65, 66
Ἤπειρος 5, 57, 59, 65, 66, 67, 77
Θεσπρωτία 57, 60, 65
Θήρα 77
Καννάβα 219_8
Κανναβίστρα 219_8
Κανναβοκήπια 219_8
Κανναβούρι 219_8
Κάρπαθος 66, 77
Καρπενήσιον 57, 59, 66
Κασταμονίτσα 76
Κερασοῦς 76
Κιρκίτσια 233
Κουνάλιον 76
Κρήτη 15, 71, 77
Κύθνος 120_3
Λάκκος 232, 233
Λιναριὰ 188_5
Λινοβρόχια 188_5
Μαλακάσιον 57, 60, 65,
Μάνη 74, 76
Μέσα Ποταμοὶ 76
Παγγαῖον 57, 59, 65, 66
Παραμυθία 57, 60, 65, 66
Πισοδέρι 232
Τύρναβος 57, 58, 59, 65, 66 67
Χίος 120_3

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΙΝΑΞ ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ *

Ἀγαθάγγελος 13
ἀγκοῦτσα 236, 241, 243
Ἀλεξάνδρεια 40
Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία 11, 26, 27
Ἄνθος χαρίτων 11, 19, 20, 21
Ἀρχιρίε καὶ Ἀναντὰμ 41
ἀσκητὴς καὶ διάβολος 57 κέ.
ἀστρολογικαὶ προφητεῖαι 13
Βαρλαὰμ καὶ Ἰωάσαφ 40, 41, 55
βάτρα 235
Βροντολόγιον 12
γίκος 236
Γιούδας (πειρασμὸς) 58, 60, 66
Γνωμικὰ παλαιῶν τινων φιλοσόφων 23, 24, 25, 26
γουνιὰ 236
Δάρης καὶ Δίκτυς 38
διαζυγάρια 243
Διγενὴς Ἀκρίτας 311, 312
δομὸς 239
Ἐρωταποκρίσεις 13, 36
Ἐρωτόκριτος 12, 17, 50, 51, 55
Θεοδοσίου μικρ. μῆλον 39, 40
Ἰατροσόφιον 13
Ἰμπέριος καὶ Μαργαρῶνα 41, 51, 52
Ἱστορία τῆς Τρφάδος 37, 38, 39
καβαλλάρης 235
κάθισμα 236, 237
καλεφτὰ 239, 244
καλύβες 233, 234
καναπίτσα 239
κάπα 236
καπρούλια 235
κατσούλια 233, 235, 240
κόθρος 242
κόκα 234
κολληγιὰ 233
κονάκια 231, 232
κόρφιασμα 244
κουκούλα 235
κρεμανταλᾶς 236
λιγουστάρος 233
λοῦρος 238, 240
λυγερὴ καὶ Χάρος 305, 306
μαντρὶ 242
μαντροτόπι 243
Μᾶρκο Κράλιεβιτς 298, 314 κέ.
μπακράτσι 236
μπάτσες 237
Μπερτόλδος 11, 48, 49, 50
ξεραδώνω 243
Ὀνειροκριτικὸν 13
Παναγίας ἀποκάλυψις 12
» θαύματα 55
παρτσάλια 236
Πιλάτου ἀπόφασις 12
πλάτες 243
πλοκὸς 236
πόθος κόρης 304
πυρομάχος 236, 242
Πωρικολόγος 27, 28, 29, 30, 31
σκούφια 235
Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης 11 17
στημονάρια 243, 244
στρεφτάρια 235
στρώση 242
Σύνοψις πρακτικῆς ἰατρ. 13
Συναγαὶ Ἰατρικαὶ 13
Συντίπας 34, 41, 43, 44, 45
τέμπλες 243
τσαντῆλες 236
τσιμπέρι ἢ κόρφιασμα 244
τσιμπούκια 239, 240
φούρκα 235, 239, 243
φρεντζᾶτο 236
Φυσιολόγος 18, 19
Χαλιμὰ 41, 45, 46, 47, 48
χάρτωμα 235, 239, 243
Χρηστοήθεια 31, 32, 33

* Βλ. καὶ σελ. 227-230

RÉSUMÉ DU VOLUME

Les livres démotiques grecs et leur influence sur la vie spirituelle du peuple roumain (thèse de doctorat) par D. B. Œconomidès. (pp. 3-56).

Dans cette étude, l' auteur, qui connaît parfaitement le roumain, a soigneusement examiné la diffusion des livres démotiques grecs en Roumanie, et l'influence qu' ils ont exercée sur la littérature et le folklore du peuple roumain. Dans son introduction, il décrit les relations politiques et culturelles qui ont existé entre la Grèce et la Roumanie durant l' occupation turque, et il signale le rayonnement que l' hellénisme moderne a exercé dans le pays à cette époque. Dans les quatre chapitres qui suivent, l' auteur énumère les preuves de la diffusion des livres démotiques grecs en Roumanie, les centres culturels dont venaient les livres, les traductions ou les adaptations connues des livres grecs en roumain démotique; ce qui a beaucoup contribué à l' évolution du roumain littéraire. Il signale enfin les traces visibles que la lecture des livres grecs a laissées dans les chansons, les fables et d' autres manifestations spirituelles du peuple roumain.

La chanson de l' ascète et du diable par G. Spyridakis (pp. 57-67).

Le thème du diable qui, sous la forne d' une jolie fille, s' efforce de tenter un ascète, est bien connu dans la littérature hagiologique byzantine. L' auteur etudie ici la chanson populaire « l' ascète et le diable » qui se rapporte à ce sujet, et conclut que ce poème a été composé d' après le récit contenu dans la vie de Saint-Macaire le Romain.

Remarques sur quelques proverbes byzantins par C. Rhomaios (pp. 68-77).

L' auteur étudie le problème de l' origine et du sens de six proverbes byzantins, publiés dans le 1er vol. de l'Annuaire. Il propose une autre interprétation du mot « φυράσας » et la correction du mot « παχὺν » en «ταχύν». Il établit également le sens de deux autres proverbes par des coutumes connues et par les règles qui président à la formation de proverbes analogues. Il constate, enfin, que sous les deux derniers proverbes se cachent deux devinettes byzantines inconnues, mais dont dérivent deux parallèles en néo-grec.

Les matières premières de l' industrie textile en Égypte ptolémaïque (thèse de doctorat) par J. Kalléris (pp. 78-230).

En se fondant surtout sur les données des papyrus ptolémaïques, l' auteur étudie les matières premières qu' employaient les tisserands de l' Égypte des Ptolémées. L' ouvrage est divisé en deux parties. La première est consacrée à l' examen des matières animales, à savoir la laine de mouton et les poils de chèvre. L' auteur signale d' abord les raisons qui ont incité les nouvaux habitants du pays, émigrants grecs pour la plupart, à augmenter la production de la laine indigène et à en améliorer la qualité, malgré les difficultés qu' ils rencontraient. Il examine en-

suite les méthodes appliquées pour tondre les moutons et les chèvres, les conditions qui influaient sur les prix et le commerce de la laine, les soins qu' exige le travail de la laine depuis le lavage jusqu' au tissage. Quelques pages sont consacrées à la production et à l' utilisation des poils de chèvre.

Dans la deuxième partie, M. Kalléris décrit d' abord la culture du lin en Égypte ptolémaïque et les procédés qui y étaient appliqués depuis la préparation de la fibre de lin jusqu' au tissage. Il cherche ensuite à définir la nature des fameux tissus de byssus et leur emploi sacré. Il parle enfin de la culture du chanvre, introduite par les Ptolémées, et de l' utilisation de l' étoupe pour calfater les navires et fabriquer des câbles.

L' exposé tient compte, chaque fois que faire se peut, des procédés attestés pour l' Égypte pharaonique, pour la Grèce ancienne, comme pour la Grèce moderne; ce qui permet de souligner la continuité des procédés antiques dans l' industrie domestique de la Grèce contemporaine, ainsi que celle de la terminologie spéciale dans les dialectes grecs actuels. A la fin de chaque chapitre, l' auteur s' applique à déterminer les conditions du travail des ouvriers de la laine, du lin, du byssus ou du chanvre en Égypte ptolémaïque. Dans une brève conclusion, l' auteur souligne que les Ptolémées ont encouragé par tous les moyens et exploité fiscalement la production et l' industrie des fibres textiles depuis le début jusqu' à la fin de la dynastie.

Huttes des Saracatsans, par M. Ioannidou-Barbarigou (pp. 231 - 244).

Cette étude, basée sur les recherches que l' auteur a faites sur place, se rapporte à la forme des huttes des Saracatsans, situées à Pissodéri (Macédoine occidentale) et à Mantoudi (île d' Eubée). L' exposé concerne autant les huttes à forme circulaire que les huttes à forme quadrangulaire.

Étude sur la classification des proverbes, par D. Loucatos (pp. 245 - 296).

L' auteur étudie d' abord les quatre systèmes de classement des proverbes, à savoir: 1° *par ordre alphabétique;* 2° *par mots - clefs;* 3° *par thèmes;* 4° *par sens allégorique.* En même temps il parle des méthodes qu' on applique d' ordinaire dans la publication des proverbes, afin de les distinguer d' après la forme, l' époque ou l' origine.

Ensuite l' auteur, en critiquant les systèmes de classement cités, exprime l' opinion que le premier peut être utilisé par les collectionneurs débutants, comme dans les petits recueils et dans les « indices »; le deuxième est indiqué dans tout classement d' ordre scientifique, surtout dans les Archives de Folklore; le troisième a l' avantage d' indiquer au lecteur les domaines d' inspiration des proverbes, comme la vie et la pensée populaires; le quatrième enfin, qui se confond souvent avec le précédent, sert à mettre en valeur la morale populaire.

En conclusion, l' auteur pense que le système de classement par

mots - clefs, dont il fournit à ce propos certaines règles d' usage pratique, doit être à la base de toute édition scientifique, en combinaison toujours avec un classementparthèmes ou par sens allégorique, mis à la fin de l'index.

La civilisation dite balkanique. La poésie populaire des pays des Balkans par G. A. Mégas (pp. 297 - 324).

Dans cette étude, l' auteur exprime l' opinion que ce ne sont pas les similitudes ou les points de contact culturel signalés dans la civilisation des peuples dits « balkaniques » qui intéressent uniquement la recherche scientifique, mais aussi les différences et les variantes que l' on y remarque, en raison des différences d' ordre psychologique, propres à chacun de ces peuples. Car il est nécessaire de se rendre compte comment s' est constituée cette unité de civilisation dite «balkanique», et dans quelle mesure chacun des peuples a contribué à sa formation.

Ensuite, en analysant l' étude de Karl Dieterich « Die Volksdichtung der Balkanländer in ihren gemeinsamen Elementen (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 12 (1902) 145 - 155. 272 - 291. 403 - 415), l' auteur procède à un examen comparatif des chansons populaires grecques et serbes se rapportant aux exploits de Digénis Acritas et de Marco Kraljevitsch, dans lequel il s'est efforcé de montrer les points communs de ces chansons, et leur provenance. La conclusion de l' article de M. Mégas est qu' un Atlas folklorique des pays balkaniques, dont la rédaction devrait être entreprise dans un effort commun par leurs Académies, est indispensable si l' on veut mener à bien l' étude comparative du folklore balkanique.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Δ. Β. Οἰκονομίδου,	Τὰ ἑλληνικὰ δημώδη βιβλία καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ Ρουμανικοῦ λαοῦ	σελ.	3
Γ. Κ. Σπυριδάκη,	Τὸ ᾆσμα τοῦ ἀσκητοῦ καὶ τοῦ διαβόλου	»	57
Κ. Ρωμαίου,	Παρατηρήσεις εἰς Βυζαντινὰς παροιμίας	»	68
Ι. Καλλέρη,	Αἱ πρῶται ὗλαι τῆς ὑφαντουργίας εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον	»	78
Μ. Ἰωαννίδου - Μπαρμπαρίγου,	Καλύβαι Σαρακατσαναίων	»	231
Δ. Σ. Λουκάτου,	Ζητήματα κατατάξεως παροιμιῶν	»	245
Γ. Α. Μέγα,	Ὁ λεγόμενος κοινὸς βαλκανικὸς πολιτισμός. Ἡ δημώδης ποίησις	»	297
Γ. Α. Μέγα,	Ἐκθέσεις τῶν ὑπὸ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου πεπραγμένων κατὰ τὰ ἔτη 1950 καὶ 1951	»	325
	Πίναξ ὀνομάτων	»	332
	Πίναξ τοπωνυμίων	»	333
	Πίναξ λέξεων καὶ πραγμάτων	»	333
	Résumé du volume	»	334

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Sonderdruck aus:
Zeitschrift für Volkskunde
57. Jahrgang 1961 Heft 1-4

Teil schließlich ist verbreitetes, auch bei uns bekanntes Wandergut, s. p 54 = Grimm Nr. 194, BP 3, 417 (Die Kornähre); p. 66 = ATh 1535 (Unibos); p. 72 = ATh 400 (Variation zum Schwanjungfrauenmotiv); p. 77 = ATh 1415 (Hans im Glück); p. 93 = ATh 157 (Wolf und Mensch); p. 95 = ATh 155 (Undank ist der Welt Lohn); p. 99 = ATh 560 (Der Zauberring); p. 116 = Köhler, Kl. Schr. 2, 403 f. (Der gemordete „Wollträger"); p. 131 = ATh 1000 (Zornwette).

Kiel *Kurt Ranke*

Internationale volkskundliche Bibliographie. Années 1948 et 1949. Rédigé ..... par Robert Wildhaber. Bâle 1954. (XXIV, 467 S.).

Für die Redaktion des neuesten Bandes der „Volkskundlichen Bibliographie" zeichnet erstmalig alleinverantwortlich R. Wildhaber. Der Band zeigt in vieler Hinsicht erfreuliche Verbesserungen. So ist der Mitarbeiterstab bedeutend vermehrt worden und damit auch der Umkreis der systematisch erfaßten Literatur. Das Zeitschriftenverzeichnis ist berichtigt und auf diejenigen Periodica beschränkt worden, die in den beiden Berichtsjahren auch tatsächlich erschienen und für die Bibliographie durchgesehen worden sind; Titelangaben sind vielfach ergänzt, Bandzahl mit zugehörigem Erscheinungsjahr sowie Erscheinungsort zugefügt worden. An der gewohnten Einteilung im großen wurde nicht gerüttelt, wohl aber sind Mängel in der Untereinteilung, wie sie vor allem in Anbetracht der sprachlichen Gliederung seither bestanden, behoben worden. Das frühere Kapitel „Volksmeteorologie" wurde zu einem Kapitel „Volkswissen" erweitert.

Eine weitere, wohl unter dem Druck von Sparmaßnahmen erfolgte Neuerung ist weniger erfreulich: Im Verfasserregister sind die Titelstichworte getilgt. Für den Benutzer der Bibliographie bedeutet dies vielfach eine unliebsame Erschwerung. Wie oft sucht man nach der Stelle, an der ein Aufsatz, dessen Inhalt und Verfasser bekannt ist, erschienen ist. Bei der Neugestaltung des Registers ist man nun gezwungen, sämtliche bei einem Autor sich findenden Ziffern – u. U. durch Jahre – nachzuschlagen, bis man das gesuchte Zitat findet, statt durch das Register selbst sofort zur richtigen Zahl geleitet zu werden.

In manchen Fällen haben es auch die Mitarbeiter in der Hand, etwa durch genauere Angaben die Benützung der Bibliographie zu erleichtern; wir denken an Fälle, wie bei Nr. 4674, wo sich die allgemeine Angabe findet „Volksballade" statt der bestimmten: „Zu Politis, Eklogai Nr. 83". Russische Titel erscheinen bald in Zyrillika, bald in Umschrift; hier sollte ausgeglichen werden; leider mangeln auch gelegentlich Titelübertragungen aus Sprachen, bei denen sie zu geben Vorschrift ist.

In seinem Vorwort weist der Redaktor auf Schwierigkeiten hin, die sich beim Sachregister ergeben; dieses liegt bis jetzt nur in deutscher Fassung vor. Aber damit wird man sich abfinden müssen, genau so gut, wie sich jedermann damit abfindet, daß z. B. der Index-Band zu Stith Thompsons 'Motiv-Index' nur englisch vorliegt. Aber ein anderer Gedanke drängt sich auf. Sobald einmal 20 Bände der Bibliographie vorliegen (bis jetzt sind es, den Band 1937/38 mitgerechnet, siebenzehn), sollte ein Generalindex geschaffen werden, und ihn könnte man in drei Ausgaben, einer deutschen, englischen und französischen, vorlegen. Allerdings wäre die Arbeit nicht

damit getan, die seitherigen Sachregister mechanisch in ein Generalregister zusammenzuordnen, sondern es müßte jeder Titel nachgeprüft werden. Stichproben am neuen Band erweisen dies als notwendig. So sucht man z. B. spanisch 4300 vergeblich im Sachregister unter „Kinderlied", spanisch 4319 ebenso vergeblich unter „Wiegenlied". Wohl sind unter „Sternsinger" einige einschlägige Nummern vermerkt; aber eine wichtige entgeht einem, die, ohne Rückverweis, unter „Dreikönigslieder" eingeordnet wurde. Aus dem umfassenderen Begriff „Klagelieder" müßten die „Totenklagen" ausgesondert werden. U. s. w. Dem Bearbeiter eines solchen Generalindex werden sich viele Schwierigkeiten in den Weg legen, die aber überwunden werden müssen und können.

Wir sind überzeugt, daß Wildhaber als tatkräftiger Redaktor alles daran setzen wird, die „Volkskundliche Bibliographie" Band um Band in vervollkommneterer Form vorzulegen, und geben zugleich der Hoffnung Ausdruck, daß die für die Fortführung des unentbehrlichen Werkes erforderlichen Mittel derart ungehemmt fließen, daß ein rasches Aufholen der noch rückständigen Berichtsjahre ermöglicht wird.

Freiburg i. Br. *E. Seemann*

Ακαδημία Ἀθήνων: Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου. Τόμος ἕκτος; ἔτη 1950—1951. Ἐν Ἀθήναις 1951. 4°, 336 S.

Dasselbe, τόμος ἕβδομος; ἔτος 1952. Ἐν Ἀθήναις 1953. 4°, 175 S.

Der im 50. Jahrgang dieser Zeitschrift abgedruckten Besprechung von Band 5 des Jahrbuchs des Volkskundlichen Archivs zu Athen kann heute die zweier weiterer Jahrgänge zugefügt werden.

Ein großer Teil des sechsten Bandes ist der Sachvolkskunde gewidmet. Io. *Kallerēs* behandelt in einer über 150 Seiten umfassenden Dissertation die ägyptische Weberei zur Zeit der Ptolemäer. Er richtet sein Augenmerk vor allem auf die verwendeten Grundstoffe – Wolle, Lein, Flachs, Hanf, Ziegenhaare usw. –, ihre Gewinnung und Verarbeitung, schildert aber auch die soziale Lage der Arbeiter und die fiskalischen Maßnahmen zur Stützung der Gespinststoffindustrie. – Maria *Ioannidou – Mparmparigou* gibt auf Grund eigener Forschungsreisen in Mazedonien (Pisoderi) und auf Euböa (Mantoudi) der Jahre 1937 und 1950 eine Beschreibung der bald konischen, bald viereckigen Hütten sowie der Hürden der Sarakatzenen, eines Wanderhirtenvolkes, unter Beifügung eigener Aufnahmen dieser primitiven Behausungen. – Der übrige Raum dient Untersuchungen aus dem Gebiet der Volksdichtung. K. *Romaios* bespricht sechs byzantinische Sprichwörter; Dēmētrios S. *Loukatos* verbreitet sich über das Problem der systematischen Einteilung des Sprichwortschatzes unter kritischer Würdigung der bislang angewandten Methoden. Das Jahrbuch eröffnet ein Aufsatz von Dēmētrios B. *Oikonomidēs*, langjährigem Lehrer an der griechischen Schule zu Bukarest, über die griechischen Volksbücher und ihren Einfluß auf das geistige Leben des rumänischen Volkes. Der Autor entwirft zunächst ein Bild von der Ausbreitung des Griechentums in Rumänien, angefangen von den griechischen Klosterschulen über die griechischen Akademien in Jassy und

Bukarest bis zur Gründung der Universität durch die Fanarioten, an der 141 griechische Gelehrte dozierten. Er schildert weiterhin den wirtschaftlichen Aufschwung, den die rumänischen Städte durch griechische Kaufleute, Industrielle und Bankiers nahmen, sowie den Einfluß, den die griechischen Studien auf Bildung und Gesittung in Rumänien ausübten. Wir werden dann mit den einzelnen Volksbüchern und ihrer Geschichte bekannt gemacht, die vom Griechischen ins Rumänische übersetzt wurden und weite Verbreitung in allen Schichten des rumänischen Volkes fanden; dabei kommt Oikonomidēs seine umfassende Kenntnis der rumänischen Literatur und sein erstaunlicher Einblick in rumänische Handschriftenschätze trefflich zustatten. Schließlich schildert er noch die Einwirkung der Volksbücher auf die Entwicklung der rumänischen Sprache, nachdem durch die griechischen Studien überhaupt das Rumänentum, der Gefahr einer Stagnation entrinnend, zur Erkenntnis seiner Eigenständigkeit geführt und zur Entfaltung einer eigenen, auf völkischem Erbe beruhenden Literatur befähigt worden ist.

Mit dem Volkslied beschäftigen sich zwei Aufsätze. Georgios K. *Spyridakēs* behandelt das in mehreren Fassungen vorliegende Lied vom Einsiedler und dem Teufel. Es beruht auf einem beliebten Motiv der christlichen Legende: Ein Anachoret, der sich rühmt, gegen jegliche Versuchung gefeit zu sein, unterliegt, als der Teufel sich in ein reizendes Mädchen verwandelt und Einlaß in die Zelle begehrt, der ihm gewährt wird. Der Verfasser erblickt in der Vita des hl. Markarios die unmittelbare Liedquelle, da hier wie dort das schöne Weib in ein Nichts zerrinnt, als der Einsiedler sich anschickt, mit ihm zu sündigen. Es sei darauf hingewiesen, daß Tolstoi die nämliche Geschichte in seiner Erzählung „Vater Sergij" verwendet hat, und zwar in einer Ausprägung, die sich stark mit der Legende des hl. Martinus berührt; seine Darstellung überragt freilich die der Legende und des Volksliedes turmhoch.

Viel umfassender ist das Problem, das G. A. *Megas* in seinem Vortrag über die 'sogenannte gemeinsame balkanische Kultur' behandelt. Auf eine solche ist von verschiedenen Forschungszweigen immer wieder hingewiesen worden; die Tatsache ihres Bestehens überrascht im Hinblick auf die stammesmäßige Vielgestalt der sie tragenden Völker. Megas legt sich die Frage vor, ob und wieweit eine solche balkanische Einheitskultur in Wirklichkeit besteht; er geht sie vom Volkslied aus an. Dabei kann er sich auf einen Aufsatz stützen, den K. *Dieterich* im Jahrgang 1902 dieser Zeitschrift veröffentlicht hatte und in dem er eine Anzahl dem balkanischen Volkslied gemeinsame Motive herausstellte. Allerdings hatte Dieterich auch schon auf Unterschiede zwischen griechischer und serbischer Lieddichtung hingewiesen; Megas bemüht sich, sie plastisch herauszuarbeiten. Ihm dient dazu in erster Linie ein Vergleich des fünften Gesanges des Digenisepos in der Fassung von Grotta-Ferrata mit dem erschütternden Liede von Kraljewitsch Marko und der Tochter des Mohrenkönigs (vgl. Deutsches Volksliedwerk 2. 125 f.) [1]; dabei zeigt sich, wie grundverschieden in Wesen

[1] Vgl. zu diesem Liede neuerdings auch die beiden Aufsätze von Ivan *Grafenauer* im Slovenski Etnograf 3/4 (1950/51), 189 ff. und ebd. 6/7 (1953/54), 241 ff., dazu den Auszug in desselben Verfassers Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu (Ljubljana 1951), S. 16–19.

und Haltung zwei Dichtungen sein können, auch wenn ihnen der gleiche Vorwurf zugrunde liegt. Die merkwürdige Tatsache, daß Kraljewitsch Marko in den Liedern im Dienste des griechischen Monarchen steht (im Gegensatz zu den geschichtlichen Tatsachen) und die große Zahl inhaltlicher Berührungen zwischen den Liedern um Digenis und um Marko erklärt Megas im Anschluß an die einleitenden Ausführungen von Fr. Krauß zu dessen „Slavischen Volksforschungen" aus der politischen Lage im Nahosten zur Zeit der Erstarkung des serbischen Reiches und des Frühlingserwachens der serbischen Volksdichtung. Die Lösung des in Frage stehenden Problems würde nach Ansicht von Megas durch einen Volkskundeatlas des Balkans stark vorangetrieben werden. Möge sein Appell an die Akademien der Balkanländer, einen solchen gemeinsam zu unternehmen, von den zu Beteiligenden willig aufgenommen werden!

Aus dem Inhalt des siebenten Bandes heben wir hervor: Den einleitenden Aufsatz von *Megas* über die Gebräuche des am 8. Januar gefeierten Hebammentages, an dem alle verheirateten Frauen sich mit Geschenken (Seife, Handtüchern usw.) zur Hebamme begeben, um sie als Königin zu schmücken. Gelage mit lasziven Liedern, Phallusverehrung und Tänze auf öffentlichen Plätzen, während deren die Männer sich nicht auf der Straße blicken lassen dürfen, sind weitere Charakteristika des Tages, der Züge klassischer Feiern (Thesmophorien, Haloa) birgt. Mit Recht verweist Megas auf verwandte Erscheinungen im deutschen und dänischen Brauchtum. – Dēm. A. *Petropoulos* steuert zwei Untersuchungen bei: eine über die noch heute in gewissen Gegenden Griechenlands geübte Sitte, bei Kinderlosigkeit eine zweite Frau zu nehmen oder zur Ehescheidung zu schreiten, in beiden Fällen mit dem Einverständnis der ersten Frau und ihrer Angehörigen; sodann eine solche über volkstümliche Maße und Gewichte, bei der vor allem die Bezeichnungen für ungefähre Mengen, entsprechend etwa den deutschen Prägungen „eine Handvoll", „einen Büchsenschuß", „eine Traglast usw. interessieren. Georgios K. *Spyridakēs* stellt die Gebräuche bei Geburt, Taufe und Hochzeit dar, wie sie in hagiographischen Quellen geschildert werden, Maßnahmen, teils medizinischen, teils abergläubischen Charakters. – D. B. *Oikonomidēs* befaßt sich mit den Liedern von der „Betrübten Turteltaube", wobei er mehrere noch nicht veröffentlichte Texte mitteilt und dem Auftreten des trauernden Turteltäubchens in Schriften der Kirchenväter und in mittelalterlichen griechischen Literaturwerken nachgeht. Als Urquelle betrachtet er den „Physiologos". Bekanntlich findet sich das Motiv auch im deutschen Volkslied (z. B. Erk-Böhme Nr. 67 u. 702). – Spyros D. *Peristerēs* untersucht die Melodie eines akritischen, zur Lyra gesungenen und mit einer Telefunkenapparatur aufgenommenen Liedes („Als Akritas pflügte ...", s. Passow 440).

In beiden Bänden des Jahrbuchs erstattet *Megas* Bericht über die Arbeiten des von ihm geleiteten Volkskundlichen Archivs. Wir entnehmen diesen Ausführungen die erfreuliche Tatsache, daß auf Exkursionen eine stattliche Anzahl von Liedern auf Platten und Band aufgenommen werden konnte und die Schätze des Archivs sich durch viele handschriftliche Einsendungen weiterhin mehrten. Bedauerlich ist die jahrelange Vakanz der beiden Schreiberstellen, so daß die Katalogisierung und damit die Erschließung des Materials nur in geringem Maße gefördert werden konnten.

Freiburg i. Br. *E. Seemann*